T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

1960-65 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE SOSYAL HAYAT

Erhan ACAR
2502120367

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İSTANBUL-2022

ÖZ

1960-65 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE SOSYAL HAYAT

27 Mayıs askeri darbesi sonrasında Türkiye yeni ve farklı bir döneme girmiştir. Milli Birlik Komitesinin idareye gelmesinin ardından bir yılı aşkın bir süre askeri idare ile yönetilen Türkiye, 1961 seçimleriyle birlikte ilk kez koalisyon hükümetleri ile tanışmıştır. Sosyal ve siyasi açıdan son derece yoğun olan 1960-65 döneminde iç politikadan dış politikaya önemli gelişmeler yaşanmış, ilklere tanıklık edilmiştir.

Sosyal hayattaki gelişmeler siyasi hayattaki gelişmelere paralel bir şekilde ilerlerken, af meselesi ülke gündemini uzun süre meşgul etmiş, toprak reformu sürekli olarak halledilmeyi bekleyen bir problem haline gelmiştir. Sosyal ve ekonomik hayatta yaşanan gelişmelere bağlı olarak göç ve gecekondu sorunu kartopu gibi büyümüştür. İşçi hareketleri toplu bir harekete dönüşmüş, grev ve lokavt gibi uygulamaların eyleme geçmesiyle çalışma hayatında değişiklikler yaşanmıştır. Salgın hastalıkların ve personel eksikliğinin sarstığı sağlık sistemi toplumsal hayatı etkilemiştir. Eğitim sisteminin en önemli ihtiyacı fiziki olmuş, bina ve derslik dışında personel eksikliği de hissedilmiştir. Eğitim sistemindeki değişiklikler istikrar ihtiyacını getirirken, yükseköğretimdeki merkezileşme hareketi kültürel ve dini alanlarda da görülmüştür. Ekonomik açıdan çok sıkıntılı bir dönem yaşanmış, hayat şartları vatandaşları dar boğaza sokmuştur. 1960-65 dönemi tüm zorlukların, şaşkınlıkların ve kargaşanın yanı sıra afet, facia ve kazalarıyla da dikkati çekmiş, kuraklık ve susuzluk ile Türkiye ibret verici günler geçirmiştir. Farklı yönlerden incelemeye çalıştığımız bu dönem; yaşanan gelişmelerden, çekilen sıkıntılardan ve edinilen tecrübelerden birtakım neticeler çıkarılabilmesi ve dersler alınabilmesi açısından gelecek dönemler ve nesiller için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, 1960-65 dönemi**,** sosyal hayat, göç, ekonomi ve yaşam koşulları, askeri darbe.

ABSTRACT
SOCIAL LIFE IN TURKEY
IN THE PERIOD 1960-65

Turkey entered after the May 27 military coup a new and different era. Turkey, which was governed by military administration for more than a year after the National Unity Committee came to administration, met coalition governments for the first time with the 1961 elections. In the period 1960-65, which was extremely intensive socially and politically, significant developments have been experienced and the firsts have been witnessed from domestic policy to foreign policy.

While the developments in social life have progressed in parallel with the developments in political life, the issue of amnesty has long occupied the country's agenda, land reform has become a problem that is constantly waiting to be solved. The problem of immigration and slums has grown like a snowball depending on developments in social and economic life. Labor movements have become a collective movement, and there have been changes with the action of practices such as strikes and lockouts in working life. The health system shaken by epidemics and lack of personnel has affected social life. The most important need of the education system was physical; lack of staff was also felt apart from need of the building and classroom. While changes in the education system bring the need for stability, the centralization movement in higher education has also been seen in cultural and religious fields. There was a very difficult period economically; the conditions of life have put citizens in a bottleneck. The period of 1960-65 attracted attention with all the difficulties, astonishment and disorder as well as disasters, calamity and accidents, Turkey had noteworthy days with drought and thirst. This period, which we are trying to examine in different ways; it is important for future periods and generations in order to draw some conclusions and learn lessons from the developments, sufferings and experiences gained.

Keywords: Turkey, the period of 1960-65, social life, immigration, economy and living conditions, military coup.

ÖNSÖZ

27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen askeri darbe ile on yıllık Demokrat Parti iktidarı son bulmuş ve ordunun yönetime el koyması ile Türkiye'de siyasi ve idari açıdan önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. Milli Birlik Komitesinin yönetimindeki askeri idare 1961 seçimleriyle görevi sivil idareye devretmiş, ancak askeri idarenin sosyal ve siyasal etkileri uzun süre devam etmiştir. Uzun müddet sıkıyönetim uygulamalarına tabi olan Türkiye, 1960-65 yılları arasında darbe girişimleri, ordunun siyasete müdahaleleri, partiler arası siyasi gerginlikler ve bunun toplumsal yansımaları ile mücadele ederken, sosyal hayatta meydana gelen değişiklikler ve gelişmeler ile son derece yoğun günler geçirmiştir. Af meselesinden toprak reformuna, göç ve gecekondu sorunundan işçi hareketlerine, sağlık problemlerinden kültür, din ve eğitim alanındaki değişiklik ve gelişmelere sahne olan Türkiye'de, ekonomi ve yaşam koşullarının getirdiği sıkıntı ve zorluklar ile afet, facia ve kazaların neden olduğu travmalar, dönem itibariyle sosyal hayat açısından dolu bir gündemi karşımıza çıkarmıştır. Dünya'nın değişim yaşadığı, Türkiye'nin de bu süreçten etkilenmeye başladığı 1960-65 dönemi, sosyal ve siyasi açıdan ileriki yıllara yansıyan neticeleri barındırması bakımından dikkat çekicidir. Tüm bunlara bağlı olarak; sosyal hayata, topluma kulak verilmesi, toplumu etkileyen hadiselerin mukayeseli bir biçimde ele alınması çabası, tez çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

Tezimizin giriş kısmında kaynaklar ve yöntem ile ilgili olan hususlara değinilirken, tez konusunun tarihi geri planı ve alt yapısından bahsedilmesi maksadıyla 27 Mayıs darbesine giden süreç, darbenin gerçekleşmesi ve nedenleri ile Türk demokrasi tarihi açısından etkileri ele alınmıştır. Tezin birinci bölümünde MBK dönemindeki gelişmeler tetkik edilmiştir. Sosyal hayatın önemli hususlarından biri olan af meselesi, çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Toprak reformu, tarım ve hayvancılığın ele alındığı kısım ise tezimizin üçüncü bölümü olarak verilmiştir. Dördüncü bölüm, toplumsal açıdan dönemin önemli problemlerinden biri olan göç ve gecekondulaşma sorunu ile alakalıdır. Tez çalışmamızın beşinci bölümünde işçi hareketlerine yer verilmiş, ayrıca aynı bölümün çatısı altında Türkiye'den Avrupa'ya yönelen iş göçünden bahsedilmiştir. Sosyal hayatı

ilgilendiren bir diğer bölüm de sağlık hakkında olan altıncı bölümdür. Eğitim, kültür ve din alanındaki gelişmelerin incelendiği yedinci bölümün dışında ekonomi ve yaşam koşullarının kaleme alındığı sekizinci bölüm ile afet, facia ve kazalara ayrılan dokuzuncu bölüm tezimizin son kısımlarıdır.

Tez çalışmamızın ortaya çıkmasında tecrübesi, bilgisi ve yöneticiliği ile beni destekleyen, akademik hayata farklı bir pencereden bakmamı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Cezmi Eraslan'a; yönlendirmeleri, uyarıları ve önerileri ile katkı sağlayan Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar, Prof. Dr. Bülent Bakar, Prof. Dr. Recep Karacakaya ve Dr. Öğr. Üyesi Murat Aydoğdu'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca akademik hayatımda üzerimde emeği olan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerine teşekkür ederim. Son olarak uzun soluklu çalışma dönemim boyunca manevi açıdan desteklerini esirgemeyen ve sabır gösteren aileme minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Erhan Acar

Çanakkale, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
ÖNSÖZ ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xiv**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xv**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ DÖNEMİ

1.1. MBK'nın Yapısı Hakkında 21
1.2. MBK'da Bölünmeler ve 14'ler Olayı 27
1.3. Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası 30
1.3.1. Kurucu Meclisin Teşkili 32
1.3.2. Anayasa Çalışmaları 43
1.3.3. 1961 Anayasası Referandumu 52
1.4. Yeni Siyasi Oluşumlar 57
1.5. 1961 Seçimleri: Genel Milletvekili Seçimleri ve Cumhuriyet Senatosu Seçimleri 65
1.5.1. Seçim Yasası 65
1.5.2. 1961 Seçimleri ve Siyasi Partilerin Propaganda Faaliyetleri 73
1.6. Cumhurbaşkanlığı Seçimi 93
1.7. Meclis Başkanlığı ve Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı Seçimi 98
1.8. Çift Meclisli Sistem: Cumhuriyet Senatosu'nun Parlamenter Hayata Dahil Olması 99
1.9. Koalisyon Hükümetleri Dönemi Siyasal Hayatına Genel Bir Bakış 103

İKİNCİ BÖLÜM

1960-1965 DÖNEMİNDE AF MESELESİ

2.1. Af Hakkında 132
2.2. 27 Mayıs Darbesi Sonrasında Affın Gündeme Gelmesi 133
2.3. 113 Sayılı Af Kanunu 134
2.4. 134 Sayılı Af Kanunu 135
2.5. 134 Sayılı Af Kanunu'nun Sonuçlarına Dair 137
2.6. Siyasi Af Tartışmaları 138
2.7. 22 Şubat Darbe Girişimine Karışanların Affı ve Siyasi Af Tartışmalarının Devam Etmesi 143
2.8. 78 Sayılı Af Kanunu 155
2.9. 218 Sayılı Af Kanunu 162
2.10. Celâl Bayar'ın Tahliye Sorunu ve Yaşanan Hadiseler 174
2.11. Cumhurbaşkanı'nın Özel Af Yetkisini Kullanması 182
2.12. Af Sebebiyle Sultanahmet Cezaevinde İsyan Çıkması 188

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARIM, HAYVANCILIK VE TOPRAK REFORMU

3.1. Türkiye'de Tarım ve Hayvancılığa Genel Bir Bakış 190
3.2. Toprak Reformu 197
3.2.1. Toprak Reformunun Gerekçeleri 201
3.2.2. Toprak Reformundan Beklenenler 206
3.2.3. Toprak Reformunu Yasalaştırma Çabaları 211
3.2.3.1. Toprak Reformunda Tasarı Hazırlıklarının Gündeme Gelmesi 211
3.2.3.2. I. Koalisyon Hükümeti Dönemi 214
3.2.3.2.1. Toprak Ağaları Meselesi 214
3.2.3.2.2. Toprak Reformunun Yeniden Gündeme Gelmesi 218
3.2.3.3. II. Koalisyon Hükümeti Döneminde Toprak Reformu 221
3.2.3.3.1. Toprak Reformu Tasarısında Değişiklik Yapılması 221
3.2.3.4. III. Koalisyon Hükümeti Döneminde Toprak Reformu Tartışmaları ve Kamuoyu Yansımaları 229
3.2.3.4.1. III. Koalisyon Hükümetinin Toprak Reformu Kanun Tasarısı 244

3.2.3.5. IV. Koalisyon Hükümeti Döneminde Toprak Reformu Tartışmaları 252
3.2.3.5.1. IV. Koalisyon Hükümeti Toprak Reformu Kanun Tasarısı 255
3.2.3.5.2. III. Koalisyon Hükümeti Tasarısı ile IV. Koalisyon Hükümeti Tasarısının Mukayesesi 257
3.2.3.6. 1965 Seçimleri Sırasında Toprak Reformu Propagandaları 263
3.2.3.6.1. İnönü ve Ortanın Solu Kavramı 265
3.2.3.7. Toprak Reformunun Yapılmasını Zorlaştıran Faktörler 270

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ VE GECEKONDULAŞMA

4.1. Türkiye'de Gecekondulaşmanın Kökenleri 278
4.2. 1960 ve 1961 Yıllarında Gecekondu Sorunu 280
4.2.1. Göç Problemin Sebepleri 281
4.2.2. Gecekondulaşmanın Sebepleri 284
4.2.3. Yetkililerin Değerlendirmeleri 287
4.4. Doğu'da Yaşanan Kıtlık ve Batı'ya Göç 289
4.5. Göçün Bir Neticesi: Mesken Sıkıntısı 291
4.6. Gecekondularda İkilem: Tasfiye mi? Islah mı? 293
4.6.1. Araştırma ve Tespitler 295
4.6.2. Çözüm Arayışları 298
4.6.3. Çözüm Önerileri 300
4.6.4.Resmî Makamların Arayışları 305
4.6.5. İstanbul'daki Uygulamalar 306
4.6.6. Diğer Şehirlerdeki Uygulamalar 317
4.6.7. Devletin Mali Çözüm Arayışları 318
4.6.8. TBMM'de Çözüm Arayışları 320
4.7. 1965 Genel Seçimleri Sonrasında Gecekondu Sorunu 326

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAREKETLERİ (1960-1965)

5.1. Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt 334
5.1.1. İşçi Hakları İçin Hareketlerin Başlaması 336
5.1.2. Saraçhanebaşı Mitingi 336

5.1.3. İşçi Hareketlerinin Ülke Geneline Yayılması 338
5.1.4. Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı 341
5.1.4.1. Sendikaların Rolü 341
5.1.4.2. Tasarının Esasları 345
5.1.4.3. Meclis Müzakereleri ve Tasarının Kabulü 347
5.1.5. Grevlerin Başlaması 349
5.1.5.1. Sendikaların Grevler Üzerindeki Etkisi ve Resmî Kurumlardaki Grevlerin Yansımaları 355
5.1.5.2. Zonguldak Kozlu'daki Büyük Grev 357
5.1.5.2.1. Maden İşçilerinin Yaşadığı Sıkıntılar 362
5.1.5.2.2. İş Kazaları 363
5.2. İşçi Hareketlerinin Yönü 365
5.3. İşçi Sigortaları 366
5.4. Avrupa Kapısında Türk İşçileri 369
5.4.1. Almanya ile Avrupa Kapılarının Türk İşçilere Açılması 370
5.4.1.1. Türk İşçilerinin Avrupa'ya Gitme Sebepleri 371
5.4.1.2. Türkiye ile Almanya Arasındaki İşçi Protokolü 372
5.4.2. Türk İşçilerin Avrupa'nın Muhtelif Yerlerine Yayılması 373
5.4.2.1. İşçi Gönderilmesinde Yaşanan Sıkıntılar 377
5.4.3. 1965 Yılı İçerisinde Türk İşçilerinin Avrupa'daki Seyri 379

ALTINCI BÖLÜM

1960-1965 YILLARINDA TÜRKİYE'DE SAĞLIK

6.1. Salgın Hastalıklar 386
6.1.1. Verem Hastalığı 386
6.1.2. Çocuk Felci 393
6.1.3. Kızamık Salgını 398
6.1.4. Tifo Salgını 408
6.1.5. Trahom Hastalığı 411
6.1.6. Cüzzam Hastalığı 413
6.2. Doğum Kontrolü ve Nüfus Planlaması 415
6.2.1. 1960 Genel Nüfus Sayımı 416
6.2.2. Doğum Kontrolü 418

6.2.3. 1965 Genel Nüfus Sayımı 429
6.3. Sağlık Personeli Sıkıntısı 433

YEDİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM, KÜLTÜR VE DİN

7.1. Eğitim 441
7.1.1. Eğitim-Öğretim ve Okuryazarlık 441
7.1.1.1. Okuryazarlık Oranını Etkileyen Faktörler ve Eğitim Çalışanlarının Bazı Problemleri 442
7.1.1.1.1. İltimas Sorunu 443
7.1.1.1.2. Kırsal Kesimdeki Eğitim Problemleri 445
7.1.2. İlköğretimdeki Vaziyet 446
7.1.3. Ortaokullar ve Liselerdeki Eğitim Vaziyeti 449
7.1.3.1. Okul ve Öğretmen İhtiyacı 449
7.1.3.2. Eğitim Sistemindeki Değişiklikler 451
7.1.4. Yükseköğretimdeki Eğitim Vaziyeti 456
7.1.4.1. 147'ler Olayı ve Akademisyenlerin Tasfiyesi 456
7.1.4.2. Yükseköğretimdeki İhtiyaçlar ve Karşılaşılan Sorunlar 471
7.1.4.3. Yükseköğretime Girişte Uygulanan Usullere Dair 474
7.1.5. Eğitimin Temel Taşı: Öğretmenler 475
7.2. Kültür 477
7.2.1. Kültürel Faaliyetlerde Yerlilik Gereksinimi 477
7.2.2. Sinema ve Tiyatro 478
7.2.3. Müzecilik 479
7.2.4. Müzik 480
7.2.5. Radyo ve Televizyon Teşkilatı 480
7.2.5.1. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu 482
7.2.5.1.1. TRT'nin Tarafsızlığı Hakkındaki Tartışmalar 483
7.3. Din 491
7.3.1. Türkçe Ezan Tartışmaları 491
7.3.2. Diyanet İşleri ve Din Adamları 492
7.3.2.1. Din Adamları 494
7.3.2.1.1. Din Adamlarının Toplumsal Faaliyetleri 494

7.3.2.1.2. Din Eğitimi ve Kadroların Yetiştirilmesi 497
7.3.3. Hac Ulaşımı 499

SEKİZİNCİ BÖLÜM

EKONOMİ VE YAŞAM KOŞULLARI

8.1. Ekonomi 505
8.1.1. Yeni Gelir Vergisi Kanunu ve Bütçe Tartışmaları 505
8.1.2. Dış Yardımların Gündeme Gelmesi 510
8.1.3. Ekonomik Durumun Yaşam Koşullarına Yansımaları 512
8.1.3.1. 1962 Yılı ile Beraber Ekonomik Daralmanın İvme Kazanması ve Sosyal Hayata Etkileri 515
8.1.3.2. Parlamenterlere Zam Yapılması Tartışmaları 516
8.1.3.3. 1962 Bütçesi Müzakereleri ve Ekonomi 518
8.1.3.4. İşsizlik Sorununun Kamuoyu ve Parlamento Gündemine Oturması 526
8.1.3.5. Evlenme Oranlarının Azalması 531
8.1.3.6. Ekonomik Açıdan Memurların Kadro Dağılımı 532
8.1.3.7. Ekonomik Darboğazı Kamu Gelirleri ile Aşma Denemeleri 533
8.1.3.7.1. Hükümetin Problemi Aşma Çabaları 534
8.1.3.7.1.1. Dış Yardım Çabaları 542
8.1.4. Türkiye'nin Dışardan Görünüşü ve Ortak Pazar 543
8.1.5. Hükümetin Çıkmazı 546
8.1.6. Vergi Reformu Tartışmaları 547
8.1.7. Dış Ticaret Açığı Tartışmaları 549
8.1.8. Özeleştiri İhtiyacı 553
8.1.8.1. Resmî Özeleştiri 555
8.1.9. Türkiye'nin Yoksulluğu 556
8.1.10. 1965 Yılı Bütçesi ve III. Koalisyon Hükümetinin Sonu 556
8.1.11. IV. Koalisyon Hükümeti Dönemi 560
8.1.12. Memurların Yaşam Koşulları 564
8.1.13. Parlamenterler Zammı Tartışmalarının Yeniden Alevlenmesi 565
8.2. Asayiş Problemleri 566
8.2.1. Doğu'da Güvenlik Sorunları 566

8.2.1.1. Doğu'da Kuraklık ve Ekonomik Sıkıntıların Üst Üste Gelmesi: Kıtlık ve Açlığın Baş Göstermesi 567
8.2.1.2. Asayiş Sorunu 569
8.2.1.2.1. Asayiş Sorununun Artış Göstermesi 570
8.2.1.2.2. Irak ile Sınır Çatışmaları 575
8.2.1.2.3. Hükümetin Çözüm Arayışlarına Rağmen Asayiş Sorununun Halledilememesi 577
8.2.1.2.4. Kaçakçılık ve Kaçakçılığın Asayiş Sorununa Etkisi 583
8.2.2. Genel Asayiş Sorunları 587
8.2.2.1. Kaçırma Vakaları 587
8.2.2.2. Hırsızlık ve Gasp 589
8.2.2.3. Tecavüz Olaylarının Artışı 592
8.2.2.3.1. Hukukçuların Görüşü 596
8.3. 1960-1965 Döneminde Türkiye'de Turizm 600
8.3.1. Turizm Konusunda Hükümete Yöneltilen Eleştiriler 603
8.3.2. Turizmi Olumsuz Etkileyen Faktörler 604
8.3.3. Turizmi Canlandırma Çabaları 606
8.4. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 607
8.4.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı Yürürlüğe Koyma Çalışmaları ve Plan Üzerindeki Tartışmalar 610
8.4.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın İlk Safhası 614
8.4.3 Planın Uygulamasında Karşılaşılan Problemler 617
8.4.4. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 1963-1965 Dönemindeki Neticeleri Üzerine Tespitler 621

DOKUZUNCU BÖLÜM

1960-1965 DÖNEMİNDE

AFETLER, FACİALAR VE KAZALAR

9.1. Trafik Kazaları ve Ulaşım Sıkıntıları 635
9.1.1. 1961 Yılı 635
9.1.2. 1962 Yılı 636
9.1.3. 1963 Yılı 640
9.1.4. 1964 Yılı 647

9.1.5. 1965 Yılı 651
9.2. Yangın Felaketleri 655
9.3. Deniz Kazaları: Tanker Faciaları 659
9.4. Havacılık Faciaları 666
9.5. Maden Kazaları 673
9.6. Kartal Tren Faciası 676
9.7. Afet Derecesinde Bir Kış: Çok Sert Geçen 1963 Kışı 679
9.8. 1964 Eskişehir Sel Felaketi 693
9.9. Ali Sami Yen Stadyumu'nun Açılışında Yaşanan Olaylar 697
9.10. 1964 Manyas Depremi 701
9.11. Susuzluk ve Kuraklık Sorunu 712
SONUÇ 724
BİBLİYOGRAFYA 757
EKLER 775
ÖZGEÇMİŞ 797

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Toprak Dağıtımı ile İlgili Ölçünün Sınırları 225
Tablo 2: Bir Ailenin Sahip Olabileceği Toprak Miktarı 231
Tablo 3: Topraklandırmada Çiftçiye Verilecek Tarla Arazisinin Büyüklüğü 246
Tablo 4: 1962 Yılında Bazı Ülkelerde Hektar Başına Elde Edilen Buğday ve Pancar Ürünlerinin Miktarı 268
Tablo 5: Kamulaştırmada Arazi Sahibine Bırakılacak Arazi Büyüklüğü 274
Tablo 6: Bölgelere Göre Şehirleşme Oranları 280
Tablo 7: 1938-1962 Yılları Arasında Muhtelif Gıda Maddelerinin Perakende Fiyatlarının Seyri 523
Tablo 8: 1962 Yılı İtibariyle Memurların Kadrolara Göre Dağılımı 533
Tablo 9: 1960-1963 Yılları Arasında Toptan Fiyatlara Göre Bazı Gıda Maddelerindeki Artış Miktarı 536
Tablo 10: 1964 Bütçe Sonuçları, Reddedilen 1965 Bütçesi ve Yeniden Teklif Edilen 1965 Bütçesinin Karşılaştırmalı Verileri 561
Tablo 11: 1958-1962 Yıllarında İstanbul'da Ahlaka Aykırı Bazı Suçların Dağılımı 594
Tablo 12: İktisadî Devlet Teşekküllerinin 1963 Yılı Ocak ve Mart Döneminde Fiilen Gerçekleştirdikleri Yatırımların Dağılımı 618

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e. : Aynı eser
A.g.e. : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
A.g.t. : Adı geçen tez
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP : Adalet Partisi
BCA : Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BCG : Verem Aşısı
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CSTD : Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
DP : Demokrat Parti
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ : Devlet Su İşleri
Ed. : Editör
Haz. : Hazırlayan
İPRAŞ : İzmit Petrol Rafinerisi
MBK : Milli Birlik Komitesi
MMTD : Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MP : Millet Partisi
OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PTT : Posta ve Telgraf Teşkilatı
s. : Sayfa
S. : Sayı
SEKA : Türkiye Selüloz Kağıt Fabrikaları İşletmesi
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

T.y. : Tarih yok

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

THY : Türk Hava Yolları

TİP : Türkiye İşçi Partisi

TMTF : Türk Milli Talebe Federasyonu

TRT : Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

UNICEF : Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

Y.y. : Yayın yeri yok

YTP : Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

1. Kaynaklar ve Yönteme Dair

Çalışmamızın temelini ana kaynaklar oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelik basın taramasına verilmiş, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde gerçekleştirilen ve uzun bir mesai gerektiren araştırma safhası; dönemin daha iyi kavranması, siyasal olayların kamuoyu yansımalarının değerlendirilmesi, sosyal olayların toplumdaki etkilerinin görülmesi, yaşanan gelişmelerin getirdiği neticelerin topluma nasıl aksettiğinin anlaşılması ve 1960-1965 yıllarının gün gün ele alınması ile adeta o zaman dilimini yaşarcasına bir etki bırakması açısından önem arz etmiştir. Akşam, Cumhuriyet, Tercüman, Son Havadis, Milliyet, Hürriyet gibi dönemin önemli gazeteleri incelenmiş ve tez çalışmasında ele alınacak konuların ortaya çıkmasına bağlı olarak elde edilen bilgiler tek tek tasnif edilmiştir. Ayrıca Resmî Gazete'den de faydalanılarak alınan kararlar ve kanunların takibi ile bu konuda ayrıntılı bilgi verilebilmesi mümkün olmuştur. Çalışmadaki bilgilerin teyit edilebilmesi ve gelişmelerin resmi ağızlara dayandırılabilmesi için son derece ehemmiyetli olan Meclis tutanakları bir diğer temel kaynağımızdır. Buna göre, söz konusu dönemin bir özelliği olarak parlamentonun çift meclisli bir yapıya sahip olması, her ne kadar verilerin takibinde zorluk getirse de kaynakların çeşitlenmesi bakımından ve farklı bir tecrübenin yansıtılması açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla Cumhuriyet Senatosu Tutanakları ve Millet Meclisi Tutanaklarının paralel bir şekilde incelenmesi zaruri olmuştur. Bunun yanı sıra her iki meclis üyelerinin de birlikte kararlar alması gerektiği zamanlarda gerçekleştirilen birleşik oturumların verildiği tutanaklar, TBMM Tutanak Dergisi şeklinde ayrıca bir kaynak olarak karşımıza çıkmış ve tetkik edilerek lüzumlu görülen yerlerde yararlanılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan belgeler ise üçüncü ve önemli temel kaynaklardan biridir. Arşiv belgelerinden yararlanılması hususunda her bölüm için ayrı tarama gerçekleştirilmiş, tezimizle ilgili olan muhtelif belge, rapor, istatistik, telgraf ve mektuplar; elde ettiğimiz diğer bilgileri destekleyebildiği gibi farklı noktalara temas edilmesi maksadıyla müstakil olarak da kullanılmıştır.

Temel kaynakların dışında resmi kaynaklar içerisinde kabul edilen Meclis komisyonları raporları, Kanunlar Dergisi ve diğer Meclis yayınları da çalışmamız

için yararlı ve yol gösterici olmuştur. Partilerin yayınlamış oldukları, parti tüzükleri ve seçim beyannameleri de dönemin gelişmelerine karşı siyasi teşekküllerin yaklaşımlarını aydınlatması bakımından fayda sağlamış, böylece kamuoyundaki yansımalar ile bu kaynakların karşılaştırılması da mümkün olabilmiştir. Hatıratlar, telif eserler kapsamındaki kitaplar, kitap bölümleri ve makaleler ise ana kaynaklarımızın desteklenmesinde, ele alınan bilgilerin daha iyi bir şekilde yazılabilmesi ve daha anlaşılabilir hale getirilmesinde kullanılmıştır.

Sosyal hayatın konu edinildiği tez çalışmamızda bilhassa toplumsal yansımaların yer almasına, toplumsal verilerin ön planda tutulmasına gayret edilmiştir. Buradan hareketle her konuda halkın göstermiş olduğu refleksler, izlediği tutum, yaşadığı duygular, dönem itibariyle toplumsal değişiklikler ve getirdikleri, kısacası kamuoyu yansımalarının ülkenin genel durumuna vakıf olunabilmesi için önemli olduğunu düşünüyoruz. Çalışmamızın kaleme alınmasında, yaşanan gelişmelerin nedenlerinin, hadiselerin alt yapılarının ortaya konmasının, farklılıklarının ön plana alınmasının ve örneklerle açıklanması ile sonuçlarının tahlil edilmesinin değeri olduğu kadar kaynakların karşılaştırılması ve bilgilerin teyit edilmesi ile mukayese metodunun da önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz.

1960-65 dönemini konu edinen araştırma eser, makale ve lisansüstü tez çalışmaları bulunsa da bunların genellikle siyasi hayat ağırlıklı çalışmalar olduğu ve sosyal hayatın daha kısıtlı bir şekilde tetkik edildiğini söyleyebiliriz. Nurullah Kırkpınar tarafından çalışılan "27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Ardından Türk Siyasetinin Yapılanma Dönemi (1961-1965)" adlı yüksek lisans tezi, Fehim Kuruloğlu'nun "1960-1965 Yılları Arası Türkiye'de Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Hayat" başlıklı doktora tezi, Dürdane Şahin'in "Ara Rejim ve Koalisyon Hükümetleri Döneminde (1960-1965) Türkiye'de Siyasi Hayat" isimli doktora tezi incelediğimiz dönemi konu edinen çalışmalardan birkaçıdır. Bu çalışmaların daha ziyade siyasi gelişmeleri ele aldıkları görüldüğünden sosyal hayatı ön plana çıkararak yürütmeye gayret ettiğimiz tez çalışmamızın; bağımsız olarak, ana kaynaklara dayanarak ve derinlemesine bir şekilde 1960-65 dönemini bütün olarak ele alması, panoramasını ortaya çıkarması ile gelecekteki ilgili diğer çalışmaların önünün açılması ve ön ayak olması bakımından faydalı olabileceğini düşünüyoruz.

2. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine Giden Süreç

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada ve Türkiye'de değişen siyasi ve sosyal yapıya göre devletin rolünde de değişme yaşanmıştı. Yeni düzen, sosyal ve siyasi yapı kendi kurumlarını ve politikalarını üretmeye başlarken, bu durumun önemli noktalarından birinde yönetimde de değişmeler gündeme gelmişti. Cumhuriyet Tarihi'ndeki diğer denemelerin dışında bu sefer kalıcı olacak şekilde, 1946 yılı ile çok partili düzenin yerleşmesi, CHP'den ayrılanlar tarafından kurulan DP'nin hızla teşkilatlanması ve CHP'ye rakip olacak düzeye gelmesi ülkeye siyasi açıdan farklı bir hava getirmişti. 1946-1960 yılları arasında iki partinin mücadelesi dönemin Türk siyasi hayatına damga vurmuş; 1950, 1954 ve 1957 genel seçimlerini DP kazanmıştı. İki parti birbirine rakip olarak şiddetli bir mücadeleye girişmişse de dikkati çeken bir husus söz konusu partiler arasında ideolojik olarak büyük ayrımın olmayışıydı. Nihayetinde DP de CHP içerisinden çıkan bir partiydi. Ancak bu iki partinin ayrıldıkları bir nokta olduğu söylenebilmiş, iki partinin hitap ettiği kitlenin farklı olduğuna değinilmişti. DP'nin daha çok taşradaki vatandaşlara hitap eden bir siyasetle ortay çıktığı belirtilirken, CHP'nin daha ziyade bürokrat ve şehirli zümreye yönelik bir politika takip ettiği ileri sürülmüştü.[1]

1957 seçimleri gittikçe sertleşen siyasal havanın hakim olduğu bir dönemde gerçekleştirilmişti.[2] Ekonomik sıkıntılarla birlikte siyasi sahada yaşanan gerginliklerin artması, 1957 seçimlerinde DP'nin seçimleri kazanmasına rağmen oy oranındaki düşüşle birlikte muhalefetin oy oranında bir yükselme meydana gelmesi iktidarın muhalefet karşısında daha sıkı durma çabasını da beraberinde getirmişti. Meclis iç tüzüğünün değiştirilmesi tartışmalara neden olmuş, muhalefetin gücünün sınırlandırıldığı ileri sürülmüştü. Meclis görüşmelerinin basında yayınlamasında kısıtlamalara gidilmiş, ilan ve haber dağılımında hükümet kontrolü uygulanmıştı.[3]

---

[1] **TBMM Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt 1, Ankara, 2012, s. 349.

[2] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, 5. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2013, s. 62.

[3] Cezmi Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, (Durmuş Yalçın vd.), 6. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2012, s. 568.

Ayrıca seçim sonrası birçok gazeteci hapse girmişti.[4] Tüm bu gelişmeler basın ile DP'nin arasının açılmasını hızlandırmıştı. DP cephesi ise basının baskı altında tutulduğuna dair söylemleri kabul etmezken, tersine basın tarafından hükümete taarruz edildiğini öne sürmekteydi.[5] Söz konusu değişiklikler konusunda akademik camiadan hükümetin aleyhinde yorumlar gelmesi ve hükümet kanadından Tevfik İleri'nin eğitim camiasının siyasi meselelerde konuşmasını günlük politikaya bulaşmak olarak nitelendirmesi Profesör Kubalı'nın açığa alınması ile neticelenmiş; iktidar, basının yanı sıra üniversitelerle de karşı karşıya gelmişti.[6]

Ekonomik sorunlar muhalefet tarafından sık sık dile getirilirken, DP iktidarının muhalefetin kongrelerindeki konuşmalarını tehlikeli bulması ve bu yönde sıkı tedbirler alınması lüzumu üzerinde durması siyasi hayattaki gerginliğin ve muhalefetin baskılandığı iddiasının daha fazla dillendirilmesine neden olmuştu.[7] Türk lirasının yaklaşık olarak üç kat değer kaybetmesi neticesinde ekonomik ve sosyal hayatta daralmalar meydana gelmiş, hayat pahalılığı önemli derecede toplumu etkilemişti. Ülke bu durumda yer alırken siyasilerin karşılıklı tartışmaları ve birbirlerini suçlamaları da artarak devam etmişti. Söz konusu siyasi sıkışmışlık karşısında DP, Vatan Cephesi adında bir oluşum kurarak muhalefet karşısında bir blok meydana getirmeye çalışmıştı. Ancak bu oluşuma devlet memurlarının da katılabilmesi adına bir düzenlemeye gidilmesi muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmış, devlet içerisinde partizanlığın artabileceği endişesi ön plana çıkarılmıştı. Nitekim İnönü'nün yurt gezilerinde olaylar yaşanması iktidar muhalefet ilişkilerini çıkmaza sokmuştu.[8] DP, Vatan Cephesi ile sadece kendisini destekleyenleri bir araya getirmeyi düşünmemiş, muhalefet partilerini destekleyen, onlara üye olan kişileri de bu oluşuma çekmeyi planlamıştı.[9] Örneklendirecek olursak; DP lideri ve Başbakan Adnan Menderes, 12 Ekim 1958'de DP'nin Manisa İl Kongresinde gerçekleştirmiş

[4] Çavdar, **a.g.e.**, s. 71.
[5] Yılmaz Yıldırım, "Muhalefet ve Basın İlişkileri Çerçevesinde 1957-1960 Dönemi Demokrat Parti", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2019, s. 184.
[6] Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul, Hil Yay., 2015, s. 78.
[7] Eraslan, **a.g.m.**, s. 569.
[8] Eraslan, **a.g.m.**, s. 570.
[9] Hakkı Uyar, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi**, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2012, s. 27.

olduğu konuşmasında muhalefet partilerini destekleyen vatandaşlara da seslenmiş ve onları Vatan Cephesine destek vermeye çağırmıştı.[10] Buna bağlı olarak bloklar arası geçişler görülebilmiş, muhalefetten zaman zaman Vatan Cephesine de katılımlar olabildiği belirtilmiştir. Bu durum, Vatan Cephesine katılanlar ve katılmayanlar arasında bir ayrışmanın ve siyasi olarak bir kutuplaşmanın keskinleşmesi ile devam etmişti.[11] Muhalefet cephesinden ise iktidar tarafına katılımları yalanlayan bildiriler yayınlanmış, gerginlik daha da tırmanmıştır.[12] Bir tarafta iktidar Vatan Cephesi oluşumunu meydana getirirken, muhalefette de birleşme yoluna gidilmişti.[13] Ayrıca iktidar ve Vatan Cephesi karşısında konumunu güçlendirmeye çalışan muhalefet, yurt gezilerini bu durum için bir koz olarak kullanmıştı.[14] Cepheleşmenin getirdiği gerginleşmenin neticesinde her iki taraf arasında Maraş ve Uşak örneklerinde olduğu gibi olaylar yaşandığı da belirtilmişti.[15] Artık siyasi faaliyetlerin tamamen bloklar halinde yürütülmeye başlandığı müşahede edilmişti.

Muhalefet ekonomik gelişmeler üzerinden de hareket ederek eleştirilerini yoğunlaştırmış, yurt gezileri ile iktidar karşısındaki tepkisini daha da güçlendirmek için çabalamış, siyasi, adli ve kültürel alandaki isteklerini İlk Hedefler Beyannamesi ile gündeme getirmişti.[16] Bu beyannamede; antidemokratik kanun, usul ve uygulamaların kaldırılması; hukuk devleti, halk egemenliği ve sosyal adalet gibi demokratik ilkelerin yürürlüğe konulabilmesi için Anayasa değişikliğine gidilmesi; ayrım gözetmeksizin tüm vatandaşlara ait olan temel hak ve hürriyetlerin yeni Anayasa'da yer alması; düşünce, basın, sanat, din ve vicdan, şahıs ve mesken hürriyeti, çalışma ve iktisadi teşebbüs hürriyeti ile mülkiyet güvenliği, grev hakkı, sendikaların kurulması, kanun karşısında eşit muameleye tabi olunması ve kamu

[10] Dilşen İnce Erdoğan, "Güç Birliği Karşısında Adnan Menderes'in Siyasi Manevrası: Vatan Cephesi (Manisa Örneğinde)" **Belgi Dergisi**, C. 2, S. 19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2020/I, s. 1915, 1916; Bilal Tunç, "Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Dönemi Uygulamalarından Vatan Cephesinin Sakarya'daki Yansımaları", **Current Research in Social Sciences**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2017, s. 155.

[11] Erkan Afşar, "Politik Cepheleşmede Vatan Cephesi'nin "Muş İline" Yansımaları (1958-1960)", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: UMS'20, s. 128, 130.

[12] Bilal Tunç, "Eskişehir'de Vatan Cephesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 52, Nisan 2017, s. 204.

[13] Yıldırım, **a.g.t.**, s. 185.

[14] Erhan Alpaslan, M. Can Göktürk, "Maraş'ta Vatan Cephesi (12 Temmuz 1958-27 Mayıs 1960)", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 6/2 (Haziran 2020), s. 650.

[15] Alpaslan, Göktürk, **a.g.m.**, s. 651; Işıl Tuna, "Uşak'ta Vatan Cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 35, S. 100, Güz 2019, s. 634, 635.

[16] Eraslan, **a.g.m.**, s. 570, 571.

hizmetlerinden eşit bir şekilde yararlanma hakkı ile devlet yayın organlarının tarafsız kalması hususlarının anayasal olarak teminat altına alınması ve bu hakların hukuki olarak korunmasını temin maksadı ile Anayasa Mahkemesinin kurulması; devlet başkanlığı müessesesinin tarafsızlığının sağlanması, yasama organının daha etkin bir hale getirilmesi; ikinci bir meclisin teşkil edilmesi; yüksek hakimler kurulunun oluşturulması; partizanlığa neden olan uygulamaların önüne geçilmesi; sosyal adaletin temini ve gerekli olan sosyal hakların tanınması; seçim güvenliğinin kanuni düzenlemeler ile sağlama alınması ve nispi temsil usulünün benimsenmesi; siyasi partilerin hakları doğrultusunda Meclis iç tüzüğünün değiştirilmesi; kamu görevlileri için ispat hakkının tanınması ve mal beyanının getirilmesi meseleleri yer almıştır.[17] Beyanname, muhalefetin isteklerini içermesi ve bunların ele alınmasının yanı sıra bahis konusu taleplerin daha sonra 1961 Anayasası'nda karşılanması bakımından ön plana çıkmıştır.

1959 yılına ait gelişmelerden biri de din eğitimi konusunda yaşanmıştı. Daha önce 1956'da ortaokullarda din dersinin okutulması üzerine alınan kararın ardından bu dersi verecek öğretmen açığı ortaya çıkmış, buna bağlı olarak Yüksek İslam Enstitüsü açılması gündeme gelmişti. Ancak enstitünün üniversitelerden ayrı biçimde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir yapısının bulunması ile beraber tenkitler, muhalefetin din ve siyasetin ayrılması noktasındaki eleştirilerine dayalı olarak enstitülerin siyasi otoriteyle ilişkilendirilmesi şeklinde tezahür etmiştir.[18] 1959 yılı sonlarına doğru Yüksek İslam Enstitüsünün kurulması ile yeniden gündeme gelen din siyaset ilişkileri ve bu yöndeki tartışmalar 1960 yılına gelindiğinde muhalefetin iktidara yönelik eleştirileri ile devam etmişti. Muhalefet kanadı DP'nin dini siyasete alet ettiğini iddia etmiş, DP cephesi ise muhalefetin ihtilal yolu ile iktidarı ele geçirmeye çabaladığını öne sürmüştü. İktidar muhalefet ilişkilerindeki gerginlik, karşılıklı suçlamaların en yoğun şekilde yaşandığı sürece dönüşmüştü.[19] Uzun

[17] Fatih Tuğluoğlu, "CHP'nin 14. Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 60, Bahar 2017, s. 297, 298.

[18] Sezen Karabulut, "Din-Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti (DP) Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (Uygulamalar, Söylemler, Muhalefet, 1950-1960)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi,** XIX/38, (2019-Bahar), s. 236, 237.

[19] Eraslan, **a.g.m.**, s. 572, 573; 24 Eylül 1959'da Milli Eğitim Talim ve Terbiye Dairesinin aldığı karara göre, orta dereceli ve eşdeğeri okullar ile öğretmen okullarında din dersleri verecek öğretmen ihtiyacını karşılamak için Yüksek İslam Enstitüsü kurulmuştu. Mustafa Öcal, "Yüksek İslâm Enstitüsü", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 44, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 48.

süredir devam eden partiler arası siyasi çekişmeler ve cepheleşmeler topluma da yansımıştı.[20] İktidar, muhalefeti sadece eleştirmekle yetinmemiş, muhalefetin yasalara uygun davranmadığını ileri sürerek gerekli tedbirin alınacağını açıklamıştı.[21] Buna bağlı olarak siyasi arenada tartışmalara neden olan Tahkikat Komisyonu kurulması meselesi gündeme gelmiş, uzun soluklu tartışmalar sonrası Tahkikat Encümeni Salahiyet Kanunu kabul edilmişti.[22] CHP tarafından dile getirilen ve tartışmalardan birinin temelini oluşturan bu kanun ile Tahkikat Komisyonuna aşırı yetki verildiği öne sürülmüştü.[23] Muhalefet ve basını ilgilendiren suçların soruşturulması maksadı ile kurulan Tahkikat Komisyonu, DP ve CHP ilişkilerini kopma noktasına getirmiş, muhalefetin göstermiş olduğu tepkiye bağlı olarak iktidar ve muhalefet arasındaki köprülerin atılması durumu ortaya çıkmıştı.[24] TBMM'de kurulan ve üyelerinin tamamını DP'li milletvekillerinin oluşturduğu Tahkikat Komisyonunun partiler arası ilişkilerin son derece gergin olduğu bir dönemde devreye girerek yatıştırıcı bir rol oynamasına şüpheyle bakılmıştır.[25] Komisyonun aldığı ilk kararlardan biri, bütün siyasi partilerin ve bunlara bağlı oluşumlara ait faaliyetlerin tamamının soruşturmalar neticelenene kadar durdurulmasıydı.[26] Bu şekilde bir uygulamaya gidilmesi, fiilen muhalefetin tasfiyesi yoluna gidilmeye başlanması biçiminde de değerlendirilmiştir.[27]

Muhalefetin bir yansıması olarak Ankara'da meydana gelen üniversiteli öğrencilerin yürüyüşleri ve gösterilerinin İstanbul'a sıçramasının ardından sıkıyönetim uygulamasına geçilmesi, Türkiye'de olayların olağan dışı bir hal almasını da beraberinde getirmişti. Tahkikat Komisyonu tarafından 29 Nisan'da kaleme alınan bildiride siyasi ve sosyal hayatı ilgilendiren her türlü toplantının düzenlenmesi ile İstanbul ve Ankara'daki sıkıyönetim tedbirlerinin uygulanmasıyla

[20] Ahmet Şimşek, Tercan Yıldırım, "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)", **Modern Türkiye Tarihi**, Ed. Süleyman Beyoğlu, Ali Satan, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınevi, 2014, s. 287.
[21] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (İkinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 190.
[22] Mithat Atabay, **Partiler, Seçimler, İktidarlar ve Müdahalelerle Türk Demokrasi Tarihi**, Ankara, Paradigma Akademi Yayınları, 2014, s. 166; Bu yasanın maksadının basın ve muhalefet hakkında soruşturma yapan komisyonu desteklemek olduğu belirtilmiştir. Selin Esen, "18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 34, Sayı. 267, 2010, s. 179.
[23] Esen, **a.g.m.**, s. 179.
[24] Eraslan, **a.g.m.**, s. 574.
[25] Rıfkı Salim Burçak, **Türkiye'de Millî İradenin Zaferi**, Ankara, TBMM Basımevi, 1994, s. 39.
[26] Esen, **a.g.m.**, s. 188.
[27] Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İstanbul, Yordam Kitap, 2017, s. 229.

ilgili olarak resmi bildiri ve haberler dışında yayın yapılması yasaklanmıştı.[28] Basını ilgilendiren karara aykırı olarak yayın yapan gazetelerin alakalı nüshaları toplatılarak, bu gazetelere belirli bir süreyle kapatma cezası verilmişti.[29] Aynı zamanda erken seçim meselesinin gündeme gelmeye başlaması, siyasi sahanın daha da ısınmasına ve partiler arası mücadelenin daha da sertleşmesine etki etmişti.[30] DP lideri Başbakan Adnan Menderes buhranlı günler yaşanırken güven tazelemek ve halkın arkasında olduğunu göstermek adına İzmir'de bir miting düzenlemiş ve büyük bir kalabalığa seslenmişti. Öte yandan Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin düzenlemiş olduğu yürüyüş, durumun farklı bir safhaya geçtiğinin göstergesi olarak nitelendirilmişti. Subayların özlük haklarında iyileştirmeler yapılacağının sinyalinin verilmesi, Tahkikat Komisyonunun çalışmalarının biteceğinin gündeme getirilmesi, sıkıyönetim uygulamalarının yumuşatılacağının dile getirilmesi muhalefeti tatmin etmediği gibi gergin havanın dağılması için yeterli olmamış, Meclisin 25 Mayıs itibariyle bir aylık tatile girmesi ile muhalefetin sesinin duyulmasına engel olunduğu ileri sürülmüş ve hükümet sıkı bir şekilde eleştirilmişti.[31] Siyasi ortamı düzeltmek, normal bir hale getirmek ve muhalefet ile yeniden diyalog kurmak oldukça zorlaşmış, neredeyse imkansızlaşmıştı.[32] Siyasi sahadaki bu gergin durum askeri darbe yoluna girilmesi ile neticelenecekti.

Bu iç gelişmelerin yanı sıra, Soğuk Savaş yıllarında, 1947-1987 arasında dünyanın içinde bulunduğu duruma bağlı olarak devlet yönetimlerindeki askeri hakimiyetin mevcudiyeti de Türkiye'ye yansıyan dış faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyadaki askeri müdahaleler veya orduların dolaylı yoldan da olsa siyasi hayatı kontrol altında tutma çabaları dönemin önemli özelliklerinden biri olmuştu. Nitekim 27 Mayıs 1960 darbesi de böyle bir havanın yaygın olduğu dönem içerisinde gerçekleşmişti.[33]

[28] Sema Akılmak Topçu, Selçuk Ural, "27 Mayıs Darbesi Sürecinde Basında İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları" **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 4, 2021, s. 1680.
[29] Topçu, Ural, **a.g.m.**, s. 1682.
[30] Ahmet Şimşek, Tercan Yıldırım, **a.g.e.**, s. 288.
[31] Eraslan, **a.g.m.**, s. 575-576.
[32] Ahmad, **a.g.e.**, s. 85.
[33] **Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt 1, s. 55, 59.

3. 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Ordunun Durumu

27 Mayıs'ın 5-6 yıl önce orduda planlandığı ileri sürülmüş, ilk olarak ihtilal fikrini konuşan grubun Orhan Kabibay ve Dündar Seyhan olması muhtemel olduğu belirtilmişti. Bu bilgiyi söyleyen kişi de emekli kurmay Albay Necati Ünsalan idi. Buna göre 1954 yılı Şubat ayında Uçaksavar Topçu Okulunda Akademi için staj gören Ünsalan Orhan Kabibay ve Dündar Seyhan ile aynı okulda ve yüzbaşıydılar. Bu sıralarda Kabibay'ın evinde buluşarak orduda bir ıslahat yapılması gerektiği üzerinde durmuşlardı. 1955 yılında Akademide anlaştıkları Orhan Erkanlı, Suphi Gürsoytrak, Ahmet Yıldız, Faruk Güventürk ve Şükrü İlkin de kurulan bu oluşuma katılmışlardı. Toplantılar Erkanlı, Seyhan ve Ünsalan'ın evlerinde gerçekleştiriliyordu.[34] 1956 yılına gelindiğinde Akademideki bazı kurmay subaylar ve Kurmay Albay olan Faruk Ateşdağlı ile yarbay ve yarbay rütbesindeki bazı öğretmenler de bu gruba katılmışlardı. Ünsalan aynı yılın ortalarında Talat Aydemir'in grubu ile birleşildiğini ve bu grupta Aydemir, Osman Köksal, Adnan Çelikoğlu, Sezai Okan, Rauf Gökçen, Rafet Aksoyoğlu ve Ekrem Acuner'in olduğunu bu kişilerin binbaşı ve yüzbaşı rütbesinde olduklarını belirtmektedir. İki grup arasındaki ilk temasın ise Seyhan ile Aydemir'in görüşmeleriyle başlamış olduğu tahmin edilmekteydi. İki grup arasındaki ilk toplantı Mahmut Şevket Paşa'nın konağında oturan Rafet Aksoyoğlu'nun Üsküdar'daki evinde yapılmıştı. Ünsalan'ın bu ifadelerini doğrulayan Orhan Kabibay, 1957 yılı Ağustos ayında Talât Aydemir'in Paris'ten dönmesinden sonraki dönemde yapılan toplantıda iki grubun birleştiklerini belirtmiştir.[35]

Talât Aydemir'in grubu Eylül 1956'da Osman Köksal, Sezai Okan ile birlikte Aydemir'in yer aldığı bir toplantı neticesinde kurulmuştu. Aydemir, Orhan Kabibay ile Dündar Seyhan'ın ayrı bir grup kurduklarını sonradan öğrenmişti. 1957 Mart ayında Kabibay ile bir araya gelen Aydemir anlaşmış ve gruplarını birleştirmişlerdi.[36]

---

[34] 1955 yılında genç kurmay subayların oluşturduğu ve düzenli toplantılar şeklinde bir araya gelen bu gizli teşkilatta hükümete yönelik ilk etapta bir askeri hareketten bahsedilmese de orduda yapılacak düzenlemeler ve siyasi olaylarla ele alınmıştı. Yasemin Doğaner, "27 Mayıs İhtilali ve Kurucu Meclis", **Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1996, s. 38.

[35] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 2 Ağustos 1964, s. 5.

[36] 1957 yılının Mart ayı ile beraber ordu içerisinde müdahaleden yana olan grubun gerçekleştirdiği görüşmelerde hükümet darbesi konusunu yavaş yavaş ön plana çıkarmaya başladıkları ve bu yönde

Komiteye yön verecek dört isim belirlemişlerdi. Bu isimler; Talât Aydemir, Ahmet Yıldız, Sezai Okan ve Rafet Aksoyoğlu olurken komitenin başkanlığını Aydemir yapacaktı. Kabibay ve Ünsalan'ın verdiği bilgilere göre komitenin toplantıların Şükür İlkin'in Salacak'taki, Ünsalan'ın Üsküdar'daki ve Erkanlı'nın Levent'te yer alan evlerinde yapılmıştı. Aydemir Elazığ'a tayin edildiğinde Kabibay'ın evinde yapılan toplantı ile Faruk Güventürk teşkilatın başkanlığına getirilirken sekreterliğe Dündar Seyhan seçilmişti. Teşkilatın üye sayısı yaklaşık olarak otuz kadardı. Temmuz 1959'da Akademiyi tamamlayan komite üyelerinden; Ahmet Yıldız Genelkurmay İstihbarat Başkanlığına, Faruk Güventürk Rami Topçu Kumandan Muavinliğine, Dündar Seyhan Davutpaşa Zırhlı Tugay Kumandan Muavinliğine, Şükrü İlkin Lüleburgaz Topçu Taburuna, Sezai Okan Mamak Tank Taburu Kumandanlığına, Osman Köksal önce Harekât Şubesi sonra Tayinler Müdürlüğüne, Necati Ünsalan Ankara'da 110. Topçu Taburu Kumandan Muavinliğine, Adnan Çelikoğlu Milli Savunma Bakanı Şem'i Ergin'in emir subaylığına tayin edilmişler, Suphi Gürsoytrak ile Orhan Erkanlı Amerika'ya gönderilmişlerdi. Komiteye alınacak üye teklif edilerek belirleniyordu. Her üyenin veto hakkı bulunduğu komitede, teşkilata katılması düşünülen kişi veto edilince komiteye giremezdi. Teklifler merkeze yani İstanbul'a yapılmaktaydı. O sıralarda Elazığ'da Binbaşı rütbesinde Piyade Tabur Kumandanlığı yapan Türkeş'in girişi de bu şekilde olduğu ifade edilmişti. Elazığ'da Topçu Taburu Kumandanı olan Aydemir tarafından teklif edilen Türkeş, komiteye dahil edilmişti. Bu dönemde söz konusu teşkilat içerisinde yer alan kişilerden bazıları 27 Mayıs sonrasında kurulan Milli Birlik Komitesi üyesi olmuşlardı. Osman Köksal, Sezai Okan, Ekrem Acuner, Alparslan Türkeş, Rafet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, Ahmet Yıldız, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Suphi Karaman, Fikret Kuytak bunlardan bazılarıydı.

Komite üyeleri aralarında Faruk Güventürk ile Samet Kuşçu'nun da bulunduğu dokuz subayın bir darbeye teşebbüs suçu ile tevkif edilmelerinden bir süre önce İstanbul'dakiler olarak toplantılara ara vermişlerdi. Ünsalan, sebep olarak; Milli Emniyet tarafından bazı üyelerin takip edilmelerini göstermişti.[37]

---

karar aldıkları görülmektedir. Talât Aydemir, **Hatıratım**, Ed. Raşit Çavaş, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 23, 24.

[37] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 3 Ağustos, 1964, s. 5.

1957 yılında yaşanan devalüasyon olayının ardından ekonomik açıdan zayıflayan ordu mensupları arasında darbe çalışmalarının hızlandığı gözlemlenmişti.[38] 9 Subay olayından önce 1957 yılının sonbaharında da bir darbe teşebbüsü bu kişiler tarafından gündeme getirilmişti. Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla bazı zırhlı birlikler İstanbul'dan Ankara'ya gelecekti. Bu birliklerden zırhlı taburunun kumandanı da Dündar Seyhan idi. Sezai Okan da Tank kumandanıydı. Teşkilata girmemiş fakat yakın duran Turgut Alpagut Muhafız Alayının Süvari Grup Kumandanıydı. O günlerde Ankara'ya gelmiş olan Aydemir ile Ünsalan bu kuvvetlerin yardımıyla bir darbe teşebbüsü düşünmüştü. Fakat İstanbul'daki teşkilat üyeleri bu düşünceden vazgeçilmesi üzerinde durunca teşebbüs askıya alınmıştı. Bundan sonra komite toplantılarına ara vermişti. 1954'te Tuzla'da Dündar Seyhan'la Kabibay'ın, 1956'da ise Ankara'da Talât Aydemir, Sezai Okan ve Osman Köksal'ın kurdukları ve 1957 yılı Mart ayında birleşip Türkeş gibi bazı yeni üyeleri içerisine alan komite 9 Subay olayından sonra bir bakıma dağılmış oluyordu. 1959 Ağustos ayına gelindiğinde 11 kişilik yeni bir komite kuruldu. Komiteye Cemal Gürsel, Sadi Kocaş, Osman Köksal, Alparslan Türkeş, Suphi Karaman, Mustafa Kaplan, Rıfat Baykal, Sezai Okan, Orhan Erkanlı, Dündar Seyhan dahil edildi. Bu komitenin çekirdeğini dört kişi oluşturuyordu; Sadi Koçaş, Osman Köksal, Sezai Okan ve Suphi Karaman.[39]

27 Mayıs darbesini gerçekleştirecek olan komite kurulurken dört isim Sadi Koçaş, Osman Köksal, Sezai Okan ve Suphi Karaman tanıdıkları bütün subaylar üzerinde bir bir durmuşlardı. Bunun yanında bir de lider belirlemeye karar verdiler. 1959 Şubat'ında Kara Kuvvetleri Kumandanı Cemal Gürsel Batı Almanya'ya Kara orduları manevralarına davet edilmiş, Sadi Koçaş refakatına verilmişti. Komite bu sayede Gürsel ile irtibatı burada sağlamaya başlamıştı. Sadi Koçaş, komiteden bahsettiği konuşmalarında birtakım tayinler suretiyle kendilerinin duruma hakim olması gerektiğini belirtmiş ve kilit noktalara kendi adamlarını yerleştirmek maksadıyla Gürsel'den isteklerde bulunmuştu. Bu istekler doğrultusunda Gürsel, Ankara'ya döndüklerinde önce Erkân şubesine yani Generaller ile Kurmayların tayinlerinin yapıldığı şubeye Osman Köksal'ın tayinini sağlamıştı. İlk iş olarak 35

[38] Ahmet Şimşek, Tercan Yıldırım, **a.g.e.**, s. 286.
[39] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 4 Ağustos 1964, s. 5.

kişilik bir liste yapılması istenecek ve böylece ileride teşkilata girecek kimselerin Ankara'ya tayin edilmeleri sağlanacaktı. Bu tayinlere göre Alparslan Türkeş Elazığ'dan Ankara'ya, Orhan Kabibay Erzurum'dan Paris'teki bir kursa ve oradan Ankara'ya, Suphi Karaman Diyarbakır'dan, Rafet Aksoyoğlu Çorlu'dan, Kadri Kaplan İskenderun'dan ve Sami Küçük de İspanya'dan Ankara'ya alınmışlardı. Yeni gelenlerin bazılarının durumdan haberi yoktu. Daha bu günlerde Gürsel'in liderliği belli olmaya başlıyordu. Bunun en önemli ispatı; Gürsel ile temasın ancak çok önemli hallerde Sadi Koçaş ve Osman Köksal vasıtasıyla yapıldığı, bunun yanında diğer toplantılarda kendisinden Faik Bey diye bahsedildiğinden ortaya çıkmıştı. Ekrem Acuner, Fikret Kuytak, Madanoğlu ve İrfan Baştuğ komiteye daha sonra darbeye yakın gireceklerdi.[40]

Osman Köksal Erkân Şubesine tayin edildiği için komitenin istediklerinden biri olmuş, sıra Muhafız Alayı Kumandanlığına gelmişti. Bu görev için bir yarbay isteniyordu. Köksal'ın bu göreve getirilmesini isteyen komite üyeleri, Köksal'ın yeni albay olduğunu dile getirerek meseleyi uygun hale getirdiler.[41] Ardından Osman Köksal Muhafız Alayı Kumandanı olmuş, bir taraftan komite dağılma durumu ile karşı karşıya kalmıştı. Şöyle ki, birtakım kıpırdanmalardan haberdar olan Genel Kurmay Başkanı Fevzi Mengüç, tedbirler almaya çalışmış elinde delil bulunmadığından sadece bazı kişilerin yerini değiştirmiştir. Sadi Koçaş da bunlardan biriydi. Dış görevlerden birine yollayarak uzaklaştırmak istedi ve Koçaş'ı Londra'ya askeri ateşe olarak görevlendirdi. Bu olaydan önce Türkeş, Muzaffer Özdağ ve Numan Esin'i de istediği yerlere yerleştirmişti. Ankara'ya getirilenlerden Rafet Aksoyoğlu, Kadri Kaplan ve Şubat 1960'ta da Sami Küçük komiteye girdiler. Fikret Kuytak ile Ekrem Acuner İstanbul ve Ankara olaylarından sonra Nisan ayında Mayıs 1960 ile 6 Haziran 1961 arasında MBK'da önemli rol oynayan kişilerden Cemal Madanoğlu ise komiteye darbeden iki hafta önce katılmıştı.[42]

[40] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 5 Ağustos 1964, s. 5.
[41] 1959 yılının sonuna doğru ihtilalci subayların teşkilatının genişlemesiyle birlikte Muhafız Alayı Kumandanlığının da elde edilmesi kritik bir gelişme olarak kabul edilmişti. Bkz. Doğaner, **a.g.t.**, s. 40.
[42] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 6 Ağustos 1964, s. 5.

Mayıs ayına gelindiğinde darbenin askeri planları ileri bir aşamaya gelmişti.[43] 3 Mayıs 1960'da Cemal Gürsel DP iktidarı tarafından izinli kılındı ve DP'nin Cemal Gürsel'e fazla güvenmediği ortaya çıktı. Üç ay izin verilen Gürsel, bu iznin sonunda yaş haddinden emekliye sevk edilecekti. Komite, başsız kalınca başa geçirmek için çok yıldızlı yani yüksek rütbede birini aradı. İlk olarak İstanbul'daki Nisan olaylarından sonra Sıkıyönetim Kumandanlığına getirilen 1. Ordu Kumandanı Orgeneral Fahri Özdilek'i düşündüler. Özdilek teklifi reddedince İkinci Ordu Komutanı Suat Kuyaş ve Hava Kuvvetleri Komutanı Tekin Arıburnu düşünüldüyse de iktidara yakınlıkları sebebiyle onlardan da vazgeçilmişti. Cevdet Sunay'dan da Özdilek gibi ret cevabı alınca daha düşük rütbeli birine yöneldiler. Elazığ'dan Lojistik dairesi başkanı olarak Ankara'ya getirilen ve ardından kısa bir görev için Amerika'ya gidip dönen Cemal Madanoğlu üzerinde duruldu. 14 Mayıs 1960 günü Tümgeneral Madanoğlu'nun anlattıklarına göre; yanına gelen Kabibay Gürsel'in başlarında olduğunu fakat geçici olarak başlarına kendisinin geçmesini istediklerini, sonra Gürsel'in yine başa geçirileceğini ifade etmişti. Prensip olarak bunu kabul ettiğini belirten Madanoğlu sorumluluğu tamamıyla üzerine alamamıştı.[44]

İhtilâl aslında 25 Mayıs'ı 26 Mayıs'a bağlayan gece olarak planlanmıştı. Bu tarih, 23 Mayıs günü komiteye yeni girmiş olan General İrfan Baştuğ'un evinde kararlaştırılmıştı. Madanoğlu, İstanbul ve Ankara'da idareye el koyduktan sonra darbenin gerçekleşmesini beklemektedir. Bunun ardından Gümüşpala'yı arayıp telefonla durumu bildireceğini ve itiraz beklemediğini belirtmektedir. Ardından birlikler üzerinde durum muhakemesinde bulunan komite üyeleri arasında fikir ayrılıkları çıkmıştı. Burada Fikret Kuytak ve Ekrem Acuner tereddütte kaldılar. Komite üyeleri ise durumun bir an evvel halledilmesini aksi takdirde geç kaldıklarında darbeye teşebbüs ettiklerinin ortaya çıkacağını ve ipe gideceklerini iddia etmişlerdi. Münakaşanın ardından tarih 25 Mayıs'ı 26 Mayıs'a bağlayan gece olarak kararlaştırıldı. Tam bu sırada Madanoğlu'ndan farklı bir teklif gelmiş, hükümetin çekilmeye zorlanması olmadığı takdirde darbeye girişilmesi gerektiğini

[43] Ahmad, **a.g.e.**, s. 85.
[44] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 7 Ağustos 1964, s. 5.

öne sürmüştü. Fakat bu komite üyeleri tarafından kabul edilmediği ve darbe yapılmasını istedikleri belirtilmişti.[45]

25 Mayıs sabahı İstanbul'a gelen Yurdakuler, İstanbul ile Ankara arasında koordinasyonu sağlamakla görevlendirilmişti. Yurdakuler darbenin tarihini bildirmek için İstanbul'a gelmişti. Evine giden Yurdakuler, gece üçte harekete geçileceğini Akademideki Kabibay'a telefonla haber vermişti.[46] Darbe öncesinde bazı askeri birliklerin ve kumandanların hareketten habersiz oldukları belirtilmiştir. İstanbul'da Birinci Asayiş Bölge Kumandanı General Ali Keskiner'in hareketten bilgisi olmayıp müdahale ettiği takdirde önlenmesi için teşkilat üyelerinin tedbir alması durumu söz konusu olmuştur. İkinci Asayiş Bölge Kumandanı General Fazıl Çiloğlu'nun darbeye katılan kıtaları destekleyeceği not edilmişken onun bölgesinde bulunan kıtaların hiçbir şeyden haberi bulunmadığı bazı subayların mukavemetinin olabileceğinden bahsedilmektedir.[47]

25 Mayıs'ı 26 Mayıs'a bağlayan gece yapılması düşünülen darbe hareketi tehir edilmişti.[48] Komite üyeleri darbeyi ertelemelerini iki nedene bağlamıştı. Buna göre, Ankara'nın önemli noktalarını kontrol altına alacak civardaki piyade birliklerinin harekete geçmek için yazılı emir beklemeleri ilk nedendi. İkinci olarak da Başbakan Adnan Menderes'in Yunanistan seyahatini erteleyip Eskişehir'e geçmesiydi. Eskişehir de tertibatı olmadığını iddia eden komite üyeleri hareketlerini tehir ettiklerini iddia etmişlerdi. Bundan sonra komitenin İstanbul kanadı ihtilalin bir an evvel yapılacağını bildirerek Ankara'dakileri uyardı. Piyade birliklerinin yazılı emir istemesinden ötürü harekâtı başlatabilmek adına ana merkez Harp Okulu seçildi ve ardından da gece yarısı yarım sularında Ankara'dan Kabibay'a gelen talimat sonrasında darbe hareketi başlamıştı.[49]

26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece ilk ve üzerinde durulan emir, herhangi bir talimat olmadığı takdirde vazife başındaki askerlerin nefsi müdafaa dışında silah kullanmaya yetkisi olmamasıydı. İstanbul ve Ankara'da ihtilal hareketini idare eden subayların vermiş olduğu bu emirle ilk hedef olarak darbenin kansız bir şekilde

[45] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 9 Ağustos 1964, s. 5.
[46] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 10 Ağustos 1964, s. 5.
[47] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 18 Ağustos 1964, s. 5.
[48] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 11 Ağustos 1964, s. 5.
[49] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 12 Ağustos 1964, s. 5.

gerçekleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu noktada darbenin kansız bir şekilde yapılması planlanırken, cinayetler ve insanların sokaklarda hedef olmaması darbenin medeni ölçüler içerisinde yapıldığı intibasını uyandırarak hareketin kötülenmesinin önüne geçilmeye çalışıldığı görülmektedir.[50]

Başbakan Adnan Menderes'i Eskişehir'de tevkif etmek üzere komite, Kurmay Yarbay Agasi Şen ve Hulusi Kaymaklı'yı yollama kararı aldı. Saat 04.20 sıralarında hareketin başladığını haber alır almaz Başbakan Menderes'e yöneldiler, fakat Menderes'in Eskişehir'den Kütahya'ya doğru yola çıktığı anlaşıldı. Menderes daha sonra Kütahya'dan bir uçakla getirilmişti.[51]

27 Mayıs sabaha karşı harekete geçen birliklerin Türkiye'nin büyük şehirlerinde ve kasabalarda adeta bir "insan avı" başlattığı ifade edilmişti. İstanbul'da sivil ve askerî erkân ordu karargâhına getirildi. Vali Yetkiner, Belediye Başkanı Kemal Aygün, Emniyet Müdürü F. Oktay, Merkez Kumandanı K. Binatlı, önemli şahıslardı. Ankara'da ise sabahın ilk saatlerinde C. Bayar, Erkânı Harbiye Reisi Erdelhun, Örfî İdare Kumandanı Argüç, Kuvvet kumandanları ve vekiller tutuklanarak Harbiye Mektebi'ne götürüldüler. Bundan sonra tevkif meselesi farklı bir yola sapmıştı. İhbarın güvenilirliğine bakılmaksızın herkes gözaltına alınabiliyordu. Kişisel anlaşmazlıklardan tutun siyasi fikirlerin uyuşmamasına kadar ihbar edilen herkes askerî makamlarca tevkif edildiler. Durum öyle hal almıştı ki, bazen ihtilal kuvvetleri emrinde olan subaylardan dahi gözaltına alınanlar olmuştu. İstanbul'da tevkif edilenler Davutpaşa Kışlası'na sevk edilirken, Ankara'da Harbiye binası tutuklananları almayınca mevcut hapishanelere de götürülenler oldu. Aynı gün Eskişehir, İzmir, Erzurum, Konya gibi ordu merkezleriyle irtibata geçilerek, doğuda da üçüncü ordu görevlendirilerek tevkifler tüm ülkeye yayılmıştır. Darbenin ilk günü Ankara ve İstanbul'daki planlı tevkiflerin haricinde DP hükümeti ve parti kademelerinde görev yapan önemli şahısların hepsi tutuklanmıştır.[52]

Ankara Kumandanı tayin edilen Madanoğlu, Ankara'da gözaltına alınan ve tutuklanan sanıklardan sorumlu general idi. Madanoğlu vasıtasıyla Ankara'da ilk günlerde birtakım sıkıntılar yaşandığı belirtilmişti. General Madanoğlu herhangi bir

[50] Orhan Erkanlı, **Anılar... Sorunlar… Sorumlular…**, II. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s. 72, 76.
[51] "İhtilâlciler Anlatıyor", **Akşam**, 13 Ağustos 1964, s. 5.
[52] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 77-79.

bildirim yapmadan tutuklular arasında yer alan Sıtkı Yırcalı ve Şemsi Engin'i kendi kanaatiyle ve tahliye etmesi sorunlara sebebiyet verdi ve farklı sonuçlar doğurdu. MBK durumun düzeltilmesi yoluna gitti ve daha sert tedbirler aldı. Bu olaydan sonra tüm DP milletvekillerinin tevkif edilmesi kararlaştırıldı. Dolayısıyla tevkif edilmesi düşünülmeyen veyahut planlanmayan kişiler de aylarca içeride tutuklu kalmak durumunda kaldı.[53] 1 Haziran itibariyle tutuklanan DP milletvekili sayısının 300'ü geçtiği bildirilmiş, bunların arasında 28 Mayıs sabahı gözaltına alınıp serbest bırakılan milletvekillerinin de olduğu ve tekrar tevkif edildikleri kaydedilmişti.[54]

DP milletvekillerinin hepsinin tevkif edilmesi kararlaştırıldıktan sonra Ankara'da yer sıkıntısı ortaya çıkmıştı. Harbiye Mektebi'nde yatacak yer ve yiyecek sıkıntısı da oluşunca öğrencilerin bu durumdan olumsuz etkilenmeleri de göz önüne alınarak yeni bir yerin belirlenmesi düşünüldü. Tutukluların siyasiler olması ve onlara uygulanacak hukuki tedbirlerin planlanması ve hazırlıkların tamamlanmasıyla özel bir yerde bulunmaları kararlaştırıldı. Buna göre Bizans ile Osmanlı Devleti dönemlerinde hapis ve sürgün cezası yeri olarak kullanılan, o dönem için Deniz Kuvvetleri'ne ait birçok okulu bünyesinde barındıran Yassıada uygun bulundu. İşin ilginç yanı bu adanın kurucusu olan Amiral Sadık Altıcan'ın da tutuklu olarak bu adaya nakledilmesi olacaktı. Komite Fazıl Akkoyunlu'yu nakil işinde görevlendirdi ve tutuklu siyasiler Ankara Etimesgut Havaalanı'ndan Yeşilköye'e oradan da Yeşilyurt iskelesi yoluyla adaya ulaştırıldılar.[55] Yassıada'daki tutuklular ve ardından yapılacak uygulamalar, çıkarılacak kanunlar için bir heyet tespit edildi. Bu heyet bir rapor hazırladı ve söz konusu meseleler için esaslar belirlendi.[56]

Geçici anayasa ve 27 Mayıs tutukluları için uygulanacak hukuki prosedürlerin tespiti maksadıyla 4 Haziran 1960'ta bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda iki profesörün görüşleri ön plana çıktı. Profesör Kubalı, tutukluların durumlarının halledilmesi için bir an önce hareket edilmesini istiyordu. Ona göre klasik hukuki usullerle bu iş halledilemezdi ve muhakeme işleri bir an evvel bu aralıkta bitirilip cezalar karar altına alınmalıydı. Muammer Aksoy da tutuklamaların daha da genişletilmesi kanısıyla, düşen iktidara bağlı olan siyasilerin tümünün tevkif

[53] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 79-80.
[54] **Hürriyet**, 2 Haziran 1960, s. 1.
[55] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 80.
[56] **A.e.**, s. 81.

edilmesi kanısını taşımaktaydı. Bu şekilde yargı mensupları ve profesörler, üzerine gidilerek ayıklama politikasını sürdürmek kaydıyla temizleme hareketine girişilmesini savundu. Ayrıca tevkif edilenler ve yakınlarının da bütün mal varlıklarına el konulacaktı. Asıl mesele olan ve geçici anayasanın hükümlerinin adı konması işi bir sonraki toplantıya bırakılmıştır. 4 Haziran'daki toplantıda öne çıkan görüş mutedil görüşlerden çok profesörlerin ihtilal mantığı ile hareket etmeleri ve klasik hukuku bir yana bırakıp süratle tedbirlerin duruma özgü çözümlerle alınmasına yönelik tavırlarıydı.[57]

Adliye Vekili Abdullah Gözübüyük, Devlet Vekili Amil Artus, Hıfzı Veldet, Kubalı ve Muammer Aksoy'un katılımıyla toplanan 5 Haziran'daki toplantıya Cemal Gürsel başkanlık etti. Bu toplantında geçici anayasanın tümü müzakere edilirken öncelikle 1 sayılı kanunun 6. maddesinin müzakeresi yapıldı. Diğer maddeler ise müstakil olarak gerçekleştirilecek sonraki oturuma bırakıldı. 6. maddenin önemi şuradan kaynaklanmaktaydı; darbe sonrası soruşturmalar ve yargılamalara yön veren bu maddeydi. Bu maddenin kabulünde komite üyelerinden çok profesörlerin görüşü ağır basmıştı. Maddeye göre Cumhurbaşkanı, Başbakan, milletvekilleri ve eski iktidar mensupları ile bunların yanında yer alanların yargılanacağı "Yüksek Adalet Divanı" kurulması kararlaştırıldı. 6. madde darbe sonrasındaki meselelerin belirlenmesinde etkin rol oynadı ve yargılamaların sürelerinin de uzamasında etkili oldu. Toplantıda alınan kararla 8 Haziran'da ilk toplantısını yapması planlanan Ceza Kurulu'na Kubalı, Bahri Savcı ve Aksoy'un da katılması ve 6. maddeye bağlı olarak heyete yön verecekleri belirtildi. 11 Haziran'da ise komite bir daha toplanmıştır. Bu toplantıya kurulan heyet adına Hıfzı Veldet, Amil Artus, Abdullah Gözübüyük, Muammer Aksoy, General Hakim Rıza Tunç ve Kubalı katıldı. Bu toplantıda alınan kararla komisyon ikiye ayrıldı. Bir komisyon usulleri tespit komitesi olacak diğeri de cezaları tespit komitesi olacaktı. Usulleri tespit komitesi başkanı Kubalı oldu. Amil Artus, Abdullah Gözübüyük, Z. Tarhan, Hıfzı Veldet, Naci Şensoy, Burhan Köni, Sahir Erman, Muammer Aksoy ve Refet Tüzün birinci komitenin üyeleri oldular. Cezaları tespit komitesi başkanı ise Tahir Taner iken N.Kunter, Sahir Erman, Hakim General Rıza Tunç, Naci Şensoy, Amil Artus ve Abdullah Gözübüyük de komitenin

[57] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 81-82.

üyeleriydi. Söz konusu komitenin birkaç ay içinde raporlarını ve kanun tasarılarını MBK'ya sunmaları istendi. Burada dikkati çeken nokta hem birinci komiteye hem de diğer komiteye üye olan isimlerin varlığıydı.[58]

İhtilâl sonrası başlayan çalışmalar 11 Haziran'da son halini aldı. 27 Mayıs'tan 12 Haziran'da 1 numaralı kanun çıkana dek geçen sürede tam bir "cunta" idaresi vardı. MBK devleti, klasik yönetim usulleri dışında askeri emirlerle idare etti. Faaliyetlerini klasik kanun hükümleri dışında tamamen kendi felsefesine uygun tarzda, komiteye danışmanlık yapan heyetin tavsiyeleriyle yürüttü.[59]

MBK'nın statüsünü belirleyen ve 12 Haziran 1960 tarihinde kabul edilen 1 numaralı kanunda Yassıada mevkuflarının nerede yargılanacağı işaret ediliyordu. Bu kanunun 6. maddesi ile eski Cumhurbaşkanı, Başbakan ve DP milletvekilleri ile parti mensuplarının yargılanmaları için Yüksek Adalet Divanı kurulacağı belirtilmişti.[60]

3 Sayılı Kanun ile Yüksek Adalet Divanı'nda uygulanacak mahkeme usulü ilan edilmiş oldu. 16 Haziran 1960'da kabul edilen bu kanun 18 Haziran 1960'da Resmî Gazete'de ilan edildi. Tahir Taner başkanlığındaki kurulun hazırlamış olduğu bu kanun, MBK tarafından hiçbir değişiklik yapılmadan kabul edildi. 3 sayılı kanunda dikkati çeken nokta sürat gayesine dayanarak, ceza mahkemeleri usulü ile askeri mahkeme usulü kanunları çerçevesinde hazırlanmış olmasıydı.[61]

Bu kanun ile Yassıada'daki yargılamaların statüsü belirlenmiş oldu. Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu bu yargılamalarda görevlendirildi. Soruşturma safhasının nasıl gerçekleştirileceği, nasıl tedbirler uygulanacağı ve kurulun salahiyeti Yüksek Soruşturma Kurulu ile ilgili kısımda belirtilmiştir. Soruşturmaların gizliliğinden, soruşturmalarda uygulanacak usullerden ve soruşturmalarda alınacak önlemlerden bu kurul sorumlu tutulmuştu. 3 sayılı kanunun ikinci kısmı ise Yüksek Adalet Divanı'na ayrılmıştır. Buna göre duruşmaların nasıl nerede ve hangi şartlar altında yapılacağı bu kısımda kaleme alınmıştır. Duruşmaların aralıksız olacağı ancak hususi durumlarda üç gün süreyle ara verilebileceği, duruşma sırasında sanıkların en fazla üç müdafi ile savunma yapabilecekleri, sanıkların huzurunda yapılacak duruşmalarda soruşturma

[58] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 82-85.
[59] **A.e.**, s. 85.
[60] **Resmî Gazete**, 14 Haziran 1960, S. 10525, s. 1533; Erkanlı, **a.g.e.**, s. 86.
[61] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 86.

kurullarının aldığı kararların devamına gerek olup olmadığının kararlaştırılabileceği kayıt altına alınmıştır. Bu konuda dikkat çeken husus, sürat ilkesinin bertaraf edilmeden işlemlerin yapılabilmesi adına koyulan hükümlerle görevlendirmelerin yapılmasıydı.[62]

6 sayılı kanuna göre nezaret süresi 30 güne kadar uzayabiliyordu. Bu kanun valinin tasvip etmesi kaydıyla zabıtalara geniş yetki tanıyordu. Zabıta, şüphelileri 30 gün nezaret altında tutabiliyordu. Yüksek Soruşturma Kurulu'nun üzerinden bir ay geçmesine rağmen işe başlayamaması sebebiyle 25 numaralı kanun çıkarılmış, 6 sayılı kanun ilk maddesine bir fırka eklenerek süre uzatılmış ve kanunun geçerliliği devam ettirilmiştir. Bu kanunlar, 27 Mayıs'tan itibaren nezarette bulunanların tutukluluk sürelerinin uzatılması için çıkarılmıştı.[63] 11 Ağustos 1960'da kabul edilen 56 numaralı kanunla 27 Mayıs'tan itibaren tutuklu bulunanların tutukluluk halinin sorumluluğu tamamen komite tarafından üstlenildi. Buna göre Yassıada ve Balmumcu'da bulunan tutukluların nezaret hali süresiz olarak komite tarafından güncellenmiştir.[64]

27 Mayıs darbesi sonrasında her iki tarafında hem muhalefetin hem de iktidar tarafında yer alanların kabul edebileceği iki tarafı da kucaklayan bir lider çıkarılamamıştı. Birlikteliğin tesisi noktasında sıkıntılı bir durum arz etti. Şöyle nitelendirilebilir ki, darbe sonrasında arada kalmışlık ortaya çıkmış, bu arada kalışın 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe girişimlerine neden olması muhtemeldi.[65] TBMM açıldıktan sonra 1965 yılındaki genel seçimlere kadar asker, siyaset üzerinde etkili oldu.[66]

27 Mayıs sadece DP iktidarını sonlandırıp yeni bir anayasa düzeni kuran bir hareket olmadı. 27 Mayıs Türk Silahlı Kuvvetleri'ni siyasete sokan ve sık sık sivil idareye müdahale eden ve bu müdahalelere arzu eden hale getirdi. Öyle ki, 1960-1971 arasında askerî müdahale veya müdahale teşebbüsleri meydana geldi.[67] 27

---

[62] **Resmî Gazete**, 18 Haziran 1960, S. 10529, s. 1565-1566.
[63] **Resmî Gazete**, 30 Haziran 1960, S. 10539, s. 1625; Erkanlı, **a.g.e.**, s. 89-90.
[64] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 92.
[65] Mahmut Boğuşlu, **1960-1978 Olayları Anılar-Yorumlar**, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1995, s. 15-16.
[66] Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1984, s. 150.
[67] Erkanlı, **a.g.e.**

Mayıs ile sonraki dönemler için idamların da önü açılmış, 12 Mart sonrasında da idamlar görülmüş, 27 Mayıs ile beraber siyasi açıdan idamlar kanıksanmıştı.[68] Siyasi idamlar aynı zamanda toplumsal kutuplaşmayı da alevlendirmişti.[69]

Üç askeri müdahalenin yani 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'ün ortak yanı askeri olmaktan ziyade bu olayların siyasi, psikolojik ve sosyal olaylar olmasıydı. 27 Mayıs'ın diğer hareketler gibi bir tasfiye hareketi şeklinde değerlendirildiği olmuştur. Burada tasfiye edilen öğeler devlet ve millet olarak belirtilmekteydi.[70] Nereden bakılırsa bakılsın, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a bir bocalama devresi ve darbelerin etki alanında bir Türkiye olmuştur. Bu yönüyle yapanlarla, yürütenlerin farklı olması ile de bu hareketler bir maceradan öte olmamıştı.[71]

Sivil idarelere yapılan askeri müdahalelerin; devlet otoritesinin sarsılmasına, mevcut düzenin bozulmasıyla devletin ve milletin başına yeni sıkıntılar gelmesine kapı aralayabildiği için toplumsal açıdan zararları olmuştur.[72] Darbeler ülkelerdeki tüm dengelerin değişmesine neden olması bakımından, yalnızca idari bakımdan değil toplumsal kargaşaların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Buna bağlı olarak 27 Mayıs darbesi ile birlikte; haklı haksız tasfiyeler, kulaktan doğma ihbarlar, kötü muamele ve siyasi idamlar gibi olaylarla milli bütünlüğün zarar görmesi, toplumsal barışın yok olması gibi olumsuz neticeler ortaya çıkmış, toplumsal açıdan uzun süren bir kırgınlık ortamı ile ülke için her yönden bir durağanlığın yaşanması kaçınılmaz olmuştu. Ayrıca 27 Mayıs'ın siyasi açıdan tam tersi bir tesir de yaptığı da söylenebilir. Şöyle ki, siyasal hayatta DP'nin mirasına talip olan ve devamı niteliğinde kabul edilen partilerin, gerçekleşecek olan seçimlerde çoğunluğu elde ettiği görülmüştü. Dolayısıyla devlet ve milletin birlikteliğinin temin edilebilmesi ve kuvvetlendirilebilmesi için demokrasinin son derece hayati olduğu çok açık bir gerçektir.[73]

---

[68] Kurtul Altuğ, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, II. Baskı, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991, s. 87.
[69] Hakkı Uyar, "Türkiye'de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** XX/Özel Sayı (2020), s. 85.
[70] Boğuşlu, **a.g.e.**, s. 173.
[71] Altuğ, **a.g.e.**, s. 159-160.
[72] Nevzat Kösoğlu, **Dündar Taşer**, 3. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015, s. 68.
[73] **Meclis Araştırması Komisyonu Raporu**, Cilt 1, s. 352, 354; DP'nin oylarına ve seçmen kitlesine yeni kurulan iki parti AP ve YTP ile CKMP'nin talip çıktıkları ve nitekim 1961 seçimlerinde bu durumun kanıtlandığı belirtilmiştir. Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski

BİRİNCİ BÖLÜM
MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ DÖNEMİ

1.1. MBK'nın Yapısı Hakkında

27 Mayıs 1960'dan 15 Ekim 1961'e kadar görevde kalan Millî Birlik Komitesi, 27 Mayıs darbesi öncesi silahlı kuvvetlerde ortaya çıkan çeşitli grupların bir araya gelmesinden meydana gelen bir sentezdi. MBK içerisinde çeşitli grupların olması zaman zaman ayrı düşüncelerin gündeme gelmesine sebep olabiliyordu. Ama aynı zamanda farklı düşüncelere sahip üyeler, konu 27 Mayıs olduğunda ortak bir biçimde savunuyorlardı. Yani özde bir, özel de ayrı bir düşünce iklimi hakimdi denilebilir. Buradaki görüşler; bir an evvel sivil idareye gidilmesini isteyenler, sivil idareye geçmeyi acele bulup askeri idarenin devamını mantıklı bulanlar ve mutedil olanlar şeklinde üç farklı grup olarak karşımıza çıkmaktaydı.[74]

MBK'nın ilk günlerinde komite üyeleri konusunda belirsizlik hakimdi. Adeta erken gelen komite üyesi olmuş gibiydi ve bir karışıklık havası mevcuttu. Kargaşanın sona erdirilmesi için öncelikle sekiz kişi belirlendi ve ardından başbakanlık toplantı salonunda ilk günden sonra toplanan kalabalığın geri kalan kısmı dışarı alındı. 6-7 saat süren toplantının ardından problem çıkmaması ve diğer askerlerin itirazını engellemek için, isim isim olmak üzere liste belirlendi ve komite 38 kişi ile sınırlandırıldı. İlk etapta Komite Başkanlığı, Devlet Başkanlığı, Başbakanlık ve Silahlı Kuvvetler Başkanlığı bir kişi de Cemal Gürsel'de birleştirildi.[75]

Komite üyeleri belli olduktan sonra 14 Haziran'da Resmî Gazete'de MBK'nın genel hükümlerini içeren ve otuz sekiz kişilik isim listesini gösteren 1 sayılı kanun yayınlandı. MBK üyeleri kamuoyunda şaşkınlık yarattı. Çünkü generaller yüksek rütbeli askerler beklenirken aksine yüzbaşılar, binbaşılar, yarbaylar, albaylar çıkmıştı. Örneğin bunlardan Orhan Erkanlı binbaşı idi.[76] 14

Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, s. 2587.

[74] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 113.

[75] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 19-21.

[76] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 22. Bu 38 kişi şunlardı: Cemal Gürsel (Başkan), Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, İrfan Baştuğ, Rifat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersu, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Kâmil Karavelioğlu, Osman Köksal, Münir Köseoğlu, Fikret

Haziran'da yayınlanan 1 Sayılı Kanun'la 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu yürürlükten kalktı ve MBK, TBMM'nin yerine geçerek ülkeyi idare etme hakkına sahip oldu.[77]

MBK ilk günlerinde Başbakanlıkta toplanmış, ancak günler geçtikçe meclisin idari kademelerinden uzak olunmasının görevleri aksattığı görülmüştü. Buna bağlı olarak eski Meclise dönme fikri ortaya çıktı. MBK'nın Meclise taşınma işi ilk etapta Gürsel tarafından soğuk karşılanmıştı. Ama daha sonra durumun ehemmiyetinin kavranmasıyla Meclisten uzak olunamayacağı anlaşıldı. 27 Mayıs'tan itibaren kapısına kilit vurulan ve mühürlenen Türkiye Büyük Millet Meclisi görevlilerin evlerinden yeniden çağrılması ile tekrar hazırlandı ve açıldı. Bu sefer ev sahibi ordu mensupları olacaktı.[78] Meclis binasında yer alan bütçe komisyonu odası MBK'nın umumi heyet toplantısı için ayrılmıştı.[79]

Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Salahattin Özgür, Şükran Özkaya, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler. **Resmî Gazete**, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525, s. 1534. 1955-1956 yıllarından itibaren oluşum içerisinde yer alan D. Seyhan, T. Aydemir ve S. Koçaş MBK'ya alınmamıştırlar. O sırada yurt dışında olan Aydemir ve arkadaşları bu duruma içerlemişlerdi ve nitekim 22 Şubat ve 21 Mayıs girişimlerinde bulunacaklardı. Erkanlı, **a.g.e.**, s. 21-22. Kabine oluşumuna bakıldığında şu şekildeydi; "Birinci MBK Hükümeti Devlet Başkanı ve Başvekil: Orgeneral Cemal Gürsel, Devlet Başkanı ve Başbakan, Yardımcısı: Fahri Özdilek, Devlet Vekili: Amil Artus, Devlet Vekili: Şefik İnan, Adliye Vekili: Abdullah Gözübüyük, Dahiliye Vekili: Tümgeneral M. İhsan Kızıloğlu, Hariciye Vekili: Selim Sarper, Maliye Vekili: Ekrem Alican, Maarif Vekili: Prof. Fehmi Yavuz, Millî Müdafaa Vekili: Fahri Özdilek, Nafia Vekili: Cihat İren, Ticaret Vekili: Daniş Koper, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili: Prof. Nusret Karasu, Gümrük ve İnhisarlar Vekili: Fethi Aşkın, Ziraat Vekili: Feridun Üstün, Münakâlat Vekili: Tuğgeneral Sıtkı Ulay, Çalışma Vekili: Prof. Cahit Talas, Sanayi Vekili: Muhtar Uluer, Basın-Yayın ve Turizm Vekili: Zühtü Tarhan, İmar ve İskân Vekili: Orhan Kubat". **A.e.,** s. 31.

[77] **A.e.**, s. 23. MBK'nın bir meclis yapısında hareket etmesi ve meclisin görevini icra etmesi düşünülüyordu. MBK bir seçim meclisi gibi çalışacak ve iki üç ay sonra ülkeyi seçime götürecekti. Fakat düşünülen ve planlanan gibi olmadı. Geçiciliğinin aksine ne zaman gideceği belli olmayan, sivil idareye yön veren sivil bir meclis görünümünün tam tersine, idareye devamlı müdahale eden bir askeri otorite kurumu haline geldi. Askeri bir müdahale ile yönetime gelen komitenin sivilleşmesi mümkün olmadı. Hükümet üyelerinin tecrübesizliği de bu durumda etkili oldu. Askeri idarenin sivil meclis gibi hareket eder tutumu kan uyuşmazlıklarına sebebiyet verdi. Kurmayı düşünülen inkılâp meclisi gerçekleşmedi. Hükümetin zayıf oluşu, bakanların ülke idaresindeki tecrübesizliği, MBK'nın geçici oluşunun ve kısa sürede gideceğinin zihinlere ve hükümet üyelerine yerleşmesi, yönetim yükünün tamamen komite üzerine kalması reformların yapılmasına engel teşkil etti. **A.e.**, s. 25-26.

[78] Meclisin kapısına aniden kilit vurulması ve günler sonra açılması nedeniyle restorandaki yiyeceklerin bozulmasıyla Meclisi dayanılmaz bir koku aldığı ve kilitli odaların zabıtlar tutularak açıldığını, mevcutların kayıt altına alınarak harabeye dönen meclisin yeniden hazırlandığı belirtilmişti. **A.e.**, s. 24.

[79] 27 Mayıs sonrasında askeri kontrol altına alınan Millet Meclisi binasının bazı odaları boşaltılmış, ihtisas komisyonlarına ait evrak, çuvallara doldurularak Meclis Muhafaza Birliğine teslim edilmişti. **Hürriyet**, 22 Haziran 1960, s. 1.

Partisiz, tarafsız bakanların kabinenin içerisine yerleştirilmesi olumsuz etkide bulunmuştur.[80] Nitekim 27 Mayıs darbesi sonrasında, MBK, askeri idare geçiş döneminin ardından hedeflerinin sivil otoriteye geçmek olduğunu belirtmişti. Sırasıyla, bir kurucu meclisin kurulması ardından bu kurucu meclisin yeni bir anayasa yapması ve yeni bir seçim ve siyasi partiler yasası çıkarılması gerçekleştirilecek faaliyetler olarak ortaya kondu.[81] MBK, DP'nin kapanmasından sonra CHP ile varlığını sürdüren CKMP'nin siyasi yaşam için varlığını yeterli bulmuyordu ve başka bir partinin de açılmasının gerekliliği üzerinde durarak kurulmalarına olanak sağladı. Bu fikrin ortaya atılması mutlak bir CHP iktidarının gerçekleşeceğine inanan MBK'nın, karşı tarafta dengeyi sağlayacak bir partinin olmasını istemesinden ileri geliyordu.[82] Bunun dışında ihtilali yapanların durumlarının sağlamlaştırılması adına, onlara bir garanti verilmesi düşünülmüştü. Buna uyularak 27 Mayıs'ı yapanlara ömür boyu senatörlük (tabii senatörlük) verilerek "garanti" sistemi gerçekleştirildi.[83] Böylece kaydı hayat şartı ile siyasal iktidara, partiler dışı bir kaynak, ortak hatta sahip olmak durumuna gelmişti.[84]

Geçici Anayasa 12 Haziran 1960 gecesi açıklanmıştı. 4 Bölüm ve 27 maddeden oluşan muvakkat anayasanın ilk bölümü genel hükümlere, ikinci bölümü Millî Birlik Komitesine, üçüncü bölümü Devlet Başkanına, dördüncü bölümü ise Bakanlar Kuruluna ait maddeleri içermekteydi. Geçici Anayasa; Cemal Gürsel, Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Doçent Muammer Aksoy'un katıldıkları çalışma sonucunda ortaya çıkarıldı.[85] Amerika Birleşik

---

[80] Birincisi siyasi geleneklere aykırı olması hasebiyle bu durum sıkıntı yaratmıştır. İkincisi devlet yönetiminde tecrübeye sahip olmayan kişilerin işlerinde ne kadar yeterli olursa olsunlar, geçici olduklarını bildiklerinden, görevlerinde ciddiyeti sağlamaları olanaksız olmuştur. Bir diğer handikap olarak önemli hususları ve ayrıntıları ortama yabancı olmalarından dolayı süre olarak hemen kavrayamamaları olmuştur. Devamlılık siyasi meselelerde önem arz etmektedir. Dolayısıyla MBK dönemi hükümetlerinin devamlılık noktasında sıkıntıları söz konusu idi. Ayrıca geçici olduklarını bildiklerinden ve kime karşı sorumlu olduklarını bilememelerinden ötürü işlerin verimliliği negatif yönde etkilenmişti. Bütün bunlara bağlı olarak siyasi geleneklerle örtüşerekten bir partiye bağlı olmayan veyahut tarafsız diyebileceğimiz kişilerin bakanlıklarda bulunması işlerin halli ve reformların gerçekleşmesi hususunda olumsuz etki yapmıştı. Erkanlı, **a.g.e.**, s. 32-33.

[81] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 184. Daha sonra Eylül ayında MBK'nın bir kurucu meclis gibi çalışabileceği de gündeme getirilmiş, bunun dışında danışma ve temsilciler meclisi fikri de ele alınmıştı. **Hürriyet**, 18 Eylül 1960, s. 1.

[82] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 189-191.

[83] **A.e.**, s. 189.

[84] Bahri Savcı, "Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler", A**nkara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:16, No: 1, 1961, s. 84.

[85] **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1960, s. 1.

Devletleri Başkanı Eisenhower, Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'e bir mesaj göndermişti. Amerikan Büyükelçisi Fletcher Warren'in Cemal Gürsel'e ilettiği mesajda Eisenhower; Türkiye'de sürdürülen anayasa çalışmalarına olumlu baktıklarını ve yeni idareyi desteklediklerini bildirmişti.[86]

Bakanlar Kurulu'nun 22 Haziran'daki toplantısında siyasi partilerin ocak ve bucaklarda yer alan teşkilatlarının lağvedilmesi, sadece il ve ilçelerdeki teşkilatların muhafazası kararlaştırılmıştı.[87] Siyasiler seçimlerin yapılmasını 1960 yazında istemeye başlamışlardı. Fakat MBK ve Cemal Gürsel seçimler için epey zaman olduğunu söylemiş ve seçimlerin gerçekleştirilmesini geri bırakmıştı.[88]

Kara Kuvvetlerinden 5 orgeneral, 13 korgeneral, 54 tümgeneral, 108 tuğgeneral, Deniz Kuvvetlerinden 1 oramiral, 2 koramiral, 3 tümamiral, 9 tuğamiral, Hava Kuvvetlerinden 4 korgeneral, 7 tümgeneral, 14 tuğgeneral ve jandarmadan da 5 tuğgeneral emekliye sevk edildi.[89] 5000 civarında subay da daha sonra emekliye sevk edilmişti.[90] MBK tarafından 2 Ağustos 1960 tarihinde kabul edilen 42 sayılı Kanun'da *"Subay, askerî memur ve astsubaylardan 25 fiilî hizmet yılını dolduranlar emekliliklerini isteyebilecekleri gibi, kurumlarınca da re'sen emekliye sevk edilebilirler."* hükmü bulunmaktaydı. Aynı kanunun geçici birinci maddesine göre 20 Ağustos 1960 tarihine kadar emeklilik talebinde bulunan binbaşı ve daha yüksek rütbeli subaylar ve bunların dengi askerî memurlardan kurumları tarafından bu talepleri kabul edilenler ile bu sayılanlardan kurumları tarafından resen emekli edilmeleri uygun bulunanlar için 25 yıllık fiilî hizmet şartı aranmadan emeklilik işlemi yapılacaktı.[91] Emekli edilen subayların muhtelif işlere yerleştirilmeleri konusunda bir basın toplantısı düzenleyen Milli Birlik Komitesi Sekreteri Kurmay Albay Sezai Orhan Okan, 4905 subay ve 235 generalin emekliye ayrıldığını açıklamış ve daha önce gündeme gelen sonra tekzip edilen bu gelişmeyi doğrulamıştı. Nitekim Okan açıklamasında 27 Mayıs sonrasında önem verdikleri

[86] **Tercüman**, 17 Haziran 1960, s. 1.
[87] **Tercüman**, 24 Haziran 1960, s. 1.
[88] **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1960, s. 1. Seçimden ziyade Anayasa faaliyetleri öne alınmıştı. Buna bağlı olarak, Anayasa çalışmaları için siyasi nabız yoklamaları ve anket gibi faaliyetler, 1960 yazı itibariyle gerçekleşmeye başlamıştı. Bkz. **CHP'nin Anayasa Komisyonu'nun Anketine Cevabı**, Ankara, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu, Yayın No. 15, 1960.
[89] **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1960, s. 1.
[90] **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1960, s. 1.
[91] **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 43, s. 56.

işlerden birisinin 42 sayılı Milli Savunma mensuplarını ilgilendiren kanunla yapılan bir operasyon olduğunu dile getirmiş, bu operasyona önemli bir ihtiyaç olarak baktıklarını, subayların da bu karara fedakârlık ederek katıldıklarını ve kendilerinin emekliye ayrılmak için dilekçe verdiklerini ifade etmişti. Ardından MBK nezdinde kurulan 11 kişilik komisyonun, Başbakanlık aracılığıyla bütün bakanlık ve resmî kurumlara bir tamim yapıp boş kadroların komite emrine verilmesinin talep edildiğini belirten MBK sekreteri, görev alabilecek çağda olan bu subaylar için farklı dallarda görevler arandığını belirtmişti.[92]

MBK'nın 25 Ağustos'ta yayınladığı bir tebliğ ile yaklaşık olarak 3 aydır görevde bulunan Cemal Gürsel hükümetinin on bakanı görevinden alınmıştı. Kamuoyundaki akislere göre bakanların hükümet içerisinde uyumu yakalayamadığı ve Gürsel ile yeterince iş birliği içinde olamayışından görevlerinden affedildikleri düşüncesi ön plana çıkmıştı. Devlet Bakanı Şefik İnan, Adalet Bakanı Abdullah Pulat Gözübüyük, Bayındırlık Bakanı Daniş Koper, Ticaret Bakanı Cahit İren, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Prof. Nusret Karasu, Tarım Bakanı Feridun Üstün, Çalışma Bakanı Prof. Cahit Talas, Sanayi Bakanı Muhtar Uluer, Basın Yayın ve Turizm Bakanı Zühtü Tarhan, İmar ve İskân Bakanı Orhan Kubat'ın görevleri sonlandırılmıştı. Vazifelerinden alınan bakanların arasında asker bakanların bulunmaması dikkat çekmişti.[93]

Bakanlar Kurulunun aldığı bir karar ile 36 subay kaymakamlığa tayin edilmişti. Yarbay Muzaffer Umay-Bornova, Yarbay Fevzi Ayal-Saimbeyli, Binbaşı Şevket Yıldırsu-Dazkırı, Binbaşı Fehmi Süalp-Bozdoğan, Binbaşı Şükrü Mete-Yenipazar, Yarbay Şemsi İlter-Manyas, Binbaşı Hüsamettin Özer-Susurluk, Binbaşı Etem Mete-Erdek, Yarbay Reşat Kınay-Yeşilova, Yarbay Kenan Özalpman-İnegöl, Yarbay Reşat Baykurt-Çan, Binbaşı Nihat Çubukçu-Eskipazar, Yarbay Muzaffer Soyberk-Ergani, Binbaşı Basri Göymen-Havsa, Yarbay İlhan Baykan-Maden, Binbaşı Mithat Yılmaz-Yalvaç, Binbaşı Selâhattin Erdoğan-Pınarbaşı, Binbaşı Tahir Müdevişoğlu-Çiçekdağ, Yarbay Adnan Sevgür-Beyşehir, Binbaşı Halit Sehman Simav, Binbaşı Tevfik Dinçali-Arapkir, Yarbay Fethi Güralp-Sarıgöl, Binbaşı Feridun Göktürk-Gülşehir, Binbaşı Mehmet Onat-Pazar, Binbaşı Galip Yenican-

[92] **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1960, s. 1, 5.
[93] **Tercüman**, 26 Ağustos 1960, s. 1, 5.

Karasu, Binbaşı Sabahattin Özakın-Boyabat, Binbaşı İbrahim Karagöz-Divriği, Binbaşı Arif Tuncer-Maçka, Binbaşı Durmuş Erkan-Çarşamba, Yarbay Muzaffer Vural-Karabük, Yarbay Selâhattin Özaltan-Çankaya, Yarbay Faruk Tulay-Eyüp, Binbaşı Cahit Toros-Besni, Yarbay Sema Ertül-Birecik, Yarbay Sabri Ergüden-Bodrum, Binbaşı Hüsnü Gürcan- Karacasu Kaymakamlıklarına getirilmişlerdi. Bunlar Milli Savunma Bakanlığı kadrolarında kalacaklar fakat kaymakam olarak istihdam edileceklerdi.[94]

DP'nin bütün mallarına, evrakına ve mevduatına mahkeme kararıyla el konuldu. Bu karar Ankara Cumhuriyet Savcısının talebi üzerine, 5. Sulh Ceza Mahkemesi tarafından verilmişti. Kararın Cemiyetler Kanununun 33. Maddesine dayanılarak alındığı belirtilirken bu kanuna istinaden bu türlü derneklerin faaliyetten men edilebileceği açıklanmıştı. Alınan mahkeme kararının ardından 1 Eylül'ü 2 Eylül'e bağlayan geceden itibaren ilk olarak İstanbul'daki DP merkezlerinde bulunan evrak ve emvalin tespit edilmesine başlanmıştı.[95]

Bakanların görevden alınmasından sonra 6 yeni bakan belli olmuştu. Cemal Gürsel Devlet Başkanı ve Başbakan, Hayri Mumcuoğlu Devlet Bakanı, Nasır Zeytinoğlu Devlet Bakanı, Amil Artus Adalet Bakanı, Fahri Özdilek Milli Savunma Bakanı, Muharrem İhsan Kızıloğlu İçişleri Bakanı, Selim Sarper Dışişleri Bakanı, Ekrem Alican Maliye Bakanı, Mehmet Baydur Ticaret Bakanı, Dr. Ragıp Üner Sağlık Bakanı, Fethi Aşkın Gümrük ve Tekel Bakanı, Prof. Osman Tosun Tarım Bakanı, Sıtkı Ulay Ulaştırma Bakanı, Mehmet Raşit Beşerler Çalışma Bakanı, Şahap Kocatopçuoğlu Sanayi Bakanı, Prof. Fehmi Yavuz ise İmar ve İskân Bakanı olarak yer almıştı. Milli Eğitim Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı ve Basın Yayın Bakanlığı henüz belli olmamıştı.[96] Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilen Prof. Bedrettin Tuncel de yeni bakanların katıldığı kabine toplantısına katılmıştı.[97]

DP, 29 Eylül 1960 sabahı Ankara Asliye Hukuk Mahkemesi'nde görülen kısa bir davanın ardından kapatılmıştır. DP'nin kapatılması için bu davayı açan kişi partinin Necati Bey ocağının 236 numarasında kayıtlı bir inşaat müteahhidi Mustafa Geygel idi. Yargıç Raif Elmadağlı, mübaşir Hasan Tolun, davacı Mustafa Geygel,

[94] **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1960, s. 5.
[95] **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1960, s. 1.
[96] **Tercüman**, 4 Eylül 1960, s. 1, 5.
[97] **Tercüman**, 9 Eylül 1960, s. 1.

avukatı Cemal Özbey ve DP Genel başkanının avukatı Kemal Yılmaz bu kararda kayıtlara geçtiler.[98]

1.2. MBK'da Bölünmeler ve 14'ler Olayı

MBK içerisindeki anlaşmazlıklar öncelikle bölünmeleri getirmiş, sonrasında 14'ler olayına neden olmuştu[99]. 13 Kasım 1960'da Devlet Başkanı Cemal Gürsel imzalı resmi bir tebliğ yayınlanmıştı. Bu tebliğe göre, MBK'nın çalışmalarının memleketin menfaatlerini tehlikeye sokacak bir duruma dönüştüğü, Türk Silâhlı Kuvvetleri ve MBK üyelerinin talepleri üzerine tebliğin yayınlandığı tarihte itibaren MBK'nın feshedildiği bildirilmişti. Yasama yetkisini kullanacak yeni MBK'nın de üyeleri belirlenmişti. Buna göre yeni MBK yine Cemal Gürsel başkanlığında olmak üzere, Ekrem Acuner, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Vehbi Ersü, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Kardri Kaplan, Kâmil Karavelioğlu, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Salahattin Özgür, Şükran Özkaya, Haydar Tunçkanat, Sıtkı Ulay, Muzaffer Yurdakuler, Ahmet Yıldız'dan oluştuğu duyurulmuştu. Yeni MBK'nın kısa zamanda kurulması beklenen Kurucu Meclis ile birlikte demokratik nizama geçişi sağlayacağı ilan edilen bildiride görevlerinden alınan üyelerin emekliye sevk edildikleri bildirilmiş, yeni durum hususunda devlet başkanından başka bir makam veya şahsın beyanat vermesi de yasaklanmıştı.[100]

MBK'nın feshedilmesi ve 14 MBK üyesinin emekliye sevk edilmeleri konusunda Çankaya'da basın toplantısı düzenleyen Cemal Gürsel, komite içerisinde ahengin sağlanamadığını ve bu yüzden komitenin feshedilerek 14 üyenin emekliye ayrıldığını açıklamıştı. Gürsel, komitedeki toplantıların bir meseleyi halletmekten ziyade, bir meydan muharebesi kazanmak biçiminde cereyan ettiğini, bu durumun bertaraf edilmesi için ayalarca uğraşıldığını ancak komite içerisinde herhangi bir fikir birliğinin sağlanamadığını dile getirmişti. Fikir birliğinin sağlanmamasının yanı sıra güvensizlik ve istikrarsızlık ortamının oluşması ile iktisadi hayatın adeta felce uğradığını beyan eden Gürsel, gidişatın tehlikeli görülmesi ile komitenin

[98] **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1960, s. 1, 5.
[99] Nesimi Gökşen, "27 Mayıs 1960 Müdahalesi ve Askeri Rejim: İhtilalci Subaylar Arasında İktidar Mücadeleleri, Fraksiyonlar ve Çatışmalar (27 Mayıs 1960-25 Ekim 1961), **Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2021, s. 219.
[100] **Tercüman**, 14 Kasım 1960, s. 1.

feshedilmesinin gündeme geldiğini ifade etmişti. Bunun dışında görevden alınan 14 üyeye başka görev verilip verilmeyeceği yönünde basın mensuplarından gelen sorulara yanıt veren Cemal Gürsel, görevden alınan eski komite üyelerine başka görevler verilebileceği hakkında açık kapı bırakmıştı.[101]

Başbakanlık emri ile Dışişleri Bakanlığı bir kararname çıkarmış ve görevinden alınan 14 Millî Birlik Komitesi üyesini yabancı ülkelerdeki büyükelçiliklere müşavir sıfatı ile gönderilmiştir. Alparslan Türkeş Yeni Delhi'ye, Orhan Kabibay Ottawa'ya, Münir Köseoğlu Stockholm'e, Orhan Erkanlı Meksiko'ya, Mustafa Kaplan Lizbon'a, Muzaffer Karan Oslo'ya, Şefik Soyuyüce Kopenhag'a, Fazıl Akkoyunlu Kâbil'e, Rıfat Baykal Telaviv'e, Dündar Taşer Rabat'a, Numan Esin Madrid'e, İrfan Solmazer Lahey'e, Muzaffer Özdağ Tokyo'ya ve Ahmet Er de Libya'ya görevlendirilmesi kararı alınmıştı. 14'lerin gönderilmesinin ardından ülkü ve kültür birliği, kira kanunu, arazi vergisi kanunu gibi teklifleri de gündemden düşürerek askıya alınmıştır.[102] Dışişleri Bakanlığı Orhan Kabibay ile ilgili olarak bir değişiklik olduğunu açıklamıştı. Bu değişikliğe göre, Ottowa'ya gönderileceği kaydedilen Orhan Kabibay'ın görev yeri değiştirilmişti. Kabibay müşavir olarak Belçika'nın Hükümet merkezi Brüksel'e tayin edilmişti.[103]

14'lerden ilk önce Muzaffer Özdağ görevinden istifa etmiş, ardından Alparslan Türkeş ardından Dündar Taşer de Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazı ile görevinden ayrıldığını bildirmişti.[104]

14'lerden Alparslan Tükreş, Numan Esin, Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan ve İrfan Solmazer Paris'te bir basın toplantısı düzenlemiş, Türkiye'ye dönmek için elverişli bir zaman beklediklerini ve demokrasiye önem verdiklerini açıklamışlardı. 14'lerin bu beyanatına karşılık Devlet Bakanı Sıtkı Ulay'dan cevap gelmişti. Ulay beyanatında 14'lerin Türkiye'de sosyal demokrasinin kurulmamış olduğundan şikâyetçi olduğunu ve bu düzeni getirecekleri iddiasında olduklarını, ancak yeni Anayasa'nın ülkedeki sosyal, siyasal ve ekonomik

[101] **Tercüman**, 14 Kasım 1960, s. 1, 5.
[102] **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1960, s. 1, 5. On dörtlerin tasfiye edilmesi sonrasında da iktidar mücadelesi sona ermemişti. Nitekim Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay öncülüğünde Silahlı Kuvvetler Birliği meydana getirilmişti. H. Bayram Kaçmazoğlu, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri**, 2. Baskı, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2000, s. 43.
[103] **Tercüman**, 19 Kasım 1960, s. 5.
[104] **Tercüman**, 30 Eylül 1961, s. 5.

problemleri çözeceğine inandığını ifade etmişti. 14'lerin sosyal demokrasiyi hangi yolla gerçekleştireceklerin emin olmadığını dile getiren Ulay, şayet askeri bir hareketle bunu gerçekleştirmeyi hedefliyorlarsa artık bu devrin geçmiş olduğunun altını çizmiş, artık fikri devrimlerin gerçekleştirilmesinin zaruri olduğunu belirtmişti. Buna bağlı olarak fikri bir gelişme istedikleri takdirde bir siyasi oluşum kurmaları ve belli bir program çerçevesinde halktan oy talep etmeleri siyasi parti yolu ile demokratik bir harekete girişmelerinin daha doğru olacağını kaydeden Ulay, iktidara geldikleri zaman istediklerini demokratik düzen çerçevesinde uygulayabileceklerini işaret etmişti.[105] Emekli Subayların yayınlamış olduğu bir beyannamede de 14'lerin mevcut düzenden ziyade dikta rejimi kurmak gibi ana prensip ve karar dışı tutum ve davranışlar içinde olduğunu bu gizli maksadı yerine getirmek için ordu, üniversite ve basını tesirsiz hale getirmeye karar verdiklerini ileri sürmüşlerdi.[106] 14'lerin tasfiye edilmesi sivil idareye geçiş ve demokrasi açısından önemli bir eşik olarak algılanmıştı.[107]

14'ler siyasi oluşumlarını devam ettirmek için yurt dışındaki toplantılarını devam ettirmişlerdi. Bu toplantıların önemlilerinden biri Brüksel'de Orhan Kabibay'ın evinde gerçekleştirilmişti.[108] Brüksel'de toplanan eski MBK üyesi 14'ler topluluğunun dağılmaya karar verdiği yönünde haberler çıkmaya başlamıştı. Buna göre 14'lerin daha ferdî olarak hareket etmeleri beklenmekteydi. 14'ler ilk olarak bir araya gelerek bir parti kurma fikrini ön plana getirmişler, fakat daha sonra kendi aralarında yaşanan anlaşmazlıklar ve dağılma fikrinin de ortaya çıkması ile ortak parti fikrinin de suya düştüğü belirtilmişti.[109] Nitekim daha sonra 14'lerden Türkiye'ye dönen Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, İrfan Solmazer CHP'ye katılırken; Muzaffer Karan TİP'e; Alpaslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rifat Baykal, Ahmet Er ve Dündar Taşer de CKMP'ye kayıtlarını yaptıracaklardı.[110]

[105] **Tercüman**, 31 Ekim 1961, s. 1, 5.
[106] **Tercüman**, 18 Şubat 1962, s. 1, 5.
[107] Nurullah Kırkpınar, "27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Ardından Türk Siyasetinin Yapılanma Dönemi (1961-1965)", **Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2015, s. 75.
[108] **Tercüman**, 20 Temmuz 1962, s. 1.
[109] **Tercüman**, 30 Temmuz 1962, s. 1, 5.
[110] **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1965, s. 5.

1.3. Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası

1960 yılının Eylül ayı ortalarında MBK'nın yanı sıra faaliyette bulunacak olan bir Kurucu Meclis teşkil edilmesi kararlaştırılmıştı. Kurucu Meclisin teşkili için yürürlükte bulunan geçici Anayasada değişiklik yapılacak, bu meclisin faaliyeti ve yetkileri tayin olunarak çalışmalarını tanzim edecek bir statü hazırlanacaktı.[111]

Siyasal Bilgiler Fakültesi İdarî İlimler Enstitüsü Profesörleri üzerinde çalıştıkları Anayasa tasarısını bitirmiş ve İstanbul'daki Anayasa Komisyonu'na havale etmişlerdi. Tasarı 109 maddeden oluşurken, önsöz ile beraber 135 sayfadan oluşmaktaydı. Anayasa tasarısının referanduma sunulması, tasarıyı tartışma imkânı vermemesi bakımından mahzurlu bulunmuş, bu mahzurun ancak Kurucu Meclis ile ortadan kaldırılabileceği fikri öne çıkmıştı. Gerekçede Kurucu Meclise her 80 bin kişi için yüksek tahsil görmüş kimseler arasından bir milletvekili seçilmesi istenmiş, beraat edecek DP'li milletvekillerinin bu meclise alınmaması talep edildikten sonra seçimlerin yapılmasının zaruretine işaret edilmişti. Tasarının esaslarına bakıldığında, çift meclisli sistemin kabul edilmesi durumu söz konusudur. Seçimlerin dar çevreli liste usulü ile yapılması istenmiştir. Anayasa tasarısında icra organının denetlenen bir sistem içerisinde teşekkülüne imkân verecek hususlar mevcuttur. Türkiye devleti lâik, demokratik, sosyal ve devrimlere bağlı bir cumhuriyet şeklinde nitelendirilmiştir. Kişilerin hürriyeti, hayatı ve haysiyeti ve şerefinin her türlü tecavüzden masun tutulacağı kaleme alınmıştı. Siyasal partiler milli iradenin oluşumuna katılan kuruluşlardır. Siyasal partilerin devlet vasıtalarından eşit olarak yararlanması esas kabul edilmişti. Siyasi partilerin teşkilatlanması faaliyetleri gelir ve giderlerinin denetlenmesi gibi hususlar özel kanunla düzenlenir. Çalışanlar için grev ve adil ücret konusu ön plana çıkarılırken, işverenler için de lokavtın bir hak olduğu kaydedilmişti. Millet Meclisinin kanun gereğince eşit, gizli ve tek dereceli oyla seçilmiş milletvekillerinden kurulacağı belirtilmiştir. Savaş durumu gibi seçmenlerin önemli bir kısmının oy kullanmasını engelleyen durumlarda Meclisin görev süresinin bir yıl uzatılabileceği kaydedilmiştir. Cumhuriyet Meclisinin genel gizli ve tek dereceli oyla seçilen üyelerden oluşması istenmiştir. Bu Meclisin üyelerinin görev sürelerinin 6 yıl olması talep edilirken, üyelerinin yarısının üç yılda

[111] **Tercüman**, 18 Eylül 1960, s. 1.

bir yenilenmesi durumu söz konusudur. Seçilecek ilk Cumhuriyet Meclisi üyelerinden hangilerinin yapılacak ilk kısmi yenilemeye tabi olacağının kura ile belirleneceği, eski devlet başkanlarının da Cumhuriyet Meclisinin tabiî üyesi olması hükmü yer almıştır. Cumhuriyet Meclisine üye olabilmek için konulan yaş şartı 40 yaşını bitirmiş olmaktı. Yüksek tahsil ve milletvekilliği için aranan diğer vasıflara sahip olmak gerekliydi. Parlamento üyeliği ile hükümet üyeliğinin aynı kişide birleşemeyeceği kaleme alınmıştı. Çift meclisli sistemde; müzakerelerde ikinci sırada yer alan meclis ilk meclisten farklı bir karar aldığı takdirde tasarının derhal ilk görüşülen meclise gönderilmesi ve bu meclisin en geç iki hafta içinde görüşüp karara bağlanması prensibi kabul edilmişti. Cumhurbaşkanının görevinden dolayı ancak; yurdun bağımsızlığı ve bütünlüğüne aykırı hareketlerde bulunmak ile Anayasa prensiplerinin uygulanmasına, müesseselerin kurulmasına ve işlemesine engel olmak hallerinde sorumlu olabileceği, yargılamasının da Anayasa Mahkemesi'ne ait olduğu tasarıda belirtilen bir diğer hususta. Kanunların getirdiği istisnalar dışında memurların hizmete alınmasında müsabaka usulü benimsenmişti. Anayasa Mahkemesi başkan ve üyelerinin özel seçim kurulu tarafından seçilmesi durumu mevcuttur. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'ne başkan ve üye olmak için Yargıtay'da başkan, üye veya başsavcılık yapmış olmak, Danıştay ve Sayıştay'da başkan, üye veya sözcülük yapmış olmak, en az 20 yıllık avukatlık yapmış olmak şarttı. Kanun hükümlerinin ve meclislerden çıkan kararların Anayasa'ya aykırılığı iddialarına bakmak, Cumhurbaşkanı, hükümet üyelerini, Yargıtay, Sayıştay, Anayasa Mahkemesi başkanı ve üyelerini yargılamak, Anayasa'nın gösterdiği diğer işleri yapmak tasarıda Anayasa Mahkemesi'nin görevleri olarak verilmişti. Tasarının diğer bir maddesine göre, Anayasanın tadili için Meclislerden her birinin tam üye sayısının üçte biri tarafından teklif yapılmaz ve meclislerden birinin üye sayısının üçte ikisi tarafından kabul olunmak şarttır. Anayasanın Cumhuriyet ve Millî Egemenlik prensiplerinin tadili dahi teklif edilemez. Tahsin Bekir Balta, Cemal Galip Balkar, Bülent Daver, Şeref Gözübüyük, Tamer Timur, Özer Ozankaya, Süheyl Derbil, Yavuz Abadan, Arif Bayatlıoğlu, Cemal Mıhoğlu, İbrahim Yasa, Necdet Erder,

Cemal Aygen, Türkkaya Ataöv tasarı üzerinde çalışan Siyasal Bilgiler profesörleriydi.[112]

25 Ekim'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde gerçekleştirilen bir seminerde yeni Anayasa tasarısı üzerinde durulmuş ve tasarı tenkit edilmişti. Bazı siyasilerin de katıldığı semineri Fakülte Dekanı Prof. Cahit Talas açmış ve Anayasanın halk efkârının münakaşasına terk edilmesi gerektiğini belirtmişti. İdare Hukuku Profesörü Tahsin Bekir Balta ise yeni Anayasa tasarısı üzerinde bazı fikirler öne sürmüştü. Anayasanın milletçe benimsenmesi gerektiğini, şekli teminat ve cezai müeyyidelerin Anayasanın teminatı olamayacağını dile getiren Balta, Anayasanın bu kadar dar bir komisyonda hazırlanmasının doğru olmadığını, daha geniş ve siyasi partilerin de katılacakları bir komisyon tarafından hazırlanmasının lüzumlu olduğunu, Kurucu Mecliste incelendikten sonra referanduma gidilmesini uygun bulduğunu belirtmişti. Balta, Anayasanın teferruatlı olmaktan ziyade prensipleri ihtiva etmesinin daha önemli olduğunu vurgulamıştı. Prof. Yavuz Abadan ise Anayasa tasarısındaki ikinci meclis mevzuunu lüzumsuz bulmuştu. Bu durumu bir örnekle açıklayan Abadan, iki meclis bulunan ülkelerde geleneksel ve tarihi bir alt yapının mevcut olduğunu, Türkiye'de bu şartların bulunmadığını ileri sürmüştü.[113]

1.3.1. Kurucu Meclisin Teşkili

Kurucu Meclisin kuruluşu ile ilgili tasarıyı hazırlayacak olan komisyonun başkanı Prof. Turhan Feyzioğlu, İstanbul Hukuk Fakültesi İdare Enstitüsü'nde bir basın toplantısı düzenlemişti. Komisyon üyelerinden Prof. Süheyl Derbil, Prof. Bahri Savcı, Prof. İlhan Arel, Doç. Muammer Aksoy'un da bulundukları toplantıda, kurulacak meclisin adı, oluşum tarzı ve yetkileri konusunda komisyonun görüş birliğine varıldığı açıklanmıştı. Teşkil edilecek Meclis, Onar başkanlığındaki komisyonun hazırladığı Anayasa tasarısının müzakerelerine esas tutacaktı. Kurulacak olan meclisin Anayasa tasarısının ve seçim kanununun hukukî birer vesika haline gelmesinde ve yeniden demokratik düzene geçilmesinde etkili olması beklentiler arasında yer almıştı. Tayin yolu ile bir meclis teşkili düşünülmediği, günün şartları

[112] **Tercüman**, 8 Ağustos 1960, s. 1, 5.
[113] **Tercüman**, 26 Ekim 1960, s. 1.

içinde gerçekleştirilmesi mümkün olan ölçüde temsil esasına dayanan bir meclis kurulması fikrinin ön plana çıktığı belirtilmişti.[114]

Kurucu Meclisin teşekkülü için yürürlükte bulunan Anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi gerekmiş ve Kurucu Meclis Yasasını hazırlamakla görevli olan komisyon bu konuda bir kanun tasarısı hazırlamıştı. Geçici Anayasa'da Kurucu Meclisin teşkiline engel olan husus "Türk milleti adına hakimiyet hakkını sadece MBK kullanır" şeklindeydi. Yapılacak değişiklikle birlikte yasama yetkisinin Kurucu Meclis ve MBK tarafından birlikte kullanılabileceği ele alınacaktı. Ancak yürütme sadece MBK'ya ait olacaktı.[115] Kurucu Meclis Anayasa tasarısı, 21 Kasım'da, Prof. Turhan Feyzioğlu başkanlığındaki heyet tarafından Devlet Başkanı Gürsel'e iletilmişti.[116]

Kurucu Meclis tasarısını hazırlayan komisyon, kontenjan hususunda parti liderlerinin anlaşmasını teklif etmişti. Gürsel'e verilen tasarıda, siyasi partilerin hangi oranda mecliste temsilci bulunduracağı kesin bir şekilde hükme bağlanamamış ve bu meselenin halli MBK'ya bırakılmıştı. Komisyon, siyasi partilere Kurucu Mecliste verilecek sandalye sayısı bahsinde 1957 seçimlerinin esas alınmasını hatalı bulmuş, aynı şekilde feshedilen meclisteki mebus sayısı oranına göre siyasi partilere kontenjan verilmesinin de hatalı olacağı belirtilmişti. Komisyon, partilerin Kurucu Meclis içindeki temsil oranlarını belirlemeyi siyasî bir mesele addetmiş ve bunu komiteye bırakmıştı. Bununla birlikte komisyon kontenjan meselesinin parti liderlerinin anlaşması ile hallinin uygun olacağına karar vermiş ve bu hususu raporunda belirtmişti.

Ankara'da iç politika faaliyetinin ağırlık merkezi Kurucu Meclisin teşkili üzerinde toplanmaktaydı. Anayasa ile ülkenin diğer meseleleri Kurucu Mecliste müzakere edileceği ve siyasi partiler için bir kuvvet denmesinin gerçekleşeceği kanaati ön plana çıkmıştı.[117]

Kurucu Meclis teşkili hakkında geçici Anayasa Ön Projesi isimli tasarı MBK tarafından açıklanmıştı. Bu tasarıya göre, Kurucu Meclis, MBK ile Temsilciler Meclisinden oluşacaktı. Temsilciler Meclisinin 262 üyesi olacak, sandalyelerin 70'i

[114] **Tercüman**, 12 Kasım 1960, s. 1, 5.
[115] **Son Havadis**, 17 Kasım 1960, s. 1.
[116] **Tercüman**, 22 Kasım 1960, s. 1.
[117] **Tercüman**, 24 Kasım 1960, s. 1, 5.

siyasi partilere ayrılacaktı. MBK siyasi partilere ayrılan kontenjanı mevcut partiler arasında taksim edecekti. Siyasi partiler kendi kontenjanları dışında kurumlar için aday gösteremeyeceklerdi. Temsilciler Meclisi Başkanı tarafsız olacak, Temsilciler Meclisi hiçbir makam veya merci tarafından kapatılamayacak, kanunda gösterilen haller dışında tatil edilemeyecekti. Kurucu Meclisin Anayasa ve Seçim Kanunu Devlet Başkanı tarafından onaylandıktan bir hafta sonra halkoyuna sunulacaktı. Anayasa kabul edilmediği takdirde yeni bir Temsilciler Meclisi için seçim yapılacaktı.[118]

Prof. Feyzioğlu başkanlığındaki komisyonun hazırlamış olduğu ön tasarıyı incelemekte olan yedi kişilik komisyon çalışmalarını bitirmiş, raporunu MBK'ya vermişti. Siyasi partilerin cephesine bakıldığında bir tereddüt havasının hakim olduğu görülmekteydi. CHP çevrelerinin tereddüdünün daha ziyade Meclisin yetkileri hususunda olduğu, yetkilerin geniş olması durumunda CHP'yi temsil edenlerin de seçiminin güçleşeceği ileri sürülmüştü. CKMP'nin tereddüdünün ise kontenjanların partiler arasında nasıl dağıtılacağı konusu üzerinde toplanmaktaydı.[119] MBK, 7 Aralık'ta Kurucu Meclis Anayasa tasarısı üzerindeki müzakerelerine başlamıştı.[120]

Prof. Turhan Feyzioğlu, başkanlığındaki ilim heyeti tarafından hazırlanan Kurucu Meclis ön projesini tadil eden Bakanlar Kurulu muhtırası 9 Aralık'ta açıklanmıştı. Bu muhtıra Bakanlar Kurulu'nun iki gün devam eden çalışmaları sırasında hazırlanmış ve MBK'ya verilmişti. MBK'da teşkil edilen yedi kişilik komisyon, hazırlanan ön projeyi tetkik ederken Bakanlar Kurulu'nun muhtırasının üzerinde de durmuş ve her ikisinden de yararlanarak yeni bir tasarı hazırlamıştı. Ön proje değişikliğe tabi olurken, MBK'da yedi kişilik komisyonun hazırlamış bulunduğu tasarı müzakere edilmekteydi.[121]

Kurucu Mecliste siyasi partilere ayrılan sandalye sayısı belli olmaya başlamıştı. Siyasi partilere ayrılan 74 sandalyenin 49'unun CHP'ye, 25'inin de CKMP'ye verileceği MBK Basın Bürosu tarafından açıklanmıştı. Açıklamaya göre diğer partilere temsilcilik verilmeyecekti. Kurucu Mecliste CKMP'ye 25 sandalye

[118] **Tercüman**, 29 Kasım 1960, s. 1, 5.
[119] **Tercüman**, 7 Aralık 1960, s. 1, 5.
[120] **Tercüman**, 8 Aralık 1960, s. 1.
[121] **Tercüman**, 10 Aralık 1960, s. 1.

ayrılması CKMP'lileri memnun etmediği, CHP'lilerin ise 49 sandalye ayrılmasından memnun oldukları belirtilmişti.[122]

MBK 11 Aralık 1960 günü müzakereleri bitirerek Anayasa tadilatı ve Kurucu Meclisin seçim Kanunu bazı değişikliklerle kabul etmiştir. Daha önce 262 olarak planlanan Temsilciler Meclisi üye sayısı 272'ye yükseltilmiştir. Buna göre: Devlet Başkanı Kontenjanı 10, Milli Birlik Komitesi Kontenjanı 18, Bakanlar Kurulu Üyeleri 16, İller Temsilcileri 75, Cumhuriyet Halk Partisi 49, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 25, Yargı Organları 12, Üniversite Temsilcileri 12, Basın Temsilcileri 12, Öğretmen Teşekkülleri Temsilcileri 6, Gençlik Temsilcileri 1, Barolar Temsilcileri 6, İşçi Sendikaları Temsilcileri 6, Tarım Teşekkülleri Temsilcileri 6, Esnaf Teşekkülleri Temsilcileri 6, Odalar Temsilcileri 10, Eski Muharipler Temsilcileri 2 olarak belirlemiştir. Değişikliklere baktığımızda, daha önce 70 kişi olarak belirlenen siyasi parti kontenjanları 74'e çıkarılırken bazı kontenjanlarda da azaltmaya gidilmiştir. Buna bağlı olarak iller temsilcileri 82 iken 75'e gençlik teşekkülleri temsilcileri 6'dan 1'e, tarım teşekkülleri temsilcileri de 8'den 6'ya indirilmiştir.[123]

Meclisin toplam üyesi daha önce de belirtildiği gibi 272 olarak belirlenmişti. Siyasi kontenjan olarak 74 kişinin 49'u CHP'ye 25 kişisi de CKMP'ye ayrılırken 75 kişilik kontenjan il temsilcilikleri için verilmişti. Bakanlar Kurulu üyeleri Temsilciler Meclisinin tabii üyesi olmuşlardı. İl temsilcileri her beş yüz bin nüfus için bir temsilci olarak, nüfusu 750 bine kadar olan illerden 1, nüfusu 750 bin ile 1 milyon 250 bine kadar olan illerden 2, nüfusu 1 milyon 250 bin birden 1 milyon 750 bine kadar olan illerden 3 ve nüfusu 1 milyon 750 bin birden fazla olan iller için 4 temsilci seçilmesi kararlaştırıldı.

Kanunun yayınlanmasından itibaren on gün içerisinde ilçe delege seçme kurulları ilçelerdeki en yüksek dereceli hakimin başkanlığında toplanacak bu kurullar o ilçelere bağlı köylerde köy dernekleri tarafından seçilecek birer üye, ilçe veya bucak merkezlerindeki mahalle muhtarları, ilkokul başöğretmenleri, varsa orta dereceli okulların müdürleri, baro, ticaret odası, ziraat odası, sanayi odası, borsa, tabip, veteriner, mühendis ve mimar odaları, işçi sendikaları, esnaf dernek, birlik ve

[122] **Tercüman**, 11 Aralık 1960, s. 1, 5.
[123] **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1960, s. 1, 5.

federasyonları, öğretmen teşekkülleri, gazeteciler cemiyet ve sendikaları, esnaf kefalet kooperatifleri, eczacı dernek veya birlikleri veya birlik yönetim kurullarının veya bu kurulların yerine kaim olan kurulların başkanları ve siyasi partilerin yönetim kurullarından meydana gelecekti. Bu kurullar il merkezlerinde il temsilcilerini seçmek üzere bir araya geleceklerdi. Nüfusu otuz bine kadar olan ilçelerden her iki bin nüfus için ayrıca bir, seksen bine kadar olan ilçeler için her altı bin nüfus için ayrıca bir, seksen bin birden fazla nüfusa sahip olan ilçeler için her yirmi bin nüfus için ayrıca bir ilçe delegesi seçilecekti. İlçe delegelerinin seçilmesinin ardından en kıdemli hakimin başkanlığında bu delegelerden oluşan kurullar bu kanunun yayımından itibaren 15 gün içerisinde il temsilcilerini seçeceklerdi.

Siyasi partiler ise temsilcilerini en yetkili merkez organları ile her ilden seçilecek birer parti il delegesi ve varsa partilerin genel merkez kadın ve gençlik kolları başkanlarının bir araya gelmeleriyle oluşan Temsilci Seçme Kurulu tarafından on beş gün içinde seçilecekti. Barolar ise genel kurullarını toplayarak öncelikle Temsilci Seçme Kuruluna gönderecekleri delegeleri belirleyecekler ardından bu delegeler Adalet Bakanının çağrısıyla Kayseri'de bir araya gelecek ve Temsilciler Meclisine gönderecekleri 6 hukuk üyesini seçeceklerdi. Basın temsilcileri belirlenirken iki farklı usul benimsenecekti. Buna göre üç büyük şehir ayrı geri kalan şehirlerden temsilci gönderilmesi ayrı değerlendirilmişti. Ankara basın teşekkülleri yönetim kurulları bir arada delege seçme kurulu halinde toplanacak ve 3 temsilci seçecek, İstanbul'dan aynı şekilde 4 temsilci seçilecek, İzmir'den de yine aynı şekilde 2 temsilci seçilecekti. Bu üç şehir dışında kalan şehirlerden gelecek basın temsilcileri belirlenmesinde tiraja bakılacaktı. 1960 Ekiminde ortalama satış rakamı binden fazla olan siyaset ve fikir gazete ve dergileri bir, iki binden fazla olanlar iki, beş binden fazla olanlar üç, on binden fazla olanlar dört, on beş binden fazla olanlar beş ve yirmi binden fazla olanlar altı temsilci gönderecek bu temsilciler Ankara'da toplanarak Temsilciler Meclisine 3 temsilci seçeceklerdi. Yani üç büyük şehir dışında kalan taşradaki basın yayın organları ancak bir büyük şehrin gönderdiği sayı kadar temsilci gönderecekti. Eski muharipler, il cemiyetleri, Harb Malûlleri ve Ordu Malûlleri şubeleri toplanarak Temsilci Seçme Kurullarına göndermek üzere aralarından birer delege seçecekler, bu delegeler de aralarından iki temsilci seçeceklerdi.

Esnaf Temsilcileri Eskişehir de bir araya gelerek Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Teşkilâtı Konfederasyonu Yönetim Kurulu ve Türkiye'deki bütün esnaf federasyonlarının yönetim kurullarınca seçilecek iki, bütün esnaf birliklerinin yönetim kurullarınca seçilecek birer, il merkezlerinde bulunan esnaf kefalet kooperatifleri yönetim kurullarınca seçilecek birer, kefalet kooperatifleri birlik kooperatif yönetim kurulunca seçilecek üç, Türk Kooperatifçilik Kurumu yönetim kurulunca seçilecek üç delege katılımıyla 15 gün içerisinde 6 temsilci seçilecekti.

Üniversite öğrencilerinin ve gençlerin tek temsilcisi olarak Hukuk Fakültesi öğrencisi Gazi Hüseyin Onur belirlenmiştir. Üniversite temsilcilerini seçme usulü Üniversitelerarası Kurul tarafından tespit edileceği belirtilmiştir. Yargı organları genel kurulları tarafından seçilecek; Yargıtay'dan 4, Danıştay'dan 4, Askeri Yargıtay'dan 1, Sayıştay'dan 2, Yüksek Murakabe Heyeti'nden 1 kişi ile temsil edilecekti. İşçiler birlik ve federasyon gibi vasıtalarıyla seçilecek, odalar ise Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'nin 4, Tabipler Türk Tabipleri Biriliği ile 2, Mühendisler 2, Veterinerler 1, Eczacıların 1 temsilcisini genel kurulları seçeceklerdi. Eğitimciler, Türkiye Öğretim Dernekleri Millî Federasyonu yönetim kurlu ile bu federasyona bağlı birlik ve derneklerin yönetim kurullarınca seçilecek birer delegeden oluşan temsilci seçme kurulu ile ilköğretim için 1, orta öğretim için 1, teknik öğretim için 1, üniversiteler dışındaki yükseköğretim mensupları arasından 1 olmak üzere toplamada 4 temsilci seçerlerken Köy Öğretmenleri Federasyonu Yönetim Kurulu ve buna bağlı yönetim kurullarınca seçilen 1 üye gönderilecekti. Tarım sektörü 6 adet temsilci ile yer alacaktı.

Temsilciler Meclisine üye olmanın şartları sıralanırken siyasi parti üyeliği bir engel olarak kabul edilmemiştir. Ancak siyasi partilerin Meclise bir parti olarak girmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Seçimlerde hile, menfaat temini adına yapılan suçlar, cebir veya şiddet kullanımının üç aydan üç yıla kadar cezalandırılması karar altına alınmıştır. Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de açılacaktır. Meclis başkanı üç gün içerisinde belli olacak ve başkanın partili üyeler arasından olamayacağı belirlenmiştir. Temsilcilerin ilk görevleri mal beyanı yapmak olduğu ve görevlerinin bitiminde de bunu yapmaları gerektiği kayıt altına alınmıştır. Toplantıların açık olarak yapılması durumu mevcuttur. Ancak gerektiği takdirde üye sayısının üçte iki çoğunluğu ile oturumların kapalı yapılması mümkün olabilecekti.

Kanun tasarıları ilk önce Temsilciler Meclisinde görüşülecek ardından Milli Birlik Komitesine sevk edilecekti. Meclis tarafından reddedilen bir tasarı MBK tarafından da reddedilirse değişecek, Meclisçe kabul edilen fakat komitece ret ya da tadil edilen tasarı Meclise geri iade edilecekti. Şayet ret kararı Temsilciler Meclisi tarafından benimsenmez ise yedi kişilik heyet tarafından söz konusu ihtilâf giderilecekti. Bakanlar hakkında soruşturma açılması komite ve Temsilciler Meclisinin müşterek onayına bağlanmıştır. Anayasa referandumundan halkoyu ret olarak çıktığı takdirde Meclisin yenilenmesi gerektiği kararı alınmıştır. Buna göre her yüz bin nüfus için yeni seçim kanununa göre yeni bir Temsilciler Meclisi oluşacaktı. Yeni meclisin süresi 29 Ekim tarihi ile sınırlandırılmıştır.[124] 13 Aralık 1960 tarihinde MBK tarafından kabul edilen kanun ile Kurucu Meclisin teşkili karar altına alınmıştır.[125]

Kurucu Meclis Anayasası ile Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Kanun gereğince siyasi partilerle, müstakil kurumlardaki seçim faaliyetleri de bu tarihten itibaren resmen başlamış oldu. Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu'na göre, siyasi partiler ile müstakil kurumların temsilcileri on beş gün içinde seçilecekti. Kurucu Meclis teşkili konusundaki faaliyet siyasi partiler için gerçek bir menfaat çarpışmasına sebep olmuştu. CHP ve CKMP ileri gelenleri, il temsilcileri ile diğer müstakil kurumlardan gelecek temsilcilerin de partili olması için gayret sarf etmekteydi. Her ne kadar kanunda, il seçimlerinde ve diğer kurumlar seçimlerinde partilerin aday gösteremeyeceği belirtilmişse de her iki partinin özellikle illerden kendi adamlarının Temsilciler Meclisine girmesine çalıştığı anlaşılmıştı.[126]

Temsilciler Meclisi için yapılacak seçimleri idare edecek olan Yüksek Seçim Kurulu 17 Aralık'ta teşekkül etmiş, il ve ilçe seçim kurulları başkanları açıklanırken, Temsilciler Meclisine girecek olan 272 üyeden dördü de belli olmuştu. Yargıtay Genel Kurulu tarafından seçilen bu dört temsilci, Yargıtay'ı temsil edecekti. Yargıtay Genel Kurulu'nun bu seçimi basın tarafından takip edilmesinin yetkililer tarafından soğuk karşılandığı kaydedilmişti.[127] Danıştay Genel Kurulu'nun 19 Aralık'ta yaptığı seçim neticesinde Temsilciler Meclisinin dört üyesi daha belli olmuştu. Danıştay

[124] **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1960, s. 1, 5.
[125] **Resmî Gazete**, 16 Aralık 1960, S. 10682, s. 2766.
[126] **Tercüman**, 17 Aralık 1960, s. 1, 5.
[127] **Tercüman**, 18 Aralık 1960, s. 1, 5.

Genel Kurulu'nun da Yargıtay Genel Kurulu gibi bu seçim hususunu gazetecilere pek duyurmak istemediği öne sürülmüş ve bu durum basına yansımıştı.[128]

Temsilciler Meclisine girecek olan 25 CKMP temsilcisi 27 Aralık'ta parti genel merkezinde yapılan seçimle belirlenmişti.[129] 30 Aralık'ta yapılan seçim sonucunda CHP'nin Kurucu Meclise girecek olan 49 temsilcisi belli olmuştu. Siyasi partiler Kurucu Mecliste grup teşkil edemeyeceklerdi. Öyle ki, Kurucu Meclis iç tüzüğüne partilerin grup kuramayacağına dair bir madde konulmuştu.[130]

Bakanlar Kurulu 4 Ocak'ta istifa etmiş, Gürsel de bakanları müşterek istifa mektubunu kabul etmişti. Bakanlar, yerlerine yeni atamalar gerçekleştirilinceye kadar görevlerine devam edeceklerdi. Kabinenin istifa mektubundan da anlaşıldığı üzere, Temsilciler Meclisinin de teşekkülü ile yeni bir safhaya geçilmesi sebebiyle yeni bir kabinenin kurulabilmesi adına Bakanlar Kurulu'ndaki tüm bakanların istifasını verdiği görülmüştü. Görevden ayrılan bütün kabine üyeleri Temsilciler Meclisinin tabii üyesiydi. İstifa etmiş olsalar dahi, temsilcilik sıfatları devam etmekteydi. Bu husus, MBK'nın kabinenin istifasına yakın bir tarihteki duyurusunda da açıklanmıştı. Buna göre, daha önce istifa etmiş olan eski Maliye Bakanı Ekrem Alican dahil, kabineden ayrılan üyelerin hepsi Temsilciler Meclisine gireceklerdi. Yeni Bakanlar Kurulu ise Devlet Başkanı'nın isteği doğrultusunda dışarıdan oluşturulabilecek dışarıdan gelecekler de Temsilciler Meclisine gireceklerdi.[131]

Kurucu Meclis ilk toplantısını 6 Ocak 1961'de yapmış, açış konuşmasını MBK üyesi Fahri Özdilek tarafından okunmuştu. Bakanlar Kurulu da ilk toplantısını gerçekleştirirken yeni kabinede altı yeni isim bulunmaktaydı. Bunlardan Milli Eğitim Bakanı Turhan Feyzioğlu ile Basın Yayın ve Turizm Bakanı Cihat Baban CHP'li, Çalışma Bakanı Ahmet Tahtakılıç da CKMP'liydi. Ulaştırma Bakanlığı'na getirilen Orhan Mersinli, Devlet Başkanı'nın kontenjanından Temsilciler Meclisine girmişti. Beşinci yeni isim Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muzaffer Alankuş, Millî Savunma Bakanlığı'na tayin edilmişti. Adalet Bakanlığı'na getirilen bir diğer yeni isim Ekrem Tüzemen, Yargıtay temsilcisi olarak Temsilciler Meclisine seçilmişti. Başbakan yine Cemal Gürsel olurken, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı'na

[128] **Tercüman**, 20 Aralık 1960, s. 1, 5.
[129] **Tercüman**, 28 Aralık 1960, s. 1.
[130] **Tercüman**, 31 Aralık 1960, s. 1.
[131] **Tercüman**, 5 Ocak 1961, s. 1, 5.

Muharrem İhsan Kızıloğlu, Hayri Mumcuoğlu Devlet Bakanlığı'na, Nasır Zeytinoğlu Devlet Bakanlığı'na, İçişleri Bakanlığı'na İhsan Kızıloğlu, Selim Sarper Dışişleri Bakanlığı'na, Kemal Kurdaş Maliye Bakanlığı'na, Mukbil Gökdoğan Bayındırlık Bakanlığı'na, Mehmet Baydur Ticaret Bakanlığı'na, Ragıp Üner Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na, Fethi Aşkın Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na, Osman Tosun Tarım Bakanlığı'na, Şahap Kocatopçu Sanayi Bakanlığı'na, Fehmi Yavuz da İmar ve İskân Bakanlığı'na getirilmişti. Netice itibariyle kabine yeniden kurulurken, eski bakanlardan altısı kabine dışında kalmıştı. Fahri Özdilek, Amil Artus, Sıtkı Ulay, Mehmet Reşit Beşerler, Bedrettin Tuncel, Hüseyin Ataman kabine dışında kalan eski bakanlar olmuştu.[132] Kurucu Meclisin faaliyete geçmesi ile MBK'nın teşrii görevinin de Meclis ile birlikte yürüyeceği bildirilmişti.[133]

Kurucu Mecliste CHP merkezden gösterdiği adaylarla ve meslek kuruluşlarından seçtirdiği adaylarla çoğunluğu sağlamıştı. CHP bu durumuyla 6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis açılırken siyaseten egemen hale gelmiş oldu. Dolayısıyla yeni anayasanın hazırlanmasında, yeni partiler ve seçim yasasının dilediği biçimde geçirilmesinde CHP lehine bir gelişme yaşandı. Ayrıca 1961 Genel Seçimlerine giderken bu avantajın tek başına iktidarı getireceğini düşünenlerin sayısı hiç de az değildi.[134] Kurucu Meclis içerisinde DP ve onun çizgisine yakın görüşlerin temsiline müsaade edilmemişti. Bu husus önceki genel seçimlerde seçmenlerin yarısı civarında bir oy alan siyasi görüşün temsil edilememesi gibi demokratik anlayış bakımından sıkıntılı bir durumu ortaya çıkarmıştı.[135]

Temsilciler Meclisi Başkanlığına emekli Orgeneral Kâzım Orbay, Başkanvekilliklerine de Yargıtay temsilcilerinden Lütfü Akatlı ile İbrahim Senil seçilmişlerdi. Başbakanlık murakabe heyeti temsilcisi Nuri Kınık ile emekli Kurmay Albay Bahri Yazır idareci üyeliklere, gazeteci Oktay Ekşi, CHP temsilcisi Alev Coşkun, CKMP temsilcisi Yusuf Ziya Yücebilgin ve il Temsilcisi Rıfat Çini de kâtipliklere seçildiler, ikinci oturumda da anayasa ve seçim komisyonları teşkil

---

[132] Devlet Başkanı Gürsel tarafından onaylanan 5 Ocak 1961 tarihli Bakanlar Kurulu listesi, **Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 54.329.2, s. 3; **Tercüman**, 7 Ocak 1961, s. 1, 5.
[133] **Son Havadis**, 7 Ocak 1961, s. 1.
[134] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 202-203.
[135] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 28. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 373.; William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Alfa Yay., 2014, s. 179.

edildi. Atalay Akan, Hıfzı Oğuz Bekata, Necip Bilgin, Nazif Çağatay, Bahri Çolakoğlu, Şükufe Ekitler, Kenan Esengin, İsmet Giritli, Şefik İnan, Şahap Kitapçı, Ahmet Köseoğlu, Rıza Göksu, Zeki Kumrulu, Alp Kuran, Sahir Kurutluoğlu, Atıf Ödül, Halil Özmen, Seyfi Öztürk, İhami Sancar, Nüvit Yetkin seçilen üyelerdi. Komisyonlara seçilen kişilerin belli olmasından sonra Seçim Komisyonuna seçilen İsmet Giritli başkanlığa bir takrir vererek aday olmadığı halde bu komisyona seçildiği için istifa ettiğini bildirmişti. Yerine, yedek üyelerden Yavuz Feyzioğlu getirilmişti.[136]

Kurucu Meclisin faaliyete geçtiği ikinci gün MBK tarafından ilan edilen Basın Kanunu çok eleştirilmişti. Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Hürriyet, Milliyet, Tercüman, Vatan, Yeni İstanbul ve Yeni Sabah tarafından yapılan ortak açıklamada; sadece basını ilgilendiren bir husus gibi görülen bu düzenlemelerin doğrudan temel hak ve özgürlükleri sıkıntıya sokacak, kısıtlayacak bir mahiyet taşıdığı belirtildi. Kanunun ilan ediliş tarzına da tepki gösteren basın, Kurucu Meclis daha yeni açılmışken acele ile hiçbir açık tartışma imkânı olmadan millet önünde tartışılmadan alınan bu kararların yanlışlığı üzerinde durmuştur. Bunun üzerine yukarıda isimleri yazılan gazeteler yayınlarını 3 gün süreyle durdurma kararı almış, tepki olarak 11 Ocak'tan itibaren üç gün gazetelerini çıkarmayacaklarını ifade etmişlerdir.[137] Yeni basın kanununda ağır cezaların bulunması eleştiri konusu olmuştu. Bunun yanında bir diğer eleştiri ilan meselesi üzerinedir. İlân ve Reklam Kurumu Kanunu ile siyasi iktidarın niyet ve tutumuna göre basının köle haline getirilebileceği bu hale razı olmayan basın kuruluşlarının tasfiyelerinin muhtemel olacağı ifade edilmekteydi. Bu kuruluşun görevleri itibariyle sadece resmi ilan dağıtır ve müesseselere borç verip onların sorunları ile ilgilenir halde gözükse de uygulamada gazetelerin makine, kâğıt, mürekkep gibi her türlü alet ve malzemelerini tekeline aldığı belirtilmiştir. Komisyon miktarının artması da basının tepkisini çekmektedir. Resmi ilânlarda gazetelerin kurumu verdikleri komisyon miktarı yüzde üç ve ticari ilânlarda yüzde beş ila on beş aralığında iken, bu komisyon miktarı genel itibariyle yüzde on beşe çıkarılmıştır. Kurum aracı olmadığı ilanlardan dahi yüzde on nispetinde komisyon talep etmekteydi. Dolayısıyla ilan ve reklamlarda prodüktörlere yüzde yirmi beş komisyon

[136] **Tercüman**, 10 Ocak 1961, s. 1, 5.
[137] **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1961, s. 1.

veren gazeteler, kuruma verdikleri yüzde on komisyon ile birlikte yüzde otuz beş komisyon vermek mecburiyetinde olacaklardı.

Yeni basın kanununda şikâyetçi olunan hususlardan bir diğeri çalışanların ücretlerinde alt sınır getirilmesidir. Meslekte tahsil şartı aranmayan bir gazete çalışanının bazı kamu görevlilerinden dahi üstün maaş alması durumu kabul görmemiştir. Kanun ile brüt maaş olarak yüksek miktarlarda belirlenen ücretlerin adilane bir durum olarak görülmemesi söz konusudur. Ücrette eleştiri noktası tüm maaşların yüksek rakamlarla belirlenmesinden ziyade kıdem ve tecrübe hususlarında düğümlenmekte ve gazetelerin çalışanlarına ödeyeceği ücretlerde daha serbest bırakılması gerektiği vurgulanmaktadır. Sigorta konusunda vefat durumunda geri kalan aileye son alınan maaşın tamamı kadar bir ücret ödenmesi uygulaması getiriliyordu. Halbuki daha evvelinde bu oran yüzde altmış idi. Maaş dışında ayrıca bir tazminat ödemesi de 18. maddeye istinaden getirilmişti. 17. madde de ise gazete kapandığı takdirde buralarda çalışan gazetecilere çalıştırırken verdiği ücrete bakılarak bir tazminat verilmesi gerekecekti.

Basın dünyası, çeşitli sebepler ve zaruri nedenlerle bir gazetenin kapanabileceğini fakat sonrası gelen maddi yükümlülüklerin çok ağır olacağını düşünmekteydi. Aynı durumlar istifa durumunda da söz konusu idi. Şöyle ki o gazetede az süre çalışsa dahi evvelden gelen mesleki deneyimi fazla ise ona dayalı bir kıdem tazminatı söz konusu olacaktı. Şayet ödemelerde gecikmeler olursa geçecek her gün için yüzde 5 gibi bir yüksek faiz uygulanacaktı. Netice itibariyle Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Hürriyet, Tercüman, Vatan, Yeni İstanbul, Yeni Sabah gazeteleri ortak tenkitlerinde, yeni uygulamaların tüm basın dünyasını etkileyeceğini vurgulamıştır. Bu durumdan sadece gazete sahiplerinin etkilenmeyeceklerinin, piyasanın daralması ile gazete çalışanlarının da olumsuz yönde etkileneceklerini, dolayısıyla işverenlerin yanı sıra çalışanların da zarar görecekleri kanaatindeydiler.[138]

Yargı Organları ve Anayasa Mahkemesi Alt Komisyonu çalışmaları neticesinde; kanunların Anayasa'ya aykırılığını incelemek ve karara bağlamak görevi ile Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasına çoğunlukla karar verilmişti. Kanunların Anayasa'ya aykırılığının kazai yoldan murakabesini prensip olarak kabul eden alt

[138] **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1961, s. 1, 5.

komisyon üyesi CKMP'li Nurettin Ardıçoğlu, bunun için yeni bir organ tesis edilmesine lüzum olmadığını ileri sürmüştü. Alınan kararlar, alt komisyonlarda maddelendirildikten ve ayrıca kurulmuş olan Redaksiyon Komisyonu'nda gözden geçirildikten sonra tasarı basılarak Temsilciler Meclisi Başkanlığı'na verilecekti.[139]

Temsilciler Meclisinin 19 Ocak'taki toplantısında Kurucu Meclis iç tüzüğü gündeme alınarak kabul edildi.[140] Temsilciler Meclisinin 21 Ocak'taki toplantısında yeni seçim tasarısına bağlı olarak yapılacak seçimler sonrasında kurulacak olan Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nun üye sayıları ortaya çıkmıştı. Alınan karara göre Millet Meclisinin 450, Cumhuriyet Senatosu'nun da 150 üyesi olacaktı. Anayasa Komisyonu, İkinci Meclis için teklif edilen kooperatif sistemi reddedilmiş, her iki meclisin de genel oyla kurulması kararlaştırılmıştı. Cumhuriyet Senatosu'nun seçimle gelen 150 üyesinin yanında atama ve diğer yollarla gelecek üyeleri de olacaktı. Bunlardan az sayıdaki üye Cumhurbaşkanı tarafından belirlenecekti. Eski Cumhurbaşkanları ve yedi yıl müddetle Anayasa Mahkemesi başkan veya üyeliği yapmış olan kimseler de Senato'da tabiî üye olarak yer alacaklardı. Millet Meclisi seçimleri dört yılda bir yapılacak, Senato'nun görev süresi yedi yıl olacak, ancak Cumhuriyet Senatosu'nun üyelerinden üçte biri iki yılda bir yapılacak olan seçimlerde yenilenecekti. Millet Meclisinin yetkileri Senato'ya oranla daha geniş tutulmuş, iki meclis arasında kanunlarla ilgili olarak çıkacak ihtilâfların nihai hal yeri olarak Millet Meclisi ön plana çıkmıştı. Kanunların görüşülmesine normal olarak Millet Meclisi'nde başlanacak, ama Bakanlar Kurulu istediği takdirde kendi kanun tekliflerini Cumhuriyet Senatosu'nda daha önce görüşülmesini sağlayabilecekti. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu sıkıyönetim, savaş ilanı gibi bazı yetkilerini ancak birlikte yapacakları toplantılarda kullanacaklardı.[141]

1.3.2. Anayasa Çalışmaları

Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu 27 Ocak'ta, Anayasa üzerindeki prensip çalışmalarını tamamlamıştı. Komisyonun belirlediği prensipler, maddeler halinde yazılması için alt komisyonlara gönderilmişti. Alt komisyonların hazırlayacakları madde metinleri bir kere daha genel kurulda görüşülecek ve bundan

[139] **Tercüman**, 16 Ocak 1961, s. 1, 5.
[140] **Tercüman**, 20 Ocak 1961, s. 1.
[141] **Tercüman**, 22 Ocak 1961, s. 1, 5.

sonra genel redaksiyon komisyonu toplanarak, tasarının dil bakımından düzenleyerek komisyon başkanlığına iletecekti.[142] Anayasanın maddelerini kaleme alan alt komisyonlar çalışmalarını bitirdikten sonra gerekçeleriyle beraber maddeleri komisyon başkanlığına vermişlerdi.[143]

Anayasa çalışmaları kapsamında ilk 21 madde Temsilciler Meclisinin Anayasa Komisyonunda müzakere ve kabul edilmişti. Bu arada iki madde metinden çıkarılmış bir maddede tekrar incelenmek üzere alt komisyona iade edilmişti. Bu maddeler arasında Anayasa Mahkemesi'ne siyasi partileri kapatma yetkisi veren bir madde bulunması kamuoyunda yankı uyandırmıştı.[144] Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu 8 Şubat'taki toplantısında 9 madde daha kabul etmişti. Bu maddeler arasında toplantı ve gösteri yürüyüşüne serbesti getirilmesi hükmü de yer almıştı.[145] Anayasa Komisyonu'nun 10 Şubat'taki toplantısında ise çalışanlara kolektif iş akdi ve grev yapılması hakkının verilmesi kabul edilmişti. Komisyon bu hususta prensip kararına vardıktan sonra maddeyi yeniden yazılması için alt komisyona havale edilmişti. Aynı günlü çalışma takviminde çalışma hakkı, mülkiyet hakkı, kamulaştırma ve milletleştirme konuları ile ilgili maddeler ele alınmış ve komisyondan geçmişti.[146]

2 Mart 1961'de kabinede değişikliğe gidildiği resmen açıklanmıştı. Devlet ve Hükümet Başkanı Gürsel, düzenlemiş olduğu basın toplantısında MBK'dan Fahri Özdilek'in Başbakan Yardımcılığı'na, yine komite üyesi Sıtkı Ulay'ın Devlet Bakanlığı'na, Prof. Cahit Talas'ın Çalışma Bakanlığı'na Çalışma Bakanı Ahmet Tahtakılıç'ın da Milli Eğitim Bakanlığı'na getirildiğini açıklamıştı.[147]

Anayasa çalışmaları kapsamında tasarının referanduma sunulması ile alakalı olarak Temsilciler Meclisinde müzakereler başlamıştı. Bu konu üzerinde ilk olarak söz alan Cemil Sait Barlas, referandumun bir çıkış çaresi olmadığını ileri sürerek aleyhte bir konuşma gerçekleştirmiş, referandumda taraftar olmadığını ifade etmişti.

[142] **Tercüman**, 29 Ocak 1961, s. 1.
[143] **Tercüman**, 30 Ocak 1961, s. 1.
[144] **Tercüman**, 8 Şubat 1961, s. 1, 5.
[145] **Tercüman**, 9 Şubat 1961, s. 1.
[146] **Tercüman**, 11 Şubat 1961, s. 1.
[147] **Tercüman**, 3 Mart 1961, s. 1.

Barlas'a cevaben konuşan Turan Güneş, söz konusu referandumun totaliter ülkelerdeki uygulamalarla ilişkisi bulunmadığını öne sürmüştü.[148]

3 Mart'ta bir basın toplantısı düzenleyen Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu sözcüsü Emin Paksüt, tanzimi hükümler hariç yeni Anayasa tasarısının hazır olduğunu ve yakın zaman zarfında Meclis Başkanlığı'na verileceğini açıklamıştı. Paksüt, yeni Anayasa'nın 154 maddesinin hazır olduğunu, buna 15-20 maddeden oluşan tanzimi hükümlerin de ilave edileceğini ve böylece tüm maddelerin taslakta yer alacağını ifade etmişti. Komisyon sözcüsünün açıklamalarına bakıldığında, en çok temel hak ve ödevler bölümüne yer ayrıldığı belirtilmişti.[149] Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu 6 Mart'taki çalışmaları sırasında yeni Anayasa tasarısının tanzimi hükümlerini görüşmüş ve karara bağlamıştı. Bunun ardından tasarı Meclis Başkanlığı'na verilecek ve baskısı yapılarak üyelere dağıtılacaktı. İçtüzük hükümlerine bağlı olarak tasarı üyelere dağıtıldıktan 48 saat sonra Temsilciler Meclisi gündemine girebilecek ve müzakeresine başlanacaktı.[150]

Anayasa tasarısı hazırlanıp 9 Mart'ta Meclise sunulmuştu. Bunun yanı sıra Temsilciler Meclisi, seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki kanun tasarısının görüşmelerinin devam ettirmekteydi.[151]

9 Ocak 1961 tarihinden itibaren çalışmalarına başlayan ve başkanlığını Prof. Enver Ziya Karal'ın yürüttüğü[152] Anayasa Komisyonu alt komisyonlar ve Redaksiyon Komitesi hariç kırk bir toplantı yapmıştı. Daha sonra Anayasa tasarısı, tasarının gerekçesi ve madde gerekçeleri birlikte olacak şekilde Temsilciler Meclisi Başkanlığı'na sunulmuştu. Anayasa tasarısı genel gerekçesinde de belirtildiği üzere Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu'nun ilk toplantısında verdiği karar gereğince, İstanbul'daki komisyon tarafından hazırlanmış olan "İkinci Cumhuriyet Anayasası Ön Projesi"ni etüt metni, Ankara'daki Siyasal Bilgiler tasarısını ise yardımcı metin olarak kabul etmişti. Ayrıca farklı ülkelerin anayasalarından da faydalanıldığı bunun yanı sıra 1924 Anayasası'nın bazı hükümlerinin günün ihtiyaçlarına cevap verdiği gerekçesiyle muhafaza edildiği kaydedilmişti. Anayasa

[148] **Tercüman**, 3 Mart 1961, s. 1.
[149] **Tercüman**, 4 Mart 1961, s. 1, 5.
[150] **Tercüman**, 7 Mart 1961, s. 1, 5.
[151] **Son Havadis**, 10 Mart 1961, s. 1.
[152] Kadir Dede, "Altmışlı Yılların Anayasal Gündemi ya da Bir Siyasal Özne Olarak 1961 Anayasası", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 827.

metni hazırlanırken fazla ayrıntılı ve teferruat içeren bilgileri barındıran bir metin olmaması hususuna dikkat edildiği öne sürülürken diğer taraftan da belli organların kuruluşu ve münasebetlerini tespitle yetinen bir metin olmaması istendiği ifade edilirken, belirli ideolojik esaslar ile geniş bir hürriyetler bölümünü ihtiva etmesinin lüzumlu görüldüğü fikri beyan edilmişti.[153]

Temsilciler Meclisine sunulan anayasa tasarısının en önemli kısımlarından biri Temel Hak ve Ödevler başlığı altındaki ikinci kısmın 3. Bölümü Sosyal ve İktisadi Hak ve Ödevlere ayrılan kısım olarak görülmüştü. Tasarının gerekçesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında toplum hayatının daha refahlı bir şekilde sürdürülebilmesi için klasik hak ve hürriyetlerin yeterli olmadığı belirtilmişti. Sosyal devlet anlayışı ile toplum içerisinde vatandaşın iktisaden zayıf olmasını engellemek ve fertlerin klasik hak ve hürriyetlere sahip olmasının yanında daha refah içinde yaşamaları için sosyal hakların tanınması ile zaruri maddi ihtiyaçların temini noktasında bir sistemin benimsenmesi elzem görülmüştü. Bu fikirden hareketle taslağın 3. bölümünde yer alan 35. madde ile 51. madde arasını kapsayan Sosyal ve İktisadi Hak ve Ödevler kısmının konulması söz konusu idi. Ancak tasarıda yer alan 51. Madde ile bu hakların sadece metin üzerinde kalacağı eleştirisi yapılmaktaydı. Bu maddeye göre devlet iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini ancak gücü nispetinde yüklenmekteydi. Hakların temininin ve istenen hedeflerin gerçekleştirilmesinin iktisadi gelişmelerin ve mali kaynakların müsaade ettiği oranda yapılacağı taahhüt ediliyordu. Yani devlet sosyal ve ekonomik hakların iyileştirilmesinde taleplerin yerine getirilmesinde takdiri hükümetlere bırakmıştı. Aslına bakıldığında toplumların gelişmelerinin bu hakların sağlandığı oranda gerçekleştiği aşikârdır. İşini, gelirini kaza hastalık vs. sebebiyetle kaybetmiş olan kişilerin geleceklerinin belirsizliğe atılması sosyal devlet ilkesi ile bağdaşmayacağı gibi milli gelirin artmasında sosyal ve ekonomik hakların garanti altına alınmasının etkili olmayacağını düşünmekte yanlış bir fikir olarak ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak ileriki yıllara benzer şekilde o dönemde de soysal ve ekonomik hakların sağlam bir temele oturtulması, bu hak ve ödevlerin fertler lehine iyileştirilmesi

[153] **Cumhuriyet**, 16 Mart 1961, s. 2.

çalışma hayatının verimliliğini arttırdığı gibi az gelişmiş ülkeler için vazgeçilmez bir mesele olarak kabul edilmekteydi.[154]

Anayasa tasarısı mecliste görüşülmeye başlanmış, ilk söz alanların kısmen tasvip, kısmen de eleştiri yoluna gittikleri görülmüştü.[155] Temsilciler Meclisi 31 Mart'ta toplanarak Anayasa Tasarısı üzerindeki müzakereler devam etmiş, görüşmeler sırasında söz alan Kasım Gülek, tasarıyı bazı noktalardan eleştirmiş ve Cumhurbaşkanı'nın istenildiği kadar tarafsız olabilmesi için doğrudan halk tarafından seçilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Mehmet Altunsoy ise Anayasa'da laikliğin tarif edilmemesinden dolayı ileride bazı anlaşmazlıkların doğabileceğini söylemişti. Altunsoy, tasarının sosyallik anlayışını da tenkit etmiş, ferdin özel mülkiyetiyle ilgili eden haklarını vadesi, sınırı ve kesri belli olmayan taksitlerle ödemek suretiyle devlet müdahalesine terk eden bir sosyal adalet anlayışının kabul edilemeyeceğini belirtmiş, tasarının ilmi olduğunu fakat yeteri kadar milli olmadığını öne sürmüştü. Fahri Belen ise tasarının hak ve hürriyetlere verdiği değer bakımından insan hakları beyannamesinin özüne bağlı kalındığına parmak basmıştı. Belen, yasama organlarını feshetme yetkisinin Cumhurbaşkanı'na verilmesini ise endişe ile karşıladığını dile getirmişti. CHP'li Sait Barlas tasarının bir taraftan ferdiyetçi, bir taraftan çalışma esasına dayanmak iddiasında olduğunu belirttikten sonra, tasarının tam manası ile ülkenin bünyesi ile uyum sağlamadığını, iktisaden geri kalmış memleketlerde Anayasaların devletçi bir görüşe dayanmasının şart olduğunu ileri sürmüştü. Alp Kuran, milliyetçilik esasının tasarıya girmemiş oluşunu eleştirirken, bu hususun ilave edilmesi üzerinde durmuştu.[156]

3 Nisan 1961 günü yapılan Temsilciler Meclisi toplantısında 1961 Anayasası taslağı eleştirilere uğradı. Şöyle ki, söz alan Muharrem İhsan Kızıloğlu'nun konuşması Meclis üyeleri tarafından dikkatle dinlenmişti. Kızıloğlu gerekçe kısmında 1924 Anayasası'nın suçlandırılmasının doğru olmadığın ifade etmekte, suçluların anayasa değil insanlar olduğunu kabul etmektedir. Sorumsuz bir Cumhurbaşkanı düşünemediğini, her insanın zaafları olabileceğini bu zaafların törpülenmesi adına sorumluluk ilkesini yüklenen Cumhurbaşkanının daha dikkatli

[154] **Cumhuriyet**, 28 Mart 1961, s. 2.
[155] **Son Havadis**, 31 Mart 1961, s. 1.
[156] **Tercüman**, 1 Nisan 1961, s. 1, 5.

davranacağını böylelikle beşerî zaaflardan olabildiğince uzak kalınabileceğini düşünmektedir. Devletçilik, sosyalizm ve liberalizmin aynı hükümet tarafından yürütülmesinin mümkün görünmediğini belirten Kızıloğlu, soysal ve iktisadi ödevler kısmına değinirken bu üç unsurun birlikte nasıl yürütülebileceğini kestirememektedir. Konuşmasında seçim kanununu hakkında eleştiride bulunurken, ordu mensuplarına oy hakkı tanınmasının ikilik yaratabileceğini ve anayasanın ordunun koruması altında olmasının tehlikeli bir durum arz edeceğine dikkat çekmiştir.[157]

7 Nisan'da Anayasa tasarısında Devletin yönetim şeklini içeren birinci madde ile dördüncü madde kabul edilmiş, ikinci madde üzerinde söz alan hatipler, bu maddedeki laiklik tabirinin açıklığa kavuşturulmasını talep etmişler, büyük bir kısmı da maddeye milliyetçilik ilkesinin de ilave edilmesini savunarak maddenin 1924 Anayasası'nda yer alan ilgili hususları da ele alarak yeniden hazırlanması için komisyona gönderilmesini sağlamışlardı. Temsilciler Meclisi üyelerinden Sadettin Tokbey ve Abdülhadi Toplu milliyetçilik mefkûresinin Anayasa'nın ikinci maddesinde yer almamasını eleştirirlerken, söz konusu mefkûrenin ülkenin bekasıyla yakından ilgili bulunduğunu ve Anayasa'ya mutlaka konulması gerektiğini savunmuşlardı. Anayasa Komisyonu sözcüsü Muammer Aksoy ise milliyetçilik hususunun anayasa teminatına ihtiyacı olmadığını, mana olarak Anayasa'da ifadesini bulduğunu ileri sürmüştü.[158]

Öte yandan komisyon adına görüş beyan eden Turan Güneş, ikinci Cumhuriyet tartışmaları hususuna değinerek bu konuda komisyonun kendisini yetkili görmediğini, Kurucu Meclisin teşkili hakkındaki 157 sayılı kanun gereğince Cumhuriyet'in aslı ile devam ettiğine inancını dile getirerek, zaten 1924 Anayasası'nın ilk maddesinin yeni tasarıya aynen alındığını söylemiş, yeni bir Cumhuriyet kurulması ilkesini doğru bulmadığını sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Anayasası'nın yapıldığı kanaatini taşımıştı. Tasarının üçüncü maddesi de ikinci madde ile alakalı olduğundan bu da komisyona verilmişti.[159]

---

[157] **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1961, s. 1, 5.
[158] **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C. 2, Birleşim: 40, 7.4.1961, s. 679-706.
[159] **Tercüman**, 8 Nisan 1961, s. 1, 5. Milli Birlik Komitesi ve Devlet ve Hükümet Başkanı sıfatı ile 25 Ekim 1961'de Parlamento açılışı konuşmasını gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, konuşmasının başında ve sonunda "İkinci Cumhuriyet" terimini vurgulayarak kullandığı

Temsilciler Meclisinin 11 Nisan'daki toplantısında Anayasa tasarısının müzakeresine devam edilmişti. Oldukça münakaşalı müzakerelerin cereyan ettiği toplantı sonrasında tasarının sekiz maddesi kabul edilmişti. Bu arada MBK da aynı gün toplanarak Temsilciler Meclisinde kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısının ilk 10 maddesini görüşmüş ve bu maddeler hakkında fikir mutabakatına varmıştı.[160] Anayasa tasarısı üzerinde yoğun tartışmalardan biri vicdan hürriyeti ile ilgili maddede yaşanmıştı. İki gün boyunca Mecliste bu madde üzerinde görüşlerini açıklayan üyelerin endişesi meselenin memleketin gerçekleriyle örtüşmemesiydi. Temsilciler vicdan hürriyetinin memleketin gerçeklerine göre kanunlaştırılmasını istemekteydiler. Söz alan Bahri Savcı Anayasa yapılırken şu veya bu grubun istekleri doğrultusunda değil de milletin arzusu dahilinde çalışılması gerektiğini, temsilcilerin milleti temsilen burada bulunduğunu hatırlatmıştı.[161]

Anayasa'nın 22. maddesi ile kabul edilen gazete kapatmak, toplatmak ve yayın yasağı meselesi yankı uyandırmıştı. Temsilciler Meclisinde Anayasa'nın basın hürriyeti ile ilgili maddesinin görüşülmesi sırasında basın temsilcilerinin bir kısmı ile bazı temsilcilerin tutumunun basın mensupları arasında tepki uyandırdığı ileri sürülmüştü. Bu durma bağlı olarak Ankara gazetecileri yaşanan gelişmeden memnun olmadıklarını belirten bir telgrafı MBK'ya göndermişti.[162]

4 Mayıs günü yapılan son müzakerelerde hakimler arasında tasfiye hareketine gidilmesi hakkında verilen bir takrir yoğun tartışmalara sebep olmuştu. Temsilciler Meclisinin öğleden sonraki oturumunda yeni Anayasa Tasarısının ikinci müzakeresinin tamamlanmasına dört madde kalmışken ve oturum acele bir havada ilerlerken uzayan kavgalara ve gürültülere sebebiyet veren tartışmalar ortaya çıktı. Tartışmaların bu kadar şiddetli cereyan etmesine sebep olan önerge hakimler arasında Yüksek Hakimler Kurulu tarafından en geç dört ay içerisinde geniş bir tasfiye hareketinin yapılmasının istenmesi oldu. Teklifin müzakereye açılması hususunda oylama yapıldı ve müzakere edilmesi kabul edildi. Bunun üzerine temsilciler durumu protesto etmeye başladı. Önerge sahiplerinden Sırrı Atalay söz

görülmektedir. Bkz. **Tarihe Düşülen Notlar-1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)**, Ankara, TBMM Basımevi, 2011, s. 289, 290.

[160] **Tercüman**, 12 Nisan 1961, s. 1, 5.

[161] **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1961, s. 5.

[162] **Son Havadis**, 17 Nisan 1961, s. 1.

aldı önergenin haklılığını savunan konuşmasında, bu sayede Türk adliyesinin ehliyetsiz hakimlerden ayıklanması için büyük bir fırsat doğacağını belirtti. Buna karşılık eleştiriler de gelmeye başlamıştı. Muammer Aksoy 147'lerin durumuna benzeyebileceğini öne sürerek söz konusu önergeyi doğru bulmadığını belirtti. Tartışmalar dakikalar geçtikçe daha da şiddetlenmişti. Hatta Meclis koridorlarına kadar taşan sözlü hücumlarında önergeyi verenlerden Burak ve Atalay yoğun bir şekilde eleştirildi. İnönü de duruma karşı olduğunu dile getirmiş, Temsilciler Meclisi üyelerinden bazıları DP'nin savcısı veya hakimi olduklarını kabul edenlerin bulunduğunu bunların durumlarının açık olduklarını ifade etseler de İnönü bundan sonra güdülecek intikamın fayda getirmeyeceğini işaret etmişti. Nitekim ardından gelen eleştirilerde yapılacak olan tasfiyelerin belli bir kısmı haklı az bir kısmı haksız olursa son derece hatalı hareket edilebileceği endişesini taşıyordu. Nihayetinde oylamaya konan önerge 59 olumlu 110 ret oyu ile kabul edilmemişti. Önergenin reddedilmesinden sonra 4. Madde müzakere edilmiş ve diğer geçici maddeler ile kabul edilmiştir. Önsöz de komisyonun hazırladığı şekilde onaylandıktan sonra Anayasanın tümü üzerindeki oylamaya geçildi. Bundan önce de herhangi bir aleyhte konuşmanın olmadığı Anayasanın tümü oya konuldu 227 temsilcinin oy kullandığı oylamada 222 olumlu ve 5 çekimser oy ile 1961 Anayasa Taslağı Temsilciler Meclisinde kabul edildi. 30 gün süren ilk müzakerelerin arkasından 3 gün süren ikinci müzakereler ile kabul edilen Anayasa Taslağı üzerinde CKMP'den Ahmet Oğuz, yine CKMP'den Mehmet Altınsoy, CHP'li Celâl Sungur, Cevdet Kebeoğlu ve Orhan Köprülü çekimseler oy kullanan temsilcilerdi.[163]

9 Mayıs itibariyle MBK, Anayasa'nın 62. maddesini müzakere etmiş bulunmaktaydı.[164] Temsilciler Meclisi, Anayasa tasarısının birinci müzakerelerini tamamlamıştı. Bundan sonra Milletvekili Cumhuriyet Senatoları seçimi kanun tasarılarının ikinci müzakerelerine başlanacaktı. MBK'da müzakere edilmekte olan Anayasa Tasarısı daha sonra Temsilciler Meclisine gelecek ve Meclis, komitenin tasarı üzerinde yapılmasını istediği değişiklik hakkında bir karar verecekti.[165]

[163] **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1961, s. 1, 5.
[164] **Tercüman**, 10 Mayıs 1961, s. 1.
[165] **Tercüman**, 15 Mayıs 1961, s. 1.

Kurucu Meclis 22 Mayıs'ta bir araya gelmiş, Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetimin 1 Haziran 1961'den itibaren üç ay daha uzatılmasına dair Başbakanlık tezkeresi okunmuş, sıkıyönetimin uzatılmasına karar verilmişti.[166]

Anayasa tasarısı MBK'ya sevk edilmiş, MBK bazı değişiklikler yaparak Temsilciler Meclis'ine geri göndermişti. Değişikliklerin bir kısmının Temsilciler Meclisinde kabul edilmemesi üzerine Anayasa'nın halkın oyuna sunulması için MBK ve Temsilciler Meclisi üyelerinden oluşan 14 kişilik karma komisyon çalışmalara başlamıştır. Lütfi Akatlı'nın komisyon başkanı belirlenmiş, MBK'dan Osman Köksal, Sezai Okan, Kadri Kaplan, Ahmet Yıldız, Mehmet Özgüneş, Suphi Karaman ve Sami Küçük; Temsilciler Meclisinden Muammer Aksoy, Nurettin Ardıçoğlu, Turhan Feyzioğlu, Turan Güneş, Emin Paksüt ve Bahri Savcı üye olarak yer almıştır.[167]

Karma komisyon üzerinde anlaşılamayan 15 madde hakkında görüşmeler yapmıştır. Üzerinde en çok tartışılan ve karara bağlanmakta zorlanılan konu milliyetçilik hususu oldu. Çalışmalarını gizli halde sürdüren komisyonda hizmetli olarak dilsiz odacılar görevlendirildi.[168] Anayasa Tasarıları ve Seçim Kanunu üzerindeki çalışmalar sona ermiş ve tasarılar kabul edilmişti. 1961 Anayasası 27 Mayıs 1961'de oylamaya sunuldu. 295 üyeden 262'sinin hazır bulunduğu oturumda bazı üyeler vazifeleri dolayısıyla bazıları izinli olmaları sebebiyle yer almadı. CKMP lideri Osman Bölükbaşı Ankara'da olmasına rağmen oy kullanmadı. Oy kullanmayan temsilcilerin çoğunluğunu CKMP'li üyeler oluşturmaktaydı. Cemal Madanoğlu, Sadık Aldoğan, Fuat Arna, Osman Bölükbaşı, Kadircan Kaflı, Tevfik Kâmil Koperler, Ahmet Oğuz, Seyfi Öztürk, Yusuf Kemal Tengirşek, Doğan Avcıoğlu, Avni Basman, Nihat Reşat Belger, Hakkı Kâmil Beşe, Lütfi Biran, Fethi Çelikbaş, Necati Duman, Sait Erdinç, İlhan Esen, Tekin Fırat, Cevdet Kebeloğlu, Şemsettin Günaltay, Mümin Küley, Orhan Mersinli, Zekâi Okan, Hüseyin Otan, Mazhar Özkul, Mustafa Sirmen, İhsan Soyak, Mümtaz Soysal, Saadettin Tokbey, Bedrettin Tunçel, Ragıp Üner, Cemal Yıldırım oy kullanmayan üyelerdir. Oylama sonucuna bakıldığında 260 kabul oyuna karşılık 2 çekimser oy kullanıldığı görülmektedir.

[166] **Son Havadis**, 23 Mayıs 1961, s. 1.
[167] **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1961, s. 1, 5.
[168] **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1961, s. 1.

Devlet Başkanı kontenjanından temsilci olan Orhan Köprülü ile Odalar Temsilcisi Yekta Karamustafaoğlu çekimser oy kullanan kişilerdi.[169]

1961 Anayasası'nda Temel Haklar ve Ödevler adını taşıyan ikinci kısmın, 1924 Anayasası'na göre farklılık barındıran Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler başlıklı üçüncü bölümünde İşçilere yönelik yeni haklar tanındı. Toplu sözleşme ve grev hakkı tanındı, çalışanlar ve işverenlere önceden izin almadan sendika kurabilme ve buralara üye olma üyelikten çıkma hakkı verildi. Yine Anayasa'nın işçileri ilgilendiren maddeleri içinde işsizliği önleyici tedbirler alınmasının sağlanması, ücretli dinlenme hakkının tanınması, adil ücret temini, sosyal sigorta ve sosyal yardım ile tıbbi bakımın temin edilmesi gibi zaruri maddeler yer almaktaydı.[170]

1.3.3. 1961 Anayasası Referandumu

MBK, 20 Haziran'da düzenlemiş olduğu toplantı sonunda Anayasanın referanduma sunulması tarihini kararlaştırmıştı. Bu konuda MBK tarafından bir tebliğ yayınlanmış, Anayasa için halk oylamasının 9 Temmuz 1961 Pazar günü gerçekleştirileceği bildirilmişti.[171] Siyasi partiler 1961 Anayasası için yapılacak olan referandum için propaganda serbestliğine 22 Haziran 1961'den itibaren kavuşmuşlardı. MBK 21 Haziran'da yaptığı toplantıda partilerin yalnız referandum maksatlı olarak propagandalarının serbest bırakıldığına işaret ederek diğer konularda siyasi propagandalara girişmemeleri gerektiği uyarısında bulunmuştu.[172] MBK'nın verdiği serbesti kararının yürürlüğe girmesiyle parti liderleri de radyoda onar dakika konuşma yapabileceklerdi. Anayasa'nın halkoyuna sunulmasında siyasi partilerin yapacakları propaganda seçimlerin temel hükümleri kanununun üçüncü bölümünün ikinci kesimindeki hükümlere tabi olacaktı. Buna göre, ilçe seçim kurullarınca tespit edilen yerlerde partiler açık hava toplantıları yapabileceklerdi. Ayrıca, partiler bu toplantıları kapalı yerlerde de düzenleyebileceklerdi. Partilerin yine Anayasa

[169] **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1961, s. 1, 5.
[170] **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1961, s. 2.
[171] **Son Havadis**, 21 Haziran 1961, s. 1, 5.
[172] **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1961, s. 1. Anayasa'nın halkoyuna sunulmasında propaganda serbestliği meselesine, 19 Mayıs 1961'deki Anayasa'nın halkoyuna sunulmasında uygulanacak esasları bildiren Yüksek Seçim Kurulu açıklamasında değinilmişti. Buna göre, siyasi partiler, 298 sayılı kanunun 3. bölümünün 2. kesiminde belirtilen esaslara uygun olmak koşulu ile Anayasa konusunda propaganda yapabilecekleri belirtilmiştir. Server Feridun, **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul, Büyük Kervan Matbaası, 1962, s. 115.

konusunda propaganda yapmak maksadıyla broşür dağıtabilecekleri kanunun bu hükmünde belirtilmişti.[173]

Referandum için propagandaların serbest bırakılmasından sonra AP bir bildiri yayınladı. 1961 Anayasası'nı partinin idarecileri sıfatıyla desteklediklerini bildirmekte, anayasaların hazırlık aşamasında büyük güçlükler yaşanabileceği, çeşitli ilmi araştırmalar gerektirdiği bu yüzden de geniş bir sürenin olması ve geniş süre içerisinde de hazırlansa da anayasalarda eksiklikler ve fazlalıklar olabileceği, 1961 Anayasası'nın hazırlık süresinin de 1 yıl gibi kısa zaman zarfında gerçekleştiği bu yüzden de bir takım noksanlıklar ve fazlalıkların olmasının tabii olacağı üzerinde durulmaktadır. Bunun yanı sıra evet ya da hayır oyu kullanma da son sözün millete bırakılması gerektiği fikri beyan edilmişti. Yani AP'nin 1961 Anayasası için verilen bu beyanatında ortada bir fikir ile son kararın halka bırakıldığı düşüncesi hakimdir.[174]

1961 Anayasası için evet propagandası yapmak maksadıyla MBK üyeleri yurt gezileri yapmaya karar verdi. MBK Anayasa hakkında bilgi verecekleri ve olumlu oy isteyecekleri geziler için görevlendirme yaptılar. Giresun, Trabzon, Rize ve Gümüşhane için Ahmet Yıldız; Kırklareli, Edirne, Malkara, Gelibolu, Tekirdağ, İstanbul, Adapazarı, Zonguldak için Sezai Okan; Çorum, Amasya, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop, Samsun ve Ordu için Suphi Karaman; Konya, Antalya, Burdur, Isparta ve Afyon için Kadri Kaplan; Eskişehir, Kütahya, Bilecik, Bursa, Bandırma, Çanakkale, Ayvalık, Balıkesir, Manisa'ya gitmek üzere Haydar Tunçkanat; Diyarbakır, Elazığ, Bingöl, Siirt, Van, Mardin, Urfa için Mucip Ataklı; Sivas, Erzincan, Erzurum ve Kars'a Osman Köksal; Uşak, Denizli, Aydın, Muğla, Köyceğiz, Fethiye ve İzmir için Sami Küçük; Kayseri, Malatya, Maraş, Gaziantep, Antakya ve Adana'ya Kâmil Karavelioğlu; İzmir ve İstanbul için Sıtkı Ulay; Tokat'a gitmek üzere de Ekrem Acuner görevlendirilmişti.[175] Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığına hazırlatılmış olan ve ülke genelinde MBK'nın dağıtımını sağladığı beyannamede Anayasa dinî açıdan değerlendirmiş ve bütün Anayasaların en sonuncusu olan 1961 Anayasasının ülkeye en uygun olan Anayasa olduğunu, evet

[173] **Tercüman**, 23 Haziran 1961, s. 1.
[174] **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1961, s. 1.
[175] **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1961, s. 1, 5.

oyu vererek desteklemenin sosyal hayata istikrar sağlayacağını ileri sürülmüştü.[176] Bunun haricinde MBK, evet oyu için propaganda yapılması hususunda siyasi partileri yönlendirmişti.[177]

Siyasi partilere referandum mevzuu bahis olmak üzere radyoda konuşma hakkı tanınmıştı. CHP adına konuşma yapan Merkez İdare Kurulu üyesi Prof. Turhan Feyzioğlu, Anayasanın getirmiş olduğu yeniliklerden bahsederken halkın olumlu oy kullanmasını talep etmiştir. CHP adına Anayasa'ya evet oyu kullanacaklarını ve bütün vatandaşlara da evet oyu kullanmaya davet etti. Parti fikri olarak 1961 Anayasası ile uyuştuklarını, gerçekleşmesini istedikleri vaatlerin bu Anayasada var olduğuna inandığını beyan etmişti.[178] CHP İstanbul İl Teşkilatı 9 Temmuz'da halkoyuna sunulacak olan 1961 Anayasası için ilk mitingini 3 Temmuz günü Taksim meydanında yapmıştır. Şemsettin Günaltay, Gençlik Kolları Genel Başkanı Erol Ünal, Temsilciler Meclisi üyelerinden İlhami Sancar, Turhan Feyzioğlu, Gazeteci Orhan Birgit ile İsmet İnönü'nün konuşma yaptığı mitingde konuşmacılar Anayasa'nın temel özelliklerini izah ederek halktan neden evet oyu istediklerini açıklamışlardı.[179] Esnaf Dernekleri Birliği, Anayasaya evet denmesi maksadıyla Eminönü Öğrenci Lokalinde bir kapalı salon toplantısı düzenlemişti.[180]

Yüksek Seçim Kurulu Anayasanın halkoyuna sunulmasında da seçimlerin temel hükümlerine dair 283 sayılı kanunun tatbiki gerekeceği düşüncesiyle oy verme gününden 3 gün öncesinden başlayan devrede propagandayı yasaklamıştı.[181] Referanduma sayılı günler kala basın mensuplarıyla bir araya gelen Devlet Başkanı Cemal Gürsel, gündem hakkındaki soruları cevaplandırırken, referandumda hayır oyuna meyilli olduğu belirtilen AP hakkında olumsuz yorumlarda bulunmuştu. Gürsel'e göre AP yanlış bir politika izlemekte ve bu partiye gönül vermiş kişilerle parti idarecileri bu duruma vakıf olamamaktaydı.[182]

---

[176] **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1961, s. 1, 5.
[177] Fehim Kuruloğlu, "1960-1965 Yılları Arası Türkiye'de Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Hayat", **Doktora Tezi**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 100.
[178] **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1961, s. 5.
[179] **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1961, s. 1, 5.
[180] **Tercüman**, 4 Temmuz 1961, s. 1.
[181] **Son Havadis**, 6 Temmuz 1961, s. 1.
[182] **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1961, s. 1, 5.

Anayasa için yapılacak olan referandum saat 5'te başlayıp, 19'da sona erecekti. Beyaz pusulalar evet anlamına gelirken, kırmızı pusulalar ise hayır anlamını taşımaktaydı. Öte yandan oylamaya az bir süre kala, listeler ile ilgili olarak seçmen kurullarının itiraz eden vatandaşlarla dolup taştığı bildirilmişti.[183] Bu oylamanın farklılıklarından biri oy hakları olmayan ordu mensuplarının oy kullanması oldu.[184] Tahmin edilenin aksine referandum sonuçları erken belli olmamıştı. Gece saatleri olmasına rağmen birçok il ve ilçede sayım işleminin devam ettiği haberleri gelmişti. Kesin neticeler Ankara'ya bildirilememiş, Ankara'da dahi sonuç kısa süre içinde alınamamıştı. Seçmen kütüklerinin kısa zamanda hazırlanması, bu konuya gereken hassasiyetin gösterilmemesi ve kütüklerin hazırlanmasında muhtarlıklar ile müşterek bir çalışma yoluna gidilmemesinin İstanbul'da 100 bin civarında seçmenin oy kullanma hakkından mahrum kalmasına sebep olmuştu. İstatistikler, 1957 seçimlerine oranla 1961'deki referandum seçmeni sayısının 70 bin kadar eksiklik gösterdiği kaydedilmişti.[185]

Referandum neticeleri belli olmaya başladığında, halk oylamasının bir Anayasa oylamasından çok, eski CHP-DP mücadelesi şeklinde geliştiği belirtildi. Hayır oylarının gelecekte doğuracağı sıkıntılar üzerine tahliller yapılmaya başlanmıştı. Anayasaya olumsuz oy verenlerin neden dolayı bu tercihte bulunduklarının araştırılması gerektiği ve sıkıntının tespit edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştu. Anayasaya hayır diyen çevrelerden öğrenilen bilgilere göre olumsuz oy kullanmalarının çok çeşitli sebepleri olduğu görülmekteydi. Bunlardan bir tanesi yerel faktörlerdir. Hayır diyenlerin bir kısmı yerel şikâyetlerinden netice alamadıklarından veyahut Ankara'nın bir ilçesinde tabela vergilerinin artırılmasında olduğu gibi istenmeyen bir uygulamaya bağlı olarak bu karara varmışlardı. İdari teşkilatta bir kısım vazifelilerin davranışları da hayır oyunu etkiledi. Bunların yanında evet oyu için yapılan propagandaların tam anlamıyla verimli olmamasından yola çıkılarak da hayır oylarının arttığı yönünde eleştiriler mevcuttu. 27 Mayıs meselesi de ayrı bir faktör olmuştu. 27 Mayıs'ı desteklemeyenlerin ve Yassıada'da tutuklu bulunan siyasilerin yanında yer almak ve verilecek hayır oyu ile onların ceza

[183] **Son Havadis**, 9 Temmuz 1961, s. 1.
[184] **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1961, s. 1.
[185] **Tercüman**, 10 Temmuz 1961, s. 1.

almalarına karşı bir tutum takınma maksadıyla bu yönde karar kılmış kişiler bulunmaktaydı. Ayrıca bu kişiler her evet oyu ile Yassıada'da tutuklu bulunan siyasilere verilecek olan cezaların ağırlaşacağını düşünmekteydiler. Teşkilatlanmamış partilerin teşkilatlarını kurmak için daha uzun süreye ihtiyaç duymaları ve genel seçimlerin daha sonra yapılmasını istemelerinden hareket eden kitlenin de hayır oyuna tesir ettiği öne sürülmüştü. Bu fikre göre hayır oyu çıktığı takdirde Kurucu Meclisin feshi ve yeni bir Anayasa çalışması gerekeceğinden seçimlere gidilmesinin daha fazla zaman alması söz konusu olacak ve yeni siyasi oluşumlar teşkilatlanmalarını daha uzun süre zarfında gerçekleştirebileceklerdi.[186] Gelen neticeler çerçevesinde Bursa, Bolu, Samsun, Sakarya, Aydın, İzmir ve Zonguldak'ta hayır oylarının çokluğu dikkat çekmekteydi. Öte yandan, referandumda kesin olmayan sonuçlara göre evet oyunun önde gitmesi, Ankara'da hükümet çevrelerinde olumlu karşılanmış, CHP, CKMP ve YTP genel merkezlerinde de aynı durumun olduğu yönünde haberler çıkmıştı. İl ve ilçe seçim kurullarından gelen sonuçlar Yüksek Seçim Kurulu tarafından açıklanmaktaydı. Ancak kesin neticenin daha sonraki günlerde açıklanması beklenmekteydi. Yüksek Seçim Kurulu Başkanı Recai Seçkin, yayınladığı bir tebliğde il seçim kurullarından yazılı tutanaklar gelip, toplam yapılmadıkça resmî açıklamanın yapılamayacağı bildirilmişti. Bununla birlikte telgrafla bildirilen neticeler radyodan verilmekteydi. İçişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre referandum sırasında 70 hadisenin meydana geldiği bildirilmiş, bu olayların propaganda faaliyetlerinden kaynaklandığı belirtilmişti.[187]

Referandum sonrasındaki ikinci gün Yüksek Seçim Kurulu 52 ilin kesin halk oylaması sonucunu açıklamış, evet sayılarının beş milyonu bulduğu belirtilmişti. Hayır oylarının tahmin edilenin üzerinde olması özellikle CHP'de tam olarak istenilenin sağlanamamasıyla sıkıntı yaratmıştı.[188] Referandumun ardından birtakım olaylar yaşandı. Siirt'in Eruh ilçesinin Savranlı köyünde referandumda evet diyenler ile hayır diyenler arasında kavgalar cereyan etti. Kavga o kadar büyümüştür ki, bütün köy halkının katıldığı bir arbede olmuştur. Olaylar sırasında 15 kişi yaralanırken

[186] **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1961, s. 1, 5.
[187] **Tercüman**, 11 Temmuz 1961, s. 1.
[188] **Tercüman**, 12 Temmuz 1961, s. 1.

savcılık tarafından soruşturma başlatılmıştır. Kocaeli'de de bir hafta içerisinde referandum sebebiyle yaşanan kavgalardan dolayı 16 kişi tevkif edildi. Karamürsel ilçesinin Geyikdere ve Osmaniye köyünde yaşayan ve eski DP'li olduğu iddia edilen bazı vatandaşların, Anayasa aleyhinde propaganda yaptıkları gerekçesinde tutuklanarak adliyeye çıkarıldıkları bildirilmişti. Denizli'nin Çardak ilçesinde 10 AP mensubu Anayasa'ya karşı olumsuz propaganda yaptıkları gerekçesi ile gözaltına alındı ve bunların arasından bir şahıs tevkif edildi.[189] Olaylar sonrasında Başbakanlıktan 15 Temmuz günü sert bir karar alınarak bir genelge yayınlandı. Genelgede Anayasa konusunda polemik ve münakaşalara izin verilmeyeceği, siyasi partilerin teşkilatlanmaları için verilmiş müsaade dışında parti ve seçim propagandaları yapılmayacağı gerek seçim ve gerekse Anayasa konularında beyanname basılması ve dağıtılmasının suç olduğu, bunları yapanların cezalandırılacağı belirtildi. Bu uygulamaların takip edilmesi konusunda ilgili tüm birimlerin de sorumlu oldukları ve bu görevi yerine getirmeleri gerektiği kaydedildi.[190]

Yüksek Seçim Kurulu, Anayasa'nın halkoyuna sunulmasının kesin sonuçlarına ilişkin kararı 19 Temmuz'da açıklamıştır. Kararda seçmen olarak toplamda 12.735.009 vatandaş bulunduğu, bunlardan halkoylamasına katılanların sayısının 10.322.169 olduğu, verilen oylardan geçerli olan oy sayısının 10.282.561, geçerli olmayan oy sayısının ise 39.608 olduğu açıklanmıştı. Anayasa'ya evet oyu veren seçmen sayısı 6.348.191 olarak belirtilirken, hayır oyu verenlerin toplamı ise 3.934.370 şeklinde belirlenmişti.[191]

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan ve 9 Temmuz'da halkoyuna sunulan yeni Anayasa 20 Temmuz'da Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Bir kısım hükümleri bu tarihten itibaren yürürlüğe giren yeni Anayasa'nın diğer hükümleri ancak seçimlerden sonra yürürlüğe girebilecekti.[192]

1.4. Yeni Siyasi Oluşumlar

Ekrem Alican 24 Aralık 1960'ta MBK içerisindeki Maliye Bakanlığından istifa ettiğini gösterir mektubu Gürsel'e göndermişti. Ekrem Alican istifa

[189] **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1961, s. 5.
[190] **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1961, s. 1, 5.
[191] Feridun, **a.g.e.**, s. 151.
[192] **Resmî Gazete**, 20 Temmuz 1961, S. 10859, s. 4641-4654; **Tercüman**, 21 Temmuz 1961, s. 1.

mektubunda siyasi sahada serbest hareket etmek adına bu kararı aldığını dile getirmişti. Ekrem Alican, daha sonra kurulacak olan Yeni Türkiye Partisi'nin sinyallerini daha o zaman vermişti. Bir parti kurulması halinde girebileceğini ima eden Alican, gerektiği takdirde kurucuları arasında da yer alabileceğini söylemişti.[193] Maliye Bakanı Ekrem Alican istifasının çeşitli sebepleri olduğu ileri sürülürken, kamuoyundaki yaygın kanaatlere göre, bu istifanın arkasında Alican'ın siyasi serbestliğini elde etmek isteği ile MBK ve Alican arasında bütçeye bağlı bazı ihtilafların mevcut oluşu ön plana çıkmıştı. 1961 yılı bütçesinin son şeklini almasından sonra MBK'ya iletilen ve bütçenin yükünü arttırıcı mahiyetteki teklifleri Alican kabul etmek istememiş, tahsisat bulunmadığını, yaptığı izahat sonrasında ifade etmişti. Buna rağmen MBK'nın tavrını değiştirmemesi üzerine ve Alican'ın izahatının aksine bir tutum sergilemesinin Alican'ın istifasında oldukça etkili olduğu belirtilmişti. Ekrem Alican 27 Mayıs sonrasındaki ilk kabinede Maliye Bakanı olarak görev almış, ardından 10 bakanın görevinden alınmasına rağmen vazifesine devam etmişti.[194]

12 Ocak 1961'de İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan tebliğde yasak kısmen kalkmış ve siyasi partiler kurulmaya başlanmıştı.[195] Öte yandan faaliyetlerinin devamına izin verilen CHP ve CKMP haricinde üçüncü bir siyasi partinin kurulacağı izlenimi yavaş yavaş kamuoyunda belirmeye başlamıştı.[196]

Siyasi faaliyetlere İçişleri Bakanlığı'nın tebliği ile kısmen müsaade edilmesi ile yeni bir üçüncü parti kurma çalışmaları başladı. Üçüncü siyasi parti kurucularının arasında E. Adakan, İrfan Aksu, Esat Çağa bulunuyordu. Kurulması muhtemel görülen partinin genel başkanlığı için en kuvvetli aday olarak Ekrem Alican gösterilmekteydi. Mevcut partilerin tüzüğünden daha değişik bir tüzüğü olacağı iddia edilen yeni partinin özellikle sosyal ve iktisadi meselelere daha geniş yer ayıracağına dikkat çekilmişti.[197] YTP'nin CHP karşısına çıkması ve yeni oluşumun ortaya

[193] **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1960, s. 1, 5.
[194] **Tercüman**, 25 Aralık 1960, s. 1, 5.
[195] Adem Çaylak, **Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s. 399.
[196] **Tercüman**, 14 Ocak 1961, s. 1.
[197] **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1961, s. 1, 5.

çıkması için Alican'ın girişiminin maddi ve manevi olarak Gürsel tarafından desteklendiği iddia edildi.[198]

Kurulacak olan partinin eski Maliye Bakanı Ekrem Alican'ın liderliğinde kurulacağı belirtilmişken, partinin hazırlık çalışmalarının sürdüğü ve resmî bir müracaatın henüz yapılmadığı bildirilmişti. Prof. Aydın Yalçın, Mahmut Yalay, İrfan Aksu, Enver Adakan, Esat Çağa, Hikmet Belbez'in yeni partinin kurulması çalışmalarına öncülük eden kişiler olduğu haberleri çıkmıştı. Yeni partinin program ve tüzük taslakları hazırlanmıştı. 27 Mayıs darbesi sonrasında Kurucu Meclisin rejim meselesine yönelmesi dolayısıyla, rejim meselesine ana mesele olarak değil yan dava olarak yer verildiği belirtilen yeni partinin programında ağırlık merkezinin iktisadi bağımsızlığı kazanmak olarak belirlendiği kaydedilmişti. Yeni partilerin kurucuları, sosyal meselelerin hallini, iktisadi davaların halledilmesine bağladıklarından, iktisadi bağımsızlığı gaye edinmişlerdi.[199]

Üçüncü bir partinin kurulması gündemdeyken, bir yeni parti oluşumu daha gündeme geldi ve önce davranarak Cumhuriyetçi Memleketçi Parti müracaatını yaptı. Kurucuları arasında 16 eski milletvekili, 27 hukukçu, 15 tabip, 5 eski vali, 12 asker vardı. 7 kişilik müteşebbis heyet 120 kişilik temsilci adına Vilâyete başvuruda bulunmuştur. Yüksek Harp Akademisi hocalarından emekli Kurmay Albay Naci Bozkurt, eski Yargıtay Başsavcısı Hakkı Ketenoğlu, eski valilerden Akif İyidoğan, Talât Akdoğan, Şakir Zorluoğlu, Nedret Pınar, General Necip Akyıldız 7 kişilik müteşebbis heyetini oluşturan kişilerdi.[200]

Yeni kurulacak partide isim meselesi partilerin kuruluş aşamasında önemli bir mesai harcattı. Demokrat ve hürriyet kelimeleri üzerinde münakaşalar yaşanmış demokrat kelimesinin partinin adına eklenmesi hususunda hem Memleketçi Cumhuriyet Partisi kurucuları hem de daha sonra Yeni Türkiye Partisi adını alacak siyasi oluşumun kurucuları ikiye ayrıldı. Ayrıca Memleketçi Cumhuriyet Partisi içerisinden bir kısım zevat Ekrem Alican'ın kuracağı parti ile birleşmek için arzu ettiklerini dile getirmişlerdi. Bu durum aslında daha yeni kurulan bir parti için

[198] YTP'nin kurulması ilk yıllarda cumhurbaşkanlığı meselesi ve CHP'nin karşısında denge unsuru olarak düşünülmesinin dışında ileriki yıllarda beklenildiği kadar etkili olamayacaktı. Çünkü AP onun sahasında daha etkili olacaktı. Arcayürek, **a.g.e.**, s. 208.
[199] **Tercüman**, 15 Ocak 1961, s. 1, 5.
[200] **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1961, s. 1, 5.

yadırganacak bir hususu. Öyle ki, bunu ispatlarcasına Memleketçi Cumhuriyet Partisi'nin faaliyetleri zayıf kaldığı görüldü. Kaldı ki bu partinin ismi de henüz tescil edilmemişti.[201]

İçişleri Bakanlığı'nın tebliğine göre, siyasi partiler kurultaylarını toplayamayacaktı. Ocak ve bucak teşkilâtının kaldırılması neticesinde ilgili tüzük tadilleri kongrede değil, parti idare kurullarında yapılacaktı. Seçim Kanunu ile Anayasa yürürlüğe girdikten sonra partilere kongre yapma izni verilecekti. Yeni kurulan ve kurulacak olan siyasi partilerin tüzük ve programları, kurucular veya müteşebbis heyetler tarafından hazırlanarak en geç 13 Şubat 1961 tarihine kadar ilgili makamlara verilecekti. Bu tarihten sonra, siyasi parti kurma teşebbüsü 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'na göre gerçekleştirilecekti.[202]

Ekrem Alican ve arkadaşlarının kuruluşu üzerinde çalıştığı yeni partinin programı Ocak ayının sonuna doğru belli olmuştu. Programa göre, yurt kalkınması ve iktisadi bağımsızlığa kavuşma, yeni partinin ana hedefini teşkil etmekteydi. Doğu kalkınması meselesi de programda başlı başına ayrı bir husus olarak ele alınmıştı.[203]

Yeni bir siyasi partinin kurulması daha gündeme gelmiş, bu partinin "Türkiye Adalet Partisi" adını alacağı, bu partinin kurucusu olması beklenen Ragıp Gümüşpala'nın Cemal Gürsel ile 31 Ocak da bir görüşme yaptığı basına yansımıştı. Görüşmede ele alınan konuların partinin izleyeceği siyaset üzerine olduğu anlaşılmaktadır.[204] Öte yandan tüzük ve programı hazırlanmış olan Yeni Türkiye Partisi'nin Genel Başkanlığı'na Ekrem Alican, Genel Başkan Yardımcılığı'na Enver Adakhan, Genel Sekreterliği'ne de Raif Aybar getirilmesi düşünülmekteydi.[205] Eski İstanbul Valisi Ord. Prof. Fahrettin Kerim Gökay Ankara'da düzenlemiş olduğu basın toplantısında Yeni Türkiye Partisi'nin kurucuları arasında olduğunu açıklamıştı. Gökay, Alican ve arkadaşları ile yaptığı görüşmeler neticesinde YTP'yi kendi fikirlerine uygun bulduğunu ve bu yüzden kuruculuk görevini de üstlendiğini açıklamıştı.[206]

---

[201] **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1961, s. 1, 5.
[202] **Tercüman**, 24 Ocak 1961, s. 1, 5.
[203] **Tercüman**, 28 Ocak 1961, s. 1.
[204] **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1961, s. 1.
[205] **Son Havadis**, 4 Şubat 1961, s. 1.
[206] **Son Havadis**, 5 Şubat 1961, s. 1.

6 Şubat 1961'de Türkiye Köylü Partisi genel merkezine gelen Adalet Partisi lideri Ragıp Gümüşpala, Köylü Partisi ile birleşmeye karar verdiklerini belirtti. Gümüşpala açıklamasına göre, Köylü Partisinin diğer partiler ile anlaşmaya varamadığı, ancak Adalet Partisi ile aynı fikir ve görüşlere sahip olduğu kanaatine varıldığından maada beş aydır söz konusu parti ile fikir alışverişinde bulunulduğuna dikkat çekilerek birleşme kararı alınmıştı.[207] 8 Şubat 1961'de yapılan toplantıyla Birlik Partisi ile de birleşme kararı almışlardı. Köylü Partisi ardından eski Birlik Partisi ile birleşen Adalet Partisi hakkında farklı yorumlamalar gelmişti. Bir görüşe göre Adalet Partisinin kuvvet kaybetmeye başladığı iddia edilirken, diğer görüşe göre de bu iki parti ile birleşmenin Adalet Partisi için yıpratıcı olacağı belirtilmişti.[208]

Alican ve arkadaşlarının yeni parti kuruluşu konusundaki çalışmalara tereddütlü bir hava hakim olmuştu. Kurucular parti ile ilgili hususlarda net bir açıklama yapmamaktaydı. Yeni Türkiye Partisi olarak ismi netleşmeye başlayan parti için hala isim arayan bazı kurucular bulunmaktaydı. Partinin kuruluş çalışmaları bir yerlerde düğümlenmekteydi. Kurucuların sayısı elli biçiminde ortaya çıksa da artma ihtimali de mevcuttu. Partinin kurulmasını isteyenler bu tereddüt havası karşısında memnun olmamışlardı. Bunun dışında partilerin ocak ve bucak teşkilatlarının kaldırılması yönünde kanuni bir değişiklik yapıldığı için CHP ve CKMP tüzükleri için kanuni değişikliğe göre tadil kararı alınmıştı. İçişleri Bakanlığı'nın siyasi faaliyete kısmen izin vermesinden sonra CHP ve CKMP tüzük tadilatı için büyük kongrelerini toplamak için faaliyete geçmiş, ancak İçişleri Bakanlığı'nın ikinci bir tebliğ ile tadilatın en yetkili merkez organı tarafından yapılacağını bildirmesi üzerine iki partinin kongre toplanmasına müsaade edilmemişti. Bu durum karşısında CHP Parti Meclisi ile CKMP Genel İdare Kurulu toplanmış ve tüzükleri tadil etmişti.[209]

11 Şubat 1961 itibariyle sürpriz bir şekilde Ankara'da 6 siyasi parti kurularak resmen faaliyet geçmişti. Ancak bunlar arasında Ekrem Alican ve arkadaşlarının uzun zamandır kuruluş çalışmalarını yürüttüğü Yeni Türkiye Partisi bulunmamaktaydı. Alican'ın liderliğindeki partinin kurulmasının geç kalması kamuoyunda kurucular arasında anlaşmazlık olduğu yönünde haberler çıkmasına yol

[207] **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1961, s. 1, 5.
[208] **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1961, s. 1, 5.
[209] **Tercüman**, 9 Şubat 1961, s. 1, 5.

açmıştı. Türkiye'de siyasi partilerin sayısı 14'ü bulmuştu. 27 Mayıs döneminde CHP, CKMP ve DP olmak üzere 9 parti faaliyette gözükmekteydi. Bu sayı DP'nin kapatılması üzerine sekize inmişti. Ama bunlardan sadece CHP ve CKMP geniş çapta bir teşkilata ve hayatiyete sahipti. İçişleri Bakanlığı'ndaki resmî kayıtlarda faaliyet halinde gözüken diğer altı partinin mevcudiyetleri sadece bu resmî kayda dayanmaktaydı. Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Milli Kalkınma Partisi, Vatan Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Sosyalist Partisi, Demokrat İşçi Partisi, Birlik Partisi ve bunların yanı sıra yeni kurulan; Adalet Partisi, Memleketçi Parti, Cumhuriyetçi Meslekî Islâhat Partisi, Türkiye Çiftçi ve İşçi Partisi, Mutedil Liberal Parti resmi olarak kayıtlı partilerdi.[210]

Cumhuriyetçi Meslekî Islahat Partisi, Adalet Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti[211], Türk İşçi ve Çiftçi Partisi ve Mutedil Liberal Parti adı ile altı siyasi parti 11 Şubat 1961'de Ankara'da kuruluş müracaatında bulunmuş oldu. Bu partilerden Mutedil Liberal Parti ve Çiftçi Partisi tüzük ve programlarını Vilâyet Hukuk İşleri Müdürüne bırakmışlar, diğer dört partinin kurucuları ise tüzük ve programlarını Valiye takdim etmişler ve öyle kurulmuşlardı. Cumhuriyetçi Meslekî Islahat Partisi başvuruda bulunan ilk parti idi. Kurucuları: Başkan Salih Adil Başaran (iktisat doktoru), Başkan Vekili Ahmet Süer (emekli albay), General Sekreter Muhittin Salur (emekli general)'dur. Ardından Ragıp Gümüşpala, Adalet Partisi için başvuruda bulundu. Adalet Partisi'nin başvurusunun ardından hemen sonra Bedrettin Ertensoy Özel Kalem Müdürü tarafından Valinin yanına alınmış ve Çalışma Partisi'nin tüzük ve programını Valiye vermişti. Bu partiden sonra Memleketçi Parti beş kişilik heyet ile Valiye başvuruda bulundu.[212]

Yeni siyasi partilerin kurulması için verilen sürenin dolacağı son gün 13 Şubat 1961'de beş parti daha kuruldu. Kurulması daha önceden de beklenen Yeni Türkiye Partisi için Ekrem Alican, Raif Aybar, İrfan Aksu, Aydın Yalçın ve Hikmet Belbez ile birlikte Vali İhsan Orgun'un yanına giderek müracaatta bulundular. Müracaatların son gününde kurulan bir diğer parti Emekli Albay Tarcan'ın kurucusu

[210] **Tercüman**, 12 Şubat 1961, s. 1, 5.
[211] Memleketçi Parti Genel İdare Kurulu yaz aylarında yaptığı toplantı neticesinde partinin adını Memleketçi Serbest Parti olarak değiştirmişti. **Tercüman**, 28 Temmuz 1961, s. 1, 5; Nitekim partinin ismi, yayınlanmış olan ana tüzüğünde de güncellenmiş ve Memleketçi Serbest Parti olarak geçmişti. **Memleketçi Serbest Parti Ana Tüzüğü**, İstanbul, Selek Matbaası, 1961, s. 1.
[212] **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1961, s. 1, 5.

olduğu Düstur Partisi idi. Üçüncü parti Türkiye İşçi Partisi'nin henüz bir lideri bulunmamakla beraber İstanbul'da çeşitli iş kollarına ait işçi sendikalarının başkanı olan 11 kurucusu ile vilayete başvuruda bulundu. İşçi Partisi mensubu bu kurucular başvurularının ardından Divan otelinde bir toplantı düzenleyerek partileri ilgili basın mensuplarını ve kamuoyunu bilgilendirdiler. Basın toplantısında, İşçi Partisi'nin ilk hedefleri, aydınlarla beraber çalışarak sosyal güvenliğin temin edilmesi ve grev hakkının tümüyle tanınması ile tanıtılmasının sağlanması olarak işaret edilmişti. Yine aynı gün kurulan partiler; kurucuları arasında eski askerler, emekli memurlar, gazeteciler ve tacirlerin bulunduğu Güven Partisi[213] ile Millete Hizmet Partisi müracaatta bulunan iki partidir.[214] Bir önceki hafta kurulan Memleketçi Parti'nin , 13 Şubat 1961'de Adalet Partisi ile birleştiği bildirilmişti. Adalet Partisi adına Ragıp Gümüşpala ve Memleketçi Parti adına Naci Bozkurt'un kamuoyuna yaptığı ortak açıklamada; ülkede birliği temin maksadıyla iki partinin aynı anlayış havası içinde, eşit haklarla ve yapılan bir protokol çerçevesinde Adalet Partisi çatısı altında birleşmeye karar verdikleri ileri sürülmüştü.[215]

Günlerdir kurulması gündemde olan YTP'nin kuruluş tarihi kayıtlara 13 Şubat 1961 olarak geçmiş, Ekrem Alican, İrfan Aksu, Raif Aybar, Hikmet Belbez, Esat Eğilmez, Hasan Kangal, Sırrı Öktem, Mithat San, Cahit Talas ve Aydın Yalçın kurucuları olarak verilmiştir. Genel Merkez İdare Kurulu üyeleri de resmiyette yeniden belirlenmiş, Ekrem Alican Genel Başkan, Raif Aybar Genel Başkan Yardımcısı, İrfan Aksu Genel Sekreter olarak kaydedilmişti.[216] YTP'nin kurulmasıyla birlikte DP'nin oylarına sahip çıkmasının CHP'nin planlarını altüst etmesinin nedenleri tek başına parlamentoya egemen olmasını engellemesi ve Alican'ın eski bir DP'li oluşu gösteriliyordu.[217]

Bir gün önce kurulan Türkiye İşçi Partisi'nde o günlerdeki ana mesele lider konusu oldu. Kurucular arasında iki fikir ön plana çıkmaktaydı. Bunlardan biri

---

[213] Güven Partisi'nin kuruluş tarihi, parti tüzüğü ve programının kaleme alındığı yayında 13 Şubat 1961 olarak kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı**, y.y., Ülkü Hergün Matbaası, t.y.
[214] **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1961, s.1, 5.
[215] **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1961, s. 5.
[216] YTP'nin kurucularını ve Genel Merkez İdare Kurulu üyelerini gösteren 13 Şubat 1961 tarihli evrak, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 48.286.1, s. 2, 5.
[217] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 207.

sendikacı Bahri Ersoy diğeri ise dışarıdan biri Avukat Orhan Arsal idi. Öte yandan birleşme kararı alan Adalet Partisi ile Memleketçi Parti'nin anlaşamadığı ve bu yüzden birleşmenin gerçekleşmediği Memleketçi Parti kanadından bildirilirken Adalet Partisi tarafından tam tersine birleşmenin gerçekleşmiş olduğu ve iki parti liderinin protokolün altına imza koydukları hatırlatılmıştır. Bunların yanı sıra Muhafazakâr Parti ismi ile Ankara'da bir partinin daha kurulmuş olduğu belirtilmiştir. Tüzük ve parti programını geç vakitlerde vilayete sunan bu partinin kurucuları: Yaşar Yurtöven, Ekrem Yurtöven ve Fahri Sözen'dir. Kurulan diğer partilerde ise kamuoyuna yansıyan pek bir çalışma bulunmamaktaydı.[218]

Yeni Türkiye Partisi Genel İdare Kurulu, toplanmış ve vazife taksimi gerçekleştirilmişti. Genel İdare Kurlu, Partinin Genel Başkanlığı'na eski Maliye Bakanı Ekrem Alican'ı seçmiş, Başkan Yardımcılığı'na Raif Aybar'ı ve Genel Sekreterliğe de İrfan Aksu'yu getirmişlerdi. Alican, YTP Genel Başkanlığı'na seçilmesi nedeniyle bir basın toplantısı düzenlemiş ve seçimlerin öne alınmasının gündeme geldiği günlerde, seçimlerin öne alınması hususunda partisi için bir menfaat görmediğini ifade etmişti.[219]

Yeni kurulmuş olan Adalet Partisi, Mart ayı itibariyle teşkilatlanma çalışmalarını hızlandırmıştı. Eski 25 DP Milletvekili'nin AP'ye geçmiş oldukları belirtilirken, Anadolu'nun üçte ikisinde İl Müteşebbis Heyetleri kurulmuş, parti gençlik ve kadınlar kolu kurmak için faaliyet geçmişti. AP kurucuları, ülkenin çeşitli yerlerinde İl Müteşebbis Heyetleri kurmak için seyahatlere çıkmışlardı. Teşkil edilen bir komite ile bu geziler organize edilmekteydi.[220]

Eski DP'lilerin yeni kurulan iki parti AP ve YTP'nin birleşmesi yönünde talepleri bulunduğu kamuoyuna yansımıştı. Bu hususun her iki partinin ileri gelenleri tarafından da teyit edildiği belirtilmişti. Bununla birlikte birleşmek için herhangi bir görüşme olmadığı da özellikle bildirilmişti. Teşkilat kurmak için Anadolu'nun muhtelif yerlerinde faaliyet gösteren her iki partinin de ileri gelenleri, siyasi mirasına isnat etmek istedikleri DP'nin eski üyelerinden bu tavsiyeyi defalarca aldıkları ileri

[218] **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1961, s. 1, 5.
[219] **Tercüman**, 20 Şubat 1961, s. 1.
[220] **Tercüman**, 3 Mart 1961, s. 1. 27 Mayıs sonrasında AP'nin yavaş yavaş DP'nin yerini almasıyla siyasal hayat açısından, sanayileşme destekli kalkınma ile liberal ekonomi anlayışının benimsendiği bir dönem de başlamış oluyordu. Hüseyin Çavuşoğlu, "Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, 2009, s. 268.

sürülmüştü. Buna bağlı olarak iki partinin birleşmesinin istenmesindeki maksadın siyaseten CHP'nin karşısına daha kuvvetli bir şekilde çıkma isteğinden ileri geldiği üzerinde durulmuştu.[221]

Yeni kurulan siyasi partiler teşkilat kurmak için çalışmalarını devam ettirirken, CHP ile CKMP'de mevcut teşkilâtlarını takviye etmekteydi. Siyasi faaliyetlere resmen izin verilmemiş, ancak Meclisin de tatil olmasına bağlı olarak yurdun çeşitli yerlerine dağılan politikacılar sessiz propaganda gayreti ile çalışmalarını sürdürmekteydi.[222] Yeni siyasi partilerle mevcut siyasi partilerin bir taraftan teşkilatlanma çabaları devam ederken diğer taraftan da yeni üye kayıtları çalışmaları yapılmaktaydı. CKMP'ye eski DP milletvekillerinden Kâzım Aras katılmıştı. Ayrıca 11 üyeli CKMP merkez gençlik kolları kurularak faaliyete geçmişti. YTP Diyarbakır'da, Adalet Partisi ise Sakarya'da teşkilat kurmuştu.[223] Eski DP milletvekillerinden 114'ünün YTP'ye kaydolduğu belirtilmişti. Parti Genel Merkezi'nden alınan bilgilere göre, bu eski DP milletvekilleri YTP'deki teşkilatlanmayı tamamlamak için illere dağılmıştı.[224] YTP, CKMP ve AP kamuoyundaki yansımalar takip edildiğinde DP'nin mirasına sahip çıkmaya çalışan partiler olarak görülmekteydi.[225]

1.5. 1961 Seçimleri: Genel Milletvekili Seçimleri ve Cumhuriyet Senatosu Seçimleri

1.5.1. Seçim Yasası

Seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkında kanun tasarısı bastırılarak temsilcilere dağıtılmıştı. Tasarı 190 maddeden oluşurken, ana prensipleri belirleyen ilk sekiz maddeye göre, seçimler tek dereceli usule göre gerçekleştirilecek, gizli oy açık tasnif ilkesi benimsenecekti. Her ilin bir seçim çevresi, her muhtarlığın da bir seçim bölgesi olarak benimsenmesi istenmişti. Her 300 seçmen için bir seçim sandığı kurulacaktı. 18 yaşını bitiren her vatandaş, kütüğe kayıtlı olmak şartı ile oy kullanabilecekken, silâhaltında bulunan erler, onbaşılar ve kıta çavuşları, baş komiserler, komiserler, komiser yardımcıları ve polisler ile polis görev ve yetkisi

[221] **Tercüman**, 7 Mart 1961, s. 1, 5.
[222] **Tercüman**, 14 Mart 1961, s. 1.
[223] **Tercüman**, 17 Mart 1961, s. 1.
[224] **Tercüman**, 30 Mart 1961, s. 1.
[225] **Tercüman**, 5 Ağustos 1961, s. 1.

olan subay ve astsubayların oy kullanmaması öngörülmüş ve teklif edilmişti. Sekizinci maddeye göre, kısıtlı olanlar, yabancı devlet uyrukluğunu ileri sürenler, kamu hizmetinden yasaklı bulunanlar ve askerî öğrencilerin seçmen olmaması talep edilmişti. Eski seçim kanununun subayları oy vermekten men eden maddesi, yeni tasarıya alınmamıştı. Tasarıya göre, seçimlere katılan siyasi partiler, seçim gününden önceki 15 günden itibaren ve seçimden dört gün önce saat 21'e kadar radyo ile seçim propagandası gerçekleştirebilecekti. Konuşmalar bütün radyolarda aynı anda yayınlanacakken, her partinin radyodan günde 10 dakika olacak şekilde faydalanması düşünülmüştü. Radyodaki konuşmalarda suç unsuru oluşturacak söylemlerde bulunulduğu takdirde suçu işleyen hakkında tahkikat yapılacağı ve suçu işleyen kişinin partisinin de radyodaki propaganda hakkının elinden alınabileceği kaleme alınmıştı. Ayrıca tasarıda seçimlerde işlenebilecek suçların hakkında cezalara da yer verilmiş, seçimler konusunda menfaat temin etmeye veya vaade çalışan siyasi parti üyeleri için üç aydan iki yıla kadar hapis cezası öngörülürken, teklif edilen menfaati kabul eden seçmenler için de aynı ceza verilebilecekti.[226]

Temsilciler Meclisi on günlük bir ara sonrasında 22 Mart'ta yeniden toplanmış, seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkındaki tasarının müzakeresine devam edilmiş, 32 madde kabul edilirken, daha önce komisyona gönderilmiş olan 7. Maddenin kabul edilen şekli ile seçmen yaşı 18 olarak tespit edilmişti. Bunun yanı sıra seçimlerde subayların oy kullanmaları uzun müzakerelerden sonra kabul edildi.[227] Tadil edilmiş şekli ile okunan madde Sırrı Atalay ve Vedat Dicleli ile arkadaşlarının önerisi üzerine oylamaya kondu. 167 üyenin iştirak ettiği oylamada 108 kabul, 58 ret ve bir çekimser oy kullanıldı. Bu maddeye göre seçmen yaşı on sekiz olarak belirlendi.

Seçim yasa tasarısının oy kullanmayacak kimselerle ilgili maddesi müzakeresine geçilince yoğun tartışmalar yaşandı. Söz alan Rauf Gökçen ordu mensuplarına oy hakkı tanımanın çeşitli mahzurlar doğuracağını ifade ederken, Komisyon sözcüsü Kurtoğlu, oy hakkı tanımamakla ordu mensuplarının siyaset dışı bırakılamayacağını savunarak oy hakkının ordu mensupları için verilmesi gereken bir hak olduğunu iddia etti. İhsan Kabadayı da aynı şekilde oy hakkının ordu mensupları

[226] **Tercüman**, 4 Mart 1961, s. 1, 5.
[227] **Tercüman**, 23 Mart 1961, s. 1.

için tanınması gerekli bir hak olarak gördüğünü beyan etti. Abdülkadir Okyay ise subaylara oy kullanma hakkının verilebileceğini fakat askerlerin siyasi görüşlerini beyan etmelerinin sakıncalı olduğunu aksi halde bunlara ceza verilmesi gerektiğini öne sürerek farklı bir görüşte bulundu. Necip San askeri öğrencilerin de oy kullanması gerektiğini ifade etmişti. Daha sonra oylamaya geçildi ve sadece eratla askeri öğrencilerin oy kullanmamaları kabul edildi. Seçmen olamayacakları belirleyen sekizinci madde ile tespit edilen hükümlere göre kısıtlı olanlar ve kamu haklarından yasaklı olanlar oy kullanmayacaktı. Bu maddelerin kabulünün ardından seçim işlerinin yürütülmesi, seçim kurulları ve Yüksek Seçim Kurulu ile ilgili 9,10 ve 11. maddeler kabul edilmiş öğleden sonra yapılan oturumla seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri ile ilgili 12. ve 13. Maddeler aynen kabul edilmişti. Bundan sonra, 14, 15, 16, 17, 18 ve 19. maddeler müzakere edildi. Burada 14. ve 19. maddeler üzerinde birtakım temenniler oldu. 14. madde üzerine söz alan Alp Kuran seçim işlerinin gerektirdiği malzemelerin İstatistik Umum Müdürlüğü uzmanlarınca hazırlanmasının bir takım mahzurlu durumlara sebebiyet vereceğini bu işin Adliye Bakanlığına bağlı personel tarafından yapılması gerektiğini öne sürdü. 19. madde için söz alan Ahmet Oğuz ise seçim kurullarında eğitimcilerin görev almasının sakıncalı olduğunu böylelikle siyasetin öğrencilere sirayet edebileceğini belirtmişti. Çalışmalara ara verildikten sonra üçüncü oturum açılmış ve tasarının 39 maddesi kabul edilmişti.[228]

23 Mart günü yapılan oturumla tasarının 40 ile 50. Maddeleri arasında yer alan kısım müzakere edilmeye başlandı. Sandık seçmen listesi, sandık seçmen listelerinin asılması, korunması, askı yeri görevlisi, kütüğün siyasi partilerce incelenmesi, askı süresi, kütüklerin ve sandık seçmen listelerinin kesinleşmesi, seçmen kartı, seçmen kartlarının dağıtılması ve seçim propagandasında serbestlik hükümleri tadile uğramadan kabul edildi. 50 ve 51. maddelerin müzakeresine gelindiğinde kapalı yerlerde propaganda meselesi uzun tartışmalara sebebiyet verdi. Burada tartışılan husus kapalı yerler kavramı idi. Kavramın açık bir şekilde ifade edilmediğinden kasıtla eleştiriler getirildi. 52. madde radyo üzerinden yapılan propagandaları düzenleyen maddeydi. Sait Erdinç 52. ve 55. maddelerin mahiyet

[228] **Cumhuriyet**, 23 Mart 1961, s. 1, 5.

olarak aynı olduklarını, ayrı bir madde olarak verilmelerine lüzum bulunmadığını ifade etmiş, bunun üzerine 55. madde, 52. maddenin bir fıkrası haline getirilmişti. Birleştirilen madde üzerine yapılan müzakerelerde, söz alan Turhan Feyzioğlu radyoda yapılacak konuşmalarda eşitlik ilkesinin benimsendiğini, hakkaniyet ilkesinin dikkate alınmadığını belirtmiş, bunun sebebini merak ettiğini söyleyerek Temsilciler Meclisinden bilgi istemişti. Münci Kapani ise aynı konuya temasla Anayasa tasarısında hakkaniyet prensibinin kabul edilmiş olmasına rağmen seçim kanunu tasarısında eşitlik ilkesinin benimsenmesinin uyumsuzluğa sebebiyet vereceğini yani bir çelişki doğuracağını öne sürmüştü.[229]

Siyasi faaliyetlerin 1 Nisan 1961 tarihinden itibaren kısmen serbest bırakılmasına dair tebliğ, 27 Mart'ta Başbakanlık tarafından yayınlanmıştı. Tebliğde, siyasi partilerin kuruluş faaliyetleri ile kapalı mahallerde yapılacak il, ilçe ve kurultay toplantılarına müsaade verildiği bildirilmişti. Ayrıca, partilerden ve vatandaşlardan bu faaliyetleri sırasında kontrollü olmaları istenmişti.[230] Yeni seçim kanunu ile seçmen yaşının 18'e indirileceği gündeme gelmişti. Böylelikle seçmen yaşının düşürülmesi seçmen sayısında artış yaşanmasına sebebiyet verecek, yaklaşık iki milyon seçmenin daha ilave olması beklenecekti.[231]

Mecliste 5 Nisan 1961 günü yapılan görüşmelerde subaylara oy hakkı veren 7. Madde üzerinde uzun görüşmelerde bulunuldu. Söz alan Kızıloğlu ordudaki birlik beraberliğin etkileneceğini, emir ve komuta ilişkileri açısından psikolojik sorunların ortaya çıkabileceğini iddia ederek bu maddenin kabul edilmemesini istedi. Kızıloğulu'ndan sonra söz alan Meclisin emekli subayları aynı fikre sahip olduklarını iletirlerken, yine Abdülkadir Okyay, Ethem Boransu, Rauf Gökçen bu yönde görüş beyan ettiler. Emin Soysal ve Fethi Çelikbaş bu maddenin teknik bir konu olduğunu ve Milli Savunma Komisyonu'nun görüşünün alınmasını gerekli bularak komisyona gönderilmesini istediler ve bir önerge verdiler. Önerge teklifi kabul edilmiş ve söz konusu madde komisyona geri gönderilmiştir.[232]

Temsilciler Meclisinde 6 Nisan 1961 günü ikinci oturumda subayların oy kullanıp kullanılmamasını karara bağlayacak olan kanun tasarısı görüşüldü. Önceki

[229] **Cumhuriyet**, 24 Mart 1961, s. 1, 3.
[230] **Tercüman**, 28 Mart 1961, s. 1.
[231] **Cumhuriyet**, 28 Mart 1961, s. 1.
[232] **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1961, s. 1, 5.

gün Milli Savunma Komisyonundan istenen izahat alınmıştır. Milli Savunma Komisyonunun konu ile ilgili raporuna göre subaylara oy hakkı tanınmasının mahzurlu görüldüğü kaleme alınmıştı. Bu karar komisyonda sekize karşı iki muhalif oy ile alınmıştı. Raporun Mecliste okunmasının ardından Meclis üyeleri fikirlerini beyan etmek için söz almaya başladılar. Buna mukabil kürsüye çıkan Şemsettin Günaltay ordu-siyaset ilişkisinin Türkiye tarihi açısından olumsuz tecrübelerle dolu olduğunu anlatan bir konuşma yaptı. Günaltay sözlerini tamamlarken ordu mensuplarının oy vermelerinin yanında vatanı korumalarının daha ulvi bir görev olduğunun altını çizdi. Bu duruma karşılık farklı bir görüşü savunacak olan İsmet Giritli kürsüye çıktı ve hararetli bir konuşma yaptı. Giritli subaylara oy hakkı tanınmamasının Meclise yakışmayacağını, takip edilen politika eğer medeni bir politika ise bu mevzudan çekinmenin yanlış olacağını belirtmiş, subayların aileleri oylarını kullanırlarken kendilerinin oy kullanmamalarının abesle iştigal bulmuştur. Öğleden sonraki oturumlarda söz alan Avni Doğan da subayların oy kullanmasından yana olduğunu, onlara oy hakkı tanımakla politikaya girmelerinin bir bağlantısı olmadığını düşündüğünü ifade etmiştir. Kenan Esengin de subayların cemiyetin dışına atılamayacağını savunarak oy kullanmaları üzerinde durduğu görüldü. Bundan sonra oylama sırasında 7 adet tadil teklifi önerilse de bunlar reddedildi. Nihayetinde 7. madde açık oya sunuldu ve 163 kabul, 38 ret, 4 çekimser oya karşılık subayların oy kullanmaları kabul edilmiştir.[233]

Öte yandan MBK'nın 13 Nisan gecesi yayınladığı tebliğde seçim tarihinin Yassıada duruşmaları bittikten sonra Kurucu Meclis tarafından tespit olunacağı bildirilmişti.[234] Seçimlerin temel hükümleri hakkındaki kanun tasarısı müzakere edilirken, seçmen yaşı 18 olarak kabul edilmişti. MBK bunu yerinde görmemiş, seçmen yaşını 21 olarak tespit etmişti. Bu durumda mesele, Temsilciler Meclisinde bir defa daha görüşülecek ve komitenin kararı aynen kabul edilirse seçmen yaşı 21 olacaktı. Aksi halde, komiteden ve Temsilciler Meclisinden seçilecek bir karma komisyon meseleyi görüşecek ve bir hal şekline bağlayarak Meclise iletecekti. Bunun yanında Cumhurbaşkanlığı seçimi için halk tarafından tek dereceli olarak seçilmesi yönünde fikirler ileri sürülse de MBK bu seçimin Meclis içerisinden

[233] **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1961, s. 1, 5.
[234] **Tercüman**, 14 Nisan 1961, s. 1.

yapılmasına taraftar olduğunu ima etmekteydi. Anayasa tasarısının 94. maddesinde yer alan hüküm de seçimin iki Meclis tarafından yapılmasını öngörmekteydi.[235] Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu'nu kabul ettikten sonra MBK'ya gönderdi. Komite Seçim Kanunu'nun 5 ve 6. maddelerinde değişiklik yaptı, buna göre komite 18 olarak kabul edilen seçmen yaşını 21'e çıkardı. Diğer maddeler ise MBK tarafından aynen kabul edilmiştir.[236]

Yeni seçim kanunu tasarısının son aşamasında yani Meclis görüşmelerinin ilk gününde nispî temsil sisteminin lehinde ve aleyhinde yoğun bir kulis faaliyetli başlamıştı. CHP daha önce söz verdiği için nispî sistemi benimsemekteydi. Bu konu üzerine basın mensuplarıyla görüşen Avni Doğan, nispî temsil sisteminin de denenebileceğini fakat karma bir sistemle de aynı faydayı sağlayabileceğini iddia etmişti. Örnek verilecek olursa nüfusu belli bir sayının üzerinde olan yerlerde nispî temsil sisteminin tercih edilebileceğini, diğer yerlerde ise çoğunluk siteminin tercih edilmesinin daha doğru olabileceğini belirtmiştir. Ancak CHP Genel Başkanı İnönü'nün tam anlamıyla nispî temsil sisteminin taraftarı olduğunun da altını çizmiştir. 9 Mayıs günü başlayan seçim kanunu üzerine yapılan görüşmelerde toplamda 19 temsilci söz almıştı. İlk olarak konuşma yapan Cemil Sait Barlas, nispî temsil sisteminin aksaklıklarını beyan eden fikirlerinde İtalya'da da aynı sistemin uygulandığını fakat sistemin Mussolini'nin iktidarının önünü açtığını aynı şekilde Türkiye'de de benzer sorunlar olabileceğine dikkat çekmiştir. Barlas'tan sonra söz alan Alp Kuran da nispî sistemi tenkit ederek Parti Genel Merkezlerinin tahakkümüne meydan veren bir sistem olduğunu ifade etmiştir. Ardından konuşma yapan Suphi Baykam tam aksine sistemin savunuculuğunu yaparak dar bölge sisteminin Türkiye'ye uymadığını tasarılar içerisinde en uygun olarak nispî sistemi gördüğünü belirtmekteydi. Bundan sonra yapılan konuşmaların ve tartışmaların uzadığı yönünde birtakım eleştiriler gelmişti. Ancak bu kadar önemli bir yasa tasarısının kısa müzakerelerle geçirilemeyeceğini vurgulayan Ardıçoğlu'ndan başka öğleden sonraki oturumda konuşan Feyyaz Köksal da konuşmayan tartışmayan Meclislerin doğruyu bulmada sıkıntı yaşayacaklarını öne sürmüştü. Öğleden sonra yapılan oturumlarda da nispî temsil sistemi üzerine olumlu ya da olumsuz görüş

[235] **Tercüman**, 15 Nisan 1961, s. 1.
[236] **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1961, s. 5.

bildiren temsilciler olmuştu. Örneğin Hasan Tez, çoğunluk sistemi lehinde fikir beyan ederken, Cemil Sait Barlas da sabahki fikirleriyle bağlantılı olarak nispi temsil sistemi karşısında dar seçim bölgesini savunmuştu.[237]

Kanun müzakereleri ertesi gün de devam etti. Kemal Türkoğlu 6 milletvekili çıkaran illerde çoğunluk sisteminin uygulanmasını daha doğru bulduğunu 7 ve üzeri vekil çıkaran illerde ancak nispi temsil sisteminin uygulanabileceğini belirtti. Muammer Aksoy nispi temsil sisteminden yana olduğunu açıklarken konuşmasında, çoğunluk sisteminin aşırı cereyanlara meyilli olduğunu ima ederek tasarıyı uygun bulmuştu. Münci Kapani de Aksoy ile aynı görüşle nispi temsil sisteminin denenen diğer ülkelerde zararının görülmediğini Türkiye'de de uygulanabileceğini düşünmüştü. Daha sonra komisyon adına konuşma yapan Kurtoğlu nispî temsil sistemini Türkiye için en uygun sistem olarak görmüştü. Konuşmaların ardından seçim usulü ve şekline dair birinci madde açık oya kondu. 185 temsilcinin katıldığı oylamada 166 kabul, 10 ret ve 9 çekimser olmak üzere birinci madde kabul edilmiştir. Bu maddeye göre, seçimlerin tek dereceli ve nispi temsil sistemine göre yapılması, genel, eşit ve gizli oy kullanımının uygulanması, serbest seçimlerin bütün yurtta aynı gün içinde gerçekleştirilmesi, oy sayımının tutanaklara bağlı ve açık olacak şekilde yapılması kabul edilmiştir.[238]

Siyasi partilerin ve bağımsız adayların elde ettikleri milletvekili sayılarının hesaplanması ile ilgili olan madde uzun tartışmalara sebep oldu. Tasarıdaki birinci maddede D'Hont sistemi esaslarına göre kabul edilen bu madde, görüşmeler sırasında D'Hont ve Brian sistemlerinin bir ortalaması halini almış ve kabul edilmişti. Seçim çevrelerinde seçmen miktarı seçilecek milletvekili sayısına bölünerek harici bir miktar ortaya çıkacaktı. Her listenin aldığı oy miktarı bu harici miktarı kaç defa ihtiva ediyorsa o sayıda milletvekili çıkarabilecekti. Küsuratlı oylar sebebiyle de açık kalan milletvekilliğini de en çok oy alan parti kazanacaktı. 80 bin seçmenin bulunduğu bir seçim çevresinde toplamda 66 bin oy verilirse ve çıkarılacak milletvekili sayısı toplamda 5 olursa, 80 bin 5'e bölünecek ve bu harici oran ortaya çıkarılacak o da 16 bin olacaktır. Örnek teşkil eden bu seçim çevresinde üç partinin oy aldığı düşünüldüğünde en yüksek oy alan parti 33 bin, ikinci oy alan parti 20 bin

[237] **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1961, s. 5.
[238] **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1961, s. 1, 5.

ve sonuncu parti 13 bin oy aldığı zaman harici olarak belirlenen 16 bin sayısının altında oy alan sonuncu parti milletvekili çıkaramayacaktı. Birinci oy alan ve 33 bin oy aldığı farz edilen ilk partinin 2 milletvekilliği çıkarması mümkün olurken, 20 bin oy alan ikinci parti bir milletvekili çıkaracaktı. Toplam 5 vekil seçileceği için geri kalan 2 milletvekili de birinci olan ve en fazla oy alan partiye gidecek ve 33 bin oy alan ilk parti 4 vekil çıkararak oldukça kuvvetli hale gelecekti. Milletvekilleri seçimi ile ilgili kanunun ikinci müzakeresi 15 Mayıs akşamı geç saatlerde sona erdi. Açık oylamada 118 kabul oyuna karşılık 42 ret oyu ve 20 çekimser oy ile kanun kabul edildi. Ancak Meclis başkanı oturumu tatil ettikten sonra dahi tartışmalar koridorlara kadar sıçramıştı.[239] Anayasa Tasarıları ve Seçim Kanunu üzerindeki çalışmalar sona ermiş ve tasarılar kabul edilmişti.

Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçim kanunu ile milletvekilleri seçim kanunu 30 Mart'ta Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Cumhuriyet Senatosunun seçimi çoğunluk usulüne, milletvekillerinin seçimi ise nispî temsil usulüne göre gerçekleştirilecekti. Seçimle gelecek senatör sayısı 150 iken, milletvekillerinin sayısı ise 450'ydi. Son genel nüfus sayımı ile belli olan Türkiye nüfusunun 450'ye bölünmesi ile elde edilen rakam esas kabul edilerek her ilin çıkaracağı milletvekili sayısı il nüfusunun bu rakama bölünmesi ile belirlenecekti. Bu suretle toplam olarak 450 bulunamadığı takdirde nüfusu bir milletvekili çıkarmaya yetmeyen illere birer milletvekilliği verildikten sonra nüfus fazlası bırakan iller bu rakamların büyüklüğüne göre sıraya konacak ve ilk hesaplamada iller arasında bölüşülmemiş olan milletvekillikleri bu sıraya göre dağıtılacaktı. Son kalan milletvekilliğinin verilmesinde iki veya daha fazla ilin eşit nüfus aralığı göstermesi durumunda bunlar arasında kura çekilecekti. Milletvekilliğinin süresi 4 yıl, Senato üyeliğinin ise 6 yıl olacak, fakat Cumhuriyet Senatosu üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenecek, bunlar kura ile belli olacaktı. Kuradan yalnız tabii üyeler istisna edilecekti. Öte yandan seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri kanununda partilerin ilçe seçim kurullarına üye gönderebilmeleri için 15 il ve ilçe teşkilâtını kurmuş bulunmaları şart koşulmuştu. Gerek Cumhuriyet Senatosu kanununda gerek milletvekilleri seçimi kanununda bu durum düzeltilmiş ve yeni

[239] **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1961, s. 1, 5.

partiler bunlardan muaf tutulmuştu. Bu hususla alakalı olarak her iki kanuna da geçici birer hüküm ilave edilmişti.[240]

1.5.2. 1961 Seçimleri ve Siyasi Partilerin Propaganda Faaliyetleri

MBK üyesi ve Ankara Örfi İdare Kumandanı Korgeneral Cemal Madanoğlu, iki görevinden de istifaya karar vererek, bu kararını MBK'ya bildirmişti. Ankara Kumandanlığına Korgeneral Ali Keskiner tayin edilmişti. Madanoğlu'nun hem komite üyeliğinden hem de Ankara Kumandanlığından istifa etmek istemesi önemli bir hadise olarak kaydedilmiş, komite tebliğinde Madanoğlu'nun yorgun olduğu ifade edilmişti. Madanoğlu'nun bir süre önce gazetecilere verdiği beyanatında senatoya girmek istemediğini çünkü politikadan hoşlanmadığını söylemişti.[241] Bu durum MBK içerisinde derin bir etki yaparken, kamuoyunda da bazı yansımaları olmuştu.

Türkiye'nin siyasal hayatında askeri kanat olarak iki egemen güç bulunmaktaydı. Bunlar Ankara ve İstanbul cuntaları biçiminde isimlendirilmişti. Ankara grubunun başında dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay bulunurken, grup bünyesinde daha çok generaller ve amiraller gibi üst rütbeli askerleri barındırıyordu. Bu grubun gücü İstanbul'a kadar uzanmaktaydı. Bir başka grup da albaylar cuntasıydı. Bu grubun başında 27 Mayıs darbesi sırasında Kore'de görevli bulunduğu için Milli Birlik Komitesine giremeyen Talat Aydemir bulunmaktaydı. Söz konusu cunta ile Cevdet Sunay'a bağlı olanlar arasında 1961 seçimleri öncesi bir birlik sağlanmıştı. Bu birlik "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği" ile sağlandı.[242] MBK içerisinde de ikiye bölünme gözle görünür hale gelmişti. Komitede iki grubun kapışma hali çok yakın olunca, bir milli şura kurulması fikri ortaya atılmıştı. Fakat bu da gerçekleşmeyecek ve seçimlere doğru gidiş olacak, nihayetinde 1961 seçimlerinin olacağı ilân edilecekti.[243] 28 Haziran 1961 tarihinde yayınlanan "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği"nin ilkelerini açıklayan genelgeye göre, Yassıada'da bulunan ve hüküm giymiş olanlar asla affedilmeyecekti. Yine aynı genelgeye göre 29

[240] **Tercüman**, 31 Mayıs, 1961, s. 1, 5.
[241] **Tercüman**, 10 Haziran 1961, s. 1, 5.
[242] Arcayürek, **a.g.e.,** s. 136.
[243] Altuğ, **a.g.e.,** s. 111.

Ekim 1961'e kadar genel seçimler yapılmış olup TBMM'nin toplanması düşünülmekteydi.[244]

27 Mayıs 1960'da Ankara Örfi İdare Kumandanlığına getirilen MBK üyesi Korgeneral Cemal Madanoğlu, bu göreve 9 Haziran 1961 gününe kadar devam etmiş, Madanoğlu'nun fikir ayrılığı yüzünden hem MBK'dan hem de Ankara'daki kumandanlığından istifa ettiği belirtilmişti. Kumandanlıktan istifası kabul edilen Madanoğlu'nun MBK'daki görevinden istifası belli bir müddet askıda kalmış, komite bu durumu tam kabul etmeyerek kendisini izinli kabul etmişti. Bu meselenin halledilmesi gereği üzerine toplanan MBK 41 gün sonra bu istifayı kabul etmiş, Madanoğlu'na gerekli tebliğin yapılması için alınan karar, MBK ve Devlet Başkanı Gürsel'e tevdi edilmişti. Cemal Gürsel, bu istifanın, Madanoğlu'nun ısrarı üzerine kabul edildiğini bildirmişti.[245]

21 Temmuz 1961 günü Kâzım Orbay'ın başkanlığında toplanan Temsilciler Meclisi, MBK üyelerinin de ittifakıyla genel seçimlerin 15 Ekim 1961'de yapılmasında karar kıldı. Üç önerge verilmiş, birincisi MBK üyesi olan Sezai Okan ve Kenan Esengin tarafından hazırlanan ve genel seçimlerin 15 Ekim'de yapılmasını talep eden önerge olmuş, diğeri de İlhan Esen tarafından üçüncüsü ise Said Erdinç tarafından verilip 8 Ekim tarihi isteyen önerge olmuştu. Emin Soysal ve Günaltay yaptıkları konuşmalarında 15 Ekim tarihinin en uygun tarih olduğunu ifade etmişlerdir. Çiftçilerin harmanlarını kaldırması, mümkün mertebe köylü ve kasabalı açısından daha rahat bir zamana denk gelmesi nedeniyle 15 Ekim tarihi ön plana çıkmıştı. Said Erdinç'in genel havaya uyarak 8 Ekim tarihini talep eden önergesini geri çekmesinden sonra Sezai Okan ve Esengin'in verdiği önerge oylamaya konmuş ve kabul edilmiştir.[246]

1961 Seçimlerine giden süreç içerisinde, AP, YTP, CHP, CKMP başta olmak üzere siyasi partilerin faaliyetlerinin askeri ve sivil istihbarat birimleri tarafından

---

[244] Arcayürek, **a.g.e.,** s. 136-137. Bu genelge, kendi içerisinde gizli bir örgüt gibi çalışan Türk Silahlı Kuvvetler Birliğinin, bürokrasinin askeri kanadının iktidar mücadelesinde ne kadar etkin olduğunu göstermesi bakımından önemliydi. Kaçmazoğlu, **a.g.e.**, s. 44-45.

[245] MBK üyelerinden Cemal Madanoğlu'nun istifasının kabul edildiğine dair Devlet Başkanı Gürsel'in 21 Temmuz 1961 tarihli onayı, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 1.10.3, s. 2; **Tercüman**, 21 Temmuz 1961, s. 1, 5.

[246] **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 22, 21.7.1961, s. 286; **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1961, s. 1, 5.

takip edildiği ve hareketlerinin tespit edilerek dosyalandığı kaydedilmiştir.[247] Seçim faaliyetleri için ön çalışmalar yavaş yavaş yürütülmeye başlanırken YTP'den olan ve Taşlıtarla teşkilatını kurmak üzere bir müddetten beri gizli olarak faaliyet yürüttükleri ileri sürülen 15 partili tevkif edilmişti.[248] Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel, 14 Temmuz'da Ragıp Gümüşpala'ya uyarı mahiyetinde bir mektup yolladı. Adalet Partisi'nin faaliyetleri hakkında Gümüşpala'nın tamamen bilgi sahibi olmadığını ve partinin güttüğü metot çerçevesinde yanlış yolda olduğunu belirten Gürsel, AP'de esaslı bir tasfiye hareketinin yapılması gerektiğini söyleyerek eski DP'lilerin burada kendilerine yer bulduklarını ima etmiştir. AP'nin referandum sırasında ve sonrasında yaptığı propagandalarda, Anayasa'ya karşı hayır oyunun savunulduğu, Anayasa'nın olumsuz manada eleştirildiği noktasında rahatsız olduğunu belirten Gürsel, Gümüşpala'nın Demokrat Parti'yi yeniden ihya etmek söylemini de kullandığını dile getirerek sert bir şekilde eleştiride bulunmuştur. Bu noktada AP'nin farklı bir tarzda çalışmasına imkân bulunmadığını, çünkü kuruluş tarzına göre, bütün idare heyetinde ve onların emrinde çalışanların eski DP'lilerden müteşekkil olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Gürsel, hükümetin elinde AP'ye ait bu bilgilerin mevcut olduğunu ve bu tip faaliyetlere kati olarak müsaade edilmeyeceğini Ragıp Gümüşpala'ya bildirmiştir.[249]

AP Genel Başkanı Gümüşpala, 28 Temmuz'da yayınladığı beyannamede, memleketin huzura ihtiyaca olduğu günlerde hükümetin tarafsız bir hakemliği altında milli iradenin tecelli edeceği güne doğru gidilmesi gerektiğini belirtmiştir. Seçimlere gidilen bu zaman zarfında devlet idaresinin tepesinin tarafsız olmasını isteyen Gümüşpala, tahrikçilere fırsat vermemek adına sükût etmeyi tercih ettiklerini dile getirmiştir.[250]

Temsilciler Meclisinin 2 Ağustos öğleden sonraki oturumunda 1961 yılı seçimlerinde kullanılacak seçmen kütüklerinin ve sandık seçmen listelerinin yeniden gözden geçirilmesi ve seçim propaganda süresi hakkındaki kanunun öncelikle ve ivedi olarak görüşülmesini kararlaştırmıştı. İlk madde üzerinde yapılan görüşmelerde kroki yapılması meselesi tartışmalara yol açtı. Şefik İnan Ankara, İstanbul ve İzmir

[247] **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1961, s. 1.
[248] **Tercüman**, 24 Temmuz 1961, s. 1.
[249] **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1961, s. 1, 5.
[250] **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1961, s. 1.

Belediyelerinin kanun emrini yerine getirmediklerini teknik imkânları olduğu halde kroki tanzim etmediklerinden yakınmış ve komisyon üyeliğinden istifa ettiğini dile getirmişti. Bu sıkıntının askı sürelerinin uzatılması ile halledilebileceğini ifade eden Sahir Kurtoğlu ile Şefik İnan arasında tartışmalar yaşanmış, komisyon başkanı İnan istifa etmiştir. Böylelikle seçim kanunu üzerine gerçekleştirilen müzakereler yarım kalmıştır.[251]

Samsun AP müteşebbis idare heyeti üyelerinden ve partinin kuruluş günlerinden beri Gümüşpala'yı otomobili ile Türkiye çapında gezdiren müteahhit Mehmet Başaran'ın, Rize'de CKMP idare heyetiyle yaptığı bir tartışma sırasında iktidarın kazanılması hususunda sert sözler söylediği iddia edilmiş ve hükümete haber verilmişti. Bunun üzerine işlem yapan Rize savcılığı tarafından Mehmet Başaran hakkında yakalama kararı çıkarılmıştı. Ankara'ya gitmekte olan Başaran Çorum yolunda gözaltına alınmıştı.[252] Öte yandan seçimlere gidilirken, siyasi yarışın yavaş yavaş kızışmaya başlaması ile AP'nin kapatılacağına dair söylentilerin ortaya çıktığı belirtilmişti. Bunun üzerine MBK üyelerinden Ahmet Yıldız, Sezai Okan ve Muzaffer Yurdakuler, AP'nin kapatılmasının dönem itibariyle düşünülmediğini ifade etmişler, ancak seçimlere kadar ihtilal hükümlerinin geçerliliğini sürdüreceğini açıklamışlardı.[253] Bakanlar Kurulu'nun üç günlük toplantısı sonunda Adalet Partisi ile ilgili olarak bir rapor hazırlanmış ve MBK'ya iletilmişti. Verilen rapora göre AP'nin kapatılmayacağı bildirilmişti.[254]

5 Ocak'ta MBK hükümetinin Abdullah Pulat Gözübüyük ve Amil Artus'tan sonra üçüncü Adalet Bakanı olan Ekrem Tüzemen 7 ay 10 günlük bir devreden sonra vazifesinden istifa etmiş ve bu istifası Devlet Başkanı Gürsel tarafından kabul edilmişti.[255]

Ankara ve İstanbul'daki sıkıyönetimin üç ay daha uzatılması hakkındaki hükümet teklifi, 16 Ağustos'ta Kurucu Meclisteki uzun tartışmalar sonucunda kabul edilmişti. Görüşmeler esnasında söz alan Abdullah İpşiroğlu ve Esat Çağa teklifin aleyhinde bulunmuşlar, örfi idare altında geçecek bir seçimin memlekette yeni bir

[251] **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1961, s. 1, 5.
[252] **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1961, s. 5.
[253] **Tercüman**, 7 Ağustos 1961, s. 1.
[254] **Tercüman**, 11 Ağustos 1961, s. 1.
[255] **Son Havadis**, 16 Ağustos 1961, s. 1.

münakaşaya sebebiyet verebileceği hakkında uyarıda bulunmuşlar, buna karşılık lehte söz alan temsilciler ise seçimlerin emniyet içinde geçebilmesi için iki büyük şehirde sıkıyönetimin sürdürülmesinin şart olduğunu öne sürmüşlerdi.[256] MBK'nın 19 numaralı tebliği ile Ankara ve İstanbul illerini kapsamak üzere ilân edilmiş olan ve 17 sayılı kararı ile de 1 Mart 1961 tarihine kadar devamı belirlenmiş olup Kurucu Meclis Genel Kurulu'nun 20.2.1961 ve 28.5.1961 tarihli toplantılarında üçer ay süre ile uzatılması kabul edilen sıkıyönetimin, 1.9.1961 tarihinden itibaren üç ay daha uzatılmasına dair önerge Kurucu Meclise verilmişti. 16 Ağustos 1961'de toplanan Temsilciler Meclisinin gündeminde Ankara ve İstanbul'da Örfi İdare'nin üç ay uzatılmasına dair kanun teklifi yer almıştı. Oldukça tartışmalı geçen oturumda söz alan milletvekillerinin bazıları örfi idarenin uzatılmasından yana tavır alırken bazıları da örfi idarenin uzatılmasından yana olmadıklarını beyan etmişlerdi. Kürsüye çıkan Esat Çağa, örfi idarenin altında özgür bir seçim yapılamayacağını öne sürmüş, halbuki 27 Mayıs sonrasında idarenin hür bir seçim yapma taahhüdünün bulunduğunu belirtmiştir. Çağa daha da ileri giderek Başkanlık Divanı'na bir takrir vererek örfi idarenin uzatılmamasını teklif etmiştir. Çağa, memlekette huzurun bulunmadığını, sıkıyönetim altında yapılacak bir seçimin de huzur getirmeyeceğini vurgulamıştı. Bu fikre karşılık söz alan Alp Kuran, Yassıada davalarının neticelerinin tam seçim propagandalarına denk geldiğini ve örfi idarenin uzatılması kararının son derece doğru olduğunu öne sürmüştür. Aynı biçimde onun fikrine destek veren temsilciler olmuş, Nasır Zeytinoğlu bu meselenin hükümetçe uzun boylu düşünüldüğünü ve iki şehirde uzatılma kararını doğru bulduğunu, İsmail Ulutaş da örfi idarenin seçimleri olumsuz manada etkilemeyeceğini, Suphi Batur ve Sıtkı Ulay huzursuzluk sebeplerinin bu şehirlerde mevcut olduğunu bu yüzden örfi idarenin elzem olduğunu ifade etmişlerdir. Bahri Savcı ise örfi idare altında yapılan seçimlerin muteber olmayacağını belirterek örfi idarenin uzatılmasına karşı çıkmıştır. Savcı'ya göre serbest seçimlerin, isteyenin istediğini seçme ortamının normal bir düzen içerisinde mümkün olabileceğine işaret ederken, böyle bir Meclisin de iş başına gelebilmesi için normal idarenin olması gerektiğini, dolayısıyla sıkıyönetim altında seçimlerin yapılmasını doğru bulmadığını dile getirmişti. Tartışmaların

[256] **Tercüman**, 17 Ağustos 1961, s. 1.

ardından sıkıyönetimin uzatılmasına dair kanun tasarısı oylamaya konmuş ve üçte iki çoğunluk neticesiyle 1.9.1961 tarihinden itibaren Ankara ve İstanbul'da örfi idarenin üç ay daha uzatıldığı kabul edilmiştir.[257]

CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, 6 Ocak'tan önce kurulan partiler ile mensupları hakkında yorum yapmayı kısıtlayan dolayısıyla seçim propagandasını sınırlandıran tasarıyı şiddetle eleştirmişti. Bölükbaşı bu tasarının seçimleri seçim olmaktan çıkaracağını ileri sürerken, benzer tepkiler YTP lideri Alican'dan ve AP sözcüsünden de gelmiş, milletin dosyayı tetkik etmeden hüküm vermeye zorlanan bir hakim durumuna düşürülemeyeceği kanaatinde ortak bir fikir beyan edilmişti.[258]

Seçimlerde propagandayı sınırlamak için hazırlanmış bulunan tasarı partilerin gayreti neticesinde geri alınmıştı. Tasarı, 6 Ocak 1961 tarihinden önce mevcut olan hükümet ve iktidarlarla, bunlara mensup olan şahısların icraat ve hareketlerinin seçimlerde propaganda mevzuu yapılmasını önlemekteydi. Partiler bu hükmü anti demokratik ve Anayasa'ya aykırı görerek sert bir şekilde tenkit etmişti. CKMP, YTP ve AP tasarının sadece CHP'yi koruduğunu ileri sürmüş, CHP'de bu duruma bağlı olarak tasarıyı desteklemeye soğuk bakmış ve tasarıyı desteklemeyeceğini bildirmişti. MBK üyesi ve Devlet Bakanı Sıtkı Ulay, basına verdiği demeçte artık tasarının lüzumunu yitirdiğini belirtmiş, geri adım atıldığını ifade etmişti.[259]

AP Merkez İdare Kurulu üyelerinden bir kısmı ile İstanbul ve Samsun teşkilatından oluşan bir heyet Ord. Prof. Ali Fuat Başgil'i ziyaret ederek, parti listelerinde yer almasını talep etmişler, Başgil bu gelişme sonucunda teklifi kabul ettiğini açıklamıştı.[260] Başgil'in kamuoyundaki ağırlığı sebebi ile bu durum önemsenmiş ve basında da yankı uyandırmıştı.

Seçimler yaklaştıkça partilerin genel merkezlerindeki çalışmalar da artmaktaydı. Siyasi partiler, bir taraftan seçim beyannamelerini hazırlamakla meşgul olmakta, bir taraftan da seçim afişleri ve merkez adaylarının tespitiyle uğraşmaktaydı.[261]

---

[257] **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 23, 16.8.1961, s. 291, 297. **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1961, s. 1, 5.
[258] **Son Havadis**, 18 Ağustos 1961, s. 1.
[259] **Tercüman**, 21 Ağustos 1961, s. 1, 5.
[260] **Son Havadis**, 22 Ağustos 1961, s. 1.
[261] **Tercüman**, 6 Eylül 1961, s. 1.

Seçimler öncesinde yapılan yuvarlak masa toplantıları neticesinde partiler arasında antlaşma imzalanmıştı. 5 Eylül'de imzalanan bu antlaşmaya AP adına Gümüşpala, CHP adına İnönü, CKMP adına Ahmet Oğuz, Memleketçi Serbest Parti adına Enver Adakan ve YTP adına Alican imza attılar. Deklarasyon metnine göre 27 Mayıs'a karşı partiler ne suretle olursa olsun muhalif olmayacaklarını ve DP zihniyetini ve onu temsilini devam ettirmeye teşebbüs mahiyetindeki her türlü davranıştan kaçınacağına, Atatürk devrimlerini koruyacaklarına, din ve vicdan hürriyetlerine saygı göstereceklerine söz veren siyasi partiler, her ne sebeple olursa olsun dini ve milli duyguları istismar etmeyeceklerine imza koyuyorlardı. Ayrıca bu metne imza atmakla Yassıada davaları konusunda Yüksek Adalet Divanı'nın vereceği kararlara tesir etmeyeceklerini ve bu hükümlerin tartışılmasına müsaade etmeyeceklerini taahhüt ediyorlardı. Komünizm ve ırkçılık cereyanları gibi cereyanlara karşı olacaklarını partilerin ocak ve bucak teşkilatlarının yeniden ihya edilip edilmeyeceğinin yeni kurulacak TBMM'ye ait olduğunu, genel idari konularda kamu hizmetlerinin sağlanmasında tarafsızlığın korunmasının sağlanmasında partilerin vazifelerinin bulunduğunu kabul ediyorlardı. Orman davası deklarasyonda kaleme alınmıştır. Bu davanın milli bir mesele olduğunu kabul eden partiler bu davayı vatandaşlara kabul ettirmekte vazifeli sayılmışlardı. Dış politikada milli menfaatlere aykırı meselelerin tartışılmayacağı ve seçim öncesinde, sonrasında siyasi gerginliklerin yaşanmayacağını da taahhüt eden partiler bu ortak deklarasyona imza attılar.[262]

8 Eylül'de Başbakanlık tarafından memurların seçimlere karıştırılmaması hakkında bir genelge yayınlandı. Genelgeye göre, kamuda görevli olan bütün memurların seçim propagandalarında taraf olmaları ve kamu hizmeti görülen yerlerde siyasi propagandalara müsaade edilmemesi, buralardaki mesuliyetin idare amirlerinde olduğu ilan edilirken, memurların illerde yapılacak olan seçim propagandalarına katılmaları da yasaklandı.[263]

İçişleri Bakanlığı, seçimlerle ilgili olarak yeni bir tamim yayınlamış ve bütün valiliklere göndermişti. Tamime göre, 24 Eylül'den itibaren seçim propagandaları

[262] **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1961, s. 1, 5.
[263] **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1961, s. 1, 5.

serbest bırakılmıştı.[264] 24 Eylül'de seçim propagandasının birinci günü başkentte oldukça sönük geçmiş, diğer yerlerden gelen haberlere göre de bu ilgisizliğin tüm yurtta hissedildiği kaydedilmişti. Ankara siyasi çevreleri uzun süreden beri siyasi faaliyetlerin yasak olmasını dikkate alarak, seçim propagandasının ilk gününden itibaren, ilgi çekeceğini umsalar da beklenen gibi bir başlangıç yaşanmamıştı.[265]

1961 Seçimleri için propagandalar başlamış ve İnönü ile Gümüşpala ilk konuşmalarını yapmıştı. 25 Eylül'de Malatya'daki konuşmasıyla partisi için 1961 Seçimleri propagandalarını başlatan İnönü, konuşmasının ilk kısımlarında eski DP dönemine eleştirilere yer vermiştir. DP'yi iç politikada her sene artan huzursuzluğun kaynağı olarak göstermiş 27 Mayıs darbesini kurtuluş olarak görmüştü. Bundan sonra MBK döneminde yapılan faaliyetlere değinen İnönü yeni Anayasa'nın kabulü, seçim kanunun çıkarılması ve Kurucu Meclis çalışmalarının katkılarını olumlu olarak değerlendirmektedir. İç politikada huzurun sağlanması noktada sivil idareye geçişte mesuliyetin büyük olduğunu, siyasi partilerin vatandaşlar arasındaki güvenin ve birlikteliğin tesisi için çalışması gerektiğini elzem bulmaktadır. İktidarda yer alanların sorumluluklarının büyük olacaklarını ve ana düğümün vatandaşlara eşit davranmak noktasında yer aldığını belirtmiştir. İktisadi kalkınmanın diğer tüm alanları etkilediğini ve iktisadi kalkınmanın sağlandığı takdirde diğer alanlarda da ilerlemenin mümkün olabileceğini belirten İnönü, partisi CHP'nin 1961 Seçimlerinde desteklendiği takdirde bütün söylediklerini hayata geçireceklerini iddia ederek Malatya'dan oy talep etmiştir.

Ankara'dan ani bir kararla otomobille Eskişehir'e geçen Gümüşpala ise Eskişehir'de araç konvoyu ile karşılandı. Eskişehir'deki kalabalığın Malatya'dakine oranla daha düşük olduğu öne sürülmektedir. AP Genel Başkanı partinin penceresinden yaptığı konuşmasında; aslında Ege dönüşünde Eskişehir'e uğramayı planladığını fakat son anda bir değişiklik ile Eskişehir'e gelmeyi kararlaştırdığını belirterek halka hitabına başladı. AP'nin kurulduğu günden beri muhtelif tertiplere maruz kaldığını ve suçlanan parti arkadaşlarının suçsuzluğunun ortaya çıktığını ifade etmiştir. AP'nin ana amacının halkın yüzünü güldürmek olduğunu, koltuk, menfaat

[264] **Son Havadis**, 24 Eylül 1961, s. 1.
[265] **Tercüman**, 25 Eylül 1961, s. 1, 5.

ve partizanlığın hedef dışılığını vurgulayan Gümüşpala, AP'nin zafere doğru koşarak ilerlediğini söylemiştir.[266]

Devlet Başkanı Gürsel, 28 Eylül'de gazetecilerle yaptığı görüşmede AP'nin propaganda faaliyetlerini sert bir dille eleştirmişti. Öte yandan Savcılık tarafından hakkında takibata geçilen AP adaylarından Osman Yüksel Serdengeçti Ağır Ceza Mahkemesi'nde başlanan duruşma sonunda siyasi propaganda sebebiyle tevkif edilmişti.[267]

Propaganda günlerinde ilginç gelişmeler yaşanmaya devam ediyordu. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın eşi Hanife Gümüşpala İzmir Savcılığı'na çağrılarak ifadesi alınmıştı. Hanife Gümüşpala'nın trenle Ankara'dan İzmir'e gelirken Kırkağaç istasyonunda kendisini karşılayanlara "yakında sizi kurtaracağız" dediği iddia edilmişti. Hanife Gümüşpala'nın yarım saat kadar süren ifadesi Kırkağaç Savcılığı'ndan gelen talimat üzerine alınmıştı. Adliye çıkışında basın mensuplarına konuşan Hanife Gümüşpala, hayatta her şeyin olabileceğini dile getirmişti. Adalet Partisi İl Başkanı Muhittin Güven'in nezarete alınması üzerine İl Başkanlığı'na getirilen Necati Arıbaş, parti teşkilâtına bir tamim yayınlayarak, siyasi toplantıların yapılmasını bildirmişti. AP İl Başkanı Muhittin Güven Eyüp'te yaptığı bir konuşmayla ilgili olarak Eyüp Savcılığına sevk edilmiş ve ifadesi alınmıştı. Merkez Kumandanlığından gelen subaylar Güven'i Örfi İdare makamlarına götürmüşlerdi. Diğer taraftan bazı AP idarecilerinden Naci Öktem, Gülhis Mankut, Nebahat Arslan ve Eminönü İlçe Başkanı hakkında arama kararı çıkartılmıştı. Nebahat Arslan'ın ifadesi alınmış, suçlu olmadığı anlaşılarak serbest bırakılmıştı. Tahkikatın Eminönü'de AP'nin düzenlemiş olduğu toplantıda idam sehpası sembolünün kullanılması üzerine gerçekleştirildiği ileri sürülmüştü. Diğer taraftan CKMP Zeytinburnu İlçe Başkanı sivil polisler tarafından alınarak götürülmüş, ailesi kendisinden geç vakitlere kadar haber alamayınca CKMP il binasına gelerek durumu anlatmışlardı. Birinci Şube tarafından ifadesi alınan ilçe başkanı serbest bırakılmıştı.[268]

[266] **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1961, s. 1, 5.
[267] **Tercüman**, 29 Eylül 1961, s. 1, 5.
[268] **Tercüman**, 1 Ekim 1961, s. 5.

1961 Seçimleri öncesinde CKMP seçim propagandalarında önemli yer tutan bir husus da Fevzi Çakmak olmuştu. Mareşal Fevzi Çakmak'ın yeğeni Müfide İlhan'ın CKMP'ye girmesi ve bunun gösterişli bir törenle yapılması durumu yansıtan bir olaydı. Bir diğer örnek de Fevzi Çakmak'ın ailesine telgraflar çekilmesiydi. Fevzi Çakmak'ın eşi ve kızına bağlılık telgrafı çekilmiş, Fevzi Çakmak'ın ve CKMP'nin ismi Bölükbaşı ile birlikte yan yana gelmiştir.[269]

Propagandanın yedinci gününde 4 lider de konuşmalar da bulundu. İsmet İnönü ve Ahmet Oğuz radyoda, Ragıp Gümüşpala Manisa'da, Ekrem Alican hem radyoda hem de Erzurum mitinginde konuştular. Alican böylelikle ilk seçim propagandasını yapmış oldu. İnönü radyodaki konuşmasında; CHP'nin seçimleri kazanması durumunda yeni Anayasa'nın getirdiği kanunların uygulanacağını ve yeni getirilen müesseselerin de kurulacağını belirtmiştir. Kalkınmanın hürriyet temelli olması gerektiğini söyleyen İnönü, zirai kalkınmayı iktisadi kalkınmanın önemli ayaklarından biri olarak saymaktadır. Sanayi bahsinde makineleşme ile kalkınmanın hızlandırılması üzerinde durulmaktadır. İnönü'ye göre, milletin güvenini kazanmak için ana kıstas doğruluk olarak verilmiştir. Alican'ın konuşmasına bakıldığında daha farklı bir tarz görülmektedir. Bu noktada seçim sonrası vaatlerden çok bir zihniyet tanıtımı yapılmaktadır. Alican konuşmasında, geri kalmış toplumlarda partilerin ve siyaset adamlarının çalışmalarını belirli ölçüler içerisinde sınırlandıramamalarından hareketle hadiselerin akışının kontrol edilemediğini bu yolda verilen aşırı sözlerin, vaatlerin yerine getirilememesinin ortaya çıkaracağı sorunların meydana getirdiği kötü tablodan bahsetmiştir. Siyasi partilerin bir oy avcısı gibi çalışmaması gerektiğini vasıflı insanların iş başına getirilmesi için bir araç olması gerektiğini kaydetmiştir.

Ahmet Oğuz ise CKMP Genel Başkan Vekili olarak Türkiye'ye radyodan seslendi. Böylece CKMP adına ilk radyo konuşması yapılmış oluyordu. Oğuz, 1946 ruhu ile zulme ve kötülüğe karşı hareket ettiklerini ve 15 Ekim'de gerçekleştirilecek olan seçimlerden ümitli olduklarını belirtmiştir. Partisinin iktisadi sahayı kısıtlayan buradaki hürriyeti engelleyen milli emek ve sermaye israfının önüne geçeceklerine dair söz vermiştir. CKMP'nin iktidara geldiği takdirde işçilere grev hakkının

[269] Çaylak, **a.g.e.,** s. 417.

tanınacağını ve sosyal adaletin sağlanması için çalışacaklarını ifade ederken, tarımda fiyatları çiftçinin aleyhine yapmayacaklarını öne sürmüştür.

Gümüşpala Manisa'da halka hitap ederken, bu seyahatlerin bir propaganda gezisinden çok bir merhaba gezisi olduğunu söylemiş, ana maksadı vatandaşlar arasındaki birlik ve beraberliğin tesis edilmesi olarak nitelendirmiştir. Yuvarlak masa toplantılarında alınan kararların aksine bazı kişilerin şahsi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini ve durumu şahsiyete döktüklerini, bunun toplumda kamplaşmalara yol açabileceğini belirtirken, AP'nin esas mücadelesinin mecliste olacağını, toplumun partizanlardan nefret ettiklerini öne sürmüştür.[270]

MBK, seçim propagandaları ile ilgili olarak AP ve CKMP genel idare kurullarından birer heyet çağırarak kendileri ile görüşme gerçekleştirmişti. Bu görüşme hakkında bir açıklama yapılmamasına rağmen, iki partinin seçim propagandaları sebebiyle çağrıldıkları intibası kamuoyunda hakim olmuş, komite CKMP ve AP'yi ikaz etti şeklinde algılanmıştı.[271]

İzmir'in Kınık kazasının Poyracık köyünde DP'yi över mahiyette konuştuğunun İzmir'deki gazeteciler tarafından teyit olunması üzerine AP İzmir İl Başkanı Mehmet Ali Aytaş'ın tevkif edildiği bildirilmişti. Adliye'ye getirilen Aytaş'ın duruşması sırasında adliye koridorlarında yoğun güvenlik önlemleri alınmış ve mahşeri bir kalabalık olduğu basına yansımıştı.[272]

CKMP seçim propagandalarında CHP'ye karşı sert eleştirilerde bulunarak onun karşısında yer almak istemiş bir bakıma kendini DP yerine koymaya çalışmıştı. Ancak bunu yaparken her fırsatta 27 Mayıs'ı savunan Bölükbaşı DP'nin mirasına ortak olmak adına kurulan AP ve YTP'ye de çatmaktan geri durmamıştı. CHP'yi karşı kulvardaki rakip olarak gören Bölükbaşı diğer iki partiyi kendi kulvarındaki rakipler olarak belirliyor, buna göre strateji geliştiriyordu. Kurulan iki partinin kendi partisinin önünü kesmek ve DP mirası oyların bölünmesi adına CHP tarafından kurulduğunu iddia ediyordu. Bu iddiasını Gümüşpala'nın AP lideri olması ile desteklemeye çalıştı. Öyle ki, Bölükbaşı'na göre darbe sonrasında ordu komutanı ve daha sonra Genelkurmay Başkanı olan Ragıp Gümüşpala'nın AP lideri olunca darbe

[270] **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1961, s. 1, 5.
[271] **Tercüman**, 4 Ekim 1961, s. 1, 5.
[272] **Tercüman**, 5 Ekim 1961, s. 5.

karşıtı gözükmesini tutarlı bulmamış, ayrıca AP ile alakası olmadan önce CHP'ye gireceğini iddia etmişti.[273]

Bölükbaşı, 4 Ekim'de Konya'da bir saatten fazla süren bir konuşma yaptı. Yuvarlak Masa Toplantıları ve Yassıada kararlarından bahsederken Cemal Gürsel'in eleştirilerine yanıt vermiş, hiçbir kuvvetin partisinin hakikatleri söylemesini engelleyemeyeceğini vurgulamıştır. Bundan sonra konuşmasını Gümüşpala üzerine yönlendiren Bölükbaşı, siyasi parti kurmanın bir çadır kurmak gibi basit bir iş olmadığını dün CHP lehine hareket eden Gümüşpala'nın bugün AP için bölge bölge dolaşmasını abesle iştigal bulduğunu beyan etmiştir. Gümüşpala'yı Yuvarlak Masa kararları aleyhinde hareket etmekle suçlayan Bölükbaşı, Gümüşpala'nın korunduğunu da iddia etmiştir. Sözlerini Konya'dan oy talep etmekle sonuçlandırırken tecrübelerinden ötürü kendilerinin iktidara lâyık olduğunu öne sürmüştür.

Gümüşpala ise kendisini yuvarlak masa toplantılarına aykırı hareket etmekle suçlayan Bölükbaşı'ya karşı 4 Ekim'de Edirne'deki konuşmasında kendisine ve partisine ithamlarda bulunulduğunu bu ithamlar karşısında Türk milletinin sağduyusuna güvendiğini belirtmiştir. Ülkenin iyi bir istikamette götürülmesi için partilerin iş birliği içerisinde olması gerektiğini ifade eden Gümüşpala, Bölükbaşı'yı tanımadığını onunla görüşüp memleket meselelerini tartışmak istediğini dile getiren bir uzlaşma dili ile konuşmasını nihayetlendirmiştir.[274]

Kayseri'nin Sarız ilçesinde 200 partili birbirine girdi. CKMP'liler ile CHP'liler arasında cereyan eden ve bir saat süren kavgada taş, sopa ve bıçak gibi yaralayıcı aletlerin kullanıldığı bildirildi. Ancak Jandarma'nın yoğun müdahalesiyle sonlandırılabilen kavga neticesinde 3'ü ağır 12 kişi yaralandı. Kayseri Valisi Sedat Tolga ilçeye bizzat gitme durumunda kalmış ve Jandarma komutanı ile beraber tahkikat ile ilgilenmişti.[275]

İstanbul 8 Ekim'de yapılan mitinglerle hareketli bir gün yaşadı. Saraçhanebaşı'nda aynı anda yan yana iki meydanda iki farklı parti YTP ile CHP'nin mitingleri yapıldı. İki mitingin birbirine yakın olması sebebiyle zaman zaman sesler

[273] Çaylak, **a.g.e.**, s. 409, 412-413.
[274] **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1961, s. 1, 5.
[275] **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1961, s. 1.

birbirine karışmış ilginç anlar yaşanmıştı. CHP mitingine 70 bin civarında kişi katılırken, YTP mitingini 15 bin civarı kalabalık takip etti. CHP mitinginde ilk olarak konuşan Senato adayı Ekrem Özden oldu. Özden kardeşlik parolası altında seçim kampanyasının başladığı günden itibaren CHP'nin sadece yapacaklarını halka anlattığını ifade etmiştir. Daha sonra Emel Gürler konuşmuş, partisinin "Türk evinin yapıcısı" olacağını dile getirmiştir. Bahir Ersoy ise sosyal adaletin tecelli etmesi adına oy talep etmiş, iş hayatında düzenlemelere gidileceğini, işçilere grev hakkının tanınacağının sözünü vermiştir. Ardından söz alan Suphi Baykam, yan tarafta yer alan YTP mitinginden gelen eleştirilere cevap vermiştir. YTP'li bir hatibin CHP'lilerin meydana para ile doldurulduğunu öne sürmesi üzerine Baykam, bunun bir iftira olduğunu partisinin içinde böyle bir kitlenin var olmadığını beyan etmiştir. Baykam sözlerine plan ve program meselesi ile devam etti. Ona göre CHP bir plan ve program partisiydi ve DP iktidarını sonlandıran hususun plansızlık olduğunu ifade etmiştir. İlhami Sancar'dan sonra söz alan İsmail Rüştü Aksal en fazla ilgi gören kişi oldu. Aksal 27 Mayıs darbesini överek sözlerine başlamıştı. Aksal daha sonra seçimi kazandıkları takdirde yapacaklarını sıralamıştır. Enflasyonist politikaların terk edileceğini, özel teşebbüslerin önünün açılacağını Türk işçisinin dertlerine önem vereceklerini ve vergi sahasında ıslahat yapacaklarını sıralamıştır. Ardından gecekondu meselesine değinirken buralarda yaşayanların ihtiyaçlarının giderileceğinin sözünü vermiştir. Eğitim konusunda üniversitelerin bulunduğu şehirlerde yüksek tahsil yapan gençlerin yaşam şartlarını iyileştireceğinin üzerinde durmuştur. Aksal sözlerini miting alanındaki halktan partisi için oy talep ederek tamamlamıştır. Diğer meydanda olan YTP mitingindeyse ilk sözü Fatih İlçe Başkanı almıştır. 1946 yılından bu yana CHP ile karşı karşıya olduklarını mukadderatın yine iki partiyi karşı karşıya getirdiğini, CHP'nin kalabalığı ve kuvveti yüksek hoparlörleri para sayesinde bir araya getirdiğini öne sürmüştür. Orhan Cemal Fersoy ise mücadelelerinin CHP ile olduğunu dile getirmiştir. Fersoy bir tarafta imanlı insanlar olduğunu diğer tarafta ise kaderlerine terk edilmiş kişilerin yer aldığını iddia etmiştir. Kürsüye gelen YTP'nin lideri Ekrem Alican CHP'yi işaret ederek gövde gösterisi yapmakla suçlamış, gövdenin ise suni olarak menfaatle ortaya çıkarıldığını söylemiştir. Gövdenin, suni olmasından mütevellit bir gün o gövdeyi suni olarak meydana getirenleri ayaklar altına alacağını ifade etmiştir. Bundan sonra iktisadi

meseleleri ele alan Alican, İnönü'nün yakın zamana kadar devletçi bir iktisadi yapıyı savunduğunu şimdi ise farklı bir şekilde bir iktisadi yapıyı savunmasını tutarlı bulmamış, YTP'nin ise özel teşebbüsleri temel alan bir iktisat politikasını takip edeceğini vurgulamıştır.

Bu sırada AP lideri Gümüşpala Adana'da, İnönü Ankara'da, Bölükbaşı ise Samsun'da Anadolu'da yer alıyorlardı.

Gümüşpala Adana'da yoğun bir kalabalık ile karşılandı, öyle ki uçağın pilotu normal piste kalabalık sebebiyle inememiş ve yan piste iniş yapmak durumunda kalmıştır. Gümüşpala konuşmalarına Yuvarlak Masa Toplantıları ile başladı. Bölükbaşı'yı bir külhanbeyi gibi davranmakla suçlarken, kendi partisinin toplantı şartlarına riayet ettiğini, Bölükbaşı'nın yazılı olarak davet edilmesine rağmen bu toplantıya katılmayarak aslında tanımadığını öne sürmüştür.

İnönü Ankara'daki konuşmasında, seçimlerin doğru ve dürüst yapılmasından yana olduklarını, seçimi kazansalar da kazanmasalar da iktidara gelecekleri fikrinin gerçeği yansıtmadığını söyleyerek konuşmasına başlamıştır. İç politika bahsinde huzur ve sükûnetin ülkeye gelmesinin ana hedeflerden biri kabul edildiğini, seçmenin vatanın ve vatandaşın kaderini belirleyeceğini ifade etmiştir. İktidara gelmeleri durumunda yapacaklarını sıralarken, ziraat, endüstri ve eğitimde durumun iyi olmadığını bu meselelerde başarılı olabilmek için çalışacaklarının sözünü vermiştir. Ardından DP dönemindeki iktisadi politikaları eleştirerek, enflasyonist ve israf ile güvensizliğe yönelik bir politika izlendiğini iddia etmiştir. Yapacaklarından bahisle yeni Anayasa'nın getirdiği hükümleri ve müesseseleri uygulamaya sokacaklarını vaat etmiştir.

Bölükbaşı ise Samsun'da bir miting yapmıştı. Konuşmasında CKMP'ye karşı bir ortak cephe kurulduğunu bu cephenin de menfaatler peşinde değil de belli prensiplere sahip bir kitlenin iktidara gelmesinden korkması dolayısıyla oluştuğunu belirtmiştir. Bu fikre göre devlete hakim olan zümre kendi ikbal ve menfaatlerini kaybetmek istememektedir. Bu kitlenin vatandaşın vicdanında çökmesinin kaçınılmaz olduğunu dolayısıyla 15 Ekim'de oylarını kullanacak olan vatandaşların

iyi bir vicdan muhasebesi yaptıktan sonra oylarını kullanmaları gerektiğini ifade etmiştir.[276]

Bölükbaşı'nın seçim propagandalarının öğelerinden biri de köylü olmuştur. Türk köylüsünün ihmal edildiğinin ve bu yüzden ona hizmetler götürülmediğini eleştirilerinde sıralayan Bölükbaşı seçimlerden olumlu sonuç çıkarsa Türk köylüsüne hizmeti artıracaklarını belirtmiştir.[277] CKMP lideri Bölükbaşı, Zonguldak'ta yaptığı seçim konuşmasında partisinin propagandalarına yönelik iddialar ve eleştiriler karşısında kendi cevaplarının yayınlanmadığı ve gündeme getirilmediğinden dert yanmıştı.[278]

11 Ekim 1961'de İzmir'de İnönü, yoğun bir kalabalık kitleye hitap ederek miting düzenledi. İnönü konuşmasına İzmir'in öneminden bahsederek başladı. İzmir'in tarihinin Millî Mücadele döneminden beri hareketli geçtiğini ve demokratik hareketlerin odak noktası olarak tarihsel süreç içerisinde ilerlediğini ifade etmiştir. İzmir'in iktisadi ve ticari açıdan önemli bir merkez olduğunu hem giriş ve hem de çıkış bakımından daha geniş bir kalkınma merkezi olacağını, bunu hedeflediklerini belirtmiştir. İşçi konusunun burada konuşulmasını önemsediklerini ve durumun İzmir'in önemli bir liman ve endüstri merkezi olmasından kaynaklandığını öne sürerken bu seçim dönemiyle birlikte işçi gruplarından ehliyetli kimseleri Meclis'e almayı planladıklarını dile getiren İnönü, grev hakkını tatbik edeceklerini kaydetmiştir. Son olarak vatandaşların kullanacağı oyun önem arz ettiğini ve vicdani bir muhasebe neticesinde bu işin yapılması gerektiğinin üzerinde durmuştur.[279]

CKMP ise İstanbul'daki en büyük mitingini gerçekleştirmiş, Taksim'deki mitinge çok sayıda kişinin katıldığı belirtilmişti. CKMP'li Zekâi Dormen, CHP'yi eleştirirken, iktidarı değişmez bir saltanat olarak görenlerin iktidarı kaptırmasından sonra büyük bir üzüntü içine girdiğini daha evvel partiler arası birleşmeyi öngörenlerin şimdi partizanlık içerisinde davrandıklarını ve iktidarı bir imtiyaz sahibi olma şeklinde algıladıklarını öne sürmüştü. Diğer parti ileri gelenleri de CHP'ye yüklenirken, Saadet Kaçar AP'yi eleştirmiş, DP'lilerin AP'nin peşinden gitmekle bir şey elde edemeyeceklerini iddia etmişti. CKMP Genel Başkan Vekili Ahmet Oğuz,

[276] **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1961, s. 1, 5.
[277] Çaylak, **a.g.e.**, s. 430.
[278] **Tercüman**, 11 Ekim 1961, s. 1.
[279] **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1961, s. 5.

CHP'nin koyu bir devletçilik uygulaması ile özel teşebbüsün ilerlemesine engel olduğunu, varlık vergisini tasvip etmediğini, bu durumun 3 milyar doların yurt dışına çıkmasına neden olduğunu, Yassıada kararlarının infazı sonrasında CHP'nin alınan kararların uygulanmasından rahatsızlık duymadığını ve aksine mutlu olduğunu ileri sürmüştü. Ayrıca Oğuz, halka hizmet etme uğruna bir çaba sarf ettiklerini ve bu yönde Türk halkından oy talep ettiklerini ifade etmişti.

AP lideri Gümüşpala, CKMP ve CHP'yi tenkit etmiş, partizan hareketlerin birlik ve beraberlik ruhuna zarar verdiğini belirtmişti. Gümüşpala, partisinin aleyhinde beyannameler dağıtıldığını ifade etmiş, bu şekilde bir hareketin siyasal olarak doğru bulmadığı yönünde kanaatini bildirmişti. CHP'yi eleştirirken, İnönü'nün propaganda gezisine çıkmayışının altını çizmiş ve halka uzak olduğu hakkında bir fikir ileri sürmüştü.[280]

İnönü 12 Ekim'de İstanbul'da yaklaşık 100 bin kişilik bir kalabalığa hitap etti. İnönü, konuşmasına memlekette düzen ve nizamın tesisi için vatandaşların dayanışmasına bağlı ve ahlâk içerisinde işleyen demokratik işleyişin sağlanması ile mümkün olabileceğini belirterek başlamış ve dolayısıyla fikri temelde dostluk ile kardeşliğin bulunması gerektiği üzerinde durmuştur. Daha sonra partisine yapılan hücumlara değinen İnönü, bu hücumların asılsız ve yanlış olduğunu, tahriklere kapılmamak için sebat edildiğini öne sürmüştür. Seçimlerin yaklaştığı günlerde azınlıkların, göçmenlerin CHP'nin seçimi kazandığı takdirde yurt dışına sürüleceği gibi birtakım iddiaların çoğaldığını ve bunların doğru olmadığını vurgulamıştır. Bu gibi iddiaların çoğaldığından bahisle iktidara geldikleri takdirde devlet kademelerinde tasfiye hareketinin yapılacağının yayılması, bunun ordu kadrolarında gidilecek değişiklikle anılmasının doğru olmadığını belirten İnönü, partisi değil başka parti kazansa dahi bu gibi tasfiye hareketlerine engel olmaya çalışacaklarını ifade etmiştir. İstanbul'daki CHP mitinginde ele alınan bir diğer konu ülkede güven ve istikrarın temininin önemli görüldüğü ve baş meselelerden biri addedildiği vurgulanan bu iki unsurun azınlıklar noktasında da sağlanması, güvenin azınlıklara da verilmesinin vatandaşların eşitliği ilkesi ile örtüştüğünden hareketle

[280] **Tercüman**, 12 Ekim 1961, s. 1, 5.

yaygınlaştırılacağı üzerinde durulmuştur. Yapılacak işler bahsinde işçi hayatının düzenlenmesi adına ehliyetli bir işçi kadrosunun meclise getirileceği sözü verilmiştir.

İzmit'te kalabalık bir halk topluluğuna hitap eden Alican ise 1946 ruhu ile hareket edeceklerini yinelemiştir. YTP'nin macera peşinde koşmadığını aksine diğer partilerin maceraperest bir şekilde milleti kandırmaya kalktığını ifade etmiştir. Milletin kendini aldatmaya kalkan bu siyasileri saha dışına itmesi gerektiğini belirten Alican, son çıkan arazi kanunları ve vergileriyle alakalı yasalarla ilgilerinin olmadığını belirttikten sonra Türk milletinin yapacağı bu seçimle halkı perişanlıktan kurtaracağını ve mührü YTP'ye basacağını iddia etmiştir.[281]

AP İstanbul'da tertip ettiği ilk büyük mitingi 13 Ekim'de gerçekleştirmiştir. Yoğun yağış altında yapılan mitingde iki apartman arasına gerilen büyük ebattaki AP flaması ile bir apartmanın boydan cephesini tamamen kaplayan *"1946 rey faciasını unutmadık"* yazılı döviz dikkati çeken unsurlar olmuştur. Gümüşpala konuşmasında çıktığı yurt gezilerinden bahsederek başlamıştı. 19 günde 39 vilayet dolaştığını buralarda büyük ilgi gördüğünü ve en son haddini şu an İstanbul'da yaşadığını belirttikten sonra Pazar günü gerçekleştirilecek seçimleri memleketi huzura kavuşturacak olan hamlelerin başlangıcı olarak nitelendirmiştir. Bundan sonra partisine hücum edenleri eleştiren Gümüşpala, AP'yi yer altı faaliyeti yapmakla, kin beslemekle suçlayanların iftira attığını ifade etmiştir. CKMP'yi de eleştirmiş, 13 yıl içinde üç beş milletvekili çıkarabilen bir muvazaa partisi olduğunu, Yuvarlak Masa Antlaşmasına aykırı hareketle milleti aldattıklarını açıklamıştır. Son olarak Pazar günü yapılacak olan seçimlerin önemine değinen Gümüşpala, 1946 yılında gerçekleştirilen seçimleri unutmadıklarını, bu yılki seçimlerin o yılki gibi gerçekleşmeyeceğini umut ettiklerini, oyların çalınmayacağını, sandıkların kaçırılmayacağını beklediklerini dile getirerek, AP'lileri itidalli davranmaya, tahriklere kapılmamaya davet etmiştir.[282]

---

[281] **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1961, s. 1, 5.

[282] **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1961, s. 1, 5. AP, seçim beyannamesinde de, birliktelik ve huzura dikkat çekilirken, bunun gerçekleştirilmesinde milli egemenlik ilkesinin üstünlüğünün önemli rolü olduğuna dikkat çekilmişti. Buna göre; kanunların, toplum hayatına huzur ve güvenin dolayısıyla mutluluk ve refahın gelmesinde etkin olması gerektiği, böylelikle, toplumdaki huzurun bozulmasına neden olan tecavüz, iftira, kötü niyet, insan haklarının ihlali gibi olayların engellenebileceği, frenleneceği öne sürülmüş, bu noktada devleti idare edenlerin önemli rolü olduğu, rejimin değerinin de idarecilerin değeri ile ölçülebileceği, idarecilerin değerinin de ancak milli irade yolu ile işbaşına gelmeleri ile artacağı üzerinde durulmuştu. **Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)**, y.y., 1961, s. 4.

Yüksek Seçim Kurulu seçimlerden bir gün önce seçim güvenliği ile ilgili olarak bir tebliğ neşretmişti. Tebliğde kanun ve kurallara riayet etmeyenlere, seçim güvenliğini tehlikeye sokacak davranışlarda bulunanlara para cezası veya hapis cezası verilebileceği bildirilmişti.[283] Seçmenler, sandık kurulu önüne geldikleri zaman iki kapalı oy verme yeri ile karşılaşacak, oy verdikten sonra imza edilerek mühürlenecek yahut parmak basılacak iki sandık seçmen listesi ve iki çeşit zarf görecekti. Buna bağlı olarak seçmenler Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu için iki defa oy kullanacaktı.[284]

Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu için yapılan seçimler 15 Ekim'de gerçekleştirilmişti. Hayli karışık olduğu konusunda ittifak edilen seçim mevzuatı bazı ilçe seçim kurullarında karışıklıklara yol açmıştı. Özellikle Beyoğlu İlçe Seçim Kurulu'nda bu karışıklığın bir keşmekeşlik halini almış, kurul başkanlığınca eksik olduğu ifade edilen sandıklardan gelen oy torbalarının mühürlerinin keyfi bir şekilde söküldüğü bildirilmişti. Bütün parti müşahitlerinin huzurunda mühürlenen torbaların iki kişi veya bir kişi tarafından sökülmesinde önce bir mahzur görülmemişse de işin farkına varan ilgililerin müdahalesi ile şiddetli münakaşalar yaşanmış, zabıtlar tutulmuştu. Galatasaray lisesinin zemin katında çalışmakta olan İlçe Seçim Kurulu, aniden oy torbalarının hücumuna uğramış, iş yapamayacak hale gelmişti. Bir taraftan eksikliği yüzünden geri çevrilen eksik kadrolu müşahitlerden orta salonda keyfi bir şekilde torbaları açıp, eksikleri gidermeye çalışırken, diğer taraftan bir kısım müşahitlerin kalabalıktan gözleri korkup sabaha gelmek üzere ayrıldıkları bildirilmişti. Bu arada ortalıkta bol miktarda görülen ve aslında sandık kurullarınca kaldırılması gereken oy pusulalarının hakkında fazlalık diye bahsedilmesi şaşkınlık yaratmıştı. Bunların yanı sıra torbaları açan şahısların sonradan ceplerinden çıkardıkları kırmızı balmumu ile mühürlemeye çalışmalarının hayretle müşahede edildiği kaydedilmişti. Ek olarak balmumunu ıslatmak amacıyla yakılan kâğıtlar dolayısı ile karışıklıklar yaşanmıştı.[285]

---

[283] Dürdane Şahin, "Ara Rejim ve Koalisyon Hükümetleri Döneminde (1960-1965) Türkiye'de Siyasi Hayat", **Doktora Tezi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2020, s. 348.
[284] **Tercüman**, 15 Ekim 1961, s. 1.
[285] **Tercüman**, 16 Ekim 1961, s. 1, 5.

1961 Seçimleri ile ilgili sonuçlar yavaş yavaş belli olurken, Aydın, Bursa, Manisa, Edirne, Kırklareli, Muğla, Zonguldak, Maraş, Sakarya, Balıkesir, Rize, Çorum, Trabzon, Adana, Denizli, İzmir, Isparta, Antalya, Kayseri ve İçel'de AP'nin seçimleri önde götürdüğü yönünde haberler çıkmıştı. Ankara, Malatya, Urfa, Ordu, Giresun, Muş, Kars, Ağrı, Gaziantep, Erzurum, Sivas, Hatay ve Mardin gibi vilayetlerde ise kısmen gelen ilk sonuçlarda CHP'nin önde götürdüğü bildirilmişti. CKMP'nin Afyon, Ankara, Bolu, Yozgat, Kırşehir, Çankırı, Eskişehir, Kastamonu ve Ağrı'da başarı gösterdiği, YTP'nin de Tekirdağ, Van, Kars, Kastamonu, Sivas, Kütahya, Siirt, Çanakkale, Erzincan ve Gümüşhane gibi vilayetlerde etkili olduğu kaydedilmişti.[286] Gelen ilk neticelere göre genel itibariyle Milletvekili seçimlerinde CHP, AP'nin az farkla önünde yer alırken, Senato seçimlerinde AP, CHP'nin önünde yer alırken, bu partileri YTP ve CKMP takip etmekteydi.[287]

Seçim neticeleri bir gün içerisinde alınamadı ve yeni seçim sisteminin getirdiği zorluklar sebebiyle tasnif bir gün içerisinde tamamlanamadı.[288]

15 Ekim 1961 seçimleri neticesince kimi çevrelerce beklenen sonuç çıkmayınca ve kesin bir CHP iktidarı gerçekleşmeyince seçimler sonrasında çeşitli dalgalanmalar yaşandı. Talat Aydemir'e bağlı olan albaylar cuntası seçim sonrası TBMM'nin açılmasını istemiyorlardı. Buna gerekçe olarak eski Demokrat Parti'ye bağlı siyasi kanadın parlamentoya hakim olacağını iddia ederek, 27 Mayıs'ın geçerliliğini yitireceğini düşünüyorlardı. Eski DP iktidarının oylarının Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'nin aldığından yola çıkılarak öne sürülen bu görüşte, 27 Mayıs'ın toptan ortadan kaldırılacağı savı üzerinde durulmuştu.[289]

DP'nin miras oyları AP, CKMP ve YTP arasında paylaşılmıştı. Örneğin bir önceki seçimler olan 1957 seçimlerinde sadece 4 vekil çıkarabilen parti bir sonraki seçimlerde çok daha fazla oy alabilmişti. Bu durum CKMP'nin DP'nin oylarının mirasının bir kısmına sahip çıktığını göstermektedir.[290]

İstanbul 1. Ordu Komutanı Cemal Tural, İstanbul Askeri Valisi Korgeneral Refik Tulga, yüksek düzeyde on general ve amiral ile 28 albay protokol yaparak

[286] **Son Havadis**, 16 Ekim 1961, s. 1.
[287] **Tercüman**, 17 Ekim 1961, s. 1.
[288] **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1961, s. 1.
[289] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 135, 138.
[290] Çaylak, **a.g.e.**, s. 432.

Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'a sundular. Bu protokole göre, TBMM'nin 26 Ekim 1961'de açılmadan evvel 25 Ekim'de yapılacak yeni bir müdahale ile dağıtılması düşünülmekteydi.[291]

1961 Seçimleri son derece enteresan sonuçlara gebe olmuş, beklenmedik bir netice ortaya çıkmıştı.[292] Gökhan Evliyaoğlu *"Seçim Şaşkınlıkları"* adlı bir makale yayınlarken, seçimler esnasında yaşanan gelişmeleri değerlendirmişti. *"Aydınlar demokrasisi"* biçiminde garip bir ihtirasın peşinden koşulduğunu ve bunun devam ettirilme çabası içinde olunduğunu vurgulanan yazıda, dönem itibariyle dünyanın en bakir bölgelerinde, hatta balta girmemiş ormanlarında dahi tam tamların *"çoğunluk iradesi"*, *"demokrasi"*, *"hürriyet"* şeklinde vururken, bütün hür dünya halklarının kalbi böyle çarparken, 1961 Türkiye'sinde antidemokratik düşünce kırıntılarının bulunmasının insanı üzdüğünü dile getirmişti.[293]

1961 Seçimlerinin sonuçlarının aşağı yukarı belli olmasıyla hükümetin sadece koalisyon yolu ile kurulacağı ortaya çıkmıştı. Ancak partilerin nasıl iş birliği yapacağı konusunda ciddi bir belirsizlik mevcuttu.[294] Buna göre ilk etapta koalisyonun nasıl olacağına dair dört görüş vardı. Birinci görüşe göre CHP, YTP ve CKMP ile bir koalisyon kuracaktı. İkinci görüşe veya tahmine göre de AP'nin YTP ve CKMP ile bir koalisyon kurması durumu söz konusu olacaktı. Bir diğer üçüncü görüş ise CHP ile AP'nin, seçimden çıkan neticelere göre iki büyük parti olarak, koalisyon kurmasıydı. Bu üç görüşten biri gerçekleşmediği takdirde milli koalisyon kurulması düşünülecekti. Dört parti bir araya gelmek suretiyle milli bir kabine kuracaklardı. MBK dörtlü bir koalisyonun kurulmasından yana olduğunu ilk günlerde belli etmişti. MBK heyeti parti liderleriyle görüşerek dörtlü bir milli koalisyon hükümetinin kurulması için teşebbüse geçti. Bu görüşmeler neticesinde ortaya çıkan ilk izlenime göre partiler çoklu bir koalisyona yanaşmamaktaydı.[295]

Genel Milletvekili seçimlerinde resmî sonuçlara göre, CHP 3.724.752 oyla yüzde 36,70, AP 3.527.435 oyla yüzde 34,80, CKMP 1.415.390 oyla yüzde 14,00,

---

[291] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 139.
[292] **Darbe Tutanakları Birinci Kitap Süleyman Demirel**, Haz. Veli Özdemir, Mahmut Altınöz, Ankara, Anka Yayınları, 2012, s. 28.
[293] **Son Havadis**, 18 Ekim 1961, s. 1.
[294] Ali Fuad Başgil, **Hâtıralar**, 6. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Yay., 2016, s. 120.
[295] **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1961, s. 1.

YTP 1.319.934 oyla yüzde 13,70, Bağımsızlar ise 81.732 oyla yüzde 0,80 oy oranına sahip olmuşlardı.[296]

Devlet Başkanı Cemal Gürsel, AP Genel Başkanı Gümüşpala ile CHP eski Genel Sekreteri Adana Milletvekili Kasım Gülek ile Başbakanlıkta görüşerek koalisyon hükümetinden yana olduğunu göstermiş ve hükümetin bu şekilde kurulması için temaslarda bulunmuştu.[297] Seçimler neticesinde tek bir parti iktidara gelememiş, seçimler yaşanan buhranı sonlandıramamıştı. İhtilalin fikri cephesi de çöktüğünden üçlü bir idare söz konusu oldu. Buna göre Türk Silâhlı Kuvvetler Birliği, Çankaya köşkü ve şekli bir demokrasinin neticesiyle sahneye çıkan siyasi partiler idi.[298]

1.6. Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Dört partinin katılımı ile bir koalisyon kurulması adına temaslar başlarken, ortaklaşa bir hükümet kurulması hususundaki temasları Devlet Başkanı Gürsel idare etmekteydi. MBK ilk olarak AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ile görüşerek bu konudaki teklifini yapmış ve Cumhurbaşkanlığı seçiminde Gürsel'in desteklenmesini istemişti. Gümüşpala ise şahsen dörtlü koalisyona taraftar olmadığını bildirmiş, kesin kararı partisinin genel idare kurulunun vereceğini ifade etmişti. Diğer taraftan Gürsel, Cumhurbaşkanlığı meselesi için gazetecilere verdiği beyanatında "başladığım işi yarım bırakmam" şeklinde söylemde bulunarak Cumhurbaşkanlığı için aday olacağını ima etmişti.[299]

Cumhurbaşkanlığı meselesinde Cemal Gürsel aday olmak istiyordu. Buna karşılık İsmet İnönü'nün de halkın nabzını adeta yoklarcasına Ankara'da sokaklarda yürüyerek gezmiş olduğu halkın içine karışmış olduğu ileri sürülmüştü. Ancak Cemal Gürsel'in aday olma isteğini İsmet İnönü'ye bildirildiğinde vazgeçmiş Cemal Gürsel'in adalığı iyice ön plana çıkmıştı.[300]

---

[296] 1961 Genel Seçimleri, 1963 İl Genel Meclisi Seçimi ve 1964 Kısmi Senato Seçimlerinin mukayeseli seçim cetveli, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 52.313.6, s. 3.
[297] **Tercüman**, 18 Ekim 1961, s. 1.
[298] Altuğ, **a.g.e.**, s. 164.
[299] **Tercüman**, 19 Ekim 1961, s. 1.
[300] Altuğ, **a.g.e.**, s. 155-157.

Seçim sonuçlarının resmi olarak neticeye bağlandığı illerde milletvekilleri ile senatörler mazbatalarını almaya başlamışlardı. İl Seçim Kurulu, Ankara'daki seçim sonuçlarını kesin olarak almış ve mazbatalar tanzim edilmişti.[301]

Cumhurbaşkanlığı hususunda Gürsel'in kimin oyu ile seçileceği noktasında belirsizlik hakimdi. Şöyle ki, AP'liler Ali Fuat Başgil ismi üzerinde durmaktaydı, sadece YTP oyu ile de sorunun halli mümkün görülmemekteydi. Ayrıca İnönü'nün bütün sözlerine rağmen CHP'nin tüm oylarının aynı istikamette toplanması konusunda da tereddütler mevcuttu. AP'ye yeni seçilen milletvekillerinin önemli bir kısmı Cumhurbaşkanlığına Ord. Prof. Ali Fuat Başgil'in seçilmesini istemekteydi. Buna karşılık partinin Meclis grubunda oldukça mühim sayıda sandalye işgal edecek emekli askerlerle politikaya AP'de başlamış bulunan kişilerin Ragıp Gümüşpala'nın aday gösterilmesi yönünde arzu ettikleri haberleri yayılmıştı. Ayrıca seçim neticeleri konusunda gelen telgraf ve mektuplarda Ord. Prof. Ali Fuat Başgil'in aday gösterilmesi hakkında fikirlerin beyan edildiği görülmekteydi.[302] CKMP'liler 1961 Seçimleri öncesinde parti programında bazı değişikliklere gideceklerini ve bu değişiklikleri gerçekleştirirken Ali Fuat Başgil'den faydalanacaklarını dile getirmişlerdi. Bu durum CKMP'nin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde eğer aday olursa Başgil'den yana koyacaklarının göstergesi olarak algılanmıştı.[303]

20 Ekim'de Yüksek Seçim Kurulu Türkiye Radyoları vasıtasıyla kesin sonuçları resmen açıkladı. Buna göre CHP 173, AP 158, YTP 65, CKMP 54 milletvekili çıkardı. Senato seçimlerinde ise AP 70 senatör ile birinci parti olurken onu CHP 36, YTP 28 ve CKMP 16 senatör ile izledi.[304]

Partiler siyasi faaliyetlerini 20 Ekim itibariyle bir koalisyonun kurulmasından ziyade Cumhurbaşkanlığı meselesine yani Cumhurbaşkanı'nın kimin seçileceği hususuna yönlendirmeye başladılar. Buna göre, AP Ali Fuat Başgil'i istiyor ve YTP'den yaklaşık 40, CKMP'den de 30 milletvekili ve senatörün kendi taraflarına geçerek Başgil'i destekleyeceklerine inanmışlardı. Ancak bazı çevreler de YTP ve CKMP'den bu desteğin geleceğini şüpheli olarak görmekteydi.[305]

---

[301] **Tercüman**, 20 Ekim 1961, s. 1.
[302] **Tercüman**, 20 Ekim 1961, s. 1, 5.
[303] Çaylak, **a.g.e.**, s. 405.
[304] **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1961, s. 1; **Akşam**, 21 Ekim 1961.
[305] **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1961, s. 1.

1961 Seçimleri sonrasında DP'den kalan miras oylara sahip çıkan siyasi oluşumların ağırlık kazandığı bir parlamento ortaya çıkmıştı. Bu durumdan rahatsız olan MBK'dan ayrı fakat kuvvetli bir örgüt olan ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Harp Akademileri Komutanı Faruk Gürler gibi ordudaki önemli kişilerin desteklediği "Silahlı Kuvvetler Birliği" üyeleri 21 Ekim günü İstanbul Harp Akademisi'nde yaptıkları toplantıyla meclisin toplanmadan dağıtılması gerektiği fikrini ortaya sürmüştü.[306] Uzun görüşmeler sonucunda İnönü'nün de araya girmesiyle komutanlar ikna edilmiş ve bu faaliyet durdurulmuştur. Yapılan anlaşmaya göre Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı, İnönü'nün Başbakan olması ve siyasi affın şimdilik kaydıyla gündeme gelmemesi kararı alınmıştı.[307]

Cumhurbaşkanlığı adaylığı için daha ziyade Prof. Başgil ile Başkan Gürsel üzerinde durulduğu görülmekteydi. AP milletvekillerinin büyük bir kısmının Başgil üzerinde durduğu, Gümüşpala'nın adaylığını isteyenlerin ise çok az olduğu bildirilmekteydi. AP milletvekillerinden bir kısmının da Başkan Gürsel lehinde düşündükleri ileri sürülmüş, ancak bunların Gürsel'i Gümüşpala'ya karşı tercih eder durumda oldukları kaydedilmişti. Başgil'in AP adayı olarak gösterildiği takdirde, bunların çoğunluğunun Başgil'e oy verecekleri iddia edilmişti.[308]

Parti liderleri ile seçim sonrasında 23 Ekim 1961'de Adalet Bakanlığı'nda toplantı yapılmıştır. Siyasileri, toplantıya askeri idarenin İçişleri Bakanı davet etmişti. İçişleri Bakanı ortada bir hükümet olmadığını ve hükümetim kurulması için liderlere görev düştüğünü belirtti. CHP adına İsmet İnönü, YTP adına Ekrem Alican ve Raif Aybar, AP'den Ragıp Gümüşpala, CKMP'den Osman Bölükbaşı ile Hasan Dinçer bu toplantıda yer aldı. Toplantıda gündeme gelen konular; Cumhurbaşkanı kimin seçileceği, Yassıada'daki siyasi tutukluların affı meselesi ve orduda emekliye

---

[306] 21 Ekim 1961 günü saat 14.30'daki toplantıda imza edilen ve ittifakla kabul edilip mutabık kaldıkları protokole göre:
"a) Türk Silâhlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısından evvel duruma fiilen müdahale edecektir.
b) İktidarı milletin hakikî ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir.
c)Bütün siyasî partiler faaliyetten men edilecek seçim neticeleri ile Milli Birlik Komitesi feshedilecektir.
d) Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilemeyecektir."
Üç nüsha olarak hazırlanan protokol bütün üyeler tarafından aynı anda imzalanmıştır. Altuğ, **a.g.e.**, s. 192-193.
[307] Çaylak, **a.g.e.**, s. 433.
[308] **Tercüman**, 23 Ekim 1961, s. 1, 5.

sevk edilen askerlerin geri dönme meselesi idi. Bunlardan ön plana çıkan cumhurbaşkanının kim olacağı sorunuydu. Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı olması gerektiği fikri öne sürülürken, liderlerden Osman Bölükbaşı'nın buna karşı çıkması durumu söz konusu oldu. Bölükbaşı bu kararı tek başına alamayacağını dile getirirken, partisinin yetkili kurullarına danışmadan bunu yapamayacağını söyledi. Nitekim bir başka odada Hasan Dinçer, Abdülhak Kemal Yörük ve Fuat Arna ile görüştü. Uzun süren direniş sonunda evet kararı çıktı. Evet kararında, cumhurbaşkanlığı için olur da Cemal Gürsel kabul edilmezse yeni bir müdahale karşısında Osman Bölükbaşı'nın sorumlu olabileceğinin vurgulanması etkili olmuştu. Bu sorumluluğu özellikle Raif Aybar dile getirmişti.[309]

Kamuoyundaki kanaate göre Gürsel'in adaylığı konusu ön plana çıkmakta ve gelişmeler de bu yönde seyretmekteydi.[310] Samsun Senatörü Ord. Prof. Ali Fuat Başgil, basın mensuplarına verdiği demeçte bütün milletvekillerinin isteği üzerine cumhurbaşkanlığına adaylığını koymayı kararlaştırdığını açıkladıktan sonra kendisinin hayatında hiçbir vazifeye ve makama talip olmadığını, daima layık görüldüğünü ve çağrıldığını ifade etmişti.[311]

Parti liderleri, MBK, Bakanlar Kurulu ve Silahlı Kuvvetlerin komutanları 24 Ekim 22.30'da başlayan ve sabaha karşı 03.30'a kadar süren bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda TSK siyasi parti liderlerinden üç konuda taahhüt almıştır. Birincisi Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı adaylığının desteklenmesi diğeri Yassıada kararlarının ve bundan sonra Yüksek Adalet Divanı'nın vereceği kararların infazının devam etmesi, üçüncüsü ise MBK tarafından çıkarılan ordu ile ilgili kanun ve kararların geçerli kalması idi.[312]

25 Ekim 1961 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Gürsel'in nutku ile açıldı. İlk toplantıda dikkati çeken olaylar yaşanmıştır. Melâhat Gedik ve Neriman Ağaoğlu salona girince bazı milletvekilleri tarafından elleri öpülmüş, Gedik, Ağaoğlu ve AP ikinci başkanı Cemal Gürsel salona girdiğinde ayağa kalkmamışlardı.[313] TBMM'nin yeninden açılması ile Kurucu Meclis ve MBK'nın hukuken varlıkları sona ermişti.

[309] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 141-143.
[310] **Tercüman**, 24 Ekim 1961, s. 1.
[311] **Tercüman**, 25 Ekim 1961, s. 1.
[312] **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1961, s. 1.
[313] **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1961, s. 1.

Buna bağlı olarak Kurucu Meclis üyelerinin taşıdıkları bu sıfat sona ererken, MBK üyeleri ise yeni parlamentoda senatörlük sıfatını elde etmiş bulunuyorlardı. Yeni Bakanlar Kurulu kurulduktan sonra görevde bulunan Bakanlar Kurulu'nun da görevi de kendiliğinden sonlanacaktı.[314]

Ali Fuat Başgil Cemal Gürsel'e karşı cumhurbaşkanı adayı iken, adaylıktan vazgeçmiş, ayrıca karşılaştığı baskı sebebiyle de senatörlükten dahi istifa ederek İsviçre'ye yerleşmişti.[315] TBMM'nin 26 Ekim'de yapacağı ikinci toplantıda cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleştirilecekti. Samsun AP listesinden bağımsız olarak senatör seçilen Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in senatörlükten istifa etmesi üzerine Gürsel, cumhurbaşkanlığı için tek aday olarak kalıyordu. Bu durum karşısında parlamento içerisindeki cumhurbaşkanlığı adaylığına ordudan müdahale gelmesi ve bu konuda şartların parti liderlerine kabul ettirilmesi kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştı.[316] 1961 seçimleriyle siyaset sahnesine giren Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Cumhurbaşkanlığına aday olmuş fakat askeri idarenin müdahalesi neticesinde çekilmek durumunda kalmıştı.[317] Gürsel karşısında AP'nin çıkarmayı düşündüğü aday Başgil, adaylığını geri çekmekle kalmadı, ülkeyi bırakıp yurt dışına çıkmıştı. Bu da gösteriyordu ki, ülkede *"şekli bir demokrasi"* söz konusu idi. Seçilmiş üyelerden oluşan meclisin hür çalıştığını söylemek mümkün değildi.[318]

26 Ekim 1961 günü parlamento açıldığında yapılan toplantıların aksine AP'liler farklı bir cumhurbaşkanı adayı fikrindeydiler. Desteklemek istedikleri aday Ali Fuat Başgil idiyse de bu istek gerçekleşemeyecekti. Çünkü Başgil'in adaylıktan el çektirilmesi söz konusu oldu. Tüm bunlara rağmen yaklaşık 125 AP'li yine de Cemal Gürsel'e oy vermedi.[319] 26 Ekim 1961'de senatör ve milletvekillerinin toplam 607 oyundan 434'ünü alan Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi. Oylamada 156 çekimser oy görülürken 17 kişi aday olamadıkları halde Bölükbaşı, Başgil, Ürgüplü ve İnönü gibi başka kişilere oy verdiler. Aynı gün, Meclis başkanı seçimi için çoğunluk temin olunamadığı için seçim yapılamazken, Cumhuriyet Senatosu'nda ilk

[314] **Tercüman**, 26 Ekim 1961, s. 1.
[315] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 206.
[316] **Tercüman**, 26 Ekim 1961, s. 1.
[317] Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, 3. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2014, s. 18.
[318] Altuğ, **a.g.e.**, s. 165.
[319] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 147-148.

toplantı gerçekleştirilirken Senatoda çıkan tartışmalar sebebiyle başkanlık divanı dahi seçilemedi.[320]

Cumhurbaşkanı seçimi sonrasında cumhurbaşkanı kontenjanından Senatoya girecek olan üyelerden dördü belli olmuştu. Emekli Genelkurmay Başkanı Kâzım Orbay, MBK'nın Adalet Bakanlarından Amil Artus, Roma Büyükelçisi Cevat Açıkalın, Emekli Hava Korgenerali Enver Akoğlu Gürsel tarafından Senato üyeliğine atanmışlardı.[321]

1.7. Meclis Başkanlığı ve Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı Seçimi

Cumhuriyet Senatosu için günlerdir devam eden mücadele partilerin aralarında anlaşmaları üzerine sona ermiş, AP Kayseri listesinde bağımsız senatör seçilen eski büyükelçilerden Suat Hayri Ürgüplü Senato başkanı olarak seçilmişti. Suat Hayri Ürgüplü 140 oyla Senato Başkanlığı'na seçilirken, Kâzım Orbay'a 7 oy çıkmış, 18 de boş oy kullanılmıştı. Diğer yandan Millet Meclisi Başkanı ise hala seçilememişti. Sekizinci tura gelinmesine rağmen adaylardan hiçbirinin gerekli olan 226 oyu alamaması nedeniyle başkan seçilememekteydi. Son iki turada seçime tek aday olarak giren CHP adayı Rize Milletvekili Fuat Sirmen AP, CKMP ve YTP milletvekillerinden destek görmemesi nedeniyle gerekli oyu alamamıştı. Bunun üzerine seçimler 1 Kasım gününe ertelenmişti. 26 Ekim'de başlayan ve o gün yapılan ilk tur seçiminde YTP'den Yusuf Azizoğlu ile CKMP'den Abdülhak Kemal Yörük aday olarak girmişlerdi. Adayların yeterli oyu alamaması üzerine seçim tehir edilmiş, daha sonra üç tur yapılmasına rağmen netice almak mümkün olamamış ve partiler anlaşabilmek için toplantıyı yeniden tehir etmişlerdi. Alınan karar gereğince 4 partinin ileri gelenleri Mecliste toplanarak ihtilaf durumunu çözmeye çalışmışlardı. Millet Meclisi Başkanının CHP adayından seçilmesi talep edilince AP, CKMP ve YTP bu kararı benimsememişti. Bu arada YTP'li Yusuf Azizoğlu adaylıktan çekilme kararı almıştı. CHP'liler ise aldıkları karar gereğince Rize Milletvekili Fuat Sirmen'i aday göstermişlerdi. Oylamaya geçildikten sonra CKMP'li Yörük de mevcut krizi halletmek adına çekilmek istediğini belirtmişti. Yapılan tasnif sonunda oylamaya 368

[320] **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 2, 26.10.1961, s. 9; **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1961, s. 1.
[321] **Tercüman**, 27 Ekim 1961, s. 1.

milletvekilinin katıldığı, Fuat Sirmen'in 182, Abdülhak Kemal Yörük'ün 107, Kasım Gülek'in 9 ve Ata Topaloğlu ile Ş. Raşit Hatipoğlu'nun da 1 oy aldıkları görüldü. Seçilmek için yeterli oy alınmadığı için altıncı defa seçime gidileceği sırada CKMP'li iki milletvekili önerge vererek çekilmiş bulunan Yörük'ü yeniden aday göstermişlerdi. Yeniden yapılan oylama sonucunda Sirmen, 183, Yörük de 138 oy almış, 11 oy Kasım Gülek'e birer oy da Hatipoğlu ve Tahsin Demiray'a verilmiş, 47 vekil de çekimser kalmışlardı. Bu arada ilginç bir şekilde Yörük, kendisinin ikinci defa aday gösterildiğinden haberi olmadığını belirttikten sonra feragatinde ısrarlı olduğunu açıklamıştı. Ardından yedinci tur seçimler gerçekleştirilmiş, CKMP'lilerin katılmadıkları oylamada Fuat Sirmen 217, Erim 4, Gülek 3, Bölükbaşı ve İnönü 1'er oy almışlardı. Diğer turda Sirmen tek aday olarak seçime girmiş yine yeterli oyu alamamıştı. Bu oylamaya CKMP'lilerin yanı sıra AP'lilerin de önemli bir kısmının katılmadığı belirtilirken, 72 milletvekilinin de çekimser oldukları bildirilmişti.[322]

Günler süren oylamalar sonrasında dokuzuncu turda Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak Sirmen seçildi. Sirmen salt çoğunluğun yalnız bir fazlasını alarak 348 milletvekilinden 227'sinin oyunu almış ve Meclis Başkanı seçilmiştir. Ayrıca Kasım Gülek'e 11, Nihat Erim'e 8, Fethi Çelikbaş'a 1, Ekrem Alican'a 1, İhsan Köknel'e 1, Y. Kadri Karaosmanoğlu'na 1, 98'de çekimser oy çıkmıştı.[323]

1.8. Çift Meclisli Sistem: Cumhuriyet Senatosu'nun Parlamenter Hayata Dahil Olması

Cumhuriyet Senatosunun kuruluş gerekçesinde ana madde olarak, yasamanın daha verimli ve etkili kullanılması amacı güdülmüştü. Anayasa gerekçesinde Senatoya düşen görevlerin başında partilerin politikalarının toplumun bazı kesimlerinin görüşlerini göz ardı etmelerine engel olunması geldiği belirtilmişti. Bir diğer husus olarak siyasi tercihlerin ve kararların kamuoyuna daha açık bir kitle önünde gerçekleştirilmesi ve hükümet kararların başka bir sahada da ele alınması tartışılmasının faydalı olacağı üzerinde durulmuştu. Bunun yanı sıra alınan kararların

[322] **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 3, 28.10.1961, s. 23; **Tercüman**, 29 Ekim 1961, s. 1, 5.
[323] **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 4, 1.11.1961, s. 46. **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1961, s. 1.

yasa tasarılarının tetkik edilerek daha düzgün bir şekilde ortaya çıkarılmasının hedeflendiği ileri sürülmüştü.[324]

25 Ekim 1961'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde gerçekleştirilen bir seminerde yeni Anayasa tasarısı üzerinde durulmuş ve tasarı tenkit edilmişti. Bazı siyasilerin de katıldığı semineri Fakülte Dekanı Prof. Cahit Talas açmış ve Anayasanın halk efkârının münakaşasına terk edilmesi gerektiğini belirtmişti. İdare Hukuku Profesörü Tahsin Bekir Balta ise yeni Anayasa tasarısı üzerinde bazı fikirler öne sürmüştü. Anayasanın milletçe benimsenmesi gerektiğini, şekli teminat ve cezai müeyyidelerin Anayasanın teminatı olamayacağını dile getiren Balta, Anayasanın bu kadar dar bir komisyonda hazırlanmasının doğru olmadığını, daha geniş ve siyasi partilerin de katılacakları bir komisyon tarafından hazırlanmasının lüzumlu olduğunu, Kurucu Mecliste incelendikten sonra referanduma gidilmesini uygun bulduğunu belirtmişti. Balta, Anayasanın teferruatlı olmaktan ziyade prensipleri ihtiva etmesinin daha önemli olduğunu vurgulamıştı. Prof. Yavuz Abadan ise Anayasa tasarısındaki ikinci meclis mevzuunu lüzumsuz bulmuştu. Bu durumu bir örnekle açıklayan Abadan, iki meclis bulunan ülkelerde geleneksel ve tarihi bir alt yapının mevcut olduğunu, Türkiye'de bu şartların bulunmadığının altını çizmiştir.[325]

Temsilciler Meclisinin 21 Ocak'taki toplantısında yeni seçim tasarısına bağlı olarak yapılacak seçimler sonrasında kurulacak olan Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosunun üye sayıları ortaya çıkmıştı. Alınan karara göre Millet Meclisinin 450, Cumhuriyet Senatosunun da 150 üyesi olacaktı. Anayasa Komisyonunda, İkinci Meclis için teklif edilen kooperatif sistemi reddedilmiş, her iki meclisin de genel oyla kurulması kararlaştırılmıştı. Cumhuriyet Senatosunun seçimle gelen 150 üyesinin yanında atama ve diğer yollarla gelecek üyeleri de olacaktı. Bunlardan az sayıdaki üye cumhurbaşkanı tarafından belirlenecekti. Eski cumhurbaşkanları ve yedi yıl müddetle Anayasa Mahkemesi başkan veya üyeliği yapmış olan kimseler de Senatoda tabiî üye olarak yer alacaklardı. Millet Meclisi seçimleri dört yılda bir yapılacak, Senatonun görev süresi yedi yıl olacak, ancak Cumhuriyet Senatosunun üyelerinden üçte biri iki yılda bir yapılacak olan seçimlerde yenilenecekti. Millet

[324] Tunca Özgişi, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 153, Ankara, TBMM Basımevi, 2012, s. 57.
[325] **Tercüman**, 26 Ekim 1960, s. 1.

Meclisinin yetkileri Senatoya oranla daha geniş tutulmuş, iki meclis arasında kanunlarla ilgili olarak çıkacak ihtilâfların nihai hal yeri olarak Millet Meclisi ön plana çıkmıştı. Kanunların görüşülmesine normal olarak Millet Meclisinde başlanacak, ama Bakanlar Kurulu istediği takdirde kendi kanun tekliflerini Cumhuriyet Senatosunda daha önce görüşülmesini sağlayabilecekti. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu sıkıyönetim, savaş ilanı gibi bazı yetkilerini ancak birlikte yapacakları toplantılarda kullanacaklardı.[326]

1961 Anayasa Tasarısına göre Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere çift Meclisli bir yapıya geçilecekti. Tasarıda Millet Meclisinin üyelerinin tamamı, Senato üyelerinin ise önemli bir kısmı halk tarafından seçilecekti. İki Meclis arasında milli iradeyi temsil bakımından fark yokmuş gibi gözükmekteydi. Ancak bütçe örneğinde olduğu gibi diğer yasama faaliyetlerinde milletvekillerine daha geniş yetkiler tanınmıştır. Buradan hareketle Millet Meclisinin bir adım önde olduğunu görmekteyiz. Örneğin bütçe görüşmelerinde hükümetin tasarıyı mali yıl başlangıcından üç ay önce parlamentoya verecek, ardından Millet Meclisi ve Senato üyelerinden oluşan karma bir komisyon iki ay içinde bütçeyi inceleyecekti. Cumhuriyet Senatosu komisyon raporunu ve bütçeyi bir hafta içerisinde incelemekle yükümlü idi. Senatonun kabul ettiği metin ve bütçe cetvelleri ise tekrar komisyona havale edilecek orada kontrol edildikten sonra en nihayetinde son karar Millet Meclisinde olacaktı. Çift Meclisli yapının bu sistematiği ele alındığında dönemin dünyadaki örneklerinde tam aksi bir istikamet söz konusuydu. Yasalar önce mebusan meclislerinde görüşülüyor sonra senatolara aktarılıyordu. Buradaki istikamette ise önce Cumhuriyet Senatosunda görüşülmesi sonra Millet Meclisine havalesi durumudur. Dünyadaki örneklerinde senatoların faydası mebusan meclislerindeki temayüllerin törpülenmesi biçiminde tezahür etmişti.[327]

Cumhuriyet Senatosunun görev ve yetkilerine bakıldığında; soru, genel görüşme ve Senato araştırması 1961 Anayasası'nın 88. maddesi uyarınca Senatonun tek başına kullanabildiği görev ve yetkileri arasındayken, yasaların teklifi ve görüşülmesi ile anayasa değişikliklerinin görüşülmesi Millet Meclisi ile kullanılan yetkilerdi. Bir de Millet Meclisi ile ortak yapılan toplantılar vasıtasıyla kullanılabilen

[326] **Tercüman**, 22 Ocak 1961, s. 1, 5.
[327] **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1961, s. 2.

yetkiler mevcuttu. Savaş ilanı, yurt dışına asker gönderme veyahut yabancı askerlerin yurt içinde bulunmaları durumunda, cumhurbaşkanlığı seçimi ve cumhurbaşkanının vatana ihanet durumunda suçlandırılması, başbakan ve kabine üyelerinin hakkında soruşturma yapılması ve kararın Yüce Divana gönderilmesi, tasarılar ve teklifler konusunda meclislerin görüşlerini uzlaştıran karma komisyon raporlarının görüşülüp neticeye vardırılması, sıkıyönetim kararının alınması ve Bakanlar Kurulunun üniversitelere el koyma kararının onaylanması gibi hususlar Senato ve Millet Meclisi birleşik toplantılarında alınabilecek kararlardı.[328]

Millet Meclisi ve Senato'nun ayrı düştüğü kararlar mevcuttu. Örneğin; Avrupa Konseyi İstişarî Asamblesine katılacak Türk temsilcilerin belirlenmesinde Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu arasında ihtilâf ortaya çıkmıştır. Buna göre toplam 10 temsilci belirlenmesi gerekmekteydi. TBMM bir toplantısında Millet Meclisine 7, Cumhuriyet Senatosuna da 3 temsilci gönderme hakkı tanınması kararını almıştır. Senatörlerin olumsuz oy kullanmasına rağmen bu kararı alan milletvekilleri çoğunluğu teşkil ettiklerinden bu kararı çıkardılar. Senato ise 21 Kasım 1961 tarihli toplantısında Millet Meclisinin bu kararını protesto etmiştir. Senatörler her iki meclisin de eşit yetkilere sahip olduğunu savunurlarken, 5 temsilci gönderilmesi üzerine verilen önergeyi 10 oya karşı 57 oyla kabul etmişlerdir. Dolayısıyla ortaya iki farklı karar çıkmış, Millet Meclisi ile Senato arasında ihtilâf doğmuştu.[329]

Millet Meclisi ve Senatonun kararlarının farklı olduğu durumlara örnek teşkil eden bir başka duruma baktığımızda; TBMM'nin 13 Temmuz'daki toplantısında, Siyasi Partiler Kanununun tartışmalı maddeleri hakkında Karma Komisyondan gelen raporu görüşülmüş ve kabul etmişti. Millet Meclisi ile Senato arasında tartışmalı olan maddelerden ana muhalefet partisi başkanına taşıt verilmesi ve ödenek tahsisi konusunda Karma Komisyon, Meclis metnini esas tutmuş ve ana muhalefet partisi Genel Başkanına taşıt ve ödenek verilmesini uygun görmüştü. TBMM toplantısında bu konu tartışılmış ve AP'li Reşat Özarda *"Ekseriyet seçim sistemi olsaydı bu madde uygun olurdu. Yarın çoğunluk partileri bir koalisyon kurar ve geriye ana muhalefet partisi diye küçük bir parti kalırsa bunun genel başkanına araba ve ödenek mi*

[328] **Özgişi**, **a.g.e.**, 93, 103, 110.
[329] **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1961, s. 5.

vereceğiz" demişti. Senatör Vasfi Gerger, Senato metninin Komisyona yanlış intikal ettiğini ileri sürünce bu maddenin görüşülmesi sonraya bırakılmıştı. Bundan sonra İl Yönetim Kurulu, İl Kongresi ve Yönetim Kurulunun yedeklerinin durumu hakkındaki 15. Madde Karma Komisyondan geldiği şekliyle kabul edilmiştir. Komisyondan gelen muhalefet partisi liderinin durumu ile ilgili madde ise; "*Hükümete katılmayan siyasi partiler arasında Meclisteki Milletvekili sayısı 45'in üzerinde olan partiye ana muhalefet partisi denilecek ve bu partinin Genel Başkanının emrine bir taşıt verilecekti. Muhalefet Başkanına ayrıca bir ödenek verilemeyecekti."* şeklinde kabul edilmişti.[330]

Cumhuriyet Senatosu için ayrı bir yer inşa edilmemiş, senatörler TBMM içerisinde kendileri için ayrılan bir bölümde faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Senato oturumlarının gerçekleştirildiği salonda, toplantılar bittikten sonra ya da Senato toplantılarının olmadığı zamanlarda partiler grup toplantılarını düzenlemişlerdi.[331]

1.9. Koalisyon Hükümetleri Dönemi Siyasal Hayatına Genel Bir Bakış

Büyük Millet Meclisi Başkanı belirlendiğinde parlamentodaki başkanlıklar konusunda ihtilaflar halledilmiş oldu ve Cumhurbaşkanı Gürsel de koalisyonun kurulması için temaslarına başladı. Gürsel'in liderler ile konuşacağı belirtilmişti fakat koalisyon düşüncesinin CHP ile AP tarafından müşterek şekilde kurulacak olan bir hükümetten yana olduğu kamuoyunda konuşulmaya başlanmıştı.[332]

Cumhurbaşkanı Gürsel, hükümetin kurulması konusunda dört parti lideri ile de görüşme yapmıştı. Bu görüşmeler sonucunda sadece YTP Genel Başkanı'ndan bir açıklama gelmiş, Alican koalisyona dahil olabileceğini kaydetmişti.[333] Koalisyon kurulması hususunda üçlü bir ittifak fikri kabul görmeye başlamıştı. Buna göre CHP, AP ve YTP'den oluşan bir koalisyon kurulması düşünülüyor ve hatta bu noktada CKMP bile kararı olumlu buluyor, muhalefette kalacağını belirtiyordu. Ancak CHP'nin başbakanın kendisinden olmasını istemesi üzerine bir buhran yaşanmıştır. Siyasi parti liderleri üçlü bir koalisyon kurulması noktasında anlaşmışlardı. Fakat AP

[330] **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1965, s. 7.
[331] Özgişi, **a.g.e.**, 59.
[332] **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1961, s. 1.
[333] **Tercüman**, 4 Kasım 1961, s. 1.

ile YTP, CHP'den bir başbakan olmasını istememişlerdi. Başbakanın hangi partiden çıkacağı konusu koalisyonun kurulmasını çıkmaz sokağa soktu.[334] CHP'nin başbakanlık konusunda ısrarlı olması nedeniyle YTP ile AP'nin yakınlaşma durumunun söz konusu olduğu belirtilmişti.[335]

Hükümet buhranı günler geçmesine rağmen çözülememiş koalisyon bir türlü kurulamamıştır. 9 Kasım'da yapılan görüşmeler neticesinde AP, YTP ve CKMP ile bu işin olmayacağını ve bir koalisyon kurulamayacağını görmüştür. Artık yavaş yavaş sadece iki parti CHP ile AP ön plana çıkıyordu. Alican aynı gün yaptığı basın toplantısında milli bir koalisyon hükümeti kurulmasını çok istediklerini ancak bu dörtlü koalisyona CKMP'nin engel olduğunu dile getirmiştir. Alican CKMP'nin koalisyon düşüncesi dışında kalması ile ortaya üç partinin koalisyon kurma durumunun çıktığını rahat bir koalisyon kurulmak isteniyorsa ve huzur temin edilmek isteniyorsa AP-CHP-YTP koalisyonun uygun olduğunu belirtmiştir. Bu da olmadığı takdirde geriye AP-CHP koalisyonu fikrinin kaldığını ifade eden Alican, koalisyon nasıl kurulursa kurulsun bu iki partiye büyük mesuliyet düştüğünün altını çizmiştir. Alican daha sonra müşterek bir koalisyona partisi YTP'nin çağırılması durumunda eşitlik ilkesine önem vereceklerini bu eşitlik meselesinin başbakanlıktan başladığını en iyi usulün sırayla permütasyon usulü ile başbakanın her partiden olmasıyla gerçekleşebileceğini dile getirmiştir. Alican illa ki koalisyona dahil olmak peşinde koşmadıklarını AP ile CHP'nin bir koalisyon kurabileceklerini önemli olan bir an evvel hükümetin kurulup ülkenin dışarıya karşı güvenini ispat etmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur. Bu arada parti liderleriyle temasına devam eden Gürsel, Fahri Özdilek ve Sıtkı Ulay vasıtasıyla İnönü'ye hükümet kurma teklifini yapmış, İnönü'de sıcak bakmıştı. AP de yavaş yavaş İnönü'nün Başbakan olacağı iki yardımcısının AP'den olacağı bir usulü benimsemeye doğru yöneliyordu.[336]

Cumhurbaşkanı Gürsel, 10 Kasım 1961'de Çankaya'da Meclis Başkanları, parti liderleri ve partilerin Meclis grubu başkanları ile başbakan tayini konusu ile ilgili bir görüşme yapmıştır. Cemal Gürsel, iki haftadan beri hükümetin kurulması için yapılan çalışmaların tamamlandığını belirtmiştir. Gürsel, toplantı sonrasındaki

[334] **Cumhuriyet**, 5 Kasım 1961, s. 1.
[335] **Tercüman**, 6 Kasım 1961, s. 1.
[336] **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1961, s. 1, 5.

açıklamasında, İnönü'nün Başbakan olarak görevlendirildiğini bildirdi.[337] Hükümeti kurmakla görevlendirilen İnönü, temasları sonrasında Cumhurbaşkanı Gürsel ile bir araya gelerek, bilgi vermişti. Görüşme sonrasında gazetecilerin sorularını yanıtlayan Gürsel, üçlü koalisyon için ümidini koruduğunu ifade etmişti. Partilerin kulislerinde hakim olan havaya bakıldığında, bütün partiler hükümetin bir an evvel kurulması gerektiği üzerinde birleşmişler ve bunun için de bir takım fedakârlıklar yapılması konusunda görüş birliğine varmışlardı. Ama bu fedakârlığı her parti kendisi dışındaki partiden beklemekte bu durumun hallolmasını güçleştirmekteydi.[338]

AP'nin 15 Kasım'da gerçekleştirdiği grup toplantısında İsmet İnönü Başbakanlığında koalisyon hükümetinin teşkili konusunda bir oylama yapılmıştır. Oylamaya evet diyenler ile hayır diyenler arasında oldukça gerilimli bir havada yapılan ilk oylama neticesinde hayır oyu 89, evet 87, 14'de çekimser oy çıktığı görüldü.[339] Fakat kişi sayısının sağlaması yapıldığında fazla çıkınca yeniden oylama yapılması gerekli görülmüştür. İddia edilene göre hayır oyları kişi sayısına göre fazla fazla atılmıştı. 80 kişi olan hayırcıların 89 oy kullandığı öne sürülmüştü. Gümüşpala gruptaki konuşmasında evet vermenin parti ve ülke için öneminden bahsetmiş, çekimserlerin meseleye kani olamadıklarından arada kaldıklarını, fakat bu açıklamadan sonra kani olmalarına bağlı olarak evet verdiklerini belirtmeleri ardından Gümüşpala'nın koalisyona katılım noktasında partisinin kararının olumlu olduğunu bildirmesiyle evet kararı çıkmış oluyordu. Genel İdare Kurulu'nun toplanmasının ardından İnönü'lü bir hükümetin varlığı için oylama yapılmış, Genel İdare Kurulu üyeleri olumlu oy çokluğu ile bunu kabul etmişlerdir. Nihayetinde AP grubu İnönü ile koalisyon hükümeti kurulması için müzakerelere başlama kararı almıştır. Aynı gün İnönü ile Gümüşpala bir araya gelmiş, liderler koalisyon için bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantının ardından Başbakanlık tarafından bir tebliğ yayınlanmıştır. Bu tebliğe göre AP ile CHP'nin İnönü Başbakanlığı altında karma bir hükümet kurma kararı aldığı ilân edildi.[340]

---

[337] **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1961, s. 1, 5.
[338] **Tercüman**, 13 Kasım 1961, s. 1.
[339] Aslında AP örgütünün koalisyon hükümetine girmeyi pek istemediği ve muhalefette kalmaktan yana olduğu da söylenebilir. Hanife Kuru, "27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar-Muhalefet İlişkileri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 8, 1998, s. 258.
[340] **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1961, s. 1, 5.

Hükümeti oluşturacak AP ile CHP mutabakata vararak koalisyonun kurulması için bir protokol imzalamıştı.[341] Bu gelişme karşısında AP İzmir İl İdare Heyeti olağanüstü bir toplantı düzenlemiş, bu toplantı sonunda Genel İdare Kuruluna bir telgraf çekmişti. Telgrafta parti Meclis grubuna rağmen Genel İdare Kurulunun ekseriyetin oyu hilafına hareket ederek CHP ile koalisyona girdiği vurgulanmıştı.[342] 17 Kasım'da bir araya gelen CHP ve AP'li yetkililer yedi saat süren uzun bir toplantı sonrasında bakanlıkların paylaşımı konusunda anlaşmaya varmışlardı. Bu toplantı sırasında özellikle Başbakan Yardımcılığı hususunun en sıkıntılı noktayı teşkil ettiği belirtilmişti.[343]

AP-CHP koalisyon hükümetinin kuruluşu Cumhurbaşkanlığı tezkeresi ile Millet Meclisinin 20 Kasım'daki toplantısında milletvekillerinin bilgisine sunulmuştu.[344]

Yeni kurulan koalisyon hükümetinin programı Millet Meclisinde gündeme gelmiş, söz alan Başbakan İsmet İnönü, ülkenin iç politikası için ön planda duran ve halledilmesi gereken ana meselenin vatandaşlar arasında huzurun temin edilmesi ve iyi münasebetin sağlanması olduğunu ifade etmişti. Siyasi mücadelelerin yarattığı uzaklık ve çekişmenin koalisyon hükümeti zamanında halledilmesi ve huzura devşirilebilmesi için imkânların mevcut olduğunu belirten İnönü, siyasi ayrılıklar noktasında idarecilerin ve özellikle de iktidarda bulunan kişilerin mesuliyetini işaret etmişti.[345] AP Grubunun hükümet programını beğenmediği yönünde kamuoyunda yansımalar meydana gelmişti. Özellikle siyasi aftan bahsedilmemesinin eleştirilerin odak notası olduğu bildirilirken, bir hayal kırıklığı yaşanmıştı.[346] Başbakan İnönü, AP Genel Başkanı Gümüşpala'nın daveti üzerine AP Meclis Grubuna gelmiş ve hükümetin programı üzerine bir konuşma yapmıştı. İnönü'nün *"Af konusunda ısrar etmek dolu olan bardağı taşırır"* demesi AP'liler üzerinde soğuk bir hava esmesine

[341] **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Cilt 3, Ankara, TBMM Basımevi, 2013, s. 1324.
[342] **Tercüman**, 17 Kasım 1961, s. 1.
[343] **Tercüman**, 18 Kasım 1961, s. 1.
[344] **Tercüman**, 21 Kasım 1961, s. 1, 5.
[345] I. Koalisyon Hükümeti Programı (27 Kasım 1961), **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 54.329.3, s. 2; **Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 13, 27.11.1961, s. 118.
[346] **Tercüman** 28 Kasım 1961, s. 1.

neden olmuş, grupta bulunan milletvekillerinin çoğunluğu İnönü'yü konuşma bitiminde alkışlamamışlardı.[347]

2 Aralık 1961 günü I. Koalisyon Hükümeti 351 milletvekilinin katıldığı oylamada 4 aleyhte ve 78 çekimser oya karşılık 269 oyla güvenoyu almıştır. CKMP'lilerin büyük kısmı başta Bölükbaşı olmak üzere çekimser kalmıştı. Aleyhte verilen 4 oyun YTP'lilere ait olduğu oylamaya katılmayan 98 üyenin çoğunluğunu AP'li milletvekilleri oluşturmaktaydı.[348]

Siyasi af konusunun gündeme geldiği günlerde tartışmalar Meclise yansımıştı. CHP Zonguldak Milletvekili Kenan Esengin, af konusunda bazı çalışmaların gündeme geldiğini ancak bu durumun kısmen ve vadesiz olarak ele alınmasının daha doğru olacağını dile getirmiş, af konusunda yoğun bir şekilde taraftar olan siyasilerin beyanatlarının tahrik edici konuşmalar olduğunu öne sürmüştü. Bu durum Mecliste büyük gürültü ve protestolara sebebiyet vermişti. AP, CKMP ve YTP milletvekilleri devamlı surette sıralara vurarak Esengin'in konuşmasını protesto etmişlerdi.[349] Siyasi affın en önemli siyasi problem haline gelmesi üzerine, Cumhurbaşkanı Gürsel, önce Başbakan İnönü'yü daha sonra AP lideri Gümüşpala'yı, CHP Genel Sekreteri Aksal'ı ve YTP Genel Başkanı Alican'ı Çankaya'ya çağırarak af için erken olduğunu sert bir lisanla bildirmişti.[350] CHP grubunda konuşan İnönü, siyasi af konusunda yaşanan tartışmalar neticesinde hükümetin sıkışıklığa girdiğini ve meseleyi geri bıraktıklarını dile getirmişti.[351]

Talât Aydemir'in 22 Şubat Darbe Girişimi

Siyasi arenada af tartışmaları iplerin gerilmesine neden olurken Türkiye Milli Talebe Federasyonu ve Milli Türk Talebe Birliği tarafından Ankara'da bir miting düzenlenmişti. Bu miting sırasında öğrenciler arasında çeşitli görüşler dile getirilmiş, bir kısım siyasi af meselesi lehine bağırırken bir kısım affın aleyhinde sloganlar atmış, her kafadan ses çıkmış, öğrenciler arasında kavgalar dahi yaşanmıştı. Mitingin açılış konuşmasında TMTF Genel Başkanı Kemal Kumkumoğlu politikacılara hücum etmişti. Kumkumoğlu'nun konuşmasının ardından mitingin

[347] **Son Havadis**, 30 Kasım 1961, s. 1.
[348] **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1961, s. 1.
[349] **Akşam**, 16 Aralık 1961, s. 1, 5.
[350] **Akşam**, 19 Aralık 1961, s. 1, 5.
[351] **Akşam**, 20 Aralık 1961, s. 1.

tamamlanamamasına neden olana birtakım olaylar yaşanmıştı. Öğrenciler ikiye bölünmüş, bir kısmı siyasi af lehinde diğer bir kısmı da affın aleyhinde protestolar yapmaya başlamıştı. Bu duruma bağlı olarak iki grup arasında şiddetli tartışmalar ve olaylar yaşanmış, bu olaylar güçlükle yatıştırılabilmişti.[352]

Başbakan İnönü, 1 Şubat 1962'de Ticaret ve Sanayi Odaları ile Ticaret Borsası temsilcilerinin katıldığı toplantıda bir konuşma gerçekleştirmişti. Gündemdeki gelişmeleri değerlendiren İnönü, iktisadi hayat için siyasi huzur ve istikrarın gerekli olduğunu politika adamlarının aşırı sözlerinden iktisadi huzurun olumsuz yönde etkilendiğine ilişkin görüşlerin bulunduğunu, basındaki heyecan verici haberlerin müsait olmayan tesirler meydana getirdiğinin ileri sürüldüğünü belirtmiş, ikinci bir darbenin gerçekleşeceğine dair bir havanın estirildiğini buna bağlı olarak da vatandaşların sinirlerinin bozulduğunu ifade etmişti. İnönü, bütün bu gelişmelere rağmen yaratılan havanın suni bir hava olduğunu iddia etmişti. TSK'nın görevinin memleketin iç ve dış güvenliğini temin etmek olduğunu ve ordu mensuplarının da bunu idrak eden personel ve komutanlardan oluştuğuna inandığını dile getirmiş, ordunun itaatli bir unsur olarak çalıştığını öngörmüştü.[353]

1962 yılı bütçe görüşmelerinin Cumhuriyet Senatosu ayağında söz alan Mucip Ataklı'nın konuşmasından sonra parlamentoda ve kamuoyunda soğuk havalar esmişti. Ataklı, hükümetin kayıtsız bir tutum takındığını ve bunu devam ettirdikçe ciddi buhranların doğabileceğini ileri sürmüştü. Ataklı siyasi huzursuzluğun sürdüğünü, başlıca sebeplerin bazı çevrelerin 27 Mayıs'a karşı yürüttükleri kampanyadan ileri geldiğini iddia etmiş, siyasi af konusunun gündeme getirilmesinden ve Kayseri'de tutuklu bulunan siyasi mahkûmların yaşantılarından bahsedilmesinden rahatsız olduğunu dile getirmişti. Ardından huzurun temel şartı olarak ekonomik tedbirler ile politik tedbirlerin bir arada yürütülmesinin gerekli olduğunu ifade eden Ataklı, hükümeti politik açıdan gerekli tedbirleri almamakla suçlarken, bu durumun devam etmesi halinde çeşitli müdahaleler ile buhranların geleceğini belirtmekten çekinmemişti.[354]

[352] **Tercüman**, 14 Ocak 1962, s. 1, 5.
[353] **Tercüman**, 2 Şubat 1962, s. 1, 5.
[354] **Tercüman**, 3 Şubat 1962, s. 1, 5.

CHP Meclis Grubu, 27 Mayıs darbesinden önce ve sonraki aylara ait maaşlarını peşinen alan eski milletvekillerinden bu paraların geri alınmaması hakkındaki kanun teklifini reddetmişti. Teklif, AP'den geldiği ve daha çok Kayseri'deki eski iktidar mensuplarının lehinde olduğu için, CHP'nin kararı iki parti arasında anlaşmazlıklara yol açmıştı. Bu husus, kamuoyunda koalisyonun çatırdamaya başladığı yönünde algılanmıştır.[355]

Ankara Gazeteciler Cemiyeti mensupları ile görüşmede bulunan Cumhurbaşkanı Gürsel, ikinci bir darbe yaşanacağı söylentilerini İnönü gibi kabul etmemiş ve kesin bir dille böyle bir şeyin mümkün olmadığını belirtmişti.[356]

CHP dışındaki siyasi partilerin tutumları ile parti menfaatlerine aykırı hareket eden üyelerin gözden geçirildiği belirtilmiş, parti gruplarında birtakım değişikliklere gidilmesine karar verildiği basında yer almıştı. Buna bağlı olarak 20 Şubat 1962'de AP'de Gökhan Evliyaoğlu, Mehmet Turgut, M. Ali Aytaç, Hami Tezkan ve Tahsin Demiray ihraç edildi. Bu ihraçların sebebi ise aşırı fikirli ve devrim aleyhtarı olduğu iddia edilen milletvekillerinin faaliyetlerine mâni olunarak istikrarın temin edilmesinin istenmesi gösterilmişti. AP'de tepki ile karşılanan ihraç kararları sonrasında Merkez İdare Kurulu üyesi Cevdet Perin ile İzmir Milletvekili Orhan Apaydın AP'den istifa ettiler. Gece geç vakit gerçekleşen ihraçlar sonrasında yapılan grup toplantısında kararın usulsüz olduğu özellikle Sadettin Bilgiç tarafından belirtilmiş, ihraçların sorgusuz sualsiz ve asıl yetkili olan haysiyet divanı haricinde verildiği, bu durumun karşısında Genel İdare Kurulunun da pasif kaldığı eleştiri konusu olmuştur. İhraçlara olan tepki artmış ve AP'den sekiz vekil daha istifa etmiştir. Bunlar; Cahit Okurer, Şükrü Akın, Ali Nail Erdem, Muzaffer Döşemeci, Nevzat Özerdemli, Saim Kazgan, Reşat Özarda ve Ziya Altınoğlu idi.[357]

Beş milletvekilinin partiden istifasının ardından tepki amaçlı istifalar 21 Şubat'ta da devam etti. Partiden istifaya karar veren vekil sayısı 22'ye ulaşmıştı. Yeni istifa edenler: AP Meclis Grup Başkanı Saadettin Bilgiç, Trabzon Senatörü Reşat Zoloğlu, Konya Milletvekili Faruk Sükan idi. İstifalar AP'de şimdilik işleme konmuyordu. Saadettin Bilgiç, haksız olan kararın düzeltileceğini ve partiden ihraç

[355] **Tercüman**, 7 Şubat 1962, s. 1, 5.
[356] **Tercüman**, 11 Şubat 1962, s. 1.
[357] **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1962, s. 1, 5.

edilen arkadaşlarının geri döneceğine inandığını bildirdi. Öte yandan partiden kesin olarak istifa eden Cevdet Perin, Orhan Apaydın ve Kadri Özek'in istifa dilekçeleri AP Grup idarecileri tarafından yırtılmıştı. İstifa edenlerin başka bir sağ parti kurabilecekleri gündeme geldi.

Tüm bunlar olurken ordu saflarında kıpırdanmalar ve huzursuzluklar görülmeye başlandı. Öyle ki, siyasi tansiyonun yükselmesi, Yüksek Adalet Divanı kararlarının tartışılması gibi sebeplerle 21 Şubat itibariyle ordudaki hareketlenmenin had safhaya çıktığı görüldü. Hatta bazı olayların yüksek komutanların telkiniyle önlendiği haberleri geliyordu.[358]

Ankara'da bazı yerlerde bir kısım askeri birlik komutanlarının yerinin değiştirilmesi, Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talât Aydemir'in başka bir yere tayin edilmesi üzerine Harp Okulu öğrencilerinin komşu birlikleri olan Tank Okulu ile söz konusu işlemleri protesto etmek amacıyla bir askeri darbe girişiminde bulundukları belirtilmişti.[359] Darbe girişimi sırasında Osman Bölükbaşı, Ragıp Gümüşpala, Ekrem Alican İnönü'nün heyetine dahil olmuşlardı. Osman Bölükbaşı teslim olmaktansa Millet Meclisine gidip orada bulunmanın gerekirse orada teslim alınmanın milli irade adına daha etkili bir karar olacağını savunmuştu. 22 Şubat darbe girişimi CKMP ile CHP'nin daha doğrusu Bölükbaşı ile İnönü'nün yakınlaşmasına sebebiyet vermişti. 1961 Seçimleri öncesinde bozulan iki siyasi hareketin ilişkileri darbe girişimi vesilesiyle yeniden düzeldi. Darbe girişimi karşısında bir araya gelen liderler ve dolayısıyla Bölükbaşı'nın kalkışma karşısında siyasi hayatın kesintiye uğramaması adına İnönü'ye destek vermesiyle CKMP-CHP ilişkileri pozitif yönde farklı bir seyir aldı.[360]

Darbe girişimi yaşanırken dört partinin liderinin de Hava Kuvvetleri Kumandanlığında emniyet altına alındığı bildirilmişti. Hava Kuvvetleri Kumandanlığının herhangi bir askerî harekâtın yapılmaması fikrini desteklemesi bu durumda etkili olmuştu. Huzurun temini ve siyasi buhranın atlatılabilmesi için dört parti lideri de el ele vermişti. Dikkati çeken nokta iktidar partilerinin gayretinin

[358] **Cumhuriyet**, 22 Şubat 1962, s. 1, 5.
[359] **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1962, s. 1, 5.
[360] Çaylak, **a.g.e.**, s. 439.

muhalefette olan YTP ve CKMP tarafından da destek görmesiydi.[361] Hükümeti rahatlatan önemli bir neden üst rütbeli ordu mensuplarının Aydemir'e karşı kararlı duruşu ve Hava Kuvvetlerinin hükümetin yanında yer almasıydı.[362]

Talat Aydemir ile görüşmeler hükümet adına dolaylı olarak YTP lideri Ekrem Alican vasıtasıyla yapılmıştı. Harp Okuluna da haber iletilmiş hükümetin isyancı kuvvetler karşısında teslim olmayacağı idareyi bırakmayacağı belirtilmişti.[363] İsmet İnönü eğer kan dökülmeden teslim olurlarsa Aydemir ve beraberindekileri emekliye ayrılacağını ve haklarında dava açılmasını önleyeceğini öne sürmüştü. Aydemir ise istedikleri yerlere atanmaları suretiyle silahı bırakabileceklerini aksi halde direnişe devam edileceğini söyleyerek olayların bitmesini ve teslim olmasını pazarlık konusu haline getirdi. Ancak etrafını saran askeri birlikler neticesinde başka bir çare kalmadığını anlayınca teslim oldu.[364]

23 Şubat sabahı hareketlilik sona erdi ve olaylarla ilgili olarak Milli Savunma Bakanlığından bir bildiri yayınlandı. Bildiriye göre; 21 Şubat 1962 günü Harp Okulu Subay taburu ile bir kısım birliklerin hükümete karşı bir ayaklanma tertip edeceğinin haber alındığının buna karşılık Silahlı Kuvvetlerde gerekli önlemlerin alındığı belirtilmişti. 22 Şubat'ı 23 Şubat'a bağlayan gece Harp Okulunda hazırlıkların had safhada olduğu öğrenildiğinde Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerine mensup birliklerin okulu çevreledikleri ve bu olaya ön ayak olan kişilerin tespit edildikleri kaydedilmiştir. Harp Okuluna daha önce bir hafta sonra verilmesi kararlaştırılan izinlerin öne alınarak hemen verilmesi kabul edilmiştir. Olaylarla ilgili olarak Ankara'da bir kısım personelin yerlerinin değiştirildiği ve yeni tayinler yapıldığı bildirilmişti. Olaylara karışanlarla ilgili olarak tevkifin olmadığı belirtilmiştir. Son olarak yerli ve yabancı basında çıkan her habere itibar edilmemesi, doğru bilgilerin Millî Savunma Bakanlığı Basın İrtibat Bürosundan alınabileceği ifade edilmiştir.[365]

Ankara'daki bazı birlikler daha ziyade askeri eğitim birliklerinin başında bulunan komutanlar ülkedeki huzurun temini için mevcut hükümet ve partileri yeterli görmüyorlardı. Dolayısıyla ilk bakışta komutanların yerlerinin değiştirilmesiyle

[361] **Tercüman**, 23 Şubat 1962, s. 1.
[362] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 157.
[363] **A.e.**, s. 158-159.
[364] **A.e.**, s. 162-163.
[365] **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1962, s. 1, 5.

alakalı görünen darbe girişiminin arkasında farklı sebepler yatıyordu. Bilhassa Anayasa referandumunun sonrasında Türkiye'nin daha dinamik bir düzen içinde ve daha hızlı kalkınma fikri çatısı altında toplananlar demokratik düzenden ayrı bir dinamik düzenin kurulabileceğine inanıyorlardı. Seçimler ve sonrasında memlekette başlayan siyasi faaliyetler daha sonra AP içinde yaşananlar, iki yönlü siyasi tahrikler neticesinde ordu içerisinde birtakım kıpırdanmalar yaşanmaya başlanmıştı. Buradan da anlaşıldığı gibi, mevcut düzene karşı ordu içerisinden her an bir hareket gelebileceği görüntüsü ortaya çıkmıştı.[366]

Darbe girişimi atlatılırken Başbakan İnönü ve AP Genel Başkanı Gümüşpala'nın çok sayıdaki beyanlarına rağmen siyasi hava bir türlü düzelmemişti. Gümüşpala 18 Mayıs'taki beyanatında hükümet buhranının tek taraflı olarak yaratıldığını ileri sürmüş ve sorumluluğu İnönü'ye yüklemişti. Gümüşpala, AP'nin bir huzur müessesi olarak siyasi affın lehinde hareket ettiğini, bazı kimselerin AP'yi sadece af gayesi ile kurulmuş bir parti gibi göstermek istediklerini bildirmiş ve bu gibi şahısların özel gaye taşıdığını açıklamıştı. Koalisyon kurulduktan sonra sadece siyasi affın değil, koalisyon protokolünde yer alan diğer hususların gerçekleşmesi için de çaba sarf ettiğini bildirmişti.[367]

27 Mayıs Fikir Kulübünün açılış toplantısına katılan tabii senatör ve eski komite üyelerinin sert konuşmaları siyasi buhranı daha da körüklemişti. Mucip Ataklı, 27 Mayıs'ın tam olarak hedefine ulaşmadığını ima ederken, zamanı geldiğinde Türk Silahlı Kuvvetleri ve gençlerin birlikte hareket ederek ülkeyi kurtaracağını ileri sürmüş, sivil idareyi eleştirerek memlekette yine soğuk rüzgârların esmesine sebebiyet vermişti. Ataklı'dan sonra gerçekleştirilen konuşmalarda da milletvekillerine çatılmış, Meclise hitaben buradaki siyasi oluşumu teşkil eden siyasilere itimatsızlık beyanatları verilmişti.[368] YTP'liler 27 Mayıs hakkında yapılan konuşmaları ve sivil idarenin parlamento içerisinde de eleştirilmesini doğru bulmamışlar, Anayasa'nın arkasına sığınarak yapılan eleştirinin haksız olduğunu, tabii senatörler üzerinden yöneltilen eleştirilere ve öne sürülen fikirlere karşılık memleketi viraneye çevirmek isteyenlerin karşısında durulması gerektiği biçiminde

[366] **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1962, s. 1, 5.
[367] **Tercüman**, 19 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[368] **Tercüman**, 28 Mayıs 1962, s. 1.

bir görüş öne sürmüşlerdi. Öte yandan af tartışmaları devam ederken AP grubu içerisinde siyasi affın niteliği ve genişliği hakkındaki tartışmalar had safhaya ulaşmış, bir türlü kesin bir netice ortaya koyulamamıştı.[369]

İnönü, 30 Mayıs 1962 tarihinde AP'nin af konusundaki tutumunun koalisyonu çıkmaza soktuğunu ifade ederek istifasını açıklamıştır.[370]

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Başbakanlıktan istifa etmiş, böylece koalisyon bozulmuş ve aylardan beri halledilemeyen af meselesi Türkiye'de çok ciddi bir siyasi kriz yaratmıştı. Öte yandan 27 Mayıs Fikir Kulübüne karşılık açıklamalarda bulunan Demokrasi Kulübü, 27 Mayıs'ı basamak yaparak başka askeri hareketlere girişmenin milleti birbirine düşürebileceğini, yeni askeri girişimlerden bahsetmenin doğru olmadığını ve yurt severlikle bağdaşmayacağını vurgulayan bir beyanat vermişti.[371]

II. Koalisyon Hükümeti Dönemi

Yeni bir koalisyon hükümetinin kurulmasını sağlamak için parti liderleri ile temaslara başlayan Cumhurbaşkanı Gürsel, İsmet İnönü'nün yeniden Başbakan olmasını istemekteydi. Gürsel, hükümetin CHP, CKMP ve YTP'den oluşmasını arzu ettiğini de YTP Genel Başkanı Ekrem Alican ile CKMP Genel Başkan Vekili Hasan Dinçer'e açıklamıştı.[372] Cumhurbaşkanı Gürsel, 2 Haziran'da İnönü'yü kabul ederek yeni kabineyi kurma görevini yine kendisine vermişti.[373]

Parti bünyelerindeki huzursuzluk hükümetin kuruluşunu geciktirmekteydi. AP'deki ayrılıkların CHP'lilerin istediği düzeyde olmamasının CHP içerisinde görüş ayrılıklarına sebep olduğu bildirilmişti.[374] Cumhurbaşkanı Gürsel, koalisyon çalışmalarının çıkmaza girmesi üzerine YTP lideri Alican, CKMP Genel Başkan Vekili Dinçer, CHP Genel Sekreteri Aksal ve bağımsız grup temsilcisi Necmi Öktem ile bir toplantı yapmış ve bu toplantıda memleketin zor şartlar altında bulunduğunu, mutlak surette anlaşmanın sağlanarak koalisyonun kurulması gerektiğini

[369] **Tercüman**, 30 Mayıs 1962, s. 1.
[370] **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[371] **Tercüman**, 31 Mayıs 1962, s. 1.
[372] **Tercüman**, 2 Haziran 1962, s. 1.
[373] **Akşam**, 3 Haziran 1962, s. 1.
[374] **Akşam**, 8 Haziran 1962, s. 1, 5.

belirtmişti.[375] Kabine buhranının ancak 24. gününde üç parti, bakanlıkların taksimi konusunda anlaşmaya varmış durumdaydılar.[376]

Hükümetin kuruluşu hakkında protokolde yer alan bilgilere göre; İsmet İnönü Başbakanlığında kurulacak olan hükümette CHP 12, YTP 6, CKMP 4 ve Bağımsızlar da 1 bakanlık alacaklardı. 3 Başbakan Yardımcısı ile 3 Devlet Bakanı'nın olacağı bu hükümette bunlar ve diğer bakanlar bağımsız olarak görev yapacak ve sadece Başbakana bağlanacaklardı. CHP ve YTP bir Başbakan Yardımcılığı ile bir Devlet Bakanlığı, CKMP sadece Başbakan Yardımcılığı, bağımsızlar ise Devlet Bakanlığı alacaklardır. İçişleri Bakanlığı CHP'den olacak ve bu bakanlığa tayin edilecek kişiler için Başbakan ile yardımcılarına danışılacaktı.

Karma hükümet işlerinin arızasız yürütülmesi adına üç parti temsilcisinden daimî bir Koalisyon Komitesi kurulması kararlaştırılmıştır.[377] Yeni kabine 25 Haziran 1962 günü belli olmuştu. Birinci Koalisyon Hükümeti diye adlandırabileceğimiz bir önceki kabineden CHP'den Şefik İnan, Hilmi İncesulu, Emin Paksüt bu kabinede yer almazken; AP'den, Kâmuran Evliyaoğlu, Nihat Su, Cavit Oral, Cihat Akyar, Muhittin Güven, Ahmet Topaloğlu, Akif İyidoğan, İhsan Gürsan, Suat Seren, Şevket Bulatoğlu II. Koalisyon Hükümetinde bulunmuyordu. Başbakan yardımcılarının sayısı bu kabinede artmış ve üç olarak belirlenmişti. Dolayısıyla ihtiyaca bağlı olarak Başbakan yardımcılarının sayısını arttırmak üzere hazırlanan kanun taslağı Büyük Millet Meclisinden çıkmadığı için Dinçer ve Feyzioğlu vazifelerini Başbakan Yardımcısı olarak gerçekleştirecekler fakat unvanları Devlet Bakanı olacaktır.[378]

İkinci koalisyon hükümeti ilk toplantısını 26 Haziran'da gerçekleştirerek görevine başlamıştı.[379] Koalisyon hükümeti daha yeni kurulmasına rağmen koalisyonu korumak için bir komisyon kurulmasına karar verilmişti.[380] Hükümet programında hangi hususların ön plana çıktığı konusuna değinildiğinde; siyasi huzur

[375] **Akşam**, 20 Haziran 1962, s. 1.
[376] **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1962, s. 1.
[377] **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1962, s. 1, 5.
[378] II. Koalisyon Hükümeti Bakanlar Kurulu listesinin TBMM Umumî Kâtipliğine sunulduğuna dair 26 Haziran 1962 tarihli Başbakanlık evrakı, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 128.829.8, s. 3; **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1962, s. 1, 5.
[379] **Akşam**, 27 Haziran 1962, s. 1, 5.
[380] **Akşam**, 28 Haziran 1962, s. 1.

meselesinin ele alınan ilk konulardan biri olduğu görülmektedir. Karma hükümetlerde bir önceki tecrübeye de dayanarak siyasi çekişmelerin toplum açısından zararlı bir hale geldiği görülmüş, bu yüzden siyasi partiler arasındaki ilişkilerin ölçülü olmasının siyasi huzur açısından önemli olacağı ve bunun için çaba sarf edileceği belirtilmiştir. Anayasanın mutlak hakimiyetinin sağlanması ana hedeflerden biri olarak belirlenirken, aşırı sağcılık ve aşırı solculuk noktasındaki siyasi akımlara karşı koyulacağı bildirilmişti. Ekonomik hedefler bağlamında özel teşebbüs ile devlet sektörünün yan yana olacağı bir düzen takip edilecekti. İktisadi kalkınma hususunun yürürlükte olan plan dahilinde ilerleyeceği belirlenirken, kalkınmanın istikrarlı bir yapı içerisinde gerçekleşebileceğinin altı çizilmişti. Vergi konusunda genel olarak bir ıslahat yapılması kararlaştırılmıştı. Tarım için üretimin arttırılması meselesi gündeme alınırken, zirai tedbirlerin yanı sıra hukuki anlamda alınması gereken en önemli tedbirin toprak reformu olarak ön plana çıktığı söylenilebilir. Ormancılık faaliyetlerinin ıslahı ile bu alandan geçinen vatandaşların çalışma ve yaşam şartlarının iyileştirilmesi düşünülmüştü. Bayındırlık işlerinde karayolları ağının genişletilmesi ve modernizasyonu ile kırsal alanda ulaşımı zorlaştıran köy yolları sorunu ana hususu teşkil etmekteydi. Sağlık politikasında, sağlık hizmetlerinin yurdun farklı yerlerine ve özellikle de gelişmemiş yerlere ulaştırılması ile bu hizmetlerin sosyalleştirilmesi takip edilmesi lüzumlu konular olarak tespit edilmişti. Çalışma hayatında işçi işveren ilişkilerinin düzenlenmesi bahsinde anayasal uygunluğun sağlanması ve gerekli güven ortamının temin edilmesi önemli kabul edilmişti. Adli manada adaletin daha hızlı, güvenilir ve huzur içinde temin edilebilmesi için bir takım hukuki düzenlenmelere ve ıslaha ihtiyaç duyulduğu ve hazırlık yapılması gereği üzerinde durulmuştur. Türkiye'deki önemli problemlerden biri olarak asayişin sağlanması ve güvenlik noktasında kolluk güçlerinin daha da kuvvetlendirilmesi elzem görülmüştü. Eğitim alanında tüm sistemin yeniden gözden geçirilerek; tüm vatandaşların eşit faydalandığı bir eğitim sistemi ile okuma çağına gelen çocukların eğitime kazandırılması hususunda daha fazla gayret edilmesine dikkat çekilmişti. Tapu ve kadastro hizmetlerinde daha hızlı ve daha düzenli bir sisteme ihtiyaç duyulması durumu göz önünde bulundurulacaktı. Turizm konusunda Turizm Tanıtma Bakanlığı Kanunu ve yeni kurulacak bakanlığın sağlayacağı katkıya vurgu yapılmıştı. Dış politikada NATO ile buraya üye olan

devletlerle ilişkilerin önemli olduğu, ikili ilişkilerin bu çerçevede geliştirileceği kaydedilmiş, Türkiye ile bağları neticesinde önemli bir sorun olarak kabul edilen Kıbrıs sorununun Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ilişkileri açısından farklı bir konumda olduğu, bu konuda adada bulunan Türk vatandaşların güveni ve huzurunun sağlanması açısından barışın teminine işaret edilmişti. Askeri hedefler anlamında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarının takibi ve NATO içerisinde aktif olabilecek şekilde ordunun modernizasyonunda çalışılacağı, Anayasa'nın getirdiği yenilikler ile ilgili faaliyetlerin devam ettiği, Silahlı Kuvvetler personeli için gerekli kanuni düzenlemeler ve personelin sosyal ihtiyaçları üzerindeki planlamanın yapılacağı belirtilmişti.[381]

7 Temmuz 1962'de bir araya gelen Meclis üyeleri CHP, CKMP ve YTP tarafından kurulan hükümetin güven oylamasını gerçekleştirdiler. Güven oylamasında AP esas olarak kırmızı oy vermeye karar vermişti. Oylamalar yumruklaşmaya dönüşmüş ve kavga hararetli bir noktaya ulaşmış, CHP'li vekiller ile AP'li milletvekilleri birbirlerine girmiştir. İkinci Koalisyon Hükümetinin güven oylaması 259 kabul, 134 ret ve 4 çekimser oy ile neticelenmiştir. Oylamaya, toplamda 50 milletvekili katılmamıştır. Oylamaya katılmayanlarda partilere göre dağılımda en yüksek oran AP'den 32 ile olurken, bunu altışar kişi ile CHP ve YTP izlemiş, CKMP'den üç kişi, MP'den de iki kişi katılmamış, bağımsızlardan ise bir milletvekili güven oylamasında yer almamıştır.[382]

CHP Meclis Grubunun 15 Eylül'deki toplantısı son derece gergin geçmişti. Özellikle söz alıp konuşan Nihat Erim, İnönü'yü tenkit etmiş, doğudaki asayiş problemleri nedeniyle güvenlik güçlerinin eşkıyalık faaliyetleri karşısında güçsüz kaldığını, siyasi huzursuzluklarla beraber bu durumun devlet otoritesini sarsar hale gelmesinden yakınmıştı. Vatandaşın güveni ve saygısı kazanılmadıkça istikrarın sağlanamayacağını ileri süren Erim, 27 Mayıs dönemindeki buhranlı havaya girildiğini belirtmişti. Erim AP'nin yoğun bir siyasi faaliyete giriştiğini, bu faaliyetin

[381] **Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, Haz. Neziroğlu ve Yılmaz, s. 166-182.
[382] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 6, Birleşim: 110, 7.7.1962, s. 279; **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1962, s. 1, 7.

vatandaşlar arasında kabul gördüğünü ve ciddi bir kitle tarafından desteklendiklerini ve CHP karşısında güçlü duruma gelmeye başladığını öne sürmüştü.[383]

Siyasi gerginliklerin tırmandığı günlerde ordudaki kıpırdanmaların da sona ermediği biliniyordu. 14'lerden Alparslan Türkeş, demokrasi yoluna girmeye çalışan bir Türkiye için olası bir darbenin Türkiye'nin düzene girmesine engel olacağı gibi, ülke için felaket olacağını dile getirmişti.[384]

İnönü, 25 Mart 1963'de sert bir konuşma gerçekleştirmiş, AP'yi şiddetli bir şekilde eleştirmişti. Başbakan, Bayar'ın tahliyesi meselesi sırasında ve sonrasında yaşanan olaylar hakkında açıklamalarda bulunarak, ordunun bu olaylardan rahatsız olduğunu, subayların kıtalarının hareketlerini zorlukla durdurabildiğini öne sürmüştü. İnönü, 27 Mayıs'tan sonra birçok krizli günler yaşandığını, vatandaşlar tarafından bilinenlerin dışında bazı hareketlerin olduğunu, bunların ordu kumandaları ve bazı subaylar tarafından engellendiğini, darbenin üzerinden üç yıl geçmesine rağmen, ordunun tahrik edilmesini doğru bulmadığını belirtmişti. AP'nin teşkilat olarak izlediği siyasetle kendi başlarına felaket açabileceğini iddia eden İnönü, Gümüşpala'nın, Bayar'ın yoğun bir kalabalık ile karşılanmasını halk hareketi, buna karşı düzenlenen mitingleri ise partizan bir hareket olarak değerlendirdiğini söyleyerek eleştiride bulunmuştu.[385]

İnönü'nün bu konuşmasından bir gün sonra İstanbul'da öğrenci olayları yaşanmıştı. İki ayrı grubun yaptığı mitinglere katılanlar, protesto yürüyüşleri sırasında Beyoğlu'nda, İstiklâl Caddesi'nde karşılaşmışlar ve iki taraf arasındaki sokak kavgasında yaralananlar olmuştu. İstiklâl Caddesi'nde karşılaşan iki grubun kavgası sırasında halk paniğe kapılarak kaçışmış, dükkân ve mağazalar acil bir şekilde kepenklerini indirmiş, bazı dükkânların vitrin camları kırılmıştı.[386]

İstanbul'dan sonra Ankara'da da kanlı çarpışmalar meydana gelmiş, AP Genel Merkezi hücuma uğramış, tahrip edilmiş, parti tabelası indirilmiş ve evrakı da yakılmıştı. Çıkan olaylar neticesinde biri ağır olmak üzere en az otuz kişinin yaralandığı bildirilmişti. İki farklı siyasi görüşe sahip grubun karşılaşması sırasında çıkan olaylar çok sayıda polis ve askeri birliklerin müdahale etmesine rağmen

[383] **Akşam**, 16 Eylül 1962, s. 1, 7.
[384] **Akşam**, 17 Mart 1963, s. 1.
[385] **Akşam**, 26 Mart 1963, s. 1.
[386] **Akşam**, 27 Mart 1963, s. 1.

yatıştırılamamış, her iki grup birbiriyle kavga ederek Zafer Anıtından AP Genel Merkezi'ne doğru yürümüştü. AP Genel Merkezi önünde büyük olaylar yaşanmış, ardından Zafer ve Adalet gazeteleri önüne giden kalabalık bir grup, bu gazetelerin tabelalarını indirmişti. AP önündeki kalabalık Sıhhiye istikametine dönünce AP Genel Merkezi'nde bulunan AP'liler askeri araçlara bindirilerek buradan uzaklaştırılmıştı.[387]

İnönü, CHP Senatör ve Milletvekillerine genel bir seçime hazır olmalarını söylemiş, rejim ve demokrasi konusunda vahim gelişmeler yaşanabileceğini de belirtmekten geri kalmayarak dikkat çekici ifadelerde bulunmuştu. Öte yandan İnönü'nün istifa edebileceği kamuoyunda yankı bulmaya başlarken, CHP içerisinden de bu durum hakkında teyitlerin geldiği bildirilmişti. Bakanlar Kurulu toplanırken, çıkışta gazeteciler İnönü'ye seçim mi olacak veyahut bir istifa mı söz konusu olacak şeklinde bir soru yöneltmiş, henüz bir karar olmadığını belirten Başbakan, parti çalışmalarının değerlendirildiğini açıklamıştı.[388]

İsmet İnönü'nün bu beyanatları üzerine Millet Meclisinde, Ordu Milletvekili Ata Topaloğlu, Hükümetin izahat vermesi yönünde bir soru önergesi vermiştir. Millet Meclisi Başkanlığına verilen soru önergesinde, İnönü'nün memleketin vahim durumda olduğunu bildiren beyanatıyla, Türkiye'de bir heyecan oluştuğu ve iş hayatının da altüst olduğu belirtilmiş, beklenen vahim hadise ile ilgili olarak Hükümetin izahat vermesi talebinde bulunulmuştu.[389] İnönü, verdiği beyanatta sözlerinin yanlış anlaşıldığını, rejime yönelik bir askeri tehdidi ima etmediğini dile getirerek piyasalardaki tedirginliği gidermeye çalışmıştı.[390]

Talât Aydemir'in 20-21 Mayıs Darbe Girişimi

İkinci bir darbe girişimi olacağı yönünde söylentiler artarken, eski dönem yeni dönem tartışmaları bütün kamuoyunu sarmıştı. Basından Meclise, Meclisten kahvehanelere iki devrin karşılaştırılması yoğun tartışmalar içerisinde yapılıyordu. Meclisteki tartışmalar halka yansımış, sokaklara kadar yayılmıştır. Kimileri 27 Mayıs'ı yetersiz buluyor daha da ileri gidilmesini istiyor, kimileri eski DP'li dönemlerin daha iyi olduğunu ileri sürüyor, kimisi de yeni dönemin daha iyi

[387] **Akşam**, 28 Mart 1963, s. 1, 5.
[388] **Akşam**, 15 Mayıs 1963, s. 1.
[389] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 17, Birleşim: 81, 15.5.1963, s. 6.
[390] **Tercüman**, 18 Mayıs 1963, s. 1.

olduğunu iddia ediyordu. Bir tarafta yeni darbeci 22 Şubatçılar, bir tarafta 14'ler ve kalıntıları, öteki tarafta generaller cuntası, diğer yanda farklı görüşler solcular, milliyetçiler ve mukaddesatçılar karışık ortamda güçlü bir teşkilatlı yapıyla parlamentonun zaaflarından bölünmüşlüğünden yararlanarak kendi görüşlerini kabul ettirmeye çalışıyorlardı.[391]

22 Şubat'ta fiilen görev alan genç subaylar kıtalarına döndükten sonra aralarında irtibat kurmuşlar ve hemen bir sonraki harekâta hazırlanmaya başlamışlardı. Her birlikte bir karargâhın bulunduğu ve buralarda darbe hazırlıkları yaptıkları görülmekteydi. Bu harekâta katılım giderek genişlemişti. Şunu söylemek gerekir ki, 20-21 Mayıs girişiminde olay başından itibaren bir subay hareketi olarak şekillendi. Aydemir'in yakınındakiler hareketi genişletmek için öteki subayları etkileme çabasına giriştiler. Ancak 21 Mayıs'a başlangıçta geniş bir destekle yeltenen Aydemir, hareket başladıktan bir saat sonra yanındakilerin desteğinin olmadığını ve çekildiklerini görecekti.[392]

Talât Aydemir Kızılay'daki çay bahçesine sık sık gitmiş ve burada halkın gözü önünde darbe hazırlıklarını sürdürmüş ve tamamlamıştı. Devletin güvenlik görevlilerinin her ne kadar bu grubun arkasında olsalar dahi emekli bir Albay olarak Aydemir'i hafife aldıkları görülmektedir.[393] 27 Mayıs darbesi ile karşılaştırıldığında bu girişimin bu kez sabaha karşı değil de akşam yapılması düşünülmüştü. Bahis konusu darbe girişiminin bir farkı da askerlerin peşinden gideceği ya da plan sonunda hareketin başına geçirilecek yüksek rütbeli birinin olmayışı idi. Albay Aydemir bu girişimde lider gözüküyordu. Halbuki 27 Mayıs sonunda Cemal Gürsel başa geçirilmişti.[394]

Talat Aydemir ve arkadaşlarından müteşekkil ordu içerisindeki bir grup 21 Mayıs gece yarısı Ankara Radyosu'nu ele geçirip, Senato ve Meclisin feshedildiğini ilan ettiler. Fakat darbe girişimi Hükümet kuvvetleri ve 28. Tümen birliklerinin duruma hakim olması ile bastırıldı.[395] 20-21 Mayıs 1963 gecesi daha önceden yapılan hazırlıklar ile Anayasayı ihlal etme amacını güden silahlı bir ayaklanma

[391] Erkanlı, **a.g.e.**, s. 191-192.
[392] Altuğ, **a.g.e.,** s. 245-246.
[393] **A.e.,** s. 246.
[394] **A.e.**, s. 253.
[395] **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1963, s. 1, 5.

hareketi meydana geldiğinden, Anayasanın ilgili maddesi uyarınca 21 Mayıs 1963 saat 15.00'dan itibaren Ankara, İstanbul ve İzmir sınırları içerisinde sıkıyönetim ilan edilmesi kararlaştırılmıştı.[396] İsyan hareketinin bastırılmasından itibaren suçluların toplanması işine girişilmiş, Talât Aydemir'in suç ortakları da yakalanarak nezaret altına alınmışlardır.[397]

Bakanlar Kurulu, darbe girişiminin ardından toplanmıştır. Başbakan İnönü'nün başkanlığındaki toplantıya Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, Kuvvet Komutanları, Harekât Başkanları, Bakanlar, Bakanlıklar Savunma Uzmanları, Siyasi Polis Şefleri katılmışlardı. Bakanlar Kurulu toplantısında ilk olarak 21 Mayıs sabahı şehit olan bir binbaşı, bir onbaşı ve üç erin Anıtkabir'e gömülmesi konusu ele alınmış, Millet Meclisinin de bu yönde temennilerde bulunması üzerine cenazelerin Anıtkabir'e törenle gömülmesi uygun bulunmuş ve kararın Ankara Örfi İdare Kumandanlığına bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Toplantı sonrasında Bakanlar Kurulu tebliği de ilan edilerek bu karar duyurulmuştur.[398]

Ankara Sıkı Yönetim Komutanlığı yayınlamış olduğu bir bildiri ile 21 Mayıs olayları için kurulan Sıkı Yönetim Askeri Mahkemelerini açıklamıştı.[399] Ankara Sıkı Yönetim Komutanlığı, 21 Mayıs olaylarına karışanların yargılanması ile ilgili bir bildiri daha yayınlamıştı. 21 Mayıs olayları dolayısıyla, 1 Numaralı Sıkı Yönetim Adli Amirliği tarafından haklarında son tahkikat açılma kararı verilmiş olan sanıklar 103 kişiydi. Bunların dışında delil yetersizliğinden 28 sanık da takipsizlik kararıyla tahliye edilmişlerdi. Geri kalan sanıklar için diğer adli amirlikler tarafından tanzim edilecek olan son tahkikat kararları ayrı tebliğlerle bildirilecekti.[400]

21 Mayıs 1963 gecesi meydana gelen olaylar sebebiyle Talât Aydemir ve Fethi Gürcan hakkında verilmiş olan idam cezalarının Millet Meclisindeki görüşmelerle kesinleşmesi nedeniyle bu konudaki dosyalar onaylanmak için Meclis Başkanlığı tarafından 25 Haziran'da Cumhurbaşkanlığına gönderilmiş ve Cemal Gürsel tarafından onaylanmıştır.[401] Gürcan ve Aydemir'in ölüm cezalarının

[396] Ankara, İstanbul ve İzmir'de bir ay müddetle sıkıyönetim ilan edilmesi hakkında 21 Mayıs 1963 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 170.26.7, s. 1.
[397] **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1963, s. 1.
[398] **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1963, s. 1, 5.
[399] **Akşam**, 4 Haziran 1963, s. 1.
[400] **Akşam**, 5 Haziran 1963, s. 1.
[401] **Resmî Gazete**, 26.6.1964, S. 11738; **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1964, s. 1.

onaylanmasının ve Resmî Gazete'de ilan edilmesinden sonra dosya Adalet Bakanlığı tarafından Ankara Savcılığı'na gönderilmiş, Fethi Gürcan'ın idam cezası 26 Haziran sabaha karşı Ankara Merkez Cezaevinde infaz edilmiştir.[402] Aydemir'in cezasının infazı ile ilgili karar Askerî Yargıtay Başsavcılığı ve ilgili dairesi tarafından incelendikten sonra Aydemir'in avukatına bildirilmişti. Buna göre Talât Aydemir için idam cezasının uygulanması hükmü kesinleşmiş ve cezası infaz edilmiştir.[403]

21 Mayıs'ı düzenleyenler 27 Mayıs'ta tamamlayamadıklarına inandıkları birtakım düşünceleri ve hakları silaha dayanarak elde edeceklerini düşündüler. Onlara göre demokrasi ilerici hareketleri engellemekteydi.[404] Dolayısıyla istediklerini elde etmek adına darbe girişiminde bulunmaları ve silahlı bir harekete girişmeye kalkmaları söz konusu oldu. Ancak sokağın nabzı tutulduğunda, halkın ve siyasi partilerin sivil idarenin yanında olduğu görüldü. Son darbe girişimden sonra fiili olarak darbe teşebbüsleri bir süreliğine sona erse de *"teorik olarak ihtilal hevesleri ve bu tür ihtilallerle topluma tepeden yön verme ihtirasları"*[405] sona ermemişti. Bunlar, ülkeyi 12 Mart 1971 Muhtırasına getiren nedenler olarak karşımıza çıkmıştı.

Bir tarafta darbe girişimi yaşanmışken öte yandan da II. Koalisyon Hükümeti içerisindeki sıkıntılar artarak devam etmişti. YTP Genel Başkanı Alican'ın İnönü'ye verdiği muhtıranın esasları açıklanmıştı. Alican, muhtırasında hükümet içinde huzursuzluklar bulunduğunu, CHP'nin karma hükümet anlayışına bir türlü uyum sağlayamadığını ve tek parti iktidarı gibi hareket etmesinden kaynaklı olan bu huzursuzluk ortamının çalışmaları etkilediğini vurgulamıştı.[406] 1963 Yerel Seçimlerinin sonuçlanmasının ardından koalisyonun devam etmeyeceği yavaş yavaş anlaşılıyordu. Çünkü AP, 40 ilde belediye başkanlığını almış, CHP ise 24 vilayette başkanlığı kazanabilmişti. 2 ilde bağımsız adaylar seçimi kazanırken, 1 ilde de YTP'nin adayı başarılı olmuştu.[407] CKMP adına konuşan Başbakan Yardımcısı Hasan Dinçer koalisyondan çekileceklerini bildirmiş, ardından YTP kanadı da

[402] **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1964, s. 1.
[403] **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1964, s. 1.
[404] Altuğ, **a.g.e.,** s. 254.
[405] Kaçmazoğlu, **a.g.e.**, s. 45.
[406] **Akşam**, 9 Ağustos 1963, s. 1.
[407] Murat Kaçer, "Türkiye'de Belediye Başkanlığı Seçimlerinde Yenilenme (1963-2014)", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı:4, Aralık 2017, s. 336, 337.

Başbakan Yardımcısı ve Genel Başkanları Ekrem Alican vasıtasıyla koalisyondan çekileceklerini bildirmiştir. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican gazetecilere vermiş olduğu beyanatında; AP'nin çok yüksek bir miktarda oy aldığını, partisinin ise önemli miktarda oy kaybettiğini açıklamış, partisinin koalisyondan ve dolayısıyla hükümetten ayrılmasının doğru olacağı kanaatine varmış bulunduğunu ifade etmiştir.[408] YTP ve CKMP'nin koalisyon hükümetinden resmen çekildiklerini bildirmesi üzerine 2 Aralık 1963'de İsmet İnönü de Başbakanlıktan istifa ettiğini açıklamış ve Çankaya'ya giderek hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e sunmuştur.[409]

III. Koalisyon Hükümeti Dönemi

İnönü'nün istifası siyasi çevrelerde bir sürpriz olarak karşılanmamakla beraber ileride doğması muhtemel buhranlar bakımından geniş tepki ile karşılanmıştır.[410] İnönü'nün istifasını vermesinden sonra yeni bir hükümetin kurulmasını temin etmek ve başbakanın belirlenmesi için Cemal Gürsel görüşmelere başlamıştır. Cemal Gürsel, CHP'nin koalisyona girmeme kararı aldığını ve bunun bizzat İnönü tarafından kendisine iletildiğini, diğer partilerle de görüştüğünü ve hükümet kurma görevini Ragıp Gümüşpala'ya verdiğini 10 Aralık günü açıklamıştır. Hükümeti kurmakla görevlendirilen Gümüşpala, hükümet buhranının 12. gününde kendisine verilen bu vazifeyi gerçekleştiremeyeceğini yazılı olarak Gürsel'e bildirmiştir. Cumhurbaşkanına sunulan bu yazıda hükümet teşkilindeki başarısızlıkların nedenlerini sıralayan Gümüşpala, YTP ve CKMP'nin tutumlarını bu nedenlerden biri olarak belirtmiştir. MP'nin tutumunu överken, CHP'nin de kendisini dışarıda bırakarak bir koalisyon kurulmasını arzuladığını bildirmiştir. Gümüşpala'nın hükümeti kuramayacağını bildirmesi üzerine Cumhurbaşkanlığı hükümetin kurulması görevinin tekrardan İsmet İnönü'ye teklif edildiğini belirten resmi bir bildiri yayınlamıştır.[411] CKMP Grubu, 20 Aralık'ta yapılan açıklama ile koalisyona katılmamaya, YTP Grubu ise prensip olarak katılmaya ancak şartları daha sonra belirlemeye karar vermiştir.[412] YTP'nin de şartlarını kabul ettirememesi yüzünden

[408] **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1963, s. 1.
[409] **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1963, s. 1.
[410] **Tercüman**, 2 Aralık 1963, s. 1.
[411] **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1963, s. 1, 7.
[412] **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1963, s. 1.

CHP bağımsızlarla iş birliği yaparak yeni kabinenin teşkili hususunda temaslara başlamıştı. 25 Aralık'ta İnönü üçüncü koalisyon hükümeti için çalışmaları tamamlamış, CHP Senato ve Millet Meclisi Grup İdare Heyetlerini toplantıya çağırarak bağımsızlarla birlikte kurulacak olan koalisyon hükümetini idare heyetlerinin onayına sunmuştur.

İkinci Koalisyon Hükümetinin yeni kabinede görev almayan bakanlarının yeni hükümet kuruluşuna kadar sorumluluklarını yerine getirdikleri ifade edilmiş, hükümetin muhtaç olduğu desteği yalnız CHP ve Bağımsızlardan değil muhalefet gruplarından da beklediği belirtilmiş ve buna karşılık hükümetin muhalefet gruplarına karşı anlayış ve davranış beraberliği sağlamak için kendine düşen gayretten kaçınmayacağı kaydedilmişti. Programın ana hatlarına bakıldığında; Planın uygulanması için gerekli tedbirler alınacaktı. Lüks mesken yapımının azaltılmasına yönelik önlemler alınacaktı. Kalkınmanın finansmanında enflasyon yaratmayacak sağlam kaynaklara yönelik çalışmaların yapılması gündeme gelmişti. Yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi hedeflenirken, iktisadi devlet teşekküllerinin yeniden düzenlenmesi istenmişti. Vergi reformu iktisadi maddelerin bir başlığı olarak reformun gerçekleştirilmesi ve bunun sosyal adalet dengeleri içinde yapılacağı vaadi söz konusudur. Mahalli idarelerin gelirlerinin sağlam kaynaklara bağlanması planlanmıştı. Tasarruf bonoları sisteminin daha pratik hale getirilmesi gerektiği kaleme alınmıştı. Köy problemlerine daha fazla önem verileceği bildirilirken, merkezi idarenin yeniden organize edilmesi fikri öne çıkarılmıştı. Adli bağımsızlığın hukuki teminata bağlanacağı taahhüt edilirken, sağlık politikalarında hizmetlerin kırsal alana da kaydırılması hedeflenmişti. Dış politikada devletlerarası sulh ve barış politikaları ile ekonomik ilişkilerde Ortak Pazar'da yer edinme çabaları ön plana çıkarılmıştı. Ordunun modernizasyonu ve personeli ilgilendiren kanuni düzenlemelerin ele alınması askeri tedbirler olarak göze çarpmaktadır.[413]

İsmet İnönü tarafından kurulan yeni hükümet Millet Meclisinde oylamaya katılan 405 milletvekilinin 225'inin güvenoyunu almış 175 ret, 4 boş ve 1 çekimser oy kullanılmış, oylama yakın bir netice ile sonuçlanmıştır.[414]

[413] **Tercüman**, 31 Aralık 1963, s. 1, 7.
[414] **Akşam**, 5 Ocak 1964, s. 1, 7.

III. Koalisyon Hükümeti döneminin ilk zamanlarında dış politikanın ana ayağı olan Kıbrıs meselesi iyice ağırlığını hissettirmişken, iç politikayı meşgul eden önemli olaylardan biri Başbakan İnönü'ye suikast girişimi düzenlenmesi olmuştu. 21 Şubat 1964'de İnönü, Başbakanlıktan ayrılıp Meclise giderken üç el ateş edilmek suretiyle bir suikast teşebbüsü ile karşı karşıya gelmişti. Başbakan İnönü'ye yapılan suikast girişimi dolayısıyla, Millet Meclisinde parti grupları adına konuşmalar gerçekleştirilmişti. Konuşmalar ortak bir noktada düğümlenmiş ve parlamentodaki siyasi partiler girişim karşısında ortak bir tepki vermişti.[415] Milletvekillerinin göstermiş olduğu ilgi ve alakaya teşekkür eden İnönü, asıl önemli noktanın bu ilginin ve tepkinin tüm partilerden gelmiş olmasına dikkat çekmiş, memlekete hizmet etmiş kişilerin Millet Meclisinde adeta bir koruyucu şemsiye altında gibi hissetmesinin önemli olduğunu ve bu hareketin de parti farkı olmaksızın gerçekleştirilmesinin memleket ve millet açısından son derece yararlı bulduğunu vurgulamıştı.[416]

1964 yılında gerçekleştirilen Kısmi Senato Seçimleri neticesinde AP 1.418.510 oy sayısı ile yüzde 49,40'lık bir oran yakalamış, CHP 1.174.601 oyla yüzde 41,20, diğer adaylar ise 257.442 oyla 9,40'lık bir oranda kalmışlardı.[417] 1963 Yerel Seçimlerinin bir önceki koalisyon hükümetine yaptığı olumsuz tesire benzer bir şekilde Kısmi Senato Seçimleri de III. Koalisyon Hükümetini olumsuz etkilemiştir. III. Koalisyon Hükümeti kritik günler geçirmeye başlamıştı. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, CHP'nin iktidarını desteklemediklerini beyan etmişti. Alican'ın Senato seçimlerinden sonra bir AP-CHP koalisyonunun uygun düşebileceğini ileri sürmesi ve aksi takdirde azınlık hükümetini desteklemeyeceklerini açıklaması CHP'de endişe yaratmıştı. Bu duruma bağlı olarak CHP Grup İdare Heyetlerini acele olarak toplantıya çağıran İnönü'nün, hükümetin durumu ve seçimler konusunda Grup İdare Heyetlerinin de görüşünü aldığı bildirilmişti.[418] Nitekim Hükümet, Kıbrıs olaylarının son safhası ve bundan sonraki gelişmeler hakkında istediği güvenoyunu 6 oy farkla alabilmişti. Millet Meclisinde yapılan oylamaya 450 üyeden 396 üye katılmış, 194'ü aleyhte, 200'ü lehte oy

[415] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 27, Birleşim: 58, 21.2.1964, s. 331-332.
[416] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 27, Birleşim: 58, 21.2.1964, s. 347.
[417] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 52.313.6, s. 3.
[418] **Son Havadis**, 15 Haziran 1964, s. 1, 3.

kullanmış, 2 üye de çekimser kalmıştı.[419] Bu arada AP'de önemli bir değişiklik yaşanmış, Kısmi Senato Seçimleri sırasında vefat eden Ragıp Gümüşpala yerine Süleyman Demirel liderlik koltuğuna seçilmiştir.

Siyasi sahadaki sıkışmışlık artarken gerginlik de had safhaya çıkmıştır. Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay, bazı politikacıların konuşmaları üzerine parti liderlerine siyasi ikaz mahiyetinde ve müdahale niteliğinde bir mektup göndermiştir. Burada dikkat çeken husus bir Genelkurmay Başkanı olarak bağlı bulunduğu siyasi otoriteyi bir yana bırakarak mektubu direkt olarak TBMM Başkanlığına göndermesiydi.[420] Kıbrıs sorunu ve içeride yaşanan sıkıntılar neticesiyle 1964 yılının sonları bir hayli buhranlı geçmiştir. Gürsel önderliğinde parti liderleri bir araya gelmeye başlamıştır. Bu toplantılarda partilerin iç ve dış meselelerde birlikte hareket etmeleri yönünde görüşler bildirilmiş ve ortak bir beyanname yayınlanmıştır. Tüm bunlara rağmen hükümet buhranının sona ermediği görülürken, AP'de yaşanan lider değişikliği ile Gümüşpala'nın yerine Demirel'in gelmesiyle hükümetin ömrü daha da kısalmıştır. Demirel lider olmasıyla birlikte İnönü'yü devirerek rüştünü ispatlamaya çalışacaktı.[421] III. Koalisyon Hükümetindeki buhranın atlatılması adına kabinede değişikliklere gidilmişti. Kabinedeki değişiklikler CHP çevrelerini tatmin etmemiş, köklü değişiklikler beklenirken, icapsız atamalar yapıldığı ileri sürülmüştü. Yukarıdan ve aşağıdan köklü, esaslı değişiklik istenmişti. İcapsız tayinlerle kabinenin tersine daha da fazla zayıfladığı öne sürülmüştü.[422]

Kabinede yapılan değişikliklerin ardından, CHP iktidarını desteklemekten vazgeçen YTP ve CKMP'nin, AP'yi hükümet kurmak için girişimlerde bulunmaya davet ettikleri öne sürülmüştü. Bu duruma bağlı olarak, AP ileri gelenlerinin de hükümeti düşürerek yeni hükümetin kurulmasını temin etmek için yeterli çoğunluğu sağladıklarına inandıkları takdirde, bu vazifeye talip oldukları düşüncesi kamuoyunda ön plana çıkmıştı.[423] Ayrıca 1965 yılında gerçekleştirilecek olan genel seçimler de yaklaşmaktaydı. Seçim tarihi ve seçim usulünün milli bakiye sistemi

[419] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 31, Birleşim: 109, 19.6.1964, s. 73.
[420] Şerafettin Can Erdem, "Türk Siyasetinde Etkin Bir Genelkurmay Başkanı: Cevdet Sunay", **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 123, S. 242, Eylül-Ekim 2019, s. 175.
[421] Çaylak, **a.g.e.**, s. 486-487.
[422] **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1964, s. 1, 7.
[423] **Akşam**, 17 Aralık 1964, s. 1.

olması hususunda hükümetçe hazırlanan tasarının müzakeresinde, CHP ve AP arasında oldukça sert tartışmalar yaşanmıştır. Seçimlerle ilgili kanunların bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 533 numaralı Kanun, 13 Şubat 1965'de kabul edilmişti. Siyasi partilerin ve bağımsız adayların elde ettikleri milletvekili sayısı milli bakiye sistemine göre hesaplanacaktı.[424]

Başbakan İnönü, muhalefet partilerinin seçimlere yeni bir hükümetle gitme sloganına paralel olarak çok yönlü bir seyir takip eden çalışma ve temasları hakkında izahat vermek üzere Devlet Başkanı Gürsel ile bir araya gelmişti. İnönü, bu görüşmeden ayrılırken basın mensuplarına bütçe tasarısının tümünün oylanmasında ret oyunun fazla çıkması durumunda istifa edeceğini bildirmişti.[425] Nitekim Demirel'in de çabalarıyla muhalefet partilerinin aralarında anlaşmasıyla güvensizlik oyu alan hükümet 13 Şubat 1965'de düştü.[426] İnönü, bütçenin 197 oya karşı 226 oyla reddedilmesi üzerine istifa için Bakanlar Kurulu'nu toplamış, Başbakanlık Müsteşarı Haldun Derin ile istifasını Çankaya'ya göndermiş ve böylelikle III. Koalisyon Hükümeti sona ermiştir.[427]

IV. Koalisyon Hükümeti Dönemi

Yeni kurulacak olan hükümetin bir "seçim kabinesi" olması adeta kesinleşmişti. Koalisyon ihtimalleri göz önünde bulundurulurken bazı hususlar ön plana çıkmıştı. Buna göre AP, kurulacak hükümet için diğer partilerin dışarıdan

---

[424] "Her seçim çevresindeki muteber oyların toplamı, o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünür; bu suretle bulunan sayıya "seçim sayısı" denir. Her parti listesinin aldığı muteber oy toplamında "Seçim sayısı" ne kadar var ise o parti o seçim çevresinde o kadar milletvekilliği kazanmış olur. O seçim çevresinde tek başlarına seçime girmiş olup da en az "Seçim sayısı"na eşit muteber oy alan bağımsız adaylar seçilmiş olurlar.
Yukarıdaki fıkra hükmünün uygulanması sonucunda her partiye ait geriye kalan muteber oyların, seçim yapıldığı bütün seçim çevrelerini içine alan "Milli seçim çevresi" içerisinde toplamı yapılır. Bu toplam yukarıdaki fıkranın uygulanması sonucunda bölüşülmeyerek açık kalan milletvekilliklerinin toplamını teşkil eden sayı ile bölünmek suretiyle "Milli seçim sayısı" bulunur. Daha sonra her partinin milli seçim çevresi içinde sahip olduğu muteber oy pusulası sayısı "Milli seçim sayısı" ile bölünmek suretiyle bu milletvekillikleri de partiler arasında bölüştürülür. Bu işlem sonucunda da doldurulmamış milletvekillikleri kalırsa, bunlar, bakiye muteber oylarının büyüklük sırasına göre partiler arasında bölüştürülür. Son milletvekilliğinin bölüştürülmesinde değişik partilerin "Bakiye muteber oy sayıları" birbirine eşit ise seçimin yapıldığı bütün seçim çevrelerinde daha fazla muteber oy alan parti tercih edilir.
Bir seçim çevresinde tek milletvekilinin seçilmesi gerekiyorsa, o seçim çevresinde en fazla muteber oy alan siyasi parti adayı veya bağımsız aday seçilmiş olur. Diğer siyasi partilerin aldıkları oylar hakkında yukarıdaki fıkra gereğince işlem yapılır." **Resmî Gazete**, 20 Şubat 1965, S. 11934, s. 2.
[425] **Tercüman**, 14 Şubat 1965, s. 1, 7.
[426] Arcayürek, **a.g.e.**, s. 343.
[427] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 36, Birleşim: 57, 13.2.1965, s. 154; **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1965, s. 1.

desteğini alarak yalnız başına bir hükümet kurmaya sıcak bakmamaktaydı. AP, CKMP, YTP ve MP'den kurulu bir dörtlü koalisyon gerçekleştirildiği zaman 226 oylu sayıca kuvvetli bir hükümetin meydana geleceği belirtilmişti. Bütçeye ret oyu veren ve hükümeti düşüren dört parti parlamento için tarafsız bir Başbakan adayı olarak Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün üzerinde anlaşmışlardı.[428] Bu anlaşma parti liderleri tarafından Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e bildirilmiş ve Gürsel Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'yü Bakanlar Kurulunu teşkile memur edecek tezkereyi göndermiştir.[429] Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, bir haftalık çalışmanın ardından Çankaya köşkünde yeni kabine listesini ve koalisyon partileri protokolünü Cumhurbaşkanı Gürsel'e takdim etmiştir.[430]

Protokolde yer alan hükümet programı ile ilgili hususlara bakıldığında, ilk olarak Anayasa üstünlüğü dikkati çekmekte, Anayasa'nın ruhu ve metni ile idarede hakim kılınması esas alınmaktaydı. İkinci olarak aşırı sol ve aşırı sağ cereyanlarla mücadeleye değinilmiş, bu tip hareketler ülkenin bütünlüğünü ve huzurunu bozucu hareketler olarak nitelendirilmişti. Tarafsızlık konusu demokrasinin ve huzurun temel ayaklarından biri sayılmış, tarafsız bir idarenin temin edilmesi protokolün bir diğer noktası olarak yer almıştı. Bu hususa bağlı olarak memurların da tarafsız olması ve partizanlıktan uzak olmaları talep edilmiş, her memurun rahat çalışma ortamının temin edilmesi protokolde kaleme alınmıştı. Merkez, iller ve mahalli teşkilatlardaki çalışmaların daha verimli bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli düzenleme ve reformların gerçekleştirilmesi ile yeniden organize edilmesi gündeme getirilmişti. Ekonomik kalkınmanın sağlanması hususunda ön plana alınan noktalar sınai ve zirai reformların gerçekleştirilmesi olarak görülmüş, bu durum önemli bir devlet meselesi olarak mütalaa edilmiş, buradan hareketle toprak reformu meselesinin takip edilmesinin altı çizilmişti. Ekonomik girişimler ve iktisadi teşekküller bağlamında özel teşebbüsler ile kamu kurumlarının eşit oranda desteklenmesi ve ikisinin

[428] Ürgüplü'nün hükümeti kurmakla görevlendirilmesinin ve Başbakan olarak belirlenmesinin devletin çeşitli kademelerinde uzun yıllar görev alması ile onun yönetim tecrübesinden faydalanılması yoluna gidilmesinden ileri geldiği belirtilmiş, buna bağlı olarak hükümet buhranının yaşandığı ortamda görevi devralarak kriz ortamını yatıştırmasında etkili olabileceği beklentisinden bahsedilmiştir. Veysel Ergüç, "Suat Hayri Ürgüplü", Türkiye'nin 1960'lı Yılları, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 543.
[429] **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1965, s. 1.
[430] **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1965, s. 1.

rekabetinden çok dengeli bir şekilde ikisinin de geliştirilmesinin önemi üzerinde durulmuştu. Para ve kredi politikasının her halükârda enflasyona sebep olacak şekilde yönetilmemesi esas kabul edilmişti. Sosyal adalet ve sosyal güvenliğin öneminden bahsedilirken, işçi haklarının da korunmasının ehemmiyetine işaret edilmişti. Ordunun her türlü siyasi ilişkilerden uzak tutulması ve kutsal görevini huzur içinde icra edebilecek ortamın sağlanması gerekli bulunmuştu. Ülkenin geleceği olan gençlerin yetiştirilmesinde, şahsiyet sahibi ve milliyetçi bir ruh halinde topluma katılımlarında, alınması gereken tedbirlerin lüzumundan bahsedilmiş, gençlerin hayata atılmasında onların desteklenmesi hususu öne atılmıştı. Siyasi partilerin çıkarılmasının süratlendirilmesi, partilerin her türlü suiistimalden uzak durması, Atatürk tarafından tatbik edilen dış politikanın temel esaslarının uygulanmaya devam edilmesi, haklı Kıbrıs davasında diplomatik yolların tamamen terk edilmeden ancak her türlü oldubittiye karşı durarak milli bir politika izlenmesi kaydedilmişti. İktidar muhalefet ilişkilerinde danışma ve dayanışma çerçevesinde hareket edilmesi yönünde samimiyete dikkat edilmesi kabul görmüş, en nihayetinde huzurlu ve güvenli bir şekilde tarafsız seçimlerin gerçekleştirilebilmesi adına gerekli tedbirlerin alınacağı vurgulanmıştı.[431]

Yeni hükümetin kurulması üzerine AP Genel Başkanı Demirel, parti teşkilatına bir tamim göndermişti. Tamimde yeni hükümetin vatandaşlara huzur getireceği ifade edilirken, parti teşkilatından hükümetin işlerini kolaylaştırıcı adımlar atılmasının beklendiği, teşkilatın bütün vekillere yardımcı olacağına inanıldığı ve bu şekilde seçimlere güvenli bir şekilde gidilmesinin AP'ye önemli bir puan kazandırabileceği vurgusu yapılmıştı.[432]

IV. Koalisyon Hükümetinde de diğer koalisyonlarda olduğu gibi görüş ayrılıkları belirebilmekteydi. Bundan hareketle, kabine içerisinde beliren görüş ayrılıklarının birinin devletleştirme hususunda yaşandığı kamuoyuna yansımıştı. Demir, çelik, petrol ve diğer madenlerin devletleştirilmesi meselesinde baş gösteren anlaşmazlık büyümüştü. AP'li Enerji ve Sanayi Bakanlarının hükümetin ekonomi politikasında karma ekonomi modelinin ön plana çıkarıldığını dile getirerek devletleştirmeye yanaşmadıkları ileri sürülmüş, Adalet Bakanı CKMP'li İrfan Baran

[431] **Akşam**, 21 Şubat 1965, s. 1, 7.
[432] **Son Havadis**, 22 Şubat 1965, s. 1, 7.

ise hükümet görüşü olmasa dahi partisinin devletleştirmeyi her zaman savunduğunu belirtmiş ve devletleştirmede ısrar etmişti.[433]

Seçim dönemi yavaş yavaş yaklaşırken, bir önceki koalisyon hükümeti tarafından kabul edilen milli bakiye sistemi tartışmaları yeniden alevlenmiştir. CKMP, YTP ve MP milletvekilleri ise milli bakiye sisteminin seçim kanunundan çıkarılmasının koalisyon protokolüne aykırı olduğunu, sistemin seçim kanunundan çıkarılması durumunda Hükümetin düşeceğini iddia etmişlerdi. AP Genel Başkanı Demirel ise Samsun'da gerçekleştirdiği konuşmada iktidara geldikleri takdirde Seçim Kanununda değişiklik yaparak milli bakiye usulünü kaldıracaklarını açıklamıştı. Demirel, CHP'nin getirmiş olduğu nispi temsil sistemi ile dört yılda dört tane hükümet kurulması mecburiyetinin doğduğunu, milli bakiye ve birleşik oy listeleri gibi usullerin milli iradenin tecellisine engel olduğunu ve de istikrarlı hükümetlerin kurulmasını zorlaştırdığını hem de muhtelif aşırı fikir cereyanlarını parlamentoya sokmayı teşvik edici sistemlerin gelmesine sebebiyet verdiğini ifade etmişti. AP lideri, konu ile alakalı sözlerinin sonunda bu uygulamaların vatandaşın lehine olacak şekilde tasfiye edileceğini vurgulamıştı.[434] 10 Ekim 1965 tarihinde sandığa gidildiğinde genel seçimler milli bakiye usulüne göre gerçekleştirilmişti. Yeni seçim kanunun getirisi olan milli bakiye sisteminin yanı sıra bir yenilik de birleşik oy sistemiydi. Milli bakiye sistemi ve birleşik oy usulü bütün uyarmalara rağmen, tam olarak anlaşılamamıştı.[435]

1965 Genel Seçimleri sonuçlarına göre oyların yarısından fazlasını alan AP, 240 milletvekili çıkararak tek başına iktidar olmuş, ikinci olan CHP 134 milletvekili çıkarırken, MP 31, YTP 19, TİP 14, CKMP 11 milletvekili sayısına ulaşabilmiş, 1 milletvekili de bağımsız adaylardan seçilmiştir.[436] Seçimler neticesinde CHP, CKMP ve MP'de problemler meydana gelmiştir. Milli bakiye milletvekillerinin açıklanmasından sonra üç parti içinde de karışıklık yaşandığı aday gösterilmeyen siyasilerin sert tepki gösterdikleri belirtilmişti[437]. Buna göre 39 kontenjan için 1849

[433] **Akşam**, 11 Mart 1965, s. 1.
[434] **Akşam**, 13 Haziran 1965, s. 1, 7.
[435] **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1965, s. 1, 7.
[436] **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1965, s. 4.
[437] **Akşam**, 17 Ekim 1965, s. 1.

adayın genel merkezlere başvurduğu kaydedilmişti.[438] Milli bakiye oylarından milletvekili seçilmeyi kabul etmeyeceği yolunda şayialar çıkarılan YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, teşkilâtının ısrarı üzerine milletvekilliğini kabul etmişti. Buna göre, YTP Genel İdare Kurulunda Alican'ın Genel Başkan kalmasının ve milli bakiye oylarından Meclise girmesinin faydalı olacağı üzerinde durulmuş, böylece kendisi ikna edilerek politikadan ayrılması önlenmişti.[439] MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı ise seçim sonuçlarından dolayı MP Grubunda istifa kararı aldığını açıklamıştı. Bölükbaşı, MP Grubu üyelerinin yoğun ısrarları neticesinde istifadan vazgeçirilebilmişti.

Seçimden birinci olarak ayrılan partiler değerlendirildiğinde 1965 seçim sonuçlarının 1950 ve 1954 seçimlerinin sonuçlarına benzer olduğu söylenebilir. Bu üç seçim neticesinde iktidara gelen partiler yüzde 50'nin üzerinde oy almışlar ve bu seçimlerin hepsinde de ana mücadele iki parti arasında yaşanmıştır.[440] AP'nin, 1965 seçimlerinde nispi temsil sisteminin en uç çeşitlerinden milli bakiye usulünün benimsenmiş olmasına rağmen mutlak çoğunluğu elde etmesi, diğer partilerden daha güçlü bir konuma ulaşmasından ileri geldiği yönündeki fikirleri kuvvetlendirmişti.[441]

Bu dönemde göreve gelen dört koalisyon hükümetiyle istikrar bir türlü temin edilmezken sayısız bakan değişmiştir. 1961-1965 Meclisi, söz konusu döneme kadar Türkiye Cumhuriyeti tarihinde en çok bakan çıkaran Meclis olmuştur. 1965 yılının Temmuz ayına kadar Meclis içinden 62 bakan görev alırken, Senato'dan 19, dışarıdan da 6 isim kabineye girmişti.[442] 15 Ekim 1961 tarihinde seçilmiş milletvekillerinden azımsanamayacak kadarı Türk siyasi tarihinde ender rastlanan bir şekilde parti değiştirmişlerdi. AP listesinden milletvekili olan Saki Zorlu ve Celâlettin Uzer'in daha sonra CHP'ye transfer olması ve ardından da iki vekilin MP'ye geçmeleri bu duruma örnek gösterilebilir. AP'den istifa ettikten sonra YTP'ye giren Cevdet Perin ve Faruk Sanaç ise YTP'den de ayrılmış ve bir süre bağımsız kaldıktan sonra yeniden AP'ye geri dönmüşlerdi. Turgut Çulha, Mehmet Özbey,

[438] **Milliyet**, 16 Ekim 1965, s. 1.
[439] **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1965, s. 1, 7.
[440] Erol Tuncer, "Türkiye'de Seçim Uygulamaları/ Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 23, 2006, s. 172.
[441] Ergun Özbudun, "Seçim Sistemleri ve Türkiye", **Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 44, S. 1, 1995, s. 529.
[442] **Akşam**, 15 Temmuz 1965, s. 5.

Ekrem Paksoy, Sinan Bosna, Cavit Oral, Nuri Bayar, Bahri Cömert, Naci Öktem, Abdurrahman Yazgan ve İhsan Gürsan da AP'den ayrılmışlar sonra geri dönmüşlerdi. CKMP'den ayrılıp Bölükbaşı ile MP'ye giden Halit Fikret Aka, Kâzım Arar, Nihat Berkkan, Kerem Özcan, Nevzat Güngör, Talat Oğuz gibi milletvekilleri de partiden ayrılıp geri dönmeyen milletvekillerine örnek gösterilebilir. Bu şekilde değişiklikler karşısında parti listelerinin sık sık değiştiği ve bazen takibinin dahi zor olduğu söylenebilir.[443]

[443] **TBMM Albümü (1920-2010)**, C. 2, Ankara, TBMM Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010, s. 771- 829; **Akşam**, 16 Temmuz 1965, s. 5.

İKİNCİ BÖLÜM
1960-1965 DÖNEMİNDE AF MESELESİ

2.1. Af Hakkında

Af meselesi, toplumların geçirdikleri krizlerden sonra gündeme gelen ve yatıştırıcı tesirler icra eden bir müessese olarak ön plana çıkmaktadır. Buna bağlı olarak ihtilâfların önüne geçmek adına ve geçmişin unutulmasını sağlaması bakımından göreve gelen hükümetlerin işlerini kolaylaştırmaktadır.[444]

Dönem itibariyle Türk hukukunda affın, genel ve özel olarak iki şekilde kabul edilmiş olduğunu görmekteyiz. Ceza kanunları çerçevesinde düzenlenen bu iki af türü anayasalarda belirtildiği gibi yasama ve yürütme tarafından kullanılmıştır.[445] Genel af, esas itibariyle geçmişin unutulması suretiyle suçun bağışlanması şeklinde tezahür ederken, özel af bir suçu bağışlamak ve affetmek şeklinde ortaya çıkmaktaydı.[446] Genel af, işlenen fiillerle alakalı olması bakımından özel aftan farklıdır. Genel aftan faydalananlar, söz konusu fiillerle olan bağlantıları sebebiyle bu aftan yararlanırlarken, özel afta durum farklıdır. Özel af kişilerle alakalıdır ve aftan yararlanacak olan kişiler bu kategoride özellikle belirtilirler.[447] Toplu özel aflar çoğunlukla genel af kanunlarında yer almıştır. 113, 134, 218 sayılı af kanunları da bu türden aflardır.[448] Bazı durumlarda yasama organı bazı kimselerin affın haricinde kalmasını uygun görmekteydi. Buna bağlı olarak kısmi genel affın uygulanması söz konusu olmaktadır.[449] 1950 tarih ve 5677 sayılı Af Kanunu, ilk maddesi ile belli bir tarihten önce işlenmiş suçları affederken, ikinci maddesinin çeşitli bentleri ile de bazı suçları ilk maddenin kapsamı dışında bırakmıştı. 113, 134 ve 218 sayılı Af Kanunları da bu şekilde aynı yolu takip etmişler ve esas itibariyle kısmi genel af mahiyetinde yer almışlardı.[450]

---

[444] Selâhattin Keyman, **Türk Hukukunda Af (Genel Af-Özel Af)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, s. 24.
[445] Cahide Sınmaz Sönmez, "Cumhuriyet Dönemi Genel Af Tartışmaları ve Uygulamaları Üzerine", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 2, Sayı 3 (Bahar 2006), s. 78.
[446] Keyman, **a.g.e.**, s. 43.
[447] **A.e.**, s. 45.
[448] **A.e.**, s. 31.
[449] **A.e.,** s. 59.
[450] Keyman, **a.g.e.**, s. 60.

2.2. 27 Mayıs Darbesi Sonrasında Affın Gündeme Gelmesi

Genel bir affın çıkma ihtimali Haziran ayının başlarında belirdi. Buna göre 27 Mayıs'tan önce işlenen suçlardan büyük bir kısmının takibattan kaldırılması ve cezaların affedilmesi öngörülüyordu. Affa gerekçe olarak, mahkemelerin yükünü hafifletmek ve cezaevi mevcutlarını indirmek gibi olgular öne sürülüyordu.[451]

12 Haziran'da çıkarılan 1 numaralı kanun "Geçici Anayasa" olarak adlandırılmaktaydı. Bu kanun, Cumhurbaşkanı'na ait olan özel af yetkisini MBK ve Bakanlar Kurulunun başında bulunan Devlet Başkanına vermişti. Geçici Anayasa'ya dayanılarak kabul edilen ilk af yasası "Hürriyet Mücadelesi Uğrunda İşlenen Bazı Suçların Affına Dair Geçici Kanun" olmuştur.[452] MBK'nın kabul ettiği ve 29 Haziran 1960 tarihinden itibaren yürürlüğe giren geçici kanun ile bazı suçların affına dair bir karar alındı. 28 Haziran'da kabul edilen 4 numaralı kanuna göre:

> *"Madde 1- 27 Mayıs 1960 tarihinden evvel işlenmiş bulunan:*
> *a) Türk Ceza Kanunu'nun 158 inci maddesinin üçüncü fıkrasına aykırı fiillerden ve 159 uncu maddesine uyan, bakanlıkları alenen tahkir ve tezyif eylemekten,*
> *b) Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin vazife ve salâhiyetleri hakkındaki 7468 sayılı kanuna muhalefetten,*
> *c) Hürriyet mücadelesi uğrunda, Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri hakkındaki 6761 sayılı Kanuna muhalefetten,*
> *Dolayı takip altında bulunanlar ile mahkûm edilmiş olanların suçları ve cezaları bütün neticeleriyle birlikte affedilmiştir.*
> *Madde 2- Millî Birlik Komitesinin 22 sayılı Tebliğinde ve 31 Mayıs 1960 tarihli ve 4/2 sayılı kararında yazılı olanların ve bu tebliğ ve kararda bahsi geçen suçlardan dolayı mahkûm edilmiş bulunanların suç ve cezaları bütün neticeleriyle birlikte affolunmuştur."*[453]

Yine aynı yıl hükümet değişikliğinin sonucu olarak Milli Korunma Suçlarının affı ile ilgili bir kanun kabul edilmişti.[454] Buna göre, Milli Korunma Kanunu'na

[451] **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1960, s. 1, 5.
[452] Cahide Sınmaz Sönmez, "Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Yasaları ve Topluma Yansımaları (1923-1974)", **Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005, s. 159.
[453] **Resmî Gazete**, 30 Haziran 1960, S. 10539, s. 1625.
[454] Mevlana Akagündüz, "Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Kanunları (1923-1960)", **Yüksek Lisans Tezi**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2006, s. 62.

aykırı hareketlerden ötürü haklarında soruşturma ve kovuşturma yapılanlar ile hüküm giymiş olanların suç ve cezaları affedilmişti.[455]

2.3. 113 Sayılı Af Kanunu

Cezaevi Genel Müdürleri ve yargıçlar dönem itibariyle çeşitli suçlardan cezaevlerinde yatan mahkûmların sayılarını tespit etmekte ve bununla ilgili istatistikî bilgiler toplamaktaydı. İlk etapta affın kapsamı ile ilgili olarak açıklama yapılmamaktaydı.[456]

Af konusunda yavaş yavaş genel bir af beklentisi durumu oluşmaya başlamıştı. Türkiye'deki cezaevlerinde 25.000-28.000 mahkûm bulunmaktaydı. Bir yıl zarfında ceza ve tevkif evlerine 24 bin 287 hükümlü ve 18 bin 973 tutuklu girmişti. 24.287 mahkûmdan 22 bin 953'ü infaz için, 1934'ü de diğer yollardan cezaevine sokulmuşlardı. Bunlardan 966'sını da kadın mahkûmlar teşkil etmişti. Türkiye'nin muhtelif şehirlerindeki 28.000 mahkûmdan önemli bir kısmı af beklemekteydi. Ceza ve tevkif evlerindeki suçlu adedi daha da artarak verilen rakamların üzerine çıkmıştı. Yetkili şahısların verdiği malûmata göre cezaevlerinde barındırılabilecek sayıdan çok daha fazla mahkûm bulunduğu ileri sürülmüştü. Bu konuda örnek olarak İstanbul'daki cezaevlerinin durumu gösterilmekteydi. Buna göre, ancak 500'er mahkûm barındırabilecek durumda olan Toptaşı ve Sultanahmet cezaevlerinde biner mahkûmun bulunduğu belirtilmişti.[457]

Af Kanununu hazırlayan komisyonun tasarısı müzakere edilmiş ve kabul edilerek MBK'ya sevk edilmişti.

Yeni çıkacak kanun;

> *"1-Yetkili mercilerin emirlerine itaatsizlik*
> *2-Herhangi bir felâket anında eline geçen yardım fırsatını kullanmayanların işledikleri suçlar.*
> *3-Vazifesini yapmakta olan memurlara hüviyetini açıklamayanlar,*
> *4-Şahit oldukları bir cürümü açıklamaktan kaçınanlar,*
> *5-Sahte evrak, para gibi şeyleri görüp de yetkili mercilere haber vermeyenler,*
> *6-Ruhsatsız eğlence yeri açanlar,*
> *7-Umumi nizam ve sükûneti bozanlar,*
> *8-Kumar oynatmak veya oynamakla suçlu olanlar,*

[455] **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 43, s. 196.
[456] **Tercüman**, 12 Ağustos 1960, s. 5.
[457] **Son Havadis**, 4 Eylül 1960, s. 1, 5.

9-Gayri meşru ölçüler kullananlar."

gibi tedbirsizlik, dikkatsizlik kapsamına giren suçları kapsamaktaydı.[458]

Af Kanunu 26 Ekim'de MBK tarafından kabul edilmişti.[459] Bu kanun ile sosyal anlamda bütünleşmenin temin edilmesi ve toplum içerisinde geçmişin yaralarının sarılması amaçlanmıştı.[460] 113 sayılı af kanunu, genel affın müsadereye engel teşkil etmeyeceğini kabul etmiş bulunmaktaydı.[461] 113, 134 ve 218 sayılı Af Kanunları affa tabi suçları kanundaki cezaları göstermek suretiyle tespit etmişti. Sözü edilen kanunlarda örneğin yukarı haddi beş seneyi geçmeyen hürriyeti bağlayıcı bir ceza almış kişilerden bahsedilmekteydi. Buna göre, suçu işleyen kişinin aldığı ceza beş seneden fazla ise kendisinin genel aftan yararlanması mümkün değildi.[462]

2.4. 134 Sayılı Af Kanunu

113 Sayılı Af Kanunundan faydalanamayan bazı mahkûmlar Ankara Merkez Cezaevinde isyan çıkarmışlardı. Bunun üzerine Milli Birlik Komitesi üyelerinden Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ ve Adalet Bakanı Âmil Artus mahkûmlarla görüşme yapmak için cezaevine gitmişlerdi. Ankara Merkez Cezaevinde bir konuşma yapan Âmil Artus, söz konusu af kanununu yeniden gözden geçireceklerini gerektiği takdirde geri kalan mahkûmlar için ek kararnameler çıkarılabileceğini belirtmiştir.[463] Nitekim affın şümulünü genişleten kanun tasarısı Milli Birlik Komitesi tarafından ele alınmıştı. 19 Kasım 1960'da MBK Ekonomik ve Sosyal İşler Komisyonu Başkanı Sami Küçük tarafından yapılan basın toplantısında kanunun esasları hakkında izahatta bulunulmuştu. Buna göre, şümulün genişletilmesi ile aftan yararlananların sayısı 25-30 bini buluyordu. Yeni tasarının bir farklılığı da müebbet hapis cezalarının kapsama alınması ve 24 yıl ağır hapse indirilmesiydi.[464]

113 sayılı Af Kanunu'na ek kabul edilen ve bazı farklılıklar bulunan kanuna göre:

> *"A) Yeni kanunda müebbed hapis cezası 24 yıla indirilmektedir.*

[458] **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1960, s. 1, 5.
[459] Bkz. **Resmî Gazete**, 28 Ekim 1960, S. 10641, s. 2425; **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1960, s. 1-5.
[460] Akagündüz, **a.g.t.**, s. 67.
[461] Keyman, **a.g.e.**, s. 106.
[462] Keyman, **a.g.e.**, s. 143, 144.
[463] **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1960, s. 1.
[464] **Tercüman**, 20 Kasım 1960, s. 1.

B) Kasten adam öldürmeler veya yakınlarını katledenler, affın şümulüne girmemektedir.

C) 27-28 Mayıs günlerinde ihtilâl lehinde işlenen suçlar da affa tâbi tutulmuştur. Bu suçlar hazine zararına işlenen suçlardan ibaret kalmaktadır.

D) 500 liraya kadar olan zimmet, irtikâpi ihtilâs ve rüşvet suçları affedilmektedir.

E) 500 liraya kadar olan döviz kaçakçıları ile istimal ve istihlâk maksadıyla yapılan kaçakçılık suçları affedilmiştir.

F) Kara sularımızda balık avlanırken yakalanan ve hapsedilen yabancı uyruklular (bunların miktarı 12 kadardır).

G) Tekerrür fiilleri affedilmiştir.

H) Suç işleyip mahkûm olan askeri şahısların affa tâbi olanlarının emeklilikleri iade edilecektir. Bu yeni bir hüküm olarak kanunda yer almaktadır. İlk kanunda bu cihet yoktu.

I) Vergi cezaları ise aftan hariç kılınmıştır."[465]

134 numaralı ikinci af kanunu ile genel bir prensip kararı verilmemesi ve bundan önceki kanun gibi gerekçelerin yayınlanmaması eleştiri konusu oldu. Genel prensip noktasındaki eleştiriden hareketle hasmını işkence ile katleden ve idam cezası alıp müebbet hapis cezası ile tutuklu bulunan bir kişinin cezası 24 yıla indirildiği halde resmi evrakta sahtekarlık yapanın af haricinde bırakılması, resmi evrakın sahte olduğunu bile bile kullananın affa dahil olurken resmi evrakı sahte olarak düzenleyen kişinin af dışında tutulması anlamsız bulunmuştu. Aynı şekilde sahte para basan, devlete ait mührü taklit eden kimselerin cezalarının af kapsamı içerisine alınması bunların resmi evrakta sahtecilik yapanlarla arasında ne gibi fark olduğunu düşündürmekteydi. Dolayısıyla devlete ait mührü kopya eden veyahut sahte para basan kalpazanlık suçluları ile resmi evrakta sahtekârlık yapanın af kapsamında ayrılması hemen hemen imkânsız gözükmektedir.[466] 134 sayılı Af Kanunu aynı 113 sayılı Af Kanunu gibi, genel affın müsadereye engel teşkil etmeyeceğini kabul etmişti.[467]

Birinci genel af kanununa ek olarak yayınlanarak Resmî Gazete'de yürürlüğe girmesinin ardından buna uyularak cezaevlerinden tahliyeler başlamıştı. Ankara cezaevinden 298 hükümlü serbest bırakılmıştı. Bunların 57'si Merkez, 200'ü Yeni ve 41'i de çocuk ıslah evinden tahliye edilmişlerdi. 541 mahkûm hakkında da kararın yargılandıkları mahkeme tarafından verileceği bildirilmişti. Öte yandan yeni af

[465] **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1960, s. 1, 5.
[466] **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1960, s. 2.
[467] Keyman, **a.g.e.**, s. 106.

kanunu kapsamına giren 5 İsrail ve 7 Rum balıkçısı da tahliye edilmişlerdi. Bu balıkçılar Silifke civarında kaçak balık avlarken yakalanmış ve 2 Kasım'da üç ila beş yıl arasında hapis cezasına çarptırılmışlardı.[468] İstanbul'daki tahliyelere bakıldığında, Sultanahmet Cezaevindeki 1150 mahkûmdan 141'inin, Toptaşı Cezaevinden 95, Paşakapısı'ndan 25 kişi 23 Kasım itibariyle tahliye edilmişlerdi.[469]

2.5. 134 Sayılı Af Kanunu'nun Sonuçlarına Dair

Af bazen tamiri mümkün olmayan kayıplara da sebebiyet verebilmekte bu yüzden de reddedilmesi gereken bir müessese olarak da görülmesi durumu söz konusu olabilmekteydi. Çünkü affedilen bir suçlunun yeniden ikinci bir suç işlemesi sık sık karşılaşılan durumlardan biridir.[470] Son çıkan iki af kanunundan 1960 Aralık ayı itibariyle 17.140 kişinin yararlandığı belirtilmiştir. Af neticesinde cezaevinden çıkan bazı mahkûmların geri döndükleri görülmektedir. Bu kişiler ekseriyeti hırsızlık suçu olmak üzere, adam öldürme ve gasp gibi suçlarla geri dönmüştür. Bu şekilde 60 kişinin cezaevine döndüğü tespit edilirken, en yüksek oran İstanbul'daydı.[471] İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nden alınan bilgilere göre af sonrasında hırsızlık olaylarında artış meydana gelmişti. Şöyle ki, polis bültenlerine giren hadiselerden hemen hemen yüzde 40'ını hırsızlık olayları teşkil etmekteydi. Son hırsızlık olaylarının yakalanan faillerinden büyük bir kısmının, af kanunlarından faydalanarak cezaevlerinden tahliye edilen eski sabıkalılar olduğu görülmekteydi. Emniyet İkinci Şube Müdürlüğü Hırsızlık Masası Şefi Cemil Gülme'den alınan verilere göre af kanunlarından yararlanarak tahliye olunan sabıkalı hırsızlardan yüzde 30'u tekrar eski faaliyetlerine devam ettiklerinden yakalanarak çıktıları cezaevlerine geri gönderilmişlerdi. Bu miktarın sonraki günlerde daha da artabileceği belirtilmekteydi. Çünkü bazı hırsızlıkların failleri henüz yakalanmamıştı ve olaylar da birbirini takip etmekteydi. Af kanunlarından sonra İstanbul'da çeşitli hırsızlıkların faili olarak yakalananların sayısı 180'i bulmuştu. Bunlardan asıl suçlu olarak görülenlerin 50'sini af kanunlarından faydalanarak tahliye olunanlar teşkil etmekteydi. Diğerleri ise genellikle hırsızlığa yeni başlayanlar ve elebaşlarına yardım edenlerdi.[472]

---

[468] **Son Havadis**, 23 Kasım 1960, s. 1, 5.
[469] **Son Havadis**, 24 Kasım 1960, s. 1.
[470] Keyman, **a.g.e.**, s. 17.
[471] **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1960, s. 1.
[472] **Tercüman**, 18 Aralık 1960, s. 3.

Çeşitli suçlardan dolayı mahkûm olup da aftan istifade ederek cezaevlerinden çıkanların bütün gayretlerine rağmen iş bulamadıkları dile getirilmekteydi. Buna bağlı olarak İstanbul'daki hırsızlık olaylarının da işsizlik yüzünden arttığı ve sabıkalıların da aç kalmamak için hırsızlık yaptıkları ileri sürülmüştü. Ancak hırsızlık olaylarının cereyan şekli ve yakalanan faillerin durumu incelendiğinde bu fikrin yanlış bir görüşe dayandığı ortaya çıkmaktaydı. Çünkü son zamanlarda yakalanan faillerden yüzde 95'inin hırsızlığı kendilerine meslek edinen kimselerden oluştuğu anlaşılmıştı. Bunlar geçim sıkıntısı yüzünden hırsızlık yoluna sapan şahıslar değillerdi. Aksine büyük bir kısmının müptelâ oldukları eroin, esrar gibi uyuşturucu maddeleri temin etmek veya kumar parası bulmak için eski mesleklerinden faydalanan sabıkalılar oldukları tespit edilmişti. Hırsızların büyük bir kısmının tek bir yeri soymakla yetinmedikleri, içlerinde bir hafta içinde 10 ile 35 arasında ev ve mağaza soyanlar mevcuttu. Bunların yanında hırsızlık faillerinden küçük bir kitlenin işsizlik yüzünden zaruret içerisinde kalıp bu yola başvurdukları öne sürülmüştü. Bu şekilde hırsızlık yapanların büyük kısmını 25 yaşını doldurmayan gençlerin teşkil etmesi ilgililerin dikkatini çekmekteydi.[473]

2.6. Siyasi Af Tartışmaları

I. İnönü hükümetinde siyasi afla ilgili bahis, Adalet Bakanlığı ile ilgili işler kısmında geçmektedir. Buna göre *"Vatandaş münasebetlerinde geçmiş siyasi mücadelelerin yaralarını tamamıyla tedavi etmek dikkat ve ehemmiyetle göz önünde bulunduracağımız ve üzerinde çalışmaya başlayacağımız bir husus olacaktır"* cümlesiyle af meselesi konu edinilmişti. Buradan anlaşılacağı gibi siyasi mücadelelerden doğan yaraların tedavisi maksatlı affın da hükümetin gündeminde olacağı belirtiliyordu. Ancak tam olarak bir zaman dilimi belirtilmiyordu. Uzun soluklu ve yavaş bir işleyiş üzerinden af meselesinin ele alınmasının söz konusu olduğu aşikârdı.[474] Sadece belli siyasi suçları affedip, politik sebeplerle ilgili olan suçları affın haricinde tutmak isabetli bir karar olmayacaktı. Çünkü bu durumda genel aftan beklenen gayeler ancak kısmen gerçekleşebilecekti.[475]

[473] **Tercüman**, 18 Aralık 1960, s. 3.
[474] **Akşam**, 28 Kasım 1961, s. 1, 5.
[475] Keyman, **a.g.e.**, s. 30.

Neriman Ağaoğlu AP grubunda yaptığı konuşmada hükümet programında af konusunun hiç tatmin edici olmadığını, vaat edilen gibi olmayan bu konu üzerine seçmenlere yapılan vaatlerin hatırlanması gerektiğini vurgulamış, koalisyona af şartıyla girdiklerini hatırlatmıştı. AP'li Sadık Müftüoğlu da affın lüzumunu belirtmiş, ülkede huzurun temin edilebilmesi için affa gidilmesini gerekli bulmuş, huzurun affı değil, affın huzuru getireceğini işaret etmişti.[476]

CHP Genel Başkanı ve Başbakan İsmet İnönü, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın yaptığı davet üzerine, AP Meclis Grubuna gelmiş ve koalisyon hükümeti programı üzerine burada bir konuşma gerçekleştirmişti. Af konusunda, ne mesele varsa hükümet programına, imkân dahilinde alındığını, affın da buna dahil olduğunu bildirirken, af konusu üzerinde ısrar etmenin dolu bardağı taşırabileceği örneği ile meseleye temas etmişti. Bu ifadeler AP Grubunda pek hoş karşılanmamış, İnönü'nün bu sözlerinin ardından grup üyelerinin çoğu kendisini alkışlamamışlardı.[477]

Siyasi af konusu ile ilgili olarak, YTP ve AP'nin, af kanununu hazırlayacak komisyon üyeleri, kendi aralarında istişari görüşmeler yapmışlar, bu kanunun bütün partiler tarafından müşterek bir hareket neticesinde çıkarılması konusunda fikir birliğine varmışlardı.[478]

Siyasi af meselesi, Millet Meclisinde ilk kez 15 Aralık 1961'de tartışılmaya başlandı. Kürsüye gelip, gündem dışı bir konuşma yapan CHP Milletvekili Kenan Esengin, konuşması esnasında Meclis sıralarından gelen yoğun tepkilerle karşılanmıştır. Af konusunda konuşan Esengin, af meselesinin hükümet programında yer aldığını ancak vadesiz olarak konulduğunu ifade etmiştir. Affın zaman zaman toplumlar için faydalı olabileceğini fakat bu durumdaki Türkiye'de şartların farklı olduğunu dile getirmiştir. Bazı politikacıların ve kişilerin ortalığı bulandırdığını ve kendilerinin reklamlarını yapmakla kendi hesaplarına çalıştıklarını iddia etmiştir. Yoğun tepkilerle kesilen konuşmasına devam eden Esengin, milletvekillerini hakikati görmemekle suçlamıştır. Hadiselerin bu şekilde zorlanmasının farklı olaylara sebebiyet vereceğini öne sürerken, tutulan bu yolun mahkûmların hayatlarını

[476] **Son Havadis**, 29 Kasım 1961, s. 5.
[477] **Son Havadis**, 30 Kasım 1961, s. 1.
[478] **Akşam**, 15 Aralık 1961, s. 1.

tehlikeye soktuğunu dile getirmiştir. Bu görüşleri üzerine Meclisteki bazı milletvekilleri affın ortaya çıkarılmaması için Esengin'in tehditkâr bir dil ortaya koyduğunu belirtmişlerdir.[479]

Af meselesinin tartışılmaya başlanması üzerine gün geçtikçe bu konu üzerindeki yoğunlaşma artmıştı. Buna bağlı olarak parti grupları da meseleyi gündemlerine taşıyorlardı. Hareketlenmeler üzerine bazı tepkiler gelmiştir. İnönü 18 Aralık günü verdiği demeçte partilerin af meselesiyle uğraşmamalarını, meseleyi hükümete bırakmalarını telkin etmiştir. İkinci bir ikaz da eski MBK üyelerinin oluşturduğu bağımsız senatörler grubu üyelerinden gelmiştir. Birdenbire af konusunda yoğunlaşan faaliyetler üzerine eski MBK üyelerinin oluşturduğu bağımsız senatörler grubu 18 Aralık öğleden sonra bir toplantı yapmıştır. Eski MBK üyeleri Meclis içinde ve Meclis dışında, siyasi bir af için tutulan yoldan memnun olmadıklarını dile getirdiler. Seçilmiş parlamentonun süratle el atması ve bitirmesi gereken ülkenin başka sorunları dururken ihtilâl ve ihtilâllere müsait af konusunun gündeme gelmesini doğru bulmadıklarını öne sürmüşlerdir. Muzaffer Yurdakuler ve Sezai Okan af konusunda düşüncelerini soran gazetelere ikaz içeren demeçler vermiştir. Bu demeçlerden anlaşıldığı kadarıyla yeni bir darbe dahi yapabileceklerini ima etmekteydiler. Yurdakuler, siyasi bir affın hak olarak ileri sürülemeyeceğini 27 Mayıs'ı yapan zinde kuvvetler tarafından bir atıfet olarak toplum içerisinde uygun zaman hasıl olduğu anda düşünülebileceğini ve affedilenlerin de ömrü boyunca siyasi sahneye çıkamayacaklarını ifade etmiştir. Sezai Okan ise bazı ağaçların bahar geldi zannederek zamansız çiçek açtığını fakat bu ağaçların meyve veremedikleri misalini vererek affa meyil edilmesini yanlış bulmuştu.[480]

Af konusunun yeniden günün en önemli siyasî problemi haline gelmesi üzerine, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, önce Başbakan İnönü'yü, sonra da AP Genel Başkanı Gümüşpala'yı, CHP Genel Sekreteri Aksal'ı ve YTP Genel Başkanı Alican'ı Çankaya'ya davet etmiş, kendilerine af için henüz erken olduğunu bildirmişti.[481] AP ile YTP grupları tarafından kurulan siyasî af kanunu hazırlama komisyonlarına şifahî olarak davet edilen CHP ve CKMP'den kimse katılmamış ve ardından komisyon

[479] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 22, 15.12.1961, s. 295; **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1961, s. 1, 5; **Akşam**, 16 Aralık 1961, s. 1.
[480] **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1961, s. 1, 5.
[481] **Akşam**, 19 Aralık 1961, s. 1.

çalışmalarını durdurmuştu.[482] İnönü yaptığı açıklamada, affın hemen çıkarılması için gösterilen sabırsız gayretlerin faydalı olmadığını ileri sürmüştü.[483]

22 Aralık günü Millet Meclisinde yapılan oturumda gündem dışı söz alan CKMP Milletvekili Nurettin Ok'un Af üzerine yaptığı konuşması Mecliste yankı uyandırmıştır. AP, YTP ve CKMP'li milletvekilleri Ok'un aşağıdaki sözlerini alkışlarken, CHP'li milletvekilleri yoğun bir asabiyet ve tepkiyle karşıladılar.

> *"Af ele alınması pek erken olan ve partizanca taktiklere alet edilmesi istenmeyen bir konu olabilir. Fakat henüz bu konu Meclise dahi gelmediği bir anda bunun karşısına dikilen tehdit fikri, millî irade üzerine düşüreceği gölge bakımından, en az onun kadar ve hatta ondan çok tehlikeli bir mahiyet arz etmektedir. Meclisçe ve hükümetçe bu nokta üzerinde artık vazıh bir fikre varmak anı gelmiştir kanaatindeyim."*[484]

Çankırı Milletvekili Nurettin Ok, ayrıca af karşıtı milletvekillerinin tehditkâr bir dille hareket ettiklerini bu durumun TBMM üzerinde adeta bir "dehşet havası" yarattığını belirtmiştir. Buna karşılık söz alan Feyzioğlu huzuru bozacak davranışlardan kaçınılması gerektiğini, anayasal rejimin devam etmeyeceği şeklinde hareketlere yönelen beyanatları tenkit ederek af fikrini savunanlara karşı çıkmış ve TSK'nın MBK eliyle yapmış olduğu faaliyetleri överek getirilen yeni Anayasa'yı, yeni düzeni savunmuştur.[485] Nurettin Ok, affın erken bir şekilde gündeme geldiği yönünde eleştirilerde bulunan milletvekillerinden tepki görmüş ve Mecliste tartışmalar yaşanmıştı. Buradan anlaşıldığı üzere, bazı milletvekilleri affın resmi bir şekilde gündeme gelmesini istememekteydiler.

18 Ocak 1962'de Alaşehir'i ziyaret eden AP lideri Gümüşpala, koalisyonun ilk şartının af olduğunu belirtmiş, aksi takdirde koalisyonun tehlikeye girebileceğini ifade etmişti.[486] Ege seyahati dönüşünde AP Grubunda konuşma yapan Gümüşpala, vatandaşların fikirlerini serbestçe ifade ettiklerini, özellikle af konusu üzerinde durduklarını ve af talep ettiklerini açıklamıştı.[487]

---

[482] **Akşam**, 20 Aralık 1961, s. 1.
[483] **Akşam**, 26 Aralık 1961, s. 1.
[484] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 24, 22.12.1961, s. 359.
[485] **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1961, s. 1, 5.
[486] **Son Havadis**, 19 Ocak 1962, s. 1.
[487] **Son Havadis**, 24 Ocak 1962, s. 5.

Kamuoyundaki gündem ve tartışmalar siyasi af konusu üzerinde yoğunlaşmışken, basında Kayseri'de tutuklu bulunan siyasi cezalıların sağlık durumları hakkında haberler çıkmaya başlamıştı. Buna göre, Kayseri'deki Siyasi Mahkûmların Yaş ve Sağlık Durumları aşağıdaki gibi verilmişti.

Yaş Durumları:

Yaş Ortalaması	Adet
30-40 Arası	30
40-50 Arası	144
50-60 Arası	108
60-65 Arası	24
65-70 Arası	20
70-80 Arası	13

Sağlık Durumları:

Hastalık	Adet
Kalp	40
Tüberküloz	14
Şeker	28
Mide Hastalıkları	80
Karaciğer	14
Romatizma	88
Çeşitli Hastalıklar	30[488]

Kayseri Cezaevinde bulunan siyasi mahkûmlardan yaşamını yitirenler de olmuştu. Bu kişilerin ekserisi kalp rahatsızlığı sebebiyle vefat ederken bir kısmı da kanser hastalığı dolayısıyla yaşamını yitirmişlerdi.

Kayseri'deki Siyasi Hükümlülerden Yaşamını Yitirenler[489]

Kişi	Hastalık
Nuri Yamut	Kanser
T. İleri	Kanser
K. Yılmaz	Kalp
G. Yiğitbaş	Kalp
Z. Tarver	Kalp
Ş. Uluçay	Kalp
Y. Üresin	Kalp
Y. Salman	Kalp
N. Topçuğlu	Kalp
M. Erdener	Kalp
F. Oktay	Kalp
L. Şaylan	Kalp

[488] **Son Havadis**, 29 Ocak 1962, s. 1.
[489] **Son Havadis**, 29 Ocak 1962, s. 1.

2.7. 22 Şubat Darbe Girişimine Karışanların Affı ve Siyasi Af Tartışmalarının Devam Etmesi

Cumhurbaşkanı Gürsel, 10 Nisan 1962'de siyasi partileri af konusunda ziyaret etmiştir. Alfabe sırasına göre yapılan görüşmelerde ilk olarak Adalet Partisi'ni ziyaret eden Gürsel, Genel Başkan Ragıp Gümüşpala ve Genel İdare Kurulu üyelerinin hazır bulunduğu toplantı çıkışında basın mensuplarına bazı açıklamalarda bulunmuştur. Görüşmeler neticesinde birtakım konular üzerinde mutabık kaldıklarını ifade etmiştir. Af konusunda 22 Şubat olaylarına karışanların affı ile siyasi mahkûmların affının ayrı tutulmasını gerekli bulduğunu belirten Gürsel, 22 Şubat meselesinin af tasarısının kanunlaştırılmasıyla hallinden sonra siyasi affın ele alınmasının daha doğru olacağını düşünmüştü.[490] Ayrıca Kayseri'de bulunan siyasi tutuklular için sıhhi durumları cezai şartları kaldırmayanlar hususunda bir karar alabileceği, Anayasa'nın 97. maddesinin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak hasta, sakat veya çok yaşlanmış siyasi hükümlülerin cezalarını kaldıracağı ya da hafifleteceği havası oluşmuştu. En azından Gürsel'in konuşmalarına göre kamuoyunda böyle bir beklenti doğmaktaydı. Daha sonra CHP genel merkezine geçen Cumhurbaşkanı, parti yetkilileriyle burada yaptığı konuşmasında siyasi affın AP ve YTP tarafından istenebileceği konusu gündeme gelmiş, bunun yanında da Gürsel'in 22 Şubat affı ile siyasi affın ayrılmasının elzem olduğu düşüncesi ön plana çıkmıştır. CHP'nin ardından CKMP ve YTP'li partiler ile görüşmelerde bulunan Gürsel, güncel siyasi konuların bu partilerin merkezlerinde de ele alınıp tartışıldığını söylemiştir.[491] Cumhurbaşkanı Gürsel, af için Anayasa'nın kendisine tanıdığı özel yetkiyi kullanmayı henüz düşünmediğini açıklamıştı.[492]

Başbakan İnönü, New York Times gazetesine verdiği bir demeçte, yakında dört yüzden fazla siyasi mahkûmun affedileceklerini ümit ettiğini belirtmişti.[493] 19 Nisan 1962'de 22 Şubat mesullerinin affı hususunda kanun tasarısının meclise sevki konusu gündeme gelmiş ve CHP-AP koalisyonunda bir buhran durumu oluşmuştu.

[490] Ordunun radikal subayları içerisinde cereyan eden hoşnutsuzluk 22 Şubat 1962 tarihinde Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'in liderliğinde küçük rütbeli subaylar tarafından girişilen bir ihtilal hareketine dönüşmüştü. Bu girişim ordunun hükümete sadık kalmasının da etkisiyle bertaraf edilmiştir. Eraslan, **a.g.m.**, s. 582.
[491] **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1962, s. 1, 5.
[492] **Akşam**, 11 Nisan 1962, s. 1.
[493] **Akşam**, 16 Nisan 1962, s. 1.

Buna göre, akşam saatlerine yakın toplanan Bakanlar Kurulu, kanun tasarısını görüşmüş, tasarının Meclise sevkine karar vermişse de AP'li Bakanların Merkez İdare Kuruluna, CHP'li Bakanların da CHP Genel Merkezindeki toplantıya davetleri sebebiyle tasarıdaki imzalar tamamlanamamıştı. Ardından toplanan AP Merkez İdare Kurulunda 22 Şubat mesullerinin affı ile siyasi affın bir arada ele alınması gündeme geldi. Burada konuşma yapan Başbakan Yardımcısı Akif İyidoğan 22 Şubat meselesini ve sebeplerini uzun uzadıya anlatmış ve hükümeti öven bir görüş beyan etmiştir. Bunun üzerine iki affın birlikte ele alınmasını isteyen AP'nin Merkez İdare Kurulu içerisindeki üyeleri yoğun eleştirilerde bulunmuş ve İyidoğan'ı hatalı bulmuşlardır. Hiç olmazsa siyasi af konusunda tarih verilmesini talep etmişler ve affın en azından garanti altına alınmasında ısrar etmişlerdir. AP içerisindeki bu kesim 22 Şubat tasarısını imza edecek olan AP'lileri istifaya davet etmiştir. Bu durumlar karşısında bakanlar tasarıyı imza edeceklerini bildirmişler ve ılımlı kanattan Haluk Nurbaki ve İsmet Sezgin her iki affın da ayrı değerlendirilmesinden yana olduklarını ancak af meselesinin de istismar edilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. AP içerisindeki tartışmalar gece yarısı hatta sabah 3 sularına kadar devam etmiş nihayetinde Başbakan İnönü ile Ragıp Gümüşpala'nın af konusunda bir görüşme yapması ve AP'nin, tutumunu bundan sonra netleştirmesi kararına varılmıştır. AP Genel İdare Kurulu adına iki kişi Gümüşpala için Başbakanlıktan randevu almıştır.

CHP tarafına baktığımızda, CHP Genel Merkezinde yapılan görüşmelerde partinin 22 Şubat affının ayrı bir durum olduğu ve siyasi affın buna karıştırılmaması hususunda hemfikir olunduğunun dile getirilmesi ve kararın sonuna kadar arkasında durulması, AP'nin iki affı birlikte istemesi durumunda gerekirse koalisyondan istifa edilmesi noktasında karar alınmıştı.

Hükümet kanadından gelen açıklamaya göre 22 Şubat tasarısının Meclise sevk edilmesinde kararlı olunduğu ve koalisyonun yıkılmaması adına özen gösterileceği bildirilmiştir.

Daha sonra İnönü-Gümüşpala görüşmesi gerçekleşmişti. Uzun süren toplantı sonrasında açıklama yapan AP'li Başbakan Yardımcısı Akif İyidoğan taslağın imzalanmama durumunun mümkün olmadığı konusunda görüş beyan etti. Basın Yayın ve Turizm Bakanı Kâmuran Evliyaoğlu endişe edilecek bir durum olmadığını

AP'nin müspet tutumda olduğunu fakat siyasi af konusunda da çare aranması noktasında taleplerinin bulunduğunu ifade etmişti.

İnönü, her şeyin gayet normal olduğunu, koalisyonun dağılmasını gerektirecek bir durumun hasıl olmadığını belirtmiştir. Gümüşpala ise olağan bir görüşme olduğunu, siyasi afla ilgili bir görüşme yapılmadığını, 22 Şubat affı meselesinde de son sözü partisinin Genel İdare Kurulu ile Merkez İdare Heyetinin söyleyeceğini dile getirmiştir.[494]

22 Şubat olayları ile ilgili olarak İnönü tarafından imzalanan ve Büyük Millet Meclisine sevk edilen kanun tasarısı şöyle idi:

> *"Madde 1- 22 Şubat 1962 olayları dolayısıyla askeri kişiler tarafından işlenen veya bu tarihten evvel işlenmiş olup da, bu olayları esas teşkil edebilecek mahiyette bulunan fiil ve hareketler için ceza kovuşturması yapılmaz.*
>
> *Yukarıda fıkrada yazılı fiil ve hareketlere T.C. Kanununun 64 ve 65 inci maddelerinin şümulüne girecek şekilde bu hareketlere iştirak etmiş olanlar hakkında da aynı hüküm tatbik olunur."*[495]

Başbakan İnönü 23 Nisan 1962'de Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ile bir görüşme yapmıştı. Toplantı sonrasında Başbakanlık önünde basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Sunay, 22 Şubat affı üzerine açık cevaplar verdi. Siyasi af konusunda orduyu ilgilendiren bir taraf olmadığını belirtmiş, bu affın Meclisin yetkisinde olduğunu ifade etmiştir. Ordunun içerisindeki af meselesine yani 22 Şubat mesullerinin affına ise ordunun iç meselesi olarak disiplin hususunda bir konu olduğunu, ordu affını siyasi af ile karıştırmanın yanlış olduğunu vurgulamıştır.[496]

AP ve YTP grupları 24 Nisan'da 22 Şubat hadiseleri ile ilgili af tasarısını görüşmek üzere toplanmışlardır. Yapılan görüşmeler neticesinde söz alan hatipler, Şeref Kayalar, İhsan Sabri Çağlayangil tasarıya beyaz oy verilmesi gerektiğini, siyasi afla 22 Şubat mesullerinin aflarının bir tutulamayacağını ifade etmişler ve Meclisin prestij kaybına uğramaması adına tasarının geçmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Cahit Okyayüz ise partinin hiçbir affa karşı olmadığını ancak AP'li Bakanların Genel

[494] **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1962, s. 1, 5.
[495] **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1962, s. 1.
[496] **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1962, s. 5.

Merkezin ve partililerin onayını almadan tasarının altına imza koymalarının son derece yanlış olacağını dile getirmişlerdir.

Nuri Bayer ise konuşmasında, 22 Şubat mesullerinin müstakil olarak affının halledilmesinin ardından siyasi af meselesinin de ele alınması gerektiğini, Kayseri'deki gibi siyasi mahkûmların kanayan yara biçiminde bırakılamayacağını vurgulamıştır.

AP Grup toplantısında 22 Şubat meselesini ihtiva eden tasarıya kabul oyu verilmesi kararı öne çıkmaya başlamıştı. Buna göre 22 Şubat kanununa beyaz oy verilmesi ve koalisyonda kalınmasına dair, Gökhan Evliyaoğlu'nun vermiş olduğu önerge oylanmış ve 15 muhalife karşı büyük çoğunlukla kabul edilmiştir.

AP'nin müteakiben yayınladığı tebliğe göre; 22 Şubat hadiseleri hakkında Meclise böyle bir tasarı gelmesi halinde anlayışla karşılanacağı memlekette huzurun bir an evvel sağlanması adına kabul oyu kullanılacağı kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra da hükümet programında da yer aldığı gibi siyasi affın bu kanunu takiben gerçekleştirilmesi, partiler üstü addedilen bu meselenin daha fazla geç kalınmadan halledilmesinin arzu edildiği kaleme alınmıştır. Ayrıca hiçbir milli mevzuun siyasi bir malzeme gibi kullanılmamasının gereği üzerinde durulmuştur.[497]

YTP Meclis Grubunda yapılan toplantıda 22 Şubat affına dair kabul oyu verilmesi kararı alınmıştır. Siyasi af konusunda ise 15 Mayıs'a kadar parti liderlerini müşterek bir toplantıya çağırma durumu ortaya çıkmış, aksi takdirde grup olarak siyasi affa ait bir kanun teklifinin meclise sunulacağı bildirilmiştir.[498]

22 Şubat mesullerinin affını ihtiva eden tasarı 30 Nisan'da Millet Meclisine geldi. Kanun müzakeresi sırasında bazı vekiller aleyhte bazıları da lehte konuşmalar yaptı. Aleyhteki konuşmaların esasını siyasi affın getirilmemesi teşkil etmekteydi. Ahmet Tahtakılıç, rejim buhranını 22 Şubat olaylarının bir kaynağı olarak göstermiştir. Tasarının lehine söz alanlardan AP'den Mehmet Ali Aytaş, kanunu tüm kalbiyle desteklediğini belirtmiş ve tedbirler alınması zamanı geldiğini, getirilecek yeni kanun ile kin ve nefret havasının dağıtılacağını iddia etmiştir. Affın yatıştırıcı ve geçmiş mücadeleleri unutturucu tesirinden faydalanılmasının açık bir örneğine 1962

[497] **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1962, s. 1, 5.
[498] **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1962, s. 1.

tarih ve 50 sayılı af kanununda rastlanılacaktı.[499] İzmir Milletvekili Arif Ertunga; *"Tasarı hukuk anlayışına ve memleket menfaatlerine uygundur; hürriyetler rejiminin yaşamasına, Silâhlı Kuvvetlerimizin asli vazifesi başına dönmesine, 22/23 Şubat gecesine kadar olanların unutulmasına fakat bundan sonra da her harekette kanunun hâkim kılınmasına hizmet edecek, cemiyetimize her yönü ile huzur getirecektir"* şeklinde tasarı hakkında lehte bir tutum sergilemişti.[500]

Tasarı ile ilgili olarak söz alan Konya Milletvekili İrfan Baran aleyhte bir konuşma yapmıştır.

> *"Bu Meclisin milletvekillerinin çalışmaları hakkında da insafı aşan, mübalağalı ithamlar yapılmaktadır. Meclisimizin, milletvekili arkadaşlarımızın hiç kusursuz oldukları söylenemez. Kusurlarımız vardır ve olacaktır. Türkiye'de, bu kusurlarımızın söylenebilmesi, tashih edilebilmesi için demokratik rejim kabul edilmiştir. Halk, seçim mekanizmasıyla kusurları, eksikleri cezalandıracak; bu mahzurları azaltacaktır. Ve nihayet gülü sevenler, biraz da dikenine katlanacaklardır. Oysaki, 22 Şubat harekâtının getireceği diktada kusurları düzeltmek şöyle dursun, onları söylemek serbestisi bile olamayacaktı. İşte bunun içindir ki, 22 Şubat'a saik diye gösterilen bu hususları da kabul edemiyoruz. Bunlar ancak, iktidar saltanatının cazibesine kapılanlar tarafından başkalarını tahrik ve temin için kullanılmış oyunlardır."*[501]

Baran, 22-23 Şubat olaylarına neden olan kişilerin demokratik rejimi baltalamaya kalktıklarını ve bunun da ülkeyi açmazlara götüreceğini vurgulamış, yönetimsel sıkıntıların hal yolunun ancak sandık olduğunu işaret etmişti.

Bu konu üzerinde affın getirilecek olması hususunda eleştiri noktası toplum için ibret faktörünün zedelenecek olmasıydı. Öyle ki, buradan hareketle darbe girişimine karışanların kovuşturmaya tabi tutulmamasından ne gibi bir fayda beklendiği tartışma konusu olmuştur.[502]

Adalet Komisyonu sözcüsü Hüdai Oral da tasarının komisyonda ittifakla kabul edildiğini, tasarı ile 22 Şubat olaylarının suç olma vasfının ortadan kaldırıldığını vurgulamıştır. Hükümet adına konuşan Adalet Bakanı Sahir Kurutluoğlu, kanunun Anayasa'ya aykırı olmadığını ve genel bir af getirmeyeceğini ifade etmiştir. Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar, yeni kanun ile disiplinin daha

---

[499] Keyman, **a.g.e.**, s. 29.
[500] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 5, Birleşim: 81, 30.04.1962, s. 60.
[501] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 5, Birleşim: 81, 30.04.1962, s. 60.
[502] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 5, Birleşim: 81, 30.04.1962, s. 61-62.

çok sağlanacağını öne sürmüştür. Fuat Arna, tasarının aleyhinde konuşurken bir kısım vatandaşın affedildiğini, diğer bir kısım vatandaşın da unutulduğunu, bu durumun yanlış olduğunu ve siyasi affın getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bazı milletvekilleri için siyasi yatırım yapmakla suçlanan Arna, böyle bir durumun olmadığını, siyasi affın insani bir mesele olduğunu, umumi affın mutlaka çıkarılması gerektiğinin altını çizmiştir.[503] Asker kişiler tarafından 22-23 Şubat 1962 olayları dolayısıyla veya daha evvel bu olaylara esas teşkil edebilecek mahiyette işlenen fiil ve hareketler için ceza kovuşturması yapılmaması hakkındaki kanun için yapılan oylama, 294 kabul oyu, 13 ret ve 4 çekimser oy ile sonuçlanmış ve tasarı kabul edilmiştir.[504]

Koalisyonu yaşatma toplantısı İnönü başkanlığında 1 Mayıs 1962'de Mecliste gerçekleştirilmiş, CHP ve AP ana konular üzerinde anlaşma sağlamıştı. Buna göre anlaşılan noktalardan biri, "Yaraları Sarma Komisyonu" üzerine olmuştu. Hükümet programındaki yaraları sarma deyimine uygun olarak, affın hangi şartlar içerisinde, ne zaman çıkarılması icap ettiğinin tespiti sağlanacaktı.[505] 3 Mayıs günü ise parti liderleri bir araya gelerek partiler üstü meseleleri gündemlerine taşımışlardı. YTP Genel Başkanı Alican, partiler üstü meselelerin en önemlisinin siyasi af olduğunu belirtmiştir. AP Genel Başkanı da siyasi affın etrafından dolaşarak affın temel mesele olduğunu ima etmişti. CKMP'li temsilcilerin bazıları affa temas ile kalırlarken bazıları da kesin bir dil kullanmışlardı. İsmet İnönü de "yaralar sarılacak" ifadesiyle siyasi af meselesinin ana gündem olduğunu dile getirmek istiyordu. 3,5 saat süren "dört köşe masa toplantısı" ki bu sefer yuvarlak masa yerine dört köşe masa etrafında toplanılması tertip edilmiş, böylelikle daha eşit bir toplantı yapılacağı düşünülmüş; 5 Mayıs'a kadar herhangi bir açıklama yapılmayacağı kaydedilmişti.[506] Ancak, 4 Mayıs'ta AP milletvekilleri, parti liderlerinin af konusunda fikir birliğine varamaması üzerine, koalisyonun yeniden çıkmaza girdiğini söylemişlerdi. Liderler

[503] **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1962, s. 1, 5. "Asker kişiler tarafından 22-23 Şubat 1962 olayları dolayısıyla veya daha evvel bu olaylara esas teşkil edebilecek mahiyette işlenen fiil ve hareketler için ceza kovuşturulması yapılması hakkında Kanun" 10 Mayıs'ta kabul edilmiş ve 18 Mayıs'ta Resmî Gazete'de yayımlanması ile yürürlüğe girmişti. Bkz. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Cilt: 45, s. 633; **Resmî Gazete**, 18.05.1962, S: 11106, s. 7365.
[504] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 5, Birleşim: 81, 30.04.1962, s. 79.
[505] **Akşam**, 2 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[506] **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1962, s. 1, 5.

toplantısında AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, kademesiz affın en geç Haziran sonunda Meclisten çıkmasının gerektiğini bildirmiş, aksi takdirde hükümet mesuliyetine ortak olmayacaklarını ve koalisyondan ayrılacaklarını vurgulamıştı.[507]

Af konusunda parti liderleri 5 Mayıs'ta tekrar bir araya gelmişlerdi. Başbakan İnönü'nün başkanlığındaki toplantıya AP lideri Gümüşpala, YTP lideri Ekrem Alican, CKMP Genel Başkan Vekili Hasan Dinçer ile CHP'den Aksal, AP'den Şeref Kayalar, YTP'den Sadık Perinçek, CKMP'den Celâl Tevfik Karasapan katılmışlardı. Bu toplantıda İnönü, bir konuşma yaparak af konusundaki görüşlerini, parti liderlerine bildirmiştir. Gümüşpala, siyasi mahkûmların genel bir affın kapsamına alınarak tahliye edilmesini istemiş, CHP ise şarta bağlı bir tahliyeye taraftar bulunmuştu. Bu yüzden, siyasi af üzerinde yine anlaşma sağlanamamıştı.[508]

Siyasi af konusunda liderler toplantısının hemen öncesinde CHP'li 70 milletvekili bir önerge vererek affın zorlama ve pazarlıklarla çıkarılmasını doğru bulmadıklarını ve İnönü'nün bu önerge hakkında olumsuz düşünmesine rağmen, siyasi af için uygun zaman olmadığı hususunda itirazda bulunmuşlardı.[509]

İnönü 11 Mayıs 1962'de AP'ye bir muhtıra göndererek af konusundaki görüşlerini değiştirmedikleri takdirde hükümetin istifasını sunacağını belirtmiştir. Buna karşılık AP kademeli bir affı kabul etmekle beraber ilk kademenin mutlaka Haziran'da başlamasını talep ediyordu.[510]

Bakanlar Kurulunun 13 Mayıs'ta yapmış olduğu olağanüstü toplantıda yine siyasi af konusu ele alınmıştır. CHP'li kabine arkadaşlarının hemen istifa etme temayülünü iyi karşılamadıklarını bildiren AP'li Bakanlar aynı zamanda, genel idare kurullarının affın kademeli olarak Ekim ayına kadar çıkarılmasını kabul ettiklerini açıklamışlardı. Turhan Feyzioğlu, Ragıp Gümüşpala'nın derhal Meclise gelerek bu konuda teminat vermesini beklediklerini açıklamıştı. Daha sonra AP'li Bakanlardan Ökten, Topaloğlu, Güven ve Buladoğlu Gümüşpala'ya elçi olarak gönderilmişti. Heyet Başbakan İnönü tarafından hazırlanan bir mektubu da Gümüşpala'ya götürmüştü. Mektuba göre;

[507] **Akşam**, 5 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[508] **Akşam**, 6 Mayıs 1962, s. 1.
[509] **Akşam**, 11 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[510] **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1962, s. 1

> *"29 Ekim'e kadar Büyük Millet Meclisi tatile girmeyecek. 5 Yıllık Kalkınma Plânı Kanunu, Plânın gerektirdiği kanunlar, vergi kanunları, Anayasanın emrettiği sosyal haklarla ilgili kanunlar, Anayasaya uydurulması gerekli mevzuai antidemokratik kanunlar, Millî Güvenli Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Mahallî Seçimler Kanunu çıkarılacaktır. 29 Ekim'de kısmî ve hususî affa gidilecek, mahkûmiyetleri 6 yıla kadar olan mahkûmlar affedilecektir."*[511]

AP İl Başkanları, 20 Mayıs'ta Parti Genel Merkezi binasında bir araya gelerek Haziran ayına kadar genel affın çıkarılması hususunda ısrar etmişlerdi. Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın başkanlığında toplanan il başkanları, salona girmeden önce, teşkilâttan getirmiş oldukları muhtıraları genel başkana vermişler ve gündeme alınmasını talep etmişlerdi. Bu arada Diyarbakır İl Başkanının vermiş olduğu muhtırada af ile ilgili olarak aşağıdaki ifadeler yer almaktaydı;

> *"Siyasî affın, memlekette sosyal, siyasî ve iktisadî bir huzur unsuru olduğunu ve kaynağını Türk'e has şefkat ve atıfet hislerinden ve adalet duygularından aldığını ve Parlamento hâkimiyetinin idamesine matuf bulunduğunu ve adalet cihazı tarafından verilmiş hükümleri zedeleyeceği hakkındaki maksatlı düşüncelere iştirak etmediğini teyit eder. Siyasi affın tezelden çıkarılması hususundaki umumi isteğin ne şekilde olursa olsun herhalde Meclis tatile girmeden önce tahakkukunun memleket menfaati olduğunu mülâhaza eder."*[512]

CHP ile AP arasında görüşmeler devam ederken, iki parti arasındaki toplantıların beşincisi 22 Mayıs'ta gerçekleştirilmiş ve af konusunda yine bir anlaşmaya varılamamıştı. Bunun üzerine bağımsız senatörlerden Sıtkı Ulay, af konusunun incelenmesi için Meclisteki bağımsız milletvekili ve senatörlerden oluşan bir komisyon oluşturulmasını teklif etmişti. AP, söz konusu toplantıda, mahkûmiyet süresi 20 yıla kadar olan siyasi mahkûmların en geç iki ay içinde ve Meclis tatile girmeden affedilmesini, mahkûmiyet süresi 20 yılı geçen ve müebbet hapis alanlar da dahil olmak üzere diğer mahkûmların ise en geç Kasım ayı sonuna kadar affedilmelerini ve hazırlanacak af tasarısında birinci kademenin kapsamı içindeki

[511] **Akşam**, 14 Mayıs 1962, s. 1.
[512] **Akşam**, 21 Mayıs 1962, s. 1, 5.

mahkûmların affı için kanunun çıktığı tarihten itibaren yürürlüğe girmesini belirten açıklamanın yer almasını talep etmişlerdi.[513]

Siyasi af konusunda CHP ile AP'nin görüşmelerine bir yenisi daha eklenmişti. Bu görüşmede CHP Genel Sekreter Yardımcısı Kemal Satır, CHP'nin affı erken çıksa da geç de çıksa destekleyeceklerini belirtmişti. AP heyeti ise kendi içerisinde farklı görüşlere sahipti. AP'nin 12 idare kurulu üyesi ufak bir değişiklikle hükümetin teklifinin desteklenmesine taraftar görünmüştü. AP lideri Ragıp Gümüşpala ise oylamaya katılmadı ve hükümetin teklifini kabul etmedi. Yaptığı açıklamada, *"Milletin üzerinde hassasiyetle durduğu affın kademeli olarak ve geri kalanların aynı anlayış içinde mütalaa edilmesi ile bütün antidemokratik ve Anayasaya aykırı kanunlarla birlikte öncelikle ele alınmasını zarurî kılmaktadır."* şeklinde görüşünü beyan etmişti. Gümüşpala, durumun parti Meclis gruplarına sevk ettirileceğini, grup toplantısından sonra ise gerekirse milletvekilliğinden de ayrılarak "sinei millete" çekileceğini belirtmişti.[514]

29 Mayıs 1962 tarihli AP Grup toplantısında af için hükümet teklifine mukabil olarak; yoğun tartışmaların ardından aşağıdaki teklif yapılmış ve kabul edilmiştir.

> *"1) Hükümetçe Meclis tatilinden evvel tahakkuk ettirilmesi kaydıyla çıkartılacak ilk kademe affın 1962 yılı Ekim ayından önce, on senelik mahkûmları da içine alacak şekilde af ve tahliye edilmeleri hususunun temini,*
>
> *2) İlk kademe dışında kalan diğerlerinin durumlarının ikinci kademe olarak grubun umumî temayülüne uygun bir hal tarzı bulunmasının temini için Sayın Genel Başkanımıza ve Merkez İdare Kurulu ile Grup Başkanlık Divanlarına yetki verilmesinin karar altına alınması,*
>
> *3) Bu hususat kabul edildikten sonra af mevzuunda müşterek ve münferit hiçbir teşebbüse girişilmemesinin ve Genel Başkanımızdan başka hiçbir şahıs ve organın beyanatta bulunmamasının karar altına alınmasını,*
>
> *4) Bu vesile ile Adalet Partisi'nin müşterek grubunun bir kere daha Sayın Genel Başkanları etrafında yekvücut olarak bu durumun umumî efkâra arzının da ayrıca karara bağlanmasını arz ve teklif ederiz."*

Yapılan oylamada sadece beş kişi muhalif kalmıştır.[515]

---

[513] **Akşam**, 23 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[514] **Akşam**, 26 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[515] **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1962, s. 1, 5.

30 Mayıs 1962'de İnönü af konusunun hükümeti çalışamaz hale getirdiğini belirterek CHP grubunda istifa ettiğini belirtmiştir. CHP grup toplantısındaki konuşmasında, son bir ay içinde af konusunun bütün meselelerin üzerinde tutularak telakki edildiğini ifade eden ve Bakanlar Kurulu tarafından kendisine istifa edip etmeme yönünde tam yetki verilen İnönü, AP'nin af konusundaki tutumunun koalisyonu çıkmaza soktuğunu öne sürmüştür.[516] İnönü istifa dilekçesinde, memlekette huzurun sağlanabilmesi, iktisadi ve sosyal hayatın düzenli bir hale getirilebilmesi için çalışmalar yürütülebilmesinin mümkün olmadığını bunun da istikrasız bir havanın daimi hale gelmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştü. Bunun yanı sıra af konusunun suiistimal edildiğini iddia eden İnönü, bu durumun istikrar ve huzuru olumsuz yönde etkilediğini belirtmiş, ülkede istikrarın sağlanabilmesi adına hükümetin istifa etmesinin tek çare olduğunu bildirmişti.[517]

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Başbakanlıktan istifa etmiş, böylece koalisyon bozulmuş ve aylardan beri halledilemeyen af meselesi Türkiye'de çok ciddi bir siyasi kriz yaratmıştı. İnönü istifasını Gürsel'e iletmiş, ilk etapta kabul edilmeyince istifa mektubunu yeniden göndermek durumunda kalmış, Başbakanlıktan ayrıldığını teyiden bildirmişti.[518]

Cumhurbaşkanı Gürsel, 2 Haziran'da İnönü'yü kabul ederek yeni kabineyi kurma görevini yine kendisine vermişti.[519] Uzun soluklu görüşmelerin ve kabine buhranının ardından yeni hükümeti teşkil edecek olan CHP, YTP ve CKMP müşterek Meclis Grupları 24 Haziran'da ayrı ayrı yaptıkları toplantılarda parti liderleri tarafından imzalanmış olan protokolü tasdik etmişlerdir. Protokolde af meselesi de bazı esaslara bağlanmıştır. Buna göre:

> *"A) Evvelki hükümet zamanında yapılan görüşmeler sırasında tezekkür edildiği üzere, 4. 5 ve 6 seneye mahkûm olanların mahkûmiyet ilâmında yazılı cezaları, bir âtıfet olarak özel af yolu ile kaldırılacak ve bundan yukarı müddetle mahkûm olanların cezalarından da 4 sene indirilecektir.*

[516] **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[517] II. Koalisyon Hükümeti Başbakanı İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına tevdi ettiği 31 Mayıs 1962 tarihli istifa dilekçesi, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 41.246.12, s. 3.
[518] **Tercüman**, 31 Mayıs 1962, s. 1.
[519] **Akşam**, 3 Haziran 1962, s. 1.

B) Bu özel aftan istifade edecek olanların âmme hizmetlerinden mahrumiyet cezaları devam edecek ve bunlar her ne suretle olursa olsun siyasî faaliyette bulunmayacaklardır.

C) Bu suretle aftan istifade edenlerden, hususî kanunları gereğince mesleki faaliyetten mahrum kalmış olanların mesleklerini icra etmeleri mümkün hale getirilecektir.

D) Bu özel af kanunu 1962 yılı ekim ayı içinde Türkiye Büyük Millet Meclisine sevk edilecek ve bu ay içinde yürürlüğe girmesi gerçekleştirilecektir.

E) Karma hükümete dahil partiler tarafından affın istismar konusu yapılmaması için partilerimiz gerekli gayreti sarf edeceklerdir."

Ayrıca 134 sayılı kanunla değiştirilen 113 sayılı kanunla alakalı olarak:

"A) Kanunun 3 üncü maddesinin (L) bendinin kaldırılması,

B) 45 sayılı Kanun hükümlerine tâbi memurlarla bunların şeriklerinin sıfat ve vazifelerini suiistimal suretiyle işledikleri suçlardan, kendilerine veya başkalarına menfaat teminine matuf veyahut devlet veya iktisadi devlet teşekkülleri mahalli ve özel idareler ile kuruluşunda devlet hissesi bulunan her nevi ticari, sınai ve mali müesseselerin maddi zararını mucip olan fiillerin dışında kalanlarının affını sağlayacak şekilde Kanunun 3 üncü maddesinin (M) bendinin değiştirilmesi.

C) Bu maddenin (G) bendinin de yukarıdaki fıkra hükümlerine göre tadil edilmesi hususlarında mutabakata varılmıştır."[520]

Cumhuriyet Senatosu İkinci Koalisyon Hükümetinin programını müzakere etmek üzere 4 Temmuz'da Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında toplanmıştı. Program üzerinde tenkitler olurken, İnönü bu tenkitlere cevap vermiş ve af meselesine de değinmişti. Buna göre İnönü, siyasî af kanunlarının Meclise sevk edileceğine dair teminat vermişti.[521]

MP Genel Başkanı Bölükbaşı, genel affın tam huzur getireceğini belirten bir açıklama yapmış, bunun üzerine Mecliste yoğun tartışmalar yaşanmıştı. CHP'li milletvekilleri Bölükbaşı'yı oy avcılığı ile itham ederlerken, Bölükbaşı da cevaben CHP'li milletvekillerini fikirlere tahammülsüzlükle suçlamıştı.[522]

AP lideri Gümüşpala, Rize'deki konuşmasında, ilk koalisyonda iki koalisyon ortağı CHP ve AP'nin af konusunda birlikte çalışmalar gerçekleştirirken, İnönü'nün

[520] **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1962, s. 1, 5.
[521] **Akşam**, 5 Temmuz 1962, s. 1, 5.
[522] **Akşam**, 6 Temmuz 1962, s. 1.

teklifi ile YTP ve CKMP'nin de çalışmalara dahil edildiğini, sonra YTP lideri Alican'ın iktidar partisi olarak CHP'nin AP ile anlaşarak halletmesi gereken bir sorun olduğunu belirterek partisini çalışmalardan çektiğini belirtmiştir. Alican'ın AP'yi CHP ile karşı karşıya bıraktığını ifade eden Gümüşpala, bu konuda YTP'yi hatalı bulduğunu vurgulamıştır.[523] AP'nin İstanbul'da Eyüp, Eminönü, Üsküdar ilçe kongrelerinde de af meselesi ön plana çıkmıştır. Eyüp kongresinde konuşan Şinasi Osma, affa muhtaç olan kişileri bir an önce affa kavuşturmak için çabaladıklarını dile getirmiştir. AP Karaman ilçe kongresi de aynı günlerde gerçekleştirilmiş, kongrede bulunan üç bin kişilik topluluk hep bir ağızdan af talebini dile getirmişlerdi. Kongrede konuşan Gümüşpala, liderler toplantısına değinerek, burada görüşülen maddelerden birinin af meselesi olduğunu ancak affın şimdilik kaydıyla geri bırakıldığını, bu şimdilik kaydının üzerinden aylar geçmesine rağmen affın çıkmadığını ifade etmişti. Alican'ın da liderler toplantısında iki büyük parti anlaşsın diyerek çekildiğini ve böylelikle çalışmaları da sabote ettiğini vurgulamıştır.[524]

17 Ağustos'ta çalışmalarına başlayan AP İstanbul İl Kongresinin ana konusu af olmuştu. Söz alan delegeler, affın bir an evvel çıkmasını talep ederlerken, huzursuzluğun giderilmesi adına affın çıkarılmasının muhakkak olduğunu, affın çıkmaması durumunda huzursuzluğun sürekli devam edeceğini ya affın çıkarılacağını ya da affı çıkarmayanların milleti temsil etme sıfatını yitireceklerini vurgulamışlardı. Daha sonra İnönü'nün kademeli af görüşü eleştirilmiş, milletin toptan bir af talebi üzerinde durduğu yönünde fikir beyan edilmişti. Siyasî kanaatlerinden ötürü kimsenin hapiste tutulmasının doğru olmadığının da işaret edildiği kongrede, YTP ve CKMP'lilerden de AP'ye iltihak etmeleri ve iktidara gelme yolunda kendilerine yardımcı olmalarını bu sayede Türkiye'de huzurun ve adaletin sağlanabileceği ileri sürülmüştür.[525]

Genel siyasi af meselesi 1962'nin Eylül ayında TBMM'de kanun teklifi olarak gündeme gelmiş ve bu kanun müzakere edilmesi hususundaki önerge oylanarak reddedilmiştir. Adalet Partililer de diğer partilerle birlikte ret oyu vermişlerdi. Siyasi af kanunu teklifinin Umumi Heyet gündemine alınmasını ve

[523] **Akşam**, 17 Temmuz 1962, s. 1, 5.
[524] **Akşam**, 30 Temmuz 1962, s. 1, 5.
[525] **Akşam**, 18 Ağustos 1962, s. 1, 5.

müzakeresine derhal başlanmasını teklif eden AP'li Şükrü Akkan'ın önergesi okunmuştur. Önergede, kanun teklifinin çok önceden verilmesine rağmen, Adalet Komisyonunun gündeme alıp müzakereye başlamadığı eleştirisi getirilmişti. Bu durum Adalet Komisyonu Denizli Milletvekili Hüdai Oral tarafından aydınlatılmış, Birinci Koalisyon Hükümetinin istifasından sonra yeni hükümet kurulana kadar sıkıntılı bir süreç geçirildiğini, hükümetin kurulmamasına bağlı olarak tekliflerin görüşülebilmesi için müzakerelerin gerçekleştirilemediğini, komisyonun toplanamadığını ifade etmişti. Bu sebeplere bağlı olarak kanun tekliflerinin ele alınması sonraya kalmıştı. Yeni kurulun İkinci Koalisyon Hükümetinin söz konusu kanun teklifi ile ilgili talebi, yeniden ele alınması ve teklifin revizyona tabi tutularak komisyonda tekrar müzakere edilmesi yönünde olmuştur. Teklif sahibi de dahil olmak üzere bütün Meclis ret oyu kullanmıştı.[526] Ret kararında birleşilmesinde teklifin baştan aşağı yeniden ele alınması hususunun Meclis tarafından benimsenmesi etkiliydi.

2.8. 78 Sayılı Af Kanunu

Bakanlar Kurulu 6 Ekim'de, koalisyon partileri arasında düzenlenen protokolde ve hükümet programında yer alan esaslar içinde çıkarılacağı belirtilen siyasi af tasarısını görüşmeye başlamıştı. Bakanlar Kurulu toplantısından çıkan Bakanlardan Prof. Gökay, siyasi af tasarısı ile 113 sayılı kanunun birbirinden ayrı mütalaa edileceğini belirtmişti.[527] Kayseri ve Adana cezaevlerindeki mahkûmlardan 280'ini kapsayan Af Kanunu Tasarısı 8 Ekim 1962 günü Bakanlar Kurulu toplantısında son müzakeresi yapılarak Millet Meclisine sevk edilmiştir. İki gündür Bakanlar Kurulu tarafından incelenen tasarı İkinci Koalisyon Hükümeti kurulmadan evvel üç siyasi parti lideri arasında yapılan koalisyon protokolü ve hükümet programına uygun bir şekilde Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanmıştı. Af Kanunu Tasarısına göre, cezası 7 yıla kadar bulunan siyasi mahkûmların ceza sürelerinden 4 yılı affolunmaktaydı. İkişer yıldan fazla da cezalarını çekmiş olduklarından dolayı

[526] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 6, Birleşim: 113, 7.9.1962, s. 357-359; **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1962, s. 1, 5.
[527] **Akşam**, 7 Ekim 1962, s. 1.

yedişer yıllıklar meşruten tahliye edileceklerdi. Bunun yanı sıra, sürgün cezaları da aynı tasarı ile kaldırılmaktaydı.[528]

Anayasayı ihlâl suçlamasıyla mahkûm edilenlerin cezalarının kısmen affı hakkındaki kanun tasarısının maddeleri aşağıdaki gibiydi:

> *"Madde 1-Anayasayı ihlâl suçundan Türk Ceza Kanunun 146 ncı maddesi gereğince mahkûm edilmiş olanların, bu mahkûmiyetlerine ait ilâmlarında yazılı muvakkat hürriyeti bağlayıcı cezalarından dörder senesi ile muayyen bir mıntıkada ikametle emniyeti umumiye nezareti altına alınma cezaları affedilmiştir.*
>
> *Madde 2-Bu kanunun birinci maddesinden faydalananlar hakkında bihakkın veya meşruten tahliye tarihinden itibaren, bu mahkûmiyetlerinin tabii neticesi olan, kanunî mahcuriyet halinde bulundurulmaya ve hususî kanunlarında yazılı muayyen bir meslek ve sanatın icrasının men'ine dair hükümler tatbik olunmaz."*

Tasarının gerekçesi ise şöyleydi:

> *"27 Mayıs 1960 devrimi Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının başlangıç kısmında da yer aldığı üzere anaysa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanan Türk milletinin eseridir.*
>
> *27 Mayıs devrimi yeni ve demokratik bir anayasa yaparak memleketimizde serbest seçim imkânlarını hazırlamak hedefini güttüğünü ilk günden ilân etmiş ve tarihi taahhüdünü gerçekleştirmiştir.*
>
> *1924 tarihli ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki (1) numaralı kanunun altıncı maddesinde göre kurulmuş olan Yüksek Adalet Divanınca anayasayı ihlâl suçundan T.C. kanununun 146 ncı maddesi gereğince mahkûmiyetlerine karar verilmiş olanların bu mahkûmiyetleri ile ilgili ilâmlarında gösterilen cezalarının bir kısmının münhasıran milletin bir atıfeti olmak üzere suç ve suçlunun esasına tesiri olmayan özel af yoluyla kaldırılmasını temin için bu kanun tasarısı hazırlanmıştır.*
>
> *Bu tasarı ile Türkiye'de yeni ve teminatlı bir anayasa çerçevesi içinde sağlam temeller üzerinde kurulmuş olan demokratik rejimin geçmiş olayların tesirinden kabil olduğu kadar kurtularak ahenkli şekilde işlemesi ve yurtta tam bir huzurun hüküm sürmesi istihdaf edilmektedir."*[529]

[528] **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1962, s. 1, 7.
[529] **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1962, s. 5.

Af Kanunu Tasarısı, Adalet Komisyonunun 10 Ekim 1962 tarihli toplantısında müzakere edilmiş ve ardından kabul edilmiştir. Tasarı için AP'den Halim Aras, Naci Giray, Mazhar Arıkan, İsmail Hakkı Tekinel ve Celâl Kılıç aleyhte oy kullanmışlardı. Bunun dışında Reşat Özarda ve arkadaşlarının siyasî mahkûmların tamamının affını talep eden kanun teklifi de müzakere edilmiş ve reddedilmiştir.[530] Anayasayı ihlâl suçundan mahkûm edilenlerin cezalarının kısmen affı hakkında kanun tasarısı ile Aydın Milletvekilli Reşat Özarda ve arkadaşlarının, bazı suç ve cezaların affı hakkında kanun teklifi ve Adalet Komisyonunun raporu, 12 Ekim'de ise Millet Meclisinde müzakere edilmişti.[531]

Söz alan Adalet Komisyonu sözcüsü Hüdai Oral, kabul edilmeyen teklifin komisyondaki müzakere sırasında içtimai fayda görülmediği için reddedildiğini belirtmiştir. Daha sonra hükümet tarafından hazırlanan tasarının müzakeresine geçilmiştir. Tasarının üzerinde bütün parti grupları ayrı ayrı söz alarak konuşma yapmışlardır. AP'liler hükümet tarafından getirilen affın şeklen olduğunu, affın parçalama yoluna gidildiğini, anayasanın mevcut hükümlerine aykırı olduğunu, genel bir affa gitmekte fayda ve kesin bir zaruret olduğunu dile getirmişler ve bu suretle memlekette huzurun noksansız bir şekilde geleceğinin altını çizmişlerdi. MP'liler de toptan affa taraftar bulunduklarını, böyle olmadığı takdirde bir kısım vatandaşların yine huzursuz olacaklarını vurgulamışlardı. YTP Grubu adına söz alan Şekip İnal ise tam tersi olarak; af tasarısının koalisyon anlaşmasına uygun olarak hazırlandığını ve bunun getireceği huzurdan emin olduklarını iletmişti.[532] Buradan anlaşıldığı gibi kısmi af YTP tarafından desteklenmişti. CKMP Meclis Grubu adına af tasarısı hakkında görüş beyan eden Eskişehir Milletvekili Seyfi Öztürk, affın partiler meselesi olmadığını ve her türlü siyasi istismarın dışında tutulması gerektiğini belirtirken, kanunların zaruretlerden doğduğunu, hatanın beşerî, affın ilahi olduğunu, affın atıfet ve adlî hata unsuruna inhisar ettirildiğini ifade etmişti. Öztürk, af meselesine bağlı olarak memlekette tansiyonun yükseltilmesine karşı olduklarını, affın kademe kademe çıkarılabileceğini ve ilk olarak kısmi affın çıkarılmasında bir mâni bulmadıklarını açıklayarak ilk önce bunun çıkarılmasıyla kısmi huzurun dahi

[530] **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1962, s. 1
[531] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, Birleşim: 129, 12.10.1962, s. 4.
[532] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, Birleşim: 129, 12.10.1962, s. 10.

sağlanmasını önemli görmüştür.[533] Tartışmaların ardından hükümet adına söz alan Başbakan İnönü, bu kanun ile memlekete huzur geleceğine inandığını, meselenin partiler üstü bir mesele olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

AP Meclis Grubu adına konuşan İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem, hükümetin getirmiş olduğu tasarı ile AP'nin görüşüne uygun olarak gerekçede;

"Bu tasarı ile Türkiye'de yeni ve teminatlı bir Anayasa çerçevesi içinde sağlam temeller üzerinde kurulmuş olan demokratik rejimin geçmiş olayların tesirinden kabil olduğu kadar kurtularak ahenkli şekilde işlemesi ve yurtta tam bir huzurun sürmesi istihdaf edilmektedir." biçiminde açıklayarak AP grubunun af hakkındaki görüşünün tasarının gerekçesinde aynen kabul edilmiş bulunduğunu belirtmişti. Ancak, gerekçede genel anlamda bir af unsuru dile getirilirken hükümetin tasarıyı kısmi bir af hükmüne sokmaya çalıştığı ifade edilmişti.[534]

Millet Partisi Meclis Grubu adına söz alan Çankırı Milletvekili Kazım Arar, siyasi mahkûmlarının affının toplumun huzurunun sağlanması adına elzem olduğunu vurgulamıştı. İkinci Koalisyon Hükümeti programında siyasi mahkûmların affı ile ilgili şunlar yer almaktaydı:

> *"Son bir sene zarfında memleketin siyasi huzurunu zedelemiş olan siyasi af konusunun sarih hudutlar içinde halledilmesi kararlaştırılmıştır. Kararlaştırılan esaslar, Hükümete katılan siyasi partiler ve bağımsızlar tarafından müştereken hazırlanmış bulunan Koalisyon Protokolünde yer almıştır. Bu konuda ehemmiyetli olan husus, vatandaşı huzurdan ve çalışmaktan alıkoyan siyasi istismarın durdurulmasıdır."*[535]

MP'li Arar, siyasi mahkûmların bir kısmının affedilmemesi halinde bunların durumlarının tartışılmaya devam edileceğini, vatandaşı çalışmaktan ve huzurdan alıkoyacak bir sorun olarak devam edeceğini, hükümetin toptan bir affa yanaşmamasının sebeplerinin ne Meclise ne de millete izah edilmediğini belirtmiştir.

CHP Meclis Grubu adına konuşma yapan Bursa Milletvekili İbrahim Öktem, tasarıdaki ölçünün genişletilmesini ve affın mahiyeti ve dayanağı üzerine yapılan tartışmaları sakıncalı gördüklerini belirtmişti. Kanun kabulü sırasında ve kabulünden

[533] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, Birleşim: 129, 12.10.1962, s. 12.
[534] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, Birleşim: 129, 12.10.1962, s. 6.
[535] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, Birleşim: 129, 12.10.1962, s. 8-9.

sonra bu konuda yapılacak tartışmaların memleketin huzurunu bozacağı fikrinde olduklarını dile getiren Öktem, af tasarısına olumlu oy vermenin koalisyon partilerinin vekillerinin ödevi olduğu kadar samimiyetle affı isteyen diğer partilerin de görevi olduğuna inandıklarını ve böylelikle de memleketin huzuruna hizmet ettiklerini bildirmiştir.[536]

Daha sonra Başkan Fuat Sirmen Kanunun tümünü oylamaya koymuş ve 4 CHP'li ve bağımsız milletvekili hariç büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. Abdurrahman Altuğ, Sabri Vardarlı, Şükrü Koç, Necip Mirkelâmoğlu ve bağımsızlardan Nihat Berkkan bu vekillerdi.[537] Söz konusu kanun hakkında Cumhuriyet Senatosunda da açık oylama yapılmış, toplam 149 üyenin katılımına oylamadan 126 kabul, 23 ret oyu ile kanun kabul edilmiştir.[538] Buna göre Tabiî Senatörlerin muhalefetine rağmen partilerin olumlu oy kullanması ile birlikte tasarı Senatodan geçirilebilmişti.[539]

Kısmî af kararının Mecliste kabul edilmesinden sonra ülkenin çeşitli bölgelerindeki cezaevlerinde umumî affın çıkması için adi suçlular grevler yapmaya başlamıştı. Kayseri'de 324 kişi, Toptaşı'nda 450, Adana'daki cezaevinde 500, Edirne'de 400 kadar adi suçlu genel affın çıkarılması için açlık grevine ve çeşitli gösterilere başladı. Kastamonu Cezaevinde de 200 kadar ağır cezalı mahkûm af istediklerini belirterek isyana kalkıştılar. İsyancılar cezaevindeki atölyeden temin ettikleri kesici aletler ve patlayıcı silâhlar ile jandarmaya karşı hücuma geçti. Bunun üzerine jandarma ve polis cezaevini sararak havaya yüzlerce el ateş etti. Bu isyan sırasında iki gardiyan yaralandı. Vali olay yerine intikal edince mahkûmlar isyan sebeplerini dile getirmişlerdi; kendilerine af tanınmadığını, kötü muameleye maruz kaldıklarını ve günlük gazetelerin ellerine geç ulaştırıldıklarını öne sürerek isyan çıkarttıklarını söylediler.[540] Ayrıca, Adana Cezaevindeki adi tutuklular, çıkardıkları isyanın şiddetini arttırdılar. Siyasi suçlulara af olmasına rağmen kendilerine af olmamasına karşı isyan ettiklerini belirten mahkûmlar barikatlar kurarak, isyana devam ettiler. Bu arada Kastamonu'da başlayan isyan, 16 Ekim sabahı isyancıların

[536] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 8, Birleşim: 129, 12.10.1962, s. 13.
[537] **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1962, s. 1.
[538] **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)**, Dönem:1, Toplantı: 1, C. 5, Birleşim: 92, 16.10.1962, s. 486.
[539] **Akşam**, 15 Ekim 1962, s. 1.
[540] **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1962, s. 1.

teslim olmasıyla birlikte sona erdirildi.[541] Yaşanan bu olaylardan anlaşıldığı üzere, kısmi af kararı diğer mahkûmları etkilemişti. Dolayısıyla bu kararın ardından ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan cezaevlerinde genel af talebine dayanan birtakım önemli olayların meydana geldiğini söyleyebiliriz.

Siyasi Af Kanunu Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından imzalanmış ve 18 Ekim 1962'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.[542]

18 Ekim'de 35 cezaevinden 251 siyasî mahkûm tahliye edildi. Yaklaşık iki buçuk yıllık bir mahkûmiyet süresi sonunda bulundukları cezaevi ya da hastanelerden salıverilen mahkûmların tahliyeleri Adalet Bakanlığı tarafından cezaevlerinin bağlı oldukları savcılıklara çekilen telgraflar ile başlamıştı.

Ülke genelinde adi suçlular da genel bir affın kabul edilmesini bekliyorlardı. Ancak bu durum mümkün olmamış kısmi bir af kabul edilmişti. İstanbul'daki tahliyeler sırasında adi suçluların herhangi bir hadise çıkarmadıkları görüldü. Sadece cezaevi pencerelerinden tahliye edilenleri meraklı gözlerle takip etmişlerdi.

Kayseri Cezaevinde bulunan 153 siyasî tutuklunun tahliyeleri esnasında herhangi bir olay yaşanmadı. İzmir'de Buca ve Urla Cezaevinde yedi siyasi tutuklu bulunmaktaydı. Buca Cezaevinde bulunan Nihat Eğriboz, Ali Çobanoğlu ve Fethi Batur tahliye olmadan evvel meşruten tahliye edilmeyi bekleyen eski İzmir Milletvekili Enver Dündar Başar ve diğer adi suçlardan mahkûm olanlar ile vedalaşmışlardı. Önce Nihat Eğriboz tahliye edilmiş, oğulları ile hasret gidermesinin ardından *"Kader ve alın yazısı olarak bir buçuk sene çektik dönüyoruz. Çektiklerimiz mühim değil, memleket düzelsin, huzur gelsin"* demişti. Ali Çobanoğlu ise *"Muhakkak ki, iki buçuk sene zarfında çok ıstırap çekildi. Fakat bunları unutmaya gayret edeceğiz. Bundan sonra millet ve memleketimizin telakkisi için çalışmak hepimizin vazifesi olacaktır"* şeklinde konuşmuştu. Fethi Batur konuşmasında, *"Bize bu âtıfetini gösteren Türk milletine şükran borçluyum"* şeklinde beyanlar vermişti.

---

[541] **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1962, s. 1.

[542] *"1924 tarihli ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerin değiştirilmesi hakkında 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı kanunun 6 ncı maddesi uyarınca kurulan Yüksek Adalet Divanınca Anayasa'yı ihlâl suçundan Türk Ceza Kanununun 146 ncı maddesi gereğince mahkûm edilmiş olanların, bu mahkûmiyetlerine ait ilâmlarında yazılı muvakkat hürriyeti bağlayıcı cezalarından dörder senesi ile muayyen bir mıntıkada ikametle emniyeti umumiye nezareti altına cezaları affedilmiştir."* **Resmî Gazete**, 18 Ekim 1962, S. 11235, s. 8846.

Urla Cezaevinde bulunanlardan olan Akçiçek, Eşrefpaşa'daki evinde yolu kilitleyecek kadar kalabalık bir kitle tarafından karşılandı. Konuşmasına kendisini karşılayan kalabalığa teşekkür ederek başladıktan sonra hazır bulunan gazetecilere; *"İlk zamanlarda sıkıldım. Ama sonradan insanın hislerine bir başkalık geliyor. Her şeyi umursamaz oluyor. Şimdi de öyle. Artık siyasete paydos, doktorluk mesleğime döneceğim"* biçiminde beyanda bulunmuştu. Doktor Behçet Uz da sıkıntılı günler geçirdikten sonra her şeyi unuttuğunu ifade etmişti. Tahliye edilen eski milletvekillerinden çoğu artık "politikaya tövbe" ettiklerini belirtmişlerdir.[543]

Konya'da Merkez Cezaevinde bulunan siyasi mahkûmların tahliye sırasında âdi suçlardan cezaevinde bulunanlar birtakım olaylar çıkarmaya kalkışmış ve siyah bayrak çekmeye çalışmışlar fakat bu olaylar yatıştırılmıştı. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki daha sonraki günlerde meşruten tahliye edilmesi beklenen siyasi mahkûmlarla cezaevlerinden çıkarılacak olan tutuklu sayısı 258'i bulacaktı.[544]

Siyasi aftan faydalanamayarak cezaevlerinde tutukluluk hali devam eden siyasi mahkûmların yakınları ve kendilerinde moral bozukluğu oluşmuştu. Bunun üzerine Kayseri Bölge Cezaevinde kalan 57 siyasi mahkûmun yakınları manevi çöküntü içerisinde bulunan tutukluları ziyaret etmek için Kayseri'ye gitmeye karar vermişlerdi. Af sonrasında cezaevinde kalan mahkûmlar bir ara Celâl Bayar ile görüşmek istemişlerdi. Revirde yatan ve ziyaretçileriyle savcılık odasında görüşen Bayar, tutuklulardan gelen bu talebi reddetmişti. Sinirli olanların başında müebbet hapse mahkûm olmuş Vacit Asena, Sezai Akdağ, Ahmet Hamdi Sancar'ın geldiği ifade edilmişti. Sakin olan bazı siyasi mahkûmlar da bulunmaktaydı. Atıf Benderlioğlu, Hüseyin Erkmen, Hadi Hüsman, Nedim Ökmen ve Sebati Ataman bunların başında geliyordu. 10'ar yıla mahkûm olan eski Bakanlar, 4 sene aftan istifade etmişlerken öncesinde de iki buçuk yıl ceza çekmiş bulundukları için üç buçuk yıl sonra tahliye olacaklardı. Siyasi mahkûmların bir kısmının cezalarının arttırılmasına sebep olan hatıra defteri dolayısıyla Ethem Menderes ise arkadaşlarını kaybetmiş bulunuyordu. Bu yüzden Menderes, koğuşların birisinde ve yalnız kalmaktaydı.[545]

---

[543] **Akşam**, 19 Ekim 1962, s. 5.
[544] **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1962, s. 1, 5.
[545] **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1962, s. 1, 5.

Genel siyasi af meselesi 12 Kasım'da yine gündeme gelmişti. Mecliste konuşan Aydın Milletvekili Reşat Özarda, Cumhurbaşkanı'nın siyasi suçluları, yetkilerini kullanarak affetmek istediğini, ancak buna mâni olunduğunu ileri sürmüş, bu tutukluların hapiste ölmelerinin ne millet ne de devlet için şeref verici bir durum olmayacağının altını çizmişti.[546] Cumhurbaşkanı Gürsel'in Akşam gazetesine verdiği beyanatta, Anayasa'nın kendisine af yetkisini tanıdığını, ancak bu yetkinin kullanılabilmesi için başvuruların kendisine ulaşması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre, affın talep edilmesi gerekeceği ardından Adalet Bakanlığının durumu inceleyeceği ve dosyanın Cumhurbaşkanına geleceği ve kararın burada olumlu ya da olumsuz olarak kesinleştikten sonra bildirileceği aktarılmıştır. Bu konuda hükümetle hiçbir görüş ayrılığı bulunmadığını belirten Gürsel, bazı mahkûmların haksız yere mahkûm edildiklerini düşündüklerinden af talep etmeyeceklerinin kulağına geldiğini, bu durum karşısında Anayasanın kendisine verdiği yetkinini işlemesinin mümkün olmadığını açıklamıştır. Cumhurbaşkanı, af isteyecek kişinin öncelikle suçlu olduğunu kabul etmesi gerektiğini, kendisinin ondan sonra kararını verebileceğini ifade etmiştir.[547]

21 Kasım'da Ankara'da Ziraat Fakültesi'ndeki radyoizotop laboratuvarını gezen Cumhurbaşkanı Gürsel, gazetecilerle yaptığı görüşmede af konusuna değinmişti. Hasta ve yaşlı olan siyasi tutuklulardan af talebinde bulunanların, taleplerinin incelenmek üzere Adliye Vekâletine gönderildiğini belirten Gürsel, incelemelerin olumlu sonuçlanması halinde, başvuruda bulunanların on gün içerisinde hürriyetlerine kavuşabileceklerini ifade etmiştir.[548]

2.9. 218 Sayılı Af Kanunu

CHP, YTP ve CKMP grup temsilcilerinden oluşan Af Komisyonu 21 Aralık 1962'de Mecliste yaptığı toplantıda Adana'daki Yassıada mahkûmları ile yüksek dereceli memurların affı dışında genel bir affa gitmeyi kararlaştırmışlardı. Kısmî siyasi aftan sonra bütün cezaevlerinde görülen af isteği ve çeşitli tepkiler üzerine bu af kanunu ile cezaevlerinde sükûnetin sağlanması planlanmıştı.[549]

[546] **Akşam**, 13 Kasım 1962, s. 1.
[547] **Akşam**, 16 Kasım 1962, s. 1, 5.
[548] **Akşam**, 22 Kasım 1962, s. 1.
[549] **Akşam**, 22 Aralık 1962, s. 1.

CHP Af Komisyonu 13 Ocak'ta iki defa toplanmış ve bu konuda protokolün dışına çıkılmasını kararlaştırmıştı. Komisyon, Başbakan İnönü'nün bir süre önce protokolün dışına çıkılmayacağı yolunda söylediği sözlerin gurubu bağlamayacağı noktasında birleşmişti. Bu konunun ardından adi suçların affını prensip olarak kabul etmişti. Buna göre af cezalardan beşer yıl indirmek suretiyle yapılacaktı. 113 sayılı af kanunu tadil edilirse Adana'daki Yassıada mahkûmları ile duruşmaları devam etmekte olan 27 Mayıs öncesi yüksek dereceli memurların affı da mümkün olacaktı. Adi suçlar affedilirken yüz kızartıcı suçlarla, komünizm propagandasından mahkûm olanlar affın kapsamı dışında bırakılacaktı. Basın suçlarının affı konusunda ise daha uzun tartışmalar yaşanmıştı. Bu konuda iki fikir çarpışmaktaydı. Basın suçlarının kayıtsız şartsız kaç yıl olursa olsun affı veya basın suçlarının da sadece beşer yıllarının affı üzerinde durulmuştur.[550] CHP grup toplantısında konuşan Başbakan İnönü, 20 bin yüksek dereceli memur hakkında soruşturma yapıldığını, bunların hepsinin affının mümkün olmadığını ancak hepsinin de ceza göremeyeceğini ileri sürmüştür. Af konusunu görüşen CHP Meclis grubunda af lehinde veya aleyhinde çeşitli konuşmalar olmuştu. Grupta görüş birliğine varılamamış, yedi kişilik af komisyonuna yeniden müsaade verilmişti.[551]

Koalisyon partilerinin temsilcilerinden kurulan komisyon af tasarısı konusunda bazı noktalarda anlaşmaya varmıştı. Bunlar;

> *"1-Kendilerine veya yakınlarına doğrudan doğruya menfaat sağlamış olanlar affedilmeyeceklerdir.*
>
> *2-SEKA, Ziraat Bankasındaki Kromit yolsuzluğu ve Devlet Demir Yolları'ndaki yolsuzlukların sanıkları veya mahkûmları aftan istifade edemeyecektir.*
>
> *3-Uşak, Geyikli ve Çanakkale sanık ve mahkûmları tamamen affedileceklerdir.*
>
> *4-Bütün basın suçlar için (Genel) ad çıkarılacaktır.*
>
> *5-27 Mayıs'tan evvel işlenmiş bulunan âdi suçların mahkûmlarının cezaları üçer yıl indirilecektir.*
>
> *6-27 Mayıs'tan sonraki devreye ait âdi suçların mahkûmları beşer sene affedileceklerdir.*
>
> *7-Bu af Kayseri'dekilere teşmil edilmeyecektir.*
>
> *8-Irz ve namusa tecavüz suçları ile zina ve diğer gayri ahlâki suçlar, af dışı bırakılacaklardır.*

[550] **Akşam**, 14 Ocak 1963, s. 1, 5.
[551] **Akşam**, 16 Ocak 1963, s. 1.

9-Orman suçları ve komünistler aftan faydalanamayacaklardır.

10-Trafik suçları ve Türk parasının kıymetini koruma kanunu ile ilgili suçlar da kanunun kapsamına girecektir."[552]

Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican YTP Grubu yönetim kurulunun arzusu üzerine af konusunu görüşmek için Başbakandan randevu istemişti. AP Grubu da yayınladığı bildiride af konusuna temas etmişti. Bu bildiri aynen şöyleydi:

"Verilen takrir üzerine gündeme ithal edilen 173 sayılı kanun hakkında görüşme açılarak partimizin siyasî affın umumi olması hususunda tespit etmiş bulunduğu ve 1. koalisyon şartları arasında bu suretle yer alan esasa göre ayrıca tatbikatta meselenin partilerüstü mütalâa edilmiş bulunması keyfiyeti üzerinde hassasiyetle durulmuş ve 2. koalisyonun halen siyasî umumî af dışında ele alınmış olduğu 113 sayılı kanunun bu mânada efkârı umumiyeyi tatmin etmeyeceği ve umumî siyasî bir affın çıkarılmasını teminen verilen aynı mealdeki müteaddit takrirler, ittifakla kabul edilmiştir."[553]

Af konusunda hadiselerin gelişmesini takip ettiğini söyleyen İnönü, hükümetin kararlı olmasını hayati derecede önemli saydığını, protokol esaslarına riayette bulunmanın tüm koalisyon üyelerinin görevi olduğunu belirtmiş, bu durumun karma hükümetin işlemesi için temel unsurlardan olduğunu ifade etmişti. CHP grubunda ayrıca, Ulaştırma Bakanı Rıfat Öçten, Tarım Bakanı Mehmet İzmen, CKMP'li Ticaret Bakanı Muhlis Ete ile Basın Yayın Bakanı Celâl Tevfik Karasapan da şiddetle tenkit edilmiş, partizanlık yapmakla itham olunmuşlardı. Kenan Esengin, memlekette istikrar ve huzuru bozucu hareketlerin yaygın hale geldiğini koalisyona ne pahasına olursa olsun bağlı kalmasının memleket ve parti için kötü sonuçlar verdiğini, af yaygaralarının Kayseri edebiyatı haline geldiğini ileri sürmüş ve bunların durdurulmasını istemiştir. Konuşan bütün milletvekilleri Ekrem Alican'ı ve YTP'yi eleştirmişlerdi. Bu arada Aydın Milletvekili Şükrü Koç, YTP'nin Halk Partisi ile Hükümet kurmaktan kuruntu içinde olduğunu ve bu kuruntudan kurtulabilmek adına çalıştığını, dolayısıyla his tahriki yaptığını ileri sürmüştü. Grupta CKMP'li Adalet Bakanı Abdullah Kemal Yörük de eleştirilerden nasibini almıştı.[554]

[552] **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1963, s. 1, 7.
[553] **Akşam**, 23 Ocak 1963, s. 1, 5.
[554] **Akşam**, 25 Ocak 1963, s. 1, 5.

YTP Genel Başkanı Alican, üç partinin de protokol dışına çıkarak affı genişletmek kararında olduklarını söylemiş ve siyasî af konusunda suçlardan genel olarak beş yıllık bir indirim söz konusu olduğuna göre, bunun siyasi suçları da kapsamasının uygun olacağını, ancak bunun protokole aykırı olduğu iddia edilirse protokolün devreye sokulabileceğini belirtmişti. Alican, daha önce de ifade ettiği gibi siyasî mahkûmiyetlerin de nihai tasfiyeye tabi tutulmasını talep etmişti. YTP Genel Başkanı ayrıca, böyle bir affın siyasi istikrar ve huzurun kurulması için fayda vereceğini vurgulamıştı.[555] Başbakan Yardımcısı Alican, 28 Ocak'ta bir basın toplantısı düzenlemiş, özellikle af konusuna temas eden açıklamalarda bulunmuştu. Af konusunda fikirleri kışkırtan yayınlar yapıldığını, kendisinin bu konu üzerinde görüşler beyan etmesi üzerine bazı mecraların telaşa kapıldığını ileri sürmüştü. Bunlardan bir tanesinde, kendisinin işi ele almasıyla bazılarının sermaye elden gidiyor korkusuna kapıldığını iddia eden YTP lideri, diğer kitlenin de kendisinin görüş beyan etmesini dahi hazmedemeyerek konuşmalarının protokole aykırı olduğunu öne sürdüklerini dile getirmişti. Halledilmesi en güç olan sorunlara bile bir çare aradıklarını belirten Ekrem Alican, af meselesinin bütün partilerin hatta bütün Türkiye'nin bir meselesi olduğunun altını çizmiş, affın ilk kısmının tahakkuk ettiğini, şimdi ise ikinci safhasına geçildiğini ifade etmiştir.[556]

Başbakan İnönü 4 Şubat'ta, koalisyon partileri arasındaki af komisyonu üyelerinden CHP'li Hüdai Oral, YTP'li Sadık Perinçek, CKMP'li Seyfi Öztürk'ü davet ederek, af kanunu hakkındaki hazırlıklarını bir an önce tamamlayarak, kanunun Meclise bir an önce gelmesini talep etmiştir. Bu istek üzerine komisyon üyeleri kanunun derhal tamamlanarak Meclise getirilmesi hususunda anlaşmaya varmışlardı. Hazırlanacak tasarıya göre Adana Cezaevindeki mahkûmlar tahliye edilecek, diğer suçlar için ise 27 Mayıs 1960'dan önce işlenenlerden 3, sonra işlenenlerden 5 yıl indirilecekti.[557] CKMP Grubu da 9 Şubat'ta af konusunu görüşmüş, 27 Mayıs öncesi işlenen adi suçların da affa dahil edilmesi hususunda birleşmişlerdi. Böylelikle Zeki Şahin ve Bumin Yamanoğlu gibi isimler de aftan yararlandırılmış olabilecekti. CKMP grubunda ayrıca genel siyasi af konusu da ele alınmıştı. Milletvekilleri genel

[555] **Akşam**, 27 Ocak 1963, s. 1, 5.
[556] **Akşam**, 29 Ocak 1963, s. 1, 5.
[557] **Akşam**, 5 Şubat 1963, s. 1.

siyasi affın bir an önce çıkartılarak kamuoyunun ve çalışmaların afla ilgisinin kesilmesiyle iktisadî meselelere yönelmeyi işaret etmişti. CKMP'li bazı milletvekilleri 78 yaşında bir insanın siyasi suçtan ötürü cezaevinde tutulmasını doğru bulmadıklarını, ölene kadar hapiste tutulmasının yanlış olduğunu ve Celâl Bayar ile arkadaşlarının da aftan faydalanmasını gerekli gördüklerini açıklamışlardı.[558]

Koalisyon partilerinin görüşlerine uygun olarak yeni af kanunu tasarısı Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanmıştı. Protokol hükümlerine göre hazırlanan tasarı, Bakanlar Kurulu'nda görüşülecek ve ardından Meclise sevk edilecekti. AP, bir süre önce Başbakana ve parti başkanlarına verdiği muhtırayı açıklamıştı. Muhtıra, Hükümet Başkanı ile diğer parti başkanlarının cevap vermemesi üzerine açıklanmıştı. Muhtırada genel siyasi affın partiler üstü bir mesele olarak ele alınması ve çıkarılması hususunda ısrar edilmekteydi.[559]

Kısmî Af Kanunu Tasarısı Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve 10 Şubat'ta Bakanlar Kurulu'na sunulmuştur. Buna göre bu tasarının esasları aşağıdaki gibidir:

> *"1-Geçen Cumhuriyet Bayramı'na kadar işlenmiş olan âdi suçlar beşer sene bütün neticeleri ile affedilecektir.*
>
> *2-Yoklama kaçağı, asker kaçağı, bakaya, izinsiz, saklı bulunan ve askerlikten kurtulmak için hile yapanlar, bu kanunun kabul edildiği tarihten itibaren iki ay içinde resmi mercilere müracaat ettikleri takdirde, aftan faydalanacaklardır. Haklarında takibat yapılan ve verilmiş cezalar düşecektir.*
>
> *3-Uşak, Geyikli, Rıhtım ve Çanakkale Olayları sanıkları hakkındaki tahkikat düşecektir.*
>
> *4-Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu aleyhine işlemiş bulunan suçlardan bir kısmı aftan faydalanacaktır.*
>
> *5-Yüksek Adalet Divanı tarafından Anayasayı ihlâl suçu dışında kalan suçlar için verilen cezaların 10 senesi affedilmiştir. Böylece Adana Cezaevinde bulunanların tahliyesi sağlanacaktır.*
>
> *6-Şahsi dava yolu ile açılan hakaret suçları ile zina ve sarkıntılık suçlarında maznunların aftan faydalanmaları, şikâyetçinin muvafakatine bağlı olacaktır.*
>
> *7-SEKA, Ziraat Bankası, Kromit ve Devlet Demir Yollarındaki vagon yolsuzluklarının sanık ve mahkûmları aftan faydalanmayacaktır.*

[558] **Akşam**, 10 Şubat 1963, s. 1, 5.
[559] **Akşam**, 11 Şubat 1963, s. 1, 5.

8-Zimmet, ihtilâs, irtikâp, rüşvet suçlarının cezaları üçte iki nispetinde affedilecektir.

9-Irza geçme, fiili livata, rüşvet suçlularının cezaları üçte iki nispetinde affedilecektir.

10-Âdi hırsızlar aftan faydalanmayacaklardır.

11-Atatürk aleyhine işlenen suçlar aftan istifade edemeyeceklerdir.

12-Ölüm ve müebbet hapis cezaları af dışı bırakılmıştır.

13-Bu af, Kayseri'deki siyasi suçlulara teşmil edilmeyecektir.

14-Vergi suçlarından usulsüzlükle ilgili olanlar tamamen affedileceklerdir. Kusur ve vergi kaçakçılığı cezalarının yarısı indirilecektir.''[560]

Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan genel af kanunu tasarısı Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş, fakat af komisyonun hazırladığı tasarı ile arasında çok fark görüldüğünden kabul olunmamıştı. Özellikle kabinenin CHP kanadı Adalet Bakanlığı'nın hazırladığı tasarıyı protokol hükümleri dışında bulmuştu. Kabine tasarının koalisyon partileri arasındaki af komisyonu ile birlikte Adalet Bakanlığı tarafından yeniden incelenmesini istemişti. Bunun üzerine Adalet Bakanı Yörük, Meclise giderek af komisyonu üyeleri ile görüşmüş ve komisyon üyeleriyle çalışmıştı.[561]

Bakanlar Kurulu tarafından Af Kanunu Tasarısı incelenmiş, kabul edilmişti. Değişiklik yapılarak siyasi suçlar af kanunu tasarısı kapsamının dışında bırakılmıştı.[562]

Hükümet tarafından hazırlanan yeni af tasarısı, 17 Şubat'tan itibaren Millet Meclisi Adalet Komisyonunda görüşülmeye başlanmıştı. Görüşmelerde komisyonun AP'li üyeleri genel siyasi af konusunda ısrarlı tekliflerde bulunmuşlar, YTP'li üyeler de AP'lileri desteklemişlerdi.[563] Adalet Komisyonu hükümetin getirdiği af kanunu tasarısını küçük değişikliklerle kabul etmiştir. Komisyon çalışması milletvekillerinin devamlı münakaşası şeklinde geçmişti. Bu arada affın kapsamı biraz genişletilmiş ve 15 Şubat 1963'e kadar işlenen suçlar affa dahil edilmişti. Orduya, Cumhurbaşkanına ve Hükümete hakaret suçları da önceden affın kapsamına alınmışsa da sonra

[560] **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1963, s. 1, 5.
[561] **Akşam**, 14 Şubat 1963, s. 1.
[562] **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1963, s. 1.
[563] **Akşam**, 18 Şubat 1963, s. 1.

AP'lilerin kulisteki teklifleri üzerine yeniden açılan müzakere ile bu maddeler aftan çıkarılmıştı.[564]

II. Kısmi Af Kanunu Tasarısı 20 Şubat'ta görüşülmeye başlandı. İlk gün yoğun tartışmalar ve kavgalar arasında geçildi. Öğleden sonraki oturumda AP'li milletvekilleri affın daha da genişletilerek genel bir mahiyete bürünmesi için bir önerge vermişlerdi. Yapılan oylamaya 367 milletvekili katılmış, bunlardan 199'u ret oyu kullanırken 160 kabul oyu kullanılmış ve AP'lilerin yapmış olduğu teklif reddedilmiştir.[565]

Bazı suç ve cezaların affı hakkındaki kanun tasarısı üzerinde konuşma yapmak üzere AP Grubu adına söz alan İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem, gecikmiş olsa dahi bu kanun ile bazı eksikliklerin giderilebileceğini ve memleket çapında sağlanmak istenen huzurun temininde rol oynayabileceğini, ancak tasarıda geniş anlamda huzur için önemli noktada olan siyasi suçların ele alınmamış olmasından dolayı memnuniyetsiz bir tavır takınmıştı. 1961 seçimleri sonunda yapılan protokol gereği siyasi affın geri bırakıldığı ve ilk koalisyon hükümetinin programında *"siyasi yaraların sarılması"* bağlamında bir söz verildiği ancak bu sözün arkasında durulmadığı vurgulanmıştır. Buna göre hükümetin af konusundaki girişimlerinde bu beyanı üzerine ve taahhütlerin yerine getirilmesi bağlamında hareket etmesi gerektiği bildirilmişti.[566]

Söz konusu kanun tasarısı hakkında CHP Meclis Grubu adına konuşma yapan, Ankara Milletvekili Emin Paksüt, Meclise getirilen bu kanun ile daha çok adî suçların affedilmesinin düşünüldüğünün, sükûnetin sağlanması ve huzurun temin edilmesi için bunu gerekli gördüklerinin altını çizmişti.[567] CKMP Grubu adına ise Sivas Milletvekili Cevad Odyakmaz söz almış, 113 sayılı kanunda istisna kılınmış ve o aftan faydalanamayan kişilerin ve bazı suçların affının bir zaruret haline geldiğini, böylelikle 113 sayılı af kanunundan istifade edemeyenler için yeni bir tasarının Meclis gündemine getirildiğini, CKMP olarak genel itibariyle bu tasarıyı desteklediklerini belirtmiştir.[568]

---

[564] **Akşam**, 19 Şubat 1963, s. 1.
[565] **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1963, s. 1, 5.
[566] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 13, Birleşim: 55, 20.02.1963, s. 559, 560.
[567] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 13, Birleşim: 55, 20.02.1963, s. 562.
[568] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 13, Birleşim: 55, 20.02.1963, s. 564-565.

YTP Grubu namına Millet Meclisine hitap eden Kastamonu Milletvekili Sabri Keskin, Meclise gelen tasarının 113 ve 134 numaralı kanunların tadili ve kısmen de adî suçların affı mahiyetinde olduğunu, bu tasarının genel bir siyasi af kanunundan ayrı değerlendirmek gerektiğini açıklamıştı. Buna bağlı olarak tasarının görüşülmesi sırasında genel bir siyasi af tartışmasının açılmasını doğru bulmadıklarını belirten Keskin, içerik ve amaçlar bakımından memnun olduklarını ve huzur ortamının sağlanması adına önemli bir adım olarak gördüklerini aktarmak istemiştir. Ayrıca, YTP Meclis grubunun siyasi, iktisadi ve sosyal zaruretlerin bir sonucu olarak genel bir siyasi affın gerçekleştirilmesini de talep ettiğini belirtilmiştir.[569]

MP adına söz alan Çankırı Milletvekili Kazım Arar, genel bir siyasi affın hazırlanması ve gerçekleştirilmesi yönünde İkinci Koalisyon Hükümetinin de taahhüdü bulunduğunu ve bunun yapılmaması neticesinde genel siyasi affı isteyenler ve istemeyenler arasında gerginliğin arttığını, huzurun bir türlü temin edilemediğinden dem vurmuştu. Dolayısıyla gerginliğin sona erdirilmesi için, bir an evvel genel siyasi affın çıkarılması MP'nin ana fikri olarak belirlenmişti.[570]

Hükümet adına konuşmasını gerçekleştiren Başbakan İnönü, aslında daha dar bir mahiyette af kanunu düşünüldüğünü, fakat protokolde dahi yazılanın dışına çıkılmasıyla arzu etmedikleri manada geniş bir af kanunu safhasına gelindiğini belirtmişti. Ayrıca genel siyasi af konusunda gelecekte nasıl ve ne zaman görüşülmesi gerektiği yönünde bir söz verilmediği vurgulanmıştı.[571]

Af Kanunu Tasarısı Millet Meclisinde yaşanan yoğun tartışmalar ve gürültüler altında kabul edilmişti. Buna göre, 15.2.1963 tarihine kadar işlenmiş olan suçlardan; yukarı sınırı beş yılı geçmeyen hürriyeti bağlayıcı cezalar ile birlikte sadece para cezaları veyahut bir meslek ya da sanatın yapılmaması hakkında verilen cezaların affı tasarıda yer almıştı. Beş yıldan fazla bir ceza alan veya bununla beraber para cezasına mahkûm edilenlerin cezalarının üçte biri affedilecekti. Uşak olayları ile Çanakkale İskele ve 31. kilometre olayları hakkında takibat yapılmayacaktı. Takibi şahsi dava veya şikâyete bağlı olan söz atma ve sarkıntılık, zina ve hakaret suçlarından sanık olan veya mahkûm edilenler davacı veya müştekilerinin

[569] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 13, Birleşim: 55, 20.02.1963, s. 565.
[570] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 13, Birleşim: 55, 20.02.1963, s. 575.
[571] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 13, Birleşim: 55, 20.02.1963, s. 578, 579.

muvafakati ile kanunun ilgili maddesi hükmünden istifade edebileceklerdi. Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte asker kaçağı, izinsiz, bakaya yoklama kaçağı ve saklı bulunanlar ve askerlikten kurtulmak için hile yapanlar kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren belirli süreler dahilinde resmi mercilere teslim olmak şartı ile af kanunundan faydalanabileceklerdi. Yüksek Adalet Divanı tarafından mahkûm edilmiş olup, bu kanundan faydalananlar hakkında tahliye tarihinden itibaren bu mahkûmiyetlerinin tabii neticesi olan belirli bir meslek ve sanatın icrasının men edilmesine dair hükümler uygulanmayacaktı. 1961 yılı sonuna kadar ki dönemlere ait olarak mükellefler ve sorumlular adına verilmiş olup, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihe kadar tahsil edilmemiş olan vergi cezalarından usulsüzlük cezalarının tamamı, kusur ve kaçakçılık cezalarının yarısı affedilmiştir. Bunların haricinde bazı suçlar ise af kapsamı dışında bırakılmıştı. Türk Ceza Kanunu'nun 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132 ve 133. Maddelerinde yazılı suçlar ile 135. Maddenin ikinci bendinde ve 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 163 ve 165. Maddelerinde yazılı suçlar ve bunların 168, 171, 172. Maddelerinde gösterilen şekilleri af kapsamına alınmamıştı. Zimmet, ihtilâs, irtikâp, rüşvet suçları ile Türk Ceza Kanunu'nun 339, 340, 341, 366, 367 ve 368. Maddelerinde yazılı suçlar af kanunu kapsamına alınmayan suçlardandı. Türk Ceza Kanunu'nun 414, 415, 416, 417, 418, 421, 429 ve 430. Maddesinin birinci fıkrası ile 431, 435, 436, 440 ve 441. Maddelerinde belirtilen suçlar affedilecek hususlar arasında yer almamaktaydı.[572] Yine Türk Ceza Kanunu'nun 491, 492, 493, 495, 496, 497, 498, 499, 503 ve 510. Maddelerinde yazılı suçlar kapsam dışında bırakılmıştı. 5816 sayılı kanunda gösterilen ve Atatürk aleyhinde işlenen suçlar af kanunu kapsamına girmemiştir. Askeri Ceza Kanunu'nun 55, 56, 59. Maddeleri ile 148. Maddenin B bendi ve yukarıdaki bentlerde Türk Ceza Kanunu'nun maddelerine atıf suretiyle cezalandırılan suçlar affın kapsamı dışında bırakılan suçlardandı. 3116, 3653 ve 6831 sayılı orman kanunlarında yazılı suçlar ile Türk Ceza Kanunu'nun 369, 370, 373. maddesinin birinci fıkrası ve 374. maddesinde yazılı suçlarla bunların 411, 412 ve 413. Maddelerinde gösterilen şekilleri söz konusu kanun tasarısı dışında

[572] Şunu belirtmek gerekir ki; kaçırmanın evlenmek amacıyla yapıldığı hallerde ve kaçırılan kimsenin ırzına geçilmediği ve 416. Maddenin son fıkrasının asli hüküm olarak tatbik edildiği durumlarda verilen cezalar af kapsamına alınmıştı. **Cumhuriyet**, 22 Şubat 1963, s. 1, 5.

bırakılmıştı. 113 sayılı Af Kanunu'nun 3. Maddesinin L ve M bentlerinde gösterilen şahıslarla, şeriklerinin Sümerbank, T.C. Ziraat Bankası, T.C. Devlet Demiryolları İşletmesi ve Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmeleri ile ilgili olarak sıfat ve vazifeyi suiistimal suretiyle işledikleri suçlar da af kapsamında yer almamıştı.[573] Kaçakçılık fiilleri ve 6829 sayılı kanunun ek 2. Maddesinin 1, 2, 3, 4. bendinin birinci fıkrası hükmünü ve 3078 sayılı kanunun ek ve tadillerini ihlâl eden fiiller kıymeti 1000 lirayı geçmeyen gümrük kaçakçılığı suçları ile 3437 sayılı tütün ve tütün inhisarı kanununun 90 ve 91. Maddelerine muhalefet suçları hariç kaçakçılığın men ve takibine dair 1918 ve 1567 sayılı kanunlar ile bunların ek ve tadillerini ihlâl eden suçlar af dışında tutulmuştu. Türk Ceza Kanunu ile diğer kanunlarda belirtilen ölüm veya müebbet ağır hapis cezasını gerektiren suçlar da af kapsamında değildi. Yüksek Adalet Divanında Türk Ceza Kanunu'nun 146. Maddesi dışında birden fazla suçlarla mahkûm edilip ve hürriyeti bağlayıcı cezaların toplamı 8 seneyi geçmeyenlerin bu mahkûmiyetlerine esas teşkil eden suçlar ile TBMM tarafından Anayasanın 90. Maddesi gereğince Yüce Divana sevkine karar verilen veya verilecek olanların bu karara esas teşkil eden suçları yine af kapsamına alınmayan suçlar arasında bulunmaktaydı. 25 Ekim 1961 tarihinden itibaren sıfat ve vazifeyi suiistimal suretiyle işlenen suçlar affa tabi olmamıştı. Bu kanun hükümleri "taksirli suçlar hariç" hakimler ve memurin kanunları ile bunlara ek kanunlara vesair hususi kanunlara uygun olarak verilmiş veya verilecek idari ve inzibati karar veya yapılmış veya yapılacak işlemlere ve subay, askeri memur ve astsubayların cezalarının hukukî neticelerden olan rütbenin kaybedilmesi ve orduya subay, askeri memur, astsubay olarak kabul olunmamak ve askeri rütbenin kesilmesi işlemlerini kapsamamaktaydı.[574]

Af kanunu tasarısı hakkında Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu arasında ihtilâf çıkmıştır. Cumhuriyet Senatosu beş değişiklik yapmıştır. Meclis Adalet Komisyonu bu değişiklikten ikisini kabul etmiş, birine kısmen katılmış, diğer ikisini

[573] Bu kurum ve kuruluşlarda dinî, hayrî ve sosyal sebeplerle veya örf ve âdet gereğince yapılan harcamalar, memur ve müstahdemlerin nakil, tayin, terfii gibi özlük işleri, müstahdemlerin veya resmi vasıtaların özel işlerde kullanılması ile ilgili sıfat ve vazifeyi suiistimal suçları ve yine bu müesseselerden siyasi partilere yapılan bağışlarla ilgili suçlar af kapsamı dışında kalacak olan hususlardan hariç tutulmuştu. **Cumhuriyet**, 22 Şubat 1963, s. 1, 5.

[574] Fakat, af kanunun getirdiği hükümlerden faydalanan askeri ve sivil şahısların emeklilik hakları geri verilebilecekti. **Cumhuriyet**, 22 Şubat 1963, s. 1, 5.

de reddetmiştir. Böylelikle Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu tarafından iade edilen değişiklikleri ve Adalet Komisyonunda kabul edilen halini görüşecekti.

Af kapsamı dışında kalacak olan suçların belirtildiği üçüncü maddeye bir ekleme yapılmış, buna göre; hileli iflas, emniyeti suiistimal suçlarının da af dışında bırakılması kararlaştırılmıştı. Senato taksirli iflas suçlarının da affedilmesini maddeye koyduğu halde, Millet Meclisi Adalet Komisyonu bunu çıkarmıştır. Tasarının aynı maddesinin (h) bendi Senatodan geldiği gibi kabul edilmişti.[575] Aynı maddenin (j) bendi ise Senatodan geldiği gibi şu şekli ile kabul edilmişti: "*TBMM tarafından Anayasa'nın 90. maddesi gereğince Yüce Divana sevkine karar verilen veya verilecek olanlarla bunlara tabaen yargılanacak olanların bu karara esas teşkil eden suçları."* Yine bu maddenin (k) bendi; *"27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren sıfat ve vazifeyi suiistimal suretiyle işlenen suçlar."* biçiminde kabul edilmişti.

Cumhuriyet Senatosu, Millet Meclisi tarafından kabul edilen kanunun 9. maddesinin ikinci paragrafındaki kusur ve kaçakçılık kelimelerini çıkartmış, Millet Meclisi Adalet Komisyonu ise eski maddede ısrar ederek aynen kabul etmişti.[576]

Af Kanunu Karma Komisyondan geçtikten sonra Millet Meclisine gelmiş ve tekrar görüşülerek kabul edilmiştir. Resmî Gazete'de yayınlandıktan sonra yürürlüğe girecek[577] olan Af Kanununda Millet Meclisi, Senatonun tasarı dışı bıraktığı taksirli iflas suçlarının affı hususunda ısrar etmiş ve bu husus affın kapsamına sokulmuştur.

Bu kanun kapsamına 10.000 mahkûm ve 12.000'e yakın yoklama ve asker kaçağı toplam 22 bin kişinin girdiği belirtilmekteydi.[578] Yeni Af Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra bütün yurtta 10 bin hükümlü tahliye edildi. İstanbul'da

---

[575] Affın kapsamı dışında kalan suçları ilgilendiren bentlerden biri olan h bendi; "1000 liraya kadar (1000 lira dahil) döviz kaçakçılığı suçları ile Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki 1567 sayılı kanunun ve bunun ek ve dilimlerine ve onlara müsteniden çıkarılan kararname ve tebliğlere aykırı olup da muaddel 3. Maddenin (h) bendinin ikinci fıkrasıyla (c) bendi haricinde kalan ve döviz ziyanını intaç etmemiş olan usul ve şekle muallel fiiller ve önceden çıkarılan kararname ve tebliğlere göre suç sayılıp da sonradan çıkarılan kararname ve tebliğlere göre suç sayılmayan fiiller ve istimal eyleyen suçlar. İstimal ve istihlâk maksadıyla işlenmiş kaçakçılık fiilleri ve 6829 sayılı kanunun ek ikinci maddesinin 1, 2, 3, 4. bentlerinin birinci fıkrası hükmünü ve 3078 sayılı kanunun ek ve tabirlerini ihlâl eden fiiller ve cif kıymeti 1000 lirayı geçmeyen gümrük kaçakçılığı suçları ile 3437 sayılı Tütün ve Tütün İnhisarı Kanununun 90 ve 91. maddeleri de muhalefet suçları hariç kaçakçılığın men ve takibine dair 1918 ve 1567 sayılı kanunlar ile bunlara ek ve tadillerini ihlâl eyleyen suçlar." şeklinde kabul edilmiştir. **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1963, s. 1, 5.

[576] **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1963, s. 1, 5.

[577] 218 Numaralı Af Kanunu, 23 Şubat'ta Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bkz. **Resmî Gazete**, 23 Şubat 1963, S. 11342 (Mükerrer), s. 1.

[578] **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1963, s. 7.

bulunan 6 cezaevinden 378 mahkûm tahliye edilmişti. Tahliye edilenler arasında 11 Yassıada mahkûmu vardı. Tahliye edilen mahkûmların çoğunluğu uyuşturucu madde kullanmak, satmak, imal etmek suçlarından hüküm giymişlerdi. Bir kısmı da ölüme sebebiyet, yaralama, trafik suçları, sarhoşluk sebebiyle cezalandırılmışlardı.[579] Af Kanunundan faydalanarak 25 Şubat'ta ilk etapta İstanbul'da 329, Ankara'da 133, İzmir'de 129, Adana'da 140, Diyarbakır'da 103 mahkûm tahliye edildi.[580] Bu arada İstanbul'da bazı yanlış tahliyeler olmuş, normalde aftan faydalanması mümkün olmayan iki hükümlü tahliye edilmişti. Yanlışlıkla tahliye edilen iki tutuklu kısa bir süre dışarıda kaldıktan sonra yakalanarak tekrar Sultanahmet Cezaevine getirilmişlerdi.[581] Kısmi bir siyasi aftan sonra toplumsal manadaki çeşitli tepkileri azaltmak ve cezaevlerindeki af talebinin karşılanması adına çıkarılan; siyasi yönünden ziyade sosyal yönü ön planda olan 218 sayılı Af Kanunu kapsamına giren kişilerin ve aftan faydalananların önemli bir kısmının yoklama ve asker kaçaklarından oluştuğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra tahliye edilen mahkûmların ise önemli bir kısmının uyuşturucu madde kullanmak, satmak ve imal etmek suçlarından ceza almış kişilerden oluşması dikkat çekicidir. Öyle ki bu şahısların cezalarını tamamlamadan salıverilmeleri, toplumsal manada olumsuz etkiler oluşturabileceği gibi, benzer suçların yeniden işlenmesi ve aynı kişilerin yeniden cezaevlerine dönmesi gibi kısır döngülerin oluşumunu körüklemesi bakımından risk barındırmaktaydı.

YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, 4 Mart'ta siyasi af meselesi ile ilgili bir açıklama yapmıştı. Siyasi mahkûmların affı konusunda YTP Meclis Grubunun görüşüne göre, söz konusu meselenin en kısa süre içerisinde halledilmesini istediklerini belirten Alican, zorlama politikasının uygun olmadığını, TBMM'de temsil edilen partilerin müşterek mutabakatları ile mümkün olabileceğine inandıklarını vurgulamıştı.[582] Ayrıca YTP Meclis Grupları Yönetim Kurulunun 5 Mart'ta gerçekleştirdiği toplantıda siyasi affın son kısmının ne zaman gerçekleşeceği konusunda kesin bir tarih verilmezse YTP'nin koalisyondan çekilebileceği açıklanmıştı. Genel Başkan Alican'ın başkanlığında toplanan YTP Meclis Grupları

[579] **Akşam**, 25 Şubat 1963, s. 1.
[580] **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1963, s. 1.
[581] **Akşam**, 28 Şubat 1963, s. 1.
[582] **Akşam**, 5 Mart 1963, s. 1.

Yönetim Kurulu, partinin daha aktif bir politika takip edebilmesi için siyasi affın son kısmının da mutlaka çıkarılmasını, bunun için de şimdiden bir tarihin tespitini istemişti. Ekrem Alican bu konuda CHP ve CKMP'nin görüşlerini kendi arkadaşlarına anlatmış, ancak grup yönetim kurulu tarih tespitinde ısrar etmiştir. YTP grubu toplantılarına devam etme kararı almış, meselenin hallolmaması durumunda gerekirse koalisyondan çekilebilecekleri sinyalini vermişlerdir.[583]

AP lideri Gümüşpala, siyasi af konusunda bazı açıklamalarda bulunmuştu. Ragıp Gümüşpala, siyasi affın zamanının geldiğine tam olarak kanaat getirdiklerine, buna sadece AP'nin değil, Meclisin de inandığını ve affın çıkacağını iddia etmişti. Affı huzurun, uzun vadeli kalkınma plânının tahakkuku için şart olduğunu işaret eden AP Genel Başkanı, Mecliste af kanunu müzakereleri sırasında yapılan siyasi af oylamasında genel kanaatin tespit edilmiş bulunduğunu, AP tarafından verilen önergenin oylamasında YTP'lileri kardeş parti olarak tanımalarına rağmen onların salonu terk ettiklerini şayet salonda kalsalar veya salondan ayrılmayanlar kırmızı oy kullanmamış olsalardı siyasi affın çıkması için ilk adımın gerçekleşmiş olacağından yakınmıştı. Ayrıca henüz vaktin bulunduğu, zararın neresinden dönülse kâr olduğu, vakit geçirmeden harekete geçmenin gerekli görüldüğü açıklamada, AP olarak bu konuda her türlü mücadeleyi yaptıklarını, bundan sonra da yılmadan mücadeleye devam edileceği mesajı verilmişti. Gümüşpala, ordunun affı istemediği söylemlerini mantıklı bulmadığını dolayısıyla af meselesinin hallini hiçbir kurumu karıştırmadan gerçekleştirmenin doğru olacağını vurgulamıştı.[584]

2.10. Celâl Bayar'ın Tahliye Sorunu ve Yaşanan Hadiseler

Celâl Bayar ile ilgili olarak sıhhi heyet bir sağlık raporu düzenlemişti. Ceza infazının tehiri yolunda düzenlenen bu rapora göre, Adlî Tıp Kurumu uygun bulduğu takdirde Bayar'ın tahliyesi gündeme gelebilecekti. Rapor, Türk Ceza Usulü Kanununun 389. maddesi uyarınca düzenlenmişti. Celâl Bayar'a bu madde uygulanacaktı. Celâl Bayar bu rapora itirazda bulunarak, Ankara'ya nakli konusuna ve orada herhangi bir hastanede tedavi edilmesi durumuna itiraz etti. Bayar'ın ret isteği ile birlikte rapor, Kayseri Savcılığına gönderilmişti.

[583] **Akşam**, 6 Mart 1963, s. 1.
[584] **Akşam**, 7 Mart 1963, s. 1.

Tedavisine devam edilmek üzere Ankara'ya sevk edilmek istenen Bayar'ın bunu kabul etmemesi üzerine Kayseri Savcılığında "yetkiye dayanarak" tahliye için hazırlıklara başlanmıştı.[585] Eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın Ankara'ya gitmeme konusundaki kararı üzerine Kayseri Savcılığı yetkisine dayanarak Bayar'ı ikinci defa muayeneye tabi tutma kararı almıştı. Savcılık eski Cumhurbaşkanının cezasını, yetkisine dayanarak altı aylık tehir edebilecek ve Bayar'ı tahliye edecekti.[586]

Celâl Bayar'ın sağlık durumu hakkında kesin raporu verecek olan Ankara Hastanesi uzmanlarından Dr. Hamdi Aktan ile Dr. Cavit Sökmen 12 Mart'ta Bayar'ı muayene etmişlerdi. İki doktorun verdikleri rapor, Memleket Hastanesi Sağlık Kuruluna verilmişti. Sağlık Kurulunun Kayseri Savcılığına sunduğu raporda acil tahliye kaydı bulunmadığı belirtilmekteydi.

Adalet Bakanı Abdülhak Kemal Yörük, Celâl Bayar konusunda bir açıklama yaparak Kayseri'de müebbet hapse mahkûm eski Cumhurbaşkanının kendisine iyi bakılmadığını ve baskı yapıldığını iddia ettiğini ve bu durumun doğru olmadığını ileri sürdü. Adalet Bakanı, direkt olarak, bakanlığının Bayar'ın durumu ile ilgilenmeye yetkisi olmadığını da belirtmiş, bu hususun kanunlarda belirtildiğini şimdiye kadar Kayseri'de cezasını çekerken hasta olanların kanuna uyularak serbest bırakıldığını, bunun da sağlık kurulları ve savcılıklar vasıtasıyla yapıldığını bildirmişti. Açıklamada, Bayar'ın 17 Şubat 1963'te tedavi için Ankara'ya getirildiğini, kısa tedaviyi müteakip Kayseri'de revirde tedaviye devam edilmek üzere Bayar'ın yeniden Kayseri'ye gönderildiği de aktarılmıştı.

Kayseri Cezaevindeki müebbet mahkûmlardan başta Emin Kalafat olmak üzere, Refik Koraltan, Zeki Erataman ve Rauf Onursal'ın da ağır hasta oldukları bildirilmekteydi. Gut hastalığından muzdarip bulunan Koraltan yürüyemez hale gelmişti. Emin Kalafat ise tamamen görmemekte ve arkadaşlarını seslerinden tanımaktaydı. Komaya girdikten sonra nispeten düzelen Zeki Erataman'ın da durumu ciddi görülmekteydi. Rauf Onursal'ın şeker hastalığı da ciddi seviyelere gelmişti. Bu hastaların da tehir kararı ile tahliye edilmeleri beklenmekteydi.[587]

[585] **Akşam**, 11 Mart 1963, s. 1, 5.
[586] **Akşam**, 12 Mart 1963, s. 1, 5.
[587] **Akşam**, 13 Mart 1963, s. 1, 5.

Bayar'ın cezasının altı ay teciline dair sağlık kurulu raporu savcılık tarafından Adli Tıp Meclisine gönderilmişti. Sağlık kurulunun uzun tartışmalar sonunda neticelenen raporun hazırlanma aşamasında bir kısım doktorların cezanın tamamen kaldırılması, bazılarının da altı ay tecilini istedikleri, bu arada bir yıl tecili şeklinde bir arabulucu teklifinde bulunulduğu, ancak en sonunda altı ay erteleme kararının oylama ile alındığı belirtilmişti.

Sağlık Kurulu kararı önce Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy'a bildirilmişti. Gürsoy, babasının haberdar edilmesi için cezaevine bildirilmişse de gecenin çok geç saatleri olduğu için Bayar uyandırılmamış ve ertesi sabah kendisine bilgi verilmiştir. Bayar, kararı soğukkanlılıkla karşılamış gerek cezaevindeki mahkûmlar gerek dışarıda pek çok kimse kendisini tebrik etmişti. Nilüfer Gürsoy, *"O kadar acı şeyler geçti ki, uzun zamandan beri beklediğim bugünde hiçbir şey hissetmiyorum"* demişti. Öte yandan, bir kısım AP'linin Bayar'ı törenle karşılamak için faaliyete geçtikleri, buna karşı başta cezaevinden bir süre önce tahliye edilen Osman Kavuncu ve bazı AP ileri gelenlerinin tahliyeye siyasî bir çehre verilmemesi için gayret sarf ettikleri görülmekteydi.[588]

Kayseri Cezaevinde bulunan eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın cezasının altı ay tehiri konusunda sağlık bakımından zaruret görüp rapor veren Ankara doktorlarından Hamdi Aktan ile Cahit Sökmen'in birlikte hazırladıkları rapor 18 Mart'ta Adlî Tıp Meclisi tarafından tasdik edilmiş ve Bayar'ın tahliyesi kesinleşmişti. Bu konuda konuşan Kayseri Savcısı, Temyiz Başsavcılığına Bayar'ın başka davalardan tutukluluk kararı olup olmadığını sorduğunu söylemiş ve Bayar'ın sağlık durumunun yaşlılığı dolayısıyla tehlikeli olacağı göz önüne alınarak ertesi gün tahliye edileceğini açıklamıştı.

Temyiz Başsavcılığı, Kayseri Savcılığı'na Bayar'ın diğer davalarının af kanunu dolayısıyla düştüğünü ve tahliyesine mâni bir hal bulunmadığını bildirmiştir. Bayar'ın tahliyesi nedeniyle bölge cezaevinde ve Kayseri'de sıkı emniyet tedbirleri alınmıştı.[589] Bu arada, Başbakan İnönü, genel bir siyasi af için tarih söyleyip söyleyemeyeceği sorusuna cevaben yaptığı açıklamada, böyle bir tarih veremeyeceğini, 27 Mayıs'a kadar böyle bir affın çıkabileceği yolundaki iddiaların

[588] **Akşam**, 14 Mart 1963, s. 1, 5.
[589] **Akşam**, 19 Mart 1963, s. 1.

gerçeği yansıtmadığını belirtmişti. Ayrıca Bayar'ın tahliye edildiği takdirde affedilip affedilmeyeceği yönündeki soruya da cevap vermemişti.[590]

27 Mayıs 1960 sabahı Çankaya'dan alınan eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, 22 Mart 1963 sabahı 1029 günlük hapisten sonra Kayseri Bölge Cezaevi'nden tahliye edilmiş ve geceyi Kayseri'de otelde geçirmişti. Bayar cezaevi çıkışında kendisinden beyanat isteyen basın mensuplarına şunları söylemişti:

> *"Beyanat vermeyi düşünmedim. Ancak, sayın basınımızın lehimde gösterdiği yakın ve heyecanlı alâkadan çok mütehassıs olduğum için birkaç kelime ile sizlere hitap etmeyi bir zaruret olarak kabul ettim. Sıhhi sebeplerle, yani zindan hayatımda kalbimden yaralandığım için 6 ay müddetle beni serbest bıraktılar. Bunun bir değeri yok. Benim kadar ve belki benden de fazla memlekete hizmet etmiş kıymetli arkadaşlarımı beton duvarlar arasında bıraktım. Şu anda bu hazin olayın tesiri altındayım. Son söz olarak size şunu söyleyebilirim: Felâketli anımızda tesellimiz ve istinatgâhımız büyük ve aziz milletin bizden esirgemediği itimat ve muhabbeti olmuştur. Her zaman olduğu gibi sevgili milletime minnettarım."*[591]

Tahliye edilen Bayar, ertesi gün Ankara'ya hareket etmişti. Sabahın erken saatlerinden itibaren kaldığı otelin önünde bekleyen halk, kendisini tezahüratla uğurlamış, Bayar'ın otomobilini elliden fazla araç takip etmişti. Öğle saatlerinde Karaman'a varan eski Cumhurbaşkanı, burada bir lokantada yemeğe davet edilmiş ve devamlı olarak lehine tezahüratlar yapılmıştı. Ankara'dan gelmekte olan otomobiller de konvoya katılmış ve bu şekilde Bala'ya gelinmişti. Bala'da durdurulan Bayar, muhtelif istikametlerden gelen çeşitli vasıtaların katıldığı uzun bir konvoyun başında yoluna devam etmişti. Gölbaşı'na varınca çok sayıda otomobilin Bayar'ı beklediği görülmüştü. Celâl Bayar Gölbaşı'na vardığı zaman kendisini binlerce vatandaş karşılamış ve şiddetle alkışlamışlardı. Otomobilinin önünde kurbanlar kesilmiş, on dakikalık bir duraklamanın ardından buradan hareket edilmişti. Bayar, Ankara'ya girerken kendisini takip eden otomobillerin bir ucu Gölbaşı'nda kalmıştı. Konvoy, Gölbaşı'ndan sonra Bayar'ı karşılayanların da katılmasıyla büyümüştü. Emek mahallesinde bine yakın vatandaşın karşıladığı kafile oradan hareketle Emniyet Genel Müdürlüğünün önüne gelmişti. Burada toplanan üç bine yakın vatandaş

[590] **Akşam**, 20 Mart 1963, s. 1.
[591] **Akşam**, 23 Mart 1963, s. 1, 5.

Bayar'ın arabasını durdurmuştu. Sivil halkın arasında erlerinde bulunduğu dikkati çekmişti. Bu sırada karşı binalarda bulunan subayların karşılamayı pencereden takip ettikleri görülmüştü. Bayar'ın arabası Millet Meclisi binası önünden itibaren tezahürat yüzünden ilerleyemez hale gelmişti. Burada vazifeli olmayan on kadar asker palaskaları ile yolu açmıştı. Bayar'ı getiren araç Menderes'in evinin önüne geldiğinde, kalabalık sebebiyle ilerleyemeyişine de bağlı olarak arıza yapmış, Bayar ve yanında bulunan damadı ile kızı başka bir arabaya geçmek durumunda kalmışlardı. Bayar yoğun kalabalık içerisinden evine zor zahmet ulaşmış, evinin balkonundan kalabalığı selamlamıştı. Bayar, halkı selamlarken, Çankaya sırtlarından gelen ve evin çok alçağından uçan iki jet uçağı kalabalığı bir an şaşırtmış ve tezahürat tekrar devam etmişti. Daha sonra Çankaya muhafız alayı inzibat bölüğü yol boyunca ve Bayar'ın kaldığı ev etrafında tertibat almıştı. Bayar evine geldikten hemen sonra kendisini Sıtkı Yırcalı ile Esat Budakoğlu ziyaret etmişlerdi. Bayar evinin balkonunda kendisine yol açan bir askerle kucaklaşarak resim çektirmişti.[592]

Bayar'ın cezaevinden tahliyesi sonrasında siyasi hava gerginleşmişti. Bayar'ın tahliyesini istemeyenler tarafından Ankara'da bir protesto mitingi düzenlenirken, öte yandan Genelkurmay Başkanı Sunay, ordu adına İnönü'ye bir muhtıra vermiş, hükümetin acele tedbir almasını istemişti. Bu durumlar üzerine Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu tarafından bir bildiri yayınlanmıştı. Bildiride;

> *"Askerî Şûra, tamamen teknik meseleleri görüşmeye salâhiyetli, istişarî bir organdır. Millî Güvenlik Kurulu ise yurt müdafaasının genel prensiplerini ve siyasetini tespitte, TBMM'ye karşı sorumlu olan Bakanlar Kuruluna yardımcılık etmek, ancak istişarî mahiyette kararlar almak salahiyetini haiz bir müessesedir. Şu hale binaen, Millî Savunma Bakanlığınca, Askerî Şûranın aktüel iç politika meselelerine karıştırılmak istenmesi, iç politika meselelerinin, Millî Güvenlik Kuruluna götürülmek arzusu Anayasa ve mer'i kanun hükümleriyle kabili telif görülmemektedir.*
>
> *Ordumuzun devamlı surette iç politika meselelerine ilişmek istenmesinin, politikanın dışında kalmaya azimli ve kararlı bulunan ordumuz tarafından da üzüntü ile karşılandığı kanaatindeyiz. Anayasa ve kanunların hakimiyetini, hukuka bağlı devlet olmayı baş gaye edinen Adalet Partisi, salahiyetli mercileri, dikkat ve itinada daveti, bir vecibe addetmektedir.*

[592] **Akşam**, 24 Mart 1963, s. 1, 5.

İçişleri Bakanlığı tarafından neşrolunan tebliğe gelince, bazı mevhum hadiselerden bahsedilerek, kanun ve nizam partisi olan partimiz hakkında yaptığı imalarını şiddetle reddederiz.

Anayasa nizamına aykırı, mürettep hadiselerle, partimize karşı tertiplerde bulunmak isteyenlerin efkârı umumiyece çok iyi bilinen taktikleri bir defa daha iflas edecektir.''[593] biçiminde açıklamalar yapılmıştı.

Başbakan, İnönü bu gelişmelerin ardından 25 Mart'ta Mecliste çok sert bir konuşma yapmış, AP'yi şiddetle itham etmişti.[594] Olaylar devam etmiş, Ankara'da önemli hadiseler meydana gelmişti. 27 Mart'ta AP Genel Merkezi hücuma uğramış, tahrip edilmiş, tabelası indirilmiş ve evrakı yakılmıştı. Arbede sırasında biri ağır otuz kişi yaralanmıştı. Bayar'ın tahliyesini protesto edenler ile onlara karşı olan iki grup çatışmış, askerler ve polis bu iki grubu ayırmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Ayrıca Celâl Bayar, gece geç saatlerde hastalık durumunun ve raporunun tekrar tetkik edilmesi için evinden alınarak Numune Hastanesine kaldırılmıştı.[595]

Bayar hakkında daha önce verilmiş olan infazın tehiri kararı kaldırılmıştı. Savcılık Bayar'ın sağlık durumu düzelinceye kadar infazının bir hastanede devam etmesine karar vermişti. Buna göre Bayar, Ankara Hastanesi Gastro Antroloji Kliniğinin 361 numaralı dairesine nakledilerek nezarete alınmıştı. Numune Hastanesi Sağlık Kurulu Bayar'ın müşahede ve tedavi edilmek üzere hastaneye yatırılması yolunda rapor vermişti. Bayar'a kızı Nilüfer Gürsoy ve damadı Ahmet İhsan Gürsoy refakat etmekte, kapısında ise bir sivil polis ve iki jandarma nöbet tutmaktaydı. Bayar'ın kaldığı kısmın dışarısı ile telefon irtibatı kesilmişti.[596]

İnfaz tehiri kaldırılan ve Ankara Hastanesine yatırılmış olan Celâl Bayar, açlık grevine başlamıştı. Doktoralara da kendisini muayene ettirmeyen Bayar'a Kayseri İnfaz Savcılığı tarafından infaz tehir kararının kaldırıldığını bildiren tebligat yapılmıştı.[597] Bayar, doktorların sağlık durumuyla ilgilenmelerine müsaade etmezken, muayeneye de izin vermemişti. Hastane ilgilileri de Bayar'ın yanına özel

[593] **Akşam**, 25 Mart 1963, s. 1, 5.
[594] **Akşam**, 26 Mart 1963, s. 1, 5.
[595] **Akşam**, 28 Mart 1963, s. 1.
[596] **Akşam**, 29 Mart 1963, s. 1, 5.
[597] **Akşam**, 30 Mart 1963, s. 1, 5.

doktorlarının girmesine müsaade etmemişti. Ayrıca Bayar, hiçbir ziyaretçi ile de görüştürülmemekteydi.[598]

Bayar'ın varisi Nilüfer Gürsoy, savcılığa bir telgraf göndermiş ve babasının serbest bırakıldığı halde tekrar niçin tevkif edildiğini sormuştu. Gürsoy göndermiş olduğu bu telgrafta;

"Babamın tahliyesine madem lüzum hasıl oldu ve Adli Tıp da tahliyeyi tasvip etti. Niçin karar değişikliği yapıldı? Tevkifine neden lüzum görüldü?" şeklinde sorular yöneltmişti. Gürsoy'un telgrafını alan savcılık, bu telgrafı Bayar'ın dosyasına ekleyerek, Anayasa Mahkemesine sevk edecekti.[599]

Adalet Partisi Temsilciler Meclisi 2 Nisan'da, kapısı, penceresi kırılmış ve henüz tamir edilmemiş olan genel merkez binasında, Genel Başkan Gümüşpala'nın konuşmasıyla çalışmalara başlamıştı. Toplantıyı açan Gümüşpala, son olayların izahını yapmış, bu olayların meydana gelmesinde AP'den hiç kimsenin suçu olmadığını söylemiş, olayların kendiliğinden ve kısmen de hükümetin müsamahasından doğduğunu iddia etmişti.[600]

Celâl Bayar açlık grevinden vazgeçmiş, hastane doktorlarının tetkik ve kontrolünü kabul edeceğini söylemişti. Bayar'ın grevden vazgeçtiğini açıklayan Adalet Bakanlığı Müsteşarı, Bayar'ın önceki gece açlık grevinden vazgeçtiğini, hastanenin yemeklerini yemeye başladığını ve doktorların da kendisini muayene ettiğini belirtmiştir. Doktorların muayenesinden sonra Ankara Hastanesi Sağlık Kurulunun bir rapor hazırlayacağı ve daha sonra da Adalet Bakanlığının bu rapora göre karar vereceği bildirilmişti. Öte yandan, Celâl Bayar'ın yeniden tevkifine itiraz eden kızı Nilüfer Gürsoy'un müracaatı üzerine, Kayseri Savcılığının Anayasa Mahkemesine gönderdiği dosya, mahkeme tarafından incelenmiş, karar henüz açıklanmamıştı.[601]

Bayar'ın tahliye meselesi Meclise de yansımış, bu konuda tartışmalar yaşanmıştı. Ahmet Tahtakılıç, Başbakan İnönü ve hükümetin genel bir siyasi affa karşı olmalarına rağmen böyle bir zamanda Bayar'ın tahliye edilmesinin gündeme gelmesinin doğru olmadığını belirtmişti. Adliye Vekâleti'nin 1955 tarihinde çıkardığı

[598] **Akşam**, 1 Nisan 1963, s. 1.
[599] **Akşam**, 2 Nisan 1963, s. 5.
[600] **Akşam**, 3 Nisan 1963, s. 1.
[601] **Akşam**, 4 Nisan 1963, s. 1.

bir tamime göre, bir mahkûmun sağlık nedeniyle cezasının infazı anından sonra tahliye edilmeyeceğine binaen hükümetin vazifesini yapmadığını iddia eden Tahtakılıç, bir rapora bağlı olarak birincide tahliye kararı alan hükümetin, Adlî Tıp'ın kararına rağmen Bayar'ın tahliye kararını geri almasının bunu ispatladığını ifade etmiş ve bu durumun tahliye kararının kanuna aykırı olduğunun ispatı olduğunu ileri sürmüştü.[602] İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata ise AP'lilerin Celâl Bayar'ı lider gibi gördüklerini ve ona tabi olmak istediklerini dile getirerek bu durumdan rahatsız olduğunu göstermişti. Meclisteki tartışmalar AP ve Bayar arasındaki ilişki üzerine kurulmuş, Bayar'ın ilk tahliyesinde AP'lilerin kendisini karşılamaya gittikleri ve bundan başka her fırsatta irtibat kurmaya çalıştıkları ileri sürülmüştü.[603]

Anayasa Mahkemesi Nilüfer Gürsoy'un babasının cezasının infazının tehirinin kaldırılmasına itirazını oy birliği ile reddetmişti.[604]

Kayseri Cezaevinde bulunan Celâl Bayar, 6 Kasım gecesi şiddetli bir kalp krizi geçirmişti. On günden beri rahatsız olduğu yetkililer tarafından açıklanan Bayar'ın kalp krizi ile birlikte eski bağırsak kanaması da tekrarlamış, bunun üzerine Kayseri Savcısı, Doktor Mustafa Özbahar ile Doktor Ali Erkanlı'yı cezaevine davet etmiş, doktorlar tıbbi müdahalede bulunmuştu.[605] Bayar geçirdiği şiddetli kalp krizi sonrasında tıbbi müdahalede bulunan doktorların hastaneye yatma teklifini reddetmişti. Durumun ciddiyeti üzerine 7 Kasım'da Adalet ve Sağlık Bakanlıklarının ortak kararları ile cezaevine giden sağlık kurulu, orada toplanmış, Bayar'ın derhal tahliye edilmesi için bir rapor hazırlamıştı. Altı ay süreli olan rapor kurul doktorlarının çoğunluğu tarafından tasdik edilmiş, bu sebeple de Adli Tıbba gönderilmesine gerek kalmamıştı. Tahliye kararının savcılık tarafından onaylanması üzerine Bayar'a ve Kayseri'de bulunan kızı Nilüfer Gürsoy'a tebliğ edilmişti. Daha sonra Celâl Bayar kızı tarafından cezaevinden alınmış ve otomobille Ankara'ya doğru yola çıkarılmış, kendisini Himmetdede'ye kadar Kayseri Emniyet Müdürü Kemal Çelik ile jandarma komutan yardımcısı takip etmişlerdi. Kimse ile konuşup görüşmek istemeyen Bayar, Ankara yolu ile İstanbul'a gidecekti. Bayar'ın tahliyesi

[602] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 16, Birleşim: 67, 05.04.1963, s. 10.
[603] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 16, Birleşim: 67, 05.04.1963, s. 16.
[604] **Akşam**, 7 Nisan 1963, s. 1.
[605] **Akşam**, 7 Kasım 1964, s. 1.

ile ilgili olarak Adalet Bakanı Sedat Çumralı da gelişmeleri özetleyen ve gerekçeli kararı açıklayan bir demeç vermiştir.[606]

Kayseri Cezaevinden tahliye edilen Bayar, ertesi sabah İstanbul'a ulaşmıştı. Beraberinde kızı Nilüfer Gürsoy, Kayseri Devlet Hastanesi doktorlarından Mustafa Özbahar ve avukatı Yılmaz Şahinel olduğu halde İstanbul'a gelen eski Cumhurbaşkanı, doğruca evine gitmişti.[607] En nihayetinde, Gürsel'den sonra Cumhurbaşkanlığı görevine gelecek olan Cevdet Sunay tarafından 8 Temmuz 1966'da alınan bir kararla; Celâl Bayar'ın tıbben tespit edilen sürekli hastalıkları nedeniyle, hakkında daha önce verilen ve şahsi hürriyetini sınırlandıran cezalarının kaldırılması, Anayasa'nın 97. maddesinin ilgili fıkrası gereğince uygun görülmüştür.[608]

2.11. Cumhurbaşkanı'nın Özel Af Yetkisini Kullanması

1964 yılında yapılan kısmi senato seçimleri için partiler propaganda faaliyetlerini gerçekleştirirken AP'liler seçim konuşmalarına İstanbul'da Zeytinburnu ilçesinden başlamışlardır. Konuşmalarda partinin ileri gelenleri ve adaylar genel itibariyle siyasi aftan bahsetmişlerdir. İl Başkanı Nuri Eroğan, dünyanın hiçbir yerinde siyasi meselelerden dolayı tutuklu kalan kimselerin dört yıl boyunca hapiste tutulmadıklarını, siyasi affın bir an önce gerçekleştirilmesini bütün kuvvetiyle talep ettiğini ve bunu da tüm Türkiye nezdinde duyurduğunu ilân etmiştir. Eroğan'dan sonra konuşan İstanbul senatör adayı Mehmet Yardımcı, hükümetin vergi politikasını eleştirdikten sonra huzursuzluğun her alanda devam ettiğini beyan etmiştir.

AP'nin Kayseri il kongresinde konuşma yapan Genel Başkanvekili Sadettin Bilgiç, AP'nin vatandaşlar arasında ikilik çıkarmak için değil, huzur ve sükûnu bu memlekete getirmek için çabaladığını huzurun temini için geçmişteki yaraların bir an evvel sarılması gerektiğini belirtmiştir. Senato seçimlerinde nispî temsil sisteminin uygulanacak olmasını eleştiren Bilgiç, her türlü hile ve desiseye rağmen iktidara geleceklerini iddia etmiş, kendilerinin saadetini başkalarının huzursuzluğunda aramadıklarını, siyasi tercihleri ne olursa olsun bütün vatandaşların saadetinde saadetlerini aradıklarını bildirmiştir.

---

[606] **Akşam**, 8 Kasım 1964, s. 1.
[607] **Akşam**, 9 Kasım 1964, s. 1, 7.
[608] **Resmî Gazete**, 9 Temmuz 1966, S. 12344, s. 1.

CHP'liler ise AP'nin seçim beyannamesini eleştirmişlerdi. CHP İstanbul teşkilâtı sözcüsü tarafından, beyannamenin taze bir demagoji örneği olduğu ileri sürülmüş, Türkiye'nin ana meseleleri dururken AP'nin seçim beyannamesinde sözde meselelerle ilgilendiği ve 27 Mayıs sonrası kaliteli bir muhalefetin oluşmadığı öne sürülmüştür.[609]

Başbakan İnönü ile AP Genel Başkan Vekili Sadettin Bilgiç, 15 Temmuz 1964'de bir görüşme yapmışlar ve bu görüşme esnasında af konusu yeniden gündeme gelmiştir. Bilgiç, basın mensuplarının af ile ilgili sorularına affın yeniden çıkarılması halinde basın suçluları ile Kayseri'deki siyasi mahkûmlar ve 20/21 Mayıs olayları suçluları arasında fark düşünülemeyeceği şeklinde cevap vermiş ve gerekirse tatilden sonra affı parlamentoya getirebileceklerini söylemişti. Başbakan ile AP Genel Başkan Vekili arasındaki konuşma yeni bir siyasi af ve AP-CHP koalisyonu ihtimali söylentilerini meydana getirmişti.[610]

Refik Koraltan, Nedim Ökmen, Rüştü Erdelhun ve Selim Yatağan hastalıklarını ileri sürmüş ve bu konuda almış oldukları doktor raporlarını İstanbul'daki Adli Tıp Kurumuna göndermişlerdir. Dört tutuklunun cezaevinde kalmasının hayatları bakımından tehlikeli olduğu sonucuna varılmıştı. Adli Tıp Kurumu tarafından söz konusu dört hükümlü hakkında hazırlanan rapor Cemal Gürsel'e gönderilmiştir. Gürsel, Anayasanın 97/2 maddesinin kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak Ökmen, Koraltan, Erdelhun ve Yatağan'ı affetmiştir.[611]

23 Eylül'de Kemal Aygün de aynı şekilde Cumhurbaşkanı tarafından affedilmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından affedilenler, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Adalet Bakanı tarafından imzalanan bir üçlü kararnameye dayandırılarak serbest bırakılacaklardı. Bunların dışında Ankara'da hasta bir şekilde bulunan Ethem Menderes, Mehmet Akın, Hüseyin Fırat, Münif İslâmoğlu, Selâhattin İnan ve Kızılcahamam Cezaevinde bulunan Kenan Akmanlar ile Sefer Eronat da Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından affedilmeleri için Adalet Bakanlığına müracaat etmişlerdi. Müracaat sahipleri hakkındaki gerekli işlemler tamamlandıktan sonra bu

[609] **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1964, s. 1, 7.
[610] **Akşam**, 16 Temmuz 1964, s. 1.
[611] **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1964, s. 1, 7.

müracaatlar usulü gereğince Adalet Bakanlığından Cumhurbaşkanlığına sevk edilecekti.

İstanbul Toptaşı Cezaevinde yatmakta olan on bir Yassıada hükümlüsünden sekizi Cumhurbaşkanı'nın af yetkisinden faydalanmak maksadıyla Haydarpaşa Numune Hastanesinden rapor almıştır. Raporları Adlî Tıp Kurulu tarafından incelemeye alınan siyasî mahkûmlar; Osman Kavrakoğlu, Hilmi Dura, Bahadır Dülger, Enver Kaya, Cemal Tüzün, Mükerrem Sarol, Celâl Yardımcı ve Samet Ağaoğlu idi. Affedilen Koraltan dışında, Toptaşı'nda bulunan diğer iki hükümlü Hayrettin Erkmen ve Halûk Şaman, meşruten tahliyelerine az kaldığından herhangi bir müracaatta bulunmamışlardı.

Bunların dışında Kayseri Cezaevinde bulunan ve ismi açıklanmayan otuz üç Yassıada tutuklusunun da Adli Tıp Kurulundan raporlarının geldiği bildirilmişti. Kayseri'de sağlık sebeplerine bağlı olarak altı ay süre ile tahliye edilecek kişiler de mevcuttu. Bunlardan müebbet hapse mahkûm edilenlerin isimleri şunlardı: Sezai Akdağ, Himmet Ölçmen, Baha Akşit, Mazlûm Kayalar, Nuri Tolgay, Ekrem Anıt, Kemal Özer, Kemal Berberoğlu, Hüseyin Ortakçı, Vacid Asena, Ethem Yetkiner, Rüştü Erdelhun. 15 yıllık hapse mahkûm edilen eski milletvekili ve gazeteci Burhan Belge'ye de sıhhî kurul tarafından altı ay müddetle tahliye raporu verilmişti. Ekim ayı sonlarında meşruten tahliye edilecek olan ve 10 yıla mahkûm edilmiş, eski Emniyet Genel Müdürü Cemal Göktan ile milletvekillerinden Münif İslâmoğlu da 6 ay süre ile rapor alanların arasında yer almıştı. Atıf Benderlioğlu, Turhan Bahadır, Halil İmre, Hamdi Ongun, Servet Sezgin de Ekim ayı sonlarında meşruten tahliye edileceklerinden, sıhhî kurula müracaat eden 10 yıllık siyasî mahkûmlardı. Sadık Erdem ise Adlî Tabip Raporu ile dört ay için tahliye edilmişti.[612]

Eski TBMM Başkanı ve 27 Mayıs'ın ardından müebbet cezasına çarptırılan Koraltan, Cumhurbaşkanı'nın af yetkisinden faydalanarak 26 Eylül'de Üsküdar'daki Toptaşı Cezaevinden tahliye olmuştu. Ayrıca Toptaşı Cezaevinde bulunan on Yassıada hükümlüsünden eski İstanbul Milletvekili Enver Kaya da Koraltan ile aynı gün tahliye edildi. Sağlık sebepleriyle cezaları kaldırılan Genelkurmay eski

[612] **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1964, s. 1, 7; **Akşam**, 24 Eylül 1964, s. 1.

başkanlarından Rüştü Erdelhun ile eski Ağrı Milletvekillerinden Selim Yatağan da Kayseri cezaevinden tahliye edilmişlerdi.

Bu tahliyelerin üzerine 20/21 Mayıs mahkûmları da harekete geçmişti. Emekli Binbaşı Mustafa Üstünel Adana Devlet Hastanesinden aldığı sıhhî kurul raporuna göre, Adlî Tıp Meclisi tarafından tasdik edildiği takdirde cezasının 6 ay tecil edilmesi söz konusu olabilecekti.[613]

Müebbet hapse mahkûm edilen Yassıada tutuklularından eski Bursa Milletvekili Agâh Erozan, Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından affedilmişti. Gürsel, Erozan'ın sürekli hastalığına ait raporları inceledikten sonra af yetkisini kullanmıştır.[614]

Eski Millî Savunma Bakanlarından Yassıada hükümlüsü Ethem Menderes, 2 Ekim'de Ankara Merkez Cezaevinden altı ay için tahliye edilmiştir. Bir süredir rahatsızlığı bulunan Ethem Menderes'in Adlî Tıp tarafından raporunun uygun görülmesine istinaden cezasının infazının altı ay süre ile geri bırakılması kararı alınmıştır. 15 yıla mahkûm edilen Yassıada hükümlülerinden Mükerrem Sarol da aynı gün Toptaşı Cezaevinden altı ay için şartlı olarak tahliye edilmiştir.[615]

Yassıada Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılarak daha sonra cezaları ağır hapse çevrilmiş bulunan eski DP ileri gelenlerinden Samet Ağaoğlu, Bahadır Dülger, Hilmi Dura'nın sürekli hastalık, Osman Kavrakoğlu'nun sakatlık, Selâhattin İnan'ın sürekli hastalık, sakatlık ve yaşlılık sebebiyle, 15 yıl hüküm giymiş Dilaver Argun'un sürekli hastalık ve sakatlık, 10 yıla mahkûm emekli General Namık Argüç'ün sürekli hastalık sebebiyle Cumhurbaşkanı tarafından tamamen aflarına ait kararname yayınlanmış ve yürürlüğe girmişti. Affa uğrayanların serbest bırakılma işlemlerine başlanmıştı.[616]

Sürekli hastalıklarından dolayı, Cumhurbaşkanı'nın özel af yetkisinden faydalanan Yassıada hükümlülerinden Samet Ağaoğlu, Bahadır Dülger, Hilmi Dura ile Osman Kavrakoğlu, 7 Ekim'de Toptaşı Cezaevinden tahliye edilmişlerdi.[617]

---

[613] **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1964, s. 1, 7.
[614] **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1964, s. 1, 7.
[615] **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1964, s. 1, 7.
[616] **Akşam**, 7 Ekim 1964, s. 1.
[617] **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1964, s. 1, 7.

Yassıada'da yargılanıp çeşitli ağır hapis cezalarına çarptırılmış eski DP'lilerden cezaevlerinde bulunanlardan son zamanlarda tahliye edilenler olunca birkaç yıldır iktidarla muhalefet ilişkilerini şekillendiren af tartışmaları biraz askıya alınmış, duraksamıştı.[618]

9 Ekim'de bir basın toplantısı yapan Adalet Bakanı Sedat Çumralı, Ankara, Kayseri, Kavak ve Kızılcahamam cezaevlerinde bulunan 64 Yassıada hükümlüsünden 56'sının af için müracaatta bulunduğunu açıklamış, 9 Ekim 1964 itibariyle sağlık durumları hakkında müracaat edip de sağlık kurulları tarafından haklarında rapor verilenlerden raporları Adlî Tıp Meclisinde bulunanların sayısının 25 olduğunu ifade etmiştir. Bakan, Yassıada hükümlülerinin sayısının aslında 66 olduğunu, ancak bunlardan ikisinin yurt dışında firar etiklerini belirtmiştir. Altı hükümlünün ise durumları incelenmiş, bunların durumlarının ne affa ne de ertelemeye girmediği görülmüştür. Bu hükümlüler; Sezai Akdağ, Halis Öztürk, Servet Sezgin, Nusret Kirişçioğlu, Kemal Özer ve Halil İmre'dir. Bu kişilerin müracaatları gerek kurul tarafından gerek de Adlî Tıp kurumu tarafından kabul edilmemiştir.

Adalet Bakanı Çumralı'nın verdiği bilgilere göre, Gürsel'in o tarihe kadar affettiği kişiler: Refik Koraltan, Kemal Aygün, Nedim Ökmen, Selim Yatağan, Rüştü Erdelhun, Agâh Erozan, Dilâver Argun, Bahadır Dülger, Samet Ağaoğlu, Namık Argüç, Hilmi Dura, Osman Kavrakoğlu, Selâhattin İnan'dır. Şartlı tahliyelere bakıldığında; 10 yıl hükümlü olan Ethem Menderes 6 ay, müebbet hükümlü olan Necati Çelim 6 ay, müebbet hükümlü Sadık Erdem 4 ay, müebbet hükümlü Enver Kaya 6 ay, müebbet hükümlü Celâl Yardımcı, 15 yıl hükümlü Mükerrem Sarol, 15 yıl hükümlü Hüseyin Fırat da 6'şar ay ertelenmeden yararlanmışlar, fakat Yardımcı, Sarol, Fırat hakkında ilgili kurullar ve Adlî Tıp Anayasa'nın 97. maddesinden faydalanamayacaklarına dair rapor vermiştir. Buna bağlı olarak üç hükümlü Cumhurbaşkanı'nın affından yararlanamayacaklardı. Zeki Şahin ve Bumin Yamanoğlu da müracaat eden 56 kişi içindeydi. Hayrettin Erkmen, Nüzhet Ulusoy, Turan Bahadır, Celâl Bayar, Halûk Şaman, Kemal Terzioğlu ve Kemal Serdaroğlu'nun istekleri henüz Bakanlığa gelmemişken, Serdaroğlu hastalanmış ve

[618] **Akşam**, 9 Ekim 1964, s. 1.

Bakırköy Akıl Hastanesine sevk edilmişti. Çumralı ayrıca, 1964 yılında sağlık durumları dolayısıyla âdi suçlardan tutuklu 79 kişinin müracaat ettiğini, dosyalarının incelendiğini, üçünün Cumhurbaşkanı tarafından affedildiğini, iki kişinin de cezalarının 6'şar ay ertelendiğini söylemiştir. Daha sonra 10'ar yıllık Yassıada hükümlülerinden Kasım ayı içerisinde yönetmeliğe göre durumları meşruten tahliyeye girebilecek olanların da bulunduğunu ifade etmişti.[619]

Adalet Bakanı Sedat Çumralı 28 Ekim'de gerçekleştirdiği basın toplantısında, Cumhurbaşkanı tarafından affedilen son 23 kişi ile birlikte o ana kadar 37 Yassıada hükümlüsünün serbest bırakılmış olduğunu, 7 kişinin şartlı tahliye edildiğini, 10 yıla mahkûm 12 kişinin 21 Kasım'da tahliye edileceğini, af talebinde bulunan 4 kişide sürekli hastalık görülmediği diğer 8 kişinin durumunun yakında karara bağlanacağını bildirmiş ve geriye kalan tek kişi eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar için hastalığı gerektiği takdirde şartlı veya af suretiyle tahliye edilebileceğini ifade etmişti.

Tüm bu gelişmelere bağlı olarak tahliyelerin, Yassıada yargılamaları neticesinde ceza almış, fakat diğer af uygulamalarından faydalanamayan hükümlüler adına talep edilen af isteğinin karşılanması için gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı'nın af yetkisini kullanması af isteğinin karşılanmasının yanı sıra sosyal ve siyasi sıkışmışlığın giderilmesi ve toplumsal gerginliğin azaltılmaya çalışılması ile alakalıdır.

Hastalıkları dolayısıyla Cumhurbaşkanı tarafından daha önce affedilen 15 kişiden sonra af kararnameleri Resmi Gazete'de yayınlanarak serbest bırakılanlar şunlardı: Medeni Berk, Atıf Benderlioğlu, Hadi Hüsmen, Sebati Ataman, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Vacit Asena, Kemal Biberoğlu, Himmet Ölçmen, Necati Önder, Selâmi Dinçer, Ekrem Anıt, Hüseyin Ortakçıoğlu, Murat Ali Ülgen, Necati Çelim, Mazlum Kayalar, Nuri Tugay, Baha Akşit, Hamdi Ongun, Hadi Tan, Burhan Belge, Cemal Göktan, Ethem Yetkiner.

Sağlık durumları affı gerektirmeyen 14 yıla hükümlü Bumin Yamanoğlu ile müebbet hükümlülerden Sezai Akdağ, Nusret Kirişçioğlu ve Kemal Özer'in af talepleri Adli Tıp tarafından reddedilmişti. Bu duruma göre 21 Kasım'da Yassıada

[619] **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1964, s. 1, 7.

hükümlülerinden yalnız af talebinde bulunmamış olan müebbet hapis hükümlüsü Celâl Bayar ile birlikte bu dört hükümlü cezaevinde kalacaktı.[620]

2.12. Af Sebebiyle Sultanahmet Cezaevinde İsyan Çıkması

Yassıada yargılamalarından ceza alan ve af uygulamalarından yararlanamayan hükümlülerin tahliyeleri gerçekleştirilirken, Sultanahmet Cezaevinde bazı mahkûm ve tutukluların, başka il ve cezaevlerine nakledilmeleri üzerine, 22 Ekim 1964'de büyük bir isyan çıkmıştı. Bir itfaiye ekibi ve 500 civarında polis ve jandarmanın acil müdahale halinde bekletildiği bu isyanda dikkati çeken önemli nokta matbaada basılmış beyannameler olmuştu. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve milletvekillerine hitaben yazılmış bu beyannamelerde af talebi bulunmaktaydı.[621] Özellikle Hasan Bozdağ ve Yılmaz Erkırgız isimli mahkûmların başlıca rol oynadıkları kaydedilen bu isyan sırasında 16 polis, 4 jandarma eri, 1 gardiyan isyancılar tarafından rehin alınırken, 3 polis memuru da çeşitli yerlerinden yaralanmışlardı. Ayrıca 10'dan fazla polisle birlikte Savcı Yardımcılarından Mehmet Feyyat, mahkûmların elinden zorlukla kurtulabilmiş, isyan nakillerin durdurulması üzerine sona ermiştir.

1200 tutuklu ve mahkûmun topluca katıldığı bu isyanda, cezaevi içerisinde cereyan eden olaylar, gazeteciler içeri sokulmadığı için, ancak dışarı çıkan resmî ve sivil şahıslardan öğrenilebilmiştir. Yavuz Ulusoy isimli bir şahıs, müşahede ettiği olayları şu şekilde dile getirmişti:

> *"-Hadise çıktıktan sonra, koğuşlar dahilindeki ara duvarlar, sökülen ranza demirleriyle bir anda yıkıldı. Birinci koğuşla 5 inci koğuş bu suretle birleşti… Korkunç bir manzaraydı bu…"*

İçerideki pencerelerden birine bayrak asan ve "müdür gitsin", "valiyi görmek istiyoruz" yazılı dövizler takan mahkûmlar, Vali Muavini Hadi Sağnak'la görüşmüşlerdi. Merkez Komutanı General Selâmi Pekün, İstanbul Savcısı Nedim Demirel ile 14 yardımcısı, Cezaevleri Genel Müdürü Kemal Yumlu ve Emniyet Müdürü Haydar Özkın ile 5 yardımcısının hazır bulunduğu bu görüşmeler sırasında, isyancılar bazı şartlar öne sürmüşlerdi. Bunlar; arkadaşlarının geri getirilmesi, Müdür

[620] **Akşam**, 29 Ekim 1964, s. 1, 7.
[621] **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1964, s. 1, 7.

Osman Nuri Esen'in başka yere tayin edilmesi, bu hareketlerinden dolayı cezalandırılmamaları şeklinde sıralanmıştı. Vali muavininin cezaevi müdürü ile ilgili istek hariç diğerlerinin yerine getirileceğine dair söz vermesi üzerine, cezaevinde sükûnet sağlanmıştı.[622] Olayların yatıştırılması için çok sayıda kamu görevlisinin devreye girmesi ve görüşmelere katılması, yaşanan ayaklanmanın ne derece ciddi bir isyan girişimi olduğunu ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Sultanahmet Cezaevinde meydana gelen ayaklanma son yılların en büyük ayaklanması olarak yankı uyandırmıştı.[623] Cezaevindeki isyanın ardından alınan tedbirler kapsamında isyanda önemli rol oynayan 37 kişi çeşitli cezaevlerinde dağıtılmaya başlanmıştır.[624]

Af meselesi, 1960-1965 yılları arasında Türkiye gündemini meşgul eden önemli sosyal ve siyasal konular arasında yer almıştı. Af sorunu bu dönem içerisinde tamamen halledilemeyen bir sorun olarak sürekli olarak tartışılmış, sokaktaki vatandaşların gündelik hayatından, parlamentodaki siyasilerin çalışmalarına kadar ana gündem maddelerinden biri olarak güncelliğini sürdürmüş, af tartışmalarının siyasi yönü bu dönem içerisinde çözüme kavuşturulamamıştır. 1965 yılı sonrasına sarkan çözüm arayışları, eski Demokrat Partililerin siyasi haklarını geri kazanması için yapılan tartışmaların nihayetlendirilmesi için 1969 yılında çıkarılan kanun ile farklı bir boyut kazanmış, ancak bu sefer de Türkiye İşçi Partisi Siyasal Hakların İadesi Kanunu'nun iptali için Anayasa Mahkemesine başvurmuş ve 1970'de kanunun iptal edilmesi ile sonuç alınamamıştı. Bu sorunun halledilmesi adına 1974 yılında Süleyman Demirel ve 214 arkadaşının Anayasa'nın 68. maddesinin değiştirilmesi ve geçici 11. maddenin yürürlükten kaldırılması için sundukları Anayasa değişikliği Meclis ve Senatoda görüşüldükten sonra kabul edilecek ve kanunlaşacaktır.[625]

[622] **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1964, s. 1, 7.
[623] **Akşam**, 23 Ekim 1964, s. 1.
[624] **Akşam**, 26 Ekim 1964, s. 1.
[625] Erdal Yılmaz, "Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt: 16, Sayı: 32, 2017/2, s. 57.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TARIM, HAYVANCILIK VE TOPRAK REFORMU

3.1. Türkiye'de Tarım ve Hayvancılığa Genel Bir Bakış

İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılaması bakımından çok önemli bir sektör olan tarım, dönem itibariyle gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik faaliyetleri arasında yer almaktaydı. Önemli sayıda insanın, geçimleri ve istihdamları direkt olarak tarım sektörüne bağlı bulunurken, seçmenlerin büyük bir kısmının da çiftçilerden oluşması politikacıların ve idarecilerin tarım konusu ile yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Türkiye tarımının bir özelliği de söz konusu sektörün ekonominin ana ayaklarından birini oluşturmasıydı. Türkiye'deki tarımsal faaliyetler, ülkedeki nüfusun önemli bir kısmının geçimini ve refahını doğrudan doğruya bir kısmının ise dolaylı olarak etkilemekteydi. Milli hasıladaki payı ile tarım sektörü; sanayi, iç ve dış ticaret, ulaştırma gibi önemli iktisadi faaliyet kolları kadar önem arz etmektedir. Dolayısıyla tarım sadece ekonomiyi etkileyen bir sektör değildi. Ülkenin sosyal ve politik hayatını da etkileyen bir baş rol oyuncusuydu.[626] Bu durum aynı zamanda tarım sektöründe çalışanları da tarım kadar önemli kılmaktaydı. Öyle ki buradaki iş gücü ve emek tarım dışında yer alan kesimi de etkilemekteydi.[627]

Tarım sektörünün Gayrisafi milli hasıladaki payı zamanla azalma göstermeye başlamış, 1960 yılı itibariyle bu pay yüzde 38 civarında seyretmişti. Bu duruma kırsal kesimden kentlere göç yaşanması da etki etmişti.[628] Tarımın iktisadi açıdan önemi zamanla azalmaya başlasa da tarım faaliyetleri sosyo-ekonomik anlamda yerini ve önemini korumaya devam etmiştir.[629] Nitekim 1960 yılı itibariyle Türkiye'de nüfusun yaklaşık yüzde 70'i tarım sektöründe çalışmaktaydı.[630]

---

[626] Reşat Aktan, "Türkiye Tarımının Temel Özellikleri ve Verimlilik Sorunları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 3 (Mart 1972), s. 655, 657.
[627] Ahmet Makal, "Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, Sayı 3, 2001, s. 106.
[628] Hacer Karabağ, "Köy Envanter Etüdü ve İstatistiki Veriler ile Ağrı Kırsalında Tarımsal Üretimde Yaşanan Değişimin Sosyo-Kültürel Sonuçlarının İncelenmesi (1960-2000)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:66, Bahar 2020, s. 215, 216.
[629] Aktan, **a.g.m.**, s. 658.
[630] İbrahim İnci, "Türkiye'nin Tarım Politikası (1946-1960)", **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2004, s. 10.

Türkiye'de tarımın geliştirilmesi ülke için halledilmesi gereken önemli bir husus olarak yer alırken, tarımın içinde bulunduğu sıkıntılar bu husus için bir engel durumundaydı. Toprak ve sermaye kaynaklarının yetersizliği, iklim şartlarının elverişsizliği ve güvenilmez bir durumda oluşu, arazilerin kullanımı ve benimsenmesi noktasında hukukî ve fiilî düzenlemelere ihtiyaç duyulması gibi problemler zaman zaman üretim yetersizliği ve kıtlıkları beraberinde getirmiş, doğal afetler ile muhtelif zararlıların bıraktığı tahribat, tarım ürünlerinin değerlendirilmesi ve dağıtımında yaşanan eksiklikler çiftçilerin ceplerine yansıyarak geçim sıkıntısına neden olmuştur.[631]

Türkiye'nin en önemli zenginliklerinden birini teşkil eden toprakların bakımsız kalması mühim problemlerden biri olarak gözükmekteydi. Bunun üzerine yeni arazi açmaların %70 oranında artması en iyi meraların kültür arazisi haline gelmesine ve zayıf meraların yükünün fazlalaşmasına neden olmuştu. Hayvan miktarının da artmış olması meraları olumsuz yönde etkilemiş, önceden bir büyükbaş hayvana düşen 40 dönümlük mera oranı 10 dönüme gerilemişti. 1960 yılı itibariyle 76 milyonu bulan hayvan yekûnunun yaklaşık olarak 29 milyonu büyükbaş hayvandı. Bu hayvanların meraların bozulmasına neden olmadan yaşayabilmeleri ve mevcudiyetlerini sürdürebilmeleri için çok daha fazla meraya ihtiyaç vardı. Arazi ve meralar üzerindeki bu yük kendini ormanlarda da göstermişti. Bozulan mera açığı, yetişmeyen tarım arazisini mera ve ormandan kazanma ve kapatma yoluna gidilmiş bu durum da ormanların açılması, yakma ve otlatma gibi tahrip vasıtalarının olumsuz etkilerine neden olmuştu. Mera ve orman tahribatı rüzgâr ve su erozyonlarını hızlandırmış ve buna bağlı olarak verimli toprak tabakalarının kaybolması durumu ile de karşılaşılmıştı. Öte yandan su erozyonları verimli vadi ve su altı arazisinin molozla kapanmasına ve taşlık, çakıllık olarak verimsiz kullanılamayan toprakların ortaya çıkmasına sebebiyet vermişti. Verimli vadi topraklarının elden çıkmasının yanı sıra tabiî drenaj imkânlarından mahrum sahalarda drenaj hizmetleri sağlanmadan yapılan bilinçsiz sulamalar neticesiyle verimli delta ve ovaların önemli bir kısmı çoraklaşmıştı.[632] Küçük işletme esasına dayalı çiftçilerin ise ancak geçimini

[631] Aktan, **a.g.m.**, s. 656.
[632] Tarım Bakanlığının 27 Mayıs 1960-15 Ekim 1961 tarihleri arasındaki faaliyetlerine dair rapor, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 81.511.7, s. 9.

sağlayabildiği ve bu yüzden onların zirai durumu düzeltmek için gelirinden bir kısmını ayırıp yatırım yapması da pek beklenmemekteydi.[633]

Birinci Koalisyon Hükümetinin Tarım Bakanı Cavit Oral, Bütçe Karma Komisyonunda tarımın içinde bulunduğu durumu değerlendiren bir konuşma yapmıştı. Bakan, Türkiye'nin kendi buğdayını temin edemeyecek bir duruma geldiğini belirtmek zorunda kalmış, şayet buğday ithal edilmediği takdirde oldukça sıkıntılı günler yaşanacağını açıklamıştı. Oral bütçe imkânsızlıkları sebebiyle Türkiye'nin tarıma gerekli önemi veremediğini dolayısıyla yapılacak her işin durumu idare etme günü kurtarma çabasından öteye gidemediğini ifade etmişti.[634]

Orta Anadolu'da son 60 yıldan bu yana meydana gelen en önemli kuraklık olduğu belirtilen ve afet derecesine varan bir dönem yaşanmıştır.[635] Konya Karapınar mevkiinde topraklar çöle dönmüş, küçükbaş hayvanlar yaşayamaz hale gelmişti. İklim şartların elverişsizliği, bilinçsiz tarım ve susuzluğun hakim olduğu bölgede 500 bin küçük baş hayvandan ancak 150 bini hayatta kalabilmişti. Öyle ki, Karapınar bölgesinde çölleşme ve kum fırtınalarına bağlı olarak sadece deve ile nakliyat yapmak mümkündü. Kamyon ve otomobil gibi vasıtaların ilerlemesinin imkânı kalmadığı Karapınar'da tek tırnaklı at gibi hayvanlar da kuma saplandıklarından işe yaramamaktaydılar.

Orta Anadolu'yu etkisi altına alan çölleşme durumu ülke ekonomisini tehdit eder hale gelmiş, tarım ve hayvancılık son derece olumsuz etkilenmiş, dolayısıyla çiftçiler de zor duruma düşmüştür. Karapınarlılar, yetkililerin herhangi bir tedbir almamasından ötürü zor günler geçirmişti. Meralarda küçükbaş hayvanların ana gıdası olan bazı köklü bitkilerin kuruyup sökülmesiyle birlikte bütün toprakların çıplak hale gelmesi çölleşmeyi de beraberinde getirmiş ve bu çölleşmenin yayılma hızı da artmıştı. Afet durumunu alan çölleşme Konya ilinin kapılarına kadar dayanmıştı. Söz konusu zor durumun oluşmasında bölgede yapılan bilinçsiz tarım faaliyetleri etkili olmuş sınırlı olan otlakların tarım arazisine dönüştürülmesi küçükbaş hayvancılığı oldukça zayıflatmıştı. Meraların daralması sebebiyle hayvanlar beslenemez ve dolayısıyla yaşamlarını sürdüremez hale gelmişti.

[633] İbrahim İnci, "1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, C.11, S. 1, 2009, s. 111.
[634] **Son Havadis**, 17 Ocak 1962, s. 1.
[635] **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1962, s. 1, 5.

Hayvancılık faaliyetlerinin iyice zayıfladığı bölgede tarlalar da kumlar altında kalınca Orta Anadolu halkı geçim konusunda sıkıntıya düşmüştü.[636]

Karapınar bölgesinde meydana gelen çölleşmenin durdurulması ve buradaki toprakların tarım ile hayvancılığa yeniden müsait hale getirilmesi adına beş yıllık bir plan hazırlanması için çalışmalar başlatıldı. Toprak ve Su İşleri Genel Müdürü Muzaffer Alap'ın Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği beyanata göre; Karapınar bölgesi bir çöl sahası kabul edilerek beş yıllık bir proje hazırlanmıştı. Bölgede erozyon sahası 960 bin dekar olarak belirlenmiştir. Söz konusu sahadan 400 bin dekarlık bir bölge projeye dahil edilmiştir. 1962 yılı için ele alınan miktara göre ilk etapta 77.743 dekar olan arazinin 15.157 dekarında keşif çalışması yapılması düşünülmekteydi. Karapınar bölgesinin 250 bin dekarlık alanı çok şiddetli erozyon sahası olarak kabul edilirken, 500 bin dekarlık da hafif erozyon sahası bulunmaktaydı. Çölleşen bu bölgenin yeniden canlandırılabilmesi için; Karapınar bölgesinde 11.550 kilometrelik bir sahayı ağaçlandırarak rüzgâr perdeleri kurulması, 6 bin dekarlık bir arazide toprak üstü tohumlama yapılarak 4 bin metre tahta perde, 60 kilometrelik sahada da rüzgâr kıran kamış perdeler kullanılması planlanmıştı. Daha önce Cezayir'de uygulanan bir usule göre 500 dekarlık bir arazide toprağın korunmasını sağlayan ve çorak arazide ekilen bir ot tatbik edilecek ve bunun dağılmaması için üzeri çalılarla kaplanacaktı. Sonraki yıllar için Amerikalılar ile yapılan anlaşma gereğince üç ayrı köyde buğday ekimi tatbikatının yapılması ve buralarda çalışan çiftçiye ücretsiz buğday temin edilmesiyle çölleşmenin önüne geçilmesi düşünülmüştü.

Ayrıca, Karapınar rüzgâr erozyonu sahasının 4.000.000 dekarı ile Konya ve Niğde illerinin diğer alanlarındaki erozyonun önlenmesi için yapılması planlanan faaliyetler beş senelik çalışma programına alınmış, bu husus Devlet Planlama Dairesi tarafından da kabul edilmiştir.

Karapınar erozyon sahasında bu planlama ve araştırma safhasını takip etmek üzere Bakanlık tarafından Toprak Su Genel Müdürlüğüne bir tatbikat projesi hazırlatılmıştır. Projenin genel sahası 77.743 dekar iken tatbikat sahası 15.157 dekar olarak belirlenmiş ve proje tutarı 1.777.385 lira olarak hesaplanmıştır. Meselenin halledilebilmesi için uzun süreli ve sabırlı bir çalışma ortamının olması bunun

[636] **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1962, s. 1, 5.

yanında Coğrafya Enstitüsünün de yardımlarının beklentiler arasında olduğu görülmektedir.[637]

Karapınar bölgesinde ekinlerin kumlarla kaplanması neticesinde tarımda sıkıntılar yaşanmıştı. Bunun yanında çölleşme sebebiyle kumullar hızla yeşil bölgeleri kaplarken, hayvanlara da zarar vermiş, çok sayıda hayvan telef olmuştu. Bu durumdan en çok etkilenen çiftçilerdi. Tüm bunlara bağlı olarak binlerce çiftçi ailesinin ocağı sönmüş, bazı köyler darmadağın hale gelmişti. Trafik kazalarının da meydana geldiği bölgede yolun kenarında yer alan araçların boyaları ince kumların etkisiyle tamamen kazınmıştı. Aynı şekilde yol kenarında yer alan ve Karayolları tarafından ekilen ağaçlar kökleriyle birlikte yerlerinden sökülmüştü. Bölgede yaşayan halk kum fırtınaları içinde önemli sıkıntılar yaşamış, dışarıda durmaları imkânsız olan vatandaşlar, afet anlarında evlerine çekilmiş ve evlerine kumların girmesini engellemek için pencerelerinin etraflarını ıslak bezlerle örtmüşlerdi.[638]

Kuraklık ve çölleşmeyle eş zamanlı olarak bölgedeki tarım arazilerini sıkıntıya düşüren kımıl illeti, halkı zor durumda bırakıyordu. Kımıl haşeresi mesafe olarak otomobil ile bir saate yakın süren ekili arazilerin bölgesini 48 saat içerisinde mahvedebiliyordu. Görevli ziraat teknisyeni sayısının kısıtlı olmasından ötürü yeteri kadar ilaçlama yapılamıyor, daha doğrusu da insan gücü ile yapılan ilaçlama kımıl ile mücadelenin yeteri kadar verimli olmasını sağlamıyordu. Önceki yıllarda uçakla yapılan ilaçlama şimdi insan eliyle yapılmaya çalışılıyordu. Türk Hava Kurumunun elinde yeterli miktarda uçak olduğu halde havadan ilaçlama yapılmamasına itiraz eden köylüler; gerekirse ürettikleri tahılın bir kısmının masraf karşılığı alınmasını fakat havadan ilaçlama yapılmasını istemişlerdi.

Zirai üretimin geçmiş yıllara göre oldukça düşmesi bölge için önemli bir sorun haline gelmişti. Bunun sebepleri olarak, kımıl olduğu kadar kuraklık olarak da gösterilmişti. Öyle ki, içme suyunun olmadığı bölgede su ihtiyacı yer altı sularıyla sağlanırken, gıda sıkıntısı çekiliyor, 200 liralık küçükbaş hayvanlar 25-30 liraya alıcı bulmuyordu. Daha önceki yıllarda, sadece Adana'daki bir fabrikaya nişasta yapımı

[637] **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1962, s. 1, 7.
[638] **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1962. s.1, 7.

için 11 bin ton buğday sevkiyatı yapabilen bölge kendi kendine yetemez hale gelmişti.[639]

Bu arada 1962 yılında tütün ekili topraklara illet olan maviküf hastalığı buralardaki 15 bin aileyi geçim sıkıntısıyla karşı karşıya bırakmıştı. Buralarda maviküf denilen zirai hastalık ekili arazilerin yüzde seksenini etkilemiş durumdaydı. Topraklar mahvolmuş ve çiftçiler ekili tütünü sökmeye mecbur kalmışlardı. Tarım arazilerinden ürün alamayan köylüler devletin eline bakar hale gelmişlerdi.[640]

Konya-Karapınar erozyon bölgesi için ıslah çalışmaları Eylül ayının sonlarına doğru başlatılmıştı. Buna göre, açılacak olan altı tane sondaj kuyusunun ihalesi Toprak Su Bölge Müdürlüğünce yapılmıştı. Karapınar ilçesinin 12 kilometre güneyinde yer alan 15 bin dekarlık kumla kaplı bölgenin ıslah edilmesi için hükümet tarafından 2 milyon lira civarında bir ödenek ayrılmıştır. Tedbirler kapsamında erozyon sahasının tel çitlerle çevrilmesi, tahta perdeler ve dişbudak, badem gibi kumluk arazide yetişebilen ağaçlar dikilmek suretiyle rüzgârın etkisinin kırılması planlanmaktaydı. 28 Eylül 1962'de Ankara'da bir araya gelen Konya ve Niğde Milletvekilleri ile Senatörleri bir toplantı yaparak, bölgenin kurtarılması için karar aldılar. Ayrıca Fransızların bu bölgede bir çiftlik kurma projeleri çerçevesinde veteriner ve ziraat uzmanlarından oluşan bir heyetin Karapınar'a gelmesi beklenmekteydi.[641]

Çiftçinin içinde bulunduğu duruma bağlı olarak Meclis tarafından uygulanması geri bırakılan 193 sayılı gelir vergisi kanununa göre 1961 yılı için çiftçiden alınması gereken vergi affedilmişti. Verginin affına karar veren Millet Meclisi Geçici Karma Komisyonundaki görüşmeler sırasında 1962 yılı ziraî kazanç vergisinin de affedilmesi talep edilmiş, ancak bu talep hükümet tarafından uygun bulunmamıştı.[642]

1960 yılında 15 milyon 216 bin ton, 1961'de 12 milyon 635 bin 800 ton, 1962 yılında da 14 milyon 618 bin ton olan hububat üretimi 1963 yılının Temmuz ayının sonlarına gelindiğinde 16 milyon tona yaklaşmıştı. Yurdun bazı yerlerinde üretim zamanında yeteri kadar yağış olduğundan geçen yıla oranla bir artış

[639] **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1962, s.1, 5.
[640] **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1962, s. 1.
[641] **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1962, s. 1.
[642] **Akşam**, 28 Ocak 1963, s. 1.

kaydedilmiş, özellikle hububatta Orta Anadolu'da bir artış yaşanmıştı. Ancak bu seferde bazı bölgelerde aşırı yağışlar nedeniyle su baskınları ve dolu gibi sorunların yaşanması nedeniyle artış oranı yüzde yirmi olabilmişti.[643]

Tarımda ticari anlamda birtakım değişmeler yaşanmasıyla birlikte yakın zamana kadar faaliyet sahası olarak daha çok Afrika ülkelerini seçen büyük Avrupa firmaları, dönem itibariyle Afrika ülkelerinin kararsız siyasi atmosfere girmeleri üzerine başka pazarlara ve bu arada Türkiye'ye de el atmışlardı. Önce güney bölgesinde, sonra da daha küçük ölçüde Ege'de yapılan incelemeler prefinansman yolu ile kurulacak bir ihraç mekanizmasının Türk pamuğunu düşük fiyatla ihraç etme imkânını vereceğini göstermiş ve derhal bu yolda harekete geçilmişti. Mekanizma, ihraç edilecek pamuğun bedelinin ihracattan önce Türkiye'ye getirilmesini sağladığı için görünüşte cazipti. Ancak, tatbikattaki işleyiş tarzı, sonucun memleket ürünü aleyhinde tecelli etmesine yol açmıştı. Buna göre Avrupa firmaları Türkiye'den almak istedikleri pamuk için normal yoldan ithalat yoluna gideceklerine, Türkiye'de bazı firmaları komisyoncu olarak kullanmaya başlamışlar ve mal mubayaası için bunlara para göndermişlerdi. Komisyoncu firmalar, böylece borsa fiyatlarına yüzde yarım nispetinde bir komisyon ilavesi suretiyle Türkiye pamuklarını ihraç etmekteydi. Böylece harice sevk edilen pamuğun bedeli normal yollardan ihraç edilen diğer pamuklarımıza nispeten kiloda beş sente varan bir düşüklük gösterdiği için Türk pamuğu dış piyasalarda yine Türk pamuğu ile rekabet eder duruma düşmüş ve normal yollardan çalışan ihraç firmaları pamuk satamaz hale gelmişti. Prefinansmanla desteklenen ihracatın normal ihracata göre daha düşük fiyatla yapılması başlıca iki sebebe dayanmaktaydı. Birincisi, Türk ihraç firması aldığı kredi için % 12'ye kadar faiz ödediği halde, komisyonla yapılan alımda çok daha düşük faizle (prefinansmanda kullanılan meblâğ hariç ülkelerdeki düşük faiz nispetlerine tabi oldukları için) çalışmak uygun olmaktaydı. Türk ihraç firması kazancından vergi ödediği halde, prefinansmanlı satış vergi sistemi dışında kalmakta, fiyatlar da bu yüzden rahatça düşürülebilmekteydi.[644]

Türkiye'nin hububat üretimi 1960'da 15 milyon 216 bin ton iken bu miktar 1961'de 12 milyon 636 bin tona düşmüş, bir yıl sonra 1962'de 2 milyon tonluk bir

[643] **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1963, s. 1, 5
[644] **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1965, s. 6.

artış ile 14 milyon 618 bin tona yükseldikten sonra 1963'de 17 milyon 400 bin ton ile yüksek bir seviyeye ulaşmıştı. 1963 yılında buğday 10 milyon ton, arpa 4 milyon 288 bin ton istihsal edilmişti. 3 milyon tondan fazla bir üretim de çavdar, yulaf ve diğer hububatta kaydedilmişti. Ancak 1964'de bir yıl evvelki istihsale nazaran 3 milyon tondan fazla bir düşüş kaydedilmiş, istihsal yekûnu ancak 14 milyon 388 bin tonu bulabilmişti. 1964'de 12 milyon 930 bin hektar arazi ekilmişti. Bu arazinin 7 milyon 870 bin hektarına buğday, 2 milyon 750 bin hektarına da arpa ekilmiş bulunuyordu. Buğday üretimi 8 milyon 300 bin ton, arpa üretimi 3 milyon 200 bin tondu. 1965 yılında ise 262.189 hektarlık fazla ekime rağmen üretimdeki fark 62.000 tondan ibaret kalmıştı. Toprak Mahsulleri Ofisi 1965 yılı istihsalinden Kasım ayı ortalarına kadar 573.329 tonluk alım yapmıştı. Bu miktar geçen yılın alımlarına nazaran 100 bin tonluk bir artış ifade etmekteydi. 1965 yılı istihsalinin geçen yılkine nazaran hemen hemen aynı olmasına rağmen Toprak Ofisinin yaptığı bu miktar alım için üreticiye 449 milyon lira ödenmişti. Bunun 350 milyon lirası Merkez Bankasından kredi olarak sağlanmıştı. 1965 istihsalinin en önemli yönü Türkiye'nin bir yıllık ekmeklik yumuşak buğdayının tamamen sağlanmış olmasıydı. Ofis, bir önceki yıl 219 bin ton ekmeklik buğday almışken 1965 yılı içerisinde 371 bin ton almış bulunuyordu. Bu durumda Türkiye'nin dışarıdan ithal olarak ekmeklik buğday satın almasına lüzum kalmamıştı. 1965 üretiminin bir önceki yıla nazaran önemli bir artış göstermeyişinin toprak kültürü ile alakalı tedbirlerin noksanlığından ileri gelmediğini bildiren yetkililer, kimyevî gübre ve emsali teknik müdahalelerin 1965 mahsulünde de en iyi şekilde uygulandığını, ancak dış etkenlerin kuraklık ve yağış noksanlığı ya da düzensizliği gibi durumların da üretimde büyük bir artışa imkân tanımadığını açıklamışlardı.[645]

3.2. Toprak Reformu

Toprak reformu meselesi Atatürk tarafından 1928 yılından itibaren Mecliste milletvekillerine hitaben yapılan konuşmalarda önemli bir konu olarak gündeme getirilmişti. Atatürk, Mecliste yasama yılının açılışı vesilesi ile gerçekleştirdiği konuşmalarında düzenli bir şekilde toprak reformundan bahsetmeye gayret etmiştir. 1928 yılındaki konuşmasında gerek doğu illerinde gerekse ülkenin diğer bölgelerinde

[645] **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1965, s. 1, 7.

topraksız çiftçiye toprak verilmesinin önemli bir husus olduğuna işaret eden Atatürk, 1929 yılında çiftçiye toprak verilmesi kadar temin edilen arazilerdeki üretimin ehemmiyetine de dikkat çekmişti. Atatürk, daha sonraki yıllarda ziraat sahasında ıslah konusuna, bu sahada yetişmiş teknik eleman ihtiyacının karşılanmasına değinerek toprak reformunun diğer yönlerini de ele almıştı.[646] Toprak reformu ile ilgili olarak ilk kanun tasarısı 1935 yılının Şubat ayı içerisinde İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmıştı.[647] 1936 yılındaki konuşmasında toprak reformu meselesini tekrar ele alan Atatürk, meselenin bir an evvel neticelendirilmesi gerektiğini vurgulamış, topraksız çiftçilerin topraklandırılması ile beraber ziraat faaliyetlerinin modernize edilerek üretimdeki verimliliğin arttırılmasının elzem olduğunu belirtmiş ve toprak reformu konusunu daha geniş bir çerçevede değerlendirmişti.[648] Atatürk, toprak reformu meselesinin başarılı bir şekilde nihayetlendirilebilmesi için ciddi incelemelere dayanan bir tarım politikası izlenmesini ve bu politikanın da uygulanabilir olması adına herkes tarafından benimsenen bir ziraat düzeninin kurulmasını lüzumlu görmüştür.[649] Böylece toprak reformunun ileriki yıllarda da halledilmesi beklenen ve çok yönü bulunan zor bir sorun olarak varlığını sürdüreceğini öngördüğünü söyleyebiliriz.

Atatürk döneminde ayrıntılı bir toprak kanunu çıkarılamamasına rağmen çeşitli düzenlemeler ile çoğunluğu hazine arazisi olan önemli miktarda toprak dağıtılmıştır.[650] Göçmenler ve mübadiller ile toprağı bulunmayan ya da az toprağı olan çiftçiler bu düzenlemelerden istifade etmişlerdir.[651]

Türkiye'de toprak reformu 1945 yılında çıkarılan 4753 sayılı kanunla fiiliyata dökülmüş ve çiftçinin muayyen bir norm dahilinde topraklandırılması yoluna gidilmiş, çok az sayıda çiftliğin uygulamaya dahil edilmesiyle neticelenmiş ve

---

[646] Cezmi Eraslan, "Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı", **VI. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 2000, 2001.
[647] Bu kanun tasarısına göre; hükümet, iki bin dönümden fazla olan çiftliklerle büyük toprakları ve sahipleri tarafından işlenmeyen veya başında bulunarak işletilmeyen iki bin dönümden az toprakları üzerlerindeki yapılarıyla birlikte istimlâk edebilecekti. **Milliyet**, 25 Mart 1935, s. 3.
[648] Eraslan, "Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı", s. 2002.
[649] Eraslan, "Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı", s. 2003.
[650] Eraslan, "Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı", s. 2005.
[651] Gazanfer Karakaş, "Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2005, s. 65.

istenilen sonuca ulaşılamamıştı.[652] II. Dünya Savaşı sonlarında özellikle Çin'de olmak üzere bazı ülkelerde toprak kanunu üzerine reform hareketleri görülmüş, Türkiye de üzerinde yoğun tartışmalar yaşanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu[653] ile bu denemelere katılmıştı. Türkiye'de alınan sonuçlar, umulanın aksine pek de parlak olmamıştı.[654] Çiftçiyi Topraklandırma yasası, memleketin çeşitli bölgelerinin toprak verimliliği, toprak ölçüsü gibi kavramların tam olarak göz önünde tutulamamasından dolayı göstermelik olarak kalmıştı.[655] 1950 yılı seçimleri öncesinde bu kanun üzerinde değişiklikler yapılmıştır. MBK tarafından yapılması düşünülen toprak reformu ile ilgili hazırlıklara başlanmış ve ilk iş olarak bazı Bakanlıklara gönderilen bir yazı ile reformun şekli hakkında fikir sorulmuştur. Başbakanlık tarafından Devlet, İçişleri, Tarım ve İmar ve İskân Bakanlıklarına gönderilen yazıya göre, *"Yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak ve köylüyü toprağa bağlamak amacıyla memleketimizde bir toprak reformunun etüt edilmesi uygun görülmüştür."* Buna bağlı olarak; kimlerinde elinde ne miktarda toprak bulunduğu, hangi bölgelerde toprak reformunun yapılabileceği, uygulamada kullanılacak hangi miktar ve esasların temel alınmasının daha doğru olacağı, temel alınacak esaslara dayanarak şahısların bulundukları yere göre ne kadar toprağa sahip olması gerektiği soruları üzerinde durulması istenmiştir. Ayrıca 1960 yılı itibariyle faal durumdaki 80 toprak komisyonu yurdun farklı bölgelerinde çalışmalarını sürdürmüştü.[656]

Ayrıca 1961 Anayasası'nda toprak davası ile ilgili yer alan esaslar ile 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nda bulunan esasların mukayesesi reform çalışmaları açısından önem taşımaktadır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu toprak

---

[652] Kadircan Kaflı, "Toprak Reformu Tasarısı…", **Tercüman**, 21 Mayıs 1964, s. 3.

[653] TBMM, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu 11.6.1945 tarihinde kabul etmiş, 15.6.1945 tarihinde de yayımlayarak yürürlüğe koymuştu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun amacı şuydu: *"1-Devletin olan topraklarla sahipsiz toprakları ve kamulaştırılacak toprakları, toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçilere, geçimlerini sağlayacak ve iş kuvvetlerini değerlendirecek ölçüde dağıtmak; 2-Kendilerine toprak verilenlerle, toprağı olup işletme aracı olmayanlara, canlı, cansız bu araçları ve çevirme sermayesi vermek; 3-Böylece yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak."* M. Ali Cimcoz, "Toprak Reformu", **Yeni Ufuklar**, C. VIII, S. 99 (Ağustos 1960), s. 225. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, özel kişilerin, 5.000 dönümü ve belli bir süre işletilemeyen toprakların kamulaştırılmasını ve bu kamulaştırmanın da faizli toprak tahvilleri karşılığında olmasını öngörüyordu. Toprak dağıtımı ve sermayenin temini, borçlandırılmak suretiyle gerçekleştirilecekti. Cimcoz, **a.g.m.**, s. 226.

[654] Cemal Reşit Eyüboğlu, "Cevap 2 ", **Yeni Ufuklar**, C. IX, S.101-102 (Ekim-Kasım 1960), s. 314.

[655] Samim Kocagöz, "Cevap 3", **Yeni Ufuklar**, C. IX, S. 101-102, (Ekim-Kasım 1960), s. 315-316.

[656] **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1960, s. 1, 5.

sahibi olan fakat ailesi ve kendisinin geçimine yetecek kadar üretimi sağlayabilecek toprak sahasından yoksun olan çiftçilere de toprak dağıtılacağını kabul ederken, 1961 Anayasası da aynı durumu benimsemişti.[657] Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, toprak dağıtımı ile birlikte ziraî araç teminini de göz önünde bulundurmuş, bu husus 1961 Anayasası'nın 37. maddesinin 1. Fıkrasının son hükmünde aynı şekilde kabul edilmişti.[658] Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, dağıtım için de dahi olsa, toprak sahiplerinden alınacak yerleri el koyma suretiyle değil, istimlâk yolu ile alınması prensibine sadık kalmış, 1961 Anayasası da bu prensibi benimsemişti.[659] 27 Mayıs sonrasında birbirini takip eden üç kanun tasarısı hazırlanmıştı. Tarım Bakanı Profesör Osman Taşan zamanında, Üniversite, Yargıtay, Devlet Plânlama Teşkilâtı, ilgili bakanlıklar uzmanları bir araya gelmişler, geniş bir kurul halinde çalışılmış, ortaya çıkan kanun tasarısı 1961'in Ağustos ayında Başbakanlığa sunulmuştu. Bu dönemde henüz Kurucu Meclis görev yapmaktaydı. Vazifesi belli ve sınırlı olan bu meclisin, toprak reformu gibi millî iradenin desteğine ihtiyaç duyan bir işi sonuçlandırması beklenmemişti. 15 Ekim 1961'de seçimlerin yapılmasından sonra Tarım Bakanı Cavit Oral, önceki tasarıyı geri almıştı. Tasarı, birkaç uzman tarafından tekrar işlenmiş ve düzeltmeler yapılmış ardından Haziran 1962'de Başbakanlığa sunulmuştur. Kanun tasarıları üzerinde hükümetlerin görüşleri birinci derecedeydi, bu nedenle Adalet Partisi'nin katılmadığı İkinci Koalisyon Hükümeti, ikinci kanun tasarısını da geri almıştı. Tarım Bakanı Mehmet İzmen, birkaç uzman tayin ederek, tasarıyı yeniden gözden geçirtmişti. Bir önceki tasarıda eksik görülen kooperatifler bölümü de ilave edilmiş ve tasarı Eylül 1963'de Başbakanlığa sunulmuştu. İkinci Koalisyon da bozulunca, CHP liderliğinde kurulan Üçüncü Koalisyon Hükümetinde, Tarım Bakanı Turan Şahin, üçüncü tasarıyı da geri almıştı.[660]

Eski Tarım Bakanlarından Şevket Raşit Hatipoğlu, 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun toprak meselesinin hallolmasında yeterli olmayacağını belirtmiştir. Topraksız çiftçilerin topraklandırılması asıl husus gibi

[657] Şakir Berki, "1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Toprak Davası ile İlgili Esasları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: XXVII, S: 1-2, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s. 78-79.
[658] Berki, **a.g.m.**, s. 82.
[659] Berki, **a.g.m.**, s. 82-83.
[660] Kaflı, **a.g.m.**, s. 3, 7.

gözükse de toprağın benimsenişin, kullanışına ve bunlardan doğan münasebetleri toptan düzenleyen hükümlerin bulunmamasının yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu noktasında ifadeleri beraberinde getirmişti. Bu bakımdan toprak reformu düşünülürken arazinin parçalanması, ufak parçaların birleştirilmesi ve işletilmesi gibi konuların beraber ele alınması zaruri bulunmuştu. Devlet elinde hiç işlenmemiş verimli arazilerin bulunduğu, bunların dağıtımının yanı sıra ölçüsüz şahıs topraklarının ölçülü hale getirilmesi meselesinin üzerinde durulması gerektiği kanaati hasıl olmuştu. Reform yapılırken ülkenin her bölgesinin ayrı ayrı planlanmasının mühim olduğunu vurgulayan eski bakan Hatipoğlu, Şark meselesinin daha ziyade toprakla ilgili olduğunu zira oradaki halkın çoğunluğunun ağaya bağımlı olduğu orada gerçekleştirilecek reform ile köylünün sosyal statüsünde değişiklik meydana geleceğini ve köylünün görüşünün önem kazanarak toprak sahibine bağımlılığın azalmasıyla fikri değişmelerin yaşanacağının altını çizmektedir. Tüm bunlar dile getirilirken reformun tamamlanmasının uzun yıllar alabileceği de belirtilmekteydi. İyi ihtimalle 15 yıllık bir süre öngörülürken, belki de 50 yıllık bir zaman zarfının da yetmeyebileceği düşünülmüş, mesele zahmetli bir zihniyet meselesi olarak görülmüştür.[661]

3.2.1. Toprak Reformunun Gerekçeleri

Toprak Reformu hususunda bütün az gelişmiş ülkelerde uygulanan genel formül olmakla birlikte tek başına yeterli olamayan toprak dağıtımı reformun olmazsa olmazı kabul edilmiştir. Toprak reformu kavramının içeriği ülkeden ülkeye değişmekle birlikte çok büyük veya çok küçük arazi mülkiyeti, yüksek toprak kirası, vergi adaletsizliği, ortakçı ve kiracı çiftçilerin teminatsız statüsü, zirai ve teknik öğretimin eksikliği, toprak erozyonu, toprağın verimsiz şekilde işletilmesine bağlı olarak teknik ve fennî imkânsızlıklar gibi hususlar az gelişmiş ülkelerin ortak şikâyetleri olarak ön plana çıkmaktadır.

Toprak reformu konusunda az gelişmiş ülkelerde her daim göze çarpan nokta toprak dağılımında ve topraktan sağlanan gelirdeki eşitsizliklerdir. Tüm bunlara bağlı olarak Anayasa'nın 37. maddesindeki: *"Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak*

[661] **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1960, s. 2.

sağlamak amaçları ile gereken tedbirleri alır. Kanun bu amaçla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır" hükmü koyulmuştur. Anayasa'nın gerekçesinde ise; *"Halkımızın büyük çoğunluğunun teşkil ettiği köylünün (çiftçinin) fiilen toprağa sahip olabilmesini sağlamak Devletin başta gelen vazifelerindendir. Aksi halde her iktisadi hayatımızın refah istikametinde seyretmesine ve hem de sosyal huzurun muhafazasında imkân yoktur."* denmiştir. Daha önce Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile bu yönde adımlar atılmışsa da yeterli görülmemiş ve Anayasa'da ayrıca yer verilmiştir.[662]

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsalar Birliğinin "Toprak Reformu Kanun Tasarısı Üzerindeki Görüşler" adıyla yayınladığı kitapçıkta sadece toprak dağıtımını öngören 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun faydasız bir uygulama tecrübesi olduğu noktasında görüş birliği bulunurken, buradan hareketle yeni bir tarımsal hareketin toprak reformu çerçevesinde gerçekleştirilmesi zaruri bulunmuştu.[663] Türkiye Ziraatçiler Cemiyetinin, toprak reformu hakkındaki görüşleri 1964 yılında yayınlanmıştı. Bu yayına göre reformun zarureti, genel olarak üretimi sınırlayan faktörler arasında büyük bir çiftçi kitlesinin yeter toprağa sahip olmayışı, işletmelerin bilimsel bir işletmecilik düzeninden çok uzak bulunuşu, tabii ve beşeri potansiyelin verimli bir şekilde kullanılmayışı, özel sektör yatırımlarının kifayetsiz bulunması, verimi çoğaltacak girdilerin çok düşük seviyede bulunması, tarımda çalışan kitlenin eğitim ve öğretiminin yeterli olmaması şeklinde özetlenmiştir.[664]

Dönemin önemli edebi kişiliklerinden olan, eserlerinde köy hayatı ve tarım konularını işleyen ve bu yönde fikri çalışmaları bulunan Talip Apaydın tarafından toprak reformunun yapılmasını gerekli kılan nedenler arasında yoksulluk da verilmişti. Toprakların o dönemki kullanılış şekli ülkeyi geri bırakan faktörler arasında gösterilmişti. Genel yoksulluğun buradan kaynaklandığını öne süren görüşe

---

[662] **Resmî Gazete**, 31 Mayıs 1961, S. 10816, s. 4203; İsmet Giritli, "Toprak Reformu", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1962, s. 2.

[663] Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği tarafından 1965 yılında yayınlanan Toprak Reformu Kanun Tasarısı Üzerindeki Görüşler isimli kitapçık için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 81.513.8, s. 7.

[664] Türkiye Ziraatçiler Cemiyetinin Toprak Reformu hakkındaki görüşlerini içeren rapor, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 124.795.1, s. 3.

göre, yoksulluk bu sebeple pek çok gelişmenin önünde engel olarak durmaktaydı. Toprakların büyük ve en verimli kısmı belli bir zümrenin elinde dururken, ekip biçen halkın önemli bir kısmının yeterli toprağa sahip olmadığı belirtilirken, hiç de azımsanmayacak bir çitçi grubunun tarım işlerinde ırgat ve yarıcı olarak çalıştıkları vurgulanmıştı. Buna bağlı olarak gelişmenin de çalışanın hakkına kavuştuğu düzende mümkün olabileceğine işaret edilmişti. Bunların dışında toprakların verimli olarak kullanılamadığı ve bunu da etkileyen nedenler olduğuna dikkat çekilirken, çitçinin kendi başına bırakılmamasının önemli olduğu, araç ve gereç temini yanında organize bir sistemle verimin artırılabileceğinden ve bütün bunların da bir toprak reformunun gerçekleştirilmesi ile ilişkili olduğundan dem vurulmuştu.[665]

Yine Türkiye Ziraatçiler Cemiyetinin görüşlerine bağlı olarak, en azından bir geçim seviyesine ulaşmak amacıyla çalışmak isteyen çiftçiye, devletin bir ortam ve imkân sağlaması, ona asgarî geçim şartlarını hazırlaması ve bu suretle toplumdaki aşırı gelir farklarını ortadan kaldırarak sosyal huzurun temin edilmesi, toprak reformunun sosyal hedefini ortaya koymaktaydı. İşlediği toprağın sahibi olan çiftçinin daha verimli çalışması ve bu ana gelir kaynağının tam bir kapasite ile çalıştırılarak milli gelirin yükselmesine yardımcı olması da bu reformun ekonomik hedefini tayin etmekteydi. Zira, buna bağlı olarak toprak üzerindeki mülkiyetin, uzun vadeli işlerin başlamasına, iyi metot ve vasıtaların kullanılmasına, toprağı ıslah edecek tedbirlerin alınmasına, yatırımların artmasına ve kredilerin sağlanmasına yardım edeceği ileri sürülmüştü.[666]

Toprak reformunun en faydalı şekli olarak tarihi, sıhhi ve ekonomik olmak üzere muhtelif sebeplere bağlı olarak terk edilmiş alanlarda kalmış olan yerlerin yeni iskân sahası ve kolonizasyon sahası olarak açılması düşüncesi ileri sürülen fikirlerden olmuştu. Bunu gerçekleştirmek için çeşitli zahmetlerin ve engellerin bulunduğu belirtilirken, her türlü sıkıntılara rağmen ön plana çıkan zaruri durumlar sebebiyle bu işe girişilmesi muhakkak görülmüştü. Türkiye'de iktisat tarihinin önde gelen isimlerinden ve tarihi açıdan toprak meselesi konusunda uzman olan Ömer Lütfi Barkan tarafından öne sürülen bu düşünceye göre, söz konusu zaruretler aşağıdaki gibi belirtilmişti:

---

[665] Talip Apaydın, "Cevap 4", **Yeni Ufuklar**, C. IX, S.101-102 (Ekim-Kasım 1960), s. 316-317.
[666] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 124.795.1, s. 3.

"1. Türkiye, (Ziraatla geçinmeye çalışan nüfusun ekili ve dikili toprakların yüz ölçümüne taksimi suretiyle elde edilen) ziraî nüfus kesafeti bakımından dünyanın en kalabalık memleketlerinden biridir. Topraklarından hektar başına elde edilen mahsulün miktarının ve ziraî mahsullerin pazar kıymetlerinin pek düşük olması da Türkiye'de bu toprak darlığını ayrıca izdihamlı bir şekle sokmakta ve köylünün ekonomik hayatını çok aşağı bir seviyede tutmaktadır.

Bu sebeple, nüfusun tabiî olarak süratle artışı veya makine ile yapılan ziraatın de genişlemesiyle miktar ve nispeti gittikçe artan ve milyonları aşan bu ziraî nüfus fazlasını mutlaka başka iş sahalarına veya boş toprağı bulunan bölgelere aktarmak lâzım gelir.

2. Ayrıca, ormanları tahripten kurtarmak için (tarla açmak zaruretiyle veya diğer bölgelerde) ormanı tahrip edecek bir vaziyette olan ve miktarları altı milyon kadar tahmin edilen köylülerin hiç olmazsa bir kısmının ormandan uzak bölgelere veya başka iş sahalarına naklinin memleketin varlığı için hayatî bir ehemmiyet arz ettiği de biliniyor.

3. Bundan başka, köylerimizden büyük bir kısmının bugünkü dağınık ve çok az nüfuslu hali, nüfusumuzun memleket dahilinde hakikî imkânlara nazaran pek de rasyonel olmayan artış şekli, başlı başına üzerinde durulması gereken bir memleket davasıdır. Bu bölgelerde ziraî istihsali genişletecek, çeşitlendirecek veya usullerini değiştirecek şekilde teşkilât yapmak, köylerin anormal konuş vaziyetlerini tashih etmek, onları bu ekonomik ve sosyolojik inzivadan kurtarmak lâzım gelmektedir.

4. Esasen büyük bir toprak darlığı içinde bunalmış, hayat seviyesi ve ekonomik imkânları mahdut köy muhitlerinde, şuradan buradan temin edilecek dilenci payları ile bazı köylüleri topraklandırmak, fakat onları devletin ve alâkalı teşekküllerin devamlı kontrol ve yardımlarından uzak dağ başlarında kendi talihleriyle baş başa bırakmak, alelâde toprak reformlarını sosyal ve ekonomik bakımlardan tesirsiz bırakmağa mahkûm edecektir. Bu bakımdan toprak reformlarının geniş bir zirai reform haline girmesi zarureti vardır."[667]

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan ve İkinci Koalisyon Hükümeti döneminde kabul edilen Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tespit edilen ekonomik ve sosyal hedefler için toplam yatırımlar içinde tarım sektörü yatırımları önemli bir dilim teşkil etmekteydi. Söz konusu yatırımların belirtilen sürede ve nitelikte gerçekleştirilmesi ise toprak reformu ile gözetilen amaçların en kısa zamanda tahakkuk ettirilmesine ve yatırımcı kamu kuruluşları ile kişiler arasında istimlâk gibi konulardaki ihtilâfların asgari düzeyde tutulmasına ve kısa

[667] Ömer Lütfi Barkan, "Toprak Reformları ve İç Kolonizasyon Meselesi" **Yeni Ufuklar**, S. 101-102, C. IX, S. 101-102, (Ekim-Kasım 1960), s. 299-300.

sürede çözüm yolu bulunmasına bağlı bulunmuştu. Aksi takdirde sulama, drenaj, arazi ıslahatı ve benzeri amaçlarla yapılan yatırımlardan ya uzun süre faydalanamama gibi bir durum ortaya çıkacağı ya da bu yatırımla kamu harcamaları bakımından bir israf mahiyeti alması tehlikesi doğacağı işaret edilmişti.[668]

Toprak reformunun yapılmasını olumlu gören fikirlerin içerisinden farklı görüşler de çıkmaktaydı. Bunlardan biri de eserlerinde köy hayatını toplumsal açıdan ele alan dönemin önemli edebi kişiliklerinden Samim Kocagöz'ün belirttiği reformun demokratik getirilerinin olacağı yönündeki görüştü. Şöyle ki, ağanın baskısından kurtulacak olan köylü kendi toprağını işleyecek, kendi başına üretici hale gelecek ve oyuna sahip çıkacaktı. Bu durum Türkiye'de gerçek demokrasinin yerleşmesi adına faydalı görülmüştü. Yine aynı görüşe göre, ağanın çıkarını değil kendi çıkarını düşünen köylü, kendi çıkarının ne olduğunu öğrendiği gibi, köyünün, memleketinin, ekonomik, sosyal ve politik çıkarlarının ortaya çıkmasında etkin olacaktı.[669]

Ancak, sadece yeni toprak sahalarını ziraata açmak da yeterli bulunmamıştı. Barkan'a göre; yeni kurulacak olan kolonizasyon sahalarından evvel, "tecrübe istasyonlarında", uzman ziraatçılar ve kurulacak olan bölgelerde uygulanacak ziraat usullerinin çeşitlerinin araştırılması ve buraları işleyecek olan çiftçilerin, geçinme imkânları hakkında önemli bilgi edinilmesi gerekli görülmüştü. Ziraata açılacak olan sahalarda ziraat usullerinde yenilikler tecrübe edileceğinden yeni köylerin sağlam bir şekilde devamlı olarak kontrole tabi tutulacak bir şekilde örgütlenmesinin üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan eski Köy Enstitülerinin bir benzer biçiminin uygulanması ile buralarda görev yapacakların yaşamlarını rahat bir şekilde sürdürebilecek ve teknik açıdan gelişmelere açık merkezlerin oluşturulması yönünde tavsiyeler bulunmaktaydı. Bu ortamın oluşturulması için de büyük malî kaynaklara ihtiyaç olacağı da aşikârdı. Dolayısıyla idarî-malî muhtariyeti de olan bir iskân bankasının kurulması lazım gelecekti. Böyle bir imkânın sağlanabilmesi için sadece devlet sermayesinin yeterli olmayacağı, dış ülkelerden kredi temin edilmesi ve özel şirketlerin de bu teşebbüse katılması gerekeceğinin altı çizilmiştir.[670]

---

[668] Toprak Reformu Kanun Tasarısı'na hakim olması gereken ilkeleri tespitle görevli bulunan komisyonun 20 Ocak 1964 tarihli raporu, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 16.
[669] Kocagöz, **a.g.m.**, s. 315.
[670] Barkan, **a.g.m.**, s. 301-302.

3.2.2. Toprak Reformundan Beklenenler

Toprak Reformu Kanun Tasarısı'na hakim olması gereken ilkeleri belirlemekle görevli olan komisyonun raporunda başarılı bir toprak reformunun, ailenin tam çalışmasını sağlayacak, aile işletmesini iyileştirecek ve geçimini genel yaşama seviyesine uygun bir hale getirecek bir toprak mülküne sahip kılmayı hedef tutması gerektiğinin altı çizilmiştir.[671] Ancak toprak reformu, çok cepheli ve çok hassas bir problemdi ve çeşitli menfaat gruplarını ilgilendirmekteydi. Bundan dolayı iyi bir şekilde organize edilmesi ülkenin özel ihtiyaçlarına sosyal ve ekonomik şartlarına uygun olması gerekliydi. Bütün mesele toprak reformunun ekonomik gayesiyle sosyal gayesi arasındaki dengeyi kurabilmekti.[672]

Türkiye Ziraatçiler Cemiyetinin toprak reformu hakkındaki görüşlerine göre, ideal toprak reformunun niteliklerine ve amaçlanan hedeflere ulaşılabilmesi için kurulacak mekanizma, Atatürk'ün 1937 yılında toprak reformu konusunda dile getirdiği hususlara benzer şekilde[673] aşağıdaki gibi özetlenmişti.

> *"a) Arazinin değişik tarım bölgelerine göre sınıflandırılması,*
> *b) Bölgedeki en büyük ve en küçük işletme genişliklerinin bölge şartlarına göre tayin edilmesi,*
> *c) En küçük işletme sınırının altında kalan ve işletilemez hale gelen toprakların birleştirilmesi,*
> *d) En büyük işletme sınırının üstünde kalan işletmelerin de istimlak yoluyla parçalanması,*
> *e) Her çiftçi ailesine normal bir geçim seviyesi sağlayacak ve aile iş gücüne bir çalışma imkânı verecek bir arazi tahsis edilmesi,*
> *f) Bu suretle ortaya çıkacak işletmelerin satış ve miras yollarıyla bozulmaması için kanunda özel hükümlerin konulması."*[674]

Ancak böyle bir reformdan beklenen ekonomik ve sosyal nizamın doğabilmesi için en önemli şart, reformun ilmi gerçeklere ve demokratik esaslara uygun olarak hazırlanması ve yürütülmesiydi.[675] Türkiye Ziraatçiler Cemiyeti toprak

---

[671] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 8.
[672] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 124.795.1, s. 15.
[673] Atatürk, 1937 yılında gerçekleştirdiği konuşmasında; topraksız çiftçi bırakılmaması, çiftçi ailelerinin geçimini temin eden toprağın bölünemez bir şekle sokulması, büyük işletmelerin bulundukları bölgenin ve toprakların özelliklerine göre sınırlarının tespit edilmesinin gereği üzerinde durmuştu. Eraslan, "Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı", s. 2003.
[674] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 124.795.1, s. 5.
[675] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 124.795.1, s. 13.

reformunun ilkelerinin üç grupta toplanmasının doğru olacağı belirtilmiştir. Buna göre;

a)Anayasanın teminatı altında bulunan mülkiyet hakkının özüne dokunulmaması,

b)Düzenli bir işletme bütünlüğünün bozulmaması,

c)Üretimi çoğaltacak kapasitede bir işletme kurulması[676]

Türkiye'nin ihraç mallarının çoğunun tarım ürünleri olması nedeniyle toprak reformunun etkisinin de farklı bir düzeyde olması beklenmişti. Türkiye diğer ülkelerle rekabet edebilmek için tarım ürünlerinin maliyetini düşürmek zorundaydı. Bunun ise toprakları rastgele dağıtmakla değil, işletmeye en elverişli duruma koymakla sağlanabilecekti. Öyle ki, sadece toprak dağıtımının eşit yapılması durumu çözmek için yeterli görülmemişti. Modern tarım, topraktan en çok verim sağlayan tarım biçimiydi. Bu yüzden dış piyasaya da modern tarım ilkelerini uygulayan ülkeler hakim olmuş ve fiyatlarında devamlı düşüşler görülmüştü. Çünkü, onlarda ziraat makineleşmişti. Türkiye'de de makineleşmeden sonra, tarımda maliyet dörtte bir nispetinde düşüş göstermiş, buğday üretimi yüzde seksen civarında artmıştı. Ayrıca toprak reformunun verimini artıracak şekilde modern tarıma geçişin hızlandırılması demek maddiyat demekti. Bunun için, önemli miktarda maddi yatırım sağlanması gerekliyken, Türkiye'de söz konusu yatırımın çok az bir miktarı temin edilebilmekteydi. Türkiye'nin tarım açısından 1975'de kendi kendine yeter bir hale gelebilmesi için yılda dört milyar liralık bir yatırım gerekiyordu. 1962 yılında zirai yatırım ancak 126 milyon lirayı bulabilmişti.[677] Toprak reformunun Türkiye'de tam manasıyla en azından 20-25 yılda gerçekleştirilebileceği vurgulanırken, reforma esas teşkil eden kadastro işi, reformun gerçekleştirilmesini uzaklaştıracak başlıca engellerden sayılmaktaydı. Bu bakımdan toprak reformu ile kadastro davasının birlikte ele alınması daha uygun olabilirdi.[678]

Toprak reformunun daha verimli olabilmesi adına arazilerin küçük küçük dağıtılması yerine birleştirilmeye gidilmesinin daha olumlu katkı sağlayabileceği de düşünülmüştür. Bu görüşü öne sürenlerden ve dönemin yayın organlarından biri olan

[676] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 124.795.1, s. 6.
[677] Kadircan Kaflı, "Toprak Reformu Nasıl Verimli Olur?..", **Tercüman**, 6 Haziran 1964, s. 3.
[678] **Tercüman**, 1 Eylül 1960, s. 5.

Tercüman gazetesinde toprak reformu üzerine birçok yazısı bulunan, eğitim, edebiyat ve gazetecilik gibi meslek dallarında görev yapan, Kurucu Meclis Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Temsilcilisi ve XII. Dönem Konya Milletvekili Kadircan Kaflı'ya[679] göre; ülkede bulunan toprak parçalarının küçük ve dağınık olduğu belirtilmişti. Buna bağlı olarak birçok ülkede olduğu gibi, arazi parçalanmasına değil, arazi birleştirmesine gidilmesi gerekli bulunmuştu. Çünkü küçük arazi parçaları ne makineleşmeye sermaye sağlayabilmekteydi ne de gerekli alet ve edevatı amorti edebilecekti. Örneğin bir traktör, yıllık işletme kapasitesinden küçük bir toprağa tahsis edilirse, o toprağın ürün maliyeti yükselecekti. Dolayısıyla beş yüz dönümden küçük işletmeler, modern makineli ziraat usullerinin uygulanması için elverişli değildi. Hele de tahıl ziraatı yapan bir işletmenin verimli ve kârlı olabilmesi için 3000 dönüm toprağa sahip olması gerektiği hesap edilmişti. Bunlara dayanarak büyük işletmelerin küçük işletmelere dönmesi üretimin verimliliğini azaltıcı bir faktör olarak görülmüştü.[680]

Yapılması düşünülen toprak reformunun sadece toprak bölünmesi ya da devletin toprak dağıtması şeklinde görmemek gerektiği yönündeki fikirlerden birini ileri süren ve bir dönem Senato üyeliğinde de bulunan gazeteci ve yazar Ecvet Güresin'e[681] göre; toprak veriminin arttırılması, toprağın muhafaza edilmesi, gelir fazlasının diğer yatırımlara tahsisi gibi çeşitli meseleleri de içine alan bir reformun gündeme gelmesi gerekliydi. Dolayısıyla reformun temelinde iktisadi kalkınmayı temin etmek ana fikirdi. Çünkü sadece çiftçinin topraklandırılması meselesi neticenin müspet olacağı anlamına gelmemekteydi. 1950 yılında yapılan bir araştırmaya göre 2 milyon 322 bin çiftçi ailesinden 1.686.000'i yani % 72,6'sı mal sahibi, 499.000'i yani % 21.5'ü yarı mal sahibi yani işledikleri toprakların bir kısmının malikidir. Kiracı, marabacı ve yarıcılar hariç, ülke nüfusunun % 94.1'i toprak sahibidir. Bu mülkiyet durumu toprakların tek elde toplanmasından ziyade bölünme durumunun artmaya başladığını göstermekteydi ki bu 1952'de yapılan araştırmadan anlaşılmaktadır. 1952 yılında Türkiye'de işlenen 19,5 milyon hektar araziden 5,5

[679] **TBMM Albümü (1920-2010)**, C. 2, Ankara, TBMM Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010, s. 809.
[680] Kaflı, "Toprak Reformu Nasıl Verimli Olur?..", s. 3.
[681] **TBMM Albümü (1920-2010)**, C. 4, Ankara, TBMM Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010, s. 1760.

milyon hektarı nüfusun %75,5'nin elindeydi ve çiftçi ailelerinin sahip olduğu toprağın genişliği 1-75 dönüm arasında değişmekteydi. Bunların randımanı arttıracak birer işletme haline getirilmesi meselesi sorun olarak durmaktaydı. Ayrıca Türkiye'de bir kişinin mülkü olduğu halde parça parça dağınık halde bulunan topraklar mevcuttu. İstatistikler göstermektedir ki geniş topraklara sahip ağaların yanında küçük küçük araziye sahip çiftçinin varlığı söz konusuydu. Netice olarak doğudaki feodal nizamın değiştirilmesi ve bu nizamı değiştirirken adil mülkiyet sınırlarının korunmasına dikkat edilmesinin dışında küçük arazilerin birleştirilmesi ve topraklardan alınacak verimin arttırılması adına işletmelerin tesisinin sağlanması da önemli ve uzun uğraş gerektiren bir iş olarak ön plana çıkmıştı.[682]

Toprak reformu meselesi toprak dağıtımından ziyade çok cepheli, çok yönlü bir çalışmayı gerektirmekteydi. Diğer ülkelerdeki uygulamalara bakıldığında bunun farklı örnekleri mevcuttu. Örneğin Suriye'de 1958'de çıkarılan toprak reformu kanununa göre, aile işletmesi büyüklüğü, sulanabilen arazilerde 1200 dönüm, sulanamayan arazilerden 4000 dönüm olarak belirlenmişti. Suriye ile Orta Anadolu'daki toprak yapısında benzerlikler bulunması nedeniyle bu örnek önem teşkil etmekteydi. Buna bağlı olarak ülkede sadece toprakların nüfusa bakılarak taksim edilmesi işin tamamlanması anlamına gelmemekteydi. Bu örneğin tersi olarak 1959 yılında Küba'da uygulanan toprak reformu sonrasında kanun uygulanmadan önce yedi milyon tonu aşan şeker üretimi 1960 yılında azalmaya başlamıştı. 1962'de dört buçuk milyona, 1963 yılında üç buçuk milyona düştü. 1964 yılında da üç milyon tonu aşamayacağı anlaşılmaktaydı. Buradaki reform faydalı olamamış, aksine şeker örneğinde olduğu gibi üretimin azalması gibi negatif bir etkisi olmuştu. Dolayısıyla toprak reformunun sağlam prensiplere dayanan ilmî bir plan dahilinde, uzun vadeli, köklü ve esaslı tedbirlerle, özellikle bölge kalkınma plânları şeklinde başarılı olabileceği öngörülmüştü. Öyle ki, başka ülkelerde, bahsedilen bölge plânları kabilinden, çok yönlü kalkınma plânları çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve başarıya ulaşmış toprak reformu örnekler vardı. Bunlara örnek olarak İspanya'da 1952'den beri başarı ile uygulanan Badajoz plânı verilmişti. İspanya'nın Badajoz vilayetinde uygulanmak üzere hazırlanan bu plân, adı geçen bölgenin kaynaklarından, bütün

[682] Ecvet Güresin, "Toprak Reformu Hakkında", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1960, s. 2, 5.

ekonomik sektörlerin ortaklaşa ve iş birliği halinde faydalanması esasına dayanmakta ve bu sektörlerin en önemlisini tarım sektörü işgal etmekteydi. Plânda tarım işletmelerinin modern hale getirilmesine geniş yer ayrılmış, zirai gelişmenin sağlanması için, öncelikle endüstrinin geliştirilmesi fikri benimsenmişti. Zirai işletmeler, ferdi mülkiyetteki aile çiftlikleri olarak düzenlenmiş, sınai tesislerin kurulmasında ise özel teşebbüse öncelik tanınmıştı. On dört yıl içerisinde gerçekleştirilmesi düşünülen plânın ilk sekiz senelik diliminde olumlu netice alınmıştı. Bu yüzden toprak reformunun çok cepheli bir iş olduğunu işaret eden görüşler mevcuttu. Kadircan Kaflı'ya göre de öncelikle bu işi zirai reform çerçevesinde düşünmek, sonra da çok yönlü tasarlamak ve mutlaka sınai gelişme ile ayarlamak gerekli görülmüş, toprak reformunu tek kalem olarak yalnız kabul etmek eksik kabul edilmişti.[683]

Türkiye'de ortaya konuş tarzıyla toprak reformunun Anayasal açıdan incelendiğinde bazı noktalar ön plana çıkmıştı. Anayasa'nın 37. maddesi gereğince;

> *"Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gereken tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır. Toprak dağıtımı, ormanların küçülmesi veya diğer toprak servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz."*

Maddeden anlaşıldığına göre devlet, önce toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek zorundaydı. Topraksız olan veya yeteri kadar toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak devlete ait bir iş olmakla beraber sağlanan bu toprağın verimli olarak çalıştırılması da hükmün şartı olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla sadece toprak sağlanması, verimli olarak işletilmesi gerçekleştirilmedikçe tek başına anlamlı olmamaktaydı. Buna bağlı olarak da Anayasanın söz konusu hükmü tam olarak uygulanmamış olacaktı. Şöyle ki, Anayasanın devlete verdiği vazife ile bu vazifelerin gerçekleştirilmesi için devletin ihtiyari olarak kullanacağı yetki birbirinden ayrıydı. Devlet, önce vazifesini yapacak, sonra vazifesinin tahakkuku için icap ederse yetkisini kullanacaktı. Toprağını verimli

[683] Kadircan Kaflı, "Toprak Reformu Örnekleri…", **Tercüman**, 7 Haziran 1964, s. 3.

olarak işleten, bunun için ve hatta daha verimli bir halde işletebilmek adına yatırımını yapmış, bu topraktan gereği kadar istifade etmekte olan bir kişinin toprağını kamulaştırıp dağıtmak 37. maddenin ilk hükmüne uymayacak yanlış bir durum ortaya çıkabilecekti. Dolayısıyla böyle bir toprağın küçük parseller halinde bölünüp toprak reformu yapıldığını öne sürmek belli bir doğrultuda siyasi bir menfaat temin edebilecek fakat toprağın verimli olarak işletilmesi prensibini tamamen ortadan kaldırabilecekti. Bu durumun da Anayasa'nın öngördüğü ilkelere aykırı düşeceği yönünde endişeleri akla getirmekteydi. Böylelikle de devlet, toprağın verimli bir şekilde işletilmesi için gerekli tedbirleri alma vazifesini yerine getirmemiş olacaktı.[684]

3.2.3. Toprak Reformunu Yasalaştırma Çabaları

3.2.3.1. Toprak Reformunda Tasarı Hazırlıklarının Gündeme Gelmesi

1960 yılının Temmuz ayının son günlerinde bir toprak reformu yapılması hususunda çalışmalara başlandığı ve bunun Milli Birlik Komitesinin idaresi döneminde tatbikata konulacağı belirtilmiştir. Geçmiş dönemlerde parti iktidarları tarafından durumun oy açısından ele alındığı, bu yüzden hallolması gereken bir mesele olarak ortaya çıkan toprak reformunun ihmale uğraması kaygısını taşıyan öngörüler çalışmaları hızlandırmaktaydı. Toprak reformu yapılırken dikkat edilecek hususlar küçük toprakları birleştirerek büyütmek ve büyük toprak sahiplerinin arazilerini de belli bir oran dahilinde toprağı bulunmayan çiftçilere dağıtmak biçiminde tezahür edeceği tahmin edilmişti.[685]

Tarım Bakanı Feridun Üstün, reform konusunda bir ana program hazırlandığını belirtmişti. Üstün'e göre, toprak reformunun gerçekleştirilebilmesi için dört şartın yerine getirilmesi gerekli görülmüştü. Bunlar aşağıdaki gibiydi;

> *"1-Veraset yolu ile toprağın küçük parçalara ayrılması önlenmelidir.*
>
> *2-Orman içinde yaşayanlar başka yerlere nakledilmeli, topraksız vatandaşlar kısa zamanda toprak sahibi olmalıdır.*

[684] Talât Asal, "Torpak reformu", **Son Havadis**, 3 Kasım 1964, s. 1, 7.
[685] **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1960, s. 1.

3-Derebeylik sistemini andıran şekil geniş topraklara sahip olanların arazileri gözden geçirilmeli ve en adil yol bulunmalıdır.

4-Toprak reformu tahakkuk ettirilmeden önce ziraî kalkınma programı hazırlanmalıdır.''[686]

Milli Birlik Komitesi tarafından yapılması düşünülen toprak reformuna ait hazırlıklar başlatılmıştı. Buna istinaden ilk olarak bazı bakanlıklara gönderilen yazıda; kimlerin elinde ne kadar toprak bulunduğu, toprak reformunun nerelerde yapılabileceği ile hangi miktar ve esasların temel alınmasının uygun olacağı sorulmuştu.[687]

Toprak reformu ile ilgili hazırlanan tasarının Başbakanlığa sevk edilmesi düşünülmekteydi. Projenin ana hatları şunlardan ibaretti:

''1-Bir köylü ailesi geçinebilmesi için en az 120 dönüm araziye sahip olacaktı. Bu miktar Orta Anadolu köylüleri için tespit edilmişti. Narenciye ile uğraşan çiftçiye 5-10 dönüm ve bağcılık ile iştigal edenlere de aynı şekilde 10 dönüme kadar arazi verilecekti.

2-Köylünün toprağını sürüp ekebilmek için gerekli aletleri, hayvanları ve diğer malzemeleri alabilmesi için 10 bin liralık uzun vadeli tesis kredi açılacaktır.

3-Köylü aileleri toprağın işletilmesinin devamının sağlayacak kısa vadeli üç bin liralık işletme kredisinden de istifade ettirilecektir.

4-Köylüye verilen kredilerin yerinde kullanılıp kullanılmadığını kontrol etmek üzere, 500 köylüye bir ziraat memuru verilecektir. Bunlar kredileri yerinde sarfetme şeklini öğretecek ve talimata uymayanlara gerekli cezaî müeyyideleri tatbik edeceklerdir.

5-Toprak reformu evvela güneydoğu bölgesindeki 20 vilâyette tatbikata hemen geçilecektir.

6-Büyük arazi sahipleri, ancak küçük köylünün sahip bulunduğu arazinin yüz ölçümünden 5 misli geniş araziye sahip olabilecektir.

7-Kanun yürürlüğe girdikten sonra köylülerin durumları tekrar gözden geçirilecek ve Orta Anadolu'da 120 dönümden az arazisi olanların durumları tashih edilerek 120 dönüme çıkarılacaktır.

8-Şehirlerde oturan büyük çiftlik sahiplerinin arazisi de tevzie tabi tutulacaktır.''[688]

Toprak Reformu için yapılması planlanan çalışmalara göre; küçük toprak parçalarının birleştirilmesi düşünülmekteydi. Yapılması planlanan bir diğer değişiklik de küçük arazi parçalarının rıza dahilinde birleştirilmesi hususu idi.

[686] **Tercüman**, 27 Temmuz 1960, s. 1, 5.
[687] **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1960, s. 1.
[688] **Son Havadis**, 19 Ocak 1961, s. 1, 5.

Böylelikle arazilerden alınan verimin de artırılması beklenecekti. Birleştirme yapılmadan evvel toprak sahiplerinin fikrinin alınacağı fikirler alındıktan sonra bir inceleme komisyonunun oluşturulacağı ve komisyonun incelemelerini tamamladıktan sonra ilgili kişilere geri döneceği varsa itirazların alınacağı ve ortaya çıkacak olan masrafların devlet tarafından karşılanması planlanmaktaydı.[689]

Toprak Reformu Kanun Tasarısının 1961 yılının Haziran ayı içerisinde Temsilciler Meclisine sunulması beklenmekteydi. Tasarı ile toprak dağıtımından yaklaşık olarak 600 bin çiftçi faydalanacaktı. Bu çiftçiler tasarıya ilişkin programlar için Amerikan yardımlarından yararlanacaktı. Toprak Reformu Tasarısının uygulanabilmesi için bütçeye 1 milyar lira ödenek eklenmesi düşünüldü. Dağıtılacak olan toprakların bedeli uzun bir vade ile 20 yıl taksitle alınacaktı. Büyük ve işlenmeyen arazilerin kamulaştırılmasında bedelin 10 yılı geçmeyecek şekilde taksitler halinde ödeneceği ifade edilmişti. Devletin ekonomik durumunun müsait olduğu hallerde kamulaştırılan arazilerin bedelinin peşinen ödenebilecekti.[690]

Türkiye'de tarım sektörü açısından karşılaşılan sorunlardan biri arazinin köylü nüfusun oranına göre küçüklüğü ve bunun doğurduğu sonuç olarak işletmelerin küçüklüğü ile arazinin aileler arasındaki dağılımı olmuştur. 1961 yılı itibariyle çiftçilerin % 75'i tarım arazilerinin % 29'unu işletirken geri kalan % 25'lik kesim arazilerin % 71'ini işletmekteydi. Bu durumun kişi başına düşen çiftçi gelirini olumsuz etkilediği öne sürülmüştü. Çiftçilik ile uğraşan köylünün kişi başına düşen geliri 950 TL olarak verilmişti. Bu rakam, tarım dışı faaliyetlerden elde edilen gelirler ile tarımdan elde edilen gelirler karşılaştırıldığında tarım gelirlerinin üç kat daha az olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktaydı. Bunun için Devlet Planlama Teşkilatının hazırladığı 1962 geçiş programına göre, işletmelerin uygun büyüklüğe ulaşması için bölme ya da birleştirme ve değerlendirme için teşkilatlanma, arazilerin kullanımı ile mülkiyet rejimi arasında bir denge kurulması savunulmuştur. Bu zamana kadar çiftçiyi topraklandırma konusu ile meselenin çözülmeye çalışıldığı, en iyi hal yolunun iyi hazırlanmış bir "Tarımsal Reform" yolu olduğu görüşü ön plana çıkmıştır.[691]

[689] **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1961, s. 1, 5.
[690] **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1961, s. 1.
[691] **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1961, s. 1, 5.

3.2.3.2. I. Koalisyon Hükümeti Dönemi

24 Kasım'da toprak reformu ile ilgili bir açıklama yapan I. Koalisyon Hükümetinin ilk Tarım Bakanı Cavit Oral, MBK döneminde hazırlanan kanunun yeni baştan ele alınacağını ve ülke şartlarına uygun hale getirilip uygulamaya sokulacağını belirtmiştir. Oral, toprak reformunun uygulanmasının tarıma faydalar getireceğini, uygulamaya sokmada ve tatbik edilmesinde birtakım sıkıntılar olabileceğini fakat ciddiyetle ve samimi bir uygulama biçimi benimsenirse bu sıkıntıların da ortadan kalkacağını beyan etmiştir.[692] Toprak reformunun bir bütün halinde ele alınması hususunda, bu döneme kadar gerçekleştirilen çalışmalar, bir tasarı hazırlığına girişilmesi ya da tasarı hazırlığının gündeme gelmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durum basına da bu şekilde yansımış, reform üzerindeki çalışmaların daha ziyade hazırlık safhasında olduğu görülmüştür.

3.2.3.2.1. Toprak Ağaları Meselesi

Toprak reformu üzerine düşünceler bağlamında, "ağanın yerinde devlet" ikame eden bir sistem bulma zorunluluğu ileri sürülen görüşlerden biriydi. Buna göre, devlet, çok büyük toprakları, kanun çerçevesinde kamulaştırırken, parsellemeli, topraksız çiftçiye dağıtmalı, ancak toprağı işletme hakkını onlara bırakmamalıydı. Mülkiyeti köylünün olan, parça arazilerden birleşik büyük işletmeler kurulması beklenirken, makine ve sulama tekniğinin buralara getirilmesi talep edilmiştir. Tarım uzmanları, öğretmenler, teknisyenlerin olması da önemli bulunmuş, köylü kendi toprakları üzerinde yetişirken hem de yetiştirme çabasında olması gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunlar gerçekleşirken imece usulü de terk edilmemeliydi.

Büyük işletmenin mahsulleri tek elden toplanırken, büyük harman yapılmasına da dikkat edilmeliydi. Kendi taşıtları ile ürünleri dağıtabilen söz konusu kooperatif işletme sistemi ile ilk ağızda köylünün ihtiyaçlarının karşılanması ve paranın onlara dağıtılmasının uygun olacağı işaret edilmiş, ucuza alım satım mağazaları kurularak sistemin hızlandırılması mümkün görülmüştü.

Her köyü ya da her işletmeyi kendi kendine yetebilen bir yapıya kavuşturabilmek için; toprağa hissedar olan her köylü ailesi adına bir mesken fonu kurulması, bir büyük meblağın da ortak çiftliğin işletme sermayesi olarak ayrılması

[692] **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1961, s. 1, 5.

sağlanmalıydı. Bunlar gerçekleştirilebilirse, en az beş bin nüfuslu, modern elektrikli, içme suyu mevcut konforlu daha yaşanabilir köyler vücut bulacaktı. Buna bağlı olarak, o köyler, okulunu ve camisini kendi yaptıracak, bunları kendi imkânları ile hayata geçirebilecekti. Öğretmenini, dişçisini de çağırabilecek, barındırabilecek safhaya gelen köyler, böylelikle kentteki nüfus sıklığının azalmasını da sağlayacaktı. Köye giriş kapısında iktisat daha önemli görülmüş, eğitim ve öğretimin dolayısı ile diğer ihtiyaçların buna bağlı bir şeklide gelişeceği öngörülürken, bu sistemin hayvancılık ve diğer kollarda da uygulanabileceği varsayılmıştır.[693]

Milli Birlik Komitesinin çıkarmış olduğu 105 numaralı Kanun ile yurdun çeşitli yerlerinden 55 ağanın yeri değiştirilmiş ve mallarına el konmuştu. Kanunun gerekçesinde; içtimai bakımdan feodal sistemin izlerini devam ettiren bir taraftan da halkı istismar ederek zararlı faaliyetlerde bulunan ve memleketin menfaatlerine aykırı hareketi görülenlerin bulundukları yerlerden başka yerlere nakil edilmeleri vesilesi ile söz konusu olumsuz durumların engellenmeye çalışılması düşüncesi hakimdi.[694] 19 Ekim 1960 tarihinde kabul edilen kanunda yukarıda belirtilen gerekçedeki zararlı faaliyetlerde bulunanlar için *"Mahallin en büyük idare âmirinin sorumluluğu altında emniyet makamları tarafından yapılan tahkikat neticesi sabit olanlar ile bunların dördüncü dereceye kadar (bu derece dâhil) kan ve sıhrî hısımlarından lüzum görülenler İçişleri Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulu kararı ile, o mıntıkaya bir daha gelmemek üzere, yurt içinde başka yerlere bu ek kanun hükümlerine göre nakil ve iskân edilebilirler"*[695] hükmü bulunmaktaydı. Ancak seçimlerden sonra bu ağalar gruplar halinde Başbakanlığa gelerek güç şartlar altında bulunduklarını ve yeniden eski yerlerine iade edilmelerini talep etmişlerdi. Buna bağlı olarak milletvekilleri Meclis içinde harekete geçmişlerdir. Başbakan İnönü konu ile ilgililerle görüştükten sonra 8 Aralık 1961'de Başbakanlıktan İçişleri, Tarım ve İmar-İskân Bakanlıklarına bir tebliğ yayınlanmış, tebliğe göre 55 ağanın topraklarının tevzisinin, mallarının Hazineye devrinin ve iskân işlerinin durdurulması bildirilmiştir. Öte yandan 105 numaralı kanunun kaldırılması için Mecliste çalışmalar devam etmekteydi. Dört parti üyesi yüz milletvekili söz konusu kanunu kaldıracak

[693] Ahmet Kabaklı, "Ağa yerine devlet..", **Tercüman**, 19 Şubat 1962, s. 2.
[694] **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C. 2, Birleşim: 24, 17.10.1960.
[695] 105 numaralı Kanun için bkz. **TBMM Kanunlar Dergisi**, Cilt: 43, s. 240; **Resmî Gazete**, 25.10.1960, S. 10638, s. 2405.

tasarı üzerinde çalışmalar yapmışlardı.[696]Buradan anlaşıldığı gibi MBK tarafından çıkarılan 105 numaralı Kanun ile başlayan düzenleme, 1961 seçimleri sonrasında farklı bir yöne evrilmiş, siyasi sebeplerin de etkili olması ile siyasi partilerin söz konusu düzenlemeden vazgeçme durumları söz konusu olmuştu.

Basındaki yorumlara bakıldığında söz konusu kanuni düzenlemeden yavaş yavaş geri adım atıldığı, uygulamanın sembolik bir şekilde kaldığı ve daha kalıcı düzenlemelere ihtiyaç duyulduğuna yönelik görüşlerin bulunduğunu görmekteyiz. Akşam gazetesinde köşe yazıları bulunan gazeteci ve yazar Müşerref Hekimoğlu; ağalık sorununun Türkiye için uzun yıllardan beri gelen bir mesele olduğu, bu yapının elli beş ağanın yer değiştirmesiyle, malların kamulaştırılmasıyla değişemeyeceği, yüzyılların kalıntısı bir sistemi değiştirmek için elli beş ağaya el uzatmanın sembolik biçimde bir uygulamadan öte gitmediği yönünde eleştirilerde bulunmuştu. Buna göre ağaları sürmekle bu sistem sona ermiyor, sürülenin yerine yenisi geliyordu. Dolayısıyla bu sosyal yapıyı değiştirmek için köklü reformlara ihtiyaç vardı. Sosyal ve ekonomik manada köylü için onun isteklerinin karşılanması maksadıyla ağanın yerini tam manasıyla devletin alması gerekmekteydi.[697] 55'ler ismi verilen toprak ağaları ve şeyhlerin memleketlerine dönmeleri için partiler arası bir teklif yapılmıştı. Bu kanun teklifini CHP, CKMP, YTP ve AP'den 51 milletvekili imzalamıştı. Milli Birlik Komitesi idaresi sırasında çıkarılan 105 sayılı kanunla, Doğu'daki 55 şeyh ve ağa başka yerlere sürülerek gayrimenkulleri satışa çıkarılmıştı. 51 milletvekilinin imzasını taşıyan teklif, bu kanunun yürürlükten kaldırılması ve ağalara haklarının iade edilmesini hedef tutmaktaydı.[698]

İçişleri Komisyonunun 17 Ocak 1962'de Osman Sabri Adal başkanlığında yapmış olduğu toplantıda Mecburî İskân Kanunu ele alınmıştır. Toplantıda 105 sayılı Mecburî İskân Kanunu'nun Anayasaya aykırı olup olmadığı tartışılmıştı. Tartışma neticesine komisyondaki tüm parti üyelerinin ittifakla aldığı karada kanunun Anayasa'ya aykırı olduğu belirtilmiştir. Komisyon daha sonra yapacağı toplantılarda kanun teklifini müzakere edecekti.[699]

[696] **Cumhuriyet**, 9 Aralık 1961, s. 1, 5.
[697] Müşerref Hekimoğlu, "Bana Kalırsa... Ağalar Dönüş Yolunda", **Akşam**, 14 Aralık 1961, s. 2.
[698] **Tercüman**, 15 Aralık 1961, s. 1.
[699] **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1962, s. 1.

Mecburi İskân Kanunu'na göre yerleri değiştirilen 55 ağa mümessilleri vasıtası ile yerlerine iade için 23 Ocak 1962'de yine harekete geçmişlerdir. Buna göre ağaların temsilcileri İçişleri Bakanlığına müracaat etmiş ve iskân kararnamesinin iptal edilerek haklarının iadesini talep etmişlerdir. Aralarından bir temsilci vasıtasıyla basına açıklama yapan ağalar şayet bu durumun uzatılması halinde kendi yerleşim yerlerine döneceklerini ve bunu da Anayasa'da tanınan direnme hakkına dayandırarak yapacaklarını ifade etmişlerdir.[700] Bunun bir bakıma devletin otoritesine meydan okuma anlamına geldiğini de söyleyebiliriz.

II. Koalisyon Hükümetini teşkil edecek olan CHP, YTP ve CKMP müşterek Meclis Grupları 24 Haziran'da ayrı ayrı yaptıkları toplantılarda parti liderleri tarafından imzalanmış olan protokolü tasdik etmişlerdi. Bu protokolde 55 ağa meselesi ile ilgili olarak 2510 sayılı İskân Kanunu'na ek 105 sayılı Kanun ile mecburi iskâna tabi tutulan ağaların hakkında bazı kararlara varılmış ve bu kanunun kaldırılması prensip olarak kabul edilmiştir.[701] 10 Eylül 1962'de 105 sayılı Kanun'un kaldırılmasına dair kanun teklifi verilmiştir. Teklifin Millet Meclisinde görüşülmesi sırasında söz alan milletvekillerinin konuşmalarında söz konusu kanunun kaldırılmasına dair ön plana çıkan gerekçe, Anayasa'ya aykırılık meselesi olmuştu. Mardin Milletvekili Esat Kemal Aybar, 105 sayılı Kanun'un Anayasa ile bağdaşmayan noktalarına değinmiş, bunlardan birinin Anayasa'nın bütün vatandaşlara yerleşme ve seyahat hürriyeti tanıyan 18. maddesi ile ilgili olduğunu belirtmişti. Buna göre, 105 sayılı Kanun'a tabi tutulanların belirlenmiş bir ilde yerleşmeye mecbur edilmesinin ve seyahat haklarının kısıtlanmasının Anayasa'nın ilgili maddesine aykırı olacağını düşünmüştü. Aybar, Anayasa'nın 36. maddesinin ise mülkiyet hakkını teminat altına aldığını, 105 sayılı Kanun ile iskâna tabi olanların mallarının resmi tasfiyeye tabi tutulduğunu ifade etmiştir. Bunların yanı sıra cezanın şahsiliğine de temas etmiş, 105 sayılı Kanun ile bir şahsın işlemiş olduğu bir suçtan dolayı yakınlarının dahi sürgüne tabi olmasının doğru olmayacağını kaydetmişti. Konya Milletvekili İrfan Baran da kanunun Anayasa'ya aykırı olması nedeniyle kaldırılmasının uygun olacağını açıklamıştı. İçişleri Komisyonu Sözcüsü Edirne Milletvekili İlhami Ertem, hiçbir mahkemeye çıkmadan yapılacak bir idari tahkikat

[700] **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1962, s. 1, 5.
[701] **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1962, s. 1, 5.

sonucunda bir kişinin başka bir yere nakline karar verilmesinin Anayasa'ya aykırı olacağını vurgulamıştı. Mardin Milletvekili Talât Oğuz ise meseleye farklı bir açıdan bakarak, *"Asıl dava Doğu'nun iktisadi, içtimai, ticari yönünü maarif alanını, kalkındırma davasıdır. Şunu veya bunu iskân etmekle derde deva bulunmaz."* şeklinde bir konuşma gerçekleştirerek konunun sosyal yönüne dikkat çekmişti.[702] Nihayetinde 12 Eylül 1962'de, 19 Ekim 1960 tarihli ve 105 sayılı Kanun'nun kaldırılması hakkındaki kanun teklifi kabul edilmiştir.[703]

3.2.3.2.2. Toprak Reformunun Yeniden Gündeme Gelmesi

Toprak reformu meselesi, Birinci Koalisyon Hükümetinin lüzumuna mutlaka inandığı başlıca reformlar arasında yer almaktaydı. Bu başlıca reform planları; vergi adaletini sağlayacak vergi reformu, topraksız köylüyü toprak sahibi yapacak ve büyük toprak sahiplerinin köleliğinden kurtaracak olan toprak reformu, gecekondu ve mesken davasını halledecek büyük iskân plânının hazırlanması, işçiye grev hakkını verecek kanunun bir an evvel hazırlanması ve toplu sözleşme akdi meselesinin kısa zamanda halledilmesi olarak öncelikli görülen başlıklar olarak verilmişti. Bunlardan toprak reformu meselesinde de kararlı ve ısrarlı bir yol takip edilmesi hedeflenmişti. Yeni Anayasanın vermiş olduğu imkândan istifade etmeyi düşünen hükümet, icabında büyük toprak sahiplerinin topraklarının bedelinin Anayasanın koyduğu şartlar dahilinde ödeyerek kamulaştırmayı düşünmekteydi.[704]

Bütçe karma komisyonu toplantısında Tarım Bakanı Cavit Oral, dönem itibariyle tarım hakkındaki gelişmelerden bahsetmiştir. Bütçe imkânsızlıkları dolayısı ile Türkiye'nin bu yılda gereği gibi tarıma önem vermeyeceğini ve yapılacak işlerin durumu idare etmekten öteye gidemeyeceğini ifade ile memleketin kendi buğdayını dahi temin edemeyecek duruma geldiğini, buğday ithal edilmediği takdirde ülkeyi oldukça sıkıntılı günler beklediğini belirtmişti.[705]

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 16 Mart 1962'de Tarım Bakanlığında yaptığı konuşmasında, toprak reformunu rejimi kurtarmanın yegâne yolu olarak gördüğünü

[702] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 6, Birleşim: 114, 10.9.1962, s. 387-393.
[703] Oylamaya 450 milletvekilinden 296'sı katılmış, 4 çekimser oya karşılık 292 kabul oyu ile 105 numaralı Kanun'un kaldırılması kararlaştırılmıştı. **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 6, Birleşim: 115, 12.9.1962, s. 473.
[704] **Tercüman**, 2 Mart 1962, s. 5.
[705] **Son Havadis**, 19 Ocak 1962, s. 1.

belirtmiştir. Gürsel üretimde verimliliğin artırılmasına da değinirken, buğdayın Amerika'dan yardım şeklinde temin edildiğini bunun sağlanamaması durumunda Rusya gibi başka ülkelere başvurulacağını bu ihtiyacın bir an evvel içeriden öz kaynaklarla sağlanması hususunda toprak reformunun önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Bakan Oral ise reformun uygulama safhasında önemli zorluklar olduğunu bildirmiş ve reformun en kısa süre zarfında Meclise sevk edileceğini söylemişti.[706]

Tarım Bakanı Cavit Oral 19 Mart 1962'de basın mensuplarına toprak reformu ile ilgili bir demeç vermiştir. Bu demeçte toprak reformunun esaslarını bildiren Oral, Türkiye'nin kalkınmasında toprak reformunun muhakkak olarak ele alınması gerektiğini belirtmiş, kalkınma önündeki engeller açısından ilk problem olarak toprak reformunu görmüştür. Zirai problemlerin ana sebeplerinden birinin işletmelerdeki dengesizlik olduğunu kabul etmiştir. Modern toprak rejimi anlayışının birisini de mülkiyet haklarına riayetin yanında belli bir dengenin sağlanması ve ferdin bu düzenin icaplarına uygun bir şekilde topraktan faydalanmasına bağlamıştır. Oral, memleketin sosyal ve ekonomik bünyesine uygun dengeli bir toprak rejiminin yaratılması gerektiğini, bu rejime göre dağıtılacak olan topraklardan verim elde edilmesi adına toprağı iyi işleyecek kimselere verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca çok parçalara ayrılmış toprakların birleştirilerek büyük ve orta ölçekli işletmelerle ekonomik açıdan daha fazla katkı sağlayabilecek çalışmaların ortaya çıkarılmasını toprak reformunun ana esaslarından biri olarak kabul etmişti. Bunların dışında Bakan Oral; ortakçı, kiracı ile çalışanların da mal sahibi ile mütekabiliyet esasına bağlı menfaat ve haklarının belli bir nizama sokulmasını toprak reformu açısından önemli bulmuştu.[707]

Toprak Reformu Kanun Tasarısı 9 Haziran'da Bakanlar Kuruluna verilmiş, bir basın toplantısı yapan Cavit Oral, tasarının ana hatlarını izah etmişti. Tasarıdaki başlıca hükümler şöyleydi:

> *"1-Türkiye'de hiçbir aile, 5000 dönümden fazla araziye sahip olamayacaktır. Sulu arazide bu miktar 2000 dönümü aşamaz.*

[706] **Cumhuriyet**, 17 Mart 1962, s. 1, 5.
[707] **Cumhuriyet**, 20 Mart 1962, s. 1, 5.

2-Her ailenin en fazla sahip olabileceği arazi miktarı toprağın kuraklık derecesine göre değişir. Topraklar, kurak, yarı kurak, nemli, yarı nemli arazi olarak dört bölge halinde mütalâa olunur.

3-Aile başına dağıtılacak toprak, 150-200 dönümden az olamaz. Arazi ile birlikte ziraat aletleri de verilmesi şarttır.

4-Kamulaştırılacak arazinin bedeli, Anayasa hükümlerine göre ödenir.

5-Pamuk bölgesinde bir ailenin en fazla sahip olabileceği arazi 4000 dönümdür. Arazi sulak ise bu miktar 2000 dönümdür.

6-Kiracılık ve ortaklık bertaraf edilinceye kadar bazı esaslara bağlanacaktır.

7-Arazinin, veraset yolu ile parçalanması önlenecek, parçalanan arazinin birleştirilmesi teşvik olunacaktır."[708]

Tasarıya baktığımızda çiftçi ailelerinin geçimini temin eden toprağın bölünemez bir şekle sokulması, arazilerin sınırlarının bulundukları bölgenin ve toprakların özelliklerine göre tespit edilmesi gibi hususların daha evvel Atatürk'ün toprak reformu hakkında 1937 yılında gerçekleştirdiği konuşmasında yer aldığını görmekteyiz.[709]

Tarım Bakanının izahına göre, toprak reformunun gayesi Türkiye'de ziraat arazisinin sosyal adalete uygun, muvazeneli bir şekilde benimsenmesini sağlamak, mülkiyet dağılımında tekelleşmeyi önleyerek toprağı işleyene vermek, toprağı bulunmayan veya yetmeyen çiftçileri geçimlerini sağlayacak büyüklükte arazi sahibi yapmak ve gerekirse bunların gerçekleşmesi için kredi de dahil bütün teknik yardım ve vasıtaları sağlamak, dağınık haldeki mülkleri toplulaştırmak olarak verilmişti. Bu tasarı MBK hükümeti zamanında hazırlanan tasarıdan çok farklı bulunmaktaydı. Mesela MBK hükümeti zamanında bir vatandaşa 20 bin dönüm arazi hakkı tanındığı halde, yeni tasarıda en fazla 5 bin dönüm araziye sahip olabileceği belirtilmekteydi. Beş bin dönümden fazla arazi dağıtılacaktı. Bilhassa tarla ve arazilerini kiraya ve ortağa verecek vatandaşların ellerinden hemen hemen bu alınmış ve daha ağır şartlar koşularak ortakçılığın ve kiracılığın önüne geçilmesi düşünülmüştü. Ayrıca her bölgeye göre vatandaşın geçinebileceği kadar arazi sahibi olabilmesi ayarlanmış ve bu miktar örneğin İç Anadolu'da arazinin kurak ve nemli oluşuna göre 150 ile 200 dönüm arasında tespit edilmişti. Söz konusu izahatın basına yansımasına göre, toprak

[708] **Akşam**, 10 Haziran 1962, s. 1.
[709] Eraslan, "Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı", s. 2003.

reformu meselesi yalnızca bir toprak dağıtımı olarak ele alınmamış, toprağın işletilmesi mevzuunun halledilmesi de göz önünde bulundurulmuştu.[710]

3.2.3.3. II. Koalisyon Hükümeti Döneminde Toprak Reformu

Yeni hükümeti teşkil edecek olan CHP, YTP ve CKMP müşterek Meclis Grupları 24 Haziran'da ayrı ayrı yaptıkları toplantılarda parti liderleri tarafından imzalanmış olan protokolü tasdik etmişlerdir.

İktisadi kalkınma için önemli olan idarî reformların ve toprak reformunun gerçekleştirilmesi için gereken tedbirlerin alınacağı ifade edilirken, işçi meselelerinde işçi ve işverenin karşılıklı güven içerisinde çalışma hayatını sürdürebilmesi yönünde gerekli yasal düzenlemelerin yapılacağı kayıt altına alınarak prensiplerin içerisine sokularak söz konusu protokol içerisine girmiştir. Ayrıca hükümet programında da Anayasa'ya, ülkenin gerçeklerine ve zirai kalkınmanın ihtiyaçlarına uygun bir toprak reformunun gerçekleştirileceği hususu yer almıştır.[711]

Toprak reformunu da ilgilendiren 55 ağa meselesinde 2510 sayılı İskân Kanununa ek 105 sayılı Kanun ile mecburi iskâna tabi tutulan ağaların hakkında bazı kararlara varılmış ve bu kanunun kaldırılması prensip olarak kabul edilmiştir. Bu ağaların kamulaştırılan topraklarından 5 bin dönüme kadar olan toprakları kendilerine iade edilecek, şayet bunların içinde tevzi olunan kısımları varsa iadesi söz konusu edilmeyecektir.[712]

3.2.3.3.1. Toprak Reformu Tasarısında Değişiklik Yapılması

Tarım Bakanı Mehmet İzmen'in 14 Eylül 1962'de yaptığı açıklamada, toprak reformu tasarısının bir sonraki ay Meclise sevk edileceği ve muhtemelen 1963 yılında uygulanmaya başlanacağı söylenmiş ve tasarıda yapılan bazı değişiklikler açıklanmıştı. Bu değişiklikler şunlardı:

1-Toprak dağıtımının ve reformunun bir an önce tatbiki için Türkiye bölgelere ayrılacak ve buralarda kadastro çalışmaları yapıldıkça kanun hükümleri yerine getirilecektir.

2-Toprakların verimsiz ünitelere bölünmesini önlemek için Veraset Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılacaktır.

---

[710] **Son Havadis**, 10 Haziran 1962, s. 1, 5.
[711] **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, s. 1491.
[712] **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1962, s. 1, 5.

3-Reform bölgeleri ayrıldıktan sonra buralarda gayrimenkul alım satımı ve devri durdurulacaktır.

4-Dağıtılacak toprak ölçüsü toprağın cinsine, bulunduğu bölgeye, verimliliğe ve bir aileyi besleyecek kadar hububat yetiştirme esaslarına göre tespit edilecektir.

5-Büyük toprak sahiplerine bırakılacak arazi azamî 5 bin dönüm (bu ölçü verimsiz topraklar için) olacak, dağıtılacak nispet olarak eski tasarıda belirtilmiş olan ellide bir oranı çok verimli bölgelerde daha yüksek tutulacaktır.

6-Köylünün, bilhassa küçük toprak sahiplerinin kooperatif yolu ile çalışmaları için teşvik edici tedbirler alınacaktır.[713]

Tarım Bakanı Mehmet İzmen, yaklaşık yedi ay sonra 20 Nisan 1963'de kanun tasarısının hükümete verildiğini, bir ay içinde Meclise intikal edeceğini bildirmişti. Toprak reformu ile ilgili olarak hazırlanan tasarının bakanlıklar arası iktisadî iş birliği kurulunda olduğunu belirten Bakan İzmen, tasarının ziraî bir reform tasarısı olduğunu, fakat bunun toprak reformu diye ifade edildiğini beyanla bir toprak dağıtımı şekli olduğunu açıklamıştı.

Türkiye'de 1963 yılında bugüne kadar yağış şartlarının çok müsait geçtiğini onun içinde de verimin kuvvetli olacağının tahmin edildiğini söyleyen Bakan, 1963 Mart sonu hesaplarına göre ekilen arazi miktarının 11 milyon 427 bin hektar olduğunu bunun 7 milyon 375 bin hektarının buğday, 2 milyon 319 bin hektarının arpa, 25 bin hektarının pamuk olduğunu açıklamıştır. Diğer 1 milyon 622 bin hektarı da çavdar, yulaf, kablıca, mahlut, bakla, bezelye, nohut, fig, burçak, afyon ve keten teşkil etmekteydi. Bu rakam geçen sene 13 milyon 681 bin hektar olup yaz ekimi ile birlikte geçen seneki rakamı yüzde 10 nispetinde geçebilecek ve bu suretle zirai ekimin son raddesine gelinecekti. Fakat gelecek senelerde ekilmiş arazi miktarı azaltılacak ve meralardan alınmış olan sahalar tekrar mera haline getirilecek azaltılan ekim sahaları ise kültüre edilmek suretiyle kuvvetlendirilecekti. Bakan bundan sonra ormancılık, toprak, su ve erozyondan ziraî mücadeleye, sanayi ve devlet üretme çiftlikleri çalışmaları hakkında bilgi vermişti.

Türkiye'de büyük bir hızla ilerleyen erozyonu, yapılan bütün çalışmalara rağmen önlemek mümkün olmayacaktı. Yapılan bir açıklamaya göre Türkiye'de

[713] **Akşam**, 15 Eylül 1962, s. 5.

erozyonun tam anlamıyla önlenebilmesi için 100 milyar liralık bir yatırım yapmak icap etmekteydi. Türkiye'de rüzgâr ve yağışlardan dolayı meydana gelen erozyon ekim sahalarının daralması ve toprağın kuvvetinin azalmasına sebep olmaktaydı. Memleket arazisinin yüzde ellisinde şiddetli ve orta dereceli erozyonlar mevcuttu. Ülkedeki ziraat için büyük bir tehlike olan erozyonun önüne geçebilmek için Tarım Bakanlığı devletin büyük miktarda yatırım yapmasına imkân olmadığını bildirmekteydi.[714]

Topraksız köylüler ilk defa olmak üzere, toprak reformunun bir an evvel gerçekleştirilmesini istediklerini belirtmek ve gecikmeyi protesto etmek için 28 Nisan 1963'de Adana'da sessiz bir yürüyüş gerçekleştirdiler. Gösterinin Adana'da o döneme kadar tertiplenen en büyük sessiz yürüyüş olduğu öne sürülmüştü. "Büyük Atatürk'ün köylüsü topraksız yaşayamaz", "Köylünün yarasına merhem olacak en büyük ışık, Toprak Reformudur", "Olur mu böyle olur mu, topraksız köylü olur mu?" dövizlerinin dikkat çektiği yürüyüşte Adana Hükümet Konağı önünde düzenleme heyetinden Avukat Kemal Hakgüder kısa bir konuşma yapmış, davalarını Vali Mukkader Öztekin ile konuşacaklarını ifade etmiştir. Bu açıklamanın ardından yürüyüş için toplanan binlerce köylü dağılmışlardı.[715]

Uzun süredir üzerinde tartışılan Toprak Reformu Kanun Tasarısı Tarım Bakanlığı tarafından tamamlanılarak 1 Mayıs 1963'de Bakanlar Kuruluna sunulmuştur.

Toprak Reformunun amacı;

> *"Yurtta tarımın geliştirilmesi, toprak varlığının korunması ve özellikle tarımla uğraşanların refahının sağlanması için arazi mülkiyeti, tasarruf ve işletilmesine ilişkin toprak statüsünü ve bu kanunun uygulanmasını gerektirdiği tarımsal yerleşimi yeniden düzenlemektir.*
>
> *1-Topraksız ailelerin genel yaşama seviyelerini yükseltmek için gerekli olan araziye sahip kılmak,*
>
> *2-Küçük işletmelerin gerçekleştiremeyeceği işleri düzenlemek amacıyla kooperatifler kurulmasını sağlamak,*
>
> *3-Mal sahibi, kiracı ve ortakçının karşılıklı hak ve çıkarlarını korumak,*
>
> *4-Parçalanmış araziyi toplulaştırmak ve küçülmesini önlemek,*
>
> *5-Muhtaç köylüye gerekli teknik ve mali yardımı yapmaktır."*

[714] **Son Havadis**, 21 Nisan 1963, s. 1, 5.
[715] **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1963, s. 1, 5.

Muhtelif sebeplerle parçalar halinde bulunan toprakların mümkün olduğu kadar az sayıda parçalara bölünmesinin temin edilmesi veyahut tek parça halinde birleştirilmesi hedeflenmişti. Kanunda belirtilen ölçülerin altında bulunan araziler söz konusu ölçülere çıkarılarak toplulaştırılacaktı.

Çiftçilerin bu işlemlere dahil olması için çiftçi kütüklerine kendilerini kaydetmeleri gerekecekti. Buna göre Toprak Reformunun uygulanacağı yerlerde ilgili daireler tarafından tutulacak olan çiftçi kütüklerine kendilerini yazdıracak olan çiftçiler gerekli bilgileri doğru vermekle yükümlü olacaklardı. Reformun uygulanacağı yerler, Tarım Bakanlığının teklifi ile Bakanlar Kurulu kararı ile belirlenecekti. Bakanlar Kurulu kararının yayınlanmasından üç ay içinde bölgesel idareler ve ilanda belirtilen ölçünün üstünde toprağı bulunan gerçek ve tüzel kişiler, gerekli bildirim kâğıtlarını doldurarak noterler ya da Tarım Bakanlığına vereceklerdi. Dağıtılabilecek arazilerin tarıma elverişliliği Tarım Bakanlığı tarafından gösterilecek arazilerden; devletin hüküm ve tasarrufunda bulunan, ayrıca kamu hizmetinde kullanılmayanlar, köy, ilçe, il gibi yerleşme bölgelerinin orta malı olan ve ihtiyaç fazlası bulunanlar, sahipsiz araziler, göllerin kurutulması, nehirlerin doldurulması ile meydana gelen topraklar, devlet tarafından kurutulan sahipsiz bataklıklar, devlet tarafından ıslah edilecek olan elverişsiz araziler ile bu kanun hükümleri uyarınca kamulaştırılacak araziler reforma tabi olacaktı.

Toprak reformu bölgesi olarak kabul edilen yerlerde söz konusu kanun hükümlerince yapılacak kamulaştırmalar için ayrıca kamu yararı kararı alınması ve onaylanması gerekmeyecekti. "Vakıflar Genel Müdürlüğünce, yönetilenler, belediyelerin kamu hizmetinde kullandıkları, işletilmeyen arazilerin tamamı, İskân Kanununa göre başka yere başka yerlere kaldırılanların arazilerinin tamamı, gerçek ve tüzel, özel kişilerin arazilerinin birinci sayfadaki cetvelde gösterilen ölçüleri aşan kısımları, kamulaştırmada esas olacak ve bunlara Takdir Komisyonlarınca göz önünde tutulacak "gerçek değer" ödenecekti. Köylerde ise topluluk vücuda getiren çiftçilerin ellerinde tuttukları ev, avlu, ahır ve samanlık gibi yapılar, arazi sahibince yapılmışsa bunlar arazi ile birlikte, şayet ellerinde bulunan kişilerce yapılmışsa yalnız kapladıkları arsa kamulaştırılacak ve ellerinde bulundurulanlara temlik ve tescil edilecekti. Kamulaştırma işlemlerinin yargıya taşınması da mümkün

olmayacaktı. Söz konusu işlemlere veyahut belirlenen bedele karşı hiçbir şekilde adli yargı müdahalesi olamayacak, açılacak davalar, kamulaştırmaları durduramayacağı gibi geciktiremeyecekti de.

Toprak dağıtımındaki uygulama, düzen ve öncelik aşağıdaki gibi belirlenmişti:

> *"1-Kendisinin, ailesinin arazisi yetmeyen, ya da hiç arazisi olmayan ve başkalarının arazisinde ortakçılık ya da kiracılık yapanlara,*
>
> *2-Kendisinin, ailesinin arazisi yetmeyen ve bulunmayanlardan Fakülte (tarımla ilgili) ya da Tarım Okulu bitirenler, çocuk sahibi olanlar, evi ve yeteri kadar araçları bulunanlar ya da bulunmayanlara,*
>
> *3-Kendisinin, ailesinin arazisi bulunmayan, yetmeyen ve tarım işçiliği ile geçinip o bölgede üç yıldan beri devamlı oturanlara,*
>
> *4-Aile dışında kalmayı tercih eden, reşit çiftçiler ile tarım işçiliği yapanlara,*
>
> *5-Göçebeler, göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlara arazi dağıtımı yapılacaktı."*

Dağıtımdan yararlanmak isteyenler gerekli bilgileri doğru bir şekilde Tarım Bakanlığı tarafından belirlenen yetkililere bildirmek durumundaydılar. Hiç arazisi bulunmayanlara imkân dahilinde toplu bir biçimde arazi verilecek, toprağı yetmeyenlere de ölçülere ulaşan dağıtım yapılacaktı.

Tablo 1: Toprak Dağıtımı ile İlgili Ölçünün Sınırları

Arazi Sınıfları	**1. Sınıf**		**2. Sınıf**		**3. Sınıf**		**4. Sınıf**	
İklim Bölgeleri	**Kıraç**	**Sulu**	**Kıraç**	**Sulu**	**Kıraç**	**Sulu**	**Kıraç**	**Sulu**
Kurak	200	50	250	62	300	75	400	55
Yarı kurak soğuk	144	48	180	60	216	72	288	53
Yarı kurak	80	40	100	50	120	60	160	44
Yarı nemli	60	30	75	37	90	45	120	33
Nemli	40	20	50	25	60	30	80	22

Diğer hükümlere bakıldığında altıncı bölüm verilen araziye ilişkin hükümleri, yedinci bölüm arazi toplulaştırılması hakkındaki hükümleri, sekizinci bölüm kiracılık ve ortakçılığın esaslarını, dokuzuncu bölüm kooperatiflerin kurulmasını, on birinci bölüm muhtelif hükümleri, on ikinci bölüm de ceza hükümlerini içermekteydi. Kanuna göre çiftçiler bildirmekle yükümlü oldukları hususları zamanında bildirmezlerse 250 liradan aşağı olmamak üzere para cezasına çarptırılırken, yazılı

ihtarlara rağmen gerekli bildirimde bulunmayanlar bu cezanın iki katını ödeyeceklerdi.[716]

Bakanlar Kurulu tarafından çok kısa zamanda Millet Meclisine sevk edilmesi kararlaştırılan toprak reformu kanun tasarısı hakkında Tarım Bakanı Mehmet İzmen basına beyanat vermişti. Bu beyanata göre Türkiye'nin tarımsal kalkınmasında olduğu kadar sosyal bünyesinde de mühim yeri olduğuna inandığı toprak reformunun son şeklini almış bulunduğunu açıklayan İzmen, Devlet Plânlama Teşkilatı tarafından hazırlanmış olan beş yıllık plan dahilinde toprak reformunun tarımsal kalkınmada alınacak bütün tedbirlerin ve yapılacak yatırımların başarılı sonuçlar verebilmesi için bir ön şart ve plânın vazgeçilmez bir parçası olarak kabul etmiştir.

Yeni tasarıda reformun süratini, daha kolay uygulanmasını sağlamak, uzunca olan içerikte uygulamada elverişlilik yönünden maddelerin bölümlere daha uygun bir şekilde dağıtılmasını temin etmek bakımından reformla birlikte üretimi durdurmamak, hatta hızını, kalitesini ve miktarını artırmak maksadıyla kooperatiflerin kurulması için bir bölüm eklenmiştir. Bu arada tasarının dilinde de sadeleştirilmeye gidilmişti.

Tapulamadan sonra reformun süratini sağlamak için tapulamanın yapılmadığı yerlerde, elverişli kadastral ölçüler ve toprak haritaları yapılmak suretiyle reforma girilebileceği ve işlerin hızlı bir şekilde yürütülmesi yeni tasarıda kaydolunmuştu. Tapulamanın yapılmadığı yerlerde işin yürütülmesi esas alındığından, buna uygun olarak kamulaştırma vesaire suretiyle elde edilen devlet arazilerinde tescil ve mahkeme işlemlerinin yürütme şekilleri ele alınmış ve bu maksatla da gezici mahkemeler konulmuştu. Bu zamana kadar yapılan uygulamalardan elde edilen sonuçlardan da faydalanılarak arazi verileceklerin tevcih edilişlerinde durulmuş ve daha teknik ve yurt şartlarına daha elverişli bir sıra düzenlenmesine çalışılmıştı.

Tarımsal reforma bir basamak, bir temel olarak ele alınan toprak reformu kanun tasarısına, Plânlama Teşkilâtının tavsiyelerine uyularak kooperatifler kurulması bölümü eklenmişti. Kooperatifler bölümünün eklenmesiyle küçük işletmeler üretim işini ortaklaşa yapabilecek, çiftçi refaha daha çabuk ulaşabilecek,

[716] **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1963, s. 1, 5.

üretim duraklamayıp süratlenecekti. Ayrıca, Bakanlar Kurulu toprak reformu kanun tasarısının bir an önce çıkarılmasını kararlaştırmıştı.[717]

Toprak reformunun YTP tarafından benimsenmediği ve bundan dolayı sürüncemede kaldığı şeklinde eleştiriler vuku bulmuştu. Buna karşılık Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican ve üç YTP'li Bakan konu ile ilgili olarak Cumhuriyet Gazetesi'ne beyanatlarda bulunmuşlardı. Buna göre Alican, YTP'nin toprak reformuna karşı olmadığı ve bunu tarım reformunun bir parçası olarak gördüklerini ifade etmiştir. Toprak reformundaki ana amacın tarımsal verimi artıracak reformu gerçekleştirmek olduğunu, YTP'nin de tarım konusu üzerine temel anlayışının bu olduğuna dikkat çekmiştir.

Bunun haricinde YTP Birinci Genel Kuruluna sunulan İdare Heyeti raporunda toprak reformu ile ilgili bir takım farklı düşüncelere de yer verilmişti. Buna göre; gerçekleştirilmek istenen reformun toprağını işleyen mülk sahibini elinden servetini alarak tedirgin edebileceğinden bahisle reformun bu şekilde gerçekleştirilemeyeceğine işaret edilmişti. Reformun asıl olarak boş ve atıl duran toprakların işlemeyenlerin elinden alınarak işleyecek kimselere verilmesi ile daha uygun bir şekilde gerçekleştirilebileceği üzerinde durulmuştur.

Toprak Reformu Kanun Tasarısını hazırlayan ve Tarım Bakanlığını yöneten YTP'li Bakan Mehmet İzmen ise söz konusu kanun tasarısının kalkınma plânına uygun olarak hazırlandığını düşünmekte, tasarının amacının tarımda verimliliği artırmak ve ülke ekonomisine katkı sunmak olduğunun altını çizmekteydi. İzmen, YTP'nin tasarıya karşı olduğu ve bu tavrından dolayı tasarının geciktiği noktasındaki eleştirileri doğru bulmamıştı. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı YTP'li Dr. Yusuf Azizoğlu da partisinin Toprak Reformu Kanun Tasarısının karşısında olmadığını bilakis bu kanunun parti programında yer aldığını dile getirmiştir. Azizoğlu, tasarının Bakanlar Kurulundaki müzakeresinin gecikmesinin nedenlerinin son siyasi olaylarda aranması fikrindeydi.[718]

II. Koalisyon Hükümetinde sıkıntılar baş göstermiş ve Çankaya'da koalisyona üye partilerin liderleri bir araya gelerek bir toplantı düzenlemişlerdi. Bu toplantıda koalisyonun çıkmaza girmesine neden olan anlaşmazlıklar dile getirilmişti. YTP'nin

[717] **Tercüman**, 1 Haziran 1963, s. 1, 5.
[718] **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1963, s. 1, 7.

koalisyondaki huzursuzluklarının başında Toprak Reformu Kanunu, partilerin taraflılığı sorunu, radyonun tarafsızlığını koruyamadığı meselesi, üçüncü Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu'nun, birinci yardımcı olan Ekrem Alican'ın ilgilendiği işlere karışması, üç imzalı tayinlerde Alican'a bilgi verilmemesi, iktisadi devlet teşekküllerinin yönetim kurullarına yapılan atamalarda kabine üyelerine zamanında bilgi verilmemesi, söz konusu tayinler konusunda çıkan dedikodular için sonradan gayret sarf edilmesi ve anlaşmazlıkların yaşanması gibi hususlar konusunda sıkıntılar bulunmaktaydı. Emniyet Genel Müdürlüğüne atanan Ahmet Demir'in durumu da anlaşmazlık konusu olmuş, YTP'lilerin zamanında haberdar edilmediği öne sürülmüştür. Buna karşılık CHP ise Feyzioğlu hakkındaki şikâyetler konusunda kendisini savunmuş, Ekrem Alican'ın kalkınma planının müzakereleri sırasında Mecliste bulunmadığı gibi uzun bir seyahate çıkıp işlerini takip etmediğini ve kısa yoldan öğrenebileceği meseleleri öğrenmek için çabalamadığını iddia etmektedir. Uzun soluklu bir toplantının ardından koalisyonun daha sağlıklı olması adına ya da kurtarılması için bakanlar seviyesinde bir komisyonun çalışması kabul edilmiştir. Ancak görünen de şu idi ki, koalisyon çıkmaza girmiş bulunuyordu. Bunu en iyi kanıtlayan örnekler İnönü'nün CHP Genel Sekreteri Satır ile yaptığı görüşmede koalisyonun yürümesi konusunda ümitli olmadığını belirtmesi ve Çankaya'da yapılan toplantı sonrası İnönü'nün kırgın ve ümitsiz bir halde köşkten ayrılmasıydı.[719]

Öte yandan Anadolu'da tarımsal bir reformun ihtiyacının gözüktüğü belirtilen Çukurova'da sulu tarımın günden güne gelişmesine rağmen sonuçların pek de iç açıcı olmadığı, bunun nedeni olarak da iptidai yöntemlerle hareket edilmesi gösterilmişti. Birçok tarım arazisinin traktörlerin kasnaklarına takılan aparatlarla sulandığı belirtilmişti. Ancak Seyhan Barajının tam kapasiteyle çalışmasıyla birlikte sulu ziraatın yakın gelecekte olumlu sonuçlar vermesi beklenmekteydi. Bu noktada drenaj kanallarının açılması önem arz etmekteydi. Söz konusu yıllarda tarımda yeterli verimin sağlanamaması kanalların açılamamasına, tarlaların tesviyesinin yapılmayışından suyun normal bir şekilde gelmemesine bağlanmıştı. Bunun dışında hükümete yönelik birtakım eleştiriler de mevcuttu. Şöyle ki, plansız bir tatbikatla

[719] **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1963, s. 5.

bundan daha iyisinin beklemenin yanlış olduğu üzerinde durulmuş; drenaj kanallarının açılmasıyla paralel olarak toprakların tahlil edilerek eksikliklerin tespit edilmesi, gübre verilmesi ve diğer faktörlerin dikkate alınması gerektiği halde Tarım Bakanlığının böyle bir konuda yeterli bilgi ve faaliyet gösterdiğine hiçbir işaret bulunmadığı iddia edilmişti. Buna bağlı olarak çiftçinin kendi imkânları ve kaderiyle baş başa bırakılmasından yakınılmıştı. Öyle ki, başka ülkelerde bu konuların kalkınma plânlarının, hükümet programlarının başında yer aldığı ve bunun için başarının sağlanabildiğine dikkat çekilmiştir. Tüm bunların dışında tohumluk fiyatlarının yüksek olduğu ve buna bağlı olarak çiftçinin sıkıntı çektiğinden dert yanılmış, ilaçlama ile mücadelede çok para harcayan çiftçinin buna da yetişemez hale geldiği ve ilaçlama uygulamalarında belli bir planın ve standardın oturtulamadığının altı çizilmişti.[720]

3.2.3.4. III. Koalisyon Hükümeti Döneminde Toprak Reformu Tartışmaları ve Kamuoyu Yansımaları

25 Aralık 1963'te kabine kurma çalışmalarını tamamlayan Üçüncü Koalisyon Hükümeti programında toprak reformunun önemli konulardan birini teşkil etmesi sebebiyle Tarım Bakanlığı, daha önce hazırlanmış tasarılar ve bu tasarılar dolayısıyla değişik çevrelerin bu konu hakkındaki görüş ve düşüncelerini, Bakanlıkların mütalaalarını da inceleyerek Toprak Reformu Kanun Tasarısına hakim olması gerekli ilkelerin ilmi ve teknik yönlerden tespiti maksadıyla Siyasal Bilgiler ve Ziraat Fakülteleri, İmar İskân Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilâtı ve Tarım Bakanlığının ilgililerinden kurulu komisyonu görevlendirmiştir. Komisyon 15 Ocak 1964'de toplanmıştır.[721] Komisyonun görevi, elde bulunan tasarıyı ve tasarıya karşı ileri sürülen çelişik düşünceleri inceleyerek toprak reformu kanun tasarısında yer almasının en uygun olduğuna kanaat getirdiği ilmi ve teknik ilkeleri tespit etmek, bunlardan politik takdir konusu olanlar hakkında görüş belirtmekti. Tarım Bakanlığı, verilen görevin 20 Ocak gününe kadar bitirilmesini istemiş ve komisyonun hazırlayacağı raporun hükümet tarafından görüşüldükten sonra hükümetin uygun

[720] Hilmi Kürklü, "Acı Gerçek: Çiftçi müşkül durumda", **Son Havadis**, 15 Eylül 1963, s. 3.
[721] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 3.

göreceği ilkelere göre aynı komisyona tasarının nihai şekle sokması görevini vermek kararında olduğunu da açıklamıştı.[722]

Komisyon raporuna göre, toprak reformunun, tarımsal ve ekonomik kalkınmanın temelini, adil bir toprak mülkiyeti rejimi ve gelir dağılımını sağlayacak ve böylece istikrarlı ve köklü bir tarımsal toplum meydana getirecek ölçüde gerçekleştirilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Bu bakımdan Toprak Reformu Kanun Tasarısının içinde, bu amaçların gerçekleştirilmesinde en önemli vasıta ve yollar olan zirai yerleşim, toplulaştırma, kooperatifler, ortakçılık ve kiracılık müessesesinin düzenlenmesi gibi konuların yer almamasına imkân görülmemiş ve bunların Toprak Reformu Kanun Tasarısında gerekli olduğu ölçüde ana hükümlerle reformun vazgeçilmez unsurları olduğunun tespiti uygun düşünülmüştü. Şöyle ki, toprak reformunun tarım reformunu destekleyici bir temel reform olarak düşünülmesi ve tasarının bu ana ilke sınırı içinde hazırlanması kanaatine varılmıştı. Böylelikle, eldeki mevcut tasarının bu konu ile ilgili gerekçesindeki açıklamalara komisyon aynen katılmış oluyordu.[723]

Üçüncü İnönü hükümetinin Meclise sunmayı planladığı Toprak Reformu Kanunu ana hatları ile ortaya çıkmıştı. Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan bu reform tasarısına göre Türkiye'deki en büyük aile işletmesinin elindeki arazi miktarı hiçbir şekilde 2500 dönümü aşamayacaktı. Kıraç ve kurak bölgelerde bulunan işletmelere karşılık sulu topraklardaki aile işletmeleri 125 dönümden daha büyük olamayacak, olanlar ise kamulaştırılacaktı. Tarım Bakanlığı tarafından son derece gizli tutulduğu iddia edilen ve Başbakan İnönü tarafından bu haliyle dahi yeterli bulunmayan toprak reformu tasarısı taslağına göre, Türkiye'nin ekime müsait toprakları "kıraç toprak" ve "sulu toprak" olarak ikiye bölünmekte bunlarda ayrı ayrı kurak, yarı kurak, kurak soğuk, yarı nemli ve nemli olarak beş bölüme ayrılmaktadır. Yeni toprak reformu kanun tasarısının hızlı bir şekilde kabul edilebilmesi için, öteden beri ileri sürülen; "Ekilebilir toprakların kadastrosunun yapılması" şartını, "mevcut imkânlarla yüz yılda gerçekleştirilemeyecek bir şart" olarak kabul etmekteydi. Dolayısıyla, toprak reformuna başlanması için kadastro yapılması beklenmeyecek, "Toprak reform ekipleri" kurulacak ve bunlar süratle Türkiye

[722] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 4.
[723] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 6.

topraklarını tarayacaklardı. Toprak reform ekipleri "Beyan ve tapulara göre" ailelerin ve şahısların elindeki toprakları tespit ederek değerlendireceklerdi. Toprak reformunda esas olarak aile işletmeleri ele alınacak, meselâ bir kadının toprakları ayrı, eşinin ayrı, küçük çocuklarının toprakları ayrı mütalâa edilmeyecekti. Aile işletmelerinde toprağın ölüm ve miras yolu ile parçalanmasının önlemek amacıyla alt sınırlar tespit edilecek, bunu sağlamak için de medenî kanun ile miras hukukunda değişiklikler yapılacaktı.

Tasarının getireceği esaslardan biri de verimi düşüren ve toprağı çok küçük üniteler haline getiren dağınık işletmeleri toplu işletmeler haline getirme zorunluluğunun devlete yüklenmesiydi. Bir ekim bölgesindeki toprakların yüzde altmışından fazlası ufak ünitelere bölünmüş halde ise bu bölgelerde bu ufak üniteler devlet tarafından kamulaştırılacaktı. 2-3 dönümlük bu gibi ufak topraklar rayiç bedel üzerinden tamamı on yılda taksitle ödenmek üzere kamulaştırılacaktı. On yıllık taksitle kamulaştırmada ilk taksit peşin olarak ödenecek, geri kalan taksitler için devlet bonosu verilecekti. Yeni toprak reformu ile birlikte kooperatifçilik de devlet tarafından desteklenecek, kooperatif işletmeleri kuranlara zirai krediler ve donatım kredileri çok müsait şartlarla verilecek, aile işletmelerine göre kooperatif işletmeleri korunacaktı. Toprak reform tasarı taslağına göre aile işletmelerinde bir ailenin sahip olabileceği en büyük toprak miktarları[724] şöyle tespit edilmişti:

Tablo 2: Bir Ailenin Sahip Olabileceği Toprak Miktarı

KIRAÇ ARAZİ					
	Kurak	Y. Kurak	Y. Kurak Soğuk	Y. Nemli	Nemli
1. Sınıf Toprak	1250	900	500	375	250
2. Sınıf Toprak	1560	1125	625	470	310
3. Sınıf Toprak	1875	350	750	510	375
4. Sınıf Toprak	2500	1800	1000	750	300
SULU ARAZİ					
1. Sınıf Toprak	310	250	300	135	125
2. Sınıf Toprak	390	310	375	235	155
3. Sınıf Toprak	470	375	450	250	185
4. Sınıf Toprak	340	275	330	205	140

AP Merkez İdare Kurulu, 9 Şubat 1964'te yayınladığı bir bildiride toprak reformu hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Buna göre toprak reformu tasarısını

[724] **Akşam**, 4 Şubat 1964, s. 1, 7.

Anayasada belirlenmiş olan esaslara aykırı olarak, mülkiyet hakkını ve miras hukukunu zedeleyici bulan AP yönetimi bu şekildeki bir reforma karşı olduklarını aktarmışlardı.[725]

10 Şubat 1964'de Ziraat Mühendisleri Odası tarafından Toprak Reformu Semineri düzenlenmiştir. İlk konuşmayı Prof. Reşat Aktan yapmış, toprak reformunun esasları üzerinde dururken, sadece kamu topraklarının dağıtımının yeterli olmayacağını, özel topraklara da başvurmanın şart olduğunu, geniş toprak sahiplerinin yanında topraksız kişilerin çoğunlukta olmasının toplumda tepkilere yol açacağını belirtmiştir. İktisadi kalkınmanın bir ön şartı olan toprak reformunun zaruri hale geldiğini söyleyen Aktan, Türkiye'de tarımsal reformun acilen yapılması gerektiğini, bunun için ana değişikliğin toprak reformu ile yapılabileceğinin daha sonrasında alınacak tedbirlerin yan tedbirler olacağının altını çizmiştir. Devlet Planlama Teşkilâtı uzmanlarından Faruk Erdem ise toprak reformunun sosyal yönünü ele almış, konunun halk tarafından benimsenmesi için bazı tedbirlerin alınabileceğini, iktisaden geri kalmış bazı ülkelerde böyle konuların şarkılarla, danslar ile ifade edilebildiğini ve ayrıca din adamlarından da geniş bir yardım alınabileceğini belirtmiştir.

Eski tarım bakanlarından olan ve görev süresi içerisinde 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edilen, tarım konusunda birçok çalışması bulunan Prof. Şevket Raşit Hatipoğlu ise konuyu tarihsel açıdan ele almış; konunun Cumhuriyet'in ilk yıllarında toprakların dağıtımı ve göçmenlerin iskânı şeklinde ele alındığını, zamanla düşüncenin bir tarımsal reforma doğru evirildiğini, bu iki dönem arasında İçişleri Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı'nın zaman zaman toprak dağıtımıyla uğraştığını belirttikten sonra 1945 yılındaki Çitçiyi Topraklandırma Kanunu'na değinmiş, bu kanunun tek bir kanundan ibaret olmadığını, tarımsal reform için kanunlar dizisinin ilk kanunu olduğunu ifade etmiştir. İkinci kanunun arazi dağıtımını, üçüncüsünün tapulaştırmayla alakalı olduğunu, dördüncüsünün su işletmeciliği ile ilgili, beşincinin ortakçılığın kaldırılması, altıncısının da diğer tedbirleri içeren kanunlar olduğunu dile getirmiştir. Bu kanunların çıkarılmasında

[725] **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1964, s. 1, 7.

geç kalındığını bildiren Hatipoğlu, daha önce çıkarılmış olsaydı tarımda beklenen sıçramanın gerçekleşebileceğini aktarmıştır.

Bu dönemde Yargıtay Başkanlığı görevini sürdüren Recai Seçkin, içtihat ve mevzuat açısından toprak reformunu ele almış, Yargıtay Daire Başkanlarından Feridun Müderrisoğlu da toprak reformunun hukuki yönü üzerinde durmuştur. Adalet Bakanı Sedat Çumralı da medeni kanun açısından bir değerlendirme yapmıştır. En son olarak konuşan Tarım Bakanı Turan Şahin, toprak dağılımındaki dengesizliği işaret ederek, büyük toprak sahiplerinin sosyal baskılarına son vermek gerektiğinin üzerinde durmuş, topraksız köylünün tedirginliğini önleminin şart olduğunu ifade etmiştir.[726]

Ziraat Mühendisleri Odası'nın onuncu devre genel kurul toplantısında konuşan Oda Başkanı Behram Öcal, hazırlanan toprak reformu kanun tasarısı ile arazi sahiplerinin daha zengin, küçük köylülerin ise daha fakir olacaklarını ileri sürmüştür.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde yapılan, Tarım Bakanı Turhan Şahin ile çok sayıda senatör ve milletvekillerinin de hazır bulunduğu toplantıda Ziraat Yüksek Mühendisi olan ve Eskişehir Teknik Ziraat Müdürlüğü Zirai Mücadele Uzmanlığı, Kars Teknik Ziraat Müdürlüğü gibi görevlerde de bulunan XI. Dönem Kars Milletvekili Behram Öcal[727], büyük arazi sahiplerinin boğazlarına kadar borç içinde bulunduklarını bildirmiş, bu arazinin küçük parçalara ayrılarak dağıtılacağı çiftçilerin ise borç yükü altına gireceklerini, borçlarını ödemek için yıllarca çalışıp çırpınacaklarını, sefalet çekeceklerini ileri sürmüştür. Öcal, ayrıca, Devletin büyük toprak sahiplerinin elinde bulunan tarlaları kamulaştırmak için, gerekli malî imkâna sahip olmadığını da sözlerine eklemiştir.

Türkiye ziraatı hakkında genel görüşme yapılırken konuşan ve Ziraat Mühendisleri Odasının görüşlerini açıklayan Behram Öcal, *"Vatandaş mera, orman açıyor, devleti ise dava açıyor"* demiş ve toprak reformuna gidilirken, devletin bu şekilde hareket etmemesini istemiş ve şunları söylemiştir:

[726] **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1964, s. 1, 7.
[727] **TBMM Albümü (1920-2010)**, C. 2, Ankara, TBMM Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010, s. 729.

"-Toprak reformunun Tarım Bakanlığınca gayet dar bir kadro ile ve gizli olarak hazırlanması, tasarının olgunluğuna ve halk tarafından benimsenmesine engel olmuştur. Bu şekildeki çalışma tarzı, memleket çapında huzursuzluklara sebep olmuş, ziraî sahada yapılacak yatırımları durdurmuştur. Toprak reformu yapılmadan önce memleketin hukukî düzeni, ekonomik ve sosyal yapısı iyice tetkik edilmeli, bununla hangi istikamete ve hedefe varılmak istendiği açıkça ortaya konulmalıdır."

Behram Öcal, toprak reformu hakkındaki oda görüşlerini, aşağıdaki gibi özetlemiştir:

1.Arazi ihtilâfları halledilmelidir. İhtilâflar halledilmedikçe çekişmeli bir araziye yatırım yapılacağını ümit etmek, boşuna bir hayal olacaktır. Davaların büyük kısmı, devletle halk arasındadır. Devlet, kendi emlakının hudutlarını bilmemekte, tespit etmemekte, kâfi derecede korumamaktadır. Bu, servetlerin tahribine değil, sadece tesciline mâni olmaktadır.

2.Toprak mevcudumuzun ve malî gücümüzün toprak paylaşımına, dağıtımına müsait olmadığını, bunun milli üretime çok şeyler katmayacağına inanılmaktadır.

3.Arazi tapulaştırılması geniş manası ile anlaşılıyor, toprak reformunun asıl temeli olarak kabul ediyordu. Bu mesele, reform tasarısı içindeki haliyle yetersiz bulunmuştu.

4.Ziraî yerleşim, toprak reformunun esasını teşkil etmektedir. Toprak reformu bölgelerindeki yerleşim meseleleri, reform teşkilâtınca halledilmelidir.

5.Kiracılık ve ortakçılık memleketimizin ekonomik ve sosyal bünyesi ile hukukî düzeni dolayısıyla Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan toprak reformunun aksine, kaldırılmamalı, yeniden düzenlenmelidir. Tasarıdaki bu konu tatminkâr değildir.

6.Makine ve toprağa dayalı, mecburî kooperatiflerin kurulmasını memleket bünyesi bakımından mahzurlu görülmüş, bu esasen müstakil bir konu görülmüş, reform içerisinde mütalaa edilmemesi üzerinde durulmuştu.

7.Gerçek değer, rayiç bedeldir. Anayasaya göre de bu böyledir.

8.Temlikli tasarrufların durdurulması, Anayasaya göre mümkün görülmüyordu. Bu mahzurluydu ve tedbirleri alınmalıydı.

9.Reformda, sular hakkında da hükümler bulunmalıdır. Kredi ve teçhiz yer almalıdır.

10.Reform içinde bilhassa tatbikat yapacak teşkilât ve yetkileri belirtilmelidir.[728]

Ziraat Mühendisleri Odasının onuncu Genel Kurul toplantısında şiddetle tenkit edilen toprak reformu tasarısı yine gündeme gelmişti. Diğer taraftan AP de ilmi bir heyet tarafından toprak reformu üzerindeki parti görüşünü tespit etmekteydi. Toprak reformu hakkındaki AP görüşünün ana hatları Milletvekili Hasan Özalp tarafından şu şekilde açıklanmıştı:

> *"Toprak Reformunun başarılması sosyal şartların dışarısında evvelâ bir para işidir. Bütçede bizi bu yönden aydınlatacak hususları göremedik. Görüşümüze göre, Toprak Reformunun tahakkuku ve toprağa kavuşan çiftçinin tasarıda derpiş edilen lüzumlu kredilerle teçhiz edilmesi bütçede yer bulmayan yönü ile hayali görülmektedir.*
>
> *En iyimser bir görüşte Türk çiftçisinin yüzde 50 nispetinde ihtiyaç göstermesi 25 milyar liradır. Bu ise bugün takati üzerinde aşırı zorlamalar ile kredi imkânları son haddine kadar sömürülmüş olan çiftçinin yegâne kredi kaynağı Ziraat Bankası ile ne dereceye kadar karşılanabilir.*
>
> *Özel kişilere ait fazla toprakların yani mevcut büyük işletmelerin dağıtıma tâbi tutulması düşünüldüğünde istimlâkler dolayısıyla doğacak malî mülâhazalar bir yana mevcut istatistik dökümlerine göre bu işletmelerde dağıtıma tâbi tutulacak toprak miktarı 2 milyon 382 bin 400 dönüm civarındadır. Tasarıda derpiş edilen norm vasatisi ki gazetelerden öğrendiğimize göre 150 dönüm civarındadır. Tutarı 18 bin 880 çiftçi ailesini topraklandırmaya yeterli olabilir. Bu da topraksız çiftçiye nispet edilirse iki köyde bir aile eder. Bunlar bize her şeyden evvel şu gerçeği ifade ediyor:*
>
> *Türkiye'de nüfus artışı 700.000 üzerindedir bunun da üçte ikisi yani 500.000 civarı çiftçi ailesinden gelen bir artıştır. Toprak reformunun getireceği arazi tevhidi gibi yeniliklerin kaldıracağı kiracılık ve ortakçılık gibi müesseselerle toprağın dışında kalacak kuvvetle muhtemel büyük nüfusu kanalize edebilecek bir sanayi düşünmemiz ve o istikamette çalışmalarımızı teksif etmemiz gerektiği kanısını taşımaktayız. Yoksa bir ziraî reforma dahi gidilmeyip sadece Toprak Reformu ile cüceleştirilen işletmelerde traktörden öküze dönmek hatta tasarıda yer alan arazi normlarına göre iki öküzden bire inmek bilemeyiz ama bizi bugünkü acı gerçekler karşısında tatmin ve ihya edecek bir çıkar yol değildir."*[729]

10 Mayıs 1964'te İktisat Fakültesi Mezunları Derneğinin düzenlemiş olduğu "Planın 1963 Uygulaması Sonuçları" konulu toplantıda toprak reformu meselesi gündeme gelmiştir. Eski plancılardan Nejat Erder, tarımın tesadüfilikten kurtarılması

[728] **Son Havadis**, 28 Şubat 1964, s. 1, 5.
[729] **Son Havadis**, 4 Mart 1964, s. 1, 5.

ve belli bir nizama oturtulması adına toprak reformunun bir an evvel yapılmasının gerektiğine işaret etmiştir. Erder planın 1963 uygulamasında hedeflerin gerçekleştirildiğinin öne sürüldüğünü, ancak planın hedefine uymayan bir uygulama şekliyle gerçekleştirilmeye çalışıldığını, hedeflenen kalkınma hızının yüzde 7 olduğunu ancak buna ulaşmak için Türkiye'nin mevcut temel yapısında değişiklikler yapılmasının şart olduğunu ifade etmiştir.[730]

Senato seçimleri için partiler propagandalarına 16 Mayıs itibariyle başlamışlardır. Adalet Partisi Merkez İdare Kurulu yayınlamış olduğu seçim beyannamesinde toprak reformu meselesinden "Balkan Sosyalizmi" şeklinde bahsedilmiştir. Toprak reformunun bir nevi Balkan Sosyalizmi mahiyetini taşıdığı, mülkiyet haklarını zedelediği, modern ve düzenli işletmeleri dağıtarak zirai verimi düşürücü hale gelebileceği, bunun da memlekette güvensizlik ortamını doğuracağından kaygı duyulduğu bildirilmiştir.[731] Toprak reformu uygulamada bazı memleketlerde, önce büyük ve orta ölçekli çiftçilerin ortadan kalkmasına neden olmuş, onların toprakları, topraksız veya toprakları az köylülere dağıtılarak gerçekleştirilmiş, fakat bir iki yıl sonra hepsinin toprakları ellerinden alınarak ortak çiftlikler ve devlet çiftlikleri oluşturulmuş, köylüler toprağa bağlı birer çalışan haline gelmişlerdi. Bu durum köylüler için bir bakışa göre de "Dimyat'a pirince giderken, evdeki bulgurdan olma" şeklinde değerlendirilmişti. Türkiye'deki toprak reformunun gayesi ise bu değildi ve bu olmaması gerekiyordu. Bu sebeple memleketteki toprak reformu üzerinde daha fazla durulmaktaydı.[732]

Topraksız çiftçiyi topraklandırmak, geçimin sağlayacak ve aile işgücünü değerlendirebilecek ölçüde toprak sahibi kılmak, muhtaç olan çiftçilere kuruluş, onarma ve çevirme kredisi, canlı cansız demirbaş temin etmek amacı ile hazırlanan yeni toprak reformu kanun tasarısı 1964 yılının Temmuz ayı ortası itibariyle son şeklini almıştı. Toprakların kullanılma kabiliyetlerine göre sürekli olarak faydalanmayı ve ziraî üretimin iyileştirilerek artırılmasını sağlayacak olan bu tasarı Bakanlar Kurulunda hızlı bir şekilde incelenecek ve Meclise gönderilecekti. Bu kanunla toprak reformu bölgesi olarak ilan edilecek olan yerlerde devletin özel

[730] **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1964. s. 1, 7.
[731] **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1964, s. 1, 7.
[732] Kadircan Kaflı, "Toprak Reformu Tasarısı…", **Tercüman**, 21 Mayıs 1964, s. 3.

mülkiyetinde bulunan ve kamu hizmetinde kullanılmayan araziler, sahibi bulunmayan araziler, göllerin kuruması ve nehirlerin doldurulmasıyla meydana gelen yerler ve sahipsiz bataklıkların kurutulmasından elde edilecek topraklar dağıtıma tabi tutulacaktı. Bu topraklar dağıtıldıktan sonra, özel mülkiyette bulunan ve kanunun getirdiği normları aşan miktarlardaki araziler de kamulaştırılacaktı. Toprak dağıtımı ile birlikte, tasarı, toprakların toplulaştırılmasına da imkân verecekti. Bu suretle, bir işletmeye elverişsiz ölçüde küçük olan topraklar da birleştirilecek ve ekonomik birer işletme haline sokulacaktı. Dağıtılan arazinin verimli şekilde işletilmesi esas olacak ve arazinin işletilip işletilmediği sıkı şekilde takip edilecekti.[733]

1964 yılının Ağustos ayının ilk haftasında "İktisadi Kalkınmanın Zirai Cephesi" konulu bir seminer gerçekleştirilmiştir. Bu seminerde toprak reformu meselesi de ele alınmış, konu ile ilgili tebliğler sunulmuştur. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinden Prof. Reşat Aktan tebliğinde, Türkiye'de toprakların çok parçalanmış ve işletmelerin de bundan küçük birimlere ayrılmış olduğunu belirtmiş, haksız dağılışın toprak reformunu lüzumlu kıldığını, reform gerçekleştirmeden ve daha denk bir şekilde dağıtılmadan zirai anlamda kalkınmanın mümkün olmadığını açıklamıştır. 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na değinirken buradaki uygulama ile fazla aileye dağıtım yapma adına aile başına dağıtılan toprağın elli dönümü geçmediğini, 1949'da yapılan değişikliğin de neticenin alınmamasında etkili olduğuna dikkat çekmiştir. Hazırlanmış olan reform tasarısında kimseye muayyen ölçüden fazla toprak bırakmamak, kiracılık ve ortakçılığı kaldırmak, küçük arazilerin toplanıp kooperatif sistemi ile büyük işletmelere dönüştürülmesini sağlamak ve dağıtılacak olan toprakların bedellerinin 10 yıllık taksitler ve kısmen kamu işletmeleri hisse senetleri ile ödenmesi amaçlarını güttüğünü de ifade etmiştir. Bundan sonra bir eleştiri getiren Aktan, delege kadastrosu yapılmayan, mülkiyet rejimi ve birçok özelliği belli olmayan toprakların ne şekilde dağıtılacağını anlayamadığını ileri sürmüştür. Aktan'dan sonra konuşan Kasım Gülek, toprak reformunun gerekli olduğunu, ama yüksek üretim sağlayan tesislerin de büyük diyerek topraklarını almanın üretimi kötü anlamda etkileyeceğini ve zirai kalkınmayı engelleyeceğini belirtmiştir. Necmi Artan da toprak reformunun gerçekleştirilmesi

[733] **Tercüman**, 15 Temmuz 1964, s. 1, 7.

yerine zirai reformun yapılmasının daha mantıklı olacağını ve tarım ürünleri ihracatının da artabileceğini savunmuştur. Prof. İsmet Sungurbey ve Prof. Sadun Aren, toprak reformuna özel arazinin taksiminden başlanması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Aren, reforma direniş gösterme durumunun kasaba eşrafından gelebileceğini, köylünün kasabalıya borçlu olmasını engelleyecek tedbirler alınmasının şart olduğunu, böylelikle bu direncin kırılabileceğine işaret etmiştir. Sungurbey, hazinenin olan toprakların şahıslar adına tapulandırılmasında birtakım sıkıntılar olduğunu, 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile bu arazilerin Tarım Bakanlığına geçtiğini ileri sürmüştür.[734]

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dahilinde bulunan 1963 ve 1964 programı ile ilgili gerekli tedbirlerin alınmayışından ortaya çıkan ve bunların doğurduğu olumsuz sonuçlar birer şikâyet haline dönüşmüştür. Buna göre; Toprak Reformu Kanunu bugüne kadar çıkarılmamış ve kanunun öngördüğü tedbirler alınamamıştır.[735]

Başbakan İnönü'nün başkanlığında 29 Eylül'de toplanan Bakanlar Kurulunda toprak reformunun ilkeleri gözden geçirilmişti. Sabahki toplantıdan çıkan Tarım Bakanı Turhan Şahin, *"Türkiye'nin toprak reformu konusunda mutlaka bir reforma ihtiyacı olduğunu"* ifade etmiş ve tasarının kısa zamanda Meclise sevk edilecek bir duruma gireceğini belirterek şunları söylemişti: *"Türkiye'deki toprak ağalığında mutabakat hasıl olmuştur. Bakanlar Kurulu olarak hedefimiz Anayasanın da emrettiği gibi topraksız köylüyü, kısa zamanda toprak sahibi yapmaktır. Tasarının kanunlaşacağında dair inancım kuvvetlidir."*

Bakanlar Kurulundaki müzakereler sona erdikten sonra Meclise sunulacak olan tasarının ana hatları şöyleydi:

1.Kıraç ve kurak topraklarda bulunan en büyük aile işletmesi 2500 dönümü geçemeyecektir.

2.Sulu ve verimli topraklardaki aile işletmeleri ise 125 dönümden fazla olmayacaktır.

3.Verimi düşüren ve toprağı çok küçük parçalara bölen dağınık işletmeler, birleştirilecek ve toplu işletmeler haline getirilecektir.

[734] **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1964, s. 1, 7.
[735] **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1964, s. 1, 7.

4.Yüzde altmışından fazlası küçük toprak parçaları halinde bulunan ekim bölgeleri, rayiç bedel üzerinden tamamı 10 yılda ödenecek taksitlerle kamulaştırılacaktır. 2-3 dönüm büyüklüğünde bulunan bu küçük topraklar için ilk taksit peşin olarak ödenecektir.

5.Kooperatifçilik teşvik edilecek ve kooperatiflere zirai ve donatım kredileri müsait şartlarda verilecektir.

6.Toprak reformuna hemen başlanması için kadastro yapılması beklenmeyecek, kurulacak olan "toprak reform ekipleri" aile şahısların elindeki toprakları tespit ederek değerlendireceklerdi.[736]

Tarım Bakanı Turhan Şahin, 1 Ekim 1964 tarihli basın toplantısından sonra basın mensuplarına toprak reformu hakkında birtakım bilgiler vermiştir. Bakanlar Kurulunun aynı günlü toplantısının öğleden sonraki kısmında Toprak Reformu kanun tasarısı görüşmeleri devam ettirilmişti. Buna göre, Şahin tarafından toprak reformunun öncelikle pilot bölgelerde uygulanacağı dönem itibariyle yurt genelinde toprak reformunu uygulamanın mümkün olmadığı, toprak reformunun Türkiye'nin kaderini değiştirebilecek derecede etkili olacağı vurgulanmıştır. Bakan Şahin, toprak reformunu tarım reformunun bir parçası olarak gördüklerini, arazi dağıtımını da toprak reformunun bir parçası biçiminde anlamak gerektiğinin altını çizmiştir. Arazi dağıtımında önceliğin devlet topraklarında olduğunu, sonra atıl durumdaki toprakların tarıma müsait hale getirilerek dağıtılmasının öngörüldüğünü ve en son olarak da özel mülkiyetin elindeki fazla toprakların dağıtılmasının düşünüldüğünü ifade etmiştir. Ayrıca, sadece toprak reformu diye bir olgunun olmadığını toprak reformunu bir kül olarak nitelendirildiğini de sözlerine eklemiştir.[737]

Toprak reformunu bir sihirli değneğin oynatılışı ile gerçekleştirmenin mümkün olmayacağı yönünde fikirler mevcuttu. Öyle ki, bu reformu gerçekleştirebilmek için öncelikle kadastro işinin bitmiş olması gereği üzerinde durulmuştu. Kadastronun tamamen bitirilebilmesi işi de uzun soluklu bir iş olarak ortada durmaktaydı. Örneğin en modern araçlar kullanılsa dahi sadece Adana ilinin kadastrosunun beş yılda tamamlanabileceği belirtilmişti.[738]

---

[736] **Akşam**, 30 Eylül 1964, s. 1, 7.
[737] **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1964, s. 1, 7.
[738] Talât Asal, "Torpak Reformu", **Son Havadis**, 2 Kasım 1964, s. 7.

Diyarbakır Milletvekili Recai İskenderoğlu toprak reformu ile ilgili bir genel görüşme açılmasını istemişti. 1963 programında öngörülen toprak reformunun devamlı olarak erteleniş sebebini sormuştu. İskenderoğlu ayrıca ithalat ve ihracatın devlet eliyle yapılması halinde sağlanacak mali kaynakla toprak reformunun kaç senede tahakkuk ettirilebileceği, bu konudaki CHP görüşünün ne olduğunu da sormuştu.[739] YTP'li Recai İskenderoğlu'nun toprak reformu üzerine genel görüşme açılmasına dair önergesinin gündeme alınıp alınmaması konusu 9 Kasım 1964'de TBMM'de görüşülmüş ve önerge CHP ile AP'nin oylarıyla reddedilmişti. Görüşme sırasında Recai İskenderoğlu Hükümetin toprak reformu meselesini müphem bıraktığını ve bu yüzden de toprak davası ile ilgili çatışmaların sosyal bir sorun olarak ülkede devam ettiğini dile getirmiş ve olumlu bir şekilde oy kullanılmasını milletvekillerinden talep etmiştir. YTP adına bu konuşmayı destekler biçimde bir konuşma da Şekip İnal tarafından gerçekleştirilirken karşı fikir olarak AP adına Ali Naili Erdem, kendilerinin aslına bakıldığında reformist olduklarını ama bu konuda genel görüşme müessesesinin işletilmesini mümkün görmediklerini, dolayısıyla AP'nin aleyhte oy kullanmayı öngördüğünü belirtmişti. CHP adına kimse konuşmazken, Tarım Bakanı Turan Şahin ise tasarının nasıl olsa Meclis gündemine geleceğini bu yüzden genel görüşme açılmasına gerek olmadığını ifade etmişti.[740]

1965 yılı bütçe görüşmeleri başlarken, tabii kaynakların harekete geçirilmesi ve kooperatifçilikle birlikte yürütülecek bir toprak reformunun tahakkuk ettirilmesi gündeme gelmiştir.[741] İnönü, Toprak Reformu meselesinin geçen süre içerisinde ilgisiz kaldığını daima bir tetkik için hazırlanmış olduğunu belirtmişti. Bu reform hususunda Meclise bir teklif verme niyetinde olduklarını dile getirerek arzu edildiği gibi çıkarılmaya çalışıldığını ifade etmiştir.[742]

Diyarbakır Milletvekili Recai İskenderoğlu, toprak reformunu, kalkınma yönünden ön şart olarak kabul eden 1963 yılı programı ile 1964 programı arasındaki çelişik durumun düzeltilmesi hususunda ne düşünüldüğüne dair Başbakanlığa sözlü soruda bulunmuştu.[743] Recai İskenderoğlu, vatandaşların % 80'ini yakından

[739] **Akşam**, 3 Kasım 1964, s. 7.
[740] **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1964, s. 7.
[741] **Akşam**, 12 Aralık 1964, s. 1.
[742] **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1964, s. 1, 7.
[743] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 34, Birleşim: 22, 11.12.1964, s. 101.

ilgilendiren ve kapsayan toprak reformunun esas ve şekillerinin bir gizlilik içerisinde saklı tutulmasının, geniş ve köylü çiftçi kitleleri, hem de kamulaştırmaya tabi tutulacak arazi sahiplerini, sosyal münasebetler ve ekonomik yönden tedirgin ettiğini ileri sürmüştü. Bu durumun, köylü ve çiftçi münasebetlerini psikolojik olarak zaman zaman hukuk dışına çıkardığını ve ayrıca işletme üniteleri bakımından yatırımlara gerekli yön vermek anlamında birtakım tereddütler uyandırdığı, dolayısıyla millî gelir ve kalkınmanın da olumsuz etkilendiğinin altı çizilmişti. Plânlı kalkınma programı içerisinde yer alan toprak reformunun bilimsel ilkelere bağlı olarak kanunlaşabilmesi için siyasi çekişmelerle farklı farklı şekillenmesini doğru bulmadığını belirten İskenderoğlu, beş adet soru yönetmiştir.

Bu sorulara bakıldığında, ilk olarak, 1963 yılı programında toprak reformunun kalkınma yönünden ön şart olarak görüldüğü halde, 1964'de kalkınma plânının bir unsuru olarak değil ancak bir düzenleme tedbiri olarak belirtilmesinin çelişkili bir durumu ortaya çıkardığı ve bu duruma hükümetin cevap vermesi gerektiği ifade edilmişti.

İkinci soruda ise 1963 programı ile 1964 programında toprak reformu hususu ile ilgili olarak farklılaşan önemli noktalara dikkat çekilmişti. Şöyle ki, 1963 programında toprak reformunun esasları açıkça yer aldığı ve sosyal adalet ilkelerine uygun düşecek yeni bir mülkiyet düzeni medyana getirileceğini, azami toprak biriminin tespit edileceği ve geri kalan toprakların topraksız çiftçilere dağıtılacağını ifade ettiği halde 1964 programında toprak reformunu toprak kullanılış rejiminde tarımsal verimi arttırıcı yönden yapılması gerekli bir işlem olarak görmektedir. Bundan başka, 1963 programı toprak reformunu gerçekleştirmesine başlangıcı ve lüzumlu teşkilatın kurulmasının zamanını belirlediği halde, 1964 programında zaman ve teşkilatın kuruluşu hususlarında sessiz kalınmıştır. Dolayısıyla devamlılık ve planlılık açısından birtakım sorunlar doğurabileceği ve bununda bir çelişkiyi ortaya çıkardığı noktasında bir eleştiride bulunulmuştu. Bir diğer soru da bir önceki soru ile bağlantılı olarak 1964 bütçesinde bu işlemler için ne kadar bir kaynak ayrılmış olduğuydu. Nitekim, dördüncü soruda da toprak reformunun gerçekleştirilmesi için hükümet olarak ne gibi mali kaynakların düşünüldüğü yönünde yine maddi içerikli bir sual yöneltilmişti. Son soru her şey yolunda gittiği takdirde toprak reformunun kaç senede tamamlanabileceğiydi. Ayrıca yalnız toprak reformuna ayrılmak kaydıyla

bu gelir kaynağı hakkında hükümetin görüşünün merak edildiği, bu suretle çiftçinin borçlandırılmadan toprak sahibi kılmanın uygun görülüp görülmeyeceği ile ilgilidir.

İskenderoğlu'na cevaben Başbakan adına Devlet Bakanı Nüvit Yetkin sözlü soruyu yanıtlamıştı. Buna göre, 1963 programının toprak reformunu, kalkınma planının tarım sektöründe alınacak tedbirlerin ve yapılacak yatırımların başarılı sonuçlar verebilmesi için bir ön şart olarak kabul ettiği, 1964 programında da buna çelişik olarak değil özellikle paralel olarak verimin artırılması, sosyal ve ekonomik kıstaslarla bağdaşır bir mülkiyet rejiminin sağlanması bakımından toprak reformunun düzenleyici tedbirler arasında yer aldığı belirtilmiştir.

İkinci olarak, 1963 programında sözü edildiği gibi toprak reformu ile sosyal adalet ilkelerine uygun düşecek yeni bir mülkiyet düzeninin meydana getirilmesi halinde 1964 programında yazılı olduğu şekilde tarımsal verimin artacağı ileri sürülmüştü. Yani toprak reformunun içinde tarımsal verimin artışına etki yapan faktörlerden biri de toprak mülkiyeti rejiminin tarımın teknik metot ve ilkelerine uygun bir şekilde düzenlenmesidir. Bunun dışında, toprak reformunun hazırlayıcısı konumunda bulunan Tarım Bakanlığı ile İmar ve İskân Bakanlığının teşkilâtlarının bu konu ile ilgili hususlar üzerinde 1963 ve 1964 programlarına uygun olarak çalışmakta olduğunu açıklayan Bakan Nüvit, söz konusu iki programın birbiriyle çelişmekten çok tamamlayıcı nitelikte olduğunu iddia etmiş, tasarının birinci ve ikinci koalisyon hükümetleri zamanında TBMM'ye getirilmemesini eleştirmişti.

Toprak reformunun hangi tahsisat ile maddi yönünün nasıl gerçekleştirilebileceği hakkındaki sorunun yanıtında; 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile kurulmuş olan Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğünün bütçeye konulmuş ödenekleri ile Tarım Bakanlığının toprak ile ilgili harcamalarının etkin olacağı, ayrıca tapu ve kadastro, istatistik çalışmaları ile bunun yapılacağı işaret edilmiştir. Toprak reformunun gerçekleştirilebilmesi için Çiftçiyi Toprak Kanunu ile dağıtılmış olan toprakların hazineye dönen ve Ziraat Bankasında biriken bedellerine bütçeden yeteri kadar bir tahsisat eklenmek suretiyle özel bir fon kurulacağı dile getirilmiştir. Bu fona o zamana kadar dağıtılmış olan arazinin borçlandırılmasından yıldan yıla artacak gelecek paralarla şimdiden sonra yapılacak dağıtımdan dönecek paralar da birer kaynak teşkil edecekti. Ayrıca kalkınma planının etkisi ile artan millî gelir, esasında safha safha ve bölge bölge uygulanacak

olan toprak reformunu hızlandıracak malî gücü sağlayacağı, bunun yanında bu maksatla ilgili yardım ve istikraz imkânlarının da araştırılacağı öne sürülmüştür. Toprak reformunun ne kadar süre içerisinde yapılacağı sorusuna ise Bakan Nüvit, net bir cevap vermezken bölge bölge ve süratle gerçekleştirilmesi gereği üzerinde durulmuştu.[744]

Devlet Bakanı Nüvit'in verdiği cevapların ardından yeniden söz alan Recai İskenderoğlu, 1960 yılından beri toprak reformu meselesinin devamlı surette kamuoyunu meşgul ettiğini, kurulan üç koalisyon hükümetinin programlarında da yer aldığını, Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nın icra programlarında da bulunduğunu, ancak bu kadar hükümetten sonra toprak reformunun yeniden ele alınıp güncellenmesi adına bir enerji sarf edilebildiği belirtilmiştir. Ancak reformun çıkmasını isteyenler için yuvarlak ifadeler ile meselenin bu zamana kadar geçiştirildiğini dile getiren İskenderoğlu, işin gerçek manada ele alındığında da malî imkân bulma yönünden oto finansman sistemini seçtiğini ve bilhassa topraklandırdığı çiftçiden uzun seneler içinde temin edeceği paralarla bunları ödeyebileceğini ve toprak reformunun da yurt ölçüsü çapında gerçekleştirilebilmesinin ancak uzun senelerde olacağı düşüncesi çerçevesinde bir kanaat bildirmişti. 1963 programında yer alan tedbirlerle 1964 programında yer alan toprak reformu ile ilgili alınması düşünülen tedbirlerle paralellik gösterdiği yönünde beyan edilen fikrin tezat oluşturmasını da 1963 programındaki tedbirlerin tahakkuk edilmemesinin yanında hükümetin 1963'te yer alan fikrinin dışında bir fikre sahip olarak 1964 yılı programında bunun ancak bir düzenleme tedbiri olarak kayda alındığını, buna bağlı olarak, çelişkinin 1963 ve 1964 programının bu noktasında mevcudiyet gösterdiğinin altı çizilmişti.

Yine 1963 programında toprak reformunun esasları açıkça yer aldığı sosyal adalet ilkelerine uygun düşecek yeni bir mülkiyet düzeninin meydana getirileceği azami toprak veriminin tespit edileceğini ve geri kalan toprakların topraksız çiftçilere dağıtılacağı açıkça ifade edildiği halde; 1964 programında toprak reformunu, toprak kullanılış rejiminin tarımsal verimi artırıcı yönden yapılması gerekli bir işlem olarak görülmüştü.

[744] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 34, Birleşim: 30, 25.12.1964, s. 363-365.

Ayrıca Mecliste eleştiri olarak gündeme getirilen ve tartışma konusu olan hususa yeniden dikkat çekilmiştir. Buna göre, 4 seneden beri toprak reformunun yapılacağının sürekli olarak bir slogan olarak vatan sathına yayıldığında, köyde oturan köylü vatandaşla arazi sahibi arasında çeşitli sosyal ve hukukî problemler doğmaktaydı. Hükümetin bu meselede kesin olarak kararlı olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Arazi ihtilâfları, topraksız köylülerin toprak sahiplerine düşman nazarıyla bakmaları, bir nevi mülkiyet düşmanlığının ortaya çıktığını bu durumun ortaya çıkmasında hükümetin tereddütlü bir tavır takınmasının etkili olduğundan yakınılmıştı. Bu tereddütlü durumun da ekonomik açıdan bazı negatif sonuçlar doğurduğu yinelenirken; İstanbul'daki sanayici, ithalât ve ihracatçı, toprak reformunun gerçekleştirilmesini, ithalât ve ihracatın da devlet eliyle yapılmasına bağlayarak endişe içinde rantabl bir iş fonksiyonuna kendilerini sokmamaktadırlar. Yine bu noktada toprak sahibi, toprağım alınacaktır endişesi içinde, verimli, uzun sürelere yayılmış büyük hamlelere girişmekten imtina etmekteydiler. Bu da milli gelir kaynaklarından dönemin en büyük sektörü olan tarımda verimliliği azaltmakta ve dolayısıyla millî geliri de olumsuz manada etkilemekte olduğunu merkez alan bir fikri meydana getirmişti.[745]

26 Aralık 1964'de Ziraat Odaları Birliği kongresinde konuşan Başbakan İsmet İnönü toprak reformu meselesine de değinmiştir. Toprak reformu meselesinin türlü şekillerde incelendiğini bunun birçok meseleler için bir tedbirler cümlesi olduğunu belirtmiş; küçük toprakların ne olacağının, nasıl işleneceğinin, nasıl bölünüp, nasıl teşkilatlandırılacağının bütün bunların önemli şekilde düzenlenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.[746]

3.2.3.4.1. III. Koalisyon Hükümetinin Toprak Reformu Kanun Tasarısı

Tarım Bakanı Turan Şahin, "Toprak Reformu Kanun Tasarısının" esaslarını açıklamış ve tasarının Meclise sevk edileceğini bildirmişti. Yeni tasarıya göre, özel arazi mülkünün büyüklüğü 2500 dönüm iken, eski tasarıda bu büyüklük 5000 dönüm olarak verilmişti. Uygulamaya Bakanlar Kurulunun seçeceği bir pilot bölgeden

[745] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 34, Birleşim: 30, 25.12.1964, s. 365-366.
[746] **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1964, s. 1, 7.

başlanacaktı. Uygulama bünyeyi sarsmadan yapılacak, toprak reformunun tatbiki için bütçeye her yıl 100 milyon lira konulacak ve bundan da bir fon tesis edilecekti. Ayrıca bu konuda milletlerarası yardımlaşmadan da faydalanılacaktı.

Toprakları aile efradına dağıtmak suretiyle toprak genişliğini azaltmayı önlemek için tasarıya hükümler konulmuştu. Tasarı kanunlaştığı takdirde yürürlüğe giriş tarihinden itibaren geriye üç yıl teşmil kaydıyla "Temlik-i Tasarruf" durdurulacaktı.

Kamulaştırmada, bedelin 25.000 lirası, küçük çiftçinin kamulaştırılan arazisinin bedelinin tamı, 250.000 lirayı aşan kamulaştırma bedelinin onda biri, kahve, han, dükkân, değirmen ve fabrika gibi tarımsal işletme ile ilgili olmayan yapı ve tesisler bedelinin tamamı peşin olarak, bakiyesi eşit taksitler halinde ödenecekti. Yeni tasarıya göre, örnek işletmelerde 2500 dönümlük tavan iki misline çıkarılacaktı. Geçmiş dört yılda üretimini yüzde elli oranında arttıran çiftlikler örnek işletme sayılarak bu imtiyazdan faydalanabileceklerdi. Arazisi kamulaştırılan çiftçiler devletten aldıkları paraları, iktisadî plân ve programlarda gösterilen verimli endüstri ve iş alanlarına yatırmağı kabul ve taahhüt ettikleri takdire, kendilerine bazı kolaylıklar gösterilecekti. Böylece bunların iktisadî kalkınmaya katılmaları sağlanmış olacaktı.

Bakan toprak reformunun gerekçesini izah ederken; nüfus artışının toprak üzerinde her an artan olumsuz baskısı ile topraksız veya az topraklı çiftçilerin, üzerlerinde asgarî geçimlerini garanti altına alabilecek bir çalışma yapmasını sağlayacak toprak mülküne sahip kılınmasının şart olduğunu belirtmişti. Birim alanda daha fazla verim almanın bütün çalışmalarını kapsayan bir ifade olarak kullanılan tarım reformunun temelini toprak reformunun teşkil ettiğine, her şeyden evvel toprak ile insanların münasebetini tanzim etmenin lüzumuna inandıklarını ifade etmiştir.

Geçen tasarıdan farklı olarak toprak sınıfları dörtten beşe çıkarılmış ve "yarı kurak, soğuk" adıyla bir arazi sınıfı daha eklenmişti.

Tablo 3: Topraklandırmada Çiftçiye Verilecek Tarla Arazisinin Büyüklüğü

Arazi Sınıfları:	Sınıf I		Sınıf II		Sınıf III		Sınıf IV	
İklim Bölgeleri:	Kıraç	Sulu	Kıraç	Sulu	Kıraç	Sulu	Kıraç	Sulu
Kurak	1250	310	1560	390	1875	470	2500	340
Yarı kurak-soğuk	900	300	1125	375	1350	450	1800	330
Yarı kurak	500	250	625	310	750	375	1000	275
Yarı nemli	375	185	470	235	510	250	1750	205
Nemli	250	125	310	155	375	185	500	140

Dağıtılacak olan bu araziyi alanlar bedellerini 25 yılda 25 eşit taksitle ödeyeceklerdir. Türkiye'de, bu cetvelde gösterilen işletme büyüklüğünden aşağıda arazi sahibi olunmasına izin verilmeyecekti. Bakan ayrıca Türkiye'de arazi parçalanması hakkında da bilgi vermiştir. Buna göre 1952 anketlerine göre Türkiye'de 15 milyon parça arazi varken, açıklanmayan 1963 tarım sayımına göre bu yüzde 31 artışla 20 milyon parçaya yükselmiştir.

Toprak reformunun ekonomik ve teknik nedenlerine bakıldığında; ülkede tarımla uğraşanların yıllık geliri, nüfus başına düşen ortalamanın yarısından az ve tarım dışı sektörlerdeki nüfus başına gelire nispetle dörtte bir kadardır. Tarımla uğraşanların dörtte üçü tarımsal toprakların üçte birinden azını, yüzde 29,4'ünü işlemekte, her bir çiftçiye ortalama 30 dönüm düşmekteydi. Öte yandan toplam çiftçilerin dörtte birinden daha azı memleket topraklarının % 70'ni işletmekteydiler. Dağılımdaki dengesizliklere bir de mülklerin çok parçalanmış olması eklenmekteydi.

Bakan Turan Şahin, "İktisaden tatmin olmayan, sosyal adaletsizliğe maruz bulunan ve çeşitli hukukî düzensizlikler içinde yaşayan insanların huzursuzluk kaynağı olmaları mukadderdir. Bu manada toprak reformu ile ilgili konuların sosyal cephesi, ekonomik cephesi kadar, bazen ondan da önemli hale gelmektedir." şeklinde reformun sosyal nedenlerini açıklamıştı.

Yine tasarıya göre, bir bölgede hükümet tarafından sulama şebekesi kurulduğu takdirde, toprağın sınıfı değişeceğinden, yeniden toprak reformu yapılacaktı. Bu şekilde devletin yaptığı yatırımla mülk sahibine hak edilmemiş bir kıymet artışından faydalanma imkânı verilmeyecekti.[747] Kiracılık ve ortakçılık

[747] **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1965, s. 1, 7.

hususuna eleştirel yaklaşan Bakan Şahin kiracı ve ortakçıların mal sahipleri ile münasebetlerinde geleneksel yöntemlerin kullanıldığı bu ilişkilerin adalet ölçüsü çerçevesinde yapılmadığını dile getirmişti. Bakanın verdiği bilgiden öğrenildiğine göre tasarının başlıca bölümleri de şöyleydi:

> *"1-İlkeler ve tarifeler, 2-Reforma giriş, 3- Dağıtılacak araziye ait hükümler, 4-Kamulaştırma hükümleri, 5-Arazi dağıtılması, 6-Verilen araziye ait hükümler, 7-Sulama şebekeleri içinde reformun uygulanması, 8-Arazi toplulaştırması, 9-Kiracılık ve ortakçılık esasları, 10-Kooperatiflerin kurulması, 11-Mali hükümler, 12-Türlü hükümler, 13-Ceza hükümleri, 14-Son hükümler, 15-Geçici hükümler, 16-Kaldırılacak hükümler, 17-Yürütme ve yürürlülük hükümleri."*[748]

Ege Çiftçiler Derneği yöneticileri düzenledikleri basın toplantısında Meclise sevk edilen Toprak Reformu Kanun tasarısını şiddetle tenkit etmişlerdi. Şöyle ki; bu kanun çıktığı takdirde, Türkiye'de zirai üretimin düşeceğini, memlekette açlık baş göstereceğini iddia etmişler, kanunun tatbikatından sonra köylerde arazi ihtilâfları yüzünden meydana gelecek hadiseleri önlemeye devletin bütün güvenlik güçlerinin kâfi gelmeyeceğini öne sürmüşlerdi. Ege Bölgesi'nin çiftlik sahiplerini bünyesinde toplayan Çiftçiler Derneği Başkanı Burhan Maner, tasarının kanunlaşmasına imkân görmediğini bildirerek şunları söylemişti:

> *"CHP'li Tarım Bakanı Turan Şahin Toprak Reformu Kanun tasarısını Meclise sevk etmeden kendi gruplarından dahi geçirmeye cesaret edememiştir. Çünkü bu tasarıya CHP Grubu muhalif kalacaktır.*
>
> *Tasarıda arazi sahibine 2500 dönüm arazi bırakıldığı söylenmektedir. Hakikatte Ege Bölgesi'nde arazi sahiplerinin elinde 175-250 dönüm arazi bırakılarak düzenli işletmeler ölüme mahkûm edilmektedir. Anayasamızın 37. Maddesi ancak verimsiz arazinin verimlendirilmesini derpiş etmektedir. Bu madde arazinin emniyetini sağlamak amacıyla getirilmiştir. Tarım Bakanı verimli bir şekilde işletilen ve bilhassa son dört yılda istihsalini yüzde elli arttırarak kamu yararına çalışan düzenli işletmelerin kılına dokunursa Anayasa'yı ihlâl etmiş olur.*
>
> *Toprak ağaları olarak teşhir edilen arazi sahibi 3000 ailenin elindeki toprak yekûnu 8 milyon dönümdür. Bu ziraat topraklarının yüzde dördünden azdır. Hayali toprak dengesizlikleri var diyerek zirai yatırımı köstekleyici, istihsali düşürücü böyle bir tasarı varlık*

[748] **Tercüman**, 11 Ocak 1965, s. 1, 7.

düşmanlığından ileri gidemez. Mecburî kooperatifleşme anayasaya aykırıdır. Bu tasarı politik maksatları gizlemektedir."

Burhan Maner'den sonra konuşan Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu da tasarının fayda getirmeyeceğini, kati bir ideolojinin etkisi altında hazırlandığını, bu gibi reformların fayda vermeyecek şekilde hazırlandığını ve tatbik edilirse sonuçlarının acı olacağını öne sürmüştü. Ayrıca Karaosmanoğlu, meydana getirilecek muhtemel zararların telafisinin mümkün olamayacağını vurgulamıştır.[749]

Yine aynı günlerde tarım bütçesinin müzakeresinde toprak reformu meselesi üzerinde durulmuştu. Bütçe komisyonunun toplantısında tenkitleri cevaplandıran Tarım Bakanı Turan Şahin, reformun toprak dağıtımından ibaret olmadığı, milletin refahını sağlamanın ana prensip olduğunu dile getirmişti. YTP'li Nihat Diler'in eleştirisi üzerine bu tasarıyı hazırlayanların, memlekette düzenin sarsılmamasını ve memleketin sosyal yapısını dikkate alarak hazırladıklarını, reform üzerinde çalışma yapanların ne sağ ne de sol görüşlü olduklarını memleket menfaatlerini düşündüklerini Anayasa'nın da bunu emrettiği için yapılmak zorunda olduğunu ifade eden Şahin, hangi iktidar gelirse gelsin bu duruma sırtını çeviremeyeceğini söylemişti. Bunun üzerine AP'li Ethem Kılıçoğlu *"Toprakları dağıtıyoruz. Sermayeyi de dağıtalım, olsun bitsin"* şeklinde müdahalede bulunmuştu.

Bakan, ziraat teknisyenlerinin kendi işlerinden başka çok çeşitli işlerle meşgul olduklarını, onların köylüye tarlada hizmet verebilecek durumda olmaları gerektiğini ve bu yolda da yeni düzenlemelere gidileceğini işaret etmişti. Orman arazilerine değinen Şahin, yapılan bir çalışma sonucunda orman arazilerinden 9 milyon dekar yer açıldığını ve buralarda 200.000 ailenin geçindiğini bildirmiştir. Türkiye ormanlarında yaşlanmış bir servet bulunduğunu, ormanlardaki bu pasif sermayeyi aktif hale getirmek ve buradan sağlanacak gelirle de yine ormancılığın geliştirilmesinin hedeflendiğini belirtmişti. Kâğıt sanayii ihtiyacı, maden direği ve tel direkleri ihtiyacının ülke içerisindeki ormanlardan karşılanmasına karar verildiği ve köy yollarının yapımında da orman teşkilatından destek alınmasının planlandığı açıklanmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından düzenlenen 1963 tarım sayımına göre 1000 dönümün üzerinde elinde toprak bulunan özel çiftliklerin sayısının 4324

[749] **Akşam,** 12 Ocak 1965, s. 1, 7.

adet olduğu öğrenilmişti. Aynı sayıma göre elinde 5000 dönümden fazla toprak bulunanların sayısı ise 491'i bulmaktaydı.[750]

Toprak Reformu Kanun Tasarısı, 14 Ocak'ta TBMM Anayasa, Adalet, Maliye, Ticaret, İçişleri, Tarım ve Plân Komisyonlarına havale edilmiştir.[751] AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ile Grup Başkan Yardımcısı Cihat Bilgehan, bütün il ve ilçe teşkilâtlarına bir tamim göndermiş ve Toprak Reformu Kanun Tasarısı üzerinde uyarılarda bulunmuşlardı. Bu tamimde, ilk olarak, CHP'nin toprak reformu konusunda son zamanlarda halka yanlış bilgiler vermiş olduğu, buna bağlı olarak AP aleyhinde geniş bir propaganda faaliyetine giriştiğinin müşahede edildiği belirtilmişti. İkincisi, CHP'li idarecilerin bir taraftan topraksız köylülere ağaların elinden toprakları alıp dağıtacakları sözü verdiklerini, diğer taraftan da büyük toprak sahiplerine maksatlarının onların topraklarını alıp dağıtmak olmadığını, topraksız köylülerin oylarına talip olduklarını bildirdikleri ileri sürülmüştü. Ayrıca, aslında CHP'lilerin Meclis ve Senatoda azınlıkta olmalarından dolayı tasarının kanunlaşamayacağını bildiklerini ve buna göre rahat hareket ettikleri iddia edilmişti. Ardından AP'nin programında yer alan 45. maddenin topraksız köylünün topraklandırılmasını lüzumlu ve zaruri gördüğü kaleme alınmıştı. Bunun yanında AP, ziraat şahsında asıl meselenin zirai reformla birlikte zirai üretimin artırılması davası olduğuna inanmaktaydı. Toprakların düşük prodüktivite ile işlenenlerden muayyen ölçünün üzerinde bulunanları çiftçilere belli ölçüler ve şartlarla dağıtılmasına taraftardı. Son olarak teşkilât toprak reformu hususunda uyarılarak, bu mevzuda çok hassas davranılması, partiye ve onun prensiplerine tamamen aykırı propagandaya dikkat edilmesini ve vatandaşlara parti programında yer alan zirai ve toprak reformuna dair yazılı hususların açıklanması ile bu tertiplerin önlenmesi bildirilmişti.[752]

CHP ortak grubunda Toprak Reformu Kanun Tasarısının Mecliste geçici bir komisyona sevk edilmesi için verilen hükümet önergesine karşı on beş kadar CHP'li milletvekili aleyhte oy kullanmış ve tasarının normal yollardan geçmesini istemişlerdi. Toprak Reformu Kanun Tasarısı konusunda Tarım Bakanı Turan Şahin

[750] **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1965, s. 1, 7.
[751] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 34, Birleşim: 39, 14.01.1965, s. 656.
[752] **Tercüman**, 18 Ocak 1965, s. 1, 7.

söz almış ve tasarının geçici bir komisyon kurularak görüşülmesi gerektiğini, bu konuda grubun onayını almak istediğini bildirmiş ve bir önerge vermiştir.

Önergenin okunmasından sonra aleyhte olarak; Elâzığ Milletvekili Hürrem Müftügil, Maraş Milletvekili Hasan Fehmi Evliya, Amasya Milletvekili Reşat Arpacıoğlu, Adana Milletvekili Ahmet Karamüftüoğlu konuşmuşlardır. Bu milletvekilleri tasarının bir oldu bittiye getirilecek şekilde geçici komisyonda konuşulmasının doğru olmayacağını öne sürmüşlerdi. Karamüftüoğlu, tasarıya karşı olmadıklarını ancak, tatbiki zor bir tasarı olduğunu ve Medenî Kanunda değişiklikler yapılması gerekeceğini belirtmiş, daha sonra konuşan Bülent Ecevit, bu kanunun millete vaat edilen önemli bir kanun olduğunu, Mecliste geçici komisyonlar teşkil edilmek suretiyle buna benzer çok sayıda kanun çıkarıldığını, toprak reformunun çıkarılmasında geç kalındığını vurgulamış ve bu yönde köylülerden sorular geldiğini de eklemiştir. Bekir Sami Karamanlı bu konuda itiraz ederken *"Gecekondularda oturanlara da apartmanları dağıtalım öyleyse"* şeklinde serzenişte bulunmuştur. Bundan sonra yeterlik önergesi verilmiş ve Tarım Bakanı Turan Şahin'in önergesi oylanarak çoğunlukla kabul edilmiş, önergeye 15 CHP'li aleyhte oy vermişlerdi. Son olarak Diyarbakır Milletvekili Şehmuz Aslan, toprak reformu tasarısının, Millet Meclisi geçici komisyonunda görüşülmesine başlanılmakla beraber, grup içinde bir ihtisas komisyonu kurulmasını ve bu komisyonun on beş gün içinde bir rapor hazırlamasını isteyen önergesi de grup tarafından kabul edilmiştir.[753]

Hükümetin hazırlamış olduğu Toprak Reformu Kanun Tasarısının bir an önce çıkmasını sağlamak gayesiyle özel bir komisyon kurulmasını isteyen Tarım Bakanı Turan Şahin'in önergesi Meclis oturumunda 157'ye karşı 167 oyla reddedilmişti.[754] Bu oylama sonucuna göre, tamamen normal görüşme usulüne uygun olarak yedi komisyondan gelerek ve kısa zamanda kanunlaşması mümkün olmayacaktı. Önergeye ret oyunun muhalefet partileri mensupları tarafından verildiği, ancak CHP milletvekillerinden bir kısmının da Mecliste hazır bulunmadıkları dolayısıyla müspet oy çoğunluğunun sağlanamadığı öne sürülmüştü. Bunun yanında muhalefet mensuplarının, oylama sonucunu "muhalefet cephesi"nin hükümete karşı giriştiği mücadelede ilk galibiyet olarak yorumladıkları şeklinde değerlendirmelerde de

[753] **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1965, s.1, 7.
[754] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 35, Birleşim: 55, 11.02.1965, s. 496.

bulunulmuştur. Ancak böyle önemli bir meselenin oylaması sırasında CHP milletvekillerinin Mecliste bulunmamasını dikkate alanlar, hükümetin bu konuda muhalefete karşı bir kuvvet denemesine girişmediğini, toprak reformuna karşı bulunan muhalif ve muvafık bütün milletvekillerinin menfi tutumunun bu neticede rol oynadığını ileri sürmekteydiler.

Komisyonların çalışma temposuna göre reform tasarısı asgari 315 gün komisyonlarda sürüncemede kalacaktı. Önergesi üzerinde konuşma yapan Tarım Bakanı Turan Şahin, tasarının 7 ayrı komisyonda görüşülmesinin zaman kaybına sebep olacağını söylemiş ve *"Toprak reformu tasarısının bir siyasî partinin malı olması fikrine sahip değiliz"* demiştir. CKMP grubu adına konuşan Sivas Milletvekili Cevad Odyakmaz, toprak reformuna taraftar olduklarını, ancak böyle çok yönlü bir tasarının geçici bir komisyonda görüşülmesini arzulamadıklarını beyan etmişti.

Yine benzer bir şekilde toprak reformuna taraftar olduklarını, ancak geçici bir komisyonda görüşülmesini arzu etmediklerini beyan eden AP grubu sözcüsü İzmir Milletvekili Ali Naili Erdem, *"Tasarı ilmî müesseselerin tetkikinden geçmeden Meclise getirilmiştir. Konu ile ilgili çeşitli kuruluşların da görüşleri alınmamıştır. Normal komisyonlarda görüşülmesi en sıhhatli yoldur. Bu arada, CKMP'nin de teklifine katılıyoruz"* demiştir.

Önergenin lehinde konuşan bağımsız Aydın Milletvekili Orhan Apaydın, tasarının normal komisyonlarda görüşülmesi halinde, bu devre değil, hatta gelecek devrede bile kanunlaşmasının mümkün olamayacağını söylemiştir. Apaydın'ın bu şekilde konuşması AP'liler tarafından tepkiyle karşılanmıştı.

CHP Millet Meclisi Grubu, Başbakan ve CHP Genel Başkanı İnönü'nün başkanlığında yapılan toplantı sonrasında bir bildiri yayınlamıştı. Bildiride grup kararına rağmen, haklı özür bulunmaksızın Millet Meclisi toplantısında hazır bulunmayan ve oy kullanmayan CHP milletvekilleri hakkında, parti tüzüğünün ve grup iç yönetmeliğinin getirdiği hükümler çerçevesinde gerekli işlemlerin yapılacağı belirtilmişti.[755]

Tarım Bakanı Turan Şahin'in verdiği önergenin reddedilmesinden sonra toprak reformu kanun tasarısının normal komisyonlarda görüşüleceği belirtilmişti.

[755] **Akşam**, 12 Şubat 1965, s. 1, 7.

Bütçe için oylamaya katılan bazı milletvekillerinin bu oylamada salonda olmadığı görüldü. 191 CHP milletvekilinden 30'u salonda değildi. Olay geride kalan ve sonunda hükümetin de düşmesine varan hafta içinde Millet Meclisinde cereyan etmişti. Böylelikle toprak reformuna bel bağlayanlar adeta son ümidini de yitirmişti. Zira, toprak reformu kanun tasarısının normal komisyonlarda görüşülmesi, yedi komisyonda en azından kırk beşer gün görüşülmesi anlamına gelmekteydi. Ayrıca kanunun kadük kalması doğal bir süreç olacak, bir sonraki dönemde yeniden düzenlenip, Meclise yeniden sokulması gerekecekti. Bunun yanında bu kanun tasarısının hükümetin gidişatına negatif bir etki yaptığını söyleyebiliriz. Keza, Tercüman gazetesindeki köşesinde Türkiye'deki gelişmeleri değerlendiren gazeteci ve yazar Erdoğan Gürgen hükümetin yıkılışına, biraz da bu kanunun sebebiyet verdiği ileri sürmüş, Başbakan İsmet İnönü'nün son hükümetinin, ilk ve öldürücü darbeyi bu olayla yediğini ifade etmişti.[756]

3.2.3.5. IV. Koalisyon Hükümeti Döneminde Toprak Reformu Tartışmaları

Yeni hükümet programında Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanan kısımda Mecliste bulunan Toprak Reformu Kanun Tasarısının Hükümet tarafından geri alınmayacağı, ancak komisyonlarda görüşülmesine devam edileceği belirtilmekte ve Toprak Reformu Kanun Tasarısının süratle tetkik ve karara bağlanması için komisyonlarda izlenmesi kararı alınmıştı. Ancak tasarıda reform müddeti olarak tespit edilen 25 yılın kısaltılması ve bütçelere konulması planlanan 100'er milyon liralık ödeneğin artırılması da kararlaştırılmıştı.[757]

İkinci beş yıllık plânın hazırlanmasında bulunmak üzere Türkiye'ye gelen Prof. Tinbergen, basın mensuplarına yaptığı açıklamada kamu planın başarıya ulaşılabilmesi için kamu sektörünün desteklenmesi ile toprak ve vergi reformlarının yapılmasının şart olduğunu dile getirmişti. Tinbergen, planın başarısının kademeli olarak azaldığını, 1963'te bunun görüldüğünü, 1964 yılının ise tam bir başarısızlık yılı olduğunu ilave etmişti. Hollandalı plancılık uzmanına göre, bunun muhtelif sebepleri vardı. Şöyle ki, birincisi zirai üretim düşüktü buna hava şartlarının kötü

[756] Erdoğan Gürgen, "Toprak Reformu İçin Ümitler Söndü", **Tercüman**, 18 Şubat 1965, s. 3.
[757] **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1965, s. 1, 7.

gitmesi yol açmıştı. Yatırım seviyesinin düşük olmasıyla Kıbrıs buhranının meydana getirdiği sınai istikrarsızlık planın başarısızlığına yol açan diğer iki sebep olarak gösterilmişti. Prof. Tinbergen, ikinci beş yıllık planda kesin değişmelerin beklenmemesi gerektiğini de söylemiş, hiçbir memlekette yeni bir devreye büyük değişiklikler ile girilmediğini ancak detaylarda yapılacak değişikliklerin de önemsenmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.[758]

Devlet Planlama Teşkilâtı Başmüşaviri Prof. Jan Tinbergen 5 Mart 1965'te düzenlemiş olduğu basın toplantısında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve sonuçları ile ilgili de açıklamalarda bulundu.

İlk beş yıllık planın hedefleri bakımından bir başarısızlıktan bahsedilemeyeceğini fakat uygulama bakımından hedeflere ulaşılamadığı vurgulanmıştır. İlk beş yıllık kalkınma planında değişiklik yapmanın gereksiz olduğu, ikinci beş yıllık kalkınma planının, geçmiş denemelere, yabancı uygulamalara ve plan tekniğindeki yeni gelişmelere göre hazırlanacağını ileten Tinbergen, planın iç finansman meselesini çözümlenmediğini, konsorsiyum ülkelerinin yaptığı kredi yardımlarının gecikmesinin Türkiye'nin kalkınmasını engellediğinin altını çizmiştir. Ayrıca söz konusu kredilerin kalkınma kredileri olmadığından Türkiye için ağır şartlar taşımaktaydı. Toprak reformu yeni hükümetin tutumuna bağlı olarak görülürken, Türk ekonomisinin tesadüflere bağlı tarım sektöründen önemli ölçüde etkilendiği belirtilmişti. Türkiye'deki plan uygulamasının Japonya, Venezüella, Pakistan gibi ülkelere nazaran geride, Hindistan ve diğer Asya ülkelerine nazaran ilerde olduğunu ifade eden Tinbergen, sanayi yatırımlarını artırmak suretiyle istihdamı geliştirici özel tedbirlere gitmenin gerekli olduğunu öne sürmüştür.[759]

Yüksek Öğretmen Okulunun düzenlemiş olduğu bir açık oturumda konuşan, CHP Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu, toprak reformunun Anayasa'nın ve planın emri oluğunu ve mutlaka gerçekleştirilmesi gerektiğini ve gerçekleştirileceğini dile getirmişti. Yine aynı açık oturumda söz alan Kurucu Meclis üyelerinden gazeteci ve yazar Doğan Avcıoğlu, Feyzioğlu'ndan bir takriri müzakere açarak tasarının yeninden geçici komisyona verilmesini talep etmiş, toprak

[758] **Cumhuriyet**, 3 Mart 1965, s. 1, 7.
[759] **Cumhuriyet**, 6 Mart 1965, s. 7.

reformunun siyasi hedefinin ağalar demokrasisine son vermek olduğunu ifade etmişti. YTP'li Milletvekili Zeyyat Kocamemi ise Türkiye'de dev arazi sahiplerinin bulunmadığını, arazi sahibi olan ile olmayan arasında pek fark olmadığını ileri sürmüş, fazla toprakların ne kadar alınırsa alınsın fakirliğin devam edeceğini vurgulamıştı. Muammer Aksoy ise toprak reformu tasarısının akıbetini aydınlık görmediğini öne sürmüştü.[760]

Toprak reformu tartışmaları sürerken, Isparta'nın Barla bucağına bağlı Betre köyü çiftçilerinden 19 kişi arazi ve işgüçlerini birleştirmişlerdir. Tam bir zirai kolektif sistemiyle çalışmaya başlayan çiftçiler, ortaklaşa bir traktör ile gerekli diğer tarım aletlerini alarak birleştirdikleri arazilerini işlemeye başlamışlardır. Çitçiler, sosyal çalışmaların iyi sonuçlar vereceğine inanarak 19 fikir ve işgücünün bir araya toplanmasına karar verdiklerini, bu yöndeki çalışmalarla birçok sosyal meselenin daha iyi bir şekilde halledilebileceğine kanaat getirmişlerdi. Tarımsal ürünler bakımından da her biri geçen yıllara oranla daha fazla ürüne kavuşmayı beklemekteydiler. Ayrıca bu 19 çiftçi, diğer köy halkının da aynı şekilde birleşmeye geçmelerini tavsiye etmekteydiler.[761]

CHP Genel Sekreter Yardımcısı Suphi Baykam, AP'yi eleştirmiş, yeni koalisyon programındaki açık taahhütlere rağmen toprak reformunun uyutulduğunu iddia etmişti. Ege bölgesinde incelemelerde bulunan Turan Kapanlı ise "Toprak Reformu Tasarısının" Anayasa komisyonunda geciktiğini açıklamış ve söz konusu tasarı hakkında hükümet olarak gerekli vazifeyi yerine getirdiklerini, tasarının hala komisyonda bulunduğunu, Anayasa Komisyonunu dört defa toplantıya çağırdıklarını, ancak bu komisyonun bir türlü toplanamadığını belirtmiş, tasarının kanunlaşmasını bu komisyonun çalışmalarına bağlı bulunduğunu ifade etmişti.[762]

21 Nisan 1965 tarihli Bütçe Karma Komisyonu toplantısında Tarım Bakanlığı bütçesi görüşülürken Mecliste bulunan Toprak Reformu Kanun Tasarısı tenkit edilmişti. CHP Balıkesir Milletvekili Aydın Bolak bu tasarının, tasarıyı hazırlayan yetkili kişilerin yetkisizliğine bir belge olduğunu ifade etmiş, gerekçede kesin bilgi olmadığı halde kesin hükümlere varıldığını ileri sürmüştü. Köylüyü beyhude ümitler

[760] **Cumhuriyet**, 7 Mart 1965, s. 1.
[761] **Akşam**, 26 Mart 1965, s. 1.
[762] **Akşam**, 16 Nisan 1965, s. 3.

peşinde koşturmamak ve birbirine düşürmemek için meseleler üzerine bilgi haysiyeti ile eğilmek gerektiğini, memleketin geleceğinin bu tasarıya bağlanamayacağını belirtmişti.[763]

Cumhuriyet Senatosunda yeni 1965 yılı bütçe görüşmelerinde Tarım Bakanlığı bütçesi müzakereleri sırasında konuşan Tarım Bakanı Turan Kapanlı, toprak reformunu gerçekleştirmeye hiçbir hükümetin gücünün yetmeyeceğini, ancak toprak reformunun gerçekleşmesi durumunda memnun olacaklarını, yakın tarihte tasarının geçici bir komisyona sevk edileceğini ve toprak servetine halel getirmeyecek şekilde kamulaştırmaya gidilmesinin düşünüldüğünü ilave ettikten sonra, hükümetin geçici komisyon kurulmasına taraftar olduğuna işaret etmişti.[764]

Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından düzenlenen ve plan uygulaması konusunda fikir teatisinde bulunulması gayesini güden "Valiler Toplantısı"nın 8 Haziran 1965 günlü toplantısında söz alan Isparta Valisi, Toprak Reformu hususunda; Medenî Kanundaki miras hukukunun elden geçirilmesini, aksi halde yapılacak bir reform kanununun ölü doğmuş olacağını savunmuş ve bir göbek sonraki nesilde topraklı kimse kalmayacağı endişesini taşımıştı.[765]

3.2.3.5.1. IV. Koalisyon Hükümeti Toprak Reformu Kanun Tasarısı

IV. Koalisyon Hükümeti tarafından hazırlanan Toprak Reformu Kanun Tasarısı ile III. Koalisyon Hükümeti tarafından hazırlanan tasarı arasında en önemli değişiklikleri köylüye dağıtılacak topraklar ile kamulaştırılacak toprakları gösteren cetveller teşkil etmişti. Topraklandırmada çiftçiye aile işletmesi kurmak üzere verilecek tarla arazisinin en çok büyüklüğünü gösteren bir numaralı cetvel, yeni tasarıda köylülerin lehine olarak değiştirilmişti.

Dönüm olarak iki tasarı arasındaki değişiklik şöyleydi:

	Dağıtılacak Toprak			
Arazi Sınıfları	Sınıf 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf 4
İklim bölgeleri	Kıraç-sulu	Kır-sulu	Kır-sulu	Kır-sulu
Kurak eski	200 50	250 62	300 75	400 55

[763] **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1965, s. 1.
[764] **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1965, s. 1.
[765] **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1965, s. 1.

Yeni	250	62	300	75	375	95	450	125
Yarı Kurak Soğuk								
Eski	144	48	180	60	216	72	288	53
Yeni	180	60	216	72	270	90	360	120
Yarı Kurak Eski	80	40	100	50	120	60	160	44
Yeni	100	50	120	60	150	75	200	100
Yarı Nemli Eski	60	30	75	37	90	45	120	33
Yeni	75	37	90	45	112	55	150	75
Nemli Eski	40	20	50	25	60	30	80	22
Yeni	50	25	60	30	75	37	100	50

Öte yandan, kamulaştırmada arazi sahibine bırakılacak arazinin en çok büyüklüğünü gösteren iki numaralı cetvel, yeni tasarıda elinde büyük ölçüde toprak bulunan kişilerin lehine değiştirilmişti.

Dönüm olarak iki tasarı arasındaki değişiklik şöyleydi:

Kamulaştırma Oranı

Arazi Sınıfları	Sınıf 1		Sınıf 2		Sınıf 3		Sınıf 4	
İklim bölgeleri	Kıraç-sulu		Kıraç-sulu		Kıraç-sulu		Kıraç-sulu	
Kurak Eski	1250	310	1560	390	1875	470	2500	340
Yeni	4000	1000	5000	1250	5000	1500	5000	1920
Yarı Kurak Soğuk								
Eski	900	300	1125	375	1850	450	1800	330
Yeni	2880	960	3600	1200	4320	1440	5000	1920
Yarı Kurak Eski	500	250	1125	375	1350	430	1800	330
Yeni	1600	800	2000	1000	2400	1200	3200	1600
Yarı Nemli Eski	375	185	470	235	510	250	1750	205
Yeni	1200	600	1500	750	1400	900	2400	1200
Nemli Eski	250	125	310	155	375	185	500	140
Yeni	800	400	1000	500	1200	600	1600	800

Bu verilerden çıkarılan sonuçlara bakıldığında; kamulaştırılacak topraklar bakımından toprak sahipleri lehine ölçü üç mislinden geniş tutulmuştu. Dağıtılacak topraklar bakımından da ölçü birinci noktada belirtilendeki genişleme oranının çok altında bir oranda genişleme vardı. Ancak, kamulaştırılacak arazilerin

genişletilmesiyle, dağıtılacak arazilerin miktarı azaltılmış olmaktaydı. Ayrıca, dağıtılacak arazilerin yüksek tutulmasıyla da dağıtımdan yararlanacak ailelerin sayısı azaltılmış olmaktaydı.[766]

İlgili komisyonda görüşülmekte olan Toprak Reformu Kanun Tasarısının, Dördüncü Koalisyon Hükümetinin yaptığı değişikliklerle, toprak reformu hüviyetinden çıkarıldığına, özel mülklerin kamulaştırılmasını imkânsızlaştırdığına ve sadece hazineye ait arazinin topraksız halka dağıtılmasını öngören bir tasarı şekline sokulduğuna yönelik eleştiriler muhalefet cephesi tarafından dile getirilmişti. Geçici Karma Komisyon üyelerinden Orhan Apaydın bu konuda bir demeç vermiş, hükümet tarafından yapılan değişikliklerle tasarının toprak reformu olmaktan çıkarıldığını iddia etmiş ve iktidarın toprak reformu konusunda sadece tarım sektöründe çalışanların yüzde onundan ibaret ve tarım sektöründen elde edilen milli gelirin önemli bir kısmını alan büyük mülk sahiplerini koruduğunu öne sürmüştü. Bunlara bağlı olarak eski tasarı ile yeni tasarı arasında birtakım farklılıklar bulunmaktaydı.

3.2.3.5.2. III. Koalisyon Hükümeti Tasarısı ile IV. Koalisyon Hükümeti Tasarısının Mukayesesi

Bir önceki tasarı, dağıtılacak araziyi tespit ederken devletin ve hazinenin arazisi ile bu kanun hükümlerine göre kamulaştırılacak (özelikle özel mülkler) arazi sıralanırken bir öncelik tanınmamıştır. Yeni tasarı, kamulaştırılarak halka verilecek olan arazilerde önce hazine arazisi dağıtılacaktı.

Eski tasarıya göre özel mülklerin kamulaştırılmasında arazi sahiplerine bırakılacak miktar 125 ile 2500 dönüm arasında değişmektedir. Yeni tasarıya göre arazi sahiplerine bırakılacak miktar 400 dönüm ile 5000 dönüm arasında olacak, bunun yanı sıra işletmeler düzenli oldukları ve verimli çalıştıkları takdirde işletme sahibine 5000 dönüm arazi bırakılacaktı.

Yeni tasarı düzenli işletmelerin kıstasını çok geniş ölçülerde tespit ettiğinden özel mülkiyet arazilerinden 5000 dönümden azını kamulaştırmak mümkün olmayacaktı. Bu durumda reformla dağıtıma tabi tutulan topraklar hazine arazisinden ibaret olacaktı.

[766] **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1965, s. 1.

Eski tasarıda, kooperatifçiliği sağlamak ödevi devletindir. Yeni tasarıya göre, devlet kooperatifçiliği sağlamak ödevini yüklenemez, sadece kooperatifçiliği teşvik eder.

Eski tasarıda, ortakçılık müessesesi kaldırılmaktadır. Arazi sahibi bizzat arazisinin başında otturarak kendi arazisini işletecektir. Böylece köylünün istismarı önlenerek toprak randımanı yükseltilecekti. Yeni tasarıda, şehir ve kasabalarda oturanlar topraklarını ortakçılara verebilir ve kiralayabilirler. Arazi sahibi toprağını bizzat işlemekle ve arazisinin başında bulunmakla görevli değildir.

Eski tasarı, özel mülklerin kamulaştırılmasında arazilerin tedavüldeki kıymetini değil, gerçek değerleri esas olarak alır. Yeni tasarıda, özel mülklerin kamulaştırılmasında alım satımla belirlenen rayiç bedeller esas olarak alınır. Bu suretle arazilerin değerleri gerçeklerden fazla olacağından devletin mali gücü büyük ölçüde aşılmış olacaktı. Buna bağlı olarak özel mülklerin fiilen kamulaştırılması imkânsızlaşmaktaydı.

Eski tasarı, devlet sulama tesislerini yapmadan önce kamulaştırma yaparak arazi değerlerinin sulama tesisleri yapılmış olmasından dolayı artmasını önler. Yeni tasarı, sulama tesisleri yapıldıktan sonra, o değerlerle araziler kamulaştırılacaktı.

Eski tasarıda toprak reformu, arazi mülkiyetinin tasarrufu ve işletilmesine ilişkin toprak statüsünü ve bu kanunun uygulamasının gerektiği tarımsal yerleşimi yeniden düzenler. Yeni tasarı, topraksız olan veya yeterli toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlayarak, bu toprakların iyi bir şekilde işletilmesi için gerekli şartları sağlar.[767] Tüm bu mukayeselerden anladığımız kadarıyla IV. Koalisyon Hükümetinin hazırlamış olduğu tasarının daha çok topraksız çiftçiye kamu arazilerinden dağıtım yapmayı öngörmüş olduğunu belirtebiliriz. Özel mülklerin kamulaştırılmasının zorlaştırıldığını, söz konusu yeni tasarı ile zirai faaliyetlerin yeniden düzenlenmesinden ziyade mevcut şartların iyileştirilmesi üzerinde durulduğunu, bu bakımdan bir önceki tasarı ile farklılıkların olduğunu ifade edebiliriz.

Toprak reformu hakkında tartışmalar devam ederken, reformun yapılıp yapılmayacağı merak konusu olmuştu. Bu konu o sıralarda Karadeniz gezisinde

[767] **Akşam**, 10 Haziran 1965, s. 1, 7.

Ordu'da bulunan AP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel'e vatandaşlar tarafından sorulmuştu. Demirel toprak reformu konusunda, yıllardır yapılmayan bir işin iki üç aylık bir hükümetten beklenmesinin yanlış olduğunu, bu işi gerçekleştirilememesi durumunda affını istemiş, reformun gerçekleştirilme zamanı için, 10 Ekim seçimlerinden sonra iktidara geleceklerini ve iktidardayken bunu yapmaya karar verdiklerini işaret etmişti.[768]

15 Haziran'da Toprak Reformu Kanun Tasarısını görüşmek için toplanan komisyon, hükümetten gelen tadilâtın hükümet üyeleri tarafından imzalanmadığını göz önünde tutarak tadilleri ile birlikte tasarının Bakanlar Kuruluna geri gönderilmesine ve bir hafta içinde imza formalitesi tamamlandıktan sonra görüşmeye devam edilmesine karar vermişti.

Komisyonda imzasız olarak dağıtılan gerekçede özetle şunlar ileri sürülmekteydi:

> *"1-Toprak reformunu Anayasa'nın kabul ettiği mülkiyet hakkına müdahale olarak kabul etmiyoruz.*
>
> *2-Mecburî iskân korkusu veren hükümleri yumuşattığımız gibi, kooperatifleşmeyi mecburî olmaktan çıkarıp teşvik edici bir hale soktuk.*
>
> *3-Türk ziraatına verim artırıcı bir gelişme getirmeyi kanunun asıl gayesi olarak gördüğümüzden, kendiliğinden bu seviyeye gelmiş düzenli işletmelerin dar manada bir dağıtıma tabi tutulmadan mümkün mertebe korunmalarını öngördük.*
>
> *4-Fertlerin arazisini dağıtıma tabi tutarken devletin elindekileri dağıtmamayı doğru bulmadık ve ilk sıraya onları aldık."*[769]

Millet Meclisi Geçici Komisyonunda incelenmekte olan Toprak Reformu Kanun Tasarısı üzerinde IV. Koalisyon Hükümeti tarafından yapılmak istenen değişikliklerin sebepleri açıklanmıştı. Tarım Bakanı Turhan Kapanlı tarafından gönderilen ve geçici komisyonda açıklanan değişikliklerle ilgili gerekçede, değiştirilen her hükmün nedenleri ayrı ayrı sıralanmıştı:

> *"Anayasanın bir emri olan Toprak Kanununu, Anayasanın ruhuna uygun olarak Türk ziraatını geliştirme, Türk çiftçisinin*

[768] **Akşam**, 14 Haziran 1965, s. 1, 7.
[769] **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1965, s. 1, 7.

topraklandırılması ve bu toprakların verimli bir tarzda işletileceğini belirtecek şekilde ele aldık. Toprak reformunu, Anayasanın kabul ettiği mülkiyet hakkına müdahale olarak kabul etmiyoruz.

Demokratik nizamın içinde reform taraftarı olduğumuz için mecburî iskân korkusu veren hükümleri yumuşattığımız gibi, vatandaş üzerinden herhangi bir baskı ve cebir ihtimalini kaldırmak için kooperatifleşmeyi mecburî olmaktan çıkarıp, teşvik edici hale soktuk.

Anayasanın sarih emri ve Danıştay kararı gereğince gerçek değerin, serbest alım satımla tahakkuk eden rayiç bedel olduğunu belirtmeyi doğru gördük.

Bağ, bahçe, zeytinlik gibi emek karşılığı olan zirai araziyi mutlak surette kanun hükmünün dışında tuttuk.

Eski tasarıda mevcut ve Türk hukukunda yeri olmayan aile mülkiyetini kaldırarak ferdî mülkiyeti ikâme ettik. Kanunun çıkması ile ayrı ayrı arazi sahibi olan karı kocaların vaziyeti güçleşeceği için birtakım boşanmalar veya ayrı ayrı arazi sahiplerinin evlenememesi gibi garip haller çıkabilir."[770]

Millet Meclisinde, Dördüncü Koalisyon Hükümetinin kuruluşundan sonra teşkil edilen bir geçici karma komisyonda incelenen Toprak Reformu Kanun Tasarısı üzerindeki görüşmelerin tamamlanması için geçici komisyonda ivedi bir şekilde görüşülmesinin ardından Mecliste süratli görüşülme prosedürüne tabi tutulursa, Meclis tatile girmeden önce Cumhuriyet Senatosuna sevk edilebilecekti.[771]

Türkiye'de toprak reformu meselesinin, hukuki bir mahiyette 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanununda gündeme geldiği söylenebilir. Çünkü 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu mahiyeti itibariyle bir toprak reformu kanunuydu. Ancak bu kanunun çıkarılması sırasında açılan büyük tartışmalar sonunda, işleyemez hale gelmiş, kanunlaştıktan sonra da verimli sonuçlar elde edilememişti. 27 Mayıs sonrasında söz konusu edilen toprak reformu hususunda, ilk tasarı Milli Birlik Komitesi tarafından hazırlanmıştı. Bunu, Birinci Koalisyon Hükümetinin Tarım Bakanı olan Cavit Oral'ın hazırladığı değişik metin, onu İkinci Koalisyon Hükümetinin Tarım Bakanı Mehmet İzmen'in hazırladığı daha değişik metin, bunu da Üçüncü Koalisyon Hükümetinin Tarım Bakanı Turan Şahin'in hazırladığı metin takip etmişti. Üçüncü Koalisyon Hükümeti tarafından hazırlanan metnin, Mecliste süratle görüşülebilmesi için bir geçici komisyon kurulması istenilmiş, ancak bu teklif Mecliste reddedilmişti. Dördüncü Koalisyon

[770] **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1965, s. 1.
[771] **Tercüman**, 21 Haziran 1965, s. 1.

Hükümeti tarafından tasarı yeniden gözden geçirilmiş ve aşağı yukarı Birinci Koalisyon Hükümeti tarafından hazırlanan metin haline gelmişti. Son tasarı reform sözünü geniş anlamı ile almaktaydı. Bu tasarıya göre reform, tarım reformudur. Toprak mülkiyeti ve toprakların verimli işletilme yolları bütün olarak ele alınmakta, ferdi mülkiyet esas sayılmaktaydı. Tasarıda aile, karı koca ve reşit olmayan çocukları olarak tanımlanmaktaydı. Toprak mülkiyetinde azami sınır 5000 dönüm olarak kabul edilmekteydi ki, 1945 yılında çıkarılan çiftçiyi topraklandırma kanununda da toprak genişliği 5000 dönüm olarak kabul edilmişti. Bu yönü ile 20 yıl sonra aynı noktaya gelinmişti. Kamulaştırılacak topraklar arasında önceliği devlet elindeki topraklar almaktaydı. Düzenli işletmelerin kamulaştırılması söz konusu değildi. Düzenli işletmeden kasıt, araziyi verimli, bilgili bir şekilde işletmek, gübreleme, zirai mücadele, imkân olduğu nispette sulama ve damızlık üretme gibi teknik usullerle yapmaktı. Bundan önceki tasarıda yer alan ve büyük sulama tesislerinin devletçe yapılacağı bölgelerdeki kamulaştırmanın, bu tesisler yapılmadan önce yapılmasını öngören hüküm, yeni metinde yoktu. Daha önceki tasarıda zorunlu kılınan kooperatifçilik, bu tasarıda serbest bırakılmaktaydı. Kamulaştırma, yeni tasarıya göre, kamulaştırmanın yapıldığı tarihteki serbest alım ve satımlarla beliren rayiç bedele göre yapılacaktı. Yeni tasarı ortakçılığı kabul etmekteydi. Kamulaştırılacak arazide yer alan, kahvehane, dükkân, değirmen, fabrika gibi tesisler ile miktarı ne olursa olsun, bağ ve meyve bahçeleri çamlıklar, ormanlar, kavaklıklar gibi yerler kamulaştırma dışında tutulmaktaydı. Reform bölgelerinin tespitinde, verimliliğin az olduğu yerlere öncelik tanınması esası benimsenmişti.[772]

Toprak reformu tasarısını görüşmek üzere 23 Haziran'da toplanan geçici komisyondan bir netice çıkmamıştı.[773] Komisyonun 25 Haziran'daki toplantısında, hükümet görüşünün açıklanması konusu, üyelerle Tarım Bakanı Kapanlı arasında söz düellosuna yol açmış ve gerginlik yaşanmıştı.[774] Toprak Reformu Kanun Tasarısını değiştiren ve komisyona Tarım Bakanı tarafından getirilen görüşün, hükümet görüşü olmadığı ve koalisyonun CKMP kanadının bu değişikliği benimsemediği açıklanmıştı. Tarım Bakanı Turan Kapanlı'nın önce hükümet görüşü sonra da

[772] **Tercüman**, 21 Haziran 1965, s. 1.
[773] **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1965, s. 1.
[774] **Akşam**, 26 Haziran 1965, s. 1.

hükümete vücut veren partilerin görüşü olarak takdim ettiği değişikliği hazırlayan dörtlü komisyonda CKMP'yi temsil eden Mustafa Kepir herhangi bir metin imzalamadığını açıklamıştı. Bu arada Cumhurbaşkanı Gürsel, Toprak Reformu Kanun Tasarısının bu hükümet zamanında Meclisten çıkacağını zannetmediğini, kanunun bundan sonra gelecek hükümet tarafından bir ihtimal gerçekleştirilebileceğini belirtmişti.[775]

Toprak reformunu görüşen özel komisyonda, Tarım Bakanı Turan Kapanlı, İnönü hükümetinin Meclise sevk ettiği daha önceki tasarıyı şiddetle tenkit etmiş ve toprağın sermaye olduğunu, buna el uzatmanın yabancı rejimlere davetiye çıkarmak anlamına gelebileceğini ifade etmişti. Bakan, konuşmasında toprak reformu ile kooperatifçiliğin mecburi hale getirilmesinin milletin haysiyetiyle bağdaşmayacağını öne sürmüştü. Bakana cevap veren Orhan Apaydın, tasarının bu tarzda suçlanmasının doğru olmayacağını belirtmiş, toprak reformunu savunanların bu tarz ithamlara maruz bırakılmaktan vazgeçilmesinin, tasarıda yapılmak istenen değişikliğin hükümet görüşü olmadığı ifade edilmişken hükümet adına bu görüşün desteklendiğinin, bu durumun ciddi bir siyasi mesele halini aldığının, bakanın ifadelerinin hükümetin görüşü olup olmadığının mutlaka ve kesinlikle ifade edilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.[776]

CKMP Grup Başkanı Cevat Odyakmaz yaptığı açıklamada, üçüncü İnönü hükümetinin getirdiği toprak reformu tasarısını dahi uygun bulmadıklarını belirtmişti. Odyakmaz, değişiklik adı altında getirilen hükümlere katılmadıklarını, bu görüşlerini hükümete de belirttiklerini ve değişikliklere razı gelmediklerini, bu konuda parti grubunun da karar verdiğini ifade etmişti.[777]

IV. Koalisyon Hükümetinin toprak reformu için çalıştığı kanun tasarısından netice alınamamışken bu konunun liderler toplantısında ele alınması gündeme gelmişti. Millet Meclisi Başkanı Fuat Sirmen başkanlığında 3 Temmuz'da gerçekleştirilen toplantıya Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Başbakan Yardımcısı ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Çalışma Bakanı ve Hükümet Sözcüsü İhsan Sabri Çağlayangil, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, CHP Genel Sekreteri Kemal

[775] **Akşam**, 28 Haziran 1965, s. 1, 7.
[776] **Akşam**, 1 Temmuz 1965, s. 7.
[777] **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1965, s. 1.

Satır, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, CKMP Genel Başkan Vekili Mustafa Kepir ile Grup Başkanvekili Cevad Odyakmaz, MP Genel Sekreteri Ahmet Bilgin katılmışlardır. Liderler toplantısında alınan karara göre Toprak Reformu Kanun Tasarısının çıkarılması hususunda tartışmaların devam ettiği ve bu konuda herhangi bir karara varılamadığı, meselenin hallinin 10 Ekim seçimleri ile kurulacak hükümete bırakılacağının muhakkak görüldüğü bildirilmişti.[778]

Devlet Planlama Teşkilâtı Başdanışmanı Prof. Tinbergen, 13 Temmuz 1965'de düzenlemiş olduğu basın toplantısında Türkiye'nin son yıllardaki kalkınma hızının Avrupa ülkelerine nazaran paralel olması bakımından olumlu olduğunu, ancak aradaki farkın giderilmesi bakımından tatminkâr bulmadığını belirtmişti. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında öncelik tanınacak sektör ve özellikle endüstriyel alanlar konusunda yapılan çalışmaların ilerlediğini, böylelikle ilk beş yıllık plan döneminde yüzde 7'lik kalkınma hızının altında kalınmasıyla ortaya çıkan farkın kapatılmasına çalışılacağını dile getirmişti. Sihirli formül yerine ihtisası, bilgiyi ve güçlü bir çalışmayı bir araya getirerek gerekli uygulama yapılmasını mantıklı kabul etmişti. Tinbergen, toprak reformunun tarımsal üretim artışında önemli bir rol oynayacağını öne sürerken, bu bakımdan toprak reformunun o güne kadar çıkarılmayışının ikinci beş yıllık planı etkileyeceğini fakat, bunun etki derecesinin ölçmenin mümkün olmadığını belirtmişti.[779] Buradan anlaşıldığı gibi toprak reformunun gerçekleştirilmesi sosyal ve ekonomik anlamda önemli bir değer taşımaktaydı. Reformun uygulamaya sokulması ile üretimde verimliliğin artması bunun da ülkenin kalkınmasına olumlu anlamda yansıması beklenmekteydi. Dolayısıyla toprak reformu meselesinin çözüme kavuşturulamaması planlı kalkınma hedeflerinin tutturulamaması ile yakından ilgiliydi.

3.2.3.6. 1965 Seçimleri Sırasında Toprak Reformu Propagandaları

CHP'nin 1965 Seçimleri için hazırlamış olduğu seçim beyannamesi 17 Eylül'de açıklanmıştı. Toprak reformu meselesi ile ilgili olarak; *"Tarım kesiminde, toprak dağılım ve mülkiyetindeki dengesizlik ve adaletsizliği gidermek, toprak*

[778] **Tercüman**, 4 Temmuz 1965, s. 1, 7.
[779] **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1965, s. 1, 7.

mülkiyetini daha yaygın bir hale getirmek, toprağın çok küçük parçalara ayrılmasını önlemek, küçük işletmelerin işbirliği yaparak daha verimli çalışmasını sağlamak ve tarım araç ve yöntemlerinden küçük çiftçilerin de yararlanmalarını sağlamak üzere bir toprak reformu yapılmasını şart sayan CHP bu amaçla hazırladığı ve TBMM'ye sunmuş olduğu toprak reformu kanun tasarısını en kısa zamanda kanunlaştırarak uygulamaya başlamak için çalışacaktır." Fakat, toprak reformunu gerçekleştirmenin CHP'nin seçimlerde çok sayıda milletvekili kazanmasına bağlı olduğuna işaret edilmişti.[780]

CHP Genel Başkanı İnönü, radyo konuşmasında özellikle toprak reformu üzerinde durmuş, toprak reformunu gerçekleştiremeyen bir Türkiye'nin huzur içinde bir memleket olarak kalmasının mümkün olmadığını ileri sürmüştü. Vatandaşların aşırı uçlardan yükselen ve yankılar uyandırmaya başlayan yeni seslere karşı dikkatli olmaları gerektiğini, bu konudaki durumun çok ciddi olduğunu dile getirmişti. Toprak reformu konusunda herkesin konuştuğunu belirten İnönü, toprak dağıtılmasının düzene konması hususundan kimsenin bahsetmediğini ileri sürmüştü. Bir vatandaşın en çok ne kadar bir toprağa sahip olacağının belirleneceğini, toprak reformunun burada başladığını, bunu yapmayan veya göze alamayan partilerin beyhude konuştuğunu ifade etmişti.[781]

Mardin'de konuşan TİP Genel Başkanı Aybar ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin utanç verici bir durumda olduğunu iktidara geldikleri takdirde bu duruma son vermeyi planladıklarını ileri sürmüştü. Türkiye'de 500 bin ailenin hiç toprağı olmadığını, ırgatlık, rençberlik, yarıcılık ile geçinmeye çalıştıklarını veya ekmek bulmak için büyük şehirlere göç ettiklerini, memleket kadar geniş toprakların bir avuç toprak ağasının elinde bulunduğunu ileri sürdükten sonra bu duruma son verilmesi meselesinin kalkınma davalarının temel meselesi olduğunu söylemiş, partilerinin iktidara gelmesi durumunda derhal toprak reformunu çıkaracaklarını belirtmişti.[782]

AP Genel Başkanı Demirel, Diyarbakır'da yaptığı konuşmada, özellikle doğunun kalkınması meselesini ele almış, "Doğunun cennete çevrileceğini" iddia

[780] **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1965, s. 1, 7.
[781] **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1965, s. 1, 7.
[782] **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1965, s. 1, 7.

ettikten sonra AP olarak doğunun bütün sorunlarına vâkıf olduklarını belirtmişti. AP iktidara geldiği takdirde Diyarbakır'da kurulacak olan Güneydoğu Üniversitesinin bu ilin adını taşıyacağını, elektrik santralleri yapılacağını, gübre, çimento ve diğer sanayi kollarına ait fabrikalar kurulacağını, doğunun ve doğuda yaşayan vatandaşların kara bahtının yenileceğini söyleyen Demirel, daha sonra birlik ve beraberlikten bahsetmiş, dil ayrılıklarını hain düşüncelere alet edenlerin hem burada yaşayan halka karşı, hem de tüm Türkiye'ye karşı büyük bir ihanet içinde olduklarını dile getirmiştir. AP Genel İdare Kurulu üyesi ve Seçim Komitesi Başkanı Sadettin Bilgiç, Türkiye İşçi Partisi'ni çok ağır bir dille eleştirmiş, bu partinin Türkiye'ye zararlı faaliyetleri bulunduğunu öne sürmüştü.[783]

CKMP Genel Başkanı Türkeş, Antalya'ya gelirken gazetecilere yaptığı konuşmada toprak reformundaki düşüncelerinin toprağı ufak ufak parçalara bölüp dağıtmak olmadığını, CKMP'nin toprak reformu anlayışının ağalığı ortadan kaldırmak olduğunu söylemişti.[784]

3.2.3.6.1. İnönü ve Ortanın Solu Kavramı

CHP Genel Başkanı İnönü, 3 Ekim'de Ordu'da yaptığı mitingde seçim kampanyası başladığından beri ilk defa olarak, ortanın solunu izah etmişti. İnönü konuşmasında toprak reformu, partisinin devletçilik anlayışı, Kıbrıs meselesi konuları üzerinde durmuştu. Toprak reformu meselesinde bütün vatandaşlara toprak bulunamayabileceğini ancak çok olandan az olana vermeye çalışacaklarını, toprak reformunu gerçekleştirmeden, siyasi hayatı bırakmamaya çalışacağını ifade etmişti. Toprak reformu konusunda aleyhte olan siyasi partilerin ve onların sözcülerinin, toprak reformu adı altında yalnızca tarımda ıslahat tedbirlerinden bahsettiklerini, toprak dağıtımından çok toprağı olandan parası ile toprak alıp, onu dağıtmaktan bahsetmediklerini, bunun toprak reformunu istememek manasına geldiğini öne sürmüştü. İnönü, toprağı olmayana toprak verebilmek için, toprağı çok olanın ne kadar çok toprak sahibi olacağını mutlaka sınırlamak gerektiğini ifade etmiş, Trabzonluların ve Karadeniz halkının az toprak talihinden çok ıstırap çektiğini, Karadeniz halkının toprak buldukları her yere gidip çalışmak istediklerini ve gittikleri yerlerde de hem kendilerinin yaşadıklarını hem de oraları imar ettiklerini

[783] **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1965, s. 1, 7.
[784] **Cumhuriyet**, 01 Ekim 1965, s. 1, 7.

söylemişti. Ardından toprak reformunu üç sene iktidarda bulundukları zaman içinde koalisyonlarla uğraşılması, toprak reformunu istemeyenlerin baltalamaları sebebiyle gerçekleştiremediklerini ileri süren CHP Genel Başkanı, petrol konusunda, devlet hakimiyeti esas tutularak idare edilmesi kanaati ortaya koymuştu.[785]

CHP Genel Başkanı İnönü, Samsun Parti İl Merkezinde partililere hitaben bir konuşma da ise toprak reformu konusunda diğer partileri eleştirerek, tohum verileceğini, alet verileceğini söylediklerini fakat bunların toprağı olanlara verileceğini, toprağı olmayana toprak verilmesi gerektiğini öne sürmüştü. İnönü, toprağı çok olandan bedeli karşılığında alınarak toprağı bulunmayana verilmesi gerektiğini bu anlayışın ortanın solu olduğunu belirtmişti.[786]

Seçim çalışmaları kapsamında radyoda bir konuşma yapan İnönü, seçim kampanyasından önce CHP'nin ortanın solunda olduğunu söylediğini, o günden itibaren ortanın solu meselesinin tartışma konusu olduğunu belirtmişti. Ortanın solu olmaksızın memleket meselelerinin halledilemeyeceğini iddia eden İnönü, bütün batı ülkelerinde, demokrat ülkelerde, harbin sonunda ortanın solunun tutulduğunu ve bu şekilde kalkınmanı sağlandığını ileri sürmüştü. Varlıklı bir insan yaşayışını sağlamayı, devletin anayasa ile taahhüt etmiş olduğunu, CHP'nin bunun gereğini yapmak sözü ile milletin karşısına çıktığını belirtmişti. İnönü, Anayasanın icabı olarak vatandaşların ihtiyaçlarını temin etmek için plân dahilinde çalışacağını, parası olmayan hastalara bakılacağını, topraksıza toprak verileceğini, ev verileceğini, iş bulunacağını belirtmiş, okuduğunun CHP beyannamesi olmadığını, okuduğunun Anayasa olduğunu, sosyal devletin görevlerinin bunlar olduğunu, ihtiyaçların düzen içerisinde, adaletle, sıra ile daima düzelerek ve iyileşerek gideceğini, ortanın solunu bu şekilde açıklamıştı. Petrol konusunda da Türklerin haklarını koruduklarını, AP'nin ise yabancı şirketleri savunduğunu iddia etmiş, bu noktayı da ortanın solu meselesiyle birleştirmişti. Toprak reformunun da komünistlik ile bağdaşlaştırılmasına karşı çıkan CHP lideri, hürriyet içinde çalışma emniyetini, aileleri geçindirebilecek toprak parçasına sahip olmanın ancak demokratik rejimde sosyal adaletle ve ortanın solundaki bir politika ile kabil olabileceğini öne sürmüştü.

[785] **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1965, s. 1, 7.
[786] **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1965, s. 1.

CHP'nin son mitingi İstanbul'da Taksim'de gerçekleştirilmiş, İnönü toprak reformu, vergi reformu, petrol meselesi, DP'nin siyasi mirası ve yabancı sermaye gibi konuları içeren bir konuşma yapmıştı. Anayasaya göre Türk devletinin sosyal bir hukuk devleti olduğu, Anayasada toprak reformu bahsinde, devletin topraksız olan veya yeterli toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçları ile gereken tedbirleri alır bilgisinin mevcut bulunduğunu belirten İnönü, AP'nin toprak reformunun esasını teşkil eden hükümleri kabul etmediğini öne sürmüş, AP'nin bu suretle sosyal adaletin de onun bir icabı olan toprak reformunun da karşısında vaziyet aldığını ifade etmişti.[787]

Konya'da seçim konuşması gerçekleştiren AP lideri Demirel, toprak reformuna değinmiş, toprağı bulunmayan herkese toprak verilmesinin Türkiye şartları içinde mümkün olmadığını vurgulamıştı. Yabancı sermaye meselesine değinen Demirel, CHP'nin 1954 seçimlerinde yabancı sermaye kanununu ele aldığını, ancak seçimlerde 36 milletvekili ile Meclise girebildiğini, 10 yıl sonra da topraksız köylüyü tahrik ederek millet huzuruna çıktığını ileri sürmüştür. CHP'deki bu hedef değişikliğinde artık ortanın soluna kaydırılmış olmasının ve aşırı sol uç fikirler ile birlikte bu fikri güden başka bir parti ile iş birliği halinde olmasının etkili olduğunu iddia etmişti. Bu partinin İşçi Partisi olduğunu açıklayan Demirel, İşçi Partisinin Toprak Kanunu ile gütmek istediği hedefin, CHP'den daha ileri gittiğini, İşçi Partisinin bu meseleyi Türkiye'yi köy kademesinde komünistleştirmek için ilk merhale olarak ele aldığını ileri sürmüştü. CHP'nin istediği gibi bir toprak reformu yapıldığı takdirde, Türkiye'de büyük ve orta çiftçinin tarihe karışacağını dile getiren Demirel, toprağı olmayan herkese toprak verilmesinin mevcut şartlarda mümkün olamayacağını belirtmişti.[788]

AP lideri Süleyman Demirel 8 Ekim'de İzmir'de yapmış olduğu seçim konuşmasında özellikle CHP ve eski Milli Birlik Komitesi üyelerini eleştirmişti. Petrol kanunu ile toprak reformu kanununu gerçekleştiremeyenlerin başında CHP iktidarının bulunduğunu, CHP'nin suçlu olduğu halde kendi yerine başka bir suçlu göstermek yolunu seçtiğini iddia etmişti.[789]

[787] **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1965, s. 1, 7.
[788] **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1965, s. 1, 7.
[789] **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1965, s. 1, 7.

Köşe yazısında; toprak reformunun lüzumunu açıkça ifade etmekten çekinen bazı politika ve bilim adamlarının son zamanlarda tarım reformu tekerlemesiyle kendilerini avutmakta olduklarını belirten gazeteci ve yazar Hilmi Özgen, bu kişilerin aynı zamanda ne yapmak istediklerini açıklamadan ağız kalabalığı ile bir şeyler söylediklerine dikkat çekmiştir. Türkiye çapında 8.000 tarım mühendisinin, Tarım Müdürlüklerindeki masalarının başında atıl bir biçimde görev yaptığını öne süren Özgen, Üretim Kooperatiflerinin kurulması ve bu elemanlardan faydalanıldığı takdirde tarımda reformun gerçekleştirilebilmesi manasında önemli işlerin gerçekleştirilebileceğini iddia etmişti. Bunu verdiği örnek ile açıklarken, şeker fabrikalarına pancar yetiştirmek üzere kooperatifler halinde örgütlenen "pancar ekicilerinin" hektar başına elde ettikleri ürünlerin Balkan memleketleriyle boy ölçüşecek durumda olduğunu belirtmiştir. 1962 yılında muhtelif ülkelerde hektar başına elde edilen buğday ve pancar ürünlerinin miktarları bu konuda bir fikir edinilebilmesi için aşağıdaki gibi verilmiştir.

Tablo 4: 1962 Yılında Bazı Ülkelerde Hektar Başına Elde Edilen Buğday ve Pancar Ürünlerinin Miktarı

Ülke	Hektar Başına Buğday	Hektar Başına Pancar
Bulgaristan	1500 Kg	21.400 Kg
Macaristan	1790 Kg	21.100 Kg
Polonya	1730 Kg	23.600 Kg
Doğu Almanya	3100 Kg	21.300 Kg
Türkiye	1083 Kg	21.700 Kg

Türkiye'de buğdaydan alınan randıman Doğu Bloğu memleketlerine nazaran ortalama % 50 düşük olduğu halde pancar ekiminin randımanı Polonya hariç diğer memleketlerin üzerinde seyretmişti. Buna göre tarım işletmelerinde uygulanan makineli ziraatın büyük bir etkisi olduğu ortaya çıkmış olup, Doğu Bloğu memleketlerinde ekilen toprakların 25-45 hektarına bir traktör isabet ettiği halde Türkiye'de 750 hektara bir traktör düşmekteydi. Pancar ekiminin randımanlı oluşunun en önemli sebepleri şeker şirketinin kontrolü altında yapılan bu ziraatta modern tarım usullerinin uygulanması ve ekicilerin bir kooperatif halinde birleşmiş olmalarıydı. Türkiye'de uygulanacak köklü bir toprak reformu ile topraksız ve az

topraklı çiftçilere dağıtılarak Ziraat Bankası'nın ticarî sahada kullanılan yüksek miktarlı kredilerinin tarım alanına aktarılabildiği takdirde ve küçük çiftçilerin ürünlerin çeşitlerine ve tarım bölgelerinin özelliklerine göre değişik üretim kooperatifleri halinde örgütlenebildikleri takdirde tarımsal kalkınmanın süratle gerçekleşebileceği üzerinde durulmuştu. Bu bağlamda Hilmi Özgen, bilim adamlarının tarım alanlarında yurt sorunlarını inceleyerek müspet planlar hazırlamaları ve ortaya serilen bu planların geniş halk kitlelerinin önünde açıkça münakaşa edilebilmesinin sorunların çözümlenebilmesinde kilit rol oynayacağı öne sürmüştür.[790]

1965 yılında düzenlenen Türkiye Ziraat Mühendisliği Kongresi'nin Toprak Reformu Komisyonunda şiddetli tartışmalar yaşandığı basına yansımıştır. Toprak Reformu Komisyonunda iki görüş çarpışmıştı. Bu görüşlerden biri toprak reformu olmadan bir tarım reformunun yapılamayacağını, diğeri de toprak reformuna gidilmeden sadece toprağı iyi işletecek araçların ve şartların sağlanması suretiyle toprağın mevcut halinde bırakılması yönündeydi. Ayrıntılar üzerinde bilimsel seviyede cereyan eden tartışmalar bir ara çok şiddetlenmiş, AP Afyon Milletvekili Mehmet Göbekli, ileri sürülen bir mütalâaya hiddetlenerek, bunu partisi adına hakaret telâkki ettiğini öne sürmüştü. Bir görüş birliğine varılmadığını gören üyelerden bir kısmı, eski hocaları olması bakımından Şevket Raşit Hatipoğlu'nu çağırma teklifinde bulunmuşlar, bunun üzerine Hatipoğlu, evine kadar gidilerek toplantıya getirilmiş, böylece hava yumuşatılmıştı. Komisyonun ancak sabah kaleme alabildiği raporda, adı ne olursa olsun, bir toprak reformunun zorunluluğuna işaret edilmiş, bu arada dağıtılacak toprak miktarı için tavan ve taban rakamlar tespit etmenin imkânsızlığı, bunun bölgelerin iklim ve prodüktivite şartlarına göre değişmesi gerekeceği belirtilmişti.[791]

Ziraat Mühendisleri Kongresi'nin çalışmaları sonunda toprak reformu konusunda bazı esaslar kabul edilmişti. Hükümet tasarısına genel olarak uyduğu hatta daha da ileri hükümler taşıdığı ileri sürülen bu esaslar aşağıdaki noktalarda toplanmıştı:

1. Prodüktiviteyi artırmak,

[790] **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1965, s. 2.
[791] **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1965, s. 1, 7.

2. Ekonomik aile işletmeleri kurmak ve yaşatmak,

3. Geliri az olan çiftçilerin gelirini artırmak,

4. Gelir grupları arasındaki dengesizliği azaltmak,

5. Topraksız ve az topraklı çiftçiyi toprak sahibi etmek,

6. Sosyal adalete yardımcı olmak,

7. Toprağını yarıcıya verenlerin arazilerini kamulaştırmak.[792]

Yukarıdaki esaslara bakıldığında çiftçiyi topraklandırmak ve bu faaliyetin gelir temini maksadıyla gerçekleştirilmesi daha kolay gibi gözükmekteyken, asıl mesele üretimde verimliliği arttırmak ve gelir grupları arasındaki dengeyi sağlayabilmekte düğümlenmekteydi. Reform hususunda beyan edilen görüşler çerçevesinde sürekli tartışmalar yaşanmış, ancak çözüm ve uygulama noktasında net bir çalışma ortaya konamamıştır.

3.2.3.7. Toprak Reformunun Yapılmasını Zorlaştıran Faktörler

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tam anlamıyla uygulanamamış, toprağı bulunmayan köylülerin topraklandırılması, bunların ağaların boyunduruğundan kurtularak kendi toraklarında çalışması ve ülkedeki topraklarının verimli bir şekilde kullanılması işi halledilememişti. Bu neticenin ortaya çıkmasında muhtelif etkenler rol oynasa da iki tanesi ön plana çıkmaktaydı. Bunlar teknik ve politik güçlükler olarak belirtilmişti. Teknik güçlüklerin başında yurdun topraklarının kadastrosunun yapılmaması gelmekteydi. Kadastrosu yapılmamış toprakların taksim edilmesi ve sınırlandırılması konusunda türlü anlaşmazlıkların ortaya çıkması kaçınılmaz bir sorun olarak gözükmektedir. Tapu ve kadastro işlemlerinin 1960 yılı itibariyle de son derece ağır bir şekilde ilerlediği ileri sürülmüştü. Politik güçlüklere bakıldığında, belli bir büyüklüğü aşan ya da kullanılmayan toprakların kamulaştırılması meselesi toprak ağalığını ortadan kaldırmaktaydı. Dolayısıyla birtakım tepkiler yaşanmış ve kanunun uygulanması meselesi politik bir vaziyet almıştı. Saraçoğlu hükümetinin ardından gelen hükümetler de tepkilere direnip sorunu çözümleyememiş ve toprak meselesi halledilmeyi bekleyen bir sorun olarak askıda kalmaya devam etmişti.[793]

---

[792] **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1965, s. 1.
[793] Cimcoz, **a.g.m.**, s. 226.

İktidardaki parti ve hatta aynı partilerin kabineleri değiştikçe toprak reformu kanun tasarıları yeni bakan tarafından geri alınmıştı. Bu durum kamuoyunda eleştiri konusu olmuş, neden böyle olduğu sorgulanmıştı. Eleştiriler, toprak reformunun ilmî ve fennî bir mesele olarak bilimsel bir çerçevede halledilmesi gerekirken, incelemelerden çıkarılan sonuçlar neticesinde ulaşılan veriler ışığında çözümlenmesi gerekirken, şahsî mahiyette tasarıların hazırlandığı yönünde yoğunlaşmıştı. Bu noktada, çalışmaların, konu üzerinde çalışan uzmanlar ve bunlardan oluşacak kurulların resmi kuruluşlarla desteklenmesiyle belli bir neticeye varılması ve uygulamanın buradan yürütülmesi beklenmekteydi. Ayrıca çalışmaların gizli bir şekilde yürütülmesi ve eleştiriye açık olmamasının da tasarıların uygulanabilirliğini ve hayata geçirilebilir oluşunu olumsuz yönde etkilediği de öne sürülmüştü. Dolayısıyla uzun süredir hayata geçirilemeyen toprak reformunun belirtilen negatif etkenler kaynaklı hayata geçirilemediği ve bir müddet daha da geçirilemeyeceği ileri sürülen bir görüş olarak ortaya çıkmıştı.[794]

Toprak reformu basit bir toprak dağıtımı gibi görünse de tam tersine oldukça zor bir işti. Anadolu'da tarım için kullanılan arazilerin önemli bir kısmı tapulu değildi. Bu araziler tescilsiz miras, zilyetlik, boş görülen yerin kullanılması gibi hususlar ile ortaya çıkmaktaydı. Dolayısıyla bu durum çeşitli anlaşmazlıklara sebebiyet vermekte toprağın sahipliği noktasında çözülmesi zor olaylar yaşanmaktaydı. Anlaşmazlıklar zaman zaman halkın kendi arasında olsa da zaman zaman da halk ile devlet arasında yaşanmaktaydı. Öyle ki davalar açılmış, milyonları bulan dava dosyaları da gittikçe kabarmıştı. Arazi kadastrosunun tamamlanamaması nedeniyle yaşanan bu sıkıntıların çözülmesi için uzun bir zaman gerektiği vurgulanırken, uzman, araç ve maddi imkânların sınırlı olması işin hallini zorlaştırdığı gibi süreyi de uzatmıştı. Kaldı ki toprak reformunun gerçekleştirilmesi için kadastronun tamamlanmasının şart olduğu üzerinde durulurken, kadastronun tamamlanması uzun süreceğinden toprak reformunun daha fazla gecikmemesi için kadastronun tamamlanmasını beklemek yerine kusursuz ve eksiksiz prensip kararlarının alınması önerilmiştir. Gerekirse anlaşmazlıkların halli adına özel mahkemelerin kurulması, bu konuda uzmanların görevlendirilmesi suretiyle daha

[794] Kadircan Kaflı, "Toprak Reformu Hikâyesi…", **Tercüman**, 24 Mayıs 1964, s. 3.

hızlı kararların alınabileceği ve imkânsız gibi görünen toprak reformunun uygulamaya sokulabileceği gündeme getirilmiştir.[795]

Devletin elindeki boş arazilerinin taksimi toprak reformu meselesinde önemli bir konuydu. Şöyle ki, halk arasındaki yaygın bir düşünceye göre; toprak reformunun tamamının gerçekleşmesine gerek yoktu ve devletin elindeki boş arazileri dağıtması dahi topraksız çiftçiyi veya toprağı az bulunan çiftçiyi rahatlatacaktı. Ancak durumun sadece boş arazinin taksim edilmesinden ibaret olmadığı yönünde görüşler de mevcuttu. Öyle ki, bu fikre göre Türkiye'deki toprakların hepsinin tarıma elverişli olmaması nedeniyle ortaya sıkıntılı bir durum çıkmaktaydı. Ziraat Mühendisleri Odasının kongresinde belirtildiğine göre, dönem itibariyle Türkiye'nin ekilebilen arazisi yirmi beş milyon hektar olarak tahmin edilmekteydi. Yine bu tahmine bağlı olarak, yirmi milyondan fazla olan çiftçi nüfusuna toprak taksimi yapılsa dahi, nüfus başına bir hektardan biraz fazla yani beş kişilik bir aile için elli beş dekar toprak düşmekteydi. Ayrıca bu toprakların dörtte üçünün kurak veya yarı kurak bölgede olduğu iddia edilmişti. Orta Anadolu'da bir ailenin geçimi için en az beş yüz dekar arazinin lazım geldiği ileri sürülen görüşe göre, daha fazla tarıma elverişli toprak olması gerekmekteydi. Bunun için tarıma elverişli olamayan arazilerin ıslahı da ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmıştı.[796] Dolayısıyla ıslah meselesi toprak reformunun önemli ayaklarından biriydi ve aynı zamanda toprak reformunun gerçekleştirilmesini zorlaştıran etkenlerden biri olarak belirmişti. Öyle ki, ıslah edilmeyen veya tarıma uygun olmayan arazilerin dağıtılması tarımsal verimlilik açısından sıkıntı doğurabilecek, reformun amacına ulaşması sekteye uğrayacaktı.

Toprak reformunun Türkiye gerçekleriyle bağdaşmayacağı yönünde düşünceler de ortaya çıkmıştır. Bu hususstaki eleştiriye göre; bir tarafta büyük toprakları bulunanlar, bir tarafta da az toprağı bulunan ya da hiç toprağı olmayan tarım işçilerinin mevcut olduğu bir ülkede, devlet eliyle büyük ölçüdeki toprakları ufaltmak gibi dar bir anlam içeren bir reformun, Türkiye gerçekleri açısından herhangi bir fayda sağlayamayacağı ön plana çıkarılmıştı.[797] Ziraat Yüksek Mühendisi Hikmet Alptekin makalesinde toprak reformunun gerçekleştirilmesi

[795] Kadircan Kaflı, "Toprak Anlaşmazlıkları…", **Tercüman**, 25 Mayıs 1964, s. 3.
[796] Kadircan Kaflı, "Toprağımız yeter mi?..", **Tercüman**, 26 Mayıs 1964, s. 3.
[797] Eyüboğlu, **a.g.m.**, s. 313-314.

halinde karşılaşılacak vaziyeti *"Türkiye'de bir toprak reformu yapmayı düşünmek ve mülkiyet hakkına müdahale etmemek, denize dalmak ve ıslanmadan çıkmayı dilemek kadar imkânsızdır."* şeklinde ifade etmiştir. Alptekin, "Halklardaki "doğup büyüme toprak" "dede yadigârı tarla" gibi anlayışları, siyasi kimseler için küçümsenmeyecek sakınca; zorunlu yerleşim ve toplulaştırma (küçük toprak parçalarının birleştirilmesi) konularında da çok önemli engeller" olarak görmekteydi.[798]

Türkiye'de toprak değeri değişik şartlarda büyük farklılıklar göstermekteydi. Genellikle toprağın değerini kaybetmeyen bir mülk olması, enflasyonist eğilimlerin altında değerinin artması, özellikle nüfus yoğunluğu baskısının fazla olduğu yerlerde toprağa olan talebin fazlalığı ve sosyal prestij ve politik kuvvet sağlamak gibi diğer sebeplerle toprağın gerçek değeri ile rayiç değeri arasındaki denge tamamen bozulmaktaydı. Buna bağlı olarak toprak reformu için yapılacak kamulaştırmalarda, câri değerinin gerçek değer olarak kabulü zirai ekonomi kurallarına göre bulunabilecek gerçek değerin üstünde bir bedel ödenmesini gerektirecekti. Bunun yanında kamulaştırmanın istimlâk kanunu hükümlerine göre yapılması halinde bedele karşı yapılacak itirazların uzun süre neticelenmemesi tehlikesi de mevcuttu. Bu sebeplerle tasarıda iklim bölgesi, toprak kabiliyeti ve arazi kullanma şekilleri göz önünde bulundurularak kamulaştırmada birim başına ödenecek en yüksek miktarı gösteren bir cetvelin bulunması zaruriydi.[799]

Bir diğer sorun da reformun, özel mülkiyette bulunan arazide yapılacak kamulaştırmalara dayanmasıydı. Öyle ki, kamulaştırmada arazi sahibine bırakılacak en büyük miktarı sınırlandıran faktör, topraksız ve az topraklı çiftçilerin sayısı ve bunların sahip kılınması istenen aile işletmesi büyüklüğü ile devletin toprak rezervleriydi. Bundan başka bir diğer faktör ise süre ile alakalıydı. Bu süre ekonomik gelişme ve kalkınma hamlesi içinde tarımla uğraşan nüfusun başka sektörlere aktarılma hızı ile sıkı sıkıya ilişkili görülmüştü. Bu hız yüksek olduğu ve toprağa karşı talep baskısının belirli bir dönem sonunda dengeye ulaşması halinde en büyük arazi mülkü ölçüsünde daha liberal düşünmenin mümkün olabileceği umuluyordu. Ancak görünebilir bir gelecekte tarımla meşgul olan nüfusta mutlak rakamlar itibariyle bir azalmanın ön görülmediği vurgulanmıştı. Nitekim birinci beş yıllık

[798] **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1965, s. 2.
[799] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 9.

planın iş gücü ile ilgili bölümünde 1977 yılı itibariyle işsizliğin 700 binden aşağı indirilemeyeceği kabul edilmekteydi. Plana göre tarımda kalacak aktif nüfusun 10 milyondan 11 milyon 160 bine çıkacağı tahmin edilmekteydi. Bu suretle toprak üzerindeki talebin bu dönemde hiçbir azalma kaydetmeyeceği aksine 210 bin yeni ailenin meydana geleceği tahmin edilmekteydi. Dolayısıyla reformun uygulama süresi içerisinde tarımda mevcut nüfusun baskısı reforma hakim olacak başlıca düşünce olmaktaydı. Bu nedenlerle Toprak Reformu Kanun Tasarısı'na hakim olması gereken hususları belirlemekle görevli olan komisyon, hükümetin takdir hakkına bağlı olan en büyük arazi mülkünün miktarı üzerinde aşağıdaki cetvelin gerçeğe cevap verici nitelikte olduğu kanısındaydı.[800]

Tablo 5: Kamulaştırmada Arazi Sahibine Bırakılacak Arazi Büyüklüğü
(Tarla Arazisi Cinsinden Dönüm)

İklim Bölgesi	Kıraç Sınıf I	Sulu Sınıf I	Kıraç Sınıf II	Sulu Sınıf II	Kıraç Sınıf III	Sulu Sınıf III	Kıraç Sınıf IV	Sulu Sınıf IV
Kurak	1250	310	1560	390	1875	470	2500	340
Yarı Kurak (Soğuk)	900	300	1125	375	1350	450	1800	330
Yarı Kurak	500	250	625	310	750	375	1000	275
Yarı Nemli	375	185	470	235	510	250	750	205
Nemli	250	125	310	155	375	185	500	140

*Kamulaştırmada mal sahibinin tarla arazisinden başka tarıma elverişli arazisi bulunduğu takdirde uygun katsayılara göre çevirme yapılacaktı.[801]

Elinde bulundurduğu toprağı tarım tekniğinin icaplarına uygun bir şekilde işleten, vergilerini düzenli şekilde ödeyen, aldığı kredileri yerine harcayan ve ödemeleri zamanında yapan, işletmede çalışanların sosyal haklarını koruyan ve onlara yardımcı olan bir işletmenin aynı ölçülerle kamulaştırmaya tabi tutulması doğru görülmemişti. Bu bakımdan belirtilen fonksiyonlarla buna benzer daha başka ölçüleri hiçbir surette tereddüde meydan vermeyecek şekilde tasarı içerisine sokmak ve buna ait hükümleri iyice belirtmek kaydıyla örnek işletmelerin bir sınırlama dahilinde özel bir cetvelde belirlenmesi gereği üzerinde durulmuştur. Ancak bu gibi

[800] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 10-11.
[801] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 12.

işletmelerin reformun uygulanması devamınca değil kanunun yürürlüğe konmasından itibaren belirli bir süre içinde reformu uygulayacak teşkilat tarafından tespit edilmesi uygun bulunmuştu.[802]

Gerek kamulaştırılacak arazi ve gerek verilecek arazi büyüklüklerinin tespiti bakımından uygulamanın yapılacağı yerde kadastro ve tapulama işlemlerinin tamamlanması zarurî bulunurken, bu işlemlerin birtakım zorlukları da beraberinde getirdiği ortaya çıkmıştı.[803] Tek başına toprak dağıtımı, dağıtımdan faydalananlara tarım dışı sektörlerde çalışanlara sağlanan fırsat eşitliğini temin edecek nitelikte değildi. Eksikliği gidermek için ürünlerin pazarlanması, üretim öncesi ve sonrası desteği karşılayacak mali ve teknik imkânların yaratılması lazımdı. Bu anlamda kooperatifçilik, mülkiyeti tamamlayan bir müessese olarak kabul edilmişti. Aile işletmelerinin mali imkânlarının sınırlılığı dikkate alınırsa ürünlerin pazara intikali, çiftçilere tohumluk, gübre, araç ve benzeri teçhizatının sağlanmasının ancak toplu hareketle mümkün olabileceği ileri sürülmüştü. Ferdiyetçi eğilimlerin de etkisi ile toplu hareket fikrinin zayıf olduğu köylü nüfusunun bu konuda teşviki ve kooperatifçiliğin yaygın bir tatbikat görmesi reformun gerçekleştirilmesini mümkün kılan bir vasıta olarak düşünülmüştü. Buna göre bu isteklere cevap verecek mahiyet ve tipte kooperatiflerin kurulması ve yaşatılması için gerekli tedbirlere yer verilmeliydi.[804] Bu ölçüde bir toprak reformu büyük bir finansmana ihtiyaç duyacaktı. Reformun hızı ve gerçekleştirilmesi bu finansman imkânının genişliğine bağlı olacaktı. Buna bağlı olarak, hızlı bir uygulama daha kısa zamanda daha büyük finansmana ihtiyaç gösterecekti. Ayrıca bu finansman ihtiyacının gerek birim olarak gerekse yıllık olarak gerçeğe yakın bir tahmin yapılması ayrıntılı incelemelere ihtiyaç duymaktaydı.[805]

Reformun uygulanması ile bir bölgede toplulaştırılmış ve aile işletmesi haline sokulmuş işletmelerin küçülmüş ve parçalanmış bir duruma gelmemesi için tasarıda bu şekilde kurulmuş aile işletmelerinin bölünmesine ve küçülmesine mâni olacak hükümlere yer verilmesi gerekiyordu. Aksi takdirde reformun hedefine ulaşamayacağı yönünde eleştiriler mevcuttu. Öte yandan reform bölgesi içerisinde

[802] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 13-14.
[803] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 17.
[804] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 19.
[805] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 25.

olsun veya olmasın tarımsal işletmelerin aile işletmesi ölçüsünden daha küçük işletmeler haline gelmesini engelleyici tedbirlerin alınması gerekmekteydi.[806] Ayrıca kanunun reform bölgesi olarak ilânından sonra, bu belli bölge içindeki sınır, reform bölgesi olarak ilân tarihinden itibaren bu devredeki bekleyiş ve güvensizlik dönemi birtakım sıkıntılar doğurabilecekti. Kanunun yürürlüğe girmesi ve reform bölgesi ilânından sonra, dağıtılacak arazinin tespiti, Tarım Bakanlığı'nın emrine geçişi, hazine adına tescili, kamulaştırma, toplulaştırma gibi işlemler ayrı bir bekleyiş ve güvensizlik devresi doğurabilecekti.[807]

1960-1965 yılları arasında tarım konusundaki tartışmaların ana gündemi toprak reformu olmuştur. MBK döneminde bu yönde başlatılan ilk çalışmaların gerekçesi tarım arazisi bulunmayan çiftçilerin topraklandırılmasına dayandırılmıştır. Daha sonra toprak dağıtımının ülke ekonomisine getirilerinin de ele alınması ile reformda verimlilik meselesi de ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durum toprak reformunun daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesi ve daha geniş bir tarım reformuna ihtiyaç duyulması manasına gelmekteydi. Kanuni düzenlemelere ve bu yöndeki çalışmalara bakıldığında ilk olarak 19 Ekim 1960'da çıkarılan 105 numaralı Kanun ile 55 toprak ağasının yerlerinin değiştirilmesi ön plana çıkmıştır. Ancak düzenlemenin kısıtlı kalması ve zamanla geri adım atılması ile bu gelişme daha ziyade sembolik bir hareket olmuştur. Toprak reformu, I. Koalisyon Hükümetinin gerekli gördüğü başlıca çalışmalar arasında yer almıştır. Fakat kanunun yeniden ele alınacağı ve yeni bir tasarı hazırlanacağı belirtilmiştir. Bu husus diğer koalisyon hükümetleri döneminde de gerçekleşmiş, kurulan her yeni hükümet yeni bir toprak reformu tasarısını gündeme getirmiştir. Buradan anlaşıldığı gibi toprak reformu üzerindeki çalışmaların devamlılığı noktasında bir sıkıntı yaşanmış ve zaman kaybına bağlı olarak reform çalışmalarında yeniden başa dönülmesi durumu da ortaya çıkmıştır. Ayrıca II. Koalisyon Hükümeti döneminde olduğu gibi koalisyon ortakları arasında toprak reformu hususunda fikir birliği oluşturulamaması reformun uygulamaya geçişini engellemiştir. III. Koalisyon Hükümeti döneminde de toprak reformunun uygulamaya geçişi noktasında fikir ayrılıkları devam etmiş, bunun yanı sıra kalkınmanın ve tarımın temel unsurlarından biri olarak kabul edilen toprak

[806] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 125.804.3, s. 22.
[807] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 81.513.8, s. 20.

reformunun daha çok ara unsur olarak görülmesi gibi bir durum yaşanmıştır. Nitekim reform konusunda gelen itirazlar ile gerekli siyasi desteğin temin edilememesi ve buna bağlı olarak toprak reformunun uygulamaya geçişinde kararlı davranılamaması hususu III. Koalisyon Hükümetinin son bulmasına da etki etmiştir. Toprak reformu meselesinin IV. Koalisyon Hükümeti ile ilişkisi ise hükümetin geçici bir hükümet oluşu yani geçiş hükümeti olması ile yakından alakalıdır. Daha uzun sürede halledilemeyen bu mesele, ülkeyi seçime götüren kısa ömürlü bir geçiş hükümeti tarafından da neticelendirilememiştir. Toprak Reformu tartışmaları, siyasi partilerin kırsal kesimde yer alan seçmenlerin oyuna talip olması ile ilgili olarak 1965 seçimleri arefesinde tekrar gündeme gelirken, seçim propagandalarında görüldüğü üzere her parti konuya farklı pencereden bakmıştır. Bu husus koalisyon hükümetleri dönemindeki gelişmelerin devamı olarak nitelendirilebilir. Nihayetinde toprak reformu meselesi; hukuki, siyasi, sosyal, ekonomik, teknik ve fizikî imkânlar ile ilgili ve çok çetrefilli bir sorun olmasına da bağlı olarak bu dönem içerisinde neticelendirilememiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
GÖÇ VE GECEKONDULAŞMA

4.1. Türkiye'de Gecekondulaşmanın Kökenleri

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı gibi büyük savaşlarla geçtiği için Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında bu olaylardan nüfus anlamında olumsuz etkilenmiştir. Bundan dolayı yaşanan sıkıntıların nüfus açısından getirdiği olumsuz etikleri bertaraf edebilmek maksadıyla nüfus artışı üzerine politika izlenmesi doğal bir gereksinim olmuştur.

1938-1960 yılları arasında ise Türkiye'nin nüfus özelliklerini artış yönünde etkileyen gelişmeler yaşanmıştır. Savaş durumundan sonra doğum oranlarının artması nüfusu pozitif yönde etkilemiş, Hatay'ın anavatana katılması da nüfus artışı sağlamışken, yurtdışından gelen göçler vesilesiyle de Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusunda artış olmuştur.[808]

Savaş yıllarında düşük oranda seyreden nüfus artış hızı 1945-1950 yıllarında 21,7'ye kadar yükselirken, 1950-1955 arası 27,8, 1955-1960 arasında ise %28,5 oranında yükselmiştir. Doğum oranlarının yükselmesi ve ölüm oranlarının düşmesi bunda etkili olan amiller olsa da 1945 sonrası yaşanan göçler son derece etkili olmuştur. Özellikle Balkanlardan gelen Türk göçmenler (Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya başta) Türkiye nüfusunu etkilemişlerdir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1965 yılına kadar bir milyonun üzerinde göçmen Türkiye'ye gelmiştir.[809]

1935-1960 yılları arasında siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda uygulanan politikalar neticesinde kentleşme oranlarında ve buna bağlı olarak da bölgesel nüfus dağılımlarında bir takım değişiklikler meydana gelmiştir.[810] Kırsal bölgelerde elverişsiz yerde kurulmuş olan küçük ve dağınık yerleşimler, bir yandan toprak yetersizliğinden yakınırken, diğer taraftan da kısıtlı imkânlarla ürettikleri ürünleri pazarlama ve değerlendirme zorluklarıyla da karşılaşabilmekteydi.[811]

---

[808] Cahit Gelekçi, "Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Temel Özellikleri: (1938-1960)", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 2, Yıl: 2014, s. 128.
[809] Gelekçi, **a.g.m.**, s. 129-130.
[810] Gelekçi, **a.g.m.**, s. 134.
[811] Cevat Geray, "Türkiye'de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 1, 1975, s. 53.

Dolayısıyla çiftçiler ürettiklerini değerlendirebilmek için şehir ve kasabalardaki pazarlara ihtiyaç duymuşlardır.[812] Tarımda makineleşmenin artması neticesinde tarım faaliyetlerinde işçi olarak çalışan köylülerin önemli bir kısmı işlerini kaybetmiş, bu da kırsal alanlardan kentlere yönelen göç hareketini tetikleyen etkenlerden biri olmuştu.[813] Bu nitelikteki yerleşim yerlerinde yaşamlarını sürdürenlerin de şehirlere göç kervanına katılmaları kaçınılmaz hale gelmişti. Kırsal alanlardan kentlere yaşanan göçler neticesinde nüfusun iktisadi hayattaki faaliyet oranlarında da birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. 1955 yılında toplam nüfusun %83,7'si çalışır halde iken, 1960 yılına gelindiğinde bu oranın 79,6'ya düştüğü görülmektedir. Köyden kente göç neticesinde daha önce tarımsal alanda faaliyet gösteren nüfusun, şehirlere yerleştiğinde iş bulmakta sıkıntı çektiğini söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak da toplam oranda yaşanan düşmeye benzer şekilde çalışan kadın nüfusunda da azalma olmuştur. 1955 yılında kadınların %72'si çalışırken, 1960 yılında çalışan kadın nüfusunun oranı 65,3'tür. Çünkü köyde tarım alanında iş bulma konusunda daha az sıkıntı çeken kadınlar şehirlere geldiğinde iş bulma hususunda sıkıntılar yaşamışlardı ve bu da çalışma oranlarının düşmesine neden olmuştur.[814]

Türkiye nüfusu, demografik hareketler ve kır-şehir nüfusunun karşılıklı durumu açısından sürekli bir değişme halinde olmuştu.[815] İlk gecekondular 1945'de İkinci Dünya savaşının bitişinden sonra İstanbul'da görülmüştü. Sanayi kolundaki ilk adımlarla birlikte gecekondu yapımı başladı. Bu durum 1953 yılına kadar devam etti. Belediye ve Hükümetin müdahale edebilmesi için 6188 sayılı "Mesken yapımını teşvik ve izinsiz binalar hakkındaki kanun" bu tarihte yürürlüğe girmişti. Ancak buna rağmen gecekonduların artışı süratle devam etmişti. Önleme konusunda tek müeyyidesi yıkma olan bu kanun ile bir gecekondu üç-dört yıkılmadan sonra yerleşmiş oluyordu. Tutulan zabıtlar, Belediye Encümeninden alınan yıkım kararları Devlet Şûrasında veya Belediye Arşivlerinde hazır bir şekilde bekletilmekteydi.[816]

---

[812] Sevilay Özer, "Demokrat Parti'nin Köylü Politikaları (1946-1960)", **Doktora Tezi**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012, s. 191.
[813] Sevilay Özer, "Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Nisan 2014, Sayı: 31, s. 77.
[814] Gelekçi, **a.g.m.**, s. 135.
[815] Besim Darkot, "Türkiye'de Nüfus Artışı ve Şehirleşme", **Mimarlık Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 37, 1966, s. 35.
[816] Erkan Çelikkol, "Gecekondu Problemi", **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1965, s. 2.

1960-1965 aralığında yıllık ortalama şehirli nüfus artış rakamı olan 381.931 ile o döneme kadar rastlanan yıllık ortalama artışların en büyüğü yaşanmıştı.[817]

Tablo 6: Bölgelere Göre Şehirleşme Oranları[818]

	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965
Marmara	36.3	34.9	35.1	36.2	36.5	41.8	43.3	47.0
Akdeniz	19.2	19.1	20.1	21.9	21.7	25.8	31.6	34.4
Ege	20.5	22.3	23.3	22.7	24.1	26.9	30.3	31.2
İç Anadolu	11.1	13	14.8	16.5	19.9	23.3	24.8	30
Güneydoğu Anadolu	15	16	15.8	15.6	15.1	15.4	16.1	18.5
Doğu Anadolu	7.6	6.3	9.3	8.8	8.5	10.1	13.4	16.8
Karadeniz	5.7	6.7	7.2	7.2	7.1	9.1	11.4	13.5
Türkiye Geneli	16.4	16.6	18	18.3	18.5	22.1	25.3	28.3

4.2. 1960 ve 1961 Yıllarında Gecekondu Sorunu

Köyden kente kontrolsüz göç artışı büyük şehirleri ve burada yaşayanları zor duruma sokmaya başlamıştı. Şehirlere yaşanan göçler neticesinde gecekondu meselesi belediyelerin altından kalkamayacağı bir yük haline gelmekteydi.[819] Devlet Başkanı Cemal Gürsel, Taşlıtarla'daki konuşmasında gecekonduların yıkılmayacağını bildirdi.[820]

Nüfus artışları ve büyük şehirlere yaşanana akınlar bilhassa İstanbul'a yaşanan göç mesken işini ön plana taşımıştır. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerin imar planları nüfus hareketleriyle uyumlu özelliklere sahip olmadığından bir takım sıkıntılar meydana geldi. İmara müsait mahallerde farklı dönemlerde farklı iskân usullerinin uygulanması da işi çıkmaza götürmüştü. Büyük şehirlerin bazı yerlerinde yan yana çok katlı ve az katlı binaların varlığı bu duruma örnek teşkil etmekteydi. Ayrıca yeni binaların yapımında kooperatif evleri şeklinde arsaların üzerine tek tek evlerin inşa edilesi müteaddit meskenler yapılmasına imkân

[817] Ruşen Y. Keleş, "Şehirleşmede Denge Sorunu", **Mimarlık Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 37, 1966, s. 27.
[818] Keleş, **a.g.m.**, s. 30.
[819] **Son Havadis**, 28 Temmuz 1960, s. 5. 1960 yılı itibariyle İstanbul'da 400 bine yakın kişinin gecekondularda oturduğu kaydedilmiş, Ankara'da da bu sayının oldukça kabarık olduğu başkentin neredeyse yarıya yakınının gecekondularda yaşamını sürdürdüğü belirtilmişti. **Hürriyet**, 19 Temmuz 1960.
[820] **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1960, s. 1.

tanımamaktadır. Müstakil ve villa tarzında yapılan binaların tercih edilmesi de mesken sıkıntısı çekilmesinde etkili bir faktördü.[821]

Gecekondu problemi konusunda Milli Birlik Komitesi komisyonları tarafından hazırlanan rapora göre, 1960 yılı itibariyle, İstanbul'da 78.600, Ankara'da 50.000, İzmir'de 10.000, Adana'da 5.000, Bursa'da 3.500, Gaziantep'te 32.000, Eskişehir'de 3.000, İskenderun'da 300 ve Zonguldak'ta 1.400 gecekondu bulunduğu bildirilmişti. Raporda, gecekondu davasının halledilmesi için, bundan böyle gecekondu inşasına kati surette mâni olunması gerektiği belirtildikten sonra, gecekondu inşasının devamına imkân veren yürürlükte bulunan kanundaki hükümlerin kaldırılması teklif edilmekteydi. Yine raporda, gecekonduların sosyal ve ekonomik hayatın tabii bir sonucu olduğu ifade edilmekte, gecekondu sakinleri için yeni mahaller inşa edildikten sonra, eski gecekonduların yıkılması tavsiye olunmaktaydı.[822]

4.2.1. Göç Problemin Sebepleri

Büyük şehirlerde önemli sayıda apartman dairesinin boş durması mal sahiplerinin kiraya vermede isteksiz oluşları da mesken buhranının yaşanmasında etkili olmuştu. Yüksek fiyatlarla gayrimenkul edinen kişilerin satın aldıkları meskenleri yalnız kazançlarıyla ödememeleri bu durumda etkili oldu. Bankalara senet ıskonto ettirerek alınan bir yüz bin liralık ıskonto kredisinin faizi, komisyonu, vergisi ve diğer masrafları 20 bin lirayı aşmaktaydı. Mal sahipleri de kira isterlerken hem borçların faizini ve hem de yatırımda bulundukları parayı şayet nakit olarak işletselerdi ne kadar kazanacaklarını hesap etmişler buna bağlı olarak yüksek kira bedelleri hava parası gibi istekleri sebebiyle piyasada bir daralmaya sebebiyet vermişlerdi. Dolayısıyla düşük bedellere de evini kiralamak istemeyen ev sahipleri meskenlerini boş tutmakta inat etmişlerdi.[823]

1961 yılına gelindiğinde Anadolu'nun kırsal bölgelerinden şehirlere özellikle de İstanbul'a göç oranı oldukça artmıştı. Belediye bu akını önlemek için Ankara'da bir seminerin düzenlenmesini temin etti. Belediyedeki yetkililer bu göçün temel sebebinin sanayi tesisleri olduğunu ileri sürdü. İlgililere göre göçün azalması için

[821] **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1960, s. 2.
[822] **Son Havadis**, 22 Eylül 1960, s. 1, 5.
[823] **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1960, s. 2.

sanayi tesislerinin Anadolu'ya kaydırılması gerektiği ileri sürüldü. Öyle ki, göç akını bu şekilde devam ederse belediyenin bu durumun üstesinden gelemeyeceğini ve belediye hizmetlerinin gerçekleştirilmesinin mümkün olamayacağını, yol ve mesken sıkıntılarının daha çetrefilli bir hal alacağı üzerinde duruluyordu.[824] İstanbul Belediyesinin söz konusu semineri Ankara'da düzenlemesi devletin merkezinin dikkatini çekmek istemesinden ve bir çözüm yolu bulunacaksa buradan geçmesinden kaynaklanmaktaydı.

İş bulabilmek için İstanbul'a Anadolu'nun muhtelif yerlerinden akın edenlerin gün geçtikçe arttığı görülmekteydi. Göç edenlerden bir kısmı inşaat işleri, bekçilik ve çöpçülük gibi işlere girebilirken önemli bir kısmı işsiz kalmaktaydı. İşsiz kalan bu kesim önemli sorunlara sebep olmaktaydı. Göç ederken yanında getirdiği parayı zamanla tüketen bu kişilerin içinden bazıları inşaat amelelerinin paralarını eşyalarını çalmakta, sayfiye yerlerinde de bu şekilde yazları pencerelerin kapıların açık olmasından faydalanarak hırsızlık yapmakta idiler. Hırsızlık ile elde edilen eşyalar ise değerinin çok altında satılmaktaydı. Öyle ki, bu durum zamanla o kadar çok artmıştı ki, İstanbul'da çalıntı eşyaların bir piyasası oluşmuş ve polis zaman zaman bu eşyaları satın alanlar hakkında işlem yapmış ve adliyeye sevk etmiştir. Tüm bu önlemlere rağmen olaylar devam etmiştir. Yurdun çeşitli yerlerinden gelen ve İstanbul'a göç eden kişilerin iş bulamamaları ve maddi kaynaklarının tükenmesiyle de kalacak yer sıkıntısı oluşmaktaydı. Bunlar, gecelerini sabahçı kahvelerinde geçiriyorlardı. Sabahçı kahvesi işletenler, cüzi bir miktar karşılığında bu kişilerin masalarda uyumalarına izin vermişlerdi. Yaz ayları geldiğinde ise durum tamamen farklıydı. Anadolu'dan "İstanbul'un taşı toprağı altındır" diye gelenler ve hayal kırıklığı ile karşılaşıp işsiz ve aç kalanlar, köprü altı, duraklar, parklar, sur dipleri nereleri müsaitse oralarda gecelemeye, uyumaya çalışmışlardır. Emniyet görevlilerin bu kişileri zaman zaman topladıkları olurdu. Ama herhangi bir kanuni uygulama bulunmadığı için işlem yapılamazdı. Kendi memleketlerine dönme durumları da emniyetin bu konuda ödeneği olmadığından mümkün değildi. İstanbul Belediyesinin de bu konudaki tahsisatının yeterli geldiğini söylemek doğru olmayacaktır. Kamuoyundaki algı İstanbul'a bu akının muhakkak önlenmesi

[824] **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1961, s. 2.

gerektiği şeklindedir. Önlem olarak da nasıl ki yurt dışı giriş çıkışlarda belli sınırlamalar bulunmaktadır, büyük şehirlere de giriş çıkışlarda bu tip bir uygulamanın getirilebileceği önerilmiştir. Yani Osmanlı Devleti döneminde uygulanan mürur tezkeresine benzer bir nevi pasaport uygulaması gündeme getirilmiştir. Durum, Anadolu'dan göç eden kişiler için de oldukça sıkıntılıydı. Umduklarını bulamayanların hayatları kararmakta, aynı zamanda da şehrin düzeni alt üst olmaktaydı.[825]

Büyük şehirlere ve özellikle İstanbul'a göçü tetikleyen çok çeşitli faktörler vardı. İş bulma imkânının kırsal alanlardan fazla oluşu, büyük şehirlerde para kazanma imkânlarının daha fazla olması, sosyal hayatta ileri durumda bulunan büyük şehirlerde yaşama arzusu, büyük şehirlerin kültürel ve stratejik öneminin daha fazla oluşu vatandaşları buralara çekmekte kırsal alandan gelen bu insanların sayısı her geçen gün daha da artmaktaydı. Kentlere göçen vatandaşların getirdiği ayrı ayrı problemler, farklı meselelerin ortaya çıkmasına sebebiyet veriyordu. Örneğin İstanbul'a yerleşmek için gelenler iskân meselesi açısından büyük güçlüklere sebep olmaktaydı. Sadece doğum olarak İstanbul'da yıllık artış miktarı 80.000'di. Bu artış oranına göre 20.000 ev yapılması beklenirken, İstanbul Belediye Başkan Yardımcısı Adnan Çelikoğlu tarafından yapılan açıklamada 1960 yılında belediye tarafından inşa edilen ev sayısının 4.500 olduğu belirtilmişti. İş bulmak için İstanbul'a gelenlerin zamanla ailelerini de getirmeleri kalacak yer problemine neden olurken, güçlükle bulunan yerlerin sağlıklı olup olmadıklarının denetlenmesi ve en önemlisi işçilerin şehir yaşantısına sosyolojik açıdan ayak uydurulması ve bunun takibi de sıkıntılı süreçleri beraberinde getirmişti.[826] Mesken bulamamanın getirdiği sıkıntılar ve maddi imkânların elverişsizliği neticesinde 20 kişi gibi kalabalık bir ailenin dahi ayda 200 lira ile toprak bir evde son derece sağlıksız koşullar altında yaşadıkları tespit edilmişti.[827]

İstanbul'da 1961 yılının sonuna doğru gelindiğinde gecekondu sayısı bir hayli fazlalaşmıştı. Son istatistiklere göre İstanbul'un çeşitli yerlerinde yapılan gecekondu sayısı 83 bine yaklaştı. Zaruri ihtiyaçlardan yapılan bu meskenler her türlü temel

[825] **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1961, s. 1, 5.
[826] **Tercüman**, 13 Haziran 1961, s. 3.
[827] **Tercüman**, 27 Kasım 1961, s. 5.

ihtiyaçtan yoksun bir şekilde bulunmaktaydı. Kanalizasyon, yol, aydınlatma, su tesisatı bulunmayan evlerde, bu eksiklikler geçici yöntemlerle hallediliyordu.

4.2.2. Gecekondulaşmanın Sebepleri

Gecekondulaşmanın sebeplerine bakıldığında; hızlı nüfus artışına karşı, ekilebilecek arazinin kalmaması, ekili alanlarda da verimin düşük olması doğal olarak kırsal alandan kentlere göçü hızlandırmaktaydı. Şehirler ise bu göç akımı karşısından oldukça hazırlıksız yakalanmıştı. Şehirlerdeki mevcut meskenler kentlere yönelen göçler karşısında yetersiz kalmış, talebi karşılamak adına gecekondulaşma kendiliğinden ortaya çıkmıştı.[828] Öte taraftan sanayinin yeterli derecede gelişmemesi iş kollarının zayıf olmasını ve işsizliği tetiklediğinden, kırsal alandan göçenler İstanbul'a geldiklerinde iş bulmakta sıkıntı çekiyorlardı.

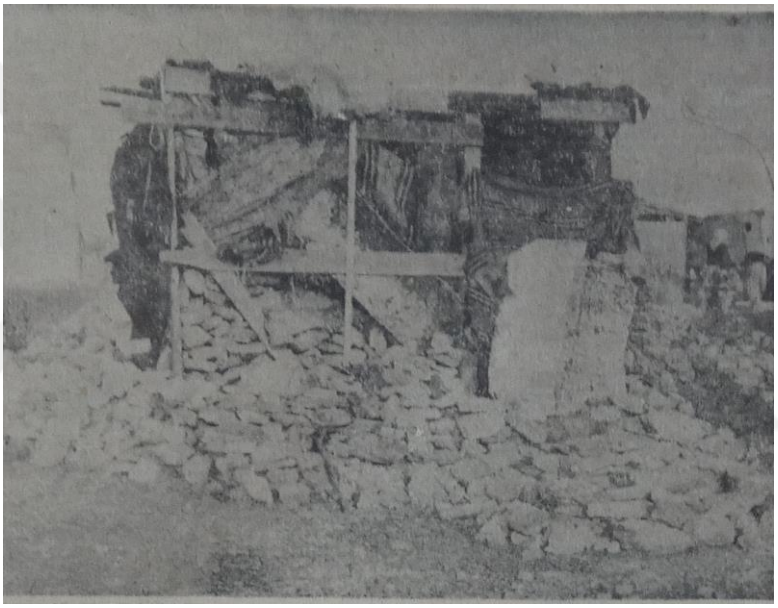
Nüfusun 400 bininden fazlası gecekondularda oturmaktaydı. Şunu da belirtmeden geçmemek gerekir ki, İstanbul sadece Anadolu'nun kırsal alanlarından göç almamaktaydı. Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi Balkan ülkelerinden gelen göçmenlerin de İstanbul'da artan gecekondulaşmada payı bulunmaktaydı. Üçüncü ve diğer bir faktör olarak da istimlâk faaliyetleri gözükmektedir. Buna göre açıkta kalan ve imar faaliyetleri için Anadolu'dan çalışmak üzere gelenlerin girişimleriyle gecekondu yapımı artmıştı. İstanbul'a işçi olarak gelen vatandaşların barınmak maksatlı bir yer bulamamaları onları gecekondu yapımına mecbur bırakmaktaydı. Bu kişiler temel ihtiyaçlardan yoksun mahallerde belediye, vilayet, vakıflar veyahut şahıslara ait arazilerin üzerine gecekondular inşa etmişlerdi.[829]

Gecekondulaşma problemi gün geçtikçe artarken büyük şehirlerin alt yapısının bu problemi kaldıramayacağı belli olmuştur. 1953 yılında çıkan tapulama kanunu ile 7.500 gecekondu tapuya kaydedilmiş ve bu yıldan 1961 yılına gelindiğinde sayı 8-9 misli artmıştı. 1961 yılı itibariyle İstanbul'da 61.400 gecekondu mevcut olup buralarda 329.280 kişi yaşamaktaydı. Bütün nüfusu 158.838 olan bir Anadolu vilayeti Siirt'in nüfusunun iki mislinden fazla insan İstanbul'da gecekonduda yaşamaktaydı. Gecekondularda yaşayan vatandaşlar; yol, elektrik, su,

[828] Kemal H. Karpat, **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, Çev. Abdülkerim Sönmez, 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016, s. 101
[829] **Akşam**, 3 Aralık 1961, s. 1, 5.

kanalizasyon, okul olmaksızın hayatlarını derme çatma kulübelerde sürdürmekteydi. Dolayısıyla İstanbul'a göç akının bir an evvel sınırlandırılması hususu kuvvetli bir şekilde ortaya çıkmıştı.[830]

Mesken sıkıntısı yüzünden yasadışı bir biçimde başkalarının arsalarının üzerine inşa edilen gecekondular yıkılmaktaydı. Yıkım yapılmasına rağmen gecekonduların sağını solunu halılar kilimler ve çuvallarla kapatan ihtiyaç sahipleri bu evlerde oturmaya devam ediyorlardı.

Fotoğraf 1: Akşam, 7 Aralık 1961

İstanbul Belediye Başkan Yardımcısı Turan Ertuğ, sosyal ve ekonomik zaruretler doğrultusunda meydana gelen gecekondu probleminin halledilebilmesi için uzun bir süre gerektiği, ancak hükümet ile belediye iş birliği yaptığı takdirde bu sorunun çözülebileceğinin üzerinde durmuştu. Bunun için, 1961 Anayasası'nın istimlâklerle ilgili maddesinden yola çıkılarak bir fon tesis edilmesini ve toplu meskenler için ucuz arsa teminini gerekli görmüştü. Daha sonra gecekondularda yaşayan halkın maddi durumları el verdiği ölçüde yapılabilecek binaların planlarının hazırlanmasının lazım geldiğini ifade eden Ertuğ, ödemelerin yapılabilmesi adına

[830] **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1961, s. 2.

bankaların, inşaat şirketlerinin ortak çalışmalarıyla uzun vadeli kredi olanaklarının sağlanabileceği belirtmiştir.[831]

Gecekonduların sayısının resmi rakamların daha üzerinde olduğu iddia edilmişti. Buna göre İstanbul'un muhtelif semtlerinde cami ve medrese avluları ile buna benzer yerlerde yapılmış binlerce gecekondu bulunduğu, tespit edilen gecekonduların yanı sıra bu pek bilinmeyen gecekondularla birlikte yaklaşık 150 bin gecekondunun mevcut olduğu ileri sürülmüştü.[832] Akşam gazetesi, Türkiye için önemli bir sorun olarak ortada duran gecekondu meselesini tartışmak ve bu sorunun halledilmesi için gerekli çözüm yollarını ortaya koymak maksatlı olmak üzere bir açık oturum düzenlemişti. Prof. Mukbil Gökdoğan (Eski Bayındırlık Bakanı), Refik Tulga (Vali ve Belediye Başkanı), M. Şükrü Kaya (İmar Bakanlığı Mesken Umum Müdürü), Fikret Ungan (İmar Bakanlığı Mesken Umum Müdürlüğü Planlama ve Program Fen Heyeti Müdürü), Prof. Dr. Sait Kuran (İstanbul Teknik Üniversitesi) gibi bu konudaki uzman kişiler bir araya getirildi. Uzmanların görüş birliğine göre gecekondu meselesini ilgilendiren bazı kanunların birleştirilmesi ve hükümet için yeni bir mesken politikası talep edildi. Toplantı sonrasında alınan kararlar ise aşağıdaki gibidir:

> *"1-Gecekondu mevzuunda muhtelif teşekküller ve hatta şahıslar tarafından yapılan çalışmaların bir araya getirilmesi ve kuvvetlerin birleştirilmesi. Bu şekilde enerji ve zamandan tasarruf edilecek ve daha süratli bir hal çaresi bulunabilecektir.*
>
> *2-Davanın, Hükümetin mesken politikası haline gelmesi ve devletin bu işe en kısa zamanda el atması,*
>
> *3-Bu konudaki kanunların değiştirilerek, bazılarındaki boşlukların doldurulması ve tek kanun halinde ele alınması,*
>
> *4-İstanbul'da gecekondu meselesinin büyümesine sebep olan Anadolu'dan göç ile Demirperde memleketlerinden göçmen akımını durdurmak için alınan tedbirlerin devam ettirilmesi."*[833]

Akşam Gazetesi'nin teşebbüsü ile yapılan toplantı neticesinde İmar Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğünün yaptığı açıklamalar çok çarpıcı nitelikteydi. Nüfusun yüzde yetmişine yakınının köylerde yaşadığını belirten M. Şükrü Kaya, köylerde her türlü imkânlardan yoksun sadece barınak mahiyetinde evler bulunduğunu dile

[831] **Akşam**, 7 Aralık 1961, s. 1.
[832] **Akşam**, 8 Aralık 1961, s. 1.
[833] **Akşam**, 9 Aralık 1961, s. 1.

getirmişti. Köyden kente göçlerin bu sebeplerden kaynaklandığı ve önüne geçilmesinin zor olduğu aşikârdı. Gecekondularının tamamen yıkılmasının mümkün olmadığının bir plan dahilinde göçen kişilerin şehirlerin uygun yerlerinde iskân edilebileceğini ifade eden Kaya, devlete ait arazilerde parselasyonu yapılarak kentlere göçenlere bina yapma fırsatı tanınmasının kaçınılmaz bir çare olduğunu vurgulamıştı. Diğer bir aşama da mevcut gecekonduların ıslahı konusundaydı; buna göre yıkılmalarının söz konusu olmadığının ancak iki yönlü kullanımın denetlenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Buna göre bir kısım gecekondular hakikaten barınmak için kurulurken, bir kısmı da ticari amaçlı kiraya verilmek üzere inşa ediliyordu. Dolayısıyla planlama dahilinde önce gecekonduların hangi maksatlı yapıldıklarının tespit edilmesi ve seyrekleştirilmesi söz konusu olacaktı. Planlamanın ardından ikinci bir tedbir olarak gecekonduların bulunduğu yerlerde her türlü sıhhi ve sosyal şartın düzenlenmesi ele alınmıştır. Bu noktada sağılık koşullarının iyileştirilmesi, kanalizasyon tertibatının sağlanması ve bölgedeki halkın daha sıkı bir şekilde sağlık kontrollerine tabi tutulması gerekeceği dile getirilmişti.[834]

4.2.3. Yetkililerin Değerlendirmeleri

Akşam gazetesinin açık oturumunda konuşma yapan İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Korgeneral Refik Tulga, İstanbul'un mesken durumunu ve gecekonduların miktarını açıklayan rakamlar vermişti. Buna göre, İstanbul Belediye sınırları içerisinde 78.600 gecekondu mevcuttu. Bunların içerisinde ise 398 bin vatandaş yaşamını sürdürmekteydi. Gecekonduların kapladıkları alan, 14 milyon metrekare olarak hesaplanmıştı. Bunlar, Zeytinburnu-Kazlıçeşme bölgesinde yoğunlaşmıştı. Bu sorun yalnızca mesken sıkıntısı değildi. Bunu takip eden sosyal meseleler mevcuttu. İmar sorunu, su, yol, havagazı, elektrik ve kanalizasyon gibi altyapı sorunları ve okul davası vardı. Söz konusu eksiklikler giderilemediği gibi son derece kötü bir hayat sürdürülmekteydi. Belediye Başkan Yardımcısı Turan Ertuğ konu üzerinde değerlendirme yapan bir başka yetkiliydi. Ertuğ gecekonduların çeşitli olduğunu, tek katlı olanların olduğu gibi altı metrekarelik hücre biçiminde veya bundan çok farklı olarak üç katlı bina haline gelmiş gecekonduların da bulunduğunu açıklamıştır. Yaklaşık olarak her birinde üç kişinin yaşadığı bazen de beşi bile aştığı

[834] **Cumhuriyet**, 10 Aralık 1961, s. 1, 5.

gecekonduların kısmen saç, kısmen de ahşaptan müteşekkil olduğu belirtilmişti. Hukuken de mesken şartları dışında kurulmuş gecekonduların yıktırılmadan, dönemin şartlarına uygun bir mesken olarak yapılması için yer gösterilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Ayrıca mevcut gecekonduların 14.860'ının yıkılma tehlikesi altında olduğu bunların da belediye marifetiyle yıkılmak üzere sıra bekledikleri bildirilmişti. 1953'ten sonra bu dava üzerine durulmaya başladığını belirten Ertuğ, artık halledilmesi elzem bir sorun haline geldiği ve daha fazla tehlikeli bir manzara haline gelmeden evvel birtakım önlemlerin alınması gerektiğini vurgulamıştı. Buna bağlı olarak gecekondu sahalarının uygun bir plana bağlanabileceği, hükümetin ucuz mesken projeleri üzerinde durmasının lazım geldiği, dolayısıyla hükümet, vatandaş ve belediyenin el ele vererek söz konusu sıkıntının üstesinden gelebileceğine kanaat getirilmişti. Bundan başka bu işlerin halledilebilecek seviyeye getirilebilmesi için bir müessesenin kurulması gerektiği de düşünülmüştü.[835]

Açık oturumda konuşanların arasında Belediyenin Planlama Uzmanlarından Yüksek Mühendis Tuğrul Akçora ile Mühendis Suat Güven de vardı. Konuyu kendi görüşlerine ve kanunî mevzuat esaslarına göre açıklamışlardı. Akçora, konunun hissi olarak ele alındığını, iktisadi olarak gelişmekte olan ülkelerde bu şekilde durumların olabildiğini yabancı ülkelerden verdiği örneklerle dile getirmişti. Gecekonduların inşa bakımından kötü olduğu belirtilirken, köy evleri ile karşılaştırıldığında aynı istikamette oldukları yönünde görüş bildirilmişti. Tarımla uğraşan nüfusun gittikçe azalmakta olduğu, köylerden çıkacak nüfusun İstanbul gibi büyük şehirlere akması beklenmekteydi. Bu duruma bağlı olarak mesken sorunu ortaya çıkmış, mesken bulamayanlar ve arsa parası vermek istemeyenler gecekondulara yönelmişti. Daima şahıslar tarafından yapılan yatırımların daha geniş çaplı yatırımlar olduğu kaydedilirken devlet yatırımlarının da buralara kanalize edilmesi faydalı bulunmuştu. Gecekondu sahiplerine arazi verilmediği ve onların bedava arazi aramasından ziyade az bir bedelle arsa temininin sağlanabileceği belirtilmişti. Bakanlık, Mesken Müdürlüğü, İstanbul Belediyesi, üniversitelerin yardımı ile arazi temini için incelemelerin yapılabileceği üzerinde durulmuştu.

[835] **Akşam**, 11 Aralık 1961, s. 1, 5.

Belediye Plânlama Müdürü Suat Güven, gecekondu sorunu ile birlikte kanunların da tadil edilmesi gerektiğini ve yeni kanunların çıkarılmasının lüzumlu olduğundan bahsetmişti. Kanunların ihtiyaca göre düzenlenmesi icap ederken, imar planından önce hukuki durumun geliştirilmesi, tapulama işinin yine kanuni düzenlemelerle gerçekleşebileceği ileri sürülmüş ve gecekondulara göre imar planlaması yapılması düşüncesi öne çıkarılmıştı.[836]

Gecekondular büyük şehirleri adeta bir hilal gibi çevirmeye başlamış, bu meskenlerin kuruluş sebeplerine eğilmedikten sonra gelecek yıllarda buralarda büyük artışlar olacağı tahmin edilmişti.[837] İmar ve İskân Bakanlığında yapılan toplantıda konuşan Mesken Genel Müdürü Şükrü Kaya, gecekondu probleminin kısa süreli tedbirlerle çözümlenemeyeceğini açıklamıştı. Kaya, mesken sıkıntısını memleketin genel kalkınma politikası içinde kıymetlendirip, nüfus hareketlerini istenilen yönde ve hızla düzenlemedikçe sadece hukuki tedbirlerle gecekondu sorununun halledilemeyeceğini belirtmişti.[838] Gecekondular için iki çözüm önerisi gündeme gelmişti. Buna göre birincisi mevcutlarının yerine peyderpey blok inşaatlar yaparak gecekonduları kaldırmak ikincisi de halka bedava arsa vererek toplu mesken sahaları vücuda getirerek gecekondu yerine halk tipi mesken inşaatına doğru gitmek.[839]

4.4. Doğu'da Yaşanan Kıtlık ve Batı'ya Göç

Doğu'da yaşanan insan ve hayvan açlığı kıtlık noktasına ulaşırken tahammül sınırları aşılmış Van, Bitlis, Muş, Erzurum gibi bol miktarda hayvana sahip olan yerleşim yerlerinden halkın zaruret karşısında göç etmeye başladıkları görülmüştü. Buralarda bulunan köylüler aralarında birleşerek sürülerini de alıp güneye doğru göç etmeye başlamışlardı. Sıkıntıların yaşandığı bölgelere yapılan yardımlar da şiddetli kış şartlarında yolların kapalı olması ve sevkiyatın güçlüğü sebebiyle yerine ulaştırılamamıştı. Göçlerin artmasında bu durum da etkili olmuş, doğudan kopan vatandaşların kimisi sürüleri ile güney bölgelerde yaşayabilecekleri yerlere yerleşmeye çalışırken kimileri de gruplar halinde yurdun çeşitli yerlerine dağılmaktaydılar. Örneğin Erzurum'dan göç eden iki grup vatandaş, Zonguldak'ın Ereğli ilçesine ve Bartın Kaymakamlıklarına müracaat etmişlerdi. Erzurum'dan gelen

[836] **Akşam**, 13 Aralık 1961, s. 1, 5.
[837] Müşerref Hekimoğlu, "Gecekondular", **Akşam**, 13 Aralık 1961, s. 2.
[838] **Akşam**, 16 Aralık 1961, s. 1, 5.
[839] **Tercüman**, 20 Aralık 1961, s. 5.

58 kişilik bir grup Ereğli'ye, 20 kişilik bir grup da Bartın'da iş bulabilmek ve yardım talep etmek üzere gelmişlerdi.[840]

1962 yılına ait doğudan batıya olan bu ilk göçün neticesi olarak ilgililer tarafından bazı tedbirler alınmış, bu tedbirlerin başında İstanbul'a göç edenlerin artmaya başlaması sebebiyle, gelenlerin sıkı bir şekilde takip edilmesine karar verilmişti. Bunun yanında emniyet güçleri ve belediye yetkilileri, doğuda yaşanan açlık sıkıntısı nedeniyle İstanbul'a gelenlerin sayısının gün geçtikçe daha da artacağını tahmin etmekteydiler.[841]

Açlık kervanının öncüleri

DOĞUDAN GELEN — Açlık yüzünden doğudan şehrimize kadar gelen bir aile yol ortasında otururken görülüyor.

Açlıktan kaçanlar İstanbul'a geliyor

Fotoğraf 2: Tercüman, 20 Ocak 1962

İstanbul'a gelen göçler neticesinde şehrin devamlı büyümesi var olan sorunların daha da artması anlamına geliyordu. Şehrin kanalizasyon tertibatı İstanbul'da yaşayanların sadece yüzde 25'inin ihtiyacını karşılamaktaydı. Öyle ki, söz konusu tertibatın önemli bir kısmı 900 yıllık olmakla beraber oransal olarak %40'ı Bizans, %40'ı Osmanlı, % 20'si de Cumhuriyet döneminde yapılmış eski ve

[840] **Tercüman**, 19 Ocak 1962, s. 1, 5.
[841] **Tercüman**, 20 Ocak 1962, s. 1, 5.

her zaman vahim sonuçlar doğurabilecek inşalar idi. Geri kalan %75'lik kısmın kanalizasyon ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu kısım fosseptiklerle geçici çözümlerle idare ediyordu. Buralardan gelen kirli sular denize ve tarım arazilerine sızmaktaydı. Sağlık açısından risk taşıyan bu durumun özellikle gecekondu mıntıkaları civarında olduğunu söyleyebiliriz.[842]

4.5. Göçün Bir Neticesi: Mesken Sıkıntısı

Türkiye Mimarlar Odası Umumi Heyet toplantısında Türkiye'de 1962 yılı itibariyle önemli bir mesken sıkıntısı olduğu ifade edilmiştir. Gerekli olan mesken ihtiyacının ülke geneli için 400 bin bulduğu belirtilmiştir. Orta Avrupa'da oda başına bir kişi düşerken, Rusya'da 1,5 kişi düştüğü Türkiye'de ise bu oranın 2,5 kişi olduğu belirtilmiştir. Ülkenin en büyük şehri olan İstanbul'da 250 bin mesken vardı, bu meskenlerin 70 bini ıslaha muhtaç eski binalarken, 90 bin civarında ise gecekondu mevcuttu. İstanbul'da her 8 kişiye bir mesken düşerken, kentin senelik mesken ihtiyacı ise 15 bin civarındaydı. Nizami olarak bunun sadece 3 ila 5 binin yapılabildiği büyük şehirde 90 bin olan gecekondu sayısının 1980 yılına gelindiğinde 400 bine ulaşması bekleniyordu. 1962 yılı itibariyle İstanbul nüfusunun üçte birinin gecekondularda oturduğu tespit edilmişti. Bu rakamın ileriki yıllarda daha da artması beklenmekteydi.[843]

Gazeteci ve yazar Özer Öztep'in tespitlerine göre, İstanbul'un ara sokaklarında otel veya handan başka her şeye benzeyen içerisinde ranzalar, yerlerde hasırlar bulunan, büyük, dört tarafı duvarlarla çevrili odalar bulunmaktaydı. Buralarda balık istifi kalan insanlar tarifi imkânsız ve sağlıksız koşullarda barınmaktaydı. "İstanbul'un taşı toprağı altındır" diye büyük şehre gelen insanlar, çoğunlukla iş bulamamakta sağda solda gezinmekte ve hamallık gibi geçici işler yapmaktaydı. Yatacak yeri olmayan bu kimseler işte buraları daimî ikametgâh gibi kullanmaktaydı. Bu kişiler için buraların en çekici olan tarafı 50 kuruş ile 1 lira arasında ücret ödeyerek az bir miktar ile barınabilmeleriydi. Aynı zamanda bir diğer barınma yeri sabahçı kahveleri olarak göze çarpmaktaydı. Kalacak yeri olmayan kimseler sabahçı kahvelerinde gecelemekteydi. 27 Mayıs darbesi sonrasında İstanbul Emniyet Müdürlüğü yapan ve ticaret hayatına girerek mesleği bırakan Nevzat

[842] **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1962, s. 5.
[843] **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1962, s. 5.

Emrealp İstanbul'u o dönem için "başıboş bir şehirdir" biçiminde betimlemiştir. Buradan hareketle bu söylemin bir nebze doğruluk payı olduğu söylenebilir. Şöyle ki az önce de belirtildiği üzere son derece gayri sıhhi yerlerde insanlara barınmaları için izin verilmesi daha doğrusu son derece sağlıksız, ağır kokuların olduğu, insanların istif istif barındıkları yerlerin denetlenmemesi düşündürücüdür. Kaldı ki buralarda değil insanların hayvanların dahi on gün kalamayacağı, kokudan zehirleneceği kaydedilmiştir.[844]

Avrupa'da her bin nüfusa bir yılda düşen yeni mesken inşaatının en ağır yürütüldüğü ülkelerden biri Türkiye idi. 1960'lı yıllara gelindiğinde Türkiye'de her bin nüfusa düşen inşaat sayısı 1955 seviyesinin de altına gerilemişti. Dolayısıyla inşaat faaliyeti, nüfus artışıyla doğru orantılı olmadığından mesken sıkıntısı çekilmekteydi. Barınabilmek meselesi, gıda sıkıntısından sonra gelen en önemli ihtiyaç olarak ön plana çıkmıştır.[845]

Ankara Gazeteciler Sendikası Mesken Yapı Kooperatifinin 5 blok halinde inşa ettirmekte olduğu meskenlerin temel atma törenine katılan Başbakan İnönü, 15 Nisan 1962 tarihli konuşmasında hükümetin mesken politikası ve gecekondu sorunu hakkında bilgi vermiştir. İnönü, Türkiye'nin meskene ihtiyacı olan ülkelerin en başında geldiğini sosyal mesken temininin bir devlet meselesi olarak gündeme gelmesi gerektiğini belirtmişti. Başbakan gecekondu sorununa da değinmiş, bu konuda bazı rakamlar vermiştir. Ankara'da ailelerin yüzde 60'ı ve İstanbul'dakilerin ise yüzde 58'i kirada oturmaktaydı. Türkiye'deki nüfusun yüzde 36'sı, köylerde de yüzde 4'ü kiradaydı. Kira gelir oranına bakıldığında diğer ülkelerde bu oran yüzde 6 civarında olduğu halde Ankara ve İstanbul'da bu rakam aylık gelirin yüzde 37'sini bulmaktaydı. Başbakan, büyük şehirler civarında toplanan gecekondu muhitlerini toplum tarafından şiddetli bir ihtiyacın işareti olarak görmüştü.[846] Öte yandan Adana'da da diğer büyük şehirler gibi gecekondulaşma sorunu büyümekte ve Karşıyaka gibi semtlerde gecekondular adeta "mantar" gibi bitmekteydi.[847]

Dönem itibariyle diğer ülkelerde de konuşulmaya ve düzenlemeler getirilmeye çalışılan mesken sorunları ile bağlantılı olarak Merkezi, Hollanda'nın

[844] Özer Öztep, "Geceliği 50 Kuruşluk Barınaklar!", **Cumhuriyet**, 8 Mart 1962, s. 5.
[845] **Cumhuriyet**, 8 Mart 1962, s. 5.
[846] **Tercüman**, 16 Nisan 1962, s. 1, 5.
[847] **Akşam**, 21 Mayıs 1962, s. 3.

Lahey şehrinde bulunan "Milletlerarası Mesken Planlama Federasyonu"nun 1962 yılı Eylül ayında Paris'te yapılacak kongresinde görüşülecek hususları tespit etmek üzere, Belçika'nın Liege şehrinde 23.3.1962 tarihinde başlayan çalışmalara, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni temsilen İmar ve İskân Bakanlığı Müsteşarı Mithat Yenen ile Plânlama ve İmar Müdürlüğü Bölge Plânlama Dairesi Başkanı Yüksek Mimar Enver Ergun'un katılmaları Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır.[848]

4.6. Gecekondularda İkilem: Tasfiye mi? Islah mı?

Bir taraftan gecekondular yapılırken diğer taraftan da belediyeler tarafından yıkım çalışmaları da yapılmaktaydı. İstanbul Valisi Niyazi Akı, şehrin çeşitli yerlerinde şahıs arsaları üzerine kurulan gecekonduların yıkılması için Belediyenin daha önce almış olduğu kararı uygunsuz bulduğunu açıklamıştı. Sebep olarak bu gecekondularda yaşayan vatandaşların mağdur olacağını beyan eden Akı, gecekondular yıkılmadan evvel bu vatandaşlara barınacak bir yer verilmesi gerektiğini dile getirmişti.[849]

İstanbul'un eski Vali ve Belediye Başkanı olan İmar Bakanı Gökay, Taşlıtarla, Zeytinburnu ve çevresini gezerek gecekondu durumu ile şehrin çeşitli imar çalışmalarını yerinde incelemiştir. Buralardaki vatandaşlar, Gökay'a şikâyetlerini iletmişlerdir. Bu şikâyetlere göre, yeni yapılabilecek meskenler için tek tip bir plan uygulanmasını talep eden vatandaşlar, bitişik nizam isteğinde bulunmuşlardı. Eski gecekondularını tamir dahi yapamadıklarından yakınırlarken, çatılarının bile çökmesinin an meselesi olduğundan korkuyla bahsetmişlerdi. Banyo yapacak yer ve imkân bulamadıklarından veryansın eden gecekondu sakinleri, su, yol gibi ihtiyaçları bulunduğunu medenî yaşamdan nasiplerini alamadıklarını vurgulamışlardı. Vatandaşlara cevaben konuşan İmar Bakanı, gecekondu sorunun hükümet programına alındığını, işlerinin ana hatlarından birini teşkil ettiğini belirtmiştir. Kanalizasyon meselesini de aynı şekilde gündeme aldıklarını ifade eden Gökay, bir fon tesisi düşündüklerini, üç artezyen kuyusu bulunan bölgede dördüncüsünün de açılabileceğini söyleyerek su sorununun da çözülmesi adına bazı faaliyetler olabileceği yönünde görüş beyan etmişti. Gökay, buradaki konuşmasına genel anlamda gecekondulaşma meselesine değinerek devam etmişti. Bu düşünceyle,

[848] 29 Mayıs 1962 tarihli kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 164.23.3, s. 1.
[849] **Son Havadis**, 2 Temmuz 1962, s. 5.

gecekondu tarzında yapılaşmanın memlekete kötülük yapmak olduğu kanaati öne çıkarken, buna asla müsaade edilmemesi gereği üzerinde durulmuştu. Sahipli arazilerin güvenliğine de dikkat çekilirken, vatandaşın mülkiyet hakkının dokunulmazlığı önemliydi.

Gecekonduların ıslahı için düşünülen tedbirlerin arasında blok apartman inşaatı da vardı. Bu yönde kurulacak şirketler için kredi temin edilmesinde kolaylık sağlanması gündeme getirilmişti.[850] Kanuna göre Türkiye'nin herhangi bir yerinde bir inşaat ya da mevcut meskenlere bir ilave yapıldığında bir mühendis veya mimar ile anlaşan vatandaşlar projeyi hazırlatıp sorumluluğu sağlamakta ve ruhsatı alıp inşaatına başlamaktaydılar. Ancak İstanbul'da ise Mimarlar Birliği ile Mühendisler Birliği Odaları ve İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğünün 21 Temmuz 1961'de aldığı karara göre, vatandaşların yaptıracağı inşaat on bin lira ile elli bin lira arasında ise yüzde sekiz, elli bin lira yüz bin lira arasında ise yüzde altı buçuk, yüz bin lira ile beş yüz bin lira arasında ise yüzde üç proje ve kontrol bedeli ödemeye mecburdu.

Örneğin şehir kenarında ufak bir arsası olan ve fazla parası bulunmayan bir vatandaş borca da girmek istemediği için yirmi bin liralık küçük bir ev yaptırmaya giriştiğinde projeyi hazırlatıp, Belediye İmar Müdürlüğüne götürdükten sonra devlet dairelerinin her dilekçeyi kabul etme durumu mevcut iken, İstanbul Belediyesi böyle bir dilekçeyi kabul etmemekteydi. Mimarlar ve Mühendisler Birliği tarafından projelerin tasdik edilmesi şartı konulmuş, burası da bir devlet dairesi gibi harç alır duruma gelmişti. Dolayısıyla vatandaş yirmi bin liralık bir inşaat için bin altı yüz lira proje ve sorumluluk bedeli ödemek durumunda kalmıştı. Halbuki bu işin serbest bırakılması durumunda daha düşük bir bedelle yapılması söz konusu idi. Bunun yanında düşük metrekareli bir inşaata daha yüksek bir harç bedeli talep edilirken daha maliyetli bir inşaata ise daha düşük bir harç bedeli talep edilmesi eleştiri konusu olmuştu. Buna bağlı olarak dar gelirli vatandaşlar belediye sınırları içerisinde arsaları olsa dahi meskenlerini belediye sınırları dışında yapmayı yeğlemekteydiler. Buna bağlı olarak da İstanbul yayılıp gitmekte, sınırları belirsizleşmekteydi.[851] Bu harç parasının da İstanbul'daki gecekondu sorunun artmasında etkili olduğu söylenilebilir. Çünkü dar gelirli vatandaşlar zaten zor bir şekilde mesken bulurlarken, belediye

[850] **Akşam**, 11 Temmuz 1962, s. 1, 5.
[851] **Tercüman**, 1 Ağustos 1962, s. 2.

sınırları içinde arsa sahibi olsalar dahi düşük maliyetle bir inşaat yapımında harç sorunu ile de karşılaşmaktaydılar.

4.6.1. Araştırma ve Tespitler

Devlet Planlama Teşkilâtı 28 Ağustos 1962'de Türkiye'nin mesken durumu ile ilgili bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamaya göre, Ankara'da oturanların o tarih itibariyle yüzde 45'i gecekondularda barınmaktaydı. Kirada oturanların gelirlerinin yüzde 37'sini mesken ücreti olarak sarf etmekteydiler. Devlet Planlama Teşkilâtının açıklamasına göre, şehirlerde oturulabilir durumda olan 1 milyon 175 bin mesken bulunmaktaydı. Köylerdeki mesken sayısı ise 2 milyondu. 240 bin gecekondunun bulunduğu şehirlerde oda başına düşen kişi sayısı 2,17, köylerde ise 2,7 olarak tespit edilmişti. Bütün Türkiye'de oda başına düşen nüfus 2,52 iken, bir odada birden fazla kişinin barındığı sonucu çıkarılmaktadır. Şehirlerdeki meskenlerin yüzde 27,4'ü tek odalı, yüzde 36,4'ü çift odalı, yüzde 19'u üç, yüzde 7'si ise üç ve daha fazla odaya sahipti. Şehirlerdeki meskenlerin barınma şartlarına bakıldığında, yüzde 41'inde barınma şartları iyi, yüzde 33'ünde barınma şartları orta halde, geri kalanında ise kötü olduğu belirtilmişti. Mesken yapımının o günkü şartlar altında devam etmesi halinde ileride bu sıkıntının daha da artacağı ifade edilmiştir. Ayrıca büyük şehirlerde gecekondularda oturanların sayısının bir milyonu geçtiği belirtilmiştir. Şehirlerde 119 bin mesken ihtiyacının bulunurken, köylerde ise bu ihtiyaç 105 bindi. Beş yıllık kalkınma planındaki yatırım hacminin yüzde yirmisi mesken inşaatına ayrılmıştır. Bu plan içerisindeki yatırımlar nispetinde en büyüğüydü. 1963 yılında mesken yatırımları için 2 milyar 120 milyon harcanacaktı.[852]

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji kürsüsü kurucularından ve bu kürsünün ilk başkanı olan Prof. Charles W. Hart ile öğrencileri Zeytinburnu gecekondularında araştırmalarda bulunmuştur. Araştırma başlangıcında bazı kişiler tarafından kendilerine gecekondularda yaşayanlar ile ilgili farklı düşünceler aktarıldığını belirten Hart, anlatılanın aksine bir durumla karşılaştıklarını ifade etmişti. Gecekondularda yaşayanlar için evlerinin kirli olduğu, dışarıdan gelen kişilere kötü muamelede bulunabileceklerini iddia edenler olduğunu, ancak kir ve tozun sokaklarda bulunduğunu, su ve kanalizasyon olmamasına rağmen evlerinin

[852] **Tercüman**, 29 Ağustos 1962, s. 1, 5.

içlerinin temiz olduğunu hayretle görmüştü. Ayrıca gecekondu meselesinde birtakım çelişkiler bulunduğunu dile getiren Hart, bir taraftan gecekondulara elektrik verilip buralara giden otobüslerin mevcudiyeti artarken öte yandan da kanunların uygulandığı takdirde gecekonduların yıkılmaya kalkılması enteresan bir durumu ortaya çıkarmaktaydı.[853]

İstanbul'da iki buçuk yıl kalarak Beyazıt Meydanı için bir plan hazırlayan ve bu süre içerisinde İstanbul'un genel planlaması konusunda çalışmalarda bulunan ünlü İtalyan mimar Prof. Piçinato, İstanbul'un imarı hakkında açıklamalarda bulunmuştu. İstanbul gibi birçok yönlerden eksiği bulunan şehre estetikten ziyade fayda getirecek olan yollara ihtiyaç bulunduğu üzerinde duran Piçinato, İstanbul'a Anadolu'dan yapılan göçleri bir yabancı, fakat bu şehri seven bir uzman olarak endişe ile takip ettiğini belirtmiş, İstanbul'a akını durdurabilmek için biri Tekirdağ'da bir diğeri de İzmit'te olmak kaydıyla iki tampon bölge seçilebileceğini ve bu iki vilayetin geliştirilmesi ile Trakya ve Anadolu'dan şehre gelen göçlerin bir nebze yavaşlatılabileceğini tavsiye etmişti.[854] Böylelikle İstanbul'daki sıkışma önlenebilecek, nüfusun artışının azalmasıyla var olan mesken sıkıntısı ve yeni yeni gecekonduların inşa edilmesinin önüne geçilebileceği iddia edilmişti.

12 Eylül 1962'de Ankara'da gecekonduda oturan 200 kadın ve erkek evlerinin yıkılmaması için sessiz bir yürüyüş gerçekleştirmişti. Gülveren'den başlayıp Başbakanlık önünde son bulan bu yürüyüş öncesinde; Gülveren, Çalışkanlar mahallesinde tapulu şahıs ve Belediye arsaları üzerine yapılan gecekondular için, Ankara Belediyesi, Belediye Encümeninden ve Altındağ Sulh Hakimliğinden yıkım kararı almıştı. Ardından belediye ekiplerinin kararı uygulamaya sokmasıyla beraber gecekondu sakinleri yıkımın zamansız olduğunu, kendilerine kalacak bir yer gösterilmediğini öne sürerek itiraz etmişler fakat bu itirazları dikkate alınmamıştı. Ankara Valisine kadar durumu taşıyan gecekondu sakinleri buradan da herhangi bir sonuç alamamışlardı. Yıkım ekipleri, evin içerisinde insanlar olduğu halde, elektriğin de aktif kullanıldığı gecekonduları yıkıma başlamışlardı. Bundan sonra gecekondu sakinleri son çareyi, yürüyüş yapmakta buldular ve 200 kadar kadın, erkek ve çocuktan müteşekkil bir grup Cebeci yolu ile Kızılay'a geldi. Güven Parkı önüne

[853] **Akşam**, 5 Eylül 1962, s. 1, 5.
[854] **Akşam**, 10 Eylül 1962, s. 1, 5.

ulaşan göstericilere başında Emniyet Müdürünün olduğu polis ekipleri tarafından müdahale edilmiş ve yıkımın da durdurulduğunu bu yüzden yürüyüşten vazgeçmeleri gerektiğini bildirmişlerdir. Gecekondularının yıkılmaması için teminat isteyen göstericiler, Başbakanlık önünde eylemlerine devam etmişler ve buradan ayrılmamışlardı. Yaşanan tartışmaların ardından aralarından bir heyet seçerek Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Ekrem Alican ile görüştürmeyi kabul etmişlerdi. Alican ile görüşen gecekondu sakinleri, yaklaşık 3.500 hane ve burada barınan 20.000 kişinin yıkımlara başlanmasıyla zor duruma düşeceğini ve havaların yavaş yavaş soğumaya başladığını belirterek uyarıda bulunmuşlardı. Bunun üzerine Alican, Vali ile görüşebileceklerini, bir çare bulunana kadar evlerinin yıkılmayacağının teminatını vermiştir. Buna bağlı olarak, daha sonra yürüyüş birtakım serzenişler ve itirazlar olsa da sonlandırılmıştır.[855]

İstanbul'da ise belediye tarafından teşkil edilen bir fen heyeti, gecekondu mahallelerine giderek incelemede bulunmuştu. Yetkililerin bildirdiklerine göre, Gültepe, Kuştepe, Ayvansaray, Üsküdar, Beşiktaş ve Beykoz ilçelerinde bulunan 78 bin gecekondudan 27 bini oturulamayacak haldeydi. Buna bağlı olarak bu gecekonduların bir kısmının içinde yaşayanların yaşamını tehdit etmemesi için onarılması, tamire uygun olmayanların ise yıkılması gerekmekteydi.[856]

Şehirlere göç ile birlikte Eskişehir'de de mesken inşaatı çoğalıyordu. Bir taraftan yeni binalar inşa edilirken diğer taraftan da şehrin her tarafında iki metrekarelik gecekondular yapılıyordu.[857] Mesken sıkıntısının artışı Anadolu'ya ve işçilerin yoğun olarak çalıştıkları bölgelere de yansımıştı. Türkiye'nin dönem itibariyle en büyük ağır sanayi merkezlerinden biri olan Karabük'teki Demir ve Çelik İşletmeleri Müessesesi, personelinin sosyal ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurmuş olduğu Yenişehir sitesinde Türkiye'nin en büyük merkezî ısıtma tesisleri kurulmuştu. Bu sistemle Yenişehir sitesindeki blok apartmanların 550 dairesine sıcak su verilebilecekti. Sıcak su ev işlerinde kullanılabileceği gibi radyatörlerde dolaşmak suretiyle ısıtmayı temin edecekti. Merkezî beş büyük kazan yerli imalâtken, her kazanın ocaklarını şarj etmekte ve körüklemekte kullanılan stokerler ithal malıydı.

[855] **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1962, s. 1, 5.
[856] **Akşam**, 9 Aralık 1962, s. 3.
[857] **Akşam**, 11 Aralık 1962, s. 3.

Geniş bir sahaya yayılan şebekenin boruları ve izoleleri de Almanya'dan ithal edilmişti. Şebekede kullanılan 150, 156 ve 203 milimetrelik çekme çelik boru uzunluğu gidiş-dönüş 7 kilometreyi bulmaktaydı. Kazanların ocakları yerden 53 metre yükseklikte dev bir bacaya bağlıydı. Çelik konstrüksiyon olan baca Demir Çelik İşletmelerinde yapılmıştır. Üç kazanla devreye alınan sistemde iki kazan da yedekte bekletilmekteydi. Ocaklarda ilk olarak 0.10 diye tabir edilen ince kömürle antrasit karışımı yakılmaktaydı. Isıtılarak apartmanlardaki tali santraller vasıtasıyla dairelere verilen sıcak su şehir şebekesinden temin edilmekteydi. Sekiz saat üzerinden üç vardiya halinde devamlı çalışan tesis, 24 saatte 6300 kilo kömür-antrasit karışımı yakmakta, böylece yüzde 70 oranında bir tasarruf sağlandığı belirtilmekteydi. Aynı firma, bu tesislerin küçük çaptaki benzerlerini Zonguldak'ın Kozlu bucağında ve Ankara'nın Saraçoğlu mahallesinde yapmıştı. Kozlu'daki bir şebekeden 260, Ankara'daki dört ayrı şebekeden 340 daireye sıcak su verilmekteydi.[858] Buradaki örnekten anlaşıldığı üzere mesken sıkıntısının doğması neticesinde işçilerinin sosyal taleplerini karşılayabilecek kapasitedeki işletmelerinin bir kısmını yeni ve büyük meskenler inşa etmeye, apartmanlaşmaya yöneltmişti. Buna bağlı olarak Anadolu'nun sanayi açısından faaliyet gösteren vilayetlerinden bazılarından başlamak kaydıyla; apartmanlaşma ve onunla alakalı olarak buralarda yaşayan kişilerin ısınma ve sıcak su ihtiyaçlarının farklı yollardan, merkezi olarak karşılanması durumunun yaygınlaşmaya başlamasının ilk adımlarını ortaya çıkarmıştı.

4.6.2. Çözüm Arayışları

İmar Bakanı Gökay, hükümetin Ankara, İstanbul ve İzmir'deki gecekonduların yerlerine sosyal meskenler yapıldıktan sonra mutlaka yıktırmak kararında olduğunu açıkladıktan sonra, bundan böyle kurulacak her fabrika civarında işçiler için meskenler kurmak mecburiyeti konulduğunu, sosyal meskenler için kredilerin arttırıldığını söylemiş, kurulan gayrimenkul ofisi ile arsa spekülasyonlarının önlenmeye çalışıldığını belirtmişti.[859] Karma Bütçe Komisyonu toplantısında konuşan İmar ve İskân Bakanı Prof. Fahrettin Kerim Gökay, mesken politikası hakkında açıklamalarda bulunmuştu. Memleketin sosyal ve ekonomik

[858] **Akşam**, 17 Aralık 1962, s. 3.
[859] **Akşam**, 18 Ocak 1963, s. 5.

kalkınmasında mühim rolü oynayabilecek, milli geliri arttırılması ve her yıl yüzde beş oranında artan nüfusun yaşama seviyesini yükseltmek amacı ile bölgelerin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayacak, düzensiz şehirleşmeyi önleyecek, şehirlerin ilerideki nüfusları ve sanayi yerleşmeleri için bölge kaynaklarının güçlerini tespit edecek bölge plânlama çalışmalarına başlanıldığı belirtilmişti. Bunun yanında bütün şehirlerdeki imar karışıklıklarını önlemek için tasdik edilen projelerin, iyi tatbik edilip edilmediğini, kurulacak teftiş teşkilatı ve bakanlığın kazanacağı ilmî ve idarî otoritelerin düzensizlikleri ve şikâyet konusu olan birtakım sıkıntıları gidereceği noktasında ümit edildiğini ifade etmişti.

Bakan, üretimin esas unsurunu teşkil eden insan gücünü koruyan mesken müessesini, kısmen veya tamamen ihmal ederek, sadece üretimin cihaz, makine, fabrika ve bina unsuruna yatırım yapmak suretiyle vatandaşın mesken ihtiyacını karşılamayan şehirlerde çeşitli hastalıklar, alkolizm, cinayetler, aile geçimsizlikleri, siyasi ve sosyal gerginliklerin hakim olduğu, bu yüzden de üretimin azaldığını öne sürmüştür.

Planlamanın araştırmalarına göre, 1962 yılında mevcut gecekondu sayısı 297.516 idi. Köylerden şehirlere akın devam etmekte, toprak kapasitesinin verimsizliği, gelişen sanayinin, Medeni Kanun ve Anayasanın mahsus hükümlerini ihlâl eden sağlıksız meskenlerin doğmasına sebebiyet verdiği vurgulanmıştı.

Gökay, gelir kira dengesi konusuna dikkat çekmiştir. Mesken kiralarında gelir ile kira arasında bir denge olması gerektiği, bu dengenin birçok ülkede gelirin yüzde yirmisini geçmediği bildirilmiş, ortalama memur maaşının 400 lira olduğu kabul edilirse bunun yüzde yirmisinin dahi kiraya verilmesinin geçim sıkıntısını beraberinde getirdiğine işaret edilmişti. Bu durum karşısında, mesken ihtiyacını karşılamak için sosyal mesken inşaatına yönelme fikri ortaya atılmıştı. Çeşitli şekillerde yapılacak devlet yardımı ve özellikle düşük faizli kredi temini yoluna gidilmişti. Bu meskenlerin, basit ve ekonomik ölçülerle inşa edilerek ucuza mal olmalarına sağlam ve sağlık şartlarına uygun bunun yanı sıra az miktarda bakım masrafı isteyen tiplerden olmasına gayret edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştu. Gecekondularda girişilecek imar planı ve tatbikatı uyarınca açıkta kalacak vatandaşları korumak için Ankara'da 344, Bursa'da 350 İstanbul'da 320 dairelik blokların inşasına başlandığı, ayrıca Emlak Kredi Bankası'nın da İstanbul'da 1500,

Ankara'da 304, sosyal mesken dairesini içeren bloklar yapmaya başladığı bildirilmişti. Ankara, İzmir, Antalya, Urfa, Gaziantep, Diyarbakır, Mardin, Konya, Eskişehir, Van, Bitlis ve Gümüşhane illerinde de sosyal mesken yapımı için arsaların temin edildiği, inşasına başlanan meskenlerin yakın zamanda tamamlanmış olacağı açıklanmıştı.

Ancak gecekonduların ıslahı, ıslahı mümkün olmayan gecekonduların ise tasfiyesi için planda konan tahsisatın, bütçede düşürülmüş olması karşısında, 1963 yılında mevcut gecekonduların ve bunların bulunduğu sahanın ıslahı ile altı bin gecekondunun tasfiyesi mümkün olmayacak, gecekonduların tasfiyesi için düşünülen 20 yıl 50-60 yıla çıkacaktı.[860]

İstanbul'da gecekondular son 5 yılda 50 bin artmış ve 130 bin olmuştu. 8 yıllık bir plana göre her yıl 10 bin mesken yapılması, bunun için de 760 milyon lira kaynak gerekiyordu.[861] Gecekondulara tapu verilmesi için AP İstanbul Senatörü Rifat Öztürkçine tarafından bir kanun teklifi hazırlanmıştı. Bu teklif Maliye Komisyonunda reddedilmiştir.[862]

4.6.3. Çözüm Önerileri

Kış dolayısıyla sıkıntı içine düşen vatandaşların sıkıntılarına çare bulmak adına Ankara'ya gelmiş olan İstanbul ve İzmir Vali ve Belediye Başkanları ile Ankara Vali ve Belediye Başkanı hükümet mensupları ile müşterek bir toplantı yaparak büyük şehirlerin gecekondu meselesini müzakere etmişlerdir. İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata başkanlığında gerçekleştirilen toplantıda, gecekonduların sakinleri başlarını sokacak bir meskene kavuşmadan, gecekondu yıkımı yapılmaması kararı verilmişti. Gecekondu semtlerindeki sosyal ve mimari etütlerin devam ettirilmesine, iyi durumda ve ıslah edilebilecek durumda olanların düzeltilip sosyal mesken haline getirilmesine de karar verilmişti. Ankara Valisi Enver Kuray'ın yaptığı açıklamalara göre, oturulamayacak şekilde olan gecekondular yıkılarak imar durumu müsait olduğu takdirde aynı yere sosyal mesken yapabileceklerdi. Buna maddi imkânı yetmeyenler ise hükümetten yardım alıncaya kadar mevcut yuvalarında oturacaklardı. Vali, gecekondu yapılmasına da bundan sonra izin

[860] **Akşam**, 22 Ocak 1963, s. 1, 5.
[861] **Akşam**, 22 Ocak 1963, s. 3.
[862] **Tercüman**, 29 Ocak 1963, s. 1.

vermeyeceklerini ileri sürmüştü. Toplantı neticesinde 1963 yılında Ankara, İstanbul ve İzmir'deki gecekonduların ıslahı için 15 milyon lira harcanacağı ve bir program tespit edildiği belirtilmiştir.[863]

İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, Zeytinburnu'na giderek buradaki gecekondularda incelemelerde bulunmuştu. Bakanın bu incelemeler sırasında otomobilinin defalarca çamura saplandığı ve vatandaşlar tarafından iterek çıkarıldığı dikkati çekmişti. Bekata, temel yaşam koşulları noktasında gecekondularda yaşayan vatandaşların çok yoğun şikâyetleri olduğunu görmüş, Belediyede yaptığı toplantı sırasında bu şikâyetler yüzünden İnönü ve hükümetin her geçen gün itibar kaybettiğini çalışma zihniyetini bir an evvel değiştirip, bu mesele üzerinde yoğunlaşmanın gerekli olduğu üzerinde durmuştu.[864]

İmar ve İskân Bakanı Gökay, gecekondular için bütçeye konulan ödeneğin meselenin halli için az olduğunu belirtmişti. Gökay, gecekondu sorununun tek cepheli bir sorun olmadığını, çeşitli cepheleri olan bir dava olduğunu, gecekondularda ıslahat yapılması için sosyal mesken yapma yolunun alınabilecek tedbirlerden biri olabileceğinden söz etmiştir. Emlak Kredi Bankası'nın kredi meselesine de açıklık getiren Bakan, vatandaşları zor durumda bırakmamak için tedbirlerin alınması gerektiğini, bankanın elinde bulunan meskenlerin bir kısmının Millî Savunma Bakanlığına satılması hususunda çalışmalar yapıldığını ifade etmişti.[865] İstanbul'da kiracılar, bir yıllık peşin kira ve kontrat dışı para ödemeyi kabule rağmen ev bulamazken, Yıldız, Balmumcu, Ortaköy Yapı Kooperatifinde 300 daireye iki yıldan beri yerleşen olmamıştı. Elektrik ve suyu bulunan, Ortaköy'e de on dakikalık mesafede olan bu evlere yol olmadığından ne mal sahiplerinin ne de kiracıların oturamadıkları öne sürülmüştü.[866]

İstanbul'un beş köyü, almış olduğu göçler neticesinde, bağımsız belediyeye dönüştürülmek zorunda kalmıştı. Sağmalcılar, Küçükköy, Kâğıthane, Ümraniye ve Küçükyalı köyleri artık kendi belediye teşkilatları ile idare edilecekti. İstanbul'un çevresinde serpilmiş ve çok kısa zamanda nüfusları artan bu yeni belediyelerin sayısız dertleri bulunuyordu. En az 130 bin vatandaşın yaşadığı ve bir ilçeye

[863] **Tercüman**, 30 Ocak 1963, s. 1, 5.
[864] **Akşam**, 8 Şubat 1963, s. 1.
[865] **Son Havadis**, 8 Şubat 1963, s. 1.
[866] **Akşam**, 4 Mart 1963, s. 1.

yaklaşan nüfuslu bu yerleşim yerlerinin önemli bir kısmında yol, kanalizasyon, su, sağlık tesisi, ışık tertibatı gibi çok temel alt yapı mekanizmaları bulunmuyordu.[867] Küçükyalı'da modern evler ve villalar da bulunuyordu. Fakat bunları tamamlayacak belediye hizmetlerinin çoğu eksikti. Kanalizasyon sisteminin bulunmadığı yerleşim yerinde Kadıköy ile Pendik arasındaki yolun dışındaki sokakların önemli bir kısmı bozuktu. Su şebekesi bulunmazken, ancak kuyulardan motorla çekilen artezyen suları ile ihtiyaç karşılanmaya çalışılıyordu. Küçükyalı'nın 1960 yılı itibariyle 9.644 olan nüfusu 1963 yılında 20 bini bulmuştu.

Anadolu yakasında çeşitli fabrika ve tesislerde çalışan işçilerin oturduğu Ümraniye'nin 1960 yılında 7.680 olan nüfusu, 1963'e gelindiğinde 15 bin civarına ulaşmış, İstanbul'da yüksek kiradan kaçanlar da Ümraniye'ye akın etmişlerdi. Kanalizasyonun olmadığı Ümraniye'de yolların da bozuk olması nedeniyle ulaşım aksamaktaydı. İstanbul'a elektrik veren trafo merkezi Ümraniye'de bulunmasına rağmen halkın üçte ikisi gaz lambasıyla oturmaktaydı. Bütün Ümraniye'nin içme suyu ihtiyacı ise çarşı içerisinde yer alan tek bir çeşmeden karşılanmaktaydı. Yaz aylarında bu çeşmeden bir teneke su almanın bile yoğunluk nedeniyle çok zor olduğu belirtilmişti.[868]

Ankara Gecekondularını Güzelleştirme ve Kalkınma Derneği Keçiören Şubesi kongresinde milletvekillerine çatılmıştır. Gecekondu sakinleri, milletvekillerinin rahat koltuklarından ve evlerinden ayrılıp, çok yakınlarındaki gecekondu mahallelerini gezmediklerini ileri sürmüşler, milletvekillerinin yüzünü seçimden seçime gördüklerini açıklamışlardı.[869]

Her ne kadar gecekonduların yıkılmamasına yönelik karar alınmışsa da yıkımların yer yer devam ettiği görülmüştü. Örneğin Dördüncü Levent civarında bulunan 20 kadar gecekondu yıkım emri bulunmadığı öne sürülen üç jandarmanın nezaretindeki işçiler tarafından yıkılmıştı. Yıkılan gecekondularda yaşayan kadın, erkek ve çocuk yüzü aşkın kişi iki gündür devam eden kar yağışı altında dışarıda yatmak durumunda kalmışlardı. Geceyi karlar altında geçiren gecekondu sakinlerinden bazılarının çocuklarının hastalandıkları fakat hastaneye

[867] **Akşam**, 12 Mart 1963, s. 3.
[868] **Akşam**, 13 Mart 1963, s. 3.
[869] **Akşam**, 18 Mart 1963, s. 1.

kaldırılamadıkları bildirilmişti.[870] Rumelihisarı'nın çevresindeki 170 gecekondunun sahibi eşleri ve çocukları ile önce vilayete oradan da belediyeye giderek evlerinin belediye tarafından yıktırılmaya başlamasını protesto etmişlerdi. Belediyenin bu yıkım işlemine Bakanlar Kurulunun tarihi ve turistik yerlerin restore edilmesi ve çevrelerinin düzenlenmesi ile ilgili kararı neden olmuştu. Gecekondu sahipleri, hazineye ait başka bir arazinin kendilerine gösterilmesini talep etmişlerdi.[871]

Yeni Kira Kanunu tasarısının hazırlanması Maliye ve İmar Bakanlıkları arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı nedeniyle geriye atılmak durumunda kalmıştı. İmar ve İskân Bakanlığında, Bakanlıklar Temsilcilerinin de katıldığı bir komisyonda Kira Kanunu tasarısı, eski binalarda ev sahiplerini, yeni binalarda ise kiracıları tatmin edecek bir sistem içinde hazırlanmaktaydı. Hazırlıkların ilerlediği bir sırada Anayasa Mahkemesi eski Kira Kanununun 3-4 ve 7. maddelerini Anayasa'ya aykırı bularak kiraları 6 ay sonradan başlamak üzere serbest bırakmış, mahkemenin bu kararı üzerine bir açıklama yapan Maliye Bakanlığı kararın vergi kaçakçılığını kısmen önleyeceğini ileri sürmüştü. İmar Bakanlığı ve tasarıyı hazırlayan komisyon yetkilileri, Bakanlığın bu görüşünü kabul etmemişler, bu kararın dar gelirli vatandaşa indirilmiş bir darbe olduğu kanaatine varmışlardı.[872] Kira kanun tasarısından dolayı aralarında anlaşmazlık çıkan İmar İskân Bakanlığı ile Maliye Bakanlığının arasını bulmak üzere Bakanlar Kurulu arabuluculuk teklif etmişti. Buna göre iki bakanlığın da tezlerini ele alacak olan Bakanlar Kurulu, tasarının ne şekilde hazırlanması gerektiğine dair prensip kararına vardıktan sonra tasarıyı yine İmar İskân Bakanlığındaki komisyona verecekti.[873] Binlerce üyesi bulunan Türkiye Kiracılar Cemiyetinin İstanbul şubesi kiraların serbest kalma meselesinin gündeme gelmesi üzerine olağanüstü bir toplantı düzenlemişti. Bu toplantı neticesinde açıklanan görüşe göre kiraların serbest bırakılmasının kiracıları son derece güç durumlara sokacağı, büyük şehirlerdeki halkın yüzde 36'sının kiralık evlerde ikamet etmesi nedeniyle toplumsal açıdan önemli sonuçları olacağı işaret edilmişti.[874]

[870] **Tercüman**, 18 Mart 1963, s. 1, 5.
[871] **Akşam**, 12 Nisan 1963, s. 1.
[872] **Akşam**, 13 Nisan 1963, s. 1.
[873] **Akşam**, 17 Nisan 1963, s. 1, 7.
[874] **Akşam**, 13 Mayıs 1963, s. 1, 5.

Gecekondu meselesinin bazen ticarete de alet edildiğini söyleyebiliriz. İmar ve İskân Bakanı F. Kerim Gökay, İstanbul'da yapılan incelemeler neticesinde sadece bir şahsa ait 68 gecekondunun tespit edildiğini belirtmişti.[875] İstanbul'un çeşitli yerlerinde gecekondu yapıp satan bazı kişiler türemişti. Bu kişilerin Millî Emlakten, Belediyeden gizlice öğrendikleri hazineye ait arsalar üzerine geceleri çalışarak gecekondu yaptıkları 500 lira ile 2000 lira arasında bir fiyata sattıkları tespit edilmişti. Yapılan incelemeler neticesinde bazı isimlerin belirlendiği ve bunlar hakkında takibata geçildiği bildirilmişti. Muhtelif semtlerde yıkılması gereken gecekonduların sayısının da binin üzerinde olduğu açıklanmıştı.[876]

Gecekondu mahallelerinin ıslahı kapsamında programın uygulanması konusunda hazırlık çalışmaları Mayıs ayı itibariyle İstanbul için başlatılmıştı. Bu programa göre; bina durumları gözden geçirilecek, yıkılma tehlikesi olanlar tahliye ettirilecekti. Sahipli arsalarda bulunan gecekondular ise derhal yıktırılacak ve arsalar sahiplerine teslim edilecekti. Artezyen kuyusu açılacak beş yer tespit edilecekti. Sosyal durumun tespiti için Prof. Hart'ın incelemeleri neticesinde hazırlayacağı rapor beklenecekti. Kanalizasyon durumu ise Prof. Keher'in tespitleri neticesinde düzenlenecekti. Su ihtiyacının karşılanması için projenin mühendisler tarafından uygulamaya sokulması gerekecek, yeniden açılacak çeşmelerin uygun yerlere konması ile bir nebze de olsun susuzluğun önlenmesi çalışılacaktı.[877]

Mesken sıkıntısının had safhada yaşandığı İstanbul'da yeni inşa edilen konutların bulunduğu bölgelerde dahi çeşitli olumsuzluklar yaşanmaktaydı. Bakırköy'de 186 dairenin bulunduğu Fevzi Çakmak İşçi Evleri Sitesi'nde elektrik, su ve kanalizasyonun bulunmadığı bildirilmişti. Aileler, geceleri mum ve lamba ışığı ile aydınlanmaktaydı. Sitenin içinde bir tek çeşme bulunmadığından su sakalar vasıtasıyla türlü zorluklarla sağlanmaktaydı. İstanbul'da çeşitli fabrikalarda çalışan işçilerin büyük ümitlerle kurdukları kooperatifte son derece ilkel bir hayat yaşanmaktaydı.[878]

İstanbul'un nüfusu yeni doğumlar ve taşradan gelen göçler ile üç yıl içerisinde 500.000 artarak 2,5 milyonu bulmuştu. İstanbul'un nüfusu, Cumhuriyet

[875] **Akşam**, 23 Nisan 1963, s. 1.
[876] **Akşam**, 17 Mayıs 1963, s. 5.
[877] **Akşam**, 11 Mayıs 1963, s. 3.
[878] **Akşam**, 30 Mayıs 1963, s. 3.

devrinde yapılan 1927'deki ilk nüfus sayımında 690.857 olarak belirlenmiş, bu rakam 33 yılda yüzde 112 oranında artış göstererek 2,5 milyona ulaşmıştı. Nüfusun yüzde 76'sının büyük şehrin yerlileri oluşturduğu belirtilirken geri kalan yüzde 24'lük kısım taşradan göç eden vatandaşlar tarafından oluşturulmaktaydı. Türkiye nüfusunun yüzde 5,3'ünü teşkil eden İstanbul'da kilometrekareye 392 kişi düşmekteydi.

Bir önceki yıl içerisinde İstanbul'da 28.544 doğum olurken, 14.501 kişi yaşamını yitirmişti. 1961 yılında doğumda kadınlar önde iken, ölüm oranında da erkekler öndeydi. Doğumda artış oranı yüzde 9 olarak belirlenirken, ölümdeki artış oranı yüzde 9'dur. Şehrin nüfusunu artmasına genel manada etki eden doğumdan ziyade göçtü. Taşradan gelen vatandaşlar ile İstanbul'un nüfusu kabarmış ve Taşlıtarla, Gültepe gibi yeni yerleşim yerleri ortaya çıkmıştı. Nüfusun artması ile birlikte belediye hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde de sıkıntılar meydana gelmekteydi.[879]

4.6.4.Resmî Makamların Arayışları

İmar ve İskân Bakanlığında, resmî ve özel sektörün katılımı ile 1963 yılında yapılan toplantıda, konut sektörünün güçlükleri tespit edilmiş, 1964 yılında bu aksaklıkların giderilmesi için gerekli olan tedbirler ele alınmıştır.

1963'deki gecekondu mevzuunda verilen raporları incelemek üzere kurulan komisyon, bu konuda hazırlamış olduğu kararı İmar ve İskân Bakanlığına vermişti. Verilen karara göre gecekondu meselesi için şu tedbirlerin alınması gerekliydi:

> *"1-1.6.1963 tarihinden itibaren hiçbir surette gecekondu yapımına müsaade edilmeyecek. Yapılanalar yıktırılacaktır.*
>
> *2-Arsa tapulu olsa dahi, ıslahı mümkün olmayan gecekondular yıktırılacak ve sahibine kredi temin edilerek sosyal mesken tipinde ev yapmasına müsaade edilecektir.*
>
> *3-Islahı mümkün olanlar eğer tapulu ise lâzım olan kredi verilecek ve belirli müddet zarfında onarılması istenecektir.*
>
> *4-Mülkiyet hakkını korumak için başkalarına ait olan arsalarda kurulan gecekondu sahiplerine, ikinci bir mesken, en kısa zamanda temin edilecek ve arsa boş olarak sahibine teslim edilecektir."*[880]

[879] **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1963, s. 7.
[880] **Tercüman**, 22 Haziran 1963, s. 1, 5.

Gecekondu meselesinin çözümlenmesi için, DPT, bakanlıklar ve belediyelerin temsilcilerinden oluşan 21 kişilik bir komisyon tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Rapor özetle şu hususlar üzerine bilgi vermekteydi:

> *"1-Gecekondu alanlarını tamamıyla kaldırmak imkânsızdır. Mevcut durumu olduğu gibi bırakmak ise toplumsal, kültürel, sağlık ve şehircilik bakımından çeşitli sakıncalar yaratmaktadır.*
>
> *2-Bu maksatla ıslahı sağlamada, imar plânlarına aykırı gecekondu bölgelerinin tasfiyesi yoluna gidilmeli, sakınca görülmeyen bölgelerde ise Belediye ve kamu hizmetleri derhal götürülmelidir.*
>
> *3-Yeni gecekondu yapımının önlenmesi için çekirdek gecekondu bölgeleri, diğer bir deyimle "Güdümlü ya da kontrollü gecekondu" bölgelerinin kurulması sağlanmalıdır.*
>
> *4-Köylerden şehre göç hareketi önlenmeli ve teşviki yoluna asla gidilmemelidir.*
>
> *5-Gecekondu bölgelerinin ıslahı konusunda "kendi evini yapana yardım" metodunun uygulanmasına hız ve öncelik verilmelidir.*
>
> *6-Gecekondu bölgelerinin tasfiyesi konusunda belediyelerce yapılan tespit, tasnif ve araştırma işlemleri 1963 yılı sonuna kadar mutlaka bitirilmelidir.*
>
> *7-Birden fazla gecekondu sahiplerine yapılacak yardım sınırlandırılmalıdır.*
>
> *8-Gecekondu ıslah ve önleme bölgelerinde kamu mülkiyetindeki arsalar özel şahıslara devredilmemeli, bunlar 30-50 yıl arasında bir süreyle kiraya verilmelidir.*
>
> *9-Gecekonduların ıslahı için teşkili kararlaştırılan fona, gecekonduda oturanların çoğunluğunu teşkil eden küçük memur, müstahdem ve işçilerin bağlı bulundukları kurumlar olarak İşçi Sigortası ve Emekli Sandığının da katılmaları sağlanmalıdır."*[881]

4.6.5. İstanbul'daki Uygulamalar

İmar ve İskân Bakanı F. Kerim Gökay, başkasının arsaları üzerine yapılmış olan gecekonduların yıkılacağını söylemişti. Gökay, İstanbul Osmaniye'de Telsizler mıntıkasında vakıflara ait arazinin mesken sahibi olmak isteyenlere ayrıldığını açıklamıştı. Mesken sahibi olmak isteyen vatandaşların burada "gündüzkondu" inşa edebileceklerini ilan etmişti. Söz konusu meskenlerin inşaatı için Emlak Kredi Bankası'nın düşük faizli kredi vereceği belirtilmişti. Osmaniye'deki sosyal mesken

[881] **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1963, s. 1.

yapımının aynı şekilde İzmir ve Ankara için de düşünülmüş ve bunun için bu büyük şehirlerde inşaat yapım alanı olarak yer gösterilmesi planlanmıştı.[882]

Göç ve bunun ardından oluşan plansız yapılaşmayla ortaya çıkan meskenler ile ortaya çıkan sorunlardan biri de çöplerin toplanması hususunda olmuştu. Kasımpaşa'da toplanan çöpler, evlerin ortasında meydana dökülerek biriktirilmekteydi. Son derece kötü kokular saçan çöp yığınları karasinek mevcudiyetini oldukça arttırdığı gibi, sağlık sorunları açısından da davetiye çıkarıyordu.[883]

1963 yılının Ağustos ayında Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti'nin düzenlediği milletlerarası toplantılarda köyden şehirlere göç ve gecekondu sorunu tartışılmıştı. Düzenlenen konferansta konuşma gerçekleştiren Prof. Hart, İstanbul'da gecekondularda şehir içine nazaran nüfus artışının yüzde 400'den fazla olduğunu dile getirmişti. İstanbul'da Zeytinburnu ve Gültepe gecekondu bölgelerinde yaptığı araştırmalar hakkında bilgi veren Hart, gecekonduda oturanların Anadolu'dan geldiği ve tekrar köylere dönmeleri gerektiği şeklindeki bir görüşün yanlış olduğunu bildirmiş, hükümetlerin gecekondu inşa edenlerin durumlarını fark edemeyerek, harcanan paranın milli servet haline getirilememesinin nedenini sınıfsal yapılanmaya bağlamıştı. Bu görüşe göre, şehirlerde oturan memur, iş adamı, iyi tahsil görmüş İstanbulluların gecekondulara karşı sert bir tutum takip ettiği belirtilmişti. Türkiye'de yapılmış olan binlerce gecekondunun meydana getirilmesi için milyonlarca lira para ve iş gücü sarf edildiği, hükümet ve belediyelerin ise kanunsuz bir şekilde yapılmış mülahazasıyla bu meskenleri yıkmayı ana hedef edindiklerinin altı çizilmişti. Ancak gecekondu yapan bu vatandaşların paralarının ve iş güçlerinin organize edilmesi gerektiği ve bu şekilde daha mantıklı bir neticeye ulaşılabileceği vurgulanmıştı. Prof. Hart, gecekondularda yaptığı araştırmalar sonucunda buralarda oturan ailelerin yüzde yetmişinin çocuklarını üniversitede okutmak için hırs ve azim duyduklarını söylemiştir. Böylelikle köyde oturanlar ile köyden şehirlere gelenlerin farklı görüş yapısına sahip olduğu ve yükselme niyetiyle hareket ettiklerini ifade eden Hart, gecekondularda yaşayan vatandaşların dışlanmaması gerektiği aksi takdirde Amerika'da yaşanan zenci probleminin bir

[882] **Akşam**, 31 Temmuz 1963, s. 1, 7.
[883] **Akşam**, 7 Ağustos 1963, s. 1.

benzerinin de Türkiye'de yaşanabileceğine dikkat çekmişti.[884] Gecekondu sakinlerinin şehirlerden köylerine geri gitmeleri istenmektedir. Fakat onların geri dönecek bir durumları yoktu. Çünkü köylerinde artan doğum oranına karşılık azalan ölüm nispeti, tarımın makineleşmesi, şehirde okul, yüksek ücret, elektrik ve radyo gibi imkânların bulunması göçü gerçekleştiren grupların geri dönmesine engel teşkil eden faktörlerdi. Gecekondu mensupları aylık gelirlerini 1000 liraya getirdiklerinde ve bir gecekondu inşa ettiklerinde köydeki yaşantılarını aramamaktadır. Gecekondular yıkılsa dahi yerine yenisi yapılmaktaydı. Gecekonduların yüzde 45'i birer defa, yüzde 27'si ikişer defa, yüzde 20'si 3 defa ve yüzde 6'sı da 4 defa yıkılmalarına rağmen yine yapılmışlardı. Çok ilginç bir bilgiye göre, bir gecekondu 17 defa yıkılmış ancak, yerine yenisi yapılmıştır.[885]

Prof. Hart'ın gecekondular üzerine yaptığı incelemeler neticesinde birtakım sonuçlar ortaya çıkmıştı. Buna göre, gecekonduya ödenen para buralarda oturan kişilerin yaşamlarından tasarruf ederek zor zahmet biriktirdikleri para olduğu için gecekondular yıkıldığı zaman bu tasarruf heba olmaktaydı. Gecekondular satın alındığında, bunları alanların beyanından anlaşıldığı gibi, o dönem için maddi açıdan İstanbul'da alınabilecek en iyi yerler söz konusu meskenlerdi. Gecekondu olmayan yerlerde ya o parayla satın alınabilecek bir ev yoktu ya da aynı miktarlarla ile alınabilecek evler gecekondulardan dahi çok çok kötü durumdaydı. Bu durumun ışığı altında köye dönüş İstanbul için pek de gerçekçi bulunmamıştı. Hele de tüm gecekondu sakinlerini gelmiş olduğu yerlere göndermek mümkün görülmemekteydi. İstanbul'un diğer yerleşim bölgelerinde yaşayan varlıklı kimseler gecekondulardan geçerken hayretler içerisinde kalmaktaydı. Ancak gecekondu sakinleri hayatlarından son derece memnunlardı. Şöyle ki, gecekondularda yaşayanların önemli bir kısmının buralardaki hayatlarının köylerindeki hayatlarından daha iyi olduğuna inandıkları belirtilmiştir. Nitekim yapılan incelemelere göre gecekondularda oturanlara köylerinize dönmek isteyip istemedikleri yönünde bir soru yöneltildiğinde yaklaşık yüzde doksan nispetinde hayır cevabı ile karşılaşılmaktaydı.[886]

[884] **Akşam**, 8 Ağustos 1963, s. 1, 7.
[885] **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1963, s. 1, 5.
[886] **Akşam**, 9 Ağustos 1963, s. 3.

Öte yandan kira kanunu tasarısını hazırlamakla görevli Meclis Komisyonu, hükümet görüşünü benimsemiş ve tasarıdaki kira tespiti için bir formül belirlemişti. Bir binanın arsanın itibarî bir metrekaresinin bedeli, o binanın inşası için itibarî bir metrekareye ödenen inşaat fiyatı ile toplanacak ve bu para, kiraya verilecek ev kaç metrekare ise o rakamla çarpılacaktı. Elde edilen sonucun yüzde onu, bir meskenin yıllık kirasını teşkil edecekti. 100 metrekarelik bir daire, şayet o dairenin arsasının itibarî metrekaresi 100 lira ve bu arsanın üzerine yapılan binanın itibarî metrekaresi de 350 lira ise itibarî metrekare inşaat ve arsa bedeli 450 lira olmaktadır. Ev yüz metrekare olduğuna göre, değer bununla çarpılacak, bunun yüzde onu alındığı zaman ortaya o binanın bir yıllık kira bedeli çıkacaktır ki bu da ayda 375 lira tutmaktaydı. Meclis Komisyonu tasarıyı bu şekliyle Meclis Genel Kuruluna sevk etmiştir.[887]

İstanbul'un muhtelif yerlerinde ilerleyen gecekondu inşaatları şehrin en hakim ve en güzel yerlerinden biri olan Çamlıca tepesine doğru da artmaya başlamıştır. Belediye'nin imar planı gereği Küçük ve Büyük Çamlıca sırtlarında normal inşaatlara bile izin verilmezken, gecekonduların buralarda artması ilginç görüntüler oluşturmaya başlamıştır. Çamlıca tepesinin bakımsızlıktan çok kötü durumda olduğuna dikkat çeken İstanbullular belediyenin bölgede en ufak bir gayret göstermediğini, buraya gelen turistlerin oturacak yer dahi bulamadıklarını ve Çamlıca tepesinin harabe haline geldiğini belirtmektedirler.[888]

Gecekondulaşma hızla ilerlerken ev sahipleri ve kiracılar arasındaki sıkıntılar devam etmekteydi. Yeni kira kanunu ile ilgili tasarının geçici komisyondaki görüşmeleri tamamlanmış ve Meclise verilmişti. Tasarının gerekçesinde Ankara, İstanbul ve İzmir'de oturanların yüzde 53'ünün kiracı olduğu belirtilmiştir. Komisyon prensip olarak konutlarda kirayı serbest bırakmakla beraber taraflar anlaşamadığı takdirde kanunun bir hal çaresi bulması lazım geldiği düşüncesiyle tasarıyı hazırlamıştı.[889]

Yerel seçimlerin yaklaşmasından ve adayların belirlenmesinden sonra gecekondu yapma faaliyetleri yeniden hız kazanmıştı. Buna sebep olarak da adayların seçmenlere çeşitli vaatlerde bulunmaları gösteriliyordu. Nitekim

[887] **Akşam**, 18 Eylül 1963, s. 1, 7.
[888] **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1963, s. 1, 5.
[889] **Akşam**, 2 Ekim 1963, s. 1.

yetkililerin tespitlerine göre, her gece yüz kadar gecekondu yapılmaktaydı. Yalnız İstanbul'da Beyoğlu'nda gece sabaha kadar yıkım ekibi faaliyette bulundurulduğundan gecekondu yapılamamaktaydı. Bu konu ile ilgili olarak Belediye Başkan Yardımcılarından Burhan Güngör şunları belirtmişti:

> *"En fazla gecekondu Eyüp ve Taşlıtarla semtlerinde inşa edilmektedir. Bunların bazıları sahipli arsalar üzerinde kurulmaktadır. Bu durum üzerine, İstanbul ciheti içinde, Beyoğlu gibi, Kaymakamlıkların emrine 24 saat faaliyette bulunacak, motorlu yıkma ekipleri verilmiştir. Gecenin hangi saatinde olursa olsun yapılmaya teşebbüs edilen gecekondu hemen yıkılacaktır. Bu şekilde son bir hafta içinde çok sayıda gecekondu yıkılmıştır."*[890]

Görülüyor ki, gecekondulara inşa aşamasında engel olmak çok önemliydi, aksi takdirde gecekondular yapıldıktan sonra içerisine vatandaşlar yerleşmekte ve onları buradan çıkarıp gecekonduları yıkmak zor ve zaman alan bir işlem haline gelmekteydi. İstanbul Vilâyet sınırları içerisinde bulunan ve üzerine okul inşa edilmesi düşünülen 350 bin metrekarelik 61 arsa gecekondu yapılmaması için polis, jandarma ve zabıta tarafından koruma altına alınmıştı.[891]

17 Kasım 1963'de gerçekleştirilecek yerel seçimlerin propaganda meselelerinde ön plâna çıkan konulardan biri gecekondu sorunu olmuştu. Nitekim daha propagandalar başlamadan İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyük şehirlerin yerel yönetimlerine aday olan partiler ve başkan adayları gecekonduların ıslahı ve tapu verilmesi yönünde sözler vermeye başlamışlardı.[892] Gecekondu yapılmasına seçim dönemlerinde göz yumulduğu iddiaları 1963 Yerel Seçimleri sırasında da meydana gelmiş ve seçimler için propagandaların serbest bırakıldığı tarihten seçim gecesine kadar İstanbul'un muhtelif yerlerinde 3 bin gecekondu inşa edildiği belirlenmiştir. Resmi verilere göre gecekonduların en çok yapıldığı yer Gaziosmanpaşa ilçesi olmuş, seçim süreci içerisinde Gaziosmanpaşa'da 1083 gecekondu inşa edilmiştir.

[890] **Akşam**, 21 Ekim 1963, s. 1.
[891] **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1963, s. 1, 7.
[892] **Tercüman**, 28 Ekim 1963, s. 1.

Gecekondulara taşınan vatandaşlar altı aydan beri bu çevrede oturduklarını ispat ederek isimlerini seçmen kütüklerine kaydettirmişlerdir. Sadece Gaziosmanpaşa'da bu şekilde başvuru yapanların sayısı üç bin kişiyi geçmekteydi.[893]

Gecekondu meseleleri ile ilgili vilayetlerin Belediye Başkanlarının İmar ve İskân Bakanlığında Bakanlık yetkililerinin de katıldığı "Gecekondu davası ve 1964 yılı gecekondu programının tespiti ve uygulanması" konusundaki toplantısında bu meselenin halledilmesi için çeşitli teklifler ortaya atılmıştı. Söz alan Belediye Başkanları önce bölgelerindeki gecekondu ve buralarda yaşayan vatandaş hakkında istatistikî bilgi vermişlerdi. Bakanlık bütçesine konan 35 milyon lirayı "devede kulak" şeklinde nitelendirmişler, öncelikle köyden şehre olan akının durdurulmasını, sanayinin şehir dışına aktarılmasını istemişler, özellikle gecekonduların İstanbul, İzmir ve Ankara'da ticarî bir iş haline geldiğini gecekondu yapımının mutlaka önlenmesi gerektiğini söylemişler, Türkiye Emlâk Kredi Bankası vasıtasıyla 5 bin liralık küçük krediler açılmasını istemişlerdir. İzmir Belediye Başkanı da gecekonduların plan, proje ve etütlerinin Bakanlık elemanları ile mahallinde yapılması, gecekondulara tamir ruhsatı verilerek meşru hale getirilmesi, gecekondu yıkımının adalet mekanizmasına verilmesi, belediye bütçelerinde gecekondu fonu ihdas edilmesi, ademi merkeziyet esaslarına bağlanarak kanunlardaki uyuşmazlıkların önlenmesini talep etmişti.[894]

Gecekondu yapımı gün geçtikçe hızlanırken İstanbul'un Hasköy, Gültepe, Kazlıçeşme gibi gecekondu semtlerinde son dönemde 120 gecekondunun birden yapıldığı tespit edilmiş ve bunlar motorlu ekipler tarafından derhal yıkılmıştı. Öte yandan, Belediye Balkanı Haşim İşcan'ın Ankara'daki temaslarında gecekonduların ıslahı için 15 milyon lira yardım sağlandığı bildirilmişti.[895]

Yeni İmar ve İskân Bakanı Celâlettin Uzer, her yeni bakanın yaptığı gibi, İstanbul'a gelir gelmez gecekondu bölgelerini gezmişti. Zeytinburnu'ndaki gecekondularda oturanlar daha önceki bakanlara yaptıkları gibi Uzer'e de dertlerini sıralamışlardı. İçme suyu konusunda çok sıkıntı çektiklerini belirten gecekondu sakinleri, lağım sularının karıştığı suları içme suyu olarak kullanmak durumunda

[893] **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1963, s. 1, 7.
[894] **Tercüman**, 13 Şubat 1964, s. 1, 7.
[895] **Akşam**, 18 Şubat 1964, s. 7.

kalmalarından yakınmışlardı. Başlarını soktukları tahta barakaların tapuları bulunmadığından ötürü tapu talep etmişlerdi. Adeta bir çamur deryası içerisinde yüzdüklerini dile getiren gecekondu sakinleri, okul, elektrik gibi temel sorunlarının da halledilmesini beklediklerini belirtmişlerdi. Bakan ise yapamayacağı işler hakkında söz veremeyeceğini ifade etmişti. Zira Bakanlığın elinde tahsisat yoktu. Bu yıl 750 bin liralık bir yardım yapılmasına söz verilebilirdi. Gecekonduların ıslahı için incelemeler yapılması ve bunun yerinde gerçekleştirilmesi gerekirdi. Ancak bir etüt yapılması kararı verildiğinde aylar yıllar geçmekte iş ilerlememekteydi. Onun için bir istikamet esası belirlenmesi gerekmekteydi. Gecekondu semtlerinde ilginç bir şekilde 30 gecekondusu olan dahi bulunmaktaydı. Yeni bir düzenleme ile fazla gecekonduların alınması ve içerisinde kira ile oturanlara verilmesi düşünülmüştü.[896] Gecekondu bölgelerini gezen İmar ve İskân Bakanı Celâlettin Uzer, Kâğıthane'deki gecekondularda oturan vatandaşlardan, gecekonduların yüzde sekseninin kiracılardan oluştuğunu öğrenmiştir.[897] Bazı şahısların çok sayıda gecekonduya sahip olabilmesi ve buraların kiraya verilmesi gecekonduların ticari bir araç olarak da kullanıldığını göstermekteydi.

İstanbul'un çeşitli semtlerine yayılmış durumda olan gecekonduların ıslah edilmesinin imkânı olmadığı anlaşılmıştı. Ancak son derece ilkel şartlarda kurulmuş olan gecekonduların zamanla düzenlenebileceği ve kullanılır hale getirileceği belirtilmişti. Sadece İstanbul'da yüz bin gecekondu ve nüfusun dörtte birine denk gelen 400 bin kişinin buralarda ikamet edildiği resmi makamlar tarafından doğrulanmış ve bu meskenlerin yapılması için halkın cebinden 2 milyar lira çıktığı tahmin edilmişti. Bu bakımdan gecekonduların yıktırılmasına imkân görülmediği yetkililer tarafından da itiraf edilmişti.[898]

İstanbul Mimarlar Odası, hazırladığı bir raporda İstanbul'un kısa zaman içerisinde yaşanmaz bir hale geleceği açıklanmıştır. Raporda İstanbul'un her geçen gün nüfusunun arttığı ve buna rağmen gerekli tedbirlerin alınamadığı, şehrin ana planının hazırlanmadığı ileri sürülmüştü. İstanbul'un pek çok ihtiyacı bulunduğu, bunlar üzerinde istatistikler ve dokümanlar ile çalışılmanın her işlemin sırası

[896] **Tercüman**, 8 Mart 1964, s. 1, 7.
[897] **Cumhuriyet**, 23 Mart 1964, s. 1, 7.
[898] **Tercüman**, 17 Mart 1964, s. 1, 7.

bulunmalıydı. Mevcut durumda çok önemli görülen ihtiyaçların nüfusun artması ile birlikte karşılanamayacak talepler haline geleceği belirtilmişti.[899]

6570 Sayılı Kira Kanununun, kiraları sınırlayan maddelerinin Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmesinden sonra, bu konuyla ilgili olarak açılan tahliye davalarında büyük artış meydana gelmişti. 1963 yılı içerisinde aynı süre içerisinde açılan davaların bir yıl sonra yüzde otuz oranında arttığı bildirilmişti.[900]

Gecekondu sorununda büyük şehirlerin kaderi aynı şekilde devam ediyordu. Taşradan şehirlere akın hızla devam etmekteyken, işsizlik ve mesken sıkıntısı gittikçe artıyordu. Gecekondular mantar gibi çoğalırken, şehirleri feci manzaralar, bin türlü sosyal dert ve sıkıntılarla muhasara altına almıştı. Kiraların çok yüksek oluşu, iş ve kazanma imkânlarının daralması, bu sorunu artık içinden çıkılmaz hale sokmuştu. Vatandaşlar gecekondu yaparken bir taraftan da belediye ekipleri bu meskenleri yıkıyordu. Bu kısır döngü içerisinde çeşitli sosyal sorunlar baş gösterirken, yıkım sırasında yaşanan sıkıntılı tablolar, hemen hemen her gün şehirler için vazgeçilmez bir rutin haline gelmişti.[901] Alınan önlemlere ve bütün kontrollere rağmen gecekonduların yapılmasına engel olunamamaktaydı. Hazine ve Belediyeye ait arsalardan sonra tapulu arsaların üzerine de gecekondu yapımı artmaya başlamıştı. Örneğin İstanbul Etiler'de şahsa ait bin dönümlük bir arazinin üzerinde gecekondular yükselmeye başlamıştı.[902]

Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde büyük bir mesele haline gelen gecekondu problemi en sonunda bir kanuna konu olmuştu. Hükümet, gecekonduların yapılmasını önlemek için bu konuda yeni bir kanun tasarısı hazırlamıştı. Hazırlanan tasarıya göre, hazineye ait arsalarda yapılan gecekondular, hazinenin mülkiyetine geçecekti. Esasen bu hüküm, prensip olarak Medenî Kanun'da da kabul edilmiş bulunmaktaydı. Bu gecekondular üzerinde, sahipleri hiçbir hak iddia edemeyeceklerdi. Tasarının hazırlanmasında uzmanların, sosyologların ve hukukçuların görüşlerinden yararlanılmıştı. Öte yandan, sahipli arsalarda aynı hükmün uygulanıp uygulanmayacağı konusunda henüz bir karara varılamamıştı.

[899] **Akşam**, 15 Mayıs 1964, s. 9.
[900] **Akşam**, 27 Mayıs 1964, s. 3.
[901] **Son Havadis**, 9 Haziran 1964, s. 1.
[902] **Akşam**, 14 Haziran 1964, s. 1.

Çünkü sahipli arsalarda yapılanlar kaçak inşaat sayılmaktaydı. Bu durumda sahipli arsalarda yapılan gecekonduların arsa sahibinin mülkiyetine girmemesi, önce yıktırılması sonra da yapandan tazminat alınması fikri üzerinde durulmaktaydı.

İstanbul Belediyesi, belediye sınırları içinde bulunan gecekondu bölgelerinin haritalarını hazırlamaya başlamıştı. Bu hazırlık yürürlükte olan 327 sayılı kanunla ilgiliydi. Bu kanuna göre, yapı sahibine, Vakıflar İdaresine ya da başka kamu tüzel kişileriyle özel kişilere ait olup, sahibinin yazılı izni bulunan yerler üzerinde 1962 yılı sonuna değin yapılmış olan ve belediyelerce gecekondu bölgesi olarak tespit edilmiş bulunan bölgelerdeki izinsiz yapılar, belediye hizmet ve tesislerinden yararlanacaktı.

Belediye Mesken ve Gecekondu Müdürlüğü tarafından tespit ve Belediye Meclisi tarafından onaylanarak yürürlüğe konan tutanağa göre gecekondu bölgeleri şunlardı: Zeytinburnu, Kazlıçeşme, Gaziosmanpaşa, Beykoz, Gültepe, Çeliktepe, Harmantepe, Mecidiyeköy ve Feriköy yapılan incelemeler sonunda 450 bin insanın yaşadığı İstanbul gecekondularının 12 milyon 977 bin 742 metrekarelik yer kapladığı anlaşılmıştı. Gecekondu bölgesi kabul edilen sahalara elektrik verilebilmesi için yaklaşık olarak 120 milyon liraya ihtiyaç vardı. Sular idaresi ilk planda Gaziosmanpaşa ve Zeytinburnu bölgelerinde çeşmeler açacaktı. Diğer bölgelere su verilmesi İstanbul'un genel su durumuyla ilgili görülerek hazırlanan rapor, Bakanlıklara ve ilgili yerlere gönderilmişti.[903]

Şehirleşmenin düzenlemesinde ve yapı işlerinin yönetiminde sorumluluktan habersizce hareket edilmesi neticesinde çarpık kentleşmenin temeli atıldığı gibi yapı işlerinde de dengesizlikler ortaya çıkmıştı.[904] Çatı katlarının tam kata çevrilmesi hakkında İstanbul Belediye Meclisi tarafından karar alınmıştı. Bu karar İmar ve İskân Bakanlığı tarafından reddedilmiş bulunmaktaydı. Reddedilme kararı Belediye Meclisinde fırtına koparmış, uzun süren müzakereler sonunda işin tekrar ele alınması için Meclisten bir heyetin Ankara'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Meclis kararında Boğaziçi ve Adalar bu isteğin dışında tutulmuştu. Çatı katlarının reddi üzerine İnşaat Müteahhitleri Kadıköy Yardımlaşma Derneği de bir toplantı yaparak

[903] **Akşam**, 1 Temmuz 1964, s. 1, 7.
[904] Turgut Cansever, "Toplum, Şehir ve Yapı Sorunları", **Yeni Ufuklar**, C. XII, S. 133 (Haziran 1963), s. 5.

bu kararı protesto eden bir bildiri yayınlamıştı. Bildiriye göre, çatı katları en iyi malzemelerle yapılmış olmasına rağmen birkaç yıl sonra rutubet sızdırmakta ve bu katların hemen altına rastlayan daireler kış şartlarında soğuktan yazın da sıcaktan sağlıksız ve kullanışsız bir duruma düşmekteydi. Kışın yüzde 22 oranında ısı kaybı olduğu belirtilmekteydi. Çatı katlarının altına rastlayan dairelerin tamir işleri bir türlü bitmezken, dar gelirli vatandaşlara da devamlı olarak maddi külfet getirmekteydi. Ayrıca çatı katlarına müsaade edilmemesi çeşitli hilelere de vesile olmaktaydı. Daire sahipleri buraları camla ya da çeşitli şekillerde kapatmakta bu durum da şehrin görüntüsüne zarar vermekteydi. Özel şahıslar bu işi yaptığı gibi resmî teşebbüslerin de bu işe başvurduklarına şahit olunmuştu. Çatı katlarının tam kata çevrilmesi ile yeni mesken gereksiniminde azalma görülebileceği ileri sürülürken, arsa fiyatlarının düşmesi ve belediye gelirlerinin de harçlarla bağlantılı olarak artacağı iddia edilmişti. Diğer taraftan bodrum katlarına iskân verilmemesi meselesi de 30 bine yakın ev sahibini çeşitli yollarla elektrik ve su temin etme zorunda bırakmaktaydı. Binanın diğer hissedarları ile veya ev sahipleriyle devamlı bir anlaşmazlığa sürüklemekte, fazla ücretle su, elektrik, hava gazı almasına sebep olmaktaydı.[905] Çatı katlarının ve bodrum katlarının oturulmaya müsait tam kata çevrilmeye çalışılması çabası, çekilen mesken sıkıntısı ve buna bağlı olarak ihtiyacın daha az maliyetle karşılama isteğinden ötürü ortaya çıkmıştı.

Basın toplantısı düzenleyen İmar ve İskân Bakanı Celâlettin Uzel, İstanbul Belediyesinin çatı katlarının tam kata çevrilmesi yönündeki kararını tenkit etmiştir. Uzel, İstanbul'daki çatı katlarının tam kata çevrilmesinin emrivaki haline geldiğini ve birçok usulsüz inşaata hukukî bir çehre verilmesinin İstanbul'un artan nüfusu dolayısıyla zaruret haline geldiğini fakat bunun mevcut planlara kanun ve nizamlara aykırı olduğunu söylemiştir. Gecekondu mevzuuna da değinen Bakan, Türkiye'de 2 milyon vatandaşın gecekonduda yaşadığını, 450.000'den fazla gecekondu bulunduğunu, İstanbul halkının dörtte birinin, Ankara halkının da yarısının gecekonduda yaşadığını belirtmiştir.[906]

İstanbul'da 30 bin ailenin oturduğu bodrum katlarının müsait oldukları halde kullanıma izin verilmesi hakkında Belediye Meclisinin aldığı karar İmar Komisyonu

[905] **Akşam**, 9 Temmuz 1964, s. 3.
[906] **Son Havadis**, 18 Temmuz 1964, s. 5.

tarafından incelenmiş ve bu katlarının hangilerinin ve ne şekilde kullanılabilecekleri tespit edilmişti. Belediye Meclisi tarafından da uygun görülen bodrum katlarının kullanma şekli hakkında İmar Komisyonu Başkanı Faruk Ilgaz açıklama yapmıştı. İmar talimatnamesinin ilgili maddelerinin yetersizliği sebebiyle şehir içinde yapılan binaların bodrum katına kullanma izni verilmesinde vatandaş ile İmar Müdürlüğü arasında birçok ihtilaflı meselenin ortaya çıktığı, talimatnamenin kesin hükümleri çerçevesinde oturmaya uygun birçok bodrum dairesinin kullanımına izin verilmediği belirtilmiştir. Hem İmar Müdürlüğünde bulunan çok sayıdaki ihtilaflı dosyanın iyi bir sonuca bağlanabilmesi hem de ikamet edilmesi uygun olan bodrum dairelerine kullanma izni verilmesini teminen bodrum katları ile ilgili İstanbul imar talimatnamesinin 181 ve 182. maddeleri yürürlükten kaldırılarak 6 ek maddesi ile Encümen tarafından uygun görülmüştür.[907] Mesken sıkıntısının da etkisi ile hali

[907] "Ek Madde 1-Bitişik Nizam Binalarda:
a) Ön cephelerde ikametgâh yapmak için hafriyata müsaade edilemez.
b) Arka cephelerde arazinin yola göre yükseldiği hallerde arka bahçede en az 1,00 metre serbest mesafe kalacak şekilde arazi yol seviyesine kadar kademe veya şevle tanzim edilebilir. Yol seviyesi altındaki daireler iskân edilemez.
c) Arka cephelerde arazinin yola göre alçaldığı hallerde iskân edilecek bodrum katı tabanı ile bina arka cephesi ile arazinin kesiştikleri nokta arasında en az 1,50 metre mesafe bulunacaktır. 1.50 metrelik bu seviye üzerinde kalan bodrum katları iskân edilir altındakiler iskân edilemez. Ayrıca hafriyata müsaade edilmez.
Ek Madde 2-Ön Bahçeli Bitişik Nizam Binalarda:
a) Arazinin yola göre yükseldiği, ön ve arka bahçelerde yol seviyesine kadar hafriyata müsaade edilir. Arka bahçede ek 1 inci maddenin b fıkrası uygulanır.
b) Arazinin yola göre alçaldığı hallerde iskân edilecek bodrum katı tabanı için ek 1. maddenin c paragrafı uygulanır. Bu hallerde ön bahçede en az 3.00 m. serbest mesafe kalacak şekilde ve iskân edilecek bodrum seviyesine kadar zemin hafredilir. Ve önüne trotuar seviyesine kadar istinat duvarı yapılır. Bu duvarın üzerine demir parmaklık konulması şarttır. Bu takdirde bina girişleri köprü vasıtasıyla temin edilir.
Ek Madde 3-Ayrık Nizam Binalarda:
a) Arazi meylinin % 10'dan az olması halinde, ön ve arka bahçelerde zemin kat tabanından 0,50 metre aşağısına kadar hafriyat yapılarak bahçe zemininin tesviyesine müsaade edilir. Bodrum katı yapıldığı takdirde iskânına müsaade edilemez.
b) Arazinin yola yükseldiği hallerde; arka bahçede ek 1 inci maddenin b fıkrası 1 inci bodrum tabanı seviyesine kadar ve lüzumlu bina çevresi boyunca uygulanır. Bu hallerde bir bodrum katından fazlasına iskân müsaadesi verilmez.
c) Arazinin yola göre alçaldığı hallerde; ek 2. maddenin b fıkrası yalnız bir bodrum katı için lüzumlu bina çevresi boyunca uygulanır. Bir bodrum katından fazlası iskân edilemez. Arazinin çok dik olduğu hallerde 1 inci bodrum altındaki kat müsait olduğu takdirde dükkân yapılabilir.
d) Bina yüksekliğinin yol seviyesinden verildiği hallerde ek 2 inci maddenin a ve b fıkraları uygulanır.
Ek Madde 4-Bodrum katlarında kapısı, kalorifer, çamaşırlık gibi piyesler mecburî değildir. Sığınağın yapılması mecburî olup bodrum katında veya müsait olduğu takdirde bahçe içinde zemine gömülü olarak tertibi serbesttir.
İskân müsaadesi verilen bodrum katı dairelerinde zeminle temas eden duvarların lüzumlu fennî izolasyonlarının yapılması şarttır. Bodrum katlarının iskânı halinde, ışıklık ebatlarına ait madde 120'deki bina yükseklikleri iskân edilen bodrum tabanından alınır.

hazırda kullanılmakta olan fakat yasal olarak ikamet edilemeyen bodrum katlarının kullanımına izin verilmiştir.

4.6.6. Diğer Şehirlerdeki Uygulamalar

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ilkeleri göz önünde tutularak İşçi Sigortaları Kurumunun 24.3.1964 tarihine kadar tescil edilerek arsalarını almış veya arsalarının satın alımı için kuruma müracaat etmiş veyahut projelerini hazırlayarak ilgili mercilere vermiş olduğunu ispat eden İşçi Mesken Yapı Kooperatiflerine, kendi mevzuat ve prensipleri dairesinde konut kredisi verebilmesi, Çalışma Bakanlığının 16.7.1964 tarihli ve 4064 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu tarafından 16.7.1964 tarihinde kararlaştırılmıştır.[908]

Gecekondu uygulamasında kullanılmak üzere İmar ve İskân Bakanlığı bütçesinden 35 milyon lira ayrılmıştı. Emlâk Kredi Bankası'na devrolunacak ve bu para gecekonduların yoğun olduğu üç büyük şehir başta olmak üzere diğer illere de tahsis edilecekti. Gecekondular için kullanılacak 35 milyonun sarf şekli hazırlanan bir yönetmelikle şöyle gösterilmekteydi:

1-Islahı kabil gecekonduların ıslahı için sahiplerine malzeme yardımı, bu sahaların kamu tesislerinin yapımı ve teknik yardımı.

2-Tasfiye edileceklerden kirada oturanlar için kiralık halk konutu yapımı.

3-Gecekonduları tasfiye amacı ile yapılacak nüve konutlar için arsa alınması, kamu tesislerinin yapılması ve inşaat kredisi verilmesi.

4-Gecekondu yapımının önlenmesi amacı ile evini yapana yardım yoluyla yapılacak nüve konutlar için arsa alınması kamu tesislerinin yapılması ve gerekli inşaat kredisi ile ilgili tesis ve harcama işlemleri.[909]

Gecekondu sorunu sadece İstanbul, Ankara ve İzmir gibi üç büyük kentte görülmüyordu. Anadolu'nun diğer büyük şehirlerinde de aynı durum ile karşı karşıya kalınmaya başlanmıştı. Gaziantep'te gecekondularda ve mesken sıkıntısı dolayısıyla

---

Ek Madde 5-Ek madde 1-4'deki hükümlerden istifade etmek isteyen yapı sahipleri, Belediyeye müracaat ederek, arsalarının kesitli revizyonunu yaptıracak ve proje dosyalarına ekleyeceklerdir.
Ek Madde 6-Bu ek maddeler ile talimatnamenin bunlarla ilgili maddeleri arasında tenakuz olursa ek madde hükümleri meri olacaktır." **Akşam**, 1 Ağustos 1964, s. 3.

[908] İşçi Sigortaları Kurumunun, işçi mesken yapı kooperatiflerine, kendi mevzuat ve prensipleri çerçevesinde konut kredisi verebilmesi hakkında 16 Temmuz 1964 tarihli kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 179.41.12, s. 1.

[909] **Son Havadis**, 21 Ağustos 1964, s. 1.

mağaralarda dahi yaşayan insanlar son derece sağlıksız koşullarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktaydı. Buralarda yaşayan binlerce insanı kurtarmak için birtakım çalışmalar başlatılmıştı. Gaziantep Valisi Salih Tanyeri tarafından açılan kampanya, İmar ve İskân Bakanlığı'nın şehirde inşa edilmesine karar verdiği sosyal meskenlerin yapımına devam edilmişti. Gaziantep'in en modern mahallelerinden biri olan Bahçelievler'in yanı başında bulunan ve halk tarafından "Sumaklı Mağara" olarak adlandırılan bir mağara içerisine inşa edilmiş, sağlıksız gecekondularda yüzlerce aile aç ve perişan bir şekilde yaşamaktaydı. Aynı yerde dört keçi, iki de sığır ağılı bulunmakta, bu insanların bir kısmı da hayvanlarıyla birlikte yatıp kalkmaktaydı. Öte yandan şehirdeki diğer gecekondu semtlerindeki yaşayışı da inceleyen ilgililer, sosyal meskenlerin yapılmasının hızlandırılmasının gereği üzerinde durmuşlardı. Ayrıca gecekondu yapılmasını önlemek için bir gecekondu önleme bölgesi kurulmuştu.[910]

4.6.7. Devletin Mali Çözüm Arayışları

Emlak Kredi Bankası'ndan verilen kredilerle yapılan halk tipi meskenler konusunda Banka Genel Müdürü Hayri Seçkin basın toplantısı düzenleyerek geniş bir bilgi vermişti. Açıklanan hususlar şu şekildeydi:

1-Emlak Kredi Bankası 1964 yılına kadar 36 bin kişiye 350 milyon liralık mesken kredisi verilmiştir. Buna karşılık bankanın 110 bin kişide 1 milyar 500 milyon liralık çeşitli alacağı vardı. Bu alacaklardan yılda ancak 220-250 milyon lirası tahsil edilebilmekteydi. Bankanın sermayesini 300 milyon liradan 1 milyar liraya çıkarmak için bir kanun tasarısı hazırlanmıştır.

2-Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren yönetmeliğe göre Emlak Kredi Bankası'ndan tasarruf biriktirerek mesken kredisi alacaklara metrekare başına 400 lira yerine 350 lira kredi verilecek ve 63 metrekareden büyük inşaat için kredi verilmeyecekti.

3-Bankaya tasarruflarını yatırarak krediyi almak için angajmana girmiş olanlardan 1.1.1963 tarihine kadar projelerini tasdik ettirmiş olanlar eski usulle kredilerini alabileceklerdi.

[910] **Akşam**, 23 Ekim 1964, s. 3.

4-Ocak 1963 başında yönetmelik yayınladığı güne kadar kredi almak için tasarruflarını yatırmış olanlar önceki anlaşmaları ne olursa olsun orta tip kredi alabileceklerdi. Yani bunlara 100 metrekarelik inşaat kredisi verilecekti.

5-Bundan böyle bankadan tasarrufları karşılığı kredi almak için teşebbüse geçenler ise 63 metrekarelik mesken kredisi alabileceklerdi. Ancak ailesi kalabalık olanlar için bu miktar yüzde on oranında arttırılacaktı. Bunlara 69,30 metrekarelik faydalanılabilir inşaat sahası için kredi verilecekti.

Genel Müdür, banka kredisinden yararlanmak için 17 bin kişinin sırada beklediğini, verilebilecek azamî kredinin 40 bin lira olacağını ve yılda ancak altı bin kişiye kredi vermek imkânına sahip olduklarını da açıklamıştı. Genel Müdür Hayri Seçkin eski yönetmeliklerle 30,5 metrekareden başlatılan sosyal mesken ölçüsünün yeni yönetmelikle 63 metrekareye çıkarılmasını olumlu karşıladıklarını belirtmişti.[911]

İmar ve İskân Bakanlığı tarafından hazırlanan gecekondu bölgelerine ait haritalar Belediye Başkanlıklarına dağıtılmış ve uygulanması istenmişti. Bu haritalara göre İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep ve diğer bazı şehirlerdeki on binlerce evin yıkıma tabi tutulacağı iddia edilmişti. Ankara'daki haritalara göre yıkılacak binaların işaretlenmesine başlandığı, bazı semtlerde kapılara kırmızı ve yeşil numaralar vurulduğu ve bunlardan kırmızı numaraların yıkıma tabi tutulacak gecekondular olduğu ileri sürülmüştü. Bütün Türkiye'de gecekonduların ıslahı için 50 milyar liraya ihtiyaç olduğu halde 1964 yılında 35 milyon lirayla planın uygulanmaya çalışılması ve Belediyelerin yardım yapamayacak derecede parasız bulunması nedeniyle evler yıkılırsa binlerce vatandaşın açıkta kalması gündeme gelmişti.[912]

İmar ve İskân Bakanı Celâlettin Uzer, gecekondu meselesi üzerine yaptığı açıklamada gecekonduların yıktırılacağına dair yapılan haberlerin doğru olmadığını kesin bir şekilde yalanlamıştı.[913] İstanbul'da Çırpıcı Çayırında bir günde kurulan kırk gecekondu bir saat içerisinde yıkılmıştı. Buradaki yıkım neticesinde dört yüz civarında gecekondu sakini evleri yıkılınca geceyi yaktıkları büyük bir ateşin etrafında geçirmek zorunda kalmışlardı. Arazi itibariyle büyük bir yer tutan

[911] **Akşam**, 15 Kasım 1964, s. 1, 7.
[912] **Son Havadis**, 16 Kasım 1964, s. 1.
[913] **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1964, s. 1.

gecekondu mahallesinde yaşayan ve hepsi de birer işçi ailesi olan semt sakinleri bir ay kadar önce buraya gelmişler ve bir gecede inşa ettikleri tek odalı gecekondularında çok kalabalık bir nüfusla yaşamaya çalışmışlardı. Her ailenin yaklaşık on nüfusa sahip olduğu vatandaşların bazılarının çocuklarını okutabilecek paraya sahip olduğu bazılarının da sadece karınlarını doyurabilecek kadar imkânlarının bulunduğu bildirilmişti.[914] Buradan da anlaşıldığı gibi bir yandan gecekonduların yıkılmayacağı haberleri çıkarken öte yandan da yıkımların devam ettiği görülüyordu. Büyük şehirlere iş bulmak amacıyla gelen vatandaşlar, kalacak yerleri olmadığı ve maddi güçleri de çok sınırlı olduğu için bu çareye başvuruyorlardı ancak sahipli arazilere inşa ettikleri gecekondularla da kanunsuz bir durumun ortaya çıkmasına sebebiyet veriyorlardı. Bu durum karşısında yöneticiler ikilem içinde kalmakta ve buna bağlı olarak da gecekondu meselesi üzerinde net bir politika yürütememekteydiler.

4.6.8. TBMM'de Çözüm Arayışları

Millet Meclisinde kira tasarısının görüşülmesine 15 Aralık'ta başlanmış, daha önce tasarının tümünün kabul edilmiş olmasına rağmen, bazı AP ve CHP milletvekillerinin gayretiyle, tasarı muhalefetle karşılanarak ilk maddeler reddedilmiştir. Tasarının bütün maddelerinin ret tehlikesiyle karşılaşması üzerine komisyon 3 ve 4. maddeleri de geri almış ve görüşmeler başka güne bırakılmıştır. Tasarının ilk maddesi, hazırlanan bu kanunun il ve ilçe sınırları içindeki binalarda kiracı ile kiralayan arasındaki münasebetleri düzenleyen bir kanun olduğunu bildirmekteydi. CHP'li Burhan Arat madde üzerinde durmadan tasarının tümü üzerinde konuşmuş, kiraların serbest bırakılmasını ve milletvekillerinin de bu yönde oy kullanmalarını talep etmiş; 14 aydan bu yana kiraların serbest bırakıldığını, ülkenin bundan olumsuz yönde etkilenmediğini öne sürmüştür. Arat'ın birici maddeydi reddeden önergesi oya konulmuş ve kabul edilmiştir. Tasarının ikinci maddesinin görüşülmesine başlanmış ve AP'li İsmail Hakkı Tekinel bu maddenin de reddini istemişti. Söz alan Reşit Ülker ise ilk maddenin reddedildiğini, tasarının ikinci maddesinin de reddedilmesinin istendiğini, bu durumun halk ile parlamentonun karşı karşıya gelmesine sebebiyet verebileceğini belirtmiştir. Burhan

[914] **Tercüman**, 29 Kasım 1964, s. 1, 7.

Arat, tasarının Anayasaya ve mülkiyet haklarının kutsallığına aykırı olduğunu, ancak maddenin çıkarılması ile sosyal adaletin sağlanabileceğini ileri sürmüştü.

Komisyon Başkanı Mustafa Uyar, tasarının tümünün daha önce kabul edildiği halde şimdi maddelerinin tamamının teker teker reddedilmek istendiğini, üç beş kişinin arzusuna değil, bütün milletin meselesine cevap vermek durumunda olduklarını ifade etmişti. Dönem itibariyle kira meselesinde bir keşmekeşin bulunduğunu söyleyen Uyar, bunun da ıstırap demek olduğunun altını çizmişti. İkinci maddenin de reddini isteyen bir önerge Meclis tarafından kabul edilmiş, bunun üzerine komisyon üçüncü ve dördüncü maddeleri geri almıştır. Bu arada komisyonun reddedilen maddeler hakkında bir defalık ısrar hakkı bulunmaktaydı.[915] Millet Meclisi, geçici komisyondan gelen yeni şekli ile Bina Kiraları Kanun tasarısını görüşmeye başlamıştı. AP'li milletvekilleri tasarıyı yerinde bulmazken, komisyon sözcüsü Gıyasettin Karaca, toplumun bu kanuna ihtiyacı olduğunu savunmuştu. Tasarının kısa zaman içerisinde çıkarılmasını isteyenler; ev sahibi kiracı ihtilâflarının düzeni bozduğunu öne sürmüşler, serbest kira rejimine dönülmesini doğru bulmamışlardı.[916]

İstanbul'da şehrin muhtelif yerlerinde bulunan gecekonduların sağlık şartlarına uygun hale getirilmesi gayesiyle ek inşaat ve tamir yapabilmelerine karar verilmişti. Karardan 300 bine yakın gecekondu sahibi faydalanacaktı. Gecekonduların hemen hepsinin tapusu bulunmadığından, Belediye şimdiye kadar ek inşaat ve tamir için ruhsat vermemekte ve bunun neticesi olarak da gecekonduların çoğu dört duvar olarak inşa edildiğinden tuvalet, mutfak gibi kısımları ilâve olunamamaktaydı.[917]

Mimarlar Odasının davetlisi olarak Türkiye'yi ziyaret etmekte olan üç Fransız şehircilik uzmanı, Teknik Üniversite Mimarlık Fakültesinde Fakülte Dekanı, ilgili öğretim üyeleri ve İmar İskân Bakanlığı yetkilileri ile bir toplantı yapmışlardır. Toplantıda, uzmanlara Türkiye'nin başlıca şehirlerinin yerleşme meseleleri anlatılmış ve muhtemel çözüm yolları hakkında fikirleri alınmıştı. Belirtildiğine göre, Türkiye'de yerleşme bakımından büyük mesele teşkil eden dört şehir bulunmaktaydı.

[915] **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1964, s. 1, 7.
[916] **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1965, s. 1, 7.
[917] **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1965, s. 1.

Bunlar; İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana'dır. 1927 nüfus sayımı 100 kabul edilmek üzere nüfus artışı Ankara'da 867, Adana'da 317, İzmir'de 241, İstanbul'da 211'di. İstanbul'da 2 milyon nüfusun dörtte biri, Ankara'da ise yarısının gecekonduda oturduğu bildirilmişti. Devlet yatırımları ile planlama teşkilâtı tarafından ön görülmüş bulunan şehirlerde yılda 115 bin birim yerine, ancak 60 bin birim bina inşa edilebilmekteydi. Devletin bu konudaki yatırımı da ihtiyacı karşılayamamaktaydı. O dönemki şartlar altında yatırımın artırılmasına, nüfus artışının durdurulmasına ve devlet yardımının çoğaltılmasına imkân görülmemekteydi. Bu durumda mesken politikasının en kestirme hal çaresinin kalitesiz, fakat miktar bakımından çok ev yapılması olduğu ileri sürülmüştü. Bu mesele Türkiye'de halk konutları denen bir kurumun ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu konutlarda ortalama alan, iki kişi için 33, yedi kişi için de 69 metrekare olarak tespit edilmişti. Fransız uzmanlar ise kendilerine verilen bilginin yanı sıra ülkelerindeki durumu açıklayarak, küçük toprak parçalarının devlet tarafından satın alınarak değerlendirilmesi, Başbakanlığa bağlı bir şehircilik bürosunun kurulması ve ihtiyaca göre bir inşaat politikası güdülmesi üzerinde durmuşlardı.[918]

Millet Meclisinde, 1965 mali yılı bütçesinin reddedilerek hükümetin istifa etmek zorunda bırakıldığı gün, gecekondu kanunu teklifini incelemekle görevli geçici komisyon, bu tasarı üzerindeki çalışmalarını bitirmiş ve kanunun metnini kabul ederek, görüşülmek üzere genel kurula sunmuştu. Komisyonda kabul edilen bu tasarının ana hatları şu şekildeydi;

> *"1.Yer gösterilmedikçe, gecekondu bölgesi ilân edilen yerlerde hiçbir gecekondu yıktırılmayacaktır.*
>
> *2.Hazine, özel idare, katma bütçeli dairelerin elinde bulunan ve devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan arazi ve arsalar, gecekondulara verilmek üzere, belediyelere devir edilecektir.*
>
> *3.Gecekondu sahaları içinde şahıslara ait bulunan arsaların istimlâk edilerek gecekondulara tahsis edilecektir.*
>
> *4.Bir para fonu kurularak bu fondan konutunu düzeltecek olanlara, onaracak olanlara, yeniden ucuz ve halk tipi konut yapacaklara kredi verilecektir.*
>
> *5.Bugünkü gecekonduların durumu hava fotoğrafları ile olduğu gibi, belli edilecek ve yeniden yapılacak gecekondular mutlak surette yıktırılacaktır.*

[918] **Tercüman**, 7 Şubat 1965, s. 1, 7.

6.Bu kanun gereğince verilen arsalar ile yapılan binalar 20 sene müddetle satılmayacaklardır.

7.Kendilerine arsa verilenler, binalarını yaptırmaya bir ay içinde başlamadıkları ve 2 sene içinde bitirmedikleri takdirde arsa kendilerinden geri alınıp ihtiyacı olanlara verilecektir.

8.Birden fazla gecekondu sahibi olanlara bu kanundan istifade hakkı tanınmayacaktır.

9.Gecekondu sahasındaki binaların plânları İmar İskân Bakanlığı'ndan hazırlanarak verilecek ve bunlardan tapu ve ruhsat artık aranmayacaktır.''[919]

Gecekondularda sağlık problemini incelemekle görevli Halk Sağlık Eğitimi Komitesinin 1965 yılının Mart ayı başında düzenlemiş olduğu toplantısında çok acı gerçekler ortaya dökülmüştü. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde görev yapan Profesör Kâzım Arısan'ın başkanlık ettiği komite toplantısında, gecekonduları tetkikle görevlendirilen yine İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi akademisyenlerinden Profesör Metine Bilger, Profesör Rıdvan Cebiroğlu ve Profesör Kemal Ertekin ile İstanbul Üniversitesi Sosyal Antropoloji Kürsüsü Profesörü Hart'ın raporları okunmuştur.

Hart raporunda, Zeytinburnu ve Taşlıtarla'da tüberkülozun korkulacak derecede yaygın olmasa da içme sularının çok mikroplu oluşundan bahisle bulaşıcı hastalıkların arttığına işaret etmişti. En düşük hayat seviyesinin 60 bin nüfuslu Sağmalcılar'da olduğuna değinen Hart, burada sıtmanın korkunç derecede yaygın olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan Dr. Saim Bengiserp raporunda; gecekondularda üç kişilik bir ailenin kira dışında 100 lira ile yaşamak zorunda olduğunu, halkın belli bir kısmının işsiz, doğumun bu bölgelerde yüzde üç olmasına mukabil ölümün yüzde 24 gibi büyük bir rakamı bulduğunu belirtmiştir. Diğer raporlarda ise durum daha net bir şekilde ortaya çıkarılmış ve 6 çocuklu ailelerin nüfusun yüzde 24'ünü teşkil ettiği, yüzde 27'sinin de çocuklarını düşürdüklerini bu miktarın Ankara gecekondularında yüzde 55'e yükseldiği belirtilmiştir. Bu arada gecekondulardaki evlerin yüzde 70'nin de tek odalı olduğu tespit edilmiş, evlenmelerin şehir ve köylere nazaran artış gösterdiği ve kızların 15-16 yaşlarında evlendikleri, erkeklerin geceleri kahvehanelere gitmelerine karşı kadın ve kızların gece okullarına rağbet ettikleri de ifade edilmişti.[920]

[919] **Tercüman**, 22 Şubat 1965, s. 1, 7.
[920] **Tercüman**, 8 Nisan 1965, s. 1, 7.

Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'de 1964 yılında 765.000 işçiden 84.000'nin çeşitli iş kazalarına uğradığını bildirmiş, iş emniyeti konusunda çalışmalar yapıldığını açıkladıktan sonra işçilerin mesken meselesini halletmek için bir mesken ofisi kurma yoluna gidileceğini bildirmiş, işçilere anahtar teslimi yolu ile evler temin edileceğini ve Emlâk Kredi Bankası'nın aradan çıkarılacağını belirtmişti. Mümkün olduğu takdirde dışarıya işçi gönderilmesinin devam ettirileceğini ifade eden Bakan, grevler nedeniyle Türkiye'de kaybedilen iş günü sayısının 1964'de 223.312 olduğunu açıklamıştı.[921]

İmar ve İskân Bakanı Recai İskenderoğlu, gecekondu semtlerinde yıkım faaliyetinin durdurulması için belediyelere emir verdiğini açıklamış, belediyelerin bazı gecekondu semtlerinde yıkım faaliyetine geçtikleri hakkında malumat aldığını, herhangi bir gecekondu sakininin bir konut içine yerleştirilmeden yıkım faaliyeti yapılmasının doğru olmadığını bildirmişti. Gecekondu sorunu hakkında bilgi veren Bakan, İstanbul'daki gecekondu semtlerine kamu hizmetlerinin götürülmeye çalışıldığını ve bu semtlerin ıslah edilmesi için nakdî ve aynî yardımlarda bulunarak önleyici tedbirler alındığını ifade etmişti.[922]

Bakan İskenderoğlu, 5 Mayıs 1965 tarihli basın toplantısında gecekondu problemi hakkında bilgiler vermişti. Bakan, hükümetin gecekondu meselesi üzerinde durduğunu ve bunun için bütçeye 26 milyon lira konduğunu, İstanbul'daki 100 bin gecekondudan 40 bininin oturulamayacak halde bulunduğunu açıklamış, konutunu yapan her vatandaşa yardım yapılacağını belirtmişti. Bu konuda yapılan çalışmalarda ilerleme kaydedildiğini ifade eden İskenderoğlu, gecekondu yapımının çok yaygın hale geldiğini, hatta ticaret kaynağı halini aldığını bildirmişti. Bunu bir örnekle açıklarken, bir vatandaşın 27 gecekondusunun tespit edildiğini, gecekondu problemlerini yaratanların başında, büyük iş adamlarının, işverenlerin yanında çalışanlarla, kapıcıların geldiğini, bu sorunun kanuni önlemler alınarak çözümlenmesini hedeflediklerini dile getirmişti.[923]

Belediye bütçelerinden her yıl milyonlarca lira gecekondu semtlerine su, yol, kanalizasyon, elektrik götürmeye çalışmak için harcanmaktaydı. Bu hizmet anlayışı

[921] **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1965, s. 7.
[922] **Akşam**, 4 Mayıs 1965, s. 1.
[923] **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1965, s. 1.

hem şehirleri hem de vatandaşları orta çağ şartları içinde tutarken, ayrıca gecekondu yapımını tahrik ve teşvik etmekteydi.[924] İmar ve İskân Bakanı Recai İskenderoğlu, Zeytinburnu'ndaki gecekondu bölgesine bir ziyaret düzenlemişti. Gecekondu sakinlerinin dertlerini dinlemek üzere gelen Bakana karşılık oldukça az vatandaşın şikâyetlerini iletmek için geldiği görülmüştü. Bunda daha önce burayı ziyaret eden çok sayıda İmar ve İskân Bakan'ın olduğu fakat herhangi bir olumlu gelişmenin yaşanmamışlığı da etkili olmuştu. Gecekondu sakinleri adeta "biz çok bakan gördük" diyorlardı. Beş yıl içerisinde hükümetler değiştikçe İmar ve İskân Bakanlığı'na farklı bakanlar atanmış ama gecekondulardaki sorunlar hep aynı kalmıştı. Gecekondu sakinleri, İskenderoğlu'ndan eski bakanlardan istedikleri gibi yine su, elektrik, yol, kanalizasyon ve tapu talebinde bulunmuşlardı. Bakan İskenderoğlu istekleri dinledikten sonra, yapamayacaklarını vaat etmeyi doğru bulmadığını bu sorunların halledilmesi için kanuni düzenlemeler gerektiğini, gecekonduların yıktırılması için yerine mutlaka yeni bir mesken verilmesinin şart olduğunu dile getirmişti.[925]

300 bin nüfusu ile Türkiye'nin dönem itibariyle büyük şehirlerinden biri olan Adana'da 1965 yılına gelindiğinde gecekondu sayısının 30 bine ulaştığı belirtilmişti. Şehirde baş gösteren en önemli alt yapı sorunu kanalizasyon sisteminin olmayışı olarak öne sürülmüştü.[926] Nüfusun artması ve buna bağlı olarak gecekondularının sayısının da artması ile topyekûn halledilmesi düşünülen kanalizasyon meselesi adeta kar topu gibi büyümüştü.

Bakırköy Güngören mahallesindeki geniş bir şahıs arazisi üzerine altı saat içerisinde bine yakın gecekondu yapıldığı ihbarı alınmıştı. "Devlet gecekondu yapımına izin verdi" şeklindeki söylentiler üzerine, çoğunluğunu Trakya'dan gelen göçerlerin teşkil ettiği sayıları üç bine varan topluluk, şahsa ait bir araziyi bir anda işgal etmişlerdi. Bu arada bazı açıkgözlerin, araziyi parselleyerek kendilerininmiş gibi buraya akın eden halka 125 lira ile 500 lira arasında satmaya başladıkları görülmüştü. Öte yandan bazı briket satıcıları da kamyonlarla briket taşıyarak, piyasa fiyatı 50-60 kuruş olan briketleri tanesi 125 kuruştan satmaya çalışmışlardı. Bu kanunsuz durum karşısında mahalle sakinleri ve arazi sahipleri durumu Belediye

[924] **Son Havadis**, 6 Mayıs 1965, s. 6.
[925] **Tercüman**, 7 Mayıs 1965, s. 1, 7.
[926] **Son Havadis**, 11 Mayıs 1965, s. 6.

Zabıtasına ve Jandarmaya bildirmişlerdi. Olay yerine gelen kolluk kuvvetleri gecekonduları yıkmaya başlamışlar, direnen bazı kişiler etkisiz hale getirilirken, güvenlik güçlerinin kararlı tutumu karşısında işgal edilen arazi boşaltılmıştı. Yetkililerin verdikleri bilgiye göre, bir gün içerisinde meydana gelen bu ilginç akın gecekondu simsarları ve briket satıcılarının tahrikleri neticesinde gerçekleşmişti. Olaylar daha da büyümeden engellenirken bu duruma sebep olan seksen kişi gözaltına alınmıştı.[927]

Kira kanununun birinci ve ikinci maddelerinin serbest bırakılması ile kiracılar çok mağdur duruma düşmüştü. Kira takdir komisyonlarının görevlerini gerektiği gibi yapmadıkları ve ekseriyetle de kiracıların ezilmekte olduğu ileri sürülmüştü. Buna göre komisyonun verdiği kararların memleketin bünyesine aykırı olduğu ve bilirkişilerin belirlenmesinde sıkıntılar meydana geldiği oysa bu kişilerin belirlenmesi esnasında çok dikkatli olmasının lüzumlu olduğunun altı çizilmiştir.[928]

1965 Genel Seçimlerinden faydalanarak gecekondu ve ruhsata aykırı olarak inşaatlara ilâveler yapmak isteyenlerin çoğalması üzerine kontroller sıklaştırılmıştı. Belediye İmar Müdürlüğüne bağlı olarak 36 ekip 2 Ekim 1965'de şehri taramış ve bütün inşaatları kontrolden geçirmişti. 22 binada ruhsata aykırı olarak yapılmış ilâve ve inşa halinde bulunan 38 gecekondu tespit edilmişti. Gecekondular derhal yıkılmış, inşaatlarına ilâve edenler hakkında kovuşturma açılmış, kontrollere devam etme kararı alınmıştı.[929]

4.7. 1965 Genel Seçimleri Sonrasında Gecekondu Sorunu

1965 seçimleri sonucunda AP sandıktan galibiyet ile ayrılarak tek başına iktidara gelmişti. İmar ve İskân Bakanlığı tarafından 19 Kasım 1965'de 21 ilin belediye başkanlarının katılımı ile bir toplantı düzenlenmişti. İmar ve İskân Bakanlığı Müsteşarı Mithat Yenen'in başkanlık ettiği toplantının açış konuşmasında Başbakan Süleyman Demirel, özellikle gecekondu meselesi üzerinde durmuştu. Gecekondu meselesinin yeni ve Türkiye'ye has bir mesele olmadığını belirten Demirel, Gelişen ekonomilerde, köyden şehre nüfus intikalinin bir vakıa olduğunun altını çizmişti. Bu nüfus intikali, belediyelerin artan hizmetleri yanında, bir de

[927] **Akşam**, 25 Mayıs 1965, s. 1, 7.
[928] **Akşam**, 25 Mayıs 1965, s. 3.
[929] **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1965, s. 7.

mesken meselesini ortaya çıkarmaktaydı. Türkiye'deki şehirlerde bu, gecekondu şeklinde tezahür etmişti. Demirel, tarımın köyde yaşayanları doyurmadığı için şehre akın hareketlerinin cereyan ettiğini belirtmiş ve ekonominin geliştikçe bu akımın devam edeceğini, bunun durdurmak için kimsenin gücünün yetmeyeceğini ileri sürmüştü. Farazi düşünceler yerine pratik çareler isteyen Demirel, bir gecede mesken yapan vatandaşın bu gücünün kanalize edilmesi gerektiğini vurgulamıştı.

İmar ve İskân Bakanı Menteşoğlu, çeşitli amme hizmetlerinin gecekondulara sağlanacağını ifade etmiş, konut sağlanmadan yıkım yapılmayacağını dile getirmişti. İmar ve İskân Bakanlığı Müsteşarı Mithat Yenen'in başkanlığında devam eden toplantıda Mesken Genel Müdürü Şükrü Kaya söz istemiş ve bu konuda teknik bilgiler vermişti. Kaya'nın açıkladığına göre, Türkiye'de 1965 yılı itibariyle 400 bin civarında gecekondu bulunmaktaydı. Bu rakamın bu hızla gitmesi halinde ileriki yıllarda daha da artacağı bildirilmişti. Bunun için Bakanlık tarafından 15 yıllık bir önleme, 20'şer yıllık ıslah ve tasfiye programları hazırlanmıştır.

Aynı toplantıda söz alan İstanbul Belediye Başkan Yardımcısı Saffet Gürtav, ülkenin en büyük şehrinin gecekondular tarafından sarıldığını ifade ederek bunun nedenleri üzerinde durmuş ve belirli sayıda işçi veya memur çalışan işyerlerine lojman mecburiyeti konmasının elzem olduğuna işaret etmişti.

1965 istatistiklerine göre İstanbul'da 90 bin gecekonduda 450 bin kişi, Ankara'da 75 bin gecekonduda 372 bin kişi, İzmir'de 18 bin gecekonduda 90 bin kişi, Adana'da 8 bin gecekonduda 47 bin kişi, Bursa'da 7.800 gecekonduda 46 bin kişi, Eskişehir'de 4 bin gecekonduda 20 bin kişi, Gaziantep'te 3.500 gecekonduda 33 bin kişi, İskenderun'da 6.400 gecekonduda 27.500 kişi, Merzifon'da 2.700 gecekonduda 21 bin kişi ve İzmit'te 6 bin gecekonduda 30 bin kişi oturmaktaydı.[930]

İstanbul Belediyesi sınırları içinde yapılmış olan gecekondulardan 36 bini hakkında Belediye Encümeni tarafından alınmış olan yıkım kararları, İmar ve İskân Bakanlığının emri ile durdurulmuştu. İstanbul'da meskûn mahallerin % 6'sı yoğun, % 12'si seyrek olmak üzere % 18'ini gecekondu bölgeleri meydana getirmekteydi. Bu bölgelerde yaşayanların sayısının 500 bin olduğu tahmin edilmekteydi. Yeniden gecekondu yapılmasını önlemek adına yapılan çalışmaların başarılı olamadığı bunun

[930] **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1965, s. 1, 7.

da İstanbul'un idari bölünmesindeki anormallikten ileri geldiği iddia edilmişti. Mevcut duruma göre İstanbul'da mahalli hizmetlerin karşılanmasında birbirinden ayrı çalışan 17 belediye ve köy kanunu hükümlerine göre müstakil olarak faaliyet gösteren 280 köy ihtiyar heyeti bulunmaktaydı. Bunlardan İstanbul Belediyesi hariç diğerlerinde yeterli teşkilât bulunmadığından mücadelenin başarıya ulaşmadığı, hatta bazen politik çıkarlar yüzünden köylerde gecekondu yapımının teşvik edildiği, bunun başlıca sebebinin de nüfusu 2.000'i aşan köylerin müstakil belediye haline gelmesi ve oradakilere belediye başkanlığı, meclis üyeliği gibi yeni iş sahaları yaratmasından kaynaklandığı ileri sürülmüştü.[931]

Ankara'daki gecekondular, bir semtte ve halkın topluca bir araya gelmesi suretiyle inşa edilmekteydi. Dikmen, Keçiören ve diğer semtlerde her gün 5-10 tane gecekondu yapılmaktaydı. Kadrosu sınırlı belediye yıkım amirliği personeli kaçak gecekondu yapılan yerlerin çokluğundan olaylara güçlükle yetişebilmekte, bu arada geç kaldıkları yerlerde bazı gecekonduların yeni inşa edilip edilmediği noktasında birtakım sıkıntılar yaşanmaktaydı.

İstanbul'da Belediye Mesken Müdürü Abdullah Ardalı, İstanbul'daki gecekonduların yüzde 90'ının teşkilatlanmış şebekeler tarafından inşa olunarak isteyene devredildiğini, gecekondu sakinlerinden ancak yüzde 10'unun kendi inşaatını yaptığını açıklamıştı. Bir gecekondunun maliyeti sekiz bin lira tutmaktaydı. Şebekeler peşin olarak dört bin lira almakta ve bir gece içinde inşaatı bitirerek sahibine teslim etmekteydi. Şehrin muhtelif yerlerinde yayılmış olan 90 bine yakın gecekonduda 500 bin civarında kişi oturmakta bu nüfusun yüzde 45'i kadarının da kiracı olduğu bildirilmekteydi. Gecekonduların Belediye sınırları içerisinde kapladığı alan 11 milyon 200 bin metrekareydi.

Gecekondu meselesinin, konut ihtiyacı yüzünden ortaya çıktığını belirten yetkililer, kanun maddelerinin sertleştirilmesinin de sorunu halle kâfi gelmeyeceğini ifade etmişler, konut probleminin bir an önce ele alınması gerektiğini vurgulamışlardı. İstanbul'a bir yıl içinde başka illerden gelen ortalama 80 bin kişiden 40 bininin gecekondu bölgelerine yerleştiğini bildiren ilgililer, İstanbul'daki gecekonduların yabancı uzmanlar tarafından "kaçak inşaat" olarak

[931] **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1965, s. 1, 7.

vasıflandırıldığını, dünyanın diğer ülkelerindeki teneke mahalleleri ile hiçbir benzerliği bulunmadığını da belirtmişlerdi. Belediyenin konut meselesi ile ilgili müdürlükleri gecekondu problemi hakkındaki görüşlerini bir rapor halinde tespit etmişlerdi. Raporun İmar ve İskân Bakanlığına gönderilmek üzere hazırlandığı belirtilirken, önemli noktaları şöyleydi:

> *"1. Arsa ofisi kurulmalıdır.*
> *2. Devlet sosyal meskenler için kredi sağlamalı, kamu teşekkülleri de kredi vermelidir.*
> *3. Sosyal mesken inşaatının kontrolü için bir mesken ofisi kurulmalıdır.*
> *4. Yeni yapılacak gecekondular iskân edilmiş olsalar bile şimdiki formalitelere ihtiyaç kalmadan yıkılmalıdır.*
> *5. Gecekonduların satış ve devirleri önlenmelidir.*
> *6. Gecekondu bölgeleri hava fotoğrafları ile tespit edilmeli ve kontrole esas alınmalıdır."*[932]

Mesken Müdürlüğü bu arada hazırladığı bir mesken tipi hakkında da İmar ve İskân Bakanlığına bir teklifte bulunacaktı. Buna göre her aile için 120 metrekarelik bir arsada inşa edilecek iki katlı, 60 metrekare genişliğindeki meskenler seri inşaat halinde 14 bin liraya mal olacaktı. 35-40 metrekarelik gecekonduların 8 bin liraya çıktığını belirten ilgililer, bu şekilde hem sağlam malzeme kullanılacağını hem de daha ucuza mal edileceğini belirtmekteydiler. Bir süre için arsa başına düşecek su, elektrik, kanalizasyon masrafları ise 2.500 lira civarında olmaktaydı.

Bu arada İzmir Yeşilyurt sırtlarındaki sahipsiz arsalar üzerinde gecekondu yapmak isteyenler direnmiş ve yerlerini terk etmeyerek arsaları inşaata çevirmek için fırsat kollamışlardı. Olay yerinde polis ve zabıta ekipleri olduğundan tarafların karşılıklı olarak bekleyişte oldukları görülmekteydi.[933]

İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteşeoğlu, Cumhuriyet Senatosunda gecekondu meselesi üzerine yaptığı konuşmada sorunun çözüm yollarından bahsetmişti. Sosyal güvenliğin zeminini teşkil eden, mesken ihtiyacını çeşitli yönleriyle kapsayan konut politikasının önemli bir kısmını gecekondu meselesini birinci planda çözmek istediklerini belirten Menteşeoğlu, bilimsel tavsiyelerin yanı sıra belediye başkanlarının fikirlerine de önem verdiklerine dikkat çekmişti.

[932] **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1965, s. 1, 7.
[933] **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1965, s. 1, 7.

Gecekondulara meşruiyet verilmesi konusunda mülkiyet haklarının çiğnenerek bir harekete girişilmesini düşünmediklerini dile getiren Bakan, kanuni düzenlemelerin yapılmasının esas olduğunu ve yanlış anlayışlar ve yanlış anlamalar yerine kamuoyunun, gerçekler çerçevesinde aydınlatılmasının lüzumlu olduğunu vurgulamıştı.[934]

İki yıldan beri devam eden çalışmalar sonunda İstanbul'un Sanayi İmar Plânı hazırlanmış ve Anadolu yakasındaki Kurtköy dolayları sanayi sahası olarak kabul edilmişti. Plan 1970'e kadar yürürlükte kalacaktı. Yapılan plana göre İstanbul Belediyesi sınırları içinde yeniden fabrika açılmasına müsaade edilmeyecek, İstanbul il sınırları içinde ise ağır sanayi kurulamayacaktı. Belediye İmar Planlama Müdürü Erdoğan Celâsun, İstanbul'da artık yeni bir sanayi sahası açılmasına imkân olmadığını, ancak mevcut tesislerin, fazla büyük olmamak şartıyla genişletilmesine müsaade edilebileceğini söylemişti. Kararın alınmasında göz önünde bulundurulan faktörler; İstanbul'un turizm, tarih ve trafik özellikleri ile milli güvenlik durumu, sanayi mamullerinin maliyetine tesir eden nakliye ve alt yapı konularıydı. Bu arada, İstanbul'u istilâ eden ve sanayi tesislerinin çevresinde ortaya çıkan gecekonduların çoğalmaması hususu da dikkate alınmıştı.[935]

Türkiye'nin en büyük 12 ilinde ortalama olarak her 2,5 kişiden birinin gecekondularda yaşadığı İmar ve İskân Bakanlığı tarafından yapılan araştırma sonucunda tespit edilmişti. Yine aynı araştırmaya göre, en büyük 12 ildeki her üç konuttan biri de gecekonduydu.

Her gecekonduda ortalama olarak 5,5 kişinin yaşadığı belirtilen araştırmada gecekonduların, illerin konutlarına oranı ile gecekonduda yaşayan halkın il nüfusuna oranı yüzde olarak şöyleydi:

İller	Yapı Oranı	Nüfus Oranı
Ankara	64,6	59,2
Adana	48,8	44,9
Antakya	-	31,7
Bursa	21,7	31,1
Diyarbakır	12,7	9,5

[934] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 5, C. 31, Birleşim: 13, 25.11.1965, s. 158.
[935] **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1965, s. 5.

Erzincan	-	52,8
Erzurum	39,6	35,1
İskenderun	41,4	37,9
İstanbul	39,5	45,0
İzmir	24,1	33,4
Mersin	6,5	7,1
Samsun	40,7	35,7

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, gecekondudaki en fazla nüfus ve konutlara nazaran gecekondu oranı yüksek olan şehir Ankara'ydı. Ankara'da her iki kişiden biri gecekonduda yaşamaktaydı.[936]

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 429. sayfasında yer alan konut bölümünün beşinci maddesindeki "Gecekonduları, içinde oturanlara konut bulmadan yıkmamak. Her şeyden önce bu gecekonduların arsa mülkiyeti problemini çözmek, kamu hizmetlerini tamamlayarak durumlarını düzeltmek, ancak çok kötü olanlarını içinde yaşayanların konut ihtiyacını karşılamak suretiyle ortadan kaldırmak" ifadeleri 1965 yılında gecekondu meselesini daha da mühim bir problem haline getirmişti. Bu durumda gecekondu yıkımları çıkmaza girmiş oluyordu.[937]

Yeni gelişmekte olan memleketlerde köyden şehre hareket, kaçınılmaz bir olaydır. Bunu durdurmak ya da değiştirmek imkânsızdı. Köyden gelenler, şehre vardıkları zaman yaşayacak bir yer ihtiyacındadırlar. Bu ihtiyaç neticesinde gecekondu doğmuştur. Türkiye'de köyden şehre hareket durdurulamazdı; bu sebeple de gecekondu yapımı kaçınılmaz bir vaziyet almıştı. 1965 yılı itibariyle İstanbul'daki gecekondularda yaşayan insanlar, gecekondularını yapmasalardı sokaklarda kalmak durumunda kalacaklar; parklar, demiryolları üzerinde, bahçelerde kısacası dışarılarda yaşayacaklar, Hindistan'daki Kalküta ve Bombay gibi şehirlerde vuku bulan manzaralar gerçekleşecekti.[938]

İmar ve İskân Bakanı Menteşoğlu, İzmir'de yaptığı açıklamada gecekondu kanunuyla problemin ancak kısa vadeli yönünün halledilebileceğini söylemiş, kati neticenin kaç yılda alınacağını tahmin edemeyeceğini belirtmişti. Yeni gecekondu

[936] **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1965, s. 1.
[937] Çelikkol, **a.g.m.**, s. 2.
[938] C. W. Hart, "Gecekondu Sorunu", **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1965, s. 2.

kanunun 1966 Ocak ayı sonuna kadar Meclis tarafından kabul edileceği ümidinde bulunduğunu ifade eden Menteşoğlu, kanun esasları hakkında verdiği bilgilere göre; gecekonduların ıslah edilebilecekler ve ıslah edilemeyecekler biçiminde iki kategoriye ayrılması düşünülmekteydi. Islah edilebilen bölgelerin kısa zaman zarfında ıslah edilip hukuki bir statüye sokulması planlanırken, buraların her türlü kamu hizmetinden mahrum kalmaması sağlanacaktı. Islah edilemeyecek kısımda kalan gecekondular tasfiye edilecek ve önleme bölgelerine yerleştirilen vatandaşların meskensiz kalması engellenecek ve çıktıkları gecekondularda yıkılacaktı. Böylelikle kanuni bir şekilde belediyenin gösterdiği yerlerde ve gerektiği takdirde uygun kredi imkânlarının sağlanması ile gecekondu sakinlerinin meşru bir meskene sahip olabileceği üzerinde durulurken, kanunsuz bir biçimde başkalarına ait arazilerin üzerlerine mesken yapılmasına da müsaade edilmeyeceğinin altı çizilmişti.[939]

Göç ve gecekondulaşmanın dönemin başta gelen sosyal problemlerinden biri olduğunu belirtmeliyiz. Bu durumun en önemli kanıtlarından biri yıllık ortalama şehirli nüfus artışında, bahis konusu döneme kadar rastlanan yıllık ortalama artışın en büyüğünün yaşanmasıdır. Göç faktörünü etkileyen en önemli husus sosyo ekonomik problemlerdir. Tarımsal sıkıntılar ile kırsal alanlarda iş imkânlarının daha kısıtlı hale gelmesi, şehirlerdeki iş imkânlarının daha çeşitli oluşu, maddî imkânların ve şehirlerdeki sosyal hayatların daha fazla arzu edilmesi göçü etkileyen hususların başında gelmektedir. Gecekondulaşma sorununu da tetikleyen ana etken kontrolsüz göç olmuştur. Kırsal kesimlerden şehirlere artan göçler nedeniyle barınma sıkıntısı belirirken, bu durumda halkın mecburen giriştiği gecekondulaşma eylemi çeşitli toplumsal problemleri de beraberinde getirmiştir. Şehirlerin fiziki açıdan yetersizliğinin, alt yapı eksikliğinin ortaya çıkması ve bunun daha da artması, sosyolojik ve psikolojik problemler, yetersiz yaşam şartlarının neden olduğu sağlık sıkıntıları bu meyanda sayılabilir. Bu problemlere rağmen gecekondular şehirlerdeki sosyal hayatın bir parçası haline gelmiş, öyle ki bir kısım fırsatçılar tarafından ticari kazanç kapısı olarak dahi kullanılmıştır.

Göç ve gecekondulaşma problemi için 1962 yılının ayrı bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Olumsuz iklim koşulları ve ardından gelen kıtlık, açlık tehdidi

[939] **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1965, s. 7.

doğudan batıya olan göçü oldukça hızlandırmıştır. Buna bağlı olarak 1962 yılında Türkiye'de büyük şehirler için önemli bir mesken bunalımı yaşanmıştır. Halkın farklı çareler araması dolayısıyla gecekonduya yönelimin arttığını ifade edebiliriz. Bu süreçte gecekonduların dahi ulaşılamaz hale gelebildiğini dile getirmek yanlış olmayacaktır. Bunların yanı sıra gecekondulaşmanın artmasında göç ve getirdiklerinin haricinde nedenler de bulunmaktaydı. Bunlardan biri de ruhsatlı inşaatlar için istenen yüksek harç bedelleridir. Yüksek harç bedelleri de düşük bütçeli vatandaşların gecekonduya meyletmesine neden olmuştur. Gecekondu sorununun artması idari anlamda çelişkili durumlara da sebebiyet vermiş, yerel yönetimler farklı farklı tutumlar içerisinde bulunabilmişlerdir. Kimi belediye gecekonduları tanıyıp onlara hizmet dahi götürürken kimi belediyeler yıkım kararları çıkartabilmiştir. Gecekondulaşmanın aşırı bir şekilde artması özel mülkiyet hakkına da zarar vermiştir.

Sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak kira dengesinin bozulması memurların dahi gecekondulara ilgi göstermesine neden olurken bu durum tedbiri mecbur kılmıştır. Alınan tedbirler kapsamında iki yolun ortaya çıktığını bunun da sosyal konutlar vasıtasıyla meskenlerin daha ulaşılabilir hale getirilmesi ya da gecekonduların ıslah edilmesi biçiminde olduğunu belirtebiliriz. Birincisi sosyal konutların ihdasıyla sağlanmaya çalışılan çözüm kısmi neticeler vermiştir. Ancak büyük işletme ve kurumlar sosyal konutlar vasıtası ile mesken ihtiyacını karşılamaya çalışırken, toplumun geneline hitap ettiğini pek de söyleyemeyiz. Burada daha çok gecekondu ıslahı ön plana çıkmaktaydı. Fakat bu konuya ayrılan kaynakların yeterli gelmemesi ve dönemin şartları da göz önünde bulundurulduğunda gecekonduları tam anlamıyla ıslah edebilecek bir mekanizmanın oluşması mümkün gözükmemekteydi. Bu hususta mesken yapımı için ihtiyaç duyan vatandaşlara vakıf arazilerinden yer temin edilmesi sorunun kökten hallinden ziyade özel mülkiyet hakkının zedelenmesi endişesinden ileri gelmekteydi. 1963 Yerel Seçimlerinde görüldüğü gibi gecekondu kavramı önemli bir seçim malzemesi haline gelmiş, gecekondu probleminin çözümü siyasi partilerin adaylarının vazgeçilmez vaatleri arasına girmiştir. Tüm bu nedenlere bağlı olarak ileriki yıllarda olduğu gibi göç ve gecekondulaşma önemli bir sosyal problem ve ikilem olarak devam etmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAREKETLERİ (1960-1965)

5.1. Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt

Türkiye'de toplu sözleşme meselesi 1926'da kabul edilen Borçlar Kanunu ile kanunen gündeme gelmişse de sendikaların mevcut olmayışı nedeniyle ve söz konusu kanunun bu hususu düzenlemede yeterli olmaması gibi sebeplerle uygulama sahası bulamamıştı. 1947'de kabul edilen Sendikalar Kanunu sonrasında da sendikaların güçlü olmayışı, grev hakkının henüz elde edilmemiş oluşu ve toplu sözleşmenin ayrıntı olarak ele alınmaması bu sistemin işlemesine mâni olmuştu.[940] İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkındaki Kanun'un 1951 yılında kabul edilmesi önemli bir kazanım getirirken, 1956'da çıkarılan Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun ile sendika faaliyetleri yavaşlama göstermişti.[941] 1960 yılında yapılan sanayi sayımı sonuçlarına göre, İstanbul'daki işçi ücretlerinin günlük olarak ortalama 15 lira civarında olduğu tespit edilmişti. İşçilerin kendi teşkilatlanmaları olmadan, ekonomik menfaatlerini korumak amaçlı bir kamuoyu yaratmadan gelirlerini adaletli bir seviyeye ulaştırma imkânı bulamayacakları anlaşılmıştı.[942] Buna bağlı olarak 1961 Anayasası'nda da yer alan toplu sözleşme, grev ve lokavt müesseselerinin düzenlenmesi hususu devamlı surette gündemde olmuştu.

Kolektif iş akdi ve grev hakkının Türkiye çapında yalnız sendikalara, federasyonlara ve Türk-İş'e tanınması konusunda işçi liderleri hükümetle temasa geçmişti. Türk-İş idare heyeti kolektif iş akdi ve grev hakkının işçi teşekkülleri tarafından ne şekilde kullanılması lâzım geldiği konusundaki görüşlerini bir rapor halinde Çalışma Bakanlığına bildirilmişti.[943] Ayrıca Türk-İş İcra Heyeti Çalışma Bakanlığına müracaat ederek grev kanununun bir an evvel çıkarılmasını talep etmiştir.[944]

---

[940] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 1, Birleşim: 74, 17.04.1963, s. 370.
[941] Vahide Çetin, "Demokrat Parti ve İşçi Hakları (1946-1960)", **Yüksek Lisans Tezi**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 84, 89.
[942] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 1, Birleşim: 74, 17.04.1963, s. 370.
[943] **Son Havadis**, 20 Eylül 1960, s. 1.
[944] **Son Havadis**, 21 Eylül 1960, s. 1.

İlgili düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için yapılan talepler ve çalışmalar sonrasında Anayasa tasarısı kapsamında Temsilciler Meclisinin 17 Nisan 1961 tarihli oturumunda işçilere sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı tanıyan maddeler kabul edildi.

> *"Madde 46-İşçiler işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakkına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları kanunla düzenlenir."*[945]

Kanunun son fıkrasında grev hakkının kullanılmasındaki istisnaların neler olduğu tartışma konusu oldu. Söz alan temsilciler ya son fıkranın kaldırılmasını ya da istisnaların neler olduğunun tespit edilerek son fıkranın değiştirilmesini talep ettiler.[946]

1961 Anayasası'nda Temel Haklar ve Ödevler adını taşıyan ikinci kısmın, 1924 Anayasası'na göre farklılık barındıran Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler başlıklı üçüncü bölümünde işçilere yönelik yeni haklar tanındı. Toplu sözleşme ve grev hakkı tanındı, çalışanlar ve işverenlere önceden izin almadan sendika kurabilme ve buralara üye olma, üyelikten çıkma hakkı verildi. Yine Anayasa'nın işçileri ilgilendiren maddeleri içinde işsizliği önleyici tedbirler alınmasının sağlanması, ücretli dinlenme hakkının tanınması, adil ücret temini, sosyal sigorta ve sosyal yardım ile tıbbi bakımın temin edilmesi gibi zaruri maddeler yer almaktaydı.[947]

Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy hakları verilmezse sokağa dökülecekleri, kanunların izin verdiği nispette, mücadele edeceklerini belirtmişti. Demirsoy, artık alın teri ile hayatlarını kazananların yaşam koşullarını düzeltme vaktinin geldiğini dile getirmişti. Öte yandan Su İşçileri Sendikası Başkanı Cihangir İldeniz, istekleri kabul edilmeyen beş bin işçinin ilginç bir şekilde sakal grevine başlayacağını söylemişti. Sendika Başkanı; asgari ücretlerin yükseltilmesi, fazla mesai ve harcırah konusunda, kışlık elbise verilmesi hususunda ve iş yerlerinin sağlıklı hale getirilmesi yönünde hükümetten talepleri bulunduğunu açıklamıştır.[948]

---

[945] **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi**, C. 3, Birleşim: 46, 17.4.1961, s. 293.
[946] **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1961, s. 1.
[947] **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1961, s. 2.
[948] **Akşam**, 27 Kasım 1961, s. 1, 5.

Öte yandan İstatistik Genel Müdürlüğünün verdiği rakamlara göre işsizlik her geçen gün artmaktaydı. 1961 yılının beşinci ve altıncı ayları arasındaki işsizlik artışı, bu konunun önemini ortaya koymaktaydı. Türkiye'de, işsizlik üzerinde gerekli incelemeler yapılmadığı ve iş sahalarının temini faaliyetlerine yeteri kadar yer verilmediği takdirde, bu sıkıntı geçiştirilemeyecek bir hal alacaktı.[949]

5.1.1. İşçi Hakları İçin Hareketlerin Başlaması

16 Aralık 1961'de İzmit'te 12 işçi sendikasına mensup 5 bin işçi grev hakkının istisnasız bir şekilde verilmesini talep etmek ve ekonomik sıkıntılarını dile getirmek maksadıyla sessiz bir yürüyüş yapmıştır. Ellerinde bulunan dövizlerde *"Çalış, didin, sürün", "Şartlı grev istemiyoruz", "Ekmeğimize katık istiyoruz", "Kemerlerde sıkacak delik kalmadı", "Grevsiz sendika, fitilsiz lambaya benzer", "tek taraflı tasarruf olmaz"* gibi ibareler yazmaktaydı. Bir saat süren yürüyüşte şehir trafiği aksamıştır.[950] İşçiler isteklerini sıralarken, hükümet kanadından bir açıklama gelmiş, işçilere zam meselesinin gündemde olmadığı bildirilmişti. Çalışma Bakanı Ecevit, grev konusunda, işçilere yarar getirmeyeceğini düşünenler olduğunu fakat kendilerinin böyle düşünmediğini, 1961 Anayasası'nda da yer alan bu hakkın serbest bırakılması gerektiğini düşündüklerini dile getirmişti. İşçilerin sigorta meselesine de değinen Çalışma Bakanı, sigorta hastanelerinde işçi ailelerinin de tedavi ettirilebileceği bir düzenleme yapılmasının gündemde olduğunu, meslek hastalıklarında belirli sürelerin kaldırılacağını, her bölgede görülen hastane ihtiyacının karşılanması için planlamalar yapılmasını lüzumlu gördüklerini ifade etmişti. Mesken sıkıntısı açısından işçilerin zor durumda olduklarının altını çizen Ecevit, bu sorunun halledilmesi maksatlı çözümler üzerinde durduklarını belirtmişti.[951]

5.1.2. Saraçhanebaşı Mitingi

İşçiler grev hakkının serbest bırakılmasını talep ederken, bu gibi istek ve sıkıntılarını büyük toplantılar ve mitingler ile duyurmaya başlamışlardı. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği tarafından Saraçhane'de bir miting düzenlenmesi kararı

[949] **Son Havadis**, 13 Aralık 1961, s. 1, 5.
[950] **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1961, s. 1, 5.
[951] **Akşam**, 17 Aralık 1961, s. 1, 5.

alınmıştı.[952] İşçilerin katılımı itibariyle düzenlenecek ilk büyük miting olacağı belirtilen Saraçhanebaşı mitingi için İstanbul dışından oldukça kalabalık kitleler şehre gelmiştir.

Saraçhanebaşı'nda düzenlenecek olan bu mitingin sebeplerine gelince; işçilerin sosyal meselelerin halli yolunda birtakım istekleri bulunmaktaydı. Grev hakkı ve toplu sözleşme gibi parti sözleşmelerinde de yer almış konuların uygulanması hususu bunların arasında sayılabilir. İşçilerin bir diğer sorunu da mesken problemiydi. Sağlık sigortası ve yaşlılık sigortasında halledilmemiş sorunlar olduğu ileri sürülmüştü. İşçilerin sigorta alanında yapılan son tadillerin dönem itibariyle ihtiyaca cevap vermesi için geliştirilmesi gerektiği öne sürülmüştü. Sağlık sigortasında özellikle meslek hastalıklarının işçilerde şikâyete sebebiyet verdiği ve bu yönde talepleri bulunduğunu göstermekteydi. Diğer bir istek noktası da kesilen primler ve vergiler hususunda düğümlenirken, bilhassa hükümetin vergi gelirinden bazı fedakârlıklar beklenmekteydi. İşçiler bu sorunlarının duyurulması adına düzenlenecek olan bu mitingin fayda sağlayacağını ummuşlardı.[953]

Miting için İstanbul'a gelen ilk işçi heyeti, Bandırma Yaprak Tütün İşçileri Sendikası ile Bakım ve Yardımcı İşçileri Sendikası temsilcileri olmuştu. Bandırma'dan sonra Kayseri, Zonguldak ve onları takiben de İzmir işçi kafilesi gelmişti. İşçiler kendilerine önceden ayrılmış otellerine yerleşmişlerdi. Bu mitinge kadın işçilerin büyük ilgi gösterdiği bilgileri gelirken, Tütün Bakım Evi ile Cibali Fabrikasında çalışan kadın işçiler bir grup halinde mitinge iştirak edeceklerdi. İşçiler, daha evvel ilan edilen yerlerde toplanacaklar ve beş koldan miting alanına ellerindeki dövizlerle geleceklerdi.[954] İstanbul'da yapılacak olan bu büyük mitingi başta hükümet olmak üzere, Ankara'daki bütün resmî makamlar yakından takip etmekteydi. Ayrıca Ankara'daki Büyükelçilikler bu miting için İstanbul'a müşahitlerini göndermişlerdi.[955]

31 Aralık 1961 günü İstanbul Saraçhanebaşı'ndaki mitinge 100 bin civarında işçi topluluğu katılmıştır. Özellikle sosyal adalet, grev hakkı ile kolektif iş akdi

[952] Bu karar, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yönetim Kurulu'nun 1 Aralık 1961 tarihindeki toplantısında alınmıştı. Adnan Mahiroğulları, **Osmanlı'dan Günümüze Türk Sendikacılık Tarihi (İşçi-İşveren-Memur Sendikacılığı)**, Güncellenmiş 2. Baskı, Sivas, Özlem Kitabevi, 2017, s. 175.
[953] **Son Havadis**, 31 Aralık 1961, s. 3.
[954] **Son Havadis**, 31 Aralık 1961, s. 1, 5.
[955] **Tercüman**, 31 Aralık 1961, s. 5.

üzerinde duran konuşmalar yapılmış ve ellerindeki bayraklar, flamalar ve az evvel zikredilen meselelerin yazılı olduğu dövizlerle slogan atan işçiler olaysız bir şekilde dağılmıştır. İşçilerin ellerindeki dövizlerde, *"Herkesin sahanında et kaynar işçinin sahanında dert kaynar"*, *"Maluliyet aylığı 120 ev kirası 150 lira"* gibi yaşam koşullarına karşı işçilerin maddi gelir açısından zayıf kaldıklarını dile getiren yazılar bulunması dikkat çekicidir.[956] Türkiye'nin dört bir tarafından gelen sendika mensubu binlerce işçinin katıldığı miting, olaysız bir şekilde sona ermişti. İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Refik Tulga, mitingin sonunda bir konuşma yaparak, işçilerin kanunsuz bir harekette bulunmamasından ve mitingi olaysız bir şekilde tamamlamalarından dolayı teşekkür etmişti.[957] Saraçhanebaşı mitingi, işçi hareketlerinin yükselişi ve işçilerin Türkiye'de belirleyicilik anlamında farklı bir konuma gelmeye başlaması açısından eşik niteliğindedir.[958]

5.1.3. İşçi Hareketlerinin Ülke Geneline Yayılması

Beş bine yakın Ankaralı şoför 2 Ocak'ta grev yapmışlar ve sessiz yürüyüş şeklinde başlayan gösterileri olaylı bir hale dönüşmüştü. Öyle ki, bu gösterilere katılmayan şoförlerin araçları olaylar sırasında hasar görmüştü. Bu olaylar bahis konusu harekete şoförlerin önemli bir kısmının dahil olduğunu ve katılım hususunun da son derece hassas bir noktaya geldiğini göstermektedir. Miting sırasında Ankaralı vatandaşlar vasıta sıkıntısı yaşarlarken trafik aksamış ve yaşanan olaylar sebebiyle durma noktasına gelen Ankara trafiği felce uğramıştı.[959] Ankara'daki taksi şoförlerinin grevi ertesi gün de devam etmiş, Belediye vatandaşların vasıta ihtiyacını karşılayabilmek için şehirlerarasında çalışan otobüslerden de faydalanmak suretiyle ücretsiz taşıma yapmak durumunda kalmıştı. Emniyet güçleri, greve devam etmek isteyen ve bu karara uymayan şoförlere baskı yapan yüze yakın şoförü gözaltına almış, haklarında soruşturma açmıştı. Ayrıca başta şoförler cemiyeti başkanı olmak üzere bütün idare heyeti de gözaltına alınmıştı. Ankara Belediyesi'nin şehirlerarası otobüslerden faydalanmaya devam etmesi ve halkı ücretsiz taşıması üzerine grevden

[956] **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1962, s. 1, 5.
[957] **Tercüman**, 1 Ocak 1962, s. 1.
[958] M. Hakan Koçak, "Salonlardan Meydanlara Doğru: 50'lerden 60'lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde", **Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar**, Haz. Y. Doğan Çetinkaya, Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 354.
[959] **Tercüman**, 3 Ocak 1962, s. 1.

vazgeçen şoförler grevin ikinci günü öğle saatlerinden itibaren eylemlerine son verip çalışmaya başlamışlardı.[960]

Türk-İş Konfederasyonu yönetim kurulu çalışmalarının ardından bir tebliğ yayınlamıştı. Tebliğde, Türk-İş yönetim kurulu toplantısında sendikacılığı dağınık vaziyetten kurtarmak adına sendika adedini asgari ve sendikalı sayısını azami hadde çıkarmaya karar verilmişti. Ayrıca, toplu sözleşme ve grev tasarıları gözden geçirilmiş, işçilerin yapacağı toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile mitinglerin Türk-İş tarafından organize edilmesini, 27 Mayıs darbesinden sonra işlerinden çıkarılan işçilerin eski işlerine iade edilmeleri için gayret sarf edilmesi kararlaştırılmıştı. Tebliğde son olarak, Türk işçisinin komünizme karşı olduğu, işçileri istismar etme hayallerinde olanların emellerine ulaşamayacağı, en büyük arzunun yurt kalkınması ve işçinin bunda üzerine düşeni yapması ile kendi hak ve menfaatlerini korumak olacağı vurgulanmıştı.[961]

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Temsilciler Meclisinin 16 Ocak 1962 günlü toplantısında hükümetten sosyal adaletin temin edilmesi talebinde bulunmuştur. Bahir Ersoy'un başkanlığındaki toplantıda söz alan konuşmacılar Gelir Vergisinin adil bir şekilde uygulanmadığını, yapılması düşünülen indirimlerin 1965 yılından önce 1962 yılında yapılması gerektiğini, bazı kömür havzalarında işçilerin bir saat mecburi olarak çalıştığını bu durumun fevkalade zamanda uygulandığını fakat devam edildiğini söyleyerek kaldırılmasını talep etmişlerdir. Tasarruf bonolarının bir banka sermayesinde kullanılmasını yanlış bularak ilga edilmesini istemişlerdir. Grev konusunda ise sınırlı grevi istemediklerini belirten işçi temsilcileri, grevin kanunla düzenlenmesini, basın mevzuuna benzeterek basının hür olması, gerekirse grev konusunda da işçilerin hür bırakılması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Gemi Adamları Sendikası Başkanı ise gemi işçilerinin haftanın her günü aralıksız çalıştırıldıklarını, dış hat gemilerinde çalışan işçilerin 12 saat aralıksız çalıştıklarını, bunların yanlış olduğunu ve Deniz İş Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Söz alan Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikası Genel Başkanı Ziya Hepbir sert bir konuşma yapmıştır. 27 Mayıs darbesi sonrasında 25-30 bin işçinin siyasi görüşleri sebebiyle işten çıkarıldıklarını

[960] **Tercüman**, 4 Ocak 1962, s. 1, 5.
[961] **Tercüman**, 15 Ocak 1962, s. 1, 5.

fakat yeni hükümet kurulmasına rağmen bu işçiler için herhangi bir girişimin olmadığını dile getirmiştir. Cemal Gürsel'e kadar gittiklerini, adaletsizliklerin düzeltileceğine dair söz verdiğini fakat 1962 yılının Ocak ayı gelmesine rağmen sorunların çözümüne dair somut bir şey göremediklerini ifade etmiştir. Açıkta kalan işçilerin evlerine ekmek götüremediklerini ve bu yüzden kendilerinin rahat yemek yiyemediklerini belirten Hepbir, sosyal adaletin temin edilmesini hükümetten ve İnönü'den talep etmiştir.[962]

Bütçe Karma Komisyonunun 18 Ocak'taki toplantısında grev, toplu sözleşme kanunu ve sendika kanunu gündeme gelmiş, Çalışma Bakanlığından grev, toplu sözleşme ve sendika kanunlarının çıkarılması talep edilmişti.[963] Türk-İş Temsilciler Meclisi toplantısında işçilere hitap eden Başbakan İnönü, toplu sözleşme ve grev hakkının Anayasaya girmesine yardım ettiklerini ve şimdi de gerçekleştirmek istediklerini açıklamıştı.[964]

Çalışma Meclisinde, işçi ve işveren temsilcilerinin sert tartışmalarından sonra grev ve lokavtın esasları tespit edilmişti. Buna göre aşağıdaki hallerde grev ve lokavt yapılamayacaktı:

1-Genel veya kısmî seferberlik halleri ve olağanüstü halleri düzenleyen kanunda grev ve lokavt yapılmayacağı yazılı bulunan durumlarda, sıkıyönetim ilân edilen bölgelerde,

2-Hastane, klinik, sanatoryum, dispanser, eczane gibi sağlıkla ilgili kurum ve iş yerlerinde,

3-Can ve mal kurtarma işlerinde,

4-Su, elektrik üretim ve dağıtım işlerinde, Devlet tarafından işletilen madenlerde (kömür madenleri hariç) grev ve lokavt yapılmaması belirlenmişti.[965]

Buna göre, Milli Savunma Bakanlığının idare ve denetlemesi altında bulunan, sağlıkla ilgili olan ve hususi kanunla kurulmuş olan müesseseler tarafından yürütülen işyerlerinde grev yasak edilmişti.[966]

---

[962] **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1962, s. 1, 5.
[963] **Son Havadis**, 19 Ocak 1962, s. 1.
[964] **Akşam**, 21 Ocak 1961, s. 1.
[965] **Akşam**, 29 Ocak 1962, s. 1.
[966] **Tercüman**, 29 Ocak 1962, s. 1.

5.1.4. Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı

Anayasa'da grev hakkı bulunmaktayken, bu hak tamamen mutlak durumda değildi. Dolayısıyla kanuni bir düzenleme gerekmekteydi. Hükümet bu düzenlemeyi yapmak için müzakereler gerçekleştirirken, işçi temsilcileri mutlak grev hakkı istemekteydiler. Ancak bu konuda işçi ile işveren arasında dengeli bir durumun sağlanması gerekliydi. İşçisiz işyeri olamayacağı gibi işverenin olmadığı bir işyeri de doğal olarak olamayacaktı. İşçi temsilcileri grev sınırlamalarının geniş tutulduğu noktasında eleştirilerde bulunmuşlardı. Ama bu eleştiriler karşısında yer alanların savunduğu ve Kadircan Kaflı'nın da kaleme aldığı argümana göre bu tahditler, milli savunma, can ve malın kurtarılmasını temin eden kuruluşlar ve ulaştırma gibi temel ve vazgeçilmez hususlar üzerinde toplanmasının, yaşamın kesintiye uğramadan devamı ve vatandaşların ihtiyaçların karşılanması noktasında düğümlenmesine bağlı olduğu için doğru bulunmuştu.[967]

İşçilerin haklarını savunanlar, grev ve toplu sözleşmeyi bir emniyet kemeri gibi görmekteydiler. Bu görüşe göre, toplu sözleşme sağlam esaslara dayandığı takdirde, işçi sık sık grev hakkına başvurmayabilirdi. Dolayısıyla uzun ve haksız grevlerin kamuoyunda bıraktığı olumsuz tesirlerden, milli servetin zarar görmesinden ve işçinin yarardan çok zarar görmesinden uzak durulabilirdi. Ancak bu görüşe göre grev hakkı işçi için kurtarıcı vasfında yine varlığını bir köşede sürdürmeliydi.[968]

Çalışma Bakanlığı, Bakanlıkların ve diğer işçi teşekküllerinin görüşünü aldıktan sonra hazırladığı toplu sözleşme, grev ve lokavt kanun tasarılarını 10 Mayıs 1962'de Başbakanlığa sevk etmişti.[969]

5.1.4.1. Sendikaların Rolü

Zonguldak Maden İşçileri Sendikasının 24 Mayıs 1962 tarihli kongresinde bulunan işçi liderleri ülkenin iktisadi açıdan gidişatını ve bakanları şiddetle eleştirmişlerdi. Delegelerin tıklım tıklım doldurduğu kongre salonunda Vali ve Kömür İşletmeleri Umum Müdürü ilk defa katıldıkları kongrede, faaliyet raporunun tenkitlerinden sonra işçi liderlerine söz verilmişti. Konuşmalarda alınan ücretlerin alın terinin karşılığı olmadığı, sendikacılık zihniyetinde bir reforma gidilerek

[967] Kadircan Kaflı, "Grev Hakkı…", **Tercüman**, 30 Ocak 1962, s. 3.
[968] Ahmet Kabaklı, "Toplu Sözleşme ve Grev", **Tercüman**, 3 Nisan 1962, s. 2.
[969] **Tercüman**, 11 Mayıs 1962, s. 1.

profesyonel sendikacılığa geçiş yapılması gerektiği, hükümetlerin vaatlerinin arkasında durmadıkları yönünde görüşler ön plana çıkmıştır. Türk-İş Konfederasyonu idare heyeti üyesi İsmail Topkar işsizlik konusunda uzun bir konuşma yapmış, daha önce politikacıları uyardıklarını, içinde bulunulan tutumun memleketi iktisadî çöküntüye götürdüğünü, hükümetten derhal işsizliğe çare bulmalarını talep etmiştir. Yine konfederasyon idare heyetinden Ahmet Çehreli, henüz grev hakkı verilmediği için sendikacılığın hürriyete kavuşmadığını ileri sürerek konuşmayacağını iletmiştir.[970]

Daha önceden Karadeniz Ereğlisi'nde yapılacağı ilan edilen ve hükümetin bazı vaatlerde bulunmasının ardından vazgeçilen büyük işçi mitinginin, hükümetin vaatleri yerine getirmediği gerekçesiyle 12 Ağustos'ta Ereğli'de yapılmasına karar verilmişti. Bununla ilgili olarak bir tebliğ yayınlayan Yapı-İş Konfederasyonu Hükümeti ve Çalışma Bakanını şiddetle eleştirmişti.[971]

Türk-İş Konfederasyonunun onuncu kuruluş yıldönümü nedeniyle, Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikası Genel Başkanı Ziya Hepbir bir basın toplantısı düzenlemiş ve sosyal adaletin temin edilmesinin kalkınmadan önce gelmesinin önemi üzerinde durmuştu. Hepbir, memlekette 6 lira yevmiye ile çalışan ve mağara hayatı yaşayan işçilerin bulunduğunu belirterek hükümeti sosyal adalet kavramını bilmemekle itham etmişti. Yeni İş Kanunu tasarısında aksayan ve işçi aleyhinde olan pek çok hususun var olduğunu ve bu kanunun çıkmaması için sendikaların ellerinden gelen gayreti göstereceklerini söyleyen sendika başkanı, Mecliste temsil edilemeyen işçilerin haklarını savunmak adına Meclis dışında girişimlerin olmasının şart olduğunu, İnönü'nün sosyal adaleti getireceğine dair söylemlerine inanmadıklarını ileri sürmüştü.[972]

Türk işçisinin hak ve hürriyetlerinin sağlanmasını esas alan grev ve toplu sözleşme, iş kanunu ve sosyal sigortalar kanunu gibi tasarıların hazırlandığı ve Eylül başında Meclise sevk edilmek üzere olduğu bir devrede bazı işçi liderlerinin hükümete karşı dozu gittikçe artan bir hücuma geçmeleri, hükümete yakın çevrelerde dikkatle takip edilmekteydi. Bazı bakanlar bir kısım işçi liderlerinin hareketleri ile

[970] **Akşam**, 25 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[971] **Son Havadis**, 29 Temmuz 1962, s. 1, 5.
[972] **Akşam**, 31 Temmuz 1962, s. 1.

beyanları arasında büyük çelişkiler bulunduğunu, olayların kamuoyuna doğru aksettirilmediğini iddia etmişler, bu gibi hareketlerin halk nezdinde işçiler aleyhinde tepki uyandıracağından endişe etmişlerdi. Bakanların ifadesine göre, 1 Temmuz'da Ereğli'de yapılması kararlaştırılan mitingden Çalışma Bakanlığının hiçbir surette haberi olmamış, ancak gayri resmi olarak duyulan bir haber Türk-İş temsilcilerinden biri tarafından haberleri olmadığı ve desteklemedikleri şeklinde bir cevapla Bakanlığa bildirilmişti. Ancak ertesi gün aynı Türk-İş temsilcisinin imzasıyla mitingin desteklendiğini açıklayan bir bildiri yayınlanmış, fakat sonra yine Türk-İş'ten bir grup Ereğli'ye giderek mitingi durdurmuştu. Bu konuda hükümetten ya da Çalışma Bakanlığından herhangi bir söz alınmış değildi. Böyle bir hareketin ortaya çıkmış olması söz konusu hareketin hükümete muhalif çevreler tarafından desteklendiği izlenimini uyandırmaktadır.

Beş yıllık kalkınma planının işçi teşekküllerince tetkiki meselesinde de aynı olaylar cereyan etmiş, 17 Temmuz'da Sanayi Bakanı planın bütün işçi ve esnaf teşekküllerine de dağıtılacağını basın toplantısında açıklamış, Çalışma Bakanlığı ayrıca Türk-İş'e ve İstanbul Bölge temsilciliğine telefonla bunu teyit etmişti. Türk-İş temsilcileri buna teşekkürlerini bildirdiklerinin ertesi günü Başbakan'a hitaben ağır bir dille yazdıkları mektupta kendilerine planın neden verilmeyeceğini sormuşlardı.[973]

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun kuruluşunun onuncu yıl dönümü münasebetiyle işçiler Gaziantep'te sessiz ve kalabalık bir yürüyüş düzenlemişlerdi. İşçiler, bu yürüyüşü artan işsizlik sebebiyle düzenlediklerini belirtmişlerdi.[974]

Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, Türk İş'in kuruluşunun onuncu yıldönümü dolayısıyla düzenlenen törende bir konuşma yaparak işçi sendikalarının gelişme safhasından bahsettikten sonra yeni hazırlanan kanunlarla, devlet içerisinde geniş haklar tanınmış sorumlu bir teşekkül olarak itibar yeri verilen Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun, muhtelif tahrik ve akımlara karşı, devleti korumakta, hükümet kadar ödevli olduğunu belirterek sorumluluk hatırlatmasında

[973] **Akşam**, 31 Temmuz 1962, s. 5.
[974] **Akşam**, 1 Ağustos 1962, s. 3.

bulunmuştu.[975] Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy ise aynı törendeki konuşmasında Türk sendikalarının yabancı ideolojiyi reddettiklerini, en iyi patron olarak devleti gördüklerini ve sendikacıların vatanperver insan olduklarını, amaçlarının Türkiye'nin geri kalmış memleketler arasından sıyrılmasında fayda sağlamak olduğunu, kalkınacak bir Türkiye için üzerlerine düşen görevi yapmaya hazır olduklarını öne sürmüştü.[976]

Ereğli Demir ve Çelik Sanayi tesislerinin yapımında çalışan işçilerin baskıya uğradığı iddiasıyla yapılan ve Yapı İşçileri Federasyonunun düzenlediği miting, iki bin işçi ve 130 sendika başkanının katılımıyla gerçekleştirilmişti. Başta Ankara ve İstanbul olmak üzere çeşitli illerden gelen sendikacılar otellerde yer bulamadıklarından, çoğu geldikleri araçlarda geceyi geçirmiş, bir kısmı da mezarlıkta yatmışlardı. Miting dolayısıyla hükümet tarafından tedbirler alınmış, kolluk güçleri takviye edilmişti. Federasyon Başkanı Tahir Öztürk, işçinin çektiği ıstırap ve sefaletin artık bitmesi gerektiğini ifade etmiş, okula giden işçi çocukları ile patronların çocukları arasındaki giyim farkına dikkat çekerek işçilerin ekonomik olarak zor durumda olduklarını izah etmeye çalışmıştır. Ziya Hepbir de İnönü'ye hitap ettiğini belirterek işçilerin 15 yıllık kalkınma planının tatbik edilmesini bekleyecek tahammülleri olmadığını vurgulamıştı. Ellerinde *"Sosyal adalet istiyoruz", "Ekmeğimiz var, yemeğimiz yok", "Milletvekili ödeneği 5600, işçi ücreti 175 lira"* ibareli dövizlerle hükümet meydanını dolduran işçiler, liderleri büyük bir heyecanla alkışlamış, Konfederasyon Genel Sekreteri Ali Halil Tunç'un konuşmasından sonra dövizleri Atatürk büstüne bırakarak mitinge son verilmişti. Miting boyunca hadise olmamış, işçiler önceden verdikleri yürüyüş kararından vazgeçerek dağılmışlardı. Mitinge, kalabalık heyetler halinde, İstanbul'dan 63 sendika, dört federasyon, Ankara'dan 24 sendika, dört federasyon, Eskişehir'den sekiz, Bursa'dan beş, İzmir'den yedi, Adana'dan üç, İzmit'ten altı sendikanın temsilcileri katılmışlardır.[977]

Bakanlar Kurulu 24 Ağustos'taki toplantısında grev, lokavt ve toplu sözleşme kanun tasarısını kabul etmiş ve bu tasarıyı Meclisten çıkartılması için

[975] **Akşam**, 1 Ağustos 1962, s. 5.
[976] **Tercüman**, 1 Ağustos 1962, s. 5.
[977] **Akşam**, 13 Ağustos 1962, s.1, 5.

yönlendirmişti.[978] İşçilerin talepleri ciddiye alınarak yaklaşık olarak dört aylık bir süreç sonucunda 16 Eylül 1962'de Türkiye'deki tüm işçileri ilgilendiren ve onların iş hayatına yön verecek, toplu sözleşme, grev ve lokavt kanun tasarısı hükümet tarafından son şekli verilerek Meclise sevk edildi.

5.1.4.2. Tasarının Esasları

Grev ve lokavtın yapılabileceği yerleri sınırlandıran; iş hayatındaki düzensizliklerin ve çekişmelerin önüne geçmeyi hedefleyen kanun tasarısının esasları aşağıdaki gibiydi:

> *"1-Toplu sözleşme ile bağlı bulunan işverenlerle işçiler arasındaki iş bağıtlarının, toplu sözleşmenin emredici hükümlerine aykırı şartları batıl olacaktır. Ferdi işverenlerle, işçiler arasındaki ferdi iş bağıtlarının batıl şartlarının yerini toplu sözleşme şartları alacaktır, toplu sözleşmede aksi belirtilmedikçe iş bağıtlarının işçiler lehine olan hükümleri muteber addedilecektir.*
>
> *2-Süresi belirli toplu sözleşme bir yıldan az, üç yıldan fazla olamayacaktır.*
>
> *3-Bağıtları sendikaların feshi veya infisahı veya faaliyetten alıkonmuş olması, toplu sözleşmenin infisahını gerektirmeyecektir.*
>
> *4-Toplu sözleşmeyi, işçilerin çoğunluğunu temsil eden sendika yapacaktır.*
>
> *5-Grev ve lokavtın tatbik edilemeyeceği haller şunlardır:*
>
> *A) Genel ve kısmî seferberlikte,*
>
> *B) Hastane, klinik, sanatoryum, dispanser, eczane (İlâç Yapan işyerleri hariç) gibi sağlık ile ilgili işyerlerinde,*
>
> *C) Can ve mal kurtarma işlerinde,*
>
> *D) Su, elektrik, havagazı istihsal ve dağıtma işlerinde,*
>
> *E) Seyir halindeki gemilerde,*
>
> *F) Toplu sözleşme süresi içinde,*
>
> *G) Millî savunma işlerinde, ücret ve iş şartlarının piyasada benzeri işyerine nazaran işçi aleyhine olduğu hallerde,*
>
> *6-Başlanmış veya beklenen lokavtın memleket güvenliğini ve sağlığını bozacağı hususu yüksek hakem kurulu ve Bakanlar Kurulunda tezekkür edildikten sonra, bunların en fazla üç ay tehiri mümkün olacaktır.*
>
> *7-Greve, toplu sözleşmede taraf olma yetkisi bulunan sendika karar verebilecektir.*
>
> *8-Uzlaşmaya varılmadığını gösteren tutanağı, aldığı tarihten itibaren 7 iş günü içinde sendika, karşı tarafa greve başlayacağını yazılı olarak bildirecektir. Bildirim gününden itibaren 7 gün geçmedikçe ve bu 7 günlük sürenin bitiminden başlayarak 7 gün geçtikten sonra, grev yapılmayacaktır. Lokavt için de aynı süreler kabul edilmiştir.*

[978] **Tercüman**, 25 Ağustos 1962, s. 1.

9-Grev ve lokavt durumunda işçiler iş yerinden ayrılmaya mecburdurlar.

10-İstihsal ve satışa matuf olmamak kaydı ile iş yerinde niteliği bakımından sürekli olmasında teknik zaruret bulunan işlerde faaliyetin sürekliliğini ve iş yerinin güvenliğini, makine ve döşemelerinin, gereçlerinin, ham madde, yapılı ve yarı yapılı maddelerin bozulmamasını sağlayacak sayıda işçi, greve katılmayacaktır.

11-Sözleşmede grev ve lokavt hakkını kısıtlayan hükümlere itibar olunmayacaktır.

12-Grev ve lokavt süresince, işveren, greve katılmış veya lokavta uğramış işçilerin yerine başka işçi alamayacak ve bu işçiler de başka iş yerlerinde çalışamayacaktır.

13-Kanuna aykırı lokavt halinde işveren, işçilerin ücret ve menfaatlerini, iş karşılığı olmaksızın ödeyecek, kanuna aykırı grev hallerinde, işverenin zararını sendika ödeyecektir. Kasıtlı lokavt halinde ayrıca tazminat verilecektir.

14-Kanuna aykırı grev halinde sendika yöneticilerinin her biri için 100 lira para cezası, tekerrür halinde bir aydan 6 aya kadar hapis cezası verilecektir. Lokavtta para cezası 500 liraya çıkarılmış, hapis aynı kalmıştır.

15-Grev halinde iş yerinden ayrılmayan veya greve katılmamaya mecbur olan işçilerden, bu mecburiyete uymayanlar hakkında bir aydan az olmamak üzere hafif hapis cezası hükmolunacaktır."[979]

Söz konusu yasada grev ve lokavt hususunun ayrıntılı bir şekilde ele alınması, sosyal politika için son derece ehemmiyetli olan bu iki konu üzerine sendikaların deneyimlerinin olmaması ve bu hususların toplumu ilgilendiren birçok önemli tarafının bulunması ile alakalıydı.[980]

Beşeri Münasebetler seminerinde konuşma yapan Çalışma Bakanı Ecevit, yakında çıkacak olan grev kanununa değinmişti. Genel olarak bu kanunun işçiye sağlayacağı faydalar üzerinde duran Bakan, kanunun kötü olarak kullanılmasından kaygılanan bazı kimseler olduğunu belirterek, kanunun bazı işletmeleri gerçekten yıkabileceğini, ancak akıllıca davranan işletmelerin kanun karşısında güçlenebileceğine dikkat çekmiştir. Ayrıca, iş kanununda yapılacak olan bazı değişiklikler ile işçi ücretleri arasındaki farkların ortadan kaldırılmasının planlandığı belirten Ecevit, böylelikle rekabetin farklı yönlere çevrilebileceğini bildirmişti.[981]

[979] **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1962, s. 1, 5.
[980] Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 173.
[981] **Akşam**, 27 Kasım 1962, s. 1, 5.

İşçi meseleleri ile ilgili kanunları tetkik etmek üzere kurulan komisyon, grev, lokavt ve toplu sözleşme kanunu tasarısının ilgili maddelerini 27 Aralık 1962'de kabul etmişti.[982] Grev, lokavt ve toplu sözleşme hakları ile ilgili bütün maddeler kanun tasarısının kabul edilen kısmına dahildi.

Anayasa Mahkemesi, iş kanununun grevi yasak eden maddesi için iptal kararı almıştır. Böylelikle grevi yasak eden hüküm kaldırılmış oluyordu.[983] Türkiye işçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanı 320 sendika başkanı ile yapılan danışma toplantısından sonra, *"Grev hakkı, Türk İşçisinin nazarında yıkıcı bir vasıta değil, bilâkis iktisadî kalkınmada bir faktör, emeğin istismarını önleyici ve millî istihsalimizin artışını temin edecek bir yol olarak düşünülmektedir…"* demiştir. Konfederasyon Başkanı Seyfi Demirsoy ile Genel Sekreter Halil Tunç, düzenledikleri basın toplantısında, Millet Meclisinde başlayacak olan Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanun tasarılarının görüşülmesi esnasında sendikaların takip edecekleri hareket tarzını açıklamışlar; işçilerin haklarının eksiksiz olarak temin edilebilmesi için meşru yollardan her türlü mücadeleyi vereceklerini vurgulamışlardı.[984]

5.1.4.3. Meclis Müzakereleri ve Tasarının Kabulü

Mecliste müzakerelerine başlanan Sendikalar Kanunu tasarısı üzerinde AP Grubu adına konuşan İzmir Milletvekili Saim Kaygan, tasarının güçlü bir sendika teşkilatlanmasından çekinen ve bunu sıfırlatmak isteyen bir zihniyeti yansıttığını ileri sürmüştü. Kaygan, kuvvetli bir sendikacılığın denge unsuru olacağına kanaat getiriliyorsa, sendikacılığın güçlenmesini engelleyecek hususların tasarıdan çıkarılması gerektiğini belirtmişti.[985]

Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı üzerine Millet Meclisinde yapılan müzakerede YTP Grubu adına söz alan Orhan Apaydın, toplu sözleşme sistemini esas itibariyle sendikaların iktisadi fonksiyonlarını ifa eden bir mekanizma olarak görmüştü. Apaydın, kolektif pazarlığın olmadığı bir sanayi idare sisteminin otoriter bir sistem olacağını, işverenin gerçekten adilane hareket etse dahi sanayideki diktatörlüğün demokrasinin zıddını teşkil edeceğini belirtmişti. Buna bağlı olarak

[982] **Tercüman**, 28 Aralık 1962, s. 1, 5.
[983] **Akşam**, 8 Mart 1963, s. 1.
[984] **Akşam**, 10 Nisan 1963, s. 1.
[985] **Son Havadis**, 11 Nisan 1963, s. 1.

nasıl ki siyasi hayatta vatandaşlar kendi kaderlerini kendileri tayin edebiliyorsa işçilerin de tabi olacakları şartların hiç olmazsa bir kısmını tayin etmede söz sahibi olmaları beklenmişti. Dolayısıyla iyi işleyen bir kolektif pazarlık sistemi demokratik toplumların temel unsurlarından biri olarak addedilmekteydi. İngiltere, Amerika, Almanya, Fransa, İsviçre gibi sanayileri gelişmiş devletlerin de işçi ile işveren arasındaki müzakere sistemi kolektif düzene dayanmaktaydı. Apaydın, bunların yanında ücretlerde normal bir seyir temin etmek kaydıyla millî gelirin artışından bütün toplumun sosyal adalet dengesinde faydalanmasında etkin bir unsur olarak belirttiği toplu sözleşme sistemini, verimliliğin ve buna bağlı olarak ülkenin kalkınmasının sağlanmasında çok önemli olduğunu ifade etmişti. Ayrıca sosyal bakımdan da çalışanlar arasında sulh ve sükûnun temin edilmesinde toplu sözleşmenin bir dayanak olması beklenmişti. Ancak grev hakkı tanınmadıkça, toplu sözleşmenin bahsedilen işlevlerini yerine getiremeyeceği ileri sürülmüş, böylelikle toplu sözleşme ile birlikte grev hakkının aynı tasarı içerisinde yer aldığı belirtilmişti.[986]

Millet Meclisi Sendikalar Kanunu Tasarısının görüşmesini tamamlamış, Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Tasarısını ele almıştır. Sendikalar Kanunu için komisyona havale edilen bir maddesi hariç, görüşmeler sona ermişti. Tasarının cezai müeyyideleriyle ilgili maddesindeki cezalar ağır görülmüş, bu madde komisyona iade edilmişti. Müteakiben Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt tasarısına geçilmiş, ilk konuşmayı YTP Grubu adına Burhan Apaydın yaparak hükümet tasarısının, grevi, Anayasa'daki tarifine uygun şekilde ifade etmediğini ileri sürmüştü. Apaydın basın mesleğinde çalışmakta olan fikir işçilerinin grevine, kol işçilerinin katılmamaları halinde grevin iyi sonuç vermeyeceğini iddia etmişti. Bu arada fikir işçileri ile beraber kol işçilerinin de grevler yaptığını bazı ülkelerden örnekler vererek açıklamıştı.[987]

Meclis Sendikalar Kanununu kabulden sonra toplu sözleşme, grev ve lokavt kanunları tasarısını görüşmeye devam etmişti. AP Grubu adına konuşan İzmir Milletvekili Saim Kaygan, sabırla bekleyen Türk işçisinin şuurlu davranışını değerlendirmek zorunda olduklarını, bu hakların diğer ülkelerde daha farklı bir

[986] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 1, Birleşim: 74, 17.04.1963, s. 369, 370.
[987] **Akşam**, 18 Nisan 1963, s. 1.

şekilde kanlı mücadelelere dahi sahne olduğunu belirtmişti. CKMP sözcüsü Cevat Odyakmaz, grev ve lokavtı bir harp ilânına benzetmiş, sendikaların olur olmaz zamanlarda greve başvurmaması gerektiğini, sendika liderlerinin bilgili ve vatanperver kişiler olması gerektiğinin üzerinde durmuş, işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin her iki taraf açısından adaletli ve dengeli bir şekilde olması inancını taşıdığını dile getirmişti. CHP'li Mehmet Sağlam da zor ve tehlikeli bir süreç olsa da bu hakkın teslim edilmesinin lüzumlu olduğunu, aksi halde devletin itibarının sarsılabileceğini ifade etmişti. MP Grubu adına konuşan Kâmil İnan, grevin ihtiyaca uygun olarak memleket menfaatine kullanılmasını temenni ederek hayırlı olmasını dilemiştir.[988]

Türk çalışma hayatına yeni bir düzen getiren "Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu" 24 Ağustos 1963 günü yürürlüğe girdi. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Genel Başkanı Seyfi Demirsoy yaptığı açıklamada Anayasanın tanıdığı hak içinde yürürlüğe giren kanunun işveren ve işçiler açısından yararlı olacağına, her iki tarafı için de müzakerelerin ciddiyet ve sükûnet içinde tamamlanıp mutlu bir sonuca ulaşılmasını istediklerini, kanun ile tanınan bu haklar neticesinde grev ve lokavta gitmeden anlaşmaların sağlanmasını dilediklerini belirtmiştir. Demirsoy, böylelikle işverenler ve işçiler açısından huzurun temin edilmesinin mümkün olabileceğini ifade etmiştir.[989]

5.1.5. Grevlerin Başlaması

İşçilere toplu hareket etme hakkını tanıyan kanunun kabul edilmesinden sonra ilk hukuki grev Bursa'da yaşanmıştır. İstedikleri ücret artışına kavuşamadıkları için greve başlayan 222 Belediye Otobüs İşletmesi personeli haklarını alma yönünde adımlar atarken, öte yandan İşletme Müdürü Selâhattin Özdoğan, grevin uzun sürmesinin kendileri için iyi olduğunu zira Bursa Belediyesi Otobüs İşletmesinin günde 1000 lira zarar ettiğini belirtmiştir. Halkın mağdur edilmemesi adına 100'den fazla otobüs derhal sefere konmuştur.

Belediye yetkilileri ile toplu sözleşme masasında anlaşmaya varamayan Bursa Motorlu Taşıt İşçileri Sendikası yöneticileri 7 Kasım sabahı greve başlama kararı alınca işçiler toplu halde işlerini bırakmışlardır. Duruma çare bulmak adına sendika

[988] **Tercüman**, 19 Nisan 1963, s. 1, 5.
[989] **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1963, s. 1.

yöneticileri ve Belediye ilgilileri yeniden masaya oturmuşlar fakat gece geç saatlere kadar devam eden görüşmeler neticesinde olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Yüzde 25 oranında bir zam isteyen işçiler günde net olarak 9,00-19,40 arasında ücret almaktaydılar. İstanbul'a baktığımızda ise bu ücretler 11,76-31,68 arasında değişmekteydi. Buna göre kıdemli bir belediye otobüsü şoförünün eline İstanbul'da yaklaşık olarak ayda 800 lira geçerken, Bursa'da aynı durumdaki bir personel ancak ayda 400 lira kadar kazanabiliyordu. Söz konusu durum karşısında halkın da desteğini alan belediye personeli lehine olumlu bir ortam meydana gelmişti.[990] Belediye yetkilileri ile sendika yöneticileri grevin ikinci gününde de toplu sözleşme masasına oturarak müzakereleri devam ettirmişlerdir. İşveren temsilcisi olarak toplantıya katılan Vali Yardımcısı Suat Ethemoğlu ile Belediye Başkan Yardımcısı Nejat Özer, işçi haklarının tanınması yolunda iyi niyetli olduklarını ortaya koyarak sendika tarafından öne sürülen birçok makul teklifi kabul etmişlerdir. Ancak işletmenin yılda 321 bin lira zarar etmesi nedeniyle ücretlerin arttırılması hususunda bir karara varılamamıştır. Bunun dışında işletmeye sadece sendika kanalı ile işçi alınması konusunda da anlaşılamamıştır.[991]

Lastik-İş Sendikası 11 Kasım sabahından itibaren Topkapı'daki Trio Lastik Fabrikasında grev ilan etmişti. Bu grev, ilgili kanunun yürürlüğe girmesinden sonra İstanbul'daki ilk, Türkiye'de de ikinci hukuki grev hareketidir. İşverenin defalarca toplu sözleşme masasına oturması için davet edilmesine rağmen bu teklife yanaşmaması üzerine ilân edilen greve iş yerinde çalışan 67 işçiden 29'u katılmış, ancak bu katılanların da üretim için son derece kilit ve kalifiye elemanlar olması hasebiyle fabrikadaki faaliyet tamamen durmuştur. Bunun üzerine işveren işlerin aksamaması adına dışarıdan işçi çalıştırmaya girişmişse de sendikacıların bunun kanunun ilgili maddesine aykırı olduğunu belirterek engel olması ile fabrika önünde birtakım münakaşalar yaşanmıştır.

Usulüne uygun olarak fabrikayı terk eden, grev yapan işçiler, fabrika önünde bir süre gösteri yapmışlardır. Ellerinde işverenin toplu sözleşme talebini kabul etmediği, düşük ücretle işçi çalıştırdığı gibi dövizler bulunan işçiler ile yapılan görüşmelerden de anlaşıldığı kadarıyla işçilerin ağır şartlar altında çalıştırıldıkları,

[990] **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1963, s. 1, 7.
[991] **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1963, s. 1, 7.

buna rağmen düşük ücret aldıkları, fazla mesai ücretlerinin ödenmediği, sendikanın ilan ettiği greve kendi rızaları ile katıldıkları anlaşılmaktadır.

Bu grevin dışında Topkapı'daki Samurkaş Madeni Eşya Fabrikasında çalışan 180 işçi haftalık ücretlerini zamanında alamadıklarından oturma grevi başlatmışlar ancak işverenin ödeme yapması ile grev sona erdirilmiştir.[992]

Trio Lastik Fabrikasında başlayan ve devam etmekte olan grevin işverenin işçilerin isteklerini yerine getirmesine rağmen sendikanın sürdürülmesinde ısrar etmesi üzerine sendika başkanı ve temsilcisi için kovuşturma açıldığı anlaşılmıştı. Lâstik-İş Sendikası Başkanı Rıza Kuas ile Sendika temsilcilerinden Celâl Beyaz hakkında 9. Sulh Ceza Mahkemesi tarafından tevkif kararı çıkarılmış, her ikisi de Sultanahmet Cezaevine gönderilmişlerdir. Tevkif edilen Kuas ve Beyaz tevkif sebeplerini bilmediklerini beyan etmişler ve bütün sürecin hukuki olduğunu, işverenin toplu iş sözleşmeleri için müzakereye yanaşmaması üzerine grev yapıldığını ifade etmişlerdir. Lâstik fabrikasında grev devam ederken tutuklu bulunan Sendika Başkanı ve temsilcisi için tevkif kararına itiraz etmişlerdir. Öğrenildiğine göre Sendika Başkanı Rıza Kuas ile temsilci Celâl Beyaz Türkiye İşçi Partisi üyesiydi.

Bunun yanı sıra Zeytinburnu'nda bulunan Bozkurt Mensucat Fabrikasında sendika ve işveren arasında toplu sözleşme görüşmelerinin çıkmaza girmesi üzerine yaklaşık 300 işçi işlerini bırakmış ve grev kararı alınmıştır. 1030 kişinin üç vardiya halinde çalıştığı fabrikada faaliyet aksamıştır. Gerekli formalitelerin yerine getirilememesi nedeniyle bu grev hareketinin usulsüz olduğu iddia edilmişti.[993] Bozkurt Mensucat Fabrikasında başlayan grev 14 Kasım günü de devam etmiştir. Gece vardiyasında çalıştığı belirtilen 300 işçiye diğer vardiyada çalışan işçiler de katılınca grev fabrikada yaygın hale gelmiş, böylelikle faaliyet tamamen durmuştur. Türk-İş Birinci Bölge Temsilcisi İsmail Topkar, söz konusu grevde uzlaşma, hakem tayini, grev için oylama yapılması gibi formalitelere riayet edilmediği ve hukuki olarak beklenmesi gereken 6 günlük süre geçmediği için desteklemeyeceklerini belirtmiş, kanun dışı olarak nitelendirilen bu grev hakkında işçiler ile görüşerek onların bu olayı sonlandırmalarını talep ettiyse de başarılı olamamıştır. Topkar,

[992] **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1963, s. 1, 7.
[993] **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1963, s. 1, 7.

Bursa Belediyesi Otobüs İşletmeleri Personeli ile Trio Lastik Fabrikası işçilerinin giriştikleri grev hareketini kanuni buldukları için destekliklerini fakat Bozkurt Mensucat Fabrikası işçilerine yardım edilmeyeceğini ifade etmiştir.[994] Zeytinburnu Savcılığı, Bozkurt mensucat fabrikasındaki grevle ilgili olarak kovuşturma açmıştı. Grev yapan işçilerin ifadeleri alınmış, sendika idarecileri grevi tasvip etmediklerini ve bir karar almadıklarını açıklamışlardı.[995] Burada görüldüğü üzere sendikadan bağımsız bir şekilde greve katılan işçiler bulunması Türkiye'de sendika kültürünün o yıllarda tam olarak oturmadığını göstermektedir.

İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı, grev ve lokavt ile alakalı olarak 14 Kasım'da bir bildiri yayınladı. Bildiriye göre, grev ve lokavtın izne tabi tutulduğu, grev ve lokavta karar verenlere, katılanlara, devam edenlere, bunun propagandasını yapanlara 6 aydan az olmamak üzere hapis cezası ve 500 liradan da az olmamak kaydıyla para cezası verileceği beyan edilmiştir.[996]

Grev ve toplu sözleşme yasasının yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'de en fazla kazanç getiren işlerden birisinin hakem ve aracılık müessesesi olduğu sendikalarca Çalışma Bakanlığına şikâyet edilmiştir. Buna göre işçi ve işveren teşekküllerinin toplu sözleşmeleri konusunda yapılan müzakerelerde anlaşma sağlanamaz ise anlaşmazlığa neden olan konular hakem kurulu ve aracılara intikal etmekteydi. Ancak sendikalar ve mahkemeler tarafından belirlenen aracılar maksimum bir hafta sürecek mesaileri karşılığında çok yüksek bedel istemekteydiler. Birden çok örneğin mevcut olduğu durumda; Türkiye Lastik-İş Sendikasının Türkiye Lâstik İşverenleri Sendikası ile yaptığı toplu iş sözleşmesinin hakem kuruluna intikal eden safhasında işçi ve işveren sendikaları üç aracıya beşer bin lira yani toplamda on beş bin lira gibi yüksek bir ücret ödemişlerdi. Türkiye Liman Dok ve Gemi Sanayii İşçileri Sendikası ve Denizcilik Bankası ile yaptığı toplu iş sözleşmesi hakem kuruluna intikal etmiş ve aracıya 12 bin lira ödenmiştir. Türkiye Çimento ve Seramik İşçileri Sendikasının Timlo İnşaat Şirketi ile Soley Boley İnşaat Şirketi arasındaki

[994] **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1963, s. 1, 7.
[995] **Akşam**, 15 Kasım 1963, s. 1.
[996] **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1963, s. 7.

toplu iş sözleşmesi için hakem kuruluna intikal eden kısmında işçi sendikasından 9 bin lira aracılık ücreti istenmiştir.[997]

Altı bin liman, dok ve gemi işçisi grev yapmaya karar vermiş, grev ile ilgili olarak bütün işçi sendikalarının başkanları Türk-İş Birinci Bölge Temsilciliğinde toplanmışlar, grevi maddî ve manevî bütün cepheleriyle desteklemek üzere karar almışlardı. Bölge temsilcisi İsmail Topkar başkanlığında yapılan toplantıda işveren durumunda olan Denizcilik Bankası'na 17 Ocak'a kadar süre verilmişti. Ücret konusundaki ihtilâf halledilmediği takdirde kasalarında bütün paraları ve ellerindeki vasıtalarıyla grevi desteklemeye karar veren İstanbul'daki işçi sendikalarının bütün yöneticileri, grevde görev alacaklarını ifade etmişlerdi. Liman Dok İşçileri Sendikası Başkanı Mahmut Yüksel ise Denizcilik Bankası'nın 6 bin tersane işçisinin nafakalarıyla oynamaya çalıştığını ileri sürmüş, istedikleri ücretten asla taviz vermeyeceklerini belirtmiştir.[998]

İstekleri kabul edilen liman ve dok işçileri grevden vazgeçme kararı almıştı. Girişilecek söz konusu grevi durdurabilmek için Denizcilik Bankası 6 bin işçiye zam olarak bir yılda 6 milyon 400 bin lira ödemeyi taahhüt etmişti. 1 Ocak 1964 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan bu zamlarla işçiler birer derece terfi etmiş olacaklardı. Bu arada işçiler, 1965 yılı birinci gününden başlamak kaydıyla saat başına 16 kuruş daha zam alacaklardı. Ankara'ya giden Banka Genel Müdürü, Ulaştırma Bakanı'nın da zam konusunda onayını aldıktan sonra kabulünü telefonla bildirmişti. Zamların hepsinin gerçekleşmesi işçilere 25 lira ile 75 liralık bir ücreti artışı sağlanmış olacaktı.[999]

Türk-İş Konfederasyonunun kongresinde yeni vergiler tenkit edilmiş, toplu sözleşme, grev ve lokavt haklarına değinilmişti. Konuşma yapan Seyfi Demirsoy, toplu iş sözleşmesi ve grevle ilgili çalışmaları anlatmış, beş aydır toplu iş sözleşmeli, grevli ve lokavtlı bir düzenin içine girildiğini, elde edilen hakların önemli olduğunu, bunun yanında bu hakların beraberinde sorumluluk getirdiğini ve durumun Türk-İş topluluğu tarafından bilindiğini dile getirmişti. Geliri sabit vatandaşlar vergilerini tam öderlerken, bir zümrenin hem kazanıp hem de vergi ödememe durumunun doğru

[997] **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1963, s. 1.
[998] **Akşam**, 15 Ocak 1964, s. 1, 7.
[999] **Akşam**, 18 Ocak 1964, s. 1, 7.

olmayacağı, bunun sabit gelirli vatandaşların adeta cezalandırılması anlamına geldiğini belirten Demirsoy, vergi açığının giderilmesi için sade vatandaşa yüklenmeyi yanlış karşılamıştı.[1000]

Üç kontrplâk fabrikasında yoğun bir şekilde devam eden grevle ilgili olarak Türk-İş Birinci Bölge Temsilciliğinde sendikacılar bir toplantı düzenlemişler ve özel sektör işverenlerini samimiyetsizlikle itham etmişlerdi. Türk-İş Birinci Bölge Temsilcisi İsmail Topkar yönetiminde yapılan bu toplantıya bütün sendika başkanları katılmışlardı. İşverenlerin lüks arabalarının sayısını artırmaya çalıştıklarına, ama günlüğü 10 liraya adam çalıştırdıklarına işaret edilen toplantıda söz alan bazı sendika başkanları *"özel sektör krallığını ancak biz dize getirebiliriz"* demişlerdi. Bunun dışında kontrplâk fabrikalarındaki greve her yönden destek vereceklerini belirten sendika başkanları aralarında bir de grevi yürütme komitesinin tertiplenmesini istemişlerdi. Ayrıca toplantıya banka çalışanlarını içine alan Bank-İş Sendikası yöneticileri de katılmışlardı. Bu toplantıda banka çalışanlarının sendikaya girmemeleri için tehdit edildikleri ileri sürülmüş ve toplu sözleşmede çıkan anlaşmazlığın kısa bir süre sonra greve gideceğine işaret olunmuştu. Bankacılar aralarında 290 lira alan arkadaşları bulunmasına karşılık ayda 34 bin lira alan genel müdürlerin de olduğunu söylemişler, bu gelir dengesizliğinin düzeltilmesini talep etmişlerdi. Türk-İş ve bütün sendikalar Bank-İş grevini bütünüyle desteklemek üzere karar almışlardı.[1001]

Yeni işçi ücretleri dönemin şartlarına ayak uyduramamakta bu yüzden geçim şartlarına bağlı olarak sıkıntılar yaşanmaktaydı. Gemi Adamları ücretleri en son 1960 yılında, Tekstil Sanayii ücretleri Adana'da 1961'de, İzmir'de 1960 yılında, İstanbul'da 1961'de, Madeni Eşya İmalâtı ücretleri 1961'de belirlenmiş, 1960 ile 1963 Temmuz ayı arasında İstanbul'da geçinme indeksi arttığı halde asgari ücrette artış olmamıştır. Türkiye'de işgücü arzının fazla olması ve sendikalar ile devletin ücretlerin ayarlanmasında yeteri kadar etkili olmaması nedeniyle işçiler ne kadar zarar etmişlerse işverenler de o kadar kâr etmişlerdir.[1002] Bu husus çalışanlar ile işverenler arasında ücret konusunda bir uyuşmazlık olduğunu gösterirken

[1000] **Tercüman**, 28 Ocak 1964, s. 1, 7.
[1001] **Akşam**, 21 Şubat 1964, s. 1, 7.
[1002] **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1964, s. 6.

uyuşmazlığın işçilerin aleyhinde bir memnuniyetsizliğe dönüşmesi toplumsal manada sosyo ekonomik açıdan olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir.

Batman, Garzan, Kurtalan, Çelikli ve Magrit iş sahalarında devam etmekte olan grev yüzünden Türkiye'nin üçte bir petrol ihtiyacını karşılayan Batman Petrol Rafinerisinde üretim düşmüştü. Rafineri yetkilileri tarafından yapılan açıklamaya göre, bu durumun daha fazla sürmesi halinde rafinerinin çalışamaz hale gelebileceği ifade edilmişti. Ayrıca petrol almak için gelen tankerler kilometrelerce kuyruk oluşturmuştur. Gelişmeler üzerine Batman Bölge Petrol İşletme Müdürü bir bildiri yayınlamış ve grevin toplu iş sözleşmeleri devam ederken başladığını bundan dolayı greve katılanlar hakkında kanunî takibat yapılacağı açıklanmıştı. Bu durum karşısında sendika başkanı Behçet Atayılmaz da işçilere hitaben bir bildiri yayınlamış, işverenin bu hareketini kanunsuz olarak vasıflandırarak grevdeki her şeyin kanunî olduğunu, tüm mesuliyetin sendika yöneticilerine ait olduğunu vurgulamıştı.[1003] Batman petrollerinde devam eden grev sebebiyle ortaya çıkan zarar bilançosu açıklanmıştı. Grevin kanunsuz olduğunu ve ilgili adlî mercilere de müracaat ettiklerini açıklayan müessese vekilleri, üç günde yarım milyon liralık döviz kaybına neden olunduğunu, 300 metreden derin yedi kuyunun her an çökme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını bildirmişlerdi. Öte yandan grev konusu Meclise de getirilmiş, Mardin Milletvekili Mehmet Ali Arıkan, Millet Meclisi Başkanlığına verdiği bir sözlü soru önergesinde, Batman'daki grevin sebebini ve alınması düşünülen tedbirlerin neler olduğunu sormuştur.[1004]

5.1.5.1. Sendikaların Grevler Üzerindeki Etkisi ve Resmî Kurumlardaki Grevlerin Yansımaları

Sıkıyönetimin kalkmasının ardından daha önce grev kararı alan fakat sıkıyönetim nedeniyle bunu uygulamayan Basın-İş Sendikası 22 Temmuz'da işveren ile işçiler arasındaki itilâf devam ettiğinden grevi başlatma kararı almıştır. Lozan Meydanı'ndaki Atatürk heykeline bir çelenk koyarak greve başlayan işçilerden üç tanesi ücretli ve sendika mensubu olmadıklarından dolayı ertesi günkü Resmî Gazete'yi hazırlamışlar ve basımını da Meclis Matbaasında gerçekleştirmişlerdir. 22

[1003] **Akşam**, 10 Temmuz 1964, s. 1.
[1004] **Akşam**, 11 Temmuz 1964, s. 1, 7.

Temmuz 1964 gün ve 11760 sayılı Resmî Gazete dağıtılmak üzere Devlet Matbaasına getirilmiş, ancak matbaanın önünde işçiler ellerinde dövizlerle dolaşmaya başlamışlardı. Ellerindeki afiş ve dövizleri matbaanın dış duvarına asmak isteyen grevci işçiler ile emniyet güçleri arasında tartışma çıkmış Emniyet Müdürü Orhan Zaim durumun Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na uygun olmadığını söyleyerek göstericileri uyarmıştır. İşçiler bu uyarılar üzerine döviz ve afişleri buralara asamamışlardır. Öğle saatlerinde matbaa müdürlüğü Resmî Gazete'yi Başbakanlığa yollamak için gazeteleri bir kamyonete yüklemek istemiş, ancak grevi gerçekleştiren işçiler buna mâni olmuşlar ve gazeteleri kamyonetten indirmişlerdir. Ancak yine Emniyet Müdürü bu durumun mümkün olmadığını ve gazetelerin dağıtımına engel olamayacaklarını söyleyerek müdahale etmiştir. Böylece kamyonet matbaadan ayrılmış ve Başbakanlığa iletilmiştir. Bundan sonra gazetenin dağıtımı sağlanmıştır.[1005] Basın-İş Sendikasının organize ettiği bu grevin Resmî Gazete'nin çıkmasına mâni olacak safhaya gelmesi dikkat çekicidir. Grevlerin resmî kurumları etkilemeye başlaması sendikaların etkisini gösterdiği gibi bu hareketlerin siyasi bir tarafı olduğunu da akla getirmektedir.

Şehir Hatlarında çalışan işçilerin grev kararı alması üzerine Çalışma Bakanı Bülent Ecevit İstanbul'a gelmiş, işçi ve banka çevreleriyle temaslarda bulunmuş, grevin önlenebilmesi için her iki taraf temsilcilerinin katıldıkları bir toplantı yapmıştı. Grevle ilgili olarak Şehir Hatları Sendikasına giden Vali Niyazi Akı, işçileri dinlemiş ve onların grev kararı alma üzerindeki isteklerini incelemişti. Vilayette Çalışma Bakanı Ecevit, Vali Akı ile görüşmüş ve işçilerin dilekleri konusunda Akı'dan bilgi almıştır. Yapılan uzun görüşmenin ardından bir açıklama yapan Ecevit, Ankara'dan durumu incelemek üzere ve çözüm yolu bulmak için geldiğini, Vali Akı ise grevin emniyet içinde ve halkın ulaşım için sıkıntı yaşamaması adına tedbirler alındığını, kanunun bu konudaki maddelerinin aynen uygulanacağını belirtmişlerdi. Türk Ulaş-İş tarafından grevle ilgili yapılan açıklamaya göre, şehir hatları grevinin bütün üye sendikalar tarafından desteklendiğine işaret edilmiş, İşyeri Personel Sendikası tarafından yapılan açıklamada ise gişe memuru, kapı kontrol memuru, gemi memuru, çımacı ve

[1005] **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1964, s. 1, 7.

kamarotların bu greve katılmayacakları bildirilmişti. Şehir Hatları Genel Müdürü Necdet Tüzün, grevle ilgili iddialar karşısında sendika başkanlarını halk önünde görüşmeler gerçekleştirmeye çağırmıştı. Diğer taraftan Denizcilik Bankası greve karşı tedbirler serisinden bütün dolmuş motorlarını iskeleler arasında serbest biçimde çalışmaya davet eden bir bildiri yayınlamıştı. İşçi temsilcileri ile işveren arasında arabuluculuk yapmak için Ulaştırma Bakanı Ferit Alpiskender de İstanbul'a gelmiş, temaslara başlamıştı. Bakan, hükümetin bu grevi görmezden gelemeyeceğini belirtmişti.[1006] Denizcilik Bankası Türk Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğünün Şehir Hatları İşletmesinde, İstanbul Şehir Hatları Deniz Taşımacılığı İşçileri Sendikası tarafından yapılmasına karar verilen grevin, Şehir Hatları İşletmesine memleket güvenliği bakımından duyulan ihtiyaç karşısında ve millî güvenliği bozucu nitelik kazanması sebebiyle bir ay müddet ile geciktirilmesi Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır.[1007] Bu karar devletin üst kademelerinin söz konusu grevin sosyal ve siyasi açıdan toplumu etkileyebilecek düzeyde bir harekete dönüşmesinden endişe duyduğunu göstermektedir.

5.1.5.2. Zonguldak Kozlu'daki Büyük Grev

Zonguldak'ta Kozlu'daki kömür ocaklarında başlayan grev dönemin en büyük işçi hareketlerinden biridir. Grev, çarpışmalara dönüşmüş ve grevin üçüncü gününde 2 işçi yaşamını yitirmiş ve 15 jandarma eri yaralanmış, işçiler tarafından linç edilmek istenen ve ağır yaralanan bir mühendis, Kozlu ocaklarında bir süre rehin olarak da tutulmuştur.

Olayın gelişimine bakıldığında; Zonguldak'a beş kilometre mesafede Gelik kömür ocağında işçiler, yapılan toplu sözleşmenin dışında, 15 Mart 1965'te yürürlüğe girecek olan zamlı ücret tarifesi hakkında yanlış bilgi edinmişler ve liyakat zammından bütün işçilerin faydalanacağını zannederek, zammı beklemişlerdi. Bu zam ise sadece belirli sayıda işçi için düşünülmüştü. Gündelikleri 11 ile 16 lira arasında olan işçilere, liyakat zammı olarak 50 lira 200 kuruş zammın kabul edilmesi bundan yararlanamayan işçileri sinirlendirmiş, zamdan teknik personelin de faydalanacağı söylentileri işçileri galeyana getirmişti. İşçiler bu endişe ve

[1006] **Akşam**, 8 Ağustos 1964, s. 1, 7.
[1007] Şehir Hatları İşletmesinde yapılmasına karar verilen grevin bir ay süreyle geciktirilmesine dair 11 Ağustos 1964 tarihli kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 179.47.3, s. 1.

düşüncelerle Gelik ocağında işbaşı yapmamışlardı. Buradaki üç bin işçi Maden-İş Sendikası yöneticileri ve diğer ilgililer tarafından yapılan konuşmalar ile ikna olarak işlerine dönmüşlerdi. 3 Ocak'taki grev hareketinin sona ermesinden sonra evvelki gün merkezdeki Çaydamar ocağında da aynı şekilde grev başlamıştı. Öğlen saatlerine kadar süren ve sendikacılar tarafından önlenen grevi takiben Asma bölümünde grev başlamış, fakat az sonra bu da önlenmişti. Gerek sendikacılar ve gerekse bütün ocakların bağlı bulunduğu Ereğli Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü ve Vilâyet makamınca tertipli bir şekilde grevin atlamalar yaptığı göz önünde bulundurularak en büyük işletme olan Kozlu'ya grevin sıçramaması için gerekli tedbirler alınmıştı. Genel Müdürlükte bu konuda yapılan toplantının sonunda yetkililer evlerine gitmeden Kozlu'da kanunsuz bir grevin başladığı ve süratle genişlediği, müessif olayların doğmak üzere olduğu bildirilmişti.

Gece saatlerinde vardiya değiştirmek ve işe gitmek için evlerinden ayrılan binden fazla işçi, ellerinde lambaları ile ocaklara doğru gitmeye başlamışlardı. Bu esnada İhsaniye Köprüsü üzerinde bulunan bazı işçiler, arkadaşlarına haklarını almadıklarını ve neden işbaşı yapmaya gittiklerini sormuşlar ve ellerinden lambalarını almışlardı. Üç günden beri diğer ocaklardaki grevleri takip eden ve moralleri bu durumla bozulmuş olan işçiler, kolaylıkla bu harekete uymuş ve toplanmaya başlamışlardı. Ardından işçiler, Ereğli Kömür İşletmeleri tesislerine hücum etmişler ve bu sırada klinik camları kırılmış, telefon telleri kesilmiştir. Olayların büyümesini müteakip başta Vali Fuat Kadıoğlu, Jandarma Komutanı ve diğer ilgililer Kozlu'ya gelmişlerdi. Diğer olaylar sebebiyle Ereğli'den getirilen 200 deniz eri ile Karabük'ten gelen 350 jandarma eri de Kozlu'ya ulaşmışlardı. Binlerce işçi yetkililerin uyarılarını dinlememiş ve kendilerini tepki ile karşılamışlardı. Tepkilerin artması üzerine deniz erleri manevra mermileri ile havaya uyarı atışı yapınca burada bulunan kalabalık galeyana gelmiş ve ellerine geçirdikleri taş ve sopalar ile askerlere hücum etmişlerdi. İşçiler artık tutulamaz hal aldıklarından askeri birlikler geri çekilmeye başlamışlardı. Bu arada jandarma erlerinden yaralananlar olmuş, Vali de işçiler tarafından hırpalanmış, Jandarma komutanı sırtından hafif bir şekilde yaralanmış, otomobiller hasara uğramıştı. Müdahale sırasında iki işçi yaşamını yitirmişti. Arkadaşlarının öldüklerini, bazılarının da yaralandıklarını gören işçiler daha hararetli bir şekilde yetkililerin üzerine yürümüşler, tesisleri taşlamışlar

ve yetkililer ise zorlukla Zonguldak'a dönmüşlerdi. Mevcut askerler ile Kozlu'nun etrafında askeri bir kordon kurulmuştur. İşçiler galeyan halinde Kozlu'nun içerisinde dolaşmaya başlamışlar bu esnada karşılaştıkları bir mühendis ağır bir şekilde yaralanmıştı.

Vali durumdan Ankara'yı haberdar etme kararı almış ve gerekli mercilere ulaşmasının ardından sabaha karşı Bakanlar Kurulu toplanarak askeri birliklerin Zonguldak'a gönderilmesini kararlaştırmışlardı. Merkezi Adapazarı'nda bulunan General Kemal Tarhan'ın emrindeki birlikler Kozlu'ya sevk edilmişlerdi. Sabah saatlerinde Kozlu'ya ulaşan askeri birlikler yolları keserek barikat kurmuşlar ve asayiş temini için sokaklarda dolaşmaya başlamışlardı.

Gerek Kozlu gerekse diğer kömür ocaklarındaki grev hareketlerinden dolayı Savcılık, geniş bir tahkikat açmış ve ilk tahkikat neticesinde 87 kişi nezaret altına alınmıştır. Bu arada Maden-İş Sendikası Başkanı herhangi bir saldırı ihtimaline karşı polis tarafından muhafaza altına alınmıştır.

Maden İşçileri Federasyon Başkanı Kemal Özer ise olay hakkındaki açıklamasında olayların bir işçi hareketi olmadığını dışarıdan tahrikler ile işçilerin bu hale getirildiğini iddia etmişti. Sabaha kadar süren Bakanlar Kurulunda alınan karar gereğince İçişleri Bakanı İsmail Hakkı Akdoğan, Emniyet Genel Müdürü Ahmet Demir ve Jandarma Genel Komutan Muavini Tümgeneral Şevket Ozan Ankara'dan Zonguldak'a hareket etmişlerdi. Doğrudan Zonguldak'a gelmesi beklenen Bakan ve beraberindekiler Zonguldak yolunu geçerek Bolu'ya gitmişler, Bolu Valisi ile bir görüşme yaptıktan sonra Zonguldak yoluna girmişlerdi. Bakan, Kozlu'ya gitmeyip öncelikle Ereğli Kömür İşletmelerine uğramış ve burada Genel Müdürlükte uzun bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantı sonrasında Bakan ve beraberindekiler Kozlu'ya gelmiş, işçiler tarafından alkışlanarak karşılanan yetkililer hadiselere el koymuşlardı. İçişleri Bakanı işçilere hitaben bir konuşma yapmıştır. Konuşmada, hükümet olarak işçilerin her türlü haklarının savunulacağını, tek ricalarının işçilerin bir an evvel evlerine dönmeleri olduğunu ifade eden Bakan, işçilerin aralarından bir temsilci seçmelerini istemiş, müzakere talebinde bulunmuş ve işçilerin isteklerini dinlemeye hazır olduklarını dile getirmişti. General Kemal Tarhan'da bir konuşma yapmış; buraya getirilen askerlerin işçilerin kardeşleri olduklarını, heyecan ile pişman olacakları bir hareket yapmamalarını işçiler tavsiye ederek, mevzuat dışı bir harekete

girişilmemesi uyarısında bulunmuştu. Tarhan'ın ardından konuşma yapmak isteyen İşletme Müdürü ise konuşturulmayarak işçiler tarafından protesto edilmişti. Ayrıca İçişleri Bakanı tekrar söz alarak işçilerden yaralı bulunan mühendisi istemiş, bir sağlık ekibi mühendisi işçiler tarafından alıkonulduğu yerden alarak Zonguldak'a getirmişlerdi.

Gece geç vakitlerde askeri önlemler artırılmış, Adapazarı'ndan büyük çapta sevkiyat yapılarak askeri birlikler gelmişti. Savcılık tarafından adliyeye sevk edilen 87 kişiden 20'si tevkif talebi ile nöbetçi mahkemeye çıkarılmış, bunlardan 14'ü tevkif olunmuştu. Ankara'dan gelen sivil emniyet mensupları bazı beyannameler ele geçirmişlerdi. Bu beyannamelerin birkaç gün boyunca ocaklar bölgesinde dağıtılmakta olduğu öne sürülmüştü. Beyannamelerin eski sendika başkanının imzasını taşımakta olduğu ve işçileri haklarını almaya davet ettiği iddia edilmişti. Söz konusu beyannameler savcılığa verilmiş ve tahkikat da devam ettirilmişti.

Sonradan Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet Tugut da Zonguldak'a gelmişlerdi. İşçiler tarafından seçilen beş kişilik bir heyet gece geç saatlere kadar İçişleri Bakanı ile görüşmüşler ve işbaşı yapmaya karar verdiklerini söyleyerek resmi bir otomobille Kozlu'ya gelerek sokak sokak dolaşmışlar ve işçileri işlerinin başına gelmeye davet etmişlerdi. Gece vardiyasına gelmesi gereken işçiler yorgun olduklarını ve henüz meselelerin halledilmemiş bulunduğunu ileri sürerek işbaşı yapmamışlardı. Yetkililer durumu endişe ile takip ederken Kozlu'da durum sakindi.[1008] Öte yandan olayların yatışması maksadıyla jet filolarının bölgede alçak uçuş da yaptığı bildirilmişti.[1009] Başbakan Ürgüplü, olayların yatıştırılabilmesi için yeterli derecede güvenlik güçlerini Zonguldak'a yönlendirdiklerini, Zonguldak Maden İşçileri Sendikasının olayları tasvip etmediğini açıklamıştı.[1010] İşçiler özellikle ekonomik sıkıntılarını dile getirirken, günde sekiz saat çalışmalarına rağmen ellerine on lira gibi çok düşük bir miktarın geçtiğini ve bu yüzden de ailelerine çok az para gönderebildiklerinden dert yanmışlardı.[1011]

[1008] **Cumhuriyet**, 13 Mart 1965, s. 1, 7.
[1009] **Akşam**, 13 Mart 1965, s. 1.
[1010] **Son Havadis**, 13 Mart 1965, s. 1.
[1011] **Tercüman**, 13 Mart 1965, s. 1.

Kozlu'da toplu grev hareketine girişen 6 bin maden işçisi 13 Mart'ta tekrar ocaklara girerek çalışmaya başlamışlardı. İşçilerin yeniden işbaşı yapmasında Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet Turgut tarafından işçilerin şikâyetlerine en geç üç hafta içerisinde hal çaresi bulunacağına dair teminat verilmesi etkili olmuş, işçiler işlerine devam etmeye razı olmuşlardı. Ancak işçiler tarafından tehdit edildiklerini iddia eden mühendisler yeniden göreve başlayarak ocaklara girmekten çekinmişler, bu yüzden kömür üretimi yeniden başlamamıştı. Öte yandan, Ereğli Kömür İşletmeleri Genel Müdürü Behzat Firuz, ocağa girmedikleri takdirde mühendislerin müstafi addedileceklerini dile getirmişti. Hükümet, Zonguldak olaylarının Türkiye Radyolarında yayınlanmaması için verdiği emrin kaldırılması kararını almıştı.[1012]

Grevin durmasından üç saat önce olaylar sırasında hayatını kaybeden iki işçinin cenazeleri askerî törenle kaldırılarak köylerine gönderilmişti.[1013] Sona eren Kozlu maden işçileri grevi ile ilgili olarak Zonguldak Savcılığı tarafından 100'den fazla maden işçisinin ifadesi alınmıştı. Bu arada yeniden 9 kişinin nezaret altına alınması kararlaştırılmış ve tevkif edilenlerin sayısı 18'e yükselmişti. 6 bin işçinin girişmiş olduğu bu hareket bir önceki gün sona ermiş ve bölgede sükûnet yeniden sağlanmıştı.[1014] Greve katılanlar da dahil olmak üzere bütün işçilere liyakat zamları dağıtılmaya başlanmıştı. Kozlu olaylarını inceleyerek Ankara'ya dönen İçişleri, Çalışma, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanları Başbakan ile dört saat süren bir görüşme yapmışlardı. Yaklaşık dört saat süren toplantıya Başbakan Yardımcısı Demirel de katılmıştı. Toplantıda İçişleri Bakanı İsmail Hakkı Akdoğan, olayların nasıl ortaya çıkıp geliştiğini, ne şekilde bastırıldığını anlatmış, son durum hakkında bilgi vermiştir. Müteakiben Çalışma Bakanı ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı da işçilerin talepleri ve kömür ocaklarındaki çalışma saatleri hakkında Başbakana açıklamada bulunmuşlardı. Bu toplantının ardından bir bildiri yayınlanmıştır:

> *"Zonguldak Kömür İşletmesinin bazı ocaklarındaki işçilerimizin kanunsuz olarak işbaşı yapmamaları yüzünden üzücü olayların cereyan ettiği malûmdur. Hükümetimiz, memleketin her*

[1012] **Cumhuriyet**, 14 Mart 1965, s. 1.
[1013] **Akşam**, 14 Mart 1965, s. 1.
[1014] **Cumhuriyet**, 15 Mart 1965, s. 1.

köşesinde kanunu hâkim kılmağa, sükûn ve âsayişi temine, vatandaşların haklarını muhafazaya muktedir ve ısrarlıdır. Kanunsuz davranışlara asla müsamaha ve müsaade edilmeyecektir. Hükümetçe alınan tedbirler neticesinde Kömür İşletmesinde sükûn ve emniyet sağlanmış, çalışmalar normale dönmüştür."

Olayları yerinde takip eden İçişleri Bakanı İsmail Hakkı Akdoğan, Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çalğlayangil, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet Turgut'un dönüşlerinde verdikleri bilginin ışığı altında aşağıdaki hususlar mahalline bildirilmişti.

"Ehliyet ve liyakat zamlarının dağıtılışı için bugün kabul edilen usul, İşletmenin evvelden beri tatbik ettiği teamüle uygun olarak ve sendika ile mutabık kalınarak alınmış karardır. Bununla beraber ehliyet ve liyakat zamlarının takdirinde kabul edilen kriterlerin yeninden gözden geçirilmesine ihtiyaç görülmüştür. Yapılacak zamlardan en başta bilfiil istihsalde çalışanların faydalanması ve işçilerimizin bu zamlardan hakları ve kıdemleri nispetinde müstefit olması için gerekli ek tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır.

Bu arzuya uyularak, yapılması kabul edilen zamların asgarî miktar üzerinden hesap edilerek şimdilik seyyanen ve avans olarak işçilerimize tevzii, kıdem ve ehliyet de dikkate alınarak tespit edilecek kat'i zam miktarlarının yapılacak tetkikat neticesinde sonradan aksettirilmesi suretiyle muamele ifası uygun görülmüştür."[1015]

Kozlu'daki bu büyük grev her ne kadar işçilerin çalışma koşullarından şikayetçi olmaları ve ücret konusunda adaletsiz davranıldığı iddiaları ile gerçekleştirilmiş gibi gözükse de Maden İşçileri Federasyon Başkanı Özer'in ileri sürmüş olduğu dış tahrikler hususu ve emniyet güçlerinin yürütmüş olduğu çalışmalar sırasında eski sendika başkanının imzasını taşıyan beyannameler bulunması hareketi tetikleyen farklı nedenlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Greve katılan işçi sayısının yüksek olması tedbirlerin de seviyesini etkilemiş, hareketin büyüklüğüne bağlı olarak toplumsal açıdan daha sıkıntılı bir sürece girilmesinden endişe duyulmuş, sükunetin temin edilmesini amaçlayan yatıştırıcı çalışmalara girişilmiştir.

5.1.5.2.1. Maden İşçilerinin Yaşadığı Sıkıntılar

Kömür maden ocaklarında çalışanlarının ücretlerinin düşük tutulması durumu söz konusuydu. 1961 yılı itibariyle en ağır işte çalışan işçi Zonguldak'ta günde altı buçuk lira kazanmaktayken, 1962'de bu ücret sekiz buçuk lira olmuş, toplu sözleşme sonunda büyük çoğunluğun almakta olduğu ücret on bir liraya gelmişti. Halbuki yer

[1015] **Cumhuriyet**, 16 Mart 1965, s. 1, 7.

üstünde çalışan bir tornacının kazandığı miktar 16 lira iken bir dokuma işçisi ise 15 lira ücret alıyordu. Bir diğer husus da toplu sözleşme sonrasını işaret etmekteydi. Toplu sözleşme sonrası maden işçilerinin çalışma koşulları üretimi arttırmak maksadıyla yeniden düzenlenirken ücretlerinin aynı oranda arttırılmadığı görülmüştür. Yani yükleri artarken ücret o nispette artmamış, toplu sözleşmenin getirilerinden beklenen olumlu sonuçlar yerine burada işçilerin aleyhine bir gelişme yaşanmıştır. İşçilerin istediği kazanımı elde edememesinde itiraz haklarının neredeyse bulunmayışı da etkili olmuştur. Çünkü amirleri primlerini kesebilecekken, işlerin aksaması öne sürülerek gündeliklerin dahi kesilebilmesi söz konusu olabilmekteydi. Dolayısıyla fazla üretim ve iş isteğine işçiler istemeye istemeye de olsa boyun eğmekteydi. İş kazalarının çokluğu ve bunun neticesinde yaşamı yitirme ihtimalinin de fazla oluşu sebebiyle maden işçiliği riskli iş grubuna girmekte bu durum karşısında işçiler de sıkıntı yaşmaktaydı. Son zamanlarda ölümle sonuçlanan iş kazalarının artması da işçileri bezdirmişti. Ayrıca fazla mesai yaptıklarında yine sekiz saat üzerinden ücret aldıklarını öne süren maden işçilerinin içinde oldukları bütün bu durumun yaşanan olayların müsebbibi olduğunu söyleyebiliriz.[1016]

Zonguldak Savcısı Sabahattin Yalçın, 3 Nisan'da gerçekleştirdiği basın toplantısında, Zonguldak olayları hazırlık tahkikatının tamamlandığını ve bu sebeple 146 kişinin mahkemeye sevk edilerek 25 kişinin tutuklandığını ve tutuklananların Bolu Cezaevi'ne nakledildiklerini açıklamıştır. Savcı olayların doğmasında tahrik bulunduğunu, fakat hiçbir siyasi teşekkülün ve yan cereyanların rolü bulunmadığını belirtmişti. Savcı, sendika idarecileri arasındaki ihtilâf ve işçilerin kendi aralarında ehliyet ve liyakat zamlarının yanlış anlaşılmasından ve uygulamadaki aksaklıklardan doğan hoşnutsuzluğun olayların başlıca sebepleri olduğunu ifade etmiştir.[1017]

5.1.5.2.2. İş Kazaları

Merzifon'a bağlı Yeni Çeltek Linyit İşletmesi'nin bir ocağında 19 Mart 1965'de çok büyük bir grizu patlaması meydana gelmiş, ilk belirlemelere göre 69 işçi yaşamını yitirmiş, 57 işçi de yaralı olarak kurtulmuştu. Patlamanın üç sene evvel ocakta çıkan bir yangını önlemek için çekilen ve yangın barajı adı verilen duvarın

[1016] Cahit Umut, "Kanlı Zonguldak Olaylarının Acı Gerçekleri Nelerdir?..", **Tercüman**, 18 Mart 1965, s. 2.
[1017] **Akşam**, 4 Nisan 1965, s. 1.

yıkılması ve alevlerin ocağa yayılarak içeride biriken grizu gazının aninden tutuşması neticesinde meydana geldiği öne sürülmüştü. Patlama 1001 numaralı bölgede vukua gelmiş ve burada çalışan işçiler feci şekilde ölmüşler, 5 numara ile 1004 sayılı bölgelerde çalışan işçiler ise kurtulmuşlardı.

Çöken ocakta yangın çıktığından kurtarma ekipleri içeriye girememişlerdi. İşletmenin kendi ekibinden başka Çorum'un Dodurga İşletmesi ile Ereğli Kömür İşletmesi'nden de yardım ekipleri istenmişti. 300 metre derinlikte bulunan işçiler, civar köylerden oldukları için olay kısa zamanda bütün çevreye yayılmış ve binlerce köylü Çeltik'e akın etmişti. Olay yerinde güvenliği temin etmek maksadı ile Merzifon Hava Üssünden askeri birlikler istenmiş ve ocağın bulunduğu bölge kordon altına alınmıştı. İlk etapta ocaktan 35 ceset çıkarılmıştı. Ekipler diğer cesetlerin çıkarılması için faaliyetlerini devam ettirdiler. Vefat eden işçilerin cansız bedenleri sandukalara konulmak sureti ile ailelerine teslim edildiler. Ölen işçilerin çoğunluğunu Havza ve Merzifon köylüleri ile Tonyalılar teşkil etmekteydi.[1018] Olay kısa zaman içinde ilçenin sınırlarını aşmış bütün Amasya'yı ayağa kaldırmıştır. Olay yeri cehennemden farksız olarak nitelendirilmişti. Hıçkırıklar, haykırışlar ve teselli sözleri her yeri kaplamış, her yer yanmış yıkılmıştı. Amasya Valisi, Jandarma Komutanı, sivil ve askerî erkân Zonguldak ve Samsun'dan gelen kurtarma ekipleri faaliyete katılmış ve gerekli emniyet tedbirlerini almaya çalışmışlardı. Çalışma Bakanı ve Hükümet Sözcüsü İhsan Sabri Çağlayangil de buraya gelerek çalışmaların başına geçmişti.[1019]

Facianın ikinci gününde linyit işletmesinin ocağından sekiz ceset daha çıkarılmış ve çıkarılan ceset sayısı 44'e ulaşmıştı. Öte yandan ocaklarda yanma başladığı için arama çalışmaları güçleşmişti. Ekipler yangını söndürmek için ocağa vagonlarla toprak taşımışlardı. Olay yerinde bulunan Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, basına bir demeç vermiş, kasıt veya ihmal bulunduğuna dair Savcılığa bir müracaat ya da ihbarın yapılmadığını dile getirmişti. Uzmanlar ise olayın bir grizu patlaması neticesinde meydana gelebileceğini, bunun dışında bir sebep düşünülemeyeceğini belirtmişlerdi.

[1018] **Cumhuriyet**, 20 Mart 1965, s. 1.
[1019] **Tercüman**, 20 Mart 1965, s. 1, 7.

İşletme dışında bekleyen 150 kadar kadın ve çocuğun, kurtarma ekiplerinde bulunan yakınlarını ocağa sokularak ölümlerine sebebiyet verildiği zannı ile jandarmaların üzerine hücum etmeleri, etrafta heyecan yaratmış, ancak idarecilerin zamanında müdahalesi ile olay genişlemeden durdurulmuş, kurtarma ekiplerinde bulunan yakınları kendilerine gösterilerek kadın ve çocukların asabiyeti yatıştırılmıştı.[1020]

Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Türkiye'de 1964 yılında 765.000 işçiden 84.000'nin çeşitli iş kazalarına uğradığını bildirmiş, iş emniyeti konusunda çalışmalar yapıldığını açıkladıktan sonra işçilerin mesken meselesini halletmek için bir mesken ofisi kurma yoluna gidileceğini bildirmiş, işçilere anahtar teslimi yolu ile evler temin edileceğini ve Emlâk Kredi Bankası'nın aradan çıkarılacağını belirtmişti. Mümkün olduğu takdirde dışarıya işçi gönderilmesinin devam ettirileceğini ifade eden Bakan, grevler nedeniyle Türkiye'de kaybedilen iş günü sayısının 1964'de 223.312 olduğunu açıklamıştı.[1021] Grevler sebebiyle kaybedilen iş günü sayısının bir hayli fazla oluşuna bağlı olarak iş kaybının yaşanmasının üretimin olumsuz etkilenmesine ve ekonomik açıdan menfi tesirlerin görülmesine neden olduğunu belirtebiliriz.

5.2. İşçi Hareketlerinin Yönü

Türkiye'de işçi hareketlerinin yönü 1963'den 1965'e gelindiğinde iyice farklılaşmaya başlamıştı. Bunun altında yatan sebeplere bakıldığında iktisadi değişmeler ile sanayileşmenin paralelinde artan işçi hareketleri ve sendikacılık cereyanı olduğu ileri sürülmüştü. Buna bağlı olarak işçi hareketlerinin tabii ve normal macerasından çıkıp siyasi bir alana kaymasını isteyen çevrelerin varlığından bahsedilerek bu durum üzerine yönelen TİP'in faaliyetleri eleştiri konusu olmuştu.[1022]

49 deri fabrikasının lokavt kararı alması üzerine burada çalışan işçiler büyük bir yürüyüş düzenlemişlerdi. Yüzlerce deri işçisi eşleri ve çocukları ile beraber Kazlıçeşme'den Topkapı'ya kadar sessiz yürüyüş gerçekleştirmişlerdi. "Protesto yürüyüşü" diye adlandırılan bu hareket, Türk-İş Birinci Bölge Temsilcisi İsmail

[1020] **Cumhuriyet**, 21 Mart 1965, s. 1.
[1021] **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1965, s. 7.
[1022] Aydın Yalçın, "Türkiye'de İşçi Hareketinin Yönü", **Son Havadis**, 27 Nisan 1965, s. 1, 7.

Topkar'ın konuşması ile başlamış, işçiler yanlarında eşleri ve çocukları ile birlikte hareket etmişlerdi. Türkiye'de ilk defa işçi ailelerinin katılımı ile gerçekleştirilen bir yürüyüş olduğu ileri sürülen bu organizasyon olaysız geçmişti. İşçi çocuklarının işverenleri protesto eden dövizler taşıdıkları gözlerden kaçmazken; "Babamın hakkını verin" yazısı dikkati çekmişti. İşçiler ve aileleri, sessiz yürüyüşlerinde Kazlıçeşme'den Topkapı'ya kadar gelmişler, sonra tekrar Kazlıçeşme'ye dönerek 10 kilometre yol yürümüşlerdi.[1023]

Deri fabrikalarının lokavtı ile işsiz kalan 800 işçinin durumunu protesto etmek için Türk-İş Birinci Bölge Temsilciliği tarafından Kazlıçeşme'de büyük bir miting düzenlenmişti.[1024] Mitinge binlerce işçi katılmış, konuşan sendikacılar, işverenlere hücum etmişlerdi. Lokavtın insafsızca kullanılması durumunda memlekette açlık, sefalet ve işsizliğin artacağı söylenmiş, işverenlerin bu hareketlerinin emeğe saygısızlık olduğu belirtilmişti. Sendika liderleri işverenlerin bu kararlarında ısrar etmeleri durumunda sosyal adaletin temini adına mitinglerine devam edeceklerini bildirirlerken, araba, apartman istemediklerini ancak ekmeklerine katık talep ettiklerini vurgulamışlardı. Bunların yanı sıra işçi protestoları bütün ülkeye yayılmış durumdaydı. Lokanta ve otel sahiplerini protesto eden işçiler, Diyarbakır'da 17 sendikanın müşterek hareketiyle bir yürüyüş ve miting düzenlemişlerdi. Mitingde konuşma yapan hatipler, işçi haklarının istismar edildiğini ileri sürmüşler ve davranışlarından dolayı bazı lokanta ve otel sahiplerini protesto etmişlerdi.[1025] Dönemin başlarında sadece işçi talepleri üzerinden şekillenen işçi hareketleri zamanla sendikacılık faaliyetlerinin de etkisi ile siyasi sahaya da kayabilmiştir. Bu husus söz konusu hareketlerin sadece işçi hakları ile bağlantılı olmadığını aynı zamanda siyasi bir yönünün de bulunduğunu kanıtlamaktadır.

5.3. İşçi Sigortaları

İşçi Sigortaları ilk zamanlar yalnız iş kanununa tabi iş yerlerinde çalışanlar ile müstahdemleri sigorta etmekteydi. Daha sonraları basın mesleğinde çalışanlarla gemi adamları da sigortaya dahil edilmiş ve bu suretle kurum, işçilerin sigorta teşekkülü olmaktan çıkarılmıştı. Yeniden hazırlanan tadil tasarısında da doktorluğun

[1023] **Akşam**, 30 Nisan 1965, s. 1.
[1024] **Tercüman**, 3 Mayıs 1965, s. 1.
[1025] **Akşam**, 3 Mayıs 1965, s. 1, 7.

devletleştirilmesi ve bütün vatandaşların sigorta edilmesi meselesine yer verilmişti. Bu suretle İşçi Sigortaları Kurumu genel sigortaya temel teşkil edecek bir duruma getirilecekti.[1026] Sosyal Sigortalar Kanun tasarısı 1960 yılının Temmuz ayı başında hazırlanmış, tasarı fikirleri alınmak üzere Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonuna gönderilmiştir.[1027]

Çalışma Bakanlığı Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair bir tasarı hazırlamıştı. Yapılması düşünülen değişiklikler arasında en önemlisi, işçilere parasız verilen ilaçlardan yüzde yirmi nispetinde ücret alınmasına dair olandı. Gerekçeye bakıldığında, yürürlükte olan kanuna göre sigortalı işçiler her türlü tedaviden faydalanmakta, kendilerine tedavinin devamı süresince, gerekli ilaçlar da verilmekteydi. Bu uygulamada masrafların en büyük kısmını ilaç masrafları oluşturduğu ileri sürülmüştü. Bu masrafların her geçen gün biraz daha arttığı, masrafların artışına göre alınan primlerle sağlık yardımlarını karşılama imkânı kalmadığı hastalık sigortasının devamlı açık vermeye başladığı belirtilmişti. Diğer ülkelerdeki sigorta sistemlerinde ilaç masraflarına iştirak edilmediği de dayanak olarak gösterilmişti. Ayrıca fazladan ilaç yazdırma durumunun olduğu, işçilerin ise ilaç teminine dahil olduklarında bunun azalacağı ve ilaç sarfiyatının düşeceği tahmin edilmekteydi.[1028]

Senelere göre Türkiye'deki sigortalı işçi sayısı aşağıdaki gibiydi:

Yıl	Sigortalı İşçi Sayısı
1951	348.440
1952	384.365
1953	432.225
1954	449.284
1955	466.880
1956	506.197
1957	529.962
1958	549.829
1959	555.474

[1026] **Son Havadis**, 31 Temmuz 1960, s. 5.
[1027] **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1960, s. 1.
[1028] **Son Havadis**, 5 Ağustos 1960, s. 1.

1960	576.509
1961	592.883
1962	621.290

Ancak dönem itibariyle sigortalı işçi sayısının bir hayli düşük olduğu bildirilmiştir. Buna göre sigorta kapsamındaki işçilerin bütün işçilere oranı %21 civarında olarak verilmiştir.[1029]

Sosyal Sigortalar Kanunu, 30 Temmuz 1964 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmış, kanunun bir maddesi hariç yayımı takip eden ay başından altı ay sonra yürürlüğe gireceği belirtilmişti.[1030]

Sosyal Sigortalar Kanunu 1965 yılının Mart ayının başında yürürlüğe girecekti. Bu kanuna bağlı olarak işverenlere, kanuna aykırı her türlü davranışları için 5000 liraya kadar para cezası ödemek durumunda kalacakları hatırlatılmıştır. Sosyal Sigortalar Kanunu'nun çalışma hayatına getirdikleri şu şekilde belirtilmişti:

> *"1-Belirli bir iş kolunda dörtten fazla işçi çalıştıran işyerleri Sosyal Sigortalar Kanunu hükümleri içine girecektir.*
>
> *2-Sosyal Sigortalar Kanununun tek işçinin çalıştığı iş yerlerine de uygulanması için ise hangi bölgelerden başlanacağı kararnameler ile gösterilecektir.*
>
> *3-Sosyal Sigortaların bir kısmından işçilerle birlikte eşleri ve çocukları da faydalanacaktır.*
>
> *4-İşveren ve işçiden kesilen sigorta primlerinde bir miktar artış olacaktır."*[1031]

1 Mart 1965'te yürürlüğe giren Sosyal Sigortalar Kanunu gerek çalışan, gerekse işveren için birçok farklılıklar getirmişti. İş kazası, meslek hastalığı, yaşlılık, ölüm gibi sigorta dallarında birçok değişiklikler olmuştu.[1032]

Yeni kanuna göre sigortalının kapsamı genişletilmiş, sigortalının eşi ve çocukları bu kanundan faydalandırıldığı gibi birçok sosyal haklar da sağlanmıştı. İş kazası, meslek hastalıkları, yaşlılık ve ölüm gibi durumlarda sigortalı veya yakınları sosyal yardımlardan yararlanabilecekti. Ayrıca eşler de doğum ve bakım yardımlarından faydalanacaktı. Meslek hastalıklarında şayet tedavi mümkün değilse,

---

[1029] **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1964, s. 6.
[1030] Kanun ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. **Resmî Gazete**, 30 Temmuz 1964, Sayı: 11767, **Resmî Gazete**, 31 Temmuz 1964, Sayı: 11768, **Resmî Gazete**, 1 Ağustos 1964, Sayı: 11769.
[1031] **Akşam**, 28 Şubat 1965, s. 7.
[1032] **Tercüman**, 27 Mart 1965, s. 1.

sigortalı sigorta tarafından karşılanmak üzere yurt dışında tedavi edilebilecek, sürekli veya tam iş göremezlik hallerinde sigortalının yıllık kazancının yüzde 60'ı oranında yıllık gelir bağlanması mümkün olabilecekti.

Sigortalının yaşlılık aylığından faydalanabilmesi için kadınlarda 55, erkeklerde 60 yaşını doldurması gerekmekteydi. Bu gelir aylık olarak ödenebileceği gibi, toptan da ödenebilecekti. Söz konusu emeklilik aylığına hak kazanabilmek için en az 25 yıllık sigortalı olmak şartı getirilmiştir.

Ölen sigortalının dul karısına emeklilik aylığının yüzde 50'si, 18 yaşını, orta öğretimde 20 yaşını, yüksek öğretimde ise 25 yaşını doldurmamış çocuklarına maaşının yüzde 25'i oranında maaş bağlanacak, ölen sigortalının kendisinin veya işverenlerinin ödediği malullük, yaşlılık ve ölüm sigorta primleri gibi ödenen sigorta primlerinin yarısı dul karısına, yüzde 25'i de çocuklarına toptan ödenecekti.

Prim oranlarına bakıldığında, iş kazaları ile meslek hastalıkları sigorta primlerinin tamamı işverenlere ait olmakla birlikte oranı yüzde 6'yı geçemeyecekti. Hastalık sigorta primi sigortalının kazancının yüzde 8'i kadardı ve yarısı sigortalıya yarısı da işverene ödenecekti. İşveren tarafından ödenecek olan analık sigortası primi sigortalının kazancının yüzde biri olarak belirlenmiştir. Malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ise sigortalının kazancının yüzde 11'i olarak hesaplanırken, bunun yaklaşık yüzde 5'i sigortalıya diğer yüzde 6'lık kısmı da işverene hisselendirilmiştir.[1033]

5.4. Avrupa Kapısında Türk İşçileri

1960'lı yıllara kadar işçilerden daha ziyade doktorlar gibi yüksek tahsil sahibi Türkler ihtisas yapmak amacı ile yurt dışına gitmişler, hatta oraya gittikten sonra çalışma ortamlarını sağlamışlar ve kalmışlardı. İşçi olarak yurt dışına gidenler çok az sayıdaydı. İkinci Dünya Savaşını takip eden yıllarda milyonlarca gencini kaybeden Almanya ve bütün Avrupa devletlerinin iş hacimlerinin gelişmesi karşısında sanayide makineleşmeden de faydalanmalarına rağmen işçi ihtiyaçları ortaya çıkmıştı. Zamanla gelişen ağır ve hafif sanayiye ayak uyduran Avrupa ülkeleri dışarıdan işçi almak için teşebbüslere başlamışlardı. Bu teşebbüslere cevap verenlerin başında gelen ülkelerin arasında Türkiye ve Türk işçileri vardı. Türk işçileri 1956 yılından

[1033] **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1964, s. 1, 7.

sonra Almanya ve yabancı ülkelere gitmeye başlamışlardı. İlk başlarında kendi imkânları ile bireysel olarak yurt dışına gitmeye başlayan Türk işçileri, 1960'lı yılların başında toplu halde ve yoğun olarak yabancı memleketlere akın etmeye başlamışlardı.[1034] Türkiye'den iş göçleri, 27 Mayıs darbesi sonrasında yaşanan işsizlik, döviz dar boğazı gibi ekonomik sıkıntılara çare bulmak adına yürütülen çözüm arayışlarından biri olmuştu.[1035] Nitekim döviz girdisi kazanımı sağlamak, işsizliğin getirdiği olumsuz etkiyi bir nebze olsun azaltabilmek ve çalışmak için gidecek olan işçilerin elde edecekleri tecrübelerinin ardından nitelikli işgücü olarak faydalanabilmek adına Almanya'dan gelen işçi isteğine sıcak bakılmıştır.[1036]

5.4.1. Almanya ile Avrupa Kapılarının Türk İşçilere Açılması

Almanya'da çalışmak üzere 45 bin Türk, ilgili makamlara müracaat etmişti. 36 bin kişi İş ve İşçi Bulma Kurumu vasıtasıyla müracaatta bulunurken, 9 bini ise özel müesseseler kanalıyla başvurularını yaptılar. Başvurulardan anlaşıldığı kadarıyla çoğunlukla terzilik yapmak isteyen Türklerin bir kısmı da meslek olarak hemşireliği göstermektedir. Oran itibariyle erkeklerin ağır bastığı başvurularda, kadınların sayısı 2500 civarındadır. Şehir bazında en çok talep İstanbul'dan gelirken, onu Ankara ve Adana izlemekteydi. Başvuruların en yoğun olduğu ay 17.646 rakamı ile Temmuz 1961 oldu. Meslek gruplarına bakıldığında mensucat ve inşaat işçilerinin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak anlaşıldığı gibi sanayide dokuma ve inşaat sektörlerinin Türkiye'de sıkıntılı bir dönem geçirdiği görülmektedir.

Başvuruların niteliğine yönelik birtakım eleştiriler söz konusu olmuştu. Buna göre kalifiye elemanların toplu bir şekilde ülkeden ayrılacağı ve memleketin kalifiye eleman noktasında sıkıntıya düşeceği iddia edilmiştir. Eleştirilerin artması ile İş ve İşçi Bulma Kurumu İstanbul Şubesi Müdürü bir açıklama yapmış ve böyle bir tehlikenin olmadığını, yarı kalifiye ve genç işçilerin Almanya'ya gönderilme durumlarının söz konusu olacağını ifade etmiştir. Ayrıca aksine ülke için faydalı olacağını belirtirken, döviz sağlanması ve gönderilen yarı kalifiye elemanların

[1034] Lütfi Akdoğan, "Almanya'daki Türk İşçileri Arasında", **Tercüman**, 5 Kasım 1962, s. 3.
[1035] Ayşem Sezer Şanlı, "Türkiye'de "Alamancı" Almanya'da "Türk": Araftaki Gurbetçiler", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 669.
[1036] Şenol Yaprak, "Uluslararası Emek Göçü Bağlamında Almanya'ya Türk İşgücü Göçü ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", **International Conference On Eurasian Economics**, Sankt-Peterburg, Rusya, 17-18 Eylül 2013, s. 864.

yetişerek tam kalifiye eleman olarak geri dönmesinin mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Almanya'ya işçi temin etmek için İstanbul'da kurulan Alman bürosunun Müdürü Herr Hans Meier kendi kanallarıyla 250 kişilik ilk işçi kafilesinin ay başında Almanya'ya gönderileceğini beyan etmiştir. Ay başında gönderilecek olan grubun 18 ila 35 yaş grubu işçilerden seçildiği ve Köln şehrinde bulunan Ford-Taunus otomobil fabrikasında çalışacakları belirtilmiştir. Diğer yandan bazı farklı kanallar vasıtası ile başvuruda bulunan 9 bin Türk işçisinin başvurularının Almanlar tarafından kabul edilmediği bildirilirken, Alman sanayicileri İstanbul'da kurulmuş olan büro vasıtası ile yapılmayan müracaatları kabul etmeyeceklerini açıklamışlardır.[1037]

5.4.1.1. Türk İşçilerinin Avrupa'ya Gitme Sebepleri

Almanya'daki Türk işçilerin en beğendiği şehirlerden biri Hamburg'tu. 2 milyona yakın nüfusu ile Almanya'nın Berlin'den sonraki en büyük şehri olan Hamburg'ta işyerleri ve eğlence yerleri oldukça fazlaydı. Özellikle gemi tezgâhlarında önemli miktarda Türk işçisi çalışmaktaydı. Fakat bu gemi tezgâhlarında çalışmak veyahut çalışmaya başlamak için birçok sıkıntı çekilmesi gerekmekteydi. Ancak buralarda görev aldıktan ve kendini amirlerine sevdirdikten sonra işçiler görevlerinde uzun süre çalışabilmekteydi. Ücretlerin yüksek olduğu buralarda çalışanların bir tek sıkıntısı vardı bu da kalacak yerdi. Şayet çalışılan müessese lojman sağlarsa işçi rahat eder, ancak ev tutmaya kalktığında şehirdeki yüksek kiralarla karşılaşmaktaydı. Almanya'nın üçüncü büyük şehri Köln'de pek çok Türk çalışmaktaydı. Köln'de çok sayıda fabrika, özellikle otomobil fabrikaları mevcuttu. Ayda asgari 400 mark ücret veren bu fabrikalardan alınan ücret ile ilk zamanlarda ancak geçinebilen çalışanlar, görevlerinde eskidikçe ve lisan öğrendikçe kazançları bir nebze artmaktaydı. Düsseldorf, Frankfurt ve Münih Almanya'nın büyük ve meşhur şehirlerindendi. Bu şehirlerin hemen hemen her yerinde pek çok Türk çalışmaktaydı. Bu şehirlere giden Türk işçilerin, ilk zamanlarda yeni gelmelerinin de verdiği dezavantajla geçim sıkıntısı çektikleri ileri sürülmekteydi. Aynı zamanda hem yeni bir muhite ve yeni yemeklere alışmanın sıkıntısını da çeken işçilerin ilk zamanları meşakkatli geçmekteydi.[1038]

[1037] **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1961, s. 1, 5.
[1038] **Son Havadis**, 19 Şubat 1962, s. 3.

Türk işçilerinin Almanya'ya gitme sebeplerinin başında memleketin iktisadî durumu gelmekteydi. Memleketinde rahat bir iş sağlayamayan, bir iş bulamayan işçiler ailelerinin geçimi temin etmek için çeşitli yollara başvurmak mecburiyetindeydi. Başka ülkelerde iş arama seçeneği de bunlardan biriydi. Türkiye'de baş gösteren ekonomik buhran ve işsizlik birçok kadın ve erkek işçinin yurt dışına doğru akın etmelerine sebebiyet vermişti. Ailelerini geçindirmek için gelenlerin dışında macera hevesine kapılanlar çok az sayıdaydı. Bunun dışında Almanya'ya çeşitli amaçlarla gidenlerin de bulunduğu bir gerçekti. Örneğin sadece Almanya'ya bir otomobil alabilmek için gidenler dahi vardı.[1039] Ayrıca lisan öğrenip Almancalarını ilerletmek, iyi bir eğitim alabilmek, kültürünü artırmak, hatta iyi elbiseler alabilmek ve eş bulmak için de Almanya'ya gidenler bulunmaktaydı. Ancak sadece bu tip maksatlarla Almanya'ya gidenlerin sayısının az olduğu belirtilmişti. Avrupa'ya giden Türk işçilerinin önemli bir kısmı memleketlerine geri dönmek istememekteydi. Dış ülkelerde iyi imkânlara kavuşan bir işçi iş bulma imkânı kısıtlı olan ve yaşam seviyesi açısından daha düşük bir durumda bulunan memleketlerine dönmek açısından tereddütler içinde kalmaktaydı.[1040]

5.4.1.2. Türkiye ile Almanya Arasındaki İşçi Protokolü

Türkiye ile Almanya arasında 30 Ekim 1961'de işçi gönderilmesi hususunda bir protokol imzalanmıştı. Bu protokolün Türk işçisine hiçbir imkân ve imtiyaz sağlamadığı, aksine bazı mağduriyetler doğurduğu öne sürülmüştü. Protokole göre, giden işçiler Türkiye'de kendilerine imzalatılan bir mukaveleye uymak ve her çeşit ağır hizmeti görmek durumunda kalmaktaydılar. Bu husus imzalatılan mukavelelerde işçilerin çalışacağı iş sektörlerinde hangi kolda görev yapacaklarının açık bir şekilde belirtilmediğini göstermekteydi. Ayrıca Almanya'ya giden bir işçi daha iyi iş imkânları daha fazla bir ücretle kendisine iş bulsa bile, bu anlaşma hükümlerine göre yeni işe girmesi pek mümkün gözükmüyordu. Dolayısıyla bu anlaşmanın işçilerin haklarını korumaktan ziyade onların mağdur olmasına sebebiyet verdiği yönünde eleştiriler yapılmıştı. Anlaşma gereğince Alman İş ve İşçi Bulma Kurumunu temsilen bir irtibat bürosu gelip Türk İş ve İşçi Bulma Kurumu'nda yerleşmişti. Yine anlaşma

[1039] Almanya'ya gitmek isteyenlerin hemen hepsinin amacı orada çalışmak ve para kazanmak, sık sık ileri sürülen isteklerden biri de oradan bir otomobil alıp gelmekti. **Akşam**, 22 Eylül 1963, s. 4.
[1040] Lütfi Akdoğan, "Almanya'daki Türk İşçileri Arasında", **Tercüman**, 5 Kasım 1962, s. 3.

hükümlerine göre, yabancı işçilere asgari ücretten az maaş verilemeyeceği belirtilmişti. Bunun Almanya'daki yerli işçilerin haklarını korumak maksadıyla yapıldığı iddia edilmişti. Şöyle ki, asgari ücretten daha az ücretle çalışan bir işçi olduğunda Alman işçilerin işleri tehlikeye girebilirdi. Dolayısıyla Alman işçilerin işlerini korumak maksatlı bir hüküm olarak yer aldığı ileri sürülmüştü. Yine ücret konusu ile ilgili olarak 20 yıllık kalifiye Türk işçilerin asgari ücret hesabı üzerinden yapılan anlaşmayla saatte 1,85 mark alması söz konusuydu. Bu itibarla bu saatlik ücret acemi bir Alman işçisinin alacağı saatlik ücrete denk geldiği için sıkıntılı bulunmuştu. Tüm bunlar dikkate alındığında yapılan anlaşmanın işçi haklarını korumaktan ziyade sadece işçi gönderilmesi maksadını taşıdığı noktası meydana çıkmaktaydı.[1041] Böylelikle Türkiye'deki iş piyasasının rahatlatılması ve dışarıdan gelecek dövizden faydalanılması hedeflenmiştir.[1042]

5.4.2. Türk İşçilerin Avrupa'nın Muhtelif Yerlerine Yayılması

Yurt dışında çalışmak isteyenlerin sayısı her geçen gün daha da artmaktaydı. İş ve İşçi Bulma Kurumunun yaptığı açıklamaya göre, 1963 yılının sonuna gelindiğinde sadece Almanya'da çalışmak için 113 bin kişinin kuruma başvuruda bulunduğu bildirilmişti. Müracaatların sıraya konulduğunu ifade eden kurum yetkilileri, Türk işçilerin kafileler halinde Almanya'ya gönderileceğini belirtmişlerdi. Bu arada gönderme işlemleri devam ederken 940 işçi daha Almanya'ya gönderilmişti. Böylelikle Alman ve Türk İş ve İşçi Bulma Kurumlarının iş birliği ile Almanya'ya gönderilen işçi sayısı 26 bini bulmuştu. Bunun dışında talebin fazlalığını gören fırsatçılar türemiş, özel işçi büroları kurarak 10 binin üzerinde işçiyi Avrupa'nın çeşitli yerlerinde çeşitli işlere göndermişlerdi. Bu özel bürolar tarafından Avusturya, Fransa, Hollanda ve İsviçre'ye gönderilen Türk işçileri, birçok sosyal haktan mahrum bırakıldıkları için zor durumda kalmaktaydılar. Ayrıca Fransa ve Hollanda özel bürolar tarafından gönderilen işçileri kabul etmeme kararı almışlar ve çalışma izni bulunmayan Türk işçileri sınır dışı etmeye başlamışlardı. Bundan sonra Fransa, Hollanda, Avusturya ve İsviçre de aynı Almanya'nın yaptığı gibi

[1041] Lütfi Akdoğan, "Almanya'daki Türk İşçileri Arasında 2", **Tercüman**, 6 Kasım 1962, s. 3.
[1042] Hasan Çil, "Yarım Asır Önce: 1961 İşgücü Alımı Anlaşması'na Analitik Eleştirel Bir Bakış", **50. Yılında Göç**, Ed. Faruk Şen, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2011, s. 49.

Türkiye'den talep edecekleri işçileri, İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığı ile temin edeceklerdi.[1043]

1963 yılının Türkiye'den Almanya'ya çalışmak üzere giden son işçi kafilesi Aralık ayında 1.096 kişilik bir grup şeklinde Sirkeci'den yola çıkmıştı. 1964 yılında ise Almanya'ya gidecek olan işçi sayısının 40 bin civarında olması beklenmekteydi. Ayrıca Belçika da 15 bin Türk işçisi talep etmekteyken bu rakam 40 bine dahil değildi. Yetkililerin verdiği bilgiye göre, Hollanda, Fransa, Belçika ve İsviçre'ye 50 bine yakın Türk işçisi gönderilmesi planlanıyordu.[1044]

1964 yılının Mart ayı başında Sirkeci'den ayrılan trenle 800 kişilik bir işçi kafilesi daha Almanya'ya gitmişti. Çoğunlukla fabrika işçisi, metal yardımcı işçisi olarak giden işçiler, Almanya'daki 40 ayrı iş yerinde çalışacaklardı. Bu kafileden sonra 1964 yılı içinde Almanya'ya giden işçi sayısı 9.000'i bulmuştu. Yıl sonuna kadar bu rakamın daha da artması ve 40.000'e kadar ulaşması beklenmekteydi. Bu arada toplamda 50 bin Türk işçisi bulunduğu bildirilmişti. Almanya'dan gelen 10 vagonluk özel katarla giden işçiler, yanlarında özellikle pastırma, sucuk, sigara ve peynir götürmüşlerdi. Kafilenin hareketinden önce Sirkeci garına gelen İş ve İşçi Bulma Kurumu ve Alman İrtibat Bürosu yetkilileri, Türk işçilerini daha hızlı bir şekilde göndermek için bazı formalite fazlalıklarının kaldırılacağını açıklamışlardı.[1045]

Alman endüstrisi 1963 yılı boyunca yabancı işçilerle elde edilen tecrübelerden olumlu sonuçlar alındığını, 1964 yılı için daha fazla sayıda yabancı işçinin Almanya'da çalışabilmesi için ilgililerin teşebbüse geçmelerini talep etmişti. Federal Almanya İşverenler Genel Merkezinin yayınlamış olduğu bildiride, Alman endüstrisinde özellikle Türk işgücüne yer verileceğini açıklamışlardı. İtalyan işçilerin ise lüzumlu olduğu takdirde yedek bir kuvvet gibi çağrılmasının düşünüldüğü belirtilmişti.[1046]

[1043] **Tercüman**, 21 Ekim 1963, s. 1, 5.
[1044] **Tercüman**, 2 Aralık 1963, s. 1.
[1045] **Akşam**, 10 Mart 1964, s. 1.
[1046] **Son Havadis**, 11 Mart 1964, s. 3.

Sirkeci'den kalkan özel bir katarla 870 kişilik bir işçi grubu daha Almanya'ya gitmişti. İçlerinde 1964 yılın 10 bininci işçisi de bulunmaktaydı. Böylelikle Almanya'da çalışan işçilerin sayısı 50 bini bulmuştu.[1047]

1964 yılı için Almanya'ya Türkiye'den giden işçi sayısının 10 bini bulması üzerine Alman İş Bulma ve İşsizlik Sigortaları Kurumu Başkanı Anton Sabel, Türkiye'den 15 bin işçinin daha Almanya'ya gitmek üzerine talepleri olduğunu, sene sonuna kadar toplamda 30 bin Türk işçisinin Almanya'ya gönderilmesini beklediklerini dile getirmiştir. Sabel, Alman halkı ve işverenlerinin Türk işçilerinden oldukça memnun olduğunu ifade etmiş, Almanya'da 1964 yılı itibariyle 800.000 yabancı işçi çalıştığını, İtalyanların 250.000 işçi ile başta geldiklerini, Yunanlılar, İspanyollar, Hollandalılar ve Avusturyalılardan sonra 50 bin rakamı ile Türklerin altıncı sırada olduklarını belirtmiştir. Türkiye'den Almanya'ya gönderilecek olan işçiler için gösterilecek kolaylıklara müteşekkir kalacaklarını belirten Sabel, bekleme süresinin kısaltılması için çabaladıklarını açıkladıktan sonra Türklerin Almanya'da yoğun olarak çalıştıkları iş kollarını sırası ile söylemiştir. Buna göre, Türk işçiler Almanya'da en çok otomobil yapımı, inşaat ve madencilik kollarında görev yapmaktaydılar. Türkiye'den giden Türk işçilerinden önemli bir kısmı oradaki Alman kızları ile evlenmekteydiler. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Almanya'daki kadın nüfusunun erkek nüfusundan 2 milyon daha fazla oluşundan kaynaklanmaktaydı. Öte yandan Bölge İş ve İşçi Bulma Kurumu Müdürü Necati Ahibaba dış ülkelere gitmek için 150 bin kişinin sırada beklediğini ifade etmiştir.[1048]

Avusturya ile 15 Mayıs 1964 tarihinde Viyana'da imzalanmış olan Avusturya'ya Türk İşgücü Celbi ve Türk İşçilerin Avusturya'da İstihdamına dair Avusturya Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmanın 15.5.1964 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere onaylanması Bakanlar Kurulu tarafından 20 Ağustos 1964 tarihinde kararlaştırılmıştı.[1049]

Yurt dışında özellikle Almanya'da çalışan Türk işçilerinin döviz olarak gönderdikleri para 1964 yılı için toplamı 21 milyon lirayı bulmuştu. Yıl sonuna kadar bu miktarın daha da artması beklenmekteydi. Almanya'daki işçilerin paralarını

[1047] **Akşam**, 17 Mart 1964, s. 3.
[1048] **Cumhuriyet**, 17 Mart 1964, s. 1, 7.
[1049] 20 Ağustos 1964 tarihli kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 179.49.13, s. 1.

Türkiye'ye kolaylıkla gönderebilmelerini sağlamak için Türk işçilerinin yoğun olduğu yerlerdeki bankalara birer Türk memur konulması için teşebbüse geçilmişti.[1050]

Türk işçilerin çalıştığı beş Avrupa ülkesinde bir ay süreyle geziye çıkan Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, gezi dönüşünde Avrupa'ya işçi gönderilmesini hafife alan çevreler bulunduğunu ancak, Anadolu'dan Avrupa'ya giden işçilerin orada bir Avrupa eğitiminden geçtiklerini belirtmiş, Avrupa'yı tanımanın belirli zümrelerin imtiyazı olmaktan çıktığını dile getirmiştir. Bakanın verdiği bilgiye göre, Avrupa'ya işçi olarak gitmeyi bekleyen 320.000 kişinin sırada bulunduğunu, haftada 2 bin civarında işçinin yurt dışına gönderildiğini, hâlihazırda 120.000'in üzerinde Türk işçinin yurt dışında çalıştığını ifade etmiştir.

Bakan Ecevit, yabancı ülkelerde çalışan işçiler için neler yapıldığını aşağıdaki gibi özetlemişti:

> *"1-Almanya ile imzalanan sosyal güvenlik anlaşmasının yürürlüğe girmesine ve diğer ülkelerde de aynı şekilde anlaşmalar yapılmasına çalışmaktadır.*
>
> *2-Büyük şehirlerdeki bütün Alman radyoları 45 dakikalık Türkçe programlarına başlamışlardır. Belçika'da da haftada 15 dakikalık bir Türkçe yayın yapılmaktadır. Aynı işlemin televizyonda da yapılmasına çalışılmaktadır.*
>
> *3-Belçika'da başarı ile uygulanmakta olan Sosyal Delegelik Müessesesinin diğer ülkelerde de uygulanmasına çalışılmaktadır.*
>
> *4-Ev bulan işçiler ailelerini Almanya'ya götürebileceklerdir.*
>
> *5-Almanya'da işten çıkarılan Türk işçileri hemen sınır dışı edilmeyecektir.*
>
> *6-Yurda dönecek işçilerimiz, Türkiye'de iş bulmak için önceden başvurabileceklerdir.*
>
> *7-Belçika'ya ve İsviçre'ye turizm iş kolunda işçiler gönderilecektir.*
>
> *8-İşçilerimiz için din adamları gönderilecektir."*[1051]

Yabancı ülkelerde çalışanlar için yapılan bu faaliyetler Türkiye'den giden işçilerin ülke için önemini de ispatlamaktadır. Dönem itibariyle işsizliğin yüksek oranda seyretmesinin yanı sıra ekonomik sıkıntıların had safhada oluşu yurt dışında çalışan işçilerin önemini daha da arttırmıştır. Dış ülkelerde çalışan işçileri Türkiye için bir döviz kaynağı ve yatırımları ile de ülke ekonomisi adına bir can suyu olarak

[1050] **Akşam**, 15 Kasım 1964, s. 3.
[1051] **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1964, s. 1.

kabul edebiliriz. Dolayısıyla yurt dışında çalışan Türk işçilerin sosyo ekonomik açıdan katkıları ile ülkeye toplumsal manada etkileri de olmuştur.

5.4.2.1. İşçi Gönderilmesinde Yaşanan Sıkıntılar

İş ve İşçi Bulma Kurumunun fişlerini taklit etmek suretiyle Almanya'ya işçi gönderen bir şebeke, kurum müfettişleri tarafından ortaya çıkarılmıştır. 1 milyon liraya kadar suiistimal yaptığı tahmin edilen şebekeye, kurumun İstanbul Şubesinde görevli bazı memurların da dahil olduğu tespit edilmiştir. Tahkikat, İş ve İşçi Bulma Kurumu Başmüfettişi İhsan Tanrıverdi'nin de dahil olduğu beş kişilik bir kurul tarafından yürütülmekteydi.

Almanya'ya gitmek için aynı zamanda müracaat ettikleri halde bazı işçilerin daha önce gitmeleri dikkati çekmiş ve durumu Genel Müfettişliğe şikâyet edenlerin fazlalaşması üzerine, müfettişler soruşturmaya ve fişleri incelemeye başlamışlardır. Bu incelemeler sırasında bazı fişlerin sahte olduğu görülmüştü. Fişlerin sahte olduğunun anlaşılması basıldığı kâğıtların türlerinin farklı oluşundan, renklerinin diğer fişlere nazaran ayrı oluşundan anlaşılmıştır. Bunun üzerine Almanya'ya gitmek için sıra bekleyen 44 bin işçinin fişleri teker teker incelenmiş ve 48 sahte fiş belirlenmiştir. Şebekenin ortaya çıkarılması için hazırlık yapan müfettişler, sahte fişli 48 işçiye birer mektup yazarak sıralarının geldiğini ve kuruma müracaat etmeleri gerektiğini bildirmişlerdi. Başvuru tarihleri aynı güne getirilen işçiler, sabah saat 9'dan gece 22.30'a kadar devamlı bir şekilde sorguya çekilmişlerdir. Önce dışarıdaki bazı kimselere para vererek fişlerini değiştirdiklerini gizleyen müracaatçılar, daha sonra itiraf etmek zorunda kalmışlar ve iş birliği yaptıkları kişilerin isimlerini açıklamışlardır. Kurumdaki araştırma sırasında dolaplardan birinin dibine atılmış 38 fiş daha bulunmuştu.

İncelemeler ve tahkikat neticesinde şebekenin çalışma şekli de tespit edilmişti. Şebekeyi dışarıdan yöneten kişiler işçi başına 1500 ilâ 2000 lira alarak sahte fişleri tanzim etmekte, fakat müracaat tarih ve numarasının yazılması gereken yeri açık bırakarak kurumda iş birliği yaptıkları memur arkadaşlarına vermektedirler. Memur da para alınan işçinin fazla sıra beklemesini önlemek için, kuruma resmen müracaat eden ve gitme süresi yaklaşan kartlarını iptal edip, numara ve tarihlerini sahte müracaatçıların fişlerine yazmaktaydılar. Böylelikle normal yoldan yurt dışına

çalışmak için gitmek isteyen işçilerin fişleri iptal edilmiş olduğundan suiistimalin ipuçları ortadan kalkmaktaydı. Müracaat sayısının 100 bini aşmış olması ise şebekenin işini kolaylaştırmaktaydı. Şebekenin ortaya çıkarılmasından sonra şimdiye kadar bu şekilde çalışmak için yurt dışına çıkanların olabileceği göz önüne alınmış ve geçmiş fişler de incelemeye alınmıştır.[1052]

Türk-Alman işçi anlaşmasının bazı maddelerinde değişiklik yapılması için her iki hükümetin ilgili makamları arasında Bonn'da müzakereler gerçekleştirilmişti. Federal Almanya Dışişleri Bakanlığında düzenlenen toplantılara Türkiye adına İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürü Kemal Gökçedağ, Çalışma Müşaviri Önbulak ve Çalışma Ateşesi Dr. Bilâloğlu katılmıştı. Türk-Alman heyetlerinin varmış oldukları kararlarda, Almanya'da çalışan Türk işçilerine verilen müsaadelerin süresiz uzatılması, Türk işçilerin eşlerini yanlarına getirdikleri takdirde kendilerinin de gerektiğinde çalışabilmeleri için izin verilmesi, ayrıca Türkiye'de ailelerine ve bakıma muhtaç yakınlarına yardım etmeyen Türk işçilerin aldıkları çocuk parası ödeneklerinin Alman resmî kanalları yolu ile doğruca Türkiye'ye transferi öngörülmekteydi.[1053]

İsviçre, Almanya ve Avusturya'daki Türk Başkonsolosluklarından Dışişleri Bakanlığına gelen bilgilere göre, bu ülkelerde çalışmak üzere Türkiye'den gitmek isteyen işçiler, bazı simsarlar tarafından istismar edilmekte ve dolandırılmaktaydı.

Bundan bir süre önce Almanya ve Avusturya'ya giden işçiler bu ülkelere alınmamışlardı. Aynı durum İsviçre sınırlarında da çoğalmaya başlamıştı.

Duruma el koyan Konsoloslukların karşılaştıkları sonuçlara göre; bazı kimseler işçilere, İş ve İşçi Bulma Kurumunun görevleri dışında Avrupa ülkelerinde iş vaat etmekte ve bunları turist pasaportu ile yurt dışına çıkarmaktadırlar. Sınırı geçer geçmez bu simsarlar, işçilerden 260 doları geri almakta ve bu paraları yurda getirmemekteydiler. Parasız kalan vatandaşlar çalışma belgeleri bulunmadığı ve ayrıca paraları da olmadığı için bu ülkelerin sınırlarından içeri sokulmamaktaydılar. İşçiler de sefil bir durumda sınırlarda bekleşmekteydiler.

[1052] **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1964, s. 1, 7.
[1053] **Tercüman**, 29 Mayıs 1964, s. 1, 7.

Konsolosluklar ayrıca on kadar simsarın adını da Dışişleri Bakanlığına bildirmiş ve bunlar hakkında gerekli kovuşturmanın yapılmasını ve bu şekildeki uygunsuz işçi sevkiyatının önlenmesini istemişlerdi.[1054]

1965 yılının sonlarına gelindiğinde bazı vatandaşları dış ülkelerde çalıştırmak vaadiyle sevk eden dolandırıcılara karşı hükümet tarafından mücadele başlatılmıştı.

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve Emniyet Genel Müdürü Ahmet Demir ile bir toplantı yaparak bu gibi şahıslar hakkında sıkı tedbirler alınması istenmişti. İlk alınan tedbirler arasında gerçek turist olmayanların turist kimliği ile yurt dışına çıkmalarının yasaklanması, işçi olarak dışarıda çalışmanın yalnızca İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığı ile yapılmasına dikkat sarf edilmesi bulunmaktaydı.

Ayrıca, Avrupa'ya işçi sevk etme kurullarına ve işçi sevk edilen ülkelerle yapılan anlaşmalara aykırı sevkiyat yaptıkları, Dışişleri Bakanlığı tarafından tespit edilen şahıs ve firmaların adları, yine aynı Bakanlık tarafından açıklanmıştı.[1055]

5.4.3. 1965 Yılı İçerisinde Türk İşçilerinin Avrupa'daki Seyri

İş ve İşçi Bulma Kurumu Alman İrtibat Bürosu Başkanlığı'na yeni atanan Herr Theodar Marquard verdiği özel bir demeçte, Almanya'ya işçi sevkiyatının daha da hızlandırılacağını, Almanya'ya gidecek işçilerin uzun müddet sırada beklemeyeceklerini açıklamıştı. Almanya'da çalışan Türk işçi sayısının 100 bini bulduğunu, geçen yıllara nazaran 1965 yılında Alman işverenlerin daha fazla işçi talebinde bulunduğunu belirten Marquard, 1965 yılı içinde 60 bin işçinin daha gitmesinin plânlandığını dile getirmişti. 1965 yılı ilk iki ayı için 10.500 talep mevcutken, bunun iki bini kadın işçiler için yapılmıştı. Alman işverenler, kadın işçilerden memnun oldukları için 1965 yılında daha fazla talepte bulunmuşlardı. Marquard'ın verdiği bilgilere göre, Almanya'da bir milyondan fazla yabancı işçi çalıştığı, Türklerin sayısının her geçen gün arttığı ve Almanya'da çalışan işçilerin milliyetlerine bakıldığında Türklerin üçüncü sıraya yükseleceği bildirilmişti. Almanya'da en fazla çalışan yabancı işçi grubu Türklerden oluşmamasına rağmen en çok talebin Türkler için yapıldığı vurgulanmıştı.[1056]

[1054] **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1965, s. 1.
[1055] **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1965, s. 7.
[1056] **Akşam**, 2 Şubat 1965, s. 3.

Türkiye ile Belçika arasında Türk işçilerin istihdamına dair yapılan anlaşma ise 22 Mart 1965'de onaylanmıştı.[1057] Hollanda ile Türkiye arasında işçilerle ilgili yapılan ve Hollanda'ya gönderilecek olan Türk işçilerin tespit edilmesi, gönderilmesi ve orada istihdam edilmesi hususundaki anlaşma yine aynı tarihte 22 Mart'ta onaylanmıştı.[1058]

Maliye Müfettişi Cafer Canlı, yazısında on binlerce işçinin çalışmak için yurt dışına gitmesinin sayıları sınırlı olan kalifiye işçi piyasasında olumsuz bir etki yarattığını ve bu sıkıntının daha da artabileceğini belirtmişti. Bu bakımdan kalifiye işçilerin yurt dışına çıkmalarına mâni olunmalı bunun için de her şeyden önce kendilerine yeterli ücret verilmeliydi. Almanya ise Türkiye'den kalifiye işçi yerine yardımcı işçi sınıfında çalışan talep etmekteydi. Bazı kalifiye işçiler yurt dışına çıkıp orada çabuk çalışabilmek için, kalifiye eleman olduklarını saklamışlar ve yardımcı işçi olarak gitmeye razı olmuşlardı. Bundan dolayı kalifiye eleman yerine işsiz olan ve yardımcı eleman niteliğinde olan çalışanların dışarıya gitmeleri teşvik edilmeliydi.

Bunun yanında işçilerin çalışmak üzere yurt dışına gitmelerinin faydalı olacağı yönünde görüşler de belirten Canlı, her şeyden evvel işçilerin bu yolla kendi sanatlarını ilerletmek imkânı da bulacaklarını, sıkı bir çalışma disiplinine alışıp Türkiye'ye geri döndüklerinde, yaptıkları tasarruf ve kendilerine verilecek krediler ile öğrendiklerini tatbik edebileceklerini ve bu yolla faydalı hareketlerin gerçekleşebileceğini ifade etmişti. Ayrıca bilgi ve görgülerinin artması sebebiyle işçilerin manen yükselmesi de öngörülmüştü. Ancak tüm bu iyi taraflara rağmen yurt dışına giden işçilerin halledilmesi gereken sıkıntıları bulunmaktaydı. Söz konusu yazıda yapılan tasarrufların Türkiye'ye getirilmesi için bir önceki sene çıkarılan kanunun tatbikatının iyi yapılamadığına yönelik eleştiri mevcuttu. 1964 yılında bu yolla ülkeye 9 milyon dolar civarında işçi dövizi getirilmiş, 1965 yılının ilk dört ayında ülkeye giren döviz miktarı ise 11 milyon dolar olmuştu. Böylelikle, 1963 yılında 700 bin dolar olan aylık ortalama 2,8 milyon dolara yükselmişti. Ancak bu miktarın yeterli olmadığı belirtilirken, dışarıda 140 bin işçi bulunduğuna göre bu

[1057] Belçika ile imzalanmış olan Türk işçilerinin Belçika'da istihdamına dair anlaşmanın onaylanması hakkında 22 Mart 1965 tarihli kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 184.16.13, s. 1.
[1058] Türk işçilerinin toplanması, Hollanda'ya yollanması ve orada işe yerleştirilmesi hususunda Hollanda ile imzalanan anlaşmanın onaylanmasına dair 22 Mart 1965 tarihli kararname**, BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 184.16.14, s. 1.

oranın daha yüksek bir şekilde aylık 6 milyon dolar civarında olması gerektiğinin üzerinde durulmuştu. Bu hususta alınacak tedbirler anlamında, işçi döviz gelirlerinin artırılması için, muamelelerin izahı bakımından bastırılacak basit ifadeli broşürlerin Almanya'ya dağıtılmasının faydalı olacağı işaret edilmişti.

Canlı, işçilerin sıkıntıları bağlamında sorunların çeşitli olduğundan hareketle, yurt dışına çalışmak üzere gidenlerin gidecekleri yer hakkında bir fikre sahip olmadan gittikleri ve bu durumun kötü neticeler doğurduğundan bahsetmiştir. Asıl problemin ise işçiler dışarıda iken ortaya çıkmaktaydı. Yurt dışında çalışmaya başlayan işçiler lisan bilmediklerinden haklarını tam manası ile savunamamaktaydı.

Önemli problemlerden biri de işçilerin geri dönüşleri esnasında yaşayabilecekleri muhtemel sıkıntılardı. Olası işçi dönüşlerinde Türkiye'ye yeniden döndüklerinde yaşayacakları sosyal problemler için yeniden intibakları adına güçlük çekmemeleri için önlem alınması elzem görülmüştü. Gidenlerin yurtlarından bağlarının kopmaması için radyo yayınlarının oradan da dinlenebilecek şekilde kuvvetlendirilmesi ve ayrıca memleketlerinden hatta köylerinden doldurulacak bantların işçilere dinletilmesinin olumlu manada fayda verebilecekti.[1059]

Almanya'ya işçi gönderilmesi devam etmekte, her hafta 1.000-1.200 kadar işçi İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığı ile Almanya'ya gitmekteydi.[1060]

Kıbrıs ile ilgili Birleşmiş Milletler müzakerelerinde Türkiye'yi temsil etmek üzere New York'a gitmekte olan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 20 Kasım'da Frankfurt'ta yaptığı konuşmasında, kendisine Türkiye'nin Batı Almanya'ya mevcut durumdan fazla sayıda işçi göndermeyi göz önünde tutulup tutulmadığı sorulduğunda, Türkiye'nin Almanya'ya 100.000 işçi daha göndermeyi düşündüğünü ifade etmişti. Mevcut duruma bakıldığında işçi sıkıntısı üst seviyede olan Batı Almanya'da 150 bin civarında Türk işçisi çalışmaktaydı.[1061]

1965 yılında Almanya'ya gönderilen işçilerimizin sayısında 1964 yılının ilk on ayında gönderilenlere nazaran yüzde 16 oranında bir azalma olmuştu. Resmî istatistiklere göre, Ocak-Ekim ayları arasında 1964 yılında Almanya'ya 44.789 işçi gönderildiği halde, aynı süre içinde bu yıl rakam 37.557'ye inmiş bulunmaktaydı.

[1059] **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1965, s. 2.
[1060] **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1965, s. 1.
[1061] **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1965, s. 1.

Yetkililerin verdiği bilgiye göre, diğer ülkelerden Almanya'ya gönderilen işçilerin sayısında da bir azalma mevcuttu. Örneğin, 1964 yılında Yunanistan'dan Almanya'ya giden işçi sayısı 33.814 iken, 1965 yılında bu 27.173'e inmişti. İspanyol işçilerinin sayısı ise 36 binden 33 bine inmişti. Ancak, her iki yılda da Almanya'ya en çok işçi gönderen ülke Türkiye'ydi.

Almanya'ya gönderilen işçi sayısındaki azalma doğrudan doğruya Almanya'nın iş şartlarında uyguladığı bazı değişikliklerden ileri gelmişti. Uzmanlar bu sebepleri şöyle sıralamaktaydı:

1. Almanya'da enerji politikası değişmeye başlamış ve enerji kaynağı olarak kömür yerine bol miktarda tabii gaz ve petrol kullanılmaya başlanmıştı. Buna bağlı olarak bazı maden ocakları kapanmıştı.

2. El emeğine ihtiyaç gösteren mesken inşaatı azalmış bulunmaktaydı. Almanya artık mesken problemini oldukça halletmiş bulunmaktaydı. Yapılan inşaatlar yol açmak, köprü yapmak, tünel açmak gibi işlerle sınırlı kalmıştı. Bu işlerle de daha çok makineler kullanılmaktaydı.

3. Almanya'nın resmi istatistiklerine göre, Almanya'da 600 bin iş açık bulunmaktaydı. Ancak bu açıkların büyük kısmı büro elemanı açığıydı. Ayrıca kadın işçilere ve kalifiye işçilere ihtiyaç vardı.

Yine bildirildiğine göre, bu son verilen sebebe bağlı olarak İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvuran kadın işçiler derhal Almanya'ya gönderilmekteydi. Giden kadın işçiler, konfeksiyon, elektrikli ince makinelerin imalinde, ambalaj ve gıda sanayinde çalışmaktaydı.

Diğer taraftan Ortak Pazar ülkelerinden giden işçiler Almanya'da daha kolay iş bulabilmekteydi. Bu sebep dolayısıyla İtalya'dan Almanya'ya giden işçilerin sayısında 1964 yılına göre bir artma olmuştu. Son yılda Alman işvereni bir Türk işçisini çalıştırmak için külfetlere gireceği yerde, Ortak Pazar ülkeleri arasında yapılan anlaşma gereğince ayağına gelmiş bir İtalyan işçisini tercih etmekteydi.

Belçika'da ise kömürün yavaş yavaş enerji alanından kalkması karşısında maden ocaklarının bir kısmı kapanmış ve Belçika'ya gönderilen işçilerin sayısında da bir önceki yıla göre 1965'in Ağustos ayına kadar büyük ölçüde bir azalma olmuştu. Ancak bu azalmayı kapatacak tarzda Belçika yeniden 2.950 işçi istemişti.

Bu isteğin 1.200 kadarı karşılanırken geri kalan kısmının da gönderileceği bildirilmişti.

İsveç de Türkiye'den işçi istemekteydi. İsveç Çalışma Bakanlığına bağlı bir heyet Ankara'ya gelme kararı almış, heyetin Çalışma Bakanı Erdem'i ziyaret edeceği belirtilmişti. İsveç'e 5.000 civarında işçi gönderileceği düşünülmekteydi.[1062]

Türkiye'de 1960-1965 döneminde işçi hareketlerinin temeli ilk olarak toplu sözleşme, grev ve lokavt tartışmaları üzerinden şekillenmiştir. 1961 yılı ile birlikte grev hakkını da içeren maddelerin Temsilciler Meclisinde kabul edilmesinin ardından işçiler sosyal ve ekonomik taleplerini daha sık dile getirmeye başlamıştır. İşçilerin ilk hareketlerinde ekonomik sıkıntılar ön planda yer alırken, çalışma şartları, sigorta meselesi ve mesken sıkıntısı gibi sorunlar işçilerin ana problemlerindendir. İşçilerin düzenlediği ilk büyük miting olan Saraçhanebaşı mitinginde de bu hususlar öne çıkarken, yabancı devletlerin Ankara'daki büyükelçiliklerinin bu mitingi takip etmek için İstanbul'a müşahit göndermeleri söz konusu hareketliliğin dış devletler tarafından da ilgiyle izlendiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca katılımın yüksek, mitingin ise büyük olmasına rağmen herhangi bir hadise yaşanmaması da başka bir önemli noktadır. İşçi hareketleri arttıkça doğru orantılı bir şekilde sendikal faaliyetler de artmıştır. İşçilerin klasik istekleri haline gelen sosyo ekonomik talepleri yineleyen sendikaların bunun dışında 27 Mayıs sonrası işlerinden çıkarılan işçilerin görevlerine iadelerini talep etmesi de önem arz eder. İşçilerin ilk hareketlerinde dikkati çeken husus bu hareketlerin siyasi nedenlerden ziyade işçi haklarının savunulması maksadıyla gerçekleşen hareketler olmasıdır. Aynı zamanda grev hakkının Anayasa'da belirtilmesine rağmen uygulama sahasının belirlenememesi gibi nedenlerle serbestliğinin sağlanamaması işçi hareketlerinde yakınılan bir husus olmuş ve serbestliğin sağlanması ile birlikte hükümet ile işçiler temsilcileri aracılığıyla müzakerelere başlamışlardır. Bu bakımdan 24 Ağustos 1963 tarihi Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ayrı bir önem taşır. Böylelikle işçilerin haklarını arayabilecekleri yasal bir zemin oluşturulmuştur. Toplu sözleşme ve grev yasasının yürürlüğe girmesinden sonra dikkati çeken nokta

[1062] **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1965, s. 1.

hakem kurulu ve arabuluculuk müesseselerinin önem kazanmasıdır. Bunlar kazanç getiren işler haline geldiği gibi yüksek ücretler ödenmesi de ayrı bir durumdur.

Bu dönemde işçilerin en fazla yakındığı ve önemli bir sosyal sorun haline gelen durum gelir adaletsizliğiyle ilgilidir. Ücret tespitlerinde işçilerden ziyade işverenler lehine yapılan düzenlemeler işçileri zora sokmuştur. Ancak işçilerin haklarını talep ederken ve sıkıntılarını dile getirirken kullandıkları bir araç olan grev hakkı zaman zaman bir amaç gibi kullanılınca bazı sıkıntılara neden olmuştur. Batman Petrol Rafinerisinde olduğu gibi ekonomik açıdan önemli kayıpların yaşandığı durumlar da meydana gelmiştir. Aynı şekilde dönemin en büyük işçi eylemi olan Zonguldak Kozlu'daki maden işçilerinin grevi asayiş açısından önemli problemlere sebep olmuş ve buradaki olaylar kamuoyunu günlerce meşgul etmiştir.

1965 yılına doğru işçi hareketlerinin siyasi sahaya daha fazla kaydığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu neticenin ortaya çıkmasında sendikal faaliyetlerin siyasi partiler ile yakın temas halinde yürümesi etkili olmuştur. 1965 yılının işçiler ve çalışanlar için önemli bir yıl olduğunu söyleyebiliriz. Bu yıl içinde daha önce var olan kısmi sigorta sisteminin Sosyal Sigortalar Kanunu ile değiştirilmesi, toplumsal açıdan önem taşımaktadır. Bu kanun sigorta sisteminin iş hayatında yaygınlaşmasının önünü açtığı gibi işçilerin sosyal haklarından ailelerinin de faydalanması usulünü getirmiştir.

İşsizlik dönem itibariyle çalışanlar için önemli bir sorundu. Buna bağlı olarak yurt dışındaki iş imkânlarının fazlalığı Türkiye'deki işçileri celbeden bir hal almıştır. Almanya gibi Avrupa'daki sanayileşmiş ülkelerin artan işçi ihtiyacına bağlı olarak ve 27 Mayıs darbesinin ardından yaşanan ekonomik sıkıntıların da etkisiyle Türkiye yoğun bir şekilde iş göçü vermeye başlamıştır. Türkiye'deki ekonomik problemler nedeniyle yurt dışına yönelen işçiler, bazen sosyal açıdan farklı nedenlerle bireysel sebeplere bağlı olarak da dışarıda çalışmaya heves etmişlerdir. Türkiye'den ayrılıp yurt dışına çıkan işçiler için önemli hususlardan biri de karşılaştıkları sıkıntılardır. Bunlardan ilki işçi protokollerinin karşı tarafın elini güçlendirici bir şekilde hazırlanmasıyla ilişkili olarak Türkiye'den giden kalifiye çalışanların ağır koşullarda, kazanım ve becerilerinin aksine daha düşük statülerde görevler yapmaları olmuştur. İkincisi ise yurt dışına çıkan Türk işçileri gittikleri ülkelerde önemli uyum sorunları ile karşılaşmışlardır. Sosyal ve kültürel açıdan adaptasyon sorunu yaşayan işçilerin

gittikleri yerlere alışmaları ve uyum sağlamaları ciddi bir psikolojik süreç gerektirmiştir. Bu zorluklara rağmen Avrupa'ya giden Türk işçilerinden önemli gelirler elde edip ülkesine yatırımlar yapanlar olmuştur. Bu bakımdan "gurbetçiler" Türkiye ekonomisi için önemli bir unsur haline gelmiştir.

ALTINCI BÖLÜM
1960-1965 YILLARINDA TÜRKİYE'DE SAĞLIK

6.1. Salgın Hastalıklar

Salgın hastalıklar, Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren sağlık sistemi için önemli bir problem olmakla birlikte toplumsal hayatı da derinden etkilemiş sağlık teşkilatı bu problem ile sürekli mücadele halinde olmuştu.[1063] 1960-1965 döneminde de salgın hastalıklar Türkiye'deki sağlık sistemini ve toplumu etkileyen önemli olaylardandır. Salgın hastalıklar başlığı altında bu dönemde ön plana çıkan verem hastalığı, çocuk felci, kızamık salgını, tifo salgını, trahom hastalığı ve cüzzam hastalığına temas edilmiştir.

6.1.1. Verem Hastalığı

Solunum yolu ile kolay bir şekilde bulaşabilen, ağırlıklı olarak akciğerleri etkileyen ve yaygınlığı sebebiyle topluma son derece olumsuz tesirleri olan verem hastalığı dönemin yaşam koşullarına bağlı olarak salgın şeklinde görülmüştür. Nitekim 14. Verem Haftası münasebetiyle radyoda konuşma yapan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Prof. Dr. Ragıp Üner, dönem itibariyle etkili bir hastalık olan veremin Türkiye için ciddiyetine dikkati çekmiştir. Türkiye'de 1961 yılı itibariyle yaklaşık olarak 250 bin verem hastasının mevcut iken ölüm miktarı da yaklaşık olarak 25 bin idi. Bu hastalık nüfus yoğunluğu ve nüfus hareketlerinin en fazla olduğu batıda Ege, Marmara havzasında ve daha az nispetle Karadeniz ile Güneydoğu vilayetlerinde görülmekteydi. Türkiye'de 12 bin verem yatağı ve 12 bin verem dispanseri mevcuttu.[1064]

Sağlık Bakanlığı 1949 yılından bu yana her sene verem yataklarını imkânlar nispetinde artırmıştır. 1947 yılında bin doksan yedi olan hasta yatağı 1959 yılına gelindiğinde 13 bin civarına ulaşmıştı. Açılan verem savaş dernekleri ve bunların dispanserleri ile hastalıkla mücadele edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de ilk defa 1927 yılında Eyüp ve İzmir'de açılan birer dispanser ile faaliyetine başlayan bu

[1063] Ezgi Sinem Malkoç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Basınında Salgın Hastalıklar (1923-1945)", **Yüksek Lisans Tezi**, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Harp Tarihi Anabilim Dalı, Askerî Tarih Programı, 2022, s. 139.
[1064] **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1961, s. 1, 5.

derneklerin sayısı 1961 yılında on yedi vilayette 45 dispanser olarak belirlenmiştir. Hastaların tedavisinin yanında bu hastalığın yayılmasını önleme adına yapılan faaliyetlerde Sağlık Bakanlığı ekipleriyle Dünya Sağlık Teşkilâtı ve UNICEF'in de iş birliği ile 1953'den 1961'e kadar Türkiye nüfusunun yüzde seksenine yaklaşık yirmi milyon kişiye tüberkülin testi yapılmış ve bunun neticesinde verem mikrobundan korunması gerektiği anlaşılan 7.750.000 kişiye koruyucu BCG verem aşısı yapılmıştır. Bunlara rağmen hastalığın tamamen önlenmesi ya da tehlikesiz duruma getirilmesi mümkün olamamıştı. Buna bağlı olarak Verem Savaş Kanunu üzerinde çalışmalar başlatılmıştır.[1065]

Toplum için son derece önemli bir sorun olan verem hastalığı daha fazla gündeme gelmesi ve ön plana çıkarılması gerekirken ancak yıl bitiminde MBK döneminin son Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Prof. Dr. Ragıp Üner'in 17 Kasım 1961'de düzenlediği basın toplantısında, ele alınmıştır. Yapılan istatistiklere göre o tarih itibariyle Ankara'da sigortalı işçilerin yüzde ikisinin, sivil halkın ise yüzde iki buçuğunun tedavisi gereken verem hastası olduğu bunların yüzde on birinin de ceza evlerindeki kimseler arasından çıktığı belirtilmiştir. Bu tarihe kadar yapılan çalışmalar neticesinde Türkiye'deki veremli sayısının kesin olarak tespit edilemediğini, bundan sonra uygulanacak program dahilinde Yozgat'ın pilot bölge olarak belirlendiğini ifade eden Bakan, amaçlarının Türkiye'deki veremli sayısının tam olarak belirlenmesi ve bu kişilerin derhal tedavi edilmesi olduğunu ifade etmiştir. Halka aşılama yapılacağını da dile getiren Üner, halkın kendilerine yardımcı olmasını ve veremlilerin acilen sağlık merkezlerine müracaat etmelerinin gerekli olduğunu açıklamıştır.[1066] Öyle ki verem hastalığının dönem itibariyle Türkiye çapında en fazla yaygınlaşan ve ölüme neden olan hastalıklar arasında olduğu kaydedilmiştir.[1067]

1962 yılı itibariyle Türkiye'de yarım milyon civarında verem hastası bulunmaktaydı. Verem hastalığı rakamsal olarak değerlendirildiğinde Türkiye için sosyal ve ekonomik bakımdan bir numaralı sağlık problemi olarak kabul edilmiştir. 1962 yılına kadar yapılan taramalarda hasta olduğu tespit edilen vatandaşların %

[1065] **Cumhuriyet**, 19 Ocak 1961, s. 5.
[1066] **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1961, s. 5.
[1067] Gürkan Tekin, "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)", **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011, s. 147.

80'nin hastalığından haberdar olmadığı belirlenmiştir. 1962 yılı itibariyle veremin sağlık biliminde yaşanan gelişmelere bağlı olarak yavaş yavaş tedavi edilebildiği görülürken verem hastalarında ölüm oranının nispeten azaldığı söylenebilir. Ancak nüfusa oranla bu kadar yaygın olduğu kabul edilen verem hastalığı ile mücadelede yapılması gereken birtakım işlemlerin olduğu öne sürülmüştür. Ülkede verem aşısının temini ile yaygınlaştırılması, halkın bilinçlendirilerek hem verem mikrobundan nasıl korunacağını bilmesi hem de bu hastalığa yakalandığında erken biçimde farkına varabilmesi için sağlık kontrollerinin daha bilinçli bir biçimde yapılması noktasında eksiklikler tespit edilmiştir.[1068]

İstanbul'da Verem Savaş Derneğinde açıklamalarda bulunan II. Koalisyon Hükümeti Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Yusuf Azizoğlu, durumun çok ciddi olduğunu, derneğe mutlaka yardım yapmak lazım geldiğini, Türkiye'de ifade edildiğinin aksine daha fazla veremli hasta olduğunu, bunun bir milyon yakın dahi olabileceğini ileri sürmüştü. Bakan, Yalova'da yapılan taramalar neticesinde halkın yüzde üçünden fazlasında vereme rastlandığını açıklamıştı.[1069] Sağlık Bakanı Azizoğlu, Türkiye'de sağlık hizmetlerinin gereği gibi yapılamayacağını, mevcut doktor ve diğer personelin yetersiz olduğunu belirtmiş, en az 50-60 bin doktor, hemşire, ebe ve sağlık memuruna ihtiyaç olduğunu belirtmişti. Ancak Bakanlığın elinde 6-7 bin civarında personel mevcuttu. Hasta yatak adedinin de yetersiz kaldığını ifade eden Bakan Azizoğlu, elli bin veremli hastanın yatak sırası beklediğini dile getirmişti.[1070]

Türkiye'de nüfus yoğunluğuna göre Ege Bölgesi'nden sonra verem mikrobu taşıyan kişi sayısının en çok olduğu bölgenin Trakya olduğu tespit edilmişti. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın verilerine göre 26.650 veremli, halkın arasında yaşamını sürdürmekteydi. Bu sayının Trakya'da dağılımına baktığımızda 9.700'ü Edirne'de, 8.250'si Tekirdağ'da, 8.700'ü Kırklareli'nde ikamet etmekteydi. Veriler; 1953, 1959 yıllarında Trakya'daki kasaba ve illerin halkının yüzde 95'inin iki defa tüberkülin testiyle kontrolden geçmesi neticesiyle elde edilmişti. Trakya'da veremden hasta olmadığı halde verem mikrobu taşıyan kişi sayısı da bir hayli fazla

[1068] **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1962, s. 3.
[1069] **Akşam**, 24 Temmuz 1962, s. 5.
[1070] **Tercüman**, 28 Temmuz 1962, s. 1, 5.

idi. Buna göre; Edirne ve Kırklareli'nde 100 kişiden 60'ında verem mikrobu bulunurken, Tekirdağ'da bu oran yüzde 55 nispetindeydi. Trakya bölgesi verem mikrobunun yaygınlığı ile ikinci sırada bölge olarak yer alırken, bu hastalık ve mikrobun önüne geçilmesi noktasında sağlık imkânlarından çok yoksun bir durumdaydı. Trakya bölgesinde bulunan üç göğüs hastalıkları hastanesinde toplam 315 yatak vardı. Bu bölgedeki en büyük sağlık kuruluşu Tekirdağ'daydı ve sadece bir adet uzman hekim ile idare edilmekteydi. Dolayısıyla disiplinli bir tedavinin sağlanması mümkün olamıyor, bazı hastalar sıcakta başıboş dolaşıyorlar, bir kısmı da çok kısa süre tedavi görerek hastaneyi terk ediyorlardı. Ayrıca bölgede yer alan verem dispanserleri de sınırlı tedavi imkânları içerisinde faaliyet gösteriyorlardı.[1071]

Verem hastalığının gittikçe yaygınlaşması nedeniyle halk içerisinde toplumsal mekânlarda da hastalığa dair üzücü olaylar meydana gelebilmekteydi. Diyarbakır'da 2 Eylül 1962 günü meydana gelen bir sağlık vakasında, Kozluk ilçesinden Diyarbakır'a gelen ve askerliğini yapmakta olan bir genç, verem hastalığından ötürü günlerdir hastaneye yatırılmayı beklemiş, fakat imkân bulunamadığından otele yerleşmek zorunda kalmıştı. Ancak rahatsızlığı ileri derecelerde seyretmiş olacak ki, halkın gözleri önünde yere yığılarak sokak ortasında can vermiş ve muhtemelen kimsesi bulunmadığından belediye tarafından defnedilmiştir.

Bunun dışında ilginç bir durum daha aynı şehirde cereyan etmişti. Bir vatandaş, verem hastanesinde yeterli sayıda yatak kalmadığı için taburcu edilmiş, fakat tedaviye ihtiyacı bulunduğunu ve iyileşmediğini iddia ederek iki kilometrelik bir yolu üzerinde pijamaları olmak suretiyle yürümüş ve valiliğe gelmişti. Vali Nezihi Fırat'a şikâyette bulunan vatandaşın isteği vali tarafından gerekli yerlere iletilmiş ve tedavisine devam edilmesi talimatı verilmişti.[1072]

BCG ekipleri 1962 yılının Ekim ayına kadar 38 vilâyet, 303 kaza ve 18.566 köyde toplam 12.429.860 kişiyi tüberkülin testine tâbi tutmuşlar ve aşılanması gereken 3.949.757 kişiyi de aşılamışlardı. Okullarda 375.296 çocuk, orduda 140.847

[1071] **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1962, s. 1, 7.
[1072] **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1962, s. 1, 5.

er de aşılanmıştır. Verem ile mücadelenin belkemiğini teşkil eden BCG tatbikatı memleket çapında sürdürülmeye devam etmişti.[1073]

Verem haftası münasebetiyle düzenlenen basın toplantısında, 1963 yılı başı itibariyle Türkiye'de bir milyon veremli vatandaşın bulunduğu ve bunların tedavisi için en az 7 milyar lira gibi bir yüksek meblağa ihtiyaç duyulduğu açıklanmıştı. Veremli bir kişinin tedavisi ayakta 400, yatakta tedavisi ise 7.000 bin liraya mal olmaktaydı.[1074]

İstanbul Üniversitesi Sağlık Servisi tarafından hazırlanan istatistiklere göre, üniversiteli gençlerin arasında yüzde 2,5 oranında veremli öğrenci bulunduğu bildirilmişti. Bu hastalığın fakültelere göre dağılımına bakıldığında, Orman Fakültesi ilk sırada yer alırken, ikinci olarak Tıp Fakültesinde veremli öğrenci sayısının yükseldiğine dikkat çekilmişti. Hastalığa üniversiteliler arasında normalden çok fazla rastlanılması karşısında Üniversite Sağlık Merkezi, bütün öğrencilerin her yıl sıkı bir sağlık taramasından geçirilmesi yönünde karar almış, bunun için de Kızılay'a çok sayıda röntgen filmi siparişi yapılmıştı.[1075]

Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği, Diyanet İşleri Teşkilâtı ile iş birliği yapmış, 1963 yılında başlayan bu iş birliğinin 1964 yılı "Verem Savaşı Propaganda ve Eğitim Haftası" dolayısıyla devam ettirilmesi konusunda karar verilmişti. Şöyle ki, 1964 yılının da "veremle savaş yılı" ilan edilmesinin etkili olmasıyla Diyanet İşleri Teşkilâtının tüm mensuplarından yardım istenmiş, söz konusu salgın hastalıkla ilgili olarak hutbe ve vaazlarda halkın bilinçlendirilmesi hususunda bir tamim yayınlanmıştı.[1076]

Senatodaki 1964 yılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında CKMP adına söz alan Afyonkarahisar Senatörü Rasim Hancıoğlu, verem hastalığını gündeme getirmiştir. Türkiye'nin en önemli sağlık sorunlarından birinin verem hastalığı ve bu hastalığa yakalananların durumu olduğunu belirten Hancıoğlu, çok sayıda tedavi bekleyen hasta olduğunu ve bu hastalara sıra geldikten sonra onların uzun süre hastanelerde tedavi görmeleri gerekeceği, bunun da dönem

[1073] **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1963, s. 2.
[1074] **Tercüman**, 6 Ocak 1963, s. 1.
[1075] **Akşam**, 14 Mayıs 1963, s. 3.
[1076] Diyanet İşleri Başkanlığının müftülüklere göndermiş olduğu 27 Kasım 1963 tarihli tamim, **BCA**, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.34.46, s. 1.

itibariyle pahalı bir tedavi gerektiren verem hastalarının devlete yüksek bir miktarda maddi külfet getireceğinin kanıtı olduğunu dile getirmiş, dolayısıyla tedaviden çok bu hastalığa yakalanmama adına önleyici sağlık tedbirlerinin daha etkili ve faydalı görüldüğünü vurgulamıştı. Tam da bu noktada önleyici tedbirler açısından son derece önemli olan BCG aşısının uygulanmasının olumlu bir şekilde ilerlediğinin Dünya Sağlık Teşkilâtı verilerine de yansıdığının altı çizilmişti. Tüm bunlara bağlı olarak bu mücadelede herhangi bir kısıtlamaya gidilmemesi gerektiği ve sağlığa ayrılan bütçede bunun çok önemli bir kalem olduğu hususunda fikir beyan edilmiş ve muhtemel kısıtlamaların önüne geçilerek, Karma Komisyonda geri adım atılması isabetli bulunmuştu.[1077]

Sağlık Bakanlığı, beş yıllık kalkınma planına bağlı olarak, 1964 yılında koruyucu hekimliğe önem verileceğini açıklamıştı. Bu noktada en önemli konu olarak kabul edilen verem hastalığı konusunda BCG aşısının uygulamasının yurt genelinde devam ettirilmesine karar verilmişti. 1963 yılı sonuna kadar bazı kişilere iki veya üç defa uygulanmak suretiyle, 39.045.250 adet tüberküloz uygulaması yapıldığı, 13.414.087 kişiye BCG aşısı yapıldığı belirtilmişti. Verem ile savaşta hastanedeki tedavilerin mahalli anlamda güçlendirilmesi, dispanserler ile desteklenmesi de düşünülmüştü.[1078]

Sağlık haftası kapsamında düzenlenen etkinlikte konuşan III. Koalisyon Hükümeti Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Kemal Demir, dünyada 1964 yılı itibariyle 15 milyon civarında veremli bulunduğunu, her yıl da 3 milyon kişinin verem hastalığı sebebiyle yaşamını yitirdiğini, Türkiye'de ise 100.000'i tespit edilmiş, 750.000 civarında verem hastası olduğunu ifade etmiştir. Veremden ölen hasta sayısında gittikçe azalma olduğunu dile getiren bakan, 10 yıl içerisinde 39 milyon 500 bin kişinin Türkiye'de ikinci kontrolden geçirildiğini bu kontrol sırasında 13 milyon 600 bin kişiden şüphelenilmesi ile beraber BCG aşısının bunlara uygulandığını açıklamıştır. Türkiye Ulusal Verem Savaşı Derneği adına söz alan Dr. Tevfik İsmail Gökçe, köy imamlarının verem ile savaş noktasında önemli bir araç olduğunu ve onlar vasıtasıyla verem ile savaş mekanizmasını köylere kadar

[1077] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 3, C. 18, Birleşim: 40, 7.2.1964, s. 668.
[1078] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 3, C. 18, Birleşim: 40, 7.2.1964, s. 679.

ilettiklerini belirtmiştir.[1079] Dr. Kemal Demir'in yaptığı açıklamadan anlaşıldığına göre, dünya nüfusu nispetleri ele alınırsa, yabancı ülkelerde mevcut bir veremliye mukabil Türkiye'de iki veremli bulunmaktaydı.[1080] Bu durum hastalığın yaygınlığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

18. Verem Savaş Haftası nedeniyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Kemal Demir'in Türkiye radyolarında yaptığı konuşmasında 750 bin tedaviye muhtaç veremli bulunduğunu açıklanmıştır. Dr. Demir konuşmasında veremin, daha ziyade ekonomik, sosyal ve kültürel şartları gelişmemiş toplumlarda ve çalışma çağındaki kitlelerde tahribat yaptığını söylemiş, yurdumuzdaki veremli oranının yüzde 2,5 civarında olduğunu ve 750.000 bin gibi yüksek sayıda tedaviye muhtaç veremli hasta bulunduğunu ifade etmiştir. Sağlık Bakanı bu arada, Türkiye'nin bütün şehir, kasaba ve köylerinin ikinci defa BCG ekipleri tarafından tarandığını, 14.932.094 vatandaşa da BCG aşısı tatbik edildiğini ve böylece veremden korunduklarını bildirmiştir. Ayrıca, Bakanlık tarafından 2.500.000 liralık ücretsiz verem ilâcı dağıtmış olduklarını da beyan edilmişti.[1081]

Veremli sayısının fazlalığından bahisle neredeyse Türkiye'de her 40 kişiden birinin bu hastalığa yakalandığı ileri sürülmüştü. Veremlilerin önemli bir kısmı toplum içerisinde dolaşmakta, hatta gıda sanayi gibi önemli yerlerde çalışmakta bu yüzden hastalığın yayılması kolaylaşmaktaydı. Dolayısıyla Türkiye'de veremin yaygın oluş sebeplerinden biri de veremlinin kontrol altında olmayışından ileri gelmekteydi. Buna bağlı olarak veremlinin tespit edilmesi ve bu kişilerden hastalığın topluma yayılmasına engel olunması son derece önem arz etmekteydi. Bir diğer etken olarak da veremli hastaların hastanelerdeki yatak kapasitesinin yetmeyişinden ötürü kısa bir tedavi süreci geçirmesi, tam iyileşmeden hastalığı yayabilecek haldeyken taburcu olmasıydı. Bu noktadan hareketle verem hastalarına ayrılan yatak sayısının yeterli bulunmadığı hususunda eleştiriler söz konusu olmuştu.[1082]

Türkiye'de 1964 yılı içerisinde 4,5 milyon civarında tüberkülin testi yapılmıştır. 1964 yılı içinde uygulanan BCG aşısının ise 1,5 milyon civarında olduğu bildirilmişti. Koruyuculuk vasıfları yüksek olan bu aşının uzun süreli bir koruma da

[1079] **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1964, s. 1, 7.
[1080] **Tercüman**, 8 Nisan 1964, s. 1.
[1081] **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1965, s. 1.
[1082] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 4, C. 24, Birleşim: 34, 30.1.1965, s. 710.

sağladığı ileri sürülmüş, bu noktada 1965 yılına gelindiğinde hastalığın yayılmasını azaltmada etkili olduğunun altı çizilmişti.[1083] Tedbirler konusunda test yapılması ve aşılama önemli bir yer tutarken, özellikle aşılamanın arttırılması hastalığın yayılım zincirinin kırılması bakımından önem taşımaktadır. Bunun dışında dönemin ekonomik şartlarına bağlı olarak yaşam koşullarının getirdiği sıkıntılar, mesken sorununun ve var olan meskenlerdeki yetersizliklerin vatandaşların sağlığı üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler, toplu çalışma alanları gibi kalabalık yelerlerdeki koşullar ve hastalık konusunda bilinçsiz davranışlar gibi hususlar verem hastalığının toplum üzerindeki etkisinin tamamen ortadan kalkmasına engel olmuştur.

6.1.2. Çocuk Felci

1957'den itibaren 5 yıllık devrede çocuk felci vakalarında bir artış yaşanmıştır. Özellikle İstanbul'daki artış düşündürücü seviyelere ulaşmıştır. Büyükşehirde, 1957 yılında 41 çocuk felci vakası tespit edilmişken, 1958'de 56, 1959'da 160, 1960'a gelindiğinde 252, 1961'de 128 vaka belirlenmişti. 1962 yılının ilk yarısında çocuk felci vakalarının 12'si İstanbul dışında olmak üzere 60'ı bulmuştur. Önemli bir sağlık problemi olan hastalık özellikle yaz aylarında ve bilhassa Temmuz ve Ağustos'ta çok fazla görülmekteydi. Sağlık Müdürlüğünden verilen bilgilere göre, önleyici bir tedbir olarak kullanılan "Salk aşısı" İstanbul'daki eczanelere yeteri kadar dağıtılamamıştı. Yılbaşından Temmuz 1962'ye kadar dağıtılan 21.795 şişe Salk aşısına ilave olarak Temmuz ayı ortasından olmak üzere 40 bin şişe daha ithal edilmesi planlanmıştır.[1084]

Ankara ve İstanbul'da çocuk felci vakaları ciddi bir şekilde artmıştı. Sağlık Bakanlığı verilerine göre, Ankara'da 18, İstanbul'da ise 34 yeni vaka tespit edilmişti. 1962 yılının ilk altı ayı içinde 182 çocuk bu hastalığa yakalanmıştı. Haziran ayı içerisinde Hacettepe Çocuk Hastanesine 14 hasta çocuk getirilmiş, bunlardan biri vefat etmişti. Bu hastanede tedavi altında bulunan çocuk sayısı 86'ydı.[1085]

İstanbul'da çocuk felci vakalarında 1961 yılında 128 adet olay yaşanırken bu rakam 1962 yılında artış göstererek yılbaşından Temmuz ayı sonuna kadar çocuk felci vakalarının sayısı 200'e ulaşmıştı. 1962 yılı için bu vakaların en yüksek

[1083] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 4, C. 24, Birleşim: 34, 30.1.1965, s. 734.
[1084] **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1962, s. 1, 7.
[1085] **Tercüman**, 29 Haziran 1962, s. 1, 5.

seviyeye ulaştığı ay Temmuz ayı olmuştur. Şubat ayında 1, Mart ayında 2, Nisanda 3, Mayıs ayında 11, Haziranda 32 vaka yaşanırken Temmuz ayına gelindiğinde 140 vaka ve bir de ölüm yaşanmıştı. Bu ay diğer bulaşıcı hastalıkların da arttığı bir ay idi. Şöyle ki, Temmuz ayı içerisinde 46 tifo, 32 kızıl, 19 difteri, 5 salgın menenjit, 4 paratifo vakası görülmüştü. 1961 yılına oranla iki buçuk misli artan çocuk felci vakaları konusunda açıklama yapan Sağlık Müdürü Doktor Muhit Tümerkan eski vakalara nispetle hekimlerin olayı hemen bildirdikleri ve olayın tespit edildiği yeri derhal dezenfekte ettiklerini belirtmişti. Tümerkan çocuk felci vakalarının en çok görüldüğü yerlerin Beyoğlu ve Fatih olduğunu ifade ederken, bu hastalıkları önlemedeki en etkili rolü temizliğin oynadığını vurgulamıştır. Temizliğin temininde sabunun önemine de dikkat çeken Dr. Tümerkan, İstanbul'da bulunan 300 bin meskenin 250 binindeki tuvaletlerde sabunun bulunmadığını, halbuki sabunun temin edilmesi durumunda başta çocuk felci olmak üzere, tifo ve diğer bulaşıcı hastalıkların da engellenebileceğine işaret etmiştir.[1086] Buradan anlaşıldığı gibi salgın hastalıklardan korunmada kişisel temizlik son derece önem arz etmektedir. Kişisel temizliğin gereği gibi yerine getirilememesi salgın hastalıkların alevlenmesine neden olurken, hastalıklardan korunacak düzeyde temizlik bilincine ulaşılamaması toplum içerisinde temizlik kültürünün tam anlamıyla yerleşemediğini de göstermektedir.

Çocuk felci vakalarının artması nedeniyle İstanbul, Ankara, Balıkesir ve Bolu illerinde geniş bir çocuk felci kampanyası başlatılması kararı alınmıştı. Sağlık Müsteşarı Nusret Fişek'in verdiği bilgiye göre bu şehirlerde bulunan çocuklar aşılanacaktı. 1962 yılı içerisinde binin üzerinde çocuk felci vakası görülürken bu vakaların 45'i ölümle sonuçlanmakta, vakaların yarısında sakat kalma durumu görülmüştü. İstanbul, Ankara, Bolu ve Balıkesir'in bu kampanya için seçilmesindeki neden ise hastalığın en çok bu illerde görülmesiydi.[1087]

Zeynep Kâmil Hastanesi Ana-Çocuk Sağlığını Koruma Derneği bir Çocuk Felci Hastanesi kurmak için teşebbüse geçmişti. Bunun dışında çocuk felci aşısı kampanyası hakkında basın toplantısı düzenlenmiş ve kampanya başkanı Dr. Azmi Arı bilgi vermişti. Bir önceki yıl ihbarı yapıldığı için bilinen 1293 çocuk felci vakasına rastlanıldığı belirtilmişti. Aşının bu vakaları önlemede etkili olacağından

[1086] **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1962, s. 1, 5.
[1087] **Akşam**, 5 Nisan 1963, s. 1, 5.

bahisle, tatbik edilmek istenen aşının 5 yıllık takibine bakıldığında bundan önce hiçbir aşıya nasip olmayan başarıya ulaştığı ve bu aşının dünyada 250 milyon insana uygulandığı açıklanmıştı. 1962 yılında çocuk felci aşısını uygulayan ülkelerin hiçbirinde vakaya rastlanmamıştı. Türkiye'de zararsız virüsle yapılan karma aşı uygulanacaktı. Bu aşının 4 aylıktan büyük çocuklara ağız yoluyla verilmesi planlanmıştı. Aşı iki ay arayla iki defada verilecekti. İlkbahar uygulamasında Ankara, İstanbul, Balıkesir ve Bolu şehirleri ele alınacaktı. İstanbul'daki uygulamanın Taşlıtarla'da yapılması düşünülmüştü. Bu iş için çalışacak olan beş istasyonda 17 bin aşılama yapılacaktı.[1088]

Çocuk felci vakaları diğer ülkelerde arttığı gibi Türkiye'de de artışa geçmişti. İstatistiklere bakıldığında; 1952'de 17 vaka, 4 ölüm, 1953'de 32 vaka, 2 ölüm, 1954 yılında 41 vaka, 3 ölüm, 1955'de 43 vaka, 2 ölüm, 1956'da 331 vaka, 26 ölüm, 1957'de 193 vaka, 7 ölüm, 1958'de 162 vaka, 14 ölüm, 1959'da 332 vaka, 13 ölüm, 1960 yılına gelindiğinde ise 456 vaka, 15 ölüm, 1961'de 361 vaka, 7 ölüm, 1962 yılının Aralık ayı başına kadar 1150 vaka, 50 kadar ölüm gerçekleşmişti. Çocuk felci vakalarında İstanbul 1962 yılında 429 vaka ile başta geliyordu. Bunu 122 vaka ile Ankara, 105 vaka ile İzmir ve 57 vaka ile Balıkesir illeri takip etmekteydi. Bu dönemde Ağrı, Amasya, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Erzincan, Hakkâri, Mardin, Muş, Sinop, Tokat, Tunceli ve Van vilayetleri haricinde kalan bütün illerde çocuk felcine rastlanmıştı. Lağım suları, bu suların karıştığı plajlar, göller, nehirler, içme suları virüsü besleyip çoğaltan mahaller olarak verilirken, müsait ortamda çoğalan virüslerin sivrisinek ve karasineklerle de insan vücutlarına taşındığı ileri sürülmüştü. Çocuk felcinin dönem itibariyle tedavisi pek mümkün görülmezken, korunma çaresinin mevcudiyetinden bahsedilmişti. Buna göre, aşılar korunma açısından fayda sağlamaktaydı.[1089]

1963 yılı yazının başlamasıyla birlikte çocuk felci vakaları büyük şehirlerde yeniden artmaya başlamıştı. Bu artış İstanbul'da yüzde 300 civarındaydı. Yetkililer, temizliği resmen ilan edilmeyen yerlerde denize girilmemesi, vücut temizliğine azamî bir şekilde dikkat edilmesi, açıkta satılan her türlü gıdanın iyice yıkanmadan tüketilmemesini halktan özellikle rica etmişlerdi. İstanbul'un her bakımdan kirli bir

[1088] **Akşam**, 12 Nisan 1963, s. 1, 7.
[1089] **Son Havadis**, 28 Nisan 1963, s. 1, 5.

vaziyette olduğunu öne süren eleştiriler vuku bulurken, susuzluk noktasında da belediye sert bir şekilde tenkit edilmişti.[1090] Çocuk felci, 1963 yılının Ağustos ayına gelindiğinde Ege Bölgesi'nde ciddi bir tehlike haline gelmişti. Bölgenin çeşitli yerlerinde hastalığa yakalanan 200'den fazla çocuk İzmir Çocuk Hastanesinde tedavi altına alınmıştı. Yetkililer hastalığın şiddetlenmesini kötü hayat şartlarına bağlamışlardı. Hastalığın temizliğin az olduğu yerlerde daha fazla kendisini gösterdiği belirtilmişti. Ayrıca hastalığa yakalanan çocuklardan bir kısmının da denize girdikleri tespit edilmişti. Bölgede hastalığın en fazla görüldüğü yer Denizli olarak bildirilmişti. Uzmanlar aşının uygulanmasının mutlaka gerekli olduğunu ifade ederlerken, virüsün eşyalardan ve kirli sulardan geçtiğini, hastalığa engel olmak için yüzde yüz netice veren tek unsurun aşı olduğunu vurgulamışlardı. İzmir Sağlık Müdürü, hastalığın artış kaydettiğini, ancak Bakanlık tarafından hastalığa karşı tedbir alındığını ve ellerinde bol miktarda çocuk felci aşısı bulunduğunu dile getirmiş, daha önce memlekette yeterli derecede aşı bulunmadığını, ancak bu durumun değişme gösterdiğini ve yeterli derecede aşının mevcudiyetini işaret etmişti. Ailelere tavsiyede bulunan sağlık müdürü, dört beş lira fedakârlıkta bulunarak çocuklarına aşı yaptırmalarının elzem olduğunun altını çizmiştir. Bunun dışında lağımların denize karıştığı noktalar bulunduğu ve buralarda denize girmenin hastalığa yakalanma riskini oldukça artırdığına dikkat çekilmişti.[1091]

Çocuk felcinin çeşitli illerde tahribat yaptığı Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan incelemeler ile ortaya çıkarılmıştı. İstanbul Sağlık Müdürlüğü, vakaların özellikle yaz aylarında artış gösterdiği tespit etmişti. İstanbul'da 1963 yılının Ağustos ayına dek yaklaşık 90 bin çocuğun aşılandığı, elde 50 bin civarında aşı bulunduğu ve bu miktarda aşının daha gelmesinin beklendiği belirtilmişti. Deniz sularının pisliği ve lağım ağızlarına yakın yerlerde denize girilmesinin sakıncalı olduğu, ancak kişisel temizlik ve evlerin temizliğinin daha önemli olduğu açıklanmıştı.[1092] Çocuk felci hastalığına kalıcı bir çözüm bulmak adına yurt çapında gerçekleştirilecek olan Sabin Aşısı kampanyası için il sağlık müdürleri ile temsilcileri Ankara'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müsteşarlarının

[1090] **Son Havadis**, 13 Temmuz 1963, s. 1, 5.
[1091] **Akşam**, 10 Ağustos 1963, s. 1, 7.
[1092] **Akşam**, 11 Ağustos 1963, s. 1, 7.

başkanlığında bir araya gelerek kitle aşı kampanyasını 1964 yılı haziran ayına kadar bitirmek üzere alakalı tedbirleri görüşmüş ve gerekli hazırlıklara başlamışlardır. Çocuk felci için düzenlenecek olan aşı kampanyasının öncelikle hastalığın yoğun olarak görüldüğü illerde başlaması ve bir an evvel bitirilmesi düşünülmüştür. Buna göre İstanbul'da çocuk felci aşı kampanyası 20 Kasım'da Eminönü, Eyüp, Fatih ilçelerinde başlayarak 10 gün devam edecekti. 4 aylıktan 12 yaşına kadar bütün çocukların aşılanması planlanırken, 7-12 yaş arası çocuklar okullarda, 4 aylıktan 7 yaşına kadar olan çocuklar mahalle muhtarlıklarında kurulacak olan geçici istasyonlar veya seyyar dolaşan sağlık ekipleri tarafından aşılanacaktı. Çocuk felci aşısının 1,5 ay ara ile iki defa ağız yolu ile tatbik edilmesi düşünülmekteydi. Aşı kampanyasını yürütmek üzere görevlendirilen doktorlar bir haftalık kurs için Ankara'ya gönderilmişler ve eğitimlerini tamamladıktan sonra İstanbul'a geri dönmüşlerdir. 20 Kasım'da başlayacak olan aşı kampanyasının daha etkili yürütülebilmesi adına hükümet ve belediye tabiplerinin katılımı ile Divanyolu Sağlık Müzesinde dört günlük bir seminer düzenlenmiştir. Sağlık Müdürü Dr. Muhit Tümerkan; sıtma, verem, çiçek hastalıkları gibi çocuk felcine de kitle aşı kampanyası ile etkin bir çare hedeflenmiş olduğunu ifade etmiştir.[1093]

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın çocuk felci hastalığına karşı çocuk felci aşısının Türkiye çapında 4 aylıktan 12 yaşına kadar tüm çocuklara uygulama kararı almasından sonra, bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığından da yardım talep edilmesi düşünülmüştü. Bu konuda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü Bulaşıcı Hastalıklar Şubesinin 22.11.1963 tarih ve 10260 sayılı yazısıyla cuma hutbesi ile halkın bilgilendirilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığının personellerinin görevlendirilmesi istenmişti. Diyanet İşleri Başkanlığı da vaiz ve imam hatiplerin çocuk felci ve bu hastalık için uygulanacak aşılama faaliyetleri hususunda halkın cuma hutbesi vasıtası ile bilgilendirilmesi için müftülüklere yazı göndermişti. Söz konusu hutbe metninde hastalığın yayılma sebepleri, korunma önlemleri ve tedavi hususları ile çocuk felci aşısının önemi hakkında bilgiler yer almaktaydı.[1094]

[1093] **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1963, s. 1, 7.
[1094] Diyanet İşleri Başkanlığının çocuk felci aşısı hakkında müftülüklere gönderdiği 28 Kasım 1963 tarihli tamim, **BCA**, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.34.44, s. 1-3.

Çocuk felci aşılamalarının durdurulması yolunda bazı itirazlar da olmuştu. Bu itirazları yapan bazı sağlık cemiyetleri, vücuda aşı ile verilen ölü virüs mikrobunun vücudun bir yerine gidip yerleşeceği ve zamanla felce tutulmayacak olan bir çocuğu felç yapabileceği ileri sürülmüştü. Bu fikri ileri sürenler, bu durumu batı hayranlığı ve özentiye bağlamışlardı. Ayrıca aşıyla birlikte bu hastalığa yakalanan ve sonradan bu hastalığa yakalanan çocuklar olduğu iddia edilmişti. Öte yandan Bakanlığa bağlı Sağlık Müdürlüğünden yapılan açıklamaya göre, aşı kampanyasının durdurulması yönündeki hareketlerin doğru bulunmadığı bildirilmişti. İstanbul İl Sağlık Müdürlüğünden yapılan açıklamaya göre, dünyada kötü bir netice alınmadığı belirtilen aşıdan, Türkiye'de de kötü bir netice almadıklarını, İstanbul'da ilk aşının 350 bin çocuğa uygulandığını, kötü bir haber alınmadığını kaydedilmişti. Öncelikle Taşlıtarla'da 17 bin çocuğa aşı uygulanmış ve güvenilirliğine kanaat getirildikten sonra memleket çapında aşılama faaliyetlerine geçilmişti.[1095]

İzmir Sağlık Müdürü Reşat Tamberk, aşı konusunda yaşanılan tartışmalar sonrasında milyonlarca insana uygulanan ve olumlu neticeler alınan çocuk felci aşısı konusunda ihtilâfa yol açacak bir durum olmadığı hususunda açıklamalarda bulunmuştu.[1096] 1964 yılı içerisinde Türkiye'de 5 milyon çocuk, çocuk felci aşısı ile aşılanmıştı. 1964 yılı içine 224 vaka görülürken, bunlardan 10'unun vefat ile sonuçlandığı açıklanmıştı.[1097]

6.1.3. Kızamık Salgını

Darende ilçesinin Gedikağzı köyünde üç ay içinde kızamık ve dizanteri salgınından 47 çocuğun vefat etmesiyle kızamık hastalığının salgın özelliği Türkiye'de yavaş yavaş belirginleşmeye başlamıştı. Salgının devam etmesi nedeniyle ilçede bulunan doktor Gedikağzı köyüne gönderilmiştir.[1098] Erzurum'a 122 kilometre mesafedeki Tekman ilçesinde baş gösteren kızamık salgını on gün içerisinde 121 kişinin ölümüne sebep olmuştu. Yolların kardan kapanmış olması yüzünden gerekli sıhhi müdahale yapılamamış, bu yüzden kızamık bir salgın halinde yayılmıştı. Vali Vekili Namık Perk, 17 Şubat günü beş kişilik bir sağlık ekibinin Tekman ilçesine göndermiş, ancak yolların tekrar kapanması karşısında Sağlık Müdürünün

[1095] **Akşam**, 18 Şubat 1964, s. 1, 7.
[1096] **Akşam**, 19 Şubat 1964, s. 7.
[1097] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 4, C. 24, Birleşim: 34, 30.1.1965, s. 736.
[1098] **Akşam**, 7 Mart 1963, s. 1.

başkanlığında mütehassıs ve bakteriyologlardan kurulu ikinci ekip ilçeye ulaşamamıştı. Bu durum karşısında askerî topçu uçakları yardımı ile Tekman'a sıhhî malzeme gönderilmek istenmiş, ancak etraf karla kaplı olduğundan uçaklar da ilçeye inememişlerdi. Tekman ilçesinde o güne kadar 848 kızamık vakası tespit edilmiş, ancak ilçenin 71 köyü de dağlık arazide bulunduğundan, birçok köyle irtibat kurulamamıştır. Bu bakımdan ölüm ve vaka sayılarının artmasından endişe edilmekteydi. Basın mensuplarına konuşan Vali Vekili Namık Perk, olayı doğrularken, yolların kapalı bulunması dolayısıyla ekiplerin gönderilemediğini beyan etmişti. Diğer taraftan da Çat ilçesinde de kızamık hastalığının salgın halde olduğu vilayete bildirilmişti.

İstatistiki bilgilere göre, Türkiye'de 1960 yılında 15 bin 926 kızamık vakası tespit edilmiş, 281 kişi yaşamını yitirmişti. 1961 yılındaki 16 bin 604 vakadan 158'i ölümle sonuçlanmış, 1962 yılında da 10 bin 347 kızamık vakası görülmüş, ölüm adedi ise 82'ye düşmüştü. 1963 yılında 18 bin 597 kızamık vakasından 166'sı, 1964 yılında da 17 bin 312 kızamık vakasından 108'i ölümle neticelenmişti. Böylelikle 1960-1964 yılları arasında bütün ülkede görülen 78 bin 776 kızamık vakasından 795 kişi ölmüştü. Tekman ilçesinde kızamıktan ölenlerin sayısı 1964 yılında bütün Türkiye'de aynı hastalıktan ölenlerin sayısını geçmişti.[1099]

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yetkilileri, Erzurum'un Tekman ilçesinin köylerinde baş gösteren ve çok sayıda çocuğun yaşamını yitirmesine neden olan kızamık salgınının Çat ilçesi ile köylerinde de 70 hastanın hayatına mal olduğunu açıklamışlardı. Açıklamaya göre, Çat ilçesi ile köylerinde 308 kızamık vakası tespit edilmişti. Sağlık Bakanlığı ile Üçüncü Ordu Komutanlığı işbirliği yaparak salgınla mücadele için derhal faaliyete geçmişlerdi. Hastalık görülen kişilere sağlık personeli, ilaç ve tıbbi malzeme ulaştırmak için uçaklar harekete geçirilmiş ancak şiddetli hava muhalefeti yüzünden geri dönmek zorunda kalmışlardı. Hastalık tespit edilen köylere havadan personel ve gerekli malzeme yardımı götürebilmek için yeniden harekete geçirilmişti. Diğer taraftan Erzurum'un Tekman ilçesinin köylerine daha önce gönderilen sağlık ekiplerine ilave olarak, Vali Vekili başkanlığında Sağlık Müdürü, enfeksiyon ve çocuk hastalıkları uzmanları ile gerekli yardımcı sağlık personeli, ilaç

[1099] **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1965, s. 1.

ve malzeme Tekman'a sevk edilmişti. Ekipten elde edilen bilgilere göre, hastaların nekahet devrine girmeye başladıkları ve salgının sönmeye başladığı belirtilmişti.[1100]

Erzurum'un Çat İlçesinde on beş gün önce başlayan kızamık salgınında ölen çocukların sayısı 70'ten 81'e yükselmişti. Yeterli miktarda ilaç bulunmaması, bulunduğu takdirde de yolların kapalı durumda oluşundan gerekli yerlere ulaşmaması, ulaşsa dahi köylülerin kızamığın ilaçla tedavi edileceğine inanmamaları ölü sayısını gün geçtikçe artırmaktaydı. Bu artışı bir de aşırı gıdasızlık desteklemekteydi. 14 köyde 333 çocuk kızamık hastalığından dolayı hasta halde yatmaktaydı. Çat İlçesi Hükümet Tabibi ve sağlık memuru, imkânsızlıklar içerisinde önce karla ve sonra da hastalıkla savaşmaktaydı.

Üç topçu keşif uçağından Çat ilçesine 17 paket ilaç atılmıştı. Hastaların sayısının fazla olduğu Tuzluca köyüne bu ilâçların çok zahmetli bir şekilde doktor tarafından yaya olarak ulaştırıldığı bildirilmişti. Kızaklar dahi kar engeline takılıp işlev göremezken, sadece yaya olarak hastalık bölgelerine ulaşım sağlanabilmekteydi. Hastalığın en çok yayıldığı köyler içinde; Haraba'da 30 hasta, 20 ölü, Parmaksız köyünde 20 hasta 10 ölü, Bardakçı köyünde 28 hasta, 9 ölü, Karakilise köyünde 30 hasta, 15 ölü, Gökçeşih köyünde 20 hasta, 5 ölü tespit edilmişti. İlçeye bağlı 39 köyden 10 tanesinde hastalık yoktu. Diğer köylerden ise güvenilir bir bilgi alınamamıştı. 25 bin nüfuslu Çat ilçe merkezinde ise 3 çocuk yaşamını yitirirken 70'i aşkın hasta çocuk bulunmaktaydı. Hastalığın en fazla 0-3 ve 3-6 yaşları arasındaki çocuklarda ölüme sebebiyet verdiği belirtilmişti.[1101]

Erzurum çevresi ile Mardin'de kızamık salgını yüzünden 56 çocuk daha vefat etmişti. Tekman ve Çat ilçesinden sonra Erzurum'un Ilıca ilçesinde de kızamık salgınının ortaya çıktığı ve 11 çocuğun salgına kurban gittiği kaydedilmişti. Çat ilçesinde de salgın gittikçe yaygınlaşmış çocuklar yaşamını yitirmeye devam etmişlerdi. Ayrıca Demirgeçit köyünde de son bir buçuk ay içerisinde 25 çocuğun salgın nedeniyle öldüğü bildirilmişti. Tekman ilçesine ulaşan ekipler yalnızca ilçe merkezinde kontrolü sağlayabildiklerini, hava koşulları yüzünden köylerde salgının tam olarak kontrol altına alınamadığını haber vermişlerdi. Yolların yeniden kötü hava koşulları sebebiyle ulaşıma kapanmasından sonra Tekman civarına paraşütle

[1100] **Akşam**, 25 Şubat 1965, s. 1, 7.
[1101] **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1965, s. 1, 7.

yardım yapılması kararlaştırılmışsa da Diyarbakır hava üssünden kalkan helikopter şiddetli kar fırtınası dolayısıyla bölgeye iniş gerçekleştiremeyerek geri dönmüştü. Doktorların yerinde yaptıkları incelemelere göre; bakımsızlık yüzünden gelişme geriliğinin yaygın olduğu bu bölgede kızamık salgını kısa zamanda çocuklar üzerinde ölüme sebebiyet vermekteydi. Tekmanlılar Akşam gazetesi muhabirine ilginç bir serzenişte bulunmuşlardı. Buna göre salgın sebebiyle hükümetin kendilerini ancak hatırladığı belirtilmişti. Salgın bölgesinde inceleme yapmak için Erzurum'a gelen Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Faruk Sükan ilk olarak Ilıca'ya gitmiş ve bilgi almıştı. Sükan ölü sayısının tam olarak bilinmediğini, bu bölgede kızamık aşılaması yapılacağını bildirmişti. Diğer taraftan Ilıcalı yaşlı köylülerin ifadelerine göre, bu derece şiddetli bir kızamık salgınına rastlanılmamış ve bu derece tahribatla karşılaşılmamıştı. Paşayurt köyündeki kızamık hastaları Erzurum'a getirilerek Numune Hastanesinde tedavi altına alınmışlardı. Çat'taki salgının kısmen önlendiği bildirilirken uzun süredir karla kaplı yollar nedeniyle bu bucakta açlık tehlikesi baş göstermiş, un, gaz ve şeker stokları tükenmişti. Karayolları ekipleri yolları açmak için seferber olmuşlardı. Maraş'tan da salgın ile ilgili haberler gelmekteydi. Bu haberlere göre, Belkıs, Sarıçukur, Budaklı, Kemallı, Baydemir, Konyalı ve Agabeli köylerinde kızamık salgını yüzünden 23 çocuğun öldüğü belirtilmişti. Sağlık ekipleri köylere yönlendirilmiş ve 70 kadar hasta merkeze sevk edilmişti. Köylerde 22 sağlık ekibi çalışmalarını yürütmeye devam etmişlerdi. Siirt'in bazı bölgelerinde yolların kar nedeniyle kapalı olduğu ve buna bağlı olarak açlık tehlikesinin ortaya çıkmasından ve muhtemel kızamık salgınının burada da yayılmasından endişe edilmişti.[1102]

Karayolları Bölge Müdürlüğü ekipleri, beş günlük geceli gündüzlü çalışmaların sonrasında Erzurum-Tekman yolunu açabilmişlerdi. Tekman'daki ölü sayısının 170'e yükseldiği bildirilmişti. Sağlık Bakanı Faruk Sükan, 28 Şubat itibariyle yanında sağlık ekipleri olduğu halde Tekman'a ulaşmış ve salgın bölgesi halkına gıda ve yiyecek yardımı yapılacağını, bir sonraki gün Ankara'dan 12 kişilik bir sağlık ekibinin daha geleceğini bildirmiş ve bölgede 12 bin kişiye yetecek kadar ilaç ve malzeme stoku yapıldığını dile getirmişti. Tekmanlılar ise dağ köylerinden bir

[1102] **Akşam**, 28 Şubat 1965, s. 1, 7.

buçuk aydır haber alamadıklarını, ölü sayısının 400'e yaklaşacağını, ilaç ulaştırılmasının ivedi bir şekilde yapılmasını talep ettiklerini söylemişlerdi. Hükümet doktoru, hastalığın, Deniz, Tepecik, Şemi gibi köylere atladığını ve 300'e yakın çocuğun hasta olduğunu dile getirmiştir. İlaç almaya gelen Gürgür köylüleri, her gün 5-10 mezar kazdıklarını, köylerinde 80'e yakın çocuğun ardı ardına öldüğünü, halkın mezar kazmaktan usandığını ifade etmişlerdi.[1103]

Kızamık salgını Doğu Anadolu'da Tekman, Çat ve Ilıca'dan sonra Tortum'a da sıçramıştı. Buradan da ölüm ve hasta vakalarının olduğuna dair haberler gelmişti.[1104] Edirne'nin Uzunköprü ilçesine bağlı Kurdu, Gemici ve Kiremitçi Salih köylerinde de 250 kızamık vakası tespit edilmiş ve son bir hafta içinde 7 çocuğun bu hastalıktan hayatını kaybettiği anlaşılmıştı. Doğu bölgelerinde şiddetli kış koşullarının hastalıkla mücadeleye engel olduğu ifade edilirken, batı bölgelerinde ise halkın hastalık konusundaki bilgisizliğinin mücadeleyi sekteye uğrattığı belirtilmiştir. Hükümet tabibi İlhan Baştürk'ün ifadelerine göre; köylülerin iğne yapıldığı takdirde "kızamık küser ve çıkmaz" düşüncesi ile hasta çocuklarını doktorlardan sakladıkları ve muayene ettirmedikleri öne sürülmüştü. Ailelerin bu tutumu toplum içerisinde kızamık hastalığı konusunda bir bilinçsizliğin de mevcut olduğunu kanıtlamaktadır. Aynı zamanda bu bilinçsizliğin kızamık hastalığının yaygınlaşmasına tesir ettiğini söyleyebiliriz.

Kızamık hastalığının Trakya'daki bu artışı üzerine İstanbul Valisi Niyazi Akı basına bilgi vermiş; İstanbul bölgesi içinde aktif olarak bir salgın hastalığın söz konusu olmadığını belirtmiş, Vali, boğmaca dışında bütün hastalıkların oranında, eski yıllara kıyasla, belirli bir düşme yaşandığını, sadece boğmacaya yakalananların sayısında bir miktar artış gözlemlendiğini aktarmıştır.[1105]

Erzurum'un Tekman ilçesindeki kızamık salgınında ölen çocukların sayısı 175'e yükselmişti. Tekman Kaymakamlığından alınan bilgiler o ana kadar 70 köyün 34'ü ile irtibat sağlanabildiğini ortaya çıkarmıştı. Tekman ve Çat ilçeleri ile Ilıca bucağından sonra salgının Hınıs ilçesine de geçtiği ve 20 çocuğun ölümüne sebep olduğu bildirilmişti. Gayri resmi rakamlara göre, Erzurum çevresinde kızamık

[1103] **Cumhuriyet**, 1 Mart 1965, s. 1.
[1104] **Tercüman**, 2 Mart 1965, s. 1.
[1105] **Cumhuriyet**, 2 Mart 1965, s. 1.

salgınından ölenlerin sayısı, bu suretle 400'e yaklaşmıştı. Ayrıca Hınıs ilçesine bağlı bir köyden, evvelki gün ilçeye getirilen bir çocuğa Hükümet doktorluğu tarafından difteri teşhisi konulmuş ve çocuk kısa bir süre sonra da ölmüştür. Muhtemel bir difteri salgınına karşı da tedbirler alınmıştı.[1106]

Kızamık hastalığı, yurdun çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Edirne ve dolaylarında da yayılma göstermiş, bir ay içinde bu hastalığa yakalanan 230 çocuktan 12'si vefat etmişti. Ölüm olaylarının kızamığın zatürreeye çevirmesiyle meydana geldiği ileri sürümekteydi. Yine bilinçsizliğe örnek teşkil edecek bir şekilde, özellikle köylerde kızamığa tutulan 3-5 ve 6 yaşlarındaki çocukların yanına hasta olmayan çocukların da nasıl olsa kızamık geçirecek düşüncesiyle önceden hastalığa tutulsun diye getirilmesi hastalığın yayılmasında başlıca sebeplerden birisi olarak gösterilmekteydi. Ülke çapında çok sayıda vatandaşın yaşamına mal olan kızamık hastalığı Eskişehir'in bazı köylerinde de tespit edilmişti. Örneğin, İnönü bucağına bağlı Esnemez köyünde kızamık hastalığı görülerek vilayete yapılan ihbar üzerine köye gelen doktorlar elliye yakın hastayı muayene ederek tedaviye başlamışlardı. Kızamık salgını Budur'un merkezinde ve köylerinde de görülmüş, Hıfzıssıhha müessesesi acil olarak toplanarak kızamık tespit edilen kaza ve köylere sağlık ekiplerini seferber etmiş, durum Sağlık Bakanlığı'na bildirilmişti. Erzurum'dan Trabzon'a geçen Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Faruk Sükan, Erzurum çevresindeki kızamık salgını konusunda yaptığı incelemeler hakkında izahat vermiş ve Tekman kaza merkeziyle 30 köyün irtibatının sağlandığını, bu 30 köyde 2 bin civarında kızamık vakası ve 140 çocuk ölümünün tespit edildiğini ifade etmişti. Çat ilçesinde de 400'e yakın kızamıklı ile 86 çocuk ölümü bulunduğu tetkikler neticesinde anlaşılmıştı. Tekman ve Çat'ta alınan tedbirlerle hastalık kontrol altına alınmıştı. Bu ilçelerde sağlık ekipleri köyleri taramakta ve hastaları tedavi altına almaktaydı.[1107] Erzurum'da sayısız köyde kızamık vakaları ölümle sonuçlanmış, çok sayıda çocuk hayata gözlerini yummuştu. Helikopterler ilaç atmak için havanın müsait olduğu saatleri kollamışlar ve havadan ilaç desteği verilmeye başlanmıştı. Öte yandan yurdun diğer illerinden de kızamık salgınına dair kötü haberler gelmekteydi. Elazığ'da görülen kızamık vakalarının yanı sıra ülkenin

[1106] **Cumhuriyet**, 3 Mart 1965, s. 1, 7.
[1107] **Son Havadis**, 3 Mart 1965, s. 1, 3.

batısından Gelibolu'dan 11 çocuğun kızamık salgını yüzünden vefat ettiği haberleri iletilmişti.[1108]

Kızamık salgını İstanbul'da da baş göstermiş, Çatalca'nın Tepecik ve Mimar Sinan köylerinde kızamık sayısı 125'i bulmuş, sağlık ekipleri olay yerine gönderilmişlerdi. İl Sağlık Müdürü Dr. Zeki Bilgin'in açıklamalarına göre, Çatalca'nın iki köyünde kızamık vakalarının son günlerde ilerlediğine dair haber alır almaz ekiplerin buraya yönlendirildiği, hastalıkta birdenbire artışın yaşandığı, durumun çok ağır olmamakla beraber, mikrobun etrafa yayılma olasılığının bulunduğu, hekimlerin olay yerinde müdahale ettikleri belirtilmiştir. Kızamık hastalığının iyi tedavi edilmediği takdirde zatürree gibi ölümcül hastalıklara ve ardından ölümlere sebep olabildiği ifadelerine yer verildi. Bunların dışında Dr. Bilgin, Çatalca haricinde İstanbul'da diğer bölgelerden kızamık ve diğer hastalıklar ile ilgili bir ihbar alınmadığını dile getirmişti.

Bursa'da da kızamık vakaları görülmeye başlanmıştı. Keles ilçesinin Yazıbaşak, Araklı ve Bıyıklıbaba köylerinde 7 çocuk ölmüştü. Vilayetten sağlık ekiplerinin ilçeye sevk edildikleri bildirilmiş, Keles ve Yazıbaşak arasındaki 30 kilometrelik yolun karla kaplı olmasından dolayı köyle gerekli irtibat sağlanamamıştı. Sadece Yazıbaşak köyünde iki gün içerisinde 5 çocuk yaşamını yitirmişti. Ölü sayısının bu bölgede artmasından endişe duyulurken, Bıyıkalan köyünde ölü sayısının iki olduğu haberleri geliyordu.[1109]

Kızamık salgını İstanbul ve civarını tehdit eder hale gelmeye başlamıştı. Çatalca'nın iki köyünde 125 çocuğun kızamık hastalığına yakalanmasından sonra, Kartal'da 34, Çengelköy'de ise 4 vaka tespit edilmişti. Buna göre İstanbul civarında kızamıklı çocuk sayısı 163'e yükselmiş, İstanbul salgın tehdidi ile karşı karşıya kalmıştı. Öte yandan yetkililer, kızamık virüsünün açık havada yaşayamadığına işaret etmişler, ölüm vakalarının gıda eksikliği ve bilgisizlikten doğduğunu belirterek, çocuklarını açık havaya çıkarmalarını tavsiye etmişlerdi.

Hastalığın geniş topluluklara sirayetini önlemek maksadıyla Sağlık Bakanlığı'nın kızamık aşısı ithalini uygun görmesi üzerine, ilgililer ilaç firmalarından teklif istemişler, ancak verilen tekliflerde bir doz aşı için 20 lira talep

[1108] **Tercüman**, 5 Mart 1965, s. 1.
[1109] **Cumhuriyet**, 5 Mart 1965, s. 1, 7.

edildiğinden, bu fiyat çok yüksek bulunmuştu. Bu arada bir ilaç firması Doğu bölgesindeki salgını hafifletmek maksatlı kullanmak üzere, 40.000 doz aşı hibe etmişti.[1110] Kızamık salgınının İstanbul'da da görülmesiyle birlikte bazı tedbirler alınmıştı. Grip ve kızamık salgını dolayısıyla Üsküdar Tephirhane Müdürlüğü tarafından Mithatpaşa Kız Enstitüsünde dezenfeksiyon çalışmaları gerçekleştirilmişti. Dezenfeksiyon çalışmalarının üzerinden kısa bir süre geçmesinin ardından öğrencilerin sınıflara alınması nedeniyle zehirlenme emareleri görülmeye başlamıştı. Öğrencilerin durumlarının ciddileşmesi üzerine Üsküdar Kaymakamlığı ve İlçe Hükümet Tabipliği durumdan haberdar edilmiş, zehirlenen öğrenciler çağrılan cankurtaranlar ve belediye otobüsleri ile en yakın hastane olan Haydarpaşa Numune Hastanesine taşınmışlardı.[1111] Öğrencilerin altmışı ayakta tedavi altına alınırken, ellisi de hastaneye yatırılmıştı. Diğer yandan Hava Kuvvetlerine ait bir helikopter Tekman'daki kızamık salgını bölgesine giderek, kar yüzünden ulaşım bağlantısı olmayan köylere inmiş, ilk olarak Gökoğlan bucağının beş köyünde tarama yapılmış ve kızamık vakasına rastlanılmamıştı. Ancak kızamığın Antakya'da yayılma başlangıcında olduğu bildirilmişti. Kırk sekiz köyde kızamık vakalarına rastlanılırken, yetkililer gerekli tedbirlerin alındığını belirtmişti. Kızılay Genel Merkezi ise kızamık salgını ile mücadele için 100 bin kızamık aşısı getirtmek üzere dış ülkelerle anlaşma yapmıştı.[1112]

1965 yılında Mart ayının ilk haftasında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada kızamık salgınının bütün bölgelerde durduğu kaydedilmiş, fakat kızamık hastalığı ile ilgili haberler gelmeye devam etmişti. Sivas'ın merkez köylerinde 20, Bursa'nın Keles ilçesinde de 18 çocuğun yaşamını yitirdiği bildirilmişti. Bunun yanında, Diyarbakır'ın Ergani kazasında da iki ölü olduğu haberleri gelmişti. Rakam gittikçe kabarırken ölü sayısının toplamda 400'ü aştığı dile getiriliyordu. Bursa İl Sağlık Müdürlüğü tarafından, hastalığın en çok zarar

[1110] **Cumhuriyet**, 6 Mart 1965, s. 1.
[1111] Belediye sağlık teşkilatının elinde bulunan 22 cankurtaran ihtiyacı karşılayamamaktaydı. Bu yüzden İstanbul'da halk sağlığının tehlikede olduğu dile getirilmişti. Uluslararası ölçülere uymayan sadece sedyeli birer hasta nakil aracı olan cankurtaranların eski durumda oldukları ve önemli kısmının tamirle zar zor işler hale getirildiğinden yakınılırken, Beyoğlu, Fatih ve Üsküdar istasyonlarında işler durumda sadece birer aracın bulunduğu belirtilirken, hastalara ulaşmada ve acil hastaların sağlık kuruluşlarına nakilde büyük sıkıntılar olduğu, hem nitelik hem de nicelik açısından standartlara uygun çok sayıda cankurtarana ihtiyaç duyulduğu görülmekteydi. **Akşam**, 24 Şubat 1964, s. 3.
[1112] **Akşam**, 6 Mart 1965, s. 1, 8.

verdiği Keles'in Yazıbaşı, Bıyıkalan ve Uzunöz köylerine ekipler ve ilaç gönderilmiştir. Ancak yollar kar nedeniyle kapalı bulunduğundan, hekimler köylere at sırtında ulaşabilmişlerdi. Olumsuz hava koşulları ve yolların karla kapalı olmasından dolayı bazı köylerde de kızamık hastalığının salgın halinde olduğu halde buralar ile irtibat kurmak mümkün olamadığı için hasta çocuk sayısı hakkında kesin bir bilgi edinilememekteydi.

Doğu Anadolu'da Erzurum'un Çat ve Tekman bölgelerinde yeniden helikopterlerle ilâç ve yiyecek dağıtılmıştır. Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç Teşkilâtı da 100 bin kişinin kızamığa karşı aşılanmasına yetecek miktarda ilâç temin etmek üzere, üyesi bulunan bütün memleketlerden yardım istemişti.

Balıkesir'de son iki ay içerisinde 163 kızamık vakasına rastlandığı bildirilmişti. İstanbul'da ise kızamık salgınının yanı sıra sarılık ve kızıl vakalarının da artmakta olduğu görülmekteydi. Çatalca'nın Tepecik köyünde kızamıklı çocuk sayısı, 70'ten 86'ya yükselmişti. Beykoz'un Polonez ve Bozhane köylerinde yapılan taramalarda 23 kızamıklı çocuk tespit edilmişti. Gaziosmanpaşa ilçesinde 23 sarılık hastası çocuk tedavi altına alınmış şehrin çeşitli semtlerinde 27 kızıl ihbarı yapılmıştı.[1113]

Kızamık salgını Başkent Ankara'da da kendini göstermiş, İl Sağlık Müdürlüğüne hastanelerden verilen bilgilere göre iki çocuk ölmüştür. O güne kadar salgın dönemi itibariyle merkezde iki, köylerde altı olmak üzere Ankara'da sekiz çocuğun hayatını kaybettikleri açıklanmıştı. Tunceli'de Malazgirt ilçesinin üç köyünde, son kızamık salgınında 19 çocuğun öldüğü anlaşılmıştı. İl Sağlık Müdürlüğü tarafından köylerde taramalar yapılmaktaydı.[1114]

Erzurum ili ile ulaştırma imkânı kar yüzünden tamamen kesilen Tekman ilçesinin Çevirme köyünde kızamık, beslenme noksanlığı vesaire ateşli hastalıklardan ölen çocukların sayısı 23'ü bulmuştu. Ayrıca Konya'nın Çakıllar köyünde de kızamıktan 21 çocuğun öldüğü bildirilmekteydi. Ankara'dan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından Tekman'a özel olarak gönderilen sağlık ekibi incelemelerini tamamladıktan sonra Erzurum'a dönmüştü. Ekibin ayrılmasından sonra şiddetlenen kar, nihayet geçen yıl olduğu gibi Erzurum ile ulaştırma

[1113] **Cumhuriyet**, 7 Mart 1965, s. 1.
[1114] **Cumhuriyet**, 19 Mart 1965, s. 1, 7.

imkânlarını ortadan kaldırmış ve yol tamamen kapanmış, kar kalınlığı da yarım metreyi geçmişti. Tekman Kaymakamı'nın verdiği bilgiye göre, kızamık son yardımlarla kontrol altına alınmıştı. Ancak beslenme noksanlığı ağır basan bu bölgede özellikle süt çocuklarında en ufak ateşli bir hastalık ölüme sebep olabilmekteydi.

Diğer taraftan, Sağlık İşleri Genel Müdürü Dr. Sabri Sarıoğlu ölüm sayısının doğru olduğunu söylemiş ve hastalığın başlaması üzerine daha önce alınan tedbirlere ilaveten Erzurum bölgesine acilen bol miktarda ilaç yardımının yanı sıra Bakanlık uzmanlarından bir ekip gönderildiğini açıklamıştı. Hastalığın kontrol altına alındığını belirten Sarıoğlu, beslenme noksanlığının da ölüme sebebiyet verdiğini doğrulamıştı.[1115]

Konya'nın Akşehir ilçesinin Çakıllar köyünde baş gösteren kızamık salgınından üç çocuk daha yaşamını yitirmiş, bu suretle Konya'daki ölü sayısı 23'e yükselmişti. Konya Valisi Ömer Lütfi Hancıoğlu, beraberinde Emniyet ve Sağlık Müdürleri olduğu halde salgının meydana geldiği Çakıllar köyüne gitmiş, alınan tedbirleri ve sağlık ekibinin çalışmalarını yerinde izlemişti. Zabıta tarafından kordon altına alınan köye giriş ve çıkış yasağı da devam ettirilmişti. Köye, Konya'dan bol miktarda gıda maddesi ile ilaç gönderilmişti. Ayrıca köy okulunun da tatil edileceği bildirilmişti.

AP iktidarı dönemindeki ilk Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Edip Somunoğlu kızamık salgını görülen Çakıllar köyünde alınan tedbirleri yerinde incelemişti. Bakan köylülerle konuşmuş ve hasta evlerini ziyaret etmiş, bu arada hasta çocukları bizzat muayene etmişti. İncelemeler sonrası bir açıklama yapan Bakan, Çakıllı köyünde kızamık salgınının önünün tamamen alındığını belirtmişti. Hastalığa yakalananların sayısı 275 olarak tespit edilirken, diğer hastalıkların da karışması sonucunda ölümlerin vuku bulduğu bildirilmişti. Köyde idare sağlık elemanları tarafından tedavi edici ve koruyucu tedbirler alınırken, hastaların hemen hepsinin iyileşme devresine girdiği söylenmişti.[1116] Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki salgın hastalıklardan bahsederken kısa zaman aralıkları ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı görevinde farklı isimlerin bulunduğunu görmekteyiz. MBK

[1115] **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1965, s. 1, 7.
[1116] **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1965, s. 1.

dönemi ve koalisyon hükümetleri döneminde beş yılda 6 sağlık bakanı göreve gelmiştir. Bu görev değişikliklerinin sık aralıklarla yapılması sağlık sistemi açısından devamlılığı ve koordinasyonu etkilediği gibi salgın hastalıklarla mücadelede de konsantrasyon eksikliğine neden olduğunu belirtebiliriz.

6.1.4. Tifo Salgını

İstanbul'da Eyüp ilçesine bağlı Sağmalcılar köyünde tifo hastalığına rastlanılması yetkilileri harekete geçirmişti. Aynı zamanda Anadolu yakasında da tifo ve paratifo vakalarına tesadüf edilmesi üzerine okullarda aşı yapılması kararı alınmıştı. Hastalık henüz salgın haline gelmemesine rağmen ciddi sinyaller vermiş ve tedbir alınması gerekli olduğu ortaya çıkmıştı. Öyle ki ilk, orta ve lise derecesindeki okulların tatil edilmesi dahi gündeme gelmişti.[1117]

Tifo hastalığının Sağmalcılar'da baş göstermesi üzerine buraya giden basın mensupları lağım sularının etrafa mikrop saçacak şekilde aktığını tespit etmişlerdi. Temiz suyun zor zahmet ulaşılabildiği Sağmalcılar'da, bu suyun da lağım sularına yakın çeşmelerden müteşekkil oluşu eleştiri konusu olmuştu. Çocukların oyun oynadıkları yerlerde lağım sularının aktığı sokakların çamur deryası olduğu Sağmalcılar'a gidenler, durumu hayretle müşahede etmişlerdi. İdari taksimatta yeri olan, devletin tanıdığı ve vergilerini de aldığı ve İstanbul'un merkezine sadece 15 dakikalık bir mesafede olan bir yerin bu durumda oluşu ilgisizliğe bağlanmıştı.[1118]

Su sıkıntısı ve var olan su kaynaklarının bazılarının da sağlık açısından tehlike arz edişi tifo gibi salgın hastalıkların ortaya çıkmasına sebebiyet verebiliyordu. Örneğin, Küçükköy'de yaşanan tifo salgınına çeşmeleri besleyen suya bazı fosseptik sızmalarının sebep olduğu tespit edilmişti. 14 Aralık 1962 günü toplanan Hıfzıssıhha Meclisi, alınan tedbirleri gözden geçirdikten sonra köydeki 29 çeşmenin bir süreliğine kapatılması kararını almıştı. Daha önceden tifoya yakalanan hasta sayısına 14 Aralık itibariyle üç kişi daha eklenmiş ve şehirdeki hastanelerde tedavi gören hasta sayısı 24'e yükselmişti. Ancak Küçükköy Güzelleştirme Derneği Yönetim Kurulu yaptığı açıklama ile resmi makamların verdiği hasta sayısını tekzip ederek gerçek rakamın yüzleri aştığını belirtmişti. Derneğin açıklamasına göre; aylardan beridir Sular İdaresi ve resmi makamlara köye su verilmesi için yapılan

[1117] **Son Havadis**, 30 Ekim 1961, s. 1.
[1118] **Son Havadis**, 31 Ekim 1961, s. 3.

müracaatın neticesiz kaldığı vurgulanmış, 18 bin nüfuslu Küçükköy halkı su ihtiyacını kuyu ve mecraları açık çeşmelerden gidermek zorunda kalmış ve dolayısıyla tifoya yakalanan yüzlerce vatandaşın İstanbul hastanelerinde yatmak durumunda kaldıkları ifade edilmişti.[1119]

1962 Şubat'ında Bitlis'te tifo hastalığı vakaları artış göstermiş ve bir salgın halini almıştı. Sağlık Müdürlüğü şehirde elli tifolu hasta olduğunu tespit etmişti. Simek nahiyesi ile Adilcevaz kazasında tifo salgını had safhaya gelmiş ve her gün birkaç kişinin öldüğü haberi alınmıştı. Adilcevaz, Mutki ve Hizan kazalarında doktor bulunmamaktaydı. Ayrıca 75 yataklı Bitlis Devlet Hastanesi'nde sadece bir doktor mevcuttu.[1120]

Tifo hastalığı önemli sorunlardan biri olarak gündemde varlığını korumaktaydı. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, kanalizasyonların açık halde bulunmasının tifo ile mücadeleyi engellediğini ve bu durumda söz konusu hastalık ile mücadele etmenin imkânsız hale geldiğini savunmuştur. Sadece 1962 yılında 5.244 tifo olayı kayıt altına alınmıştı. Difteri vakasında rakam son yıl için 3.913 idi.[1121]

Sağmalcılar'da görülen tifo salgını neticesiyle 13 Mart 1963 itibariyle 94 hasta ve 1 ölü şeklinde bir bilanço ortaya çıktı. Sağlık Müdürü Dr. Muhit Tümerkan salgının daha da yayılmasını önlemek adına Sağmalcılar halkını bir an evvel aşılanmaya davet etmiştir. Salgın durumunun tehlikeli bir vaziyet alması üzerine Vali Niyazi Akı Sağmalcılar köyüne giderek olayı yerinde izlemiştir. Olay üzerine İstanbul radyosuna bir beyanat veren Tümerkan, aşı kampanyasının genişletildiğini, içme sularının arındırılması adına da klorlama yapıldığını dile getirmiştir. Böylelikle tifo salgınının önüne geçilmeye çalışılmıştır.[1122]

Sağmalcılarda başlayan tifo salgını artış göstermiş, tifolu hasta sayısı 127'den 175'e, ölü sayısı da üçe yükselmişti. Salgın hastalık, fabrikalarda ve iş yerlerinde çalışanlar vasıtasıyla Taşlıtarla'ya da sıçramıştı. Sağmalıclar'da beş doktorun başkanlığında çalışan 35 kişilik sağlık ekibi mensupları kendilerinin dahi hastalığın taşıyıcısı olabileceklerinden endişe etmişler, salgının tüm şehre yayılmasından korktuklarını dile getirmişlerdi. Sağmalcılar köyü yakınında buluna Topkapı semti

[1119] **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1962, s. 1.
[1120] **Tercüman**, 3 Şubat 1962, s. 1.
[1121] **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1963, s, 1, 7.
[1122] **Cumhuriyet**, 14 Mart 1963, s. 1.

hastanelerinde dahiliye servislerinde bulaşıcı hastalıklara ayrılan yatak kapasiteleri yeterli gelmediği için tifolu hastalar Haydarpaşa Numune ve Şişli Çocuk Hastanesine gönderilmekteydiler. Salgının daha da fazla yayılması halinde belediyeye ait olan Cankurtaran Zührevi Hastalıklar Hastanesinin tifolu hastalara tahsis edilmesine karar verilmiş ve bu hastanenin elli yatağı o an için tifolu hastalara ayrılmıştır.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, İstanbul Sağlık Müdürlüğü vasıtasıyla ilaç yardımı başlatmış, belediye arozözleriyle de temiz içme suyu dağıtımına da devam edilmişti. Ayrıca aşı kampanyasına da devam edilmekte idi. Ancak araç sıkıntısı çeken sağlık ekipleri aşılama işlemini süratle gerçekleştirememişlerdi. Bunun yanı sıra hastalığın sıçramış olduğu evler işaretlenmiş ve evlerin kapılarına "Bu evde bulaşıcı tifo hastalığı vardır. Girilmez" şeklinde yazı asılmıştır. Buna rağmen zaman zaman bilinçsiz kişilerin bu yazıyı dikkate almaması sebebiyle sıkıntılı durumlar yaşandığı olmuş ve aldırış etmeden bu evlere girip çıkanlar hastalığın yayılmasında bir etken olmuşlardı.[1123]

Eskişehir'de yaşanan sel sonrasında su boruları patlamış ve halkın kullandığı suya mikroplu sel suları ile lağımlardan akan sular karışmış bu durum da tifo hastalığının şehirde yayılmasına sebebiyet vermişti. Artan tifo vakaları karşısında ilgililer derhal harekete geçmiş, içme ve terkos suları ilaçlanmıştı. Tedbirlerden hareketle, belediye devamlı olarak hoparlörle anons yapmış ve halkı tifo aşısı olmaya davet etmişti. Öte yandan Elazığ'da ve buraya bağlı ilçelerle köylerindeki ilkokullarda özellikle küçük çocuklarda tifo ve boğmaca vakalarının görüldüğü bildirilmişti. Elazığ Sağlık Müdürü, tifo ve boğmaca ihbarı yapılan yerlere birer sağlık ekibi gönderildiğini açıklamıştı. Yetkililer, çocuklara aşı yapıldığını belirtmiş ve ihtiyaç duyulduğunda okulların kapatılabileceğini ifade etmişlerdi.[1124]

Ankara'nın Haymana ilçesinde yaygın halde baş gösteren hastalığın tifo olduğu meydana çıkmış ve 83 hasta muhtelif hastanelere yerleştirilmişti. Bu konuda 20 Kasım'da bir basın toplantısı düzenleyen Sağlık Bakanı Dr. Edip Somunoğlu'nun verdiği bilgiye göre ölüm görülmemişti. Aktarılanlara göre, hastalığın gerek şehrin tazyikli suyundan, gerekse açıktan gelip de şehir içinde borularla çeşmelerden akan içme suyundan olduğu anlaşılmıştı. Her iki suda da koli basili görülmüştü. 83 ateşli

[1123] **Cumhuriyet**, 23 Mart 1963, s. 1, 5.
[1124] **Tercüman**, 21 Mart 1964, s. 1, 7.

hasta derhal Ankara'ya getirilmiş ve diğer vatandaşlara da tifo aşısı tatbikine başlanılmıştı. Hastalık şiddetli seyretmekteydi bunun için ilaç tedariki ve suların klorlanması önemli görülmüştü.[1125]

6.1.5. Trahom Hastalığı

Son derece bulaşıcı, tehlikeli ve uzun süreli bir göz hastalığı olan trahom, nüksetmesi ve iyileşme olsa dahi kalıcı hasar bırakabilmesi açısından dikkat çekici bir sağlık problemidir. Trahom, Anadolu'da eski dönemlerden beri bilinen bir hastalıktı.[1126] Trahom hastalığı, Türkiye'nin çok sayıda devlet ile sınırı bulunmasına bağlı olarak coğrafi konumunun da etkisiyle yaygınlaşmış, Cumhuriyetin erken dönemlerinde salgın haline gelmeye başlamıştı.[1127] Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlatılan yıllık rapora göre, Türkiye'de 1963 yılı başı itibariyle 1,5 milyon civarında trahomlu olduğu belirtilmiştir. 35 yıldan beri devam eden mücadeleye ve alınan tedbirlere rağmen hastalığın yayılması önlenememiştir. Ancak 1958 yılından itibaren Sağlık Bakanlığı'nın Dünya Sağlık Teşkilâtı ve Unicef ile beraber yaptıkları çalışmalar neticesiyle iyi sonuçların da alınabildiği söylenebilir. Türkiye'nin Güney ve Güneydoğu bölgelerinde 5 trahom hastanesi, 552 dispanser ve 305 tedavi evi faaliyet göstermekteydi. Bu teşkilât içerisinde 35 tabip, 258 sağlık memuru ve 325 ilaçlayıcı bulunmaktaydı.

Türkiye'nin Güney ve Güneydoğu bölgelerinde çok ciddi bir sağlık problemi haline gelen trahom hastalığı, buralarda yaşayan halkı derinden etkilemişti.[1128] Bakanlık tarafından yapılan tarama neticesinde; Gaziantep'in 120, Urfa'nın 40, Maraş'ın 20, Mardin'in 45, Adıyaman'ın 50, Diyarbakır'ın 20 ve Siirt'in 8 köyünde yaşayan halkın yüzde 60'ının trahomlu olduğu tespit edilmiştir. 1963 yılında bu köylerde yaşayan 195 bin kişinin tedavi altına alınması planlanmıştır. Bunların dışında, Gaziantep'te 140, Adana'da 90, Malatya'da 100, Hatay'da 40, Urfa'da 30, Maraş'ta 15, Mardin'de 15, Adıyaman'da 8, Diyarbakır'da 8, İçel'in 10 köyünde

[1125] **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1965, s. 1.
[1126] Sevilay Özer, "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, Bahar 2014, s. 122.
[1127] Gizem Daşpunar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)", **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2020, s. 74.
[1128] Hamdi Doğan, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni'de Trahom (1925-1975)", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Yıl: 2017, Cilt: 16, Sayı: 2, s. 484.

yaşayanların yüzde 40'nın trahom hastalığına yakalandıkları belirlenmiştir. Sağlık Bakanlığı buralarda yaşayan 42 bin hastayı tedavi altına almayı ve 370 bin kişiyi de muayeneden geçirmeyi planlamaktaydı.

1962 yılında bölgedeki 478 köy halkından 354 bin kişi muayene edilmiş, 162 bin kişi de tedavi altına alınmıştır. 334 köy ve şehir okulunda 106 bin 100 öğrenci muayene edilmiş, 11.600 öğrenci tedavi altına alınmıştır. 1963 yılında 389 okulda 127 bin 200 öğrenci taramadan geçirilmiştir.

1962 yılında bölgede yer alan dispanserlerde 440 bin 815 kişi muayene edilirken, 63.600 kişi tedavi altına alınmıştı. Trahom hastanelerinde 2.626 hasta yatırılarak tedavi edilirken, bir kısmı ayakta olmak üzere 3.013 kişi de ameliyat edilmiştir. 6.197.541 kişiye ise ilâç tedavisi uygulanmıştır.[1129]

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu, 12 Ocak 1963'te TBMM Karma Bütçe Komisyonunda yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin sağlık durumu hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Trahom hastalığının oldukça yaygın olduğuna dikkat çeken bakan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bir buçuk milyon trahomlu insan bulunduğunu belirtmiştir.[1130] Cerrahpaşa Ziya Gün Trahom Araştırma Enstitüsü Direktörü Prof. Necdet Sezer, beraberindeki Türk doktorları ile birlikte Trahom virüsünün doku kültürünü üretmeyi başarmıştı. Bu buluş sayesinde Trahom aşısını üretme imkânı ortaya çıkmıştı. Özellikle Güneydoğu Anadolu'da bazı yerlerde yaygın olarak görülen Trahom hastalığı için önemli bir gelişme olarak görülmüştür.[1131] Trahom hastalığı için aşı çalışması kapsamında doğuya ekip gönderilmesi kararlaştırılmıştı.[1132]

Yine tedbirler kapsamında Tarsus'ta hükümet tabipliğinin aldığı karara göre evlenmek için başvuruda bulunanlara trahom olmadıklarına dair belge istenmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre evlilik adaylarına trahom olmadıklarına dair belge getirdikleri takdirde rapor verilecekti. Tarsus'ta bu kararın alınmasındaki en önemli etken ilçedeki okullarda öğrenim gören 13.500 öğrenci üzerinde yapılan taramalar

[1129] **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1963, s. 1, 5.
[1130] **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1963, s, 1, 7.
[1131] **Akşam**, 19 Nisan 1963, s. 1, 7.
[1132] **Akşam**, 20 Nisan 1963, s. 1.

neticesinde 1.570 öğrencinin trahom hastalığına yakalandığının tespit edilmesiydi.[1133]

Diyarbakır'da bulunan Trahom Savaş Bölge Başkanlığının verdiği bilgiler ışığında trahom hastalığının bölgede yoğun bir şekilde yayılmakta olduğu tespit edilmişti. Şehirler, ilçeler ve köylerde yapılan taramalar sonucunda 250 bin kişi ilaçlanmıştır. Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis ve Van'da 7.200 trahomlu tespit edilmiş, muayene edilen 30 bin öğrenci ile evlenmekte olan 3 bin çiftçiden 1.500'ü tedavi altına alınmıştır. Bölge Başkanı Muzaffer Tükel, UNICEF ile yapılan iş birliği sayesinde trahom hastalığı ile yapılan mücadelede önemli yol alındığını, hastaların yüzde ellisinin ise tedavi edildiğini belirtmiş, ayrıca Diyarbakır'daki Trahom Hastanesinde 102 tane başarılı göz ameliyatı yapıldığı bildirilmiştir.[1134]

1964 yılında yayınlanan istatistiklere göre Türkiye'de 448.335 trahomlu bulunmaktaydı. Son bir yıl içerisinde trahom rahatsızlığına yakalanan hastalardan yüzde 8,1'i 36.357 kişisi kör olmuştur. Doğu ve Güneydoğu illerindeki trahom vakalarına zamanında müdahalede bulunacak hastane ve polikliniker oldukça yetersizdi. Öyle ki, 80 bin kişiye bir hastane düşmekteydi.[1135]

6.1.6. Cüzzam Hastalığı

Bakırköy'deki Akıl Hastalıkları Hastanesine bağlı olan cüzzam kliniği o zamanki nüfusu 2 milyona yakın olan İstanbul için ciddi bir tehdit haline gelmişti. İstanbul'da bulunan cüzzam kliniğine tedavi görmek için gelenlerin halkla temas etmeleri büyük sıkıntı meydana getirmişti. Şöyle ki, tedavi maksatlı olarak ülkenin çeşitli yerlerinden İstanbul'a intikal eden cüzzam hastaları, han ve otel benzeri yerlerde bir süreliğine de olsa kalmaktadırlar. Dolayısıyla umuma açık yerlerde kalan bu hastalar kendileriyle temas halinde olan insanlar için sağlık açısından tehlikeli hale gelmişlerdir. Bunun dışında cüzzam kliniğinde yatan hastaların da serbest bir şekilde Bakırköy ve civarına inmeleri halk için şikâyet konusu olmuştu.

Klinikte her şey muntazam gibi görünse de birtakım sorunlar mevcuttu. Buna göre hastalar ile sağlıklı yakınlarının bir arada tutulması önemli sorunlardan biriydi. Sağlıklı çocuklarının anneleriyle bir arada bulunması sıhhatlilerin de hastalanmasına

[1133] **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1963, s. 1, 7.
[1134] **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1964, s. 1, 7.
[1135] **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1964, s. 1.

sebebiyet veriyordu. Bir vatandaş bu duruma örneklik teşkil etmekteydi. Kendisi cüzzamlı annesiyle birlikte kalırken hastalığın kendisine bulaşmaması neredeyse imkânsızdı. İkinci olarak klinikteki döngünün hatalı olduğu iddia edilmekteydi. Buna göre yeni gelen hastalara yer açmak adına yatan hastalar tam iyileşmeden taburcu edilmekteydi. Bu durum hem tam iyileşmeden hastaların topluma katılması yönünden sağlık açısından sakıncalı bir durum oluşturuyor hem de maddi durumu elverişli olmayan kişileri sağlık ve işsizlik yönünden mağdur ediyordu.[1136] Elâzığ'daki Cüzzam Hastanesi Türkiye'nin sadece cüzzamlıları tedavi eden tek hastanesiydi. 140 yataklı olan bu hastanede cüzzamlılar toplumdan tecrit edilmiş bir şekilde tedavi edilmekteydiler.[1137]

1962'deki 17. Milli Tıp Kongresinde Doç. Dr. Ethem Utku'nun sunmuş olduğu raporda Dünya Sağlık Teşkilâtı araştırmalarına atfen dünyadaki cüzzamlı sayısının 20 milyondan fazla olduğu belirtilmiştir. Yine aynı rapora göre, 1927'den 1954 yılına kadar Türkiye'de ihbarlar vasıtasıyla tespit edilen cüzzamlı hasta sayısı 1.383 idi. Ancak hakiki rakamın bundan sekiz on misli daha fazla olabileceği tahmin edilmekteydi. 1962 yılı itibariyle Türkiye'de en azından 15-25 bin cüzzamlının bulunduğu öne sürülmekteydi. Yine aynı yıl olmak üzere cüzzam hastalığının görüldüğü yerler; sık, seyrek ve ender biçiminde sınıflandırılmıştı. Buna göre andemik diye adlandırılan ilk bölgede Ağrı, Kars, Malatya, Adıyaman, Maraş, Van, Elâzığ, Muş, Tunceli, Bingöl, Erzurum, Hatay, Gaziantep, Bitlis, Diyarbakır, Kayseri, Sivas, Tokat illeri yer almaktadır. Bu bölgede hastalık dar bir şekilde sirayet etmekteyken, salgın bulunmamakta ve hastalık oranı yüzde 1-2 şeklindeydi. Andemo-sporadik diye adlandırılan bölge içerisinde önem derecesine göre; Urfa, Mardin, Siirt, Hakkâri, Çoruh, Erzincan, Çankırı, Çorum, Zonguldak, Sinop, Kastamonu, Afyon, Konya, Burdur, Isparta, Adana ve İçel illeri bulunmaktaydı. Sirayet durumunun çok az olduğu bu bölgede hastalığa seyrek bir biçimde rastlanılmaktaydı. Yine bu bölgede salgın durumu da yokken, hastalık oranı yüzde 0,1-0,7 arasındaydı. Yukarıdaki iki bölge dışında kalan iller sporadik şeklinde adlandırılmış cüzzama çok az rastlanan yerler olarak nitelendirilmişti. Yetkililerin bildirdiklerine göre asıl cüzzamlı sayısı resmi rakamlardan çok farklılık

[1136] **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1962, s. 1, 5.
[1137] **Akşam**, 29 Aralık 1962, s. 3.

göstermekteydi. Türkiye'de resmi rakamların hakikatin altında olduğu belirtilmiştir. Bunun nedenleri başında en çok da hastaların kaygıları gelmekteydi. Cüzzam hastalığını saklamalarındaki dayanakları, tecrit edilerek hürriyetlerini kaybetme korkusu ve toplum tarafından dışlanma endişesiydi. Dolayısıyla ülkedeki cüzzamlı sayısının tam olarak tespit edilmesi son derece güç olmaktaydı.[1138]

Cüzzamla mücadele ekipleri tarafından yapılan çalışmalar doğrultusunda Sivas'ta bulunan 36 cüzzamlının adreslerinde olmadıkları tespit edilmişti. Buna göre, motorize cüzzam ekipleri hastaların adreslerine ulaşmış fakat kendilerini bulamamıştı. Yapılan araştırmalar neticesinde hastaların çalışmak üzere Ankara ve İstanbul'a gittikleri belirlendi. Cüzzamla Mücadele Teşkilâtı ikametgâhlarını terk eden hastaların bulunması için yetkililere başvurmuştu.[1139]

Doğu illerinde cüzzam giderek yayılmış ve kontrol altına alınamamaya başlamıştı. Van İl Sağlık Müdürlüğü'nün elde ettiği verilere göre, il ve Hakkâri çevresinde kayıtlı olarak 516 cüzzamlı bulunduğu halde 4 bin kişiye daha bulaşmış bulunmaktaydı. Söz konusu hastalık doğu illerinde bir salgın halini almıştı.[1140]

6.2. Doğum Kontrolü ve Nüfus Planlaması

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı gibi büyük savaşlarla geçtiği için Türkiye Cumhuriyeti nüfusu yeni devletin kuruluş aşamasında bu olaylardan etkilenmiştir. Bundan dolayı yaşanan sıkıntılar neticesiyle devlet devamlı olarak nüfus artışı üzerine bir politika izlemiştir. 1938-1960 yılları arasında ise Türkiye'nin nüfus özelliklerini artış yönünde etkileyen gelişmeler yaşanmıştır. Savaştan sonra doğum oranlarının artması nüfusu pozitif yönde etkilemiş, Hatay'ın anavatana katılması da nüfus artışı sağlamışken, yurtdışından gelen Türk göçleri vesilesiyle de Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusunda artış olmuştur.[1141]

Savaş yıllarında düşük oranda seyreden nüfus artış hızı 1945-1950 yıllarında 21,7'ye kadar yükselirken, 1950-1955 arası 27,8, 1955-1960 arasında ise %28,5 oranında yükselmiştir. Doğum oranlarının yükselmesi ve ölüm oranlarının düşmesi bunda etkili olan amiller olsa da 1945 sonrası yaşanan göçler son derece etkili

[1138] **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1962, s. 5.
[1139] **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1962, s. 7.
[1140] **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1962, s. 1.
[1141] Gelekçi**, a.g.m.**, s. 128.

olmuştur. Özellikle Balkanlardan gelen Türk göçmenler (Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya başta) Türkiye nüfusunu etkilemişlerdir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1965 yılına kadar bir milyonun üzerinde göçmen Türkiye'ye gelmiştir.[1142]

6.2.1. 1960 Genel Nüfus Sayımı

1960 Nüfus sayımının diğer sayımlardan farklı tarafı, vatandaşların kaç dil bildiği ve eğitim durumunun ne olduğunun tespitinin yer almış olmasıydı.[1143] 250 bine yakın memurun vazifelendirilmiş olduğu nüfus sayımında, sayım bittiği ilan edilinceye kadar sokağa çıkma yasağı olacak, bu yasağa uymayanlara ceza uygulaması yapılacağı bildirilmişti. Ellerinde sadece sarı izin vesikası bulunan vatandaşlar dışarı çıkabileceklerdi. 1960 nüfus sayımına kadarki sayımlarda şahıs başına bir soru kâğıdı doldurulduğu halde bu nüfus sayımında kullanılacak soru kâğıtları her aile için bir tane olacak şekilde hazırlanmıştı. Sayım sırasında vatandaşların verdiği cevaplar gayet gizli tutulacak ve bunlar ihbar kabul edilerek kanuni işlem yapılamayacaktı.[1144]

Nüfus sayımı İstanbul'da 11 saat 15 dakika sürmüş ve saat 18.30'da İstanbul'un her tarafında sayımın 18.15'te bitmiş olduğu radyo vasıtası ile halka duyurulmuştur. Nüfus sayımının olduğu gün enteresan durumlar da yaşanmıştı. Önceden işlemiş oldukları suçlar nedeniyle Toptaşı ve Sultanahmet Cezaevlerinde mahkûm bulunanlardan 5 kişinin tutukluluk süreleri sona ermiş fakat sayım dolayısıyla bir gün daha cezaevinde kalmaya mecbur bırakılmışlardı. Sayım memurlarının tutanaklarına "hür vatandaş" olarak geçen bu kişiler ancak sokağa çıkma yasağı sona erdikten sonra serbest kalabilmişlerdi. İstanbul'daki sayımda çoğu öğrenci olan 40 bine yakın görevli vazife yapmıştır. Yassıada da nüfus sayımı gerçekleştirilmişti. Siyasi sanıkların bulunduğu adada sayım üç subay tarafından yapıldı. İstanbul'daki sayımın hemen ardından bazı ilçelerin nüfusu belli oldu. Buna göre Beyoğlu 216.726, Kadıköy 129.619, Üsküdar 102.538, Fatih'in ise 299.478 kişiden oluştuğu tespit edildi.

Ankara'da ise Esenboğa Havalimanı'nda uçakların kalkışına saat 8'e kadar müsaade edilmişti. Gar'da, sabah trenlerin kalkışına müsaade edilirken, sayım özel

[1142] Gelekçi, **a.g.m.**, s. 129-130.
[1143] **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1960, s. 1.
[1144] **Tercüman**, 23 Ekim 1960, s. 1, 5.

görevliler tarafından trenlerde yapıldı. Yine Ankara'da bir meskende evin hanımı kocasının aile reisliğini kabul etmeyerek daha fazla maaş aldığını belirtmiş ve kendisini aile reisliğine yazdırmış böylelikle ilginç bir duruma imza atmıştır. Eski nüfusu 451.000 olan Ankara'nın yeni nüfusu geç saatlerde tespit edilmiş ve 516.417 kişi olarak belirlenmiştir.[1145]

Nüfus sayımı sonuçlarına göre İstanbul'un nüfusu 1955'ten bu yana 378.282 kişi artarak 1.924.912 olmuştu. İstatistik Umum Müdürlüğünde yapılan toplantı ile açıklanan nüfus sayımı neticelerine göre Türkiye'nin nüfusu 27.776.069 kişi olarak verilmişti. 1955 nüfus sayımına bakıldığında ülkenin toplam nüfusunda 3.711.305 kişilik bir artış görülmektedir. Ülkenin en kalabalık şehri İstanbul'da merkez 1.719.922, ilçe ve köyler 204.990 olup yukarıda belirtildiği gibi 1.924.912'yi bulmuştur. Diğer büyük şehir başkent Ankara'da 1955'e nazaran 257.393 kişilik bir artış yaşanırken toplam nüfus 1.316.879 olmuştur. Ülkenin nüfus açısından dönem itibariyle önde olan kentlerine bakıldığında, İzmir'in nüfusu 370.923, Adana'nın 230.024, Bursa'nın 153.939, Eskişehir'in ise 153.190 idi. İstatistik Umum Müdürü Necati İşcil yüzde yüz kesin neticenin ise ancak bir yıl sonra alınabileceğini ifade etmiştir.[1146]

Alınan kesin verilere göre, 1960 sayımı sonucunda Türkiye'nin nüfusu 27.754.820 olmuştu. Türkiye'de 67 il, 574 ilçe mevcutken, il ve ilçelerdeki nüfus toplamı 8.859.731, köylerdeki nüfus toplamı ise 18.895.089'dur. Böylelikle kilometre başına 36 kişi, köy başına da ortalama olarak 493 nüfus düşmekteydi. Toplam nüfusun 13.590.932'si kadın, 14.163.888'i ise erkek olduğu tespit edilmişti.[1147] 1960 Genel Nüfus Sayımı ile ortaya çıkan yıllık nüfus artış hızı binde 28,5 olurken, bu oran Türkiye için o döneme kadar olan en yüksek nüfus artış hızıydı.[1148]

Açıklanan rakamlara göre, nüfusu 100.000'in üzerindeki şehirlerin sayısı dokuza, nüfusu 50.000 ile 100.000 arasındaki şehirlerin sayısı 18'e çıkmıştı. Bu arada, İskenderun ve Tarsus ilçelerinin nüfusu da elli bini aşmıştı. Nüfus artışı

[1145] **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1960, s. 1, 5.
[1146] **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1960, s. 1, 5.
[1147] **Tercüman**, 24 Ekim 1965, s. 7.
[1148] Cahit Gelekçi, "1960 Sonrası Dönemde Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, No: 52, 2015-2, s. 589.

köylere nazaran şehirlerde biraz daha fazla olmuştu. Nüfusu 100 binin üzerindeki şehirler sırasıyla; İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, Konya, Kayseri'dir.[1149]

1960 sayımı verilerine göre, Türkiye genelinde okuryazarlık oranı yüzde 42 olarak belirlenmişti. Bu oranının en yüksek olduğu il yüzde 73 ile İstanbul iken en düşük olduğu il ise Hakkâri'ydi. İlkokul çağında okullaşma oranlarında eşit yüzde ile Aydın, Burdur, Çanakkale, Denizli, Edirne, Eskişehir, Isparta, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Muğla, Sakarya ve Tekirdağ ön plana çıkmıştı. İlkokul çağında okullaşma oranı en düşük il ise yüzde 30,6 ile Hakkâri iliydi. Orta okul çağında okullaşma oranı en yüksek olan il yüzde 53,8 ile İzmir iken en düşük orana sahip il ise yüzde 3,5 ile Muş olmuştu. Lise çağında okullaşma oranlarına bakıldığında, Ankara yüzde 19,3 oranı ile en yüksek rakamı yakalamıştı. Lise çağında okullaşma oranı en düşük il yüzde 1,6 ile Bingöl'dür.[1150]

6.2.2. Doğum Kontrolü

İstatistik Genel Müdürlüğü'nün tespitlerine göre Türkiye'de ortalama olarak yılda 108.264 kişinin öldüğü tespit edilmişti. Bu ölüm sayısı genel nüfusun yüzde 2,5'ine tekabül etmekteydi. Yıllık nüfus artışının yüzde 2,8 olduğu bilindiğine göre daha sonraki yıllarda nüfus artışı olması kaçınılmazdı.

Ölümlerde dikkati çeken nokta çocuk ölümlerinin yüksek miktarda olmasıydı. 1 günlük ile 11 aylık arasında olanların sayısı 32.697'yi bulurken yıllık ölüm vakalarına oranına bakıldığında yüzde 30,2 olarak hesaplanmıştır. Bu yaş grubunu 22.386 kişi ve yüzde 20,6 ile 65-85 yaşları arasındaki vatandaşlar teşkil etmekteydi. Üçüncü grubu ise yine ufak yaşlar 1-4 yaş arası oluşturmuştu. Bunların sayısı 11.223 iken, genel ölümlere oranı yüzde 10,3'tür. İlk grup ile birlikte üçüncü grup birleştiği takdirde yani 1 günlük çocuklar ile 4 yaşa kadar olan çocukların yıllık ölüm rakamları çok yüksek olmakla birlikte 44 bini aştığı gibi, genel ölümlere oranı olarak yüzde 40,5'i aşmaktadır. Bu da dönem itibariyle Türkiye'de çocuk ölümlerinin yüksek miktarda görüldüğünün ispatıydı.

[1149] **Tercüman**, 29 Ekim 1960, s. 1.
[1150] 1960 nüfus sayımı verilerine göre 1960 ve 1961 yıllarında illerdeki okuryazarlık ve okullaşma oranlarını gösteren çizelge, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 91.570.4, s. 2- 5.

Bu ölümlerin sebeplerine bakıldığında bu gruptaki ölüm oranı fazlalığını erken doğum, bulaşıcı hastalıklar, beslenme bozuklukları gibi faktörler ön plana çıkarken çocuk bakımı olarak nitelendirilen sosyal şartların önemli rol oynadığı tespit edilmiştir.

Şişli Çocuk Hastanesi Başhekimi Dr. Ali Rıza Bıyıkoğlu çocuk ölümlerinin azalmasıyla ortalama ömür vasatisinin yakalanmasının mümkün olabileceğini belirtmiş, erken doğumlar, bulaşıcı hastalıklar, beslenme bozukluklarını en önemli ölüm sebepleri olarak belirlemiş ve sosyal şartların tesirini de göz ardı etmenin yanlış olacağına dönük bir yorum yapmıştır. Bu noktada ailenin çocuk bakımı bilgisi ve sosyal organizasyon hususunda aktif olunması negatif etkiyi azaltan faktörler olarak görülmüştür.

Zeynep Kâmil Hastanesi Çocuk Servisi Şefi Dr. Ziyaeddin Akbay da İstanbul örneğinde 1 günlük ile 11 aylık yaş grubunun ölüm vakalarında özellikle yaz ishallerinin baş faktör olduğunu, özellikle beslenme bozuklukları olan çocukların bu ishallere direncinin düşük olmasının ölümleri tetiklediğini dile getirmiştir. Kış aylarında ise bu hastalığın yerini zatürreenin aldığını belirten Akbay bunlara bağlı olarak ölüm oranlarının arttığını vurgulamıştır. Ölümleri azaltma hususunda ise beslenme ve bakımın etkili olmasının yanı sıra bulaşıcı hastalıklara karşı çocukların aşılanarak direnç kazandırılmasının da etkili olduğunun altı çizilmiştir.

Genel itibariyle en az ölüm vakaları 5 ile 45 yaş aralığında görülmüştür. Ölümlerin en fazla olduğu aylar kış sonları olarak şubat ve mart ayları şeklinde kayıt altına alınmıştır. Şehir olarak İstanbul, Türkiye'nin ölüm sayısı en yüksek yeri olurken ülkedeki ölüm vakaların beşte biri bu büyük şehirde gerçekleşmekteydi. 1957-61 yılları arasına ait rakamlara bakıldığında İstanbul'da 1957'de 20.068, 1958'de 18.587, 1959'da 19.577, 1960'da 20.201, 1961'de ise 19.309 ölüm vakası görüldüğü kayıt altına alınmıştır.[1151]

Evlenme dışı doğan çocuklar ve evlenmeye olan ilginin azalması üzerine Adalet Bakanlığı Medeni Kanun içerisindeki mevcut mevzuatı tadil etmek için bir komisyon kurma hazırlığına girişmiştir. Medenî Kanun'un neşri tarihi olan 1926 yılından 1962 yılının ortalarına kadar 7.274.919 çocuğun evlilik dışı doğduğuna dair

[1151] **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1962, s. 1, 5.

tescil yapılmıştır. Bu tescilin yapılabilmesi için de sırasıyla 2330, 2576, 4727, 5524 ve 6652 sayılı kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlar Medenî Kanunun prensiplerinin zedelenmemesi maksadıyla çıkarılmış ve evlenmeye bir engelleri bulunmadığı halde resmiyet dışı evlilik hayatı yaşayan kimselerden olan çocukların sahih nesepli olarak ana ve babaya izafeten bu yaşayış ve birleşmeyi evlilik olarak tescilini hedef edinmiştir. Tescili yapılan sekiz milyona yakın evlilik dışı çocuğun yanı sıra daha yüz binlerce çocuğun durumları halledilmeyi beklemekteydi. 1962 yılı itibariyle Türkiye'de bir yılda evlilik dışı doğan çocuk sayısı yaklaşık olarak 300 bini bulmaktayken, bu çocukların yaşam koşulları son derece kötü olduğundan hayatta kalma ihtimalleri resmi doğumlara nazaran daha düşük idi. Diğer bir hesaplamaya göre ise nüfusun yıllık olarak yüzde 3 artışının üçte birini evlilik dışı doğan çocuklar oluşturmaktaydı. Söz konusu çocukların önemli bir kısmının ortaya çıkmasında, resmi nikâh kıyılmaması durumu etkili olmuştur.[1152]

Sağlık Bakanı Yusuf Azizoğlu'nun verdiği beyanata göre, arzu ettiği sayıda çocuk sahibi olmak isteyen ailelere Bakanlık tarafından yardımcı olunacağı ve yol gösterileceği bildirilmişti. Durumun bazı çevreler olarak doğum sınırlaması biçiminde değerlendirildiğini öne süren Bakan, söz konusu hususun böyle olmadığını, sadece ailelerin istedikleri sayıda çocuk sahibi olmalarına imkân tanıyan şartları sağlamayı düşündüklerini, bu konuda yasal olarak bazı engellerin bulunduğunu ve bu engelleri kaldırmayı planladıklarını ifade etmişti.[1153]

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından kurulan ilim heyeti tarafından hazırlanan Doğum, Kontrol Kanun Tasarısı Yüksek Sağlık Şurasının toplantısı sonrasında son şeklini almıştı. Konu ile ilgili bakanlıkların mütalaasına sunulan tasarı ile 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun 152. maddesi değiştirilmekte ve 156. maddesi ise tamamen kaldırılarak bazı yeni maddeler ilâve edilmekteydi. Bunların yanı sıra 765 sayılı T.C.K.'nın 468 ve 471. maddeleri de değiştirilmekteydi. Kanun tasarısının birinci maddesi aşağıdaki gibiydi:

> *"Gebe kalmaktan korunmaya matuf ilâç veya vasıtaların yapılması ithali ve satışı S. ve S.Y.B.'nin müsaadesine bağlıdır. S. ve*

[1152] **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1962, s. 1, 5.
[1153] **Akşam**, 27 Kasım 1962, s. 1.

S.Y.B: gebe kalmaktan korunmaya ait tedbirlerin halka öğretilmesine mezundur."

Kanun tasarısının diğer hükümlerine göre kadınlar rızaları olmaksızın gebe kalmaktan korunmaya mahsus tedbirleri almaya zorlanmayacaklar ve aşağıdaki hallerde gebe kadının muvaffakiyeti ile Sağlık Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı'nın belirleyeceği esaslara göre, Sağlık Bakanlığı'nın bu işe tesis edeceği müesseslerde gebelik aşağıdaki şartlara bağlı olarak sonlandırılabilecekti.

"a-Gebeliğin ana hayat veya sağlığını ölüm, ağır hastalık veya malûllükle tehdit edilmesi,

b-Anbriyo veya Fotüsün normal olarak veya anne hayat veya sağlığını ağır şekilde tehdit etmeksizin yetişmesine imkân olmaması,

c-Doğan çocuğun akıl veya bedence ağır bir malûllük, hastalık, eksiklik, şekil bozukluğu göstermesinin ilmen muhtemel olması,

d-Ana hayatını veya sağlığını tehdit edici mahiyette müdahalelere lüzum göstermeden doğumun mümkün olmaması,

e-Cebren veya iğfal edilerek, tecavüze uğrayarak gebe kalınmış olması."[1154]

Beş yıllık kalkınma planı dahilinde[1155] Sağlık Bakanlığı'nın hazırladığı "Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanun Tasarısı" Sağlık Şûrası tarafından kabul edilmişti. Bu tasarıda ön plâna çıkan hususlar aşağıdaki gibiydi:

"1-Bir kadın veya erkek rızası olmadan, ilhaka mâni tedbirlere zorlanamaz.

2-Tıbbî zaruretler dışında rahim tahliyesi veya sterilizasyon ameliyesi yasaktır.

3-İlhaka mâni ilaçların ithali veya imali Bakanlığın iznine tabidir.

4-Bakanlık ilhaka mâni ilâç ve malzemeyi parasız dağıtabilir.

5-Gebeliğin ana hayatını tehdit ettiği veya ağır malûliyet halinde Bakanlığın yetkili kılacağı kurulların izni ile kürtaj yapılabilecektir."[1156]

[1154] **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1962, s. 1, 5.

[1155] Kalkınma planında nüfus meselesi bahsinde nüfus artış hızının frenlenmesine temas edilmişti. Buna göre, iktisadi gelişmenin sağlanabilmesi açısından, doğurganlık seviyesinin değişiminin önemli olduğu, doğurganlık hızının artmaya devam etmesi durumunda iktisadi açıdan büyük sıkıntılarla karşılaşılacağı, bu yüzden, doğurganlıkta yaşanacak azalma ile iktisadi durumun düzeltilebileceği ileri sürülmüş ve kişi başına düşen gelirde artış yaşanacağından hareketle uygulanan nüfus politikasının mevcut şartlara uygun olmadığı ve değiştirilmesi için tedbirler alınması gerektiği üzerinde durulmuştu. **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967,** T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963, s. 70, 73.

Buna göre, doğumu engelleyen tedbirlerin ailelerin onayına bırakılması gündeme gelirken, doğumu sınırlayan tıbbi gereçlerin ve ilaçların temininin devlet eliyle veyahut izni ile olması istenmekte ve gerekli hallerde kürtaj yoluyla hamileliğin sonlandırılabilmesinin yasal olması hedeflenmişti.

Sağlık Bakanlığı yetkilileri, doğumların ilâçla sınırlandırılmasının maliyetli olacağını belirtmişlerdi. Bu nedenle plastik helezon isimli bir madde üzerinde durulmuş, bunun doğumu kolayca engelleyebileceği bildirilmişti. Fiyatının da oldukça uygun olduğu belirtilen plastik maddenin fazla sayıda ithal ve imal edilmesi gündeme gelmişti.[1157]

Sağlık Bakanı Azizoğlu, söz konusu düzenlemelerin doğum kontrolü noktasında kabul edilmesinin son derece doğru olduğunu dile getirmişti. Fakir ailelerin çocuk sayısını kontrol etmede dezavantajlı olduklarını bu durumun da sosyal bir sorun olarak devam ettiğini belirten Bakan, hazırlanan tasarından dolayı memnuniyetini ifade etmişti.[1158]

Türk Ebeler Derneği Başkanı Sakine Arıcan, doğumun kontrol altına alınmasını isteyenlere şiddetle çatmış, doğum kontrolüne lüzum bulunmadığı yönünde kanaatini bildirmişti. Başkan, tüm ebelerin de aynı kanaatte olduğunu ileri sürmüş, biraz da geçim endişesinin verdiği üzüntü içinde, Türkiye'de esasen doğum kontrolüne gerek olmadığını, çünkü yüksek oranlara varan yeni doğan ölümlerinin, bu kontrolü kendiliğinden yaptığını iddia etmişti.[1159]

1960 sonrasında nüfus ve aile planlaması çalışmaları kapsamında yabancı kurum ve kuruluşlar ile ilişkilerde artış yaşanmıştı.[1160] İngiltere Aile Plânlaması Kurumu Müdürü olan Dr. Mills ile aynı kurumda ilaçlar ve çeşitli doğum kontrolü metotları üzerine araştırmalar yapan Dr. Swyer, Ankara Jinekoloji Derneği'nin düzenlediği "Doğum Kontrolü Semineri"ne katılmak üzere Türkiye'ye gelmişlerdi. Bu seminer için çeşitli ülkelere mensup sekiz doktor Ankara'ya gelmişlerdi. İngiliz

---

[1156] **Akşam**, 26 Aralık 1962, s. 1.
[1157] **Akşam**, 26 Aralık 1962, s. 5.
[1158] **Akşam**, 13 Ocak 1963, s. 5.
[1159] **Tercüman**, 13 Şubat 1963, s. 1, 5.
[1160] Ayhan Vergili, "Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları", **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2011, s. 179.

Dr. Eleonor Mills ile Dr. Gerald Swyer yaptıkları basın toplantısında, doğum kontrolü için kullanılan ilaçların tamamen zararsız oldukları ve uygun bir şekilde kullanıldıkları zaman yüzde yüz etkili olduklarını belirtmişlerdi. Verilen bilgilere göre, bu ilaçlar yedi yıldır kullanılmakta ve herhangi bir zararlı etkileri görülmemekteydi. Fakat incelemelerin de devam ettiği kaydedilmişti. Buna göre, 20 yıl müddetle bu hapların etkileri araştırılacaktı. İngiltere'de bir ailenin doğum kontrolü için aylık ortalama iki liralık masraf ettiği, bunun Türkiye'de on lira civarında olması beklenmekteydi. İki İngiliz doktor, doğum kontrolü ile ailelerin çocuk sahibi olmalarının engellenmesi manası çıkarılmaması gerektiğini, ancak herkesin arzu ettiği kadar çocuk sahibi olmasının sağlanmasının hedeflendiğinin altını çizmişlerdi. Bunların dışında doğum kontrolünü sağlayan diğer tedbirlerden de bahsedilmiş ve kadınların hamile kalmasını engelleyen bir madde ile başka bir ilaç da gündeme getirilmişti.[1161]

Doğum kontrolü meselesi, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 1964 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Cumhuriyet Senatosunda gündeme gelmişti. CHP grubu adına söz alan Abdülkerim Saraçoğlu, nüfus artışının son 300 yılın ikinci yarısından itibaren batıdan doğuya kaydığını, nüfus artışının yeni gelişmekte olan ülkeler için karakteristik bir özellik arz ettiğini ifade etmişti. Buna bağlı olarak Türkiye'deki nüfus artışının kendi haline bırakıldığı takdirde, bu artışların doğuracağı problemler arasında en başta eldeki kaynakların bu durumu karşılamaya yetip yetmeyeceği sorununun gündeme gelmesinden çekinilmişti. Bunun yanı sıra gelişebilmek adına sanayi ve teknik ilerlemenin sağlanması ile modern zirai faaliyetlerin temin edilebilmesi için her bakımdan nicelikli nesillerin yetiştirilmesinin gerekli olduğu ileri sürülmüş. Bu bakımdan bakıldığında fazla nüfustan çok, daha az sayıda artan nüfustan çıkarılacak gelişmiş bir nesilden faydalanabileceği kanaati hakimdi. Ayrıca daha fazla sayıda çocuk istemeyen ailelerin sağlıksız yöntemlerle gebeliği sonlandırma durumuna da engel olunabileceği düşüncesinin de doğum kontrolü meselesini ön plana çıkardığına işaret edilmişti. Bu nedenlerle hükümetin doğum

[1161] **Akşam**, 4 Ekim 1963, s. 1, 7.

kontrolü noktasında aldığı kararların arkasında olduklarını belirten Saraçoğlu, tedbirlerin bir an evvel uygulamaya alınmasını dilediklerini belirtmişti.[1162]

Nüfus artışının kontrol altına alınması ve buna bağlı olarak doğum kontrolünün mutlaka uygulanmasını gerekli düşünenlere göre, Türkiye'de nüfus artış hızının çok yüksek olması ekonomide dengesizlikten ziyade bir durgunluk yaratmıştı. Ekonominin pek çok kesimlerinde iktisadî faaliyetlerin seneden seneye başlangıç noktasına döndüğü özellikle de tarımda bu durumun meydana geldiği zaman zaman da başlangıç seviyesinin de altında bir noktaya gelindiği öne sürülmüştür. Bu noktaya gelinmesinde nüfus artışının önemli payı olduğunu vurgulayan bu fikre göre, söz konusu iktisadî gerilemelerin vatandaşları yeni gelir kapıları aramaya yönelttiğinin dolayısı ile nüfus hareketlerinin yaşanmasının kaçınılmaz hale geldiğinin altı çizilmiştir. Nüfus hareketlerinin de tetiklemesi ile yaşanan hızlı şehirleşmenin bir takım kaos ortamını yaratabileceği üzerinde durulmuştur.[1163] Nüfus artışının oranında bir azalma kaydedilebildiğinde ve aynı biçimde iktisadî yatırımlar da aynı düzeyde devam edildiğinde millî gelirin artışın önemli bir ilerleme kaydedileceği öne sürülmüştür. Bu görüşe göre nüfus artışının kontrol altına alınması mutlaka uygulanması gereken bir siyaset olarak kabul edilmişti. Belli bir gelir seviyesine ulaşan aileler, doğum kontrolünü yapabilmekteyken, geçim sıkıntısı içerisindeki ailelerin bu imkândan yoksun bulunmaları nedeniyle nüfus artışı engellenememekte, dolayısıyla ilgili kişilerin bu konu üzerine eğilmeleri ve müdahale etmelerinin gereği üzerinde durulmaktadır. Devletin tüm ailelere çocuk sayılarını kontrol edebilme imkânını vermesi gerekli bulunmuştur.[1164] III. Koalisyon Hükümeti Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemal Demir, nüfus artışı ekonomik gelişmelerle orantılı hale getirilmediği ve ana-çocuk sağlığı korunmadığı müddetçe nüfus artışı seviyesi ne olursa olsun ülkenin ilerleyemeyeceği kanaatinde olduğunu beyan etmişti. Buradan hareketle nüfus kontrolü meselesinin gündeme geldiğini belirten Bakan, nüfus planlamasını iki temel faktörle özetlemiş; bunları ekonomik ve sosyal faktörler olarak dile getirmişti.[1165]

[1162] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 3, C. 18, Birleşim: 40, 7.2.1964, s. 660.
[1163] Kenan Bulutoğlu, "Cevap 5", **Yeni Ufuklar**, C. IX, S.107-108 (Nisan-Mayıs 1961), s. 42.
[1164] Bulutoğlu, **a.g.m.**, s. 42-43.
[1165] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 3, C. 18, Birleşim: 40, 7.2.1964, s. 684.

Nüfus artışını ekonomik sıkıntıların kaynağı olarak görmeyen düşüncelere göre ise nüfus artışının ekonomik güçlüklere sebep olduğu, bunun kaynağının da üretime yardım etmeyen tüketici bir kitlenin varlığından kaynaklı bir takım dengesizliklerin yaşandığının ileri sürüldüğü aslına bakıldığında bu durumun mevcut olmakla birlikte asıl sebebinin nüfus artışı olmadığı belirtilmektedir.[1166] İlim ve teknik alanındaki gelişmeler neticesinde üretimin daha kısa zamanda ve daha fazla olmak kaydıyla yapılabildiği ve bunun da insanlara fazla çalışma zamanı olarak geri döndüğü belirtilmişti. Buna bağlı olarak iş gücünün kısıtlı olması ile daha fazla üretim hedeflenirken belli bir kitlenin de işsiz bırakılması söz konusu olmuştu. Üretimin belli oranda ikiye bölünmesi ile yeni iş gücünün temin edilmesi yeni işçilerin üretime katılmasını sağlayacaktı. Buna göre çalışma saatleri daraltılmalı ve geri kalan işler yeni işçilere verilmelidir. Böylece ekonomik bir denge sağlanabileceği gibi kazancın eşit dağıtılmasının bir takım zararlı faaliyetlerin engellenmesinde etkili olabileceği düşünülmüştü. Ayrıca çalışanlara fazladan zaman kalması ile sanat ve kültür hareketleri gibi diğer sosyal faaliyetlerin hızlanacağı öne sürülmüş, sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve ahlaki problemlerin çözümüne de katkı sağlanabileceği iddia edilmişti. Nihayetinde bu fikre göre, nüfus artışının kontrol edilmesi ile ekonomik sıkıntılar ile baş edilemeyeceği ve nüfus kontrolünün çözüm olarak görülemeyeceği savunulmuştur.[1167]

1964 yılı ilkbaharında Türkiye'deki nüfus problemini ele alan "Nüfus Semineri" düzenlenmişti. Amerikalı Nüfus Planlama Konseyi Başkanı ve İkinci Başkanının da katıldığı seminerde, 1963 yılı yaz aylarında Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yapılan anketler sonucunda Sağlık Bakanlığı tarafından Meclise sunulacak olan doğum kontrolüyle ilgili kanunun ana hatları tespit edilmişti. Seminerde gündeme gelen bu konuyla ilgili olarak konuşanlar, aile planlamasını ele alan tasarının çeşitli çevrelerde yanlış anlaşıldığını, bunun devletin doğumu sınırlamak istemesi demek olmadığını, çocuk sayısını sınırlamak veya çocuk yapmak istemeyene yardımcı olmak anlamına geldiğini savunmuşlardı. Türkiye'de her yıl 10 bin kadının kürtaj masasında yaşamını yitirdiğini savunan bir profesör, ilkel yöntemlerle de çocuk düşürme yoluna gidildiğini, doğum kontrolüyle sağlanmak

[1166] Cemil Erkmen, "Cevap 8", **Yeni Ufuklar**, C. IX, S. 107-108 (Nisan-Mayıs 1961), s. 46.
[1167] Erkmen, **a.g.m.**, 46-47.

istenenin bu durumlara engel olmak istenmesinden ileri geldiğini belirtmişti. Konsey Başkanı Nottestein, Türkiye'de yapılan anket sonucunda nüfusun kontrol alınması hususunu tasvip ettiklerini öne sürmüş, her on iki kadından birinin kürtaj yaptırmak durumunda kaldığından hareketle çocuk sayısının sınırlanmasını istemeyenlerin çoğunlukta olacağına inanmadığı yönünde fikrini beyan etmişti.[1168]

Düzenlenen nüfus seminerinde doğum kontrolü meselesi üzerine konuşma yapan Sağlık Bakanı Müsteşarı Dr. Nusret H. Fişek, doğum kontrolü ve kürtajın birbirine karıştırılmaması gerektiğini, bazı çevrelerde belirtildiği gibi İslâmiyet'in nüfus kontrolünü yasaklamadığını ve bu sebebe bağlı kalarak Türkiye'de doğum kontrolüne müracaat edilmediği kanısı olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Diyanet İşleri Başkanlığının doğum kontrolünün İslâmiyet'te yasak edilmediğini bildiren bir fetva yayınladığı belirtilmiştir. Aynı hususta hareketle Fişek, Mısır'da Cami-ül Ezher'in de buna benzer bir fetvasının bulunduğu, doğum kontrol kampanyalarının Pakistan, Tunus gibi Müslüman devletlerde bizzat hükümetlerin yürüttüğünü dile getirmiştir. Tıbbî sebeplerle kürtajın dahi caiz olduğunu, ana gayenin ikna yolu ile doğum kontrolünü mümkün kılmaktan geçtiğini işaret eden Müsteşar, kontrolün o tarihten itibaren planlı bir şekilde uygulanmaya başlamasıyla ancak üç, dört sene içinde nüfus artış hızında düşüş görülebileceği ve artışın % 2'ye gerileyeceğine dikkat çekmiş, böylelikle nüfusun 1980'de 50 milyon civarında olabileceğini tahmin ettiklerini açıklamıştır.[1169]

Türk Jinekoloji Cemiyeti, Çapa Üniversite kliniğinde, "Aile Planlaması" adı altında bir panel düzenlemişti. Türkiye'nin tanınmış kadın doğum uzmanları ile Amerikalı Profesör Howard C. Taylor'un katıldığı panelde doğum kontrolünün lehine konuşan Prof. Naşid Erez yüzde 3 olan nüfus artışının büyük problemler doğuracağını iddia etmişti. Ord. Prof. Tevfik Remzi Kazancıgil ise doğum kontrolü aleyhinde konuşmuş, yetkililerin doğum kontrolü konusunu kendilerine getirmeden önce Diyanet İşleri Başkanlığının görüşünün alınmasını istemişti. Aynı fikri savunan Prof. Kâzım Arısan, doğum kontrolü için bazı yeni usullerin getirildiğini, ancak Türk annelerinin birer denek gibi görülmelerinin doğru olmadığını öne sürmüştü. Sağlık Bakanlığı Müsteşarı Doç. Nusret Fişek, meselenin tıbbi yönünün yanı sıra ekonomik

[1168] **Akşam**, 1 Mayıs, 1964, 1, 7.
[1169] **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1964, s. 1, 7.

yönlerinin de bulunduğunu belirtmiş, bu konunun ekonomistlerle birlikte de tartışılması gerektiğini, Türk kadınlarının birer kobay gibi görülmesi fikrinin doğru olmadığını, şayet öyle kabul edildiği takdirde Amerikalı kadınlarında aynı şekilde görüleceği sorusunu yöneltmiştir.[1170]

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından İzmir'de 15 Temmuz 1964'de düzenlenen "Beslenme Semineri"nde konuşan Bakanlık Beslenme Eğitimi Müşaviri Doç. Osman N. Koçtürk, beslenmenin artık bir uzmanlaşma işi gerektirdiğini, ekmekle beslenmenin tam manasıyla bir beslenme olmadığını ifade ettikten sonra, Türkiye'de doğan her 1000 çocuktan 450'sinin 10 yaşına gelmeden öldüğünü söylemiştir. Koçtürk, Türkiye'de çocukların hızla arttığını, bunların beslenmelerinin gittikçe bir problem haline geldiğini açıklamıştır.[1171]

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemal Demir, 26 Kasım 1964'te Nüfus Planlaması seminerinde Türkiye'de her yıl 500 bin annenin çocuk düşürdüğünü ve 10 bin annenin de öldüğünü açıklamıştır. Ankara ve İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinin de bulunduğu seminerde Dr. Kemal Demir nüfus planlaması konusunda bazı beyanatlarda bulunmuştu. Buna göre, nüfus planlanmasının isteyene, istediği zaman çocuk sahibi olabilme imkânlarının sağlanması anlamına geldiğini belirtmiş, bazı ailelerin bakım ve yetiştirme güçlüğü dolayısıyla fazla çocuk sahibi olmak istemediklerinden bir takım gayri sıhhi yollara başvurduklarını ve buna bağlı olarak da çoğu zaman hayatlarını tehlikeye attıklarının altını çizmiştir. Her yıl ortalama olarak 500 bin annenin çocuk düşürdüklerini, 10 bin civarında annenin de hayata gözlerini yumduğunu, dolayısıyla 40 bin çocuğun da himayeye muhtaç hale geldiğini ifade eden Demir, planlama dahilinde bakanlık olarak amaçlananın, mevzuattaki bazı kanunları kaldırarak arzu eden ailelere yalnız hamileliği önleyici bilgi ve imkânları sağlamak olduğunu vurgulamış ve hamileliği önleyici her çeşit müdahalenin suç olduğunu ve suç olarak da kalacağını söylemiştir. Ardından doğum kontrolü deyimi üzerine bir izahat vermiş ve bunun polis kontrolü gibi anlaşılmasının yanlış olduğunu

[1170] **Akşam**, 5 Mayıs 1964, s. 1.

[1171] **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1964, s. 1, 7. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemal Demir; Türkiye'de ortalama olarak korunmaya muhtaç 40 bin çocuğun bulunduğunu, dernekler, birlikler ve Bakanlık vasıtasıyla 23.900'ünün himaye altına alınabildiğini açıklamıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1965, s. 1.

belirterek; ailenin mahremiyetine zarar verebilecek çağrışımlarının önüne geçilmesinin önemine dikkat çekmiştir.[1172]

Millet Meclisinin 17 Aralık 1964'deki oturumunda bir adı nüfus plânlaması diğer adı da doğum kontrolü olan kanun tasarısının tümü kabul edilmişti. Bu kanunun kabulü ile ailelerin istediği zamanda ve istediği sayıda çocuk yapmasını sağlayacak tedbirlerin ve ilaçların alınmasını mümkün kılan bu tasarının tamamı üzerinde konuşan Niğde Milletvekili Ruhi Soyer, tasarı üzerinde olumsuz propagandalar yapıldığını belirtirken, bu kanun ile aile mahremiyetine girileceği yönündeki iddiaların doğruyu yansıtmadığını öne sürmüş ve tasarı hakkında bilgi vermişti.[1173]

Söz konusu sağlık tasarısının karşısında bulunan ve eleştirenlerin ortaya sürdüğü ilk argüman, aile planlamasını esas alan bir doğum kontrolü yapılması talebinden ileri gelmekteydi. Buna göre, rastgele gerçekleştirilecek bir nüfus sınırlamasına karşı çıkılmıştı. Ayrıca nüfus artışında endişe etmeye gerek bulunmadığı, bu durumun hastalıklar karşısında alınan tedbirlerden ve sağlık imkânlarının her geçen zaman zarfında ilerlemesinden kaynaklı olduğu belirtilmişti. Tasarıyı eleştiren vekillerce yaşam koşulları iyileştikçe, hayat standartları değiştikçe nüfustaki keskin artışın durağanlaşabileceği, doğumun kontrol edilmesiyle artışın kontrol edilemeyeceği ancak durdurulabileceği fikri öne sürülmüştü.[1174]

Doğum kontrolü uygulamasına İstanbul'dan başlanmasına karar verilmişti. Buna göre 1965 yılının Haziran ayı ortasında tatbikata Zeynep Kamil Hastanesi'nden başlanacaktı. Bununla ilgili olarak Sağlık Bakanlığı tarafından Zeynep Kamil Hastanesinde ilk olarak 1.000 kadına tatbik edilmek üzere ağızdan alınan haplar ve rahim içine konulan araçlar gönderilmişti. Altı ay kadar devam edecek olan bu ilk çalışmalar süresince hastanede devamlı olarak bir ekip vazifesine devam edecek ve hastaneye doğum kontrolü için başvuran kadınlar takip edilecekti.[1175] Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, bu arada Yüksek Sağlık Şûrası çalışmaları hakkında bilgi vermiş ve ilim kurulunun, nüfus kontrolü için iki ilacın kullanılmasının uygun

[1172] **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1964, s. 1.
[1173] **Tercüman**, 18 Aralık 1964, s. 1.
[1174] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 34, Birleşim: 25, 17.12.1964, s. 217, 224.
[1175] **Akşam**, 13 Haziran 1965, s. 1, 7.

görüldüğünü, bu ilaçların Türkiye'de imal edileceğini ve 5-6 lira civarında satılacağını belirtmişti.[1176]

6.2.3. 1965 Genel Nüfus Sayımı

24 Ekim 1965'de gerçekleştirilecek olan nüfus sayımı ile birlikte yenilik olarak mesken sayımı da yapılacaktı. Yalnız il ve ilçeleri kapsayan mesken sayımında, meskenlerin yapı şekli, kullanılış durumları tespit edilecekti. Bu sayede il ve ilçelerdeki okul, hastane, postane, lokanta binalarının sayısının belirlenmesi, bunların kaç tanesinin ahşap, kaç tanesinin kâgir olduğunun meydana çıkarılması düşünülmüştü. Ancak sayım köyleri kapsamadığı için ülkenin gerçek anlamda mesken durumunu aksettirmesi mümkün olmayacaktı. Bu arada meskenlerin 1960 yılından önce yapılıp yapılmadığı da tespit edilecekti. Öte yandan, çeşitli soruların yanı sıra meskenlerde yaşayan ailelerin sosyal durumlarını da tespit eden sorular bulunmaktaydı. "Evinizde kaç misafir var?", "Yakıt olarak ne kullanıyorsunuz?", "Suyunuz, elektriğiniz var mı?" gibi sorular bu türdendi.[1177]

25 Ekim 1965 Pazar günü gerçekleştirilecek olan genel nüfus sayımı hazırlıkları için 14 Ekim'den itibaren, 67 il ve 571 ilçe merkezinde önceden tayin edilmiş, 320.000 sayım memuru eğitime başlamıştı. Diğer kamu görevlerinin aksamaması için en çok iki gün sürecek bu çalışmada 3.200 eğitimci görev almıştı. Bu amaçla Devlet İstatistik Enstitüsü, öğretmen ve öğrencilere dağıtılmak üzere 340.000 takım eğitim malzemesi düzenleyerek ülkenin tümüne yaymıştı. Yapılan yeni hesaplara göre, sayımın doğru yapılabilmesi için her sayım memuruna bu materyali meydana getiren 10 form ve 3 yönetmeliğin doğru olarak anlatılabilmesi veya öğretilmesi gerekmekteydi. 3.200 eğitimcinin 6.400 sınıfta 320 bin sayım ve kontrol memuruna iki gün içinde toplam olarak 5 milyar 700 milyon kelime anlatmak durumunda olduğu hesap edilmişti.[1178]

24 Ekim günü yapılacak genel nüfus sayımı ile ilgili olarak çalışmalar devam etmekteydi. Sayımın bir gün içerisinde bitirilmesi ve sokağa çıkma yasağının erken kaldırılması için gerekli tedbirler alınmaktaydı. Sayım günü sabah saat yediden sayım bitinceye ve sayımın bittiği radyoda ilân edilinceye kadar sokağa çıkma yasağı

[1176] **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1965, s. 1.
[1177] **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1965, s. 1, 7.
[1178] **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1965, s. 1.

konulmuştur. Bu süre içerisinde bütün dükkânlar, işyerleri ve buna benzer yerler kapalı olacaktı. Halk pazar günü sokağa çıkma yasağı bulunduğundan ihtiyaçlarını, bir gün önce temin edecekti. Cumartesi akşamı geç vakitlere kadar dükkânlar açık bulundurulacak ve fırınlar devamlı olarak ekmek çıkaracaklardı. Halk bütün gıda maddelerini cumartesi günü ve pazar sabahı saat yediye kadar temin etmiş olacaktı. Pazar günü sabah saat yediye kadar, gazete ve diğer ihtiyaçların temin edilmesi mümkün olacaktı. Pazar günü gazeteler dağıtılacak, sayımı yapılmış dağıtıcılar gazeteleri dağıtabileceklerdi.

Sayım günü yurt içi ve yurt dışına gitmesi mecburi olan yolcular sabah saat yediye kadar, bineceği vasıtanın bekleme yerlerine gideceklerdi. Trenle hareket edecek yolcular, Haydarpaşa ve Sirkeci yolcu salonlarına saat yediye kadar gelmiş olacaklar ve trenin hareket saatine kadar bekleyeceklerdi. Yolcuların sayımları buralarda yapılacaktı. Uçakla gidecek yolcular da saat yediye kadar hava alanlarında olacaklar ve uçakların hareket saatlerini bekleyeceklerdi.

Pazar günü ani ve acil hastalık hallerinde vatandaşların sıkıntıya düşmemeleri için nöbetçi doktor ve eczaneler bulundurulacaktı. Acil durumlarda, halk telefonları varsa, kaymakamlıklara veyahut hastanelere haber verecek, hastaları tedaviye götürülecekti. Telefonları olmayanlar ise ilgili ve görevli memurlara haber verecekler ve onların gösterecekleri vasıtalarla hastaneye gitme ve tedavi olma işlerini yapacaklardı.

Sayım günü gelmiş olan turistler vasıtalarından indikten sonra, hiçbir yasağa tabi olmayacaklardı. Turistler özel vasıtaları ile dolaşacaklar ve izin almayacaklardı.

Sayım yasağının kaldırılması durumu ise radyo ile ilân edilecekti. Sayımın bittiği kaymakamlıklara bildirilecek ve kaymakamlıklardan bitiş haberi geldikten sonra, vilâyet sayım komitesi sokağa çıkma yasağını kaldıracak ve radyo ile ilân edecekti.

Sayımın bir an önce bitirilmesi için sorulara doğru ve çabuk cevap verilmesi gerekmekteydi. Sayımın erken bitirilememesi halinde sokağa çıkma yasağı gece de devam edebilecekti.

Devlet İstatistik Enstitüsü Teknik Daire Başkanı Necdet Ertan sayımla ilgili yaptığı basın toplantısında, bu sayımda 55 bin kilometre uzunluğunda şerit kullanılacağını ve 320 bin memurun sayımda vazife alacağını açıklamıştı. Daire

Başkanı, geçen nüfus sayımında 30 ve 40 yaşlarının çok yüksek görüldüğünü, bunun sebebini ise vatandaşların yaşını büyütmesi ile alakalı bulunduğunu söylemiş, sayımlarda alınana kişisel bilgilerin gizli tutulmakta olduğunun altını çizmişti. Bu bakımdan vatandaşların sorulara çekinmeden yanıt vermesi beklenmekteydi. Bilhassa bu hususun milli kalkınma ve meselelerin halledilmesi için, büyük bir ödev olduğu vurgulanmıştı.

Genel sayımda sadece İstanbul'da 45 bin sayım memuru görev almıştı. 25 bin sayım bölgesinde çalışacak olan bu memurlara, özellikle yaş ve medeni hal konularındaki sorulara doğru ve çabuk cevap verildiği takdirde sayımın erken bitirilebileceği bildirilmişti.

Bu arada Denizcilik Bankası, 24 Ekim Pazar günü nüfus sayımı dolayısıyla vapur seferlerinde değişiklik yapmaya karar vermişti. Şehir hatlarında vapurlar sabah saat yediye kadar tarifeye göre hareket edecek ve akşam 17'den sonra normal olarak seferlerine devam edecekti. Bu arada İstanbul'a gelecek turistler için Kabataş ve Üsküdar'da iki araba vapuru bulundurulacak, turist araçları karşıdan karşıya geçirilecekti. Deniz yollarının Marmara hattında vapur seferleri yapılmayacaktı. Bu yüzden sabah saat dokuzda Mudanya'ya gidecek ve akşam dönecek olan Ayvalık vapuru ile akşam Çanakkale sürat postasından gelecek Gemlik vapurunun seferleri iptal edilmişti. Gemlik, Çanakkale yolcularını Pazartesi günü İstanbul'a getirecekti. Ayrıca, Hopa sürat postasına gitmiş olan Ege vapuru, Pazar sabahı yolcu salonuna gelecek ve sayım bitinceye kadar yolcular burada kalacaktı.[1179]

1965 yılında dünya nüfusu 3 milyar 297 milyona yükselmişti. En fazla nüfus, 723 milyon ile Çin'de bulunmaktayken, onu 486 milyonla Hindistan takip etmekteydi. Türkiye nüfus bakımından dünyada 18. sırada yer almaktaydı.[1180]

1965 Nüfus Sayımı 24 Ekim Pazar günü bütün yurtta gerçekleştirilmişti. Bu sayımlarda Türkiye'nin nüfusunun ilk belirlemelere göre 32 milyondan fazla olacağı İstatistik Enstitüsü tarafından tahmin edilmekteydi. İlk geçici sonuçların beş gün sonra yayınlanacağı açıklanmıştı. Sayım dolayısıyla önceden belirlendiği gibi sokağa çıkma yasağı uygulandı. Sayım saat 07.00'de başlamış ve akşam üzerine kadar devam etmişti. Sayımın bitişi siren düdükleri çalınarak ilân edilmişti. Sayımlar

[1179] **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1965, s. 1, 7.
[1180] **Tercüman**, 24 Ekim 1965, s. 7.

dolayısıyla tüm yurtta 320.000 görevli çalışmıştı. Her sayım memuru ortalama 100 kişiyi saymıştı. Sayımlardan sonra, yapılan çalışmaların doğruluğunu anlamak için 10 ilde kontrol sayımları yapılacaktı.[1181]

24 Ekim Pazar günü yapılan Genel Nüfus Sayımının gayri resmi sonucu alınmıştı. Buna göre, Türkiye'nin nüfusu 31.391.207'ydi. İlgililerden alınan malumata bağlı olarak bu rakam il ve ilçe merkezlerinden alınan telgraflara dayanılarak tespit edilmişti.[1182]

1965 sayımından alınan ilk sonuçlarına bakıldığında, 1955'ten beri alışılmış olan yüksek artış oranlarına göre farklı bir netice ortaya çıkmıştı.[1183] 1965 Genel Nüfus Sayımı resmî sonuçlarına göre Türkiye'nin nüfusu 31.391.421 olmuş, bu nüfusun 15.996.964'ü erkek, 15.394.457'si ise kadın olarak belirlenmişti. 1960-1965 döneminde yıllık nüfus artış hızı binde 24,6'dir. Bu dönemde nüfus artış hızında bir miktar gerileme yaşanmaya başladığının sinyalleri alınmıştı. Bu duruma etki eden faktörlerden biri de doğum oranlarının az da olsa düşmesi olarak gösterilmişti. Bunun yanı sıra yurt dışına iş göçü kapsamında giden Türk vatandaşlarının da etkili olduğu söylenebilir.[1184] 1961 yılında 100.000'lik nüfus hacmine ulaşan şehirler; Malatya, Samsun, Erzurum, Sivas ve Diyarbakır 1965 nüfus sayımından sonra büyük şehirler kategorisine dahil edilmişlerdi. İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Eskişehir, Adana, Gaziantep, Konya ve Kayseri ise 100.000 sınırını aşmış diğer büyük şehirler idi.[1185] Bir önceki sayımda Türkiye genelinde yüzde 42 olan okuryazarlık oranı yaklaşık yüzde 6'lık bir artışla yüzde 48,72'ye yükselmiştir. Bu oranın cinsiyete göre dağılımını ele aldığımızda erkeklerin yüzde 64'ünün okuryazar olduğunu görmekteyiz. Ancak kadınlarda 32.82 ile oldukça düşük bir oranın tespit edilmesi dikkat çekicidir.[1186] Erkekler ile kadınlar arasında 1965 yılı itibariyle okuryazarlık

[1181] **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1965, s. 1.
[1182] **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1965, s. 1.
[1183] Darkot, **a.g.m.**, s. 31.
[1184] Gelekçi, "1960 Sonrası Dönemde Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler", s. 590, 591.
[1185] Nermin Abadan, Ahmet Yücekök, "1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerin Oy Verme Davranışlarıyla İlgili Bazı Yorumlar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C: XXI, No: 4, Ankara, Sevinç Matbaası, 1967, s. 104-105.
[1186] **Genel Nüfus Sayımı-Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., 1969, s. 270.

konusunda iki misli fark bulunması kadınların eğitim konusunda daha geri planda kaldığını göstermektedir.

6.3. Sağlık Personeli Sıkıntısı

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Azizoğlu, Türkiye'de sağlık hizmetlerinin gereği gibi yapılamayacağını, mevcut doktor ve diğer personelin yetersiz olduğunu belirtmiş, en az 50-60 bin doktor, hemşire, ebe ve sağlık memuruna ihtiyaç olduğunu belirtmişti. Ancak Bakanlığın elinde 6-7 bin civarında personel mevcuttu.[1187]

Bakan Azizoğlu'nun İstanbul'daki tetkikleri sırasında; İlk Yardım Hastanesine yaptığı ziyarette bir safra kesesi ameliyatında operatöre, hademelerin yardım ettiğine şahitlik etmişti. Ameliyatı bizzat takip eden Bakana hastanede doktor bulunmadığından ve personel yetersizliğinden yakınılmıştı. Bu durum karşısında Azizoğlu, 165 yataklı İlk Yardım Hastanesinin dahiliye servisinde gece nöbetçi kalacak bir uzman hekim dahi olmadığından üzüntü duyduğunu belirtmişti. Bakan, Türkiye'de mevcut doktorların üçte birinin Avrupa'da bulunduğunu, Türkiye'de geçimini layıkıyla temin edemeyen doktorlara, bakanlık olarak hayat şartlarına uygun maaş veremediklerini, bakanlık tahsisatının genel bütçenin ancak yüzde 4,7'sine denk geldiğini, buna bağlı olarak bir doktoru istenilen yere gönderemediklerini ifade etmişti.[1188]

1962 Şubat'ında Bitlis'te tifo hastalığı vakaları artış göstermiş ve bir salgın halini almıştı. Sağlık Müdürlüğü şehirde elli tifolu hasta olduğunu tespit etmişti. Simek nahiyesi ile Adilcevaz kazasında tifo salgını had safhaya gelmiş ve her gün birkaç kişinin öldüğü haberi alınmıştı. Adilcevaz, Mutki ve Hizan kazalarında doktor bulunmamaktaydı. Ayrıca 75 yataklı Bitlis Devlet Hastanesinde sadece bir doktor mevcuttu.[1189]

Hekim konusunda önemli sıkıntılar yaşanmaktaydı. Eski Sağlık Bakanı Profesör Dr. Ragıp Üner ile eski Müsteşar Doçent Dr. Nusret Fişek tarafından hazırlanan rapora göre 1.628 hekimin çalıştığı 51 ilde 9.400 kişiye bir doktor düşmekteydi. Öyle ki, durum bazı yerlerde daha sıkıntılı bir haldeydi; Ağrı'da 23.800 kişiye bir doktor düşerken, Bitlis'te 25.800 kişiye bir doktor, Tunceli'de

[1187] **Tercüman**, 28 Temmuz 1962, s. 1, 5.
[1188] **Akşam**, 24 Temmuz 1962, s. 5.
[1189] **Tercüman**, 3 Şubat 1962, s. 1.

23.000, Gümüşhane'de 34.800 kişiye bir doktor düşmekteydi. Ayrıca doktorların yetiştirilmesi için sarf edilen harcamaların yetersiz olduğu belirtilirken, Sağlık Bakanlığı tarafından diplomaları tescil edilen hekim sayısının 12 bin civarında olduğu, bunlardan iki bin tanesinin yabancı memleketlere görgü ve bilgilerini arttırmak ya da çalışmak için gittiği, geri kalan doktorlardan ancak 6.900 kadarının hekimlik yaptığı, 3 bin kadarının da doktorluk dışı görevler yaptığı kaleme alınmıştı. Aktif halde Türkiye'de hekimlik yapanların %44'lük gibi bir önemli kısmı İstanbul'da görev yapmaktaydı. %32'lik bir kısım ekonomik açıdan daha fazla gelişmiş olan 15 ilde veya buralara bağlı yerlerde çalışmaktaydılar. Söz konusu 15 il: İzmir, Manisa, Aydın, Muğla, Antalya, Adana, İçel, Hatay, Gaziantep, Bursa, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Ankara ve Eskişehir'di. Geriye kalan ve azınlığı teşkil eden %22'lik kısmı ekonomik olarak daha zayıf bölgelerde yer almaktaydı; bu illerde ortalama 9.400 kişiye bir doktor düşmekteydi. İl bazında bakıldığında; Ağrı'da 23.800, Hakkâri'de 22.600, Siirt'te 21.000, Bingöl'de 21.800, Tunceli'de 23.000, Bitlis'te 25.800, Gümüşhane'de 34.800, Van'da 14.000, Erzincan'da 17.400, Adıyaman'da 19.600, Ordu'da 16.700, Yozgat'ta 20.000, Erzurum'da 15.400, Kars'ta 18.700, Amasya'da 15.000, Giresun'da 14.400, Urfa'da 16.000, Bilecik, Bolu, Çankırı ve Tokat'ta 11.000-13.000 arası kişiye bir doktor düşmekteydi. Diğer illerde bu oran 2.800-10.000 arası değişmekteydi.[1190]

Bunların yanında hastanelerdeki asistan hekim azlığının sağlık sistemini sıkıntıya düşürecek düzeye geldiği belirtilmişti. Buna göre, İstanbul'daki duruma bakıldığında 1962 yılında geçen yıllara oranla yüzde yüz azalma görüldüğü ve asistan azlığının hastaneleri gerektiği gibi işleyemez hale soktuğu ileri sürülmüştü. Özellikle hastane yönetimlerini ve başhekimliği zor duruma sokmuş bulunan bu durum karşısında Sağlık Bakanlığına devamlı şikâyetlerde bulunulduğu bildirilmişti. İstanbul Anadolu Yakasındaki bütün ihtiyaca cevap veren Haydarpaşa Numune Hastanesinde 500 yatak bulunurken, burası 10-12 asistanla idare edilmeye çalışılmaktaydı. Gün aşırı nöbete kalan ve ertesi gün de hastanede çalışmak zorunda kalan asistanlar bu hallerinden şikâyet etmekteydiler. Özellikle ücretlerin

[1190] **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1962, s.1, 3.

düşüklüğünün de asistanların azalmasında etkili olduğu, talepler karşısında Sağlık Bakanlığının da cevap veremeyecek hale gelebileceği endişesi vurgulanmıştı.[1191]

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu, 12 Ocak 1963'te TBMM Karma Bütçe Komisyonunda yaptığı bir konuşmada doktorların maddi durumlarının iyi olmadığı noktasında beyanlarda bulunmuştur. Bunu bir örnekle dile getiren bakan, Sağlık Bakanının makam şoförünün maaşının 900 lira olmasına rağmen 10 yıl tıp eğitimi alan bir doktorun maaşının 400 lira olmasının uygun olmayacağını ve bu şartlar altında doktorların dışarıya göçünün kaçınılmaz olduğuna dikkati çekmiştir.

Gelişmiş ülkelerde sağlık hizmetleri için bütçenin yüzde onu kadar kaynak ayrılırken Türkiye'de bu miktar ancak yüzde beşti. İngiltere'de kişi başına 400 lira harcanmaktayken, Sağlık Bakanlığı, 1960 yılında kişi başına 11 lira, 1961 yılında 13 lira, 1962 yılında ise 15,10 lira harcama yapmıştı. 1963 yılında bu miktarın fert başına 19 liraya çekilmesi planlanmıştı.[1192]

Türk doktorlarının yabancı memleketlere gitmelerinin ancak hastanelerde prim, tazminat ve fazla mesai verilmesi ile önlenebileceği ve ortalama olarak 2.500 kişiye bir doktor düştüğü ileri sürülmüştü. Buna göre, doktorların tüm mesailerini hastanelere harcamaları ve işlerine tam konsantre olabilmelerinin ancak maddi yönden tatmin edilebilmelerine bağlı olduğu kabul edilmişti. Söz konusu imkânların geliştirilememesinde sağlığın genel bütçeden yeteri kadar payını alamamasına dayandırılmıştı.[1193]

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yurt genelinde doktor sıkıntısı çekmekte idi. Bakanlığın Sağlık Propagandası ve Tıbbî İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından hazırladığı bültene göre, 128 Hükümet, 131 Belediye tabipliği kadrosu boş bulunmaktaydı. Çeşitli hastanelerde 18 genel cerrahi, 25 kadın doğum, 13 çocuk, 7 akıl-sinir, 19 bakteriyoloji, 12 cilt ve zührevi, 6 üroloji, 17 göz, 13 kulak-burun-boğaz, 12 göğüs hastalıkları mütehassıslığı kadrosunda hekim yoktu. Birçok yerdeki sağlık merkezinde de 99 doktor kadrosu boştu. Bingöl, Hakkâri, Siirt, Urfa ve Van'da Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürü bulunmamaktaydı. Bunların dışında, Sıtma Grup, Sıtma Bölge, Verem Savaş, Trahom Savaş, Frengi Savaş, Yetiştirme Yurdu,

[1191] **Akşam**, 24 Eylül 1962, s. 3.
[1192] **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1963, s, 1, 7.
[1193] **Tercüman**, 31 Mart 1963, s. 1, 5.

Ana ve Çocuk Sağlık Merkezlerinde de 128 doktor kadrosu açıktaydı. Boş kadroların bazıları mahrumiyet bölgeleri denecek bölgelerde olmasına rağmen birçoğu da Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Eskişehir gibi büyük yerlerdeydi.[1194]

1963 yılı itibariyle Türkiye'de 14.630 tescilli doktor bulunmaktaydı. Bunlardan 3 bin 488 tanesi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı hizmetinde yer almaktaydı. Ülke çapında 82 sağlık merkezi tek doktorla hizmet verirken, 120 ilçede hükümet tabibi bulunmamaktaydı. Aynı şekilde yardımcı sağlık personeli ihtiyacı da vardı. 9 bin 738 yardımcı sağlık personeli bulunduğu Türkiye'de yaklaşık 60 bin yardımcı sağlık personeline ihtiyaç vardı. Az gelişmiş ülkelerde dönem itibariyle bir hekime sekiz hemşire düşmekteyken, Türkiye'de sekiz hekime bir hemşire düşüyordu. Yatak kapasitesinde de sıkıntılar mevcuttu. Dünya Sağlık Teşkilâtının o dönem için az gelişmiş ülkelere koyduğu sınıra ulaşılabilmesi için kırk bin yatağa ihtiyaç vardı. Toplamada hasta yatağı kapasitesi 49 bin 382 idi. Hekimlerin aldığı maaş miktarı 460 liraydı ve bu da oldukça düşük bir ücret olduğu için doktorların yurtdışını tercih etmesi durumu söz konusu oluyordu.[1195] Bu tercih durumu doktor açığının kapanmasına engel teşkil eden önemli bir etken olmaktaydı.

Sağlık kurumlarındaki hekim eksikliğinin önemli sebeplerinden biri olan yurt dışına doktor göçünde, ülke içerisindeki hekimlerin asgari hayat şartları standartlarının sağlanamamasıydı. Türk hekimleri yabancı dil dahi bilmeden gittikleri dış ülkelerde çalışkanlıkları ile takdir toplarken, aynı zamanda meslektaşları arasında da aranır olmuşlardı. Yabancı dil bilen hekimlerin ise daha kıymetli oldukları ve yüksek ücretlere yurt dışında çalıştıkları bilinmekteydi. Yurt dışına hekim göçünü engellemek ve bunları ülke içerisindeki çalışma sahasına yönlendirebilmek için doktorların hayat şartları standartlarının temin edilmesi gerekmekteydi.[1196]

İşçi Sigortaları Kurumu Hekim ve Eczacıları Derneğinin düzenlemiş olduğu basın toplantısında Türkiye'de sağlık konusuna ve hekimlere kıymet verilmediği iddia edilmiş, her gün ortalama yedi doktorun hayatını kazanmak için yurt dışına çıktığı ifade edilmişti. Eleştirilere devamla on bir bin Türk doktorunun olduğu bunlardan beş bin civarında bir kitlenin yurt dışında mesleklerini sürdürdükleri, bin

[1194] **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1963, s. 1, 7.
[1195] **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1963, s. 1.
[1196] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 4, C. 24, Birleşim: 34, 30.1.1965, s. 709.

kadarının mesleğini icra etmediklerini, ancak geri kalan beş bin tanesinin Türkiye'de görev yaptığı hususu gündeme getirilmişti. Buna bağlı olarak yapılması gereken müdahaleler için birtakım önerilerde bulunulmuştu. Sağlık konusunda siyasi partilerin ciddi bir politikası bulunmamasından yakınılmış, sosyal hekimlik ile serbest hekimliğin ayrılması, sosyal hizmet hekimine tatmin edici ücret verilmesi talep edilmişti. Yardımcı sağlık personeli eksikliğinden hareketle yeterli sayıda hemşire, laborant, hastabakıcı ve sağlık müstahdemi yetiştirilmesi gerektiği belirtilmişti. Ayrıca yurt dışındaki hekimlerin geri dönmelerini sağlamak için tedbirler alınması arzusu da dile getirilmişti.[1197]

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 1964 yılı bütçe görüşmeleri sırasında sağlık personeli eksikliği Senatoda gündeme gelmiştir. Adalet Partisi Senato Grubu adına konuşan Elâzığ Senatörü Celâl Ertuğ, bu konu hakkındaki görüşlerini bildirmişti. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre her köyde açılması düşünülen köy odaları için birer ebe ihtiyacı olduğu ancak mevcut ebe sayısının bunu karşılamaktan uzak olduğu açıklanmıştı. Bu açığın kapatılması için yılda en azından 1.000-1.500 ebenin yetiştirilmesi lazım gelmekteydi. Hem zaman hem de maddi yönden emek isteyen bu durum karşısında bu sayıda ebe yetişse dahi söz konusu bütçeyle masrafların karşılanmasının mümkün olmadığı ileri sürülmüştü. Personel eksikliği noktasında açıklamada değinilen diğer bir husus da hekimlerle ilgiliydi. Öyle ki, Türkiye'de kişi başına düşen hekim sayısı ortalama olarak çok düşük kalmaktaydı. Yine sağlığa ayrılan bütçenin artırılması talebi hekim eksikliğinin karşılanması ile de eşleştirilmişti. Çok sayıda hekime ihtiyaç varken sağlığa ayrılan imkânların çok daha fazla artırılması talep edilmişti. Yine aynı şekilde sağlık hizmetleri açısından kritik öneme haiz hemşirelerde de büyük açık olduğundan yakınılmıştı. Buna bağlı olarak hemşire eksikliğinin tamamlanabilmesi için ihtiyaç duyulan ve devlete maddi külfet getirebilecek iki nokta vardı. Bunların biri hemşire yetiştirecek eğitim kurumlarının açılması, bir diğeri de yetişen hemşirelerinin maaşlarının nasıl karşılanacağı meselesiydi. Dolayısıyla söz konusu bu personel eksikliklerinin giderilebilmesi için, milyarlarca liraya ihtiyaç duyulduğu öne sürülürken, bu durumun halli için sadece ayrılan bütçenin yetmeyeceği ve devlet

[1197] **Tercüman**, 27 Eylül 1963, s. 1, 5.

bütçesi ile üstesinden gelinemeyeceğine dikkat çekilmişti. Bu maddi imkânsızlıklar içerisinde personel eksikliği giderilmeden, sağlık tesisi inşa etmenin ölü yatırım olacağı ve devlete külfet getireceği belirtilmiştir.[1198]

Yine Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının Senatodaki 1964 yılı bütçe görüşmelerinde, Erzurum'da, Kars'ta, Sarıkamış'ta ve Doğu Anadolu'nun pek çok mahrumiyet bölgelerinde sağlık merkezleri, hastanelerin uzun süredir hekim eksikliği ve sağlık hizmetlileri eksikliği sıkıntısı ile çalışamaz halde bulunduğu gündeme getirilmişti.[1199]

1964 yılı itibariyle Türkiye'deki hemşire ihtiyacının 32 bin olduğu belirtilmişti. Buna karşılık sağlık personeli içerisindeki hemşire sayısı 2 bin civarındaydı. Bu ihtiyaca da bağlı olarak İstanbul Şişli'de Kızılay'ın öncülüğünde Florance Nightingale Yüksek Okulu ve 500 yataklı bir hastane kurulacaktı.[1200]

1965 yılı itibariyle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirlerde 600 ila 700 kişiye bir doktor düştüğü, buna karşılık 51 ilde 9 bin kişiye bir doktor düştüğü, 18 ilde ise bir doktora denk gelen hasta sayısının 15 bini bulduğu belirtilmişti.[1201]

Nüfusu 50 bini geçen Karabük'te tam teşekküllü bir hastanenin bulunmayışı ve sadece bir doktorun oluşu burada bulunan halkı ve işçileri oldukça zor duruma sokmaktaydı. Günlerce kap kapı dolaşan işçiler ile civar köylerden gelen vatandaşlar çoğu kez tedavilerini yaptıramadan geri dönmekteydi. Öte yandan yardımcı personel sıkıntısı yüzünden de hastalar tedavileri için gereken bir iğneyi dahi yaptıramamakta ve bunun için ücret karşılığında işlerini dışarıda tamamlayabilmekteydiler.[1202]

Sağlık konusu toplumsal hayatı ilgilendiren önemli hususlardandır. Doğal olarak bu konu, incelediğimiz dönem itibariyle de sosyal hayatı ilgilendiren verileri yansıtması bakımından önem arz etmektedir. 1960-65 yıllarında yaygın olan bazı hastalıkların, Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşulların yanı sıra hastalıklardan korunmada yeteri kadar bilinçli olamama ve kişisel temizlik kültürünün toplum içerisinde yerleşememesinin de etkisiyle salgın halinde seyrettiğini görmekteyiz. Verem hastalığı da bu şekilde seyreden hastalıkların

[1198] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 3, C. 18, Birleşim: 40, 7.2.1964, s. 658, 659.
[1199] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 3, C. 18, Birleşim: 40, 7.2.1964, s. 695.
[1200] **Akşam**, 23 Mayıs 1964, s. 9.
[1201] **Tercüman**, 25 Mayıs 1965, s. 1.
[1202] **Akşam**, 4 Ağustos 1965, s. 3.

başında gelmiştir. Verem hastalığının doğası gereği yakın temasla bulaşması ile ilişkili olarak ülkede nüfusun yoğun olduğu yerlerde hastalığın da yaygın olduğu tespit edilmiştir. Bu hastalığa karşı alınan tedbirler kapsamında test ve aşı ön plana çıkarken yaklaşık sekiz milyon kişiye aşı yapılmasına rağmen hastalığın tamamen etkisiz hale getirildiğini söylemek pek de gerçekçi olmayacaktır. Şöyle ki cezaevleri ve işçiler ile sivil halkın bulunduğu toplu yerlerde tespit edilemeyen taşıyıcılar hastalığın yayılmasında etkili olmuştur. Buna bağlı olarak yaygınlaşan hastalık ülkenin sağlık sistemini tehdit eder hale gelmiştir. Bu durumun en önemli kanıtı tedavi için sıra bekleyen hastaların bulunmasıdır. Verem hastalığının neden olduğu salgını durdurmak maksadıyla 1964 yılının verem ile savaş yılı ilan edilmesi, tedavi sürecinin maddi yönden oldukça masraflı olması ve bunun büyük bir yük getirmesi dolayısıyla devletin daha çok önleyici tedbirlere yöneldiğini göstermektedir. Bir diğer hastalık ve önemli bir sağlık problemi olan çocuk felci rahatsızlığı ise veremden farklı olarak yaz aylarında artış göstermiştir. Çocuk felcinde İstanbul ön plana çıkarken büyük şehirde yaşanan mesken sıkıntısı ve var olan meskenlerdeki alt yapı yetersizliğiyle alakalı olarak kişisel temizliğin tam bir şekilde gerçekleştirilememesi hastalığın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Önleyici tedbirlerin başında yine aşılama gelirken ilk etapta yeterli miktarda aşının temin edilememesi hastalığın artmasında etkili olmuştur. Bu noktada aşı stoklarının arttırılması ve halkın Diyanet İşleri Teşkilâtından faydalanılarak bilinçlendirilmesi çalışmaları hastalığın frenlenmesi için önem arz eden çalışmalardır. Halkın bilinçlendirilmesi maksadıyla çalışmalar yapılması salgın hastalıklar konusunda bilgisizlik ve bilinçsizliğin toplum içerisinde yaygın olduğunun göstergesidir. Çocuk felci gibi salgına dönüşen kızamık hastalığı diğer bir sağlık problemidir. Bu salgının özellikle Doğu Anadolu'da yoğunlaşması ve çok sayıda çocuğun yaşamına mal olması buradaki yaşam koşulları ve bu bölgede yaşanan kıtlık, açlık tehlikesinin baş göstermesi ile alakalıdır. Kızamık salgınını durduracak aşıların ithal ve son derece pahalı oluşu tehdidin hastalığın sönmesine kadar devam etmesine neden olmuştur. Tifo hastalığı ise çocuk felcine benzer bir biçimde özellikle gecekondulaşma oranının yüksek olduğu İstanbul'da, yine alt yapı eksikliğine bağlı olarak yaygınlaşmıştır. Kişisel temizlik kurallarının tam olarak yerine getirilememesi ile doğrudan ilişkili olarak salgın hastalıkların yayılması toplumsal açıdan ayrı bir ders

vermiştir. Bu da bu tip süreçler içerisinde nasıl davranılması gerektiğinin "bilinçli olmanın" önemini ortaya koymakta, böyle zorluklarla başa çıkmanın çaresinin toplumun belli bir disiplin çerçevesinde birlikte hareket etmesinden geçtiğini delillendirmektedir. Bulaşıcı bir göz hastalığı olan trahom hastalığı uzun yıllar geçmesine rağmen halledilemeyen bir sorun olarak varlığını sürdürürken bu dönem içerisinde ciddi bir hal almıştır. 1963 yılında 1,5 milyon trahom hastasının olduğunun belirtilmesi ve evlilik başvurularında trahomlu olunmadığının ispatının istenmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Kalıcı hasarlar bırakması dolayısıyla tehlikeli olan ve güney bölgeleri ile güneydoğuda yoğunlaşan bu hastalığın Türkiye'deki önemli toplumsal problemlerden biri olduğunu ifade edebiliriz. Bu hastalıkların dışında daha sessiz ve derinden seyreden cüzzam hastalığı da aslında önemli bir sağlık problemiydi. Toplumdan dışlanma endişesi sonucu hastalığını saklayan bazı vatandaşlar bilhassa yurdun doğu bölgelerinde hastalığın yayılmasına neden olmuştur. Bunun sebebinin yine salgın hastalıklar konusundaki bilgisizlik ve bilinçsizliğe dayandığını söylemek gerekmektedir.

Bir yanı sağlık açısından önem arz eden diğer yanı sosyal açıdan önemli olan doğum kontrolü ve nüfus planlaması 1960-1965 yıllarında gündemi meşgul eden konulardandır. Muhtelif sebeplerle 1960 yılında yüksek bir nüfus oranına ulaşılması bu konuyu tartışılır hale getirmiş, dönem itibariyle önemli ekonomik sıkıntıların yaşanması konunun tedbir anlamında ele alınması sonucunu doğurmuştur. Gerek sosyo ekonomik problemler gerek de ailelerin istediği miktarda çocuk sahibi olma arzusuna bağlı olarak ilk resmi doğum kontrolü uygulamaları bu dönemde başlatılmıştır.

Sağlık alanında Türkiye'yi etkileyen bir sorun da personel sıkıntısı ile alakalıdır. Bunu kanıtlayan ve personel eksikliğinin önemini ortaya koyan süreç salgın hasatlıklar sırasında kendini göstermiştir. Personel sıkıntısının ana etkeni maddi imkânların kâfi gelmemesi olarak karşımıza çıkarken, yetişmiş hekimlerin yurt dışını tercih etmesi, mevcut hekimlerin sosyal imkânları kısıtlı doğu bölgelerini tercih etmemesi neticeleri ortaya çıkmıştır. Söz konusu problem sadece hekimler düzeyinde değildir. Aynı şekilde yardımcı sağlık personelinde de görülmüş, çözüm en nihayetinde ekonomik koşullarda düğümlenmiştir.

YEDİNCİ BÖLÜM
EĞİTİM, KÜLTÜR VE DİN

7.1. Eğitim

7.1.1. Eğitim-Öğretim ve Okuryazarlık

1927 yılında okuma yazma bilmeyenlerin oranı nüfusa göre yüzde 89,4 iken, tedrici bir şekilde 1935 yılında yüzde 79,6'ya, 1940'da 75,5'e, 1945 yılında 69,8'e 1950'de yüzde 65,4'e ve 1955'de yüzde 59'a kadar düşmüştür. İlköğretim seferberliğindeki duraklama yüzünden tekrar yüzde 59,7'ye yükselmiştir.[1203] 1960 yılına gelindiğinde Türkiye'deki okuryazarlık oranı yüzde 42 olarak tespit edilmişti. Okuma yazma bilenlerin en yoğun olduğu il yüzde 73'lük bir oran ile İstanbul olurken bu oranın en düşük olduğu il Hakkâri'dir. Yine aynı yılın okullaşma oranları ele alındığında batı bölgelerinde yer alan illerin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Buna göre; ilkokul çağındaki okullaşma oranlarında Aydın, Burdur, Çanakkale, Denizli, Edirne, Eskişehir, Isparta, İstanbul, İzmir, Kırklareli, Muğla, Sakarya ve Tekirdağ illeri eşit yüzdeye sahip olmakla birlikte en üst sırada bulunmaktaydı. Okuryazarlık oranında olduğu gibi ilkokul çağında okullaşma oranında en alt sırada yer alan il Hakkâri'dir. Ortaokullarda okullaşma oranında en yüksek yüzdeye sahip il yüzde 53,8 ile İzmir'dir. Ortaokul seviyesinde en düşük okullaşma oranı yüzde 3,5 ile Muş'a aittir. Lise düzeyinde okullaşma oranında yüzde 19,3'lük bir oran ile Ankara en üst sırada yer alırken, Bingöl yüzde 1,6 ile en düşük okullaşma oranına sahipti.[1204]

Bu verilerden anlaşıldığı gibi eğitim seviyesi arttıkça okullaşma oranı azalmaktaydı. Ayrıca Türkiye'nin batı bölgeleri ile doğu bölgeleri arasında gelişmişlik ve eğitim düzeyi açısından büyük fark bulunmaktaydı. Bu fark, batıdaki iller ile doğudaki iller arasında sosyo ekonomik açıdan bir denge olmadığını göstermektedir.

[1203] **Nüfus Sayımları 1927-1950**, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü, 1953, s. 9; **İstatistik Göstergeler 1923-2009**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu, 2011, s. 21; **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1962, s. 1, 7.

[1204] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 91.570.4, s. 2-4.

7.1.1.1. Okuryazarlık Oranını Etkileyen Faktörler ve Eğitim Çalışanlarının Bazı Problemleri

Okuryazarlık oranının arttırılması halk için önemli bir ihtiyaç ve gereklilik olarak ortaya çıkmıştı.[1205] Cumhuriyet Senatosundaki 1962 yılı bütçe görüşmeleri sırasında Milli Eğitim bütçesi ele alınırken eğitim personelinin yetersizliğine temas edilmiştir. Bu konuyu dile getiren Cumhuriyet Senatosu Çanakkale Üyesi Mehmet Halit Sarıkaya, 19.168 öğretmene karşılık 514 bin öğrenci olduğu söylemiştir. Aynı zamanda okul yapımının da önemine değinilirken en azından bazı gelirlere birer kuruşluk ek vergi konsa bu sorunun halledilebileceği üzerinde durulmuştur. Sarıkaya, örneğin benzine bir kuruş vergi eklense Milli Eğitim konusunun Türkiye'de daha farklı hava kazanacağını belirtmiştir. Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Suphi Karaman, köylerdeki eğitim sıkıntısına dikkat çekerek okul ihtiyacının özellikle köylerde olduğunu öne sürmüştür.

Yine aynı gün Milli Eğitim Şurasında yapılan görüşmelerde okullardaki muvaffakiyetsizlikler gündeme gelmiştir. Buna göre okullarda önemli sayıda öğretmen açığı vardır. Türkiye'de 50 bin ilk ve 10 bin ortaokul öğretmenine ihtiyaç bulunmaktadır. İlkokullarda birinci sınıfta yüzde 38, ikinci sınıfta yüzde 25, üçüncü sınıfta yüzde 25, dördüncü sınıfta bu oran yüzde 26,5 ve beşinci sınıflarda ise yüzde 13 idi. Ortaokullar ele alındığında ilk sınıfta yüzde 35, ikinci sınıfta yüzde 27, üçüncü sınıfta yüzde 10; liselerde ise birinci sınıfta yüzde 34, ikinci sınıflarda yüzde 23, son sınıfta yüzde 5'tir. Milli Eğitim Şûrasında dikkati çeken bir diğer konu da köy okullarının yeniden ihyası olmuştur. Köy okullarının yeniden canlandırılması durumunda Türkiye çok daha hızlı kalkınabilecekti. Şûrada bahsedilen öğretmen maaşlarının azlığı noktasında, ders ücretlerinin yetersizliği dikkati çekmektedir. Kesintilerin ardından 3,5 liraya inen ders ücretleri, öğretmenler için yetersiz kalırken bu miktarın arttırılmasının talep edilmesi normal bir istektir.[1206] Bunların dışında

[1205] Emine Yetenek, "27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Tarih Eğitimine Etkisi", **Yüksek Lisans Tezi**, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı", 2015, s. 58.
[1206] **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1962, s. 5.

dönem için önemli bir veri olan okullaşma oranlarının Milli Eğitim Şûrasında ele alınmaması ise bir eksiklik olarak nitelendirilebilir.[1207]

Türkiye Öğretmen Dernekleri Millî Federasyonu Başkanı Aydın Milletvekili Şükrü Koç, 21 Temmuz 1962'de düzenlemiş olduğu basın toplantısında eğitim planını yetersiz bulunduğunu dile getirmiştir. Koç, 10 yıllık planın kifayetsiz olduğunu, metotların eskimiş bulunduğunu belirtirken, bütçeye 40 milyarlık bir yük getirmesine rağmen faydalı olmayacağını öne sürmüştür. Dikkat çeken bir sorun da öğretmenlerin yaşam şartları konusunda olmuştu. Federasyon Başkanı, 88 bin öğretmenden 60 bininin 400 liradan aşağı bir maaşla çalışmasının öğretmenleri geçim sıkıntısına soktuğunu ve herhangi bir ek geliri bulunmayan öğretmenlerin düşük bir maaş ile yaşamasının mümkün olmadığını vurgulamıştır. Üzerinde durulan bir diğer problem de askerliklerini er olarak yapacak öğretmenlerle alakalıydı. Buna göre Şükrü Koç, askerliklerini er olarak yapacak öğretmenlerden istifade edilmezse bazı öğretmenlerin askere alınmasına bağlı olarak bin ilkokulun kapanma noktasına geleceğini iddia etmiştir.[1208]

7.1.1.1.1. İltimas Sorunu

Eğitimdeki sorunlardan biri de iltimas problemiydi. Bu problemle bağlantılı olarak 27 Temmuz 1962 günü Ankara'da binlerce genç eğitim sistemine yönelik bir yürüyüş düzenlemişti. Okulların açılmasına daha uzun süre olmasına rağmen düzenlenen bu protesto yürüyüşünde, bir önceki gün başlayan Astsubay Okulunun öğrenci seçme imtihanını protesto maksadıyla gelen öğrenciler ellerinde bayrakla Ulus'tan bakanlıklara doğru yürüyüşe geçmişlerdi.

Koşar bir biçimde ilerleyen öğrenciler bakanlıklara ulaşmışlar ve bu arada belirli noktalarda İstiklâl Marşı'nı söylemişlerdir. Grubun kalabalık oluşu sebebiyle trafiği aksattığı anlarda sosyal ve milli eğitim davası yönünden son derece hazin anlar yaşanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı kapısının önünde bakanın uzun süre çıkmasını beklemişlerdir. Bu sırada açıklama yapan gençler çapulcu olmadıklarını imtihan sürecini ve öğrenci alımını eleştirdiklerini dile getirmişlerdir. Gençlerin yakındıkları nokta iltimas meselesiydi. Onlara göre okula girecek adaylar önceden

[1207] Ebru Eren, "1960 Sonrası Türk Eğitim Politikalarında Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi", **Mülkiye Dergisi**, Cilt 44, Sayı 4, 2020, s. 694.
[1208] **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1962, s. 1, 7.

belirlenirken, birilerinin araya girmesiyle okula öğrenci alımının olduğunu iddia etmişlerdi. Olaylar karşısında içeriden bakanlıktan açıklama gelmişti. Açıklamada Jandarma Astsubay Okuluna öğrenci alımıyla alakalarının bulunmadığını, isteyenlerin durumlarını kendilerine bildirmeleri şartıyla durumlarının araştırılacağını ve öğretmen okullarına alınmaları için çareler aranabileceğini iletmişlerdi. Daha sonra bu açıklama da öğrencileri yatıştırmaya yetmemiş ve olaylar devam etmiştir. Dışişleri Bakanlığının kapısına yönelen öğrenciler uyarıların ardından burada tutunamamışlar fakat Başbakanlığa yönelmişlerdi. Burada iki nöbetçiyi zor durumda bırakan öğrenciler ellerinde bayrakla içeri girmeye çalışmışlardı. Uzun süre Başbakanlığın önünde olaylar yaşanmış, takviye olarak gelen polisin müdahaleleri neticesinde olaylar ancak bastırılabilmişti. Olaylar bastırılırken, bir öğrencinin söyledikleri dikkat çekici ve yürek burkucu bir duruma işaret etmişti. Gencin ifade ettiklerine göre, bir bakan okula alınması için öğrenci getirmişti. Ayrıca aynı genç Albaylardan kart bulamadığını yani okula alınmasını sağlayabilecek referansı bulamadığını dile getirirken sınava katılabilmek için ceketini sattığını aktarmıştır. Ortalığın kısmen yatışması üzerine öğrenciler sınavın yapılacağı Ankara 19 Mayıs Stadyumu'na dönmüşlerdi. Stadyumda görevli bulunan Binbaşı Mustafa Tulga burada da hareketlenen öğrencilere müdahalede bulunmuş ve yaşanan hadiseleri sonlandırmıştı. Basın mensuplarına açıklamada bulunan Binbaşı Tulga, 220 öğrencinin alınacağı jandarma astsubay okulu imtihanına 6 bin kişinin müracaat ettiğini fakat 4 bin kadarının sınava girdiğini ifade etmiştir. Böylece Türkçe ve matematik sorularından müteşekkil imtihan başlatılmış ve belki de Türkiye'de ilk kez olmak kaydıyla bir defada 4 bin kişinin katıldığı bir sınav gerçekleştirilmiştir. Yaşanan olayların neticesi olarak üç talebe nezarete alınmış ve adliyeye sevk edilmişlerdi. Bu şahısların Seyfettin Esen isimli jandarma yüzbaşısına hakaret etmek, karşı koymak ve sükûtu ihlâl etmek ile suçlandırıldıkları iddia edilmiştir.[1209]

Yukarıdaki sıkıntıya benzer bir sorun, yapılan araştırma neticesinde ortaya çıkmıştı. Milli Eğitim Bakanlığı, yüzlerce çocuğun, ailelerinin maddî durumları iyi olmasına rağmen devlet eliyle okutulduklarını açıklamıştır. Bazı varlıklı ailelerin muhtarlıktan aldıkları fakir belgeleri ile çocuklarını devlet parası ile okuttukları tespit

[1209] **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1962, s. 1, 5.

edilmiş, Milli Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem, bu varlıklı öğrenci velilerinin ailelerine birer mektup gönderilerek çocuklarının parasız yatılı durumlarına son vermelerini talep etmiştir. Fakat sadece iki aile bu konuda geri dönüş yapmışlardır. Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürü Kemal Yılmaz'ın bu konuda verdiği izahata göre, parasız yatılı olarak eğitimini sürdüren çocukların aileleri arasında yüksek kademelerdeki memurlar, yüksek mühendisler, tüccarlar bulunmaktaydı. Bu şekilde çocuklarını devletin imkânları yoluyla okutan ailelerin sayısının 300'den fazla olduğu anlaşılmaktaydı.[1210]

7.1.1.1.2. Kırsal Kesimdeki Eğitim Problemleri

Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre, Türkiye'deki 35.382 köyden 15.636'sında yani yüzde 44'ünde okul bulunmamaktaydı. 35.382 köyde toplam olarak 18.906.720 kişi yaşamaktaydı. Nüfusu 50'den az 153, nüfusu 3.000'den yukarı 181 köy bulunmaktaydı. Nüfusu 201 ile 300 arasında bulunan 6.343 köy mevcuttu. Orman köylerinin sayısı bir hayli fazla olup, buralardaki 5.093 köyde 2,3 milyon kişi yaşamlarını sürdürmekteydi. 828 köy bataklık ve sazlık kısımlara yakın olarak kurulurken, 5.467'si dağınık olarak yerleşmiştir.

Köylerin geçim kaynaklarına baktığımızda tarla mahsullerinden 23.002 köy, bağcılıktan 640 köy, tütüncülükten 641 köy, hayvancılıktan 3.509 köy geçinirken, 280 köy sebzecilikle, 1.089 köy meyvecilik ile 295 köy zeytincilik ile 309 köy odunculuk, 235 köy kömürcülük, 23 köy palamutçuluk, 14 köy balıkçılık, 14 köy nakliyecilik, 336 köy amelelik, 19 köy seyyar satıcılık, 14 köy kayıkçılık, 12 köy ev ve el işleri, 139 köy ise çaycılık ile geçim faaliyetlerini sürdürmekteydi.

8.467 köyde cami, mescit bulunmazken 23.753 kahvehanenin bulunduğu köylerde kahvehane sayısı okul miktarını geride bırakmıştır. Kahvehanelerin sayısının eğitim kurumlarından fazla oluşu kırsal alanda eğitimin geri planda kaldığını gösterirken bu husus kırsal kesimin kültürel düzeyini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

24.160 köye motorlu taşıt ulaşımı mevcut değildi. 29.925 köyün ise telefon irtibatı bulunmazken sadece 4.999 köy ilçeyle telefon irtibatına sahipti. İçme suyu sıkıntısı çok sayıdaki köyde yaşanmakta ve bu köylerde su şebekesi

[1210] **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1964, s. 1, 7.

bulunmamaktaydı. 2.500 köy dere suyu içerken, 53 köy bu ihtiyacını gölden, 433 köy ise yağmur sularından sağlamaktaydı. 9.473 köyde imam bulunmazken, köylerde bulunan öğretmenler ile ilgili herhangi bir rakam mevcut değildir. Ayrıca 34.442 köyde alışveriş için pazar kurulmamaktaydı.[1211] Devlet İstatistik Enstitüsü'nün, köylerin sosyal, coğrafi ve ekonomik durumu ile ilgili düzenlemiş olduğu rapora göre, 18 milyon 906 bin kişinin yaşadığı 35 bin 382 köyün 15 bin 636'sında okul bulunmamaktaydı.[1212]

Örneğin, Konya'da 1965 yılının başı itibariyle 46 köyde okul bulunmamakta iken, bütün okulların arsaları halk veya belediyeler tarafından temin edilmişti. Aynı vilayette 3.129'u ilkokul ve 503'ü ortaöğretimde olmak üzere 3.632 öğretmen bulunmaktaydı. Buna mukabil, 159 bin 158 ilkokul ve 20 bin 395 ortaöğretime devam eden öğrenci vardı. Ortalama olarak 60 öğrenciye bir öğretmen düşmekteydi.[1213]

Okuryazarlık anlamında 1965 yılına gelindiğinde dahi bazı sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu duruma bir örnek olarak ülkenin gelişmemiş noktalarında veya ücra köşeleri olarak nitelendirilecek yerlerde değil de İstanbul'un okumuş nüfusunun fazla olduğu yerlerde de okuma yazmayı bilmeyen vatandaşların olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bunu kanıtlar bir biçimde okuma yazma bilmeyenlere özel kurslar açılmaktaydı. İstanbul Nişantaşı'nda sadece okuma yazması olmayan kadınlar için özel bir kurs açılmıştı. Burada belli bir yaşa gelmiş, çoluk çocuk sahibi olmuş, hatta torunları bulunan kadınların alfabeyi sökmeye çalıştıkları görülmüştü.[1214]

Doğu Anadolu ile ilgili olarak Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin hazırlamış olduğu rapora göre, bu bölgede nüfusun okuryazarlık oranının Türkiye ortalamasının altında ve yüzde 22 nispetinde olduğu belirtilmişti.[1215]

7.1.2. İlköğretimdeki Vaziyet

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan istatistiğe göre 1 milyon 136 bin çocuğun okulsuz olduğu açıklanmıştı. İstanbul örneğinde resmi 512 şehir ve köy

[1211] **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1964, s. 1, 7.
[1212] **Akşam**, 10 Nisan 1964, s. 3.
[1213] **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1965, s. 7.
[1214] **Tercüman**, 5 Mayıs 1965, s. 1.
[1215] **Tercüman**, 7 Mayıs 1965, s. 1.

okulu varken bu okullarda okuyan öğrenci sayısı 185.649'du. Şehir ilkokullarından 57'si normal, 151'i çift ve 7'si de üçlü öğretim yapmaktaydı. Üçlü ve çift eğitim ile 40 öğrenciyi aşan sınıf mevcutlarının sıkıntı yarattığı ve bu yüzden istenilen verimin sağlanamadığı belirtilmişti.[1216]

İlkokul öğretmenleri ile ilgili olarak yeni kanunlar 26 Temmuz 1963'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti. 283 ve 285 sayılı bu iki kanuna göre; ilkokul öğretmenleri bir terfi süresi içerisinde kendi kusurları olmaksızın terfi görmezler ise bu teftiş görmeyişten dolayı o yıl için başarılı sayılacaklar ve normal bir şekilde terfi edebileceklerdi. Askerlik görevlerini yedek subay öğretmen olarak icra edenlerden bu öğretmenlikleri sırasında başarı gösterenler arzu ettikleri takdirde ilkokul öğretmeni olarak Millî Eğitim Bakanlığı kadrolarına alınacaklardı. İlköğretmen Okulu mezunu olup da askere alınanlar dört ay süreli er temel ve ihtisas eğitimi gördükten sonra, geri kalan yirmi ayı Millî Eğitim Bakanlığı veya Milli Savunma Bakanlığı emrinde öğretmen olarak geçireceklerdi. Vatanî görevlerini yapmak üzere alınmış olanlardan dört aylık süreyi geçirmiş olan ilkokul öğretmenleri, öğretmenlikteki maaşlarını tam olarak alacaklardı.[1217]

İstanbul'da ilkokul ihtiyacını karşılamak üzere Milli Eğitim Müdürlüğü yetkilileri Valilikle irtibata geçerek 1964 yılı için yeni bir programı düzenlemişti. Bu programın en önemli tarafı beş yıldan beri durdurulan ve hiçbir şekilde yeni okul yapımına geçilmeyen köylere yeni okul binası yapılmasıydı. İstanbul'un çeşitli köylerinde 20 okul binası ile 35 öğretmenevi yapılması kararı alınmıştı. Ayrıca şehirde 14 ilkokulun inşaatına başlanacaktı. Bu durumu etkileyen bir unsur, İçişleri ve Maliye Bakanlıklarının kanun gereğince Belediyenin okul yapımı için vermek durumunda olduğu yüzde 5 bütçe payının ödenmesi için almış oldukları karardı. Karara göre, Özel İdare Belediye'ye vermekle yükümlü olduğu ödeneği vermeyecek, bu parayı milli eğitime devredecekti. Beykoz ilçesinde Değirmendere köyü, Gaziosmanpaşa'da Cebeci Sultan Çiftliği köyü, Kartal'da Sultanbeyli köyü, Sarı Gazi, Şile'de Sokullu, Kurfallı, Şuayıplı köyleri, Çatalca'da Balabanburun, Gürpınar, Aydınlar, Hadımköy ve Kestanelik köyleri, Eyüp'te Ağaçlı ve Akpınar Köyleri,

[1216] **Akşam**, 27 Eylül 1962, s. 3.
[1217] **Resmî Gazete**, 26 Temmuz 1963, S. 11464, s. 1; **Akşam**, 27 Temmuz 1963, s. 1.

Bakırköy'de Halkalı, Taştepe köyleri, Yalova'da Gacık, Kocadere, Teşvikiye, Akköy ve Çiftlik Köyleri ilkokul yapılacak köylerdi.[1218]

Cumhuriyet Senatosunda konuşma gerçekleştiren Milli Eğitim Bakanı Cihat Bilgehan, Türkiye'de ilkokul çağında bulunan 4 milyondan fazla 7 yaşındaki çocuktan 701 bin 118'inin ilköğretimden mahrum bulunduğunu açıklamış, bu mahrumiyetin giderilmesinin 1972 yılını bulabileceğini belirtmişti. 1965-1966 eğitim döneminde 200 bin öğrencinin daha eğitim hayatına başlayacağı belirtilirken, derslik ihtiyacının da 5.600'ün üzerine çıktığını tahmin etmekteydi. İkili öğretime son verebilmek için 32 bin civarında dersliğe ihtiyaç vardı.[1219]

Okul mevcudiyeti konusunda bir sıkıntı da özürlü çocuklar için onlara özel eğitim veren okulların eksikliğiydi. Bu durum, AP Foça İlçe Başkanı tarafından yazılan ve engelli çocuklar için özel okullar açılmasını talep eden 5 Mart 1965 tarihli bir mektupta gündeme gelmişti. Buna göre, özürlü çocukların sağlık ve eğitimini üstlenen müesseselerin olmadığından yakınılmıştı. Gelişmiş memleketlerde ise aksine bir asırdan beridir özürlü çocukların eğitim ile alakalı kurumlar bulunduğu ve bu çocukların ıslahı noktasında önemli vazifeleri olduğu belirtilmişti. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bu konuya değinilmeye başlandığı, ancak sorunun birkaç ilde ve bazı ilkokullara ilave edilen sınıflarla çözülmeye çalışıldığını yaşı biraz daha ilerleyen özürlü çocukların dezavantajlarının giderilmesi adına herhangi bir faaliyet olmadığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca dezavantajlı bireylerin okutulup eğitilmesinin ailelerinin çektikleri sıkıntıların hafifletilmesi ve bu bireylerin becerilerinin artırılıp topluma kazandırılması açsından son derece önemli olduğuna işaret edilmişti. Dolayısıyla bu iş için ayrı bir bütçe gerekli olabileceğinden artık bahse konu olan çocukların eğitimi için bütçe çalışmalarında özel bir yer ayrılmasının gerekli olduğu belirtilmişti.[1220]

[1218] **Akşam**, 12 Mart 1964, s. 3.
[1219] **Tercüman**, 10 Mayıs 1965, s. 1.
[1220] AP Foça İlçe Başkanı Nusret Çalış'ın engelli çocuklar için özel okullar açılmasını talep eden 5 Mart 1965 tarihli mektubu, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 23.131.1, s. 2.

7.1.3. Ortaokullar ve Liselerdeki Eğitim Vaziyeti

7.1.3.1. Okul ve Öğretmen İhtiyacı

Lise ve ortaokullardaki bina ihtiyacı çok ileri safhadaydı. Bunun önemli göstergelerinden biri, lise ve ortaokullardaki bina ihtiyacının giderilmesi için sekiz dokuz derslikli portatif çelik bina temini adına Başbakanlık tarafından kararname çıkarılmış olmasıydı.[1221] Milli Eğitim Bakanlığının 1962 bütçe görüşmelerinde konuşan ve YTP Senato grubu adına söz alan Mehmet Ali Demir, ortaokul ve liselerin son derece zor durumda olduğunu, öğrenci sayısının gün geçtikçe arttığını ancak derslik ve öğretmen sayısının aynı doğrultuda artmadığını ve sıkıntı yaşandığını belirtmişti.[1222] AP Senato grubu adına söz alan İzzet Birant da aynı konulara temasla çeşitli bilgiler vermişti. Buna göre, 1961 yılında ilköğretimden mezun olan öğrenci sayısı 302.770'dir. Bu sayının bir önceki yıldan yüzde 6 oranında fazla olduğu ve buna rağmen 1.218.770 çocuğun ve 12.789 köyün okuldan mahrum kaldığı dile getirilmişti. Ortaokul ve liselerde de durumun pek farklı olmadığı bildirilirken, bu seviyelerde öğrenci artışı 57.973 olarak verilmişti. Birant, öğretmen ihtiyacına da temas ederken kadroda bulunan faal öğretmen sayısı kadar boş kadronun bulunduğunu 7 bin 782 öğretmene karşı, 7 bin 132 kadronun öğretmen beklediğini ifade etmişti. Bina ihtiyacının ise daha yüksek miktarda olmasından dolayı söz konusu gereksinimin karşılanması için uzun süre beklenilmesinden endişe duyulmuştu.[1223] Ayrıca ortaöğretim seviyesindeki okulların şehirlerde bulunması dolayısıyla kırsal kesimdeki ilkokul mezunu öğrencilerin büyük bir kısmının bu seviyedeki eğitimden mahrum kalması söz konusu olmuştu.[1224] CHP Senato grubu adına görüş bildiren Halit Sarıkaya, eğitimdeki öğretmen eksikliğinin öğretmen yedek subaylarla kısmen de olsa önüne geçilmeye çalışıldığına, ortaöğretim kısmında 7 bin civarında öğretmene ihtiyaç duyulduğunu söylemişti.[1225]

[1221] Ortaokul ve liselerdeki fiziki ihtiyacın giderilmesi için portatif çelik binaların temin edilmesine dair 3 Haziran 1960 tarihli kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 155.1.15, s. 1.
[1222] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 32, 6.2.1962, s. 181.
[1223] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 32, 6.2.1962, s. 186.
[1224] Neslihan Demir, "1960-1980 Darbeleri Arasında Türkiye'de Ortaöğretimde Tarih Eğitimi", **Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2019, s. 42.
[1225] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 32, 6.2.1962, s. 189.

1963 yılı başında İstanbul'da eğitim açısından iki mesele ön plana çıkmaktaydı. Ortaokul seviyesindeki eğitim öğretim için okul binası ihtiyacı bulunmaktaydı. Okul inşası için ayrılan sınırlı bütçenin de ilköğretim düzeyine ayrılması ile bu sorunun halledilmesi zor gözükmekteydi. Bir diğer mesele de ikinci planda olmak kaydıyla öğretmen ihtiyacıydı. Öğretmen ihtiyacının bir şekilde halledilebileceği yönünde görüşler mevcutken, bina sıkıntısının halledilmesi noktasında ortaokulun paralı olması hususu da gündeme gelmişti. Öyle ki bu fikre göre ortaokula devam edenlerden cüzi miktarda ücret alınması karşılığında ortaokullardaki maddi eksikliklerin giderilmesinin sağlanabileceği ileri sürülmüştü.[1226]

Dönem itibariyle eğitim sisteminin temel sorunlarından biri öğretmen mevcudundaki eksiklikti.[1227] 1963 yılına gelindiğinde Türkiye'de mevcut 599 ortaokulda normal olarak 19 bin öğretmen bulunması gerekirken 9 bin öğretmen görev yapmaktaydı. Dolayısıyla 10 bin öğretmene daha ihtiyaç vardı. Buna göre, 35 ortaokul bir öğretmenle, 95 ortaokulda iki öğretmenle, 105 ortaokulda üç öğretmenle ve 90 ortaokulda da dört öğretmenle eğitim yapılmaktaydı.[1228] Liselerde de öğretmen eksikliği görülmekteydi. 134 lisede 6.400 öğretmen mevcudu gerekirken, ancak 2.050 lise öğretmeni ile eğitim yapılabilmekte ve 4.350 öğretmene daha gereksinim duyulmaktaydı. 134 liseden 84'ünde ikili eğitim uygulanmaktayken, bir öğretmene düşen öğrenci sayısı 43'tü.[1229] Liselerdeki sınıflarda en azından 60 kişi eğitim görmekte bu sayı bazı yerlerde 90'ı bulmaktaydı. Bu yoğunluğa bağlı olarak öğretmenler öğrenciler ile gerektiği şekilde alakadar olamamaktaydı.[1230]

Ayrıca, ilkokul ve ortaokul programlarının eksik yönlerinden birinin müzik çalışmaları olduğu yönünde eleştiriler mevcuttu. Buna göre, ilkokullarda bu dersin sınıf öğretmenleri tarafından öğretilmesi ve belli bir program dâhilinde değil de rastgele şarkıların öğretilmesi düzeni ile çalışılması tenkit edilmişti. Bu derse önem vermekle eğitim ve öğretimin kalitesinin artacağını benimseyen fikirlere göre,

[1226] H. Bedrettin Ülgen, "Orta Okul İhtiyacını Halletmek İçin Çare..", **Akşam**, 12 Şubat 1963, s. 3.
[1227] Neval Akça, "Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların Tarih Ders Kitaplarına Yansıması", **Yüksek Lisans Tezi**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, 2007, s. 36.
[1228] **Son Havadis**, 9 Eylül 1963, s. 1.
[1229] **Son Havadis**, 9 Eylül 1963, s. 1.
[1230] **Son Havadis**, 19 Eylül 1963, s. 3.

programlardaki müzik derslerinin sayılarını artırmak, bu dersin ilkokullarda işinin uzmanı öğretmenler tarafından verilmesi, alınması gerekli tedbirler olarak nitelendirilmişti.[1231]

7.1.3.2. Eğitim Sistemindeki Değişiklikler

Milli Eğitim Bakanlığının 1962 bütçe müzakerelerinde söz alan ve CKMP Senato grubu adına konuşan Sadık Artukmaç, ortaöğretim kurumlarında sınav ve sınıf geçme usullerinin sık sık değiştirildiğini ve bu bakımdan belli bir düzenin sağlanamadığını ifade etmişti. Bu düşünceye göre, daha istikrarlı bir prensip kararına varılmalıydı.[1232] Ancak durum farklı bir hal almış, bu dönem içerisinde çeşitli düzenlemeler ve değişiklikler birbirini izlemişti.

Milli Eğitim Şûrası komisyonlarında ortaokul ve liselerle ilgili bazı değişiklik kararları alınmıştı. Bu kararlara göre, ortaokul ve liselerde dersler, temel dersler ve özel dersler olmak üzere iki kategoriye ayrılacaktı. Temel dersler mecburî, özel dersler ise seçmeli olacaktı. Ortaokul ve liselerde ders müddetinin haftada 36 saate yılda da 36 haftaya çıkarılması, bunların yanında yaz tatilinde kısaltmaya gidilerek bir buçuk aya indirilmesi istenmişti.[1233]

Ortaöğretim Genel Müdürü Osman Ülkümen tarafından yapılan açıklama ile ortaokul ve lise müfredat programlarında değişiklikler yapıldığı bildirilmişti. 7 bin öğretmen arasında yapılan anket ve 250 eğitimcinin çalışmaları sonunda alındığı belirtilen kararlar şu şekildeydi;

> *"Ortaokullar:*
> *1-Ders saati 32'den 35'e çıkarılmıştır. Çarşamba öğleden sonra ders görülecektir.*
> *2-Dersler, mecburî ve seçmeli olarak ikiye ayrılmıştır. Öğrencilere rehberlik, istidatlarını geliştirecek seçmeli dersler konulmuştur.*
> *3-Tarih, coğrafya, yurt bilgisi dersleri sosyal bilgiler adıyla; fizik, kimya, tabiat dersleri fen bilgisi adıyla tek dersle toplanmıştır.*
> *Liseler:*
> *1-Ders saati 32'den 35'e çıkarılmıştır.*
> *2-Fen ve edebiyat kolları yanında biyoloji kolu konulmuştur.*
> *3-9. sınıfta bazı dersler bitecek ve 10. sınıftan itibaren öğrenciler hangi sahada yetişeceklerse o dersleri okuyacaklardır.*

[1231] H. Bedrettin Ülgen, "Musikî Kültürü", **Akşam**, 14 Mayıs 1963, s. 3.
[1232] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 32, 6.2.1962, s. 179.
[1233] **Tercüman**, 9 Şubat 1962, s. 1.

4-Mecburî dersler yanında, seçmeli olarak, lisan, kültür, sanat ve ticaret, ahlâk, pedagoji ve ihtisas dersleri okutulacaktır.

5-Küçük yerlerde, ticaret, teknik, sanat ve tarım konularında eğitim yapacak "muhtelif gayeli liseler" açılacaktır."

Bunun yanı sıra Ortaöğretim Genel Müdürü ağır konuların değiştirileceğini, yazılı sınavların test sistemi ile değiştirileceğini bildirmişti. Ülkümen, 1963-1964 döneminden itibaren liselerde öğrenci sınırlamasına gidileceğini, alttan fazla öğrenci gelmesi durumunda özel sınavlara tabi tutulacaklarını, bu sınavları kazanamayanların ticaret ve sanat okullarına alınacaklarını ifade etmişti. 1964 yılından itibaren olgunluk sistemine başvurulacaktı. Buna göre, lise mezunları olgunluk imtihanları vererek üniversiteye girme hakkı kazanabileceklerdi.[1234]

Milli Eğitim Bakanlığı'nda toplanan Küçük Eğitim Şurası sınav yönetmeliği sınav zamanlarını değiştirmiştir. Buna göre;

"1-Bir ders yılında 2 kanaat notu devresi yerine 3 kanaat notu devresi konulacaktır.

2-Borçlu sınıf geçme usulü kaldırılmıştır.

3-Üç dersten zayıf not alan öğrenci doğrudan doğruya sınıfta kalacaktır.

4-Bütün derslerden bütünlemeye kalma usulü kaldırılmıştır.

5-Haziran dönemi imtihanından sonra öğrenciye 15 günlük yeniden bir çalışma zamanı verilecek ve bütünleme sınavları eylülde değil, bu 15 gün sonunda yapılacaktır.

6-Tatil ikmal imtihanlarının bitişinden sonra devamlı 2 ay olacak ve tatil 15 Temmuz'dan 15 Eylül'e kadar sürecektir. Yeni ders yılı çalışmaları ikmal imtihansız olarak 13 Eylül'den sonra başlayacaktır. Kayıt kabul zamanı her yıl M. Eğitim Bakanlığınca ilân edilecektir."[1235]

Milli Eğitim Bakanlığı ortaokulların günlük ders saatlerini değiştirmeye karar vermişti. Belirlenen yeni şekle göre, okulların günlük altı saat olan ders saati yediye çıkarılmış, buna karşılık cumartesi günlerinin de tatil olması kararlaştırılmıştı. Bu durumun yabancı ülkelerde de uygulanması üzerine Türkiye'de de uygulanması faydalı bulunmuştu. İlk olarak 12 ilde ve 12 lisede uygulanacak yeni usullerin denenmesinin ardından, 1963-1964 öğretim yılından itibaren okullar bu şekilde

[1234] **Akşam**, 10 Mart 1963, s. 1, 5.
[1235] **Akşam**, 14 Mart 1963, s. 1, 5.

açılacaktı. Bunların dışında liselere "Ahlâk Eğitimi" dersi konulması kararlaştırılmıştı.[1236]

Ortaöğretim Genel Müdürü Osman Ülkümen, 27 Haziran'da düzenlemiş olduğu basın toplantısında bir önceki öğretim yılında her 10 saatlik dersten ancak 5 saatini meslekten yetişen öğretmenlerin, 4 saatini ücretli öğretmenlerin okuttuğunu bir saatinde boş geçtiğini belirtmiş, 10 bin civarında lise ve ortaokul öğretmenine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişti.[1237]

Cumhuriyet Senatosunda verilen kanun teklifi ile orta dereceli okullara devam eden öğrencilerden, her öğretim yılı başında kayıtlarını yenilemesiyle birlikte özel ve yatılı okullara devam eden öğrencilerden, konulan ücreti ödeyemeyecek derecede maddi imkânları uygun olmayan öğrenciler hariç olmak üzere 100 lira ücret alınması istenmişti. Gerekçe olarak teklifin beş yıllık kalkınma planına uygun olarak hazırlandığı, her yıl ortaöğretimde artan öğrenci sayılarına karşılık okullardaki sınıfların yetersiz geldiği, büyük şehirlerdeki okulların genelindeki sıkıntılar nedeniyle öğrencilerin ekserisinin eğitim öğretim ihtiyaçlarından mahrum kalacağı ve eğitim için ayrılan bütçenin buralardaki sıkıntıların giderilmesi için yeterli gelmeyeceği gibi sebeplerin etkili olduğu belirtilmişti. Dolayısıyla elde edilmesi düşünülen miktarla, ortaöğretimdeki sorunların halledilmesinde önemli bir kaynak sağlanabileceği ileri sürülmüştü.[1238]

III. Koalisyon Hükümeti Milli Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem, 1963-1964 eğitim öğretim döneminde ortaöğretim kurumlarına alınacak öğrenci sayısının dondurulduğunu açıklamış, öğrencilerin daha ziyade teknik okullara kaydırılması kararı alındığını belirtmişti. Okullara giriş şekilleri de değiştirilirken, 67 ilin Milli Eğitim Müdürü'nün bir araya geldiği çalışmalar neticesinde bu kararlar alınmıştı.[1239]

Ortaokul ve liselere alınacak öğrenci miktarının dondurulması üzerine açıkta kalacak öğrencilerin teknik öğretime yönlendirilmesini görüşmek için Bakanlık Teknik Öğretim Müsteşarı Nihat Saydam İstanbul'a gelmişti. Müsteşar İstanbul Erkek Lisesi'nde teknik öğretim müdürleri ile bir toplantı yapmış ve bazı kararlar alınmıştı. Buna göre, ortaokullardan arta kalacak 2.500 öğrenci teknik okullara

[1236] **Akşam**, 24 Mart 1963, s. 1, 5.
[1237] **Akşam**, 28 Haziran 1963, s. 1.
[1238] **Akşam**, 12 Temmuz 1963, s. 1.
[1239] **Akşam**, 28 Temmuz 1963, s. 1.

alınarak açıkta kimse kalmaması planlanmıştı. Yerleri müsait olan sanat okullarının kapasitesinin artırılması için bahçelere üzerleri kapalı ek sınıflar konacaktı. Bazı sanat okulları ikili öğretim yapacaktı. Akşam sanat okullarına tercihen ilkokul mezunları alınacaktı. Sanat enstitüleri gece öğretimi yapacaklardı. Lise ve ortaokullarda olduğu gibi öğrenci alınırken öncelikle mezuniyetleri pekiyi olanlar daha sonra da iyi derecede olanlar kabul edilecek, geri kalanlar sınavla seçilecekti. Bu arada liselerde bütün öğrencilerin test sınavına tabi tutulacağı ve kazananların alınacağı açıklanmıştı.[1240]

Özel ve yabancı okullara rağbet gittikçe artmıştı. Öyle ki, talebin kontenjanlardan fazla olması nedeniyle öğrenciler bu okullara sınavla girebilir hale gelmesi planlanmıştı. Bu durum bir taraftan devlet okullarının yükünün hafiflemesini sağlarken diğer taraftan veliler için sıkıntılı bir durumu ortaya çıkarmıştı. Sıkıntılı durumdan bahis, yabancı ve özel okullara sınavlara girecekler için özel kurslar türemişti. Özel kurslar veliler ve öğrenciler için bir külfet olarak ortaya çıkmışlardı. Bazı özel kurs yetkililerin işi daha da ileri getirdiği ve bazı özel okullara kabul ettirme noktasında vatandaşlara vaatlerde bulundukları iddia edilmişti. Dolayısıyla bu hassas durum eğitim öğretim camiasının gelişmesine engel olmakta ve de onurunu zedelemekteydi.[1241]

Ortaöğretim kurumları 1963-1964 eğitim yılından itibaren öğrenci kontenjanlarını yeni bir sistemle sınırlamıştı. Öğrenciler fazla olduğu takdirde sınava başvurulacak, bu sınavları kazananlar ortaokul ve liselere girebileceklerdi. Kazananların dışındakiler de teknik okullara yönlendirileceklerdi. Bu durumun dayanakları ise kalifiye öğrenci yetiştirilmesi, eğitim kurumlarının fabrika tarzı öğrenci yetiştirmesinin önüne geçilmesi, sınıf mevcutlarının düşürülerek istenilen formda öğrenci yetiştirilmesi olarak sıralanmıştı. Ancak liselerde belirlenen kontenjanların dolmaması nedeniyle sınav usulünün uygulanmamasına karar verilmişti. Benzer bir şekilde ortaokullarda da kontenjanların dolmamasına bağlı olarak sınavsız öğrenci alınabileceği açıklanmıştı. Meydana gelen bu geri adımın geçici bir müdahale olarak algılanması ileriki dönemlerde sınav usulünün getirileceğinin bir işareti olarak kabul edilebilir. Şöyle ki, ileriki dönemlerde

[1240] **Akşam**, 30 Temmuz 1963, s. 1, 7.
[1241] H. Bedrettin Ülgen, "Hazırlayıcılar ve Kurslar", **Akşam**, 25 Haziran 1963, s. 3.

kontenjan dolsun ya da dolmasın sınav uygulamasının gerçekleştirilmesinin öğrenci kalitesini ve dolayısıyla eğitimi etkileyebileceği, eninde sonunda sonraki yıllarda kontenjanların dolması durumuyla karşılaşılacağı ve sınav usulünün kalıcı olacağı hususu gündeme gelmiştir.[1242]

Milli Eğitim Bakanı İbrahim Ökten, lise, üniversite ve yüksekokulların paralı hale getirilmesinin gündeme geldiğini açıklamıştı. Sadece ilköğretimdeki sıkıntıların giderilmesi için 3,5 milyar liraya ihtiyaç bulunduğunu, devlet bütçesinin bu ihtiyaçları karşılayabilmesinin imkânsız olduğunu bildirmiş, liselerde, yüksekokullarda ve üniversitelerde öğretimin paralı olmasının zaruretini bütün vatandaşların kabul etmesi gerektiğini ifade etmişti. Muhtaç ailelerin çocuklarının parasız okutulmasının düşünüldüğünü ve gerekirse burslar sağlanacağını söyleyen Bakan, maddi durumu daha iyi olan ailelerin çocuklarından harç alınacağını belirtmişti. Üniversite ve yüksekokullarda zaten harç alındığı ve bu harçların yükseltilerek bütçeye faydalı hale getirilmesi planlanmaktaydı.[1243]

Daha önce kaldırılan borçlu geçme usulü yeniden gündeme gelmiştir. Tek dersten sınıfta kalan öğrencilerin 1965 güz döneminden itibaren sınıflarını borçlu geçmiş sayılmaları kararlaştırılmıştı. Eğitim Bakanı Cihat Bilgehan bu konuda bir açıklama yapmış, 30 bin civarındaki tek dersten sınıfta kalan öğrencinin bu haktan faydalanacağını söylemişti. Tek dersten başarısız olan öğrencilerin durumları talim ve terbiye kurullarınca incelettirilmişti. Güz dönemi sınavlarından sonra öğretmenler kurulunun toplanması ve bütünleme sınavları sonucunda bir dersten başarı gösterememiş olan öğrencilerin bütün derslerden aldıkları notların ortalamasına göre sınıf geçmeleri hususu temin edilmişti. Okulların sınırlı imkânları göz önünde bulundurularak, 6 ile 5,5 sınırlarının birbirine çok yakın olması nedeniyle daha geniş öğrenci grubunun bu haktan faydalanmasını sağlamak için daha önceden liselerde 6,5 olan not ortalaması 6'ya, ortaokullarda 6 olan not ortalamasının da 5,5'a indirilmesine ve bu kararın 1965 güz döneminden itibaren uygulanmaya başlanmasına karar verilmişti. Ayrıca liselerin fen kolundan fen derslerinden, edebiyat kolunda edebiyat derslerinden birinden geçer not alamayan ve sınıf geçme notları ortalaması en az altı olan öğrenciler de kol değiştirmek suretiyle bu

[1242] H. Bedrettin Ülgen, "Öğrenci Kontenjanları Dolunca..", **Akşam**, 24 Eylül 1963, s. 3.
[1243] **Akşam**, 28 Ocak 1964, s. 1.

ortalamadan yararlanarak bir üst sınıfa geçebileceklerdi.[1244] Buna göre, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, orta dereceli okulların ara sınıflarında bütünleme ve sınıf geçme esaslarını gösteren yönetmelikte değişiklik yapılmıştır. Ortaokul, lise, mesleki ve teknik okulların ara sınıflarında tatbik edilecek olan tek dersten kalmama usulü yürürlüğe girmişti. Lise son sınıf öğrencileri bu haktan ancak kol değiştirip faydalanabilecekti.[1245]

7.1.4. Yükseköğretimdeki Eğitim Vaziyeti

7.1.4.1. 147'ler Olayı ve Akademisyenlerin Tasfiyesi

1960-1965 döneminde yükseköğretimde önemli problemlerden ilki 147 akademisyenin görevlerinden alınması olmuştur. MBK çıkarmış olduğu 114 sayılı Kanun ile 147 öğretim üyesini vazifesinden affetmişti.[1246] 28 ordinaryüs profesör, 57 profesör, 43 doçent, 7 baş asistan, 11 asistan ve 1 öğretim görevlisi MBK tarafından vazifelerinden uzaklaştırılmış, 4 ordinaryüsün de yerleri değiştirilmişti. Görevlerinden alınanlar arasında, Ord. Prof. Ali Fuat Başgil, Ord. Prof. Ekrem Şerif Egeli, Ord. Prof. Zeki Zeren, Ord. Prof. Kâzım İsmail Gürkan, Ord. Prof. Ratip Tahir Berker, Anayasa Komisyonu eski üyelerinden Prof. Tarık Zafer Tunaya ile Doç. İsmet Giritli, Doç. Memduh Yaşa, Prof. Yavuz Abadan, Prof. Bülent Nuri Esen, Doç. Haldun Taner, Doç. Alâattin Orhon, Prof. Dr. Reşat Nalbantoğlu ve Prof. Aziz Köklü gibi kamuoyu tarafından tanınan isimlerin olması yankı uyandırmıştı. Diğer taraftan görev yerleri değiştirilen 4 öğretim Üyesi en geç bir ay içerisinde görevlerine başlamazlarsa vazifelerinden affedilmiş sayılacaklardı.[1247]

Bu kanuna göre söz konusu öğretim üyelerinin yeniden görevlerine alınmayacakları belirtildi. Yine kanun metnine göre görevden affedilenler için 3334 sayılı kanunla tadil edilmiş Memurin Kanununun 85. maddesi hükmü uygulanacak öğretim üyeleri emekliye ayrılacaklardı.[1248] Akademisyenlerin affedilme nedenleri hakkında gazetecilerin sorularını yanıtlayan MBK üyesi Orhan Erkanlı, bu öğretim

[1244] **Akşam**, 4 Temmuz 1965, s. 1, 7.
[1245] **Tercüman**, 27 Temmuz 1965, s. 1.
[1246] **TBMM Kanunlar Dergisi**, Cilt: 43, s. 266.
[1247] Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken (İlahiyat Fakültesi'ne), Prof. Süreyya Tanay (İzmir Tıp Fakültesi'ne), Doç. Dr. Ali Rıza Özbek (Zonguldak Maden Teknik Okulu'na), Doç. Celâl Erkan'ın (Zonguldak Maden Teknik Okulu'na) görev yerleri değiştirilmişti. **Resmî Gazete**, 28 Ekim 1960, S. 10641, s. 2426, 2427; **Tercüman**, 28 Ekim 1960, s. 1, 5; Görevlerinden affedilen 147 akademisyenin listesi için bkz.: Ek 13.
[1248] **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1960, s. 1, 3.

üyelerinin ilim sahasında yetersiz görüldüklerini öne sürmüş ve bundan dolayı görevden alındıklarını ifade etmişti.[1249] Öğretim üyelerinin görevden alınma sebepleri konusunda resmi bir gerekçe bildirilmemesi kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Nitekim bahsedilen 114 sayılı Kanun teklifinin gerekçesini içeren yazı elde edilemediği için MBK Genel Kurul Toplantısı tutanaklarında kanun gerekçesinin yer almadığı görülmektedir.[1250]

Üniversitelerde yer alan bazı öğretim üyelerinin görevden alınması ve bazılarının da yer değiştirilmesini içeren 114 sayılı Kanun dışında 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna madde eklenmesi hakkında kanun ile birtakım kararlar alınmıştı. Yapılan değişikliğe göre, Milli Eğitim Bakanı artık üniversitenin başı sayılmamakta; Üniversitelerarası Kurul'un ve senatonun kararlarını tasdik salahiyeti kalkmaktaydı. Eski kanuna göre, Üniversitelerarası Kurul'un başkanı olan Milli Eğitim Bakanı'nın bu görevi yeni kanunda kaldırılmıştı. Sadece senatolar ve Üniversitelerarası Kurul'un vereceği kararların Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderileceği, Milli Eğitim Bakanı'nın bu kararları bir defa veto edebileceği, Kurul veya senato kararında ısrar ettiği takdirde, Bakan bu kararı kabul etmek zorunda kalacağı belirtilmişti. Üniversitelerarası Kurul'a sıra ile üniversite rektörleri başkanlık edeceklerdi. Eskiden Milli Eğitim Bakan'ının onayından sonra yürürlüğe giren yönetmelikler, değişiklik sonrası senatonun tasvibinden sonra kesinlik kazanacaktı. Profesörler ve doçentler üniversite dışında yapacakları işlerde akademik unvanlarını kullanamayacaklardı. Ayrıca doçentlerin profesör olmak için boş kadro beklememe usulü benimsenmişti. Öğretim yardımcıları ve öğrenciler Fakülte Yönetim Kurulu'nda kendilerini ilgilendiren konular hakkında temsilci bulunduracaklardı. Her dönem başında öğretim yardımcıları ve öğrenciler kendi meselelerini temsilciler aracılığı ile Yönetim Kuruluna bildireceklerdi. Profesör sayısının yarısı kadar doçent, yeni uygulama ile profesörler kurulu toplantılarına katılabileceklerdi. Eski kanunda profesörler kuruluna katılabilecek doçent sayısı iki olarak belirlenmişti. Eski kanuna göre doçentler için 400 lira olarak tespit edilen tazminat 600 liraya, profesörler için 600 lira olan tazminat da 1000 liraya çıkarılacaktı. Asistanlara doktora yapmak için

[1249] **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1960, s. 5.
[1250] **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, C. 2, Birleşim: 28, 26.10.1960. s. 35.

azami 2 yıl süre tanınacak ve doktora yapanlara 4 yıl müddet ile ayda 300 lira verilecekti. Görev yapabilecek durumda olduğu belirlenen profesörler yaş haddi ile emekliye ayrılmayabileceklerdi. Eski kanunla kazanılan akademik dereceler bu kanun ile ortadan kalkmayacaktı. Yapılan değişikliğe uymayan tüzük ve yönetmeliklerin üç ay içinde değiştirileceği kaydedilmişti. Kanunda yapılan bu değişiklik yürürlüğe girdiği zaman rektör olarak görev yapanlar eylemli profesör olarak vazifeli oldukları müddetçe daha üç yıl rektörlük görevine devam edebileceklerdi. Değişiklik yürürlüğe girdiği andan itibaren bir hafta içinde fakültelerde yeni dekanlık seçimleri yapılacaktı.[1251]

147 akademisyenin görevden alınmasına dair kanunun 28 Ekim'de Resmî Gazete'de yayınlanmasının ardından yürürlüğe girmesinin ardından söz konusu akademisyenler 6 ay içerisinde MBK'ya başka bir görev almak için başvurmazlarsa emeklilik muamelesine tabi tutulacaklardı. Üniversite öğretim üyelerinden 147'sinin bir kanun ile görevlerinden alınması üniversite çevrelerinde şok etkisi yapmış ve geniş bir tepki uyandırmıştı. Yaşanan bu gelişme sonrasında toplanarak durumu inceleyen Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi Profesörler Kurulları durumu görüşmek üzere senatoyu toplantıya davet etmişlerdi. Kararı sabah gazetelerinden öğrenen öğretim üyeleri ve öğrenciler, erken saatlerde fakültelerde toplanarak durumu görüşmüşlerdi. Bu arada hocalarının görevlerinden uzaklaştırmaları hususunda üzüntü duyan öğrenciler sessiz bir yürüyüş tertip etmek istemişler, ancak diğer öğretim üyeleri buna müsaade etmemişler, olayın aydınlığa kavuşmasının beklenmesinin ve bunun yanı sıra ülkenin de durumunu göz önünde bulundurularak temkinli hareket edilmesinin daha doğru olacağı kanaatini belirtmişlerdi. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri ve asistanları bir araya gelerek toplantı düzenlemişlerdi. Bu toplantıda üniversite hocalarının istifa etmesi ileri sürülmüş, ama bu düşünce kabul görmemişti. Toplantı sonrasında öğrencilerle konferans salonunda bir araya gelen Dekan ve eski Çalışma Bakanı Cahit Talas, alınan kararları açıklamıştı. Buna göre, ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar göz önünde tutularak meselenin daha temkinli ve barışçıl bir şekilde halledilmesi üzerinde durulmuş, üniversiteler kanununun tadili için üniversite bünyesinden harekete geçilmesi ve bir

[1251] **Tercüman**, 28 Ekim 1960, s. 1, 5.

metin hazırlanması, öğretim üyelerinin vazifelerinden affında meydana gelen haksızlıkların giderilmesi için teşebbüse geçilmesi gibi kararlar alınmıştı. Bu arada İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar görevinden istifa ettiğini açıklamıştı. Talebe Birliği temsilcileri rektörlüğe gelerek Onar'dan istifasını geri almasını talep etmişler, ancak kararından vazgeçirememişlerdi. Üniversitede yaşanan bu tasfiye hareketi neticesinde, İstanbul Üniversitesi'nde öğretim kadrosunda zayıflama görülmüş, bazı kürsülerde bir veya iki öğretim üyesi kalmış, kurulların bazıları işleyemez hale gelmiş, bazıları da düşmüştü. Diğer taraftan üniversitede ihbar ve jurnal hareketi yaşandığı ileri sürülmüş, bazı öğretim üyelerinin MBK'ya listeler sunarak tasfiye hareketinde önemli rol oynadıkları iddia edilmişti. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden de bir tepki gelirken Prof. Dr. Fikret Narter, rektörlük görevinden istifa eden bir diğer rektör olmuştu.[1252]

Tasfiyenin yapılış tarzının üniversite muhtariyetine aykırı olduğu, yapılan tasfiyelerde belli bir kıstasın bulunmadığı bu sebeple tasfiyeler konusundaki hataların düzeltilmesi için yetkili makamlar nezdinde teşebbüse geçilmesi gerektiği, bu şartlar altında üniversitenin 1 Kasım'da açılıp açılmayacağını tereddütlü olacağı biçiminde görüşler beyan edildi. Profesör Yavuz Abadan, Doçent Muammer Aksoy, Prof. Tahsin Bekir Balta, Prof. Vasfi Raşit Seviğ, Prof. Celâl Ertuğ'un açıklamalarındaki ortak nokta üniversiteden tasfiye edilen öğretim üyelerinin durumlarının sürpriz olmasıdır. Hayretler içinde kaldıklarını belirten bu öğretim üyeleri tasfiye usulünün üniversite hocalarında tatbikini doğru bulmadıklarını kararın hukuki bir yönü bulunmadığını da eklemişlerdi.[1253]

147 akademisyenin görevden alınmasından sonra tepkiler devam etmişti. Konu ile ilgili olarak Ankara Üniversitesi Senatosu 29 Ekim 1960'da toplanmış ve bunun neticesinde Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin, 114 numaralı kanun ile bazı öğretim üyelerinin görevlerinden alınmasına karşı istifa ettiğini ilan etmiştir.[1254] Kamuoyundaki beklentiler kapsamında 147 akademisyenin görevlerinden alınması kararından dönülmesi beklenmekteydi. Ankara, İstanbul, Ege, Atatürk ve Teknik Üniversitelerin rektörleri bir araya gelecek, ardından

[1252] **Tercüman**, 29 Ekim 1960, s. 1, 5.
[1253] **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1960, s. 1, 5.
[1254] **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1960, s. 1, 5.

Üniversitelerarası Kurul'un toplanması ve bu toplantıda akademisyenlerin tasfiye meselesi ele alınacak, bu mesele ile ilgili olarak bir rapor hazırlanacak ve MBK'ya iletilecekti. Komite bu rapora göre, üniversitede tasfiye hareketini Üniversitelerarası Kurul ya da üniversitelerin senatosuna bırakacaktı.[1255]

Üniversitedeki görevlerinden affedilen öğretim üyelerinden görevlerine iadeleri gerekenlerin ve görevde olup da yeni bir listeye eklenmesi düşünülenlerin Milli Eğitim Bakanlığı'na bildirilmesi üniversitelere tamim edilmiştir. Buna göre yeniden göreve dönebilecek olan öğretim üyeleri ile 147 kişinin haricinde tasfiye edilecek varsa bunların tespitleri üniversite senatolarına bırakılmıştı.[1256]

Ankara Üniversitesi Senatosu, 6 Aralık'ta Rektör Vekili ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Cahit Talas'ın başkanlığında toplanarak, vazifelerinden alınan öğretim üyeleri meselesini görüşmüşlerdi. Müzakereler sonucunda bu konuda Ankara Üniversitesi'nin görüşünün tespiti için üç kişilik bir komisyon belirlenmişti. Üniversite senato üyelerinin hemen hemen hepsinin, görevlerinden alınan akademisyenlerin haksız olarak vazifelerinden affedildiklerini belirtmişler ve görevlerine dönmeleri temennisinde bulunmuşlardı. Neticede Ankara Üniversitesi'nin bu konudaki görüşünün tespiti için hukukçulardan oluşan bir komisyon seçilmişti. Bu komisyon üniversitenin görüşünü belirledikten sonra Üniversite Rektörlüğü'ne sunacak, Rektörlük de bunu üniversitenin görüşü olarak MBK'ya iletecekti.[1257]

Üniversiteden ihraç edilen öğretim üyelerinin bir kısmının yakın zaman içerisinde görevi başına döneceği kanaati kamuoyunda hâsıl olmuştu. Ankara Üniversitesi Rektörü Suut Kemal Yetkin, MBK'ya giderek üniversite senatosunun görüşünü izah etmiş, üniversitenin yapılan girişimden, alınan karardan geri dönülmesi fikrinde olduğunu anlatmıştı. Rektör görüşme sonrasında basın mensuplarına verdiği beyanatta, alınan karardan dönüleceğinden umutlu olduklarını bu hatanın düzeltilmesi durumunun da ancak 114 sayılı kanunun tadil edilmesi ile gerçekleştirilebileceğini belirtmişti.[1258] Görevlerinden affedilen 147 öğretim üyesi ilgili olarak, affedilen öğretim üyelerini, senatolara geri alma yetkisi veren bir kanun

[1255] **Tercüman**, 15 Kasım 1960, s. 1.
[1256] **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1960, s. 1, 5.
[1257] **Tercüman**, 7 Aralık 1960, s. 1, 5.
[1258] **Tercüman**, 28 Aralık 1960, s. 1.

teklifi, İhtisas Komisyonu tarafından kabul edilmişti. 114 sayılı kanunun 5. Maddesinde görevlerinden affedilen bu öğretim üyelerinin bir daha vazifelerine geri dönemeyecekleri kaleme alınmıştı. Fakat yeni tasarı ile bu madde kaldırılacak, müracaatları doğrultusunda senatolarca tahkikatlar yapılıp dönmeleri uygun bulunanlar olursa öğretim üyeleri tasarıya göre görevlerine yeniden dönebileceklerdi.[1259]

Ancak 147'lerin üniversiteye dönmelerine imkân tanıyan kanun tasarısı MBK tarafından görüşüldü ve neticede tasarının gündemden çıkarılmasına karar verildi. Bundan sonra telakki edilen fikre göre 147 öğretim üyesinin görevlerine dönme ihtimalleri oldukça zayıflamıştı ve konunun Kurucu Melis gündemine gelip gelmeyeceği de belli değildi. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, kararın büyük ihtimalle müspet olarak çıkacağını tahmin ettiğini fakat yanıldığını, bu konuda hayretler içinde kaldığını ifade etmişti.[1260] Böylelikle 147'lerin üniversiteye dönmelerine imkân tanıyan kanun tasarısı MBK tarafından Temsilciler Meclisine havale edilmişti. Tasarı ancak Temsilciler Meclisi ve MBK tarafından kabul edildiği takdirde kanunlaşabilecekti.[1261]

Üniversitedeki görevlerinden affedilen 147 öğretim elemanı müşterek bir tebliğ neşretmişlerdi. Yayınlanan bu tebliğde kanun önünde herkesin eşit bulunduğu, kanunların belli kimseler için değil, belli ölçütler doğrultusunda ve bu ölçütlere uygun durumlara giren kimseler için hüküm koyduğunu belirtmişlerdi. Kişinin hür olmasının haysiyeti ile bağlantılı bir durum olduğunu öne sürerlerken, her insanın korkudan azat olunmuş şekilde yaşamak hakkına sahip olduğunu vurgulamışlardı. Onlara göre öğretim üyelerinin mesleki kaderleri üzerinde tasarrufa gidilmesi hür düşüncenin gelişmesine engel olmaktadır. Bu tasarrufların uygulamada havada kaldığı noktasında eleştiriler getiren öğretim üyeleri, görevden uzaklaştırılma sebeplerinin meçhul olduğunu kendilerine herhangi bir savunma hakkı verilmediği gibi kanuni bir soruşturma yapılmadığını iddia etmektedirler. Ayrıca, 114 sayılı kanunun doğurmuş olduğu ıstırapların tereddütlere yer vermeden kaldırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu noktada Kurucu Meclisin meseleyi zaman

[1259] **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1960, s. 1, 5.
[1260] **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1961, s. 1, 5.
[1261] **Tercüman**, 7 Ocak 1961, s. 1, 5.

geçirmeden ele alacağında şüphe duymadıklarını ve bunun yapılması neticesinde toplumda adalet duygusu anlamında bir rahatlamaya sebep olunacağını ifade etmişlerdir.[1262]

Bütçe görüşmelerinde hararetli tartışmaların yaşandığı bir meselede Milli Eğitim üzerine oldu. Milli Birlik Komitesi üyelerinden Mehmet Özgüneş, öğretmen okullarında metotların demode metotlar olduğunu ve Milli Eğitim sistemi içerisindeki görevlilerin görevlerini lâyıkıyla yapmakta sıkıntı çektiklerini ve buradaki teşkilatlanmada birtakım sıkıntılar yaşandığını dile getirdi. 147'ler meselesi Milli Eğitim Bakanlığı bütçe meselesi içinde yeniden gündeme gelmişti. Bülent Ecevit'in gündeme taşıdığı meselede, Milli Eğitim Bakanı'nın meselenin kapanmamasından üzüntü duyabileceğini ancak kapandığı takdirde üzülmesi gerektiğine dikkat çekildi. Türkiye'de sebep göstermeksizin bir kişinin görevinden uzaklaştırılmasının sıkıntı doğurabileceğini ifade eden Ecevit, eğitim konusunda yedek subay öğretmenler meselesini de ele almış ve bu müessesenin muhafazasını istemişti. Aksoy da 147'ler meselesini eleştirirken, 114 sayılı kanunu üniversite muhtariyetine zarar veren bir kanun olarak görmüş, üniversite personelinin alımı veyahut tasfiyesindeki müdahale muhtariyete müdahale olarak görülmüştü. Bu tenkitlerden sonra söz alan Bakan Vekili hükümetin bu konuda herhangi bir prensip kararının olmadığını ve takdir hakkının Kurucu Meclise ait olmasını uygun görmüştü.[1263]

147 akademisyenin görevden alınmasına dair 114 sayılı kanunda değişiklik yapılması için Temsilciler Meclisindeki öğretim üyeleri tarafından hazırlanmış olan kanun teklifi MBK üyeleri tarafından imzalanmadığı için Meclise verilememişti. Kanun teklifinde, 114 sayılı kanunun beşinci maddesinin kaldırılması istenmekteydi. Bahsi geçen kanun teklifinde Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Bahri Savcı, Ragıp Sarıca, Turhan Feyzioğlu, Fehmi Yavuz, Tarık Zafer Tunaya, Muammer Aksoy ve İsmet Giritli'nin imzaları mevcuttu. MBK üyelerinden hiçbirisi bu teklife imza koymamıştı. Dolayısı ile kanun teklifi de Meclis Başkanlığı'na verilememişti. Diğer

[1262] **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1961, s. 1, 5.
[1263] **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1961, s. 1, 5.

taraftan 147'lerin üniversitedeki görevlerine iade edilmesini talep eden broşürlerin dağıtıldığı yönünde haberler gelmekteydi.[1264]

Milli Eğitim Bakanı Ahmet Tahtakılıç 13 Mart 1961 günü İzmir'de 147'ler ile ilgili bir açıklama yaptı. Milli Eğitim Bakanı 114 sayılı kanunda herhangi bir değişiklik yapılması durumunun gündemde bulunmadığından hareketle Meclise o ana kadar hiçbir kanun teklifi gelmediğini belirtmiştir. 147'lerin son bildirisine cevaben yapılan bu açıklamada 114 sayılı kanun ile üniversite muhtariyeti meselesi arasında bir bağ kurmanın yanlış olacağını beyan eden Tahtakılıç, görevlerinden affedilen öğretim üyelerinin geri dönmelerini şimdilik mümkün görmemekteydi. Konu üzerinde yapılan yayınlar, bildiriler, beyan edilen fikirlerin bir temenniden öte gidemeyeceğini de sözlerine eklemişti.[1265]

29 Mart 1961'de Gürsel ile bir görüşme yapan 14 kişilik heyet 147'leri temsilen bir bildiri yayınladı. MBK'dan Kurmay Albay Haydar Tunçkanat, Kurmay Binbaşı Şükran Özkaya ile görüşmek üzere bir araya gelmişler, MBK üyeleri heyetin kendi içerisinden üç kişiyi belirlemesini istemiş ve görüşmenin bu şekilde gerçekleştirileceğini belirtmeleri üzerine Müfide Küley, Ekrem Şerif Egeli ve Fadıl Hakkı Sur komite üyeleri ile toplantı yapmışlardı. Görüşmeler sonrası bir tebliğ neşreden profesörler heyeti, Devlet Başkanı Gürsel, ardından MBK üyeleri ve daveti üzerine Milli Eğitim Bakanı ile bir araya geldiklerini ifade etmişler, netice olarak üç farklı görüşmeden doğan genel kanaatlerinin yapılan tasarrufun haksız bulunduğu ve ortaya çıkan tablonun düzeltilmesi adına çare arandığını gördüklerini ve kısa zamanda bir çarenin bulunacağını temenni ettiklerini dile getirdiler.[1266]

MBK'nın 13 Nisan gecesi yayınladığı bildiride 147'leri ilgilendiren 114 ve 115 sayılı kanunlarla ilgili çeşitli çevrelerde yapılan yorumların doğru olmadığı belirtilen kanunların aynen uygulanacağı bu konuda herhangi bir tereddüde yer verilmemesi gerektiği Cemal Gürsel'in imzası ile tebliğ edildi.[1267] MBK'nın yayınlamış olduğu bu tebliğin arkasından muhtelif yerlerden tepkiler geldi. Ankara Üniversitesi Rektörü Suut Kemal Yetkin, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in demecini okuduktan sonra kendisinde hükümetin 114 sayılı kanunda herhangi bir değişiklik

[1264] **Son Havadis**, 2 Mart 1961, s. 1, 5.
[1265] **Cumhuriyet**, 14 Mart 1961, s. 1.
[1266] **Cumhuriyet**, 31 Mart 1961, s. 1, 5.
[1267] **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1961, s. 5.

yapmayacağı kanaati oluştuğunu söylemiş, 147'lerin durumundan derin üzüntü duyduğunu belirterek yeni bir söz söylemeyi mantıksız bulmuştur. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Bedri Gürsoy, durumun hallolacağını zannettiğini fakat son yayınlanan tebliğ ile müteessir olduğunu yine de yetkililerin bir çare bulacağına inandığını ifade etmiştir. Hukuk Fakültesi Dekan Vekili Akif Erginay ise yapılan açıklamada, 114 ve 115 sayılı kanunlar için beyan edilen kesinlik fikrinden rahatsız olduğunu dile getirmiş, son zamanlara kadar yapılan vaatler dolayısıyla 147'lerin sorunlarının halledileceğine ümit ettiğini belirtmiş, bu öğretim üyelerinin üniversitenin hizmetlerinden mahrum bırakılmasını doğru bulmamıştır.[1268]

MBK'nın tebliğinin ardından 147'ler de bir açıklama yapma gereği duymuşlardır. Durumun İnsan Hakları bildirisine, üniversite muhtariyetine ve demokrasiye aykırı olduğunu, Devlet Başkanı Cemal Gürsel ile yaptıkları görüşme ve bunun arkasından MBK üyeleri ile yapılan toplantıda bu kararın haksız bir tasarruf olarak kabul edilmesine rağmen yayımlanan son bildiride bu gelişmeler olamamış gibi hareket edilmesinin ve kararın kesin olarak uygulanacağının belirtilmesinin izah edilecek bir tarafı olmadığını vurgulamışlardır. Eleştirilerine savunma hakkı ile devam eden 147'ler, en basit haklardan olan savunma hakkının tanınmamasının nedenini anlayamadıklarını açıklamışlardır. Kendilerinin sadece ilimle alakalı olduklarını ve gençliğin yetiştirilmesinden başka bir suçu olmadıklarını, haklarını aramaya devam edeceklerini dile getirdikten sonra bu davranışlarını devam ettirme yani haklarını aramaya devam etmeye iten, kuvvet veren nedenin, işini yapan ilim adamlarının bu şekilde görevden alınmalarının, gelecek nesillere kötü bir örnek bırakmasının endişesinden ileri geldiğini öne sürmüşlerdir. Diğer taraftan 147'lerin olumsuz tavrına karşı kararı doğru bulan tebliğin arkasında duran görüşler de vardı. Şöyle ki, Türkiye Milli Talebe Federasyonu Genel Başkanı Kemal Kumkumoğlu, MBK'nın bu tutumunu tasvip etmekteydi. Ancak federasyona bağlı teşekküllerin temsilcileri Genel Başkanın beyanatı karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdi. Çünkü Türkiye Milli Talebe

[1268] **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1961, s. 1, 5.

Federasyonu'nun bugüne kadar takip ettiği görüş ile Kumkumoğlu'nun o anda takip ettiği görüşün tamamen çeliştiği belirtilmekteydi.[1269]

147'lerin görevden uzaklaştırılması meselesi Temsilciler Meclisinde ise ilk defa 21 Nisan 1961'de gündeme getirildi. Öğleden sonraki oturumda Anayasa Tasarısı üzerinde görüşmeler devam ederken üniversite muhtariyeti hakkındaki maddenin müzakeresinde gündeme gelen mesele şahsı adına söz alan Anayasa Komisyonu üyesi Bahri Savcı tarafından gündeme getirildi. 147 öğretim üyesinin bir anda görev dışı kaldıklarını ama asıl sıkıntılı durumun bu olmadığını üniversiteye dışarıdan müdahale edildiğini açıklamıştır. Buna karşılık üniversitenin kendisini ağır başlılık ve soğukkanlılık ile savunduğunu duruma itinayla yaklaştığını böylelikle moral seviyesini yüksek tuttuğunu belirtmiştir. Dolayısıyla üniversitenin bu tutumuna dayanaraktan güven verdiğini ve de meselenin çözülmesini beklediğini dile getirmiştir.[1270]

Görevlerinden affedilen 147 öğretim üyesinin yarısına yakın kısmı için Milli Eğitim Bakanlığı teşkilâtında görev verileceği açıklanmıştı. Bu öğretim üyelerinin devlet hizmetinde vazife aldıkları takdirde kendilerine emeklilik işlemlerinin uygulanmayacağı belirtilmişti. Ayrıca emekliliği gelenlerden arzu edenlerin 28 Nisan'da emekliliğe sevk edilecekleri bildirilmişti.[1271] Buna göre 147'lerden bazılarının tayin edildikleri yerler 25 Nisan'da belli olmuştur. Prof. Dr. Zafer Paykoç Yüksek İhtisas Hastanesi Dahiliye Mütehassıslığına, Dr. Hami Koçaş Ankara Hastanesine, Dr. Alâeddin Orhon Ankara Doğumevine, Dr. Celâl Ertuğ Atatürk Sanatoryumuna, Prof. Fadıl Hakkı Sur Washington Büyükelçiliği Mali Müşavirliğine, Prof. Aziz Köklü Paris OECD Heyeti Başkanlığı emrine, Prof. Afif Eren Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Doç. İsmail Yalçınlar İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne, Doç. Münir Aktepe İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne, Doç. Kemal Elbir İstanbul Yüksek Öğretmen Okuluna, Prof. İzzet Kantemir ile Prof. Feridun Nafiz Uzluk da Milli Eğitim Bakanlığı teşkilatında birer göreve tayin edilmişlerdi. Bunun üzerine bu öğretim üyelerinden bazıları devlet kurumlarında verilecek herhangi bir görevi kabul etmeyeceklerini böylelikle 114

[1269] **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1961, s. 1, 5.
[1270] **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1961, s. 5.
[1271] **Cumhuriyet** 25 Nisan 1961, s. 1, 5.

sayılı Kanunun hükümlerini benimsemeyeceklerinde ısrar ettiklerini açıklamışlardı.[1272]

Muhtelif görevlere tayin edilen öğretim üyelerinin ardından yeni bir grup da 27 Nisan günü çeşitli görevlere atanmışlardı. Bunlar; Prof. Tarık Zafer Tunaya NATO Konseyi Türk daimi delegesi olarak Paris'e, Doç. Dr. İsmet Giritli Birleşmiş Milletler Türk daimi misyonu müşavirliğine, Dr. Atilla Tolon Bursa Kız İlköğretim Okulu Fransızca stajyer öğretmenliğine, Prof. Dr. Yavuz Abadan Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisine, Prof. Aziz Köklü Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi iktisat kürsüsüne tayin edilmişlerdi.[1273] Bir önceki gün açıklanan ikinci grup tayinlerin ardından, iki isime daha ertesi gün vazife verildiği açıklandı. Doç. Dr. Cevdet Perin İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü Fransızca öğretmenliğine, Doç. Dr. Necmettin Berkin ise İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisine tayin edildiler.[1274]

Ege Üniversitesi'nde yeni eğitim öğretim yılının başlaması münasebetiyle konuşan Rektör Prof. Mustafa Uluöz, 147 öğretim üyesi ve yardımcısının vazifelerine üniversite yetkili organlarının görüşü alınmadan son verildiğini, bu olayın ders hukuku ve üniversite muhtariyeti ile hiçbir şekilde bağdaşmadığını, metodu ve sonuçları itibariyle de üniversite tarafından tasvibi değil tasavvuruna dahi tahammül edilemeyeceği konusunda fikrini beyan etmişti.[1275]

114 sayılı kanun ile üniversitedeki görevlerinden alınan 147 akademisyenlerin başlarına gelen bu hadisenin birinci yılı münasebeti ile üniversite öğrencileri tarafından bir toplantı düzenlenmişti. Bu toplantıda bulunan ve 147'ler arasında yer alan bir grup akademisyen bundan önce Cumhurbaşkanı Gürsel, İnönü, Osman Bölükbaşı, AP lideri Gümüşpala ile YTP lideri Ekrem Alican'a birer telgraf çekmişlerdi. Toplantıda hazır bulunanlar söz konusu kanunu tasvip etmediklerini dile getirmişler, üniversitenin hak ve salahiyetlerinin çiğnendiğine vurgu yaparak, bu durumun bir hata olduğunun altını çizmişlerdi. Ardından durumun düzeltilmemesine atıfta bulunularak çeşitli akademisyenin üzüntülerini bildiren telgraf ve mesajlar

[1272] **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1961, s. 5.
[1273] **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1961, s. 1, 5.
[1274] **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1961, s. 1, 5.
[1275] **Son Havadis**, 10 Ekim 1961, s. 1.

okunmuştu. Ege Üniversitesi Rektörü Mustafa Uluöz, Dr. Ziya Öktem, Ord. Prof. Suut Kemal Yetkin, Prof. Behiç Onur gibi hocalar bunları gönderen kişilerdi.[1276]

Bakanlar Kurulu 21 Aralık 1961'deki toplantısında 147 öğretim üyesinin görevlerine dönmesini sağlayacak olan kanun tasarısını onaylamıştı. Millet Meclisi'ne hükümet tasarısı olarak sunulacak olan beş maddelik tasarıya göre 147'lerin tamamen üniversiteye dönmelerinin yolu açılacaktı. Tasarı, 114 sayılı kanunun 5. maddesini tamamen kaldırmaktaydı. Öğretim üyelerine bir ay içinde senatolara müracaat hakkı tanınmış, bu süre zarfında başvurmadıkları takdirde müstafi sayılacaklardı.[1277] 147 öğretim üyesini görevlerine iade etmek için hazırlanan kanun teklifi 27 Aralık'ta Milli Eğitim Komisyonu'nda müzakere edilmiştir. Eğitim Komisyonu kanun hakkında farklı bir tespitte bulunmuş, 147'lerin hukuken vazifede oldukları görüşüne varmıştır. 114 sayılı kanunun yürürlükte bulunan Anayasa'nın 120. maddesinin ikinci ve müteakip fıkralarına aykırı olduğu belirtilirken, söz konusu öğretim üyelerini görevden affeden kanunun son maddesinde yer alan "bu kanunu Milli Eğitim Bakanı yürütür" hükmü yer almasına rağmen görevde olan bakanın bu hükme uyarak kanunu yürütmediği ele alınan tasarrufu mezkûr bakanın almadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla 114 sayılı kanunun hiçbir zaman hukuki bir zemini olmadığının altı çizilmiş ve görevden alınan öğretim üyelerinin vazifelerinde oldukları kaydedilmiştir. Bunun üzerine Eğitim Komisyonu, kanunu ihtilâfı çözmesi için Anayasa Komisyonu'na havale etmiştir.[1278]

12 Şubat 1962'de toplanan Anayasa Komisyonu, Burhan Apaydın başkanlığında bir araya gelmiş ve 147 öğretim üyesi ile ilgili kanun teklifini müzakereler sonrasında kabul etmiştir. Buna göre 114 sayılı kanun ile görevlerinden affedilen 147 öğretim üyesi üniversite senatolarının kabul etmesiyle birlikte görevlerine dönebileceklerdi. Anayasa Komisyonu toplantısına katılan İnönü, konuşmasında genel olarak kararın isabetli olmadığını değerlendirmişti. Öğretim üyelerinin vazifelerinden affedilmesinde askerleri masum gören İnönü, tasarrufun senatolara bırakıldığını, şayet kanuni bir tasarruf ile öğretim üyelerinin alınacağı belirtilseydi bu durumun Anayasa'ya aykırı bir tutum olacağını belirtmiştir.

[1276] **Tercüman**, 29 Ekim 1961, s. 1, 5.
[1277] **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1961, s. 1.
[1278] **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1961, s. 1.

Tasfiyeler noktasında tatbikatta yanlışlar yapıldığını da ilave eden İnönü, genel manada kararın isabetsizliğini değerli kimselerin de feda edilerek yapılmasından ileri geldiğini ve aynı zamanda Üniversite'nin ilgili organlarına danışılmadan bir tasfiye hareketine girişildiğini belirtmiştir. Şimdi son kararın üniversitelere bırakıldığını, istediklerini alıp almamada salahiyetin yüksek öğretim kurumlarına ait olduğunu ifade etmiştir. Komisyonda yapılan oylama neticesinde 9 kabul, 2 ret ve 3 çekimser oy ile hükümetin teklifi kabul edilmiştir.[1279]

147 öğretim üyesini vazifelerinden affeden 114 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi, bazı maddelerinin de kaldırılmasını içeren kanun teklifi 28 Mart 1962'de Meclis'te müzakere edildi. İlk sözü YTP adına konuşan Azizoğlu aldı, 114 sayılı kanunun üniversite muhtariyetine zarar verdiğini ve olayın memlekette huzuru engellediğini bu durumun tamiri ile huzuru temininin bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. 147'lerden biri olduğunu söyleyen Zeki Zeren, üniversite öğretim üyeleri arasında bir gençleştirme faaliyetinin olamayacağını, bu öğretim üyelerinin doğrudan doğruya yani senatolara bırakılmadan görevlerine, kürsülerine iade edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra söz alan Refet Sezgin eski kanunun ruhu itibariyle insan haklarına aykırı bulmuştur. Cevat Dursunoğlu Kanunu bir inkılâp devri tasarrufu olarak gördüğünü ve ifrata kaçılmış bulunmasının da doğal olduğunu vurgulamıştır. MBK'nın bu kanunu kabul ederek üniversitelerin muhtariyetini çiğnediğini, muhtariyet hakkının yeniden çiğnenmemesi gerektiğini ve öğretim üyelerinin üniversiteye dönmelerinin senatolara bırakılarak işin halledilmesine taraftar olmuştur. Konuşmaların ardından kanun maddelerine geçildi. Birinci madde aynen kabul edilirken, 27 Ekim 1960 tarihli ve 114 sayılı kanunun 1, 2, 3 ve 5. Maddeleri kaldırılmış oldu. İkinci madde üzerinde bazı değişiklikler öngörülmüştür. Buna göre senatolarca üniversitelere alınması uygun görülmeyen öğretim üyelerinin Danıştay'da açacakları idarî davaların üç ay içinde sonuçlandırılması teklif edilmişti. Bu talep kabul edilmiş, senatonun geri dönmelerini uygun bulmadığı öğretim üyeleri için kanuni gerekçeli karar verilmesi şartı getirilmiştir. Üçüncü ve dördüncü maddeler aynen kabul edilirken, 27 Ekim 1960 tarihinden bu kanun yürürlüğe girdiği tarihe kadar geçen süre içinde ikinci maddede

[1279] **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1962, s. 1, 5.

adları geçenlerden, yani 147 öğretim üyesi içinden geri dönemeyenlerin emeklilikle ilgisi kesilmiş olanların borçlandırılmak suretiyle emeklilik ve terfi süreleri tamamlanacak ve bunlara iki maaş ve ödenekleri miktarınca tazminat ödenecekti. Geçici maddeye göre ise öğretim üyeleri en geç 30 gün içinde senatolarca görevlerine iade edilecek, TBMM üyeliği bulunanların daha önce yaptığı mukavele sonuna kadar olan hakları saklı tutulacaktı. Kanunun tümü ittifak ile kabul edilmiştir. Kabulden sonra söz alan Milli Eğitim Bakanı bu sonuca varılmasının 147 öğretim üyesinin ıstıraplarının dindirilmesi adına ve üniversite muhtariyetinin zedelenmesinin önüne geçilmesi açısından önemli olduğunu vurgulayan bir teşekkür konuşması yapmıştır.[1280]

147'lerin üniversiteye geri dönemlerini sağlayacak kanun Meclis tarafından onaylanmasının ardından üniversite öğretim üyeleri ve öğrencileri arasında son derece olumlu bir hava esmişti. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Vahit Turhan, Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Halit Ziya Konuralp, Orman Fakültesi Dekanı Prof. Salâhattin İnal, İktisat Fakültesi Dekanı Prof. Mehmet Oluç, Fen Fakültesi Dekanı Prof. Atıf Şengün ve Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Naci Şensoy yaptıkları açıklamalarda geç de olsa haksızlıkların giderilmesini olumlu karşıladıklarını güçlüklerle yetişen ilim adamlarının iş güvencelerinin yeniden temin edilmesinden memnun olduklarını dile getirmişlerdi.[1281]

147'lerin yeniden üniversiteye dönmelerini sağlayan kanun 12 Nisan'da Cumhuriyet Senatosunda görüşülmüştür. YTP'li senatör Mehmet Ali Demir yaptığı konuşmasıyla dikkatleri üzerine çekmişti. Şöyle ki, önce kanun lehine konuşan Demir, Milli Eğitim Teşkilatı'na sızan beş altı kişi sebebiyle 147 öğretim üyesinin görevlerine son verildiğini söylemiş ve sözleri tartışma konusu olmuştur. Özellikle eski MBK üyelerinin hücumuna uğramıştır. Daha sonra oylamaya geçilmiş ve açık oylama yolu ile 117 iştirakten 96 adet kabul, 16 ret ve 5 çekimser oy ile kanun tasarısı kabul edilmiştir. 16 ret oyunu verenler tabii senatörler yani eski Milli Birlik Komitesi üyeleriydi. Tasarı sonuç itibariyle kanunlaşmış oldu ve görevlerinden

[1280] **Cumhuriyet**, 29 Mart 1962, s. 1, 5.
[1281] **Cumhuriyet**, 30 Mart 1962, s. 5.

çıkarılan öğretim üyeleri üniversitelerin senatolarının tetkikleri ve alacakları kararlar ile yeniden görevleri başına dönebileceklerdi.[1282]

İstanbul Üniversitesi Senatosu, 24 Nisan 1962'deki toplantısında 114 Sayılı Kanun ile görevlerinden affedilen 85 öğretim üyesi ile yardımcısını ve öğretim görevlilerini eski kürsülerine aynı kadrolarına atama kararı almıştı. Hiçbir öğretim üyesi hakkında müzakere açılmazken, üç öğretim üyesi oy çokluğu ile geri kalan tamamı oy birliği ile görevlerine iade edilmiştir. Toplantıdan sonra açıklama yapan İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar geç bir karar olsa da olumlu bir karar olduğunu, öğretim üyelerinin derhal görevlerine başlayacaklarını dile getirdi. Ankara Üniversitesi de aynı günkü Senato toplantısında, 33 öğretim üyesi ve yardımcısının tekrar görevleri başına dönmeleri kararı alınmıştır. Ankara Üniversitesi Rektörü Suut Kemal Yetkin, 147'ler davasında en çok çabalayanlardan biri olması sebebiyle memnuniyetini dile getirmiş, üzgün olan öğretim üyelerinin görevlerine tekrar başlamalarıyla sevineceklerini ve daha başarılı bir çalışma hayatı sürdüreceklerini beklediğini ifade etmiştir.[1283]

Görevleri başına dönmeleri karar verilen 147'lerden bazıları kürsü başkanlıkları konusunda talepte bulunmuşlardı. Bu durum karşısında birtakım gerginlikler yaşandı. Karşı itirazın tezi göreve iadenin ayrı bir şey olduğu, kürsü başkanlığının tekrar verilmesinin farklı bir konu olduğu öne sürülmekteydi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde 147'lerden Ord. Prof. Dr. Muzaffer Esat Güçhan ile Ord. Prof. Dr. Naci Bengisu 30 Nisan günü Rektörlüğe başvuruda bulunmuş, kürsü yöneticiliği durumlarının 115 sayılı kanunun 28. Maddesi gereğince senato tarafından karara bağlanmasını talep etmiştir. Bu duruma karşılık, Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Halit Ziya Konuralp kanunlara, tüzüklere ve hukuk anlayışına uymayacak bir senato kararı ile kendisini bağlı saymayacağını açıklamıştır. 147'lerden bazılarının senatonun kendilerini eski görevlerine iade ettiğini dolayısıyla kürsü yöneticiliklerine de devam edebileceklerini öne sürmüşlerdi. Rektör, Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, senatonun kürsülere tayin yaptığını fakat kürsü idareciliğinin ayrı bir şey olduğunu bu konuda kararın Profesörler Kuruluna ait olduğunu belirtmiştir. Tıp Fakültesi'ndeki bu duruma karşılık, Hukuk Fakültesi'ndeki durum

[1282] **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1962, s. 1, 5.
[1283] **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1962, s.1, 5.

daha farklı gelişmiştir. Söz konusu mesele karşılıklı anlayış çerçevesinde halledilmişti. Bunun bir neticesi olarak Devletler Umumi Hukuku Kürsüsü yöneticiliği yapan Prof. Dr. Vedat Seviğ, 30 Nisan'da istifa ederek görevini hocası Prof. Dr. Hıfzı Timur'a bırakmıştır. Seviğ bu konuyu tabii bir akademik davranış olarak ele almış ve böyle davrandığını açıklamıştı.[1284]

147'lerin geriye dönüşü ile birlikte kürsü yöneticilikleri konusunda ihtilâflar devam etmişti. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde ortaya çıkan kürsü yöneticilikleri sorunu buna örnek teşkil etmekteydi. 147'lerin otomatik olarak kürsü yöneticiliklerine döndükleri biçimindeki Senato kararı Danıştay nezdinde açılan dava ile iptal edilmiştir. Bir karar alınıncaya kadar tehiri icra talebinde bulunan 7 genç kürsü yöneticisi profesörün talepleri 8. Daire tarafından incelenerek haklı bulunmuştur. Bunun yanı sıra Senato tefsir kararının müracaatçı 147'lere tebliğ edilmesi için alınan karar da iptal edilmişti.[1285]

7.1.4.2. Yükseköğretimdeki İhtiyaçlar ve Karşılaşılan Sorunlar

Cumhuriyet Senatosunda, 1962 yılı eğitim bütçesinin tartışmalarında, yükseköğretimdeki eğitim şartlarına değinilirken, fakültelerin içinde bulundukları duruma dikkat çekilmiş; dershane, laboratuvar ve kütüphane yönünden imkânların oldukça kısıtlı olduğu ve bu durumun üniversite öğrencilerinin ilmî ve fikrî yönden ilerlemelerine mâni olduğu ileri sürülmüştü. Ayrıca, yükseköğretimdeki sınıfların çok kalabalık olduğu ve derslerde sıkıntılar meydana geldiği belirtilmişti.[1286] Yükseköğretimdeki durumdan bahsedilirken söz alan Çanakkale Senatörü Ali Aksoy, yükseköğretim kurumlarındaki ilmî, idarî ve malî alanlardaki faaliyetlerin birbirine geçmiş vaziyete geldiğinden yakınmıştı. Dünyadaki diğer ülkelerde rektörlük veya dekanlık görevini yürüten öğretim üyelerinin Türkiye'deki kadar idarî ve malî işlerin içinde yoğun olarak bulunmamakta olduğunu öne süren Aksoy, gelişmiş ülkelerdeki yükseköğretim kurumlarında idarî işlerin geniş bir sorumluluk ve yönetme kabiliyeti ile uzman idareciler tarafından yürütüldüğünü, aynı şekilde malî işlerinde işinde uzman bir idareci tarafından yönetildiğini ve karışıklığa mahal vermeyecek şekilde az sayıdaki memurun da onlara yardımcı olduğunu belirtmişti. Rektörlerin ise bu

[1284] **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[1285] **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1963, s. 5.
[1286] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 32, 6.2.1962, s. 192.

idarecilerin mesuliyeti altında temsili olarak amir sıfatında görevlerini idame ettikleri aktarılmıştı. Yine diğer ülkelerde dekanların ise idarî ve malî manada fonksiyonları bulunmadığı, sadece fakültelerin bünyesinde sürdürülen eğitim faaliyetlerinden ve ilmî çalışmaların takibinden mesul bulunduğu belirtilmişti. Bu fikre göre, her fakültenin öğretim üyesi ve idari kadro kalabalığı oluşturmadan ziyade, birbirinden ayrı faaliyet sahaları olması lüzumlu görülen bu alanların tam aksine karmakarışık bir düzen içinde olması işlerin verimli şekilde yürümesine engel olmaktaydı.[1287]

Milli Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem, İstanbul Üniversitesi'nde Üniversitelerarası Kurul toplantısına katılmıştı. Bakan, bu sırada gazetecilere liselerden mezun olan öğrenciler hakkında bilgi vermişti. 1963 yılında mezun olanlarla birlikte geçen yıllardan da kalan öğrencilerle 25 bin civarında bir müracaat beklenmekteydi. Buna göre 14 bin olan üniversite kontenjanı yetersiz kalmaktaydı.[1288] Üniversiteye başvuracak olan öğrenci sayısının kontenjanların üzerinde beklenmesi nedeniyle 14 bin olan kontenjan, 16.487 olarak yenilenmişti. Kontenjanlar konusunda yaşanan sıkıntılar neticesinde bazı tedbirler alınması düşünülmüştü. Bu tedbirler; öğretmen okullarının yanı sıra eğitim fakültelerinin açılması kararı alınması, ortaöğretimde olduğu gibi yükseköğretimde de öğrencilerin teknik okullara yönlendirilmesi, şişkinliğe sebebiyet veren uzun süreli kayıtlı ama başarısız öğrencilerin temizlenmesiydi.[1289]

Türkiye'de nüfusun ancak binde 2,4'ü yükseköğretimde eğitim alabilmekteydi. Yükseköğretimde karşılaşılan en önemli problemlerden biri mekân sıkıntısıydı. Öyle ki zaman zaman iki bin kişiye kadar öğrencinin doldurduğu sınıflarda öğretim üyelerinin konferans usulü ders verdikleri de olmuştu. İki bin kişiye göre ayarlanmış Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinin beş sınıfında 8500 kişinin öğrenim yaptığı belirtilmişti. Bu fakültede yaklaşık olarak her dört öğrenciye bir ders sandalyesi düşmekteydi. Daha kötü koşullarda eğitime devam etmekte olan yükseköğretim kurumlarının da bulunduğu ileri sürülmüştü. Bir diğer problem de öğretim elemanı sayısı hususundaydı. Üniversite ve yüksekokullarda 3.682 öğretim üyesi ve yardımcısı 70 bin öğrenciyi okutmak zorundaydı. Öğretim üyelerinin

[1287] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 32, 6.2.1962, s. 196.
[1288] **Akşam**, 10 Ağustos 1963, s. 1.
[1289] **Akşam**, 11 Ağustos 1963, s. 1, 7.

yardımcılarının da ders verme yetkisi bulunmaması nedeniyle öğretim üyelerine önemli bir yük binmekteydi. Örneğin İstanbul Üniversitesi'nin 1964 yılı itibariyle kadro ihtiyacı mevcut kadrosunun dört katı kadardı. Yükseköğretimdeki üçüncü sıkıntı ise araç gereç eksikliğiydi. Yükseköğretim kurumlarının en önemli unsurlarından biri araştırma faaliyetleridir. Bu noktada araştırma faaliyetleri için araçlar ve laboratuvarlar hususunda yetersizlik olduğu ileri sürülmüştü. Bunun yanı sıra ilmi yayınların azlığının araştırmaya dayalı bir sistemin olmayışından ileri geldiği ileri sürülmekteydi. Ayrıca mevcut kitapların hem ilmi çalışma hem de ders kitabı olarak kullanılması, fiyatların forma başına hesaplanmasından kaynaklı sayfa sayılarının oldukça fazla oluşu sıkıntı meydana getirmekteydi. Bazen bir ders döneminin kitapları 300 lirayı bulmakta 250 liralık burs ile geçinmeye çalışan öğrenciler kaynakları satın alamamakta, her öğretim üyesinin de kendi istediği veya kaleme aldığı kitaplara dayalı olarak sınavları gerçekleştirmeleri öğrenciler için problemli bir durum ortaya çıkarmaktaydı. Öyle ki, öğrenciler bir şekilde bu kitapları temin etseler bile hacimlerinin çok fazla oluşundan bir dönem içinde tamamlamaları çok mümkün gözükmüyor diğer kaynakları ele alamayan öğrencilerin farklı bilgiler ile donanımlı hale gelmeleri olanaksızlaşıyordu. Öğrenciler kaynak eksikliklerini kitaplıklar ve okuma odalarından gidermeye çalışırken, buraların yetersiz oluşu nedeniyle çok sınırlı sayıda kişi faydalanabilmekteydi. Kitap alacak mali güce sahip olmayan öğrenci toplulukları okuma salonlarının kapılarında uzun kuyruklar oluşturmaktaydı.[1290]

Yükseköğretimde sınırlı bir kontenjan olması ve lise mezunlarının üniversitelerde okuma isteği neticesinde özel yüksekokulların sayısı artmıştı. İstanbul'daki özel yüksekokul sayısı 14'ü bulmuş ve bu okullara talep artmaya başlamıştı. Lise mezunu olup da bir yükseköğretim kurumuna yerleşemeyenler için bu özel yüksekokullar adeta bir kurtarıcı olmuştu. Çünkü üniversite kontenjanları oldukça sınırlı bir seviyedeydi. Ayrıca bu özel yüksekokulların bazısının derslerde kullanılan araç gereçler ve laboratuvarlar bakımından devlete ait yükseköğretim kurumlarının önüne geçmesi farklı bir durum ortaya çıkarmıştı.[1291]

[1290] **Akşam**, 28 Mayıs 1964, s. 3.
[1291] **Tercüman**, 9 Kasım 1964, s. 3.

Tüm bunların yanı sıra, İstanbul Üniversitesi Sağlık Servisi tarafından hazırlanan istatistiklere göre, üniversiteli gençlerin arasında yüzde 2,5 oranında veremli öğrenci bulunduğu bildirilmişti. Bu hastalığın fakültelere göre dağılımına bakıldığında, Orman Fakültesi ilk sırada yer alırken, ikinci olarak Tıp Fakültesinde veremli öğrenci sayısının yükseldiğine dikkat çekilmişti. Hastalığa üniversiteliler arasında normalden çok fazla rastlanılması karşısında Üniversite Sağlık Merkezi, bütün öğrencilerin her yıl sıkı bir sağlık taramasından geçirilmesi yönünde karar almış, bunun için de Kızılay'a çok sayıda röntgen filmi siparişi yapılmıştı.[1292]

7.1.4.3. Yükseköğretime Girişte Uygulanan Usullere Dair

Üniversitelerarası Giriş Sınavı Komisyonunun 18 Mayıs 1964 günü aldığı karara göre, üniversitelere girecek öğrenciler için tek sınav yapılması usulü kabul edilmiştir. Sınavın 98 fakülte, yüksek okul ve bölümü kapsadığı belirtilmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi için ayrı sınav düzenlenmesi kararlaştırılırken, 20 Mayıs Çarşamba tarihinde başlayacak olan başvurular 20 Haziran'da sona erecek ve kayıtlar mektup ile gerçekleştirilecekti. Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi (Erzurum), Ege Üniversitesi (İzmir), İstanbul Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi tek sınav kapsamına giren üniversitelerdi.

Sınavlar 9-10 Temmuz tarihlerinde aynı gün ve saatlerde test usulüne göre yapılacaktı. Üniversitelerarası Giriş Sınavı Komisyonu, öğrenciler için üniversiteye girişte gerekli bilgilere yer veren, her öğretim kurumunun durumu hakkında geniş açıklamalarda bulunan ve ücretsiz dağıtılacak olan bir kılavuz hazırlamıştı.[1293]

1964-1965 eğitim öğretim döneminde üniversitelere alınacak öğrenciler için aynı gün ve aynı saatte 14 vilayette gerçekleştirilecek olan sınava merkezî sisteme bağlı Ankara, İstanbul, Ege, Atatürk, Karadeniz Teknik Üniversiteleri ile Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi veya Ortadoğu Teknik Üniversitesine kaydolmak isteyen öğrenciler, Ankara, Adana, Burdur, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Muş, Sivas, Samsun ve Trabzon illerinden birinde sınava katılabileceklerdi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi ile varılan anlaşma gereğince 50 lira, diğer üniversiteler için 75 lira kayıt harcı ödedikleri takdirde, bütün

[1292] **Akşam**, 14 Mayıs 1963, s. 3.
[1293] **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1964, s. 1, 7.

fakülteler için kayıtlarını yaptırmış olacak ve sınav sonuçlarına göre fakültelerden birine kabul edileceklerdi. Liselerinde bütünlemeye kalmış olanlar da sınava katılabilecekler, mezun oldukları takdirde kazandıkları üniversiteye kayıt yaptırabileceklerdi. Ortadoğu Teknik Üniversitesine sınav kayıt harcı vermemek için kayıt yaptırmayanlar yalnız Ankara, İstanbul, Trabzon ve Edirne'de sınava girebileceklerdi. İlk defa uygulanacak bu sistemle lise mezunlarının tamamı da sınavda gösterecekleri başarıya göre birer fakülteye yerleşeceklerdi. Sınava girmek için üniversite kayıt bürolarından sınav kılavuzu ve müracaat formu istenecekti. Müracaat formu doldurulurken, tercih edilecek fakülteler sırayla belirtilecekti. Sınav sonunda öğrencinin bu fakültelerden hangisine kabul edileceği bildirilecek ve kendisinden kesin kayıt için sadece iki fotoğraf istenecekti.[1294]

Üniversiteler, yüksekokullar ve akademilere girecek olanların sınavları tamamlanmıştı. Sona eren sınavların neticelerinin Eylül ayında ilân edileceği bildirilmişti. Sınav kâğıtları Ankara'da toplanacak ve bir ön işleme tabi tutularak fişlenecekti. Bunu takiben kâğıtlar İstanbul Teknik Üniversitesindeki elektronik beyne verilecek ve burada değerlendirilecekti. Elektronik beyin üniversiteye girmeye hak kazanmış öğrencileri ayıracaktı.[1295] Böylelikle merkezi sınav sistemi yaygın olarak uygulanmaya başlanmış, sınav evraklarının bir merkezde toplanarak yeni imkânlardan faydalanılması suretiyle değerlendirilmesi usulü benimsenmiştir. 33.763 adayın katıldığı 1964-1965 üniversitelerarası giriş sınavı 16 Eylül'de açıklanmış, sınavda başarı gösteren aday sayısının 9.724 olduğu duyurulmuştur. Buna göre adayların yaklaşık yüzde 29'u ile merkezi sisteme dahil olan yükseköğretim kurumlarının kontenjanı dolmuş bulunmaktaydı.[1296]

7.1.5. Eğitimin Temel Taşı: Öğretmenler

1962 yılı itibariyle ortaöğretim okullarında ek ders ücretleri 5 lira gibi düşük bir miktarla belirlenmişti. Kadrolu olmayan öğretmenler haftada en fazla 18 saatlik ders verebiliyorlar, bu da toplamda 360 liraya denk geliyordu. Vergiler, tasarruf bonosu ve yol masrafı gibi ücretler düştükten sonra öğretmenlerin eline çok düşük bir miktar geçmekteydi. Özel eğitim kurumlarında da durumu pek farklı değildi.

[1294] **Akşam**, 22 Mayıs 1964, s.1, 7.
[1295] **Akşam**, 11 Temmuz 1964, s. 3.
[1296] **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1964, s. 1.

Öyle ki, her bir kurum farklı farklı ücretler verdiği için, özel okullarda görev yapan öğretmenlerin maddi durumda herhangi bir standart sağlanamamıştı. Yabancı eğitim kurumlarındaki öğretmenlerin durumları ile ücretli öğretmenlerin durumları mukayese edildiğinde aradaki fark çok fazla olduğu için durum pek de iç açıcı bulunmamıştı.[1297]

Milli Eğitim Müdürlüğünden yapılan açıklamaya göre ilkokullarda görev yapan ve boş kadroda çalışan vekil öğretmenler tatil aylarında maaş almaya devam etmekteydi. Ancak, ortaöğretimde aynı şekilde görev yapan öğretmenler, tatil dönemlerinde ücret alamamaktaydılar. Bu durumun ikilik yaratmasından bahisle yanlış bulunduğuna dair görüşler vardı. Öyle ki, bu şekilde görev yapan öğretmenler tatil aylarında geçim derdine düşmekte ve o da bir sonraki döneme hazırlanmalarını ve tam kapasite ile kendilerini eğitime vermelerine engel olmaktaydı. Öte yandan yabancı eğitim kurumlarında da Türk öğretmenler farklı, yabancı öğretmenler farklı ücret almaktaydı. Söz konusu durum iki farklı uygulama getirmesi nedeniyle sıkıntı yaratmıştı. Özel öğretim kurumlarında da maaşlar konusunda belli bir standart olmaması nedeniyle problemler devam etmekteydi.[1298]

Milli Eğitim Bakanlığı, uzun zamandan beri şikâyet konusu olan ek ders ücretlerini 1964 yılı bütçesi ile artırmaya karar vermişti. Öğretmenlerin maddi durumlarını bir nebze olsun iyileştirmek maksadıyla ek dersler ile ilgili olan 439 sayılı Kanun, 5 Mart 1964 tarihinde kabul edilmiş, 12 Mart 1964'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.[1299] Resmî okullarda ek ders ücretleri artarken, özel ve yabancı okullarda durum farklıydı. Okul idarecileri, öğrencilerden alınan ücretlere zam yapılmadığı için öğretmenlerin ek ders ücretlerini artıramayacaklarını ileri sürmüşlerdi.[1300]

Öğretmenlerin önemli sıkıntılardan biri de mesken sıkıntısıydı. Bu yüzden bir ilden bir yerden bir yere nakillerinde öğretmenleri en faza düşündüren konu mesken problemiydi. Yapı sandığı gibi mecburi kesintilerle istenilen sonuç alınamamış, öğretmenler de diğer meslek mensupları gibi mesken ihtiyacı olanların en başında yer almıştı. Öğretmenlerin mesleki performanslarını da etkileyen bu durumun

[1297] H. Bedrettin Ülgen, "Ayda 360 Liraya Öğretmen (!)", **Akşam**, 18 Aralık 1962, s. 3.
[1298] H. Bedrettin Ülgen, "Öğretmen Ücretleri", **Akşam**, 11 Haziran 1963, s. 3.
[1299] **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 47, s. 971-973.
[1300] H. Bedrettin Ülgen, "Özel Okullara Zam Düşünülebilir mi?", **Akşam**, 11 Şubat 1964, s. 3.

halledilmesi neticesinde, psikolojik olarak rahatlayacak olan eğitim mensuplarının mesleki başarılarının da artacağı ve toplumsal manada önemli bir hizmet olacağı dile getirilmişti.[1301]

Bir başka mesele de yabancı okullarda çalışan öğretmenlerin emekliliği ile ilgiliydi. Azınlık okullarında çalışan öğretmenler devlet okullarında olduğu gibi kadrolu öğretmelerin yararlandığı haklardan faydalanabiliyor ancak yaşı belli bir seviyeye ulaşmış öğretmenler buralardan emeklilik hakkı elde edemiyorlardı. Bu durum resmi okullarda başka türlü yabancı okullarında başka türlü işlem yapılması anlamına geliyor ikilik meydana getiriyordu. Azınlık okullarında çalışıp da yaşı belli seviyeye gelen eğitimcilerin yaşlılık günlerinin sıkıntıya girmesi anlamına gelen bu olay eğitim camiasına zarar vermişti.[1302]

7.2. Kültür

7.2.1. Kültürel Faaliyetlerde Yerlilik Gereksinimi

1962 yılı Millî Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde kültür faaliyetlerine değinen Çanakkale Senatörü Ali Aksoy, tiyatro ve operalar hakkında bilgi vermişti. Sahne sanatının gelişmekte olduğunu ancak bu gelişmeyi sınırlayan bazı etkenlerin olduğunu belirten Aksoy, bu unsurun toplumsal gelişmede daha fazla etkili olabilmesi için, uygulanan üslubun değişmesi gerektiğini işaret etmişti. Buna göre, tiyatrolarda gün geçtikçe artmaya başlayan çeviri eserler yerine yerli konulardan üretilen telif eserlerin ortaya çıkarılması lüzumlu bulunmuştur. Yerli eserlerin üretilmesinin sahne sanatlarının ülkeye has bir hava almasını temin edeceği, bunun da ülkedeki kültür hayatının gelişmesinde daha etkili olacağı beklenmekteydi. Buna bağlı olarak bu sahada orijinal eserlerin meydana gelmesi sağlanacak ve kültürel hayatta yaşanan gelişmenin topluma yansıması daha kolay olacaktı. Dolayısıyla toplumsal manada eksikliklerin giderilmesinde kültür hayatının önemi daha da belirginleşecekti. Tiyatro gibi aynı şekilde operada da benzer sıkıntının yükselişte olduğuna dikkat çeken Ali Aksoy, tamamen yabancı üslubun benimsenmesi ve metodik açıdan da yabancı uygulamalara gidilmesinin sahne sanatlarının bu kolunun geniş kitlelere ulaşmasında engel teşkil ettiğini belirtmişti. Aksoy, faydalı anlamda

[1301] H. Bedrettin Ülgen, "Öğretmenin Mesken Derdi", **Akşam**, 30 Temmuz 1963, s. 3.
[1302] H. Bedrettin Ülgen, "Emeklilik Hakkı Alamayan Öğretmenler", **Akşam**, 21 Ocak 1964, s. 3.

bir yol alınabilmesi için, memlekete ait hayattan, destanlardan, en geniş manada ülkenin edebiyatından kısmen de olsa yararlanılabilirse gelişmiş ülkelerin bulunduğu konuma ulaşılabileceğine aksi halde bunun mümkün olmasının ihtimal dahilinde görülmeyeceğine kanaat getirmişti.[1303]

7.2.2. Sinema ve Tiyatro

1962 yılının ilk yedi ayı baz alınan bir araştırmaya göre, İstanbul şehrinin 2 milyon nüfusunun sekizde biri kadar kişi tiyatroya gitmişken, nüfusun sekiz misli sinemalara akın etmişti. 303 bin 700 kişi toplamda 4 milyon 60 bin lira ödeyerek İstanbul'da bulunan 21 tiyatroya gitmiş, belediyeye bağlı olan tiyatrolardan İstanbul Belediyesi tahsilat olarak 700 bin lira gelir elde etmiştir. Bunlardan ayrı olarak konser ve müsamere geliri ile belediyenin kazancı 781 bin 220 lira olmuştur. Sinema kullanımının hayli yüksek olması birlikte, belediyenin mevcut 200 sinemadan elde ettiği gelir 6 milyon lirayı bulmuştur. 7 aylık zaman zarfında 15 milyon 713 bin 488 kişi toplamda 25-30 milyon lira arası bir rakam harcayarak sinemalara yönelmişti. Sinemalarda izlenen filmlerin niteliğine bakıldığında 15 milyondan yaklaşık 10 milyonu yabancı filmlere rağbet göstermişken geri kalan kısmı da yerli filmlere zaman ayırmıştı. İstanbul Belediyesi yabancı film izleten sinemalardan 4 milyon 16 bin 789 lira gelir elde ederken, yerli film izleten sinemalardan elde ettiği gelir ise 1 milyon 583 bin 611 lira idi. Belediye yetkilileri yerli film gösteriminin artmasını gelirin artması ile eş değer görmüşlerdi, keza yerli filmden elde edilen belediye resmi daha yüksek idi.[1304]

Bursa Milletvekili Sadrettin Çanga ve 16 arkadaşı tarafından verilen bölge tiyatroları bir kanun teklifi ile gündeme getirilmişti. Yurdun yol, sosyal vb. gibi durumlar sebebiyle sekiz bölgeye ayrıldığı, bu ayrıma göre ilk önce ele alınacak bölgelerin kültür bakımından geri kalmış bölgeler olduğu belirtilmişti. Her bölgenin bir merkezi bulunmaktaydı. Bu merkezlerde açılacak olan bölge tiyatroları daimi turneleriyle gezgin halde bulunacaktı. Bölgelerdeki yerleşim yerleri ve merkezleri şu şekildeydi: Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, merkezi Erzurum olmak üzere, Erzincan, Tunceli, Bingöl, Muş, Ağrı, Kars'tan oluşmaktaydı. Güneydoğu Anadolu Bölgesi merkezi Diyarbakır iken, Urfa, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Bitlis, Siirt, Van,

[1303] **CSTD**, Dönem:1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 32, 6.2.1962, s. 197, 198.
[1304] **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1962, s. 1, 7.

Hakkâri ve Mardin. Kuzey Anadolu Bölgesi merkez Samsun veya Zonguldak olmak kaydıyla, Karabük, Sinop, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Sivas, Amasya, Tokat, Kastamonu, Gümüşhane, Çoruh. Güney Anadolu Bölgesi merkez Adana olmak üzere, Antalya, İçel, Hatay, Gaziantep, Maraş, Niğde, Nevşehir ve Kayseri. İç Anadolu Bölgesi merkez olarak Eskişehir veya Ankara, bağlı yerler ise Afyon, Konya, Bolu, Çankırı, Çorum, Yozgat. Ege Bölgesi, İzmir merkez, Manisa, Uşak, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın ve Muğla. Marmara Bölgesi'nde ise merkez Bursa olmak üzere, Çanakkale, Bilecik, Balıkesir, Sakarya, Kocaeli, Kütahya ve Adapazarı buraya bağlı yerlerdi. Trakya bölgesi merkez Edirne, bağlı yerler ise; Kırklareli, Tekirdağ ve İstanbul olarak kabul edilmişti.[1305]

İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana ve Eskişehir'de şehir tiyatrolarının açılmasından sonra Ordu'da tiyatronun açılacağı belirtilmişti. Tiyatroyu kurmak için İstanbul'dan görevlendirme yapılmış ve Ordu'ya gönderilmişti. Ordu'da kurulacak olan tiyatro aynı zamanda bölge tiyatrosu görevini yapmış olmak için de Karadeniz'deki il ve ilçelere turneler gerçekleştirecekti.[1306]

7.2.3. Müzecilik

İstanbul'daki Deniz Müzesinde Türk Tarihi açısından önem taşıyan binlerce eser bulunmasına rağmen, yer ve mekân imkânsızlıklarından dolayı sadece 1.400 eser teşhir edilebilmekteydi. Bunların içinde eşsiz kayık koleksiyonunun da yer aldığı eserler arasında tarihi değeri yüksek padişah kayıklarının da olduğu belirtilmişti. Sergilenmeyen kayık koleksiyonu Devlet Malzeme Ofisine ait hangarlarda tutulmaktaydı. Olası bir yangın durumunda son derece sıkıntılı sürecin yaşanabileceği ve bu tarihi kayık koleksiyonunun yakınında olan benzin deposu nedeniyle de kül olabileceği ileri sürülmüştü. 1897'de Kasımpaşa'da kurulan daha sonra 1938'de Dolmabahçe'ye nakledilen ve ardından 1961 yılında Beşiktaş'ta eski Maliye binasına taşınan deniz müzesinin yeni yeri ile ideal yerinin bulunduğuna yönelik yorumlar yapıldığı ancak, koordinasyonda yaşanan sıkıntılar ve gereksiz kırtasiyecilik sebebiyle denizcilik tarihinin tam olarak yansıtılmasında problemler yaşandığına dikkat çekilmişti.[1307]

[1305] **Akşam**, 12 Temmuz 1963, s. 4.
[1306] **Akşam**, 18 Haziran 1964, s. 6.
[1307] **Akşam**, 29 Ekim 1962, s. 3.

7.2.4. Müzik

Akşam gazetesinde toplumsal konularda çok sayıda köşe yazısı bulunan gazeteci yazar Hasan Bedrettin Ülgen, dönem itibariyle yeni yetişen nesillerde müzik kültürü hususunda sıkıntılar olduğunu dile getirmiştir. Bu görüşe göre ilk ve ortaokullardaki müzik programlarının eksikliğinin belli bir müzik kültürünün yerleşmesi yolunda olumsuz etkiler yaptığı belirtilmişti. Öyle ki, okullarda bu dersin gelişi güzel verilmesi belli bir program dahilinde olmadan sadece kulaktan doğma şarkılarla yetinilmesi ve müzik derslerinin uzman kişiler yerine sınıf öğretmenleri tarafından verilmesi eleştiri konusu olmuştur. Bu duruma bağlı olarak bazı okullarda okul aile birlikleri tarafından harici olarak müzik öğretmeni tutularak bu eksikliğin giderilmeye çalışıldığını kaydeden Ülgen, ancak bunların sayılarının da çok düşük oluğunu ifade etmiştir. Belli bir müzik kültürünün yerleşmesi ve eğitim öğretimin geliştirilmesi adına müzik alanında uzman öğretmenler tarafından bu derslerin verilmesi ve programlarda müzik derslerinin artırılması Ülgen'in göze çarpan tedbir önerileridir. Bunların dışında öğrencilerin en azından bir müzik aleti kullanması adına çalışmalar yapılması ve kurslarla desteklenmesi diğer önerilerdendir. Bunlara bağlı olarak işin ehilleri tarafından bir program dahilinde müzik derslerinin verilmesinin çocukların müzik kültürlerinin gelişmesini sağlamak ve kabiliyetlerini artırmak adına faydalı bulunmuştur.[1308]

7.2.5. Radyo ve Televizyon Teşkilatı

1960-1965 yıllarını kapsayan dönemde iletişim faaliyetleri ve kültürel açıdan radyo teşkilatının ayrı bir yeri vardır. Televizyon yayınlarının resmi bir kanal üzerinden yürütülmesi için gerekli alt yapı çalışmaları ve düzenlemeler de bu dönemle birlikte başlatılmıştır. Radyodaki düzenlemeler çerçevesinde 8 Temmuz 1963'de tamamlanan ve deneme çalışmalarından sonra işletmeye açılan yeni verici istasyonu ile 1938'de kurulan Ankara Radyosu'nun eski vericisiyle birleştirilmiştir. Böylelikle vericinin kuvveti 120 kilovattan 240 kilovata yükseltilmiştir. Vericinin kuvvetlenmesi ile Anadolu'da kırsal kesimde yaşayan vatandaşların da bu radyoyu dinleyebileceği belirtilmiştir. Yeni verici sisteminin işletilmeye açıldığı günlerde belli aralıklarla yenileme çalışmalarına tabi tutulan antenler de yenilenmişti. Yeni

[1308] H. Bedrettin Ülgen, "Musikî Kültürü", **Akşam**, 14 Mayıs 1963, s. 3.

tesisatın ve yeni stüdyoların da ilave edilmesi ile 1938'den beri çalıştırılan bütün cihazlar sökülmüştü ve yerlerine yenileri yerleştirilmişti. Çalışma odalarında dörtlü usule geçilerek, bu alanlarda yer alan uzman ve sanatçıların birbirilerini görmelerini ve irtibat etmelerini sağlayacak ve telefon yerine uyarıya dayalı bir yayın şekli temin edilmişti. Yenilenen Ankara'daki Radyo tesislerinin her şeye rağmen gene de Amerika, Almanya ve İngiltere'deki örneklerinden uzak olduğu daha da geliştirilmesi gerektiği konusunda görüşler mevcuttu. Plâk yayını hususunda arşiv ve kütüphaneye bakıldığında Ankara Radyosu'nda 18 bin 561 plâk mevcuttu. Bunların bir kısmı 15, bir kısmı 30, bir kısmı da 60'ar dakikalık plâklardı. Bu plâklar, Türk müziği, Batı müziği, hafif batı müziği, temsil ve piyesler olarak tasnif edilmişti. 18 bin 561 plâktan 10 bin tanesi klâsik müzik olduğu için hiç kullanılmamaktaydı. Dolayısıyla müzik çeşitliliği açısından sıkıntı yaşandığı hatta bazı günlerde radyoda çalışan uzmanların ve sanatçıların evlerindeki albümlerinden ödünç plâk alınıp yayınlandığı ileri sürülmüştü.[1309]

Gündelik hayata 1950'li yıllarda girmeye başlayan televizyonun yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlaması 1960'lı yıllarda olmuştu. 1952 yılında yayın yapmaya başlayan İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu, 1960'lı yıllarda özellikle İstanbul'da gündelik hayatın bir parçası haline gelmiş, yayınlarını çeşitlendirince meraklı bir izleyici kitlesi tarafından takip edilmişti. Yayınlanan futbol müsabakaları ve programlar ilgi çekerken; ilk futbol karşılaşması olarak Türkiye-SSCB müsabakası 12 Kasım 1961'de yayınlanmış, 1 Ocak 1962'deki Fenerbahçe-Galatasaray ve 27 Mart 1963 tarihindeki Türkiye-İtalya karşılaşmaları yayınlanan diğer futbol maçlarıydı. Halit Kıvanç tarafından sunulan programlar; "Talih Kuşu" bilgi yarışması ve "Mini Gol" isimli yarışmalar da ilgiye izlenmişti. Erkan Yolaç'ın sunduğu ve daha sonra uzun yıllar devam edecek olan "Evet-Hayır" programı 1962'de başlamış, Fecri Ebcioğlu tarafından 1965 yılından itibaren yapılmaya başlanan ve Öztürk Serengil, Gönül Yazar, Barış Manço, Ajda Pekkan, Zeki Müren gibi ünlü kişilerin konuk edildiği program, Türkiye'nin ilk "talk show" programı olarak nitelendirilmiştir.[1310]

[1309] **Akşam**, 12 Temmuz 1963, s. 3.
[1310] Mehmet Ö. Alkan, "Altmışlı Yıllarda Günlük Hayatın Siyaseti", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 965-966.

7.2.5.1. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu

Turizm ve Tanıtma Bakanı Ali İhsan Göğüş, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Kanunu'nun yürürlüğe girmesi münasebetiyle 1 Mayıs 1964 günü bir basın toplantısı düzenlemiştir. Göğüş, Türkiye'de radyonun tarihçesinden bahsettikten sonra, TRT kanununun prensiplerine temas etmiştir. Şahsına münhasır iktisadi bir kamu kuruluşu TRT'nin, tüzel kişiliğe sahip özerk bir kamu hizmeti olduğunu belirtmiş, kanuna bağlı olarak TRT'ye tekel tanındığı ve bu tekelin Türkiye'de radyo ve televizyon işletmesi niteliğindeki her türlü tesisin kurulması ve işletmesi hakkını TRT'ye verdiğini bildirmiştir. TRT'nin en yüksek organı yönetim kuruluydu ve dokuz kişiden oluşmaktaydı. Hem yönetim kurulunun hem de personelin siyaset ile uğraşması kanun ile yasak edilmiştir. TRT'nin itibari sermayesi 300 milyon lira olarak belirlenmiş, ancak bunun Bakanlar Kurulu kararı ile üçte iki oranında artırılabileceği bildirilmiştir. Kurumun hükümetin vesayeti altında olması durumunun mümkün olmadığını belirten Göğüş, muhtariyeti zedelemeyecek tesislerin kurulması ve yurt dışı yayınlar gibi bazı yetkiler anlamında hükümetin söz hakkı bulunduğunu ifade etmiştir. Radyodan yararlanma noktasında siyasi partiler açısından kanunla eşitlik sağlandığını belirten Bakan, televizyon yayının pahalı olduğunu, ancak rasyonel esaslara bağlı kalınarak ilk kuruluş devresini halk eğitimi, okula yardımcı yayınlar gibi konulara dayalı çalışmalar ile geçirecek bir planlama ile bu işe girişilebileceği, personel eğitimi ve deneme yayınlarının organizasyonunun halk eğimi yönünden önemine dikkat çekerken, kısa zamanda bitirilmesi gerektiğinden söz etmiştir.[1311]

1965 yılı sonlarına doğru Televizyon Eğitim Merkezi tesislerinin kurulması planlanmıştı. Bu merkezde kullanılacak malzemeler Almanya'dan yardım mahiyetinde olmak kaydıyla 1964 sonbaharında Türkiye'ye getirilmişti. 1965 yılı sonuna doğru faaliyete geçecek olan bu tesislerle Türkiye'de televizyon şebekesi kurulması fiilen gerçekleşmiş olacaktı.[1312] Aynı zamanda TRT'nin Televizyon

[1311] **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1964, s. 1, 7.
[1312] **Akşam**, 12 Eylül 1964, s. 7. TRT tarafından ilk televizyon yayını 31 Ocak 1968'de gerçekleştirilebilmiştir. Alkan, **a.g.m.**, s. 966.

Eğitim Merkezi'nde kullanılmak üzere Almanya'dan bağış olarak gönderilen araç gereçler ve teknik malzemeler gümrük vergisi ve harçlarından muaf tutulmuştu.[1313]

7.2.5.1.1. TRT'nin Tarafsızlığı Hakkındaki Tartışmalar

Bütçe Karma Komisyonunda Turizm ve Tanıtma Bakanlığının 1965 yılı bütçesi görüşülürken TRT meselesi de gündeme gelmişti. AP Sakarya Milletvekili Muslihittin Gürer, TRT'de tahsil, ihtisas, tecrübe yerine atamalarda kartvizitlerin devreye girdiğini ileri sürmüştü. Yine TRT konusunda tarafsızlık noktasında eleştirililer olmuş, tarafsızlığın sağlanamadığı hususunda yakınmalarda bulunulmuştu.[1314]

IV. Koalisyonun, özellikle MP kanadının TRT Kanunu'na karşı değişiklik talebi Mart ayının son günlerinde hızlanmıştı. MP'li dört Bakan, Başbakan Ürgüplü'ye sundukları bir yazılı teklif ile TRT kanununun değiştirilmesini istemişlerdi. Parti liderleri protokolünde yer alan TRT bölümünde, liderler, Turizm ve Tanıtma Bakanına bu konuda yetki tanımışlar ve eğer bir değiştirme gerekiyorsa, bunun ilgili Bakanın incelemesinden sonra Bakanlar Kuruluna sevki hususunda anlaşmaya varmışlardı. Bu açıdan, MP'li Turizm ve Tanıtma Bakanı Zekâi Dorman işbaşına geçer geçmez tarafsız bir radyo gerekçesiyle çalışmalara başlamış, MP lideri Osman Bölükbaşı da bir uğraş olarak bunu ön plana almıştı. Bu konuda Turizm ve Tanıtma Bakanı Dorman ile MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı iki gün önce TRT Kanunu için gerekli çalışmaların yapıldığı ve her türlü tedbirin alınacağını ayrı demeçler halinde açıklamışlardı. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Müsteşarı da bu konuda çalışmaların devam ettiğini, henüz tamamlanmadığını söylemekle yetinmişti.

MP kanadının ele aldığı ve TRT Kanunu'nda değişiklik kampanyasını öngören hareketin özelliği ve hedefi genel müdür üzerinde toplanmaktaydı. TRT Kanunu'na göre, TRT Yönetim Kurulu aralarından bir üyeyi Genel Müdür olarak Turizm ve Tanıtma Bakanlığına teklif etmekte, Bakan itirazsız hazırlayacağı kararnameyi Bakanlar Kurulunun onayına sunmaktaydı. Yönetim kurulunun ve genel müdürün görev süresi de beş yıldı. Bu süre içerisinde bunlar hiçbir suretle

[1313] 17 Eylül 1964 tarihli kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 180.58.7, s. 1.
[1314] **Tercüman**, 30 Ocak 1965, s. 1.

değiştirilememekteydi. Kanunda yapılmak istenen değişiklikle ise genel müdürün Bakanlar Kurulu tarafından istenildiği anda değiştirilmesini öngörmekteydi.[1315]

YTP'liler, Genel Başkanları Ekrem Alican tarafından da ifade edildiği gibi, radyonun mevcut haliyle tarafsızlığına inanmamaktaydılar. AP'li bazı Bakanların da radyonun durumundan şikâyetçi olduğu da iddia edilmişti. Bunun yanında AP grubunda Genel Başkan Süleyman Demirel'e yakın çevreler TRT'ye yapılacak sert bir müdahalenin sürtüşmeler doğuracağına inanmış gözüktükleri öne sürülmüştü. Bunun dışında bir grup AP'li milletvekili TRT meselesinin ele alınmasını ısrarla istemekteydi. Antalya Milletvekili İhsan Ataöv, TRT için genel bir görüşme açılmasını istemiş, önergesini geri aldırtmak için yapılan çabalara rağmen önergeyi geri almamıştır.

TRT Kanunu'nu değiştirmek için Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun tasarısı, Bakanlar Kuruluna sevk edilmiş ve basına açıklanmıştı. Tasarıya göre TRT Genel Müdürü, Hükümet, TRT Yönetim Kurulu ve mesleğinde 15 yıldan fazla görev yapmış bir gazeteci, iki Bakanlık temsilcisi ve bir hükümet temsilcisinden kurulu komisyonun göstereceği üç aday arasından Anayasa Mahkemesi tarafından seçilecek, görevden uzaklaştırılmasına da aynı şekilde mahkeme karar verecekti. Tasarı bazı kişiler tarafından TRT'nin muhtariyetini kısıtladığı gerekçesiyle eleştirilmişti. Bunun yanı sıra yapılması teklif edilen değişiklikler şöyle sıralanmıştı:

> *"1-TRT Yönetim Kuruluna seçileceklerden birinin Maliye Bakanlığı, birinin de basın mensupları arasından seçilmesi.*
> *2-Yönetim Kurulu üyeliğine seçileceklerden yüksek tahsil şartlarının aranması.*
> *3-Yönetim Kurulunda yer alan personel temsilcisini bizzat personelin seçmesi.*
> *4-Yönetim Kuruluna seçilecekleri, seçecek meslek grupları ve yetkili diğer kurulların radyo ile ilân edilen yerde ve zamanında toplanıp seçim yapmaları."*

Bakanlık tasarısına göre, TRT Yönetim Kuruluna seçilebilmek için 10 yıl öncesine kadar herhangi bir siyasi parti ile ilişiği olmama şarttı. Bu şart, genel müdür

[1315] **Cumhuriyet**, 25 Mart 1965, s. 1.

yardımcıları, radyo müdürleri, haber ve program hizmetlerinin yayın sorumlularında aranacaktı.[1316]

Öte yandan Başbakan Ürgüplü, koalisyon ortaklarından MP'nin TRT Kanunu'nun değiştirilmesi için bir muhtıra verdiğini açıklamıştı. Ürgüplü bu konuda MP'nin Türkiye radyolarının biraz daha bağımsız olmasını istediğini dile getirmişti.[1317] TRT meselesi Ürgüplü'nün koalisyon hükümetini zora sokan gelişmelerden biri olmuştu. Koalisyon ortaklarından Bölükbaşı'nın Türkiye Radyolarının yayın politikasına ve başındaki yöneticilere yoğun eleştiri yöneltmesi koalisyonu zora sokmuştu. İktidarın Bölükbaşı kanadı, TRT Kanunu'ndaki değişiklik teklifinin, iktidarın öteki kanatlarına zorla empoze edildiğini ileri sürmekteydi. MP Grubunun bu konuda taviz verilmeyeceğini açıklaması ve iktidarın öteki kanatlarının da buna destek vermesi Ürgüplü'yü sıkıntıya sokmuştu. Parti liderleri arasında yapılan toplantıda TRT ile ilgili olarak Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan tasarıyla hükümet kanatlarının bu tasarı karşısındaki durumu görüşülmüştü. Hükümete dahil kanatlar TRT'de bir revizyon yapılmasını istemişler, ancak AP, bu konunun gürültü çıkaracak şekilde ele alınmasının fayda getirmeyeceği fikrini ileri sürmüştü. Bunun üzerine YTP lideri Alican bu meselenin bir an önce halledilmesi gerektiğini, hazırlanan yeni tasarının lehinde bir çaba gösterilmesinin lüzumlu olduğunu belirtmiş, CKMP lideri Ahmet Oğuz da bu fikre katılmıştı.[1318]

TRT Kanunu'nu değiştiren MP teklifini gözden geçiren Bakanlar Kurulu çalışmalarında bir karara varılamamış, teklifin bir alt komisyonda görüşülmesi ve ondan sonra Bakanlar Kuruluna getirilmesi kabul edilmişti. Alt komisyon, İçişleri Bakanı İsmail Hakkı Akdoğan, Devlet Bakanı Mehmet Altınsoy, Millî Eğitim Bakanı Cihat Bilgehan, Devlet Bakanı Şekip İnal'dan oluşurken, çalışmalara Turizm ve Tanıtma Bakanı Zekâi Dorman da katılacaktı.[1319]

TRT konusunda yaşanan tartışmalar ve eleştiriler neticesinde Meclis Araştırma Komisyonu kurulmasını sağlamak amacıyla AP Antalya Milletvekili İhsan Ataöv tarafından bir önerge verilmişti.[1320] Millet Meclisinde 2 Nisan'da yapılan

[1316] **Akşam**, 30 Mart 1965, s. 1, 7.
[1317] **Akşam**, 30 Mart 1965, s. 7.
[1318] **Akşam**, 1 Nisan 1965, s. 1.
[1319] **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1965, s. 1.
[1320] **Tercüman**, 8 Nisan 1965, s. 7.

müzakerelerde TRT hakkında yoğun tartışmalar yaşanmış, AP'li İhsan Ataöv'ün TRT'de Meclis araştırması yapılmasına dair verdiği önerge gündemi oluşturmuş, Ataöv ve MP lideri Osman Bölükbaşı TRT'yi sert bir şekilde eleştirmiş ve tarafsız olmadığını iddia etmişlerdi.[1321]

Radyo meselesi Millet Meclisinde yine tartışma konusu olmuş, MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı iddialarına devam etmiş, CKMP sözcüsü Cevat Odyakmaz araştırma önergesi için CKMP grubu olarak lehte oy vereceklerini açıklamış, CHP sözcüsü Turhan Feyzioğlu ise araştırma önergesinin anayasaya aykırı olduğunu ileri sürmüştü. TRT ise 6 Nisan'da yayınlamış olduğu bildiride, TRT hakkında Meclis araştırması açılmasını isteyen önergenin görüşülmesi sırasında ileri sürülen iddiaların doğru olmadığını öne sürmüştü.[1322]

Başbakan Ürgüplü'nün Cumhuriyet Senatosunda TRT hakkında yaptığı konuşmasında Milet Meclisinde konu üzerinde cereyan eden tartışmalar üzerine arzu edilen neticenin bir Meclis araştırması yapılması olduğunu açıklamıştır. Meclislerin üyelerinin bu konu hakkındaki mevcut talepleri karşısında hükümetin herhangi bir görüşü ileri sürmesine imkân bulunmadığını belirten Ürgüplü, bir araştırma yapılıp yapılmayacağı yönünde karar verecek olan Meclislerin müzakerelerinin önemli rol oynadığını vurgulamıştı.[1323]

TRT için Meclis araştırması isteyen ve Mecliste görüşülmekte olan önerge, 7 Nisan'da Anayasa'ya aykırı olduğu, suçlu tespiti ve suçluların Adalete teslimi gibi hususları ihtiva ettiği ve bu bakımdan Meclisin yetkileri dışına çıkıldığı gerekçesiyle yapılan itiraz üzerine, tasarının Anayasa'ya aykırı olup olmadığının incelenmesi için Anayasa Komisyonuna havale edilmişti. Ataöv'ün önergesinin Anayasa'ya aykırılığı olduğu hususundaki önerge Turan Feyzioğlu tarafından verilmişti. Önergenin Anayasa Komisyonu tarafından incelenmesini ayrıca Kemal Bağcıoğlu (AP), Sadık Tekin Müftüoğlu (AP) ve Coşkun Kırca (CHP) ayrı ayrı verdikleri önergelerle istemişlerdi. Bu önergelerin üçü bir arada uygulanarak karar alınmıştı.[1324]

[1321] **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1965, s. 5.
[1322] **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1965, s. 1.
[1323] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 26, Birleşim: 69, 7.4.1965, s. 170.
[1324] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 38, Birleşim: 88, 7.4.1965, s. 168, 169; Cumhuriyet, 8 Nisan 1965, s. 1.

TRT konusunda MP'li Turizm ve Tanıtma Bakanı tarafından hazırlanan tasarıyı incelemek için kurulan dört üyeli Bakanlar Komitesi, radyonun partiler hakkında verdiği haberlerin Bölükbaşı'nın iddia ettiği ölçüde taraflı olmadığının tespit edildiğini açıklamıştı.[1325]

MP'liler TRT konusunun peşini bırakmamışlar ve 3 Mayıs'ta bu hususta Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'ye bir telgraf çekmişlerdi. MP Genel Sekreter Yardımcısı ve Kırşehir Milletvekili Memduh Erdemir, Başbakan'a TRT'nin tarafsız yayın yapmadığını belirten ve bu idare hakkında kanuni takibat yapılmamasının dayandığı sebebi soran telgrafta; yeni hükümetin Kıbrıs meselesini İnönü hükümetinden nasıl devraldığını dile getirerek belirten Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın, Afyon'un Sultandağı ilçesinde yaptığı ve gazetelerde yayınlanan konuşmasının metninin basın bülteni ile Radyo Haberler Merkezine imza mukabili verildiği halde Radyonun bu konuşmayı kamuoyuna duyurmadığından yakınılmıştı. Telgrafta ayrıca, CHP Genel Sekreter Yardımcısının yaptığı gezileri ve konuşmaları Radyonun yayınladığını, tarafsızlığın bu olmadığı belirtilmiş, Radyo idaresi hakkında neden kanunî bir muamele yapılmadığı sorulmuştur.[1326]

MP Genel Merkezi tarafından 8 Mayıs'ta yayınlanan basın bülteninde açıklandığına göre, MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın Kütahya'nın Gediz ilçesinde bir konuşma yaptığını, bu konuşmasında koalisyon protokolünün ihlâl edildiğini ileri sürmüş, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından, TRT ile ilgili olarak hazırlanan tasarının Bakanlar Kuruluna iade edilişini tenkit etmişti. Anayasanın emrine uygun olarak, Devlet Radyosunun tarafsız yayın yapmasını sağlamak üzere Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun tasarısının dörtlü komitede tetkik ve müzakere edilmeden, mutabakata varılmadığı yolunda gerekçelere aykırı bir mucip sebeple Bakanlar Kuruluna iade edildiğini, tasarının kırk gün uyutulduktan sonra, bu yola başvuranların hareketlerini iyi niyetle izah etmenin mümkün olmadığı öne sürülmüştü. Koalisyon ortaklarını sözlerine sadık kalmamakla eleştiren Bölükbaşı, söze ve imzaya sadakatten başka hiçbir şey talep etmemiş bulunan Millet

[1325] **Akşam**, 18 Nisan 1965, s. 1.
[1326] **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1965, s. 1.

Partisinin prensipleri müdafaa etmesinden ve mevcudiyetinden rahatsız olanların kendileriyle ortaklıklarını sonlandırabileceklerini belirtmişti.[1327]

Adalet Bakanı İrfan Baran'ın bir sonraki ay düzenlemiş olduğu basın toplantısında TRT hakkında Ankara Savcılığı tarafından soruşturma açıldığı açıklanmıştı. Buna göre TRT'nin tarafsızlığı zedeler bir durum içinde olup olmadığı ve devlete karşı bir yayın politikası güdüp gütmediğinin tahkik edileceği bildirilmişti.[1328] TRT hakkında Meclis araştırması isteyen AP Antalya Milletvekili İhsan Ataöv'ün önergesini Anayasaya aykırı bulmayan Anayasa Komisyonu raporu, Millet Meclisinin 11 Mayıs'taki oturumunda kabul edildi.[1329]

Adalet Bakanının talimatı üzerine üç Savcıdan oluşan bir soruşturma kurulu 12 Mayıs'tan itibaren TRT Genel Müdürlüğünde adlî yönden tahkikata başlamıştı. Bu gelişmeye rağmen TRT konusunda tartışmalar sertleşerek devam etmiş, bir bildiri yayınlayan ve Adalet Bakanını sert bir şekilde eleştiren MP'ye, Adalet Bakanı İrfan Baran sert bir şekilde cevap vermişti. Adalet Bakanı ile MP arasındaki bu demeç düellosunda, iki taraf da birbirini samimiyetsizlik ve ciddiyetsizlikle suçlamıştı.

Ankara Savcılığının bu tahkikat sırasında üzerinde duracağı ve inceleyeceği iddialar arasında, TRT'nin siyasi partiler arasında taraf tuttuğu ve özellikle CHP yararına yayında bulunduğu, siyasilerin beyanatlarını objektif esasların dışına çıkarak yayınladığı, yorumlarda da tarafsız olmadığı hususları yer almaktaydı. Savcılar, TRT'deki çalışmaları sırasında arşivlerden bu konulardaki yayınlara ait bantları ve haber bültenlerini çıkartarak incelemelerde bulundular. Diğer taraftan da tahkikatla ilgili olarak MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, MP'li İçişleri Bakanı İsmail Hakkı Akdoğan ve yine MP'li Memduh Erdemir ve Kâmil İnal'a tebligat yapılarak, bilgilerine müracaat edilmek üzere Savcılığa davet edilmişlerdi.[1330]

Savcılık tarafından TRT hakkında girişilen soruşturma dolayısıyla 14 Mayıs'ta MP'li İçişleri Bakanı İsmail Hakkı Akdoğan ile AP'li önerge sahibi Antalya Milletvekili İhsan Ataöv'ün tanık olarak ifadeleri alınmıştı. Akdoğan ifadesinde; Anayasanın 121. maddesinde Radyonun tarafsız olması ve bunu temin için de bağımsızlık kabul edildiğini, Radyonun tarafgir hareketi sebebiyle bu

[1327] **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1965, s. 1.
[1328] **Tercüman**, 9 Mayıs 1965, s. 1, 7.
[1329] **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1965, s. 1.
[1330] **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1965, s. 1.

maddenin ihlâl edildiğini söylemiş, ek olarak Radyonun tarafsız olmadığı yolunda Başbakan dahil bütün kabine üyelerinin de aynı kanaatte olduğunu, bu hususun açıklığa kavuşması için tekmil kabine üyeleri ve liderler toplantısına katılan parti liderlerinin de dinlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bir kısım vesikaların ivedi olarak celbedilmesi lazım geldiğine de işaret ettikten sonra da tekrar ifadesine müracaat olunduğu takdirde görüşlerini yeniden belirteceğini bildirmişti. İsmail Hakkı Akdoğan'dan sonra önerge sahibi Antalya Milletvekili İhsan Ataöv dinlenmiş, Ataöv önerge ile gerekli bilgileri verdiğini, Radyoya karşı kamuoyunun güvenini sarsmak için değil, bilakis bu güveni yeniden temin etmek maksatlı olarak bu önergeyi sunduğunu dile getirmişti. Savcılık, tanık olarak sorgusunu yapacağı MP Kırşehir Milletvekili Memduh Erdemir'i aramış, fakat kendisi İstanbul'da olduğundan bulunup tebligat yapılamamıştı. Aynı şekilde Bölükbaşı'na da tebligat yapılamamıştı.[1331]

TRT hakkındaki soruşturma devam ederken, 14 Mayıs'ta Bakanlar Kurulu da meseleyi ele almış ve ilk incelemesini yaparak bakanlıklardan gelen mütalaaları Adalet Bakanının incelemesine karar vermişti. Dorman tarafından hazırlanan tasarı, dört Bakandan müteşekkil komiteye verilmişti. Komite ise tasarıyı yetki hükümetindir gerekçesiyle Bakanlar Kuruluna sevk etmişti. Tasarı hakkında düşüncesi sorulan sekiz Bakanlık mütalaayı mucip bir cihet görmediklerini, dokuz bakanlık çeşitli yönlerde fikirleri olduğunu, beş bakanlık ise hiçbir mütalaa serdetmeyeceklerini bildirmişlerdi. Müzakereler sırasında zaman zaman elektrikli bir hava esmiş, bazı Bakanlar Anayasa Mahkemesinin görevlerinin belli olduğunu ve TRT Genel Müdürlüğünün Anayasa Mahkemesi tarafından tayin ve tespit edilemeyeceğini, genel müdürün tespitinde partilerde akrabalık hususunun düşünülemeyeceğini ileri sürerek Turizm Tanıtma Bakanlığı tasarısına itirazda bulunmuşlardı. Daha birçok teknik itirazlar yapılması üzerine müzakereler sonunda Adalet Bakanının, mütalaa bildiren dokuz Bakanlık hakkında bir fikir ve istek birliği kurması kararlaştırılmıştı. Fikir birliğini ve görüşlerin ortak noktasını bularak bir rapor halinde meseleyi yeniden Bakanlar Kuruluna getirecek olan Adalet Bakanı

[1331] **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1965, s. 1.

İrfan Baran'a bir haftalık çalışma süresi verilmişti. Diğer taraftan Ankara Savcılığınca soruşturmaya ve tanıkların ifadelerinin alınmasına devam edilmişti.[1332]

Savcılık tarafından TRT Genel Müdürlüğünde soruşturma sebebiyle el konulan evrak ve bantlar Genel Müdürlüğe iade edilmişti. Üç savcıdan müteşekkil soruşturma ekibi, günlerden beri yaptığı incelemeleri bitirmiş ve evrakı ile bantları 11 Haziran'da TRT Genel Müdürlüğüne iade ve teslim etmişti. Savcıların kendi aralarında soruşturma sonucu ve rapor hakkında müzakereye başladığı bildirilmiş, hazırlayacakları raporu Ankara Savcısına verecekleri belirtilmişti.[1333]

Millet Partisi'nin Genel Kongresinde konuşan partinin Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, TRT konusundan bahsetmiş, koalisyon ortaklarını bu konuyu uyutmakla suçlamıştı.[1334] Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, 1965 Genel Seçimleri dolayısıyla TRT Haber Merkezine bir demeç vermiştir:

> *"Mesut bir olayla tekrar karşı karşıyayız. Millet Meclisi seçim devresine giriyoruz. Seçimler millet hayatında yalnız temsilcilerini seçmekten ibaret bir olay sayılamaz. Gerçi milletin kendisini yasama hayatında temsil edecek değerli vatan evlâtlarını seçmesi ve bunların pek tabii olarak yürütme organında vazife almaları başlı başına çok önemli bir hâdise ise de seçim olayı diğer birçok özellikleriyle önem arz eder. Bence bunların başında vatandaşın demokratik hayatınızı ve Anayasa düzeninizi ne ölçüde koruduğu gelir. Buna ek olarak seçimlerde vatandaşların birbirlerinin fikir ve siyasi eğilimlerine gösterecekleri saygı ve tahammül de çok değer taşır."*

Ürgüplü, Türk vatandaşının demokratik rejime sahip çıktığını, Anayasa düzenini korumaya karar verdiğini, seçimin en sağlam teminatının da Türk toplumu olduğunu belirtmiş, seçimlerin itidal ve olgunluk içerisinde geçeceğine inancının tam olduğunu belirtmişti. Ayrıca Devlet Radyosu TRT'nin de misyonuna değinirken, Türk tarihinin önemli dönemeçlerinden biri olan bu seçimlerin radyodan tarafsız bir şekilde vatandaşlara aktarılacağından şüphe edilmemesi gerektiğini aktarmıştı.[1335]

[1332] **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1965, s. 1.
[1333] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1965, s. 1.
[1334] **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1965, s. 1.
[1335] **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1965, s. 1, 7.

7.3. Din

7.3.1. Türkçe Ezan Tartışmaları

Daha önceki dönemlerde gündeme gelen Türkçe ezan konusu 27 Mayıs sonrasında yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Milli Birlik Komitesinin 25 Temmuz 1960 tarihinde ilân edilen 35 numaralı tebliğine göre, ezan ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okutulması ve bunun mecbur edilmesi gibi bir durumun göz önünde bulundurulmadığı açıklanmıştı.[1336] Ancak Devlet Başkanı Cemal Gürsel 1960 yılının Ekim ayına gelindiğinde, İstanbul'da yaptığı açıklamada, Ezan ve Kur'an'ın Türkçe okunmasından yana olduğunu dile getirmişti. Bu açıklamanın hemen ardından Dikmen'de iki cami müezzini Ezanı Türkçe okumuşlardı. Bu durum karşısında Diyanet İşleri Başkanlığı soruşturma açmıştı. Diyanet İşleri Başkalığından yapılan açıklamaya göre, ezanın aslına uygun olarak Arapça okunması gerektiği belirtilmişti. Yine aynı açıklamada ezanın binlerce yıldır bu şekilde okunduğu, böyle devam etmesinin faydalı bulunduğu, ezanın ibadete çağrı olduğunu ve Hz. Peygamber'in emriyle Arapça okunduğu bildirilmişti.[1337] İstanbul Müftülüğünden bu konu hakkında yapılan izahatta, ezanın kanunen Türkçe okunamayacağı belirtilmiş, Milli Birlik Komitesinin bu durum üzerine bir tamimi bulunduğu ve bu tamime bağlı olarak Arapça okunması gerektiği ifade edilmişti. Dolayısıyla yeni bir düzenleme yapıldığı takdirde söz konusu değişikliğin gündeme gelebileceği vurgulanmıştı.[1338]

Ezanın Türkçe okunması ilgili bir kanun teklifi Temsilciler Meclisi Başkanlığı'na verilmişti.[1339] Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhî Bilmen, ezanın Türkçe okunamayacağını ifade etmişti. İlâhiyat Fakültesi Dekan Vekili Neşet Çağatay ise bu fikrin tam tersini savunmaktaydı. Basın temsilcisi İlhami Soysal, Ezanın Türkçe okunması için hazırlamış olduğu kanun teklifine politikadan gelen temsilciler tarafından pek itibar edilmemişti. Temsilciler Meclisinde yer alan basın temsilcilerin hemen hemen hepsi bu teklife imza atmışlardı. Bu arada İstanbul Valiliğinin aldığı bir karara göre, camilerde hoparlörle ezan okunmayacağı bildirilmişti. Ayrıca her türlü dinî merasimin camilerde ve mezarlıkta yapılacağı,

[1336] **Tercüman**, 26 Temmuz 1960, s. 1.
[1337] **Son Havadis**, 10 Ekim 1960, s. 1.
[1338] **Son Havadis**, 11 Ekim 1960 s. 3.
[1339] **Son Havadis**, 23 Şubat 1961, s. 1.

cenazelerin camiden çıkarıldıktan sonra en fazla 200 metre kadar elle götürülebileceği daha ileri mesafeler için vilayetten izin alınması gerektiği belirtilmişti.[1340]

Mevzubahis kanun teklifi Meclis Başkanlığına verilememiş, MBK üyeleri de teklifi imzalamamıştı.[1341] İç tüzük hükümlerine göre, temsilcilerin kanun teklifinde bulunabilmesi için, bu kanun teklifini MBK üyelerinden en az birisinin imzalaması gerekmekteydi. Komite üyeleri Soysal'ın kanun teklifini imzalamadığı için, kanun tasarısı Meclis Başkanlığı'na verilememiştir.[1342]

Ezanın Türkçe okunması konusunda basın mensuplarının sorusunu cevaplandıran Cemal Gürsel, bu konuda bu sefer teklifin halktan gelmesi gerektiğini ifade etmişti.[1343] Diyanet İşleri Başkanlığının 22 Mart'ta yaptığı açıklamada, ezanın polemik mevzuu yapılmaması gereği üzerinde durulmuştu.[1344]

Milli Eğitim Şurasının Halk Eğitim Komisyonu'nun 1962 yılı başındaki toplantısında ezanın Türkçeleştirilmesi meselesi yeniden gündeme gelmişti.[1345] Gürsel Orta Doğu Teknik Üniversitesinin temel atma töreninde ezan ve Kur'an'ın Türkçe okunması gerektiği üzerinde fikir beyan etmişti. Ancak bunun zorla olmaması lazım geldiğini ve bütün dini işlerin anlaşılabilir olması için Türkçe gerçekleştirilmesini uygun bulduğunu dile getirdi.[1346] Sonuç olarak Türkçe ezan konusu dönem itibariyle sadece tartışma çerçevesinde kalmış, kamuoyundan ve ilgili kurumlardan konu hakkında olumlu bir geri dönüş ve yeterli bir destek görülmemesine bağlı olarak uygulama yönünde devlet tarafından bir girişimde bulunulmamıştır.

7.3.2. Diyanet İşleri ve Din Adamları

Bu başlık altında Diyanet İşleri Teşkilâtı hakkındaki tartışmalara, teşkilatın faaliyetlerine ve kadrolarına, Diyanet İşleri çatısı altında çalışan görevlilerin eğitim seviyelerine, ayrıca din eğitimi için gerekli olan kadroların yetiştirilmesi hususundaki çalışmalara değinilmiştir.

[1340] **Tercüman**, 24 Şubat 1961, s. 1, 2.
[1341] **Son Havadis**, 26 Şubat 1961, s. 1.
[1342] **Tercüman**, 26 Şubat 1961, s. 1, 5.
[1343] **Tercüman**, 3 Mart 1961, s. 1.
[1344] **Son Havadis**, 23 Mart 1961, s. 1.
[1345] **Akşam**, 10 Şubat 1962, s. 1.
[1346] **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1962, s.1, 5.

Diyanet İşlerinin bahis konusu edildiği 23 Aralık 1962'de TBMM karma bütçe komisyonunda, Diyanet İşleri Başkanlığının devlet bütçesi içerisinde yer almasının Anayasa'ya aykırı olup olmadığı konusu beş buçuk saat gibi uzun bir süre boyunca tartışılmıştır. CHP'li milletvekilleri ile bazı CKMP'li milletvekilleri Diyanet İşleri Başkanlığının Devlet Bakanlığından ayrılarak bağımsız bir kurum haline gelmesini istemişler, AP'li milletvekilleri ise bu fikrin karşısında yer almışlardı. CHP'li Aydın Bolak Diyanet İşleri bütçesinin Anayasa'daki lâiklik prensibine aykırı olduğunu iddia etmiş, yine CHP'li Şefik İnan Allah ile kul arasına hiç kimsenin girmeğe hakkı olmadığını öne sürerek din adamlığı diye bir mesleğin olmadığını iddia etmişti. İnan, din adamlarının tarihi görevlerinin sona erdiğini belirterek din adamlarının kendi kendilerine görev yaptıklarını ileri sürmüştü. Fiilen görev yapan din adamlarının yüzde 99'unun eğitimlerinin bulunmadığını iddia eden İnan, bunların kurslara tabi tutulmaları gerektiğini belirtmişti. Ardından yeniden bastırılacak olan Kur'an'ın sayfalarında üç sütun bulunması gerektiğini ve bu sütunların birinde Arap harfleriyle, ikinci sütunun ve son sütunun da Türkçe olarak açıklamaya ayrılması gerektiğini ifade etmiş, Kur'an'ın manasının herkes tarafından anlaşılabilmesi için böylece bastırılıp halka ve köylüye parasız dağıtılmasını sağlamak adına bütçeye gerekli ödeneğin konmasını, ayrıca her cuma günü tüm camilerde merkezi bir şekilde aynı hutbenin ve aynı vaazın verilmesi için bunların önceden Diyanet İşleri tarafından yazılı olarak dağıtılmasını teklif etmişti. CKMP'den Rasim Hancıoğlu konuyu farklı bir yöne getirirken, Türkiye'deki profesörleri Allah'a inanmamakla suçlamış ve bir İngiliz'in İlâhiyat Fakültesinde yaptığı araştırma neticesinde Allah'a inanan bir tek profesör bulunduğunu tespit ettiğini öne sürmüştür.

Devlet Bakanı Ali Şakir Ağanoğlu ise konuşmasında, Anayasanın 154. maddesinde Diyanet İşleri Teşkilâtının devlet teşkilâtı arasında yer aldığını ve hükümetin Anayasaya göre yeni bir teşkilât kanunu hazırladığını söylemişti. Daha sonra devletin din işleri ile devlet işlerini birbirinden ayırdıktan sonra diyanet işlerini yürütmek görevini üzerine aldığını, bunun bir hizmet teşkilâtı olduğunu ve görevlerin eskisine göre değiştiğini belirtmiş ve Türkiye'de dinî faaliyetleri düzenleyen bir kurum haline geldiğini ifade etmişti. Teşkilât bünyesinde bulunan görevlilerin eğitim düzeylerini kurslar ile yükselteceklerini dile getiren bakan, kamu ile din

görevlilerinin münasebetlerini incelemek için Vatikan'a bir memur yollanacağını ve bu memurun dönüşünde yayın işlerine daha fazla önem verileceğini söylemiştir.

Yine Ağanoğlu'nun açıklamalarında yer alan bilgilere göre, Diyanet İşlerinde görevli kadronun toplamı 13.421 olarak verilmiştir. Bunların 10.250'si hayrat hademesi olduğu belirtilirken, diğerlerinin müftüler ve vaizlerden oluştuğu dile getirilmiştir. 70 müftü 37 vaiz, 71 imamın yüksek tahsilli, 72 müftü, 8 müftü yardımcısı, 39 vaiz, 11 imamın lise mezunu, 27 müftü, 2 müftü yardımcısı, 32 vaiz, 120 imamın ortaokul mezunu oldukları, 440 müftü, 23 müftü yardımcısı, 288 vaiz, 1.676 imamın da ilkokul mezunu oldukları tespit edilmişti. Bunların dışında da yaklaşık 40 bin kadrosuz din adamının görev yaptığı açıklanmıştı.[1347] Bu bilgilerden hareketle Diyanet İşlerinde görev yapan kadronun çok ufak bir kısmının yüksek tahsil derecesine sahip olması ve önemli bir kısmının ilkokul mezunlarından oluşması din adamlarının eğitim seviyelerinin çok düşük olduğunu göstermektedir.

7.3.2.1. Din Adamları

Diyanet İşlerine bağlı personelin çalıştıkları yerlerdeki ana görevlerinin yanı sıra toplumsal anlamda halkı bilinçlendirmeye yönelik faaliyetlerde rol oynaması, bu konuda diğer kurumların kendilerinden yardım talebinde bulunması sosyal hayat açısından önem arz etmektedir. Din adamlarının salgın hastalıklar gibi toplum sağlığını ilgilendiren önemli bir konuda halkın bilgilendirilmesinde aktif görev alması, vatandaşların turistlere karşı olan davranışlarında daha hassas ve misafirperver davranılması için hatırlatmalarda bulunmaları, afetler ve kazalarda halk ile yakın temasta olmaları gibi faaliyetler, din adamlarının dönem içerisindeki toplumsal çalışmaları arasında yer almıştır.

7.3.2.1.1. Din Adamlarının Toplumsal Faaliyetleri

Toplumsal faaliyetler kapsamında resmî ve yarı resmî kurumlarla temasta bulunan Halk Sağlık Eğitimi Millî Komitesi, toplum sağlığı ile ilgili konularda din adamlarına yardımcı olmaktaydı. Örneğin komitenin Diyanet İşleri temsilcileri ile yapılan temaslarda din adamalarının sağlık eğitimi ele alınmaktaydı. Buna göre din adamları için düzenlenen özel kurslarda halk sağlık eğitimini ilgilendiren bütün konularda bilgi verilmekteydi. Bu kurslara katılan imam ya da vaizlere hastalıklar,

[1347] **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1962, s. 1, 7.

bunlardan korunma tedbirleri ve tedavi yolları konu olarak aktarılmıştır. Camilerde verilen vaazlarda din adamlarının verem örneğinde olduğu gibi vatandaşa bilgi vermesi sağlanmıştı. Komitenin çalışmaları ile hem din adamlarının sağlık yönünden eğitilmesi hem de vatandaşların onlardan tam bir şekilde yararlanmasının hedeflendiği belirtilmişti.[1348]

Devlet Bakanı Vefik Pirinççioğlu'nun yaptığı açıklamaya göre, aynı günde aynı hutbenin okunacağı, il müftülerinin ilçe müftülerini, ilçe müftülerinin de köy imamlarını sıkı bir şekilde ilmî kontrol altında bulunduracağı belirtilmişti.[1349]

Dönem itibariyle çocuk sağlığını etkileyen en önemli hastalıklardan biri de salgın haline gelen çocuk felciydi. Öyle ki, bu konu sağlık ve din konusundaki uzmanlar arasında temizlik hususunda tartışmalar da meydana getirmişti. İstanbul İl Sağlık Müdürü, tuvalet sonrasında ellerin temiz bir şekilde yıkanması gerektiğini, aksi takdirde ellerin iyi temizlenmemesi durumunun ortaya çıkacağını bunun da çocuk felci gibi mikroplardan kaynaklı hastalıkların artmasına sebep olacağını ileri sürmüştü. Din adamlarından yapılan açıklamalarda ise taharetin mutlaka yapılması gereken bir unsur olduğu, tuvaletten sonra ellerin mutlaka sabunla yıkanması hatta bu işlem iyi bir şekilde yapıldıktan sonra dahi kolonya ile ellerin dezenfekte edilmesinin gerektiği vurgulanmıştı. Buna bağlı olarak sağlık bakımından ve dinî bakımdan son derece önemli olan temizliğin ihmal edilmemesi, bu konuda da din adamlarının daha aktif bir şekilde halkı bilgilendirmesi ve çocukların eğitimlerinde etkili olması gerektikleri yönünde fikirler ileri sürülmüştü.[1350]

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından din adamlarının, yangın, sel felâketi, deprem, trafik kazaları, iş kazaları gibi anlarda halkın içinde etkin olmaları, ilk yardım istasyonlarında fiili görev almaları, hastanelerde ve hapishanelerde de aynı şekilde bulunmaları talep edilmişti.[1351] Bu maksatla Sultanahmet Cezaevinde bulunan mahkûmlara çeşitli din görevlileri tarafından vaaz verilmekteydi.[1352]

Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği, Diyanet İşleri Teşkilâtı ile iş birliği yapmış, 1963 yılında başlayan bu iş birliğinin 1964 yılı "Verem Savaşı Propaganda

[1348] **Akşam**, 15 Mayıs 1963, s. 3.
[1349] **Tercüman**, 16 Temmuz 1963, s. 1, 5.
[1350] H. Bedrettin Ülgen, "Din ve Temizlik", **Akşam**, 17 Ağustos 1963, s. 3.
[1351] Diyanet İşleri Başkanlığının din adamlarına cami dışında düşen görevlere dair müftülüklere gönderdiği 17 Nisan 1963 tarihli tamim, **BCA**, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.34.27, s. 1.
[1352] **Akşam**, 6 Şubat 1964, s. 3.

ve Eğitim Haftası" dolayısıyla devam ettirilmesi konusunda karar verilmişti. Buna bağlı olarak Diyanet İşleri Teşkilâtının tüm mensuplarından yardım talep edilmişti. Verem Savaş Derneği tarafından bütün müftülüklere verem bilgisi broşürleri ile hutbe gönderilmesi ve bunların müftülüklerce köy imam hatipleri de dahil olmak üzere ulaştırılması istenmiştir.[1353]

Türkiye'yi ziyaret eden turistler zaman zaman hırsızlık, tecavüz gibi saldırılara uğramakta ve bu durumdan turizm olumsuz bir şekilde etkilenmekteydi. İzmir Müftülüğü söz konusu problem karşısında camilerin iyi bir eğitim aracı olabileceğini düşünmüş, bilhassa köylerdeki halkın okuldan daha çok camilere gittiklerini ve bundan faydalanılması gerektiği üzerinde durmuştu. Camilerde okunan hutbelerde Türk halkının misafirperverliği ve yabancılara karşı geçmişten beri takındığı olumlu tutumlara değinilmesine dikkat çekilmiştir. Yabancıları çeşitli hizmetlerde aldatmamanın, gelen bayan turistlere mütecaviz bir durum takınmamanın ve tüm bunların dinen de yapılmasının çok önemli olduğuna işaret edilmişti. Şayet bu durumun aleyhinde olanlar varsa da onların ıslah edilmesinin lüzumlu olduğu belirtilmiş, tüm bu hususlar hakkında halkın camilerde bilgilendirilmesi istenmişti.[1354] Turizm ve Tanıtma Bakanı Ali İhsan Göğüş, düzenlemiş olduğu basın toplantısında 1965 turizm sezonu hazırlık tedbirleri ile ilgili çalışmalar hakkında bilgi vermiş, turizmi yalnız bakanlığın görevi olarak görülmemesi gerektiğini aksi takdirde bu meselenin çözümünün zor olacağını ifade etmiş, alınacak tedbirler kapsamında din adamlarının da turizme yardımcı olmasını beklediklerini eklemişti.[1355] Buradan da anlaşıldığı gibi dinin toplum üzerinde etkin bir unsur olduğu, iyi yetişmiş din adamlarının toplumun gelişmesinde önemli olduğu söylenebilir.[1356]

Tüm bunların haricinde, Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu müzakereleri sırasında ordu içerisinde din işlerinden sorumlu personellerin bulunması konusu gündeme gelmişti. Konya Milletvekili Kadircan Kaflı, tarih boyunca Türk ordusunda ve dönem itibariyle bütün dünya ordularında dinî hizmetleri

[1353] **BCA**, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.34.46, s. 1.
[1354] **Akşam**, 20 Aralık 1963, s. 3.
[1355] **Tercüman**, 3 Aralık 1964, s. 1, 7.
[1356] Ali Sarıkoyuncu, Öznur Yaşar, "Erol Güngör Örneğinde 1960-1980 Arası Türk Aydını ve Din", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 39, 2014, s. 267.

gören personel bulunduğunu belirtmiş, kanuna din işleri subayının da ilave edilmesi gerektiği yönünde fikir beyan etmişti. Bunu diğer milletvekillerinin destek konuşmaları ve önergeleri takip etmiş, Savunma Bakanı Hasan Dinçer ve Millî Savunma Komisyonu adına Amasya Milletvekili İsmail Sarıgöz, din işleri ile ilgilenecek bir personelle ilgili maddenin söz konusu personel kanununa eklenmesini lüzumlu bulduklarını bildirmişler ve tasarıdaki bu değişiklik kabul edilmişti.[1357] Söz konusu değişiklik 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu'nun kabul edilmesiyle resmiyet kazanmıştır.[1358]

7.3.2.1.2. Din Eğitimi ve Kadroların Yetiştirilmesi

22 Haziran 1965'de kabul edilecek olan Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri hakkında kanunun tasarı çalışmaları kapsamında öncelikle öngörülen inceleme, araştırma ve danışma kurulu yerine geçmek üzere "Din İşleri Yüksek Kurulu"nun kurulması kararlaştırılmıştı. Bu kurul bir karar organı vazifesi görecekti. Bunun dışında icra organı olarak "Dini Eğitim ve Öğretim İşleri Dairesi" kurulmuştu. Bu daire işinin uzmanı elemanları temin gayesi ile yurt içindeki ve yurt dışındaki öğrencilere burslar verecekti. Tasarı ayrıca Diyanet İşleri Teşkilâtı personelinin sosyal ihtiyaçlarının karşılanması, bağışların özel bir fonda toplanması, din adamlarının kıyafetlerinin iyileştirilmesi, ilçe müftülüklerinin il müftülüklerine bağlanması gibi yeni hükümleri içermekteydi.[1359]

Gerçek manada din adamlarının yüksek eğitim seviyesinde yetiştirilmesi, istihdam imkânlarına uygun sayıda mezun elde edilmesi ve yurt ölçüsünde imkân, fırsat ve hizmet eşitliğinin sağlanması prensibi gözetilerek Bölge İmam Hatip Okulları kurulmasına karar verilmişti. Bunun için de 1965 yılı bütçesine bu okulların kurulmasından bu yana harcanmış olanları aşan bir ödenek konulduğu Millî Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Öktem tarafından dile getirilmişti. Ayrıca yeni okulun bir sonraki ders yılına yetiştirilmesi için gereken gayreti sarf edeceği belirtilmişti.

[1357] **Tercüman**, 11 Temmuz 1965, s. 1.

[1358] 20.06.1966 tarihinde kabul edilen Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu, Cumhurbaşkanlığının kararı gereğince geri gönderilmiş, parlamentodaki çalışmaların ve müzakerelerin ardından 27.07.1967 tarihinde yeniden kabul edilmiş, 10.08.1967'de Resmî Gazete'de ilan edilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinde din işleri ile ilgilenecek personele dair hükümler bahis konusu kanunun 21. maddesinde yer almaktadır. **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 50, s. 487.

[1359] **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 48, s. 604; **Akşam**, 18 Kasım 1964, s. 3.

İlk Bölge İmam Hatip Okulunun temeli 2 Ocak 1965'te atılmıştır. Temel atma töreninde konuşma yapan Bakan Öktem, İmam-Hatip okullarına gereği kadar ilgi gösterilmediğini, buna bağlı olarak da uygun bir eğitim seviyesine ulaşılamadığını söylemiştir. 1964 yılına kadar kanunla Millî Eğitim Bakanlığının bünyesinde olan din eğitimi sorumluluğunun, bakanlıktan önemine uygun bir ilgi görmediğinin üzerinde duran Bakan Öktem, daha ziyade derneklerin ilgi ve gayretiyle bugüne ulaştığını belirtmiştir. Mevcut 32 İmam-Hatip okulunun, Bakanlığın diğer eğitim dallarındaki okullarıyla kıyaslanamayacak kadar her yönden bakımsız kaldığını, yine ilgisizlikten dolayı önemine uygun bir eğitim sistemine ulaşamadığını, bunun haricinde, birer meslek okulu olan bu kurumlardan mezun olan gençlerin istihdam politikası olmadığından kendilerine muhtaç olunan meslekî hizmet sahalarının dışında iş aramak ve çoğu defa bulamamak gibi sıkıntılar içinde kaldıklarını ifade etmiştir.

Tüm bunlara bağlı olarak, ilk etapta çoğu köy çocuğu olan öğrencilere burs imkânları sağlandığı, 1963 yılında 500 öğrenci burs almakta iken 1964 yılında bu sayının 3000'e çıkarıldığı belirtilmişti. Bu okulların müfredat programlarının eğitimin özelliği de göz önünde bulundurularak yetkili birimler tarafından yeniden tanzim edildiği, öğretmenlerin de yeniden gözden geçirilerek daha kuvvetli bir kadro oluşturulmaya çalışıldığı öne sürülmüştür.[1360]

Senatoda Diyanet İşleri Başkanlığının bütçe görüşmeleri sırasında Devlet Bakanı Omay, Türkiye'deki 11 bin 276 imamdan yaklaşık olarak 9 bininin ilkokul diplomasına sahip olmadığını ileri sürmüştü. Bakanın verdiği bilgiye göre Türkiye'de ilkokul mezunu olan imam sayısı 1520'dir. Müftüler arasında ise sekiz yüksek tahsil bitirmiş müftüye karşılık 441 ilkokul bitirmiş müftü bulunduğu bildirilmişti. Ayrıca kuruma bağlı 396 vaizden 250'sinin ilkokulu bitirmiş olduğu, 37 diplomasız vaize karşılık yüksekokul mezunu 8 vaiz bulunduğu belirtilmişti. Omay, Diyanet İşleri merkezinde görevli 55 personelden onunun yüksekokul bitirdiğini ifade etmişti. Tahsilli personelin azlığı hususu ücret ve kadro sıkıntısına bağlanmıştı.[1361]

[1360] **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1965, s. 1, 7.
[1361] **Akşam**, 28 Ocak 1965, s. 1, 7.

7.3.3. Hac Ulaşımı

1962 yılında karayolu ile Suriye üzerinden hacca gitmek için Şam'a varmış bulunan üç bin civarındaki Türk hacısı, vasıta bulamadıklarından önemli sıkıntı yaşamışlardı. Yetkililerin verdikleri bilgilere göre, Suriye hükümeti, Kızıldeniz'deki liman olan Akabe'den Cidde'ye hareket edecek vapuru temin edemediği için Türk hacı adayları Şam'da kalmış ve nereye başvuracaklarını şaşırmışlardı. Daha önceden Suriye hükümeti, Akabe Cidde arasında denizyollarının bir vapurunu kiralamak istediğini bildirmiş, ancak daha sonra bu gemiyi temin edemediği için hacı adayları vasıtasız kalmıştı.[1362]

Suriye sınırında bulunan Kamışlı, Derik ve Derbesiye şehirlerinde bulunan Arap seyahat acenteleri temsilcileri, Türkiye'ye geçerek kaçak hacı nakline başlamışlardı. Bu acentelerin hacıları yüz lira karşılığında Suriye'ye geçirmekte ve orada 20 lira masrafla Arap pasaportu çıkarttırmakta olduğu iddia edilmişti. Güneydoğu'da yoğun bir faaliyette bulunan bu yabancı şirketlerin 10 bin kişiye yakın hacı adayı topladıkları haberi alınmıştı. Bu konuda yetkililerin haberleri doğruladıkları ve önleyici tedbirler alınacağı bildirilmişti.[1363]

1964 yılında hacca gidecekler için uygulanacak işlem, Bakanlar Kurulu tarafından karara bağlanmıştı. Buna göre, kara yolu ile hacca gidecekler yalnız Cilvegözü (Reyhanlı), Tibil (Kilis) ve Nusaybin sınır kapılarından geçebileceklerdi. Kararname gereğince hacca gidecekler için yolculuğa tahammül, iklim şartlarına uyum, tansiyon ve diğer sağlık durumları bakımından sağlık kurullarından "hacca gidebilir" raporu aldıktan ve iki tifo aşısı ile bir çiçek aşısı yaptırdıktan sonra pasaport alabileceklerdi. Bu şekilde rapor almayanlar hacca gidemeyeceklerdi. Karayolu ile hacca gidişlerde uygulanacak bazı diğer hususlar da bulunmaktaydı. Karayolu taşıtı sahipleri sınır kapılarından çıkmadan önce yolcu listelerini kontrol memuruna verecek, listenin doğruluğu tespit edildikten sonra hac yolcuları çıkış yapabilecekti. Araçlarda acil durumlar için sağlık malzemeleri bulundurulması mecburîydi.[1364]

[1362] **Tercüman**, 22 Nisan 1962, s. 1.
[1363] **Tercüman**, 19 Mart 1963, s. 5.
[1364] **Akşam**, 7 Mart 1964, s. 1.

Otobüsle hacca gideceklerin tabi tutulacakları sağlık ve emniyet şartları tespit edilmiş, hacı pasaportu alanların yurt dışına konvoy halinde çıkmaları mecbur tutulmuştu. Belirlenen diğer hususlar da şu şekilde sıralanmıştı; karayolu ile hacı adaylarını getirecek seyahat acenteleri en az 7 otobüslük bir konvoy halinde yola çıkabileceklerdi. Arızalanacak bir otobüste bulunanların diğer otobüslere yerleştirilebilmeleri için her otobüste üçer kişilik yer boş bırakılacaktı. Konvoylarda bir doktor ve bir de diplomalı bir sağlık memuru ile gerekli ilâç ve ilk yardım malzemeleri bulundurulacaktı. Uzun yola dayanıklı olmayan eski veya yetersiz araçlara müsaade edilmeyecekti.[1365] Bunun dışında hac ulaşımı için kara yolunun kullanılması türlü sıkıntıları da beraberinde getirmekteydi. Özellikle çöllerin yaygın olduğu bölgelerde otobüsler ilerlemekte bir hayli zorlanıyor ve bazen de bir yıllık yeni araçlar dahi yerinden kıpırdatılamayarak bulunduğu yerde bırakılmak zorunda kalıyordu. Hacı adayları sık sık araçlarından inmek durumunda kalırken, ulaşım çileye dönüşmekteydi. Coğrafi ve fiziksel koşulların getirdiği zorluklar neticesinde kara yolu ile giden hacılar Türkiye'ye hava yoluyla dönmeye başlamıştı. Bu durumu gören THY Genel Müdürlüğü Cidde'ye yapılan uçak seferlerini yavaş yavaş artırmaya başlamış, hac ulaşımı noktasında yavaş yavaş dönüşüme doğru gidilmişti.[1366] Buradan anlaşıldığı gibi kara ulaşımının getirdiği sıkıntılar nedeniyle değişime gidilmeye çalışılmış, hac ulaşımı şartları yeniden düzenlenirken hava yolu bu dönemle birlikte ön plana çıkmaya başlamıştır. Bir bakıma mecburiyet, hac ulaşımının farklı bir yöne evrilmesini sağlamıştır.

Eğitim, kültür ve din alanındaki gelişmeler toplumsal hayatın önemli bir parçası olması nedeniyle tez çalışmamızın bir bölümünü oluşturmuştur. Eğitim denince akla gelen ilk hususlardan biri okuryazarlık konusudur. Okuryazarlık verilerine bakıldığında 1960 yılı nüfus sayımına göre bu oranın yüzde 42 ile pek de yüksek olduğunu söyleyemeyeceğimiz bir rakam olduğunu görmekteyiz. Okul ihtiyacı ve eğitim personeli yetersizliği bu oranın düşük kalmasında etkili olmuştur. Bunu özellikle kırsal alanda görmek mümkündür. Köylerde yeterli sayıda ilkokul bulunmaması kırsal kesimde yaşayan kesimin okuryazarlık oranının düşük kalması anlamına gelmekteydi. Her ne kadar şehirlere göç artmışsa da ileriki dönemlerle

[1365] **Akşam**, 13 Mart 1964, s. 1.
[1366] **Akşam**, 17 Mayıs 1963, s. 3.

karşılaştırıldığında kırsal kesimdeki nüfus oranı azımsanmayacak kadar yüksekti. Dolayısıyla kırsal kesimdeki okuryazarlık oranının düşük olması ülke genelindeki okuryazarlık oranını etkilemiştir. 1965 yılına gelindiğinde bile bu hususta istenilenin tam olarak sağlanamadığını söyleyebiliriz. Doğu Anadolu'da okuma yazma oranı yüzde 22 civarında olurken İstanbul'un en gelişmiş semtlerinde dahi okuma yazma bilmeyenlerin mevcudiyeti bu durumu ispatlar niteliktedir. İlkokullardaki derslik ihtiyacının yanı sıra bu düzeyde bir ihtiyaç daha bulunmaktaydı. Bu noktada dezavantajlı grupta yer alan çocuklar için özel eğitim kurumlarının bulunmayışı bir eksiklik olarak hissedilmiştir. Fizikî ihtiyaçların yanı sıra eğitim kurumlarında görev yapan eğitimcilerin ihtiyaçları da önemli bir problem olarak varlığını sürdürmüştür. Bu hususta öğretmenlerin özlük haklarında sıkıntılar yaşanırken maddî açıdan düşük ücretler ile görev yapan öğretmenlerin eğitim hayatındaki performanslarının negatif yönden etkilendiğini değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bir diğer sıkıntı da iltimas konusu hakkında olmuştur. Sınavlarda referans noktasında karşılaşılan bu sorun parasız yatılı imkânlarından zaman zaman ihtiyaç sahibi öğrencilerin faydalanamaması hususunda da kendini göstermiştir.

Ortaokul ve liselerdeki en önemli ihtiyacın ilkokullardaki gibi fizikî ihtiyaç olduğunu ifade edebiliriz. Okullaşma ihtiyacının yanı sıra bu seviyelerde görev yapacak personel eksikliği de göze batmaktadır. Ortaöğretimdeki gelişmeler anlamında dikkati çeken bir başka nokta da eğitim sisteminde sık aralıklarla değişiklik yapılmasıdır. Değişiklikler belli bir yapının oturtulmasına engel olurken istikrarın temini için bir sorun olmuştur. Bu dönemle birlikte aileler için ayrı bir külfet getirecek özel kurslar meselesi gündeme gelmeye başlamıştır. Bazı okullara giriş için sınav usulünün benimsenmeye çalışılması özel kursların meydana çıkması ile yakından ilişkilidir.

Yükseköğretimde de fizikî eksikler ön plana çıkmıştır. Bu konuda derslik, kütüphane ve laboratuvar imkânlarının sınırlı olması yükseköğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin gelişimi için sıkıntı yaratmıştır. Aynı şekilde öğretim elemanı sayısında da öğrenci başına düşen eğitim personeli sayısının yeterli gelmediğini ve çok daha fazla akademisyene ihtiyaç duyulduğunu söyleyebiliriz. Bunlara bağlı olarak ülke genelinde yükseköğretime ulaşabilirlik oranı da düşük kalmıştır. Üniversitelerde okuyan öğrencilerin karşılaştığı problemlerden biri de ders

kaynakları ile ilgilidir. Ders kitaplarının hacimli oluşu ve fiyatlarının da epey yüksek olması ekonomik olarak zor bir dönemden geçen ülkedeki yükseköğretim öğrencilerinin kaynaklara erişimini sıkıntılı bir hale getirmiştir. Salgın hastalıkların yaygın olduğu bir dönem olması ile de ilişkili olarak verem hastalığının üniversiteli gençler arasında azımsanmayacak miktarda görülmesi yaşam koşullarının bir yansıması olarak belirtilebilir. Tüm bu gelişmelerin haricinde yükseköğretimde yeni usullerin de uygulandığını görmekteyiz. 1964-1965 döneminde yükseköğretime girecek öğrenciler için ilk defa eş zamanlı olarak merkezi sınav sistemi getirilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu uygulama günümüzdeki merkezi sınav sisteminin temellerini oluşturmaktadır. Yükseköğretim düzeyindeki önemli meselelerden biri 147 akademisyenin görevlerinden azledilmesidir. MBK'nın bu icraatı kamuoyunda uzun süre tartışmalara neden olurken, eğitim camiası resmi bir gerekçe gösterilmemesine dayanarak söz konusu kararı kabullenmemiştir. 147 akademisyenin görevden alınması üniversitelerin özerkliğine aykırı bulunmuştur.

Kültürel sahaya baktığımızda çeviri eserlerin yoğun bir şekilde kullanılması tiyatro ve opera gibi sahne sanatlarında yerlilik hususunda tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buradan hareketle yabancı eserlere ağırlık verilmesinin sahne sanatlarının daha geniş kitleler tarafından benimsenmesini, toplumun her tabanına yayılmasını kısıtladığını söyleyebiliriz. Nitekim tiyatro ve opera gibi sanat dalları ilgiyle takip edilen sinemanın gerisinde kalmıştı. Tiyatroya duyulan ilginin arttırılması maksadıyla bu dönemde bölge tiyatroları kurulması fikri ortaya atılmıştır. Kültür alanında önemli bir unsur olan müziğin toplum tarafından benimsenebilmesi için eğitim kurumlarına önemli görevler düşmektedir. Bu bakımdan müzik eğitiminin işin ehli bu konuda uzmanlaşmış öğretmenler tarafından değil de sınıf öğretmenleri tarafından verilmesi ve derslerin bu şekilde okutulması müzik eğitimi hususunda bir eksiklik yaşandığını göstermektedir.

Radyo ve televizyon meselesi kültürel gelişmeleri içinde barındırması ve de dönem itibariyle birtakım yeni gelişmelerin yaşanması sebebiyle çalışmamız içerisinde yer almıştır. Önemli bir haber ve iletişim kaynağı olması itibariyle radyo, Türk halkının değer verdiği bir unsurdur. 1938 yılından bu yana yenilenmeyen radyo sistemleri 1963 yılında Ankara Radyosunda yapılan değişikliklerle yenilenmiş böylelikle kırsal yerler de radyonun kapsama alanına girmiştir. Bu değişiklik

Anadolu'nun ücra köşelerinin Türkiye'deki gelişmelerden haberdar olması ve kültürel faaliyetlerden yararlanması bakımından önemlidir. Radyo ve televizyon açısından 1 Mayıs 1964 tarihinin farklı bir ehemmiyeti bulunmaktadır. Bu tarihle beraber TRT Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bundan sonra televizyon kurulması adına çalışmalar da başlatılmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki 1960'lı yıllar İTÜ'nün yapmış olduğu televizyon yayınları ile yavaş yavaş televizyon kültürünün yayılmaya başladığı yıllar olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu bölümün üçüncü ayağı olan din kısmında ele alınan ilk husus Türkçe ezan tartışmalarıdır. Geçmiş dönemlerde gündeme gelen Türkçe ezan meselesi bu dönemde de kamuoyunu meşgul etmiştir. Bu tartışmalarda dikkati çeken nokta devletin üst kademesi ile Diyanet İşleri Başkanlığının farklı düşünmesi olmuştur. Türkçe ezan tartışmalarında geri adım atılırken, bunda halktan gerekli desteğin temin edilememesi, politikacıların ilgi göstermemesi gibi durumlar etkili olmuştur. Bu dönemle birlikte din işlerinde merkezileşmenin etkileri görülmüştür. Cuma namazlarında her camide ayrı hutbe ve vaaz okunurken söz konusu dönemle beraber Diyanet İşleri tarafından kaleme alınan hutbe ve vaazın bütün camilere dağıtılması usulü uygulamaya geçirilmiştir.

Diyanet İşleri personelinin eğitim seviyesi ayrı bir tartışma konusu olarak gündeme gelmiştir. Din işleri ile ilgili görevli personelin önemli bir kısmının ilkokul mezunu oluşu, Diyanet İşleri personelinin eğitim seviyesinin yukarı çekilmesi taleplerini de beraberinde getirmiştir. Halk Sağlık Eğitimi Milli Komitesi tarafından özel kurslar düzenlenmesi din işleri ile ilgilenen personelin salgın hastalıklar konusunda bilinçlenmesi dolayısıyla halkı bilinçlendirmeleri bakımından önem taşır. Nitekim devletin resmi kaynakları bu maksatla Diyanet İşleri personelinden faydalanıldığını açıklamıştır. Bunun dışında cezaevleri gibi yerlerde görevlendirilen din adamlarına toplumsal açıdan önemli görevler verildiğini ve onlardan bu maksatla yararlanıldığını göstermektedir. Ayrıca 1964 yılında Din İşleri Yüksek Kurulunun teşkili ile Din Eğitim ve Öğretim İşleri Dairesinin teşkil edilmesi kararı alınması işin uzmanlarının belirlenmesi ve din alanında yetiştirilecek öğrencilerin tespiti açısından kayda değer gelişmelerdir. Bunun yanı sıra bölge imam hatip okullarının kurulması kararı alınmıştır. Söz konusu kararın alınmasında dönem içerisindeki mevcut imam

hatip okullarının diğer okulların gerisinde kalması ve imam hatip okullarına gereği kadar önem verilmemesinin etkili olduğunu kaydedebiliriz.

Bu dönemde hac ulaşımı ile ilgili birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Dönem itibariyle oldukça sıkıntılı seyreden hac ulaşımı için yeni bir kararname çıkarılırken uzun kara yolculuğunun getirmiş olduğu problemler bu kararnamenin çıkarılmasında etkili olmuştur. Ayrıca coğrafî şartlar ile ulaşım koşullarının elverişsizliği bu dönemde yavaş yavaş hava ulaşımının ön plana çıkmasına neden olmuştur.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
EKONOMİ VE YAŞAM KOŞULLARI

8.1. Ekonomi

Dünyadaki diğer devletlerin yeni bir döneme girdiği ve daha sonra gelişme hızını arttırdığı yıllarda Türkiye bir askeri darbe yaşamış ve buna bağlı olarak iktisadî ve malî açıdan dar bir boğaza girmişti. 1961 yılıyla birlikte yeni bir düzene ve sisteme alışma çabası içerisinde olan ülke, ekonomik vaziyetle gerektiği kadar alakadar olamamıştı. Türkiye bu dönemde iç istikrarın temin edilememesi dolayısıyla duraklama devresine girmiş ve diğer ülkelerle arasındaki gelişmişlik mesafesi açılmıştı. Artan nüfus karşısında daralan iş hacmi ekonomiyi bir kat daha zorlamıştı. İç ticaretin önemli ölçüde daralması, sınaî stoklardaki birikme, bazı işletmeler ve fabrikaların kapanması ve tüm bunlara bağlı olarak işsizliğin artması ekonomideki olumsuz gidişatı ispatlamaktaydı. İhracatın gittikçe zayıflaması ve ihraç mallarının belirli ve miktarlarının da sınırlı oluşu ekonomide gerilemeye sebebiyet vermişti. Turizm, meyve ve sebze, sütçülük, hayvancılık gibi alanlarda istenilen ilerlemenin de kaydedilememesi sıkıntıları beraberinde getirmişti. Ayrıca, toptan eşya fiyatlarının sürekli bir şekilde yukarı seyretmesi ekonomideki daralmayı hızlandıran gelişmelerden olmuştur.[1367]

8.1.1. Yeni Gelir Vergisi Kanunu ve Bütçe Tartışmaları

Hükümet yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı harekete geçmiştir. Buna bağlı olarak gelir vergisini tamamen değiştiren ve kabul edilen yeni kanuna göre ticari kazançlar, zirai kazançlar, ücretler, serbest meslek kazançları, gayrimenkul sermaye iratları, sair kazanç ve iratlar vergiye tâbi olacaktı. Zirai kazançlar da vergiye tâbi hale gelmişti. Esnaf muaflığı yeniden ayarlanırken, sadece işportacılar, bilet, kitap, gazete, kartpostal satanlar, gezici kalaycı, lehimci gibi esnafı, köylerdeki gezici satıcılar, 50 tonilatoya kadar yelkenli işletenler, ziraat işlerinde eşya ve insan taşıyan çiftçiler, dantela örgü gibi ev işi yapanlar vergiden muaf tutuldu. Bunların dışında kanun, hububat ekilen arazinin yüz elli dönümü, nakliyatta 60 dönümü, çeltik ve sebze ziraatında 30 dönümü, meyvecilikte 800 ağacı, narenciyede 400 ağacı,

[1367] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 47, 16.2.1962, s. 400.

büyük baş 25 hayvanı, küçükbaş 100 hayvanı da yine vergiden muaf tutmuştur. Geçim indirim tutarı değiştirilirken, vergi mükelleflerinin günde 5, ayda 150, yılda ise 1.800 lirayı aşmayan gelirleri vergi dışındadır. Mükellefin evli olması durumunda bu miktara eşi için günde 3, ayda 90, yılda da 1.080 lira, çocuklar içinse günde 2, ayda 60, yılda 720 lira indirime ilave edilecekti. Vergi dilimleri; ilk 2.500 lira için 10, sonra gelen 7.500 lira için 20, 15.000 için 30, 30.000 için 40, 70.000 için 50, 157.500 için 60, 217.500 için 70 olarak ayarlanırken, 500.000 lira ve daha fazla matrahlar için yüzde 60 nispeti uygulanacaktı. Zirai kazançlarda yıllık hasılatı 100 bin liradan az olan çiftçiler için götürü gider hesabı, 100 bin ve daha üstü kazançlar için gerçek kazanç esası kabul olunacaktı. Bütün vergi mükellefleri asgari geçim indirim tutarı olarak aylık kazançlarının ilk 150 lirasından vergi vermeyecekler, evli ise bu miktar ilk 240 lira, çocuk başına da 60 lira olmak üzere bir çocukludan 300, 2 çocukludan 360, 3 çocukludan 420 lirasından vergi vermeyeceklerdi. Bu miktar çocuk sayısı arttıkça 60 lira ilave olunmak üzere artacaktı. Eğer mükelleflerin şahsına, eşine, çocuğuna ait ödediği herhangi bir sigorta primi veyahut kamu yararına derneklere bağış makbuzu varsa bunlar da vergiden düşülecekti. 1 Ocak 1961'de yürürlüğe girecek olan bu kanuna esnaf temsilcilerinden bazı itirazlar gelmişti. Söz konusu kanunun deftere dayalı bir sistem teşkil ettiğini oysa ki kendilerinin daha adilane bir sistem umduklarını belirtmişlerdi. Dolayısıyla esnafın vergi vermesinin güçleşeceği, esnafın gücü nispetinde vergi ödemesinin daha doğru olacağını arzulamışlardı.[1368]

1961 Yılı bütçe görüşmelerinin daha ilk günü hararetli geçmişti. Bedii Feyzioğlu vergi sistemine getirdiği eleştiri ile sistemin adaleti sağlamaya muktedir olmadığını belirtmişti. Bütçenin revizyona tabi tutulması gerektiği yönünde eleştiriler olmuştur. Bu meyanda söz alan Ahmet Oğuz, iktisadi anlamda yatırımların olmadığını bu yüzden bütçede yatırım olarak gözüken rakamların gerçeği yansıtmadığını ifade etmişti. Nuri Kınık ise söz alarak bazı temennilerde bulundu. Emeklilik kanununun altı yıl gibi bir uzun süredir Maliye Bakanlığında beklediğini ve bu konuya bir an evvel bakılması gerektiği üzerinde durdu. Diğer bir temennisi ise küçük çiftçiler hakkında idi. Buna göre zirai kazançların vergilendirilmesinin küçük

[1368] **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1961, s. 1, 5.

çiftçileri sıkıntıya sokabileceğini bu durumun tarımın aleyhine olacağını iddia etmişti. Etem Selim, zam konusuna değinirken bütçeyi zamlar konusunda abartılı bulmaktaydı. Kurucu Meclis Esnaf Teşekkülleri Temsilcisi Hasan Tez'in vergi usulleri üzerindeki değerlendirmelerinde, esnaf için vergi muaflığı istemesi bunun yanında defter tutmanın kaldırılmasını talep etmesi söz konusudur. Sümerbank mağazalarını ekonomik olarak sıkıntılı bulan teze göre buralar kapatılmalı ve perakende satış yapılmamalıydı. Bu eleştirilerin yanı sıra ekonomi üzerinde olumlu şekilde tenkit yapanlar da oldu. Bütçe Komisyonu sözcüsü Feridun Ergin genel anlamda bir izahat verdikten sonra Milli Birlik Komitesinin enflasyonist gidişatın durdurulmasında etkili olduğunu savunmuştur. Daha sonra Ergin, iki meselenin ekonomik gidişat açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki piyasa durgunluğunu atlatmak adına yapılacak girişimle ilgilidir. Memur maaşlarına yapılacak zammı piyasadaki durgunluğu atmada en etkili unsur olarak belirlemiştir. Memurlara yapılacak zam hem memurların biriken isteklerine karşılık gelecek hem de piyasaya taze kan verecek bir hareket olarak algılanmıştı. İkinci olarak yatırımların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulayan Ergin yatırımların yeni çalışmalarla ayarlanmasını doğru bulmaktadır. İlk hususa eleştiri getiren Fuat Arna zar zor verilen vergilerle memur maaşlarında artış yapılmasını hatalı görmekteydi.[1369]

Kurucu Meclis, bütçe görüşmelerinin ikinci gününde kısa soluklu müzakereler neticesinde, Cumhurbaşkanlığı ve Sayıştay bütçelerini görüşerek kabul etti. Fakat Devlet Planlama Dairesi ve Diyanet İşleri bütçe görüşmeleri yapılırken uzun soluklu tartışmalar yaşandı. Devlet Planlama Dairesi bütçe görüşmeleri sırasında Kurucu Meclis CHP Temsilcisi Ferda Güley ile Kurucu Meclis Bakanlar Kurulu Üyesi Muharrem İhsan Kızıloğlu münakaşa etmişlerdi. Güley, MBK hükümeti döneminde bazı yatırımların durdurulduğunu ileri sürmüş ve bu konuda eleştiri getirmişti. Ordu'daki kasabasının elektrik işinin ihalesi sırasında durdurulmasının doğru olmadığını belirtmişti. Kızıloğlu buna karşılık Güley'i lokal politika yapmakla suçlayarak bu sözleri bir nevi oy kaygısı ile dile getirdiğini ima etti. Sait Naci ve Vedat Arkan'ın ardından yeniden söz alan Güley, oy endişesi ile

[1369] **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1961, s. 1, 5.

kürsüye çıkmadığını Gölköy kasabasındaki bu hidro-elektrik işinin tamamlanması gerektiği için ve yarıda kesilmesini yanlış buluğu için milleti temsilen konuştuğunu ifade etmişti. Ayrıca bu kürsüye daha hoşgörülü ve şefkat çerçevesinde sahip çıkılması gerektiğini dile getirerek Kızıloğlu'na kişisel bir eleştiri getirdi. Bu noktada cevap veren Kızıloğlu, yüzünün gülmemesini 36 yıllık asker oluşundan kaynaklandığını söyledi. Ardından eleştirilileri haksız bularak hükümetin partisiz kadirşinaslığa dayanan bir oluşum çerçevesinde teşekkül ettiğine dikkat çekmişti. Aynı gün yapılan daha sonraki oturumda İstatistik Umum Müdürlüğü, Diyanet İşleri, Tapu Kadastro bütçeleri kabul olundu. Bunlar arasında en çok zaman alan bütçe görüşmesi Diyanet İşleri bütçesi oldu. İlk olarak söz alan Fakih Özfakih daha verimli bir çalışma için Diyanet İşlerinin Vakıflar Teşkilatı ile birleşmesini talep etti. Ardından 1961 yılı bütçesinde Diyanet İşlerine ayrılan kaynağın son derece az olduğunu dile getirdi. Aynı fikirden devam eden Celâl Sungur ayrılan maddi kaynağın azlığından bahisle din adamları ve kadrolarının ihmal edildiğini ifade ederek ücretlerin düşük olduğuna dikkat çekti. Ayrıca Sungur radyo yayınlarında din meselelerin ihmal edildiğini öne sürmekteydi. Türkülerin, batı ezgilerinin istekler doğrultusunda radyoda çalınabildiğinin bunun yanında ramazan ayında dahi bir Kur'an okunmadığını vurguladı. Bu konuya yakın bir eleştiri de Kurucu Meclis Sakarya ili Temsilcisi Burhan Akdağ'dan geldi. Akdağ, kamuoyunun din konusunda bilinçlendirilmediğinden dem vurmuştu. Din terbiyesinin eksikliğini ön sıraya alan Akdağ, köy hocalarının maaş almasını da mutlaka gerekli görmüş ve sorunların halledilmesinde maaş temininin çok önemli olduğuna dikkati çekmişti. Din işlerinde eğitim üzerine yapılan önerilerde, Kurucu Meclis Öğretmen Teşekkülleri Temsilcilerinden Rauf İnan, İmam Hatip Okulu mezunlarının müftü olmasını gerekli gördüğünü beyan etmişti. İslâm dininin kültür ve eğitim kaynaklı bir din olduğunu da vurgulayarak dinde eğitim meselesinin altını çizdi. Aynı şekilde Necip San ve Ahmet Bilgin de eğitimli ve kültürlü din adamlarının yetişmesini önemli gördüklerini ifade ettiler. Devlet Bakanı Hayri Mumcuoğlu da din işleri ile ilgilenen kişilerin önemli bir kısmının ilkokul mezunu dahi olmadıklarını bu yüzden mutlaka eğitime önem verilmesi gerektiğini belirtmişti.[1370] Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi din eğitimine ve

[1370] **Cumhuriyet**, 22 Şubat 1961, s. 1, 5.

bu iş ile ilgilenen kadrolara ayrılan maddi kaynağın kâfi gelmemesiyle alakalı olarak hem bu konunun geri plana atıldığını hem de ekonomik sıkıntılarla bağlantılı toplumsal yansımalardan birinin görüldüğünü söyleyebiliriz.

Ertesi gün İçişleri Bakanlığı bütçesinin fasılları incelendi ve Emniyet Genel Müdürlüğü ile Jandarma Genel Komutanlığı bütçeleri oy birliği ile kabul edildi. Ardından Dışişleri Bakanlığı Bütçesi müzakerelerine geçildi. Daniş Sami Taşman, Bülent Ecevit, Hamza Eroğlu, Ömer Sami Çoşar, Kenan Esengin, Şefik İnan ve Selim Rauf Sarper'in söz aldığı müzakerelerde Türk-Yunan dostluğu ve Kıbrıs Cumhuriyeti, NATO ile ilişkiler, komşularla olan ilişkiler bilhassa Sovyetler ön plana çıktı dünyada ve yakın coğrafyada yaşanan gelişmeler de ele alınmıştı.[1371]

Kurucu Meclis'in 23 Şubat 1961 tarihli gece oturumunda memur, emekli, dul ve yetim aylıklarına zam yapılması üzerine hazırlanan iki tasarı kabul edildi. Uzun soluklu tartışmaların ardından kabul edilen tasarıların aleyhinde fikir beyan edenler olmuştu. Ziya Müezzinoğlu bunların başında gelmekteydi. Fakat Maliye Bakanı ve CHP'den Suphi Baykam zammın lehine görüş beyan etti. Netice olarak tasarı aynen kabul edildi. Buna göre zammın yüzde yirmisi 1 Marttan itibaren verilecekken, yüzde on beşi 1 Aralık 1962'den itibaren verilecekti.[1372] Zammın iki parçaya bölünmesi bütçe imkânlarının kısıtlı bir uygulamaya müsaade ettiğini göstermekteydi

Bütçe görüşmelerinde hararetli tartışmaların yaşandığı bir mesele de eğitim üzerine oldu. Milli Birlik Komitesi üyelerinden Mehmet Özgüneş, öğretmen okullarında metotların demode metotlar olduğunu ve Milli Eğitim sistemi içerisindeki görevlilerin görevlerini lâyıkıyla yapmakta sıkıntı çektiklerini, buradaki teşkilatlanmada birtakım problemler yaşandığını dile getirdi. 147'ler meselesi Milli Eğitim Bakanlığı bütçe meselesi içinde yeniden gündeme gelmişti. Türkiye'de sebep göstermeksizin bir kişinin görevinden uzaklaştırılmasının sıkıntı doğurabileceğini ifade eden Ecevit, eğitim konusunda yedek subay öğretmenler meselesini de ele almış ve bu müessesenin muhafazasını istemişti. Muammer Aksoy da 147'ler meselesini eleştirirken, 114 sayılı kanunu üniversite muhtariyetine zarar veren bir kanun olarak görmüş, üniversite personelinin alımı veyahut tasfiyesindeki müdahale, muhtariyete müdahale olarak görülmüştü. Bu tenkitlerden sonra söz alan Bakan

[1371] **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1961, s. 5.
[1372] **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1961, s. 1.

Vekili hükümetin bu konuda herhangi bir prensip kararının olmadığını ve takdir hakkının Kurucu Meclise ait olmasını uygun görmüştü. Yeterli sayıda yeni okulun inşa edilmesi, öğretmen yetiştirilmesi, öğretmenlerin layık olduğu mertebede tutulması, teftiş sisteminin ıslahı Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde tartışılan diğer hususlardı.[1373]

27 Şubat'ta öğleden sonraki oturumda Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesinin fasılları kabul edildikten sonra gelir bütçesi üzerine görüşmeler açıldı. Bu müzakereler esnasında vergi sistemi üzerine tartışmalar yaşandı. Kürsüye çıkan Dündar Soyer, yeni getirilen vergilerin halka ağır bir yük getirebileceğini ve bu durumun vergi kaçırmalara sebebiyet verebileceğini iddia etti. Buna karşılık söz alan komisyon sözcüsü Ferit Melen, vergi sisteminde yapılan tadillerle seviyelerin 12 buçuktan yüzde 15'e çekilmesinin mükellefler açısından avantaj getirdiğini, beyannamelerin kolaylıkla doldurulabilecek şekilde hazırlandığını ve bu gelişmelerin vergi mükellefleri için lehte gelişmeler olduğunu öne sürdü. Öğleden sonraki oturum neticesinde 1961 mali yılı bütçesinin görüşmeleri sona erdi. Genel oylamaya geçilmiş ve ardından 247 üyeden 228'i kabul oyu, 10'u ret, 9'u çekimser oy kulanmış bütçe kabul edilmiştir.[1374] Ekonomiyi ilgilendiren tedbirler kapsamında yeni vergi sistemi ile iktisadi daralmanın önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Nitekim bütçe müzakerelerinde de vergiler tartışma konusu olmuş, ana fikir itibariyle vergilere ağırlık verilerek vatandaşın üzerine daha fazla yük binebileceğinden endişe edilmiş, eleştiriler de bu noktada yoğunlaşmıştır.

8.1.2. Dış Yardımların Gündeme Gelmesi

Dışişleri Bakanı Selim Sarper Amerikan yardımının 1961 yılı itibariyle en azından üç sene daha devam etmesini talep etmişti. Bu talep Amerikan Senatosu Tahsisat Komisyonu azalarından Allen Ellender tarafından kongreye bir raporla iletildi. Ellender daha önce yapmış olduğu bir açıklamada 1960 mali yılına dek Türkiye'ye 3 milyar 86 milyon dolar yardım edildiğini beyan etmişti. Ellender'in raporunda Dışişleri Bakanı Sarper'in Rusya'ya komşu olmasından yana dert yandığı ve bu yüzden de ülkenin elinde muhakkak kuvvetli bir ordu bulundurulması gerektiği fikrinde olduğu, dolayısıyla Türkiye'nin hürriyeti için çok daha fazla yardıma

[1373] **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1961, s. 1, 5.
[1374] **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1961, s. 1, 5.

ihtiyacı olduğunu kaydettiği belirtilmişti. Ellender ise Sarper'e cevaben ABD'nin üzerine düşeni fazlasıyla yaptığını artık sıranın Batı Avrupa ülkelerine geldiğini düşünmektedir. Ayrıca Türkiye'nin temel ekonomik yapısını değiştirmesi gerektiği aksi takdirde böyle bir ağı savunma yükünü daha fazla kaldıramayacağını öne sürmekteydi. Ellender'e göre, Türkiye'nin vergi sistemi yeteri kadar verimli değildi. Şayet vergi sistemi düzenli olarak işlerse ülkenin ABD'den aldığı yardımlar kadar geliri vergilerden sağlayabileceğini iddia etmektedir. Bundan sonra rapor Türkiye'ye sarf edilen paranın akıbeti ile ilgilidir. Buna göre Türkiye için verilen paranın yerli yerinde kullanılmadığı öne sürülmektedir. Bir önceki idarenin nüfuzunu güçlendirme adına yapılan faaliyetler için bu paraları kullandığını iddia eden Ellender, Türkiye'nin Sovyetlerin tehdidine karşı odaklanması gerektiğini, yeni devlet binaları, büyük şehirlerin geliştirilmesi gibi projelerin Türkiye iktidarını aşan çalışmalar olarak vermişti.[1375] Söz konusu raporda ABD çıkarları ön planda tutulurken, Türkiye'ye mali yardım konusunda soğuk bakıldığı görülmekte ve yardımlar için Avrupa ülkeleri işaret edilmektedir.

Türk-Alman iktisadi görüşmelerinde Alman heyetine başkanlık yapan Kurt Daniel, 1 Mart 1961'de uçakla Tahran'dan Türkiye'ye geldi. Alman Büyükelçisi George Von Broich'in Daniel'in şerefine vermiş olduğu öğle yemeğinde Dışişleri Bakanı Sarper, Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, Ticaret Bakanı Mehmet Baydur ile bir araya geldiler. Daha sonra Maliye Bakanlığında; Daniel ile Maliye, Ticaret, Sanayi Bakanları İktisadi İşler Dairesi ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir toplantı gerçekleştirildi. Bu toplantıda Almanya'nın Türkiye'ye vermeyi düşündüğü kredi hakkında görüşüldü. Buna göre Almanya, ABD'nin yapmış olduğu açıklamanın ardından Türkiye'ye yapılacak yardımlar meselesini üzerine almayı düşünmekteydi. Genel olarak 8 milyar marklık bir yatırımda bulunacak Almanya bunun yarısını az gelişmiş NATO ülkelerine, diğer yarısını da anlaşmaya dahil ülkelerden borç açığı olanlara vermeyi kararlaştırmıştı.[1376]

Daniel, bir sonraki gün Gürsel ile de bir görüşme yapmıştı. Ardından görüşmelerin seyri ve kredi hakkında bilgiler vermek üzere basına açıklamalarda bulunmuştu. Kredinin geri ödenme şartları niteliği, ne zaman verileceği ve kullanım

[1375] **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1961, s. 1, 5.
[1376] **Cumhuriyet**, 2 Mart 1961, s. 1, 5.

şartları üzerine sorulan soruları cevaplayan Daniel, kredinin yatırım planları, borç açığı ve zaruri ihtiyaçların karşılanması için kullanılması şartıyla verileceğini belirtmişti. Geri ödemenin azami on beş yıl içerisinde olacağı ve uygulanacak faizin ticari maksatlı verilen kredilerden daha düşük olacağı ifade edilmişti. Kurt Daniel, ne miktarda yardım yapılacağı noktasında ve yardımın ne zaman yapılacağı hususunda net bir görüş bulunmadığını, bu durumun müzakerelerin neticelenmesi ile ortaya çıkacağını düşünmektedir.[1377] 14 Nisan'da başlayan iktisadi yardım görüşmeleri Almanların ileri sürdükleri şartlardan taviz vermemesi nedeniyle 25 Nisan günü çıkmaza girdi. Alman heyeti yapılacak yardımı 1961 yılı ve bir sonraki yıl için 200'er milyon markı geçmeyecek şekildeki karar üzerinde ısrar etmesi, bunun yanı sıra yardımın tamamının kredi biçiminde olmasını şart koşması Türk heyeti için sıkıntılı bir durum olarak kabul edilmişti.[1378]

8.1.3. Ekonomik Durumun Yaşam Koşullarına Yansımaları

Ekonomik problemlerin getirdiği sıkıntılar toplumda en çok sabit gelirli vatandaşları etkilemekteydi. Sabit ve dar gelirli kesimin ana ayağı olan işçiler, maddi açıdan yaşadıkları sıkıntıları yürüyüşlerle dile getirmişlerdir. İzmir'de beş bin işçi 25 Kasım 1961'de sessiz bir yürüyüş yapmıştı. Bu yürüyüşte çıplak ayaklı bir halde asgari ücret protestosunda bulunan işçiler ellerinde dövizlerle yürüyüş yapmışlar ve Yüksek Hakem Kurulunu eleştirmişlerdi. İşçilerin ellerindeki dövizlerde seçimlerde verilen vaatlerin yerine getirilmediğine dair yazılar bulunurken, istediklerinin kendileri için bir hak olduğunu, lütuf olmadığını kaleme almışlardır. Taleplerini dile getirirken bunları adalet duygusundan hareketle istediklerini ifade etmişlerdi.[1379]

1962 bütçesini açıklayan I. Koalisyon Hükümeti Maliye Bakanı Şefik İnan, ülkenin malî durumunun iç açıcı olmadığını belirterek, memurlara mart ayı başında verilmesi düşünülen yüzde 15'lik zammın verilemeyeceğini açıklamış ve bir yıl sonraya bırakıldığını ifade etmişti. Bir önceki yılda yürürlüğe konan kanunun hükmünü yerine getirmek için hükümetin çaba sarf ettiği, araştırmalarda bulunduğu, fakat devlet bütçesine 345 milyon liralık bir yük getirecek olan zammın yapılmasının mümkün olmadığını, aynı zamanda devlet teşekkülleri, belediyelerin ve özel

[1377] **Cumhuriyet**, 3 Mart 1961, s. 5.
[1378] **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1961, s. 1.
[1379] **Akşam**, 26 Kasım 1961, s. 1, 5.

idarelerin bu zammı karşılayacak durumda olmadıklarının altı çizilmişti. Şefik İnan, bir önceki yıl bütçesine bazı maaş ve ücret kalemleri için eksik tahsisat konduğunun üstünde dururken, Türkiye'nin gelir konusunda sıkıntı yaşadığını ve farklı bir tasarruf yönteminin uygulanmasının lazım geldiğini dile getirmiştir.[1380]

İstatistik Genel Müdürlüğünün verdiği rakamlara göre işsizlik tırmanışa geçmişti. 1961 yılının beşinci ve altıncı ayları arasındaki işsizlik artışı, bu konunun önemini ortaya koymaktaydı. Türkiye'de, işsizlik üzerinde gerekli incelemeler yapılmadığı ve iş sahalarının temini faaliyetlerine yeteri kadar yer verilmediği takdirde, bu sıkıntının geçiştirilemeyecek bir hal alacağı aşikârdı.[1381]

16 Aralık 1961'de İzmit'te 12 işçi sendikasına mensup 5 bin işçi sessiz bir yürüyüş yapmıştır. Ellerinde bulunan dövizlerde "Çalış, didin, sürün", "Şartlı grev istemiyoruz", "Ekmeğimize katık istiyoruz", "Kemerlerde sıkacak delik kalmadı", "Grevsiz sendika, fitilsiz lambaya benzer", "tek taraflı tasarruf olmaz" gibi ibareler yazmaktaydı. Bir saat süren yürüyüşte şehir ulaşımı aksamıştır.[1382] İşçiler isteklerini sıralarken, hükümet kanadından bir açıklama gelmiş, işçilere zam meselesinin gündemde olmadığı bildirilmişti. Çalışma Bakanı Ecevit, grev konusunda, işçilere yarar getirmeyeceğini düşünenler olduğunu fakat kendilerinin böyle düşünmediğini bu hakkın verilmesi gerektiğini düşündüklerini dile getirmişti. İşçilerin sigorta meselesine de değinen Çalışma Bakanı, sigorta hastanelerinde işçi ailelerinin de tedavi ettirilebileceği bir düzenleme yapılmasının gündemde olduğunu, meslek hastalıklarında belirli sürelerin kaldırılacağını, her bölgede görülen hastane ihtiyacının karşılanması için planlamalar yapılmasını lüzumlu gördüklerini ifade etmişti. Mesken sıkıntısı açısından işçilerin zor durumda olduklarının altını çizen Ecevit, bu sorunun halledilmesi maksatlı çözümler üzerinde durduklarını belirtmişti.[1383]

Bakanlar Kurulu toplantısının ardından konuşan Maliye Bakanı Şefik İnan, memur maaşları için gündeme gelen yüzde 15 zammın yapılmasının imkânsız olduğunu belirtmiş ve devletin bunu yapacak gücünün olmadığını ifade etmişti. Zam konusu hükümeti oldukça zor duruma düşürürken, öte yandan milletvekilleri ve

[1380] **Akşam**, 2 Aralık 1961, s. 1, 5.
[1381] **Son Havadis**, 13 Aralık 1961, s. 1, 5.
[1382] **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1961, s. 1, 5.
[1383] **Akşam**, 17 Aralık 1961, s. 1, 5.

senatörlerin aylıklarına yapılması düşünülen zam da gündemden düşmüyordu.[1384] Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş, tehir tasarısının hükümetin ittifakı ile çıktığını anlatarak zammın aleyhinde bulunmuştu. Uzun görüşmelerden sonra CHP grubu bu konuda karar alamadan dağılmıştı. AP'li Bakanlar Ulaştırma Bakanı Cahit Akyar ile Ticaret Bakanı İhsan Gürsan, zammı vermeye imkân olmadığını aktardıktan sonra hükümetin görevine devam etmekte zorlanabileceğini belirtmişlerdi.[1385]

Zam tartışmaları alevlenirken, Millet Meclisinde ilginç tartışmalar yaşanmaktaydı. Milletvekilleri ve senatör maaşlarının artırması lehine düzenlenen tasarının müzakereleri sırasında konuşan, CKMP Kırşehir Milletvekili Memduh Erdemir, tarihi bir karar verilmek üzerinde olunduğunu, ya nefislerini yenip Meclisin itibarını kurtaracaklarını veyahut da itibarlarının sarsılacağını dile getirmişti. CHP Milletvekili Bedri Baykam, milletvekillerinin maaşlarının düşük olması durumunda kalitenin düşeceğini, yüksek olması durumunda ise vekilliğin meslek haline gelebileceğini ifade etmişti. Anayasa komisyonu adına konuşan AP Maraş Milletvekili Kemal Bağcıoğlu, meselenin Anayasa Komisyonunda incelendiğini ancak mali durumun ele alınmadığını açıklamış, konu hakkında diğer milletvekillerinin demagoji yaptıklarını ileri sürmüştü. Buna göre, Anayasa Komisyonunun töhmet altında bırakılmak istendiği, bazı milletvekillerinin maaş artırımından yana görünmeyerek durumu kamuoyuna yansıtmaya çalıştığı ve onların samimi olmayarak seçmenlere yönelik bir harekette bulundukları iddia edilmişti. Maliye Bakanı, Şefik İnan, milletvekillerinin önceden ikinci dereceden memur maaşı kadar maaş aldıklarını, daha sonra milletvekillerinin aldıkları maaşların birinci dereceden memurların aldıkları aylıkların üzerine çıkarıldığını, bunun ardından birinci derece memur maaşı ile milletvekilliği maaşlarının eşitlendiğini belirtmişti. Ayrıca memurlara yapılması istenen ve kamuoyu tarafından da takip edilen zam meselesi de gündemdeki yerine korumaktaydı. Maliye Bakanı'nın isteği üzerine bu konunun daha sonra görüşülmesi istenmişti.[1386]

Memurlar için yaşanan zam tartışmaları Cumhuriyet Senatosunda da gündeme gelmişti. Memurlar için daha evvelden düşünülen ve yapılması

[1384] **Akşam**, 27 Aralık 1961, s. 1.
[1385] **Tercüman**, 27 Aralık 1961, s. 1, 5.
[1386] **Akşam**, 28 Aralık 1961, s. 1, 5.

kararlaştırılan yüzde 15'lik zammın bütçedeki imkânsızlıklar ve bütçedeki açık sebebiyle zor olduğunu belirten Maliye Bakanı İnan, zammın verilemeyeceğini burada da yinelemişti.[1387] AP Milletvekili Kemal Bağcıoğlu, Mecliste Maliye Komisyonunun raporunun Anayasa'ya uygunluğuna inandığı için, Mecliste komisyonun sözcülüğünü yaptığını bildirmişti. Aslında kendi düşüncesinin ise memur ve milletvekillerinin maaşlarına zam yapılmasının aleyhinde olduğunu ifade etmiş, yanlış anlaşıldığını dile getirerek geri adım atmış, açık bütçe ve uygun olmayan mali durum ile zammın pek de mümkün gözükmediğini belirtmişti. CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı yaptığı açıklamada, senatör ve milletvekillerinin maaşlarına yapılması düşünülen zam için memleketin içerisinde bulunduğu zor durumun mani olduğunu vurgulamıştı.[1388]

31 Aralık 1961 günü İstanbul Saraçhanebaşı'nda toplanan 100 bin civarındaki işçi topluluğu bir miting düzenlemiştir. Özellikle sosyal adalet, grev hakkı ile kolektif iş akdi ve milletvekili maaşları üzerinde duran konuşmalar yapılmış ve ellerindeki bayraklar, flamalar ve az evvel zikredilen meselelerin yazılı olduğu dövizlerle slogan atan işçiler olaysız bir şekilde dağılmıştır. İşçilerin ellerindeki dövizlerde, "Herkesin sahanında et kaynar işçinin sahanında dert kaynar", "Maluliyet aylığı 120 ev kirası 150 lira" gibi yaşam koşullarına karşı işçilerin maddi gelir açısından zayıf kaldıklarını dile getiren yazılar bulunması dikkat çekicidir.[1389]

8.1.3.1. 1962 Yılı ile Beraber Ekonomik Daralmanın İvme Kazanması ve Sosyal Hayata Etkileri

1962 yılında toptan eşya fiyatlarındaki yükselme 1961 yılındaki yükselmeden de fazlaydı. Bu yükselmede bir önceki yılda olduğu gibi belli başlı gıda maddeleri ve yemlerdeki fiyat artışlarının etkili olduğu bildirilmişti. Bu durumun ise 1961'deki mahsul durumunun kötü oluşu, nüfusun süratle artması ile 1962'de de gıda maddeleri ve yemlerin üretimindeki artışın iktisadî faaliyetlerdeki gelişmenin sebep olduğu gelir artışının gerisinde kalması gibi çeşitli nedenlerden kaynaklandığı ileri

[1387] **Akşam**, 29 Aralık 1961, s. 5.
[1388] **Akşam**, 30 Aralık 1961, s. 5.
[1389] **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1962, s. 1, 5.

sürülmüştü.[1390] 1962 yılında 1961 yılına oranla biraz daha iyi mahsul verimi sağlanmış olması ile zirai gelirde yüzde 4,7 oranında 814,4 milyonluk bir artış meydana gelmişti. Bununla birlikte, zirai gelir artış hızının diğer sektörlerden geride kalması millî gelir içinde yüzde 41,9 paya sahip olan tarım sektörü, gerileme yönü ile 1961'de 40,9'a, 1962 yılında da yüzde 40,6'ya düşmüştü.[1391]

1962 yılının ilk on bir aylık devresinde, dış ticaret hacmi kıymet olarak 878 milyon doları bulmuştu. Bunun 329,3 milyon dolarını ihracat 548,7 milyon dolarını ise ithalat teşkil etmekteydi. Bu duruma bakılarak ithalat ile ihracat arasındaki negatif fark 219 milyon doları bulmuş olduğunu görebiliriz. İhracat geliri ithalat için harcanan döviz miktarının ancak %60'ını karşılayabilmişti. 1961 yılında dış ticaret hacmi 714,1 milyon dolarken, ihracat 287,2 milyon dolar ithalat ise 426,9 milyon dolardı. Yine aynı devre itibariyle dış ticaret açığı 139,7 milyon dolar ve ihracatın ithalata oranı %67,3 olarak şekillenmişti. Belirtilen bu bilgiler ışığında 1962 yılında 1961 yılına oranla dış ticaret hacminin 163,9 milyon dolar ve %22,95, ihracatın 42,1 milyon dolar ve %14,66 oranında, ithalatın ise 121,8 milyon dolar ve %28,53 oranında artış kaydettiği görülmekteydi. Söz konusu karşılaştırmalar üzerinden dış ticaret hacminin yaklaşık olarak %61, ihracatın %17 ithalatın ise %96 oranında artmış olduğu anlaşılmıştı.[1392] Yani artış anlamında ihracat ile ithalat arasındaki fark çok yüksekti ve bu farkın ithalat lehine olması ekonomik dengeleri etkilemekteydi.

8.1.3.2. Parlamenterlere Zam Yapılması Tartışmaları

Parlamenterlerin maaşlarına zam meselesi dört partinin meclis gruplarında prensip kararına bağlanacaktı. Maaşlara zam gayretlerinin başında ve kamuoyunda gördüğü tepkilerden sonra dört partinin de zam aleyhinde birleşmeleri beklenmekteydi.[1393] YTP, CHP ve CKMP Meclis grupları ile AP Senato grubu ayrı ayrı toplanmış, milletvekili ve memur maaşı zammı konularını ele almışlar ve zam konusunun geri bırakılması yönünde görüş bildirmişlerdi.[1394]

[1390] 1962-1965 yılları arasında Türkiye'nin iktisadi durumuna dair Türkiye İş Bankası tarafından tanzim edilen aylık raporlar, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 303.
[1391] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 312.
[1392] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 336.
[1393] **Tercüman**, 2 Ocak 1962, s. 1.
[1394] **Akşam**, 3 Ocak 1962, s. 1.

Milletvekili ödenek ve yollukları ile ilgili teklif bir sonuca bağlanamamış ve Maliye Encümeni milletvekilleri ile alakalı görüşünü geri almıştı. Konu Bütçe ve Maliye Komisyonlarında yeniden görüşülecekti.[1395] AP, CKMP, CHP ve YTP Meclis Grupları Başkanvekilleri Mecliste gerçekleştirdikleri ortak toplantıda, milletvekili ödenek ve yolluklarının net 2.800 lirayı geçmemesini kararlaştırmıştı. Başkan vekillerinin bu kararı üzerine toplanan Maliye Komisyonunda, milletvekillerinin birinci dereceden memur kadro maaşından fazla ödenek ve bu maaşın yarısından fazla da yolluk alamayacakları şeklinde bir karar çıkmıştı. Komisyonun bu kararına göre, milletvekili ve senatörlerin, ödenek ve aylık ismi altında alacakları ücret 2.800 lirayı geçemeyecekti. Buna göre, Maliye Komisyonu daha yüksek olan tekliften vazgeçmişti.[1396]

Milletvekilleri ve senatörlere yapılacak zammın kararlaştırılması için bir araya gelen Meclisin 5 Ocak 1962 tarihli oturumunda konuşan Mardin Milletvekili Esat Kemal Aybar, memleketin normal hayat şartlarına maddi ve manevi bakımdan muhtaç olduğu günlerde, milletin ümidi TBMM'nin üyelerinin, devlet hazinesini paylaşmak isteyen manevî değerleri önemsemeyen sadece maddiyat düşkünü şahıslar olduğunu uyandıran bir tablo çizildiğini ve bu hissiyatın kamuoyuna hakim olmasından dolayı son derece üzgün olduğundan yakınmıştı.[1397] Meclisteki oturumda milletvekili ve senatörlerin ödenek ve yolluklarının net 2800 lira olması kararlaştırılmıştı.[1398]

Memur maaşlarına yapılması istenen zam konusunda ise yüzde 15'lik artışın bir yıl geri bırakılması hakkındaki kanun teklifi Bütçe Komisyonunda gündeme gelmiş ve ittifakla kabul edilmişti. Memur maaşlarının zammının bir yıl geri bırakılmasına milletvekillerinden itiraz gelmemişti. Hükümetin teklifi üzerine yüzde 15 zammın verilmesine 1 Şubat 1963'de başlanacaktı.[1399] Zam tartışmalarının yaşandığı ve memur zammının geri bırakıldığı günlerde toptan eşya fiyatları

[1395] **Son Havadis**, 4 Ocak 1962, s. 1.
[1396] **Akşam**, 5 Ocak 1962, s. 1.
[1397] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 29, 5.1.1962, s. 499.
[1398] **Akşam**, 6 Ocak 1962, s. 1.
[1399] **Akşam**, 16 Ocak 1962, s. 1.

endekslerindeki artış devam etmiş, 1292 ile 1938'den beri en yüksek rakama ulaşmıştı.[1400]

8.1.3.3. 1962 Bütçesi Müzakereleri ve Ekonomi

Sanayi Bakanlığı bütçesi müzakerelerinde hükümetin karşı çıkmasına, Devlet Planlama Teşkilatı programında olmamasına rağmen Keban Barajının projelerinin ikmali için 5 milyon liralık daha ek tahsisat ayrılması kabul olunmuştu. Bu konu üzerine yaşanan tartışmalarda Baykam, hükümetin görüşüne uyulması gerektiğini, Bütçe Komisyonu üyesi olduğunu ve görüşünün dikkate alınması gerektiğini söylemiş, ancak söz konusu ek tahsisatın oylamaya konulmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Baykam komisyon üyeliğinden istifa ettiğini hem komisyona hem Meclis Başkanı'na bir mektup ile bildirmiştir. Baykam mektubunda bu uygulamanın planlı kalkınma fikrine aykırı olduğunu ve planlı kalkınma fikrini savunan biri olarak bu durumu kabul edemeyeceğini belirtmişti.[1401]

Bazı YTP milletvekilleri ile Ankara'dan İstanbul'a gelen YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, partisinin il merkezinde ilçe başkanları ile bir araya gelmiş ve bir toplantı düzenlemişti. Alican bu toplantısında koalisyon hükümetini ekonomik yönden eleştirerek iktisadî bir programının bulunmadığını ileri sürmüştü.[1402]

Ekonomi tartışmaları devam ederken 1962 yılı malî bütçesini içeren kanun tasarısı Karma Bütçe Komisyonunda görüşülmüş ardından Cumhuriyet Senatosunda görüşülmüş ve son müzakeresi gerçekleştirilmek üzere Millet Meclisine gelmişti.[1403] 16 Şubat 1962'de Meclis'te yapılan 1962 yılı bütçe görüşmelerinin ilk gününde Maliye Bakanı İnan, bütçenin özelliklerinden bahsederken, tasarruflara yönelik fedakârlık isteyen, istikrar içerisinde, yapıcı bir biçimde olduğunu öne sürmüştür. Karma Bütçe Komisyonu tüm gayretlerine rağmen memur ve emeklilere verilmesi düşünülen yüzde 15'lik zammın geri bırakıldığını belirtmiştir. CKMP adına söz alan Oğuz ise bütçenin iktisadi kalkınma yönünden zayıf olduğunu dile getirerek eleştirilerde bulunmuştur. Oğuz bütçenin samimiyetten uzak olduğunu ve klasik bir şekilde meclise getirildiğini, yatırıma ayrılan paraların iktisadi manada yatırımlara sarf edilmeyeceğini, 1962 yılı bütçesinin iki milyar iki yüz milyon ile iki milyar dört

[1400] **Aylık İstatistik Bülteni Ocak 1962**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., 1962, s. 32.
[1401] **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1962, s. 1, 5.
[1402] **Akşam**, 4 Şubat 1962, s. 5.
[1403] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 48, 17.2.1962, s. 427.

yüz milyon lira arasında açık vereceğini iddia etmiştir. Öğleden sonraki oturumda söz alan Alican ise memlekette huzur ve gelişmenin tesis edilebilmesinde iktisadi ve sosyal hayatta sağlam ve sıhhatli temellerin atılmasının çok etkili olduğunu belirten bir konuşma yapmıştır. Değerlendirmelerden de anlaşıldığı gibi bütçenin fedakârlığa dayalı bir bütçe olduğu ve bu konuda iki farklı görüşün olduğu görülmektedir.[1404]

Bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Maliye Bakanı Şefik İnan, ülkenin ekonomik durumu hakkında da bilgiler vermişti. MBK döneminde bazı teşebbüslerin olduğu fakat tamamlanamadığı gibi, iç ve dış finansmanının da teminat altına alınamadığı belirtilmişti. Buna göre, belediyeler, özel idareler ve diğer kurumlara ait bazı projelerin bulunduğu ancak bunların tamamlanabilmesi için 15 milyar gibi büyük bir paraya ihtiyaç varken bunun temini mümkün gözükmüyordu. İktisadi hayatı ümitsizliğe sürükleyen etkenler ise finansmanı da kapsayan bir şekilde plan programın sağlanamaması ve mali istikrarın sağlanması adına oldukça fazla zaman kaybedilmesi olarak sıralanmıştı. Bu dönemde fiyatların sürekli yükselen bir vaziyette olması, iç ve dış kaynakların daralması ile mali itibarın zedelenmesi neticesinde yatırımların gerçekleştirilmesi günden güne uzaklaşmaktaydı. Belli bir plana dayanmayan ve kaynağını enflasyondan alan yatırım politikasındaki verimsizliğin tarım sektörüne de yansıdığına dikkat çeken Bakan İnan, Türkiye'de nüfusun yüzde 70'inden fazlasının tarım sektöründe çalışmasına rağmen ve milli gelirin yüzde 42'sinden fazlasının tarımdan sağlanmasına rağmen tarım üretiminin yıllık yüzde 3 olan nüfus artışını karşılayamaz şekilde veriminin düştüğünü ve buğdaydaki ithalatın da bunu ispatladığını vurgulamıştı. İnan, bunların dışında paranın satın alma gücünün her geçen gün azaldığını, krediler arttırılmış olsa da etkisiz hale geldiğini ifade etmişti. Yine istikrarsızlık dolayısıyla yedek parça, kimyevi gübre ve haşaratla mücadele araçlarının tedarik edilemediğini ve bunların ulaşılamayacak derecede pahalılaştığını dile getiren Maliye Bakanı, zaman zaman akaryakıt mahrumiyetinin de buhran biçiminde yaşandığından yakınmıştı.[1405]

Öte yandan gelir vergisinden istenilen verim sağlanamamış, idare ve vatandaşların karşılıklı davranışlarının vergi meselesini çıkmaza soktuğu ileri sürülmüştü. Bütçe müzakerelerinde CKMP Meclis Grubu adına söz alan Ahmet

[1404] **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1962, s. 5.
[1405] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 47, 16.2.1962, s. 385-386.

Oğuz, vergi ahlâkında bozulmalar meydana geldiğini ve doğru beyannameler verilmemeye başlandığını belirtmişti. Dolayısıyla sorunun çözümlenebilmesi için kontrol mekanizmasının güçlendirilmesi üzerinde durulmaya başlanmış, hesap uzmanlarının ihdasına karar kılınmıştı. Devlet ve vergi mükellefleri arasında güvenin sağlanmasının önemli olduğu vurgulanırken, darbe sonrasında yeni vergilerin ihdas edildiği ancak hakim olan tereddütlü havanın ve istikrarın temin edilememesi gibi nedenlerle servet beyannamelerinin gerçeği yansıtır bir halde beyan edilmediği bunun yansıması neticesinde ekonomik çıkmazın da kaçınılmaz olduğunun altı çizilmişti. Netice itibariyle söz konusu durumun düzeltilmesi gerekliydi.[1406] Ayrıca, İktisadî Devlet Teşebbüslerinin bir önceki yıl 5 milyar 400 milyon lira borca girmesi ekonomik açıdan ülkeyi sarsmış, daha 1962 yılı başı itibariyle maliyeye 800 milyon liranın üzerinde bir borç bindirmişti.[1407]

Maliye Bakanı Şefik İnan, diğer ülkelerle mukayese açısından, nüfus başına düşen Türk Lirası'nı aşağıdaki gibi açıklamıştı.[1408]

Nüfus Başına Düşen TL	
Amerika	20.601
İngiltere	10.332
Batı Almanya	9.126
Fransa	7.785
İtalya	4.572
Yunanistan	2.916
İspanya	2.322
Türkiye	1.613

Yukarıda görüldüğü gibi Türkiye diğer ülkelerin gerisinde kalmıştı. Diğer ülkeler ile aradaki farkın fazla olması toplumsal refah açısından gelişmişlik düzeyinin yakalanamadığını göstermektedir.

Bu arada 8 Şubat 1962'de ABD ile yapılan anlaşma gereğince sağlanmak istenen dış yardımın 1 milyar 100 milyonluk kısmı gerçekleşmişti.[1409] Bütçe görüşmelerinin ikinci gününde iktidar sözcülerinin herhangi bir mutabakata

[1406] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 47, 16.2.1962, s. 399.
[1407] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 47, 16.2.1962, s. 399.
[1408] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 47, 16.2.1962, s. 386.
[1409] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 2, Birleşim: 47, 17.2.1962, s. 434.

varamadıkları görüldü. AP adına konuşan Bozbeyli, bir bütçenin başarısını, huzuru tesis edebilmesine bağlarken, CHP adına konuşan Ali Şakir Ağanoğlu huzuru bütçeye bağlamıştır. Maliye Bakanı İnan'ın Meclisteki konuşmalarını tasvip etmeyen Bozbeyli, Senatodaki konuşmalarıyla buradaki konuşmaları birbirini tutmadığını iddia ettiği İnan için, huzuru bozucu nitelikte tavır takınmakla suçlamıştır. Hünerin geçmişin tutumu ile kendi bütçesini müdafaada olmadığını, alacağı yeni tedbirlerle bütçesini başarılı kılmaktan geçtiğini öne sürmüştür. Bozbeyli son beş yıllık tablonun ümit verici olduğunu ifade ederken DP'nin son üç yılını da tasvip etmiş oluyordu. İktisadi devlet teşekküllerinin mevcut durumunu olumlu bulmazken, vergi sisteminin de reformlara ihtiyaç duyduğunu kaydetmişti. Daha sonra CHP adına konuşan Ağanoğlu, iktisadî kalkınma açısından Devlet Planlama ve Personel Dairesine büyük önem verdiğini vurgulamıştır. Özel sektörün gelişmesini engellememenin gerekli olduğunu, kalkınma adına borç ve tasarruf bonolarının uygun olmadığını işaret etmiştir. Ağanoğlu partisinin bütçeye olumlu oy kullanacağını ve hükümetin desteklenmesi gereği üzerinde durarak sözlerini noktalamıştır.[1410]

18 Şubat günü bütçe görüşmeleri siyasilerin birbirilerine yapılan eleştirilere cevap niteliğinde cereyan etmiş ve müzakerelerin tıkanmasına sebebiyet vermişti. Maliye Bakanı İnan, ziraat sektörüne ayrılan bütçenin yetersiz olduğu noktasında yapılan eleştirilere cevap verirken 10 yıl içinde ziraat sektörüne 103 milyon liranın ayrıldığını fakat 1962 bütçesinde bu yıl için 100 milyon liralık tahsisat ayrıldığını dile getirmiştir. Bütçe açığının farkında olduklarını dile getirirken, söz konusu açığın tasarruf bonoları ve dış yardımlarla kapatılacağı kaydedilmiştir. Vergi sisteminin eleştirileri hususunda çok yakında gelir ve kurumlar vergilerinin Meclise geleceğini ve bu kanunlar ile vergi sisteminin adil bir yapıya sokulacağını ifade etmiştir. Servet beyannamesi bahsinde bu durumun devam edeceğini, nasıl ki milletvekilleri ve senatörler servetlerini beyan ediyorlarsa, tüccarın da bundan kaçmaması gerektiğini vurgulamıştır. İnan, enflasyonist bir politika izlemenin vatandaşın aleyhine olduğunu ve bunun karşısında olduklarını işaret etmiştir.

İnan'a karşılık söz alan Alican, 1962 bütçesinin söylenilenler ne olursa olsun enflasyonist bir bütçe olacağını, tahsisatın bir kısmının da Merkez Bankası yoluyla

[1410] **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1962, s. 5.

karşılanacağını belirtmiştir. Tekrar söz alan İnan ise mevcut durumda çok farklı bir tablo içinde olunduğunu, dış borcun alınmasının dahi başarı olacağını belirtmiştir. Öğleden sonraki oturumda ise farklı tepkiler geldi. Şöyle ki, CKMP adına söz alan Saadet Evren, dikta nizamıyla ihtilâl fikrini teşvik ve tavsiye eden neşriyatın ve bunların ön plana çıkmasına iktidar çevrelerince ortaya konduğunun, iktisadî konuların asıl mesele olmadığını acayip bir dönemde darbe tehditleri altında TBMM'nin normal bir fonksiyon icra etmekte sıkıntılı olduğu günlerin yaşandığını dile getirerek, farklı bir noktaya dikkat çekmiştir.[1411]

19 Şubat günlü oturumda Başbakanlık bütçesi üzerine görüşmeler yapılmıştı. Müzakerelerde dikkati çeken hususlar örtülü ödenek meselesi ve Atatürk'ün eşyaları üzerine yapılan konuşmalar olmuştu. Örtülü ödenek bahsinde Demiray, geçen yıl 4,5 milyon olarak belirlenen örtülü ödeneğin bu yıl karma komisyonca 3 milyona indirilmesinin yerinde bir karar olduğunu hatta imkânlar el verse kaldırılması gerektiği fikrini de öne sürmüştür.

CHP adına konuşan Fahir Giritlioğlu, Atatürk'ün vefatından önce saklaması için CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'ya teslim ettiği özel eşyaların demir kasalara konarak Ziraat Bankası'nda saklandığını, bu kasaların 1955 yılına kadar muhafaza edildiğini, 1955 yılında sandıkların açılarak eşyaların alındığını, Atatürk'ün muhtelif evraklarının olduğu 120 zarfın açılmadığını, daha sonra ise bu eşyaların nereye saklandıklarının bilinmediğini, bu konuda Başbakanlığın araştırma yaptığını ve izahat vermesi gerektiğini ifade etmiştir.[1412]

Milletlerarası geçinme indekslerine göre dünyada en pahalı ülkeler arasında Türkiye'nin Brezilya'dan sonra ikinci sırada olduğu bildirilmişti.[1413] Bu durum aşağıdaki tabloda olduğu gibi muhtelif gıda maddelerinin çeşitli yıllara ait perakende fiyatlarında da görülmekteydi.

[1411] **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1962, s. 1, 5.
[1412] **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1962, s.1, 5.
[1413] **Tercüman**, 21 Şubat 1962, s. 1.

Tablo 7: 1938-1962 Yılları Arasında Muhtelif Gıda Maddelerinin Perakende Fiyatlarının Seyri

Çeşidi	*1938 Yılı*	*1948 Yılı*	*1955 Yılı*	*1962 Yılı*
Ekmek	9.6 kuruş	28.7 kuruş	33.3 kuruş	65 kuruş
Buğday Unu	14.2 kuruş	50 kuruş	57.2 kuruş	165-210 kuruş
Makarna	31.8 kuruş	86.2 kuruş	101.1 kuruş	290 kuruş
Pirinç	21.8 kuruş	126.8 kuruş	134.8 kuruş	325-480 kuruş
Koyun Eti	43.5 kuruş	193.8 kuruş	298.8 kuruş	875 kuruş
Zeytinyağı	54 kuruş	122.9 kuruş	172.9 kuruş	600 kuruş
Süt	16.3 kuruş	63.9 kuruş	100 kuruş	170 kuruş
Sadeyağı	111 kuruş	670 kuruş	731 kuruş	525 kuruş
Beyaz Peynir	50 kuruş	221 kuruş	290 kuruş	700 kuruş
Yumurta	1.97 kuruş	9.21 kuruş	11.72 kuruş	40 kuruş
Kuru Fasulye	15.7 kuruş	70.6 kuruş	106 kuruş	390 kuruş
Nohut	15.6 kuruş	63.7 kuruş	111.8 kuruş	220 kuruş
Mercimek	14.2 kuruş	60.2 kuruş	75 kuruş	190-265 kuruş
Patates	9.7 kuruş	32.9 kuruş	40.4 kuruş	100 kuruş
Soğan	6 kuruş	28.6 kuruş	33.4 kuruş	75 kuruş
Zeytin	41.5 kuruş	128.1 kuruş	210 kuruş	640 kuruş
Toz Şeker	28 kuruş	172 kuruş	154 kuruş	275 kuruş
Kahve	153 kuruş	863 kuruş	1456 kuruş	5300 kuruş
Çay	345 kuruş	1200 kuruş	1950 kuruş	4000 kuruş
Kâse Yoğurdu	21.4 kuruş	76.7 kuruş	101 kuruş	320 kuruş

Ekmek, buğday unu, makarna, pirinç, koyun eti, zeytinyağı, süt, sadeyağı, beyaz peynir, yumurta, kuru fasulye, nohut, mercimek, patates, soğan, zeytin, toz şeker, kahve, çay ve kâse yoğurdu fiyatlarının yıllara göre değerlendirmesi yapılmıştır. Resmi yetkili makamlarca hazırlanan istihlâk şemasına göre beş kişilik bir ailenin ayda 57 ekmek, 10.2 kilogram et, 38 kilogram taze sebze, 5 kilogram patates, 2.5 kilogram soğan, 4 kilogram sadeyağı, 4 kilogram zeytinyağı, 7.5 kilogram şeker, 5 kilogram pirinç, 2.5 kilogram makarna, 4 kilogram beyaz peynir, 2.5 kilogram zeytin, 50 tane yumurta, 30 kilogram süt, 600 gram kahve, 10 kilogram meyve, 6.5 kilogram yoğurt tükettiği farz edildiğinde; temel gıdalar 1938 yılında 26 lira 15 kuruş tutarken, 1948'de 177 lira 58 kuruş, 1955 yılında 228 lira 48 kuruş tutmaktaydı. 1962 yılına gelindiğinde ise 633 lira 33 kuruş tutar ile bir ailenin aylık temel gıda harcamaları oldukça artmış görünmekteydi. Gıda maddelerinin fiyatları artarken maaşlar aynı oranda yükselmediğinden yaşam koşulları aileler için sıkıntılı

bir hale gelmiştir.[1414] Maaşların yeterli derecede arttırılamaması ülkede ekonomik açıdan sorunların olduğunu göstermekteydi. Sabit gelirli vatandaşların ellerine geçen maaşlarının fiyat artışlarını karşılayamaması toplumda sosyo ekonomik açıdan problemlerin görülmesine neden olmuştur.

1962 yılı bütçe oylaması 28 Şubat'ta yapıldı. Oylamanın yapıldığı gün müzakerelerin daha ziyade son yaşanan darbe girişimi üzerine yoğunlaştığı görüldü. Konuşmaların ardından oylamaya geçilmiş, 403 milletvekilinin katıldığı bütçe oylamasında 295 kabul, 57 ret ve 51 çekimser oy çıkmıştır. Ret oylarını YTP'liler verirken, çekimser oyların ise CKMP'liler tarafından kullanıldığı bildirilmişti.[1415]

Yerli sanayinin büyük bir kriz geçirdiği bildirilmiş, Sanayi Bakanlığının acil tedbirler alması beklenmişti. Sanayi çevrelerinde ifade edildiğine göre, bakanlığın mevcut problemlerin halledilmesi için gerekli gayretleri göstermediği takdirde krizi önlemek mümkün olmayacak ve piyasadaki sıkıntı had safhaya varacaktı. Birçok tesis kapanırken, Sümerbank Genel Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamaya göre, piyasanın hareketlendirilebilmesi için acilen alınması gerekli tedbirlere dair görüşler açıklanmış, sanayicilerin daima artan stokların tazyikiyle ezildiği, mevcut iktisadî konjonktürde ezilen bazı tesislerin kapılarını kapamak durumunda kaldığı belirtilmişti. Ziraî sektörde 4 milyon kadar gizli işsiz bulunduğu, 1960 yılı mart ayından itibaren piyasaya arz edilen paranın 444 milyon lira fazlalık göstermesine, yani yüzde 10'a yakın miktarda artmasında rağmen tüketim seviyesinin düşük olduğu ve bunun da pek çok sıkıntılara sebebiyet verdiği öne sürülmüştü.[1416]

1962 Yılında Nüfus Başına İhracat (Dolar)[1417]

Hollanda	367
İsveç	352
Danimarka	335
Finlandiya	237
Batı Almanya	225
İngiltere	195

[1414] **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1962, s. 5.
[1415] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 3, Birleşim: 59, 28.2.1962, s. 728; Cumhuriyet, 1 Mart 1962, s. 1, 5.
[1416] **Son Havadis**, 13 Mart 1962, s. 1, 5.
[1417] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 36, Birleşim: 56, 12.2.1965, s. 39.

Fransa	156
Çekoslovakya	148
Doğu Almanya	127
Amerika	112
İsrail	110
Bulgaristan	82
Şili	69
Liberya	64
Polonya	50
Gana	43
Romanya	42
Arjantin	40
Portekiz	35
Arnavutluk	30
Yugoslavya	30
Fas	29
Rusya	27
Yunanistan	26
Suriye	24
Brezilya	20
Mısır	18
Tayland	18
Formaza Çini	17
Türkiye	13

Yukarıdaki nüfus başına düşen ihracat miktarlarına bakıldığında; gelişmiş ülkeler ile Türkiye arasındaki mesafe açılmış olmasına karşılık bazı gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerle de arada fark bulunması dikkat çekmekteydi. Gelişmemiş ülkelerin dahi gerisinde kalınması ihracata yönelik üretimin çok zayıf olduğunu gösterdiği gibi iktisadi açıdan da negatif bir konumda bulunulduğunu kanıtlamaktadır.

1962 yılı ihracat gelirinin seviyesine göz atıldığında 1953 yılının altında bulunduğu ve bu yüzden dış borçların çetin bir mesele haline geldiği görülmekteydi.

1962 yılı itibariyle ödenmesi gereken dış borç miktarı 115.897.725 dolar iken, 1963 yılı için bu miktar 173.925.026 dolar olarak hesaplanmıştı.[1418] İhracatın düşük seviyelerde seyretmesi ve iktisadi açıdan sıkıntılı günlerin yaşanması dış borçların artışını tetiklemiş ve ekonomik açıdan olumsuz bir tablo ortaya çıkmıştır.

İstanbul Ticaret Odasının yaptığı bir araştırmaya göre İstanbul'daki bir işçi ailesinin geçinme endeksinde; gıda masrafları %53,6 ile ilk sırada yer almıştır. Gıda masraflarını %14,9 ile kira ve ev bakım masrafları yine aynı oranda %14,9 ile giyim ve ev eşyası masrafları daha sonra da muhtelif masraflar kalemi olarak %10,9'luk bir oran göze çarparken, ısıtma ve aydınlatma masrafları ise %5,7 ile son sırada yer almıştır. Bu geçinme endeksinde dikkati celbeden en önemli nokta, gıda masraflarına ayrılan bütçenin ailenin toplam bütçesinin de yarısından fazla olmasıdır. Genel tabirle refah seviyesi düştüğü ölçüde gıda maddelerine ayrılan payın artması doğal olduğuna göre, işçilerin ortalama kazancının refah seviyesinden çok uzak olduğu görülmektedir. Refah seviyesinin arttığında, gelişmiş ülkelere bakılarak giyim ve ev eşyası masraflarının payının da aynı oranda arttığı söylenebilir. Buna bakılarak işçilerin giyim kuşam ve kendilerine ayırdıkları bütçe aile bütçesi içerisinde daha az yer edinmiştir. Giyim masraflarına ayrılan miktarın düşük olmasında dönem itibariyle kumaş fiyatlarının pahalılığı ve bu sektördeki rekabetin azlığı da etkili olmuştur.[1419]

8.1.3.4. İşsizlik Sorununun Kamuoyu ve Parlamento Gündemine Oturması

3 Mayıs 1962 tarihinde Ankara'da üç bin inşaat işçisi işsiz olduklarını ve zor durumda bulunduklarını, aç kaldıklarını belirterek başbakanın istifasını istemişler, Meclis binasının önüne kadar gelmişlerdi. Emniyet güçleri, işçileri, Meclis Muhafız Bölüğünün yardımı ile Meclisin giriş nizamiyesinde güçlükle durdurabilmişti. Ön saflarda bulunan bazı işçiler kordonu yarıp Meclise yürümek istemişlerse de askerlerin baskısı üzerine bundan vazgeçmişlerdi. Bu arada işçiler, "başbakan istifa", "adalet istiyoruz" ve "ekmek istiyoruz" şeklinde protestolarda bulunmuşlardı.[1420] Millet Meclisinde Başkan Fuat Sirmen, işçilerin bir önceki günkü yürüyüşünde kabul

[1418] **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1962, s. 5.
[1419] **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1962, s. 5.
[1420] **Tercüman**, 4 Mayıs 1962, s. 1, 5.

ettiği bir işçi heyeti ile yaptığı görüşme hakkında bilgi vermişti. Bu gelişmelere bağlı olarak CKMP Çankırı Milletvekili Nurettin Ok ile CKMP'li Ali Cüceoğlu'nun işsizlik hakkında Mecliste genel görüşme yapılmasına dair teklifleri kabul edilmiştir. Fuat Sirmen, çok sayıda işçinin Meclise doğru yürüdüğünü ve kendisine haber verildiğini, bunun üzerine Meclis girişinde tedbir alındığını söylemiş, yirmi beş otuz kişiden oluşan işçi heyetinin Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü ve kendisiyle yaptığı görüşmelere değinerek işçilerin dertlerini, isteklerini nakletmişti. Sirmen'in verdiği bilgiye göre, işçiler yaygın halde olan işsizliğe çare bulunmasını, mevcut şartların düzeltilmesini ve işverenlerin işçilere karşı yaptıkları baskıların önüne geçilmesini talep etmişlerdi.[1421]

Cumhuriyet Senatosunda Esat Çağa ile Âmil Artus, işsizlik konusu üzerine genel görüşme açılması için bir önerge vermişlerdi. Buradaki tartışmalarda, iktisaden durumun vahim olduğu, tarım ülkesi olunmasına rağmen, en temel ihtiyaç buğdayın dahi ithal edilir hale geldiği belirtilmişti. Dış ticaretten elde edilen döviz temel ihtiyaçları karşılamaktan çok uzaktı. Üretim yetersizliği ile beraber bütçenin açık vermesi ekonomideki temel hastalıklardan birinin üretimde verimin sağlanamamasından ileri geldiği de öne sürülmüştü. Millî gelirin düşük olmasının yanı sıra millî gelirin dağılımındaki adaletsizliğe de dikkat çekilmişti. Buna bağlı olarak orta sınıfın ortadan kaybolduğu ve servetin dağılımında farklılık arz ettiği üzerinde durulmuştur. Kırsal alandaki tarım işçilerinin ve şehirlerdeki fabrika işçilerinin çalışma şartlarının insani olmadığından hareketle buradaki emek sahiplerinin işsizliğe karşı güvencelerinin bulunmadığından yakınılmıştı.[1422]

Senato üyelerinden Baki Güzey işsizliğin nedenlerine değinirken bu konu hakkında bir sıralama vermişti. Ekonomik durgunluğu ve işsizliğin gruplandırılmasında; huzur ve istikrar, beyanlar, yatırım işleri, bayındırlık, maliye ve mevzuat, partizanlık başlıkları sıralanmıştı. Buradan hareketle ekonomik huzur ve siyasi istikrarın sağlanamadığı, kamuoyunda parlamentonun vesayet altında olduğu algısından kurtulamamasının bu durum üzerinde etkili olduğu belirtilmişti. İkincisi hükümetin tereddütlü beyanlarının ekonomiyi durgunluğa ittiği bunun da işsizliğin yaşanmasında etkili bulunduğunu inancı mevcuttu. Bir diğer etken olarak hükümetin

[1421] **Tercüman**, 5 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[1422] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 4, Birleşim: 59, 8.5.1962, s. 8.

yatırım işlerine yeteri kadar önem vermediği ve doğal olarak iktisadî hayatın etkilendiği ve de işsizliğin arttığından bahsedilmişti. Bayındırlık işlerinde kısıtlı kalındığı, memleket sathına yayılmadığına dikkat çekilmiş, bu yüzden yolların dahi tamir edilemediğinden yakınılmıştır. Mali mevzuatın da işsizlik üzerinde olumsuz etkileri olduğuna işaret edilmişti. Bu hususta vergi reformu gibi düzenlemelerin yapılmamasının ticari çevreleri beklemeye ittiğini bunun da ekonomiyi menfi etkilediği ve işsizliği tetiklediğine kanaat getirilmişti. Bunların yanında resmî sektörde ve özellikle Sanayi Bakanlığının işçiler hakkında ilgisiz kalması ve politik düşüncelerin egemen olması ile partizanlığın hakim olduğu ve bunun da iş hayatını olumsuz yönde etkilediğini, psikolojik olarak mevcut politik durumda neredeyse ağızdan her çıkan sözde mana arandığına yine bunun da işsizliğe negatif açıdan katkıda bulunduğu ifade edilmişti.[1423]

8 Mayıs'ta Cumhuriyet Senatosunda işsizlik konusu gündeme gelirken yaşam koşullarına dair bilgiler verilmiştir. Ülkenin sosyal durumuna bakıldığında nüfusun yaklaşık olarak 400 bini müreffeh bir hayat sürebilmekteydi. Geriye doğru bir sıralama yapıldığında 1 milyon kişi normalüstü, iyice bir yaşam sürebilirken, 2,5 milyonluk bir kitle normal, orta halde bir hayat şartında yaşıyordu. 26 milyonluk bir kesim normalin altında harç borç gününü gün edebiliyordu. 15 milyonluk ve en yoğun tabakayı teşkil eden kısım ekmeğine zeytin, soğan veya bir çorba katık edebilerek hayatlarını devam ettirebilmekteydiler. 2 milyonluk kitle yalnız ekmek, çay, bazen zeytin ve pek az katıkla yaşamaktaydılar. Yarım milyonluk aç ve açıkta işsiz olan bir kesim mevcuttu. Çalışan nüfusun ise 14-15 milyon civarında olduğu tahmin edilmekteydi. Bu tabloyu çizen kişi Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyelerinden Sıtkı Ulay idi.

Hükümet adına konuşan Bülent Ecevit işsizliğin ciddi bir mesele olarak karşılarında durduğunu, güvenilir bir rakam vermenin mümkün olmadığını ancak işsiz adedinin tarım kesiminde 3,5 milyonu bulduğunu dile getirmiştir. Ecevit, İş Bulma Kurumunun işsiz kesimiyle temas halinde olduğunu, müracaat edenlerin önemli bir kısmının iş sahibi olabildiğinin altını çizmiştir. İşsizliğin başlıca kaynağı tarım kesimi olarak belirtilmiştir. Bunun dışında ayrıca olarak eğitimsizliğin işsizliği

[1423] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 4, Birleşim: 59, 8.5.1962, s. 33.

tetiklediği noktasında görüş mevcuttur. Hükümete eleştiriler bu hususta sayının bilinenden veyahut öne sürülenden daha fazla olduğu noktasındaydı. CKMP adına konuşan Niyazi Ağırnaslı, gittikçe artan bir işsiz grubunun mevcut olduğunu ve dolayısıyla Çalışma Bakanının söylediği sayının iki katından fazla bir sayıda 8 milyon kadar gizli işsiz olduğunu dile getirmiştir. Vatandaşların çaresizlikten Meclis kapılarını aşındırdığını, gelen taleplere muhataplarının hükümet olduğunu hatırlattıklarını vurgulamıştır.[1424]

Millet Meclisinin 9 Mayıs'taki oturumunda işsizlik konusunda genel görüşme açılmıştı. CKMP'li Nurettin Ok, konuşmasında 3 Mayıs işçi yürüyüşü ve dayandığı işsizliğin Millî bekayı ve rejimi tehdit edebileceğini ve tedbirler alınması gerektiğini ileri sürmüştü. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican hükümetin 1963 yılından sonraki ümitlerle değil 1962'deki zaruretlerle de uğraşması gerektiğini bildirmiş, hükümeti kamu yatırımlarına gerektiği kadar ağırlık vermemekle eleştirmişti. CKMP grubu adına konuşan Ankara Milletvekili Prof. Muhlis Ete işsizliğin partiler üstü bir mesele haline geldiğini ve bu şekilde ele alınmasını lüzumlu gördüğünü dile getirmişti. CKMP'li Nurettin Ok ayrıca, hükümete hitaben atıl duruma geldiğini bu durumun bir yansıması olarak işgücünün de atıl duruma geldiğini ve buna bağlı olarak hükümetten tedbirler almasını beklediklerini ifade etmişti. Yine CKMP grubu adına konuşan Ahmet Oğuz hükümeti şiddetle eleştirmişti. Oğuz, bir memlekette atıl yer altı kaynakları ve kullanılmayan iş sahaları bulunması durumunda işsizliğin de oluşmasının kaçınılmaz olduğunu, bunun da kabiliyetli bir idare bulunmayışından ileri geldiğini iddia etmişti. İktisadî hayata çabukluk verilmemesinin bütçe rakamlarının hakikate uygun düzenlenmemesinden doğduğunu belirten Ahmet Oğuz, özel sektörün bir buçuk yıldır kabuğuna çekildiğini, Maliye Bakanlığı'nın sermayeyi ürküttüğünü ileri sürmüştü.[1425]

İşsizliğin bastırmasının çeşitli sebepleri mevcuttu. Yatırımların durgunluğu ve toprak ekonomisinin çökmesi işsizliğin en büyük sebepleri olarak öne sürülmüştü. Toprak ekonomisinin maruz kaldığı çöküntü geçimini toprağa bağlayanları sefalet içerisinde bırakmıştı. Artan nüfus, buna ilaveten toprağın besleyemediği kitleler şehirlere akın etmek durumunda kalmıştı.

[1424] **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1962, s. 1, 5.
[1425] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 5, Birleşim: 86, 9.5.1962, s. 220-243.

Başbakan İnönü ise işsizlik problemi üzerine beyan ettiği görüşlerinde, sıkıntının özel teşebbüsle ilgili kanadına temas etmişti. İnönü, özel teşebbüsün en büyük derdinin sermaye piyasasını kurulabilmesi meselesi olduğunu, sermaye piyasasının da vatandaşın küçük tasarruflarının bir araya gelmesi neticesinde oluşan büyük sermaye kuvvetleri anlamına geldiğini, bu durumun gerçekleşebilmesi için zaman ve imkâna ihtiyaç bulunduğunu açıklamıştı.[1426]

Meselenin bir başka yönü üretim ve üretim kadrolarının desteklenmemesi, bunların etkisiz kalmasıyla işsizliğin artmasının bağlantılı olduğu görüşüdür. TBMM IX. ve X. Dönem Urfa Milletvekilliği ile Kurucu Meclis Temsilciliğinde bulunmuş olan Dr. Feridun Ergin'in[1427] gündeme taşıdığı bu görüşe göre; dış yardımların elde edilmesi ve yatırımların artmasıyla daha fazla sayıda iş imkânının ortaya çıkması, vatandaşların geçim vasıtalarının fazlalaşması öngörülmekteydi. Ancak dönem itibariyle ne olursa olsun tarım ekonomisinin canlandırılması ile artacak olan randımanın istihsal üzerindeki ivme kazandıran etkisi en önemli olgu olarak ön plana çıkmıştır. Çünkü tarımdan beslenen kitlenin sınaî üretimi satın alacak gücü mevcut değildir. Bu nedenle tahıl fiyatlarının üzerindeki baskının terki ile mahsul fiyatlarının düşük olmasının tedavi edilmesi, lâyığını bulması daha doğru bir tabirle normal rayiçlerine çekilmesiyle toprak ekonomisinin canlanması beklenmekteydi. Böylelikle ekonomin ayağa kalkması ve işsizliğin artan verime bağlı olarak azalacağı öne sürülmekteydi.[1428] Bu arada İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı Türkiye'ye yardım kapsamında 25 milyon doları serbest bırakmıştı. Bu suretle bu yardımın kısa vadeli açıkların kapatılabilmesi için bir nebze etkili olabileceği kaydedilmişti.[1429]

İşsizlik ile ilgili yürüyüşler de devam etmekteydi. Ankara'da inşaat işçilerinin yürüyüşlerine benzer bir şekilde yaklaşık yüz kadar hamal kendilerine iş bulunması için İstanbul'da vilayete yürümüştü. Hâl binasından vilayete kadar toplu halde yürüyen hamallar Vali muavini Hadi Sağnak'tan kendilerine iş verilmesi için yardım talep ettiler. Bu konuda açıklamada bulunan Hâl Müdürü ise 725 kişilik daimî bir kadro bulunduğunu karnesiz olarak hamal çalıştırmanın doğru olmadığını, mevsimlik

[1426] **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi)**, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Gülşah Erdem Efe, Cilt 2, Ankara, TBMM Basımevi, 2014, s. 288.
[1427] **TBMM Albümü (1920-2010)**, C. 4, s. 1664.
[1428] **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1962, s. 2.
[1429] **Tercüman**, 26 Temmuz 1962, s. 1.

olarak iş arayan hamallar için kadronun artırılmasının gerekli olduğunu belirterek çalışmaların sürdüğünü dile getirmiştir.[1430]

8.1.3.5. Evlenme Oranlarının Azalması

İstanbul'da 1961 yılının ilk yarısında 4 bin 637 çiftin nikâhı kıyılmış buna karşılık 1962 yılının ilk yarısında ise 4 bin 279 kişi evlenmiştir. Yani İstanbul'daki evlenme oranlarında nüfus artışına rağmen azalma mevcuttu. Her yıl göç almaya devam eden bir şehir olmasına rağmen ki bu oran yıllık olarak yüzde beş şeklinde belirtilmiş olup, evlenme oranları tersine yüzde sekiz olarak azalma kaydetmiştir. Bu konu üzerinde araştırma yapanlar, çeşitli faktörler üzerinde durmuştu. Buna göre; ekonomik kriz, halkın geleceğe karşı olan güveninde sarsılmanın başlaması, işsizliğin artması gibi farklı maddi ve psikolojik faktörlerin evlilik oranlarının azalmasında etkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu sebeplere bağlı olarak; 1962 yılında evlenenlerin önemli bir kısmının masraflı düğün törenlerinden kaçındıkları ve kısa süren balayı gezilerini tercih ettikleri ifade edilmişti.

1961 ve 1962 yıllarında kıyılan nikâhlara baktığımızda, aylara göre dağılım aşağıdaki gibidir:

Aylar	1961	1962
Ocak	965	1014
Şubat	990	972
Mart	1052	912
Nisan	660	632
Mayıs	970	749
Toplam:	4637	4279

Nikâhların en yoğun olduğu ay iki yıla göre farklılık göstermiş, bu aylar 1961 yılı için 1052; 1962 yılı için ise Ocak ayı olmuştur. Evlenmenin en az olduğu aylar ise iki yılda da aynı aydı. 1961 yılının Nisan ayında 660 nikâh kıyılırken, 1962 yılının Nisan ayında 632 nikâh kıyılmıştır.[1431]

[1430] **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1962, s. 1.
[1431] **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1962, s. 1, 5.

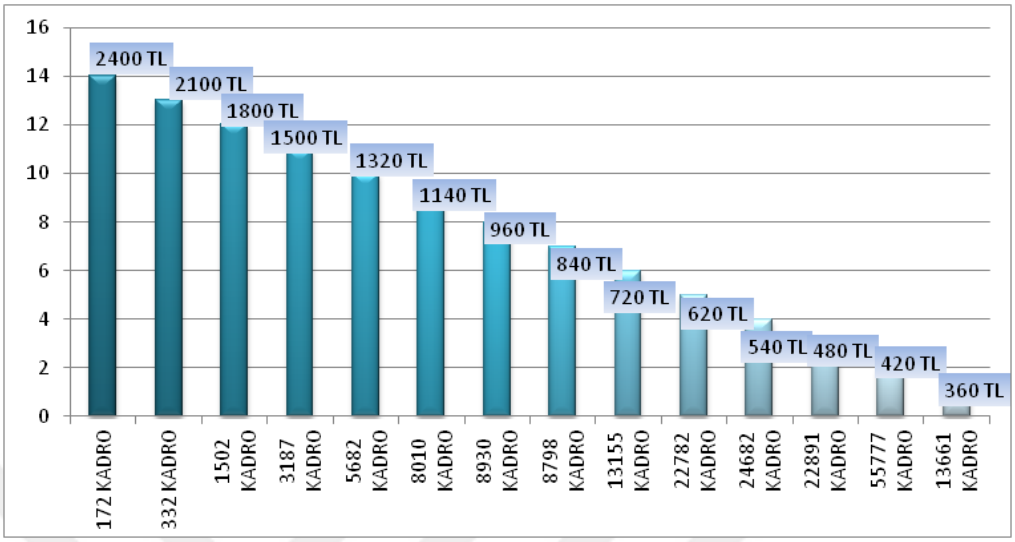
8.1.3.6. Ekonomik Açıdan Memurların Kadro Dağılımı

Devletten maaş alan memurların ayrı baremleri yani bugünkü tabirle dereceleri, kademeleri mevcut idi. İktisadi devlet teşekkülleri bütçe dışı müesseselerdi ve kendilerine has ayrı bir baremleri mevcuttu. Bütçeli daireler; umumi bütçeye dahil daireler ve katma bütçeli daireler olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bu dairelerdeki memur ve hizmetliler üçe ayrılmıştı: Normal kadrolu ve maaşlı olanlar C cetveline, ücretli olanlar D cetveline ve geçici hizmetli olanlar da E cetveline bağlıydılar. C cetveline göre maaşlı memurların sayısı 189.561 idi. En yüksek barem derecesi 2.400 lira iken, en düşük derece 360 liraydı. Aşağıdaki tabloda belirtildiği üzere bu cetvelin düşük maaş alan kitlesi alt derecelerde yer alan kitleydi ve en büyük kalabalığı oluşturmaktaydı. En tepede yer alan memurlar ise en yüksek maaşı almaktaydılar ve bunlar en az sayıdaki kısmı oluşturmaktaydılar. Enflasyonun artması ile beraber en küçük barem derecesinde yer alan memur grubu bir aileyi bile geçindirmekte, beslemekte çok zorluk çekmekteydi. Burada artık 14. derecede yer alan kadroların azaltılması yerine 13. derece kadroların çoğaltılması durumu adeta mecburi bir hal almıştı. Barem prensibi gereği en alt dereceden yukarıya doğru çıkarılması usulü mevcuttu, fakat bu durum ağır ağır gerçekleşmekteydi. Bazı istisnalar vardı ki, bu noktada tahsil durumu, lisan bilgisi ve askerlik durumu etkili oluyor uzun süreli kadro tırmanışına daha üst sıralardan başlamak ancak o zaman mümkün hale gelebiliyordu. Ağır süren kadro derecesi yükselişinde bazen kadro olmayışı, bazen tahsil durumunun imkân vermemesi ve bazen de kişinin emekli olması veyahut hayata gözlerini yumması gibi durumlar nedeniyle basamaklar tamamlanamıyordu. 1939'da çıkan barem kanuna göre düzenlenen cetvelde en üst derecede 1962 yılında 172 memur görev yapıyordu ve bu rakam genele bakıldığında 189 bin kişinin binde birinden az bir orana tekabül ediyordu. Memurlar basamakları ağır bir şekilde tırmanırken enflasyonun yüksek olması ile beraber fiyatlar tam tersi bir istikamette hızlı bir şekilde yükseliyordu.[1432]

Memurların kadrolara dağılımını gösteren cetvel[1433] tablo biçimimde verildiğinde durum daha iyi anlaşılabilecektir:

[1432] **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1962, s. 5
[1433] **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1962, s. 5.

Tablo 8: 1962 Yılı İtibariyle Memurların Kadrolara Göre Dağılımı

Yaklaşık iki yıldan beri piyasada hüküm süren iktisadî kriz had safhaya ulaşmıştı. Para darlığı ve kredi kifayetsizliği yüzünden iş adamları vadesi gelmiş senetleri gününde ödeyememekte ve protesto olmaktaydılar. Sadece İstanbul'da bir haftada 228 iş adamı protesto olmuştu. Birinci Koalisyon Hükümetinden sonra İkinci Koalisyon Hükümetinin de gerekli iktisadî tedbirleri alamaması yüzünden altı ay içinde 109 firmanın iflasını istemiş olduğu bildirilmişti. Bu firmaların sermaye değeri ise 250-280 milyon liraydı. Son iki yıl içinde İstanbul piyasasının çeşitli iş kollarında 358 firma iflas etmişti. Ekonomik hayattaki durgunluk yüzünden Ankara'da borçlarını ödeyemeyen 85 firma iflas etmişti. 1962 yılının ilk dokuz ayında iflasını resmen talep eden firma sayısı 85 olarak verilmişti.[1434]

8.1.3.7. Ekonomik Darboğazı Kamu Gelirleri ile Aşma Denemeleri

Ekonomik gidişatın düzelmesini temin etmek, en azından ekonomiye nefes aldırmak adına vergiler ve zamlar yolu ile kamu gelirlerinin arttırılması denenmiştir. Elektrik, su, havagazında İzmir'de uygulanmaya başlayan zamlı tarifeler kamuoyunda zam fırtınası şeklinde nitelendirilmişti. Buna göre, metreküpü 40 kuruş olan su 80 kuruşa, metreküpü 45 kuruş olan havagazı 60 kuruşa ve kilovatı 26 kuruş olan elektrik 99 kuruşa yükseltilmişti. Yapılan bu zamların halk arasında genel manada bir hoşnutsuzluk yarattığı ileri sürülürken, zamlı tariflerin daha evvel

[1434] **Tercüman**, 20 Ekim 1962, s. 1, 5.

tahakkuk eden borçlara da uygulanacak olması eleştiri konusu olmuştu.[1435] 1963 yılı itibariyle İstanbul'da her köşe başında bir dilenci bulunmaktaydı. Yoldan geçen vatandaşları oldukça rahatsız eder bir hale gelen bu durum karşısında yetkililer bir türlü önlem alamamaktaydı.[1436]

8.1.3.7.1. Hükümetin Problemi Aşma Çabaları

İkinci Koalisyon Hükümeti Maliye Bakanı Ferit Melen, ülkenin gayrisafi millî hâsılasının yüzde 42'sinin tarımdan karşılandığını, buna karşı çiftçinin yüzde 80'inin asgari geçim indiriminden daha aşağı istihsal temin edebildiğini belirtmişti. Bakan, köylerde yapılan inceleme neticesinde köylülerden mevcut olandan fazla bir vergi alınmasının mümkün olmadığını, vergi uygulamalarında yapılacak bir değişiklik ile köylüden alınacak vergi hacminin genişletilmesi durumunda görevinden istifa edeceğini açıklamıştı. Vergi kontrolsüzlüğü ile ilgili yapılan şikâyetlere karşı kanunlarda bulunan açıkların giderilmesiyle ve vergi mukavemetini daha da arttırmamak ile durumun düzeltilebileceğini ve şikâyetlerin azalabileceğini, hesap uzmanlarının sayısının artırılmasının da bir fayda sağlayabileceğini ifade etmişti.[1437]

Memur maaşlarına zam yapılamayacağı durumu belirince en azından vergi indirimi ile maaşların biraz artması fikri ortaya çıkmıştı. Asgarî geçim indirimi olarak bekârların yıllık gelirlerinden 810 lirası gelir vergisinden muaf tutulmaktaydı. Evlilerin eşleri için 540 lira ve her çocuk için de 270 lira vergi dışı bırakılmaktaydı. Yeni düzenlemeyle bekârlar için vergi muafiyeti 1.800 lira, evlilerin eşleri için 1.800 liraya ek olarak 1.080 ve çocuklar için 720 lira vergiden muaf olmaktaydılar. Bu durumda maaşlarda 30-35 liralık bir artış beklenmekteydi.[1438] Asgarî geçim indirimindeki bu değişikliğin 1963 bütçesine 165 milyon liralık bir yük getireceğini belirten Maliye Bakanı Ferit Melen, bazı tedbirlerin alınabileceğini işaret etmişti. Gelir vergisinin yeni tarifesinin tatbikinin durdurulması, memurlara yapılması daha önceden düşünülen yüzde 15'lik zammın ertelenmesi ya da yüzde 10'a indirilmesi,

[1435] **Akşam**, 1 Aralık 1962, s. 3.
[1436] **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1963, s. 1.
[1437] **Akşam**, 19 Aralık 1962, s. 5.
[1438] **Akşam**, 29 Aralık 1962, s. 1.

masrafların kısma yoluna gidilmesi, son çare olarak da emisyonun tercih edilmesi alınabilecek tedbirler olarak gündeme gelmişti.[1439]

1963 yılı Ocak ayı itibariyle bir önceki yılın aynı ayına nazaran ihracatta yüzde 5 oranında ve 2 milyon dolarlık bir azalma görülmüş, ithalatta ise yüzde 38 oranında ve 13.7 milyon dolarlık bir artış yaşanmıştı.[1440] İthalattaki artışa karşı ihracatta azalma olması dış ticaret açığının büyümesi anlamına gelmekteydi.

Hayat gün geçtikçe biraz daha güçleşmekteyken, bunun örneklerinden birini gıda maddelerinin fiyatlarının oldukça yükselmiş olması teşkil etmekteydi. Gıda maddelerindeki fiyat artışının devamlı surette yukarı bir şekilde seyrettiği ve bu yükselişe bir çare bulunması gerektiği kamuoyunda yankı bulmuştu. Birinci kalkınma planı hedef dahilindeyken, uzun vadeli planların hayat seviyesini yükseltmekten de uzak olduğu, daha kısa vadeli ve vatandaşın cebini rahatlatır çareler bulunmaması kamuoyunu endişeye sevk etmişti.

Ülkedeki 800 bin memur ve işçinin ortalama kazancı yapılan yüzde 15'lik zamlar da dahil 500 lirayı geçmemekteydi. Bu rakama toplamı milyonları aşan ve geçimini tarımdan sağlayan köylü çalışanlar dahil değildi. Öyle ki kırsal kesimde yaşayan tarım işiyle uğraşan vatandaşlar aylık kazanç olarak memur ve işçinin de altında bir hayat standardına sahipti. Şehirlerde yaşamlarını devam ettirmeye çalışan vatandaşlar; ev kirası, elektrik, su, ısınma giderleri, yeme içme, ulaşım giderleri gibi temel harcamaları ile dahi aldıkları aylıklarının üzerinde harcama yapmak durumundaydı. Vatandaşların hayatlarının bu denli çıkmaza gelmesinde önlenemeyen fiyat artışları çok etkili bir rol oynamıştı. Öyle ki, gıda maddelerinin fiyatlarının her geçen gün biraz daha artması vatandaşı haklı olarak endişeye sevk etmişti. Yapılan hesaplamalara göre, 2-3 yıl içinde gıda maddeleri fiyatlarında yüzde 20 ile yüzde 60 arasında yükselme gözlemlenmişti. Gıda maddelerinin artışında yeterli iktisadî tedbirlerin alınmamasının yanında spekülatif hareketlere engel olunamamasın da etkili olduğu ileri sürülmüştü. Gıda maddelerindeki fiyat artışının devam etmesi beklenirken, yükselişin durması konusunda da ümitsizlik hakimdi. Öyle ki, gıda maddeleri ile alakası olmayan birçok kimse, spekülatif maksatlarla bu işe el atmışlar ve muvaffak olmuşlardı. Bunu en açık örneği zeytinyağı fiyatları

[1439] **Akşam**, 30 Aralık 1962, s. 1, 5.
[1440] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 269-270.

olarak gösterilmişti. Kilosu 450 kuruş civarında olan zeytinyağı kısa zaman içinde 900 kuruş sınırına gelmişti. Öte yandan, borsadaki fiyat tescillerinde de gıda maddelerindeki fiyat artışı net bir şekilde belli olmaktaydı. Çeşidine göre son üç yıl içinde muhtelif gıda maddelerindeki fiyat artışı 40 kuruş ile 380 kuruş arasında değişmekteydi. Toptan fiyatlarına göre, bazı gıda maddelerindeki artış miktarı aşağıdaki listede görülebilir.[1441]

Tablo 9: 1960-1963 Yılları Arasında Toptan Fiyatlara Göre
Bazı Gıda Maddelerindeki Artış Miktarı

Ürünün İsmi	1960	1961	1962	Son Fiyat	Artış Miktarı
	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Kuru Fasulye	220	230	290	340	120
Nohut	94	101	170	185	91
Zeytinyağı	493	622	720	880	387
Beyaz Peynir	506	516	540	600	94
Kaşar Peyniri	860	908	1000	1013	153
Pastırma	869	1125	1140	1220	351
Soğan	26	48	86	97	71
Patates	47	61	86	100	53

Fiyat artışlarının durdurulamaması hükümetin aldığı tedbirlerin yetersiz olduğunu ve ekonomik açıdan darboğazın aşılamadığını göstermektedir.

Ekonomik sıkıntılar ve fiyat artışları devam ederken partisinin Eskişehir il kongresinde konuşan YTP lideri Ekrem Alican, memleketin ekonomik durumuna değinmiş, Amerika'nın Türkiye'ye istihsal fazlası gıda maddesi vermemesi halinde çok zor duruma düşüleceğini, her şeyden evvel iktisadî meselelerin halledilmesinin lüzumlu olduğunu belirtmiş, iktisadî meselelerin halledilebilmesinin demokratik rejim meselesinin bir an önce istikrara kavuşturulması ile mümkün olabileceğini bildirmişti. Sabah akşam darbe tehlikesi söylentileri ile politik istikrarın sağlanamadığından yakınan Alican, bu allak bullak durumun ekonomiyi olumsuz yönden etkilediğini öne sürmüştü.[1442] Nitekim ziraattaki sıkıntılı durum çiftçinin cebine yansımıştı. 1961 yılı için çiftçiden alınması gereken vergi affedilmişti. Verginin affını, vergi reform kanununu görüşen Millet Meclisi Geçici Karma Komisyonu kararlaştırmıştı. Komisyondaki görüşmeler sırasında, 1962 yılı ziraî

[1441] **Akşam**, 14 Ocak 1963, s. 1, 5.
[1442] **Akşam**, 21 Ocak 1963, s. 5.

kazanç vergisinin de affedilmesi istenmiş, ancak hükümet bu talebi uygun bulmamıştı.[1443]

Memurdan çiftçiye her kesimi etkileyen ekonomik problemler birtakım toplumsal olayların yaşanmasına neden olmuştur. Yoksulluğun ne derece ilerlemiş olduğunu ispatlayan bir olay İzmir'de meydana gelmişti. Bulundukları zor durumdan kurtulabilmek kalacak bir yer ve yiyecek bir şeyler edinebilmek için çaresiz kalan bazı vatandaşlar ilginç çarelere başvurmaktaydı. Yaşları 14'ü geçmeyen iki çocuk, 1963 yılının Ocak ayında, karakışın en şiddetli günlerinde bir hırsızlık olayına karışmışlar ve kendilerini polise ihbar etmişlerdi. İzmir Savcılığında ifade veren çocuklar, savcının karşısında durumu açık bir şekilde itiraf etmişlerdi. Çocuklar bilerek suç işlediklerini, işledikleri suçun cezasının üç ay olduğunu öğrendiklerini ve evsiz barksız olduklarını, aç olduklarını yiyecek bir şeyleri bulunmadığını, en azından kışı geçirebilecek bir yerleri olsun diye cezaevine girmeyi dilediklerini belirtmişlerdi.[1444]

Yoksulluğun en trajik ve en ilginç yansımalarından biri de evlerine ekmek götürmek ve biraz da olsun para kazanabilmek adına bazı vatandaşların başvurduğu son çarelerden kan satışında yaşanmıştı. Yaşayabilmek ve geçinebilmek adına bazı vatandaşların 40-50 liraya kanlarını sattıkları görülmüştü. İstanbul'da alışılagelmiş olmaya başlandığı belirtilen bu olaya göre çeşitli insanın birkaç gün geçinebilmek adına yarım kilo kan verdiği, bunu da sadece bir defa değil aynı kişilerin mümkün oldukça sık sık yaptıkları ellerine geçen az miktarda paraya sevindikleri bildirilmişti.[1445] Akşam Gazetesi, kan satanlar arasında bir anket dahi gerçekleştirmişti. Bu ankete göre, kan satan 100 kişiden 92'sinin bu işten aldığı para, diğer kazançlarının içinde tuttuğu yer yüzde 70'dir. Dolayısıyla bu anketten çıkarılacak sonuca bakıldığında kan satışının önemli bir geçim kaynağı haline bile dönüştüğü söylenebilir. Örneğin bir kahve ocakçısı ayda 250-300 lira aralığında bir kazanç sağlarken, aylık kan geliriyle normal kazancını zorlamaktaydı. Basında yer alan örnekleri çoğaltmak mümkündü. Bir hamal eline geçen ücretin yetmemesi

[1443] **Akşam**, 28 Ocak 1963, s. 1.
[1444] **Akşam**, 1 Şubat 1963, s. 5.
[1445] **Akşam**, 8 Mart 1963, s. 3.

durumunda kan satışına başvurmuş, buradan eline geçenle geçimine katkı sağladığını ifade etmişti.[1446]

Ekmek parası uğruna briketler arasından kömür toplayan altı çocuğun üzerine toprak çökmesi sonucu can vermeleri yoksulluğun bir başka örneği olarak yankı uyandırmıştı. Mecidiyeköy'deki briket yığınları arasında kömür toplamakta olan 6 kız feci şekilde hayatlarını kaybetmişti. Yağmurlar dolayısıyla çamur yığını haline gelen briket kalıntılarının dip taraflarında toplanan çocuklar, kömür taneciklerini sepetlerine doldururlarken, çöken büyük bir parçanın altında kalmışlardı.[1447]

Ulaştırma Bakanı Rıfat Öçten, ekonomik sorunları aşabilmek maksadıyla alınan tedbirler çerçevesinde bütçe müzakereleri sırasında bakanlığa bağlı kuruluşların ücretlerine zam yapılacağını belirtmişti. Öçten, Devlet Demiryolları, Denizyolları ve PTT Genel Müdürlüğünün verdiği hizmetlere zam yapmanın mecburî hale geldiğini söylemişti. Ayrıca Demiryolları ve PTT için de zamlar yapılacağı, bu arada posta pullarında da artışa gidileceği bildirilmişti.[1448]

Millet Meclisinde alınan kararlara göre, akaryakıt fiyatları ile kıymetli kâğıt fiyatlarını arttıran kanunlarla veraset ve intikal vergisi miktarını yükselten kanun tasarısı görüşülerek kabul edilmişti. Eleştirilere rağmen tasarıya göre benzinden alınmakta olan 27 kuruş gider vergisi 45 kuruşa motorinden alınan 8-8,5 liralık gider vergisi, 20 kuruşa çıkarılmaktaydı. Bundan sonra kıymetli kâğıtlara zam kanunu ve veraset intikal vergileri kanunu tasarıları da kabul edilmişti. Mecliste dış seyahat harcamaları kanunu tasarısı da tartışmalarla kabul edilmişti. Bu kanunla yurt dışına gidenlerden alınan istikrar fonu primi bir vergi haline getirilmişti. Verginin matrahı dış seyahat için tahsis olunan dövizin Türk lirası tutarı olup, oranı da yüzde 50 şeklindeydi. Buna göre, resmi kurdan 9 lira olan dolar için, dış geziye çıkanlardan ayrıca 4,5 lira vergi alınacaktı. Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, bu kanunun İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine aykırı olduğunu, Maliye Bakanlığının bu gibi usullerle seyahat hürriyetini sınırlandırdığını ileri sürmüş ve tasarının reddini istemişti.[1449]

[1446] **Akşam**, 11 Mart 1963, s. 3.
[1447] **Akşam**, 30 Eylül 1964, s. 1.
[1448] **Akşam**, 7 Şubat 1963, s. 1.
[1449] **Akşam**, 8 Şubat 1963, s. 1, 5.

Milletvekilli ödenek ve yolluklarından alınan verginin azaltılması için yapılan teklif, Millet Meclisinde tartışmalara yol açmıştı. Gelir Vergisi Kanunu tasarısı müzakere edilirken, Bağımsız Milletvekili Kadri Özek, MP'li Halil Özmen, YTP'li Kemal Badıllı, AP'den Hüseyin Cahit Yılmaz ve CHP'li Nurettin Özdemir tarafından verilen bir önerge ile milletvekillerine tekrar eden gelir vergisi uygulanmaması ve yüzde 15 kesinti yapılması istenmişti. Bu duruma göre, milletvekillerinin ödenek ve yolluklarının artması maksadı güdülmüştü. Aynı teklifle, hükmün geçmiş vergilere de genişletilmesi ve dolayısıyla milletvekillerinin 5-6 bin lira civarındaki bir vergiyi hazineden geri alması istenmişti. Söz konusu tadil önergesi, CHP Milletvekili Coşkun Kırca tarafından hazırlandığı halde CHP'li vekiller teklifin açık oya konulmasında ısrar etmişler ve önerge oylama sonucunda 106 kabul oyuna karşı 115 oyla reddedilmişti. Öte yandan Millet Meclisi Bütçe Komisyonunda ise kadronun son derecesini belirli bir süre aldıktan sonra terfi edemeyerek tazminat alan memurların durumu görüşülmüş ve bu tazminatın maaş sayılacağı kanaatine varılmıştı. Böylelikle milletvekillerinin ödenekleri ayda 200 lira, yollukları ise 100 lira olmak kaydıyla toplamda 300 liralık bir artış sağlanacaktı.[1450]

Cumhuriyet Senatosu altı vergi reform tasarısını kabul etmişti. Dış seyahat harcamaları vergisi kapsamında; dış seyahate çıkanlardan dolar başına alınan 4,5 lira prim bu tasarı ile hazineye intikal ettirilmekteydi. Buna bağlı olarak buradan yıllık olarak 75 milyon liralık gelir beklenmekteydi. Motorlu kara taşıtlarından alınacak vergiler ile ilgili olarak hususi otomobil vergisi ile trafik harcamaları birleştirilmiş otomobil vergisinde önemli miktarda artışa gidilmiş, buradan da 11 milyon lira gelir beklenmekteydi. Nüfus cüzdanı, pasaport ve evlenme cüzdanı gibi değerli evrakın fiyatları değerli kağıtlardan alınacak vergi kapsamında arttırılacaktı. Değerli evrak vergisi artırımından yıllık 6 milyonluk bir gelir hesap edilmekteydi. Bu tasarı ile tarım ve esnafın tâbi olacağı gelir vergisi tespit edilmekteydi. Bu tasarı ile yatırım indirimi de kabul edilmişti. Kurumlar vergisi kapsamında eski kanunun bazı hükümlerinde düzenlemelere gidilmiş, vergi oranı aynı bırakılmıştı. Emlâk alım

[1450] **Akşam**, 9 Şubat 1963, s. 1, 5.

vergisinin binde 70'e çıkarılması söz konusuyken sosyal meskenlerdeki alım vergisinin oranında düşüş öngörülmüştü.[1451]

1963 yılı Nisan ayı itibariyle işsizlik oranı bir önceki yılın Nisan ayına oranla %15,1 artış göstermişti.[1452] 1962 yılı Ocak-Nisan ayı devresinde dış ticaret açığı 59.3 milyon dolarken, 1963 yılının aynı devresinde 67.7 milyon dolar olmuştu.[1453] 1963 Nisan ayı itibariyle önceki iki senenin aynı aylarına nazaran sigortalı işçi sayısında düşüş gözlemlenmişti.[1454] 1963 yılı Ocak-Haziran devresinde dış ticaret hacmi 492.9 milyon dolar olmuştur. Geçen senenin aynı devresinde 433.2 milyon dolarlık bir rakam mevcutken buradaki artış yani dış ticaret hacmindeki gelişme ithalattaki artıştan kaynaklanmıştı. Buna karşılık ihracatta ise çok cüzi miktarda bir artış vardı. Bir önceki yılın ilk altı aylık döneminde ihracat ithalatın yüzde 61,4'ünü karşılarken 1963 yılında bu oran yüzde 54,9'a düşmüştü. Buna bağlı olarak da dış ticaret açığı da büyümüştü.[1455]

Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu ve Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, işçi ve işveren sendikaları ile bir araya gelmiş, sendikacılar planlı kalkınmada yalnızca dar gelirli vatandaşlara yüklenilmemesi gerektiğini belirtmişler ve bu yönde taleplerini bildirmişlerdi.[1456]

Maliye Bakanlığında kurulan Vergi Reform Komisyonu, gider vergilerini ele almış ve tekel maddelerinin gider vergisi mevzuatına alınmasını kararlaştırmış, bazı maddelerden alınan gider vergisi oranlarını da yükseltmişti. Buna göre gider vergilerindeki bazı yükselmeler, elektrik, havagazı, gaz, mazottaki oranlarda değişmeler olacaktı. Örneğin; sanayide kullanılan elektriğin vergisi 1 kuruştan 2 kuruşa, diğer yerlerde kullanılan elektrik vergisi ise 3 kuruştan 5 kuruşa yükselecekti.[1457]

İstanbul Ticaret Odası son yıllardaki fiyat artışını aksettiren bir çalışma yapmıştı. Çalışmanın verilerine göre bazı gıda ve tekel maddelerindeki artış yüzde 300'ü bulmuştu. Sabit ve dar gelirli vatandaşları oldukça sıkıntıya sokan bu durum

[1451] **Tercüman**, 19 Şubat 1963, s. 1, 5.
[1452] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 219.
[1453] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 225.
[1454] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 191.
[1455] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 197.
[1456] **Tercüman**, 3 Mart 1963, s. 5.
[1457] **Akşam**, 24 Eylül 1963, s. 1.

karşısında hükümetin, kuvvetli ve istikrarlı bir iktisadî politikası olmadığı yönünde eleştiriler yapılmıştı.[1458]

Yine İstanbul Ticaret Odası tarafından hazırlanan rapora göre, 1963 yılında özellikle temel ihtiyaç maddelerinde fiyatlar oldukça hızlı bir şekilde yükselişle pahalılaşmıştı. Yıl başında 260,3 puan olan genel endeks, Kasım ayına gelindiğinde 268,4'e yükselmiş, buna bağlı olarak 11 ay içerisinde hayat yine pahalılaşmıştır. Yiyecek maddeleri 270,6 puandan 276,5 puana, giyim eşyası 231,7 puan iken 237,4 puana, kiralar 286,1 puandan 305,8 puana ısıtma masrafları ise 212,4 puandan 216,4 puana yükselmiştir. Hesaplamalarda Ticaret Odası 1953 yılındaki durumu 100 olarak esas almış ve güncel hesaplamalar ona göre yapılmıştı.[1459]

Maliye Bakanı Ferit Melen, vergi kanunlarında yapılan değişiklikler hakkında bilgi vermiş ve çiftçilerden alınacak vergi miktarı ile akaryakıta yapılan zamları açıklamıştı. Düzenlemeler şöyle yapılmıştı:

> *"1-Hububat ekili araziden dönüm başına asgari 3 lira, bakliyat ekili arazilerden 4 lira, pamuk ekili araziden 6 lira, patates ve soğan ekili araziden 10 lira, tütün ve çay ekili araziden 18 lira, bağ, incirlik ve fındık bulunan araziden 6 lira vergi alınacaktır.*
>
> *2-Meyve, fıstık ve zeytinlerde ağaç başına 55 kuruş, narenciyede ağaç başına 180 kuruş ve diğer meyveliklerde dönüm başına 12 liradan aşağı olmamak üzere vergi alınacaktır.*
>
> *Hayvan Vergisi*
>
> *1-Büyükbaş hayvanlarda her biri için 18 lira, küçükbaş hayvanlarda her biri için 3 lira 60 kuruş vergi tahsil edilecektir.*
>
> *2-Bu vergiler, vergiye tabi çiftçilere ait olacaktır. Vergiye tabi tutulmak için sattığı mahsulden en az 25 lira kazanmış olmak lâzımdır. Hayvan vergisi ise en az 40 büyükbaş veya 200 küçükbaş hayvanı olan çiftçilerden alınacaktır. Bu vergilere tabi olmayan orta halli çiftçilerden emlâk vergisi alınacak, orta halliden aşağı durumda olanlar vergiden muaf tutulacaktır.*
>
> *Diğer Hususlar*
>
> *1-Gazyağına 14 kuruş, motorine 7 kuruş zam yapılacaktır.*
>
> *2-Arsa vergisi yüzde 10'dan yüzde 50'ye çıkarılacaktır.*
>
> *3-Tüccarın ödediği vergi miktarları liste halinde vergi dairelerinin kapısına asılmak suretiyle ilân edilecektir.*
>
> *4-Tekel maddelerinden alınan vergi yüzde 60 olarak sabit hale getirilecektir. Böylece bazı maddelerde fiyat artışı olacaktır.*
>
> *5-Yerli sanayii himaye maksadıyla gümrük tarifelerinde değişiklik yapılacaktır.*

[1458] **Son Havadis**, 26 Ağustos 1963, s. 1.
[1459] **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1963, s. 1, 7.

6-Tasarruf bonolarının satışı yasaklanacak, yapılan satışlar muteber sayılmayacaktır.''[1460]

AP Genel Başkan Vekillerinden Faruk Sükan, Son Havadis gazetesine verdiği röportajda, yeni vergiler hakkında partisinin görüşlerini bildirmiş, yapılacak olan vergi reformunun vergi adaletinin temin edilmesi, vergi kaybının önlenmesi yolunda tedbirlerin alınması ile vergi verimliliğinin artırılması hususlarında ilerlemesi gerektiğini, vergi oranlarının artırılmasının çare olmayacağını açıklamıştı. Özellikle dar gelirli vatandaşlar, işçiler, çiftçiler ve küçük esnafın üzerindeki vergi yükünün daha da artırılması karşısında olduklarını belirten Sükan, vergi yükünün artırılması ile vergi sorununun halledilemeyeceğini öne sürmüştü.[1461]

8.1.3.7.1.1. Dış Yardım Çabaları

İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı himayesinde, ortak pazara üye altı devletten oluşan Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu, yaptığı toplantılarda, Türk heyetinin iç finansman tedbirleri ve özellikle Türk Parlamentosu tarafından kabul edilen vergi reform tasarıları konusundaki açıklamasını dinledikten sonra Türkiye'ye 1963 yılında yapılacak yardım miktarını belirlemişti. Bu bildiriye göre, Türkiye ile üye ülkeler ve uluslararası kalkınma iş birliği arasındaki ikili temaslar neticesinde 150 milyon dolarlık bir kredi temin edilmesi beklenmekteydi. Bunun yanında konsorsiyum, OECD'ye Türkiye'ye Avrupa para anlaşmasından 50 milyon dolar tutarında bir kredi kolaylığının sağlanmasını tavsiye etmişti. Ayrıca konsorsiyum, Milletlerarası Para Fonu'nu Türkiye'ye stand by formülüne göre 21,5 milyon dolarlık olağanüstü kredi vermeye hazır olduğunu bildirmekteydi. Buna göre kredi beklentisi 221,5 milyon doları bulmaktaydı.[1462]

Avrupa Ortak Pazarı'nın Türkiye'ye beş yıl içinde 175 milyon dolar yardım vermeyi kararlaştırdığı bildirilmişti. Ortak Pazar konferansına katılan delegeler tarafından bildirilen bu karara göre, yardımların üçte biri Fransa, üçte biri Batı Almanya geri kalanı ise İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından sağlanacaktı.[1463]

[1460] **Akşam**, 19 Ocak 1964, s. 1, 7.
[1461] **Son Havadis**, 23 Ocak 1964, s. 1, 7.
[1462] **Akşam**, 16 Şubat 1963, s. 1, 5.
[1463] **Akşam**, 10 Mayıs 1963, s. 1.

Sovyet Rusya'ya resmî bir ziyaret gerçekleştiren 15 kişilik Türk Parlamento heyetine Rus hükümeti tarafından yoğun bir propaganda havası içinde ve de bizzat Rus Başbakanı Kruşçef'in de kabulünde geniş bir yardım teklifinde bulunulduğu öne sürülmüştü.[1464]

8.1.4. Türkiye'nin Dışardan Görünüşü ve Ortak Pazar

Türkiye'nin ekonomik durumu ile ilgili olarak Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı tarafından hazırlanan bir inceleme raporunda Türkiye için başlıca üç meselenin bulunduğu belirtilmişti. Bunlardan ilki işsizlik problemi olarak verilmişti. Tarım işgücünün yüzde 72'sini meşgul etmekteydi. Ancak, bu kesimde verimlilik düşük, kullanılan üretim teknikleri yeterli gelmemekteydi. Milli geliri OECD'nin Avrupalı üyeleri arasında en düşük seviyede olduğu Türkiye'de, nüfus her yıl yüzde üç oranında artmaktaydı. Bu şartlarda yılda 400 bin kişiye iş sahası yaratmak, başka bir deyişle tarım dışındaki istihdam hacmini yılda yüzde 14 oranında yükseltmek zorunlu olmaktaydı. Bu düşünceye göre işsizlik 15 yıl sonra dahi çözümlenemeyecekti. Cari ödemeler dengesindeki açık Türk ekonomisi için ikinci bir engel olarak rapor edilmişti. Son yıllarda bu açık 150 milyon doları bulmuştu. Ticari maddeler ihracatını artırmak Türk ekonomisi için başka bir zorunluluktu. Ülkenin gelişmesi önünde üçüncü engel de dış borçlar olarak kabul edilmişti. 1967'ye kadar Türkiye, sermaye ve faiz olarak 950 milyon dolar ödemek zorundaydı. Bunların dışında eleştiriler kısmında beş yıllık plan hedeflerinin gerçekleşmesi için öngörülen araçları gözden geçiren OECD uzmanları Türk hükümetinin 1963 yılının ilk aylarında aldığı tedbirler konusunda bazı hususların tam olarak yerine getirilemediğini bildirmişlerdi. 1963 mali yılına göre vergilerde sağlanacak gelirlerde yüzde 25 oranında artış olacağı fakat genel vergilerde tarım sektörünün ağırlığının düşük kalacağı belirtilmişti. Yatırımlar bahsinde tarım sektörünün gelişimi için gerekli tedbirlerin alınması ve yatırımların kademeli olarak artırılması gerektiği vurgulanmıştı. Devlet teşekküllerinin ekonomi açısından önem taşıdığını ancak daha işlevsel olmaları için yeniden teşkilâtlandırılmaları gerektiği üzerinde durulmuştu.[1465]

[1464] **Akşam**, 24 Haziran 1963, s. 1.
[1465] **Akşam**, 13 Temmuz 1963, s. 1, 7.

12 Eylül 1963 günü Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ortaklık yaratan bir anlaşma "Ortak Pazar Anlaşması" imzalanmıştır. Başbakan İnönü konu hakkındaki demecinde yeni nesillere bırakılacak ve milletler topluluğu için yeni bir devrin başlangıcını sağlayan bir eser olarak gördüğü anlaşma ile Türkiye'nin ebediyen Avrupa'ya bağlandığını söylemiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu Bakanlar Konseyi Başkanı ve Hollanda Dışişleri Bakanı Joseph Lunz ise bir İngiliz gazetecinin "Türkiye Avrupa mıdır?" sorusuna "Anlaşmalar, coğrafî sınırları aşar" şeklinde cevap vermiştir.

TBMM'de kalabalık bir gazeteci grubu önünde anlaşmanın imza töreninde, ilk sözü Türkiye Cumhuriyeti adına anlaşmaya imza koyan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin almıştır. Erkin, anlaşmanın uzun bir müzakere sonunda gerçekleştirildiğini, taraflar arasında yeni bir dönem açan bu anlaşmanın geleneksel ilişkilerin özünde bir değişiklik yapmayacağını belirtmiştir. Türkiye'nin Roma anlaşmasının şartlarına başından sonuna dek sadık kaldığını ve iktisadi bir belge olan bu anlaşma ile refah ve huzurun barış ortamında sağlanmasının amaçlandığını bildirmiştir. Anlaşmanın ekonomik yönünün yanı sıra siyasi tarafının da olduğunu belirten Erkin, bir buçuk yıl boyunca müzakerelerin çıkmaza girdiği anlarda kendisine karşı gösterilen anlayış için Türk hükümeti adına minnettar olduğunu ifade etmiştir. Avrupa ile ekonomik entegrasyonun sağlanmasında önemli bir anlaşma olduğunu bu kararın almanın güç olmasından maada tahakkuk ettirmenin de daha büyük zorluklar getirebileceğini öngörmüştür. Fakat bu zorlukların farkında olduklarını ve bu güçlüklerin yenilebileceği inancının var olduğunu bunun da Avrupa Ekonomik Topluluğundan gelecek destekle kolaylaşacağına kanaat getirmiştir.

Erkin'in ardından söz alan Konsey Başkanı Joseph Lunz, anlaşmanın Türkiye'nin merkezi ve Türk milletinin ilerleme yolundaki gayretlerinin mümessili olan Ankara'da imzalanmasından son derece memnun olduklarını dile getirerek konuşmasına başlamıştır. Almanya, Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'nın Avrupa'da iş birliğini sıklaştırmak için yeni belirlemiş olduğu metotları anlayan ilk ülkelerden birinin de Türkiye olduğunu ve bununla AET'ye ortak olmaya karar verdiğini, anlaşmanın Türkiye'ye bazı ekonomik faydalar getireceğini ancak asıl faydanın takip edilen amaç ve gayelerle sağlanabileceğine dikkat çekmiştir. Anlaşmanın bir sonuç değil başlangıç olduğunu, diğer Avrupa ülkeleri ile Türkiye

arasındaki farkın kapanmasına olumlu yönde etki edeceğini, ikinci dönemde ise Türkiye'nin gümrük birliği istikametinde ilerleyeceğine inancı olduğunu ifade etmiştir. Ortaklıkta karşılıklı gayretler ve fedakârlıklar bahsinde, imkânlar nispetinde kolaylaştırıcı bir ortak olarak Türkiye'nin yanında olmaya çalışacaklarını belirtmiştir. Lunz sözlerini Avrupa'da entegrasyonun hedeflerinden birinin birleşirken çeşitliliğe önem vermek olduğunu ve şayet çeşitliliğe sadık kalmaktan vazgeçilirse Avrupa'nın bundan kötü etkileneceğinin altını çizmiştir. Ortak Pazar İcra Komisyonu Başkanı Walter Hallistein son konuşmayı yapan kişi olmuştur. Türkiye'nin Atatürk'ün kuvvetli şahsiyetinin ve Türk devletine her sahada getirmiş olduğu Avrupai yeniliklerin hatırası olduğunu, Avrupa'nın siyaset ve kültürünün yayılması kapsamında burada görülen durumun arasında bir bağ bulunduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin gelişme yolunda birtakım zorluklarla karşı karşıya kaldığını, bunların; sanayileşmenin devam ettirilmesi, ham madde kaynaklarından azamî derecede yararlanılması ve tarımın geliştirilmesi gibi hususlar olduğunu söylemiştir.

Konuşmaların ardından Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Fuat Bayramoğlu ile Protokol Genel Müdürü Özdemir Bender iki kopya halinde olan anlaşmayı sırayla Komisyon Başkanı Joseph Lunz, Belçika Dışişleri Bakanı P.H. Spaak, Almanya Dışişleri Bakanı Gerhard Schröder, Fransa Dışişleri Bakanı Couve de Murville, İtalya Hazine Nazırı Emilio Colonbo, Lüksemburg Dışişleri Bakanı Eugene Cchauz ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'e imzalatmışlar, hemen ardından da geçici ve malî protokoller imzalanmıştır.[1466] Altı Avrupa ülkesi ile anlaşma imzalayan Türkiye 5 yıl içinde bu anlaşmalar sayesinde 175 milyon dolarlık bir ek yardım alacaktı. Ortak Pazara giriş için ve yapılan anlaşmalar için ek yardım meselesi önemli bir etkendi.[1467]

Yetkililer, imzalanan Ortak Pazar Anlaşmasının ancak en az bir yıl sonra yürürlüğe girebileceğini belirtmişlerdir. Anlaşmanın yürürlüğe giriş biçimini belirleyen üç madde bulunmaktaydı. Bu maddelere göre;

> *"1-Ortaklık anlaşması ile ek protokollerin tarafların parlamentoları ile Avrupa Parlamenter Asamblesi tarafından onaylanması,*

[1466] **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1963, s. 1, 5.
[1467] **Akşam**, 13 Eylül 1963, s. 1.

2-Onayın tamamlandığını gösteren tebliğ ile belgelerin Brüksel'de teati edilmesi,

3-Teati işleminin bitiminden iki ay sonra anlaşmanın yürürlüğe girmesi gerekmektedir."[1468]

8.1.5. Hükümetin Çıkmazı

Başbakan İnönü, grup toplantısındaki konuşmasında, nüfus arttıkça işsizliğin arttığını ve gidişatın belirsiz olduğunu belirtmişti. Ya durumun düzeltilmesi adına kemer sıkma politikasının top yekûn herkes tarafından uygulanacağını veyahut durumun kendi haline bırakılacağını ifade eden İnönü, uygun bir tedbirler dizisi uygulayamadıkları takdirde toplumsal bir kargaşanın kaçınılmaz olduğunu açıklamıştı. Daha sonra vergilendirme meselesine değinilmişti. Buna göre, tarımı gelir vergisi içine almadıkça vergi kaçakçılığından kurtulmanın mümkün olmayacağını dile getiren İnönü, vergi kaçağının en azından bir milyar lira civarında olduğunu tahmin edildiğini ileri sürmüştü. Vergi kaçağıyla uğraşmaktan vazgeçildiğinde ekonomik olarak istenilen neticenin alınamayacağını bildiren Başbakan, CHP grubunun da destek vermemesi halinde hükümette güvensizlik olacağını hatırlatmıştı.[1469]

Mecliste görüşülmeye başlanan bütçe müzakereleri sırasında açış konuşmasını gerçekleştiren Maliye Bakanı Ferit Melen, 1964 bütçesinin 158 milyon lira açığının olduğunu bildirmişti.[1470]

1964 bütçesinin 180 ret, 1 çekimser, 1 boş, oya karşılık 221 kabul oyuyla kabul edilmesinden sonra söz alan Başbakan İnönü, bütçenin tatbik edilebilmesi için vergi tasarılarının da kabul edilmesi gerektiğini belirtmiş, vergi tasarılarının kabul edilmemesi durumunda istifa edileceğinin ve hükümetin çekilebileceğinin sinyalini vermişti.[1471] AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, Cumhurbaşkanı Gürsel ile görüşmüş, bu görüşme sırasında vergi reformu tasarılarına kati olarak kırmızı oy vereceklerini ve bundan doğabilecek hükümet buhranından AP'nin sorumlu tutulmamasını söylediği ileri sürülmüştü. Gürsel, vergi reformları konusunda vergi kanunları tasarısına oy vermek istemeyen partiler olabileceğini, her partinin kendine

[1468] **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1963, s. 1.
[1469] **Akşam**, 30 Ocak 1964, s. 1, 7.
[1470] **Akşam**, 19 Şubat 1964, s. 1.
[1471] **Akşam**, 1 Mart 1964, s. 1.

göre düşüncesi olduğunu, ancak AP ret oyu verse dahi diğer partilerin oyu ile vergi kanunları tasarısının çıkacağına inandığını ifade ederek tasarıdan yana bir tavır sergilemişti.[1472]

CKMP Grubu, resen vergi takdiri hususu ile zirai gelir vergisinde bazı değişiklikler yapılması kaydıyla kabul oyu vereceklerini bildirmişti. YTP ise arazi ve bina vergilerinin oranlarında yeniden değişiklik yapılması halinde kabul oyu vereceklerini açıklamıştı.

8.1.6. Vergi Reformu Tartışmaları

Vergi reform tasarılarının görüşülmeye başlamasından sonra Mecliste tartışmalar yaşanmıştı. AP adına tasarıları eleştiren, İzmir Milletvekili İhsan Gürsan, *"Bunlar reform tasarısı değil zam teklifidir. Memleketi reforma değil, deformasyona götürür"* iddiasında bulunmuştu. CHP Grubu adına konuşan İlyas Seçkin, ülkenin içinde bulunduğu iktisadi sıkıntıdan kurtulabilmesi için vergi reformuna ihtiyaç bulunduğunu ileri sürmüştü. YTP adına söz alan Ekrem Alican, AP ve CHP grupları adına yapılan konuşmaları beğenmediğini ne kabul ne ret noktasında olduklarını, maddelere göre karar vereceklerini beyan etmişti.[1473]

İçerde bu tartışmalar yaşanırken dışarda konsorsiyum devletleri, 1964 yılı için taahhüt ettikleri kredi yardımlarını, iç finansman sağlanıncaya ve vergi reformu tasarıları kanunlaşıncaya kadar durdurmuşlardı. Hükümet ve Devlet Planlama Teşkilâtı arasında düzenlenen toplantıda konsorsiyum kredilerinin alınabilmesi için vergi reformu tasarılarının kanunlaşabilmesi amacıyla harekete geçme kararı alınmış, reformun gecikmesi ve iç politikadaki istikrarsızlıkların yardımın alınmasına engel olduğu belirtilmişti.[1474]

Ege Çiftçiler Derneğinin yıllık kongresinde söz alan çiftçiler, zirai gelir vergisi kanunu tasarısını eleştirmişler ve koşullarını uygun bulmamışlardı.[1475] Öte yandan Çiftçi Birliğinin yıllık genel kurul toplantısında, vergi reformları şiddetle eleştirilmiş, reformun çiftçilerin bünyesine uygun olarak gerçekleştirilmesi gerektiği üzerinde fikir beyan edilmişti. Daha pratik bir vergi sistemi isteyen çiftçiler,

[1472] **Akşam**, 24 Mart 1964, s. 1, 7.
[1473] **Akşam**, 25 Mart 1964, s. 1, 7.
[1474] **Akşam**, 4 Nisan 1964, s. 1.
[1475] **Akşam**, 5 Nisan 1964, s. 1.

Türkiye'deki en büyük baskı grubunu çiftçilerin oluşturduğunu ve politikacıların bunu iyi bilmeleri gerektiğini bildirmişlerdi.[1476]

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu tüm eleştirilere rağmen senatoda kabul edilmişti. Kanun müzakereleri sırasında söz alan AP'li Senatör Nuri Ademoğlu, kanunda vergi adaletinin temin edilemediğini öne sürmüş, bir örnek vererek, dönüme 30 kilo buğday veren bir tarlanın dönümünden alınan verginin, dönümü 150 kilo buğday veren bir tarla ile aynı oranda vergiye tabi tutulmasının doğru olmadığını, yine başka bir örnekle fıstık ve zeytin ağaçlarının ziraat arazisinde olanı ile dağda kayalar arasında olanından eşit vergi almanın adalete uygun olmadığı yönünde fikrini beyan etmişti. Ademoğlu, 1.500 ağacın muafiyet kapsamında olduğunu, bu sayının üzerinde ağaca sahip vatandaşların fazla ağaçlarını ne yapacaklarını bunun da yanlış bir uygulama getireceğini ifade etmişti. Bundan sonra AP'li Mehmet Ünaldı 10. maddenin kanundan çıkarılması için bir önerge vermiş ancak reddedilmişti. Nihayetinde eleştirilere ve bazı değiştirme önergeleri tekliflerine rağmen kanun kabul edilmişti.[1477]

Maliye Bakanı Ferit Melen, piyasada durgunluk olduğunu, mevduatta düşüş yaşandığını, bütçede meydana gelecek açıkların tasarruflarla karşılanmaya çalışacağını ifade etmişti. Vergi kanunlarının gecikmesi ile gelirlerde 500 milyon liralık bir eksiklik olacağı tahmin edilmekteydi.[1478]

Hükümetin bütçe açığını kapatmak ve yeni gelirler temin etmek maksadıyla zam politikasına girişildiği yönünde tenkitler yapılmış, resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren akaryakıttan alınan istihsal vergisinin arttırılması neticesinde gaz ve mazota gelen zam bu kapsamda değerlendirilmişti. Kanun gereğince gaz yağı 14 kuruş, motorin ve mazot 7 kuruş zamla satışa başlamıştı. Öte yandan aynı kanun gereğince gazyağı, motorin ve mazot ticareti ile uğraşanlar bir defaya mahsus olmak üzere stok vergisine tabi tutulmuşlardı. Bunlar, ticarethane, mağaza ve diğer yerlerde bulunan akaryakıtlarını cins ve miktarlarını, bulundukları yerler itibariyle bir beyanname kaydedecek ve bu beyannameyi 7 Temmuz akşamına kadar bağlı bulundukları vergi dairesine vereceklerdi. Vergi daireleri gazyağının beher kilosu

[1476] **Akşam**, 9 Nisan 1964, s. 3.
[1477] **Son Havadis**, 15 Mayıs 1964, s. 1.
[1478] **Son Havadis**, 25 Haziran 1964, s. 1.

üzerinden 14 kuruş, motorin ve 4 numara ince mazotun kilosu üzerinden 7'şer kuruş stok vergisi tahakkuk ettireceklerdi. Bunun dışında arazi vergisi kanununun dokuzuncu maddesini değiştiren kanun resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmişti. 1 Mart 1964 tarihinden itibaren geçerli olan yeni kanuna göre arazi vergisi, arazi için değerlerinin binde onu, iratlı ve iratsız arsalar için de değerlerinin binde on beşi üzerinden vergi alınacaktı.[1479]

Ayrıca parlamentodan geçen ve kabul edilen küçük esnafları ilgilendiren Esnaf ve Sanatkârlar Kanunu ile küçük esnaf ve sanatkârlar, bölgelerinde bulunan derneklere, dernekler yoksa birliklerin ajanlıklarına kaydolmak zorunda olacaklar, bu şekilde küçük esnaf ve sanatkârların denetimi sağlanacaktı.[1480]

8.1.7. Dış Ticaret Açığı Tartışmaları

1964 yılı ilk dört aylık devresinde Türkiye'nin dış ticaretinin 634 milyon lira açık verdiği tespit edilmişti. Dört aylık dış ticaret için yarım milyar lirayı aşan bir açık olması durumun parlak olmadığının göstergesi olarak kabul edilmişti. Yetkililerin Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından 1964 yılı için hedeflenen dış ticaret açığının tutturulmasına şüpheyle yaklaştıkları, bu tempoyla devam ettiği sürece dış ticaret açığının kartopu gibi büyüyeceği beklenmekteydi. 1964 Şubat ayında 1963 Şubat ayına nazaran fiili ihracatta ciddi gerilemeler yaşanmıştı. Özellikle tütünde bir önceki sene 147 milyon lira ihracat yapılmışken, bu miktar 1964 Şubatında 28 milyon liraya düşmüştü. Bir önceki seneye nazaran ihracattaki gerileme Mart ve Nisan ayında da devam etmiş ve pamuk ihracatı 39 milyon liradan 35 milyon liraya, canlı hayvan ihracatı 12 milyon liradan 5 milyon liraya, krom cevheri 6 milyon liradan 3 milyona ve tiftik ihracatı da 10 milyondan 2 milyon liraya inmişti. İhracattaki bu ciddi gerilemelere mukabil ithalâtın artan bir seyir takip etmesi dış ticaret açığının büyümesine yol açmıştı. 1964 yılına gelene dek son birkaç yılda dış ticaret açığı aşağıda görüldüğü gibi devamlı surette artmıştı.[1481]

Yıl	Açık (milyon dolar)
1959	87.538
1960	147.456

[1479] **Resmî Gazete**, 6 Temmuz 1964, S. 11746, s. 1-3; **Son Havadis**, 7 Temmuz 1964, s. 1, 5.
[1480] **Tercüman**, 18 Temmuz 1964, s. 7.
[1481] **Son Havadis**, 23 Haziran 1964, s. 1, 5.

1961	162.285
1962	241.023
1963	290.233

1964 yılı sonu itibariyle ihracatta bir önceki yıla oranla yüzde 10 civarında bir artış yaşanmış, ithalatta ise yüzde 21 oranında bir azalma meydana gelmişti. Bu durum dış ticaretin kısmen azalmasına dış ticaret açığının da 133 milyon dolara gerilemesini getirmiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranını yükseltmiş olsa da dış ticaret hacminin yüzde 10 civarında daralmasına da sebebiyet vermişti.[1482]

1962 yılında yapılan taksitlendirme programına göre dış borçlar 2008 yılına kadar ödeneceği halde son iki yılda yapılan borçlanmalar ile bu sürenin 2014 yılına uzamış olduğu tahmin edilmişti.

İç borçların seyri aşağıdaki gibiydi:

Yıllar	Borç Toplamı
1962	8 milyar 765 milyon
1963	9 milyar 071 milyon
1964	9 milyar 575 milyon

1962 yılına oranla 1964 yılındaki artış %9'u bulmaktaydı. Devlet bütçesinden yapılan dış borçlanmalar ise dikkat çekici bir atış göstermişti. 1963 yılında 1962 yılına nazaran 152 milyon liralık, 1963 yılına karşılık 1964 yılı hesaplarına intikal eden borçlarda ise 2 milyar 45 milyon liralık bir artış söz konusuydu. 1962 yılına nazaran 1964'deki artış oranı yaklaşık olarak yüzde 41'di. Dış borçların seyri aşağıdaki gibiydi:

Yıllar	Borç Toplamı
1962	5 milyar 315 milyon lira
1963	5 milyar 467 milyon lira
1964	7 milyar 513 milyon lira

Öte yandan, 1962 yılı hesaplarına göre Türkiye'nin dış borçları 2008 yılında bitmesi gerekirken, 1963 yılı borçlanmaları ile bu sürenin 2012 yılında biteceği ve 1964 borçlanmaları ile 2014 yılına uzandığı tahmin edilmiştir.

[1482] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 60.

Hazine kefaleti altındaki iktisadi devlet teşekküllerinin borçlanmaları ise aynı süreler itibariyle aşağıdaki gibiydi:

Yıllar	Borç Toplamı
1962	723 milyon
1963	1 milyar 33 milyon
1964	1 milyar 367 milyon[1483]

1965 yılının ilk ayı itibariyle ihracat bir önceki yılın seviyesinde kalmış, ithalatta ise artış olmuştu. Buna bağlı olarak 1964 yılı sonlarına doğru ihracatta yaşanan hafif kıpırdanma tekrar durmuş ve aylık olarak dış ticaret açığı geçen seneki seviyesini de aşmıştı. İthalatta yüzde 14,9 oranında bir yükselme gözlemlenmişti.[1484]

Birleşmiş Milletler muhtelif ülkelere ait gelir istatistikleri yayınlamıştı. Bu istatistiklerde kullanılan gelir kavramı kişi başına düşen gayrisafi milli hâsılaydı. Bir ülkede üretilen malların miktarlarının piyasa fiyatlarıyla çarpılması ve bunların toplamının nüfusa bölünmesi suretiyle elde edilen bir gelir indeksi kullanılmış, ülkelerin gelirleri dolar olarak ifade edilmişti. Bu istatistikteki rakamlar çoğunlukla doğrudan her bir ülkenin resmi istatistik kaynaklarından alınmıştı.[1485]

-Gelişmişler

1)	ABD	$2.691
2)	Kanada	1.807
3)	İsviçre	1.740
4)	İsveç	1.703
5)	Yeni Zelanda	1.505
6)	Lüksemburg	1.499
7)	Avustralya	1.416
8)	Danimarka	1.390
9)	B. Almanya	1.349
10)	Norveç	1.316
11)	Fransa	1.300
12)	İngiltere	1.288

[1483] **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1965, s. 1, 7.
[1484] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 43.
[1485] Mükerrem Hiç, "Muhtelif Ülkelere Ait Gelir İstatistikleri", **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1965, s. 2.

13) B. Berlin 1.285
14) İzlanda 1.250
15) Belçika 1.215
16) Finlandiya 1.047
17) Hollanda 1.063

-Orta Seviye

18) Venezüella 901
19) Avusturya 871
20) Porto Riko 825
21) İsrail 823
22) İtalya 688
23) Trinidad 656
24) İrlanda 641
25) Japonya 504
26) Arjantin 474
27) Uruguay 450
28) G. Afrika B. 435
29) Kıbrıs C. 432
30) Jamaika 419
31) Panama 413
32) Şili 409
33) Yunanistan 394
34) Malta 371
35) Küba 370
36) Singapur 361
37) Meksika 356
38) Kosta Rika 339
39) Martinik 330
40) İspanya 322
41) Barbados 310
42) Kolombiya 301
43) Borneo 297

44) Surinam 290
45) Portekiz 279
46) Lübnan 262
-Az Gelişmişler
47) Irak 259
48) Hong Kong 258
49) Brezilya 250
50) Malaya Fed. 241
51) Gabon 240
52) İngiliz Ginesi 235
53) Morityus 224
54) Cezayir 220
55) Reünyon 220
56) Türkiye 211

Yukarıdaki rakamlara göre kişi başına düşen gayrisafi milli hâsılada Türkiye'nin çok sayıda devletin gerisinde kalması ve bu devletlerin arasında az gelişmiş ülkelerin de bulunması ülke ekonomisindeki problemlerin ne derece ciddi olduğunu göstermektedir. Ekonomideki problemler doğal olarak halkın cebine yansımış, vatandaşlar toplumsal refahtan faydalanma anlamında diğer ülkelerde yaşayanlar kadar pay sahibi olamamışlardır.

8.1.8. Özeleştiri İhtiyacı

Ankara Sanayi Odası Başkanı Doç. Dr. Orhan Işık'ın 11 Temmuz 1964'de düzenlemiş olduğu basın toplantısında beş yıllık kalkınma planında sanayiye ait olan hususların gerçekleşmediğini belirtmiştir. Dış borcun her geçen yıl daha da arttığını ve Türkiye'nin her gün 9 milyon dolar daha borçlandığını ve her doğan çocuğun dünyaya gözlerini 4 bin lira borçla açtığını ifade etmiştir. 1964 yılında ithalat ile ihracat arasındaki farkın 280 milyon dolar olduğunu ve buna ayrıca 110 milyon dolar civarındaki taksitlerin de eklenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Işık, bunun başlıca sebeplerinden birinin sadece tarım ürünleri ihraç edilmesinden ileri geldiğini, sanayiye hız verilmesi gerektiğini, geçmişteki tecrübelere de dayanarak sadece zirai faaliyetlerle ekonomideki açığın kapatılamayacağının altını çizmiştir. Beş yıllık

kalkınma planında belirtilmesine rağmen sanayi için engellerin ortadan kaldırılmadığını, sanayi sahalarının tespit edilmediğini ve kredi sahaları açılmadığını söylerken planın uygulanma safhasını eleştirmiştir.

Sanayinin bazı kollarında önemli oranda durgunluk mevcuttu. Özellikle tekstil sanayii büyük bir durgunluk ve buhran geçirmekteydi. Devletin aldığı teminattan ayrı olarak sermaye üzerindeki gizli blokaj durgunluğun ana sebeplerinden gösterilmekteydi. Müteahhitler, işletme sahipleri iş tamamlansa dahi mekanizmanın ağır işlemesi sebebiyle istihkaklarını ya tam olarak alamamakta ya da gecikmeli olarak almaktaydılar. Bu durum hem iş adamlarının iştahını ve cesaretini kırmakta hem de para devrindeki süratin düşmesi ile ekonomi olumsuz manada etkilenmekteydi.

Özel sektörün gerçekleşebileceği işlere devletin el atması özel teşebbüsleri zor duruma sokmaktaydı. Devlet sektörünün özel teşebbüsler kadar hızlı hareket etmesi beklenemezdi ve bu yüzden de ağır işleyen işler sebebiyle ekonomi olumsuz etkilenirken, ayrıca devletin zarara uğradığı durumlarda da fertler de olumsuz etkilenmekteydi.

1948 yılında Türkiye'de iki bin traktör mevcut iken, 1964 yılına gelindiğinde bu rakam 40 bine yaklaşmıştı. Ancak tarımdaki verimlilik ve üretim bazen artış gösteriyor gibi olsa da 1950 yılının rakamlarının bile altındaydı. Çünkü tarımda kalkınmanın tek başına yürüyemeyeceği muhakkaktı, bunun sanayi ile beraber yürümesi şarttı. Gübreleme, seleksiyon ve ihraç etme gibi gerekliliklerin sağlanması ile ancak zirai faaliyetlerin ekonomiye beklenen katkıyı yapması gerçekleşebilirdi.

Vergi meselesi de Işık tarafından ekonominin vazgeçilmezlerinden biri olarak görülmüş, devlete karşı görevlerini yerine getiren ve vergisini tam olarak ödeyen grubun sanayiciler olduğu, toplum olarak bünyenin hasta olduğu, bir geziye çıkan arkadaşının aracı ile seyahat eden ve sonra da özel araç tuttuğunu söyleyip devletin kasasından veyahut patronundan para talep eden çalışan ya da memur ile vergisini tam olarak ödemeyen, kaçıran tüccar arasında pek fark bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla bünyedeki hastalığın sınıf veya bir zümre olarak değil toplum olarak ele alınmadıkça ülke olarak ileri gidilemeyeceği ortaya konmuştur.[1486]

[1486] **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1964, s. 1, 7.

8.1.8.1. Resmî Özeleştiri

Başbakanın başkanlığında toplanan Yüksek Planlama Kurulu toplantısında 1965 yılı programı ile 1964 yılının ilk 6 aylık uygulaması gözden geçirilmiş ve ilgili daire başkanlarına bilgi verilmişti. Toplantıda ekonominin genel durumunu gösteren rapor ile Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından hazırlanan diğer rapor ele alınmıştı. Toplantıda müzakere edilen ve hükümete de sunulan rapora göre, planın bütün hedeflerine ulaşamadığı ve ayrıca 1963 yılında çok büyük bir enflasyon tehlikesinin atlatıldığı belirtilmişti. Toplantıya katılan yetkililerin, enflasyon tehlikesinin atlatılması için alınan tedbirlerin ekonomiye tesir ederek dış ticaret açığının artmasına ve devam etmesine neden olduğunu ifade ettikleri bildirilmişti. Plan hedefleri bağlamında 1964 Nisan ayına kadar kamu harcamalarında bir hız kaydedilememiş ve ekonomiye ferahlık getirebilecek kamu harcamalarına girişilememişti. Bunun yanı sıra mevcut dış ticaret açığıyla ihracatın artmaması, aksine ithalatın artması nedeniyle para sıkıntısı baş göstermişti.[1487]

1964 yılında bütçede meydana gelen açığın sebepleri hakkında birtakım bilgiler mevcuttu. Bunlar 1964'ün öngördüğü hedefe varamamak, vergi tasarılarının geç kanunlaşması, toplu sözleşmelerin yarattığı külfet ve Kıbrıs için yapılan olağan dışı harcamalar olarak belirtilmişti. Tüm bunlara bağlı olarak oluşan 1,2 milyar lirayı bulan bütçe açığının bir kısmının 150 milyonluk iç borçlanma ile kapatılması düşünülmüştü. Bir diğer tedbir ise cari masraflarda yüzde on oranında tasarruf yapılması şeklindeydi. Maliye Bakanlığı yetkilileri nazarî alanda yüzde on oranındaki zorunlu tasarrufun fiili alanda yüzde 7 civarında olacağını, ancak bütçenin yüzde beş oranında kendi kendine tasarruf sağladığını böylelikle 1964 bütçesi carî harcamalarında yüzde 12 oranında bir tasarrufa ulaşılabileceği açıklanmıştır. Bütçedeki açığın bu şekilde carî harcamaların kısılmasıyla büyük oranda kapatılabileceği, geri kalan kısmın da yukarıda belirtildiği gibi 150 milyon liralık iç borçlanma suretiyle giderilebileceği aynı yetkililer tarafından belirtilmiştir. Bütçede 1,2 milyar liralık bir açığın doğmasının sebeplerine açıklayıcı bir biçimde yeniden bakıldığında:

> *"1-Kıbrıs olaylarından dolayı durgunlaşan ekonomiden, 1964 bütçesinin öngördüğü gelir hedefleri sağlanamamıştır.*

[1487] **Son Havadis**, 22 Ağustos 1964, s. 1, 5.

2-Ek finansman ihtiyacını öngören vergi kanunları TBMM'den geç çıkmış ve bazıları da henüz yürürlüğe girmiştir.

3-Toplu sözleşmeler bütçeye 300 milyon liralık bir yüklenim getirmiştir. İktisadi devlet teşekküllerinin yüklenimleri ise daha fazla olmuştur.

4-Kıbrıs olaylarının bütçeye getirdiği olağanüstü harcamaların toplamı yarım milyar lira civarında olmuştur."[1488]

8.1.9. Türkiye'nin Yoksulluğu

İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtına dahil ülkeler içinde kişi başına düşen millî gelir hesabına göre Türkiye'nin 209 dolar ile sonuncu sırada olduğu belirtilmişti. Gayrisafi millî hasılaya göre, tasarruf kabiliyetinde yine aynı ülkeler arasında Norveç yüzde 36 ile ilk sırada yer alırken, Türkiye'nin yüzde 14,7 ile son sırada yer aldığı görülmekteydi. Saat başına ortalama kazanç noktasında 12,65 lira ile İsveç ilk sırada yer alırken 2 lira ile burada da Türkiye'nin listenin en altında yer aldığı bildirilmişti. Aynı şekilde teşkilâta üye olan ülkelerin sıralandığı bir başka liste de bin kişi başına düşen telefon sayısı için bir istatistikî bilgi içermekteydi. Buna göre, Amerika 432 ile ilk sırada Türkiye ise yine en alt sırada bin kişiye 7 telefon oranı ile bulunmaktaydı. Bir diğer istatistikî bilgi radyo mevcutlarına göre belirlenmişti. Bin kişiye en çok düşen radyo sayısı 377 ile İsveç'teyken, 67 radyo ile en az sayı Türkiye'deydi.[1489]

1964 yılında 685 gram olan ekmekler, 1965 yılında 635 grama inecekti. İstatistiklere bakıldığında ekmeğe yapılan zam büyürken, ekmeklerin küçülüşü yıl yıl görülmekteydi. 1955 yılında ekmeğin kilosu 33 kuruş 33 santim olduğu, 1960 yılına gelindiğinde 71 kuruş 28 santim, 1964 yılında ise ekmeğin kilosu 102 kuruşa daha sonra da 112 kuruşa çıkmıştı.[1490]

8.1.10. 1965 Yılı Bütçesi ve III. Koalisyon Hükümetinin Sonu

Karma Bütçe Komisyonu toplantısında Maliye Bakanlığı bütçesinin müzakerelerine başlanmış, konuşan üyeler çıkarılan vergi kanunlarını şiddetle eleştirmiş ve işsizliğin gittikçe arttığı belirterek Maliye Bakanlığı teşkilâtında bir reform yapılmasını istemişlerdi. AP Sakarya Milletvekili Muslihittin Gürer, devlet

[1488] **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1964, s. 1, 7.
[1489] Amerika, Kanada, İsveç, İsviçre, Norveç, Fransa, Danimarka, Lüksemburg, Almanya, İngiltere, Belçika, Hollanda, Avusturya, İtalya, İrlanda, Japonya, İspanya, Yunanistan, Portekiz ve Türkiye İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı'na üye ülkelerdi. **Tercüman**, 6 Ekim 1964, s. 1, 7.
[1490] **Tercüman**, 30 Aralık 1964, s. 1, 7.

dairelerinin masraflarının oldukça fazla olduğunu ve israfa kaçıldığını, bunun karşısında sadece vatandaşa kemer sıkma politikası uygulanmasının doğru olmadığını ifade etmiş, ülkede vergi ziyanı yaşandığını, devlet istikrarının sağlanmasının önemli olduğunu, vergi gelirlerini arttırmak için vatandaşın ürkütülmesi usulünün geri teptiğini vurgulamıştı. Bu yönde görüşlerini devam ettiren komisyon üyeleri, tahsil edilemeyen vergilerin peşini bırakarak yeni zam ve vergiler yaratmanın vergilerini dürüst ödeyen vatandaşlara ve fakir halka ağır darbeler indirdiği kanaatindeydi. Merkez Bankasının para hacmi yüzde 9,77 artmış, banknot matbaasının para basmayı yetiştiremez hale geldiği iddia edilmişti. Bunun yanı sıra 1965 gelirleri şişkin hesaplanmış ve bütçenin tatbikata konmadan 300 milyon liralık bir açığa mahkûm edildiği bildirilmişti. Tedbir bağlamında, vergilerde reform yapmadan önce Maliye Bakanlığının zihniyetinde bir reform yapılmasının lazım geldiği, çünkü tedavüldeki paranın çoğalması ile fiyatların yükseldiği, ihracatın ise tıkanıklık içerisine girdiğine dikkat çekilmişti.[1491]

1965 yılı Ocak ayı itibariyle toptan eşya fiyatları genel endeksi 8, gıda maddeleri ve yemler 10, sanayi hammaddeleri ve yarı mamulleri 3 puan yükselmişti. Bir önceki yıl aynı ayda genel endeks 5, gıda maddeleri ve yemler 7, sanayi hammaddeleri yarı mamuller 1 puan yükselmişti. Böylelikle, Ocak 1965'te fiyatların 1964 Ocak ayına nazaran daha süratli bir artış kaydettiği görülmüştü.[1492]

Her gün artan pahalılık ve ağırlaşan yaşam koşulları karşısında Mecliste kanunlaşması beklenen Devlet Personel Kanunu Tasarısının yüksek dereceli memurların yararına, ancak yüz binlerce küçük memurun aleyhine olacağı ileri sürülmüştü. Bir basın toplantısı düzenleyen Türkiye Memurlar ve Müstahdemleri Yardımlaşma Derneği Başkanı Kastamonu Milletvekili İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, tasarının öngördüğü maaş ve ücret değişimi ile ilgili oranın mevcut hayat pahalılığını giderici nitelikte olmadığını söyleyerek bazı hususları tenkit etmişti. Söz konusu tasarıda en düşük ücret alan için 50 en yüksek ücret alan için ise 1.000 lira gösterge olarak kabul edilmiştir. En az ücretli çalışan 400 lira alırken bu miktar tasarıda 50 göstergesinde yer bulmuştu. Buna göre en yüksek dereceli memurun bunun 20 katı olan 8.000 lira alması gerecekti. Dolayısıyla aradaki farkın korkunç olduğu ve asgarî

[1491] **Son Havadis**, 20 Ocak 1965, s. 1, 7.
[1492] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 48.

göstergenin 50 yerine 100'den başlaması gerektiği üzerinde durulmuştu. Memurlar için ana kanun olarak sayılan tasarıdaki tüzük ve yönetmeliklerin çıkarılması için kesin bir süre konmamıştı. Hâlbuki kanun tatbikatının bunlarla mümkün olabileceğinin altı çizilmişti. Hizmet karşılığı ödemelere esas tutulacak olan ücretlendirmelerin hesabındaki kat sayılar her yıl bütçenin durumuna göre konumlandırılacak, artış ya da azalma söz konusu olabilecekti. Yani duruma göre bu tür ücretlendirmelere tabi çalışanlar daha düşük kazanç elde edebilecekti. Bir diğer eleştiri konusu tasarının terfi meselesini kadro şartına bağlamasıydı. Öte yandan emekliliği gelenlerin çalışmasına da imkân sağlanacaktı. Bu durumun genç ve dinamik kadronun önünü kesmesinden endişe duyulmuştu. Emeklilik haklarının oluruna bırakılmış olması ve memurların sigortası sayılan bu noktanın memurların denetlemesi dışında olması da tenkit edilmişti. Ayrıca memurların kooperatifler, sandıklar ve konut meselelerindeki ihtiyaçları belli bir esas ve plana bağlanmamıştı. Tasarıda kamu hizmetlerinin adalet ölçüsü içinde birleştirilmesi hususunda bir hükmün bulunmaması düşündürücüydü. Kanunun neredeyse her bölümünde işveren lehine açıklar ve eksiklikler olduğundan yakınılmıştı.[1493]

Geçim sıkıntısı hakkında bir konuşma yapan Süleyman Demirel, hükümetin bütçesi ile iktisadî politikaları sonucunda vatandaşın günlük yaşamın sıkıntılarından kurtulmaktan ziyade daha çok sıkıntıya girdiğini iddia etmiş, vatandaşın milli gelirin yüzde 18'i gibi yüksek bir orana denk gelen vergi külfeti altında olduğunu ve bu gelirin de önemli kısmının cari masraflara gittiğini, devletin pahalı bir hale büründüğünü öne sürmüştü. Bunun yanı sıra Teksif Federasyonu Genel Başkanı da yaptığı açıklamada hayatın her geçen gün daha pahalı hale geldiğini ve bunun inkâr edilmeyecek bir realite olduğunu vurgulamıştı.[1494]

AP Lideri Süleyman Demirel, hükümetin düşürülmesi ve bütçeye kırmızı oy verilmesi konusunda YTP, CKMP ve MP Genel Başkanları ile yaptığı temaslar hakkında verdiği demeçte AP dışındaki üç muhalefet partisinin de bütçeye kırmızı oy vereceklerini belirtmiştir.[1495] MP Grubu adına konuşan İstanbul Milletvekili Ömer Zekâi Dorman, içinde bulunulan durum nedeniyle Türkiye'nin uzun vadeli bir

[1493] **Akşam**, 10 Şubat 1965, s. 1, 7.
[1494] **Akşam**, 10 Şubat 1965, s. 7.
[1495] **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1965, s. 1, 7.

enflasyon baskısı altında kaldığını ifade etmişti. Öyle ki buna göre, kalkınma planının hedef tuttuğu yüzde 7 oranına ulaşılamamaktaydı. Kamu giderleri ülkenin kaydetmiş olduğu gelişme seviyesinden daha hızlı bir şekilde artış göstermekteydi. Bütçe harcamalarında son beş yıl içerisinde yüzde yüz artış olduğu bildirilmişti. Bu gelişmelere bağlı olarak harcamaların millî gelire orantılı olmadığı sürece üretimde yeterli artış sağlanıp, ihracat odaklı bir ithalat düzenine girişilmedikçe enflasyon sarmalından kurtulmak imkânsız kabul edilmişti. 1965 yılı bütçesinde bir önceki yıla göre yüzde 9,5'luk bir artış kaydedilmesine rağmen daha önceki birkaç yıldaki uygulamalarının tesirinin olumsuz olması nedeniyle ekonomi üzerindeki karabulutların dağılmadığına dikkat çekilmişti. Bütçe siyaseti ve plan tatbikatının neden olduğu ileri sürülen artışların karşılanamadığı müddetçe iktisadi bir rahatlamanın temin edilemeyeceğine vurgu yapılmıştı.[1496]

YTP adına görüşlerini beyan eden Ekrem Alican, hükümetin ekonomik açıdan üç hususta yetersiz politikalar takip ettiğini dile getirmiştir. Birincisi beş yıllık kalkınma planının ıslah edilmesi gerektiğini, bunu yapabilecekken hükümetin boş yere zaman kaybettiğini öne süren Alican, yıllık olarak programların uygulanmasında izlenilen usulün faydasız olduğunu belirtmişti. Buna göre teşkilâtların kalkınma planlamasında elde ettiği neticelerin denetlenmesinde ve takip edilmesinde etkisiz kalındığı, hangi dairenin ve hangi şahısların başarılı olup olmadığının denetlenip bilinmesi adına daha farklı bir sistemin uygulanması için harekete geçirilmesinin mutlak olduğu açıklanmıştı. Üçüncü olarak da dış ticarette adeta donmuş bir politika takip edildiği, buna bağlı olarak dış ticaret hacminin genişletilmesi adına aksayan yönlerin tespiti, yeni pazarlar arayışı noktasında dış ticaret teşkilâtının ilgisizliğinden ve atıl vaziyetinden dem vurulmuştu.[1497]

424 milletvekilinin katıldığı oylama neticesinde 225 ret, 197 kabul, 2 adet de çekimser oy çıkmış ve maddelere geçilmesi kabul edilmeyen bütçe tasarısı reddedilmişti. Oylama sonrasında Mecliste söz alan Başbakan İnönü, Bakanlar Kurulunu toplayacağını ve neticenin değerlendirilmesinden sonra hükümetin istifasını Cumhurbaşkanına göndermeyi düşündüğünü açıklamıştır.[1498] İnönü,

[1496] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 36, Birleşim: 56, 12.2.1965, s. 21.
[1497] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 36, Birleşim: 56, 12.2.1965, s. 35-36.
[1498] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 36, Birleşim: 57, 13.2.1965, s. 152, 153.

bütçenin 197 oya karşı 225 oyla reddedilmesi üzerine istifa için Bakanlar Kurulunu toplamış, Başbakanlık Müsteşarı Haldun Derin ile istifasını Çankaya'ya göndermiştir.[1499]

8.1.11. IV. Koalisyon Hükümeti Dönemi

Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün Başbakanlığında AP, YTP, CKMP ve MP'nin oluşturduğu IV. Koalisyon Hükümeti'nin, 20 Şubat 1965'te kurulmasının ardından yeni Maliye Bakanı İhsan Gürsan, 1965 yılı bütçesi hakkında yaptığı açıklamada uygulanacak iktisadî politikalar hakkında bilgi vermişti. Yatırımlar geçen yıla nazaran yüzde 18 artışla 12 milyar 500 milyon lira olarak tespit edilirken, 5 milyarı özel sektör tarafından karşılanacaktı. Dış ticaret açığının geçen yıldan 80 milyon dolar eksik olması beklenmekteydi. Buna göre, 650 milyonluk bir ithalatın gerçeklenmesiyle 450 milyonluk bir ihracatta 200 milyon dolarlık bir dış ticaret açığı tahmin edilmişti. Bayındırlık, Sanayi, Adalet Bakanlığı bütçelerindeki artmalar dışında diğer yatırımların III. Koalisyon Hükümetinden farklı değildi. Dış borçlarda erteleme düşünülmemekteyken 500 milyon dolarlık borcun finansmanında harcamalardaki kısıntılardan da yararlanılacaktı. 1965 yılı için vergi miktarlarında 300 milyon liralık bir eksilme vardı. Bu durum karşısında yeni vergilerin ihdasına gidilmeyeceği belirtilmişti. Kamu sektöründeki harcamaların 7 milyar 500 milyonu yatırım olmak üzere toplamda 18 milyar lirayı bulması tahmin edilmekteydi. Dış ticaret açığı ile dış borçların karşılanmasında ziraî mahsul fazlası için beklenen 140 milyon dolar ile 300 milyon dolarlık bir konsorsiyum yardımının kullanılacağı kaydedilmişti.[1500]

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çalışmalarına hazırlık maksadıyla düzenlenen Özel İhtisas Komisyonları genel toplantısında bir konuşma yapan Süleyman Demirel, fakirlik, yoksulluk çemberinden kurtulabilmek için kararlı bir şekilde hareket edilmesi gerektiğini, Türkiye'nin kalkınabilmesi ve rahata erişebilmesi için bir takım fedakârlıkların gerekli olduğunu, bu fedakârlıkların da asgarî yaşam haddi sınırı veya altındakilerden beklenmemesi gerektiğini, ancak

[1499] **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1965, s. 1.
[1500] **Akşam**, 22 Mart 1965, s. 1, 7.

varlıklı asgarî yaşam haddi üzerinde gelirli olan kişilerin fedakârlığı ile hedeflenen düzeye ulaşılabileceğinin altını çizmişti.[1501]

1964 bütçe sonuçları, 1965'de reddedilen III. Koalisyon Hükümetinin bütçe teklifi ve IV. Koalisyon Hükümeti ile yeni bütçe teklifinin bazı verilere dayalı kıyaslaması[1502] aşağıdaki gibiydi:

Tablo 10: 1964 Bütçe Sonuçları, Reddedilen 1965 Bütçesi ve Yeniden Teklif Edilen 1965 Bütçesinin Karşılaştırmalı Verileri

Gelir Grupları	1964 Tahsilâtı	Reddedilen 1965 Bütçesi	1965 Yeni Bütçe
Vergi Gelirleri	9.258	11.100	10.983
Diğer Kamu Gelirleri	546	532	663
Normal Gelirler Toplamı	9.804	11.632	11.646
Tasarruf Bonoları	536	525	580
Fonlar	156	117	205
Karşılık Paralar	1.304	1.540	1.540
Özel Gelirler Toplamı	2.020	2.182	2.325
Tecil Edilecek Dış Borçlar	-	500	-
Genel Bütçe Gelirleri	11.824	14.314	13.971
Katma Bütçe Gelirleri		736	748
Konsolide Bütçe Gelirleri		15.051	14.719

Tablodaki verileri değerlendirdiğimizde verilerin birbirine yakın olduğunu görmekle beraber yeni bütçe ile vergi gelirlerinde azalmaya gidildiği, kamu gelirlerinde de bir miktar artış beklendiğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra yeni bütçe ile birlikte tecil edilecek dış borç hanesinin boş bırakılmasından hareketle dış borçların ertelenmesinden vazgeçildiğini görmekteyiz.

Milletvekili ve senatörlere, aylık ve yollukları dışında her ay 800'er lira ödenek verilmesi ve bunun seçildikleri günden itibaren tahakkuk ettirilmesi hakkındaki tasarı Senatodan sonra Millet Meclisinde de kabul edilerek kanunlaşmıştı. Kanuna göre, parlamento üyeleri, seçildikleri günden beri biriken 38'er bin lirayı da alabilecekler ve her parlamento üyesine ayda 5.500 lira ödenecekti. Geriye dönük ödenecek olan paraların tutarı olan 22 milyon civarındaki para da bütçeye eklenecekti. Tasarı üzerinde ilk konuşmayı gerçekleştiren AP'den

[1501] **Akşam**, 23 Mart 1965, s. 1.
[1502] **Tercüman**, 27 Mart 1965, s. 7.

Sadık Tekin Müftüoğlu, Meclise geldikleri ilk zaman maaş kanunu bulunmadığından bankalara senet kırdırmak suretiyle maddi durumlarını idame ettirdiklerini, daha sonra çıkarılan kanunla ödeneğin de aylığa dahil edilmesi gerekirken bunun yapılmadığını dolayısıyla hatanın düzeltilmesini talep etmişti. Emin Paksüt, tasarıyı yerinde bulmamış ve ödenek meselesine soğuk baktığını dile getirerek tenkit etmişti. AP'li Ethem Kılıçoğlu bazı vekillerin geçinemediklerini ve maaşlarının yetmediğini iddia ettiğini ifade etmiş, buna karşılık bazı AP'liler böyle bir şey olmadığını belirterek itiraz etmişlerdi.[1503]

Milletvekillerine ve senatörlerin aylıklarına zam yapılması kararı sonrası tepkiler gelmiş, Meclis Başkanı Fuat Sirmen, yetkili merciler tarafından Anayasa'ya uygunluk kararı verilmedikçe zammın verilmesinin mümkün olamayacağını belirtirken, Başbakan Ürgüplü tahsisatın bulunmadığını, bütçeye de koyulmadığını da ve koyulacak bir hal de olmadığını açıklamıştı.[1504] Ankara Üniversitesi Talebe Birliği de, protesto maksatlı olarak parlamento üyelerine verilmek üzere bir yardım kampanyası açmış, yayınlanan bildiride, Meclis üyelerinin milletin beş kuruşuna göz diktiği ileri sürülmüştü.[1505]

Bir yandan parlamenterlere zam konusu gündemde sıcaklığını korurken diğer yandan emeklilerin aldıkları maaşların yetersiz kaldığı yönünde serzenişler mevcuttu. Öyle ki, emekli vatandaşların aldığı maaşlar bir evin kirasını ancak karşılayacak değerdeydi. Örneğin ortalama olarak 300-400 lira emekli maaş alan vatandaşların eline geçen paranın bir ev kirasına denk geldiği ve geçinebilmek adına bir takım ek işlere başvurdukları, emekli hanımların el işi yaparak geçimlerine katkı sağlamak durumunda kaldıkları gündeme getirilmiştir.[1506]

Zam meselesi Meclis içerisinde ve dışında tartışmalara yol açmıştı. Parti liderleri zam tartışmaları konusunda bir araya gelmişler ve toplantının ardından zam yapılmasına soğuk baktıklarını açıklamışlardı.[1507] Parlamenterlerin maaşların zam yapılması meselesi kamuoyunda gündeme oturmuştu. Bu durum protestolara dönüşmüştü. Meclisin önünde toplanan vatandaşlar zam konusunu protesto etmişler,

[1503] **Akşam**, 27 Mart 1965, s. 1, 7.
[1504] **Akşam**, 30 Mart 1965, s. 1.
[1505] **Tercüman**, 30 Mart 1965, s. 1.
[1506] **Tercüman**, 30 Mart 1965, s. 5.
[1507] **Akşam**, 31 Mart 1965, s. 1.

Meclis Başkanlığı'na bir dilekçe yazmışlardı. Bu dilekçede "Yedi yüz metre yerin dibinde 10 lira gündelikle işçisi çalışan bir memlekette beş bin beş yüz elli lira maaşın karşısındayız" şeklinde parlamenterlere zam yapılmasının doğru bulunmadığına yönelik tepkiler gelmiş, Meclis önünde bulunanlar "derdin derman beklediği bu ara beş bin yüz elli lira çok para" biçiminde de serzenişte bulunmuştu.[1508] Ancak Bütçe Karma Komisyonunun toplantısında, Meclis bütçesi görüşülerek bütçeye 40 milyon lira tahsisat konması kabul edilmiş, milletvekili ve senatörlerin maaşlarının 5500 liraya çıkarılmasının önü açılmıştı.[1509]

1965 yılının ilk dört aylık devresi itibariyle dış ticaret hacminde bir önceki yıla nazaran kayda değer bir değişme olmamış, fakat ihracatla karşılanabilen ithalatın oranında yükselme yaşanmıştı.[1510]

1965 malî yılı için hazırlanan bütçe tasarıları, Bütçe ve Plan Karma Komisyonu tarafından müzakere edildikten ve kabul edildikten sonra Cumhuriyet Senatosunun tasvibine sunulmuştu.[1511] 1965 yılı bütçesi görüşmeleri 5 Mayıs'ta Senatoda görüşülmeye başlanmıştı. Görüşmelerde bütçenin reddedilen bütçeye göre 344 milyon lira bir fazlalıkla geldiği ileri sürülmüştü. Maliye Bakanı İhsan Gürsan, 1965 mali yılı bütçesinin devlete sağlamış olduğu harcama imkânı ve yatırım hacmi bakımından geçmiş yıllar bütçelerini geride bırakan ve planlı kalkınma gayretlerine önemli bir merhale teşkil edecek bir bütçe olduğunu öne sürmüştü. Bakan, ayrıca istikrarı korumak adına her türlü tedbirlerin alınmasının önemini vurgulamış, vergi Reformu çalışmaları ve yurt dışında çalışan Türk işçilerin göndermiş oldukları paranın ekonomiye katkıları hakkında bilgiler vermişti.[1512]

Maliye Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre, devlet bütçesinden ödenecek dış borçların 1964 sonu itibariyle 544.3 milyon dolar olduğu Türkiye'nin dövizle ödenecek dış borçlar toplamının ise 986 milyon dolara ulaştığını açıklamıştı. Dış borçların taksitlerinin 1965-1970 devresi bakımından ülkeyi ağır bir ödeme yükü ile karşı karşıya bırakacağı bundan dolayı bu yükün hafifletilmesi adına konsorsiyum çerçevesinde yapılan çalışmaların sonuca bağlandığı ve dış borç taksitlerinin

[1508] **Tercüman,** 31 Mart 1965, s. 1.
[1509] **Akşam**, 26 Nisan 1965, s. 1.
[1510] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 107.678.1, s. 14.
[1511] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 27, Birleşim: 76, 5.5.1965, s. 4.
[1512] **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1965, s. 1.

ertelenmesi ve yıllık borç ödeme yükünün ihracat gelirlerinin yüzde 25'ini aşmaması hususunda görüş birliğine varıldığı, bu arada bazı borçların faiz hadlerinin de indirildiği, bu yılki ithalat programı finansmanın ihtiyatının yüzde 95'inin sağlandığı açıklanmıştı. Ayrıca üniversite ve özel sektöre mensup uzmanlarla takviyeli bir vergi reformu komisyonunun kurulduğu bildirilmiş bu komisyonun vergilere ait verimin arttırılması ve vergilerin ekonomik gelişmeyi teşvik edecek hale getirilmesi konularını ele aldığı bildirilmişti.[1513]

8.1.12. Memurların Yaşam Koşulları

Memurların yaşam koşulları, düzenlenen memurlar kongresinde ele alınmıştı. Buradan hareketle memurların yüzde yetmişinin 300-600 lira arasında net maaş aldıkları, ancak Ticaret Odası endekslerine göre üç kişilik bir ailenin ayda ancak bin lira ile geçinebileceğinin altı çizilmişti. Kongrede ayrıca, politikacılarının hiçbirinin memurun dert ve davaları ile alakadar olmadığından yakınılmıştı.[1514] Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından açıklanan devlet personel sayımının sonucuna göre genel ve katma bütçeli kurumlarda çalışan memurların sayısı 268.913 idi. Bunlardan 218.012'si erkek, 50.901'i kadındı. Kadın erkek oranına bakıldığında oran beşte bir şeklindeydi. Çalışan kadınların çoğunluğu 20-29 yaş aralığındaydı. Erkeklerde ise bu yaş aralığı 30-39 arasında bulunmaktaydı. En çok memur Ankara'da bulunmaktayken, memurların iller arasında yayılışında 44.256 ile Ankara başta gelmekteydi. İller arasında en az memur 498 ile Hakkâri ilindeydi. Memur sayısı bakımından Ankara'yı İstanbul ve İzmir takip etmekteydi. Yine istatistiklerden anlaşıldığına göre en çok memur Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalışmaktaydı. Bu bakanlığa bağlı olarak çalışan 99.885 memur bulunmaktaydı. Memurların eğitim durumlarına baktığımızda 20.908 memur ilkokul mezunu dahi değil, yani tahsilsiz idi. İlkokul mezunu memurların sayısı ise 57 bin kadardı. Memurların çoğunluğu istatistiklerden anlaşıldığına göre kirada oturmaktaydı. 122.555 memur kirada oturmaktadır. Bunlardan 74 bini 100 liranın altında, 148'i 1000 liranın üzerinde kira ödemekteydi. Memurların önemli bir kısmı düşük gelire sahip olduğu için maddi güçleri nispetinde evler kiralamaya gayret etmekteydiler. 36 yılın üzerinde memuriyet yapanların sayısı 3.122'dir. Beş çocuğu bulunan memur sayısı ise

[1513] **Tercüman**, 6 Mayıs 1965, s. 1, 7.
[1514] **Tercüman**, 9 Mayıs 1965, s. 1, 7.

19.228'dir. Karı koca olarak görev yapan memurların sayısı 32.572 olarak belirtilmişti.[1515]

1965 yılı bütçesi 13 Mayıs itibariyle, Cumhuriyet Senatosunda kabul edildi. Açık oylama sonucunda 139 senatör oylamaya katılmış, 98 lehte 41 aleyhte oyla bütçe Senatodan geçmişti.[1516] 1965 yılı bütçe kanunu tasarısı Millet Meclisinde de oylanmış, 404 milletvekilinin katılmış olduğu oylamada 230 kabul, 174 ret oyu kullanılmış ve tasarı 29 Mayıs'ta kanunlaşmıştır.[1517]

İş ve İşçi Bulma Kurumu yetkilileri tarafından yapılan açıklamalara dayanarak 1965 yılı itibariyle Türkiye'de 3 milyonun üzerinde işsiz vatandaş bulunduğu ve işsizlik rakamlarına her yıl 300 bin kişinin eklenmekte olduğu bildirilmişti.[1518]

8.1.13. Parlamenterler Zammı Tartışmalarının Yeniden Alevlenmesi

Bütçe, Resmî Gazete'de yayınlanmış fakat parlamento üyelerinin ödeneklerine zam için bütçeye konmuş olan 40 milyon lira ile ilgili kanun maddesinin iptali için CHP, Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. AP de müracaat dilekçesini hazırlamış ve bu münasebetle Parti Merkezinde yapılan törende Genel Başkan Demirel bir konuşma yapmıştır. CHP'nin dilekçesinde zammın Anayasa ve 1 sayılı kanunda maaş ve ödeneklerle ilgili olarak belirtilen hususlara aykırı olduğu ileri sürülmüştür.[1519] AP, CHP ve MP tarafından zamlar aleyhinde açılan dava Anayasa Mahkemesi'nde görüşülmüş, parlamenterlere ayrıca eklenen zamlı maaş ödemelerini sağlayacak olan Bütçe Kanunu'nun ilgili maddeleri Anayasa'nın çeşitli hükümlerine aykırı bulunmuş ve oy birliği ile iptal kararı alınmıştı. Meclisin bu konudaki kararını inceleyen Anayasa Mahkemesi bütçeye konulan ödenek artışlarını zam olarak kabul etmiş, Anayasa'nın milletvekilleri ve senatörlerin bir devre içinde

[1515] **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1965, s. 1.
[1516] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 27, Birleşim: 84, 13.5.1965, s. 784.
[1517] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 41, Birleşim: 119, 29.5.1965, s. 481. Kabul edilen 619 numaralı 1965 Yılı Bütçe Kanunu 1 Haziran 1965'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti. **Resmî Gazete**, 1 Haziran 1965, S: 12011.
[1518] **Tercüman**, 1 Haziran 1965, s. 1.
[1519] **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1965, s. 1.

kendi maaşlarına yapacakları zamların yürürlüğe giremeyeceğine dair hükmüne aykırı bulmuştu.[1520]

8.2. Asayiş Problemleri

8.2.1. Doğu'da Güvenlik Sorunları

Ülke genelinde yaşanan ekonomik problemler, bölgenin kendine has şartları, iklim koşulları ve yaşam şartları ile bağlantılı olarak sıkıntılı bir dönemin yaşandığı Türkiye'nin Doğu kesiminde güvenlik sorunu önemli bir toplumsal hadise haline gelmiştir. 1961 yılının sonlarına doğru Türkiye'nin Doğu bölgelerinde kaçakçılık ve yol kesme hadiseleri artmıştı. Bunun üzerine Jandarma Genel Komutanlığından yapılan açıklamaya göre; Bitlis, Siirt ve Diyarbakır'da kurulan üç Bölge Kumandanlıklarındaki kuvvetlerin bölgenin asayişinin zayıf olduğu noktalara yönlendirilmesi kararı alındığı bildirilmiştir.[1521] Özellikle Siirt dağları, 1961 yılı sonlarına doğru en azılı katillerin ve soyguncuların barınağı haline gelmişti. 23 Aralık 1961'de meydana gelen hadiselerde dört vatandaş hayatını kaybetti. Siirt'in Ganyaniş köyü ile Paris köyü arasında zengin bir köylü vatandaş şehre gelirken, dört silahlı eşkıya tarafından pusuya düşürüldü ve çeşitli yerlerinden defalarca vurularak katledildi.

Hakkâri'nin Uludere ilçesine bağlı Taşbelen köyünde ise üç akraba soyguncular tarafından pusuya düşürülerek öldürüldüler. 48 saat içerisinde dört cinayetin işlendiği bölgede silahlı eşkıyalara karşı Jandarma İkinci Bölge Komutanlığı tarafından takip ve temizlik hareketine girişilmiştir. Muş ve Bitlis'ten takviye kuvvetlerin de katıldığı operasyonları yerinde takip etmek üzere Jandarma Genel Komutanı Siirt'e gelmiştir.[1522]

Arazisi oldukça engebeli olan 15 bin metrekarelik Siirt bölgesinde hayat saat 15.00'den sonra durmaktaydı. Eşkıyaların faaliyetlerinden çekinen halk köylerde bilhassa silahsız olması sebebiyle mecbur kalmadıkça 15.00'ten sonra dışarıya çıkmamaktaydı. Bu durumun sebeplerinden biri de bölgede bulunan karakolların aralarındaki mesafenin uzak olması idi. Ayrıca bu karakollarda bulunan jandarma mevcudu da yeterli olmamaktaydı. Karakollarda 4'er jandarmanın bulunması ve bu

[1520] **Akşam**, 13 Temmuz 1965, s. 1.
[1521] **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1961, s. 1.
[1522] **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1961, s. 1, 5.

karakollar arası irtibatın zayıf olması da dikkat çekiciydi. Öyle ki karakollar arasındaki irtibatı sağlayan telefon tertibatı iyi bir şekilde işlememekteydi. Tüm bunlardan cesaret alan eşkıyalar halkın zor durumda kalmasına sebebiyet vermekte dolayısıyla halk da durumu bildiği için çekingen bir hayat sürmekteydi. Zaman zaman bazı köylülerin eşkıyalardan korkmasından mütevellit onlarla iş birliği yapması ve yataklık yapması da kaçınılmaz hal almıştı.[1523]

8.2.1.1. Doğu'da Kuraklık ve Ekonomik Sıkıntıların Üst Üste Gelmesi: Kıtlık ve Açlığın Baş Göstermesi

Doğu bölgesinde 1961 yılına doğru hüküm süren kuraklık sonucunda halkın ve hayvanların açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalması söz konusu idi. Buna bağlı olarak acil bir şekilde Toprak Mahsulleri Ofisinin bölgeye sevkiyat yapması kararlaştırılmış ve günlük 45-50 ton civarı buğday sevkiyatı yapılmaya başlanmıştı. İskenderun limanından günde 38 vagonluk bir sevkiyat ile Trabzon'dan 45-50 tonluk bir takviye sevkiyatta bulunulmuştur.[1524] Açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalan Doğu'ya Erzurum garına giden 15 vagonluk saman ile de önlem alınmaya çalışılmıştır. Fakat gelen samanların tüccara ait olması sıkıntı yaratmıştır. Çünkü mesele otu, samanı, buğdayı köylünün satın alabilmesi ile alakalıdır. Köylünün bunları alacak gücü bulunmamaktaydı. Bu yüzden Doğu bölgelerine yapılan sevkiyatın hükümet eliyle yapılmasıyla durumun düzelebileceği öne sürülmüştür.[1525]

Doğu illerini tehdit eden açlık ve kıtlık tehlikesini, CHP Kars Senatörü Turgut Göle, ölüm tehlikesi olarak nitelendirirken, aynı partiden Turhan Feyzioğlu ise durumu daha farklı değerlendirmek istemiş, bazı yerlerde açlık tehlikesinin bulunduğunu söylemişti. Göle, alınan tedbirlerin yetersiz olduğunu ifade etmiş, bunun yanı sıra Doğu bölgesi senatörlerinden Ahmet Hazer, Doğu'da binlerce insanın yaşama savaşı verdiğini, hayvanların da yiyecek yemleri bulunmadığından açlıktan telef olduklarını açıklamıştı. Öte yandan kuraklığın Doğu illerini oldukça olumsuz etkilediği ve insanlar ile hayvanların çok büyük sıkıntı çektikleri vurgulanmıştı. Tedbirler kapsamında ithal edilen ve İskenderun limanında yer alan buğdayın Doğu bölgelerine sevki hızlandırılmıştı. Trabzon'dan karayolu ile 40-50

[1523] **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1961, s. 1.
[1524] **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1961, s. 1.
[1525] **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1961, s. 1.

tona kadar sevkiyat yapılmasının temini ile ihtiyaç yerlerine ulaştırılmak üzere stokların artırıldığı bildirilmişti. Doğu bölgelerine yapılacak hububat, yem gibi sevkiyatlar için yüzde doksan oranında tenzilat yapılması yönünde Bakanlar Kurulu kararı çıkartılmıştı. Yem akışını hızlandırmak için Erzurum yem fabrikasının ürettiği yemlerde 10 kuruşluk bir indirim söz konusu olmuştu. Bunların dışında vadeli kredilerin temini için talimatlar verilmiş, zarara uğrayan hayvan yetiştiricilerine verilmek üzere 10 milyon liralık bir kredi imkânı Ziraat Bankası'na yönlendirilmiş, Kızılay vasıtası ile süt tozu ve pirinç sevkiyatı gerçekleştirilmişti.[1526]

Mardin Milletvekili ve arkadaşları Doğu illerinde meydana gelen kıtlık ve sıkıntıların araştırılması için bir komisyon kurulması adına bir önerge vermişti.[1527] Millet Meclisinde bu önergenin görüşüldüğü sırada söz alan Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu, Türkiye'nin asıl sorununun artan nüfusu besleyecek ve kalkınmayı sağlayacak miktarda, planlı bir şekilde üretimin arttırılması meselesi olduğunu, söz konusu durumun Doğu ile sınırlı olmayacağını batıyı da aynı sıkıntıların beklediğini belirtmişti.[1528] Kars Milletvekili Lâtif Aküzüm, Kars'ın bazı kazalarında kuraklığın şiddetli derecede etkili olduğunu buna bağlı olarak köylünün tohum dahi alacak parası bulunmadığını ve hayvanlarını satmak durumunda kaldığını, malını mülkünü kaybettiğini, para için evini barkını satan vatandaşların çeşitli ihtiyaçları altında adeta ezildiklerini kaydetmişti.[1529] Yine Kars Milletvekillerinden Hasan Erdoğan, durumun bir afet olduğunu ve bu afetin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Erzurum ve Kars civarında görülen açlığın en kötüsünün meydana geldiğini, köylerde halkın yüzde 25'inin hiç yiyeceği olmadığından dert yanmıştı. Aslında bu afetin Haziran'dan bu yana belirgin hale geldiğini ifade eden Erdoğan, Kurucu Meclis zamanında da durumun görüldüğünü ancak meselenin ciddî bir şekilde ele alınmadığını aktarmıştı. Ayrıca hükümet olarak yazın alınması gereken tedbirlerin kışın alınmaya çalışılması pek de doğru bulunmamış, mecburen kar küreme makineleri ve yol açma çalışmaları ile uğraşmanın da kaçınılmaz olacağı bunun da vaziyeti daha da sıkıntılı hale getirdiğinin altı çizilmişti.[1530] Eskişehir Milletvekili Aziz Zeytinoğlu meseleye farklı

[1526] **Son Havadis**, 29 Aralık 1961, s. 1, 5.
[1527] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 31, 10.1.1962, s. 623.
[1528] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 31, 10.1.1962, s. 623.
[1529] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 31, 10.1.1962, s. 628.
[1530] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 31, 10.1.1962, s. 630, 631.

açıdan bakmış, yapılan yardımları kâfi görmediğini söyleyerek, ülke ve bölge çapında yatırımların durdurulduğunu bunu da hatalı olarak gördüğünü, kıtlığın sebeplerinden birinin de bu olduğunu ileri sürmüştür. Doğu'da zaman zaman böyle kuraklıklar yaşanabildiğini, böyle durumlar yaşandığında halkın civar yerlerde başka işlerde çalışarak maddi durumunu telafi etmeye çalıştığını dile getiren Zeytinoğlu, yatırımların durması ile halkın bu gibi imkânlardan mahrum kaldığını ifade etmişti. Bunun dışında ailelerin ihtiyaçlarının sadece ekmek yani yiyecek olmadığını, Kızılay'ın yardımlarının kısa vadede cüzi ve en muhtaç olanlara faydasının dokunduğunun ancak ortada muhtaç vaziyette kalmış geniş bir kitlenin olduğu ekmekten başka türlü ihtiyaçlarının da bulunduğu aktarılmıştı.[1531]

Doğu bölgelerinde görülen kıtlık dayanılmaz seviyelere ulaşmış, hayvanlar ve insanların günlük yiyeceklerini temin etmeleri bile önemli bir sorun haline gelmişti. Tuzluca'ya bağlı Sarıabdal köyünde meydana gelen çok üzücü bir olay bunu kanıtlar nitelikte bir hadise olmuştu. Köy halkından biri erkek biri de kadın iki vatandaş aç kalan çocuklarının haykırışlarına dayanamayarak intihara kalkışmışlardı. Bu durumun Tuzluca kazasında duyulması üzerinde derin üzüntü duyan Savcı gözyaşlarına boğulmuş, kendi parasıyla aldığı seksen kilo ekmeği bu köye göndermişti.[1532]

8.2.1.2. Asayiş Sorunu

Bu arada Siirt Savcısı bölgede yaşanan emniyet ve asayiş problemleri neticesinde bir açıklama yapmıştır. Açıklamasında, huzursuzluğun çeşitli kaynakları olduğunu söylemiş, ilk olarak iktisadi krizi işaret etmiştir. Daha sonra bu bölgedeki kolluk kuvvetlerinin azlığından yakınan savcı mevcut kuvvetin de teknik ve fenni imkânsızlıklar içerisinde bulunması nedeniyle devletin burada otoriteyi sağlama noktasında üzerine düşen görevleri tam anlamıyla yerine getiremediğini ifade etmiştir. Ayrıca bölgedeki halkın can ve mal güvenliği noktasında oldukça sıkıntılı bir durumda olduğu belirtilmiştir. Buna göre, daha önceden beri devam eden cinayet ve soygun hadiseleri sebebiyle firari durumda olan suçluların sayısının bir hayli fazla olması, bunların yakın fakat sarp arazilerde mevcut olduklarının halk arasında bilinmesi, bölge ahalisini zor duruma düşürmüştür. Öyle ki, vatandaşlar maruz

[1531] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 1, C. 1, Birleşim: 31, 10.1.1962, s. 632.
[1532] **Son Havadis**, 11 Ocak 1962, s. 1.

kaldıkları olaylar sonrasında dahi ilgili makamlara şikâyet noktasında son derece çekingen bir tavır almıştır. İhbar etme sonucunda yine bir taarruza maruz kalacağını düşünen halk, kötü muameleye bizzat kendisi uğrasa dahi emniyet güçlerine ihbarda bulunamamaktadır. Dolayısıyla bölgedeki halkın dönem itibariyle can ve mal güvenliğinin mevcut olduğunu söylemek yanlış olacaktır.[1533]

8.2.1.2.1. Asayiş Sorununun Artış Göstermesi

Siirt ve civarındaki halkın 1962 yılı yazına gelindiğinde artık can ve mal güvenliğinin kalmadığı eşkıyaların adeta emniyet kuvvetlerine meydan okur hale geldikleri ileri sürülmüştü. Vatandaşlar bir köyden diğer bir köye korkudan gidemediklerini ifade etmişlerdi. Bir çete tarafından kaçırılan 14 vatandaş 30 bin lira karşılığında serbest bırakılmış ve Siirt'te Jandarma Karakoluna sığınmışlardı. Bunun yanında Silah ve cephane kaçakçılığına şahit olan üç vatandaş durumu jandarmaya ihbar etmişler ve daha sonra bu vatandaşlar ortadan kaybolmuşlardı. Bu üç kişinin kaçırılarak Irak'taki bir köye götürüldükleri bildirilmişti. Bu çetelerle mücadele içine giren jandarma kuvvetleri amansız çatışmalar yaşamaktaydı. Ancak eşkıyalık faaliyetleri yürüten bu çeteler çatışmalardan sıyrılarak sınır dışına kaçmaktaydı.[1534] Siirt ve Elâzığ'da faaliyette bulunan eşkıyalar, saldırılarını Siirt'in köylerine kadar uzatmışlardı. Bu saldırganlar gruplar halinde köyleri basmaya başlamışlardı. Siirt'te Merkeze bağlı Çetek bucağında on kişiden oluşan eşkıya grubu bir baskın ile vatandaşlardan para istemişlerdi. İstediklerini elde edemeyen bu eşkıyalar vatandaşlara büyük eziyetler etmişlerdi. Öte yandan başka bir grup da Narşin bucağında bir orman memurunun evini basarak yaralamışlar ve gasp etmişler, silâhını cephanesini almışlar, kaçmışlardı. Eşkıyaların bu kadar cesaretle hareket etmesi vatandaşlarda büyük endişe uyandırmıştı.[1535]

14 Temmuz 1962'de Irak sınırında bir grup saldırgan ile jandarma arasında çatışma çıkmıştı. Yaşanan bu çatışma sınır tecavüzü ile başlayıp, sınırı aşan 100 kadar saldırganın Hakkâri bölgesinde birkaç köyü basmasıyla devam etmişti. Saldırgan grup bu köylerdeki çobanları bağlayıp, koyunları alıp gitmeye çalışmış ve kendilerine engel olan jandarma ile çatışma çıkmıştır. İrino Jandarma Karakolundaki

[1533] **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1962, s. 1, 5.
[1534] **Tercüman**, 30 Haziran 1962, s. 1, 5.
[1535] **Akşam**, 9 Temmuz 1962, s. 1.

erlerin müdahalesi sonucunda çıkan çatışmada saldırganlardan üçü öldürülürken, bir er şehit olmuş ve iki er de ağır yaralanmıştır.[1536]

Doğu'da asayiş problemlerinin arttığı günlerde birtakım şakiler türemişti. Bunlardan Davudo, sekiz yıldır dağda bulunmuş, dördü jandarma olmak üzere altı kişiyi öldürdüğü öne sürülmüştür. Buna göre, Davudo lakaplı şaki, 1955 yılında karakolu basarak iki jandarmayı şehit etmiş, daha sonra farklı iki zamanda iki jandarma erini de silahla vurarak öldürmüştü. 1957 yılında birer ay ara ile iki kadını dağa kaldıran ve 1958'de bastığı bir köyde iki köylünün başlarını vücutlarından ayırmak suretiyle katlettiği belirtilen bu şahıs, sekiz yıl içerisinde dokuz büyük soygun ve devamlı surette kaçakçılık olaylarında yer almıştır. En sonunda etrafı jandarmalar tarafından çevrilmiş ve yakalanarak tevkif edilmiştir. Aynı şekilde beş kişiyi öldürmek ve 18 kişiyi yaralamak, bunun yanında soygunlarda yer almaktan dolayı aranan bir şahıs daha 19 Temmuz gecesi Diyarbakır'da yakalanmıştır. Davudo'ya benzer şekilde Koçero da o yıllarda meşhur bir şaki olarak gündemdeydi. 1955 senesinin sonlarına doğru bir gün avdan evine dönerken işlediği cinayet sebebiyle dağlık alana kaçan Koçero lakaplı şaki, dağda yanına adamlar edinmiş, kendisi bir daha cinayet işlemeyeceğini öne sürerek dağda uzun süren bir firari hayata başlamıştı. Bu arada Koçero'nun faili meçhul bir cinayeti daha işlediği iddia edilmişti. Koçero bundan sonra sayısız soyguna iştirak ederken, afyon kaçakçılığından geri kalmadığı ve suçlarına yenisini eklediği belirtilmişti. Zamanla Güneydoğu'nun en bilinen şakisi haline geldi ve az önce belirtilen suçlara bulaşmaya devam etti. Jandarmalarla iki defa karşı karşıya kalmışsa da ikisinde de kaçmıştı.[1537] Siirt dağlarında beş yüzden fazla jandarma tarafından takibe alınan Koçero, 17 Temmuz 1962'de çıkan çatışmada yaralanarak Siirt dağlarında yer alan bir yaylaya sığınmıştır. Koçero'nun yakalanma korkusu ile Irak'a sığınacağı gelen bilgiler arasında bulunmuştur.[1538]

Doğu'da asayişi sağlamak üzere birtakım ileri harekâtta bulunan jandarma erleri, eşkıya takibinde bulunurlarken, ihtiyaç malzemelerinin yetersiz olduğu eleştirisi üzerine İçişleri Bakanı Sahir Kurutluoğlu 23 Temmuz 1962 sabahı yanında

[1536] **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1962, s. 1, 7.
[1537] **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1962, s. 5.
[1538] **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1962, s. 1, 5.

Başbakanlık ileri gelenleri ile birlikte Gaziantep'e geçerek Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan sıkıntıları yerinde görmek üzere bölgeye gitmiştir. İçişleri Bakanı on günlük bu gezisinde sırasıyla Gaziantep, Maraş, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Hakkâri, Van, Muş, Bingöl, Tunceli, Elâzığ, Malatya, Erzincan ve Kayseri'ye uğramayı planlamıştı. Bu gezide bölgenin senatör ve milletvekilleri ile Jandarma Genel Komutanı ve Teftiş Heyeti Başbakanı İçişleri Bakanı'na refakat ettiler.

Bölgede yaşanan olayların bu denli önemli oluşu, vakaların fazla olmasından, suçlu sayılarının zamanla artmasından ve mücadele sahalarının genişlemesinden ileri gelmekteydi. Siirt bölgesine yerleştirilen 17 müfrezelik jandarma kuvveti dağda bulunan 158 suçluyu aramaya devam etmekteydi. Söz konusu bölgede yer alan suçlular çeşitli nedenlerle firari olmaya devam ediyorlardı. Buna göre, bir kısmı eşkıyalık yapmaya devam ederken çok sayıda soyguna katılıyorlardı, bir kısmı da işledikleri suçlardan dolayı alacakları cezalardan korkarak dağda firari olarak izini kaybettirmeye çalışmışlardı. Geri kalan bir diğer grubun da faili meçhul suçların failleri olduğu öne sürülmüştü.

Temmuz ayının başlarından beri 15 günlük bir faaliyet neticesinde bölgede yer alan jandarma kuvvetleri 1 şaki ile 7 firariyi yakalayarak emniyet güçlerine teslim etmişlerdi. Jandarmayı sıkıntıya sokan durumlara bakıldığında muhabere imkânlarının kısıtlı olması ve teknik cihazlarda yetersizlik dikkat çekmektedir. Dolayısıyla İçişleri Bakanı'nın bölgeye gelmesiyle birlikte bu sıkıntıların kendisine gösterilmesi amaçlanmaktaydı.[1539]

İçişleri Bakanı Sahir Kurutluoğlu'nun 27 Temmuz 1962'de Tatvan'da valiler ile yaptığı müzakere sırasında toplantının yapıldığı yere çok yakın bir bölgede 15 kamyon soyguna uğramıştır. Yapılan tahkikata göre, bu olayı Jandarma Bölge Kumandanlığının Bitlis'ten Siirt'e nakledilmesinden rahatsız olan kimseler tarafından düzenlendiği öne sürülmüştür. Tam olarak Tatvan'a 7 kilometre uzaklıktaki Ağrı-Bitlis yolunda cereyan eden olaya şahit olanların ifadelerine göre; soygunu yapanların oluşturduğu grup üç kişiden oluşmaktaydı ve amaç olarak bir ganimet elde etmekten ziyade bu bölgede bir soygun olayının

[1539] **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1962, s. 1, 5.

gerçekleştirilebileceğinin mesajını vermeye yönelikti. Soygun, olayın yapıldığı yolun taşlarla kapatılması suretiyle gerçekleştirilmişti. Suçu işleyenler, 3 Ağrı, 3 Erzincan, 3 Elâzığ, 2 Bitlis, 2 Van, 1 Diyarbakır, 1 tanesi de Adana plakalı araç olmak üzere toplam 15 kamyonu soymuşlardı.

Soygun sonrasında bazı tevkifler yapılmış fakat yapanların isimleri açıklanmamıştır. İçişleri Bakanı Sahir Kurutluoğlu konuyla ilgili olarak basın mensuplarına bazı demeçler vermişti. Buna göre, elde edilen bulgular ışığında olayın basit bir hırsızlık hadisesi olmadığı üzerinde durulmuştur. Olay mahallinde yapılan incelemeler neticesinde boş bir mavzer kovanı ile av tüfeklerinde kullanılan ve şevrotin diye tabir edilen kalın saçmalardan dokuz tane bulunmuş, Ağrı plakalı kamyonun üzerinde yapılan incelemelerde, adı geçen saçmaların büyüklüğüne denk gelen dokuz adet saçma izine rastlanmış olduğu ifade edilmiştir. Bu duruma bakılarak söz konusu eşkıyalık faaliyetinin bu tip saçma atan av tüfeği ile gerçekleştirilmesinin mantık dışı olduğu, dolayısıyla daima yivli harp silahı kullanılması sebebiyle soygundan ziyade mesaj verme niteliği taşıdığının altı çizilmiştir. Bir diğer belirti de yolları kesilenlerin hepsinin parasını vermemesi daha doğrusu bu yönde bir zorlamaya tabi tutulmamalarıdır. Ayrıca olayı gerçekleştiren grubun başında düzgün giyimli birinin oluşu ve konuşma tarzının da eşkıyalardan farklı oluşu hatta bazı iddialara göre kravatlı olması bölgede soygun hadisesinin yapılabileceği mesajının verilmesine bağlanmıştır.[1540]

Aylardan beri devam eden ve bir türlü önü alınamayan soygun olayları İçişleri Bakanlığı ve hükümetin yoğun bir şekilde eleştirilmesine sebep olmuş, vaziyet memlekette devam eden işsizlik ve içinde bulunulan ekonomik durumla birlikte değerlendirilmişti.[1541] Siirt civarındaki asayiş problemleri de artarak devam etmekteydi. Bunu ispatlayan bir olay Siirt'in Eruh ilçesinde meydana gelmiş, bir köylünün bin lirasını alan soyguncular aynı zamanda vatandaşı da yaralamışlardı. İşin ilginç yanı vatandaşın evinin önünde soyulmuş olmasıydı. Yardım çığlıkları neticesinde olay yerine gelen köylüler, olayı yaşayan kişinin tanınmaz hale gelecek şekilde darp edildiğini fark etmişlerdi.[1542] Yine aynı bölgede o sıralarda Siirt'e bağlı

[1540] **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1962, s.1, 7.
[1541] **Tercüman**, 31 Temmuz 1962, s. 5.
[1542] **Tercüman**, 4 Ağustos 1962, s. 5.

Şırnak'taki Kurdene yaylasında koyun otlatan köylüleri tehdit edip, kendilerinden birkaç koyun isteyen şakiler, köylüler ile çatışmaya girmiş, silahlı çatışma yaşanınca bölgeden kaçmışlar fakat gece köyü basıp bir köylüyü silahla öldürmüşler, iki vatandaşı da yaralamışlardı.[1543]

Doğu'da özellikle Siirt ve civarındaki şakiler halkı korkutmaya ve halka eziyet etmeye devam etmekteydi. Siirt ve civarında oturanlar emniyetlerinden emin olamamaktaydılar. Şakiler, zengin gördükleri kişileri veya bu kişilerin ailelerini dağa kaçırarak adeta fidye alma yarışına girmişlerdi.[1544]

Malatya-Elazığ karayolunda 10 aracı durduran ve Malatya'nın köylerinden oldukları tahmin edilen soyguncular, 17 bin liralık para ve malı alıp kayıplara karışmışlardı. Olayın gelişimine bakıldığında; Malatya'ya 20 kilometrelik bir mesafede yolu taşlarla kapayan soyguncular, 10 kamyon, otobüs ve kamyoneti durdurup silahlı tehdit yoluyla soymuşlar ve para ile değerli eşyalarını vermek istemeyenleri de darp etmişlerdi. Bu esnada soyguncuların elinden kaçabilen bir minibüs Elazığ'a gitmiş ve burada durumu Jandarma Kumandanlığına bildirmişti. Ayrıca soygun mahallinden olayın cereyan ettiği andan kısa bir süre önce geçmiş olan ve Malatya'da bulunan İmar ve İskân Bakanı Gökay da olayla yakından ilgilenmiştir.[1545] Diğer yandan Şırnak'ta yaylada, çadırlarda oturan köylüler otomatik silahlı haydutların baskınına uğramışlardı.[1546]

Doğu'da yaşanan soygunlar, eşkıyalık faaliyetleri zaman zaman savunmasız köylülerin malına ve canına kasta kadar ilerlemişti. Doğu'da yol keserek, nispeten daha varlıklı kimselerin araçlarını soyan eşkıyalar, asayişi sağlamakla görevli kuvvetlerin azlığı ve aczinden dolayı savunmasız köylülere baskınlar yapmak suretiyle saldırılarda bulundular. Hakkâri'nin Merinos köyünde yaşanan baskın bu türdendi. Köylülerin evlerine giren şakiler, ahırda bulunan atları ve yük katırlarını alarak kayıplara karıştılar. Olayı haber alan jandarma ekipleri şakileri yakalamış ancak çıkan çatışma neticesinde çaldıklarını gerilerinde bırakan haydutlar kaçabilmişlerdi. Bu yönde bir saldırı Muş'un Bulanık ilçesinin Hoşgeldi köyünde de yaşanmıştı. Bir vatandaş, Murat vadisinde yedi sekiz kişilik bir eşkıya grubunun

[1543] **Tercüman**, 8 Ağustos 1962, s. 5.
[1544] **Tercüman**, 9 Ağustos 1962, s. 1.
[1545] **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1962, s. 1, 5.
[1546] **Akşam**, 11 Ağustos 1962, s. 1.

saldırısı ile karşı karşıya kalmıştı; saldırıya uğrayan vatandaş şakilere, 10.360 lirasını ve bir de 1.000 lira değerindeki altın saatini kaptırmış, kaçan sekiz şahıs yakalanarak nezaret altına alınmıştı. Yine aynı günlerde Siirt'te Şırnak ilçesine bağlı yaylada köylüleri haraca bağlayan çetenin lideri yakayı ele verdi. İstediklerini alamadıklarında koyunlarını vermeyen köylüleri tehdit eden çete bir köylünün canına kıymış, köyün yakınındaki Beyaz Değirmen'de oturan iki gayrimüslimi öldüresiye dövmüşlerdi. Çetenin lideri yakalanırken, üyeleri aranmaya devam etmekteydi.[1547]

Jandarmanın etrafını sardığı fakat dokuzuncu defa olmak üzere kaçmayı başarabilen şaki Koçero sınırı aşarak Irak'ın Sınaht köyünde Barzani'ye yakınlığı ile bilinen aşiret reisi Mahmut Ağanın yanına iltica etmişti. Durum Türkiye tarafındaki sınır ilgilileri tarafından tespit edilmiş, Musul Mutasarrıflığına konu ile ilgili bilgi verilmiş ve görüşme talebinde bulunulmuşsa da olumlu bir netice alınabileceği beklenmemişti.[1548]

8.2.1.2.2. Irak ile Sınır Çatışmaları

Bir taraftan da Irak uçakları Türkiye sınırına defalarca saldırıda bulunmuştu. 15 Ağustos 1962 tarihli bu saldırılarda Hakkâri'nin Rubarik mevkii ile Biskan köyüne bombalar ve makineli tüfeklerle saldıran iki Irak uçağı, iki jandarma erini şehit etmiş ve bir tanesini de ağır yaralamışlardı. Irak'ın bu hareketleri harp hali ve sınırın öte tarafındaki hareketliliğe bağlansa da durum artık Türkiye için sıkıntılı bir hal almıştı. Daha önceki saldırıların birinde birkaç kayıp olsa da son gerçekleşen için adeta kayıp verdirmek adına bilerek tertiplenmiş olduğu üzerinde durulmuştu. Irak'ın Ankara Büyükelçisi Talip Müştak Dışişleri Bakanlığına çağrılmış ve Namık Yolga ile görüşmüştü. Yolga Büyükelçiye Irak uçaklarının tecavüzlerinin sayısının arttığını ve bu tecavüzler sırasında uçakların Türkiye sınırının 50 kilometre kadar içerisine girdiğini bildirmiş ve kendisinin hükümeti ile acil olarak temasa geçmesini ve bilgi vermesini talep etmişti. Bir diğer tedbir olarak Türk jetlerinin sınırda devriye gezmesi kararı alınmış ve bu tedbir ivedi biçimde uygulamaya sokulmuştu.[1549]

Irak uçaklarının devamlı suretteki tacizleri sonrasında hudutların güvenliği için havalanan Türk jetleri 16 Ağustos'da bir Irak jetini düşürmüştü. Olay, Irak'a ait

[1547] **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1962, s. 1, 5.
[1548] **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1962, s. 1, 5.
[1549] **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1962, s. 1, 5.

3 adet jetin Türk sınırlarını ihlal etmesi üzerine vuku buldu. Buna göre, Hakkâri'nin Sağdere, Yukarıdere ve Rubarik köylerini yeniden bombalayan Irak jetlerine karşı Türk jetleri havalanmış ve ateş açmışlardı. Irak jetlerinden bir tanesi Türk sınırını terk edememiş ve Miscan köyü yakınlarında irtifa kaybederek iniş yapmak zorunda kalmış ve yanmıştı. İkinci bir Irak jeti ise kaçış esnasında dağlara çarparak Irak'taki Merkhisar yakınlarına düşmüştü. Bölgedeki mevcut hareketlilik üzerine Hava Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral İrfan Tansel de özel uçağı ile bölgeye intikal etmişti. Tansel, acil olarak Üçüncü Hava Kuvvetleri Kumandanı Tümgeneral Reşat Mater ve Sekizinci Hava Üssü Kumandanı Yarbay Necdet Kolcuoğlu ile bir araya gelmiş ve daha önceden Ankara'dan gelen subaylarla beraber uzun süreli bir toplantı yapmıştı. Sabah itibariyle Diyarbakır Hava Üssü kırmızı alarm durumuna getirilirken, tüm jetler hazır duruma getirilmiş ve hepsine cephane yüklenmişti.[1550] Olaylar karşısında Irak'ın Ankara Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığına çağrılarak nota verilmişti. Irak Büyükelçisi olayların kasıtlı bir şekilde gerçekleşmediğini ileri sürerek, üzgün olduğunu iletmişti.[1551]

Irak uçaklarının tecavüzleri Türk jetlerinin müdahalesinin ardından aniden kesilmişti. 16 Ağustos'ta yaşanan saldırı neticesindeki tahribat da gün yüzüne çıktı. Son saldırı sırasında dokuz köyde on bir evin yıkıldığı; on sekiz büyük baş, on üç küçükbaş toplam otuz bir hayvanın telef olduğu tespit edilmişti. Bu arada Hava Kuvvetleri Kumandanlığından yapılan açıklamaya göre; Irak uçaklarının bu bölgedeki asıl faaliyet sebebinin Barzani'ye son darbeyi indirmek olduğunu, jetlerin bu görevi gerçekleştirirken Türkiye'nin sınırları içerisine girdiklerini bunun da arazinin çok sarp ve dağlık olmasından kaynaklanabilme ihtimalinin olduğu belirtilmişti.[1552]

Türk Hükümetinin önlemleri karşısında Irak Hükümeti de farklı açıklamalarda bulundu. Türk jetlerinin devamlı suretle Irak hududunu ihlal ettiğini ve Irak topraklarına saldırıda bulunan kimselere destek verdiğini iddia ederek Türk topraklarının adeta kanun harici kimselere üs olarak kullandırıldığı noktasında ithamlarda bulunmuştu. Ayrıca Türk jetlerinin Irak semalarını ihlal etme durumunun

[1550] **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1962, s. 1, 5.
[1551] **Tercüman**, 17 Ağustos 1962, s. 5.
[1552] **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1962, s. 1, 5.

1959 yılından beri yaşandığını öne süren Irak tarafı, bu olayları Türk Hükümetine zamanında haber verdiklerini bildirmişlerdi. Öyle ki daha da ileri giden Irak Hükümeti Türk Hükümetini bu uyarılara kulak asmamakla suçladı. Irak Hükümeti sözcüsü Bağdat radyosu kanalıyla yaptığı beyanatından olayların zirve yaptığı tarihin 16 Ağustos olduğunu söylerken, dört adet Türk jetinin Irak'ın kilometrelerce içlerine girerek Irak uçaklarını kovaladıklarını ve birini düşürerek pilotunun ölümüne sebebiyet verdiklerinden dem vurarak suçlayıcı bir tavır takınmıştı. Türkiye'nin özür dilemesi gerektiği üzerinde duran Irak hükümeti, kanun harici kimselere destek vermekle suçladığı Türk Hükümetini dolaylı yoldan Barzani'ye yardımcı olmakla itham ediyordu.

Öte yandan 18 Ağustos günlü Kerkük radyosu, yayınında, Türk uçaklarının Irak'ın sınır kasabası olan Zaho'yu bombaladıkları iddia edilmişti. Türk Hükümeti Dışişleri Bakanlığı yetkilileri vasıtasıyla bu ve diğer iddialar karşısında Irak Hükümetinin tavrını yanlış bulduklarını, Irak sınırları içerisinde yaşanan isyanının kaybettirdiği prestij kaybını Türkiye'ye saldırarak atlatmaya çalıştıklarını ifade etmişti. Irak Hükümeti bu olaylar sonrasında düşürülen Irak uçağı ile ilgili olarak bir nota verdi. Notanın dayanak noktası, Irak uçağının hududu geçmediği halde düşürüldüğü iddiası olmuştu. Türk Hükümeti yapılan görüşmeler neticesinde Irak Hükümetinin iddialarının haksız olduğunu kanıtlayacak bir cevap verilmesinin doğru olacağı üzerinde duruyordu.[1553]

8.2.1.2.3. Hükümetin Çözüm Arayışlarına Rağmen Asayiş Sorununun Halledilememesi

Doğu'da yaşanan asayiş problemleri Cumhuriyet Senatosunda gündeme gelmiş, hükümet ve İçişleri Bakanı yaşanan sıkıntılar sebebiyle şiddetle eleştirilmişti. Tartışmalarda Doğu bölgelerinde yaşanan asayiş problemlerinin hükümet otoritesinin boşluğundan ilerlemiş olduğu ancak, asıl meselenin ekonomik olduğu ve burada yaşayanların tam anlamıyla iktisadi hayata katılımları sağlanabilse bu sıkıntıların da azalacağı yönünde fikirler beyan edilmişti.[1554] Eleştiriler karşısında Bakanlar Kurulu düzenlemiş olduğu toplantı neticesinde, Doğu bölgesinde şekavette bulunan Koçero

[1553] **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1962, s.1, 5.
[1554] **Tercüman**, 5 Eylül 1962, s. 1, 5.

gibi şakilerin bulundukları yeri ihbar edenlere ve bunların yakalanmasına yardım edenlere mükâfat verilmesi kararlaştırılmıştı.[1555]

Suriye makamları ile yapılan anlaşma vasıtasıyla Koçero'nun Suriye'deki evine baskın yapılmıştı. Türk ve Suriye asayiş birliklerinin ortak operasyonu ile yapılan bu baskında Koçero'ya ulaşılmazken, eşi ile çocukları evde bulundu. Koçero'nun Kamışlı'daki evinde bulunamaması sürpriz kabul edilmezken, Irak'ta bir aşiret reisine sığındığı iddiaları da güçlenmişti.[1556]

İçişleri Bakanı Kurutluoğlu partisinin grup toplantısında ülkenin asayiş durumuna değinmiş, huzurun sadece emniyet tedbirleri almakla sağlanamayacağını, Doğu'daki bu problemin hallolmasının alınacak iktisadi tedbirlere bağlı bulunduğunu açıklamıştı.[1557] Ancak kolluk güçleri kuvvetine dayanan tedbirleri de sertleştirmek kaçınılmaz gözükmüş, Doğu'daki asayişsizlik ve kaçakçılık problemlerini halletmek adına İçişleri Bakanlığı bu bölgelerde görevlendirilecek teçhizatlı ve seyyar bir komando jandarma kuvveti kurulmasına karar vermişti.[1558]

Eruh Şırnak arasında Breni tepesinde petrol sondajları yapan şirket otomatik silahlara sahip haydutlar tarafından basılmıştı. Çalışma sahasına gelen şakiler şirket personelini şefleri ile birlikte kaçırarak onları bir dereye götürmüş ve her türlü eşyalarını gasp etmişlerdi. Soygunu gerçekleştiren kişiler, şirketin kasasını da parçalayarak 12 bin lira ile tüm yiyecek ve giyecekleri de alarak bölgeden ayrılmışlardı. Bu esnada o civardan geçen Şırnak Kaymakamı da saldırıya uğramış ve ağır yaralanmıştı.[1559]

Doğu bölgesinde yer alan yerleşim yerlerinde gasp ve soygun olayları bir türlü nihayetlendirilemedi. 5 Ekim 1962'de Muş'un Köşk köyünde bir kişinin evini basan silahlı soyguncular, para ve kıymetli eşyaları çalmışlar ve yetmediği gibi evin genç kızını kaçırma teşebbüsünde bulunmuşlardı. Kaçarken evin samanlığını da ateşe veren soyguncular yakalanmışlardı. Ayrıca, 26 Eylül gecesi Varto ile Bulanık arasında yol kesip araçları durduran; soygun yaptıktan sonra yolcu ve şoförleri kamçı

[1555] **Tercüman**, 7 Eylül 1962, s. 1.
[1556] **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1962, s. 1, 5.
[1557] **Tercüman**, 12 Eylül 1962, s. 1.
[1558] **Akşam**, 25 Eylül 1962, s. 1.
[1559] **Akşam**, 2 Ekim 1962, s. 1, 5.

ile bayıltana kadar döven şakilerden ikisi yine aynı gün 5 Ekim'de silahlarıyla birlikte teslim alınmışlardı.[1560]

Sivas askeri mühimmat deposunda enteresan bir soygunculuk vakası meydana gelmişti. Biri subay diğeri astsubay elbisesi giymiş olan iki meçhul şahıs taksi ile cephaneliğe gittikten sonra nöbetçileri sıkıştırmış, içeri girmiş ve bazı silahları alarak kaçmışlardı.[1561]

Eruh üzerinden Şırnak'a gitmekte olan Siirt plakalı üç yolcu otobüsü Binivre yakınlarında beş meçhul şaki tarafından ateş açılarak durdurulmuş, eşkıyalar otobüslerden indirdikleri yolcuların üzerinde ne varsa gasp etmişlerdi. Bu arada yolculardan biri haraç vermeyi reddedince soyguncular tarafından kurşuna dizilmişti.[1562]

Muş şoförleri, Türkiye'nin Doğu illerinde önlenemeyen asayiş problemlerini protesto için 1 Aralık 1962'de bir eylem yapmıştı. Artan soygunculuk olayları neticesinde Muş'taki motorlu taşıt sahipleri ve şoförler sabah saatlerinde vilayet önünde toplanmıştı. Devamlı klakson çalan şoförlerden bazıları idare ve jandarmalar aleyhinde bazı sözler sarfetmişti. Sabah saatlerinde başlayan eylem öğlen saatlerine kadar devam etti. Nümayiş sırasında bir heyet, vali muavini ile de görüşme yapmıştı.[1563]

Diyarbakır'da Sümerbank veznedarının önünü kesen iki şahıs gündüz olmasına rağmen içerisinde 111 bin lira bulunan çantayı alarak kaçmışlardı. Bu soygun yaşanan büyük soygunlardan biri olarak yankı uyandırmıştı.[1564]

Dönemin en büyük soygunlarından biri 23 Haziran 1963'te Urfa-Mardin karayolunda yaşanmıştır. 21 vasıta ve yolcuları altı silahlı soyguncu tarafından soyulmuştur. Özel bir ciple düzenlenen soygunda 200 bin liralık nakit para ile saat, yüzük ve çeşitli değerli eşya zorla alıkoyulmuştur. Gece 23.00 sıralarında Viranşehir-Urfa arasında yer alan Çobandere mevkiinde iki yönlü olarak araçların önünü kesen şakiler, başka illerden Viranşehir ve Ceylanpınar'a intikal eden tüccar ve çiftçileri soymuşlardır. Devriye gezmekte olan jandarmanın kendilerine yaklaştıklarını gören

[1560] **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1962, s. 1.
[1561] **Akşam**, 1 Kasım 1962, s. 3.
[1562] **Akşam**, 20 Kasım 1962, s. 1.
[1563] **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1962, s. 1.
[1564] **Akşam**, 8 Aralık 1962, s. 1.

çete üyeleri özel bir cip ile Viranşehir'e doğru kaçmışlardı. Vali Nurettin Hazar ile Jandarma 3. Bölge Kumandanı Albay Hurşit Kahraman ve İl Jandarma Kumandanı Albay Ahmet Güvenç'in soruşturmayı yürütmek üzere Viranşehir'e gelmiştir. Soyguncuların Suriye'ye geçmelerini önlemek maksadıyla sınır hattı boyunca güvenlik önlemleri alınmış ve jandarma karakolları takviye edilmiştir. Bu arada soygun ile alakalı olabileceği düşünülen bir köylü de gözaltına alınmıştı.[1565] Urfa-Mardin karayolunda meydana gelen soygunun soruşturulmasının üçüncü gününde şüpheli bir cip ile beraber Mardin'in Ferik ilçesinden dört kişi yakalanmışlardı. Yeşil renkli ve Elazığ plakalı araç, soyulanların tarif ettiği cipe uymaktaysa da toz ve çamur içinde de yakalandığından yeniden değerlendirilecek ve araştırılacaktı.[1566]

30 Ağustos 1963'te Cizre ilçesine bağlı Aşağıdere köyüne baskın yapan eşkıyalar altı çocukla birlikte çayırda otlamakta olan büyük baş hayvanların tamamını dağa kaçırmışlardır. 8 ila 12 yaşları arasında olan erkek ve kız çocuklarını dağa kaçırmışlardı. Olayın şokunu atlatır atlatmaz jandarmaya giden köylüler durumu izah etmişler ve arama çalışmaları da böylece başlatılmıştı.[1567]

Bilinen şakilerden Koçero, 2 Temmuz'u 3 Temmuz'a bağlayan gece saatlerinde Baykam İlçesi civarında bulunan Atbağ köyünün Şeyh İbrahim tepesinde Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı adına sismik faaliyetlerde bulunan bir Alman şirketine altı arkadaşıyla birlikte soygun için baskın yaparken etrafta bulunan köylülerin ve kampta bulunanların karşı çıkması üzerine çatışma çıkmış ve civarda bulunan jandarma birliğinin de yardımı ile vurularak öldürülmüştür. İl Jandarma Kumandanlığına bağlı ekipler cesedi teşhis için Koçero'nun kardeşi, Koçero'nun arkadaşlarına gösterilmiş ve bu kişiler cesedin Koçero'ya ait olduğunu söylemişler, İl Jandarma Kumandanı Yarbay Cevat Çapan da cesedin Koçero'ya ait olduğunu teşhis etmiştir.[1568]

Mardin-Savur yolu üzerinde bir soygunculuk olayı meydana gelmiş, iki aracın yolcuları şakiler tarafından soyulmuştu. Maskeli ve silahlı soyguncular Mardin'e 22 kilometre uzaklıkta bulunan Hottepesi üzerinde yolu taşlarla kesmişler, Mardin'den Cizre'ye gitmekte olan Diyarbakır plakalı bir kamyonla, Midyat'tan

[1565] **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1963, s. 1, 5.
[1566] **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1963, s. 1.
[1567] **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1963, s. 1.
[1568] **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1964, s. 1, 7.

Mardin'e giden Bayındırlık Müdürlüğü'ne ait olan araçtaki 15 yolcuyu soymuşlardı. Soygunu gerçekleştirenler kamyondaki yolcularla Bayındırlık aracındaki Devlet Su İşleri memurlarının kıymetli eşyaları ile paralarını almışlardı.[1569]

9'u Iraklı 11 şaki Silopi ilçesine bağlı Tevter köyünde bir göçebe kervanına saldırarak biri kadın 9 kişiyi kaçırmışlardı. Dağa kaçan şakiler ellerinde bulunan rehinelerden iki tanesini köye göndererek kaçırmış oldukları rehineler için kişi başına 12 bin lira fidye talep etmişlerdi.[1570] Doğu'da yaşayan asayiş problemlerine özellikle adam kaçırma olaylarına her geçen gün bir yenisi daha eklenmekteydi. Eruh ilçesinin Salpana köyüne yapılan baskın neticesinde 13 şaki köyde tespit ettikleri üç varlıklı vatandaşı dağa kaldırarak, kendilerine 30 bin lira verilmediği takdirde tüm köyü yakmakla tehdit etmişlerdi.[1571] Nitekim kaçırılan üç vatandaştan biri istenilen para gelmediği için katledilmişti.[1572]

Ergani, Musikan köyünde yaşanan cinayet ve asayiş problemleri nedeniyle köy halkı canlarının güvende olmadığını belirterek köyü terk etmişler, Siverek istikametine doğru yönelmişlerdi. Malın önemi bulunmadığını öne süren köylüler can güvenliklerinin daha önemli olduğunu dile getirmişlerdi.[1573]

1965 yılının Mart ayında Mardin'de büyük bir soygun yaşanmış, silahlı ve maskeli şakiler biri PTT aracı olmak üzere üç aracı soymuş ve 500 bin lira civarında parayı alarak kaçmışlardı. PTT aracı iki jandarma eri tarafından korunmasına rağmen, soyguncular jandarmaların silahlarını ele geçirerek etkisiz hale getirmişler, araç şoförünü de yaralamışlar ve PTT'ye ait 400 bin lirayı çalmışlardı. Diğer araçlardaki yolcuları, kıymetli eşyalarını ve paralarını da alan şakiler kırsal alana doğru kayıplara karışmışlardı.[1574]

Siirt'te soyguncular bir gün içerisinde beş soygun daha gerçekleştirerek bölgedeki güvenlik istikrarını sarsmaya devam etmişlerdi. Yetkililer vatandaşların kazançlarına el koyan ve onları gasp eden kişilerin civar köylerden olabileceklerini bildirmişti.[1575] Doğu bölgelerindeki büyük soygunlara bir yenisi daha eklenmiş, Van-

[1569] **Akşam**, 9 Temmuz 1964, s. 3.
[1570] **Tercüman**, 10 Ekim 1964, s. 1.
[1571] **Tercüman**, 26 Ekim 1964, s. 1.
[1572] **Akşam**, 27 Ekim 1964, s. 1.
[1573] **Akşam**, 4 Aralık 1964, s. 3.
[1574] **Tercüman**, 2 Mart 1965, s. 1, 7.
[1575] **Tercüman**, 28 Mayıs 1965, s. 1, 7.

Bitlis yolu üzerinde barikat kuran silahlı ve maskeli şakiler 65 yolcuyu ölüm tehdidi ile soyduktan sonra kayıplara karışmışlardı.[1576] Bir süreden beri Siirt ili ve çevrelerinde meydana gelen soygun olayları devam etmekteydi. Jandarma elbisesi giymiş 7 maskeli şahıs, Şirvan yolunda durdurdukları 5 vasıtanın 40'a yakın yolcusunu soymuşlardı. Silah tehdidi ile soyulan yolculardan 6.400 lira para ile 18 adet saat, bir pilli radyo, 8 adet de yüzük alan soyguncuların sonradan tanıdıkları bir şahsın parasını geri iade ettikleri iddia edilmişti.[1577]

Son zamanlarda artan soygun olayları hakkında bilgi veren İçişleri Bakanı Gener, çoğunlukla Güneydoğu illerinde meydana gelen yol kesme ve soygun olaylarının faillerinin birçoğunun yakalanmış bulunduğunun, olayların tekerrürünü önleme ve kaçak suçluların aranması için illerin jandarma kuvvetlerinin personel ve araç bakımından takviye edildiğini, iller arasında iş birliği yapılması için gereken direktifin verildiğini belirtmişti.[1578]

1965 yılının en büyük asayiş problemlerinden biri Diyarbakır Elâzığ arasında yaşanmıştı. Diyarbakır'daki bir bankadan Elâzığ'a gönderilen 2 milyon lira soyguncular tarafından ele geçirilmişti. Diyarbakır'daki bankadan gönderilen 2 milyon lirayı Elâzığ'a ulaştırmak için görevlendirilen banka şefi ve veznedar Maden ilçesi yakınlarında silahlı soyguncular tarafından durdurulmuş, makineli silahlı ve maskeli kişiler araç içerisindekileri dışarı çıkarıp kelepçelemişler, iki milyon lira ve araç ile birlikte kayıplara karışmışlardı. Olayı ön seçimler için yola çıkmış ve oradan geçmekte olan Tercüman gazetesi muhabiri ortaya çıkarmış, elleri kelepçeli kişileri kurtararak en yakın jandarma karakoluna getirmişti.[1579]

17 Kasım 1965'de valilerin katıldığı toplantıda konuşan İçişleri Bakanı Faruk Sükan, idare mekanizmasının bozukluğundan dolayı valilerin birer kâtip durumunda olduklarını ve bu durumun değiştirilmesi gerektiği üzerinde durmuştu. Türkiye'de idari mekanizmanın, rasyonel bir tarzda herkesi memnun eder bir tarzda işlemediğini, prensiplerin koyulup idari hayatın devamlılığının şahıslara bağlı olması mahzurunun ortadan kaldırılması gerektiğinin altı çizilmişti. Bakan Sükan, daha sonra Doğu ve Güneydoğu'daki asayişsizlik olaylarının sebeplerine değinmiş ve bu

[1576] **Akşam**, 15 Temmuz 1965, s. 1.
[1577] **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1965, s. 1.
[1578] **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1965, s. 7.
[1579] **Tercüman**, 30 Ağustos 1965, s. 1, 7.

sebeplerin başında eğitimsizlik, sefalet ve açlığın geldiğini söylemişti. Valilerin birer tahrirat kâtibi durumunda olduğunu, böyle bir durumun kabul edilemeyeceğini belirten Bakan, valilerin önemli devlet hizmetlerini koordine eden bir mevkide olması gerektiğini, valilik makamının vazife ve salâhiyetlerinin hududunun iyi tespit edilmesi lâzım geldiğini ifade emişti.[1580]

1965 yılı sonuna doğru Silvan'da asayişi bozucu olayların artması yüzünden üç bine yakın ilçeli protesto yapmış ve Hükümet Konağının etrafını çevirerek başta Kaymakam ve Savcı olmak üzere memurlara mesai yaptırmamışlardı. Son bir ay içerisinde ilçede hırsızlık olaylarının artması üzerine huzuru bozulan Silvanlılar, bir kuyumcu dükkânının soyulması üzerine galeyana gelmişler ve yürüyüşe geçmişlerdi. Hükümet konağına gelen üç bine yakın kişi mesaiye gelen memurları içeri sokmamışlardı. Öğlene kadar Hükümet Konağını muhasara altında tutan halk, ilçeye gelen Diyarbakır Valisi Hasan Basri Kurtoğlu'na bir heyet göndermişti. Heyet, valiye şikâyetlerini ileterek memurlar hakkında rüşvet ve suiistimal iddialarında bulunmuş, görevdeki Kaymakam ve Savcı'yı istemediklerini dile getirmişti. Diyarbakır Valisi Kurtoğlu, şikâyetlerin üzerinde duracağını, polis kuvvetlerinin jandarma ile takviye edileceğini ve müfettişlerin de görevlendirileceğini bildirerek olayın yatıştırılmasında etkili olmuş, halk bunun üzerine Hükümet Konağı önünden ayrılmış ve memurlar da normal mesailerine geri dönmüşlerdi.[1581] Silvan'daki tepkiler vatandaşların buradaki emniyet tedbirlerini yeterli görmediklerini, kamu görevlilerinin faaliyetlerinden memnun olmadıklarını göstermekteydi.

8.2.1.2.4. Kaçakçılık ve Kaçakçılığın Asayiş Sorununa Etkisi

Doğu'da artan asayiş sıkıntısı için bölge halkı ile yapılan birtakım görüşmeler neticesinde bazı değerlendirmeler yapılabilmiştir. Vatandaşlar belirli sebepler ileri sürerek eşkıyalık faaliyetlerinin neden arttığını ve önlenemediğini açıklamışlardır. Nedenlerden biri koyun kaçakçılığı ve bu kaçakçılığın duyduğu fedai ihtiyacıdır. Bütün Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kuzey ve dağlık kısımlarda halkın en önemli geçim kaynağı hayvancılıktır. Özellikle Van, Hakkâri, Muş, Bitlis ve Siirt'te bütün

[1580] **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1965, s. 1.
[1581] **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1965, s. 1.

koyun sürülerini köçerler diye adlandırılan aşiretler beslemekteydiler.[1582] Köçerler sonbahar ile beraber besledikleri hayvanlarla beraber güneye hareket etmekteydiler. İşte bu hareket esnasında hayvan tüccarı olarak bilinen kaçakçılar harekete geçmekteydiler. Bu kaçakçılar hayvanları satın alıp kaçak olarak Irak ve Suriye'ye geçirmeyi adet haline getirmişlerdir. Bu kaçakçılar hayvanlarını Irak ve Suriye'ye satmak, daha doğrusu kaçak olarak geçebilecek o riski alabilecek azılı şakilere ihtiyaç duymaktaydı. Dolayısıyla kaçakçılarla iş birliği içerisinde olan eşkıyalar buralarda varlıklarını devamlı surette sürdürmüşlerdir. Onların varlığı da asayiş açısından temel problem olarak yer almıştır. Bölge halkı ikinci bir neden olarak kaçakçıların yüklü miktarda para ile bölgede gezmelerini görmektedir. Özellikle Cizre'de bulunan 119. Seyyar Jandarma Alayının kaldırılması kaçakçılara cesaret vermiş, satın aldıkları hayvanları buradan Irak'a dolayısıyla Suriye'ye geçiren kaçakçılar, hemen hemen Türkiye'den beş misli kazancı bu yolla elde etmişlerdir. Buna bağlı olarak kaçakçıların cebindeki milyonlarca lira eşkıyaların dikkatini celbetmiş ve eşkıyaları Siirt ve civarında yol kesen soyguncu haline getirmiştir. Bölgede yaşayan vatandaşlar yolların olmayışından muzdarip olmuştur. Mesela Şırnak'ın ilçelerinde vuku bulan olayların ardından güvenlik güçlerinin suç mahalline ulaşması günler almaktaydı. Öyle ki, sarp arazide izini kaybettiren eşkıyalar buraları mesken tutmuştur. Siirt'teki askeri tümenin 27 Mayıs darbesi sonrası kaldırılması bölgedeki asayişsizliğin artmasında etkili olmuştur. Öyle ki, buradaki tümenin kalkması neticesiyle Siirt'te iktisadi hayat durmuştur. Hâlbuki burada askeri tümenin varlığı halka güven getirdiği gibi iktisadi hayatı da canlandırmaktaydı. İktisadi hayatın durmasıyla bölgede işsizlik artmış, artan işsizlik halkı zor durumda bırakmış ve farklı yollara itmişti. Bazı insanlar gayrimeşru yollardan kazanç elde etme yoluna girişmiştir. Eşkıyalık faaliyetlerinin artmasında askeri tümenin olmamasından kaynaklı korkunun azalması da etkili olmuştur. Bölgede asayişsizliği körükleyen bir diğer neden olarak menfaat düşkünlerinin yer altı çalışmaları da verilmiştir. Buna göre halk arasında yaşanan huzursuzlukların

[1582] Köçerler ya da araştırmalarda geçtiği şekliye koçerler, yaz aylarında Van, Hakkâri ve Bitlis'in yaylalarında, kışları ise Siirt, Mardin ve Şırnak'ın kırsal bölgelerinde ikamet etmekteydiler. Kış aylarında köylerde bulunmaları sebebiyle, bu aşiretlerin yarı göçebe bir hayat sürdükleri şeklinde bir değerlendirme yapılmıştı. Metin Gültekin, Mehmet Tan, "Siirt Dudêran Aşireti: Yapı ve Değişim", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 1, 2017, s. 187, 188.

artması ortaya sorunlar çıkaracağı için devlet kapısında takip ettirilecek işler birikmesi durumu meydana gelecekti. Bu yüzden işleri takip etmeye meyilli küçük hesaplar peşinde koşan birtakım menfaatperestlerin varlığı söz konusu olmuştur. Bunların manipülasyonları da asayişsizlik meselesinde etken olarak öngörülmüştür.

Rüşvetin de bölgede yaygın olduğu bilinmekteydi. Dolayısıyla kanunsuz işlerin sığınağı veya kurtarıcısı rüşvetin olduğu yerlerde eşkıyalık faaliyetlerinin artması ve varlığını devam ettirmesi kaçınılmaz olmuştur. Kaçakçıların sınırı geçmesinde göz yumulması için rüşvetin geçer akçe olması, yine cinayet, hırsızlık gibi kirli işleri yapanların sığınacağı kapı olarak açık olması asayişin bozulmasında rol oynamıştı.[1583]

Kaçakçılık gün geçtikçe Güneydoğu'nun özellikle sınır kasaba ve köylerinin en önemli problemlerden biri haline gelmiştir. Alınan tüm tedbirlere ve bilhassa sınır boylarına mayın döşenmesine rağmen bu problem giderek büyümüştü. Kaçakçılık yoluyla kazanç temin etmek isteyenler ancak günlük kazançlarını çıkarabilmelerine rağmen bu yola başvurmuşlardı. Mayın tarlalarında parçalanmayı dahi göze alarak Suriye'ye geçen kaçakçılar, mayın tehlikesini biraz bertaraf edebilmek maksatlı taşıma işlemi için kullandıkları hayvanlarını önden göndermekte, şayet bu hayvanlar mayına basıp havaya uçmazlarsa onun arkasından sınırı geçmeye çalışmaktaydılar. Tüm bu yasadışı ve tehlikeli durumlara katlanılmasının ana nedeni ekonomik sebepler olarak belirtilmişti. Öyle ki sanayi ve ticaret bakımından oldukça geri olan bu bölgede tarım topraklarının da sınırın öbür tarafından daha verimli kullanıldığına dikkat çekilmişti. Yetkililer kaçakçılığın son bulunmasının bölgede iş sahaları açılmasına sanayi ve ticari faaliyetlerin ilerlemesine bağlı bulunduğunu vurgulamışlardı.[1584]

Kaçakçılık problemi artarak devam ederken, Şenyurt'tan sınırın Suriye tarafına geçmek isteyen kaçakçılar ile Altıncı Tabura mensup güvenlik güçleri arasında çatışma yaşanmıştı. Askerlere ateş açan kaçakçılar silâh zoru ile sınırı geçmeye kalkışmışlardı. Tabur kumandanının da iştirak ettiği çatışmada kaçakçıların altısı vurularak öldürülmüş, bir kısmı da mayın tarlasında infilâk etmek suretiyle parçalanmışlardı. Cesetler ve kaçak olarak götürülmeye çalışılan malın miktarı

[1583] **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1962, s. 1, 5.
[1584] **Akşam**, 23 Temmuz 1962, s. 3.

mayınlı bölgede kalınması nedeniyle tespit edilememişti.[1585] Diğer taraftan Suriye sınırında ilginç bir şekilde su kaçakçılığı da başlamıştı. Çağçağ suyundan regülatör kapakları parçalanmak suretiyle dört saatlik bir zaman diliminde 10 bin metreküp suyun Suriye tarafına aktarıldığı tespit edilmişti. Kimliği belirlenemeyen şahısların regülatör kapaklarını kırarak mevcut suyun tamamını akıttıkları bildirilmişti.[1586]

Mardin'de ise koyun kaçakçıları 1.380 adet koyunu Suriye'ye kaçırmak isterken yakalanmıştı. Kaçakçılar yakalanacaklarını anlayınca operasyonu yürüten jandarma bölük komutanı Yüzbaşı Kadir'in aracını kurşun yağmuruna tutarak delik deşik etmişlerdi. En sonunda koyunlar ele geçirilmiş fakat kaçakçılar Suriye'ye kaçmışlardı.[1587]

Yetkililerin tespitlerine göre, her yıl Suriye'ye sadece koyun kaçakçılığı dolayısıyla iki milyarlık bir rakamın intikal ettiği ve 4-5 milyon koyunun Suriye'ye kaçırıldığı belirlenmişti. Bu durumun nedenlerine baktığımızda Türkiye'de satılan bir koyun 150-200 lira ederken, Suriye'de bu miktar 450-500 liraya çıkıyordu. Böylelikle kaçakçılık daha cazip hale gelmişti. Suriye'de kaçakçılığı önleyici tedbirlerin gevşek olması da bu gibi kanunsuz eylemlerin artmasına sebebiyet vermişti. Suriye Hükümeti, sınırlarındaki güvenlik güçlerine kaçakçılıklara müdahale etmemeleri için talimatta bulunmaktaydı. Buna bağlı olarak cesaretlenen Suriyeli kaçakçılar, kamyonlarla getirdikleri koyun sürülerini sınıra getirirken, araçların farlarından faydalanarak kaçakçılığı kolaylaştırmaktaydı. Durumu inceleyen yetkililer memleketin bu olaylardan zarar görmesini engelleyecek yegâne çarenin canlı hayvan ihracına izin verilmesi olduğunun altını çizmişlerdi. Çünkü Doğu'daki halkın uzun yıllardır en önemli kazanç kaynağı hayvancılık, canlı hayvan ve hayvan maddeleri ticaretiydi.[1588] Buradan elde edilecek gelirin yılda 1.5-2 milyar döviz girdisi sağlayacağı ifade edilirken, daha önceki canlı hayvan ihracı tecrübelerinde yaşanan sıkıntıların yaşanmaması adına, ihracatın sadece Et ve Balık Kurumu üzerinden gerçekleştirilmesi üzerinde durulmaktaydı.[1589]

[1585] **Akşam**, 22 Ağustos 1962, s. 1.
[1586] **Akşam**, 26 Ağustos 1962, s. 1.
[1587] **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1962, s. 1, 5.
[1588] Celal Bayar, **Şark Raporu**, Sadeleştirme: Nejat Bayramoğlu, İstanbul, Kaynak Yay., 2006, s. 71.
[1589] **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1962, s. 1, 5.

8.2.2. Genel Asayiş Sorunları

Doğu'daki güvenlik sıkıntılarının yanı sıra ülke genelindeki kaçırma, ırza saldırı, hırsızlık, gasp ve ahlaka aykırı suçlar gibi genel asayiş sorunları toplumsal açıdan önemli sosyal problemlerin arasında yer almıştır.

8.2.2.1. Kaçırma Vakaları

1960 yılı Aralık ayı itibariyle genç kızların ve genç kadınların kaybolmaları ile ilgili olaylarda artış görüldüğü kaydedilmişti. Bilhassa 16-17 yaşında genç kızların evlerinden çıktıktan sonra bir daha dönmemeleri dikkat çekmeye başlamıştı. Sadece İstanbul'daki kayıp sayısı 1960 sonu itibariyle bir yıllık dönem için 812 kişiyi bulmuştu. Bunun yüzde 60'ını genç kadınlar, yüzde 25'ni de genç evli kadınlar oluşturmaktaydı. Olayların artması üzerine yetkililer tarafından bu konuyla ilgili olarak konferanslar ve toplantılar düzenlenmesi telkin edilmeye başlamıştı.[1590]

1961 Nisan ayına gelindiğinde ırza tecavüz vakalarında artış yaşanmaya başladığı, ulaşım araçlarında meydana gelen ve çirkin bir şekilde işlenen ırza saldırı olaylarında artış yaşandığı, bu gibi olaylara karışanlara devlet dairelerinde bir daha hiçbir görev verilmemesine dair Başbakanlık tarafından çıkarılan yazıdan anlaşılmaktadır. Yine aynı yazıda İçişleri Bakanlığı tarafından tecavüz hadiselerinin önlenmesi adına tüm vilâyetlerde gerekli tedbirlerin alınması gerektiği üzerinde durulmuştu.[1591]

İstanbul'da dört arkadaşıyla çay içmeye giden genç kız altı kişi tarafından kaçırılmış, Emirgân sırtlarına kaçırılan vatandaş polis ekipleri tarafından güçlükle kurtarılabilmişti. Bir diğer kız kaçırma vakası ise Eskişehir'de Sevinç köyünde yaşanmış, evinden kaçırılmaya çalışan bir genç kız 700 metre sürüklendikten sonra köylülerin yetişmesi dolayısıyla kurtulmuş ve eşkıyalar kaçmışlardı. Manisa'nın Demirci ilçesinin neredeyse en çok kız kaçırılan yerlerden biri haline geldiği ve ayda 7-8 kız kaçırma vakasının olduğu ilçede 12 yaşında küçük kız çocuğunun kaçırılması infial uyandırmıştı. Diğer yandan Ankara'nın Gültepe ilçesinde 14 yaşındaki bir kız

[1590] **Tercüman**, 26 Aralık 1960, s. 1, 5.
[1591] Başbakanlık tarafından Bakanlıklara gönderilen 26 Nisan 1961 tarihli tamim, **BCA**, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.33.35, s. 1.

çocuğu güpegündüz evinden kaçırılmış, kaçıran kişinin kızın nişanlısı olduğu ileri sürülmüştü.[1592]

1961 ve 1962 yıllarında yani iki yıl içerisinde yurt genelinde kaybolan çocuk sayısı 1.564'ü bulmuştu. Bu rakam sadece İstanbul'da 826 iken, tüm yurtta kaybolan çocuklardan 144'ü ise bulunamamıştı. Emniyet makamlarına ülkenin çeşitli yerlerinden kaybolan 1.564 çocuğa dair müracaat olmuştu. Bu müracaatlar neticesinde 1.439 gibi önemli bir rakamı bulunarak ailelerine teslim edilmişti. Geriye kalan kısmın bulunabilmesi için çalışmalar devam ederken, Ankara Polis Radyosu ile Ankara Radyosu tarafından kayıp saati şeklinde bir yayın konulmuştu. İçişleri Bakanlığının verilerine göre iki yıl içerisinde kaybolan çocukların sayısına baktığımızda açık ara İstanbul'un önde olduğunu görebiliriz. İstanbul'da 826 çocuk kayıp iken, Ankara'da 287, İzmir'de 58, Kayseri'de 35, Erzurum'da 29, İçel'de 26, Balıkesir'de 25, Konya'da 25, Zonguldak'ta 25, Malatya'da 24, Diyarbakır'da 23, Hatay'da 17, Yozgat'ta 13, Trabzon'da 12 ve Sivas'ta 11'di. Diğer illerde de farklı sayılarda çocuk kaybolmuştu. İstanbul'da kaybolan 826 çocuktan 805'i bulunmuşken, 21 tanesi aranmaktaydı. Ankara'da kaybolan 287 çocuktan 283'ü bulunmuş, 4 tanesi bulunamamıştı. İzmir'de ise kaybolan 58 çocuktan 55'i bulunabilmişti.[1593]

İstanbul Emniyet Müdürlüğü İstatistik Bürosu şehirde işlenen suçlarla ilgili bir istatistik hazırlamıştır. 1960 yılında İstanbul'da günde 18 suç işlenmiş, 1961 yılına gelindiğinde bu sayı günlük olarak 19'a yükselmiş, 1962 yılında günlük olarak 16 suç işlenirken, 1963 yılının ilk altı ayına göre günlük suç rakamı 16 olmuştu. Yıllar itibariyle; 1960 yılında 6.816, 1961 yılında 6.844, 1962 yılında 5.939, 1963 yılının ilk altı ayında 2.978 kişi hakkında kanunun ilgili hükümlerine aykırı hareket ettikleri için kovuşturma açılmıştır. Yılların ayları bazında ele alındığında 1960'ın Ağustos ayı rekor seviyelere ulaşmış, aynı ayın tamamında 808 suç işlenirken, günlük olarak bu rakam 26'yı bulmuştur. En çok işlenen suç türüne baktığımızda 57 başlık altında tasnif edilen suçlardan hırsızlık ilk sırayı almaktaydı. 1960'ta 1.348, 1961'de 1.760, 1962'de 1.482, 1963 senesinin ilk altı ayında ise 736 adet hırsızlık suçu işlenmiştir. Hırsızlık suçundan sonra en çok işlenen suç olarak yaralama

[1592] **Akşam**, 12 Haziran 1962, s. 1, 5.
[1593] **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1962, s. 1.

olayları gelmekteydi. 1960'ta 841, 1961'de 932, 1962'de 933, 1963 yılının ilk altı ayında 496 yaralama olayı meydana gelmiştir. Bir diğer sık rastlanan suçlardan biri de kız ve kadın kaçırma suçu idi. İstanbul'da kız ve kadın kaçırma suçları güvenlik açısından önemsenecek bir düzeye ulaşmıştır. 1960 yılında 56 olay, 1961'de 78, 1962'de 92, 1963 yılının ilk altı ayında ise 53 kız ve kadın kaçırma vakası yaşanmıştır. Görüldüğü gibi kız ve kadın kaçırma vakalarında her yıl artış yaşanmaktaydı. Irza tecavüz suçu kız ve kadın kaçırma suçları ile paralellik arz eden bir suç türü olarak her yıl artış göstermekteydi. 1960 yılında 31, 1961'de 33, 1962'de 51, 1963 yılının ilk altı ayında ise 17 tecavüz olayı gerçekleşmiştir.[1594]

Evlilik kurumunda merasim yapmanın getirdiği maddi külfetler ve benzeri sebepler dolayısıyla evlilik maksatlı kız kaçırma vakaları da yüksek sayıda görülmekteydi. Örneğin Çanakkale'de 1964 yılında iki ay içerisinde 185 kız kaçırma olayı yaşanmış, sevdikleri tarafından zorla kaçırılan kızlardan ekserisinin yaşlarının küçük olması hasebiyle, kaçıran kişilere kovuşturma açılmıştır. Bu bölgede kız kaçırma olayının en ilginç olanı Ayvacık'ın Kıranburgaz köyünde yaşanmıştı. Nişanlı bulunan bir çift için erkek tarafı kızın ailesinin istediği düğünü masraf dolayısıyla göze alamadığı için işi daha kolay ve masrafsız halletmek adına kız kaçırma durumunu gerçekleştirmişti.[1595] Evlilik amaçlı kaçırma vakalarının artmasında ekonomik sıkıntıların etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu husus evlenme çağındaki gençler ve onların ailelerinde yoksulluğun arttığını göstermektedir.

8.2.2.2. Hırsızlık ve Gasp

1961 yılının Ağustos ayında Kazlıçeşme Polis Karakoluna elli metre mesafede bulunan Türkiye İş Bankası Kazlıçeşme Şubesi güpegündüz öğle saatlerinde büyük bir soyguna sahne olmuştu. Yüzü maskeli ve düzgün kıyafetli 30-35 yaşlarında, elinde otomatik hafif makineli silahı ile gelen bir şahıs, banka veznesindeki 165 bin 850 lira gibi o dönem için çok yüksek olan meblağı alıp kendisini kapıda bekleyen bir otomobille kayıplara karışmıştı. Bankanın içindeki müşteriler ile banka memurları korku içerisinde neye uğradıklarını şaşırmışlar ve hırsızın emirlerine itaat etmek durumunda kalmışlardı. İki buçuk dakika içerisinde gerçekleştiği belirtilen soygun bitiminde hırsızın son derece soğukkanlı bir şekilde

[1594] **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1963, s. 1, 5.
[1595] **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1964, s. 7.

çıkıp gittiği ifade edilmişti.[1596] Yaklaşık iki hafta sonra banka soygununu gerçekleştiren kişi yakalanmıştı. Soygunu gerçekleştiren kişinin yakalanmasında verdiği siparişler etkili olmuştu. Beyoğlu'ndaki bir terziye kaliteli kumaşlardan oluşan 12 adet takım elbise ve 12 adet gömlek sipariş veren bir kişinin istihbaratı alınması üzerine iz sürülmüş ve soygunu gerçekleştiren kişi böylelikle yakalanabilmişti. Banka soygununu gerçekleştirdiği düşünülen şahıs hakkında inceleme başlatılmış ve kendisinin Ankara Hukuk Fakültesi ikinci sınıfından ayrıldığı anlaşılmıştı.[1597]

Doğu'da yaşanan asayiş sıkıntılarının benzerleri zaman zaman batıda büyük şehirlerde de yaşanıyordu. İstanbul ve Ankara'da motosikletli asi gençler gece yarısından sonra gürültü ile birlikte halka rahatsızlık veriyorlar, araçların önünü keserek, içindekilerden para talep ediyorlardı. Bazen bu durum o kadar ileri gidiyordu ki, soygunun ötesine geçen asiler ölüme sebebiyet verebiliyordu. Durumun vahametini anlamak için halkın tepkisine bakmak yeterli olacaktır. Öyle ki, özellikle kadın ve çocuklar olmak üzere halk sokağa çıkarken tedirgin olmaktaydı. Tarabya'da 27 Kasım 1961 gecesi asiler tarafından önü kesilen bir petrol şirketinin mümessilinden haraç istenmiş, bu sırada oradan geçen Galatasaraylı sporcular olayı görerek yardıma gelmişler ve saldırganlarla şiddetli bir kavga yaşanmıştı. 29 Ekim 1961 gecesi yaşanan elim olayda bir ampul fabrikası müdürünün önü iki kez kesilmiş ve bu olaylar sonrasında kendini toparlayamayan müdür geçirdiği şok neticesiyle vefat etmişti. 46 yaşında herhangi bir hastalığı bulunmayan genç adamın önce Paşabahçe'de elinde kol kalınlığı sopalar ve meşaleler bulunan 30 kişilik bir grup ardından da Taksim'de 100 kişilik bir grup tarafından önün kesilmesinin getirdiği şokla kriz geçirdiği tespit edilmiş; iki çocuğu öksüz kalırken, genç eşi de hayat arkadaşını kaybetmişti.[1598]

İstanbul'da vatandaş emniyet ve huzurun tam olarak temin edilememesinden dert yanmaktaydı. Dönem itibariyle asayiş problemlerinin artması neticesinde mevcut emniyet güçleri kadrosunun yetersiz geldiği yönünde eleştiriler yapılmıştı. Bu noktadan hareketle kadro düzeni üzerinde birtakım düzenlemelere gidilmesi

[1596] **Tercüman**, 19 Ağustos 1961, s. 1, 5.
[1597] **Tercüman**, 31 Ağustos 1961, s. 1, 5.
[1598] **Akşam**, 29 Kasım 1961, s. 1, 5.

üzerinde durulmuştu. Karakolların sayısının azaltılması ve buralara daha kalifiye elemanların atanması ile birlikte adi suçların buralarda incelenmesi ve ele alınması fikri, ikinci şubeye sevkinin engellenmesi ve ikinci şubelerin yükünün hafifletilmesi amaçlanmıştı. Daha öncede Emniyet Genel Müdürlüğünün düşünmüş olduğu bölge müdürlükleri meselesi daha somut bir hal almış ve asayiş problemlerinin artması bu durumu hızlandırmıştı. Buna göre, İstanbul'da bölge müdürlükleri kurulması ve 1962 yılı ile bu sisteme geçilmesi istenmişti. Bunlar ilk manada müstakil olacak ama ana temada İstanbul Emniyet Müdürlüğüne bağlı olacaktı. Böylelikle yaşanan asayiş problemlerine daha hızlı müdahale anlamında bölge bölge faaliyet sahası oluşturulmasının faydalı olabileceği düşünülmüştü.[1599]

Belli bir süreden beri Konya ve Bilecik'ten çok miktarda kaçak afyon temin ettiği tespit edilen iki şebeke 500 kilo afyon ile beraber suçüstü yakalanmıştı. Alıcı gibi hareket eden emniyet güçleri, destek kuvvetlerin gelmesi ve kaçakçıların da durumu fark etmesiyle birlikte çatışmaya girmişler ve şebeke üyelerini satmaya çalıştıkları afyon ile beraber ele geçirmişlerdi.[1600]

İstanbul'da bütün fertleri yankesici olan aileler mevcuttu. Emniyet güçlerinin faaliyetleri neticesinde ortaya çıkarılan bu gerçekler ile çok acı durumlar kamuoyuna yansımaktaydı. Bu ailelerin 8-9 yaşındaki en küçük fertleri dahi defalarca hırsızlık ve yankesicilik suçlarından yakalanmışlar ve aile üyelerinden bazıları ceza alıp cezaevine girmelerine rağmen yokluk ve yoksulluk gibi nedenlerle bu duruma devam etmişlerdi.[1601] Ancak şunu da belirtmek gerekir ki suç oranlarının artması sadece yoksulluğa bağlanamaz. Yokluk ve fakirlik olması hırsızlığı makul bir hale getirmemelidir. Buna bağlı olarak eğitim eksikliği ile de alakalı bir şekilde toplumsal anlamda bir zafiyetin görüldüğünü belirtebiliriz.

Asayiş problemleri hızla devam ederken Tahtakale'deki hırsızlık ile bu duruma bir yenisi daha eklenmişti. Tahtakale Marpuççular Caddesi Emiroğlu çıkmazında Vakıflara ait Camialtı Çarşısı soyulmuş, yedi dükkânın kapısı kırılarak dört kasa parçalanmıştı. Marpuççular Camiine bitişik dükkânın tavanını delerek çarşıya giren hırsızlar tuhafiye ve hırdavatçı dükkânlarını soymuşlar ve buradaki

[1599] **Tercüman**, 5 Ocak 1962, s. 2.
[1600] **Akşam**, 8 Ocak 1962, s. 1, 5.
[1601] **Tercüman**, 19 Nisan 1962, s. 1, 5.

1.800 lirayı almışlardı. Ayrıca başka bir dükkândan 26 bin lira çalan hırsızlar bir dükkân hariç çarşıda bulunan bütün dükkânları talan etmişlerdi. Çarşıdan çalınan eşya değerinin de 30 bin lira civarında olduğu belirtilmiş, esnafta panik havası hakim olmuştu.[1602] Diğer yandan Hırsızlık olayları da ilginç noktalara varmış, Nişantaşı'nda emniyet müdürünün oturduğu apartman dahi soyulmuştu.[1603]

İstanbul Emniyet Müdürlüğü, 1963 ve 1964 yıllarının ilk yedi ayını kapsayacak şekilde karşılaştırmalı bir rapor yayınlamıştı. Dolandırıcılık suçlarında yüzde 190'lık bir artış göze çarpmaktadır. Yankesicilik yedi aylık kısımda diğer yıla oranla yüzde 30 daha az görülmüş, hakaret olaylarında ise yüzde 55'lik bir artış yaşanmıştı. Hırsızlık olaylarındaki artış yüzde 5 iken, uyuşturucu maddelerle ilgili olaylarda ise yüzde 9 olmuştu. Diğer yandan yaralanma olayları yüzde 2, darp olaylarında ise yüzde 12'lik çok ufak bir azalma vardı. Öldürme olaylarında ise artış aynı kalmış, bir önceki yıl gibi yüzde 24 olmaya devam etmişti.[1604]

8.2.2.3. Tecavüz Olaylarının Artışı

Dönem itibariyle kadınlara tecavüz olaylarındaki artış kamuoyunda dikkat çekmekteydi. Buna istinaden Ankaralı kadınlar ırz ve namus düşmanlarını protesto etmek için bir yürüyüş dahi planlamışlardı. Türk Anneler Derneği Genel Merkezi parti genel başkanlarına, Hükümete, Cumhuriyet Senatosuna ve Millet Meclisine başvurarak bu konu hakkında önlemler alınmasını istedi. Cumhuriyet gazetesi muhabirleri tarafından yapılan ankette; 300 vatandaş ile görüşüldü. Bu kişiler arasından 100 kadına, çeşitli sanat ve meslek mensubu kadın erkek karışık 100 kişiye ve 100 erkeğe üç soru soruldu. Bu sorulardan biri:

"-Tecavüz olayları faillerine idam cezası tatbikine taraftar mısınız?" şeklinde idi. Buna cevaben 100 kadının 89'u evet derken, 11'i de hayır demişti. Erkeklere baktığımızda 79'u evet cevabı verirken, kadınlara oranla biraz daha fazla olmak kaydıyla 21'i hayır cevabını verdi. 100 kadın veya erkek çeşitli meslek grubuna mensup kişilerden 20'si öğretmen, 20'si hukukçu, 20 tanesi serbest meslek sahibi, 20'si memur, 20'si de işçi, esnaf veyahut ticaret ile meşguldü. Bunların yukarıda belirtilen soruya verdikleri cevabı oranlandığında yüzde 58 evet, yüzde 42 hayır

[1602] **Akşam**, 31 Ekim 1962, s. 1.
[1603] **Akşam**, 12 Ocak 1963, s. 1.
[1604] **Akşam**, 4 Ağustos 1964, s. 7.

yanıtı ortaya çıkmıştı. Toplamda görüşülen 300 vatandaştan 226'sı tecavüz olayları suçunu işleyenlerin idam cezasına çarptırılması taraftarı iken, 74'ü ise muhalif kalmıştı. Muhalifler, bu gibi olayların idam cezası ile sonuçlandırılamayacağını, daha farklı ve köklü tedbirler alınması gerektiğini savunmuşlardı.[1605]

Bu 300 vatandaşa yöneltilen bir diğer soru da:

"-Tecavüz olaylarının, idam cezası tatbiki ile önlenebileceğine inanıyor musunuz?" suali idi. 100 kadının 61'i evet derken, 39'u hayır inanmıyorum cevabını vermişlerdi. Erkeklere baktığımızda yüzde 56'ya 44'lük bir şekilde evet oranının yüksek olduğu tespit edildi. En farklı cevap farklı meslek gruplarından ve erkek kadın karışık olan 100 kişilik gruptan geldi. Bunlar ağırlıklı olarak hayır ile yüzde 64 oranını yakalarken, evet diyenler ise 36'da kalmıştı. Toplamda 300 kişiden 153'ü tecavüz olaylarının idam cezası ile önlenebileceğine inanırken, 147'si idam cezasının olayları önleyemeyeceğini düşünmekteydi.

Son soruya bakıldığında:

"-Tecavüz olaylarını önleyici tedbirleri araştıracak bir ilim heyetinin derhal kurularak çalışmalara başlamasına taraftar mısınız?" sualini görmekteyiz. Bu son soruya verilen cevapta çoğunluktan evet cevabı çıkmıştı. 300 kişiden 243'ü evet cevabı verirken, sadece 57 kişi kurulacak bir ilim heyetinin çalışmalara başlamasını gereksiz bulmaktaydı.[1606]

Anketler arasındaki farktan da anlaşıldığı üzere, tecavüz olaylarına karşılık idam cezasının tatbik edilmesi istenmekteyken, idam cezasının bu olaylara çare olamayacağı kanaatinde olanların oranının diğer ankette azımsanmayacak derecede olması dikkat çekmekteydi. Yani sorulara cevap veren kişiler söz konusu suç karşısında idamı uygun bir ceza olarak görürlerken, tecavüz olaylarında idamın kesin çare olabileceği noktasında bir kararsızlık durumu görülmekteydi.[1607]

Kadın kaçırma, ırza tasaddî ve iğfal olayları 1962 yılı sonlarına doğru iyice artmaya başlamıştı. Buna göre son sekiz ay içinde sadece İstanbul'da 66 genç kız ve kadın kaçırılırken, 48 tane ırza tasaddî vakası, 33 fiili livata ve 37 iğfal suçu işlendi.

[1605] **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1962, s. 1, 5.
[1606] **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1962, s. 1, 5.
[1607] **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1962, s.1, 5.

İstanbul Emniyet Müdürlüğü 1958-1962 yılında ahlaka mugayir suçlarla ilgili bir istatistik yayınlamıştı. Cinsi suçları içeren bu istatistiklerin dağılımı ve sayıları, aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 11: 1958-1962 Yıllarında İstanbul'da Ahlaka Aykırı Bazı Suçların Dağılımı

	1958	1959	1960	1961	1962
Sarkıntılık	82	58	56	68	76
Fiili livata	36	35	38	51	33
Kız iğfal etmek	26	19	17	11	37
Kız ve kadın kaçırma	35	26	37	47	66
Irza tasaddi	39	40	31	33	48
Edebe muhalefet	6	15	21	11	13

Irza geçme, kadın ve kız kaçırma olaylarının artması üzerine Ankaralı hanımlar, Güzin Soysal, Türkân Okay ve Ümran Tarz vilayete dilekçe ile başvuruda bulunarak, sessiz bir protesto yürüyüşü için izin istemişlerdi. Kendilerine istedikleri izin verilmesinin ardından 21 Eylül 1962 günü, yaklaşık 30 kişilik bir kadın grubu ellerinde *"Namus hırsızlarına acımayın", "Türk kadınının namusu senin namusundur", "Ey namus düşmanı Anan kadın değil mi?", "Başkaları Ay'la biz ayılarla uğraşıyoruz", "Irz düşmanlarına ölüm"* yazılı dövizler olduğu halde Kızılay'da toplanmışlar ve Zafer Anıtına kadar yürüyerek çelenk bırakmışlardı. Protesto sırasında birtakım olaylar yaşanmıştı. Bu olaylar hazin bir şekilde protesto sebepleri ile doğrudan alakalıydı. Toplanma ve yürüyüş esnasında kadınların etrafı çok kalabalık bir erkek kitlesi tarafından sarılmış ve çeşitli şekilde sarkıntılıklar yapılmıştı.[1608]

Pamuk tarlalarında çalışmak üzere Acıpayam'dan Tire'nin Küçükkale köyüne gelen 16 yaşındaki genç kız, annesi ile kiraladıkları evden 13 kişi tarafından dağa kaçırılmış ve ırzına saldırıda bulunulmuştu. Genç kıza saldırıda bulunan saldırganlardan on biri yakalanmış ve bunların aynı köyden oldukları belirlenerek

[1608] **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1962, s. 1, 5.

tevkif edilmişlerdi. Bandırma'da ise eşine az rastlanan bir hadise yaşanmış, 45 yaşındaki bir şahısın 60 yaşındaki kayınvalidesinin ırzına saldırdığı bildirilmişti. Olayı öğrenen halk, sanığı linç etmek istemiş, emniyet güçleri duruma güçlükle engel olabilmişti.[1609]

Konya'nın Zanapa bucağına bağlı Mernek köyündeki iki şahıs aynı köyden bir genç kızın evine girmişler ve uyumakta iken yatağı ile birlikte kaçırmışlardı.[1610] Adana'da çok üzücü bir olay yaşanmış, üç çocuk annesi genç kadın vahşice katledilmişti. Hinnepli gölü kıyısında koyunlarını otlatmakta olan genç kadın bir şahıs tarafından saldırıya uğramış, kadının ırzına saldıran fakat istediğini elde edemeyen şahıs canice bir katliam gerçekleştirerek orakla başını gövdesinden ayırmıştı. Okullarından dönen çocukları annelerini bulamayınca aramaya çıkmışlar ve gölde korkunç manzara ile karşılaşmışlardı.[1611] 1962 yılı sonlarına doğru ise İzmir'de çok vahim bir olay daha yaşanmıştı. İki gözü görmeyen ve kimsesiz olarak harabe gibi bir yerde kalan 82 yaşındaki yaşlı kadın, gece istirahatteyken ahlâk dışı bir saldırıya uğramış, ihtiyar kadına tecavüz etmeye yeltenen cani, olayın duyulmasından korkunca kadının sesini kesmek için kireç kuyusuna atmıştı. Komşuları yetişmiş ve kadını ölümden kurtarmış, olay adli bir vaka olarak emniyet güçlerine havale edilmişti.[1612] Artan tecavüz vakaları yüzünden idam konusu yine gündeme gelmiş, kamuoyunda ırza tecavüzler için idam cezası verilmesi talepleri artmıştı.[1613]

Tecavüz olayları çocuk bakım yuvalarına da sıçramıştı. Afyon ve Kırklareli'nde Çocuk Esirgeme Kurumuna bağlı çocuk bakım yuvalarında bazı çocukların kötü muameleler ile karşı karşıya kaldığı belirtilmişti. Milli Eğitim Bakanlığında çocuk yuvalarında bulunan 6 yaşını geçmiş kız ve erkek çocuklarla ilgilenecek bir makam bulunmamaktaydı. Afyon çocuk yuvasında meydana gelen olaydan sonra Çocuk Esirgeme Kurumu yetkililerinin Milli Eğitim Bakanlığını suçlamaları üzerine İlköğretim Genel Müdürlüğünden yapılan açıklamaya göre ithamın yersiz olduğu kendilerine ancak adli karar ile koruma altına alınan

[1609] **Akşam**, 4 Kasım 1962, s. 3, 5.
[1610] **Akşam**, 7 Kasım 1962, s. 3.
[1611] **Akşam**, 21 Kasım 1962, s. 3.
[1612] **Akşam**, 17 Aralık 1962, s. 3.
[1613] **Akşam**, 30 Aralık 1962, s. 5.

çocukların geldiği bunun dışında bu çocuklarla ilgilenmelerinin kanunî olmadığı beyan edilmişti. Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı ise Sağlık Bakanlığı'nın 1-6 yaş arasındaki çocuklarla ilgilendiğini, 6 yaş ile 18 yaş arasındaki çocukların bakımının Milli Eğitim Bakanlığına ait olduğunu iddia etmişti.[1614] İki bakanlık arasındaki anlaşmazlık kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliğini göstermektedir. Bu koordinasyonsuzluğun arkasında koalisyon hükümetlerindeki anlaşmazlıkların da etkisi bulunmaktadır. Bakanlıkların farklı partilerde olması, partiler arası fikir uyuşmazlıkları ve Türkiye'nin koalisyon hükümetlerini benimseyememesi gibi hususlar kurumlar arasındaki uyumsuzluğu tetikleyen faktörler olarak belirtilebilir.

8.2.2.3.1. Hukukçuların Görüşü

Tecavüz olayları hakkında Cumhuriyet gazetesi tarafından yapılan araştırmalarda ilim adamlarına da başvurulmuştu. Prof. Nurullah Kunter, Prof. Sahir Erman, Doçent İsmet Giritli'ye yine aynı biçimde; tecavüz olaylarının idam ile cezalandırılmasının gerekip gerekmediği, idam cezasının tecavüz olaylarını önlemede etkili olabileceğine inanıp inanmadıkları ve tecavüz olaylarını önlemede ne gibi tedbirler alınması gerektiği konusunda üç adet soru sorulmuştu.

Sahir Erman idam cezasına karşı olduğunu belirterek bunun medeni bir ceza olmadığını dile getirmişti. İkinci suale verdiği cevapta ise ölüm cezasının bu tür suçları önlemede bir çare olarak görülmesinin yanlış olduğunu nitekim idam ile cezalandırılan bazı suçlar bulunmasına rağmen bu suçların işlendiğini ifade etmişti. Erman, tecavüz olaylarının son bulması için alınacak tedbirlerin neler olması gerektiği noktasındaki suale verdiği cevabında; bu tedbirlerin kişisel ve sosyal terbiyeden, aile hukuku ve ekonomik meselelere kadar uzandığını belirtmiş, bu çeşitte işlenen cinsî suçlar için psikolojik faktörlerin çok önemli olduğunu belirterek akıl ve ruh sağlığına önem verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Nurullah Kunter ise şahsen ölüm cezasına karşı olduğunu ancak bir memlekette ölüm cezası en ağır ceza olarak görülüyorsa ve bu cezanın ırza geçme gibi en ağır suçları azaltacağına inanılıyorsa söz konusu memlekette idam cezasının kafalardan silinmesi durumunun henüz mümkün olmadığından bahisle uygulanmasının fayda getirebileceğini belirterek tecavüz olaylarında idam cezası

[1614] **Akşam**, 13 Şubat 1963, s. 1.

verilmesini uygun bulmuştur. Ölüm cezasının tecavüz suçunun işlenmesinin önüne geçip geçmeyeceği yönündeki soruya verdiği cevabında; idam cezasının uygulanmasının ırza geçme suçlarında bir nebze frenleyici olabileceğini fakat bu suçların işlenmesini tamamen önleyemeyeceğini söylemiştir. Bu fikrine dayanak olarak, ölüm cezasını göze alarak veyahut bunu aklına dahi getirmeden suça meyilli olabilecek kişilerin mevcudiyeti, hakimlerin zaman zaman takdir haklarını kullanarak hafifletici sebepler vasıtasıyla idam cezasını uygulamaması noktasında bu cezadan kurtulabileceğini düşünen kişilerin olduğunu belirtirken, ceza uygulamalarının herhangi bir suçu önlemede tamamen ve kati olarak etkili olduğunu öne sürmenin doğru olmadığını cezaların olayları tamamen engelleme noktasında kesin bir çare olarak görülemeyeceğini vurgulamıştır.

Alınması gereken tedbirler konusunda; iki yönden bakılabileceğini öne sürerek, ilk olarak her çeşit suçu önleyebilme adına suçu işlemesi muhtemel kişilerin belki yakalanmam, belki de ceza almam veya cezadan bir şekilde kurtulurum düşüncelerinin uyanmaması adına bu fikirleri yok edecek tedbirlerin alınması gerektiğini, ikinci olarak da zorla ırza geçme suçunun temellerinin evvela bilimsel olarak araştırılması gerektiğinin altı çizilirken ancak bu şekilde ayrıntılı bir cevap verilebileceğinin üzerinde durulduğu söylenebilir. Kunter illa cevap verilecek ise meselenin hallinde alınacak tedbirler hususunda ırza geçme vakalarının azaltılmasında kadın erkek münasebetlerinin normalleşmesinin son derece önemli olduğunu dile getirmiştir. Ancak bunun yanında patolojik olayların da unutulamayacağını ifade ederek bu durumda alınacak tedbirler konusunda hekimlere önemli görevler düştüğü kanaatindedir.

İsmet Giritli'ye, ırza geçme suçlarında idam cezasının uygulanıp uygulanmaması gerektiği sorulduğunda; ölüm cezasının suçları önleme noktasında faydasının olup olmadığının ilmen tespit edilmediğinden yola çıkarak hayır cevabı vermiş, ancak ilmî yönü dışında felsefi ve hissi bir yönünün olduğuna dikkat çekerek, Türk toplumunun dönem itibariyle ırza geçme suçlarında ölüm cezasına taraftar olduğunu işaret etmiştir. İdam cezasının ırza geçme suçunu önlemede etkili olamayacağını ifade ederek ikinci soruya hayır cevabı veren Giritli, ölüm cezasının önleyici ve terbiye edici yönünden ziyade toplumda huzurun sağlanması ve toplumun menfaati adına ağır suçları işleyenin toplumdan tasfiyesi adına uygulandığını

belirtmiştir. Üçüncü olarak, alınacak tedbirleri yanıtlarken; kadın erkek ilişkilerinin normalleşmesinin temini ve zorla ırza geçmede etkili olan bir faktör olarak kötü ahlâkın önüne geçilmesini tavsiye etmektedir.[1615]

Üç soru başka ilim adamlarına da yöneltilmiştir. Ceza Hukuku Doçenti Ayhan Önder; Türkiye'de idam cezasının uygulanmasına taraftar olduğunu belirtmiş ve en ağır suçlardan biri olan cebren ırza geçme suçunun ölüm cezasıyla cezalandırılmasının gerektiğinin üzerinde durmuştur. Ancak idam cezasının ırza geçme suçlarını tamamen bitireceğinin sanılmasının yanlış olduğunun, ölüm cezasının suçları işleyenler için korkutucu bir yanı bulunduğunun fakat kesin bir çözüm sunmaktan ziyade ırza geçme suçlarında azalmayı sağlayabileceğini beyan etmişti. Alınması gerekli olan tedbirler konusunda dile getirdiği fikirlere göre; Türkiye'de yabancı ülkelere oranla bu suçun biraz daha fazla işlendiğini, ırza tasaddî suçunun kuzeyden güneye inildikçe daha da arttığını öne sürmüş, erkek kadın münasebetlerinde normalleşme yaşanması gerektiğinin ve bunun yanında da iktisadi durumun düzeltilmesi gerektiğinin altını çizerek bu iki tedbirin önemini ortaya koymuştur.

Ceza ve Ceza Usul Hukuku Doçenti Öztekin Tosun; tecavüz olaylarında idam cezasının uygulanmasını uygun gördüğünü ancak bir inceleme yapılarak bu cezanın sınırlarının çizilmesi gerektiğini iletmiştir. Buna göre, suçun kolaylığı ve zorluğuna göre cezanın artması gerektiği noktasından hareketle, mağdurun küçük olması, mukavemet edecek durumda olmaması gibi durumlarda cezanın daha ağır olması gerektiği ve hafif hallerinde idam cezasının uygulanmamasının lüzumlu olduğundan dolayı cezayı arttırmanın imkân dahilinde kalacağını ifade etmiştir. Bu suçlarda idam cezasının uygulanmasının diğer suçlarda uygulanmasından farklı olamayacağı ve bir yere kadar tesir edeceğine temas edilmiş, faydasının söz konusu suçun azalması manasında olacağı belirtilmiştir. Cezanın tedbirler açısından en önemli hususlardan biri olduğunu dile getiren Tosun, ahlâkın da önemine değinmiştir. Ahlâk hislerinin halk arasında kuvvetlendirilmesinin konferanslar ve eğitim yoluyla yapılabileceğini ve bunların ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak ceza hukukunun ahlâkı da koruduğuna dikkat çekerken, bunun en güzel kanıtının ceza evinde bulunan

[1615] **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1962, s. 1, 7.

mahkûmlar arasında cinsî suçları işleyenlerin nasihat vb. yollarla eğitilmesinin zor olduğunu gösteren bir gösterge olarak bu tip mahkûmların zekâ seviyelerinin yapılan araştırmalar neticesiyle en aşağıda olduğunun ispat edilmesiyle ortaya çıktığını öne sürmüştür.

Ceza Hukuku Asistanı Ayhan Köksal; cebren ırza geçme suçunda idam cezasının uygulanması gerekip gerekmediği sorusuna hayır cevabı vermişti. Ona göre, cezanın uygulanmasının herhangi bir faydası olmayacaktı. İdam cezasının tecavüz suçlarını önlemede etkili olmayacağını belirten Köksal, cezanın ağırlığının önemli olmadığının, önemli olanın suçu işleyenin verilen cezayı çekeceğine inanması olduğuna işaret etmiştir. Şöyle ki, suçu işleyen kişinin şayet yarın bir gün af çıkarsa kurtulurum düşüncesinde olmasının yanlış olduğu ve bu kişinin suçu işlediği takdirde cezadan kurtulamayacağına inanması gerektiğine dikkat çekmiştir. İkincil olarak da toplumsal anlamda bazı faktörlerin bu gibi ağır suçların artmasında etkili olduğu görülmekteydi. Buna bağlı olarak toplumdaki istikrarsızlıklar, ekonomik sıkıntılar, işsizlik gibi problemler her yerde suçları arttırabilecek sebeplerdi. Dolayısıyla toplumdaki istikrarsızlıkların giderilmesi, işsizliğin önlenmesi ve ekonomik buhranın engellenmesi sadece tecavüz suçlarının değil bütün suçların azalmasında etkili olacaktı. Öte yandan Tosun tarafından, toplumun ahlaki seviyesinin yükseltilmesi, hapis cezasının yerine idam cezasının getirilmesinden daha faydalı bulunmuştur.

Mukayeseli Hukuk Asistanı Alp Kuran; öncelikle, Irza geçme suçunun çeşitlerini, ceza hukuku prensiplerini, toplumun bölgelere göre yöresel şartlarını, bütün olarak ceza mevzuatını bilmeden ve ceza ve af politikasını ele almadan ilmî bir cevabın tam olarak verilebilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ardından genel bir cevap olarak, ırza tasaddî suçunun en ağır suçlardan biri olduğunu, insanların haysiyeti ile alakalı bulunmasından hareketle dünyanın çeşitli yerlerinde adam öldürme suçu ile bir tutulduğunu ve ölüm cezası ile cezalandırıldığını ifade ederek evet yanıtını vermişti. İdam cezasının bu suçun önlenmesi hususunda kesin bir önlem olmadığını fakat insana verilen değeri ortaya koyması bakımından önem taşıdığını, cezanın tek bir unsur olarak önleyici olmayacağından bahisle suçları tetikleyen sosyal, kültürel, geleneksel, biyolojik ve ekonomik faktörlerin etkili olduğunu beyan etmiştir. Alınacak tedbirlerin neler olması gerektiği sorusuna, herhangi bir tedbirin tecavüz olaylarını tamamen önleyemeyeceğini fakat asgariye indirebileceği görüşünü

öne süren Alp Kuran, toplumu olumsuz manada etkileyen faktörlerin ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bunların en başında iktisadi hayat şartlarının düzeltilmesi ve eğitim sisteminin yenilenmesi olduğunu iddia etmiştir.

Son olarak Ceza Hukuku Asistanı Erol Cihan ise tecavüz olaylarında idam cezasının uygulanmasının kesin sonuç olmadığını, şayet cezalar suçları önlemede tek başına yeterli olsaydı bu durumda kanun koyucunun sorunları kolayca halledebilmesinin söz konusu olacağının üzerinde durmuş, aslına bakıldığında durumun böyle olmadığını, cezadan çok cezanın muhakkaklığının önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Bu ilk cevaba bakılarak, idam cezasının tecavüz olaylarını önlemede kesin ve yeterli bir araç olarak görülmesinin doğru olmayacağını işaret etmiştir. Tedbirler noktasında, kriminoloji ilmi, ceza hukuku ve diğer yardımcı ilimlerin ortaya koyduğu verilerle birlikte bir hazırlık yapılması gerektiğini öngörmüştür.[1616] Kamuoyunda bu tartışmalar sürerken Küçükçekmece'de bakkal dükkânı işleten 55 yaşındaki bir kadın iki kişinin saldırısına uğramış, kadına tecavüz eden caniler dükkândaki parayı da çalmışlardı.[1617] Bu hadiseler ırza saldırı vakalarının dönem itibariyle önemli bir sosyal problem olarak devam ettiğini göstermekteydi. Tecavüz olaylarının artışının azaltılabilmesi ve bu olaylara engel olabilmek adına toplumsal istikrarsızlık, ekonomik problemlerin gelişmişlik düzeyini etkilemesi, toplumsal değerlerin zarar görmesi, eğitimsizlik, caydırıcı cezalar noktasında düzenlemelere ihtiyaç duyulması gibi çok çeşitli ve çok yönlü sorunların çözüme kavuşturulması gerekmekteydi. Bu sorunlar dönemin şartlarıyla ilgili olarak bütüncül bir şekilde ele alınamadığı ve çözümlenemediği için söz konusu hadiselerin artışına engel olunamadığını söyleyebiliriz.

8.3. 1960-1965 Döneminde Türkiye'de Turizm

1961 yılının Ocak ayında turizm konusunda bakanlıklar arası yetkili bir komisyon kurulması gündeme gelmiş, Başbakanlık Müsteşar Yardımcılığı başkanlığında söz konusu komisyon kurularak turizmin gelişmesi konusunu içeren raporlar hazırlanmıştı. Bu raporlar Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı tarafından basılı hale getirilmişti. Bu raporlar genel meseleler, mevzuatta değişiklik yapılmasını gerektirmeyecek idarî tedbirlerle halli mümkün olan hususlar ve mevzuatta değişiklik

[1616] **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1962, s. 1, 5.
[1617] **Akşam**, 9 Ekim 1962, s. 1.

yapılarak veya yeniden hüküm verilerek halli mümkün olan hususlar olarak iki kısımdan oluşmuş, sonunda da bazı teklif ve tavsiyeler yapılmıştı. Ancak turizmin gelişmesinde önemli bir engel olarak görülen ve komisyon raporunda ele alınmamış olan turistin can ve mal güvenliği meselesinin unutulması dikkat çekiciydi. Öte yandan malî gücü çok fazla olmayan turistlerin konaklayabileceği pansiyon ve kamp tarzı yerleşkelerin artırılması konusunun ele alınması gerekliydi. Bunların yanı sıra Türkiye'yi turizm açısından tanıtacak her türlü propaganda ve reklama ihtiyaç bulunmaktaydı.[1618]

Genel meselelere ait Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan raporlarda ele alınan meselelere ait tavsiyeler de mevcuttu. Fakat çoğunluğu temenniden öteye gidememiş olan bu tavsiyeler ile yapılacakların koordinasyonu, uygulaması ve takip edilebilmesi için bakanlıklar arası bir Turizm İcra Komitesinin teşkil edilmesi düşünülmüş ise de bu komite 1961 yılı içinde bir kez dahi toplanamamıştı.[1619]

I. Koalisyon Hükümeti döneminde uzmanlara Turizm Sektörü 1962 Yılı Geçiş Planı adı altında bir rapor hazırlatılmıştır.[1620] Ancak bu rapor tam bir plan karakterini taşıma iddiasından uzak durmuştu. Geçiş planı raporu turizmin Türk ekonomisi için lüzum ve ehemmiyeti üzerinde durmuş, eldeki verilerle turizme müsait bölgelerin tespiti ve buralardaki eksiklikler noktasında değerlendirmeleri içermişti.[1621] Turizm Sektörü 1962 Yılı Geçiş Planı'nda yer alan verilerde 1950-1960 yıllarında Türkiye'ye gelen turist sayısı bazı ülkeler ile mukayese edilmiştir. Bu bilgilere göre 1950 yılından itibaren 1959 yılına kadar yabancı turist sayısının belli bir oranda arttığı görülmekteydi. 1960 yılında ise bu artış durmuş ve azalma yaşanmıştı. 1959 yılında Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turist miktarı 126.960 iken 1960 yılında bu rakam 94.077'ye gerilemişti. 1961 yılında sadece İstanbul ve Edirne özelinde olmak kaydıyla 1959 rakamına yaklaşılabilmişti. Bu durum Türkiye'nin turizmde Balkanlar ve Avrupa coğrafyasında rakip olarak kabul edebileceği ülkelerle

[1618] 28.12.1961 tarihli Turizm Sektörü 1962 Yılı Geçiş Planı, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 8.
[1619] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 10.
[1620] Recep Arslan, "Türkiye'nin Turizm Politikası (1923-1960)", **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/19, Summer 2017, s. 13.
[1621] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 13.

arasındaki farkın açılmasına neden olmuştu. Çünkü 1959 yılında dahi Yunanistan'a gelen turist adedi Türkiye'ye nazaran 2,5 misli, Yugoslavya'ya gelen turist adedi 7,5 misli, İspanya'ya gelen turist miktarı ise 33 misli fazlaydı. Bu istatistikî bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Türkiye'ye gelen turist sayısı diğer ülkeler ile kıyas kabul edilemeyecek derecede azdı. Öte yandan az miktarda gelen turistlerin de Türkiye'de kalış sürelerinin çok uzun olmadığı görülmekteydi. Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin önemli bir kısmı 1-3 gün arasında ziyaretlerini tamamlamaktaydı.[1622]

1962 yılı geçiş planının mevkii itibariyle esası üç ana yeri işaret etmekteydi. Bu kısımlar İstanbul, Marmara ve Ege olarak sıralanırken; başta iklim olmak üzere, tarihî ve arkeolojik özellikleri ile doğal güzelliklerin her bakımdan en avantajlı şekilde buralarda toplanması etkili olmuştu. Bunlara ek olarak bu bölgelerin, ulaştırma bakımından içte ve dıştaki yerlere uluslararası ulaşıma entegre oluşu önem arz etmekteydi. Ayrıca Yalova, Bursa, İnegöl, Gönen, Çan, Turgutlu, İzmir, Çeşme ve Denizli'de bulunan kaplıcalar turizm sektörü açısından bir değer olarak farklılık barındırmaktaydı.[1623] Planda diğer bölgelerin bulunmadığı görülmektedir. Bunun sebebi geçiş planının mevkii itibariyle esasını Marmara ve Ege bölgeleri teşkil ettiği şeklinde açıklansa da diğer bölgelerin turizm açısından değerlendirilmeye alınmaması bir eksiklik olarak nitelendirilebilir.

Türkiye'ye gelen turist sayısının arttırılması için alınması düşünülen tedbirler kapsamında komşu ülkeler ile irtibata geçilmesi, gerekirse anlaşmalar yaparak oralara gelen turist kafilelerinin Türkiye'ye de gelmesinin temin edilmesi istenmişti. Gelecek olan turist kafilelerinin yukarıda esas alınan üç bölgede gerektiği takdirde kamu kurumlarının kamplarında ağırlanmaları, Kızılay'dan da destek alınarak yeni kamp yerlerinin teşkili üzerinde durulmuştu.[1624]

Öte yandan, İstanbul'da Turizm Bankası'nın Yeşilköy kıyılarında yarım kalmış 25 adet oteli bulunduğu, yine İstanbul'da özel sektöre ait bazı turistik tesislerin yarım kaldığı ve İzmir'de de kamuya ve özel sektöre ait yarım kalan tesisler bulunduğu ve bunun turizmin gelişmesinde engel teşkil ettiği bildirilmişti.[1625]

[1622] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 3, 15.
[1623] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 4.
[1624] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 5.
[1625] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 9.

Akdeniz kıyısında yer alan Bodrum ve özellikle Marmaris'in dışarıdan yabancı turist çekilmesi açısından önemli bir konumda olabileceği belirtilmişti. Şöyle ki örnek olarak; 28 Eylül 1961 günü Yunan motor ve gemileriyle Rodos adasından Marmaris'e gelen 500 civarında turistten bahsedilebilir. Avrupa'nın İsveç'e kadar uzanan çeşitli ülkelerine mensup olan bu turistler, Muğla'ya kadar Marmaris ve civarını gezmişler, akşamüzeri olduğunda geceyi geçirmek için Rodos'a geri dönmüşlerdi. Yine bu turistler, aynı gün içerisinde Marmaris ve Muğla'da Ziraat Bankası'na 2500 liralık döviz bozdurmuşlardı.[1626]

Nisan başından Ekim ayı sonuna kadar senenin yedi ayı deniz mevsimine açık halde olan, turizm için son derece elverişli ve doğal güzellikleri bulunan Marmaris ve civarı turizm için önü açılması gereken başlıca yerlerdendi. 1957 yılındaki yer sarsıntısı nedeniyle evleri yıkılan vatandaşlar için deniz kıyısına yakın inşa edilen 233 adet ev bulunmaktaydı. Eski Marmaris'in yanında yeni bir site teşkil eden bu evlerin turistlerin tatillerini geçirmek için elverişli olduğu belirtilmişti. Evlerin sahipleri bu evleri şahsen oturmak veya sınırlı sayıdaki kişiye kiraya vermek durumunda kaldıklarında çok pahalıya mal olmuş bu evlerin hak sahipleri ödeme kabiliyetinden yoksundu. Çünkü aylık geliri sınırlı olan ve dört beş kişiden oluşan aileler, geçimlerini çoğunlukla balıkçılık ile sağlamaktaydı. Henüz dağıtılmamış olan bu evlerin hak sahipleri de eski evlerini tamir etmek suretiyle eski yaşamlarını ve eski hayat tarzlarını devam ettirmekteydi. Dolayısıyla çok sayıda turistin konaklayabileceği söz konusu evlerin turizme kazandırılması talep edilmişti. Tüm bunlardan çıkarılabileceği gibi dışarıdan gelme potansiyeli bulunan yabancı turistlerin durumu ile içeriden halkın maddi durumlarının iyileştirilmesi adına Marmaris ve civarının turizme tam anlamıyla açılması fikri mevcuttu. Benzer şekilde Fethiye'nin de ileriki yıllarda Marmaris'e gelen turistten faydalanabilecek şekilde turizmde gündeme gelebileceği kaydedilmişti.[1627]

8.3.1. Turizm Konusunda Hükümete Yöneltilen Eleştiriler

Turizm Türkiye için ekonomik açıdan önemli bir gelir kaynağı potansiyeli olması bakımından geliştirilmeyi bekleyen bir sektördü. Buna bağlı olarak söz konusu sektör ile daha fazla alakadar olunması yönünde eleştiriler getirilmiştir. YTP

[1626] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 6.
[1627] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 7, 8.

lideri Ekrem Alican, Turizm konusundaki açıklamalarında, bu husus üzerine ciddi bir plan yapılamadığını ve turistik bölgelerin değerlendirilemediğinden yakınmaktaydı. Yunanlıların Türkiye'yi turizm ve turistik yerler konusunda istismar ettiklerin, Türkiye'deki turistik yerleri kendi feribotlarıyla getirmiş oldukları turistlere, kendi yerleri gibi gezdirdikleri ve herhangi bir konaklama yaptırmadan, yemek yedirmeden geri götürdüklerini belirten Alican, hükümetin Turizm konusunda önlem almadığının altını çizmişti.[1628]

Diğer taraftan Yunanistan'da modern turizm ihtiyaçlarını karşılayacak yatak sayısı 48.000 iken bu sayıya 1964 yılına kadar 11.000 yeni yatak ilave edileceği, yine aynı ülkenin 1959 yılında turizm hâsılatının 42 milyon dolara denk geldiği, 1964 yılında ise 80 milyon dolara çıkacağı tahmin edilmekteydi.[1629]

Bakanlıklararası İktisadî Komite özel sektör temsilcileri ile bir toplantı düzenlemiş, burada Odalar Birliğinin hazırlamış olduğu rapor ele alınmıştı. Turizm sektörü yatırımlarının artırılması hususu gündeme gelmiş, iş adamaları turizm konusunda yatırım yapabileceklerini, ancak hükümetin de kendilerine yardımcı olması gerektiğini belirtmişlerdi. Bu bakımdan turizm yatırımlarına özel kredilerin temin edilmesini talep eden iş adamlarına karşılık Maliye Bakanı Melen, yatırımların teşvik edilmesini sağlayabileceklerini söylemişti. Bu arada iş adamları turizm bakımından yabancı sermayeye tanınan hakların kendilerine de tanınmasını istemişlerdi.[1630]

8.3.2. Turizmi Olumsuz Etkileyen Faktörler

Türkiye'yi ziyaret eden turistler zaman zaman hırsızlık, tecavüz gibi saldırılara uğramakta, bu durumdan turizm olumsuz etkilenmekteydi. İzmir Müftülüğü söz konusu problem karşısında camilerin iyi bir eğitim aracı olabileceğini düşünmüş, bilhassa köylerdeki halkın okuldan daha çok camilere gittiklerini ve bundan faydalanılması gerektiği üzerinde durmuştu. Camilerde okunan hutbelerde Türk halkının misafirperverliği ve yabancılara karşı geçmişten beri takındığı olumlu tutumlara değinilmesine dikkat çekilmiştir. Yabancıları çeşitli hizmetlerde aldatmamanın, gelen bayan turistlere mütecaviz bir durum takınmamanın ve tüm

[1628] **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1963, s. 1.
[1629] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 11, 12.
[1630] **Akşam**, 23 Temmuz 1963, s. 1, 7.

bunların dinen de yapılmasının çok önemli olduğuna işaret edilmişti. Şayet bu durumun aleyhinde olanlar varsa da onların ıslah edilmesinin lüzumlu olduğu belirtilmiş, tüm bu hususlar hakkında halkın camilerde bilgilendirilmesi istenmişti.[1631]

Turistlerin mal ve can güvenliğinin temini problemi turizmin gelişmesine engel olan bir sıkıntı olarak büyümüştü. Özellikle yabancı turistlere karşı işlenecek kabahat, suç ve cürümlerin daha sert bir şekilde cezalandırılması için çeşitli kanuni düzenlemelere ihtiyaç duyulması bu durumu kanıtlar nitelikteydi. Buradan hareketle, yabancı turistlere karşı işlenen hırsızlık, dolandırıcılık, hakkı olmadan fazla para talep etmek ve bunun gibi olaylar turizme kötü etki yapmaktaydı. Söz konusu problemlerin halli ve turistlerin başına gelen olayların kısa zamanda çözüme kavuşturulması için yabancı turistlerin haklarının çabuk bir şekilde teslim edilebilmesi konusunda bit takım eksiklikler yaşanmıştı. Dolayısıyla ülkenin asayişi ile beraber, yabancı turistin de can ve mal güvenliğinin sağlanabilmesi adına daha hassas emniyet tedbirleri alınması gerekmekteydi.[1632]

UNESCO Turizm Komitesinin yayınladığı raporda Akdeniz ülkelerine 1962 yılında gelen turist sayıları verilmiştir. İtalya ve İspanya bu konuda liderlik yarışı içerisindeyken bu ülkeleri Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye takip etmekteydi. İtalya'ya 10.350.000 turist gelirken onu takip eden İspanya'da bu rakam 7.726.307 olmuş, Yugoslavya'ya 1.241.875, Yunanistan'a 541.470, Türkiye'ye ise 172.867 turist gelmiştir. Türkiye'nin dönem itibariyle Yugoslavya ile Yunanistan'ın arkasında kalmış olması dikkati çekmiştir. Bu rakamların düşüklüğü Türkiye'nin 1964 yılı için hedeflediği döviz girdisine ulaşması açısından da olumsuz etkide bulunmuştu.[1633]

III. Koalisyon Hükümeti Turizm ve Tanıtma Bakanı Ali İhsan Göğüş, düzenlemiş olduğu basın toplantısında 1965 turizm sezonu hazırlık tedbirleri ile ilgili çalışmalar hakkında bilgi vermiş, turizmi yalnız bakanlığın görevi olarak görülmemesi gerektiğini aksi takdirde bu meselenin çözümünün zor olacağını ifade

[1631] **Akşam**, 20 Aralık 1963, s. 3.
[1632] **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 92.576.1, s. 19.
[1633] **Cumhuriyet**, 4 Mart 1964, s. 5.

etmiş, alınacak tedbirler kapsamında din adamlarının da turizme yardımcı olmasını beklediklerini eklemişti.[1634]

8.3.3. Turizmi Canlandırma Çabaları

Dönem itibariyle turizmin canlandırılması gerektiği ve bu yönde birtakım tedbirler alınması gerektiği üzerinde durulmuştu. Bunu sağlamak adına turizmi yatırım ve teşebbüs sahası olarak seçmiş olan özel teşebbüse verilecek taviz, örneğin ucuz veya bedelsiz arsa, ucuz ve uzun vadeli kredi, gerektiği takdirde bir bölgede tekelci duruma sokulması, kâr payı istemeden devlet sermayesi ile iştirak, bu yolda başarı elde edildiğinde toplum yararına neticeler doğurabilecek tedbirler olarak belirtilmişti. İleri bölgelerden geri kalmış bölgelere olacak turizm hareketlerinin ülkede gelirin daha adil dağıtımına hizmet edeceğine dikkat çeken Prof. Dr. Haydar Kazgan, turizm yolu ile kalkınmada geri kalmış bölgelere öncelik tanınmasının öneminin altını çizmişti.

Öte yandan turizmin politikasının Türkiye'nin ekonomik ve sosyal özelliklerine tabi olması önemli bir husus olarak verilebilir. Türkiye'nin bu bakımdan Batı kopyacılığından ziyade Doğu'nun kapısı olduğunu belirten bir turistik özelliğe kavuşturulması elzem görülmüştü. Nitekim Batı'nın bir alternatifi olmak noktasında kaynakların tüketilmesi Türkiye için çok zor bir durumu ortaya çıkaracak, kaynakların yabancıların hayrına tüketilmesinden başka netice vermeyecekti.[1635]

1965 yılı içinde İstanbul'a deniz yolu ile gelecek yüz bininci turistin Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından özel bir şekilde karşılanması kararlaştırılmıştı. Bu turist, 28 Aralık'ta İstanbul'daki limana gelecek San Marco isimli İtalyan bandıralı gemide beklenmekteydi. Yüz bininci turist, Bakanlık adına İstanbul Bölge Müdürü Memduh Tezel tarafından karşılanacak ve o gün Bakanlığın misafiri olacaktı. Misafir turiste özel bir otomobil, tercüman-rehber tahsis edilecek, şehir gezdirilecek, tipik bir Türk lokantasında öğle yemeği verilecekti. Gece şehirde kaldığı takdirde, folklor gösterileri yapılan bir lokale götürülecekti.

Bildirildiğine göre, deniz yolu ile İstanbul'a gelen turistlerin en yoğunlaştığı ay Ağustos ayı olmuş ve 22.900 turist gelmişti. Deniz yolu ile gelen turistler Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın Galata Yolcu Salonundaki Enformasyon bürosu ile

[1634] **Tercüman**, 3 Aralık 1964, s. 1, 7.
[1635] Haydar Kazgan, "Turizm Politikamız ve Gerçekler", **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1965, s. 2.

karşılaşmakta, kendilerine her türlü bilgi ve malzeme verilmekte, kolaylıklar gösterilmekteydi.[1636] Turizmin canlandırılması adına yapılan bu çalışmalar daha ziyade lokal faaliyetler olarak belirtilebilir. Aslına bakılırsa doğal güzellikleri, arkeolojik ve tarihi açıdan gezilmeye görülmeye değer birçok yeri olan ve farklı bölgeleri farklı kültürel ögelere sahip, son derece zengin bir turizm potansiyeli barındıran Türkiye'nin daha ayrıntılı ve kapsayıcı bir turizm planlamasına ihtiyacı bulunmaktaydı.

8.4. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Planlı kalkınma, ekonomik olarak bunalımda olan ülkelerin toparlanması, buhrandan kurtulduktan sonra istikrarın temin edilerek sosyo ekonomik açıdan toplumu ilgilendiren bütün alanlarda hedeflenen gelişme düzeyinin ve büyüme hızının yakalanması için son derece yararlı bir girişimdir. Nitekim bunun en iyi örneklerinden biri planlı kalkınma girişimine Türkiye ile aynı yıllarda başlayan ve büyük bir sıçrama gösteren Güney Kore tarafından gerçekleştirilmiştir. Güney Kore'deki planlı kalkınmada, devletin etkin rol üstlenmesi, ekonomide söz sahibi olan paydaşların görüşlerinin alınması, bunların planların oluşumuna dahil edilmeleri ile uygulama safhasında takip ve kontrole özen gösterilmesi başarıyı getiren önemli faktörlerdir.[1637] Güney Kore'ye başarıyı getiren bu hususların Türkiye'de hayata geçirilen ve 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının ilk safhasında eksiksiz bir şekilde yerine getirildiğini söyleyemeyiz. Bu başlık altında; planın fikri alt yapısı ve planı yürürlüğe koyma çabaları, plan üzerindeki tartışmalar, planın ilk uygulamaları ve karşılaşılan zorluklar ile Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının 1963-1965 yıllarını kapsayan safhanın getirdiği neticelerin ortaya konması amaçlanmıştır.

Plan hedeflerini ve bunlara ulaşmak için başlıca yolları gösteren plan hedefleri ve stratejisi ile ilgili prensip çalışması, MBK Hükümeti tarafından kabul edilerek 5 Temmuz 1961'de Resmî Gazete'de yayınlanmıştı. Seçimlerin ardından göreve gelen Birinci Koalisyon Hükümeti bu vesikayı temel alarak hiç değiştirmeden benimsemiş, Bakanlar Kurulu Kararı şeklinde, Devlet Planlama Teşkilâtına siyasi

[1636] **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1965, s. 5.
[1637] Umut Çakmak, "Güney Kore'nin Ekonomik Kalkınmasının Temel Dinamikleri (1960-1990)", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2016, C. 21, S. 1, s. 152.

direktif olarak vermişti. İkinci Koalisyon Hükümeti de aynı temel prensipleri, plan politikasını ve programı esas olarak kabul etmişti.[1638]

Planın temel prensiplerine göre:

1. 15 yıllık bir zaman dilimi içinde 5'er yıllık dönemleri kavramak üzere kalkınma planları hazırlanacak ve bu çerçeve içinde planlar her yıl gözden geçirilecekti.

2. Türk ekonomisi Devlet ve özel teşebbüs sektörlerinin yan yana bulunduğu karma bir ekonomiydi. Planlama bakımından karma ekonominin sağladığı imkânlardan en çok faydalanma yolları üzerinde durulacak ve bu sistemin kurallarına uyulacaktı.

3. Devletin ekonomi politikasında açıklık ve kararlılık esas olarak kabul edilmişti.

4. Plan devresinde nüfusun artış hızı göz önünde tutularak %7 civarında bir kalkınma hızına ulaşmak hedef olarak belirlenmişti.

5. Millî gelirdeki artışların mümkün olan büyük kısmı yatırıma ayrılacaktı.

İstenilen kalkınmanın ancak milletin bazı fedakârlıklara katlanması ile gerçekleştirilebileceği muhakkaktı. Verimliliği artıracak entansif tarım[1639], sanayileşme, insan gücünün değerlendirilmesi gibi hususların hepsi yatırımla gerçekleşebileceği bunun ise büyük miktarda tasarrufu işaret ettiği kaydedilmişti.

6. Gerekli tasarrufu elde etmek için bir yandan özel tasarruf teşvik edilecek, öbür yandan ise kamu tasarruflarının azami seviyelerine çıkarılması yollarına başvurulacaktı.

Halkın gönüllü olarak yapacağı tasarrufun artması için uygun ortam ve organizasyonun bulunması şarttı. İyi bir organizasyon toplam tasarrufları artırabileceği gibi bu fonların en iyi şekilde yatırılmasını da kolaylaştıracağı düşünülmüştü. Bu konuda alınması gereken tedbirler üzerinde durulacaktı. Ayrıca özel tasarrufların artmasını sağlayabilecek ve israfı önleyecek tedbirler alınacaktı.

[1638] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 9, Birleşim: 6, 16.11.1962, s. 170.

[1639] Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında tarımda makineleşme ve ihtisaslaşmanın artmasıyla kimyasal kaynaklı girdi kullanımı da artmış, tarımda yüksek verimi ve refah düzeyini hedefleyen bu yapı entansif tarım olarak nitelendirilmiştir. Erkan Rehber, "Alternatif Tarım Üzerine Bir Tartışma", **Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 1991, C. 8, S. 1, s. 153.

Kamu tasarruflarını artırmak için başvurulacak en önemli vasıta vergileme olarak kabul edilmişti. Sosyal adalet, verginin müterakki bir mahiyet taşımasını gerektirdiğinden hareketle gelir vergisi, teşkilât yetersizliği ve sosyal organizasyonun bünyesi bakımından birçok az gelişmiş memlekette olduğu gibi bizde de müterakkiliği istenilen derecede sağlamaktan uzaktı. Bu sebepten, gelir vergisinin boşluklarını giderebilmek için diğer vergileri ıslah etmek ve bu suretle müterakkiliği sağlamak gerekliydi.

7. Uzun süreli bir perspektif içinde ve ekonominin bütününü göz önünde tutularak Devlet yatırımları düzenlenecek; aynı esaslara göre özel sektör yatırımlarına da yön verilecekti.

8. Yatırımların yapılmasında ve coğrafi dağılışında bölgeler arası dengeli bir kalkınmanın esasları göz önünde bulundurulacaktı.

9. Kalkınma hızını artırma ve planın başarısını sağlama bakımından sıhhatli ve bilgili iş gücünün sistemli bir şekilde yeteri kadar yetiştirilmesi özel bir önem arz etmekteydi. Gerek planlarla ele alınacak yatırımların en verimli şekilde gerçekleştirilmesi, gerekse mevcut kapasite ve imkânlardan faydalanabilmesi için araştırıcı ve teknik bilginin artırılması maksadıyla her seviyedeki eğitime ve öğretime öncelik verilmesi kararlaştırılmıştı.

10. İstihlâke yönelen kamu harcamalarının toplamında ancak nüfus artışı yüzdesi civarında bir artırma yapılabilecekti.

11. Kamu hizmetlerinin teşkilâtlandırılması ve yapılmasına halkın da katılmasını sağlamak üzere gerekli tedbirler alınacak ve bu hususta gayret gösteren topluluklara, diğer kıstaslar da göz önünde bulundurularak, öncelik tanınacaktı.

12. İmkânların tam olarak kullanılabilmesi ve en iyi şekilde değerlendirilebilmesi için tarımda, ticarette, sanayide ve kamu hizmetlerinde organizasyonu ıslah edici ve modernleştirici tedbirler alınacaktı.[1640]

Başbakan İnönü, 13 Nisan 1962'de TRT radyolarında yaptığı konuşmasında ekonomik meselelere değinirken Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı gündeme getirmişti. Plan hakkında izahat veren İnönü, 1.300 proje olduğunu söylemiş, özel teşebbüsle devlet sektörünün birlikte yürüyeceğini ve bu durumun önemli olduğunu

[1640] **Resmî Gazete**, 5 Temmuz 1961, S. 10846, s. 4530, 4531.

dile getirmişti. Tüm yatırım projelerinin 50 milyarlık bir çerçeveye sokulacağını belirten İnönü, bunun zor ve dikkatli olması gerektiren bir durum olduğunu bildirmişti. Planın ülkedeki refaha yıllık olarak yüzde 7 oranında katı sağlayacağı umulmuştu. İnönü, 1963 Mart'ında başlayacak plan uygulamasının 1967 yılı sonunda biteceğini ifade ettikten sonra eğitim, sağlık ve bayındırlık hizmetlerinin daha ziyade gelişmemiş bölgelere getirileceğini söylemiş, beş yıllık plan için gereken finansmanın dörtte üçünün özel sektör ve devlet kaynağı ile vatandaştan temin edileceğini, tasarrufların, lüzumsuz harcamaların yapılmamasının ve vergilerin düzenli olarak ödenmesinin bu anlamda çok önemli olduğunu, bu sayede yaşam koşullarının düzelmesinin ve işsizliğin önüne geçilmesinin mümkün olabileceğine inandığını açıklamıştı.[1641]

8.4.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı Yürürlüğe Koyma Çalışmaları ve Plan Üzerindeki Tartışmalar

Üzerindeki çalışmalar tamamlanmış olan beş yıllık kalkınma planı 1962 yılının Eylül ayı başında açıklanmıştı. Tarım, küçük esnaf ve ulaştırma sektörünün kalkınmalarına mâni olmayacak şekilde vergilendirilmesi kararlaştırılmıştı. Rapora göre, tarım sektörünün plan döneminde ortalama olarak millî gelire yüzde 40 oranında katılması sağlanacaktı. Tarım sektörü plan öncesinde vasıtasız vergilerden binde 8 oranında ödeme yapmaktaydı. Halkın çalışma gücünün yükseltilmesi adına tedbirler alınması ve bu arada tasarrufları teşvik yoluna gidilmesi kararı da alınmıştı. Buna göre, açık, kararlı ve enflasyonist olmayan bir politika yürütülerek halkta ekonomik ve politik düzene karşı güven sağlanması, ithal programlarında lüks malların liberasyon listesine sokulmaması ve ithalat kotalarında da bu mallara az yer verilmesi planlanmıştı. Yurt dışından getirilen ve yurt içinde yapılan lüks malların da vergilendirilmesi sağlanacaktı. Posta tasarruf sandıkları kurulması düşünülmüştü. Sanayicilere ve müteşebbislere tanınacak olan yatırım indiriminin şekli ve uygulanması konusunda hükümetle planlama teşkilâtı arasında görüş birliğine varılmıştı. 1963'den itibaren ilk beş yılda yapılması düşünülen indirimin yüzde yirmi oranında olması, beş yıl sonra sanayide yüzde 30, tarım sektörü yatırımlarında da

[1641] **Tercüman**, 14 Nisan 1962, s. 1, 5.

yüzde 40 olması kabul edilmişti. Bakanlar Kurulu Başbakan İnönü başkanlığında bir araya gelerek plan müzakerelerini devam ettirmişti.[1642]

Zonguldak Bağımsız Senatörü Akif İyidoğan plan hakkındaki görüşlerini beyan ederken, kalkınmanın temin edilebilmesi için öncelikle huzurun sağlanması gerektiğini belirtmiş, planın iyi olması ve uygulamanın gerçekleşmesi için memlekette bir an önce huzur ikliminin hakim olmasını dilediğini ifade etmişti. İyidoğan, mevcut durumda siyasi bir belirsizliğin olduğunu, hangi topluluğun siyasi parti olduğunun tam olarak bilinemediğini, siyasi partilerin de belirli bir yapıda teşkilatlanmaya sahip olmadığını ileri sürerek siyasi sahada yeni düzenlemelere ihtiyaç bulunduğunu işaret etmiştir.[1643]

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Senatodaki 116 senatörün katıldığı açık oylama neticesinde, 82 senatörün olumlu oyuna karşılık 18 ret, 16 çekimser oya karşılık Cumhuriyet Senatosundan geçmişti. İnönü, planın kabulünden sonra özel sektör ve devlet sektörünün arasında tercihin söz konusu olmaması gerektiğini ve ikisinin de memleketin kalkınmasında önemli bir parça olarak görüleceğini belirtmişti.[1644]

Öte yandan planın müzakerelerine Millet Meclisinde başlanmıştı. Plan hakkında ilk olarak görüş bildiren Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu, planın hürriyet içerisinde kalkınma prensibi çerçevesinde hazırlandığını ileri sürmüştü.[1645] MP adına söz alan İstanbul Milletvekili Zekâi Dorman, hükümetlerin ve parlamentoların, her noktası eleştirilmiş, ele alınmış olgunlaştırılmış düşünceler üzerinde kurulmuş olan plan ve programları kendi görüş ve kanaatleri altında karara bağlamalarının doğal bir süreç olduğunun ancak, beş yıllık planın hazırlanmasında bu usulün devre dışı bırakıldığını, parlamentonun planın hedefleri ve stratejisinin belirlenmesinde en ufak bir paya sahip olmadığını öne sürmüştü. Dorman, ilim ve siyaset adamları, işçi sendikaları, özel ve resmî sektör temsilcileri ile işbirliği yapılmadan ve bunların görüşleri alınmadan Yüksek Planlama Kurulu tarafından belirlenip hükümet tarafından kabul edilen esaslara göre planın parlamentonun

[1642] **Akşam**, 9 Eylül 1962, s. 1, 5.
[1643] **Tercüman**, 9 Kasım 1962, s. 1, 5.
[1644] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 6, Birleşim: 7, 10.11.1962, s. 302; **Akşam**, 11 Kasım 1962, s. 1, 5.
[1645] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 9, Birleşim: 6, 16.11.1962, s. 171.

tasvibine sunulduğunu belirtmiş, planın hazırlanışında açıklık ve samimiyet ilkelerine riayet edilmediğini, çalışmaların yakından takip edilmesine izin verilmediğini, hesapların mesnedinin gizli tutulduğunu ve eleştirel yaklaşım için gerekli sürenin bırakılmadığından şikâyet etmişti. Ayrıca, planın kalkınmayı sağlamak için millî gelirden devlet eliyle her yıl artan bir pay almayı hedeflediğini dile getiren Dorman, buna bağlı olarak vergi reformu adı altında yeni vergilerin konmasının ve mevcut vergilerin de çeşitli yollarla artırma yönüne girilerek söz konusu gelirin temin edilmesine karar verildiğini bildirmişti. Buna göre Dorman, yeni vergilerin konması ve mevcut vergilerin kaynaklar ve dolayısıyla özel sektördeki yatırımları olumsuz manada etkilemesinden endişe duymuştur.[1646]

CKMP adına konuşma yapan Milletvekili İrfan Baran, planın statükocu bürokratlar tarafından sağlam olmayan temeller üzerine inşa edildiğini iddia etmişti. Baran vatandaşların sefalet ve yokluktan bunaldığını, öncelikle halkı bunaltan bu sıkıntı çemberinin kırılması gerektiğine dikkat çekmiş, bunun gerçekleştirilebilmesi için daha köklü, geniş ve devamlı hamlelere ihtiyaç duyulduğunu, halbuki planda dinamik bir karakter olmadığını ifade etmişti.[1647]

Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk etaptaki ihtiyacı olan kısmı 1 milyar iki yüz milyon liranın hangi kaynaklardan temin edileceği yönündeki açıklama Maliye Bakanı Ferit Melen'den gelmişti. Buna göre, sadece 900 milyon liranın karşılığı bulunabilmişti. Bunun 200 milyon lirası tekel maddelerine yapılacak zamla 200 milyon lirası da akaryakıt fiyatlarına yapılacak zamla karşılanacaktı. Geri kalan 250 milyon lira damga vergisinden, 100 milyon lira zirai gelir vergisinden, 50 milyon lira esnaf vergisinden ve 100 milyon lirası da memurların yüzde 15'inden kesilecek vergilerden temin edilecekti.[1648]

Planın eleştirilen bir diğer yönü devletçilik ilkesinin ağır bastığı düşüncesiyle özel sektörün daha ön safta olması gereği hususunda düğümlenmişti. Öyle ki, Türkiye'nin kalkınma açısından kaderinin olumlu biçime dönüşebilmesinin özel sektörün gelişmesine bağlı olduğu vurgulanmıştı. Ayrıca, nüfus kontrolü ile toplum kalkınmasının mümkün olamayacağı planın bu bakımdan biraz hayalci kaldığına

[1646] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 9, Birleşim: 6, 16.11.1962, s. 175, 176, 179.
[1647] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 9, Birleşim: 6, 16.11.1962, s. 183.
[1648] **Tercüman**, 17 Kasım 1962, s. 1, 5.

dikkat çekilmişti. Bunun yanı sıra plan ile belirlenen kalkınma hızıyla gelişmiş ülkelerin seviyesinin yakalanabilmesinin çok uzun yıllar sürebileceği bunun da ümitsizliği perçinlediği işaret edilmişti. Feyzioğlu planın devletçiliği yönünde eleştirilere karşılık, planın hazırlanmasında tamamen statükoculuğa bağlı kalınmadığını, planın stratejisinin AP-CHP hükümeti zamanında yürürlüğe konduğunun, bu planın hazırlanmasında iki farklı partinin görüşünün bulunduğunu belirtmişti. YTP Tokat Milletvekili Zeyyat Kocamemi ise planda bulunan "gönüllü işçilik" kavramı üzerinde durmuş, bu kavramın Avrupa'da bulunmadığını sadece Yugoslavya'da olduğunu, gönüllü işçilik ibaresinin arkasında adeta jandarma dipçiğini hissettiğini ifade etmiş, böyle bir planı uygun bulmadığını, planın uygulanmasında çok dikkatli ve hassas olunması gerektiğini, planın vatandaşın sırtında bir kambur gibi yük olmamasını arzu ettiğinin altını çizmişti.[1649]

Nüfus kontrolü hususunda Feyzioğlu, Senatodaki görüşmelerde daha önce beyan ettiği şekilde, nüfus planlamasının kalkınma planında önemli yeri olduğunu ve hesaplamaların buna göre yapıldığını belirtmiş olmasından hareketle plandan çıkarılmasının söz konusu olmadığı kaydetmiştir.[1650]

AP Milletvekili Kadri Erdoğan, planın ülkenin dertlerini tam olarak anlamayanlar tarafından hazırlandığını, milletin çok önemli dertleri olduğunu ve vatandaşın kuru ekmek peşinden koştuğunu öncelikle onların ne durumda olduğunun anlaşılması gerektiğini dile getirmişti. CHP'li Kemal Sarıibrahimoğlu, plan için gerekli olan iç finansmanın önemli bir kısmının vergiler yolu ile fakir köylünün sırtına yüklenmesinin doğru olmayacağını vurgulamıştı. En ağır şartların hüküm sürdüğü, ülkenin ücra köşelerinde yaşayan vatandaşların kaderi ile baş başa yaşarken sırtına ağır vergiler yüklenmek istediğini dikkat çekerek bu durumu tenkit etmişti.[1651]

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kanun tasarısı Plan Komisyonunda kabul edilen değişiklikler ile Millet Meclisinde müzakere ve kabul edilen önergeler

[1649] **Tercüman**, 18 Kasım 1962, s. 1, 5.
[1650] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 6, Birleşim: 7, 10.11.1962, s. 283. Nitekim nüfus meselesi planda kaleme alınarak bu meseleye ayrıca yer verilmişti. Türkiye'de nüfusun büyük bir hızla artmakta olduğu, iktisadi gelişme hızının da arttırılmasının hedeflendiği, bu duruma bağlı olarak nüfus politikasında bir değişikliğe şiddetle ihtiyaç bulunduğu belirtilmişti. Doğurganlıkta temin edilecek bir azalmanın kişi başına düşen gelirin artış hızını yükselteceği veyahut bunun için katlanılması gereken fedakârlık yükünü hafifleteceğinden bahsedilmektedir. **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963, s. 67, 70.
[1651] **Tercüman**, 19 Kasım 1962, s. 5.

üzerinde hükümet raporuyla belirlenen değişikliklerle beraber açık oylamaya sunulmuş, 352 milletvekilinin katıldığı oylama neticesinde 216 kabul, 92 ret, 44 çekimser oy ile kabul edilmişti.[1652]

Bu arada plan için alınan kararların ticari çevrelerde ve halk arasında olumsuz bir tesir yaptığı gündeme gelmişti. Ticarî istikrarsızlık sebebiyle piyasa faaliyetleri durmuş, Anadolu'dan mal taleplerinin azaldığı bildirilmiş, birçok taşra tüccarının protesto edilmeye başladığı kaydedilmişti. Protesto edilen tüccarın önemli bir kısmı iyi niyet sahibi olduğunu göstermek için, bono ile aldıkları malları toptancı ve üreticilere geri iade talebinde bulunmuşlardı. Piyasanın büyük ithalâtçılarının da Merkez Bankası'nın transfer yapmaması dolaysıyla zor duruma düştükleri belirtilmişti. Bütün bunlara bağlı olarak tüccar ve esnafta ticarî hayatı felce uğratan bir çekimserlik meydana gelmişti. Beş yıllık planın gerçekleşmesi için çıkarılması düşünülen vergiler, esasen bozuk olan piyasayı daha da karıştırmıştı. Yol vergisi, tekel zamları ve yol bakım vergisi ihdas edildiği takdirde, bu vergilerin bütün maddelere etki etmesi kaçınılmaz olacaktı. Yiyecek ve giyecek fiyatlarına tesir edecek vergiler ise vatandaşın cebine etki ederek refah seviyesinin artmasına değil daha da düşmesine sebep olacaktı. Böylelikle planlı kalkınma ile yapılması düşünülen uygulamaların olumsuz netice vermesi ve bunlara soğuk bakılması söz konusu olmuştu. Belediyelerin de hükümetin zam politikasına ayak uydurması dar ve sınırlı geliri olan vatandaşlar ve işçiler arasında, plan aleyhinde bir havanın doğmasına neden olmuştu. Bu durumun devam etmesinin işsizliği ve geçim sıkıntısını daha da artırması beklenmişti.[1653]

8.4.2. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın İlk Safhası

Planlama Merkez Teşkilâtı tarafından hazırlanıp, Yüksek Planlama Kurulu tarafından incelendikten sonra 22.1.1963 tarihli raporuyla Bakanlar Kuruluna sunulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963 Yıllık Programı ve söz konusu programa ait uygulama esasları 25.1.1963 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştı.[1654]

[1652] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 2, C. 9, Birleşim: 11, 21.11.1962, s. 551, 552.
[1653] **Tercüman**, 24 Kasım 1962, s. 1, 5.
[1654] Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında 1963 Yıllık Programının kabul edilmesi ve uygulama esaslarının yürürlüğe konulmasına dair kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 168.5.7, s. 1.

Buna göre, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki hedeflere uygun olarak 1963 yılında kamu ve özel sektörde yapılacak yatırımlar, planın başarıya ulaşabilmesi için gerçekleştirilecek veya hazırlık çalışmalarına ait tedbir ve düzenlemeler ve bunlarla ilgili olarak diğer esaslar programda öngörülmüştü. Programın gerçekleştirilmesi için görevlendirilen kamu kuruluşlarının gerekli tüm çalışmaları zamanında bitirmesi ve programda diğer kurumlarla iş birliği yapılmasının öngörüldüğü durumlarda iş birliğinin öncelikle sağlanması istenmişti. Bu iş birliği ve buna benzer durumların koordine edilmesine lüzum görüldüğü takdirde Devlet Planlama Teşkilâtının da katılacağı belirtilmiştir. Kamu sektörü yatırımlarının finansmanının genel ve katma bütçe içi daireler, döner sermayeli idareler ve mahalli idarelerde kendi bütçeleriyle, iktisadî devlet kuruluşlarında öz kaynaklar, genel bütçede öngörülen ödenekler ile kredilerle sağlanması düşünülmüştü.

Planın getirdiği hedeflere ulaşılabilmesi için programın tam olarak uygulanması, öngörülen tedbirlerin sorumlu dairelerce zamanında alınması, kamu yatırımlarının bütçe kanunları ve iş programlarında da değişiklik gerektirmeyecek şekilde, belirlenen süreler içerisinde ve tam olarak gerçekleştirilmesi esas olacak şekilde kararlaştırılmıştı. Yıllık programlarda projeleri hazırlanmış yatırımların yer alması gerektiği kaydedilmiştir. Ancak 1963 yılı yıllık programı hazırlanırken bazı yatırım projelerinin sadece ön tetkiklere dayanılarak programa alınması mecburiyetinde kalınmıştı.[1655] Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963 Yıllık Programı'na ait kararname 8 Şubat 1963'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.[1656]

Kalkınma Planının ilk beş yıllık bölümüne alınan toplum kalkınması (köy kalkınması) için yapılan çalışmalar ile başlanmıştı. Buna göre, ilk olarak 6 deneme yeri tespit edildi. Buralar; Antalya, Muş illeri ile Marmara, Güneydoğu Anadolu, Orta Anadolu ve Doğu Karadeniz'dir.

Muhtelif hizmet ve çalışmaları, dernek ve kooperatif gibi teşkilâtların kurulmasını, idare ile toplulukların iş birliğinin teminini kapsayan toplum kalkınması, merkezden köye ve köyden merkeze bir bağ kurarak, hizmetlerin

[1655] **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 168.5.7, s. 2, 3.
[1656] **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 168.5.7, s. 177; Resmî Gazete, 8 Şubat 1963, S. 11329, s. 1.

götürülmesinden ziyade kişinin daha uygun bir şekilde faydalanmasını sağlamayı amaçlamaktaydı.

Toprak İskân Genel Müdürlüğünün koordinatörlüğünde Muş ilinde çalışmalara başlanmıştı. Milli Eğitim, Sağlık, Bayındırlık Bakanlıkları arasındaki çalışmalar vasıtasıyla teşkil edilen örnekte il personeli takviyesi yapılmakta ve aynı zamanda bu personele toplum kalkınması konusunda özel eğitim programı uygulanmaktaydı. Devlet Planlama Dairesi ilgililerinden alınan bilgilere göre köy kalkınmasında köyün bir lideri olacaktı. Bu da bir öğretmen, muhtar veya bir imam olarak öngörülmüş, bu kişilerin köyün kalkınması adına köy halkının yardım ve isteğini ele alarak işe başlaması bunun yanında da gerekli tesisler hazırlanırken halkın boş vakitlerinin değerlendirilmesine eğitimine önem verilecekti. Örnek bölgeler için yer tespiti görevinde bulunacak bir heyetin Ankara'dan gönderilmesi kararlaştırılmıştı.[1657]

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uygulanmaya başlanan beş yıllık kalkınma planının ilk safhalarında birtakım problemlerle karşılaşılmıştı. Bunlardan ilki teknik eleman eksikliği olurken, bu bölgelerde yer alan illerin teknik eleman kadrolarının yüzde sekseni boş bulunmakta, Muş, Bitlis, Van, Hakkâri ve Mardin'de yer alan Bayındırlık Müdürlüklerinde hiçbir mühendis görev yapmamakta ve müdürlükler fen memurları tarafından idare edilmekteydi. Hazırlanan projelerin uygulanabilmesi için kum, çakıl ve çimento gibi gerekli malzemelerinin temininde çekilen sıkıntılar ve gerekli malzemelerin köylere ulaştırılmasında yol yokluğunun yarattığı buhran planın işlemesine engel teşkil etmekteydi.[1658]

Beş yıllık planın, ülkenin imkânları, kaynakları ve şartları dikkate alınmadığı için, daha başlangıçta tatbik edilemez olduğu ileri sürülmüştü. Karşılaşılan türlü güçlükler sebebiyle de yatırımlara tam anlamıyla başlanamamıştı. Plan yapılmadan önce çıkabilecek arızalar ve engeller etraflıca tespit edilemediği için, uygulamada çeşitli zorluklarla karşılaşılmıştı. Bu güçlüklere bakıldığında; teknik eleman eksikliği, hazırlanan projelerin yüzde doksanının yoldan mahrum bulunan yerlerde uygulanmaya çalışılması ve buralarda alt yap için gerekli malzemenin temin edilememesi, çimento ve demir sıkıntısı çekilmesi, rejim buhranı nedeniyle piyasada

[1657] **Cumhuriyet**, 4 Mart 1963, s. 1, 5.
[1658] **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1963, s. 1.

gerekli istikrar ve güvenin sağlanamaması, planı uygulamakla görevli memur ve personelin beyanlarının çeşitli endişelere yola açması gibi hususlar ön plana çıkmıştı. Planlı kalkınma için yetişmiş eleman eksikliği önemli sıkıntılardan biriydi. Türkiye'de planlı kalkınma başlangıcında, özel planlama uzmanlığına sahip sadece iki görevli bulunmaktaydı. Yaklaşık olarak yirmi civarındaki plancı memleket dışında çalışmaktaydı. Bu durum: *"a) Planlama çalışmalarının başlatılmamış, b) Fizikî plancılık mesleğiyle hâlâ mimarlığın, mühendisliğin veya iktisatçılığın farklarının anlaşılmamış c) Plancıların çalışma imkânı ve metodu hususundaki görüşlerinin yetkililer tarafından halâ kavranmamış olmasından ve d) Plancılara çalışma imkânı verilmemesinden doğmuştur."*[1659] Bu sebepler dolayısıyla yatırımlara başlanmasında geç kalındığı ve işlerin yürütülmesinde çok yavaş hareket edildiği, Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Ekrem Alican'ın imzasını taşıyan Başbakanlığın tamimi ile yetkililere duyurulmuş ve daha titiz davranılması istenmişti.[1660]

8.4.3 Planın Uygulamasında Karşılaşılan Problemler

Devlet sektöründe yatırımlar öngörülen seviyelere ulaşamamıştı. Planlı devreye geçiş sürecinin güçlükleri yaşanmaktaydı. Yatırımcı kurum ve kuruluşlarda plan ve program uygulaması üzerinde müşterek bir anlayış kurulamamış, buna bağlı olarak çalışmalarda koordinasyon eksikliği ortaya çıkmıştı. Bunun yanı sıra yatırımcı kurumların çoğunda teknik eleman yetersizliği gözlemlenmişti. Teknik personel talimatnamesiyle belirlenen ücretler kalifiye elemanların özel sektöre kaymasını engelleyecek seviyede değildi. Öte yandan da elde bulunan teknik personelin sahada yatırımlarda değil de idarî işlerde ve büro hizmetlerinde kullanılması kalifiye eleman sıkıntısını had safhaya çıkarmıştı. Devlet sektöründe yatırımların önemli bir kısmını yapmak durumunda olan iktisadî devlet kuruluşlarının reorganizasyonu ile merkezî hükümet teşkilâtının ıslah ihtiyacı da planlı kalkınmaya geçişi yavaşlatmaktaydı. Bunların dışında yerli ve yabancı müteahhitlerin aldıkları işleri zamanında teslim edememesi yatırımları geciktirmede yukarıdaki diğer etkenler gibi bir başka engel olmuştu.[1661]

[1659] Cansever, **a.g.m.**, s. 13.
[1660] **Son Havadis**, 9 Mayıs 1963, s. 1, 5.
[1661] **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 168.5.7, s. 8, 9.

Programın zamanında yürürlüğe girememesi, inşaat mevsimine tam kapasite ile geçilmemesi gibi sebeplerle 1963 yılı programında aksamalar meydana gelmişti. Yüksek Planlama Kurulunun hazırlamış olduğu raporda, 1963 programına bağlı olarak iktisadî devlet teşekküllerinin ilk üç ay içinde yaptıkları yatırımlar belirtilmiştir. Buna göre ilk üç aylık dönem olan Ocak, Şubat ve Mart aylarında 203.5 milyon liralık yatırım gerçekleştirilmiştir. Halbuki ilk üç aylık dönem için 1963 programında 1 milyar 950 milyon liralık bir yatırım öngörülmüştür. Dolayısıyla yapılması planlanan yatırımların ancak yüzde 10,4'ü gerçekleştirilebilmişti. Yetkililer böyle bir rakamın ortaya çıkmasında bazı unsurların etkili olduğunu belirtmişlerdi. Bunlar beş madde halinde sunulmuştur:

"1-İnşaat mevsimine tam kapasiteyle henüz geçilmemesi,
2-Yatırımlarla ilgili projelerin bazılarının ihaleye çıkarılmamış olması,
3-Bazı projelerin zamanında yetiştirilemeyişi,
4-1963 programının zamanında yürürlüğe girmemiş olması,
5-Yatırım projelerinin genellikle nisan sonu ve mayıs aylarına yükseltilmesi bu sonuçta etkili olmuştu."[1662]

Tablo 12: İktisadî Devlet Teşekküllerinin 1963 Yılı Ocak ve Mart Döneminde Fiilen Gerçekleştirdikleri Yatırımların Dağılımı

Kurum ve Kuruluş	**Türk Lirası**
Ankara Çimento Sanayii	960.000
Azot Sanayii	1.892.000
Denizcilik Bankası	5.734.000
Devlet Malzeme Ofisi	1.416.000
Emekli Sandığı	8.089.000
Emlâk ve Kredi Bankası	27.873.000
Etibank	25.246.000
Et ve Balık Kurumu	430.000
İller Bankası	19.896.000
İşçi Sigortaları Kurumu	5.084.000
Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu	1.600.000
Petrol Ofisi	407.000

[1662] **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1963, s. 5.

PTT	7.342.000
SE-KA	4.765.000
Sümerbank	18.556.000
Devlet Demir Yolları	7.285.000
Ziraat Bankası	1.065.000
Toprak Mahsulleri Ofisi	115.000
Türk Hava Yolları	1.017.000
Türkiye Çimento Sanayii	614.000
Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri Kurumu	16.199.000
Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu	28.296.000
Türkiye Petrolleri A. O.	13.787.000
Şeker Fabrikaları A. O.	5.666.000
Ziraî Donatım Kurumu	50.000
Vakıflar Bankası	158.000

Yüksek Planlama Kurulunun hazırlamış olduğu bu raporda proje hazırlıklarının çabuklaştırılması, henüz gerçekleştirilmemiş olan bazı tedbirlerin öncelikli olarak sonuçlandırılması üzerinde durulmuştu.[1663]

Yüksek Planlama Kuruluna sunulacak olan 1963 yılı programının ilk altı aylık uygulaması konusunda rapor hazırlanmıştı. Raporda 1963 yılı kalkınma programının ilk altı aylık uygulamasının çok başarılı olmadığı, kamu yatırımının yüzde elli oranını dahi bulamadığı belirtilmişti. Bu durumun sebeplerine bakıldığında programın geç açıklanmış olduğu, devlet dairelerinde yeteri kadar teknik eleman ve uzmanın bulunmayışı öne sürülmüştü. Rapora göre 1963'ün ilk altı ayındaki vergi tahsilatının geçen yılların tahsilatından fazla olmakla birlikte planın ön gördüğü seviyeye ulaşılamadığı ve buna bağlı olarak bütçede açık verilmesinin de kaçınılmaz görüldüğü bildirilmişti. 10 milyarlık yatırımın gerçekleştirilmesi konusunda kaynak sıkıntısı bulunduğunu açıklayan yetkililer, hükümetin yeni gelir kaynakları bulmasına mecbur gözüyle bakmışlardı.[1664]

Kalkınma Planının İstanbul'a ait olan 1963 yılı programında meydana gelen bazı aksaklıklar sebebiyle bir kısım yatırımlar iptal edilmiş, bir kısmı da 1964 yılı

[1663] **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1963, s. 5.
[1664] **Akşam**, 11 Ağustos 1963, s. 1.

programına aktarılmıştır. Programda meydana gelen aksaklıklar sebebiyle bazı yatırımların ağır yürümesinin sebeplerine etki eden faktörler İstanbul Valisi Niyazı Akı tarafından sıralanmıştır. Buna göre yer temininde zorluklar çekilmekte, bakanlıklar tarafından hazırlanan projelerin bazıları gecikmekteydi. Hazırlanan projelerin belediyeler tarafından tasdik edilmesinde yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle zaman kayıpları yaşanmaktaydı. Projeler tasdik edilse dahi inşaat ruhsatı alınması birtakım formalitelerin tamamlanmasına bağlı bulunduğundan zaman kaybı artmaktaydı. Ayrıca bazı projelerin meydana getirilebilmesi için gerekli olan dış yatırım döviz tahsisinin vaktinde temin edilememesi sıkıntılara neden oluyordu. Akı, bütün aksaklıklara rağmen İstanbul için yaklaşık olarak yüzde seksen oranında yatırımların gerçekleştirilebildiğine de dikkat çekmişti.[1665]

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda benimsenen yol ve yöntem bakımdan farklı bir yapı mevcuttu. Planda toplum kalkınması için hemen özel bir kanunun çıkarılması, bu kapsamda örgütlenmenin kurulması öngörülmemişti. Denemeler ilerledikçe, çıkarılacak kanunun ve kurulacak örgütün daha olumlu ve tutarlı neticeler vermesi beklenmişti. Bu duruma örnek olarak köylerde ikili bir düzen ortaya çıkmıştı. Buna göre, Köy Kanununa dayalı düzen ve ikincisi de toplum kalkınmasına dayalı düzen olarak ikili bir yapı ortaya çıkmıştı.[1666] Plan içerisinde Köy İşleri Bakanlığından bahsedilmemişti. Nihayetinde 16.01.1964 tarih ve 3349 sayılı kararnameye göre kurulan Köy İşleri Bakanlığı, planı hazırlayanların öngörmediği bir örgüt olarak ortaya çıkmıştı.[1667] Kırsal yerlerde öngörülenin dışında ikili bir yapının ortaya çıkmasının koordinasyonu olumsuz etkilediğini belirtmekle beraber organizasyon açısından sıkıntılar yaşandığını ve önceden yapılması gereken düzenlemelerin geri bırakılması ile sıralamanın şaştığını bunun da uygulamaya sirayet ettiğini söyleyebiliriz.

Cumhuriyet Senatosunun 6 Şubat 1964 tarihli oturumunda Bayındırlık Bakanlığı bütçesinin görüşmeleri sırasında CHP Senatörü Fehmi Alpaslan Bayındırlık Bakanlığındaki bazı işlerin aksadığından hareketle, Planlama

[1665] **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1963, s. 1, 7.
[1666] Fehmi Yavuz, "Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Köy Sorunu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, No: 2, Ankara, Sevinç Matbaası, Haziran 1968, s. 3.
[1667] Yavuz, **a.g.m.**, s. 4.

Teşkilâtında karayolları meselesinin birinci dereceden önemsenmediğini, yol gitmeyen bir yere hiçbir şeyin gidemeyeceğini belirtmiştir. Tunceli Senatörü Mehmet Ali Demir, il ve köy yolları hakkında ayrıntılı bir bilgi vermiş; 1962'de yapılan ve illere isabet eden yol miktarının 16, 1963'de 12 ve 1964'de ise yapılması planlanan yol miktarının illere düşen kısmının 10,5 km olduğunu dile getirmiştir. Köy yollarındaki durum ise 1962 yılında köy başına 39 metre 63 santim, 1963 yılında 50 metre ve 1964 yılında planlananın 37,5 metre olacağı, 150 bin kilometrelik yol açığının bu gidişle ancak 543 yılda bitirilebileceği eleştirisi yapılmıştır. Bakan Onat da köy yolları meselesinin çok önemli olduğunu, yol gitmeyen yere asayiş ve kültürün gitmesinin mümkün olmadığını ve dolayısıyla bu konunun ön plana alınması gerektiğini ifade etmiştir.[1668]

Nitekim kalkınma planında karayollarına ayrılan miktarın kâfi derecede olmamasından dolayı il ve köy yollarına 1964 yılında daha fazla ödeneğin ayrılamadığı anlaşılmıştı. Bu bakımdan kalkınma planında önemli rolü olan köy kalkınmasında, köy yolları çalışmalarının daha ön planda tutulması lüzumluydu.[1669]

8.4.4. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 1963-1965 Dönemindeki Neticeleri Üzerine Tespitler

10 Mayıs 1964'te İktisat Fakültesi Mezunları Derneğinin düzenlemiş olduğu "Planın 1963 Uygulaması Sonuçları" konulu toplantıda toprak reformu meselesi gündeme gelmiştir. Eski plancılardan Necat Erder, tarımın tesadüfilikten kurtarılması ve belli bir nizama oturtulması adına toprak reformunun bir an evvel yapılmasının gerektiğine işaret etmiştir. Erder planın 1963 uygulamasında hedeflerin gerçekleştirildiğinin öne sürüldüğünü, ancak planın hedefine uymayan bir uygulama şekliyle gerçekleştirilmeye çalışıldığını, hedeflenen kalkınma hızının yüzde 7 olduğunu ancak buna ulaşmak için Türkiye'nin mevcut temel yapısında değişiklikler yapılmasının şart olduğunu ifade etmiştir.[1670]

Başbakanın başkanlığında toplanan Yüksek Planlama Kurulu toplantısında 1965 yılı programı ile 1964 yılının ilk 6 aylık uygulaması gözden geçirilmiş ve ilgili daire başkanları bilgi verilmişti. Toplantıda ekonominin genel durumunu gösteren

[1668] **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1964, s. 1, 7.
[1669] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 3, C. 18, Birleşim: 39, 6.2.1964, s. 560.
[1670] **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1964. s. 1, 7.

rapor ile Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından hazırlanan diğer bir rapor ele alınmıştı. Toplantıda müzakere edilen ve hükümete de sunulan rapora göre, planın bütün hedeflerine ulaşamamış ve hedefler bağlamında 1964 Nisan ayına kadar kamu harcamalarında bir hız kaydedilememiş ve ekonomiye ferahlık getirebilecek kamu harcamalarına girişilememişti. Ayrıca alınan tedbirler dış ticaret açığının artmasına neden olmuştu.[1671]

İkinci beş yıllık planın hazırlanmasında bulunmak üzere Türkiye'ye gelen Prof. Tinbergen, basın mensuplarına yaptığı açıklamada kamu planın başarıya ulaşılabilmesi için kamu sektörünün desteklenmesi ile toprak ve vergi reformlarının yapılmasının şart olduğunu dile getirmişti. Tinbergen, planın ivmesinin kademeli olarak azaldığını, 1963'te bunun görüldüğünü, 1964 yılının ise tam bir başarısızlık yılı olduğunu ilave etmişti. Hollandalı plancılık uzmanına göre, bunun muhtelif sebepleri vardı. Şöyle ki, birincisi zirai üretim düşüktü buna hava şartlarının kötü gitmesi yol açmıştı. Yatırım seviyesinin düşük olmasıyla Kıbrıs buhranının meydana getirdiği sınai istikrarsızlık planın başarısızlığına yol açan diğer iki sebep olarak gösterilmişti. Prof. Tinbergen, ikinci beş yıllık planda kesin değişmelerin beklenmemesi gerektiğini de söylemiş, hiçbir memlekette yeni bir devreye büyük değişiklikler ile girilmediğini ancak detaylarda yapılacak değişikliklerin de önemsenmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.[1672]

Şehir planlamasına temel olacak bölge planlaması da çok yavaş gelişmekteydi. Türkiye'nin bu kapsama alınan 12 bölgesinden yalnızca birisinde kurulu bir teşkilât mevcuttu. Bölge planlarının ve şehir planlarının nasıl tamamlanacağını gösteren hiçbir program yoktu. Bölge planlamasının yürütülmesi için gerekli organizasyonun geliştirilmesi en acil problem olarak durmaktaydı. Dolayısıyla teşkilatsızlık ve bir stratejinin bulunmayışı planlı kalkınmayı zora sokmaktaydı.[1673]

Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından düzenlenen ve plan uygulaması konusunda fikir teatisinde bulunulması gayesini güden "Valiler Toplantısı"nın 8

[1671] **Son Havadis**, 22 Ağustos 1964, s. 1, 5.
[1672] **Cumhuriyet**, 3 Mart 1965, s. 1, 7.
[1673] Cansever, **a.g.m.**, s. 12.

Haziran 1965 günlü toplantısında söz alan valiler, üç yıldan beri aynı toplantıların gerçekleştirildiğini fakat halledilmiş bir şeyin olmadığından yakınmışlardı.

Kütahya Valisi Mustafa Yörükoğlu, planın mahalli ihtiyaçlara cevap vermeyecek şekilde hazırlanmasını eleştirirken, planı yukarıdan giydirilen "provasız bir elbiseye" benzetmişti. Maraş Valisi Dr. Kemalettin Koray, Planlamanın yaptığı hesaplara rağmen köy okullarının 35 bin liraya çıkmadığını, Köy İşleri Bakanlığının kurulmasıyla muhtelif Bakanlıklardan ayrılan teşkilâtların başsız kaldığını, DSİ'nin köy içme suları bürosunun Maraş'ta bir icraat yapamazken Gaziantep de faaliyet gösterdiğini ifade etmiş, "kendi kendimizi aldatmaktan başka bir şey yapmıyoruz" şeklinde durumu özetlemişti. Aydın Valisi Muammer Ülger, valiler ve kaymakamların hükümet tarafından desteklenmedikçe planın başarılı olamayacağını ileri sürmüş, kaymakamların araçsız olduğunu halbuki planın tatbik edilebilmesi için devamlı köylere gidilmesi gerektiğinin altını çizmişti. Valilerin ise icraatlarını gerçekleştirmekte sıkıntı yaşadıklarını belirten Ülger, bazı icraatları karşısında merkezden hemen müfettiş gönderildiğini, bu durumun valilerin itibarını zedelediğinden yakınmış, bir iki kişinin şikâyeti ile valilerin yerlerinin değiştirilebilmesini eleştirmişti. Bazı valiler ise politik baskının planın uygulanmasını sekteye uğrattığını öne sürmüş, bunlardan Kırşehir Valisi Sedat Kirtetepe politikacılardan şikâyetçi olmuş, planın politik baskıdan mutlaka kurtulması gerektiği hususunda beyanda bulunmuştu. Hazırlanan yıllık programların Bakanlıklarda yetkileri ne olduğu bilinmeyen kimseler tarafından bozulduğunu ve bir yazı gönderilerek, Meclisten farklı geçirilmesini sağladıklarını dile getiren Ertuğrul Süer, valinin rica değil emreder konuma getirilmesinin şart olduğunu vurgulamıştı. Isparta Valisi, programa göre kendi ilinde 1964 yılındaki yatırımların 62 milyon lira olduğunu, fakat bunun ancak 4 milyonunun gerçekleşebildiğini belirtmiş, DSİ Teşkilâtının kendisine düşen görevi yapmadığını ve baraj inşaatına başlamadığını öne sürmüştü.[1674]

Ankara Sanayi Odası Başkanı Doç. Dr. Orhan Işık, 11 Temmuz 1964'de düzenlemiş olduğu basın toplantısında beş yıllık kalkınma planında sanayiye ait olan hedeflerin tutturulamadığını açıklamış, beş yıllık kalkınma planında yer almasına

[1674] **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1965, s. 1.

rağmen sanayinin gelişmesinin önündeki engellerin kaldırılmadığını, sanayi sahalarının tespit edilmediğini ve kredi olanaklarının sağlanmadığını ileri sürerek planı uygulama açısından tenkit etmiştir.[1675]

Ayrıca plan içinde belirlenen hedeflerin özel sektör için zorlayıcı değil, yol gösterici, kolaylaştırıcı nitelikte olması gerektiği, müteşebbislerin, maliye ve kredi politikası, dış ticaret politikası gibi çeşitli alanlarda alınacak, faiz, yatırım indirimi, vergi muafiyeti, ucuz veya bedava arsa, bol ve ucuz enerji temini, bina temini, mali yardım ve sübvansiyonlar, farklı resim ve tarifeler, teknik yardımlar gibi özendirici tedbirler ile teşvik edilmesi de beklentiler arasında yer almaktaydı.[1676]

Devlet Planlama Teşkilâtı Başdanışmanı Prof. Tinbergen, 13 Temmuz 1965'de düzenlemiş olduğu basın toplantısında Türkiye'nin son yıllardaki kalkınma hızının Avrupa ülkelerine nazaran paralel olması bakımından olumlu olduğunu, ancak aradaki farkın giderilmesi bakımından tatminkâr bulmadığını belirtmişti. İkinci beş yıllık kalkınma planında öncelik tanınacak sektör ve özellikle endüstriyel faaliyetler konusunda yapılan çalışmaların ilerlediğini, böylelikle ilk beş yıllık plan döneminde yüzde 7'lik kalkınma hızının altında kalınmasıyla ortaya çıkan farkın kapatılmasına çalışılacağını dile getirmişti. Sihirli formül yerine ihtisası, bilgiyi ve güçlü bir çalışmayı bir araya getirerek gerekli uygulama yapılmasını mantıklı kabul etmişti.

Plan hedeflerinden aşağıda kalan bir uygulamanın ortaya çıkmasına şu unsurlar sebep olmuştu:

a) Planda öngörülen projelerin gecikmesi ve dolayısıyla kalkınma hızının olumsuz bir şekilde etkilenmesi,

b) Planda öngörülen tedbirler ile uygulanan tedbirler arasında farklılık bulunması. Örneğin, planda öngörülen vergi tedbirleri ile uygulamada alınan vergi tedbirleri arasında önemli farklar bulunması,

c) Hiçbir planın daha önceden halkın tepkisini titizlikle önlememesi,

d) Planın hazırlanışında verilerin tam olmayışı ve yanlış teşhislerin yapılmış olması olumsuz etkiler yaratmıştır.

[1675] **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1964, s. 1, 7.
[1676] **Adalet Partisi Tüzük ve Program**, Ankara, Doğuş Matbaası, 1964, s. 55.

Yüzde 7'lik kalkınma hızının gerçek bir hız olmadığı şeklindeki düşüncenin yanlış olduğunu, bu hedefin altında kalınmasının bu hızın yüksek oluşundan değil, bütün imkânların kullanılmamasından doğduğunu ifade eden Tinbergen vergi politikasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini, etkenlik unsurunun artırılmasının lazım geldiğini bildirmiştir.

Bunların dışında milletlerarası mukayeseye dayanan değerlendirmeler gereğince Türkiye'nin de ihtisaslaşması zorunlu bulunurken, meyvecilik, turizm, madenciliğin bu ihtisaslaşmada düşünülebilecek sektörler olduğu kaydedilmişti.

Tinbergen, toprak reformunun tarımsal üretim artışında önemli bir rol oynayacağını öne sürerken, bu bakımdan toprak reformunun o güne kadar çıkarılmayışının ikinci beş yıllık planı etkileyeceğini fakat bunun etki derecesini ölçmenin mümkün olmadığını belirtmişti.

Yabancı sermaye konusunda korkak olunmasının doğru olmadığını, fakat dikkatli davranılması gerektiğini ekleyen planlama uzmanı, hükümetlerin bu konuda millî menfaatlerini daima birinci planda tutmasını elzem bulmuştu. Buna göre, yabancı sermayenin daima göz önünde tuttuğu karşılık ilkesiyle milli menfaatlerin bağdaştırılabileceği, Türkiye'nin, madenlerinin elinden süratle çıkması halinde bunu milli menfaatleri açısından derhal önleyebileceği aktarılmıştı.[1677]

1 Ağustos 1964'de Adana'da Vali Mukadder Öztekin'in Başkanlığında 38 vali ile beraber bir planlama semineri düzenlenmiştir. Valiler plan tatbikatında karşılaşılan sorunlar ve aksaklıklar hakkında eleştiride bulunmuşlar ve bu durum devam ettiği sürece planın istenilen sonuca ulaşamayacağından dolayı endişe ettiklerini dile getirmişlerdir.

Zonguldak Valisi Fuat Kadıoğlu Ereğli'de büyük yatırımlara girişildiğini, Karabük'teki tesisler ile Kömür İşletmelerinin bulunduğu bölgede yol eksikliği bulunduğunu, üretimi yurdun her tarafına eşit dağıtabilmek için yolun elzem olduğunu belirtmiştir. Kocaeli Valisi Bekir Suphi Aktan da 1963 yılında tamamlanması gereken inşaatların kontrolsüzlük ve takipsizlik dolayısıyla bitirilemediğini, valilerin bu konudaki yetkilerinin daha da artırılması gerektiğini söylemiştir. Planlama Teşkilâtını eleştiren Manisa Valisi Niyazi Araz planın

[1677] **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1965, s. 1, 7.

uygulanmadığını öne sürmüş, 1963'de Manisa'da toprak ve su için 2 milyon 18 bin liralık bir tahsisat ayrıldığını, teşkilâtın ancak 488 bin liralık bir yatırım yaptığını ifade etmiştir. Buna göre Manisa'da planın ancak yüzde 24'ü gerçekleştirilebilmişti. Araz, planın amacına kısa zaman zarfında ulaşmasının imkânsız olduğunu, 2 milyonluk yatırım için Maliye Bakanlığının 500 bin lira tahsisat göndermesinin uygun olmadığını, bundan sonraki yıldaki ihalelerde müteahhit bulmakta zorlanacaklarını, bu durumun aynı zamanda devletin itibarına da zarar getirdiğini vurgulamıştır. Ayrıca kalkınma programında olduğu ve köylerin hisselerini ödediği halde Etibank'ın elektrifikasyon tesislerini yapmadığını da ilave etmiştir. Eskişehir Valisi İhsan Tekin ilköğretim meselesinin 1972 yılında dahi halledilmesinin tehlikeye girdiğini, öğretmenlerin ders ücretlerine yapılan zammın, ilköğretim inşaatlarına ayrılan tahsisattan karşılandığını açıklamıştır. Sivas Valisi Zahit Kırağlı da yetki verilmemesinden yakınmış, ayrıca bazı dairelerin planın uygulanmasında vilayete danışmadan yatırım yaptıklarını ileri sürmüş, kendilerine bakım greyderlerinin tahsis edildiğini ancak yol yapım greyderi verilmiş olsa yol yapabileceklerini dile getirmiştir.

Sinop Valisi Kâşif Tosun ise teknik eleman yetersizliğinden yakınmış, planda yer alan binaların planını çizecek mühendis ve mimar bulamadıklarını, hatta bir inşaat yapabilmek için Maraş Valisi'nden plan istediklerini ve onların yolladıkları takdirde kendilerinin de yapabileceklerini bildirmiştir.[1678]

1963 ve 1964 programı ile ilgili gerekli tedbirlerin alınmayışından doğan ve bunların doğurduğu olumsuz sonuçlar birer şikâyet haline dönüşmüştür. Buna göre; Toprak Reformu Kanunu çıkarılmamış ve kanunun öngördüğü tedbirler alınmamıştır. Doğum kontrolünü öngören kanun da çıkarılamamış ve bu konuda Sağlık Bakanlığının yürütmesi gereken propaganda ve ilâçların temin edilmesi gibi hazırlıklar da gecikmişti. İç finansman için gerekli kanunların çıkarılamaması dolayısıyla devlet bütçesi gelir ve giderlerinde geçen yılın ilk altı ayına nazaran 1964 yılında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Kıbrıs olayları ve buna bağlı olarak siyasal tasarrufların meydana getirdiği durgunluk ile alakalı önlemlerin alınmaması nedeniyle üç ay itibariyle satış yavaşlaması, stok birikmesi ve fiyat gerilmesi

[1678] **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1964, s. 1, 7.

şeklinde birtakım güçlükler ortaya çıkmıştır. Dış ticaret hacmi, ihracat ve ithalatta yaşanan düşme nedeniyle bir önceki yılın aynı devresine nazaran düşük seviyede kalmış ve programdaki hedeflere ulaşamamıştır. Planın öngördüğü temel konular yürürlüğe konmadığı için sektörler arasında dengesizlikler doğmuştur.

1965 yılı programıyla ilgili olarak birtakım değişiklikler ortaya çıkmıştı. Buna göre, Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanırken 1961 yılı fiyatları üzerinden değerlendirmeler yapılmış ve program buna bağlı olarak hazırlanmıştı. Dolayısıyla Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki 1965 yılı programı ile yeni hazırlanan 1965 yılı programında farklılıklar oluşmuştu. Devlet Planlama Teşkilâtı 1963 fiyatları üzerinden yeniden düzenleme yapmış, 1963 yılı fiyatlarında 1961 fiyatlarına nazaran yüzde 6,7 oranında bir artış olduğu göz önüne alınarak bu artış programın hazırlanmasında hesaplamalara katılmıştır. Planda 4,7 milyar lira olarak belirlenen özel sektör yatırımları 5 milyar liraya yükseltilmiştir. Aynı şekilde kamu sektörü yatırımları da artırılarak 7,1 milyar liradan 7,5 milyar liraya çıkarılmak durumunda kalınmıştır. 1965 yılında yapılması planlanan yatırımların tamamı 11,8 milyar liradan 12,5 milyar liraya yükselmiştir. 1965 yılında 250 milyon dolar civarında bir dış borç ödemesi yapılması düşünülmüştür. Bu rakamın planın ilk iki yılına bakıldığında en yüksek rakam olduğu belirtilmiştir. Almanya ve diğer Avrupa ülkelerine giden Türk işçilerle ilgili olarak 1965 yılında buradan 15 milyon dolarlık bir döviz geliri beklenmekteydi. Programın sosyal planlama kısmında gelir dağılımı ve işsizlik sigortası ile ilgili olarak araştırma yapılması ve işçilerin meselelerine de yer verilmesi söz konusu olmuştu.[1679]

Devlet Planlama Teşkilâtı Başmüşaviri Prof. Jan Tinbergen 5 Mart 1965'te düzenlemiş olduğu basın toplantısında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve sonuçları ile ilgili açıklamalarda bulundu.

İlk beş yıllık planın hedefleri bakımından kâğıt üzerinde menfi durumda olmadığı fakat uygulama bakımından hedeflere ulaşılamadığı vurgulanmıştır. İlk beş yıllık kalkınma planında değişiklik yapmanın gereksiz olduğu, ikinci beş yıllık kalkınma planının, geçmiş denemelere, yabancı uygulamalara ve plan tekniğindeki yeni gelişmelere göre hazırlanacağını ileten Tinbergen, planın iç finansman

[1679] **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1964, s. 1, 7.

meselesini çözümlenmediğini, konsorsiyum ülkelerinin yaptığı kredi yardımlarının gecikmesinin Türkiye'nin kalkınmasını engellediğinin altını çizmiştir. Ayrıca söz konusu krediler kalkınma kredileri olmadığından Türkiye için ağır şartlar taşımaktaydı. Toprak reformu yeni hükümetin tutumuna bağlı olarak ele alınırken, Türk ekonomisinin tesadüflere bağlı tarım sektöründen önemli ölçüde etkilendiği belirtilmişti. Türkiye'deki plan uygulamasının Japonya, Venezüella, Pakistan gibi ülkelere nazaran geride, Hindistan ve diğer Asya ülkelerine nazaran ilerde olduğunu ifade eden Tinbergen, sanayi yatırımlarını artırmak suretiyle istihdamı geliştirici özel tedbirlere gitmenin gerekli olduğunu öne sürmüştür.[1680]

Bir süreden beri planlama konusunda Türkiye'de incelemeler yapan Hintli Profesör Abdulgaffar Han, düzenlemiş olduğu basın toplantısında, Türkiye'de uygulanan planın geleneksel esaslara bağlı kaldığını, yeni fikirleri kapsamadığını belirtmiş ve ilmî bakımdan yeterli bir plan olmadığını keyfilik derecesinin yüksek bir plan olduğunu belirtmişti. Ünlü planlama modelleri hazırlayıcıları arasında yer alan Hintli Profesör Abdulgaffar Han'ın basın toplantısında anlattığı bilgiler ve sorulara verdiği cevaplar özetle aşağıdaki noktalarda toplanmaktaydı.

1-Kalkınma yolunda bir araç olarak iktisadî planlama henüz nihai safhasına gelmemişti. Planlama teknikleri günbegün gelişmekte ve ilerlemekteydi. Onun için plancıların bu sahada ortaya çıkacak yeni kavram ve metotları yakından izlemeleri gerekmekteydi. Yani, plancının ilk hedefi yeni fikir ve görüşleri benimseyip kabul etmek ve bu fikir ve görüşlere karşı daha hoşgörülü olmaktı. Türkiye'de plancıların en yeni fikir ve görüşlere karşı yeteri kadar olumlu bakmadıkları öne sürülmüştü. Oysaki planlama işinde ilmî esaslara daha sıkı bağlanması elzem bulunmuştu.

2-Planın yeteri derecede emredici bir nitelik taşımadığı belirtilirken, planlama yolunun daha emredici bir nitelik taşıması beklenmekteydi. Planlama yolunun bütün ülkeyi kapsayacak serbest ve açık bir tartışma sonunda belirlenmesi daha doğru bulunmuştu.

3-Hintli Profesör, plandaki keyfilik derecesinin yüksek olduğunu öne sürmekteydi. Bu keyfilik derecesinin gittikçe azaltılması zaruri görülmüştü.

[1680] **Cumhuriyet**, 6 Mart 1965, s. 7.

4-Türkiye'de yüzde 7 olarak kabul edilen kalkınma hızı yeterli bulunmamıştı. Bu durum eldeki istatistikî verilere göre şöyle izah edilmişti: Plan dönemi içerisinde ilk uygulama yılları olan 1963 ve 1964'de işsizlik alanında olumsuz bir seyir yaşanmış, 1963 başına nazaran 1964 sonunda işsizlik yüzde 31,6 oranında artmıştı. Buna karşılık 1963'ün ilk üç ayına nazaran 1965'in ilk üç ayında işsizlikteki artış oranı yüzde 77,4'tür. Fiyat artışlarında ise plan öncesi dönem ortalamasına kıyasla, plan uygulaması dönem ortalamasında yüzde 6,7 oranında bir artış vardı. Geçinme göstergelerinde de aynı artış vardı. Bu rakamlardan çıkan sonuca göre, son yıllarda ekonominin iyi bir gelişme göstermediği yönünde fikir öne sürülmüştü.

Üç kişilik Pittsburgh Üniversitesi bağımsız araştırma grubundaki elektronik beyin ve istatistik uzmanı Prof. Paul M. Levasseur ise Türkiye'deki istatistiki bilgiler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre; Türkiye'de birçok çevrelerle istatistik bilgilerinin yetersiz olduğundan yakınılmaktaydı. Halbuki meselenin bunlardan iyi yararlanmasını bilip bilmemekten kaynaklandığı belirtilmişti. Konu ile ilgili kişi ve kurumların, birbirlerinin elindeki istatistiki bilgilerden habersiz olduğu, bu durumun tekrarlara ve çeşitli zaman kayıplarına yol açtığı iddia edilmişti. Dolayısıyla bunun mutlaka önlenmesi gerektiği ve de aradaki bağlantının kurulmasının çok gerekli olduğuna vurgu yapılmıştı. Bu takdirde planlama metotları konusundaki gerçek incelemeler ve serbest tartışmaların ortaya çıkması beklenmekteydi. Bu bilgilerin, bağımsız araştırma yapan kişi ve kurumların yararlanmasına zamanında sunulabilmeliydi. Buna bağlı olarak tartışmaların daha bilimsel bir yön kazanabileceği ifade edilmişti.[1681]

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği tarafından hazırlanan raporda, kalkınma planının özel sektör faaliyetlerine yön verecek, yol gösterecek ve teşvik edecek bir fonksiyona sahip olmadığı, planlı kalkınma devresine girildiği halde iktisat politikası tedbirlerine disiplin bahşetmenin mümkün olamadığı da belirtilmişti.[1682] Tüm bu haklı eleştirilerden anlaşıldığı gibi mevcut bürokratik devlet anlayışıyla da bağlantılı olarak; devletin planlı kalkınmada sorumluluğu tam anlamıyla yüklenip, özel sektörün önünü açma hususunda gereği kadar liderlik ettiğini ifade edemeyiz. Planlı kalkınmanın ihtiyaç duyduğu gerekli

[1681] **Cumhuriyet**, 23 Ağustos 1965, s. 7.
[1682] **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1965, s. 1.

düzenlemelerin zamanında gerçekleştirilememesi kalkınmanın gidişatına tesir etmiştir. Uygulama safhasındaki kontrolsüzlük ve takip eksikliği ile planda olmayan düzenlemelerin uygulama esnasında eklenmesi keyfilik eleştirilerini doğrulamaktadır.

Sosyal ve ekonomik açıdan yeni bir dünya düzeni yaşanmaya başlarken bu geçiş döneminde Türkiye'de de farklı bir dönem yaşanmıştır. Askeri darbenin ardından ekonomi de sarsılırken iç istikrarın bir türlü temin edilememesi ekonomiye olumsuz bir şekilde yansımıştır. Bu durum ekonomik dengeler açısından bir güven problemi getirirken iç ticaretin zayıflaması sonucunu ortaya çıkmıştır. İç ticaretin zayıflaması fabrika ve işletmelerin kapanmasına neden olurken buna bağlı olarak zincirleme bir şekilde işsizlik oranı da yükselmiştir. Tüm bu gelişmelerle bağlantılı olarak ihracatın düşüş göstermesi, tarım ve hayvancılıktan istenilen verimin alınamaması, turizmden de çok önemli bir gelir elde edilememesi ekonomik daralmanın daha kuvvetli bir şekilde yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Toplumsal anlamda bu durumun doğal olarak vatandaşın cebine yansıdığını söyleyebiliriz. Fiyatların sürekli bir biçimde yukarı seyretmesi ancak vatandaşın gelirinin fiyat artışları nispetinde fazlalaşmaması bunu kanıtlamaktadır.

Ekonomik sıkıntıların aşılması amacıyla ve yeni bir vergi düzeninin teşkili maksadıyla vergi sisteminde değişiklikler yapılmıştır. Zirai kazançların vergiye tabi olması ve esnaflar için deftere dayalı bir sistem getirilmesi bu türden değişikliklerdir. Vergi sisteminin değişmesinin ardından vergi ahlâkında bozulmalar yaşanmıştır. Doğru olmayan yanlış beyannameler verilmesi bunu ispatlamaktadır. Ayrıca dış yardımlar ekonomik sorunların hafifletilmesi için düşünülen çarelerden olmuştur. Burada dikkati çeken husus dış yardımı yapacak olan ülkenin kendi isteklerini dikte etmek istemesidir. Yani dış yardımı yapmayı düşünen ülkeler kendi şartları kabul edilirse bu işe girişmeyi onaylayacaklarını taahhüt etmişlerdir.

Ekonomik durumun yaşam koşullarına olan etkisi çerçevesinde çalışanların aldıkları ücretlerin refah seviyesine yakın olmadığı aksine geçim sıkıntısının ağrılığının hakim olduğunu ifade edebiliriz. Buna göre alınan ücretler zaman zaman bir kirayı dahi karşılamaktan uzak kalmıştır. 1962 yılında daha önceden kararlaştırılan memur zammının verilememesi kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Yine aynı yıl temel gıda maddeleri ve yemlerdeki fiyat artışlarının da

etkisiyle toptan fiyatlarda yüksek artışlar meydana gelmiştir. Ayrıca bu yıl ithalat ve ihracat arasındaki olumsuz farkın yüksek oluşu dikkati çekerken ülke ekonomisinin temel ayaklarından tarımsal gelirin artış hızının diğer sektörlerin gerisinde kalması da ekonomik göstergeler açısından önem arz etmektedir. Yatırımlara ayrılan bütçe ile projelerin uyuşmaması yatırımlardaki verimliliği etkilemiştir. Bu durum tarımdaki verimin düşmesine sebep olmuştur.

1962 yılında ailelerin temel gıda harcamaları 1955 yılı ile mukayese edildiğinde arada üç misli fark görülmektedir. Ancak gelir anlamında vatandaşların cebinde aynı oranda bir artış yaşanmamıştır. Buna bağlı olarak kişi başına düşen gelirde Türkiye diğer ülkelere nazaran geri düşmüştür. Bu durum nüfus başına düşen ihracat verilerinde de kendini göstermiş, gelişmiş ülkeler ile Türkiye arasındaki fark açılırken gelişmekte olan ve hatta bazı gelişmemiş ülkeler ile farkta da negatif manada bir artış olmuştur. İhracat gelirlerinin azalması dış borçların kapanmasını imkânsız hale getirmiştir.

İşsizlik dönem itibariyle ekonomik koşulların etkisiyle oldukça artmıştır. Ankara'da binlerce inşaat işçisinin büyük bir yürüyüş düzenlemeleri ve Meclise kadar yürümeleri olayın vahametini göstermektedir. Öyle ki bu yürüyüş neticesinde parlamentoda işsizlik meselesi üzerine gündem oluşturulmuştur. İşsizliği tetikleyen ekonomik koşulların alt faktörleri; tarımdaki sıkıntılar, dış ticaretin durumu, üretimdeki yetersizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik, istikrar ve huzurun sağlanamaması, hükümetlerin tereddütlü tutumları, yatırımlarda istenilen verimin elde edilememesi, vergi sistemindeki değişikliklerin getirdiği sıkıntılar ve partizanlığın neden olduğu problemlerdir.

Ekonomik sıkıntıların hafifletilmesi en azından buhran durumundan çıkılması için kamu gelirlerine yönelik zamlarla çıkış yolu aranmıştır. Bu noktada elektrik, su ve hava gazına zam yapılırken halkın arasında bu durumun zam fırtınası şeklinde nitelendirildiğini de söylemek gerekir. Kamu gelirleri ile ekonomik buhranı aşma çabaları yanında vergi oranlarının arttırılmasının da etkili olmadığını ifade edebiliriz. Ayrıca 1964 yılında Kıbrıs için yapılan harcamalar da bütçeye ayrı bir yük getirmiş, tüm bu gelişmelerin yansıması olarak İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatına üye ülkeler arasında kişi başına düşen milli gelir hesabına göre Türkiye son sırada kalmıştır.

1965 bütçesindeki sıkıntılar ekonominin içinde bulunduğu durumu ortaya koyması bakımından önemlidir. III. Koalisyon Hükümetinin hazırlamış olduğu bütçenin tatbikata konulmadan 300 milyon liralık bir açığının bulunması bunu kanıtlar niteliktedir. Bütçedeki gelirlerin şişkin bir şekilde hesaplanması, tedavüldeki para miktarının çoğalması, fiyatların yükselmesi ile bağlantılı olarak ihracatta tıkanmalar yaşanması neticesinde 1965 yılının başına gelindiğinde daha süratli bir şekilde artan pahalılık ekonomik buhranı beraberinde getirmiştir. Bütçedeki gelir politikasına bağlı olarak vatandaşın üzerindeki vergi yükünün artması ve ülkenin uzun soluklu bir enflasyon baskısı altına girmesi, kamu giderlerinin her geçen gün artması buna karşılık gelirlerin yetersiz gelmesi ve tüm bu ekonomik gelişmelere bağlı olarak III. Koalisyon Hükümetinin 1965 yılı bütçesinin reddedilmesi sonucuyla ilişkili olarak hükümetin son bulması, ekonomik gidişatın hükümetin yıkılmasında etkili olduğunu göstermektedir. İşsizliğin sürekli artması ve memur ailelerinin yüzde 70'i gibi önemli bir kısmının geçim seviyesinin altında gelire sahip olması ekonomik durumun ve yaşam koşullarının ne kadar sıkıntılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Ekonomik nedenlere bağlı olarak 1960-1965 dönemi asayiş problemlerinin yoğun şekilde görüldüğü bir zaman dilimi olmuştur. Doğu bölgelerinde meydana gelen kaçakçılık ve eşkıyalık faaliyetleri bu minvaldedir. Karakollar arasındaki mesafenin uzaklığı ve irtibat kopukluğu ile bölgede bulunan jandarma sayısının yeterli gelmemesi gibi görünen nedenler olsa da temel problem ekonomik koşullarla alakalıdır. 1961 ve 1962 yıllarında doğuda hüküm süren açlık ve kıtlık tehlikesi ile ekonominin içinde bulunduğu durumun birleşmesi bölgedeki asayiş problemlerinin gözle görünür bir şekilde artmasında etkili olmuştur. Buna bağlı olarak doğu bölgelerinde yaşayan halkın can ve mal güvenliği tehlikeye girerken gittikçe artan eşkıyalık faaliyetleri neticesinde devlete meydan okuyan şakiler ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin genelindeki asayiş problemlerinde kaçırma vakalarındaki artış dikkati çekmektedir. Irza saldırı vakalarının artış gösterdiği yıllarda hırsızlık ve gasp hadiselerinin artışı da önem arz eder. Tecavüz olaylarında artış yaşanması neticesinde toplumsal tepkiler meydana gelmiştir. Kadınların protesto yürüyüşleri düzenlemesi bu tepkilerdendir. Suç oranlarındaki değişmeler ülkedeki istikrarsızlık, ekonomik problemler ve işsizlik gibi sorunlarla yakından ilgilidir. 1964 yılının ilk yedi ayı bir önceki yılın aynı dönemi ile mukayese edildiğinde dolandırıcılık

suçlarında yüzde 190'lık artış görülmesi önemli bir değişikliktir. Hırsızlık hadiseleri de artmaya devam ederken kaçırma vakalarının evlilik ve merasim masraflarından çekinen kişiler tarafından farklı bir yöne evrildiğini söyleyebiliriz.

Türkiye'nin coğrafi özellikleri sebebiyle turizmin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Turistlerin can ve mal güvenliğinin temini hususunda sıkıntılar yaşanması turizmin önündeki önemli engellerden biri olmuştur. 1950-1960 yılları arasında Türkiye'ye gelen turist sayısında artış yaşanmışken 1960 yılında bu artış yerini azalmaya bırakmıştır. Bu azalış turizm konusunda Türkiye'nin yakın coğrafyadaki rakiplerinin gerisinde kalmasında etkili olmuştur. Turizmdeki ilerlemenin durmasının muhtelif sebepleri olduğunu görmekteyiz. Yurt dışından gelen turistlerin ziyaretlerinin kısa süreli oluşu ile turizmdeki yatırımların durması, devam eden yatırımların yarım kalması önemli nedenlerdendir. Bunların haricinde farklı bir gelişme olarak, bu dönem, Bodrum ve Marmaris civarının turistik açıdan yavaş yavaş ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Türkiye'ye gelen turistlerin sayısını arttırmak için birtakım çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Buna bağlı olarak turizmin önünde önemli bir engel olan can ve mal güvenliğinin temini hususunda halkın bilinçlendirilmesine çalışılmıştır. Halkın bilinçlendirilmesi için Diyanet İşlerinden destek alınmıştır. Ancak Türkiye'ye gelen turist sayısında hedeflenenin altında kalınması 1964 yılı için belirlenen döviz hedefine ulaşılmasını imkânsız kılmaktaydı. 1965 yılında turist sayısını arttırma adına birtakım faaliyetler olmuştur. Deniz yolu ile gelen turistler için enformasyon bürolarının hizmet vermesi ve İstanbul'a deniz yolu ile gelecek olan yüz bininci turistin Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından özel bir törenle karşılanması bu minvalde faaliyetler olduğunu dile getirebiliriz.

Ekonomik buhranın kalkınma hamleleri ile aşılması ve böylelikle toplumsal refahın temin edilebilmesi için planlı kalkınma sürecine girişilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanırken parlamentonun görüşünün alınmaması, ilmi çevrelerin ve siyasilerin fikirlerinin önemsenmemesi sendikalar ile özel ve resmi sektör temsilcilerinin de görüşlerinin alınmaması eleştiri konusu olmuştur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı için vergiler ve yeni vergilerin ihdası ayrı bir önem taşımaktadır. Plan için alınan kararlar ve vergiler bağlamında ticaret hayatında yaşanan dalgalanmalar ve çekimserlikler piyasalarda istikrarsızlık yaşanmasına ve faaliyetlerin azalmasına dolayısıyla ekonominin olumsuz etkilenmesine neden

olmuştur. Bu olumsuz hava ticari çevrelerin plana olan bakış açısını aleyhte bir yöne çevirdiğini belirtmek gerekir.

Planlı kalkınmanın ilk uygulamalarında önemli bir engel bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu engel yetişmiş eleman eksikliğidir. Plan özelinde teknik eleman eksikliği uygulamaya geçişte sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Bunun yanı sıra Güneydoğu'da olduğu gibi hazırlanan projeler için lüzumlu malzemelerin temini ve sevkinde problemler yaşanmıştır. Ulaşımın elverişli olmamasının planın tatbikine engel olduğunu kaydetmeliyiz. Bu husus karşılaşılabilecek engellerin önceden tespit edilemediğini göstermektedir. Planın uygulamaya geçişinde yaşanan sıkıntılar yatırımları geciktirmiştir. Yatırımların gecikmesinde koordinasyonsuzluk da etkili olurken az sayıdaki yetişmiş elemanın uygulama alanı yerine büro hizmetlerinde kullanılması yanlış bir tercih yapıldığını kanıtlamaktadır. Tüm bu faktörlerin yanı sıra ekonomik şartlara da bağlı olarak yatırımların zamanında bitirilememesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca planlı kalkınmada kırsal alanda Köy Kanunu ve toplumsal kalkınma ile ikili bir yöntem mevcudiyeti yol ve yöntem açısından da birtakım problemler olduğunu işaret etmektedir. Bütün bu faktörler planın hedeflerine ulaşmasına engel olmuştur. Bu hususta Kıbrıs'taki sıkıntılar, zirai verimin düşüklüğü de etkili olurken teşkilatsızlık ve belli bir stratejinin olmayışı bölge planları ve şehir planlarının yürütülmesinde ihtiyaç duyulan organizasyonun oluşturulamamasıyla ilgilidir. Planda öngörülenlerin sahada tam anlamıyla uygulanamaması kalkınma hızını olumsuz manada etkilemiş, öngörü noktasında yaşanan eksiklik ve hatalı tespitler yapılması dönem itibariyle plandan istenilen verimin alınamaması sonucunu doğurmuştur.

DOKUZUNCU BÖLÜM
1960-1965 DÖNEMİNDE
AFETLER, FACİALAR VE KAZALAR

9.1. Trafik Kazaları ve Ulaşım Sıkıntıları

1960-1965 yılları çeşitli afet, facia ve kazaların yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu tür vakaların başında gelen trafik kazaları, dönem itibariyle Türkiye'de önemli bir toplumsal problem haline gelmiş, ekonomik açıdan büyük kayıplara neden olduğu gibi çok sayıda vatandaşın hayatını kaybetmesine de sebep olmuştur. Bu başlık altında trafik kazalarına neden olan faktörlerin örnekleri ile birlikte verilmesi, kazaların toplumda yarattığı etkilerin değerlendirilmesi, kazalar karşısında alınan tedbirlerin yararlı olup olmadığının tetkik edilmesi ve görünen sebeplerin dışında arka plandaki asıl nedenlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

9.1.1. 1961 Yılı

Türkiye'de artan trafik kazalarının nedenleri üzerine türlü tartışmalar bulunmaktaydı. O dönemde İstanbul Ankara yolunda trafik kazalarının artışta olduğu görülmektedir. Trafik yoğunluğunun fazla olduğu bu yol üzerine yapılan bir incelemede hız faktörünün ilk sırayı aldığı belirtilmektedir. İstanbul-İzmit arasındaki kısımda otomobiller ve otobüsler oldukça hızlı seyretmekteydi. Öyle ki 120 km hızla giden bir araç önündeki otobüse yetişememekteydi. Rekabet eden ve varış yerlerine bir an önce ulaşma endişesi taşıyan otobüs firmaları hız kontrolünün yapılmadığı yollarda tehlike saçıyorlardı. Ülkenin trafiği en yoğun olan bu yolda trafik kontrolünün olmaması ve trafik memurunun bulunmaması da dikkat çekicidir. Dolayısıyla trafik kontrolünün sağlanamadığı noktada sürücüler araçlarını kontrolsüz bir şekilde kullanmışlardır. Kontrolsüzlük ile bağlantı olup da kazalara yol açan bir başka sebep de işçi taşıyan araçlardır. Tarlada, bağda, bahçede çalışan işçiler, bu araçlar ile nakledilirken insan hayatına önem verilmediği gibi yolun ortasından giderek şerit ihlaliyle trafik tehlikeye atılmakta ve kazalara davetiye çıkarılmaktaydı. Herhangi bir kontrole tabi tutulmadıkları için insan taşıması yasak olan vasıtalarla tamamen dolu bir şekilde hareket eden şoförler, gazetelerin manşetlerine konu olan ve çok sayıda kişinin hayatını kaybettiği üzücü kazalara neden olmuşlardır. Diğer

sebeplerden biri de yolların elverişsizliğine dayanmaktaydı. Hendek'e kadar olan bölüm buna örnek teşkil etmektedir. Yol virajlı ve dar olduğu gibi her iki tarafta bulunan ağaçların sürüşü zorlaştırması karşı karşıya kalan araçların çarpışmasına ve zincirleme kazalara neden oluyordu. Buna benzer bir sorun olarak da yollarda tamirat yapılması ve bu tamirat gerçekleştirilirken kullanılan malzemenin sürücülere zorluk çıkarmasıydı. Tüm bu sebeplere bağlı olarak trafik kazalarının sayıları ve büyüklükleri gün geçtikçe artış kaydetmiştir.[1683] Bütçe Karma Komisyonunda söz alan Bayındırlık Bakanı İlyas Seçkin, son zamanlarda trafik kazalarının oldukça artış gösterdiğini bildirmişti. Bakan, 1961 yılında meydana gelen trafik kazaları neticesinde milli servetten 210 milyon liranın yok olduğunu açıklamıştı.[1684]

9.1.2. 1962 Yılı

Yapılan incelemeler neticesinde kazaların oluş şeklinde; şehir içinde yayaya çarpma ve çarpışma, şehir dışında ise çarpışma ve devrilmenin ön plana çıktığı görülmüştü. 1962 yılına gelindiğinde şehir dışında ölümlü kazaların çokluğu ile ölü sayılarının yüksekliği dikkat çekmektedir. Şehir dışı yollarda kazaların bu şekilde seyretmesinde kamyonlar üzerinde yolcu taşınmasının önemli bir negatif faktör olarak yer aldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Anadolu yollarında kontrollerin yeterli derecede yapılmaması da bu çeşit kazaların artmasında etkili olmuştur. Genel olarak kaza sebeplerine baktığımızda; taşıt kurallarının hataları, yayaların hataları, taşıtların arızalı olarak sefer yapmaları, yol arızaları, ışıklandırma hataları ve hava durumu gibi sebepler ortaya çıkmıştır.[1685]

2 Mayıs 1962'de İstanbul'da arka arkaya üç büyük trafik kazası meydana gelmişti. İkisi Ankara yolu üzerinde, biri de Vatan Caddesi'nde olmak üzere yaşanan bu trafik kazalarında 9 kişi yaşamını yitirmiş çoğu ağır 43 kişi yaralanmıştı. Kazaların nedeni, kazaya karışan sürücülerin araçlarını olması gerekenden çok daha süratli bir şekilde kullanmaları olarak açıklanmıştı.[1686]

İstanbul Valisi Niyazi Akı düzenlemiş olduğu basın toplantısında, trafik kazalarında bir artış yaşandığını, mukayese anlamında 1961 yılının ilk altı ayında

[1683] **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1961, s. 5.
[1684] **Akşam**, 9 Ocak 1963, s. 1.
[1685] **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1962, s. 4.
[1686] **Tercüman**, 3 Mayıs 1962, s. 1, 5.

841 kaza gerçekleşmişken, 1962 yılının ilk altı ayına bakıldığında, İstanbul'da 869 trafik kazasının meydana geldiğini açıklamıştı.[1687]

İstanbul'un en işlek ve yoğun olarak kullanılan Eminönü-Unkapanı arasındaki yolda trafik sıkıntıları bir türlü halledilemez noktaya ulaşmıştı. Kaldırımlara park eden otomobiller, atlı arabalar, kamyonlar, yolun çeşitli yerlerine yığılan sebze meyve sandıkları hem araçlar hem de yayaların rahatça geçebilmesine imkân tanımamıştı. İstanbulluların oldukça şikâyetçi olduğu bu durum çekilmez bir hal almıştı.[1688]

İstanbul'da trafikte yaşanan sıkıntıların tetkiki ve giderilmesi maksadıyla Amerikalı uzman Mr. Richard A. Youngs Türkiye'ye getirilerek İstanbul Trafik Müdürlüğünde çalışmalar yapmıştır. İlk izlenimleri doğrultusunda Richard A. Youngs'u endişeye sevk eden husus, yaşanan trafik kazalarının normalin çok üzerinde olmasıydı. Yılbaşından beri meydana gelen 925 kazada 80 kişinin ölmesinin her 64 saatte bir kişinin trafik kazası neticesinde yaşamanın son bulması demek anlamına geldiğini ifade eden uzmana göre; nüfusu İstanbul'a yakın olan 2,5 milyonluk ve vasıta sayısı 125 bin olan Amerika'nın Baltimore şehrinde trafik kazalarında bir yılda ölen kişi sayısı 15-18 iken, 50 bin vasıtalı İstanbul'da bunun dört katından fazla can kaybı yaşanması çok sıkıntılı bulunmuştu. Yine Youngs'un belirttiklerine göre; Türkiye'de trafik meselesinin halledilmemesi durumunda 1962'den sonraki on yıllık periyotta çok büyük sorunların meydana gelebileceği ileri sürülmüştür. Alınacak tedbirler bahsinde, meselenin halli için evvela şoförlerin ve yayaların terbiye edilmesi gerektiği söylenmiştir. Ayrıca trafik denetleme araçlarının da sınırlı sayıda olması uzman tarafından eleştirilmiştir. Buna göre İstanbul 6. Şube Müdürü Talip Albayrak, Youngs'a 4 adet trafik otomobili bulunduğunu söylemiş ve uzman, müdürün bu açıklaması karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir.[1689]

1962 yılına ait resmi istatistiklere göre, İstanbul'da 1.450 trafik kazası meydana gelmiş ve 204 kişi yaşamını yitirirken, 1.688 kişi ise yaralanmıştır. Kazaların nedenlerine göz atıldığında, üç neden ön plana çıkmaktaydı. Yüzde 59'luk bir oranla arıza kazalarda en çok karşılaşılan faktör olurken, kazaların yüzde 30'u

[1687] **Tercüman**, 19 Temmuz 1962, s. 1.
[1688] **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1962, s. 1.
[1689] **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1962, s. 1, 5.

gibi büyük bir oranı alkollü araç kullanımı sebebiyle gerçekleşmiştir. Uykusuzluk ise kazaların oluş sebebi olarak yüzde onluk bir dilimi kapsamaktaydı.[1690]

Bu arada Türkiye genelindeki kazalar devam etmekteydi. Bolu'ya sekiz kilometre uzaklıktaki bir virajda korkunç bir trafik kazası meydana gelmişti. Ankara plakalı bir otobüs Bolu'dan hareket ettikten sonra hemen arkasından gelen Erzincan plakalı bir kamyonla beraber virajı dönerken İstanbul istikametinden gelen Giresun plakalı bir kamyon ile çarpışmış, otobüsün arkasından gelen kamyonun öndeki kazaya karışması olayı büyütmüştü. Kaza sonucunda 10 kişi hayatını kaybederken, kazanın hemen sonrasında olayın vahametini ispatlarcasına sadece 6 kişinin kimliği tespit edilebilmiş, 7 ağır yaralı da Bolu Devlet Hastanesine kaldırılmıştı. Daha sonra 3 kişinin de hastanede vefat ettiği açıklanmış ve ölü sayısı 13'e yükselmişti.[1691] Bu kazada gidişli gelişli ve virajlı yolların getirdiği elverişsiz koşulların etkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda kazanın merkezinde otobüsün oluşu sürat konusunu akla getirirken virajlı yollarda sürüş tedbirinin elden bırakılmasının bir neticesi olarak da değerlendirilebilir.

Bolu'daki kazanın üzerinden henüz iki gün geçmesine rağmen bir acı haber de Urfa'dan gelmişti. Viranşehir'den Urfa'ya üzerindeki buğday yükü ve 15 yolcu ile hareket eden bir kamyon beş kilometre yol alabildikten sonra Gürcük köprüsü üzerinde ön aksının kırılması ile uçuruma yuvarlanmıştı. Kamyonun ve buğday çuvallarının altında kalan köylülerden 6 tanesi feci şekilde can vermişti.[1692]

İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, yurdun genelinde önemli bir artış gösteren trafik kazaları nedeniyle bir açıklama yapma gereği duymuştu. Buna göre; aşırı sürat, trafik kurallarına riayetsizlik, gece yolculuklarında sürekli uzun farların kullanılması, geceleri karayolları kenarlarına emniyetsiz bir şekilde bırakılan araçlar, alkollü araç kullanımı, uykusuzluk ve ehliyetsiz araç kullanımının kazaların artmasında başlıca sebepler olduğu belirtilmişti. Kazalara engel olabilmek amacıyla elektrikli sürat ölçerlerin temin edilmesi, belirli tarifelerle kalkan vasıtaların kalkış ve varış saatlerinin ana merkezlerde tespit ve kontrolü ile sürat kaidelerine uyulup uyulmadığının ve uykusuzluğun takip edilmesi, trafik kontrol araçlarının artırılması,

[1690] **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1963, s. 1.
[1691] **Akşam**, 10 Eylül 1962, s. 1; **Tercüman**, 10 Eylül 1962, s. 1.
[1692] **Akşam**, 12 Eylül 1962, s. 1.

terk edilmiş araçların kaldırılabilmesi için kurtarma araçlarından faydalanılması, çeşitli yayın vasıtalarından yararlanılarak trafik eğitimi ve propagandasının yapılması, yollardaki fiziki kusurların giderilebilmesi maksadıyla Karayolları ile işbirliği içinde bulunulması, il sınırlarında çok ciddi kontroller yapılabilmesi için valiliklerin diğer daire vasıta ve imkânlarından yararlanmasının çok gerekli olduğu ve bunların uygulanmasının kaçınılmaz olduğu üzerinde durulmuştu.[1693] Bekata'nın bu açıklamaları, trafik kurallarına uyma hususunda toplumda büyük bir eksiklik olduğunu, bu eksikliğin trafik eğitimi noktasında düğümlendiğini göstermektedir. Eğitim eksikliğinin yanında kurallara riayet etmeyenlerin yeteri derecede kontrol edilmediğinin ispatı kontrollerin arttırılması talimatından belli olmaktadır. Ayrıca yolların fiziki açıdan önemli eksikliklerinin bulunması ulaşım konusunda alt yapı problemleri olduğuna işaret etmektedir.

Kazaların ciddi bir biçimde artış göstermesinin ardından bu artışı azaltmak amacıyla tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu tedbirler kapsamında trafik kontrolü için radar uygulamaları yeni kontrol araçlarının temini ile yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlanmıştı. Bunun ilk örneklerinden olan Ankara-İstanbul arası kontroller sırasında birçok sürücüye süratli araç kullanımı nedeniyle ceza kesilmişti.[1694] Radar olmadan yapılan sürat kontrolleri 1930'da yapılan uygulamalar gibi iptidai yöntemlere dayanmaktaydı. Bu kontrollerin uygulanması itibariyle pratik olmadığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, şehrin muhtelif yerlerine dağılan memurlar, ellerindeki kilometre saatlerine basarak araçların belirli bir mesafeyi kaç saniyede kat ettiklerini hesaplıyorlar ya da otomobillerin arkalarından kilometre saati takılmış motosikletlerle takip ediyorlar bu suretle takip edilen araçların saatte kaç kilometre süratle gittiği meydana çıkarılabiliyordu.[1695] Böyle bir hız kontrol şeklinin devamlılığı oldukça zor olduğu için hız tespit uygulamalarının radar sisteminin etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmasına kadar yaygın olarak gerçekleştirildiğini söyleyemeyiz.

Ülkenin dört bir tarafında trafik kazalarının her geçen gün biraz daha artması, tedbir konusunda yetersiz kalındığını ortaya koymaktaydı. Öyle ki, kazaların artışı

[1693] **Akşam**, 14 Kasım 1962, s. 1, 5.
[1694] **Akşam**, 3 Aralık 1962, s. 1.
[1695] **Vakit**, 17 Şubat 1930, s. 3.

endişe verici bir hal almış, özellikle şehirlerarası yollardaki kazalar büyük insan kaybına yol açmıştı. Resmi rakamlara göre 1962 yılında Türkiye'de 9.978 kaza meydana geldiği, 1.558 kişinin yaşamanı kaybettiği kaydedilmişti.[1696] Karayolları Genel Müdürlüğü bülteninde yer alan kaza istatistiklerine göre trafik kazalarının başlıca faktörü sürücü ve yayaların kurallara riayet etmemeleriydi. Sürücü ve yayaların kusurlarının karşılaştırmasında sürücülerin oranı daha ağır basmaktadır. Örneğin 1962 yılı trafik kaza istatistiğine göre mevcut kazaların yüzde 68'inin sürücülerin, yüzde 22'sinin ise yayaların kusurlu hareket etmelerinden kaynaklandığı kaydedilmişti.[1697]

9.1.3. 1963 Yılı

İçinden çıkılmaz bir problem haline gelen trafik sorunlarına çözüm önerileri getirilmesi için İstanbul Valisi Akı'nın başkanlığında Emniyet Genel Müdürü Aras, İstanbul Emniyet Müdürü Uğur, Vilayet Trafik Müdürü Albayrak, Belediye Trafik Müdürü, Vali ve Emniyet Müdürü Muavinleri ile Amerikalı trafik uzmanı Youngs'un katıldığı bir toplantı düzenlenmişti. Toplantıda trafik keşmekeşini düzenleyebilmek için bina yıkıp yol açmadan önce, mevcut yol ve caddelerde trafik intizamı sağlanması tezi ön plana alınmıştı. Trafik suçlarına karşı cezaların on misli ağırlaştırılarak uygulanacağı, hatta bazı hususlarda sürücü belgelerinin iptaline gidilebileceği belirtilmişti. Bunların yanı sıra sürücü ve yayaların kontrollerinin daha sıkı olması ve gerektiği takdirde cezalandırma işlemlerine başvurulması yönünde kararlar alınmıştı.[1698] Öte yandan Bayındırlık Bakanı Seçkin, dönem itibariyle trafiğin rahatlatılması için yapımı gündeme gelen ve yaklaşık olarak 1 milyar 200 bin liraya mal olması beklenen İstanbul Boğazı asma köprüsünün yapımından vazgeçildiğini ifade etmiştir.[1699]

[1696] **Akşam**, 31 Ağustos 1963, s. 1.
[1697] **Tercüman**, 1 Mayıs 1964, s. 1, 7.
[1698] **Akşam**, 12 Şubat 1963, s. 1.
[1699] **Cumhuriyet**, 20 Mart 1963, s. 5. Bayındırlık Bakanı İlyas Seçkin, Cumhuriyet gazetesine Bakanlığın çalışmaları ile ilgili verdiği mülakatta İstanbul'a köprüden önce metro yapılması gerektiği üzerinde durmuştur. İstanbul'a her gittiğinde kendisine ilk sorulan sorulardan birinin İstanbul'a Boğaz köprüsünün ne zaman yapılacağı olduğunu ifade etmiştir. Seçkin İstanbul köprüsünün Ortaköy ile Beylerbeyi arasında yapılmasının düşünüldüğünü, finansman ve rantabilite hesaplamaları yapılırken, çevre yolları ile bağlantıların iyi hesaplanması, finansmanı içi gerekli olan 1 milyar 200 milyon liranın yüksek oluşu ve yabancı firmaların hesabına göre ancak 1975 yılından sonra zarar etmeden çalışabileceğinin ifade edildiğine dikkat çekmiştir. 400 milyon liralık çelik konstrüksiyon ve 800 milyon liralık çevre yolları ile birlikte düşünüldüğünde beş yıllık kalkınma planında yer verilmesine

İstanbul'da yaşanan trafik düzensizliği ve aşırı yoğunluk için Amerikalı trafik uzmanı Mr. Richard Youngs'dan İktisadi İşbirliği Teşkilâtı Amme Hizmetleri Dairesi Halk Emniyeti kısmı tarafından bir rapor hazırlaması istenmiştir. Youngs raporunda, trafikteki tıkanıkların oluşmasında Trafik Şubesi Personelinin rolü olduğunu, kazaların meydana gelmesinde ise sürücülerin yanlış hareketlerinin son derece etkili bulunduğunu vurgulamıştır.

Trafik şubesinin teşkilâtının daha farklı olmasının istendiği raporda; eğitim, personel ve trafik emniyet eğitimi kısımlarını ihtiva edecek bir hizmet dairesi, muhabere, sürücü ehliyetnamesi, trafik kanunları tatbiki, trafik kaza tahkikatı, trafik idaresi kısımlarını içine alacak bir sahra hizmetleri ve haberlerin koordine edileceği bir enformasyon dairesi ile mevcut idarî teşkilâtın genişletilmesi istenmiştir. Buna göre mevcut personel sayısı 296 kişi iken, kadro gerekli çalışma koşullarına göre düzenlendiğinde 472 kişiye çıkarılacaktır. Youngs'un raporunda İstanbul trafiği için bazı elzem düzenlemeler ve ihtiyaçlar da maddeler halinde verilmiştir. Bu maddelere baktığımızda;

> *"1) Telsizle mücehhez 25 otomobil ve 10 motosiklet,*
> *2) Elektrikli 3 sürat ölçme aleti,*
> *3) Yasak park yapan otomobilleri çekmek için 4 rekor otosu,*
> *4) Görüşü kontrol etmek için 3 "keystone binocular" görüş kontrol aleti,*
> *5) Trafik personeli için çeşitli ve devamlı kurslar,*
> *6) Sürücü ehliyetnamelerinin sadece polis tarafından verilmesi, fakat fennî muayenelerin sadece karayolları trafik teşkilâtınca yapılması. Mevcut ehliyetname verme sisteminden vazgeçilmesi,*
> *7) Trafik şubesi personelinin, kanunları tatbik etme faaliyetlerinin en azından 10 misli fazlalaştırılması ve trafik para cezalarının bugünkü seviyelerinin yüzde iki yüz artırılması,*
> *8) Devamlı suç işleyen sürücülerin ehliyetnamelerinin, çeşitli sürelerle geri alınması."*[1700]

Bu isteklerin yanı sıra karayolları trafik teşkilâtından bazı fiziki taleplerde bulunulmuştur.

---

imkân bulunmadığını belirtmiştir. Bakan Seçkin, Mecidiyeköy-Levent-Bakırköy arasına yapılacak olan bir metro hattının Boğaz köprüsünden daha etkili olacağına ve trafik meselesinin hallinde daha etkin bir çözüm sunacağına inanmaktaydı. Her yıl 1000 metrelik metro hattı inşa edildiğinde on yılda 10 bin metrelik metro hattının tamamlanabileceğini ve diğer ülkelerinde metro inşaatlarını kademe kademe hallettiklerinin altını çizmiştir. **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1963, s. 1, 5.

[1700] **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1963, s. 4.

"1) Ana yollar ve caddeler, dayanıklı bir boya ile şeritlenmelidir,

2) Yaya geçitleri işaretlenmelidir,

3) Dur işaret levhalarına büyük ihtiyaç vardır,

4) Yayalara mahsus işaret levhaları konulmalıdır,

5) Genişliği 5,5 metre veya daha az olan caddeler, tek istikamet olarak kullanılmalıdır. Caddeler genişletilmelidir,

6) Ana caddelerde trafik sayımı yapılmalıdır,

7) İstanbul'un yol ve caddelerini gösterecek olan taksimatlı bir harita hemen yapılmalıdır,

8) Büyük yol kavşaklarında, trafik lambaları kullanılmalıdır."[1701]

İstanbul'da gün geçmiyordu ki yeni bir trafik kazası ile karşılaşılmasın. Bunun örneklerinden biri Tarabya ile Kireçburnu arasında meydana gelmiş, Sarıyer'den İstanbul'a gelen bir otomobil aksi istikametten gelen bir taksi ile çarpışmış ve İngiliz Konsolosluğu önünden denize uçmuş, dört kişi denizde boğularak yaşamlarını yitirmişlerdi.[1702]

1963 yılının elim kazalarından biri Zonguldak'ta yaşanmıştır. Kurban Bayramı dolayısıyla köylerine giden işçiler adeta facia niteliğindeki bir kazada yaşamlarını yitirmişlerdi. Maden işçilerini köylerine götüren bir kamyon 100 metrelik uçuruma yuvarlanarak parçalanmıştı. Kilimli'den 49 maden işçisini Karapınar köyüne götüren aracın freni patlamış ve virajı alamayan kamyon uçuruma yuvarlanmıştı. Kazada sekiz işçi yaşamını yitirirken diğer işçilerin de ağır şekilde yaralandıkları bildirilmişti.[1703] Bu kaza yük taşımaya uygun olan ve yolcu taşıması yasak olan vasıtalar ile yapılan kazalara örnek teşkil etmektedir. Aynı zamanda kurallara riayet etme ve trafik kontrolleri konusunda eksikliklerin devam ettiğini de belirtebiliriz.

Öte yandan İstanbul-Ankara yolu üzerindeki aşırı sürat kaynaklı kazalar devam etmekteydi. Söz konusu karayolunda Düzce'ye 10 kilometre mesafede yaşanan trafik kazasında Burdur plakalı ve kereste yüklü bir kamyon ile Bursa plakalı otobüsün fazla sürat yüzünden çarpıştıkları bildirilmişti. Çarpışma neticesinde her iki araç da takla atmış, beş kişi yaşamını yitirirken 17 kişi yaralanmış ve Düzce

[1701] **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1963, s. 4.
[1702] **Akşam**, 1 Temmuz 1963, s. 1.
[1703] **Akşam**, 4 Mayıs 1963, s. 1.

ile Bolu'daki hastanelerde tedavi altına alınmışlardı.[1704] Feci bir kaza da Tarsus'ta olmuş, Namrun yaylasına gitmekte olan bir yolcu otobüsünün freni patlamış, Darıpınarı uçurumuna uçmuş ve kaza sebebiyle 10 vatandaş hayatını yitirmişti.[1705]

1963 yılının Ağustos ayının ilk haftasında İzmit ile Adapazarı arasında büyük bir trafik kazası meydana gelmişti. Düzce'den aldığı yolcular ile erken saatlerde yola çıkan yolcu otobüsü, Adapazarı'na uğramış ve yolcu sayısını 40'a tamamlamıştı. İstanbul'a doğru hareket eden yolcu otobüsü, lastik fabrikası yakınlarında Türk Petrol Şirketi'ne ait bir tanker ile çarpışmıştır. Kaza o kadar şiddetli gerçekleşmiştir ki, otobüs ile tanker 10 metre kadar aşağıda bulunan eski yola yuvarlanmışlardı. Kazada olay yerinde 13 kişi can verirken, 20 yolcu ağır bir şekilde yaralanmış, hastanede ağır yaralılardan da vefat edenlerle birlikte ölü sayısı 24'e kadar yükselmişti. Tankerin ters yönden ve büyük bir sürat ile gittiği bildirilirken, otobüs sürücüsünün de uykusuz olduğu ileri sürülmüştü.[1706]

"Bitmeyen kazalar" başlığı ile duyurulan bir kaza da Çanakkale-Bursa karayolunda meydana gelmişti. Sülüklü yolu mevkiinde vuku bulan kazada bir kamyon otobüse çarpmış, sekiz yolcu yaşamını kaybetmiş, on iki kişi de ağır yaralanmıştı.[1707]

1963 yılı Ağustos ayında İzmit-İstanbul arası karayolu "ölüm yolu" olarak nitelendirilmişti. Ayın 27'sinde 29. trafik kazası meydana gelmişti. Bu kaza neticesinde 8 kişi yaşama gözlerini yumarken, 4 kişi de yaralanmış, Ağustos ayı için bu mevkideki ölü sayısı 38'e çıkmıştı. 27 Ağustos'ta vuku bulan kaza, Yarımca köyünün Beşevler mıntıkasında sabaha karşı, fazla sürat nedeniyle gerçekleşmiş, İstanbul'dan İzmit'e gitmekte olan bir minibüs, Afyon'dan gelip İstanbul'a gitmekte olan Afyon plakalı bir kamyon ile çarpışmıştı. Feci kaza sonucunda minibüste bulunan 12 kişiden 8'inin vefat ettiği açıklanmıştı.[1708]

1963 yılının ilk yedi ayında kaza sayısı 5.408'i bulmuştu. Bu kazalarda 855 kişinin hayatını kaybettiği, 4.454 kişinin de yaralandığı belirtilmişti. Yetkililer, trafik kazalarının artışında kontrollerin yetersizliğinin baş sebep olduğunu öne sürmüşlerdi.

[1704] **Akşam**, 8 Temmuz 1963, s. 1.
[1705] **Akşam**, 10 Temmuz 1963, s. 1.
[1706] **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1963, s. 1, 5; **Akşam** 6 Ağustos 1963; **Akşam** 7 Ağustos 1963.
[1707] **Akşam**, 24 Ağustos 1963, s. 1.
[1708] **Tercüman**, 28 Ağustos 1963, s. 1, 5.

Nitekim, İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, valilere göndermiş olduğu bir tamimle, kazaların artışına dikkat çekmiş ve önleyici tedbirler alınmasını istemişti. Bekata, kazaların artışını trafik kontrollerine gereği kadar önem verilmemesine bağlamış ve valilerden kontrollerin sıkı bir şekilde tatbik edilmesini istemişti.[1709]

İstanbul Şehirlerarası Otobüs İşletenler Cemiyeti Başkanı Mehmet Aslan, trafik kazalarına dair bir açıklama yapmış, otobüs firmalarının rekabetine dikkat çekerek buna engel olunmadığı takdirde trafik kazalarının önüne geçilemeyeceğini vurgulamıştı. Cemiyet Başkanına göre, ihtiyaçtan fazla otobüsün karayollarında bulunduğunu, bunların da yollarda yolcu kapabilmek adına trafik kurallarını hiçe saydıklarını ve feci kazaların ortaya çıktığından yakınmıştı. Tüm uğraşlara rağmen bu durumun önüne geçilemediği belirtilirken, diğer ülkelerde olduğu gibi şehirlerarası seferlerin belli bir tarifeye bağlanması lüzumu üzerinde durulmuştu. Şayet bu durum sürdüğü ve düzeltilmediği sürece günde 100 yolcusu ancak bulunan yerlerde yedi sekiz aracın çalışamaya devam edeceği bunların da birkaç yolcu kazanmak adına yollarda yarış yapmalarının kaçınılmaz olacağı ifade edilmişti. Öyle ki, neticede Türkiye'nin milli servetinin zarar gördüğü ve fiyatları 150 bin ile 300 bin arasında değişen otobüslerin harap oldukları ve kullanılamaz hale geldiğine işaret edilmişti.[1710]

Karayolları Genel Müdürlüğü Trafik Fen Heyeti Müdürlüğü, kazaların önüne geçebilmek adına eğitimin tesirli olabileceğini göz önünde tutarak, din erbabının yapacağı uyarıcı konuşmalardan faydalanmak için Diyanet İşleri Başkanlığından 1963 yılı Ramazan ayında verilecek hutbe ve vaazlarda halka trafik konusunda öğütler verilmesi konusunda talepte bulunmuştur.[1711] Bu talep toplumsal anlamda trafik eğitimi hususunda eksikliklerin bulunduğuna delalet etmektedir. Trafik konusunun sadece eğitim kurumlarında değil halkın yoğun olarak bulunduğu yerler olan ibadethanelerde de gündeme getirilmesi daha geniş kitlelere ulaşma amacını gütmekteydi.

Her geçen gün vatandaşlarda daha derin yaralar açan ve sürekli artmakta olan trafik kazalarının meydana gelmesinde sürücüler ve sürücüler kadar da trafik bilgisi

[1709] **Akşam**, 31 Ağustos 1963, s. 1.
[1710] **Akşam**, 17 Kasım 1963, s. 1, 7.
[1711] Karayolları Genel Müdürlüğü Trafik Fen Heyeti Müdürlüğü tarafından Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilen 17 Ocak 1963 tarihli yazı, **BCA**, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.34.19, s. 2.

açısından yeteri kadar donanımlı olmayan yaya vatandaşların da payı vardı. Can ve mal kayıplarının düşürülmesine, çeşitli tedbirlerle çalışılmakta ise de bu değerlerin korunmasında Diyanet İşleri çatısı altında faaliyet gösteren kurumlardan da faydalanılması İçişleri Bakanlığı'nın 17.10.1963 gün ve 62282/86/127352 sayılı yazısı ile istenmişti. Bu maksatla camilerdeki vaazlar ve hutbelerde trafik kazaları, kazaların nedenleri ve alınması gereken tedbirler hususunda halkın aydınlatılması noktasında Diyanet İşleri Başkanlığı bir talimatname yayınlamıştı.[1712]

İstanbul'da trafik işlerinin 1963 yılında son on aylık durumu hakkında Trafik Müdürlüğü tarafından Belediye Başkanlığına bir rapor verilmişti. Raporda tespit edilen duruma göre, bu on aylık süre içerisinde 1.583 trafik kazası meydana gelmiş, 181 kişi yaşamını yitirmiş, 750 vasıtada hasara uğramıştı. Trafik Müdürlüğüne kayıtlı araç sayısının yaklaşık 63 bin olduğu düşünülürse on aylık bu rakamın yüksek olduğu görülmekteydi.[1713] Türkiye Trafik Kazalarını Önleme Cemiyeti Başkanı Suphi Altan, düzenlemiş olduğu basın toplantısı ile 1963 yılında trafik kazalarından dolayı sadece İstanbul'da 226 kişinin yaşamını kaybettiğini, 106 kişinin de yaralandığını açıklamıştır.[1714]

Doç. Dr. Rıdvan Ege'nin yazısında Türkiye'nin diğer ülkelere nazaran ölüm oranında birinci, yaralanmada ise dokuzuncu sırada bulunduğu belirtilmişti. Trafik kazasında dünyada senede 100.000 kişinin öldüğü, 3.000.000 kişinin yaralandığı ve bunlardan 600.000 kadarının sakat kaldığı, Türkiye'de ise 1955'de 1.247 ölü varken 1963'de 2.410'a yükselmiş olduğu belirtilmiştir. Maddî hasar bütün dünyada senede 200.000.000.000 TL civarında tahmin edilirken, Türkiye'deki trafik kazalarında bu miktarın senelik olarak 1.325.000.000 lira civarında ve ülkenin bütçesinin onda birine denk gelmekteydi. Türkiye'nin ölümlü trafik kazalarında en üst sırada yer alması acil sağlık hizmetleri ve eğitimi konusunda eksikliklerin bulunduğunu gösterdiği gibi trafik güvenliği hususunda iyi bir seviyede bulunulmadığını, toplumsal olarak trafik eğitiminde ciddi eksiklikler olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bu kadar ciddi kazalar yaşanması ve önemli maddi kayıplar

[1712] Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından müftülüklere gönderilen 28 Kasım 1963 tarihli talimatname, **BCA**, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.34.43, s. 1, 2.
[1713] **Akşam**, 25 Aralık 1963, s. 1.
[1714] **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1964, s. 1.

olması neticesinde trafik kazalarının ülkeye sosyo ekonomik açıdan büyük zarar verdiğini, toplumu olumsuz etkilediğini belirtebiliriz.

Yine aynı yazıda motorlu araçlara ait kusurlarda fren hatası yüzde 60, rot hatası yüzde 14, tekerlek ve lâstik kusuru yüzde 10, lâmba hatası yüzde 4, diğerleri yüzde 11,5 olarak verilmişti. Diğer ülkelerle kıyaslandığında fren hatası mukayese edilmeyecek oranda fazlaydı. Bu durum araçların fazla yüklü olmasından ve arızalı yollarda sık fren yapılarak frenlerin fazla aşınmasından ileri gelmekteydi. Rot hataları bakımsızlık, lâstik hataları ise dikkatsizlik kaynaklıydı. Araçların eski oluşu da önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktaydı. Şöyle ki, araçların çoğunluğunun yaşlı olması nedeniyle bunlara uygun parça bulunamamakta ve de uydurma parçalar kullanılmaktaydı. Bunun da motorlu araç kazalarında etkili olması muhtemel idi.

Kaza ile şoför arasındaki münasebet incelendiğinde, şoförlerin yüzde 66 nispetinde kazalardan sorumlu olma durumu söz konusuydu. Şoförlerin hatalarına bakıldığında yüzde 36,3'ü fazla sürat, yüzde 28,9'u kurallara uymama, yüzde 11'i dikkatsizlik olarak ortaya çıkmışken, diğer faktörler ise daha azdı. Yayalar trafik kazalarının yüzde 22'sinin sebebini teşkil etmekteydi. Bunda yayaların motorlu araçların süratli gittiklerinde ne kadar mesafede durabileceklerini tahmin edememeleri ana etkendi. Yaya hatalarının bir diğer sebebi de birçok yerde kaldırımın ya hiç olmaması ya da kullanılamayacak durumda bulunmasından ileri gelmekteydi. Dolayısıyla yayalar asıl araç yolunu kullanmakta ve araçların yayaya çarpıp bir kazanın vuku bulması da daha kolay bir şekilde meydana gelmekteydi. Büyük şehirlerin işlek yerlerinde yeteri kadar trafik işareti ve polis olmadığından araçlar ile yayalar mücadele halindeydi. Buralarda yeraltı yaya geçitlerinin yapılması faydalı ve zaruri görülmüştü. Ayrıca 13,5 milyon civarında çocuk nüfusunun bulunması ve mesken durumlarının yetersiz olmasından ötürü çocuk bahçelerinin bulunmaması ve çocukların sokaklarda oynaması durumu da kazalara davetiye çıkarmaktaydı. Bunun yanında nakil vasıtalarının yetersiz olması okul öğrencilerinin rastgele bir biçimde herhangi bir araçla okula gitmesi sıkıntı yaratmıştı. Mevcut karayollarının Türkiye'deki ihtiyacı karşılayacak miktar ve kalitede olmaması da kazalarda etkili oluyordu.[1715]

[1715] **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1965, s. 2.

9.1.4. 1964 Yılı

6 Nisan 1964'te Şebinkarahisar ilçe sınırları içerisinde bir facia yaşanmış, İstanbul'dan Şiran'a giden otobüs, Kelkit çayına uçmuştu. İstanbul'dan Şiran'a gitmek üzere 35 vatandaş ile yolda olan yolcu otobüsü, yolun yedinci kilometresinde, yolda meydana gelen çökme neticesinde Kelkit çayına düşmüş ve paramparça bir hurda yığını haline gelmişti. Bir süredir civarda devam eden şiddetli yağışlar Kelkit çayı boyunca devam eden şosede yer yer çökmelere sebep olmuş, kazadan önce yağan yağmur neticesinde taşan çay şosenin Dutlarkıran mevkiinde 1,5 kilometrelik kısmı çökmüştü. Burada çaya düşen yolcu otobüsü tüm yolcuları ile sulara gömülmüştü.[1716]

Türkiye Trafik Kazalarını Önleme Cemiyeti Başkanı Suphi Altan, trafikte kesilen cezalardan gelen gelirlerin trafik sorunlarına harcanması gerektiğinin altını çizerken yayalara ayrılan yerlere taşıtların koyulmamasının sağlanmasının uygun olacağını dile getirmiştir. İstanbul'da ulaşılması en kolay mesleğin şoförlük olduğunu, çünkü hiçbir tahsil gerektirmediğinden yakınan Suphi Altan, otomobil kullanımı için en azından ilk veya orta dereceli tahsil şartının getirilmesini elzem olarak görmüştür.[1717] Buradan hareketle dönem itibariyle ehliyet alma şartlarının çok hafif olduğunu ve seviyenin yükseltilip trafik eğitimine daha fazla önem verilmesine ihtiyaç duyulduğunu ifade edebiliriz.

Bir yıl içerisinde karayollarında ve belediye sınırları içinde kesilen trafik para cezalarının Maliye Bakanlığı'nın Emniyet Genel Müdürlüğü kontenjanı olarak ayırdığı tahsisat, Emniyet Genel Müdürlüğünce trafik projelerini göndermiş olan vilayetlere ihtiyaçları oranında dağıtılmıştır. 3.125.000 lira yer altı geçitleri yapılması için Ankara'ya, 2.800.000 lira yine yer altı geçitlerinin inşası için İstanbul'a, 425.000 lira Adana'ya, 75.000 lira İzmir'e, 55.000 lira Uşak'a, 50'şer bin lira da İçel, Kocaeli, Malatya, Sakarya, Samsun, Sivas, Trabzon ve Zonguldak vilayetlerine, 30'ar bin lira Antalya, Aydın, Bolu, Çorum, Denizli, Edirne, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, Maraş, Sinop, Tekirdağ, Tokat, Urfa ve Yozgat'a, 28'er bin lira Adıyaman, Afyon, Ağrı, Amasya, Artvin, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Erzincan, Giresun, Hakkâri, Isparta, Kars, Kastamonu, Kırklareli, Mardin, Muğla,

[1716] **Tercüman**, 7 Nisan 1964, s. 1, 7.
[1717] **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1964, s. 1.

Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Rize, Siirt, Tunceli ve Van vilayetlerine, 25'er bin lira da Bursa ve Balıkesir'e tahsis edilmiştir.[1718]

Karayolları Genel Müdürlüğü, her yıl Mayıs ayının ilk gününü, Uluslararası Karayolu Emniyet Günü olarak kabul edilmişti. Genel Müdürlük tarafından bu münasebetle yayınlanan bir bültende, Türkiye'nin Avrupa ülkeleri arasında taşıt kazaları listesinin başında yer aldığından bahsedilmiş, Türkiye'deki trafik kazalarının seyri izah edilmişti. Bu izahata göre, her yıl ortalama olarak 10-11 bin vatandaşın yaralanmakta olduğu, 2.000-2.500 kişinin de yaşama gözlerini yumduğu, 1 milyar liralık milli servetin heba edildiği belirtilmişti. Yine aynı istatistiki verilere göre, son yıllarda kazalarda yüzde 90 oranında artış yaşandığı kaydedilmiştir.[1719]

Son yılların en korkunç trafik kazalarından biri Aydın-Denizli karayolunda meydana gelmişti. Bir trafik faciası şeklinde nitelendirilen bu kazada ilk belirlemelerde 13 kişi yanarak adet bir kül haline gelmiş, 7 kişi de ağır bir biçimde yaralanmıştı. Bu feci kaza Aydın'da yankı uyandırmış ve yüzlerce vatandaş kaza yerine akın etmişlerdi.[1720]

Türkiye genelinde şok etkisi uyandıran feci kazaların ardı arkası bir türlü kesilmiyordu. Rize'nin İkizdere ilçesinde, 34 çocuğun bir kamyon ile çıktığı pazar gezintisi facia ile sonlanmış, kamyonun dereye uçması ile 23 çocuk boğularak hayatlarını kaybetmişler, 11 çocuk da ağır şekilde yaralanmıştı.[1721] Kaza yapan araçta yasal olmamasına rağmen yük yerinde yolcu taşınması kurallara uymama ve bilinçsizliği gösterdiği gibi sık sık karşılaşılan bu kazalara engel olunamaması trafik kontrollerindeki eksikliğin yıllar geçmesine rağmen düzeltilemediğinin işaretidir.

Eskişehir'de de trafik kazalarının hissedilir derecede artmış olması dolayısıyla tedbir alınması gündeme gelmiş. Bu tedbir çerçevesinde bir trafik eğitim kampanyasının açılmasına karar verilmişti. 15 gün devam edeceği bildirilen bu eğitimi müteakip en ufak bir hatada yaya ve sürücülere para cezası kesileceği ihtar edilmişti. Verilere göre, Eskişehir'de 15 gün içerisinde 68 trafik kazası meydana gelmiş, 22 kişi ölmüş, 100 kişi yaralanmış, sorumlular hakkında 500 bin liranın

[1718] **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1964, s. 1, 7.
[1719] **Tercüman**, 1 Mayıs 1964, s. 1, 7.
[1720] **Akşam**, 25 Mayıs 1964, s. 1.
[1721] **Akşam**, 15 Haziran 1964, s. 1.

üzerinde para cezası tahakkuk ettirilmişti.[1722] Eskişehir'de trafik konusunda bir eğitim kampanyası başlatılması trafik eğitimi hakkında eksiklik bulunduğunu ve toplumsal manada trafik hususunda yeterli bilgiye sahip olunmadığını kanıtlamaktadır.

Toplum için önemli bir sosyal sorun haline gelen trafik kazaları akademik faaliyetlere de konu olmuştu. 1964 yılı Eylül ayı içerisinde düzenlenen Onsekizinci Milli Türk Tıp Kongresi'nde trafik kazaları ele alınmış, başta söz konusu sosyal problem üzerinde çalışmaları bulunan Doç. Dr. Rıdvan Ege olmak üzere çok sayıda doktor tarafından kazalar hakkında raporlar sunulmuştur. Kongrede trafik kazaları sırasında ilk yardım ve kazalar sonrasında meydana gelen travmalar gibi sağlık alanını ilgilendiren raporların yanı sıra kazaların hukuki yönünü ve psikolojik tarafını ele alan raporlar da sunulmuştur.[1723]

İstanbul Belediyesi hudutları içerisinde bulunan 1.498 kilometre uzunluğundaki 6.956 yolun, normal bir şehircilik anlayışı ile üzerinde rahatça yürünebilecek bir hale getirilmesi için 2 milyar lira ve bu parayı belediyenin o dönemki bütçesi ile karşılaması için 160 yıla ihtiyacı bulunduğu yönünde bir fikir ortaya sürülmüştür. Şehir yollarının beşte biri toprak, üçte biri de adi kaldırımdı. Toprak ve adi kaldırım yollar arasında İstanbul'un fethinden bu yana kazma vurulmamış olanların dahi bulunduğu açıklanmıştı.

Belediye bütçesine, yolların bakım, onarım ve inşası için yılda 25 milyon lira tahsisat ayrılmaktayken, bu paranın yarısı yapılmış olan yolların bakım ve tamirine sarf edilmekte yeni yollar için de 12,5 milyon lira kalmaktaydı. Meydan, köprü ve yeraltı geçitleri için ayrılan tahsisat bu miktarın dışındaydı. 2 milyar liralık ihtiyacı, yılda 12,5 milyon liralık tahsisatla karşılama mecburiyeti ortaya 160 yıl gibi astronomik bir zaman çıkarmakta ve İstanbul'un yol meselesinin uzun yıllar halledilemeyeceği iddia edilmekteydi.[1724]

Trafik Müdürlüğü tarafından yapılan istatistiklere göre Ankara'da 1964 yılının sadece Ekim ayı içerisinde 338 trafik kazası meydana gelmiştir. Şehir içinde

[1722] **Son Havadis**, 23 Eylül 1964, s. 3.
[1723] Ayten Arıkan, "Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri", **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, 2005, s. 183.
[1724] **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1964, s. 1, 7.

meydana gelen 302 kazada 8 kişi ölmüş, 158 kişi yaralanmış, 159 vasıta hasara uğramıştır. Diğer 36 kaza ise şehir dışında meydana gelmiş, 4 kişi yaşamını yitirmiş, 25 kişi yaralanmış ve 8 araç da hasara uğramıştı.[1725]

Doğu Anadolu Bölgesi'nde 1964 yılının en büyük kazası 9 Kasım gecesi Muradiye-Çaldıran yolunda gerçekleşmişti. Muradiye ilçesinden Çaldıran'a manifatura eşyası götürmekte olan yük kamyonu sürücüsü, yasal olmamasına rağmen diğer ağır vasıta sürücüleri tarafından da sık sık yapılan hatayı gerçekleştirmiş, 45 kişiyi alarak yola çıkmıştı. Bendimahi çayı üzerindeki Şeytan köprüsünden geçmekte olan kamyon 30 metre derinliğindeki çaya uçmuştur. Kazada ölen 25 kişinin cenazeleri ancak jandarma ve trafik ekiplerinin yoğun çalışmalarıyla toparlanabilmiş, 15 kişi de ağır yaralı bir şekilde Van ve Erciş Devlet Hastanelerine kaldırılarak tedavi altına alınmışlardı. Kaybolan beş kişi için ise arama çalışmaları başlatılmıştı.

Aynı gece Boğazlıyan'dan Kayseri'ye gelmekte olan bir otobüs, Boğazköprü civarında karşı istikametten gelen bir kamyonla çarpışmıştır. Kaza sonucunda otobüs yolcularından 5 kişi olay yerinde yaşamını yitirmiş, 6 kişi de ağır şekilde yaralanmıştır. Kazaya sebebiyet veren şoförün ehliyetsiz olduğu anlaşılmış ve kendisi Savcılığa teslim edilmişti. Bir yolcu otobüsünün ehliyetsiz bir kişi tarafından kullanılması trafik kontrollerinin aksatıldığını ve bu konuya ciddiyetle yaklaşılmadığını ispat eden çok sayıda örnekten birini teşkil etmekteydi.

Adana'dan İskenderun'a gitmekte olan bir otobüs dereye yuvarlanırken yolculardan dördü yaşamını kaybetmişti. Kaza askeri bir vasıta ile bir otobüsün çarpışması sonucunda meydana gelmişti. Arka arkaya gelen kötü gelişmeler kazalar günü şeklinde değerlendirilmişti. Adana'dan İzmir'e gitmek olan bir yolcu otobüsü, Konya-Beyşehir yolu üzerinde rot çıkmasından kaynaklı olarak uçuruma yuvarlanmış, iki kişi olay yerinde yaşamını yitirmiş, dördü ağır 27 yolcu da yaralanmıştı.[1726] Yaşanan kazaların önemli bir kısmında bu örnekte olduğu gibi araçların bakımsızlığı ve eskiliği de etkili olmuştur. Bu husus iki konuyu düşündürmektedir. Birincisi ekonomik koşulların getirdiği sıkıntılar neticesinde eski ve bakımsız araçların yaygın bir şekilde kullanılması söz konusuydu. İkincisi ise araç

[1725] **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1964, s. 1, 7.
[1726] **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1964, s. 1, 7.

muayeneleri ve bakımlarının günümüzdeki gibi ayrıntılı bir şekilde gerçekleştirilmediği kanaatini uyandırmaktadır.

1964 yılı Kasım ayında Ankara'da toplanan idareciler kongresinde trafik kazaları ele alınmıştı. Kongreye sunulan raporlarda trafik kazlarının Türkiye'yi adeta kasıp kavurduğu ve günde ortalama 7-8 vatandaşın bu sorun yüzünden hayatını kaybettiği, bunun birkaç mislinin de engelli olarak yaşama devam etmek zorunda kaldıkları rakamlarla gösterilmişti. Buna göre trafik kazalarından ölüm miktarı yılda 3 bin kişiyi bulmakta kaza sonucunda engelli olanların sayısı da 10 bine yaklaşmaktaydı. Kongreden çıkan sonuca göre trafik suçlarının yakından takip edilmesi, trafik eğitimine daha fazla önem verilmesi gerekmekteydi.[1727] Bu tespit trafik eğitimi sorununun önemli bir toplumsal problem olarak halledilemediğini kanıtlamaktaydı.

9.1.5. 1965 Yılı

Trafik Kazalarını Önleme Cemiyeti 1965 yılının hemen başında bir basın toplantısı düzenleyerek bir yıllık çalışmaları konusunda bilgi vermişti. Trafik bakımından mevcut durumun korunamadığı ve daha da kötüye gittiği bildirilmişti. 1963 yılındaki verilere göre her 38 araçtan birinin kazaya karıştığı, trafik teşkilâtının bu kazaları önlemede yetersiz kaldığı ileri sürülmüştü. İstanbul örneğinde, trafik memurlarının trafik konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olmadıklarından ve adeta bir robot gibi kendilerine verilen belirli çerçevenin dışına çıkmadıklarından yakınılmıştır. Trafik memurlarının inisiyatif kullanarak gözleri önlerinde cereyan eden trafik hatalarına müdahale etmelerinin gerekli olduğunu belirten cemiyet yetkilisi, trafik teşkilâtına çekidüzen verilmesi gerektiğini ve trafik kurallarının daha aktif bir şekilde uygulanabilmesi için bilgilendirme eğitimi verilmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır.[1728] Buradan anlaşıldığı kadarıyla trafik teşkilâtında da birtakım düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktaydı.

Diğer taraftan İstanbul'da 1965 yılında kış süresince şehrin birçok tarafında yolların geçilemeyecek derecede bozulduğu gerek yayalar ve gerekse sürücülerin şikâyetlerine neden olan bozuk yolların ulaşımı son derece sıkıntıya soktuğu, ana

[1727] **Akşam**, 30 Kasım 1964, s. 3.
[1728] **Akşam**, 18 Ocak 1965, s. 3.

yolların üzerinde açılan çukurların arabalarda hasarlara neden olduğu yankı uyandırmıştı.[1729]

Türkiye Sakatlar Rehabilitasyon Derneği Başkanı Dr. Rıdvan Ege bir basın toplantısı düzenlemiş, 1965 yılı itibariyle Türkiye'de 150 bin kolsuz ve bacaksız engelli vatandaş bulunduğunu, ölümlerin önemli bir kısmının da trafik kazaları sonucunda meydana geldiğini açıklamıştı. Amerika'da ortalama olarak 2,5 kişiye bir motorlu araç düştüğü, Türkiye'de ise 169 kişiye bir motorlu araç düştüğü belirtilmiş, buna rağmen Türkiye'de trafik kazaları sebebiyle ölüm oranlarında rekor kırıldığına işaret edilmişti. Kazaların artışını tetikleyen faktörlerden biri trafik kontrolleri hususunda eksiklikler bulunmasıydı. Bu eksikliklere neden olan önemli sebeplerden biri de trafik teşkilâtı içerisinde yeterli sayıda trafik personeli bulunmayışıydı. Fransa'da sadece Paris'te 40 bin trafik polisi bulunurken buna karşılık Türkiye'de mevcut trafik memuru sayısının 1.410 kişi olması dikkat çekiciydi. Kazalar sonucunda meydana gelen ölümlerin azaltılmasında ilkyardım ve ilkyardım bilgisinin önemine dikkat çekilmişti. Buna göre, kazazedelere kaza sonrasında ilkyardım tedbirlerinin tam anlamıyla uygulanamadığı, halbuki bu durumun tam manasıyla tatbik edilebilmesiyle ölümlerin yüzde 20 oranında azaltılabileceği noktasında görüş beyan edilmişti. Öte yandan ilkyardım bilgisinin olmadığı müdahaleler neticesiyle yaralananların engelli kalma ihtimali de artmaktaydı.[1730]

11 Ağustos 1965 sabaha karşı İstanbul-Ankara karayolu üzerinde dönemin en büyük trafik kazalarından biri meydana geldi. Korkunç kaza Hendek'in Tatar köyü yakınlarında olmuştu. Bir yolcu otobüsü 40 yolcusu ile İstanbul'a gelirken, yol kenarında duran sülfürik asit kamyonuna arkadan çarpmıştı. Çarpışma sonunda tankerin şaftı çıkarak şarampole düşmüş, kamyonun üzerindeki 500 kiloluk bir bidon ile 20 damacana içerisindeki sülfürik asit yere dökülmüş, bu arada kamyonun içine asit dumanları girmeye başlamıştı. Gecenin karanlığında ne olduğunu anlayamayarak, korkunç gürültü ve dumanın tesiri ile birden paniğe kapılan yolcular, pencerelerden kendilerini dışarıya atmaya çalışmışlardı. Fakat o anda yolun sağ tarafındaki hendeğe toplanarak küçük bir göl meydana getiren asidin içine dalan yolcular feci şekilde yanmaya başlamışlardı. Bu korkunç sahneyi görenlerin

[1729] **Akşam**, 25 Nisan 1965, s. 3.
[1730] **Tercüman**, 10 Mayıs 1965, s. 1, 7.

anlattıklarına göre, etleri 5-10 dakika içerisinde parça parça olan ve canhıraş feryatlar arasında eriyip sadece kemik yığını haline gelen insanların çırpınışları, asidin içinden kurtulmaya çalışmaları yürekler acısı, feci bir manzara teşkil etmişti.

Kaza yeri Tatar köyü içinde olduğu için olay yerine Hendek 476. Ulaştırma Taburu derhal yetişmiş, itfaiyenin de yardımı ile yaralananlar Adapazarı ve Hendek Hastanelerine kaldırılmıştı. 27 kişi asit çukurunun içerisinde ölmüştü. Simsiyah birer iskelet haline gelen ve kimlikleri anlaşılmasına imkân bulunmayan cesetler, hemen orada kazılan bir mezara konulmuştu. Hendek Savcısı, yolcu otobüsü, şaftı koparak yolun sağ tarafına çekilen ve stop lambaları yanık halde bırakılan kamyonun solundan geçmek isterken kazanın meydana geldiğini açıklamıştı. Ayrıca, otobüs şoförünün olay sırasında uyuduğu da tahmin edilmekteydi. Yapılan tahkikatlar, hatalı olarak, yüzde doksan nispetinde otobüs şoförünü göstermekteydi. Kazanın ilk günü asitten yanarak feci şekilde ölenlere üç kişi daha eklenmiş, ağır yaralı olarak Sakarya Devlet Hastanesinde tedavi gören bu üç kişi yaşamını yitirmiştir.[1731]

11 Ağustos 1965'de Emniyet Genel Müdürlüğünde yapılan bir toplantıda trafik kazalarının önlenmesi çareleri görüşülmüş ve bu konuda bazı önemli kararlar alınmıştı. Toplantıda kazaların meydana geliş saatleri göz önünde tutulmuş ve şoförlerin uykusuzluk hallerinin kontrol altına alınması zaruri görülmüştü. Bu maksatla şoförlerin günlük çalışma karnesine bağlanmaları kararlaştırılmıştı. Bu husus bir genelge ile açıklanmıştır. Emniyet Genel Müdürü Ahmet Demir'in imzasını taşıyan genelgede ayrıca şöyle denilmekteydi: *"Karayolları trafik tüzüğüne göre şoförlerin 24 saatlik süre içinde fiilen toplam olarak 9 saatten veya sürekli olarak 5 saatten fazla araç kullanmaları veya kullanmaya icbar edilmeleri yasaktır."* Bu konuda yolcuların da yardımcı olmaları istenmektedir.[1732]

Trafik kazalarının artışının sürekli olarak devam etmesi üzerine bir açıklama yapan İçişleri Bakanı İzzet Gener, istatistiklere göre dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de trafik kazalarının genellikle çok sıcak günlerde olduğunu, bunun başlıca sebebinin özellikle şoförlerin aralıksız olarak araç kullanmalarından kaynaklandığının altını çizmişti. Buna göre uykusuzluk ve yorgunluk bu kazaların

[1731] **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1965, s. 1, 7; **Akşam**, 12 Ağustos 1965, s. 1, 7; **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1965, s. 1.
[1732] **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1965, s. 1.

artmasına ve feci sonuçlar yaratmasına yol açmaktaydı. Gener karayollarındaki trafik kontrolünün yetersizliğinin de önemli faktörlerden biri olduğunu belirtmiş, ayrıca yolların bozukluğunu da sebepler arasında saymıştı. Bunun dışında Başbakan Vekili Faruk Sükan, Karayolları Genel Müdürü Servet Bayramoğlu ve Emniyet Genel Müdürü Ahmet Demir ile görüşmüş ve trafik kazaları konusunda bilgi almıştır.[1733]

İçişleri Bakanı Gener, trafik nizamlarına aykırı hareket edenlerin amansız ve müsamahasız bir şekilde izlenmesi, cezalandırılması ve bu şekildeki hareketlerin önlenmesi için azami dikkat sarf edilmesi hususunun bütün ilgililere duyurulduğunu ifade etmişti. Gener, görevlerinde kusurlu hareket edenlerin, gerekli dikkat ve hassasiyeti görülmeyenlerin üst kontroller vasıtasıyla tespit edilip, haklarında kanuni işlem yapılmasının kararlaştırıldığını açıklamıştı. Bakan, özellikle son hadiselerden sonra kazaların diğer faktörlerin yanında ve ekseriyetle de şoförlerin devamlı bir şekilde çalıştırılmasından, uykusuz ve yorgun şekilde işlere sevk edilmelerinden hatta bazen alkollü halde sefere çıkmalarından ileri geldiğinin tespit edildiğini belirtmiştir. Bunun üzerine bunları önleyici ilk tedbir olarak daha önce alınan karar gereğince bir genelge ile açıklanan çalışma karneleri usulünün tatbiki için hazırlıkların tamamlandığını dile getirmişti. Bu konu ile alakalı olarak ilgililere tebligat yapılmış ve genelgedeki hususların çalışma karneleriyle kontrol edilmesi için tedbirler alınmıştı.[1734]

Karayolları ve Trafik Şubesi ekipleri son dönemlerde artan kazalar sebebiyle Ankara yolunda radarlı kontrol yapmışlardı. Trafik davalarına bakan Hakim İsmet Can'ın da müşahit olarak bulunduğu ve dört saat süren kontrol sırasında 70'den fazla vasıtanın şoförü hakkında meskun yerlerde fazla süratten ceza zaptı kesilmişti. Bu arada itiraz eden şoförlere, ilerde bulunan radarın tespit ettiği sürat, telsizle dinletilmek suretiyle ikna edilmiştir. Ayrıca, yasak olduğu halde yük ile birlikte yolcu alan ve muayenesi zamanında yapılmayan bir kamyonun da plâkası sökülmüş ve sürücüsü hakkında cezai işlem yapılmıştı. Ankara-Düzce, Düzce-İstanbul arasında daimî kontroller yapan Karayolları ekibinden mühendis Demiray Güngör, kazaların azalması ve önlenmesi için, kadastro mahkemeleri gibi seyyar trafik mahkemelerinin kurulmasının ve trafik büroları ile Karayolları ekiplerinin müşterek çalışmasının

[1733] **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1965, s. 1.
[1734] **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1965, s. 7.

gerekli olduğunu bildirmişti. Karayolları ekiplerine verilen ve daha sonraki aylarda çalışmaya başlayacak yeni bir radar cihazı ile arabanın plâkası, rengi ve şoförün eşkâlinin fotoğraf ile tespit edilebileceği belirtilmişti.[1735]

1965 yılı içinde Ankara ili dahilinde vuku bulan trafik kazaları sonucunda 120 kişi ölmüş, 1.997 kişi yaralanmış ve 4.912 vasıta da hasar görmüştü. Yetkililerden alınan bilgilere göre, vuku bulan 3.728 trafik kazasının 3.393'ü Ankara polis mıntıkasında, 335'i jandarma bölgesinde meydana gelmişti. Yapılan incelemeler neticesinde, jandarma bölgesinde meydana gelen trafik kazalarında ölümün daha yoğun olduğu anlaşılmıştı. Gerçekten jandarma bölgesinde meydana gelen 335 kaza sonunda 58 kişi yaşamını yitirmiş, polis bölgesindeki 3.393 trafik kazasının da ancak 62'si ölümle neticelenmişti. Ayrıca, Ankara Trafik Şube Müdürlüğünden yapılan açıklamaya göre, Ankara dahilinde meydana gelen kazaların çoğunlukla Gülveren, Çankırı Caddesi, Bendderesi, Ulus ve Aydınlıkevler semtlerinde olduğu belirtilmiş, kazaya sebep olan şoförlerin yaş ortalamalarının ise 25-35 arasında olduğu bildirilmişti. Bilirkişi raporlarına göre, şehir içindeki bu kazalarda yayaların daha fazla kusurlu oldukları anlaşılmaktaydı. Raporların ortalama kusur dereceleri yüzde 75 yayalarda ve yüzde 25 de şoförlerde bulunmaktaydı.[1736] Buradan anlaşıldığı gibi şehir içerisinde gerçekleşen kazalarda yayaların kusurunun ağır basması trafik eğitiminin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Öyle ki sadece sürücülerin ve sürücü adaylarının değil yayaların da bilgilendirilmesinin gerekli olması toplumsal olarak trafik eğitimi konusunda daha duyarlı olunması ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Ayrıca trafik ışıklandırmalarının yaygınlaşması, kaldırımlar ve yollar ile fiziki yapının güçlendirilmesi gibi hususlar ile şehirlerin eksikliklerinin giderilmesi gerekmekteydi. Trafik kazaları önemli bir sosyal problem olarak devam ederken, 1965 yılı tedbirlerin ve kontrollerin arttırıldığı bir yıl olmuştur.

9.2. Yangın Felaketleri

Bu dönem içerisinde Konya, Ankara ve İstanbul'da üç büyük yangın meydana gelmiş, bu yangınlar yarattığı etkileri ve neticeleri itibariyle önemli bir gelişme olarak kamuoyunu meşgul etmiştir. 8 Mart 1961'de sabaha karşı Konya'da

[1735] **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1965, s. 4.
[1736] **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1965, s. 5.

büyük bir yangın çıkmıştı. Sabah dörtte başlayan büyük yangında Belediyenin Elektrik, Su ve Otobüs İşletme Müdürlüğünün de bulunduğu hal binası tamamen yandı. Eskiden askeri hastane olarak kullanılan sonra şehir hali haline getirilen binada ayrıca; CKMP İl Başkanlığı, Körler Derneği, İmam Hatip Okulu Derneği ve diğer bazı dernekler ile Belediye salonu ve zemin katta bulunan 26 kasap, 34 manav, 2 zirai ilaç satan mağaza kullanılamaz hale geldi. Bunların dışında kıymetli eşyaların da zarar görmesi söz konusu idi. 800 bin lira değerinde olduğu düşünülen su ve elektrik sayaçlarını ayar makinesi demir yığını haline gelmişti. Maddi zararın 7 milyon liradan fazla olduğu tahmin edilmekteydi.[1737]

Konya'daki yangın sonrası aynı yıl 14 Ağustos 1961 gecesi Ankara için büyük bir tehlike arz eden ve şehir içerisindeki kereste depolarında görülen bir yangın çıkmıştır. Yangın Ankara'nın Ulus meydanındaki eski Milli Eğitim Bakanlığı yangınından sonraki en büyük yangın olarak nitelendirilmişti. Bir kereste dükkânında çıkan yangın beş dakika gibi kısa bir süre içerisinde yayılarak Antalya Nakliyat Şirketi'ni sarmış ardından gazete matbaalarına ve muhtelif dükkânlara sıçrayarak Ulus gazetesi ve Akis Dergisi'nin idarehanelerinin bulunduğu Ove Han'ı da etkilemişti. Kereste depoları, Ulus ve Akis idarehaneleri ile bazı matbaalar tamamen yanmıştır. Yangın o kadar ciddi boyutlara varmıştır ki, İşçi Sigortaları Hastanesinde bulunan hastalar zorlukla tahliye edilebilmiş, cankurtaranlar buraya güçlükle yanaşabilmiştir. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel yangın mahallinde incelemelerde bulunmak üzere gelirken, ardından Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek, İçişleri Bakanı Nâsır Zeytinoğlu ve Bakanlardan Sıtkı Ulay, Cahit Talas, Mukbil Gökdoğan, Fethi Aşkın, Orhan Mersinli, Hayri Mumcuoğlu ve Emniyet Genel Müdürü ile Ankara Örfi İdare Kumandanı yangın yerine gelerek durumu takip etmişlerdi. Bir buçuk kilometrekarelik bir sahaya yayılan yangın çok büyük zararlara sebebiyet verdi. Yangının ihmal üzerine çıkabileceği de belirtilirken, sabotaj ihtimali üzerinde de durulmuştu. 3 kereste deposu, iki doğrama fabrikası, bir otel, bir oto boyahanesi ve 3 evin tamamen yandığı yangında Antalya ambarına ait bir deponun da kısmen yandığı tespit edildi.[1738] Bu yangının devletin en yüksek kademesinden bakanlara

[1737] **Cumhuriyet**, 9 Mart 1961, s. 1, 5.
[1738] **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1961, s. 5.

varıncaya kadar yakından takip edilmesi olayın vahametini ve ciddiyetini ortaya koymaktadır.

21 Ağustos 1964 gecesi İstanbul'da Kuledibi Büyük Hendek Caddesinde büyük bir yangın felaketi yaşanmıştır. Yangın neticesinde 167 dükkân, 25 apartman ve ev iki saat içerisinde tamamen kül olmuştur. Dönem içerisinde son yılların en büyük yangını olarak nitelendirilen felakette 40-50 milyon liralık bir maddi kayıp olduğu tahmin edilirken 1.000 kişinin de evsiz kaldığı bildirilmişti. Kısa sürede yayılan yangında susuzluk etkili olmuş, Beyoğlu itfaiyesi olaya müdahale etmiş olsa dahi, civarda su bulunmaması sebebiyle uzun müddet su aranmış, bu süre içerisinde yangın etrafa yayılmış, çarşının tutuşmasının ardından evlerin de yanmaya başlamasıyla halk kendini dışarı atmıştır. Tüm polis teşkilâtının seferber edildiği yangında; Karaköy, Azapkapı, Meşrutiyet Caddesi, Tünel başından itibaren geniş bir kordon yapılmış, Vali Niyazi Akı, Merkez Kumandanı Selâmi Pekün, Emniyet Müdürü Haydar Özkın, Belediye Reisi Haşim İşcan olay yerine intikal etmişlerdir. Daha da geniş bir alana yayılmasından korkulan yangına büyük bir itfaiye grubu müdahale etmek durumunda kalmış, Beyoğlu ve Galata'ya genişleme ihtimaline karşılık Beyoğlu, Fatih, Bakırköy, İstinye itfaiyeleri olay yerine gelmişlerdir. Ayrıca şehirdeki bütün fabrikalardan yardım talep edilmiş, ellerinde bulunan söndürme aletleri ile müdahale etmeleri istenmiş ve kimyevi köpük temin edilmiştir. Meşrutiyet caddesine uzanan alevler Maliye Binası, Yeni İstanbul Gazetesi tesisleri ve Türk Hava Yolları Terminal binasını da tehdit etmeye başlamıştı. Maliyede çalışan memurların bir kısmı evlerinden alınmış, bir kısmı da durumu öğrenerek Maliye binasına gelmişlerdi. Evraklar çelik dolaplara yerleştirilmiş ve yangının sıçraması durumunda tahliye edilebilir duruma getirilmişlerdi. Yangının yayıldığı alan ve tahribatının büyük olması nedeniyle Küçük Hendek, Büyük Hendek, Belediye, Eski Müellif caddeleri ile Şakûlî, Değirmen, Otçu sokakları arasında kalan bölge tehlikeli bölge ilân edilmiştir. Havagazı boruları patlamış ve gazın yayılması ile ayrı bir tehlike atlatılmıştı. Buna bağlı olarak gaz kesilmiş ve civarda mukim halk muhtemel tehlikeler karşısında uyarılmıştı. Yangın bir ara o kadar kuvvetlenmiştir ki,

Kuledibindeki Belediye Hastanesine de sıçrama tehlikesi ortaya çıkmıştı. Yangının kontrol altına alınması zaman almış, alevler sabaha kadar yer yer devam etmiştir.[1739]

İlk belirlemelere göre can kaybı olmazken, biri ağır sekiz kişinin yaralandığı tespit edilmişti. Fatih itfaiyesinde görevli Hasan Kaptan, yangın sırasında dumandan etkilenmiş ve merdivenden düşmüş, ağır yaralı olarak İlk Yardım Hastanesine kaldırılmıştır. İstanbul'daki bu büyük yangını on binlerce kişi seyrederken yankesiciler de faaliyetlerini artırmış, 30 kişi emniyet güçleri tarafından yakalanarak gözaltına alınmışlardır. Emniyet Müdürü Haydar Özkın, bütün karakollara emir vererek bütün karakollarda tek bir görevli kalmak suretiyle, tüm emniyet güçlerini yangın bölgesinde vuku bulabilecek yağmaları engellemek için görevlendirmiştir.

İstanbul'daki büyük yangının nedenine dair bulgular yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Kuledibindeki yangının çarşının ilk köşesinde bulunan bir koltuk döşemecisinin dükkânında başladığı belirlenmişti. Yapılan ön tahkikat neticesinde yangının koltuk döşemecisinin dükkânına atılan sigara izmaritinden çıktığı ve ihmal bulunduğu tespit edilmiştir.

Yangının hemen sonrasında Belediye İmar Müdürlüğü tarafından bir heyet kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştı. Heyet ilk etapta hasar tespit çalışmalarına yönelirken, altı binanın yıkılmasına karar vermiş, on binanın da onarılmadan ve takviye yapılmadan kullanılamayacağına dair bir rapor hazırlamıştır.

Başbakan Yardımcısı Kemal Satır, Millî Savunma Bakanı İlhami Sancar, İçişleri Bakanı Orhan Öztrak yangın alanında incelemede bulunmuşladır. Yangından zarar gören esnaf ve vatandaşlara gerekli maddi yardımın yapılacağı, evsiz kalanlar için mesken temin edileceği, bunun için de gerekli yetkililere emir verildiği bakanlar tarafından dile getirilmiştir. İçişleri Bakanı Öztrak, yangın için son derece üzüntülü olduklarını, tek tesellinin can kaybı yaşanmaması olduğunu, ifade etmişti. İmar ve İskân Bakanı Celâlettin Uzer de yangın alanını tetkik etmiş, buranın imarı ve yangından zarar gören yerlerin onarılması için yetkililere talimat vermiştir. Kızılay ve diğer yerlerden yangınlar için yardımlar gelmeye başlamış, İmar ve İskân Bakanlığı acil olarak 200 bin liralık yardımda bulunmuş, evsiz kalan vatandaşların

[1739] **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1964, s. 1, 7.

bir kısmı yerleştirilirken, bir kısmı da akrabalarının yanına gitmek durumunda kalmışlardır.[1740]

Yangın sırasında kullanılamaz hale gelen dükkânların büyük bir kısmının sigortalı olduğu tespit edilmişti. Ama sigorta bedellerinin maddi zararları karşılamaktan uzak oluğu görülmüştü. Örneğin 200 bin liralık malı yanan bir esnaf ile 30 bin liralık malı yanan bir esnafın aynı bedel olan 7500 lirayı alacağı belirtilmişti. Dolaylı olarak esnafın dışında mallarını satılmak üzere çarşıya gönderen vatandaşlar da mağdur duruma düşmüştü.[1741] İstanbul'daki büyük yangın neticesinde can kaybı yaşanmaması olumlu bir husus olarak belirtilebilir. Ancak yangın bölgesindeki esnaf maddi açıdan büyük zarar görmüştür. Sigorta bedellerinin yangının meydana getirdiği zararı karşılayamaması düşündürücü olmakla beraber böylesine büyük felaketler için yeni düzenlemelere ve farklı öngörülere ihtiyaç duyulduğunu söyleyebiliriz.

9.3. Deniz Kazaları: Tanker Faciaları

1960-1965 döneminde yaşanan facialardan bir diğeri de büyük deniz kazalarıdır. 14 Aralık 1960 tarihinde Rusya'nın Tuapse limanından akaryakıt yüküyle yola çıkan yirmi beş bin tonluk Peter Zoraniç isimli Yugoslav bandıralı tanker ile Karadeniz'e geçmeye çalışan otuz beş bin tonluk Yunan bandıralı World Harmony isimli tanker Emirgân önlerinde çarpışmışlardı. Çarpışma sırasında yoğun bir deniz kirlenmesi yaşanmış, Yugoslav gemisinden yaklaşık on iki bin ton benzin ile on bin tona yakın petrol büyük bir ateşle infilâk etmiş ve denize boşalmaya başlamıştır. Ardından ikinci defa ateş alan aynı gemi korkunç bir gürültü ile infilâk etmiş, bu patlama Emirgân, Yemköy, İstinye, Kanlıca, Kandilli ve Küçüksu semtlerinde büyük yankı uyandırmıştır. Denize dökülen akaryakıtın alevleri daha yeni boyanmış olan ve demirli halde bulunan Denizcilik Bankası'na ait lüks yolcu gemisi Tarsus'a sıçramış ve yanmaya başlamıştır. Üç geminin dışında olaydan bir gemi daha etkilenmiştir. Olay olduğu sırada seyir halinde bulunan ve kaza mahalline yakın geçen Finlandiya bandıralı ufak tonajlı gemi infilâklar neticesinde Boğaz'ın karanlık sularına gömülmüştü. Söz konusu gemide kaç kişilik bir mürettebat grubu olduğu bilinmezken kurtulan bir kimsenin bulunmadığı tahmin edildi. Yugoslav

[1740] **Cumhuriyet**, 23 Ağustos 1964, s. 1, 7.
[1741] **Tercüman**, 23 Ağustos 1964, s. 1.

gemisi yanarak Paşabahçe'deki benzin depolarının bulunduğu bölgeye doğru kaymaya başlamış bu durum ahalide büyük korku yaratmıştır. Civardaki evler benzin depolarının infilâk etmesinden endişe duyulduğu için boşaltılmıştır. Kaza o kadar büyüktür ki, patlamalar neticesinde gece karanlığında Boğaz gündüz olmuş gibi aydınlanmıştı. Öyle ki, alevler elli metreye kadar tırmanmış, İstanbul'u yoğun ve simsiyah bir duman tabakası kaplamıştır. Kazadan kurtulan Yunan denizci Evangelos Fandazis *"ölmeden cehennemi görür gibi oldum"* diyerek facianın büyüklüğünü gözler önüne sermiştir. Toplamda dört geminin karıştığı ve üçünün tamamen yandığı bir tanesinin battığı facianın ilk günü 48 kişiden haber alınamazken, sadece dört cenazeye ulaşılabilmişti. Türk, Yugoslav ve Yunan gemilerinde toplamda mevcut 139 kişiden 33 tanesi yaralı olmak üzere 89 kişi kurtarılmıştır. Amerika seferine çıkmak için hazırlık yapan ve kazaya karışan Türk gemisi Tarsus'tan 45 kişilik mürettebat kurtarılmış bunlardan 12 tanesi Baltalimanı'ndaki hastaneye yaralı olarak kaldırılmıştır. Yugoslav tankerinde 52 kişilik mürettebattan 31 kişi kurtarılabilirken 8'i yaralı olarak hastanede tedavi altına alındı. Yugoslav Peter Zoraniç gemisinin ikinci kaptanı Poliç Brouislov Numune hastanesinde tedavi altına alınırken, birinci kaptan Sabliç Ante ve bu geminin Türk kılavuz kaptanı Cevdet Çubukçu'dan haber alınamamıştı. Yunan tankerinde bulunan 41 kişiden ise sadece 13 tanesi o da yaralı olarak kurtarılabilmişti. Öte yandan olayla ilgili soruşturma başlatılırken, Yunan gemisinin kılavuz kaptan almayı lüzumsuz görmesi dolayısıyla suçlu görüldüğü belirtilmişti. Kaza neticesinde ortaya çıkan yangının etkisi kaza sonrasında da kendini göstermeye devam etti. Yugoslav bandıralı geminin Beykoz sahilindeki yalıları ve binaları tehdit etmesi dolayısıyla burada yaşayanlar eşyaları ile birlikte tahliye edildiler.[1742]

Olaya müdahale hemen hemen imkânsız gibi gözükürken, bir kurtaran gemisi ile İstinye Deniz İtfaiyesi ve bir dalgıç gemisi, kazazedelere yardım edebilmek için harekete geçmişlerse de tankerlerin civarına dahi yaklaşmak mümkün olamamıştı. Dalgaların seyrine göre sürüklenmeye başlayan Yugoslav tankeri bu defa Çubuklu'ya doğru yönelmeye başlayınca durum daha da vahim bir hal almıştı. Lodos'un etkisiyle civarı tehdide başlayan Yugoslav tankerini kıyıya yaklaştırmamak

[1742] **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1960, s. 1, 5.

için tedbirler alınırken yanmakta olan Tarsus'un yanına yaklaşabilmek maksadıyla çareler aranmış, ateş kontrol altına alınmak istenmişti. Bu çalışmalar esnasında İstanbul, Beyoğlu, Üsküdar ve Beykoz itfaiyeleri kıyı da tedbirler almaya çalışmıştı. Tüm bu faaliyet ve tedbirlere rağmen denizin ortasındaki gemicileri kurtarmak pek de mümkün olamamıştı. Ancak yangın sahasına kendi imkânları ile çıkabilen gemiciler yardım için haykırmışlar, bunlara yaklaşmak ve can simidi atmak suretiyle kurtarma yapılabilmişti. Tanker, Beykoz sahillerini bir süre tehlike altında tuttuktan sonra Beykoz Kundura Fabrikası önünde kuma saplanmış ve yanmaya devam etmişti.[1743]

Yugoslav bandıralı gemi ertesi gün de yanmaya devam etmiş öğlen saatlerinde karaya oturduğu Çubuklu sahilinde patlayarak geminin ön tarafı parçalanmıştı. Şehri tehdit etmeye devam eden gemiden yükselen dumanlar bir kilometre kadar yukarı çıkarak gökyüzünün siyah bulutlarla kaplanmasına sebebiyet vermişti. Patlamalar sonrasında olayının ciddiyetini ortaya koyan bir durum da Selvi burnu civarında bulunan evlerin hemen hepsinin camlarının kırılmış ve çerçevelerinin paramparça olmuş olmasıdır. Tehdidin devam etmesinden dolayı o civarda bulunan benzin depolarının etkilenmesinden korkuluyordu. Tedbiren Boğaz'dan aşağı sürüklenen yanar akaryakıtın tehlike yaratmasını önlemek için askeri biriliklerce önlemler alınmış, ayrıca Napoli'den yangın söndürme köpüğü getirtilmişti. Yugoslav tankerindeki yangını söndürmek ve yangının etrafa yayılmasını engellemek için yangın söndürme köpüğü sevk edilmişti. Eskişehir ve Kayseri hava üslerinde bulunan bu kimyevi madde dört askeri uçakla İstanbul'a getirilmiştir. Kaza sırasında demirli halde bulunan fakat sıçrayan alevler dolayısıyla yangına karışan Tarsus adlı gemi de yanmaya devam etmekteydi.[1744] Yukarıda belirtildiği üzere Napoli'den yangın söndürme köpüğü getirtilmesi denizde yaşanabilecek büyük facialar için yeterli derecede önlem alınmadığını ve hazırlıksız yakalanıldığını göstermekteydi.

[1743] **Tercüman**, 15 Aralık 1960, s. 1, 5.
[1744] **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1960, s. 1, 5.

Boğaz'da yaşanan facia neticesinde balıkçıların denize açılamaması ve bölgede bulunan balıkların zarar görmesi ile mevcut sürülerin buradan ayrılması nedeni ile sıkıntılar yaşanmış, balık fiyatları aniden yükselmişti.[1745]

Yugoslav tankeri kazanın üzerinden iki gün geçmesine rağmen yanmaya devam etti. Geminin etrafı köpükle tecrit edildi, ancak önlem olarak Beykoz'daki benzin depolarının tahliye edilmesine karar verildi. İkinci gün geminin ikiye ayrılma tehlikesi baş göstermişti. Şayet gemi ortadan ikiye yarılırsa oldukça fazla miktarda petrol yayılacak ve yayılan alevleri de söndürmek için çok fazla köpüğe ihtiyaç duyulacaktı. Bu arada kesin ölü ve kayıp sayısı da belli oldu. Sarıyer Savcılığından yapılan açıklamaya göre, kaybolanlardan 28 kişi Yunan gemisi World Harmony'den, 21'i Yugoslav tankeri Peter Zoraniç'dendi. Tarsus yolcu gemisinden bir kayıp malumatı verilmezken, Yugoslavya bandıralı tankerde bulunan kılavuz kaptan ile Tarsus ve Paşabahçe'de demirli bulunan Raman tankerinde görevli gümrük memurlarından birinin cesedine ulaşılmıştı.[1746] Öte yandan Boğaz'daki deniz trafiği kısıtlanmış, denizdeki trafiğin 12.30-17.00 arasında açık tutulmasına müsaade edilmişti. Bunun dışında saat 17.00'dan sonra Boğaz deniz vasıtalarına kapatılmış, Anadoluhisarı'ndan Kavaklara kadar olan bölgede Şehir Hatları vapurları dahil trafik tamamen kesilmişti. Boğaz'daki bütün vatandaşlar tanker faciasının yarattığı yangının yeni bir felakete neden olmadan bitmesini temenni etmekteydi. Bu arada Yugoslavya Denizcilik Kumpanyası'na ait sekiz kişilik bir heyet İstanbul'a gelerek kaza yerinde incelemelere başlamıştı.[1747]

Yugoslav tankerinin yangını tamamen söndürülemeden Boğaz'da yeni bir kaza meydana gelmiştir. İtalyan bandıralı bir tanker demirli halde bulunan İskenderun isimli gemiye çarpmıştır. Tanker, sis ve akıntının fazla olmasından dolayı 18 Aralık 1960 günü sabah saatlerinde Galata yolcu salonu önlerinde şamandıralara bağlı halde bekleyen Denizcilik Bankası'nın İskenderun adlı yolcu gemisine sancak kıç tarafından ve omuzluk güvertesinden çarpmıştır. Çarpışma neticesinde büyük hasar gören gemi, önemli bir yara almıştır. Agip Gela adlı İtalyan tankeri olayı hafif yaralarla atlatmıştı. Yoluna devam edecek bir mâni olmamasına rağmen gemi

[1745] **Tercüman**, 16 Aralık 1960, s. 2.
[1746] **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1960, s. 1, 5.
[1747] **Tercüman**, 17 Aralık 1960, s. 5.

gönderilmedi. İtalyan tankerinin Türk yolcu gemisine verdiği hasardan dolayı tahkikat bitinceye kadar doğan zararın yabancı geminin sigorta şirketinden karşılanması için böyle bir uygulamaya gidilmişti.[1748] Yugoslav tankerinin karıştığı kazanın nedenleri de yavaş yavaş ortaya çıkmıştı. Çarpışmadan bir saat önce Boğaz'da başlayan zıt akıntıların kaza nedenlerinden biri olduğu tespit edilmişti. Yıl içerisinde çok sık görülmeyen bu akıntı çeşidinin gemileri rotadan çıkaracak şekilde kuvvetli olduğu ve Boğaz'ı geçerken kılavuz kullanılmamasının söz konusu tehlikeyi daha da arttırdığı üzerinde durulmuştu.[1749]

Üzerinden altı gün geçmesine rağmen yanmakta olan Yugoslav gemisi Peter Zoraniç 19 Aralık günü tekrar şiddetli patlamalarla gündeme gelmişti. Alevler sahilde Beykoz Kundura ve Deri Fabrikası'na kadar sıçramış alınan tedbirlerle söndürülmüştü. Yaşanan infilâklar neticesinde Beykoz ve civarındaki halk endişe ile sağa sola koşuşmuşlardı. Olaylar neticesinde Beykoz-Üsküdar karayolu trafiğe kapatılmıştır.[1750]

Yugoslav tankeri olaydan sonra günlerce yanmaya devam etmiş, bu durum Boğaz trafiği hakkında tartışmaları da beraberinde getirmişti. Kılavuz kaptan kullanmayan gemilerin kazaya davetiye çıkardığı ve kılavuz kullanımının önemine dikkat çekilmişti. Uluslararası deniz trafiği kurallarına uymayan denizcilik faaliyetlerinin daha ağır ve caydırıcı para cezalarına çarptırılmaları gerektiği belirtilmişti. Bunun dışında gerekli aydınlatma tertibatı bulunmayan ve Boğaz'da olması gerekenden daha süratli bulunan deniz vasıtalarına işaret edilmiş, tedbirlerin daha da sıkı olması gerektiğine vurgu yapılmıştı. Ayrıca geçişe müsait olmayan hava koşulları yaşandığında trafiği sınırlayıcı tedbirler alınmasının kaçınılmaz olduğu görülmüştü.[1751]

1963 yılı kış mevsiminde yaşanan olağanüstü iklim koşulları nedeniyle irili ufaklı çok sayıda deniz kazası meydana gelmiştir. Karadeniz'de üç gün içerisinde fırtınadan dolayı iki deniz kazası olmuş, Ereğli limanına kayıtlı 41 tonluk Emek isimli bir gemi Kandıra ilçesinin Salköy civarında sahile 100 metre mesafede batmıştı. İstanbul'dan Karadeniz Ereğlisi'ne kereste götürmekte olan yük gemisi 60

[1748] **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1960 s. 1, 5.
[1749] **Tercüman**, 18 Aralık 1960, s. 5.
[1750] **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1960, s. 1, 5.
[1751] **Son Havadis**, 18 Aralık 1960, s. 1.

ton kadar kereste yükü ile iki yangın söndürme aleti, can kurtarma yelekleri sahile vurmuş, kaptan ve beş kişilik mürettebattan haber alınamamıştı. Çanakkale'de Nara Burnu açıklarında akaryakıt yüklü 20 bin tonluk bir Norveç tankeri karaya oturmuştu.[1752] Tekirdağ'dan İstanbul'a gelmekte olan seksen tonluk bir gemi fırtına sebebiyle karaya vurarak parçalanmış, personeli ise kurtarılabilmişti.[1753] Şiddetli fırtına sebebiyle Rumelifeneri sahillerinde kayalara çarpan iki balıkçı motoru batmıştı. Ayrıca Samsun'a gitmekte olan iki motor, İnebolu limanında bulunan bir motora çarpmış ve batmasına neden olmuş, denizde bulunan bütün vasıtaların limanlara sığındıkları görülmüştü.[1754] Diğer taraftan deniz ulaşımından da aksama devam etmiş. Kireçburnunda bir Amerikan şilebi karaya oturmuştu. İğneada açıklarında tehlikeli durumda bulunan Selçuk adlı geminin Burgaz adasına sığınmak zorunda kaldığı bildirilmişti.[1755]

Bir diğer büyük deniz kazasında Barbaros tankeri 23 Eylül 1965'de İzmit Körfezi'nde infilak etmiş, gemi personelinden 15 kişi parçalanarak ölmüş, en az sekiz kişi de yaralanmıştı. Şiddetli patlamalar dolayısıyla körfez halkı heyecanlı dakikalar geçirirken, patlamanın İPRAŞ Rafinerisi iskelesinde meydana gelmesi sebebiyle rafineri büyük tehlike atlatmıştı. Batman'dan İskenderun'a nakledilen Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına ait ham petrolü İPRAŞ'a işlenmek üzere getiren tanker, tankların dolumu yapıldıktan sonra işlenmiş petrol alarak yine İskenderun'a dönmek üzere burada bulunmaktaydı. İPRAŞ iskelesinden hareket eden tankerdeki infilâk kaptan köşkü önünde bulunan dördüncü tankta meydana gelmişti. Bu sırada yanmaya başlayan tanker güvertesinde bulunan mürettebat ve tankları temizleyen işçilerden sekizi kendilerini denize atarak kurtarmış, on beşinin de öldüğü belirlenmişti. Tankerin tam personelinin 46 kişi olduğu ama bunların bir kısmının izinli olduğu ve patlama sırasında şilepte yalnız 22 mürettebat ile 2 rafineri yetkilisinin bulunduğu öğrenilmişti. Olay sırasında birinci kaptan İstanbul'da bulunduğundan şilepte ikinci kaptan bulunuyordu. Ancak olayın hemen sonrasında ikinci kaptanın da cesedine ulaşılamamıştı. Ölen 15 mürettebatın cesetlerinin denizde aranması gece geç saatlere kadar sürmüştü. Denizden çıkarılan cesetler Devlet

[1752] **Tercüman**, 19 Ocak 1963, s. 1, 5.
[1753] **Tercüman**, 20 Ocak 1963, s. 1, 5.
[1754] **Akşam**, 23 Ocak 1963, s. 1, 5.
[1755] **Tercüman**, 25 Ocak 1963, s. 1, 5.

Hastanesine getirilmişti. Cesetlerin parçalanmış olmasından kaynaklı olarak tanınmayacak halde oldukları tespit edilmişti. Olayın sebebi noktasında ham petrolün boşaltılmasından ve tankların temizlenmesinden sonra ham petrol buharının bir elektrik teması ile patlamanın meydana gelmiş olabileceği gibi tahmini bir bilgi mevcuttu. Barbaros tankerindeki yangın ancak Gölcük'teki donanma araçları tarafından kontrol altına alınabilmişti. Kocaeli Valisi Bekir Sıtkı Aktan, Kocaeli bölgesinin büyük bir tehlike atlattığını, donanmanın tankeri derhal açığa çekmesi yüzünden Kocaeli bölgesinin yok olmaktan kurtulduğunu belirtmişti.[1756]

İnfilak ettikten sonra alev alev yanmaya devam eden tanker, donanmanın aracılığı ile sahilden çekilerek uzaklaştırılmıştı. Böylelikle benzin depolarının bulunduğu bölgede ikinci ve daha büyük bir tehlike önlenmişti. Yangın nedeniyle yanına yaklaşılamayan tanker, denizde meydana gelecek yanma dolayısıyla etrafı kimyevi köpükle çevrilerek çember içine alınmış ve kendi haline bırakılmıştı. Faciadan yaralı olarak kurtulanların ifadelerine göre çok büyük bir kazanın meydana gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.[1757] 15 kişinin ölümü, 8 kişinin de yaralanması ile sonuçlanan tanker faciasında meydana gelen patlamaya dördüncü tankta meydana gelen elektrik kontağının sebep olduğu anlaşılmıştı.[1758]

Türk Denizcilik Tarihi'nde eşine ender rastlanan bir facia olarak nitelendirilen patlamanın yaşandığı Barbaros tankeri 1936 yılında Danimarka'da inşa edilmişti. Eski adı Göegh Hood'du ve 1953 yılında armatör Hayri Baran tarafından satın alınarak Türk bandırasında çalışmaya başlamıştı. Gemide 21 adet tank bulunurken, yanan geminin kıç tarafında 50 ton kadar mazot ve benzinin bulunduğu kaydedilmişti.[1759] Kaza sonrasında bir bildiri yayınlanmış, kazada ölen personel için Sosyal Sigortalar Kurumunun ödeyeceği ölüm tazminatı dışında, denizcilik şirketinin de tazminat ödeyeceği ve geriye kalan ailelerin personellerinin haklarından faydalanabileceği açıklanmıştı.[1760] Yaşanan bu deniz kazaları muhtemel facialar için hazırlıklı olunmasının önemini ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda kazaların yaşanmasına engel olacak tedbirlerin ve kuralların uluslararası standartlar

[1756] **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1965, s. 1, 7.
[1757] **Tercüman**, 24 Eylül 1965, s. 1, 7.
[1758] **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1965, s. 1.
[1759] **Akşam** 24 Eylül 1965, s. 1, 7.
[1760] **Akşam**, 25 Eylül 1965, s. 7.

çerçevesinde olmaması önemli bir eksiklik olarak belirmiş, yeni düzenlemelerin yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Çünkü büyük deniz kazaları ticari ve insani açıdan önemli kayıplara sebep olabildiği gibi meydana geldiği muhite büyük zararlar verebilmekte ve çevre felaketlerine de neden olabilmekteydi.

9.4. Havacılık Faciaları

1960-1965 dönemi havacılık faaliyetleri açısından önemli kazaların yaşandığı bir dönem olmuş, öyle ki 1963 yılında Ankara'da gerçekleşen facia o döneme kadar Türkiye'deki en büyük havayolu kazası olarak nitelendirilmişti.

23 Eylül 1961'de Kıbrıs'tan Adana üzerinden gelen ve Ankara Esenboğa havalimanına iniş için alçalmakta olan Türk Hava Yollarına ait Tay isimli E-27 tipi yolcu uçağı Etimesgut dağları civarına düşmüş ve parçalanmıştır. 28 kişi hayatını kaybederken, bu kazada kurtulan tek yolcu İş Bankası Müfettişi Salim Kalafatoğlu olmuştu. Uçağın arka kısmında bulunan Kalafatoğlu kazayı hafif sıyrıklarla atlatmış arama kurtarma çalışmalarının ardından uçağın enkazına ulaşılmasıyla helikopter ile alınarak Gülhane Askeri Hastanesine götürülmüştür.[1761]

1961 yılında yaşanan bir diğer havayolu kazasında 21 Aralık 1961 gece yarısı İngiliz BEA hava yollarına ait bir yolcu uçağı Esenboğa havalimanından kalkış anında havada infilak ederek düşmüş ve parçalanmıştı. Roma'dan Ankara'ya gelen yolcu uçağı Ankara'da yakıt ikmalini yapıp yolcularını aldıktan sonra Lefkoşa'ya hareket etmek üzere havalanmış fakat infilak etmiş ve düşmüştür. Uçakta bulunan 34 kişiden 26'sının cesetleri tanınmayacak halde yanmıştır. Kurtulan 8 yolcu ise ağır yaralı olarak hastaneye kaldırılmışlardır.[1762] Ertesi gün ölü sayısının 27 olduğu diğer yaralıların da tedavisinin sürdüğü açıklanmıştı. Facia kurbanlarından yedisi gazla boğulma veya beyin kanamasından, diğerleri de yanmak suretiyle yaşamlarını yitirmişlerdi.[1763] İngiliz havayolu şirketi, yolcuların sigorta şirketleri tarafından sigortalı olduğunu, ailelerine tazminat ödeneceğini bildirmişti. Kazada ölen ve yaralananlar için 20 bin dolar sigorta bedeli ödeneceği açıklanmıştı.[1764]

8 Mart 1962'de Adana civarında vuku bulan kazada ise İstanbul'dan hareket eden Türk Hava Yollarına ait F 27 tipi Kop uçağında İstanbul'dan binen 8 yolcu ile 3

[1761] **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1961, s. 1, 5.
[1762] **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1961, s. 1, 5.
[1763] **Son Havadis**, 23 Aralık 1961, s. 1, 5.
[1764] **Son Havadis**, 24 Aralık 1961, s. 5.

mürettebat bulunmaktaydı.[1765] Adana'ya inmesi beklenen Kop'un zamanında havalimanına inmemesi üzerine yetkililer endişelenmiş, bunun üzerine İncirlik ve Lefkoşa'dan kalkan uçaklar kayıp uçağı aramaya başlamışlardır. İncirlik havaalanındaki telsizciler 17.15'te uçak ile irtibatın kesildiğini bildirmişlerdir. İlk çalışmalar neticesinde uçağın yeri tespit edilememiştir. İkinci gün Cuma günü uçağın Pozantı civarında Maden yaylasına düştüğü tespit edildi. Fakat helikopter olumsuz hava koşulları sebebiyle kaza mahalline yaklaşsa da inememişti. Uçağın yerinin tespit edilmesinin ardından Adana ve Niğde'den ambulanslar ile muhtelif araçlar hareket etmişlerse de tipi yüzünden kaza yerine ulaşamamışlardı. Ayrıca İngiliz Kraliyet Hava Yollarına ait bir kurtarma ve dağcılık ekibi de Kıbrıs'tan kaza bölgesi Atmacık Yaylası civarına gönderilmiş, Amerikan Askerî Yardım Heyeti Kumandanı Tümgeneral Edwin J. Messinger Jr. uçağın enkazına ulaşılabilmesi için İncirlik hava üssünün ve Türk Hava Yollarının yardım talebi üzerine Amerikan askeri helikopterlerinin, taşıtların, askeri personelin ve tıbbi malzemenin Türk makamları emrine verilmesi talimatını vermiştir. Adana Valisi'nden alınan bilgilere göre Kıbrıs'tan gelen kurtarma ekibi kazanın bulunduğu bölgeye ulaşmak için tırmanışa geçmiş ancak hava şartları sebebiyle onlarla da irtibat kesilmiştir. Hatta Niğde Valisi tipi yüzünden kaza mahalline giderken kaybolma tehlikesi geçirerek bir köye sığınmıştır. Kurtarma ekiplerinden önce kaza yerine köylüler ulaşmıştır. Gelen haberler iç açıcı olmamış herhangi bir hayat belirtisi olmadığı iletilmiştir. Verilen malumata göre, uçağın bulunduğu yerde kalın bir kar örtüsü mevcuttu ve bu yüzden söz konusu zor şartlara uygun araç gereçlere ihtiyaç duyulmuştu.[1766]

Kurtarma ekipleri kazanın üzerinden dört gün geçmesinin ardından uçağın enkazına ulaşabildi. Kurtarma ekipleri üç parçaya ayrılmış olan uçağın ana parçaları üzerinde önemli miktarda karın biriktiğini tespit etmişlerdir. 12 Mart'ta Kıbrıs'tan gelen İngiliz dağcılık ekibi ve İncirlik'ten gelen müfrezenin çalışmalarına katılan köylüler cesetlerin toplanmasına büyük yardımda bulundu ve 6 cesede ulaşılabildi. Kar, buz ve tipinin olduğu hava ve yol şartlarında cesetlerin sırtlarda indirilmesinin güçlüğü üzerine helikopterin devreye girmesi düşünülmüşse de arazi koşulları buna

[1765] Uçakta bulunanlar kaptan pilot Nejat Aksan, ikinci pilot Zülfikâr Kaya ve hostes Emel Kiper'den oluşan mürettebat ile yolcular; Oğuz Türk, Rengin Arda, İsrafil Şirin, Bekir Türkaslan, Ahmet Delibalta, İhsan Çelik, Mr. Rotger ve Mr. Dumar'dan müteşekkil idi.
[1766] **Cumhuriyet**, 11 Mart 1962, s. 1, 7.

imkân tanımamış bu sebeplerden dolayı da arama tarama faaliyetleri gün içinde tamamlanamamıştı.[1767] 13 Mart'ta üç cesede daha ulaşılmış ancak cesetler parçalandıkları için kimlik tespiti yapılamamıştı. Kıbrıs'tan gelen dağcılık ekibi ve İncirlik Hava üssünden gelen ekip yerlerine dönerken hadise bölgesinde bir yüzbaşı, üç er ve sağlık ekibi kalmıştı. Cesetlerin indirilmesinde köylüler aktif rol oynamıştır.[1768] Buradan anlaşıldığı gibi kurtarma ekipleri ve ekipman açısından yetersiz kalınmıştır. Çetin iklim şartları altında görev yapabilecek donanımlı kurtarma ekiplerinin olmaması, gelişmiş ülkelerdeki örneklerin takip edilmediğini, bu yönde bir hazırlık yapılmadığını ispatlamaktadır.

Ankara'da 1 Şubat 1963 günü havada çarpışan iki uçak yanarak şehrin içine düşmüş ve büyük bir felaket yaşanmıştı. İlk belirlemelere göre altmış sekiz ölü, yüz yaralının olduğu kazada, kurbanların büyük kısmını şehrin iş merkezine düşen yolcu uçağının çıkardığı yangında ölenler teşkil etmekteydi. Uçaklardan biri Türk Hava Kuvvetlerine mensup C-47 tipi, diğeri ise içerisinde 10 yolcu bulunan Lübnan uçağı idi. Dönemin en korkunç uçak kazalarından biri olan bu faciada Lübnan Hava Yollarına ait olan yolcu uçağı Ankara'nın kalabalık bir iş bölgesi olan Ulus civarına düşerken, Türk Hava Kuvvetlerine ait C-47 uçağı Ulucanlar semtine düşerek büyük bir felakete sebep olmuştur. Yolcu uçağında bulunan 10 yolcu ve 5 personel ile askeri uçakta bulunan 3 kişilik mürettebat yaşamını yitirmişti. Uçakların düştüğü anda Ulus ve Ulucanlarda bulunan vatandaşlardan 50 kişi o esnada hayatını kaybetmişti.

Ulus Meydanında Anafartalar Polis Merkezi, Yapı Kredi Bankası, Garanti Bankası, GİMA, İstanbul Bankası ve yüzlerce dükkân ile Maliye Bakanlığı, Ankara Vilâyet ve Emniyet Müdürlüğü binaları, Defterdarlık ve Sümerbank'ın bulunduğu kesimde Garanti Bankası Ankara Şubesinin bulunduğu Ticaret Hanının köşesine korkunç bir gürültü ile çarpan uçak hemen ardından İstanbul Bankası Ankara Şubesi'nin üzerinde devrilmiş ve ardı ardına yaşanan patlamalar neticesinde yangın çıkmış ve alevler her tarafı sarmıştı. Öte yandan Askeri uçak da Samanpazarı'nda Ulucanlar'da Yeni Hayat Mahallesi Üçüncü Sokakta iki evin üstüne düşmüştü. Bu evlerin sakinlerinden beş kişi olay anında vefat ettiler. Etimesgut 12. Hava Üssüne

[1767] **Cumhuriyet**, 13 Mart 1962, s. 1, 5.
[1768] **Cumhuriyet**, 14 Mart 1962, s. 5.

bağlı C-47 nakliye uçağının personelleri; Pilot Yüzbaşı Necati Sunay, Teğmen Fikret Tartar ve Telsizci Astsubay Kıdemli Başçavuş Hüsamettin Çelik'in bedenleri ayrı ayrı yerlerde bulunmuştu. Astsubay Hüsamettin Çelik'in ise paraşütsüz vaziyette atlamak zorunda kaldığı ve bir evin üzerine düşerek öldüğü tespit edilmişti.

Ayrıca ölü ve yaralıların toplama işlemleri sırasında Ankara'da çok hareketli dakikalar yaşanmıştı. Ambulanslar, askeri araçlar, taksiler cesetleri, kime ait olduğu bilinmeyen uzuvları taşımışlardır. Akşam saatleri itibariyle Ankara hastanelerine getirilenlerin sayısı açıklanmıştı. Buna göre; Numune Hastanesinde 27 ölü, 17 ağır, 36 hafif yaralı, Ankara Hastanesinde 3 ölü, 7 hafif yaralı, Mevki Hastanesinde 6 ağır, 14 hafif yaralı, Hacettepe Hastanesinde 5 ağır yaralı çocuk, Tıp Fakültesi Hastanesinde 16 ölü, 2 ağır, 3 hafif yaralı, Gülhane Hastanesinde 9 ölü, 2 ağır yaralı, İşçi Sigortaları Hastanesinde 3 ağır, 8 hafif yaralı toplam 55 ölü, 26 ağır ve 60 hafif yaralının bulunduğu belirtildi.[1769]

Ankara bu kaza neticesinde o döneme kadar görülmemiş bir hava faciasına sahne olmuş, sokaktan geçenler, dükkânlarındakiler, bankalardaki personeller ölmüş, çok sayıda dükkân, ev ve otomobil harap olmuştur. Numune Hastanesine nakledilen yaralılardan, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Mutemedi Siyami Baykal, Maliye'den teslim aldığı ve kuruma ait olan maaşları getirirken kaza yaşandığını belirtmiş, yaralanmasına rağmen paraların akıbetini merak ederek kurtarılmasını talep etmişti. Mutemet Baykal'ın saçları, yüzü ve vücudunun bir kısmı yanmıştı. Yaşanan bu olay karşısında Bakanlar Kurulundan bir kararname çıkarılmıştı.[1770] Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı Mutemedi Siyami Baykal'ın uçak kazasında kaybettiği 2.378,79 liranın Sayıştay Başkanlığı Üçüncü Dairesi tarafından kabul edilen 1.4.1963 tarihli ve 3-77/92 sayılı karar gereğince, 1963 yılı Maliye Bakanlığı bütçesinin 456. (düşünülmeyen giderler) kısmından ödenmesi, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığının talebini içeren 29.6.1963 tarihli ve 111115/2-9162 sayılı yazısı üzerine ve 1050 sayılı Kanun'un 59. maddesine göre, Bakanlar Kurulu tarafından 15.7.1963 tarafından kararlaştırılmıştı.[1771]

[1769] **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1963, s. 1, 5.
[1770] **Akşam**, 2 Şubat 1963, s. 1.
[1771] 15 Temmuz 1963 tarihli kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 171.37.18, s. 1.

Uçak kazasında ölü sayısı ertesi gün 78'e yükselmişti. Hava Kuvvetleri Kumandanı Tansel açıklamasında dünyada eşine benzerine az rastlanan bir kazanın Türkiye'de gerçekleştiğini belirtmiş, hava yollarındaki kazaların kara yollarına nazaran daha az gerçekleşmesine rağmen daha yıkıcı ve kırıcı etkilerinin bulunduğunu ifade etmiştir.[1772] Ulaştırma Bakanlığı ile Hava Kuvvetleri uzmanlarından kurulu bilirkişi heyeti, kazanın sebebini araştırmaya başlamıştı. Heyet Esenboğa Havalimanı trafik şubesinin kayıtlarını incelemiş, ilk incelemelerde Lübnan yolcu uçağının nizama uygun seyrettiği ileri sürülmüş, bu incelemeler sırasında Hava Kuvvetleri'ne ait C-47 nakliye uçağı ile ilgili bir kayda rastlanamamış, Etimesgut'taki 12. Hava Üssünde uçağın kalkışından kimsenin haberdar olmadığı bildirilmişti. Facia sonrasında Ankara derin bir üzüntüye gömülmüştü. Kaza sebebiyle eğlence mekânları günlerce kapalı kalmıştır. Ankara Valiliği kazadan zarar görenlere yardım temin edebilmek için bir komite kurmuştu. Komite de bir yardım hesabı açarak yardım toplamaya başlamıştı. Türk Kadınlar Birliği de aynı maksatla bir hesap açarak yardım toplama işine katılmıştı. Bakanlar Kurulu toplantısında facia müzakere konusu olmuş, başta Kızılay olmak üzere bütün kurumların yardım faaliyetine katılmasına karar verilmişti. Kaza neticesinde hayatını kaybedenlerin cenazeleri kimlik tespiti yapıldıktan sonra ailelerine teslim edilecekti. Ankara'da defnedilecek kaza kurbanları için de büyük bir askeri tören yapılması kararlaştırılmıştı. Diğer yandan Adana Erkek Lisesi öğretmen ve öğrencileri kazazedeler ve aileleri için bir yardım kampanyası başlatmış, kampanyaya tüm Adana halkı davet edilmişti.[1773] Ayrıca daha sonra söz konusu uçak kazasından etkilenen kazazedeler için yardım maksadıyla Amerika'nın Salt Lake City şehrinde kurulan yardım komitesi tarafından temin edilip bağış yolu ile suni böbrek cihazı gönderilmişti.[1774]

Morga kaldırılan cenazeler için kimlik tespit çalışmaları devam ederken, yetkililer az sayıda tespit yapabilmişlerdi. Cenazelerin yanmış olması nedeniyle ölenlerin yakınları dahi kimlik tespitine yardımcı olamamışlardı. Öyle ki, Savcı ve diğer yetkililer eşkâl tayininden başka çare bulamamıştır. Kaybolan yakınlarının

[1772] **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1963, s. 1, 5.
[1773] **Akşam**, 3 Şubat 1963, s. 1, 5.
[1774] 1 Nisan 1963 tarihli kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 169.17.13, s. 1.

akıbetinden haber alamayanlar, duvarlara resimli ilânlar asmaya başlamış, haber getirenleri mükâfatlandıracaklarını dahi duyurmuşlardı.[1775]

Askeri uçağın düştüğü Ulucanlar, Yenihayat Mahallesi'ndeki evin enkazının kaldırılması esnasında evin sahibi olan ve kimliği belirlenen bir kişi ile bir kadına ait iki ceset çıkarılmıştır. Çocuk Hastanesinde yaralı halde bulunan bir çocuk vefat etmiş ve diğer hastanelerdeki yaralılardan birkaçının daha ölmesiyle ölü sayısı 80'i bulmuştu.[1776] Diğer taraftan Lübnan Sivil Havacılık Teşkilâtının temsilcilerinden oluşan bir tahkikat komisyonu Ankara'ya gelmişti. Lübnan'daki hava yolu şirketi uçak kazasından kendi uçaklarının sorumlu olmadığını bildirmişlerdi. Sundukları raporda; yapılan incelemeler neticesinde uçağın trafik kontrol kulesinin talimatlarına uyduğunu, Türk Hava Kuvvetlerine ait uçağın mevcudiyetinden haberdar olunduğunu gösterir bir kaydın bulunmadığını öne sürmüşlerdi.[1777]

Uçak kazasında her geçen gün ölü sayısı yükseliyordu. 4 Şubat itibariyle yaralılardan ölenlerin olmasıyla vefat sayısı önce 82'ye yükselmiş, üç adet de parçalanmış ceset bulunduğundan ölü rakamı 85 olarak tespit edilmişti.[1778] Uçak kazasında bankalar ağır hasar gördüğü gibi kunduracılar, tatlıcılar, berberler, kurukahveciler, lokantalar, kuşçular ve gözlükçülerin dükkânları yanmış, bu dükkânlar kullanılamayacak hale gelmişti. Dükkânların sigortalı olmadığı belirtilirken yaklaşık iki milyon liralık bir zarar olduğu tahmin edilmişti. Ayrıca yanan bankalardaki mevcut para miktarının da eklenmesiyle zararın daha da artması beklenmekteydi. Bunun yanı sıra, kazada ölen banka memurlarının ailelerine banka yönetmelikleri gereğince 4 ile 6 bin lira arasında tazminat ödeneceği bildirilmişti.[1779] Kaza nedeniyle kullanılamayacak hale gelen dükkânların sigortalı olmayışı dikkat çekici bir eksikliktir. Bu eksiklik afetler ve beklenmedik olaylar karşısında tedbirli bulunmanın, meydana gelebilecek büyük zararların telafi edilebilmesi için taşınmazların sigortalanmasının ve bu yönde düzenlemeler yapılmasının çok önemli olduğunu hatırlatmaktadır.

[1775] **Akşam**, 3 Şubat 1963, s. 5.
[1776] **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1963, s. 1
[1777] **Akşam**, 4 Şubat 1963, s. 5.
[1778] **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1963, s. 1, 5.
[1779] **Akşam**, 5 Şubat 1963, s. 5.

Ankara'daki uçak kazasında ölü sayısı 87'ye yükselirken kazada hayatını kaybeden vatandaşlar için büyük bir cenaze töreni düzenlenmiştir. Binlerce Ankaralının katıldığı cenaze töreni hazin manzaralara sahne oldu. Askeri uçağın pilotu Yüzbaşı Necati Sunay ve pilot Teğmen Fikret Tartar'ın cenazeleri de özel uçakla İstanbul'a gönderilmişti. Lübnan uçağındaki yolcu ve personelin 14 cesedi ilgili elçiliklere teslim edildi.[1780] Ankara Savcılığı tarafından kurulan bilirkişi heyeti maddi hasar raporunu Savcı Yardımcısı Cumhur Aymakoğlu'na sunmuştu. Rapora göre kazadan dolayı hasar gören İstanbul ve Garanti Bankaları, on sekiz bina ve yazıhaneler ile otomobiller ele alınmış; yanan otomobiller için 138 bin 800 lira, binalar ve yazıhaneler için mefruşat hariç olmak kaydıyla 157 bin 390 lira toplamda 296 bin 190 liralık hasar tespit edilmişti.[1781]

Kazanın üzerinden dokuz gün geçmesine rağmen ölü sayısı artmaya devam ediyordu. Hastanede tedavi edilenlerden birisinin daha ölmesiyle rakam 91'e ulaştı. Ayrıca teknik bilirkişi çalışmalarına devam ederken, olayın gerçekleşmesinde hatanın kimde olduğunun tespit edilmesine dair birtakım bulgular ortaya konmaya çalışılıyordu. Lübnan uçağının bazı motor parçalarının Türk Askeri uçağının gövdesi içinde bulunmuştu. Bu durum Lübnan Hava Yollarına ait yolcu uçağının askeri uçağa çarptığı yönünde bir kanaat uyandırmasına sebep olmuştu.[1782] Karşılıklı ihmallerin söz konusu olduğu ileri sürülen kaza neticesinde ağır yaralıların yaşamlarını yitirmeleriyle sonraki günlerde ölü sayısı 100'ü aşmıştı.

Türkiye'de havayolu kazaları 1964 yılında da devam etmiş, Belçika'ya gidecek işçileri almak üzere İstanbul'dan 3 Şubat 1964 akşamı Ankara'ya hareket eden Eti Yolcu uçağı kar tipisi içinde kaybolmuş, yaklaşık on altı saat sonra Ankara Esenboğa havalimanı yakınlarında Pursaklar köyü tepelerinde parçalanmış halde bulunmuştur. Enkaza ulaşılmasının ardından uzmanlar, uçağın uçuş kulesiyle irtibata geçtikten birkaç dakika sonra alçalmaya ve hava alanına yaklaşmaya devam etmiş olduğunu, kar fırtınası olması ve radarının da bulunmaması nedeniyle Pursaklar tepelerine çakıldığını belirtmişti. Kazada kaptan pilot Turgut Yıldız ve pilot Zihni Hızal ile hostes Tansel Seçkiner vefat etmiştir. Cesetlere ulaşıldığında hepsinin

[1780] **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1963, s. 1.
[1781] **Cumhuriyet**, 7 Şubat, 1963, s. 1, 5.
[1782] **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1963, s. 5.

donmuş vaziyette oldukları ve uçağın parçalarının beş yüz metrekarelik bir alana yayıldığı görülmüştür.[1783] Şiddetli tipinin meydana getirdiği olumsuz hava koşulları dolayısı ile ekipler kaza mahalline ulaşamamış, enkaz köylüler tarafından bulunmuştu.[1784] Bu kazada da arama kurtarma ekiplerinin çalışmalarının yetersiz kaldığı görülmüştür. Hava yolu kazaları sonrasındaki arama kurtarma çalışmalarının uzmanlık gerektirdiği, bunun yanı sıra kurtarma ekiplerinin zor şartlara uygun özel ekipmanlara ihtiyaç duyduğunu belirtebiliriz. Bu tür facialara her an hazırlıklı olabilmek için eksikliklerin tamamlanması çok önemlidir. Ancak dönem içerisinde yaşanan hava yolu kazaları neticesinde benzer sıkıntılar çekilmiştir. Bu sıkıntıların tekrar etmesi gereken derslerin alınmadığını kanıtladığı gibi ülkenin gelişmişlik seviyesinin hedeflenen düzeyin altında kaldığına işaret etmektedir.

9.5. Maden Kazaları

Dönem itibariyle çalışma şartları nedeniyle işçiler için yüksek risk barındıran maden ocaklarında büyük kazalar yaşanmıştır. Tanker faciasının yaşandığı aynı gün Ereğli Kömür İşletmeleri Kozlu Bölgesi İncir Harmanı bölümünün beşinci kartiyesinde sabaha karşı grizu patlaması meydana geldi. Acılık, Leonidis ve Hacıpetro damarlarını içine alan grizu patlaması neticesinde 61 kişilik işçi grubundan 28'i sağ 12 tanesi de ağır yaralı olmak üzere 40 kişi kurtarılabildi. Kazada 21 işçi yaşamını yitirdi. Ölenler Ereğli'nin Sofular, Ayvatlar, Yılanca ve Oğubeyler köyünden olmakla beraber oranın yerli halkıdır. Dikkat çekici nokta aynı bölgede 1948 yılında da bir patlamanın olması ve 49 kişinin yaşamını kaybetmesiydi.[1785] Son 12 yılın en büyük grizu patlamasının gerçekleştiği Zonguldak'taki bu kazada bir kazmanın çakmak taşına çarpmasının patlamayı tetiklediği öne sürülmüştü.[1786]

Madencilerin çökmelerden daha tehlikeli bularak çekindikleri grizu, az miktarda azot gaz karbonik ve havanın metan gazına karışmasından meydana gelmekteydi. Ekserisi kazma ile açılan bir cepten süratle fışkırırken, bir aleve rastladığı takdirde korkunç patlamalar olmakta ve facialar doğmaktaydı.[1787] Türkiye'deki o döneme kadar meydana gelen en büyük maden faciası da grizu

[1783] **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1964, s. 1, 7.
[1784] **Son Havadis**, 5 Şubat 1964, s. 1, 5.
[1785] **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1960, s. 1, 5.
[1786] **Tercüman**, 15 Aralık 1960, s. 1, 5.
[1787] **Akşam**, 20 Mart 1965, s. 7.

patlaması kaynaklı meydana gelmişti.[1788] Merzifon'a bağlı Yeni Çeltek Linyit İşletmesinin bir ocağında 19 Mart 1965'de çok büyük bu grizu patlamasında, ilk belirlemelere göre 69 işçinin yaşamını yitirmiş, 57 işçi de yaralı olarak kurtulmuştu. Patlamanın üç sene evvel ocakta çıkan bir yangını önlemek için çekilen ve yangın barajı adı verilen duvarın yıkılması ve alevlerin ocağa yayılarak içeride biriken grizu gazının aninden tutuşması neticesinde meydana geldiği öne sürülmüştü.

Çöken ocakta yangın çıktığından ilk etapta kurtarma ekipleri içeriye girememişlerdi. İşletmenin kendi ekibinden başka Çorum'un Dodurga İşletmesi ile Ereğli Kömür İşletmesinden de yardım ekipleri istenmişti. 300 metre derinlikte bulunan işçiler, civar köylerden oldukları için olay, kısa zamanda bütün çevreye yayılmış ve binlerce köylü Çeltik'e akın etmişti. Olay yerinde güvenliği temin etmek maksadı ile Merzifon Hava Üssünden askeri birlikler istenmiş ve ocağın bulunduğu bölge kordon altına alınmıştı. Sabaha kadar ocaktan 35 ceset çıkarılmıştı. Ekipler diğer cesetlerin çıkarılması için faaliyetlerini devam ettirdiler. Ölen işçilerin çoğunluğunu Havza ve Merzifon köylüleri ile Tonyalılar teşkil etmekteydi.[1789] Buradan anladığımız kadarıyla maden ocağında çalışanların önemli bir kısmı ocağın bulunduğu bölgenin yerli halkıydı. Bu husus civardaki iş imkânlarının kısıtlı olduğunu, bölgedeki halkın çalışma koşulları ne kadar ağır ne kadar tehlikeli olursa olsun maden ocağını önemli bir iş kapısı ve gelir kaynağı olarak gördüklerini düşündürmektedir.

Merzifon'daki kömür ocağı patlamasının ardından olay yeri adeta cehennemi andırmaktaydı. Bazı basın yayın organlarında ölü sayısının 72 olduğu bildirilmişti. Amasya Valisi, Jandarma Komutanı, sivil ve askerî erkân, Zonguldak ve Samsun'dan gelen kurtarma ekipleri faaliyete katılmışlar, gerekli tedbirleri almaya çalışmışlardı. Bir müddet sonra çalışmaların başına Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil geçmişti. Uzun bir süre önce ocaklarda grizunun emarelerine rastlandığı iddia edilirken, bu yönde işletmede yeterli tedbirlerin alınmadığı yönünde eleştiriler mevcuttu. Yeni Çeltek Linyit işletmeleri bir anonim ortaklığı şeklinde idare edilmekteydi. Hissedarları arasında Amasya Pancar Kooperatifi, Amasya Şeker Fabrikası, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Ortaklığı, Kömür İşletmeleri Anonim

[1788] **Akşam**, 20 Mart 1965, s. 1.
[1789] **Cumhuriyet**, 20 Mart 1965, s. 1.

Ortaklığı, Amasya ve Merzifon Belediyeleri bulunmaktaydı. Ortaklığın sermayesi beş milyon Türk lirası iken, işletmenin linyit üretimi 135 bin ton, günlük üretimi ise 400-450 ton arasında değişmekteydi.[1790] Söz konusu işletmenin incelenen dönem göze alındığında maden sektörü açısından önem arz eden bir konumda olduğunu belirtebiliriz. Böylesine önemli bir maden işletmesinde iş güvenliğinin daha kapsamlı ve eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi gerekliydi.

Facianın ikinci gününde linyit işletmesinin ocağından sekiz ceset daha çıkarılmış ve çıkarılan ceset sayısı 44'e ulaşmıştı. Öte yandan ocaklarda yanma başladığı için arama çalışmaları güçleşmişti. Ekipler yangını söndürmek için ocağa vagonlarla toprak taşımışlardı. Olay yerinde bulunan Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, basına bir demeç vermiş, kasıt veya ihmal bulunduğuna dair Savcılığa bir müracaat ya da ihbarın yapılmadığını dile getirmişti. Uzmanlar ise olayın bir grizu patlaması neticesinde meydana gelebileceğini, bunun dışında bir sebep düşünülemeyeceğini belirtmişlerdi.

Kazadan sağ kurtulan bazı işçiler, yöneticilerin kabahati bulunduğunu öne sürerek tehlikeyi iki gün önce fark ettiklerini, fakat ikazlarına rağmen, yeterince tedbir alınmadığını dile getirmişlerdi. Tehlike olduğunu belirttiklerini ifade eden işçiler, duman çıkan yere beton baraj yapılmasını talep ettiklerini, ancak yöneticilerin oradan kömür çıkarılamayacağını gerekçe göstererek çamur baraj yapmakla yetindiklerini öne sürmüşlerdi. Kazazede işçiler, önceki yıllarda aynı bölgede lağım kazılırken grizu patlaması neticesinde sekiz kişinin can verdiğini ancak bunda da çamur barajlarından sızan duman neticesinde alevlenme olduğunu açıklamışlardı.[1791] Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi kaza öncesindeki belirtilerden ve geçmişteki tecrübelerden ders çıkarılması hususunda birtakım ihmallerin bulunduğundan söz edilebilir.

Merzifon'daki maden ocağında meydana gelen patlama ile ilgili olarak gerekli tedbirlerin alınmadığı yönünde eleştiriler devam etmişti. Şöyle ki, çalışma şartları son derece güç olan maden ocaklarında köylerden gelen işçilerin en ufak bilgi sahibi olmadan işe alındıkları ve hemen ocaklara indirildikleri iddia edilmişti. Bunun yanı sıra ocağın girişinin yüzlerce metrelik kısmının sularla kaplı olduğu ve işçilerin

[1790] **Tercüman**, 20 Mart 1965, s. 7.
[1791] **Akşam**, 21 Mart 1965, s. 1, 7.

giriş çıkışlar sırasında sekiz saatlik mesailerinden daha fazla enerji harcadıklarından yakınılmıştı. Özellikle özel işletmelerdeki maden çalışanlarının güvenliklerinin daha zayıf olduğuna dikkat çekilmişti. Ayrıca kazanın cereyan ettiği maden ocağına da bakılarak çok az sayıda mühendisin görev yaptığı, daha fazla sayıda mühendisin bulunmasının gerekli kontroller açısından önemli olduğuna işaret edilmişti.[1792] Bu kazayı değerlendirdiğimizde iş güvenliği ve bu konudaki eğitimin yeterli seviyede verilmesi hususunda eksiklikler bulunduğunu, maden işçilerinin çalışma şartlarının da iş güvenliğinin temin edilmesine engel olduğunu görmekteyiz.

Merzifon'da meydana gelen maden ocağı patlaması Meclisin de gündemine gelmiş, Trabzon Milletvekili Ahmet Şener, 25 Mart'ta bu konu üzerine bir konuşma gerçekleştirmişti. Şener, kaza sonucunda hayatını kaybedenler dolayısı ile onların ailelerine verilecek tazminatın ve verilmesi gereken ödenekler için de gerekli olan muamelenin geciktiği yönünde şikâyetler olduğunu ve bu durumun halledilmesi maksadıyla talepte bulunmuştu. Bir diğer husus olarak da söz konusu maden ocağında çalışanların önemli bir kısmının maddi imkânların kısıtlı olduğu, Karadeniz Bölgesi'nin ahalisinden bulunmaları ve özellikle Çarşamba, Lâdik ve Tonyalıların bu kazaya maruz kaldıkları belirtilerek, sağ kurtulup da işsiz kalanlar için, yabancı ülkelerle yapılan anlaşmalar hükmünce yurt dışına gidebilme tercih hakkının verilmesi ve gönderilme imkânlarının bu vatandaşlar için temin edilmesi istenmişti. Şener, son olarak maden ocaklarında meydana gelen kazaların önüne geçebilmek için çok önemli olan tedbirler ve eğitim meselesine dikkat çekmiş, köyünden yeni gelmiş bir vatandaşın gerekli eğitimleri almadan maden ocaklarında çalışmak için yerin metrelerce dibine sokulmamasının elzem olduğunu, aksi takdirde bu hadiselerin Türkiye'de olmaya devam edeceğini vurgulamıştı.[1793] Bu tespit haklı çıkmış, maden ocaklarında iş güvenliğine yönelik tedbirlerin eksikliğine bağlı olarak meydana gelen ve önemli kayıplara neden olan kazalar yaşanmaya devam etmişti.

9.6. Kartal Tren Faciası

Diğer ulaşım alanlarında gerçekleşen facialaların yanı sıra dönemin büyük kazalarından biri İstanbul'da demiryolları üzerinde yaşanmış, bu kaza kamuoyunda yankı uyandırmıştır. 30 Nisan 1961 günü Gaziantep-Adana-Konya istikametiyle

[1792] **Tercüman**, 21 Mart 1965, s. 7.
[1793] **MMTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 37, Birleşim: 81, 25.3.1965, s. 613.

İstanbul Haydarpaşa'ya gelen posta katarı Kartal istasyonunu geçtikten sonra Cevizlik istasyonuna beş yüz metre kala arızalanmış ve durmak zorunda kalmıştı. Bu durum Kartal istasyonu hareket memuru tarafından fark edilmemiş ve posta treninin yola devam ettiği zannedilmiştir. Tam o sırada Kartal istasyonunda bekleyen banliyö treninin Haydarpaşa'ya doğru hareketine izin verilmiştir. Kartal'dan iki yüz metre sonra gelen viraj banliyö treninin görüş açısını daralttığından duran posta treni görülememiş ve aniden karşı karşıya kalınmıştı. Banliyö treni hemen fren yapmasına rağmen hızını kesememiş ve büyük bir gürültü ile posta katarına bindirmiştir. Çarpışma sırasında öndeki lokomotif ağır hasar görmezken arakadaki vagonlar adeta bir kibrit kutusu gibi birbirine girmiş ve çığlıklar arasında çok sayıda vatandaş hayatını kaybetmiştir. İlk üç vagonda bulunan dokuz yolcu olay anında yaşamanı yitirmiş 52'si ise yaralanmıştır. Bundan sonra 7 kişinin daha yaşamını yitirdiği belirlendi ve böylelikle can kaybı 16'ya yükseldi. Olay hakkındaki ilk tahkikatlara göre posta treni makinistinin hatası göze çarpmaktaydı. Şöyle ki talimatname icabı arızalanan trenin makinistinin emniyet tedbiri olarak yolun 500 metre ilerisine nöbetçi çıkarması ve kırmız ışık yakması gerekmekteydi. Fakat posta treni makinisti bu işlemleri gerçekleştirmemişti. İkinci kabahatin ise Kartal İstasyonu Hareket Memurunda olduğu öne sürülmüştü. Cevizli istasyonuna danışmadan banliyö trenine yol veren memurun, posta treninin adı geçen istasyondan hareket edip etmediğini teyit etmesi gerekliydi. Olay İstanbul halkında derin üzüntü yaratmıştır. Kazanın yaşandığı yere akın eden vatandaşlar, feci manzara ile karşı karşıya kalmıştı. Yolcuların evlerine ve varmak istedikleri yerlere ulaşamamasının ardından kazazede yakınları hastanelere akın etmişlerdir.[1794]

Kazanın yaşandığı gün Pendik pazarı olduğu için oldukça kalabalık olan banliyö katarındaki yolcular ile öndeki trenin yolcuları pencere ve kapılardan kendilerini dışarı atmaya çalışmışlardı. Öndeki trenin hareketsiz olması ve banliyö katarının nispeten hızını kesmesi sebebiyle kısmen de olsa facianın daha da büyümesine engel olduğu belirtilmişti. Anadolu yakasındaki hastane ve belediye ambulansları yaralıları taşımaya yeterli gelmediğinden olay yerine İstanbul'un Avrupa yakasından arabalı vapur ile ambulanslar getirtilmek durumunda kalınmış,

[1794] **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1961, s. 1, 5.

Anadolu yakasındaki hastaneler bir anda yaralılar ile dolmuştu.[1795] Olayın ardından beş kişi nezaret altına alınmıştı. Bunlar; hareket Memuru, posta treninin şeftreni, gardöfreni, makinisti ve banliyö teninin makinistiydi. Bilirkişi ve Kartal Savcılığı kazanın birinci derecedeki sorumlusunun Kartal Hareket Memuru olduğu noktasında görüş birliğine vardıkları bildirilmişti. Demiryolları talimatnamesine göre, bir hareket memurunun, yol verdiği trenin kendisininkinden sonraki istasyona ulaştığına dair istasyonlar arası dahili telefon veya telgrafla bilgi almadan, ikinci katara yol vermemesi icap etmekteydi. Kartal İstasyonu Hareket Memuru saat 17.45'de 17 sayılı posta trenine yol vermiş bu trenin bir sonraki istasyon olan Maltepe'ye ulaştığını düşünerek teyit etmeden saat 18.10'da 2141 sayılı banliyö treninin hareket etmesine izin vermiştir. Dolayısıyla talimatnameye aykırı bu fiil ile hareket memuru birinci dereceden sorumlu tutulmuştu. İkinci dereceden sorumlu olarak kabul edilen posta treni idarecisi ise arızalanan trenin ilerisi ve arkasına işaret koymadığı için suçlu bulunmuştu. Ayrıca posta treni idarecisinin arıza durumunu 400 metre ötedeki Cevizli istasyonuna haber vermemesi ve nöbetçi katarın arkasına belli bir mesafede nöbetçi personel çıkarmaması kabahatini bir kat daha arttırmaktaydı. Ulaştırma Bakanı Orhan Mersinli de kaza sonrası İstanbul'a gelmiştir. Kaza sonrası yaralı ve vefat eden vatandaşların sayısı da netleşmişti. Faciada hayatını kaybedenlerin sayısı başta 16 olarak verilmiş fakat Ulaştırma Bakanlığının resmî açıklamasında rakam 15 olarak verilmişti. Bu sayı basın tarafından vefat edenlerin ismine ulaşılabilmesiyle 14 olarak tespit edilebilmişti. Bu büyük tren kazası sonrasında İstanbul radyosu dahi yayınlarında değişikliğe gitmiş ve faciada vefat edenlere hürmeten 1 Mayıs günü sadece haber saatlerinde faaliyette bulunmuştu.[1796]

Facia sonrasında iki olgu ön plana çıkmış, bu sayede vefat sayısının artmasının önüne geçilebildiğine işaret edilmişti. Birincisi kazayı haber alan vatandaşlar, hastaneye kan vermek için koşmuşlar, kan vermek için kuyruk oluşturmuşlardı. İkinci olarak sağlık personellerinin olağanüstü bir çaba harcadığı, izinli olanların dahi yardıma geldikleri, doktor ve hemşirelerin son derece özverili ve dikkatli çalışmalarıyla yaralıların tedavi edildikleri belirtilmişti. Bu konuda yetkililer duyarlı vatandaşlara ve sağlık personelinin canhıraş çalışmalarına teşekkür

[1795] **Son Havadis**, 1 Mayıs 1961, s. 1.
[1796] **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1961, s. 1, 5.

etmişlerdi.[1797] Dolayısıyla daha büyük kayıplara neden olabilecek bu kazada vefat sayısının çoğalmamasında sağlık personelinin çabasının etkili olduğunu ifade edebiliriz. Ancak şunu da belirmek gerekir ki, kaza neticesinde toplumsal hayat açısından önem arz eden ulaşım konusunda demiryolu özelinde disiplinli çalışmanın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle yoğun olarak kullanılan demiryolu hatlarında karışıklıklara sebebiyet verebilecek en ufak bir hata ya da kurallara, talimatlara riayet etmeme yukarıdaki kazada görüldüğü üzere bir faciaya dönüşebilecektir.

9.7. Afet Derecesinde Bir Kış: Çok Sert Geçen 1963 Kışı

1960-1965 dönemi büyük kazalar ve faciaların yaşandığı bir dönem olduğu gibi olağan dışı iklim koşullarının görüldüğü bir dönem de olmuştur. 1963 yılında çok çetin bir kışla karşılaşılmış, bu yıla gelene kadar son 30 yılda böyle bir soğuk hava dalgasının görülmediği kaydedilmişti. Öyle ki, Ocak ayının ortasında İstanbul'daki hava sıcaklığının eksi 14 dereceye indiği tespit edildi. Türkiye'nin batısında böyle bir hava durumunun görülmesinin pek mümkün olmadığı belirtilirken en yakın olarak 1945 yılında İstanbul'da hava sıcaklığının eksi 11 dereceye düştüğü belirtilmişti. 1963 yılı Ocak ayının ortalarından itibaren İstanbul'da adeta hayat durmuş, vasıtalar çalışamaz hale gelmiş, ekmek sıkıntısı yaşanmış, su ve havagazı boruları patlamış, öğrenciler okullarına ulaşımda çok zor duruma düşmüş, insanlar yolların buz pistine dönmesi dolayısıyla kayıp düşmüşler ve kollarını, bacaklarını kırarak hastanelik olmuşlardı. Şehir içi ulaşımda sıkıntılar had safhaya varmış, şiddetli soğuk sebebiyle trenlerde seyahat adeta bir işkence halini almış, Haydarpaşa-Pendik banliyösünde ısıtma sistemi soğuk nedeniyle çalışamadığından halk titreyerek işine gitmeye çalışmıştı. Sirkeci-Halkalı tren hattının ise vagon kapıları donmuş, memurlar uzun süre kapıları açmak için çabalamışlardı. Bu arada aşırı soğuğu fırsat bilen bazı taksilerin dolmuş biçiminde fazla yolcu alarak ve fahiş fiyat talep ederek müşterileri taşıması tepki çekmişti. Olağanüstü koşullarda ortaya çıkan bu fırsatçılık toplumsal değerler açısından olumsuz bir hadise olarak nitelendirilebilir. Aynı hadiseler günümüzde de devam etmektedir. Toplumdaki sıkıntılı süreçleri fırsat bilen

[1797] **Son Havadis**, 2 Mayıs 1961, s. 5.

bazı kişiler, bu süreçleri ticari açıdan kendi lehlerine çevirebilmek ve daha fazla kâr adına haksız kazanç elde edebilmektedir.

Havayolları da aşırı soğuk ve olumsuz hava koşullarından etkilenmişti. Buna göre, Yeşilköy Havaalanı pisti tamamen buz tuttuğundan uçaklar inip kalkamamıştı. İzmit'ten gelen bilgilere bakıldığında, 40 yıldır görülmemiş bir don meydana geldiği ve İzmit Körfezi'nin buz tuttuğu görülmüştü. Bu don olayına bağlı olarak deniz sevkiyatı sekteye uğramış, üç metre genişliğinde hareketli buzlar gölcük istikametinde sürüklenmeye başlamıştı. Yine hava koşulları nedeniyle İzmit-İstanbul ve İzmit-Ankara karayolunda yüzlerce araç yollarda kalmıştı. Aralıklarla devam eden kar yağışı bütün yurdu kaplamıştı. Kar yağışları İstanbul-Ankara yolunun da kapanmasına sebep olmuştu. Ankara'da da şiddetli soğuklar yaşanırken sıcaklık eksi 13 dereceye kadar düşecekti. Tüm yurtta hakim olan soğuk ve yağışlı hava Tekirdağ, Kayseri, Kars gibi vilayetlerde de aşırı kar yağışı biçiminde kendini göstermişti. Çanakkale'de ise çok şiddetli fırtına etkisini daha da artırmış, Ayvalık vapuru, şiddetli fırtına yüzünden İmroz ve Bozcaada'ya uğrayamamış, geri dönmek zorunda kalmıştı. Gelibolu önlerinde Lübnan bandıralı bir şilep için kurtarma çalışmaları düzenlenmişti. Konya'da da karakış yaşanmaktaydı. Öyle ki, eksi on derece ve altına düşen sıcaklıkla birlikte kar yağışı şiddetini artırmıştı. Şiddetli kar fırtınası sebebiyle telefon direkleri devrilmiş, Konya ile İstanbul arasındaki telefon irtibatı kesilmiş, aşrı soğuklar sebebiyle kurtlar köylere inerek hayvan ahırlarına saldırmışlardı.[1798]

Hava muhalefeti sebebiyle iç hatlardaki uçuşlar iptal edilirken, Yeşilköy havalimanına inmesi beklenen yurt dışı uçuşlar da iniş yapamayarak pas geçmeye başlamışlardı. Sabena ve Swissair uçakları, kötü hava koşulları sebebiyle uçuşlarına direkt olarak devam etmişti.[1799] Uzun zamandan beri görülmemiş soğuklar devam etmiş, yerlerdeki buzlar ve don olayları çözülmeden kar yağışının yeniden etkisini arttırdığı görülmüştü. Pan Amerikan Havayolu şirketine ait bir yolcu uçağı akşam saatlerinde Yeşilköy havalimanından uçuşa geçmekte iken pistten çıkmış ve toprağa saplanmıştı. Kaza sonrasında yolcular tahliye edilmiş, uçak hava muhalefeti sebebiyle müdahale edilemeyerek kendi haline bırakılmıştı. Tahliye edilen yolcular ise Yeşilköy'de bir otele yerleştirilmişti. Hava muhalefeti ve kar yağışı nedeniyle

[1798] **Tercüman**, 18 Ocak 1963, s. 1, 5.
[1799] **Son Havadis**, 18 Ocak 1963, s. 1.

Yeşilköy havalimanındaki bütün uçak seferleri iptal edilmişti. Bu arada şiddetli soğuk nedeni ile Terkos gölü donmuş, bazı ana borular bozulmuştu. Şehirdeki evlerin su sayaçları da buz tutmuş, Sular İdaresi halkı bu hususta dikkatli olmaya ve tedbir almaya davet etmişti. Karakış Trakya'da da şiddetli olduğundan şehirlerarası otobüs seferleri yapılamamaktaydı. Öte yandan Ankara son zamanların en soğuk gününü yaşamaktaydı. Gazi Eğitim Enstitüsünün ısıtma sistemi çalışamaz hale gelmiş, bu yüzden öğrenciler izinli sayılmıştı. Edirne'de kar yağışı aralıksız olarak devam etmekteyken, hava sıcaklığı rekor derecede azalmış, eksi 16 dereceye kadar düşmüştü. Kar yağışı nedeniyle Yunanistan ve Bulgaristan üzerinden Avrupa'ya giden yollar da trafiğe kapanmıştı. İstanbul-Kırklareli, Edirne-Uzunköprü ve Edirne-İstanbul yolu da karla kaplı vaziyette kapalı bulunmaktaydı. Konya'da hava sıcaklığı gittikçe düşmüş, Ermenek, Hadim ve Bozkır ilçelerinde sıcaklık eksi 14 dereceye kadar düşmüş, Suğla gölü donmuş, Sarıköy'de bir ahıra saldıran aç kurt sürüsü 14 koyunu telef etmişti. Kurt saldırıları Eskişehir'de de görülmüş, Rıfkıye köyünde gündüz vakti köye inen kurt sürüleri 30 koyunu parçalamışlardı. İnanılmaz bir şekilde mezbahaya dönen köyde halk heyecan içinde silahlarına sarılmış ve kurtları ormanlık alana kovalamışlardı.[1800]

Günler geçiyor fakat çetin hava koşulları Türkiye'deki etkinliğini devam ettiriyordu. Trakya tarafı ile İstanbul'un karayolu ile bağlantısı tamamen kesilmiş durumdaydı. Vasıtalar Silivri'den öteye geçemiyordu. Kar tipisi ve fırtına denizlerde de devam ettiğinden deniz trafiği aksamaya devam etmişti. İrili ufaklı birçok teknenin Boğaz'dan çıkamaz halde Büyükdere'de beklediği bildirilmişti. Kar yağışı özellikle Yeşiköy havalimanı civarında şiddetli bir şekilde devam ettiğinden, hava ulaşımı yine yapılamamaktaydı. Öyle ki, Amerika'ya ait bir yolcu uçağı Yeşilköy'e inemediğinden Viyana'ya yönelmişti. İzmit'te devamlı surette yağan kar sebebiyle yollardaki karın kalınlığı yarım metreye kadar yaklaşmış bu yüzden trafik hava muhalefeti ve kazalar dolayısıyla durma noktasına gelmişti. İzmit-İstanbul arasında 60 civarında vasıta yolda kalırken, kar ve buzlanma nedenli olarak 16 araç devrilmişti. Çorlu'da kar kalınlığı yarım metre civarında seyrederken, karakış tüm şiddetiyle burada da hayatı çok zor duruma sokmuş, istasyon civarından geçen

[1800] **Tercüman**, 19 Ocak 1963, s. 1, 5.

Ergene nehri ve Çorlu suyu donmaya başlamıştı. Bir haftadır yağan kar ve buzlanma nedeniyle caddeler buz tutarken vasıtalar çalışamamaktaydı. Vasıtaların işlememesi nedeniyle Çorlu'da nakliyeciler kızakla çalışmaya başlamışlardı. Edirne'de 50 saattir aralıksız yağan kar yağışı yaşamı adeta durdurmuş, hava sıcaklığı eksi 19 dereceye gerilemişti. Kurt sürülerinin saldırıları Bilecik'te de yaşanmış, şehre inen kurt sürüleri 50'ye yakın küçükbaş hayvanı telef etmişlerdi.[1801]

Şiddetli soğuklar ve kar yağışının yaşandığı Trakya'da Ergene nehri ve Çorlu suyu tamamen donarak buz tutmuştu.[1802] Edirne'de kar ve soğuktan hayat tamamen durmuş, dükkânlar açılamaz hale gelmişti. Okullar tatil edilirken, hudut karakollar yardım istemiş, tanklar sokaklara çıkarak yardım dağıtmaya başlamıştı. İzmit'te evler çökerken, Bursa'da üç köy tahliye edilmiş, Konya'da iki göl daha donmuştu. İstanbul'da kış ortasında şiddetli soğuklar sebebiyle susuzluk hakim olmuş, bu durum büyük sıkıntı yaratmıştı. Susuzluk ve aşırı soğuk nedeniyle, İstanbul'da ilk ve orta dereceli okullar altı gün boyunca tatil edilmişti. Ayrıca İstanbul'daki kar yağışı şiddetli bir şekilde devam ettiğinden gündelik hayat felç olmuştu. Öte yandan Edirne yolunda Haramidere'den sonra çok şiddetli tipi devam etmekteydi. Bu yüzden trenler kara saplanmış, yolcuları güçlükle kurtarılabilmiş, trenler ise o bölgeden kurtarılamamıştı. Trakya'da devam eden kar yağışı sebebiyle karayolları da işleyemez halde bulunmaktaydı. Yola herhangi bir araç çıkamazken, daha önceden kara saplanan araçlar kaldıkları yerde öylece durmaya devam etmekteydi. Edirne yolunda kalan trenleri kurtarmaya giden iki lokomotifin suları donduğu için personel ancak kar sularını kullanmak suretiyle makineleri çalıştırmaya çabalamışlardı. Kar küreme için yapılan çalışmalar da sonuç vermemiş, açılan yollar on beş dakika içinde yine karla kapanmışlardı. Bir önceki gün Sirkeci'den çıkan ve içinde 200 asker bulunan yardım katarı da Çatalca'da kalmıştı.

Su sıkıntısı karşısında temiz su adeta karaborsaya düşmüş, bir teneke suyu 300 kuruştan satan fırsatçılar dahi türemişti. Fırıncılar az miktarda ekmek çıkarabilmiş, bu yüzden ekmek kuyrukları oluşmuştu. Bu arada odun ve kömür fiyatlarının yanı sıra gıda fiyatlarına da fahiş zamlar gelmişti. Örneğin; fasulye, pirinç, nohut, sucuk, pastırma gibi maddelere bir hafta içerisinde yüzde elli oranında

[1801] **Tercüman**, 20 Ocak 1963, s. 1, 5.
[1802] **Akşam**, 23 Ocak 1963, s. 1, 5.

zam gelmiş, soğan fiyatlarında ise yüzde 100, pekmez ve helvada iki gün içerisinde kiloda 100 kuruşluk bir artış meydana gelmişti. Çatalağzından İstanbul'a elektrik enerjisi taşıyan kablolardan birinin Boğaz üzerinde kopması yüzünden elektrik sıkıntısı da baş göstermişti. Tuzla civarındaki havai hatlarında buz tutması sebebiyle İstanbul'un elektrik ihtiyacı karşılanamamaktaydı. Silâhtarağa fabrikası tam kapasite ile çalıştırılmış ancak 170.000 kilovata karşılık ancak 95.000 kilovat enerji sağlanabilmekteydi. Anadolu yakasındaki tramvay seferleri de elektrik enerjisinin olmayışından yapılamamaktaydı. Şiddetini artıran karakış yurtta büyük hasara yol açmıştı. Şiddetli yağışlar yüzünden yurdun önemli bir kısmında hayat tamamen felce uğramıştı. Sel nedeniyle kapalı olan Bursa ve Eskişehir üzerinden İzmir'e gidiş ve geliş imkânı kalmamıştı.

Senelerden beri Trakya'da böyle bir kış yaşanmadığı belirtilirken, hüküm süren karakış nedeniyle İstanbul'dan Edirne'ye ve Edirne'den İstanbul'a gitmek üzere kalkan trenlerin kara saplanması sonucunda Alpullu'dan gelen imdat vagonu güçlükle trenleri kurtarabilmişti. Tren kara saplandığı sırada vagonlarda panik yaşanmış, bu esnada yaralananlar olmuştu. Kaza yerine durumdan haberdar edilen 61. Tümen Kumandanı ve 50'ye yakın askerî vasıta ve kazma kürekler ile gelen çok sayıda asker kurtarma çalışmalarına yardımcı oldu. Trende donma tehlikesi atlatan 300'ün üzerindeki yolcu, ısınabilmek için vagonların bagaj tahtalarını parçalamışlardı. Yolcular başka bir vagona alınarak bu vagon imdat trenine bağlanmış ve kazazedeler Çorlu'ya getirilmişti. Buradan askerî vasıtalar ile şehre getirilen yolcular askerî hastane ve orduevinde tedavi altına alınmışlardı. Yolculara çorba verilmiş, ilçe kahvelerinden dördü sabaha kadar açık tutularak yolcuların bir kısmı buralarda tutulmuştu. Balkanlar üzerinden gelen ve uzun süreden beri hakim olan kış koşulları ve aralıksız devam eden kar yağışı sebebiyle bütün Trakya yolları kapalı hale gelmiş, sıcaklık da eski 20 dereceyi görmüştü. Tipi ve kar nedeniyle yollarına devam edemeyen 42 kişi Sazlıdere mevkiinde bir kahvede mahsur kalmış ve açlık tehlikesi geçirmişlerdi. 42 kişiye ulaşmak mümkün olmayınca Edirne Valisi ve Zırhlı Alay Kumandanı birlikte tanka binerek bu kişilere ekmek, zeytin ve helva getirmişler, dönüş yolunda tanklar da kara saplanmış ve kurtarma ekiplerine haber verilmek mecburiyetinde kalınmıştı.

Bunun dışında Kapıkule sınır kapısındaki gümrük, polis ve askeri personel üç günden beri kardan dolayı mahsur kaldıklarından yiyecek içecekleri tükenmiş, telefonla vilayetten yardım istemişlerse de kendilerine uzun müddet ulaşmak mümkün olmamıştı. Rüzgâr ve don sebebiyle motorlu araçlar çalışamazken, Nafia Müdürlüğüne ait greyder ve buldozerler şehir içindeki yolları temizlerken sık sık donmakta ve arızalanmaktaydılar. Şehirde odun ve kömür bulunmaması nedeniyle fırınlar faaliyetlerini tatil etmiş, elde çok az sayıda ekmeklik un kalmıştı. Kalan son 725 çuval un Edirne'nin üç günlük ihtiyacını karşılayabilecekti. Vilayetten ise sadece üç ton kok kömürü ve üç ton odun ile vatandaşlara yardım edilebilmişti. Tüm okulların tatili ise uzatılmış, bütün sinemalar kapatılmış, esnaflar ise günledir dükkânlarını açamamış, şehirde hayat tamamen felce uğramıştı.

Karakış haberleri yurdun diğer vilayetlerinden de gelmeye devam etmekteydi. İlginç bir şekilde İzmir, uzun zamandan beridir görmediği bir soğuğu yaşıyor, kuvvetli poyraz ile birlikte artan soğuk neticesinde dışarıda kalan bir vatandaş donarak hayatını kaybediyordu. Soğuk sebebiyle İzmir'de görev yapan trafik polislerine sık sık pekmez içirilmişti. Kırklareli'nde ise aralıksız yağan kar ve don olayı yüzünden bütün su borularının patladığı bildirilmişti. Aşırı yağan kar nedeniyle Koçhisar ve Demirköy arasındaki irtibat tamamen kopmuştu.[1803]

Ocak ayının sonlarına doğru şiddetli kış koşulları devam etmekte, İstanbul'da kar yağışı ile birlikte hava sıcaklığı eksi 8 derece olarak ölçülmekteydi. Şiddetli poyraz denizlerde de devam ettiğinden gemiler Karadeniz'e açılamamaktaydı. Gelibolu'da karaya oturan Lübnan gemisinden ise ümit tamamen kesilmiş ve mürettebat gemiyi terk etmeye karar vermişti. Öte yandan Polonya bandıralı 6.000 tonluk bir şilep Kavaklarda Rumeli yönünde mania ağlarına bindirmişti. Karadeniz'den gelen Yunan bandıralı Micholos gemisi Kilyos önlerinde karaya oturmuş, Boğaz da deniz trafiğine kapatılmıştı.

Diğer yandan elektriksiz ve susuz günler İstanbul için devam etmekteydi. Bir şişe su 250 kuruşa satılırken depolarda bulunan binlerce şişe suyunun donduğu ve patladığı bildirilmişti. Sucular bidonlar ve teneke ile su satmaya başlamışlar, bazı semtlerde bir teneke suyun 500-750 kuruş arasında satıldığı belirtilmişti. Su sıkıntısı

[1803] **Tercüman**, 25 Ocak 1963, s. 1, 5.

öyle safhalara varmıştı ki, hastanelerde ameliyatlar yapılamamıştı. Şehrin en büyük hastanesi Cerrahpaşa, Gureba ve Sigorta Hastanelerinde susuzluktan günlerdir çamaşırlar yıkanamamış, ameliyatlar durdurulmuş, sadece çok acil ameliyatlar yapılabilmişti. Bu hususta dikkati çeken nokta resmî açıklamaların birbirini tutmamasıydı. Belediye yetkilileri ve Sağlık Müdürlüğü çok az da olsa su temin edebildiklerini bildirirlerken, hastane yetkilileri su sıkıntısının had safhaya çıktığından yakınmışlardı. İstanbulluların çilesi sadece su sıkıntısından ileri gelmemekteydi. Ekmek kıtlığı yaşanmakta, halk bir ekmek alabilmek için dondurucu soğuk altında uzun ekmek kuyruklarında beklemekte, bazı fırıncılar da eksik gramajlı ekmek çıkarmaktaydı.

Eskişehir'deki kar kalınlığı bir metreye yaklaşırken, tüm köy yolları kapanmış köyler ile Eskişehir arasındaki irtibat tamamen kopmuştu. Afyon'da karakış yüzünden kurtlar şehre inmiş, evleri dahi kurtlar basar olmuş, halk korkudan sokaklara çıkamaz hale gelmişti. Kırklareli'nden soğuk dolayısı ile vefat haberleri gelmekteydi. Kofçaz kaza merkezinde bir vatandaş, kasaba dışındaki koyun ağılından evine dönerken donarak ölmüş, Babaeski kazasının Mandıra köyünden bir vatandaş Hayrabolu kazası Lahana köyünde ördek avlarken suya düşüp donarak ölmüştü. Konya'da aralıksız yağan kar neticesinde yaşam adeta durmuş, il merkezi ile ilçeler ve köyler arasındaki irtibat tamamen kesilmişti. İstanbul ile Konya arasındaki telefon ve telgraf iletişiminin ise günlerdir kesik olduğu bildirilmişti. Konya'nın Ermenek ilçesinden Alanya'ya gitmekte olan bir seyyar satıcı yolunu kaybetmiş ve donarak vefat etmişti. Edirne'de hava bir türlü ısınmamış sıcaklık eksi 14 derecede seyrederken şehre gelmek isteyen iki kişi donarak yaşamlarını yitirmişlerdi. Öte yandan normal bir şekilde vefat eden vatandaşların cenazeleri kaldırılamamış ve hava koşulları nedeniyle defnedilemeyen kişi sayısı 12 olmuştu. Bu arada Lalapaşa'da hastalanan ve Edirne'ye kaldırılamayan bir hasta için tank gönderilmesi kararlaştırılmıştı.[1804]

Tüm şiddetiyle bastıran kış, İstanbul'u ve yurdun birçok bölgesini ekmeksiz, susuz, yakacaksız ve vasıtasız bırakmıştı. Kandilli Rasathanesi yetkilileri rasathanenin 1911 yılından beri 52 yıllık süre içinde Ocak ayında 11 gün devam eden

[1804] **Tercüman**, 26 Ocak 1963, s. 1, 5.

kar yağışına rastlamadığını açıklamışlardı.[1805] Çatalca'ya iki kilometre mesafedeki Tuzludere mevkiine gelen Hürriyet gazetesi ekibinin kamyoneti kara saplanmıştı. Yürüyerek yola devam etmeye çalışan gazeteciler başarılı olamamışlar, geri dönerek kamyonette muhafaza olmaya çalışmışlarsa da gece yarısı aracın içerisindeki iki gazeteci ile birlikte araç şoförü de yaşamını yitirmişti.[1806]

İstanbul'daki ekmek sıkıntısı sürerken, kâfi derecede un ve su sağlanamadığı için yeterli miktarda ekmek çıkmıyor, halk kuyruklarda beklemeye devam ediyordu. Taşıtlar buz ve karla kaplı yollarda memurlar ve işçiler iş yerlerine ulaşamamakta ve işler aksamaktaydı. Odunun kilosu 40 kuruşa çıkarken, bir teneke su 6 liraya satılmaya başlamıştı. İstanbul'daki kış koşulları sebebiyle ormanlık bölgelerden kurtların şehre indiği haberleri de gelmeye başlamış, Ümraniye, Kısıklı, Bulgurlu, Beykoz, Bakırköy ve Yeşilköy civarında görülen kurtların vatandaşların hayatını tehlikeye soktuğu bildirilmiş, vatandaşlar akşam saatlerinde dışarı çıkamaz hale gelmişti. Şiddetli soğuklar ile birlikte ölülerin defnedilmesi de çok sıkıntılı hale gelmişti. İstanbul sınırları içerisinde vefat eden 142 kişi dört gündür defnedilemiyordu. Vefat edenler için gerekli hazırlıkların yapılması, mezar yeri açılması oldukça güç hale gelirken vefat edenlerin, susuzluk yüzünden, karlar eritmek suretiyle yıkandıkları görülmüştü.[1807]

1963 kışı çok sert bir şekilde Türkiye'yi etkisi altına almıştı. Ocak ayının ortasından beri on gündür şiddetli kar fırtınası biçiminde devam eden dondurucu soğuklar, Trakya'da açlık tehlikesine yol açtı. Kar fırtınasının bir türlü kesilmemesinden dolayı sivil ve askeri makamlar bütün çalışmalarına rağmen ulaşımı sağlayamadı ve Trakya ile irtibat kesildi. Edirne-İstanbul tren seferleri yapılamadığı gibi Avrupa'dan gelen trenler Uzunköprü'de takılıp kalmışlardı. Uzunköprü'de biriken katar sayısı 28 Ocak itibariyle dörde yükselmişti. Bundan dolayı Uzunköprü'de en öndeki katarda bulunan yolcular, altı saatlik bir mücadeleden sonra Alpullu şeker fabrikası lojmanlarına götürülmüş ve buraya yerleştirilmişlerdi. Geride kalan katarlarda açlık tehlikesi baş gösterince Belediye ve demir yolu çalışanları tarafından yolcuların iaşeleri sağlanmıştır. Ayrıca Edirne-

[1805] **Akşam**, 26 Ocak 1963, s. 1.
[1806] **Akşam**, 27 Ocak 1963, s. 5.
[1807] **Tercüman**, 27 Ocak 1963, s. 1, 5.

İstanbul arasında mahsur kalan diğer yolcular ise günlerce Kurfallı köyünde misafir edilmişlerdi. Köydeki misafirlerin fazla oluşu ve köye dışarıdan yiyecek ulaştırılamaması sebebiyle trendeki yolcular ile köy halkı sıkıntıya düşmüşlerdi. Yetkililer soğuk havanın yolları açma çalışması yapılmasına müsaade etmediğini bildirmişlerdi. Buna göre hava sıcaklığı -10 derecenin üzerine çıkamamaktaydı ve kar temizleme makinelerinin mazotları donduğundan yollar ulaşıma açılamamıştı. Bunun için Ankara'dan yeni kar temizleme makinesi getirilmiş ve yolların ancak iki güne açılacağı belirtilmişti. Askeri yetkililer doğuda dahi böyle bir kış şartlarına şahit olmadıklarını dile getirirlerken, Trakya'daki köylerin büyük kısmı ile irtibat kesilmişti. Dolayısıyla kar fırtınasının verdiği tahribattan haber alınamamış, yollarda kalan kimselere yardım eli uzatılamamıştı. Keşan'dan geçen vasıtalar trafik ekipleri tarafından durdurulmakta ve yola devam etmelerine izin verilmemekteydi. Burada oteller tamamen dolmuş, ilkokullardan biri misafirhane haline getirilmişti. Yine Keşan'da yakacak sıkıntısı belirmiş ve ekmek fırınları bu yüzden çalışamaz hale geldiğinden 4. Tümenden yardım istenmiştir. Tümen Kumandanı Tuğgeneral Bekir Ecevit'in emri ile fırınlara 6 ton odun dağıtımı yapılmıştır. Ayrıca un sıkıntısı da baş göstermiş, Tekirdağ yolunun açılması için yoğun çaba sarf edilmiştir. Edirne postasını getiren otobüs Keşan'a 15 kilometre kala kara saplanmış, yolcular ise yakında bulunan Paşayiğit köyüne sığınarak donmaktan kurtulabilmişlerdi. Keşan'da ihtiyaçlarını günlük olarak temin edebilen halka Kaymakam Yusuf Kenan Aybek'in başkanlığında kurulan yardım komitesi para toplayarak ekmek ve pekmez alarak dağıtmıştır. Fırınlara odun temin eden 4. Tümen vasıtasıyla 2 ton odun da halka birer ikişer dağıtılmıştır. Karın durmaya başladığı bölgede hava sıcaklığı -16 derece olarak ölçülmüştür.

Lüleburgaz ve Babaeski'den gelen trenin Çorlu'da kara saplanması sebebiyle mahsur kalan 450 kadar yolcu kurtarılarak Tekirdağ'a getirilmişlerdi. Yolcuların Çanakkale'den gelen yolcu vapuru ile İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. 27 Ocak'ta Selimpaşa'ya kadar gelen İstanbul Valisi Niyazi Akı, İstanbul-Çorlu yolunda ilerlemenin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Öyle ki, yağan karların birikerek iki metreye ulaştığı belirtilmiştir. İstanbul da sert geçen kış şartlarından etkilenmeye devam etmişti. Terkos tesislerini çalıştıran elektrik kablolarının donması ve buna bağlı olarak kopması sebebiyle uzun süre şehre su verilemezken bazı uçak

seferleri de iptal edilmişti.[1808] Kırklareli'nde karakış koşullarına bağlı iki vefat gerçekleşmiş, bir köyde kurtların saldırısına uğrayan bir çocuk ile donarak vefat eden bir vatandaş yaşamlarını kaybetmişlerdi. Başbakan İnönü, çok sert geçen kış hakkında radyoda 27 Ocak'ta bir konuşma yapmış, kış koşullarının bir afet haline geldiğini, özellikle büyük şehirlerde hizmetlerde aksama yaşandığını belirterek, görevlilerin halka daha fazla yardımcı olmalarını istemiş, halkın da onlara yardımlarını esirgememelerini dile getirmişti.[1809]

Kışın şiddetli bir şekilde hayatı durma noktasına getirdiği günlerde, büyük şehirlerde hizmetlerin aksadığı görülmüş ve hükümetçe alınacak tedbirlerin belirlenmesi maksadıyla Başbakanlıkta İnönü'nün başkanlığında Bakanlar, İstanbul, Ankara ve İzmir Valileri ile Genel Müdürler ve İstanbul Belediye Başkanı'nın katıldığı bir toplantı gerçekleştirilmişti.

Toplantıda kışın devamı müddetince alınabilecek tedbirler ve karın arkasından gelmesi muhtemel sel baskınlarının önlenebilmesi için gerekli hazırlıklar tespit edilmiştir. Ankara'da ve İzmir'de hükümetçe yapılacak bir yardımın gerekli olmadığı mevcut kaynakların buralar için yeterli olduğu belirlenirken, Ankara'da kar temizlemeleri sonrasında asfalt ve şose yollarda meydana gelecek tahribatın giderilmesi için Karayolları Genel Müdürlüğünün Ankara Belediyesine onarım faaliyetlerinin aksamaması adına yardım etmesi kararlaştırılmıştır. Trakya'da bulunan demir yollarının yeninden faaliyete geçirilebilmesi için demiryollarının trafiğe açılmasının sağlanması ve bu yönde Devlet Demiryollarının, karayollarının da temizlenebilmesi için Karayolları Genel Müdürlüğünün bütün güçleri ile çalışmalarda bulundukları idarecileri tarafından bildirilmiştir.

Trakya'da yaşam koşullarını son derece olumsuz etkileyen ve hayatı felce uğratan kış tehlikesi devam etmekteydi. Ulaştırma faaliyetleri tüm çalışmalara rağmen 28 Ocak günü de normale döndürülememiş ve köylerden sağlıklı bir şekilde haber alınamamıştı. Bu yüzden Ankara'dan İstanbul'a iki helikopter getirilmiştir. Topçu birliklerine ait olan tek kişilik bu keşif helikopterleri Çatalca ve Çorlu köyleri üzerinde uçarak tetkikler yapmışlardı. Karadan ulaşılamayan köylere helikopterler

[1808] **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1963, s. 1, 5.
[1809] **Akşam**, 28 Ocak 1963, s. 1, 5.

aracılığı ile havadan yiyecek yardımı yapılması kararlaştırılmıştı.[1810] Silivri ve Çorlu'da kara saplanan araçlarda mahsur kalan yolcuların bir kısmı daha Gemlik vapuru ile getirilmişlerdi. Günlerden beri aç susuz ölümle pençeleşen ve donmaktan son anda kurtulan yolcular karaya ayak bastıklarında sevinçten birbirileri ile kucaklaşmışlardı.[1811] Trakya'da halk 29 Ocak günü kışın şiddetini biraz da olsa azaltmasına sevinmiş ve bazı yollar açılabilmişti. Ancak tekrar başlayan kar ve fırtına sebebiyle bir müddet evvel açılmasına muvaffak olunan yollardan bazıları tekrar kapanmaya başlamıştı. Bulgar sınırı olan Kapıkule'ye doğru yol alan pek çok kamyon ve otobüsün mahsur kaldıkları Samandere yolları da kapanmıştı. Avrupa'dan gelen 17 vagondan oluşan 5 katar, İstanbul istikametinde yoluna sabahın erken saatlerinden itibaren devam edebilmişti. Babaeski ve Alpullu'ya şeker almak için giden 2 kamyondan fırtınanın başlamasından sonra haber alınamamıştı. Bu arada karların erimesi ve akarsuların taşmasıyla su baskınları yaşanmaya başlamıştı. Soğuktan donmuş bulunan Ergene ve Çorlu Suyu yükselmiş çevredeki bağ bahçeleri ve çiftlikleri basmıştır.[1812]

İstanbul ve civarında havaların yavaş yavaş ısınmasına ve fırtınanın şiddetini azaltmasına mukabil 30 Ocak'ta Trakya'da kar yağışı devam etmekteydi. Sıcaklıkların sıfırın altında olduğu Trakya'da Keşan-Tekirdağ, Kapıkule-Edirne, Edirne-Kırklareli, Saray Yassıviran, Saray Çerkezköy, Havsa, Uzunköprü-Keşan, Keşan-İpsala yolları tekrar kapanmıştı. Sıcaklıkların eksi 6 derecelerde olduğu bölgede soğuklardan Tunca ve Meriç nehirleri donmuş bulunmaktaydı. Öte yandan Marmara Bölgesi'nin diğer yerlerinde karların erimesi sel tehlikesini de beraberinde getirmeye başlamıştı. Karların eriyerek suları taşırdığı Mustafa Kemalpaşa, Susurluk, Bursa yolu selden dolayı kapanmıştır. İzmit'te su baskınları ve toprak kaymaları yüzünden oturulamayacak hale gelen Serdar ve Turgut mahallelerinde 108 nüfusun ikamet ettiği 26 ev boşaltılmıştır. Daha önce de 24 evin boşaltıldığı muhitte toplam 50 ev tahliye edilmiştir.

Denizli'de Kurtluca köyünde bir çocuk donarak hayatını kaybetmişti. Adana'nın Mağara ilçesinde çocuk düşürme neticesinde kan kaybından hayatı

[1810] **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1963, s. 1, 5.
[1811] **Akşam**, 29 Ocak 1963, s. 1.
[1812] **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1963, s. 1, 5.

tehlikeye girmiş olan bir vatandaş yolların kar nedeniyle kapalı olmasından ötürü hastaneye kaldırılamamıştı. Hasta kadının hayatının kurtarılması için vilâyetten yardım istenmiş, Vali Mukadder Öztekin, hastanın tedavi altına alınabilmesi için bir helikopter temin etmiş ve Mağara ilçesine yönlendirmiştir. Üç gün üst üste ilçeye giden helikopter hava muhalefeti sebebiyle iniş imkânı bulamamış, bundan sonra hava şartlarının izin vermesi ile iniş yaparak hastayı almış ve hastaneye ulaştırmıştır.[1813] Zongultak'tan kömür yükü ile İstanbul'a gelmekte olan 4.000 tonluk Tan şilebi şiddetli fırtına yüzünden Boğaz dışında Adacıklar mevkiinde kayalara bindirerek parçalanmıştı. Şilebin 26 kişilik personeli tahliye istasyon ve hava kuvvetlerine ait bir helikopter tarafından kurtarılabilmişti.[1814]

31 Ocak itibariyle Trakya'da kötü hava şartları devam etmekteydi. Bu yüzden yollar yine trafiğe açılamadı. Tüm yurdu etkisi altına alan aşırı sert kış koşulları canlar almaya devam etmişti. Van'da iki kişi tipi yüzünden donarak hayatını kaybetti. Erzincan'ın Pülümür geçitlerinde kar dolayısıyla ulaşım tamamen durdu ve 60 vasıta mahsur kaldı. Ege Bölgesi'nde kar erimeleri ve yağışlar nedeniyle şiddetli su baskınları yaşanmaktaydı. Burada 100 bin dönüm arazi sular altında kalırken, köyler tahliye edilmeye başlandı.[1815] Edirne ile Kapıkule sınır kapısı arasındaki karayolunu açan ekipler, Kemal köyü yakınlarında üç köylünün donmuş cesetleri ile karşılaşmıştı. Donarak öldükleri anlaşılan köylülerin cesetleri hastaneye kaldırılmıştı. Diğer taraftan Meriç köprüsünü tıkayan buzlar köprü için bir tehdit haline geldiğinden buzların dinamit yardımı ile parçalanması istenmişti.[1816] Çok büyük buz kütleleri şehir tarafındaki setlerin üzerine üst üste yığılmış ve buzdan bir yığın yapmıştı. Meriç nehri Karaağaç istasyonu ile Meriç köprüsü arasındaki Söğütlük ormanından girmiş ve şoseyi kesmiş, bu sebeple trafiğe müsaade edilmemişti.[1817]

Tunca ve Meriç nehirlerindeki buzların erimesi Edirne ve civarını zor durumda bırakmıştı. Hava değişmeye, yumuşamaya başlayınca bu iki nehrin suları yükselmiş ve etrafındaki her şeyi sular altında bırakmıştı. Tunca ve Meriç nehirleri üzerinde yüzen bir kilometre uzunluğunda ve 200 metre enindeki buz kalıpları

[1813] **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1963, s. 1, 5.
[1814] **Akşam**, 31 Ocak 1963, s. 1.
[1815] **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1963, s. 1, 5.
[1816] **Akşam**, 1 Şubat 1963, s. 1.
[1817] Edirne Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen 3 Şubat 1963 tarihli telgraf, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 121.773.3, s. 5.

sularla beraber akmaktaydı. Bu yüzden önlem alınmaya çalışılmış ve istihkâm taburu birlikleri, buz dağına dönüşen büyük kalıpları parçalamaya çalışmışlardı. Öyle ki, Tunca nehrinin üzerinde gelen büyük buz kütleleri Tunca Köprüsü'ndeki korkulukları kırmıştır. Şehrin muhtelif semtlerine yayılan sular nedeniyle bazı evlerin duvarları yıkıldı. Nehirler üzerinde akan buz dağcıklarını parçalama çalışmaları için görevlendirilen Yarbay Sıtkı Orçun başkanlığındaki üç kişilik heyet Yunan ve Bulgar makamları ile müzakerede bulunmak için Kapıkule'ye gitmişlerdi. Selin yoğun gücünü ortaya çıkaran bir durum da tren hattının yeniden kapanması oldu. Daha önce aşırı kar yağışı ve şiddetli don olaylarından kapanan tren hattı, bu sefer de Uzunköprü-Pehlivanköy arasındaki tren raylarının sular altında kalması nedeniyle kapanmıştı. Bu durum İstanbul-Edirne tren seferlerinin aksamasını da beraberinde getirdi. Edirne ve Uzunköprü tren istasyonları sular altında kaldı ve halkın bu istasyonlara girmesi yasaklandı. Ergene nehrinin suları Uzunköprü merkezini de tehdit eder hale geldi. Buna bağlı olarak Uzunköprü Belediye binası tahliye edilmiştir. Felaketlerle dolu bir kış mevsimi atlatılırken uzmanlar Avrupa'da uzun zamandan beri böyle bir kışın hüküm sürmediğini belirtmişlerdi.[1818]

Edirne'de sel bir sonraki gün de devam etmiştir. Yükselen sular nedeniyle elektriği taşıyan yüksek gerilim direkleri devrilmiş ve akşam saatlerinden itibaren Edirne'de birçok bölgeye elektrik verilememişti. Tunca, Meriç ve Arda nehirlerinin su seviyesi saatte 10 santimetre yükselmekteydi. Öyle ki, su seviyesini gösteren göstergeler dahi sular altında kalmış, her üç nehirde su yükseklikleri altı metreyi aşmıştı. Suların köprüyü aşarak etrafa yayılmasıyla birlikte Muradiye Mahallesinde sel baskını yaşanmış ve 35 ev yıkılmıştı. Sel felaketi Edirne'nin çevre ile olan iletişimini de kopardı. Elektrik hatlarını taşıyan direklerin yıkılmasıyla karanlıkta kalan şehirde telefon irtibatı da kesildi. Meriç nehrinden taşan suların Tatar ve Doyran köylerini basmasıyla elli ev tahliye edilmek durumunda kalmıştı. Keşan'da karların erimesiyle beraber taşan sular nedeniyle ekili araziler sular altında kalmış ve Keşan-İpsala yolu trafiğe kapanmıştır. Aynı bölgede yer alan Karaağaç ve Söğütlük orman yolunun sular altında kalması sebebiyle burada da ulaşım durmuştu. Sınır

[1818] **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1963, s. 1, 5.

ötesinden de tahliye haberleri gelmekteydi. Bulgaristan'da, Meriç nehri kıyısında yer alan Svilengrad tamamen tahliye etmişti.

Kış manzaraları Doğu bölgelerinde de farklılık arz etmiyor kış çetin geçiyordu. Bitlis şehrinin tamamen karla kaplı bulunmasından ötürü aç kurtlar şehre inmeye başlamıştı. Şehrin kenar mahallelerine kadar gelen aç kurtlar, buralarda buldukları her hayvana saldırmakta ve param parça etmekteydi. Dolayısıyla Bitlis halkı bu mütecaviz durumdan oldukça rahatsız olmuş, şehri derin bir korku sarmıştı. Aç kurtların saldırılarını önlemek adına Bitlis'teki belediye ekiplerinin şehir dışına zehirli yiyecekler koymaya başladığı bildirilmişti. Bunlardan yiyen kurtların zehirlendikleri ve dört tanesinin öldüğü görüldü. Evlerinden çıkamayan Bitlis halkı zaman zaman çareyi kendi kendilerini korumakla bulmuş, av tüfeği bulundurarak veyahut toplu dolaşmak suretiyle önlem almaya çalışmışlardı. Avih mahallesine inen aç kurtların saldırısı, mahallelinin balta ve sopaları kullanmak suretiyle bertaraf edilmişti. İstanbul'da ise sıcaklık yükselmeye başlamış halkın morali yerine gelmişti. Son 32 senenin en soğuk Ocak ayını yaşayan şehir eksi on dört dereceyi görmüştü.[1819]

Devlet Su İşleri Müdürlüğü İpsala'da taşkın setlerinin taşıma kabiliyetini aşmış olduğunu, emniyet paylarının çalışmakta olduğunu setlerin yıkılma ihtimalinin mevcut olduğunu, setler yıkıldığı takdirde İpsala'nın sular altında kalabileceğini, iş makineleri ile yapılabilen müdahalenin yapılabildiğinin ancak aşırı yağışlar sebebiyle bu çalışmaların da sekteye uğradığını bildirmiş, yüz kişilik insan yardımı ile bin kadar çuvalın acilen gönderilmesini istemiştir. Keşan 4. Tümen Kumandanlığı bir bölük asker ve 1.100 torbayı İpsala'ya göndermiş, ayrıca Tümen Kumandanlığı 1.000 çuval göndereceğini taahhüt etmişti.[1820] Daha sonra 4. Tümen Kumandanlığının göndermiş olduğu çuval ve askeri birlik, setlere takviye işinde kullanılmıştır. Bu arada Enez'de 45 hane su baskınları nedeni ile tahliye edilmiş, tahliye edilen bu ailelere afetler fonundan yardım edilmesi kararlaştırılmıştı.

[1819] **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1963, s. 1, 5.
[1820] Edirne Valiliğinden Bayındırlık, İçişleri, Dışişleri ve Millî Savunma Bakanlıklarına gönderilen 6 Şubat 1963 tarihli telgraf, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 121.773.3, s. 4.

Edirne'de mahsur kalan Karaağaç semtinin acil yardımlarının helikopter marifetiyle karşılanması kararı alınmıştı.[1821]

Çözülen buzlar ve son yağışlar nedeniyle Trakya'da bütün nehirlerin taşmasına ve birçok evin oturulamaz hale gelmesine sebep olan felaketler dizisi 6 Şubat günü de devam etmişti. Meriç ile Ergene nehrinin birleştiği nokta İpsala için çok tehlikeli bir durum arz etmiştir. Bu bölgede 50 bin dönüm arazi ile Sarıcaali ve Meriç'e bağlı Adasarhanlı köyleri sular altında kalmıştır. İpsala önlerinde nehirlerin birleştiği noktada 6,5 kilometrelik bir set yapılmıştır. Setten bir metreye yakın yükseklikte bir kısmın yıkılmasıyla buradan taşan sular tehlikeye dönüşmüştür. Devlet Su İşleri çalışanları ve askeri birlikler devamlı surette yıkılan bu kısımları tamire çalışmaktaydılar. Su baskını tehlikesinin önemli bir tehdit haline gelmesiyle birlikte İpsala Kaymakamlığı tarafından 150 ev tahliye edilmiştir.[1822] 1963 yılı kışında gerçekleşen bu olağan dışı iklim koşulları sosyal hayatı adeta felce uğratmıştır. Tedbirler hakkında gerek ulaşımın rahatlatılması gerekse hayatın normale döndürülmesi hususunda önemli sıkıntılar yaşanmıştır. Böylesine bir kış mevsiminin o döneme kadar uzun zamandır yaşanmaması ve büyük bir doğal afet olması nedeniyle söz konusu eksiklikler normal karşılanabilir. Ancak temel ihtiyaçlar noktasında ticari hayatta fahiş fiyatlar ile fırsatçılık yapan bazı şahısların olması hoş karşılanamayacak bir durumdur ve toplumsal açıdan olumsuz etkileri bulunmaktadır. Böyle afetlerin, felaketlerin ve kazaların yaşandığı günlerde toplum içerisinde birlik olmak ve bireylerin birbirine karşı yardımsever ve duyarlı davranması herkes için bir görev niteliğindedir.

9.8. 1964 Eskişehir Sel Felaketi

Olağan dışı iklim şartları neticesinde gerçekleşen afetlerden biri 1964 yılında Eskişehir'de meydana gelen ve benzeri nadir görülen sel felaketi ile yaşanmıştır. 1964 yılının Mart ayında Eskişehir'de yağan şiddetli yağmurlar neticesinde dağlardan inen sular ve Porsuk Çayının taşması ile şehir inanılmaz bir sel baskınına uğramış, yüzlerce ev sular altında kalmış, çok sayıda ev yıkılmış ve ilk haberlere göre 6 kişinin öldüğü, 7 kişinin de kayıp olduğu bildirilmiştir. Bir metreyi aşan su

[1821] Edirne Valiliğinden Bayındırlık, İçişleri, Dışişleri ve Millî Savunma Bakanlıklarına gönderilen 7 Şubat 1963 tarihli telgraf, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 121.773.3, s. 3.
[1822] **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1963, s. 5.

taşkınları şehrin içerisinde Porsuk Çayı üzerinde bulunan dört ahşap köprünün yıkılmasına sebebiyet vermiş, inşa edilmekte olan yeni taş köprünün direkleri de hasara uğramıştır. Çukur Çarşıda yer alan yüzlerce dükkân sular altında kalmış, bu dükkânlar adeta suların altında kaybolmuştur. Gazete, büro ve matbaalar, sinemalar, PTT, Orduevi, Şeker Fabrikası, Belediye binası sel baskınına uğramış, Bağlar, İstasyon, 2 Eylül, Sakarya, 27 Mayıs, Muttalip, Şehitlik ve Kale caddeleri; Odunluk, Ertuğrul Gazi, Osman Gazi mahalleleri tamamen sular altında kalmıştır. Belediye ekipleri ile askeriye müşterek çalışmış ve tahliye edilmekte olan evlerden eşyaları kurtarmaya, yiyecek dağıtmaya başlamışlardır. Evlerinden tahliye edilenler, okullara yerleştirilmişlerdir.

Ayrıca Birinci Hava Kuvvetlerine bağlı helikopterler, itfaiye, emniyet kuvvetleri, jandarma, askerî birlikler ve Eskişehir Üssü Komutanlığı tarafından arama kurtarma çalışmaları havadan ve karadan yürütülmüş, selin tahrip edebileceği diğer yerler tespit edilmiştir.

Eskişehir'in köyleri ile olan telefon irtibatı olumsuz hava koşullarından ötürü kesildiği için selden zarar gören köy miktarı ilk etapta tam olarak bilinememiş, 10 civarında köyün sel felaketinden oldukça etkilendiği ve çok sayıda evin yıkıldığı kayıt altına alınmıştır. Kütahya ile Eskişehir arasında on binlerce dönüm arazi sular altında kaldığından şehirlerarası otobüs seferleri yapılamaz hale gelmiş, İzmir-Ankara ekspresi Gökçekısık istasyonunda mahsur kalmış ve tren seferleri de yapılamaz hale gelmiştir. Trende mahsur kalan yolcuların herhangi bir haberleşme imkânı kalmamasından ötürü oldukça endişeye kapıldıkları bildirilmiştir.

Üryan köyünde biri kadın ikisi erkek üç vatandaşın sel sularına kapılarak boğuldukları ve yaşamlarını yitirdikleri, Seyitgazi ilçesindeki köprünün şiddetli sel sularına dayanamayarak yıkılması üzerine köprüde bulunan iki kişinin boğulduğu ve vefat ettikleri, Kızıltoprak mahallesinde yıkılan evlerinin enkazı altında kalan ve kimliği belirlenemeyen bir çocuğun da öldüğü bildirilmiştir.

Selden dolayı şehrin önemli kısmına elektrik verilememiş, elektrik ile çalışan fırınlar da ekmek çıkaramaz hale gelmiştir. Eskişehir Valisi bu yüzden komşu illerden ekmek yardımı talebinde bulunmuş, buna bağlı olarak, Bursa'dan 15 bin, Kütahya'dan 10 bin, Bilecik'ten 10 bin ekmek yardımı yapılmıştır. Şehirdeki bütün

vasıtalara Valilik tarafından el konulmuş ve bu vasıtalar selden etkilenen evlerin tahliyesinde kullanılmıştır.

Kargın deresinin tamamen kontrolden çıktığı ve sel felaketini olumsuz yönden etkilediği Devlet Su İşleri yetkilileri tarafından bildirilmiştir. Porsuk çayına akan diğer derelerde de bir yükselme görülmüş, bu yüzden köylere haber salınmış, tedbirlerini almaları istenmiş, tehlikeli durumlarda bulunan köylülerin köylerini terk etmeleri ve daha yüksek alanlara çıkmaları istenmiştir. Bütün resmi daireler ve okulların tatil edildiği Eskişehir'de on yıl önce buna benzer bir felaketin görüldüğü ancak bu seferkinin görülmemiş bir felaket olduğu dillendirilmiştir. Yağmurun gece geç saatlerde durması üzerine sular alçalmaya başlamış ve ancak felaketin etkisi azalmaya başlamıştır. Askeri ve resmi 150 araç, 3 helikopter ve 200 er mahsur durumda bulunanların kurtarılması için çalışmalara devam etmekteydi. Gece saatlerine doğru helikopterlerin toplamda 28 kişiyi, yaya ekiplerin ise 250 kişiyi kurtardıkları belirtilmiştir.

Sel felaketiyle birlikte Eskişehir'de hayat adeta durmuştur. Şehirde bir panik havası hakim olurken vatandaşlar kurtarabildikleri eşyaları şehrin güvende ve daha emin olan yüksek yerlerinde muhafaza etmek için telaş içinde hareket etmekteydiler. Eskişehir'de maddi hasarın çok yüksek olduğu ve milyonlarca lirayı bulduğu ifade edilmiştir. Eskişehir'e yapılan yardımlar kapsamında Kızılay Genel Müdürlüğü derhal harekete geçmiş, ilk yardım olarak akşam saatlerine doğru 200 çadır, 400 battaniye ile gemici fenerleri gönderilmiştir. İkinci kısım olarak 6 ton un, bir ton yağ, 3 ton bulgur gönderilmiş, gece geç saatlere doğru da 30 bin ekmek Eskişehir ve köylerine dağıtılmak üzere gönderilmiştir. Ayrıca Eskişehir'deki yetkililer Ankara'dan sandal ve bot talebinde bulunmuşlar, ancak uçakların inememesi dolayısıyla botların gönderilmesi zora girmiş ve bu yüzden Kızılay'ın paraşütçü ilkyardım ekipleri devreye sokulmuştur.[1823]

Eskişehir'in en son böyle bir felakete 1909 yılında uğradığı ifade edilirken bu felaketin daha da büyük olduğu konusunda fikirler dile getirilmiştir. Felaketin sonuçları sular çekildikçe daha net bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Sadece şehir içinde yüzden fazla ev yıkılmış, binlerce bina sular altında kalarak selden zarar

[1823] **Cumhuriyet**, 10 Mart 1964, s. 1, 7.

görmüş olduğu tespit edilmiştir. Şehir merkezinde oturan 180 bin kişiden 80 bini selden zarar görmüş, yüz binlerce dönüm topraktaki ekinler zarar görmüştür. Kırsal alanda köylerin en çok etkilendiği yer Seyitgazi ilçesi civarındaki köyler olmuş, bu bölgede yüze yakın ev çökmüş ve insan kaybı da yaşanmıştır. Zarar yavaş yavaş gün yüzüne çıktıkça haberler de gelmeye devam etmiştir. Çukurçarşı'daki dükkânların tamamının kullanılamayacak hale geldiği, içerisinde yirmi beş mağazanın bulunduğu Şekerhan'ın çöktüğü, sular altında kalan üç çocuğun daha kayıplar listesine eklendiği, daha yeni inşa edilen tiyatronun bir yıl içerisinde çalışır vaziyette olmasına imkân bulunmadığı haberleri gelmişti. Ayrıca bir gıda deposunun sel sularının altında kaldığı ve zararın yarım milyon lira olduğu, şehrin en büyük un fabrikasında 70 ton arpa, 20 bin ton buğday ve 30 bin adet boş çuval sel sularına kapıldığı ve büyük bir zarar meydana geldiği kaydedilmişti. Hasar tespit çalışmaları kapsamında yeni yapılmış olan otogar binasının tahribi neticesiyle bir buçuk milyon lira, Sümerbank'ın depolarında bulunan malların zarar görmesinden dolayı üç milyon liralık bir zarar meydana geldiği öğrenilmiştir.[1824]

Sel felaketinin üzerinden bir gün geçmesine rağmen İstiklâl, Tümen, Arifiye, Kırmızıtoprak ile Vişnelik mahalleleri sular altındaydı. Ayrıca Köftekısık, Uluçayır, Yenisofta, Aşağıkalaba, Uryan, Kızılin, Gökdere, Kızılcaveren, Ağapınar, Vezirden, Çardakbaşı, Yeniyurt, Hamidiye köyleri ile Alpu, Mahmudiye kazalarının da sular altında bulunduğu birçok evin yıkıldığı, özellikle küçük ve büyük baş hayvan zayiatının çok fazla olduğu bildirilmişti. Seyitgazi-Kırka-Afyon yolundaki bütün köprüler sular tarafından yıkıldığından bu yerler ile karadan irtibat kesilmişti. Eskişehir içerisindeki 3.150 evin oturulamayacak hale geldiği belirlenirken dört bin evin de zemin katlarının kullanılamaz hale geldiği kaydedilmişti. Önce İçişleri Bakanı ardından da İmar ve İskân Bakanı Eskişehir'e gelmişti. Basın mensupları ile görüşen İmar ve İskân Bakanı Uzer, ilk etapta 200 bin liralık yardımın gerçekleştirileceğini ve daha sonrada felaketzedeler ile ilgilenileceğini ifade etmişti. Diğer yandan Türk Hava Kurumundan 22 kişilik bir paraşütçü grubu da hasar gören evlerden eşyaların kurtarılması için yardımcı olmaya çalışmışlardı. Yaşanan felaket dolayısı ile okullar, resmî daireler ve fabrikalar tatil edilmişti. Civar vilâyetlerden

[1824] **Cumhuriyet**, 11 Mart 1964, s. 1, 7.

gelen ekmek yardımı ile Eskişehir'deki ekmek sıkıntısı giderilmeye çalışılmıştı. Felaketzedelere yemekler askeri birlikler tarafından ulaştırılmaya çalışılırken, evlerini kaybedenler ve evlerine giremeyeler okullara yerleştirilmişti. Eskişehir'in karayolu bağlantıları hasar görürken demiryolunda da aynı sıkıntılar baş göstermişti. Yaşanan sel dolayısıyla Eskişehir-Kütahya arasındaki demiryolu tamamen çökmüş ve kullanılamaz hale gelmişti. Buna bağlı olarak Ankara'dan gelen Balıkesir-Konya mototrenleri ile Balıkesir ekspresi, Kütahya'dan Eskişehir'e geçememiştir.[1825]

9.9. Ali Sami Yen Stadyumu'nun Açılışında Yaşanan Olaylar

İstanbul Mecidiyeköy'deki Ali Sami Yen Stadyumu, Türkiye-Bulgaristan milli futbol müsabakası dolayısıyla 20 Aralık 1964'de ilk defa sporseverlerin hizmetine sunulmuştur. Bu açılış müsabakası sırasında büyük bir panik çıkmış ve çok sayıda seyirci yaralanmıştı. Yaralananların önemli bir kısmı hastanelerde tedavi altına alınırken, bazılarının durumu ağırdı.

Olay açık tribünün ikinci katındaki büfenin gaz ocağının devrilmesiyle başlamış, stadın açılış töreni yapıldığı sırada, tribünü dolduran binlerce seyirci, yangın sebebiyle dehşete düşmüş ve paniğe kapılmıştır. Bu sırada ikinci kat tribününün önündeki demir korkuluklar, seyircilerin basıncına dayanamayarak yıkılmış ve alt kata düşenler yaralanmıştır. Bu olay üzerine alt kattaki seyirciler de üst kattaki tribünün çöktüğünü düşünerek paniğe kapılmış ve sahaya atlamışlardır. Yüksekten alt kat tribüne düşerken, sahaya atlarken veya itişmeler sırasında yaralananlar derhal, stadın önünde park edilmiş bulunan özel ve resmî otolarla taksilere bindirilerek İlkyardım Hastanesi, Şişli Çocuk Hastanesi, Gümüşsuyu Askerî Hastanesi ile Amerikan Hastanelerine kaldırılmışlardı. Ayrıca bütün sağlık merkezleri durumdan haberdar edilmiş ve şehirdeki cankurtaranlar buraya sevk edilmişti.

Radyolarının başında olayı öğrenen binlerce İstanbullu vatandaş endişe ile hastanelerin yolunu tutmuşlardı. Bu arada yakın kentlerden maça gelen yüzlerce vatandaşın aileleri de ilk araçla İstanbul'a ulaşmışlardı. Yaralıların büyük çoğunluğunun kaldırılmış olduğu İlkyardım Hastanesi ile Şişli Çocuk Hastanesinin önlerinde toplanan binlerce kişi, yaralılar arasında yakınlarının da bulunup

[1825] **Son Havadis**, 11 Mart 1964, s. 1, 5.

bulunmadığını öğrenmek için kapıları zorlayarak içeri girmek istiyorlardı. Maçta bulunan yaklaşık 50 bin kişinin 100 bini aşan yakınları hastane ve karakol önlerinde büyük bir kalabalık oluşturdular. Konvoy halinde İlkyardım Hastanesine yaralı taşıyan araçların etrafını saran binlerce İstanbullu yakınlarının bulunup bulunmadığını endişe ile takip etmişlerdi. Yaralıların yoğunluğu sebebiyle, izinli bulunan İlkyardım Hastanesinin doktorları ve hemşireleri tam kadro halinde mesai yapmak durumunda kalmışlardı. Hastanenin önünden ayrılmayan binlerce kişinin meraklarını gidermek maksadıyla polis, yaralıların isimlerini okumaya başlayınca feryatlar yükselmişti. Öte yandan da yaralıların isimleri okundukça hastane ve karakolların önlerindeki kalabalık dağılmaya başlamıştı.[1826]

Olayı yaşayanların ortak ifadesinde dikkati çeken noktalar; ayakta dahi zor yer bulunabilecek şekilde fazla seyirci alındığı, büfede bir yangın çıkmış olduğu, ardından da yaşanan panik neticesinde izdihamın meydana geldiğiydi. Radyodan yapılan anonslara göre her gruptan kana ihtiyaç bulunduğu ve vatandaşların kan vermek için yardıma koşmaları bildirilmişti. Stadyumun dışında kalan seyirci yakınları için dehşet, endişe ve üzüntü verici bir Pazar günü yaşanmıştı.[1827]

Futbol Federasyonu üyeleri, Ali Sami Yen Stadyumu'nun açılışında meydana gelen olaylar nedeniyle bir bildiri yayınlamışlardı. Bildiride; Öncelikle, Türkiye-Bulgaristan milli maçından önce meydana gelen kazadan ötürü Türkiye Futbol Federasyonu'nun müteessir olduğu ve yaralanan vatandaşlar ile ailelerine geçmiş olsun dilekleriyle başlayan beyanatta, sporseverlerin futbol müsabakalarına yoğun ilgi göstermesi memnuniyet ile karşılanmış ancak maçı bedava izlemek isteyenlerin, paraları ile maçları izlemek isteyenleri rahatsız ettikleri, taşlar atarak kapıların açılması için çabaladıkları ve hatta kapıları kırmak suretiyle içeri girmeye çalışmalarının böyle bir kazaya sebebiyet verecek hale getirdiği vurgulanmıştı. Ayrıca sahada görev yapan sporcu, idareci ve hakemlere atılacak şişelerin ve diğer maddelerin de bu tip üzücü olaylara yenilerini ekleyebileceği belirtilmişti. Söz konusu hadiseler toplumsal açıdan gelişmişlik seviyesinin yakalanamadığını göstermekteydi. Kanun ve kurallara riayet edilmesinde kişisel sorumluluklar son derece önem taşımaktadır. Stadyum kapılarının zorlanması ve ücretsiz bir şekilde

[1826] **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1964, s. 1, 7.
[1827] **Tercüman**, 21 Aralık 1964, s. 1, 7.

içeri girilmeye çalışılması bu türden bir örnektir. Bireylerin kamuya açık olan yerlerde kanunlara ve kurallara uymaması geniş kitlelere tesir edebilmekte ve buna bağlı olarak toplumsal açıdan olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

Sporseverlerin can emniyetinin, sağlığının ve spor terbiyesinin her şeyin üstünde olduğunun çeşitli beyanlarla duyurulduğu, emniyet tedbirleri ne kadar alınırsa alınsın, topluluk karşısında bu tedbirlerin etkisinin sınırlı olacağı buna bağlı olarak da herkesin canını ve sağlığını koruyacak tedbirleri bizzat kendisinin alması gerekli bulunmuştur.

Fazla bilet satıldığı yönündeki iddiaları da yalanlayan Federasyon, İstanbul Bölge Müdürlüğünün resmî rakamlarına göre, böyle bir durumun olmadığı öne sürmüştür. Ayrıca davetiyelerin de sınırlı sayıda olduğu kaleme alınmış, 200 numaralı, 100 adet de kapalı tribün için davetiye çıkartıldığı bunların da bir kısmının kullanılmayarak iptal edildiği aktarılmıştır.

Bildiri, vatandaşların kendilerini rahatsız edenlere, kazalara sebebiyet verenlere müsamaha göstermemeleri, sahalara tecavüz edenleri himaye etmemeleri, emniyet güçlerine ve görevlilere yardımcı olmaları şeklinde tavsiye kısmı ile sona ermiştir. Bildiri haricinde Futbol Federasyonu üyeleri kazada yaralananların bulunduğu hastaneleri gezmiş ve yaralıları ziyaret ederek geçmiş olsun dileklerinde bulunmuşlardı.

Öte yandan Ali Sami Yen Stadyumu'nda bilirkişi kurulu tarafından bir inceleme gerçekleştirildi. Onlarca kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan facianın sorumlularını ortaya çıkarmak maksadıyla yapılan keşifte; İstanbul Teknik Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Abdullah Türkmen ve Prof. Mehmet Bilge ile İtfaiye Müdürü Tarık Özavcı'dan oluşan bilirkişi kurulunun, İstanbul Cumhuriyet Savcı yardımcılarından Şevki Arat'ın başkanlığında yapmış olduğu incelemede, olaylar sırasında, açık tribün demir korkuluklarından 4 metre 80 santimin tamamen koptuğu, 4 metrelik diğer bir kısmının da tamamen sarktığı, 3 metrelik kısmının da iş göremez durumda olduğu görülmüştür. Ayrıca bu incelemede, Beden Terbiyesi Mimarı Orhan Bangal da, faciaya sahne olan tribünün projeye uygunluğunu ifade etmiştir. Bilirkişi kurulu, genellikle stadyumun emniyeti, yangın ve izdihamın meydana geliş yönünden incelemelerine devam etmiştir.

Facia ile ilgili soruşturma sırasında stadyumun idarecileri ile polisin birbirlerini itham edişleri özellikle dikkati çekmişti. Stadyumu müdürünün Savcı Şevki Arat'a verdiği ifadede; açık tribünün birinci ve ikinci katları arasındaki koridorda iki büyük sabit büfenin olduğunu, seyyar büfelerin ise Türkiye'nin her tarafındaki stadyumlarda olabileceğini, bunun mukavele ile tespit edildiğini belirtmiştir. Açık tribünde fazla bilet satılmadığı da dile getirilirken, facianın biletsiz olarak içeri girenler tarafından yaratıldığı ileri sürülmüştür.

Stadyum müdürünün halkın biletsiz olarak tribüne girişine engel olmadıkları konusundaki iddialarına karşılık polis, emniyet tedbirlerinin fazlasıyla alındığını, demir kapının kırılması diye bir durumun söz konusu olmadığını belirtmişti. Diğer taraftan da yapılan soruşturmada, stadyumun büfe işletmeciliğini bir şahsın 3 yıllığı 400 bin liraya kiraladığı tespit edilmişti. Bu arada, savcı, açık tribünde yangın çıkan büfenin sahibinin de ifadesini almıştır. Bu ifadede yangının çıkma sebebi olarak kalabalık gösterilmişti. Buna göre kalabalık yüzünden gaz ocağı devrilmişti ve yağlar da dökülünce yangın buradan yayılmıştı. Adlî tahkikatı yürütmekte görevli olan Cumhuriyet Savcı Yardımcısı, yaptığı açıklamada yeni inşa edilen Ali Sami Yen Stadyumu'nun müteahhit firmadan gerek geçici gerekse kesin kabulünün yapılmamış olduğunu ifade etmişti. Nitekim Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü çevrelerinden alınan bilgilere göre, Ali Sami Yen Stadyumu'nda bazı aksaklıklar bulunduğundan, burada bir süre müsabakaların yapılmayacağı bildirilmişti. Yetkililerin bu kararı almasında stadyumun müteahhit firma tarafından tam olarak teslim edilmemiş oluşu ile noksanların bulunuşunun etkili olduğu belirtilmişti.

Yaşanan bu olaylar İl Genel Meclisinde de gündeme gelmiştir. İl Genel Meclisi üyeleri iki önerge vermişti. Önergelerde, radyonun anonsları ile halkı telaşlandırması, izdihamın önlenememesi ve seyyar satıcıların çalışmalarına müsaade edilmesinin sebepleri sorulmuştur.

Vali Niyazi Akı önergelere verdiği cevapta; pazar günü olması nedeniyle hastanelerde sadece nöbetçi doktorların bulunması ve doktorların evlerinde telefon bulunmaması sebebiyle radyoya başvurulduğu, o anda vatandaşın

heyecanlanmasından çok, bir operasyonla kurtarılabilecek cana daha fazla ehemmiyet gösterildiğini öne sürmüştür.[1828]

Stadyumun işletme ruhsatında birtakım sıkıntılar bulunduğu tartışmaları gündemi meşgul etmişti. Bunun yanı sıra açılışa kimin müsaade ettiği belli olmadan maçın burada yapılacağı ilan edilmişti. Ayrıca teknik açıdan da birtakım eksikliklerin bulunduğu anonsların duyulabilmesine kâfi gelecek şekilde hoparlör tesisatının bulunmadığı da belirtilmişti.[1829] Ali Sami Yen Stadyumu'nda yaşanan üzücü olaylar Belediye Meclisinde de gündeme gelmişti. Stadın inşaat ruhsatı ile iskân izni olmadığı gibi işletme ruhsatının da bulunmadığı açıklanmıştı. Ancak, Belediye yetkilileri tarafından verilen bilgilere göre, resmî inşaatlarda mevzuata aykırı olarak belediyeden ruhsat alma mecburiyeti tatbik edilmemekteydi. Mithatpaşa Stadının da tasdikli projesi, iskân izni ve işletme ruhsatının da İmar Müdürlüğü dosyalarında mevcut olmadığı öne sürülmüştü.[1830] Bu önemli eksiklikler takip ve kontroller hususunda gereğinin yapılmadığını gösterdiği gibi ele aldığımız dönemde bürokratik noksanlıklara bağlı olarak kamu yönetimi ile ilgili problemlerin bulunduğuna işaret etmektedir.

9.10. 1964 Manyas Depremi

1960-1965 yılları arasında meydana gelen en büyük yer sarsıntısı Manyas civarında gerçeklemiştir. Manyas depremi yarattığı hasar ve şiddeti itibariyle büyük bir deprem olmakla birlikte çok geniş bir sahayı etkilemesi nedeniyle de önem taşımaktadır. Bu başlık altında depremin yarattığı etkilere, deprem sonrasında alınan tedbirlere ve Manyas depreminden çıkarılabilecek derslere değinilmiştir.

6 Ekim 1964 tarihinde Marmara Bölgesi'nde biri orta, biri çok şiddetli olmak üzere iki deprem meydana gelmiştir. İlk belirlemelere göre 26 kişinin öldüğü ve 100 civarında insanın yaralandığı, 1.000'den fazla binanın yıkılmış veya hasar görmüş olduğu açıklanmıştı.

İlk deprem 16.30 sıralarında orta şiddetli olarak meydana gelmiş, iki dakika sonra da çok şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. 7.0 büyüklüğündeki bu şiddetli depremin Merkez üssünün Kandilli Rasathanesinden 130 kilometre, İstanbul Teknik

[1828] **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1964, s. 1, 7.
[1829] **Tercüman**, 22 Aralık 1964, s. 1, 7.
[1830] **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1964, s. 1.

Üniversitesi Sismoloji Enstitüsünden ise 140 kilometre kadar uzaklıkta ve Manyas Gölü civarında bulunduğu belirtilmiştir. Bundan sonra saat 16.30 ile 18.00 arasında 200'e yakın artçı deprem kaydedilmiş, Teknik Üniversite Sismoloji Enstitüsünde 12 sismograf çalışamaz hale gelmiştir. Depremde tahribat özellikle Balıkesir'in Manyas ilçesine bağlı köylerde olmuş, burada 14 kişi ölmüş, 10 kişi de yaralanmıştı. 600 hanelik Salur köyü tamamen yıkılmış, Bölceağaç, Kızıksa ve Eskiçatal köylerindeki binaların yüzde 60'ı hasar görmüştür. Depremin ikinci derecede büyük hasar yaptığı Gönen'de 4 kişi ölmüş, 18 kişi de yaralanmıştır. Yine Gönen'in üç mahallesinde evler büyük hasara uğramış, Gönen çarşısında iki otel ve bir kahvehane tamamen çökmüştür.

Karacabey Hârası civarında hasar büyük olmuş, köylerde dört kişi yaşamını yitirmiş, yaralı sayısı ilk belirlemelerde tespit edilemezken evlerin yüzde 50'sinin hasara uğradığı belirtilmişti. Mustafakemalpaşa'da da deprem büyük tahribat yaparken, iki kişi yaşamını yitirmiş, birçok ev ya yıkılmış ya da oturulamaz hale gelmiştir. Yaralı sayısının ise 20 civarında olduğu bildirilmişti. Salihli'de deprem büyük heyecan yaratırken bir kişi korkudan hayatını yitirmişti.

Susurluk ilçesine bağlı Ilıca köyünde hemen hemen bütün evler yıkılırken, Kepekler köyünde de yerden sıcak suların fışkırmaya başladığı görülmüştür.

Çanakkale'de Yalı camiinin minaresi ile tarihî saat kulesinin duvarları çatlamış, bazı vatandaşlar panik sırasında yaralanmıştır. Ayvacık, Lapseki, Bayramiç, Gelibolu ve köylerde hasar hafifti. Ezine'de hükümet konağının bir kısmı çökmüştü. Dursunbey'de Tekel binası ile bazı evlerin duvarları çatlamıştı. Demirci ve Akhisar'dan da hasar olduğuna dair bilgiler gelmekteydi.

Düzce, İzmit, Manisa, Turgutlu, Edirne ve Uzunköprü'de depremin hissedildiği fakat hasar ve can kaybının olmadığı anlaşılmıştı. İstanbul'da deprem şehrin bazı semtlerindeki evlerin duvarlarında çatlaklıklar meydana getirmiş, ancak can kaybı olmamıştı. Halk bir anda bulunduğu yerlerden; sinemalardan, resmi ve özel iş yerlerinden ve hatta hamamlardan sokaklara fırlamış, bu arada izdiham dolayısıyla yaralanmalar meydana gelmiştir. İkinci şiddetli depremden sonra İstanbul'da trafik altüst olmuş ve bu durum on dakika boyunca devam etmişti. Depremin en şiddetli hissedildiği yer adeta beşik gibi sallanan Beyazıt Yangın Kulesi olmuş, kule memurları deprem esnasında yerlere yuvarlanmıştı.

Kızılay Genel Merkezi tarafından depremden zarar gören Manyas, Susurluk, Gönen ilçe ve köylerine ilk yardım olmak üzere 3000 çadır, 3000 battaniye, 30 ton gıda maddesi ve ilâç ile doktor ve hemşire gönderilmiştir. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Enver Aka, depremin meydana gelmesinin hemen ardından Gönen'e giderek zarar gören yerlerde inceleme yapmıştır.[1831]

Depremin hissedildiği diğer illere bakıldığında, İzmir'de sarsıntının büyük panik yarattığı halkın sokaklara döküldüğü görülürken, vitrinlerde teşhir edilen malların döküldüğü, bazı binaların duvarlarında çatlaklar meydana geldiği ve halkın gece geç saatlere kadar evlerine giremediği bildirilmişti. Adapazarı'nda da durumun farklı olmadığı ortaya çıkmış, eğlence yerleri ve iş yerlerinin boşaltıldığı ilde binaların bazılarında derin çatlaklar oluşmuştu. Eskişehir'de de evlerin bir kısmında çatlaklar oluşurken, Kütahya'daki vatandaşlar ve özellikle yaşlılar depremin çok şiddetli ve korkutucu bir şekilde cereyan ettiğini dile getirmiş, depremin merkez üssüne çok yakın olmamasına rağmen Kütahya'daki binalarda da çatlaklar olduğu haberleri gelmişti.[1832] Binalardaki bu çatlaklar inşa sırasında birtakım kusurlar olduğunu ve binaların depreme dayanıklılığı hususuna önem verilmediğini göstermekteydi.

Büyük depremden iki dakika önce orta şiddette bir deprem olması belki de facianın çok daha büyümesini engellemiştir. Şöyle ki, deprem bölgesindeki vatandaşlar yaşadıklarını anlatırlarken ilk deprem sırasında dışarı fırladıklarını, ikinci ve ana sarsıntıya dışarıda yakalandıklarını, toprağın adeta kaynadığı ve dışarıda sokaklarda bulundukları anda ayakta duramayacak kadar ve yerde oturduklarında bile sabit olamadıkları şekilde dehşete düşüren bu afetten mucize eseri kurtulduklarını ifade etmişlerdi.[1833] Ancak bazı yerlerde ve özellikle köylerdeki vatandaşlar için bu şiddetli sarsıntı, kurtuluşu ve olumlu gelişmeleri beraberinde getirmeyecekti. Deprem, binlerce kişiyi evsiz bırakırken hayatını kaybeden vatandaşların çoğunluğunun acı bir şekilde duvar diplerinde oynarken duvarlar

[1831] **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1964, s. 1, 7; **Son Havadis**, 7 Ekim 1964, s. 1.
[1832] **Tercüman**, 7 Ekim 1964, s. 7.
[1833] **Son Havadis**, 8 Ekim 1964, s. 7.

altında can veren çocuklar ile ocak başlarında yemek pişirirken çöküntü altında kalan annelerin oluşturduğu kaydedilmişti.[1834]

İstanbul Teknik Üniversitesi Sismoloji Enstitüsü yetkilileri, bir önceki gün cereyan eden iki şiddetli depremin ardından yer sarsıntıların bir sonraki gün de hafifleyerek de olsa devam ettiğini açıklamışlardı. Enstitüde yer alan sismograf aletleri, saat 18'den sonraki gün saat 15'e kadar aralıklarla 184 yer sarsıntısı kaydetmişti. Balıkesir'de deprem bölgesinde incelemede bulunan basın muhabirleri köylerdeki hasarı gözler önüne sermişlerdi. Örneğin doksan haneli ve beş yüz nüfuslu Ilıcaboğaz köyü halkının hepsinin heyecan içinde ve bir tek oturulacak evlerinin kalmadığı tespit edilmişti. 66 senelik camileri ile 7-8 yıl önce yapılmış olan minaresi harap olmuş, etrafından geçmeye dahi korkulacak vaziyete gelmişti. Bu köyde en sağlam kalan ve sadece bacası yıkılan ilkokuldu. 350 haneli, 1.400 nüfuslu Aksakal köyünün bütün halkı, yollarda, eşyaları bahçelerde yığılmış vaziyette bekliyorlardı. 1948 yılında yapılmış olan cami minaresi ve yanındaki Kur'an kursu, içine girilemeyecek kadar harap olmuştu. Bütün köylüler yatacak yerleri dahi kalmadığından yakınıyorlardı. Yiyecek desteği sağlanması adına askeri kamyonlar 1.000 adet ekmeği bu köye ulaştırmışlardı. Haydar ve Eskiçatal köylerinde de durum facia niteliğini almış, iki köyde de okul binaları dahi çökmüştü. Kulak köyünde de durum aynı şekilde cereyan etmiş, minare ve cami harap halde iken okul da girilmez bir hal almıştı. Manyas ilçesinde gözlemlemelere bakıldığında köylerdeki felakete nazaran depremin daha az hasar verdiği belirtilmişti. Ancak köylerde sıkıntılar büyüktü. 700 hanelik Kızılköy'de 4 kişi ölmüş, 100 bina, 2 cami tamamen yıkılmış, 350 bina oturulamayacak hale gelmişti. 200 hanesi bulunan Yeniköy'de 1 kişi ölmüş, 50 bina tamamen, 100 bina da kısmen yıkılmıştır. 250 hanelik Çatalköy'de 1 kişi ölmüş, 60 bina tamamen, 40 bina ise kısmen yıkılmıştır. 300 hanelik Bölceağaç köyünde 2 kişi ölmüş, 210 bina tamamen, 30 bina kısmen yıkılmıştır. 180 hanesi bulunan Hamamlı köyünde 150 bina ağır hasara uğramıştır. 95 hanesi olan Eşen köyünde 2 bina tamamen yıkılırken, 50 bina da kısmen yıkılmıştır. Kayaca köyünün okulu ve camisinin minaresi tamamen hasar görmüştü. Salur köyünün halkı ise perişan halde adeta kan ağlıyordu. Cumhuriyet, Zafer mahallesinde yer alan camiler

[1834] **Akşam**, 8 Ekim 1964, s. 1.

ve minarelerin hepsi yıkılmıştı. 650 hanesi bulunan ve 2.200 nüfuslu belediyesi olan bu köyde oturulacak ev kalmadığı gibi sokaklarda derin çatlaklar mevcuttu. Bu köyün okulu yıkılmamış, fakat çatlakları çok olması sebebiyle içine girilmesi bir hayli tehlikeli idi. Belediye Başkanı'nın etraftakiler tarafından metin bir insan olarak nitelendirilmesine rağmen moral bozukluğundan konuşamaz hale geldiği ifade edilmişti. Deprem sırasında sekiz can kaybı olan bu köyde halkın son derece perişan bir hale düştüğü belirtilmiştir. 1953 yılında meydana gelen depremden de son derece olumsuz etkilenen köy halkı bu deprem sırasında yaşadıkları ile yeniden sıkıntılı duruma düşmüş, on bir yıl önce gerçekleşen depremden ders alınmamıştı.

Gönen Kaymakamından alınan bilgilere göre, ilçeye bağlı olan 89 köyde 274 bina tamamen, 603 bina kısmen yıkılmış, 1.001 bina da hafif hasar görmüştür. 89 köyden sadece Bostancı köyünde bir can kaybı olmuş, altı yaşındaki bir çocuk deprem sırasında yıkılan bir duvarın altında kalarak yaşamını yitirmiştir. Köylerdeki ağır yaralı sayısı ise 4'tür. Gönen ilçe merkezinde 650 bina hasar görmüş, biri 8 diğeri de 60 yaşında iki kişi hayatını kaybetmiştir.

Bandırma'da ilçeye bağlı Çomlu, Aksakal, Doğa, Beyköy, Kılezli, Simavlı ve Kirazlı'daki evlerin yüzde 91'i, Ergili, Akçapınar, Ömerköy'de de yüzde 60'ı oturulamayacak şekilde harap olmuş veya yıkılmıştır. Yetkililer, Aksakal bucağında 270, Çomlu köyünde 170, Ergili ve Doğa köylerinde 150, Simavlı köyünde 40, Beyköy'de 50, Kirazlı köyünde 30 ve Külefli köyünde de 50 evin yıkıldığını bildirmişlerdi. Bandırma merkezinde 500 civarında bina hasar görürken, özellikle eski lise, 17 Eylül İlkokulu, PTT ve Ticaret Odası binasında çatlaklar ve çöküntüler oldukça fazlaydı. İlçe merkezinde 200 kadar ev de girilemeyecek kadar kötü duruma gelmişti. Öte yandan Balıkesir Valiliği tarafından yapılan açıklamaya göre, sarsıntılar dolayısıyla Bandırma, Manyas, Susurluk, Gönen, ilçe, bucak ve köylerindeki bütün okulların 12 Ekim tarihine kadar kapalı kalacağı duyurulmuştu.

Susurluk'ta Ümiteli, Kepekler, Ilıca köylerinde evlerin yüzde 80'i oturulamayacak durumdaydı. Dereköy'de 30 evin duvarlarında çatlaklar meydana gelmiş, Sülücek köyünde 3 ev tamamen yıkılırken, köyün cami ve minaresinde hasar vardı. Alibey köyünde 3 ev yıkılırken, 30 ev oturulamayacak derecede hasar görmüştü.

Bursa'daki duruma baktığımızda; Karacabey ilçesinde hasar bir hayli fazladır. Hamidiye ve Beylik köylerinde bulunan evlerin yüzde 70'i yıkılmış, çatlayan topraktan sıcak sular fışkırmıştı. Gönü köyünde ise acı bir durum ile karşılaşılmış, deprem sonrası yapılan aramada, çöken bir duvarın altında birbirlerine sarılmış vaziyette üç kız çocuğu cesedine ulaşılmıştı. Bu çocukların anne ve babaları bulunamadığından, kimlikleri tespit edilememişti. Ovaesemen köyünde ise bir kişi ölmüş, dört kişi enkaz altında kalarak ağır bir şekilde yaralanmıştır. Mustafakemalpaşa'da on dört köy boşaltılmıştı. Kafalı, Güllüce, Yalıntaş, Doğancı, Koşuboğazı, Boğazköy, Adaköy, Durumbey, Taşkapı, Yeşilova, Ormankadı ve Kumkadı köyleri kısmen hasara uğramış, üç köyün camilerinin minareleri yıkılmıştır. Durumbey köyünün minaresinin altında kalan sekiz yaşında bir kız ile Boğazköy minaresinin altında kalan 6 yaşındaki çocuk feci şekilde can vermişlerdi. Deprem, Karacabey Harası'nda da etkisini göstermiş, işletmede tek bir bina sağlam kalmamıştı.

Deprem sebebiyle İmar-İskân Bakanlığı'ndan acil olarak Marmara Bölgesi'ne ilk yardım maksatlı 200 bin lira gönderilmişti. Devlet Bakanı İbrahim Saffet Omay, Ticaret Bakanı Fenni İslimiyeli ve İmar-İskân Bakanı Celâlettin Uzel ile birlikte Kızılay Genel Müdürü'nün başkanlığında bir Kızılay ekibi de Ankara'dan hareket ederek Balıkesir ve Bursa'ya gitmişlerdi.[1835] Yardımlar kapsamında, Salur köyüne 3 bin ekmek, 50 çadır, battaniye, 10 teneke peynir, yağ, un ve zeytin dağıtılmıştı. Öte yandan deprem bölgesindeki şartların ağırlaşması nedeni ile salgın hastalık tehlikesinin de baş gösterdiği bildirilmişti. Manyas Kaymakamı, özellikle Kızıksa köyünde salgın hastalık çıkma ihtimalinin bulunduğunu belirtmişti.[1836] Ayrıca, İmar ve İskân Bakanlığı deprem felaketzedelerine yardım olarak Bursa Valiliği emrine 50 bin lira göndermişti.[1837]

Merkez üssü Manyas'ta olan depremler 8 Ekim'de devam etmiş, Teknik Üniversite Sismoloji Enstitüsü verilerine göre saat 15.00'a kadar 433 yer sarsıntısı tespit edilmiş, bunlardan saat 13.08 sularında meydana gelen sarsıntı şiddetli bir şekilde bölgede ve İstanbul'da hissedilmiştir. Yetkililer, son 24 saat içerisinde 224

[1835] **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1964, s. 1, 7.
[1836] **Tercüman**, 8 Ekim 1964, s. 7.
[1837] **Son Havadis**, 9 Ekim 1964, s. 7.

hafif yer sarsıntısı kaydedildiğini, bunlardan beş tanesinin halk tarafından hissedilmemekle beraber kuvvetli olduğunu, bunların deprem bölgesinde şiddetli olarak duyulabileceğini belirtmişlerdi. Sismoloji yetkilileri bu sarsıntıların bir süre daha aralıklarla devam etmesini beklediklerini bildirmişlerdi. Bandırma'da bu sarsıntılar dolayısıyla halk yeniden telaşa kapılarak geceyi şehir dışında geçirmiştir. Ana Çocuk Sağlığı Hastanesinin duvarları çatladığından burada bulunan hastalar başka binaya geçirilmişlerdir. Öte yandan Çanakkale'de 22.16 ve 23.51'de ve saat 01.41'de de kısa süren şiddetli üç deprem meydana gelmiş, halk, geceyi korkudan sokaklarda geçirmiştir.

Depremler sırasında Kızılköy'de bulunan 17 kuyudan sular fışkırmış ve kuyuların etrafında suni gölcükler oluşmuştur. Kuyuların devamlı olarak bir artezyen kuyusu biçiminde su püskürttüğü bildirilmiştir.

Büyük depremin üzerinden 3 gün geçmesine rağmen sarsıntılar devam etmekteydi. Öyle ki aralıklarla süren sarsıntılar sebebiyle deprem bölgesinde halk üçüncü günün sonunda da geceyi sokakta geçirmişti.[1838] Adalet Partisi Genel Başkan Vekili Sadettin Bilgiç, yanında Balıkesir ve Bursa Milletvekilleri olduğu halde Manyas, Susurluk ve Gönen'deki deprem bölgelerinde incelemelerde bulunmuş, depremzedelere geçmiş olsun ziyaretini gerçekleştirmişti.[1839]

Depremin yapmış olduğu hasar, sarsıntının geniş bir sahayı etkilemesi ve dönem itibariyle imkânların kısıtlı olmasının da etkisiyle yavaş yavaş tespit edilebilmişti. Balıkesir'de Vilâyete gelen resmî raporlara göre, Susurluk'un Ilıca köyünde 30 ev tamamen çökmüş, 45 ev girilemeyecek biçimde hasara uğramış, cami ve minaresi yıkılmış vaziyettedir. Beyköyünde 70 ev ağır hasara uğramış, 45 ev tamamen ya da kısmen çatlamış, okul ve cami de büyük hasara uğramıştır. Umuteli köyünde, 10 ev oturulamayacak durumda iken, 12 evde hafif çatlak bulunmakta, köyün camisinin minaresi tamamen yıkılmıştı. Okuçugöl köyünde, binalarda çatlaklar mevcuttu, cami minaresi yıkılmış, caminin duvarları çatlamıştı. Muradiye köyünde 13 ev oturulamayacak hale gelmiş, 16 ev tehlikeli duruma gelmiş, okulda ve camide büyük çatlaklar bulunmaktaydı. Dereköyünde caminin minaresi yıkılırken, binalarda hafif çatlaklar oluşmuştu.

[1838] **Tercüman**, 10 Ekim 1964, s. 1.
[1839] **Son Havadis**, 10 Ekim 1964, s. 1.

Erdek'te 603 bina hafif hasara uğramış, öte yandan Manyas, Susurluk ve Bandırma'da 2.803 binanın tamamen yıkılmış olduğu, 2.603 binada ağır hasar bulunduğu ve 2.381 binada da hafif hasar olduğu tespit edilmişti.

Gönen ilçe merkezinde hayatını kaybeden bir kişi, Bostancı köyünde bir kişi ve Akçapınar köyünde de bir kişi olmak üzere toplamda üç kişinin öldüğü belirlenmiştir. Ayrıca burada bütün köylerde dört ağır ve on beş hafif yaralı bulunmaktaydı. Diğer taraftan bütün köylerde 274 ev tamamen yıkılmış, 603 ev büyük hasar görmüş ve 1.001 evde hafif hasar meydana gelmiştir.

Manyas'ta, Salur köyünde 7, Bölceağaç'ta 2, Kızıksa'da 3, Eskiçatal köyünde 1 olmak üzere 13 kişi vefat etmiş, Salur'daki evlerin yüzde sekseni yıkılmıştır. Diğer köylerde bu hasar oranı yüzde 30 civarındadır.

Bursa'daki bilançoya bakıldığında, 6 ölü, 49 yaralı mevcuttu. 5 köy okulu tamamen yıkılmış, 10 okul hasar görmüş, 16 cami ve 24 minare yıkılmıştır. Karacabey ve Mustafakemalpaşa'nın 27 köyünde büyük hasar meydana gelmişti. Karacabey Hârası'ndaki hasarın 4-5 milyon lira civarında olduğu tahmin edilirken, civardaki deprem bölgesindeki hasarın da 12-15 milyon civarında olduğu tahmin edilmişti.

Ayrıca Bandırma'nın Doğa ve Gönen'in Osmancık köyleri camilerinin depremden geniş zarar görmüş olmalarına rağmen minareleri yıkılmamış, fakat iki minare de depremin şiddetinin etkisi ile kendi eksenleri etrafında 15'er derecelik birer dönüş yapmışlardı. Bu dönüş sonrasında, minarelerin kıbleye bakmakta olan kapıları yön değiştirerek doğuya doğru yönelmişti.[1840]

Deprem; Manyas, Mustafakemalpaşa, Gönen, Susurluk, Karacabey ve Bandırma ilçeleri sınırları içerisinde hasara sebep olmuş, Manyas-Apolyont gölleri arasındaki alüvyoner sahada birçok yerlerde sular fışkırmış olduğu, bazı sıcak ve soğuk su membaları kurumuş veya fazlalaşmış bulunduğu rapor edilmişti. Söz konusu deprem, fay hatları bölgesinde ve alüvyonlu düzlüklerde, özellikle Gönen ve Mustafakemalpaşa ilçe merkezlerinde büyük hasar yapmıştı. Depremden sonra, sarsıntının şiddetli olduğu yerlerde uzun su yarıklarının meydana geldiği görülmüş, bu yarıklar bilinen fay istikametlerine paralel olarak oluşmuştu. Ovalarda veya dere

[1840] **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1964, s. 1, 7.

yatağındaki alüvyonlar üzerinde, yamaçlardaki birikinti konileri, kum ve çakıl çöküntü molozları gibi yerlerde inşa edilmiş olan evlerde hasarın daha fazla olduğu tespit edilmiş, zemini teşkil eden materyalin çimentolanmamasından kaynaklı olarak sarsıntıya mukavemet göstermediği belirlenmişti. Binalar açısından ise temel derinlikleri normal olan ve kiriş bağlantıları iyi olan yapıların ayakta kaldıkları müşahede edilmiş, bağdadi ve ahşap binalar gibi elastikiyete sahip inşaatların hasar görmediği üzerinde durulmuştu.[1841]

Deprem sonrasında Tarım Bakanlığı tarafından yapılan yardımlar kapsamında depremden zarar gören köylerin çiftçilerinin banka borçlarının ertelenmesi kararı alınmış, bu vatandaşların zamanında ekim yapabilmeleri için 5254 sayılı kanun hükümlerine göre 500 ton tohumluk tahsis edilmişti. Tamamen veya kısmen hasara uğramış ev, ahır, ambar ve samanlıklarının yapımı ya da onarımı için kereste ihtiyaçları muhtaç olanlara 6831 sayılı kanunun 31.maddesi hükmüne göre bedelsiz ve muhtaç durumda olmayanlar için muhammen bedeli üzerinden tahsisler yapılarak mahalli orman teşkilâtı tarafından karşılanmıştı. Balıkesir mıntıkasında 75 köyde muhtaç durumdaki 1.903 aileye 4.673 metreküp tomruk, Bursa mıntıkasında 47 köyde muhtaç durumdaki 1.375 aileye 5.177 metreküp tomruk parasız olarak, Balıkesir mıntıkasında 51 köy ve kasabada muhtaç durumda olmayan fakat depremden zarar gören 1.192 aileye 2.680 metreküp tomruk, Bursa mıntıkasında ise 21 köy ve kasabada muhtaç durumda bulunmayan, ancak depremden zarar gören 539 aileye 1.550 metreküp tomruk muhammen bedel üzerinden tahsis edilmişti.[1842]

Ticaret Bakanlığı, Balıkesir ili ve mıntıkası ile Karacabey ve Mustafakemalpaşa ilçelerindeki banka teşkilâtına gerekli bildirimler yapılarak depremden zarar gören üreticilerin zirai borçlarının bir yıl sonraya bırakılması ve zirai işletme sınırları içerisindeki ahır, ağıl, samanlık gibi tesisleri yıkılan çiftçilere buraların onarılmasını temin için kolaylık olması adına zincirleme kefaletle krediler açılması ve bu konuda ek yatırıma ihtiyaç duyulduğu takdirde talepte bulunulması hususu bildirilmişti. Depremde zarar gören ve yaklaşık olarak 900 bin lira maddi hasarın tespit edildiği Bandırma, Mustafakemalpaşa ve Manyas'taki Türkiye Tarım

[1841] Cahit Erentöz, Fikret Kurtman, "1964 Yılı Manyas Depremi Üzerine Rapor", **Maden Tetkik ve Arama Dergisi**, C. 63, S. 63, 1964, s. 1, 4.
[1842] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 22, Birleşim: 12, 3.12.1964, s. 283.

Kredi Kooperatifleri hizmet binalarının tamiratı için gerekli işlemlerin yapıldığı belirtilmişti. Bankanın ticarî müşterilerinden olan ve borçlarını zamanında ödeyemeyecek durumda bulunanların sadece faiz ve masrafları tahsil edilerek senetlerinin yenilenmesi kararlaştırılmıştı. Ziraat Bankası, depremzedelere yardım maksadı ile Gönen ve Balıkesir'de oluşturulan yardım komitelerine toplam 25 bin lira bağışta bulunmuştu. Ayrıca Kızılay merkezinden ve Bursa şubesinden 1.800 çadır dağıtılmış, maliyeti üzerinden 1.500 metreküp kereste Orman İdaresi tarafından temin edilmişti. Yine Kızılay tarafından 565 çuval un, 245 çuval bulgur, 700 kutu yağ, İmar ve İskân Bakanlığı tarafından okullarda kullanılmak kaydıyla 24 adet baraka gönderilmiş, çeşitli kurum ve şahıslar tarafından 125 adet battaniye ile muhtelif gıda maddeleri, İstanbul'daki bir birlikten ise 12 balya battaniye yollanmış, ayrıca açılan kampanya ile il merkezinden 40 bin lira, Gönen ve Manyas ilçelerinden de 20 bin lira yardım toplanmış, tercihen olmak üzere depremzedelerin pancar ve tütün avansları ödenmişti.[1843]

Hükümet tarafından 18 Kasım 1964'de alınan bir karar ile deprem bölgesinde meydana gelen zararın 7269 sayılı kanunda verilen *"genel hayata etkili afetlerden"* olduğu belirtilmiş, depremde binaları tamamıyla yıkılan, ağır ve orta derecede hasar görenlere, inşaat ve tamirat yardımı ile arazi, yol, su, elektrik ve kanalizasyon gibi alt yapı tesisleri ve kadastro gibi imar işleri için toplam 55 milyon 48 bin liranın afetler fonundan ayrılması, evlerini yapmak üzere bu fondan faydalanacaklar için gerektiği takdirde teknik malzeme yardımı yapılması, evleri yapılana kadar barınmalarını temin edebilmek için aile başına inşaat yardımı için ayrılan ödeneğe mahsuben avans olarak evleri tam hasar görenlere bin lira, orta derecede hasar görenlere beş yüz liranın Türkiye Emlâk Kredi Bankası tarafından düzenlenecek olan borçlanma senedi karşılığında ödenmesi karar altına alınmıştı.[1844]

Ayrıca İmar ve İskân Bakanlığı tarafından, depremlerin meydana gelmesinden sonra, Türkiye deprem bölgeleri ile ilgili olarak bir harita hazırlanarak, Bakanlar Kurulunun bir kararnamesi halinde yürürlüğe konmuştur. O zamana kadar iki deprem bölgesi üzerinde olan harita yeni şekliyle üç bölgeye ayrılmıştı. Haritada birinci bölge şiddetli, ikinci bölge orta, üçüncü bölge hafif deprem bölgeleri olarak

[1843] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 22, Birleşim: 12, 3.12.1964, s. 283.
[1844] **CSTD**, Dönem: 1, Toplantı: 4, C. 22, Birleşim: 12, 3.12.1964, s. 283, 284.

ilân edilmiştir. Şiddetli deprem bölgesi olarak belirlenen sahada: Balıkesir, Bursa, Çanakkale, İzmir, Manisa, Muğla, Isparta, Denizli, Adapazarı, Bolu, Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Erzincan, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis, Kars, Van, Maraş ve Hatay illeri yer almaktaydı. Orta derecede deprem bölgesi olarak kabul edilen saha içerisinde ise: Edirne, Kütahya, Eskişehir, Burdur, Kastamonu, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Kayseri, Malatya ve Urfa illeri bulunmaktaydı. İstanbul, Aydın, Uşak, Afyon, Yozgat, Adana, Elâzığ, Erzurum, Ağrı (Tokat, Yozgat ve Erzurum illerinin bazı kısımları) ise hafif deprem bölgesi içerisinde belirtilmişti. Bunun dışında ilgililerin açıklamalarına göre, önlem olarak Ankara'da İmar ve İskân Bakanlığında yapılacak bir toplantı ile her bölgede inşa edilecek binaların vasıfları, imar şekilleri tespit olunarak, binaların depremlere karşı daha dayanıklı olmaları sağlanacaktı. Deprem bölgelerinin tespiti ve yeni deprem haritasının hazırlanması hususunda, İmar ve İskân Bakanlığı Tabii Afetler Dairesi Başkanı Mehmet Salihoğlu'nun vermiş olduğu bilgilere göre; Evliya Çelebi'den, Takvimi Vekayi'den o döneme kadar olan tarihi bilgilere dayanarak Doç. Dr. Nuriye Pınar ve Alman asıllı Dr. İlhan tarafından bir deprem kataloğu hazırlanmıştır. Bu kataloğun hazırlanmasında bütün tarihsel belgelerde depremler ve yerleri ile şiddetleri hakkındaki bilgiler göz önünde bulundurulmuştu. Bu deprem kataloğunun yanı sıra, Türkiye'nin jeolojik durumu ile ilgili olarak Bakanlık jeologları ile Bayındırlık Bakanlığı, Maden Tetkik Arama Enstitüsü uzmanları ve üniversite temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapılmıştır.

Böylelikle iki farklı çalışma neticesinde Türkiye'nin deprem bölgelerinin iki yerine üç şiddette olacağı belirlenmiş ve bu yeni deprem haritası hazırlanmıştır. Hafif, orta ve şiddetli olmak üzere üç bölgeyi öngören bu haritanın uygulama alanında kullanılabilmesi için Afetler Kanununun 2. maddesi gereğince Bakanlar Kurulunda bir kararname çıkarılmıştır. Afet İşleri Genel Başkanı, deprem bölgelerini gösteren haritanın faydaları hakkındaki açıklamalarında; afet bölgelerinde yapılacak yapılar hakkında yönetmelik bulunduğunu, bu yönetmeliğin özellikle deprem bölgeleri ile ilgili olduğunu, bu bölgelerde yapılacak binaların statik hesaplarında ne gibi esasların göz önünde bulundurulacağını gösterir, statik hesaplarında, binaların direnme güçlerini tayin için bazı kat sayılar kullanılmakta olduğunu bu kat sayıların söz konusu bölgelere göre değiştiğini, eskiden iki bölge için kullanılan kat sayıların

böylece bu haritayla üç bölgeye çıkarıldığını ifade etmiştir. Buna bağlı olarak her bölgede yapılacak binaların statik hesapları ile ilgili durumun görüşülmesiyle beraber, depreme daha dayanıklı binalar yapılmasının sağlanmasının mümkün olabileceği belirtilmişti.[1845] Manyas depremi, Türkiye'ye deprem gerçeğini hatırlatmıştır. Bu büyük deprem neticesinde fay hatlarına yakın olan yerlerde dayanıklı binaların inşa edilmesi ve kontroller noktasında daha hassas olunmasının önemi ortaya çıkmıştır. Ayrıca inşa edilecek binaların zeminine dikkat edilmesinin büyük önem taşıdığı görülmektedir. Buna bağlı olarak binaların bulunduğu zeminin özelliklerine göre inşa edilmesi kaçınılmazdır. Bu sorunların tamamıyla halledilebilmesi için yeni düzenlemeler ve bunu uygulayabilecek bir ekonomik yapı gerekmekteydi. Dolayısıyla depremlere dayanıklı, sağlam yapılar inşa edilmesi ve bunun ülke genelinde yaygınlaştırılması önemli bir sorun olarak sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

9.11. Susuzluk ve Kuraklık Sorunu

Su sıkıntısı, Türkiye için dönem itibariyle önemli problemlerden biri haline gelmiş, 1960-1965 döneminde zorlayıcı iklim şartları ile birlikte susuzluk ülkenin birçok yerinde afet niteliğini almıştı. Orta Anadolu, 1962 yılında susuzluk ve kuraklığın etkisi altına girmiştir. Susuzluğun yoğun etkisi ile birlikte binlerce küçükbaş hayvan telef olmuş, bölgede hayvancılık durma noktasına gelmiştir. Bölgedeki susuzluk ve kuraklık için kayda değer bir tedbir alınmaması neticesinde tarım faaliyetleri de olumsuz etkilenmiş, Orta Anadolu'yu etkisi altına alan kuraklık ve susuzluk ülke ekonomisine de menfi anlamda tesir etmiştir.[1846]

Öte yandan İstanbul'un bazı semtlerinde oturanlar neredeyse günlük çalışma saatlerinin dörtte birini çeşme başında su alabilmek için bekleyerek geçirmekteydi. Taşlıtarla, Sağmalcılar, Maltepe, Hasköy, Silâhtarağa ve civarında yaşayan vatandaşlar adeta su için mücadele etmekteydi. Sağmalcılarda bir mahalle muhtarı tarafından kilitlenen çeşme, günün belirli saatlerinde semt sakinlerinin istifadesine sunulabilmekteydi. Bu çeşmelerin de yetkililerden ziyade varlıklı ve hayırsever kimseler tarafından yaptırıldığını belirten vatandaşlar susuzluktan kıvranmaktaydı. Vatandaşların söz konusu serzenişleri ve halkın gayretleriyle çeşmeler yaptırılması

[1845] **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1964, s. 1, 7.
[1846] **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1962, s. 1, 5.

yönetimin su probleminin halledilmesi hakkında yetersiz kaldığını ve alt yapının tamamlanamadığını göstermiştir. Yukarıda belirtilen semtlerdeki su mücadelesine sabahları işlerine gidenler de iştirak ederken, mesaiye başlamadan önce pek çok vatandaş mahalle mahalle dolaşmakta ve akan çeşme aramaktaydı. Taşlıtarla'da oturan bazı kadınlar su arama telaşından işlerinden olduklarını ve çalışmaya gittikleri zaman su bulamadıklarını, aksi takdirde arabayla su satan suculardan su almak zorunda kaldıklarını, bunu da maddi yönden elverişli durumları olmadığından her zaman yapamadıklarını ifade etmişlerdi. Diğer taraftan polis karakolları zaman zaman su kuyruklarında, çeşme başlarında şiddetli kavgalar cereyan ettiğini belirtmekteydi.[1847] Vatandaşları birbirine düşüren bu kavgalar, su sıkıntısının toplumsal bir problem haline geldiğini kanıtlamaktaydı.

Hakkâri'de su sıkıntısı önemli sorunlardan birini teşkil etmekte, vilayet susuz il şeklinde nitelendirilmekteydi. Dahili su şebekesi bulunmasına rağmen şehre 4 kilometre mesafedeki kaynak suyu getirilememiş, halk susuzluk sıkıntısı çekmişti. Bu yüzden Hakkârililer şehre 400 yüz metre uzaklıktaki bir çeşmeden kova ve tenekeler ile su taşımakta, bu çeşmenin de suyu az aktığından önünde kuyruklar olmakta bazen de bir teneke su için kavgalar yaşanmaktaydı.[1848]

Trakya'daki su sıkıntısının halkın gündelik yaşamını etkileyen bir sorun olduğunu belirtebiliriz. Lüleburgaz'da temiz su sıkıntısı baş göstermiş, vatandaşlar gazetecilere verdikleri röportajda bu sorundan yakınarak su akmayan bir şehirde yaşadıklarını ifade etmişlerdi. Sorunun bir iki artezyen kuyusu ile halledilmeye çalışıldığına, bunun ise su sıkıntısını çözmeye yeterli gelmediğine dikkat çekilmişti.[1849]

Konya Ereğlisi 1962 yazında susuzluktan adeta kavrulmaktaydı. Bölgede ekilen arazinin yarısından fazlası geçmişte mera iken; bağlar, bahçeler, yeşilliklerin olduğu bir bölgeyken, Orta Anadolu'nun yiyecek ihtiyacı buradan karşılandığı gibi Doğu ve Batı Anadolu'nun vilayetleri de buradan faydalanmaktaydı. 1962 yılına gelindiğinde tam tersi olmuş, Konya Ereğlisi susuzluktan ve açlıktan kıvranmaya başlamıştır. Bölge halkı susuzluğa çare bulabilmek için su kuyularından

[1847] **Tercüman**, 26 Temmuz 1962, s. 1, 5.
[1848] **Akşam**, 26 Temmuz 1962, s. 3.
[1849] **Tercüman**, 4 Ağustos 1962, s. 3.

yararlanmaya çalışmış, ancak derinlerden çekilen su da çamurlu olduğu için pek de fayda etmemişti. İçme suyu sıkıntısı çekilirken gıda sıkıntısı da baş göstermiş, geçmiş yıllarda buğday satan bölge, dışarıdan gelecek buğdaya ihtiyaç duymuştu.[1850] Konya ovası 1962 yazında eşi benzeri görülmemiş bir kuraklık yaşamaktaydı. Beş aydır yağış yüzü görmeyen bölgede, göller olağan dışı bir şekilde çekilmiş, yaklaşık seksen santimlik bir azalma görülmüştü. Kadınhanı'nın Zengen köyünde bütün sarnıçlar kururken, köylüler su bulamaz hale gelmişti. Buna bağlı olarak önlem almaya çalışan Devlet Su İşleri, tankerlerle 30 kilometrelik mesafeden köye su taşımaktaydılar. Yaşanan bu kuraklığın Konya'da son 60 yıldan bu yana meydana gelen en önemli kuraklık olduğu belirtilmekteydi.[1851]

Konya'da yaşanan kuraklık neticesinde sekiz köyde su kuyuları ve sarnıçların hepsi tamamen kurumuştur. Bu durum yetkilileri susuzluk hususunda son derece zor duruma sokmuştu. Kadınhanı'nda alınan tedbirlere benzer tedbirler alınmış ve Devlet Su İşleri tarafından yaklaşık 50 kilometrelik mesafeden tankerlerle su ihtiyacı karşılanmaya çalışılırken, yolların da tankerlerin kullanımına müsait olmaması sebebiyle yol yapım çalışması da devam etmişti. Susuzluk öyle bir safhaya gelmişti ki, bölgedeki koyun sürüleri sahipleri tarafından başka yerlere nakil edildi. Ayrıca Beyşehir Gölü'nde bulunan Devlet Su İşleri regülatörü kuraklık nedeniyle yaşanan aşırı çekilmeden dolayı kanallara su veremeyecek hale gelmişti.[1852]

Bundan önce su ihtiyacını kış mevsiminde yağan kar ve yağmur sularını sarnıçlarda biriktirerek karşılayan Mardin'in Midyat ilçesi sakinleri, ilçenin kurulduğu günden bu yana temiz içme suyuna ilk kez 5 Ekim 1962'de kavuşmuşlardır. 12 bin nüfuslu ilçe, DSİ tarafından açılan artezyenden alınan su ile temiz su ihtiyacını ancak bu dönemde karşılayabilmiş oldu.[1853] Köylerin içme suyu meselesinde halkın yaptığı yardımlar sayesinde ilerlemeler sağlanabildiği belirtilmişti. Bayındırlık Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre, köylülerin gösterdikleri gayretler neticesiyle bazı köylere içme suyunun getirilebileceğine dikkat çekilmiştir. Köy içme suları için bütçeden ayrılan miktar 44.7 milyon lira olarak belirlenmişken, köylülerin içme suyunun getirilmesi için verdikleri yardım

[1850] **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1962, s.1, 5.
[1851] **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1962, s. 1, 5.
[1852] **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1962, s. 1.
[1853] **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1962, s. 1.

miktarı 4.1 milyon liraydı. Genel ödenek miktarının yüzde 10'u gibi bir rakama tekabül eden bu yardımlar sayesinde 1963 programında bulunmayan köylere içme suyu getirilmesi imkânı doğmuştu. Bağışların miktarları 10 bin lira ile 300 bin lira arasında değişirken bu halk yardımının en büyüklerinden biri Ankara'da Kızılcahamam'ın Akdoğan köyü sakinlerinden bir vatandaşın yapmış olduğu 300 bin liralık yardımdı.[1854]

Karabük'te Yeşilmahalle, Esentepe bölgesinde oturan halk, çok büyük su sıkıntısı çekmekteydi. Halkın ya bir caminin temelinden çıkan kaynak suyuna takılan borular yardımı ile su ihtiyacını gidermeye çalışmakta olduğu, ya da haftada bir uğrayan belediye arozözünün arkasında kuyruğa girerek su temin edebilmekteydi. Demir-çelik sanayisinin merkezi olan Karabük'te bu durumun halledilememesi halkta büyük bir hayal kırıklığı yaratmaktaydı.[1855]

Çan ilçesine bağlı Helvacı ve Asmalı köyleri arasında içme suyu dolayısıyla büyük bir arbede yaşanmış, iki köy halkı birbirine girmişti. Yaşanan olaylar neticesinde 85 köylü yaralanmış, 48 köylü tevkif edilmişti. Kavgayı yatıştırmak için olay yerine gelen Çan savcısı ile 30 kadar jandarma olayları yatıştıramamış, bir müddet sonra takviye kuvvetlerin gelmesiyle olaylar durdurulabilmiş, büyük bir facia önlenmişti.[1856]

Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre göçler neticesinde artan İstanbul nüfusu ve bu nüfusa karşılık yapılan yeni meskenlerin yarısında, banyo bulunmamaktaydı. Gecekondular ve bazı semtlerdeki yeni yerleşim yerlerinin alt yapı adına en önemli sorunlarından biri temiz suyun ulaşması bir yana şebeke sisteminin dahi buralara getirilememesinden ileri gelmekteydi.[1857] Gecekondulardaki su sıkıntısının toplum sağlığı açısından olumsuz yansımaları olmuş, bu sorun salgın hastalıkların yaygınlaşması gibi sağlık problemlerinin yaşanmasına tesir etmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumunun verilerine göre, içme suyu sıkıntısı oldukça fazla sayıdaki köyde yaşanmakta ve bu köylerde su şebekesi bulunmamaktaydı.

[1854] **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1963, s. 1.
[1855] **Akşam**, 8 Kasım 1962, s. 3.
[1856] **Akşam**, 22 Kasım 1962, s. 5.
[1857] **Akşam**, 24 Aralık 1962, s. 3.

2.500 köy dere suyu içerken, 53 köy bu ihtiyacını gölden, 433 köy ise yağmur sularından sağlamaktaydı.[1858]

1964 yazında Ankara'da önemli derecede su sıkıntısı çekilmekteydi. Yetkililer suların birden çekildiğini, özellikle bahçe sulamalarından ötürü bu sıkıntının meydana geldiğini ileri sürmekteydi. Diğer bir iddiaya göre ise Çankaya'da ana borudan gelen suların tamamı köşk tarafından kullanılmaktaydı ve buna bağlı olarak Çankaya ve diğer yüksek semtlere su verebilmek için aşağı semtlerden sular kesilerek pompa ile yüksek semtlere çıkarılmak istenmekteydi. Bütün pompalama gayretlerine rağmen yüksek yerlere su çıkamamakta ve her taraftan sular kesildiği için Ankara halkı geniş bir ölçüde su sıkıntısı çekmekteydi.[1859]

İstanbul'da 1963 Yerel Seçimleri öncesinde acele bir şekilde ilçe haline getirildiği yönünde eleştiriler bulunan Gaziosmanpaşa'da binlerce evde elektrik olmaması gibi temel alt yapı problemleri mevcuttu. Bu temel problemlerden en önemlilerinden biri olan susuzluk da bir çile halinde yaşanmaktaydı. Kadın erkek binlerce Gaziosmanpaşalı vatandaş, ellerinde kovalar ve tenekeler ile 140 bin nüfuslu ilçede bulunan 15 çeşmeden su almak için uzun ve meşakkatli kuyruklara girmekte, diğer yerlerde olduğu gibi sıra kavgalarının yaşandığı bildirilmekteydi.[1860]

Türkiye genelinde su sıkıntısının yaşandığı bu dönemde tedbirler kapsamında İzmir-Cuma Ovası, Konya-Ereğli ve Niğde-Bor Ovası yeraltı suyu sahaları, Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığının 5.3.1964 tarihli teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 14.3.1964 tarihinde yeraltı suyu işletme sahaları olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştı.[1861]

İstanbul'un su meselesinin halledilebilmesi için Sular İdaresi ile Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından müştereken yapılan etütler neticesinde 9 yeni baraj inşası ve Sapanca Gölü-İstanbul isale hattının döşenmesi öngörülmüştü. Hazırlanan projelerin malî portesi 2 milyar 213 milyar lira tutmaktadır. Ancak bu paranın içinde, isale hatları için gerekli boruları imal edecek bir fabrikanın kurulması konusu da bulunmaktaydı. Tesisler tamamlandığında şehre verilecek su miktarı, yılda 694 milyon 300 bin metreküp artacaktı. Projenin ilk bölümü 1980 yılına kadar

[1858] **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1964, s. 1, 7.
[1859] **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1964, s. 1, 7.
[1860] **Son Havadis**, 2 Eylül 1964, s. 1, 5.
[1861] 14 Mart 1964 tarihli kararname, **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 176.16.1, s. 1.

tamamlanacak ve ileriki dönemin tahmini verilerine göre su miktarı aşağıdaki gibi olacaktı:

Rumeli yakası: Nüfus; 2.703.000 temin edilen su; günde 548 bin metreküp, nüfus başına düşen su; günde 203 litre.

Anadolu yakası: Nüfus; 1.325.000 temin edilen su; günde 548 bin metreküp, nüfus başına düşen su; 207,5 litre. Gerçekleştirilecek tesisler öncelik sırasına göre şöyle sıralanmaktaydı: Terkos Üçüncü İsale Hattı, Ömerli Barajı, Alibey Barajı, Ahmetli Barajı, Baruthane Barajı, İstanbul-Sapanca İsale Hattı, Arnavutköy Barajı, Tavşanlı Barajı, Sungurlu Barajı, İsaköy Barajı, Göksu Barajı. Büyük su kaynakları ile barajlardan yedisi Anadolu yakasında olduğundan, Rumeli yakasının suyu; Boğaz'ın iki yakası arasında döşenecek su altı isale hattı ile aktarılacaktır. Yukarıda belirtilen tesislerden ilk üçü ile Boğaziçi sualtı geçidi 1980 yılına kadar tamamlanmış olacaktı.

Ancak hazırlanan projeler ve sarf edilen bütün çabalar henüz kâğıt üzerinde bulunduğundan, İstanbullular, önümüzdeki yıllarda da su sıkıntısı çekmeğe devam edecekti. Sular İdaresi Genel Müdürü Kerim Esmer bu konuda; bir sonraki yaz aylarında da bazı semtlere münavebe ile su verilmesi mecburiyeti olduğunu dile getirmiş, hatta kış günlerinde dahi zaman zaman münavebe ile su verilmesi yöntemine başvurulduğunu yani aynı anda birden çok semte su vermek yerine nöbetleşe sıra ile verilmesi durumunun söz konusu olduğunu ifade etmiştir.[1862]

1965 yılı itibariyle Türkiye genelinde 25 bin 800 köy ve mahallenin içme suyu bulunmadığı belirtilmişti. Bunun dışında 16 bin 700 köy ve mahallenin de suyunun yetersiz olduğu bu tempoyla gidildiği takdirde tüm köylerin suya kavuşabilmesi için çok uzun yıllar geçmesi gerekeceğinden endişelenilmişti.[1863]

Manisa'nın içme suyu sıkıntısı sebebiyle Manisa Belediye Başkanlığı tarafından 6 Eylül 1965 tarihinde Başbakan Yardımcısı Demirel'e bir yazı yazılmıştı. Bu yazıda Manisa'daki içme suyunun yetersiz kaldığı ve bu sebeple büyük sıkıntı çekildiği belirtilmişti. Bu durumun bir hal çaresine bakılması talep edilirken, İller Bankası'nın 1966 yatırım programında bu iş için 1.700.000 lira teklif etmesine rağmen Devlet Planlama Dairesi'nin 1966 programından bazı kısıntılara gidilmesinin

[1862] **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1965, s. 1, 7.
[1863] **Tercüman**, 24 Mayıs 1965, s. 1.

gündeme geldiğini ve bu durumun kendilerini endişelendirdiğini kaydeden Manisa Belediyesi, bir yıl dahi gecikmenin şehre zarar vereceğini, Manisa'nın su sıkıntısının halli için ayrılması planlanan tahsisatın aynen uygulanmasının hayati önem taşıdığını bildirmişti.[1864]

Şiddetli ve sürekli yağan yağmurlara ve bentlerin dolmasına rağmen 1965 sonrası için İstanbul'da halkın su sıkıntısının devam edeceği belirtilmiş ve hatta su sıkıntısının daha da artacağı üzerine değerlendirmeler yapılmıştı. Nitekim 1963 yılında gece 24.00'da kesilen su, 1964 yılında 22.00'da 1965 yılında ise daha erkene alınarak 20.00'da kesilmeye başlanmıştır. İlgililer Terkos'tan üçüncü bir isale hattı ile Alibeyköy'de baraj yapılmadığı takdirde sonraki yıllarda yaz ve kış aylarında suyun daha da erken kesileceğini ifade etmişlerdi. Her yıl 10 bin abonenin ilâve edildiğini belirten Sular İdaresi Müdürü Kerim Esmer, İstanbul'a suyun muntazaman ve kesilemeden verilebilmesi için 70-80 milyon lira sarfıyla Alibeyköy'de ve Anadolu yakasında da Riva deresi üzerinde Ömerli Barajları ile Terkos'tan üçüncü bir isale hattının şehre çekilmesi elzem görmüştü. Hepsinin mali değeri 540 milyon lira tutmaktayken, gerekli tesisler yapılmadan İstanbul'un su sorununun halledilmesi mümkün gözükmemekteydi.[1865] Su sorununun yerel yönetimler, bürokrasi ve devlet açısından baş ağrıtıcı bir problem olması toplumun tamamını ilgilendirmesinden kaynaklanmaktaydı. Büyükşehirlerde ve gecekondularda su temini hususunda yaşanan sıkıntılar toplum sağlığına, tarımdaki kuraklık ve susuzluk zirai verime tesir etmiştir. Bunlara bağlı olarak Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında olumsuz değişiklikler meydana gelmiştir. Su probleminin halledilememesine ekonomik problemler ve iklim şartlarının yanı sıra kamu yönetimindeki eksiklikler de sebep olmuştur. Su sorunu uzun yıllar Türkiye'nin önemli sıkıntılarından biri olarak mevcudiyetini devam ettirmiştir.

1960-1965 yılları arasında Türkiye'de çok sayıda önemli kaza, afet ve facia meydana gelmiştir. Bu türden problemlerden biri de trafik kazaları olmuştur. Trafik kazaları her geçen gün artarken hız faktörü önemli bir neden olarak ön planda yer almıştır. Buna bağlı olarak kontrol hususunda eksiklikler olduğunu ifade edebiliriz.

[1864] Manisa Belediye Başkanlığı tarafından Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel'e gönderilen 6 Eylül 1965 tarihli yazı, **BCA**, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 122.776.7, s. 2.
[1865] **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1965, s. 5.

Aşırı hızlı araç kullanımının yanı sıra, trafik kurallarına uyulmaması, hatalı far kullanımı, şehirlerarası yollarda hatalı park yapılması, alkollü bir şekilde araç kullanımı, uykusuzluk, kazaların iyice artmasına neden olmuştur. Kazaların artışı ülkeye ekonomik açıdan da bir kayıp getirmiştir. İnsanlar karayollarında canlarını yitirirken araç kayıpları ve hasarları ile ekonomik açıdan da zarar edilmiştir. Trafik kazalarındaki artışı frenlemek adına halkın bilinçlendirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu husus trafik eğitimi konusunda önemli eksikliklerin bulunduğunu göstermektedir. Kazaları önleme çabalarına rağmen artış yaşanırken ulaşım alt yapısındaki fiziki eksikliklerin de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Trafik kazaları neticesinde can kayıpları ile engelli olarak kalan vatandaşların sayısının fazla olmasında ilk yardım tedbirlerinin yetersizliği ve ilk yardım eğitiminin eksikliği etkili olmuştur. Trafik kazaları ile yaşanan bütün sıkıntılar ülkede eğitim noktasında sıkıntılar bulunduğunu, ülkenin sosyo ekonomik yapısında belli bir istikrar ve dengenin sağlanamadığını, gelişmişlik düzeyinin de istenilen seviyede olmadığına işaret etmektedir.

Bu dönemde Konya, Ankara ve İstanbul'da son derece büyük yangın felaketleri meydana gelmiştir. 1961 yılında Konya'da meydana gelen yangında çok sayıda kurum ve kuruluş zarar görürken onlarca iş yerinin tamamen kullanılamayacak hale gelmesi şehre olumsuz bir etki yapmıştır. Maddi zararın yüksek olduğu yangın Anadolu'da yankı uyandırmıştır. Yine 1961 yılında Ankara'da da büyük bir yangın yaşanmıştır. Ulus Meydanı'ndaki yangından sonra en büyük ikinci yangın olan bu felaket geniş bir alana sirayet etmiş ve maddi açıdan büyük kayıplara neden olmuştur. 1960-1965 döneminin en büyük yangını ise İstanbul'da olmuştur. Yangının söndürülememesinde, yayılmanın önüne geçilememesinde iki faktörün etkili olduğunu belirtebiliriz. Bunlardan biri binaların yangına elverişli oluşu diğeri de itfaiyenin suyu temin edememesi dolayısıyla gerekli müdahaleyi zamanında yapamamasıdır. İstanbul'daki bu büyük yangın esnasında yaşanan keşmekeşten faydalanmaya çalışanların hırsızlık faaliyetlerine girişmeye çalışması toplumsal değerlerin zedelenmesi açısından dikkat çekici bir hususken daha da önemlisi yangından etkilenen dükkânların çoğunluğunun sigortalı olmasına rağmen sigorta bedellerinin zararı karşılayacak miktarda olmamasıydı. Bu bakımdan büyük

afetlerin getirdiği neticeler karşısında hazırlıksız olunduğunu ve yeni düzenlemelere ihtiyaç bulunduğunu söyleyebiliriz.

Söz konusu dönem içerisinde gerçekleşen deniz kazaları sonrasında önemli neticeler ortaya çıkmıştır. Birincisi kılavuz kaptanın ne kadar önemli olduğu görülürken, uluslararası deniz trafiği kurallarına uymanın ehemmiyeti ile birlikte bu kurallara uyamayanların da daha ağır cezalar alması lüzumu belirmiştir. Ayrıca deniz araçlarında bulunması gereken uyarıcı teçhizatın eksiksiz olması gerektiği ispatlanmıştır. Bunların yanı sıra riskin en aza indirilebilmesi için olumsuz hava koşulları esnasında Boğaz'ın gemi trafiğine kapatılmasının kaçınılmaz olduğu da ortaya çıkmıştır.

Denizde yaşanan kazaların dışında bu dönemde büyük hava yolu kazaları da yaşanmıştır. Bu kazalar arama kurtarma ekiplerinin yeterliliğinin tartışılmasına yol açmıştır. Teknik açıdan daha donanımlı ve profesyonel kurtarma ekiplerinin önemi ortaya çıkmıştır. Olumsuz hava koşullarının etkili olduğu kazalar söz konusu hava şartları altında hazırlıklı olunması gerektiğini ön plana çıkarmıştır. Arama kurtarma çalışmalarında gelişmiş ülkelerin takip ettiği usullerin örnek alınması ve bu faaliyetlerin eksiksiz gerçekleştirilebilmesi için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmekteydi. 1963 yılında Ankara'da meydana gelen hava yolu kazası o döneme kadar görülmemiş bir hava faciası olması nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır. Ayrıca bu büyük kaza hava yolu ulaşımında iletişim ve koordinasyonun ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

Dönem itibariyle maden işçileri görevlerini son derece zorlu şartlar altında ve hayatlarını tehlikeye atarak yürütmekteydiler. Bunun yansımaları meydana gelen kazalar ile görülmüştür. Daha önce 1948 yılında benzer bir kazanın olduğu Kozlu'da 1960 yılında da grizu patlaması neticesinde 21 işçi yaşamını kaybetmiştir. Buna bağlı olarak önceki kazadan ders alınmadığını ve gerekli tedbirlerin ciddiyetle yerine getirilmediğini söyleyebiliriz. Asıl önemli hadise 1965 yılında Merzifon Yeni Çeltek linyit işletmesinde meydana gelmiştir. Bu kaza Türkiye'de o döneme kadar yaşanan en büyük maden faciasıdır. Kaza sonrasında yeterli tedbir alınmadığı ve kaza öncesindeki uyarıların dikkate alınmadığı yönündeki eleştiriler önem arz etmektedir. Kazadan çıkarılacak dersler bağlamında; maden işçilerinin eğitimi ve tedbirlerin her

türlü koşulu düşünecek şekilde eksiksiz olarak yerine getirilmesinin ne kadar ehemmiyetli olduğunun altını çizmeliyiz.

Büyük çaplı deniz, kara ve hava kazalarının gerçekleştiği bu dönemde büyük bir demiryolu kazası İstanbul Kartal'da meydana gelmiştir. 1961 yılındaki kazada banliyö treninin bir posta katarına çarpması ile çok sayıda kişi hayata gözlerini yumarken olayın yaşandığı gün Pendik pazarının kurulması kazadan daha fazla kişinin etkilenmesine neden olmuştur. Kazanın sebeplerine bağlı olarak istasyonlar arası irtibata, tedbirlerin her zaman eksiksiz bir şekilde alınmasına ve demiryolu ulaşımının titizlik ile takip edilmesine dikkat edilmesinin çok önemli olduğunu belirtmeliyiz.

1960-1965 dönemi olağanüstü hava koşullarının yaşandığı bir dönem olması bakımından da dikkat çekicidir. 1963 yılında uzun yıllardır görülmeyen bir kış yaşanmıştır. Uzun süreli su, elektrik kesintileri, ulaşımın durması, fırınların günlerce ekmek çıkaramaması, gıda tedariğinin mümkün olmaması gibi sebeplerle hayat adeta durmuştur. Sosyal hayatın tamamen durduğu günlerde vefat eden vatandaşların defin işlemlerinin dahi sekteye uğraması felaketin toplumu ne kadar etkilediğini kanıtlamaktadır. Ayrıca çok sayıda vatandaş yollarda donarak hayatını kaybederken bu vakaların ülkenin genelinde görülmesi toplumu derinden sarsmıştır. Kışın şiddeti dolayısıyla gıda tedariğinden mahrum kalan Trakya bölgesine helikopter vasıtası ile yiyecek yardımı yapılması açlık tehlikesinin baş gösterdiğini ispat etmektedir. Karların erimesi sonrasında Marmara Bölgesi'nde yaşanan sel ve baskınların evler, bağlar, bahçeler ve iş yerlerine zarar vermesi neticesinde büyük bir ekonomik kayıp da meydana gelmiştir. Bu bakımdan zarara uğrayan vatandaşlar için afetler fonunun devreye alınması önem taşımaktadır.

Olağan dışı iklim koşullarının bir örneği de 1964 yılında Eskişehir'deki sel felaketinde görülmüştür. Binlerce binanın su baskınına uğradığı ve şehirdeki vatandaşların yarısından fazlasının etkilendiği bu felakette şehrin sosyo-ekonomik yapısı zarar görmüştür. Sel felaketi civardaki tarım faaliyetlerini son derece olumsuz etkilemiştir. Eskişehir'in daha önce böyle bir felaket yaşamadığı yönünde görüş birliği mevcut iken şehrin yaşadığı bu felaketin ekonomik olarak büyük zarar verdiğini belirtmek doğru olacaktır.

1964 yılı sonlarında hizmete giren Ali Sami Yen Stadyumu'nun açılışı spor tarihi açısından üzücü bir kazaya sahne olmuştur. Kaza sonucunda stadyuma kapasitenin üzerinde seyirci girdiği tespit edilmiştir. Biletler tükenmesine rağmen kapıları zorlamak suretiyle çok sayıda kişinin içeri girmesi güvenlik tedbirlerini akla getirse de kurallara, kanunlara riayet etmenin önemli bir sorumluluk olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca stadyumda bazı eksiklikler belirlenmiştir. Buradan böylesine büyük tesislerin tam olarak hazır hale gelmeden açılmasının doğru olmadığı yönünde bir ders çıkarılabilir.

Dönemin büyük afetlerinden olan Manyas depremi Türkiye için her dönem önemli bir problem olan deprem gerçeği açısından kayda değer bir gelişmedir. Bu depremin en önemli özelliklerinden biri geniş bir sahayı etkilemesidir. Bir diğer ve en önemli özellik can kaybının çok daha fazla olmasını engellemiştir. Buna göre ana deprem öncesinde orta şiddetli bir sarsıntı olması çok sayıda vatandaşın hayatını kurtarmıştır. Manyas depremi Türkiye'ye depremi hatırlatmıştır. Bu deprem sonrasında yeni bir deprem haritası ve kataloğu hazırlatılmıştır. Fay hatlarına yakın yerlerde veya zemini yumuşak yerlerdeki binaların büyük zarar görmesi zeminin önemini ortaya koymaktadır. Yıkılmayan binalarda iki husus ön plana çıkmıştır. Derinliği normal ve kiriş bağlantıları düzgün binalar ile ahşap ve bağdadi yapıda esnek binalar zarar görmemiştir. Bu ayrıntı binaların zemine göre inşa edilmesinin önemini ispatlamıştır. Deprem sonrasında çiftçilerin borçlarının ertelenmesi, tohumluk yardımı yapılması, durumu olmayanlar için bina tamiri veya yeniden yapımı için ücretsiz malzeme temin edilmesi resmi faaliyetler açısından önemlidir. Ancak durumu müsait olan vatandaşlara yapılacak desteklerin belli bir ücret karşılığında gerçekleştirilebileceğinin kararlaştırılması yardımlar hususunda sınırlı bir desteği göstermektedir.

Susuzluk ve kuraklık 1960-1965 döneminde Türkiye için çok önemli bir sıkıntıydı. Konya ve civarında yaşanan kuraklık tarım ve hayvancılığı dolayısıyla çiftçiyi olumsuz etkilemiş, Türkiye ekonomisine de zarar vermiştir. Ülke genelindeki su problemi ise sosyal hayatın bir parçası haline gelmiştir. Vatandaşların su temini için sarf ettikleri olağanüstü çaba bu durumun kanıtıdır. Su sorunu büyük şehirlerde derinden hissedilmiş, bu sorun sağlık problemlerine buna bağlı olarak da toplumsal hayata etki etmiştir. Bunun yanı sıra kırsal alanlardaki yerleşim yerlerinin önemli bir

kısmının su tesisatından yoksun oluşu su sıkıntısının büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Uygulama safhasında eksikliklerin bulunması ekonomik sıkıntılarla ilişkilendirileceği gibi dönemin bürokratik yapısına da bağlı olarak kamu yönetimi hususundaki problemlere delalet etmektedir. Su probleminin halli için yapılan çalışmaların daha çok proje safhasında kaldığını ve problemin çözümünün sonraki dönemlere ötelendiğini belirtebiliriz.

SONUÇ

1950-1960 yılları arasını kapsayan on yıllık Demokrat Parti iktidarı bir darbe ile neticelenmiş ve askeri yönetimin iktidara gelmesiyle Milli Birlik Komitesi dönemi başlamıştır. 27 Mayıs darbesinden sonra 15 Ekim 1961'e kadar görevde kalan MBK, ordunun içerisinde ortaya çıkan çeşitli grupların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Komitenin yapısı itibariyle farklı görüşlerden meydana gelmesi zamanla fikir ayrılıklarını ve bölünmeleri de beraberinde getirmiş, bu durum ülke idaresinin etkilenmesine ve durumun farklı bir yola girmesine neden olmuştur. Aynı zamanda devlet yönetimi tecrübesinin farklı bir husus olması, siyasi geleneklerden gelen idarecileri gerektirmesi ve sorumluluk bilincine bağlı olarak, devleti yönetmenin geçiciliği kaldırmaması ve devamlılık arz eden bir durum olması gibi önemli noktalar sıkıntılara sebebiyet vermiştir.

MBK'nın ilk icraatlarından biri Kurucu Meclisin ihdas edilmesi olmuştur. Kurucu Meclis, yeni bir anayasa hazırlanarak referanduma sunulması ve yeniden demokratik düzene dönülmesini temin amacıyla, MBK'nın 13 Aralık 1960'da kabul ettiği kanun ile ihdas edilmiştir. MBK ve Temsilciler Meclisinden oluşan Kurucu Meclisin teşkilinde kaynak olarak çeşitli kurum ve kuruluşlardan yararlanılmış, yetkili kurullar tarafından seçilen üyeler Temsilciler Meclisine gönderilmiştir. Üye belirlenmesi esnasında dikkati çeken nokta kendini Temsilciler Meclisine seçtirmek isteyenler arasında rekabet yaşanması ve bazen de çıkar çatışmalarının meydana gelmesiydi. Bunun dışında üyelerin belirlenmesi sırasında şeffaf olunmadığı noktasında eleştiriler de mevcuttur. Yargıtayı temsilen üye belirlenmesi sırasında basının seçimi yerinde takip etmesinin istenmemesi tepki çekmiştir. Temsilciler Meclisinde siyasi partilerin durumlarına bakıldığında sandalye sayısı açısından, ayrıca diğer kurum ve kuruluşlardan gelen üyeler açısından CHP'nin avantajlı konumda olduğu görülmüştür. Bu avantajlı konum, CHP ile 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin ve yönetime gelen MBK'nın birbirine yakın durduğunun göstergesidir.

Kurucu Meclisin faaliyete geçtiği ilk günlerde MBK tarafından ilan edilen Basın Kanunu çok tenkit edilmiştir. Büyük gazetelerin hemen hepsi ortak bir dille sadece basını ilgilendiren bir husus gibi görülen bu düzenlemenin doğrudan temel

hak ve özgürlükleri sıkıntıya sokacak mahiyette olduğunu belirtilmiştir. Halbuki Anayasa çalışmaları neticesinde Temsilciler Meclisine sunulan tasarının en önemli kısımlarından biri temel hak ve ödevler başlığına ayrılmış, dolayısıyla bu hadise ile bir çelişki de ortaya çıkmıştır. Anayasa metni hazırlanırken dikkat edilen hususlara bakıldığında; fazla ayrıntılı ve teferruat içeren bilgileri barındıran bir metin olmamasına dikkat edildiği, diğer taraftan da belli organların kuruluşu ve münasebetlerini tespitle yetinen bir metin olmaması istendiği, geniş bir hürriyetler bölümünü ihtiva ettiği görülmekteydi. Ancak şunu da söylemek gerekir ki, Anayasa'nın uygulanması noktasında getirilen hak ve ödevlerin sadece metin üzerinde kaldığı yönünde fikirler de bulunmaktadır. Nitekim hakların temininin imkânların müsaade ettiği oranda yapılabileceği ilkesinin benimsenmesi hakların iyileştirilmesinde takdiri hükümetlere bırakmıştır. Tasarının eleştirildiği diğer hususlar cumhurbaşkanının halk tarafından seçimi ve milliyetçilik ilkesinin çalışmalar kapsamında işlenmemesi hakkındaydı. Tasarının hazırlanması sonrasında 1961 Anayasası halk oylamasına götürülmüştür. Anayasa referandumu öncesinde yapılan propaganda faaliyetlerinde evet oyuna yönelik çalışmaların ağırlık kazanmasında sıkıyönetimin ve MBK'nın tutumunun etkili olduğunu söyleyebiliriz. Referandum neticelerine bakıldığında hayır oyunun beklenenden yüksek çıkması, bir CHP-DP mücadelesini de gündeme getirmiştir. Öyle ki, hayır oylarının gelecekte birtakım farklı gelişmelere neden olabileceği üzerindeki tahminler daha o günlerde yapılmaya başlanmıştır.

1961 seçimlerine doğru giderken yeni siyasi oluşumlara izin verilmiş ve yeni partiler kurulmaya başlamıştır. Birçok parti kurulurken bunlardan iki parti ön plana çıkmıştır. YTP ve AP'nin dikkat çeken ortak yanı DP'nin mirasına talip olmalarıdır. İki parti karşılaştırıldığında AP bu mirastan çok daha büyük pay almıştır. 1961 seçimleri askeri otoritenin hakimiyeti altında gerçekleştirilmiştir. Seçim propagandaları sırasında tevkifler yapılması serbest propaganda faaliyetlerine zarar vermiştir. Bu duruma bağlı olarak AP'nin kapatılmasının dahi tartışma konusu yapılması ve birtakım sürtüşmeler yaşanması demokrasi açısından sıkıntılı bir döneme girilmesine sebep olmuştur. Seçim sonuçları siyasi çevreler tarafından sürpriz olarak nitelendirilirken, DP'nin miras oyları AP, YTP ve CKMP tarafından

paylaşılmış, sonuçlar siyasi çevreler ile askeri çevrelerin bir kısmında hareketlenmelere neden olmuştur.

Seçimlerden sonra cumhurbaşkanlığı adaylığı için daha ziyade Cemal Gürsel ile Ali Fuat Başgil'in isimleri geçmekteydi. Başgil, adaylığını isteyen milletvekillerinin talepleri karşısında cumhurbaşkanlığına aday olacağını açıklamıştır. Parlamento içerisindeki cumhurbaşkanlığı seçimi ve adaylığına ordudan müdahale gelmesi demokrasi açısından olumsuz bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmuş, Başgil adaylığını geri almak durumunda kalmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçiminin yanı sıra Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlarının seçiminde de birtakım sıkıntılarla karşılaşılmıştır. Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı için günlerce süren mücadelenin ardından partilerin kendi aralarında anlaşmaları sonrasında sorun halledilip başkan belirlenebilirken, Millet Meclisi Başkanı da ancak dokuzuncu turun sonunda seçilebilmiştir. Çift Meclisli bir parlamenter hayatın olduğu bu dönemde, iki meclisin getirdiği birtakım avantajlar bulunduğu gibi, birtakım problemler de meydana gelmekteydi. Buna bağlı olarak, iki Meclisin anlaşamadığı hususlarda, halledilmesi gereken meselelerin bir an evvel çözümlenmesi gerektiği durumlarda, zaman kaybı yaşanması ve dünyadaki örneklerinin tersine bir sıralamada işlem yapılmasının süreci zora soktuğunu söyleyebiliriz.

1961 seçimleri sonrasında hükümeti kurma çalışmaları koalisyon faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmış, hükümet kurma çalışmalarının uzun sürmesi ve partiler arasında mutabakatın çok geç sağlanması siyasi bir buhran yaşanması anlamına gelmiştir. CHP ile AP koalisyonun kurulması sırasında AP Grubunun tavrı ve hükümete katılıp katılmama hususunda yapılan oylamada yaşanan isteksizlik I. Koalisyon Hükümetinin daha başlangıçta gönülsüz bir birliktelik şeklinde oluştuğunu göstermiştir. Hükümetin programını ele aldığımızda ana unsurun ve temel isteğin huzurun sağlanması olduğunu belirtebiliriz. Ancak af konusu huzurun teminine engel olmuştur. Af meselesi gündemdeki ağırlığını arttırmaktayken, siyaseten gergin hava, öğrenci gösterileri ve ardından darbe söylentilerinin ortaya çıkmaya başlaması ile toplum da gerilmiştir. Ordu içindeki atamalara tavır koyan birtakım odakların olduğu ve bu atamaları bahane ederek darbe girişimine başladıkları belirtilse de arka plandaki sebepler farklılık arz etmekteydi. Görünen sebeplerin aksine bu hareket

siyasi idareyi ele geçirmeye yönelen ve sivil idarenin sonlandırılıp tamamen askeri idarenin yönetimde söz sahibi olmasını talep eden bir hareket halini almıştır. 22 Şubat darbe girişimi sırasında siyasi parti liderlerinin birlikte hareket etmeleri önemliydi. Siyasiler sivil bir hareket olarak bu darbe girişimi karşısında yer almışlardır. Darbe girişimi sonrasında ayaklanmaya karışanların affedilmesi, sorunun kökünden halledilememesi anlamına gelmekteydi. Nitekim ilk kalkışmada ceza almayanlar, ikinci bir kalkışmaya girişmek için cesaretlenmişlerdir. 22 Şubat darbe girişimi sonrası alınan önlemler kapsamında Tedbirler Kanunu'nun çıkarılması ile siyasi sahada bir daralma meydana gelmiş, koalisyon da yavaş yavaş zora girmiştir. Af meselesi yine gündemdeyken, AP'nin genel siyasi af talebinin karşılanmaması koalisyonda iplerin gerilmesine neden olmuş ve siyasi af sorunu I. Koalisyon Hükümetinin sonunu getirmiştir.

Hükümetin sona ermesinin ardından yeni koalisyonun kurulması sırasında yine buhran havasına girilmiştir. Bir taraftan partiler arası ilişkiler yoluna giremezken, diğer taraftan da partilerin kendi içindeki huzursuzluklar artmıştır. Bu huzursuzluklar topluma da yansımış, sosyal hayatta güvensizlik ortamı oluşmuştur. II. Koalisyon Hükümetinin kurulması konusunda uzun süren uğraşların ardından üç parti anlaşmış, daha sonra da görev dağılımı noktasında uzun müddet müzakerelerde bulunmuşlardı. Bu zaman kayıplarının ülke için olumsuz etkileri olmaktaydı. İstikrar zarar görürken, sosyal ve ekonomik hayatta dalgalanmalar yaşanmıştır. II. Koalisyon Hükümeti daha yeni kurulmasına rağmen koalisyonu korumak için bir komisyon kurulmasının gündeme gelmesi, içinde bulunulan çıkmazı ve bu dönemde kurulan hükümetlerin sağlam temeller üzerine bir türlü oturtulamadığının kanıtıdır. Yeni koalisyon hükümetinin temel problemlerinden biri önceki hükümet gibi af sorunudur. Öte yandan Tedbirler Kanunu çerçevesinde bazı gazetelerin toplatılması ve ardından birtakım hareketlenmeler yaşanması 27 Mayıs darbesi öncesindeki duruma geri dönüldüğü algısını uyandırmıştır. Af karşıtı mitingler ve öğrenci olayları neticesinde toplumsal bir gerginlik yaşanmış, bunun yanı sıra bu olayları gerçekleştirenlere karşı tepkiler gösteren bir taraf da olmuştur. Ankara ve İstanbul'da olaylar yaşanmasıyla birlikte yine bir darbe girişiminin olabileceği söylentilerinin ortaya çıkması iş hayatında durağanlığı ve tereddütleri meydana getirmiştir. 22 Şubat darbe girişimini gerçekleştirenlerin hazırlıklarını arttırdıkları görülürken adeta ikinci girişim

geliyorum demiştir. Partiler arası tartışmaların halka yansıması ve gerginliğin artması darbe girişimine giden yolu hızlandıran faktörler olmuştur. Olayların gidişatından anlaşıldığı kadarıyla ikinci darbe girişiminin bir rastlantı veya hazırlıksız bir hareket olduğu söylenemez. Bu girişimin de bir ön hazırlığı ve alt yapısı vardır. Talat Aydemir bu kalkışmada en önemli rolü oynamış, açık bir şekilde birincisinde olmadı fakat ikincisinde olacak düşüncesiyle hazırlık yapmıştır. İkinci darbe girişimi tehlikesinin bertaraf edilmesinde halkın sivil idarecilerin yanında bir tavır takip etmesi ile siyasi partilerin darbeyi gerçekleştirmeye kalkışanlara karşı aynı fikirde olup, sivil otoritenin devamını savunması etkili olmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu darbe girişimleri 27 Mayıs darbesine benzer şekilde ordu siyaset ilişkilerinde denge bozucu bir etki yapmış, devlet otoritesine olumsuz bir şekilde tesir ederek 12 Mart Muhtırası ve diğer askeri müdahalelere giden yolda ilerisi için sivil idarenin elini zayıflatmıştır.

Bu gelişmelerin yanı sıra II. Koalisyon Hükümetinin iyice sıkıntıya girdiği görülmektedir. Toprak Reformu Kanunu, siyasi tarafgirlik sorunu, radyonun tarafsızlığı tartışmaları, görev dağılımında yaşanan sıkıntılar neticesinde koalisyon üyesi partilerinin birbirlerinin işlerine müdahale etmesi alınan kararların bazılarından koalisyon üyesi partilerinin bilgisi olmaması gibi sorun ve anlaşmazlıklar koalisyonu çıkmaza sokmuştur.

II. Koalisyon hükümetini zora sokan bir diğer gelişme de 1963 Yerel Seçimleri olmuştu. 1963 Yerel Seçimlerinin sonucuna bağlı olarak II. Koalisyon Hükümeti güç kaybetmiştir. Bu seçimler daha önceden de zayıflayan koalisyonun çözülmesini ve sona ermesi sürecini hızlandırmıştır.

Yerel seçimlerin ardından koalisyon hükümetinin sona ermesi neticesinde yine bir hükümet buhranı meydana gelmiştir. Güçlükle kurulabilen III. Koalisyon Hükümetinin temellerinin sağlam olduğunu belirtemeyiz. Nitekim güven oylamasında evet ve hayır oylarının yakın bir seviyede çıkması güçsüz bir hükümetin kurulduğunun göstergesidir.

1964 Kısmi Senato Seçimleri, etkileri ve sonuçları itibariyle 1963 Yerel Seçimleri ile benzerlikler taşımaktaydı. 1964 Kısmi Senato Seçimleri 1961 Senato Seçimleri ile karşılaştırıldığında AP'nin oylarını bariz bir şekilde yükselttiği görülmektedir. Sonuçlar, III. Koalisyon Hükümetini olumsuz yönde etkilemiş,

zayıflatmıştır. Bu zayıflama dış politikada önemli bir problem haline gelen Kıbrıs konusunda izlenecek yol için yapılan güven oylamasında kendisini göstermiş, hükümete destek giderek azalmıştır. Sıkıyönetimin yedinci defa uzatılması da muhalefet partilerinin eleştirilerinin şiddetini arttıran bir etken olmuştur.

Siyasi sahadaki sıkışmışlık Genelkurmay Başkanı Sunay'ın mektubu ile daha farklı bir biçim alırken, deprem etkisi yaratmış, ordunun siyasete yeni bir müdahalesi biçiminde algılanmıştır. Bütün partiler birbirinden şikâyetçi hale gelirlerken, siyasilerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri müzakereler de huzurun temin edilmesi adına bir çare getirmemiş, anlaşma zemini bir türlü sağlanamamıştır. Tüm gerginliklerin ve sıkışıkların had safhaya ulaştığı nokta 1965 bütçesi görüşmeleridir. Bu hususta ekonomiye yöneltilen eleştiriler bütçe bağlamında da kaydedilmiş, siyasi istikrarsızlık ile ekonomik sıkıntıların birlikte yürüdüğü fikri hakim olmuştur. Neticede muhalefetten gelen eleştiriler güvensizlik oyunda birleşmiş, bütçenin reddi ile daha fazla dayanamayan III. Koalisyon Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır.

III. Koalisyon Hükümeti yerine kurulan IV. Koalisyon Hükümeti bir geçiş hükümeti ya da seçim hükümeti niteliğinde göreve gelmiştir. Yine koalisyon kurulması gündeme gelirken bir önceki hükümet de olduğu gibi azınlık hükümeti kurulmaması adına ortak ve daha geniş katılımlı sayıca kuvvetli bir koalisyon kurulması yoluna gidilmiştir. Her ne kadar uzlaşma sağlanmış gibi gözükse de yeni hükümet içerisinde de çatlaklar mevcuttur. 1965 seçimlerine gidilirken 1961-1965 arası döneme bakılıp bir değerlendirme yapıldığında o tarihe kadar Cumhuriyet Tarihinde en çok bakan değişikliğinin yaşandığı, aynı zamanda parlamenterlerin sık ve çok sayıda parti değiştirdiği bir dönem olduğunu görmekteyiz. Bu durum istikrarın temin edilememesine neden olmuş, doğal olarak istikrarsızlık sosyal hayata da etki ederek toplumsal açıdan olumsuz neticeler doğurmuştur.

Af meselesi, dönem itibariyle kamuoyu gündeminden düşmeyen, sosyal ve siyasi hayatı derinden etkileyen sorunlardan biri olması, 27 Mayıs darbesi sonrasında DP'lilerin affı hususunda düğümlenmesi, DP'nin mirasına talip olan partiler tarafından sürekli bir biçimde savunulması ve toplumsal huzurun temini için büyük beklentilerin bulunması nedeniyle ayrı bir önem taşımaktaydı. Tartışmalar, ilk etapta kısmi af meselesine odaklansa da daha sonra genel af hususunda yoğunlaşmıştır. Cezaevlerindeki doluluk oranları da devleti affa zorlayan bir diğer etken olarak

mevcudiyetini ortaya çıkarmıştır. 113 sayılı Af Kanunu, daha çok bu doğrultuda ortaya çıkan ve siyasi olmaktan ziyade kısmi genel af olarak kabul edilebilir şekilde yürürlüğe girmiştir. Aftan faydalanamayanlar cezaevlerinde isyan girişiminde bulunmuşlar, affın kapsamının genişletilmesini istemişlerdir. 134 sayılı Af Kanunu biraz da bu maksatla gündeme gelmiş, 113 sayılı Af Kanunu'na bir ek biçiminde düşünülmüştür. 134 sayılı Af Kanunu ile ilgili olarak genel bir prensip kararı verilmemesi, bir önceki kanun gibi gerekçelerin yayınlanmaması ve içerik açısından birtakım çelişkiler bulunması kanunun eleştirilmesine sebep olmuştur. Toplumsal açıdan bakıldığında kanunun bazı hususlarda zararları da olmuştur. Şöyle ki, aftan yararlanıp cezaevlerinden çıkanların önemli bir kısmının geri döndüğü ve hırsızlık olaylarının daha da arttığı görülmüştür.

Affın kamuoyunu yıllarca meşgul edecek yönü DP'lilerin affı meselesinin gündeme gelmesiyle başlamıştır. I. Koalisyon Hükümeti ile gündeme gelen af sorunu dönem içerisindeki bütün koalisyon hükümetlerinin ana meselelerinden biri olarak varlığını sürdürmüştür. I. Koalisyon Hükümetine af şartıyla girdiklerini dile getiren AP ile CHP arasında söz konusu sorun hakkında hükümetin kurulduğu ilk günlerden itibaren problemler çıkmıştır. Affı isteyen tarafın görüşü 27 Mayıs darbesi sonrasında toplumda oluşan derin çatlakların kapatılması, yaraların sarılması ve eski DP'liler ile onu desteleyip de mahkûm olanların suçlu durumdan kurtulmalarının talep edilmesinden ileri gelmiştir. Ayrıca burada beklenen kısıtlamaların tamamen kaldırılarak kısmi bir aftan ziyade geniş kapsamlı bir af tasarısının arzulanması ile bağlantılıdır. Bu konuda önemli bir sıkıntı af üzerinde kısa vadeli bir planın bulunmayışı ve ucu açık bir şekilde süre konmayışıdır. Bir diğer problem de eski MBK üyelerinin tutumu olmuştur. MBK üyelerinin kati tavrı siyasiler üzerinde ayrı bir baskı unsuru oluşturmuştur.

Siyasi affın bir an önce talep edilmesinin ve kamuoyu baskısının altında her ne kadar politik sebepler yatsa da insani koşullar da söz konusuydu.

Af konusu, I. Koalisyon Hükümetinin kaderini de etkilemiş ve koalisyon çıkmaza girmiştir. Affa taraftar olanlar siyasi afta kademelendirme istemezken kademeli bir af politikası güdülmüştür. Anlaşmazlık tam da bu noktada düğümlenmiştir. Nitekim defalarca bir araya gelen koalisyon ortakları CHP ve AP anlaşamamışlar ve hükümet düşmüştür.

Yeni kurulan II. Koalisyon Hükümetinin de en önemli meselelerinden biri af sorunudur. II. Koalisyon Hükümeti döneminde gündeme gelen af tasarısı neticesinde 78 sayılı Af Kanunu ile kısmi bir af kabul edilmiştir. Diğer yandan da tam bir af ile toplumsal ve siyasi huzurun sağlanabileceğini iddia edenler bu fikirden vazgeçmeden devamlı surette bu görüşü gündemde tutmaya çalışmıştır. Aynı zamanda cezaevlerinde de genel af talebi doğrultusunda birtakım hadiseler meydana gelmesiyle toplumsal açıdan bir gerginlik de yaşanmaya devam etmiştir. Kısmi af kanunu bu defa da diğer suçlardan mahkûm olan tutukluların af arzusunu tetiklemiştir.

Kısmi siyasi af sonrasında tahliye edilebilenlerin ortak görüşü siyasete adeta tövbe etmeleridir. Ayrıca bu aftan yararlanamayan bazı politikacılar ve aileleri büyük bir çöküntü yaşamışlardır. Kısmi siyasi aftan sonra ortaya çıkan genel af isteğinin karşılanması ve sükûnetin bir nebze olsun sağlanması için yeni bir af çalışmasına girişilmiştir. Bu kanun 113 ve 134 numaralı kanunların tadil edilmiş hali ve kısmen de adi suçların affı niteliğinde olmuş, genel bir siyasi aftan ayrı bir şekilde vücuda getirilmiştir. Kanunun kabulünde can alıcı bir nokta Cumhuriyet Senatosu ile Millet Meclisi arasında bazı maddeler için anlaşmazlıklar çıkması olmuş, kanun birkaç defa değişikliğe uğramıştır. Af için genel manada tartışmaların devam ettiği günlerde konu özelinde eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın rahatsızlıkları ve yaşı nedeniyle tahliye edilmesi meselesi sürüncemede kalmış, kamuoyunu uzun süre meşgul eden ve halk arasında da yansımaları olan bir sorun haline gelmiştir. Özellikle Bayar'ın 1963 yılında altı aylık tahliye kararını takiben önemli olaylar yaşanmıştır. Bu hadiseler toplum açısından bir gerginliğe sebebiyet vermiş, Adli Tıp uygun görmesine ve cezası tehir edilmesine rağmen Bayar'ın yeniden tevkif edilmesi büyük tepki çekmiştir.

Yassıada'da yargılanıp çeşitli ağır hapis cezaları alan eski DP'lilerden bir kısmı Cumhurbaşkanı'nın af yetkisini kullanması ile sürekli hastalıklarına bağlı olarak tahliye edilmiştir. Cumhurbaşkanı Gürsel'in af yetkisini kullanması bu konudaki anlaşmazlıkların bir türlü halledilemediğini ve gerginliklerin kısa sürede azaltılabilmesi adına bu seçeneğin tercih edildiğini göstermekteydi.

Siyasi af tartışmaları haricinde Sultanahmet Cezaevinde son yılların en büyük isyanı çıkmıştır. 1200 kadar mahkûmun katıldığı belirtilen bu ayaklanmanın altında

yatan asıl nedenin af talebinden kaynaklandığını ifade edebiliriz. 1960-1965 döneminde kamuoyunu sürekli meşgul eden önemli meselelerden olan af sorunu devamlı olarak tartışma konusu olmuştur. Çok uzun soluklu bir sorun olan af meselesinin siyasi yönü ise 1965 sonrasına sarkmış, ancak 1974 yılında eski DP'lilerin siyasi haklarını geri kazanmasıyla noktalanabilmiştir.

Toprak reformu hususuna bağlı olarak tarım konusunun ve bu konudaki düzenlemelerin aynı af meselesi gibi uzun müddet tartışıldığı bu dönemde, tarım ve hayvancılığın genel durumuna bakıldığında artan hayvan sayısı ile mera ihtiyacının oluşması ve orman tahribi ile rüzgâr ve su erozyonunun hızlanması neticesinde verimli topraklarda azalma meydana gelmişti. Bu durum ülke topraklarının neredeyse yarısında görülmüştür. Bilinçsiz tarım faaliyetleri toprakların verimsiz kullanımına ve küçükbaş hayvancılık için yeterli otlak kalmamasına sebep olarak son derece olumsuz etki yaratmıştır. Dönem içerisinde iklim şartlarının elverişsizliği kuraklığı getirmiş, özellikle Konya Karapınar civarı çöle dönmüştür. Aynı bölgede ekili toprakların zararlı haşerelerle imtihanı da tarımı olumsuz etkilemiştir. Bu durumdan çıkmak için yeterli teknik eleman bulunmayışı ve kâfi derecede ilaçlama yapılmayışı bölge tarımı açısından sıkıntı yaratmıştır. Orta Anadolu'daki sıkıntı bütün yurdu etkilemiştir. Çünkü bu bölge yurdun önemli yiyecek deposu niteliğindedir.

Kuraklık nedeniyle büyük düşüş gösteren hububat üretimi daha sonra biraz toparlansa da bu sefer bölge bölge farklı olmak suretiyle aşırı yağışların getirdiği çevresel faktörler tarımı olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla toparlanma beklenenden ziyade daha kısıtlı olmuştur.

Öte yandan dönemi tarımda verimlilik ve ihraç malları yönünden ele aldığımızda pamuğun ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bu hususta ihraç işleriyle uğraşanlar yurt dışıyla ekseriyetle pamuk ihracatı için çalışmışlardır. Ama burada dikkati çeken nokta üreticinin değil komisyoncu firmaların kârlı çıkmasıdır.

1960-1965 döneminde tarım alanındaki en önemli tartışma konusu toprak reformudur. Atatürk'ün 1928 yılından itibaren Meclis konuşmalarında gündeme getirerek önemine dikkat çektiği ve 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile kısmi olarak fiiliyata dökülen toprak reformu 1961 Anayasası'nda da yer almış, 27 Mayıs sonrasında kanun tasarısı çalışmalarıyla zirai tartışmaların ana meselesi

olmuştur. Toprak reformu kanun tasarıları her koalisyon hükümetinin programında yer almış, fakat göreve gelen her tarım bakanı bir önceki kanun tasarısını geri çekmiştir. Toprak reformu için kanun tasarısı çalışmaları güncellendikçe sorunun sadece toprak dağıtımıyla ilgili olmadığı görülmüş, çiftçinin toprak ile olan münasebeti, arazilerin verimli kullanımı, verimin arttırılması, zirai eğitim, teknik hususlar gibi birçok meselenin toprak reformu çatısı altında şekillendirilmesi gerektiği net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu da kâğıt üzerinde olduğu gibi uygulamada harekete geçmenin ve tasarıların neticelenip kanunlaşmasının ne kadar zor olduğunun ispatıdır.

Toprak reformunun gerekçeleri açısından ekonomik nedenler ön plana çıkmıştır. Ziraat sektöründeki en büyük kesim ortakçı, yarıcı ve ırgat olarak çalıştığından, bu kesimin gelişip refaha kavuşturulması için reform bir çare olarak sunulmuştur. Aynı zamanda ölü toprakların da tarıma katılımı ile ziraat sektörünün en büyük kesimi olan ve sadece işçi olarak çalışan çiftçi kitlesinin ekonomik açıdan gelişiminin ülkenin genel iktisadî tablosuna olumlu etki yapacağı dayanak gösterilmiştir. Buradaki temel zorluk toprağın verilmesiyle işin bitmemesidir. Dolayısıyla toprak reformu geniş bir zirai reform anlamına gelmiştir. Buna bağlı olarak top yekûn bir tarım reformu maddi imkânların kuvvetli olmasına ve yeni kaynaklara ihtiyaç duymaktaydı. Aynı zamanda da sosyal ve ekonomik denge çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken bir uygulama olarak çok hassas bir girişim gerektirmiştir. Toprak dağıtımında çok küçük parçalara bölünmenin üretim verimliliğini düşürme ihtimali de bulunduğundan dağıtımın bu yönü de endişe uyandırmıştır.

Toprak reformu çalışmaları kapsamında dönemin ilk çalışmalarından biri olan ve MBK tarafından çıkarılan 105 numaralı Kanun ile 55 toprak ağasının yerlerinin değiştirilmesi önem arz etmektedir. Ancak geniş toprak sahiplerinin topraklarının kamulaştırılması hususunda ağalık konusu üzerine girişilen ve 55 toprak ağasının yerlerinin Zorunlu İskân Kanunu'na dayanarak değiştirilmesi sembolik bir hareket olarak kalmış, amacına ulaşamamıştır. 1961 Genel Seçimleri sonrasındaki siyasi konjonktürün bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğunu ifade etmeliyiz. Buna göre siyasiler geri adım atmış, bu düzenleme iptal edilmiştir.

Koalisyon hükümetleri dönemindeki toprak reformu çalışmalarında her hükümet farklı tasarı üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra koalisyon ortaklarının farklı görüşlere sahip olmasına da rastlanılmıştır. II. Koalisyon Hükümeti döneminde YTP, gerçekleştirilmek istenen reformun toprağını işleyen mülk sahibinin servetinin elinden alınması biçiminde algılanabileceğini ve bu yüzden tedirgin edici olabileceğinden bahisle reformun gerçekleştirilemeyeceğini öne sürmüştür. Buradan da anlaşıldığı gibi partilerin ortak fikir beyan edememeleri de reformun gerçekleşememesine neden olan faktörler arasında sayılabilir. Nitekim III. Koalisyon Hükümeti döneminde de bu siyasi çıkışlar olmuş, toprak reformunu sosyal münasebetler ve ekonomik yönden tedirgin edici olarak nitelendiren politikacıların fikirleri de gündeme gelmiştir. III. Koalisyon Hükümeti döneminde reform hakkındaki tartışmalara bakıldığında daha önce toprak reformu; kalkınmanın anahtarlarından, temel unsurlarından biri olarak görülürken, söz konusu koalisyon zamanında bir ara unsur olarak sıradan bir işlem gibi nitelendirilmesi reform çalışmalarına gereği kadar önem verilmediğini, bu konuda ciddiyetin yavaş yavaş yitirildiğini ve tasarıdan kanuna geçiş anlamında ümitsiz bir tablonun ortaya çıktığını belirtebiliriz. Diğer yandan da toprak reformunun çıkarılmasını isteyen siyasiler ise tarımın geliştirilebilmesi ve tesadüfilikten kurtarılabilmesi için reformun bir an evvel gerçekleştirilmesini talep etmiştir. Ancak toprak reformu ile ilgili olarak hazırlanan kanun tasarıları son halini aldığında çiftçi derneklerinin itirazlarına da maruz kalmıştır. Arazi anlaşmazlıkları, zirai verimin düşmesi gibi nedenler endişe verici olarak belirtilmiştir. Böylece gerekli siyasi desteğin sağlanamamasının etkisinin ağır bastığını da söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak Toprak Reformu Kanun Tasarısı kanunlaşma safhasına geçememiştir. Ayrıca Toprak Reformu Kanun Tasarısının III. Koalisyon Hükümetinin yıkılışında da olumsuz bir etki yaptığı ifade edilebilir.

Toprak reformu hakkında kanuni endişeler de önemli yer tutmaktaydı. Bu noktada IV. Koalisyon Hükümeti dönemindeki tartışmalarda Medeni Kanun'daki miras hukukunun elden geçirilmeden toprak reformunun çıkarılamayacağı işaret edilmiştir. Her hükümet değişikliğinde olduğu gibi IV. Koalisyon Hükümetinde de yeni bir Toprak Reformu Kanun Tasarısı hazırlanmıştır. IV. Koalisyon Hükümetinin bir geçiş hükümeti olması sebebiyle ve siyasi ortamın toprak reformunu kısa bir sürede halletmeye müsait olmaması nedeniyle bir sonuç alınamamıştır.

Toprak reformu, 1965 seçimlerinde olduğu gibi propagandalara da konu olmuş, partiler seçim konuşmaları sırasında yer verdikleri reforma farklı pencereden baksalar da özellikle oy kaygısıyla bu reformu çıkaracaklarını iddia etmişlerdi.

Toprak reformu hakkında siyasi partiler de olduğu gibi tarımın bilimsel yönü ile ilgilenen kesimlerin arasında da bir birlik bulunmamaktaydı. Hukuki, sosyal, ekonomik, teknik, politik, mali ve toplumsal manada birçok açmazı bulunan ve çok detaylı, dengeli bir çalışma gerektiren toprak reformu bu hususların bir bütün olarak çözüme kavuşturulamaması sonucunda dönem itibariyle uygulamaya sokulamamıştır.

1960-1965 dönemindeki önemli sosyal meselelerden biri de gecekondu sorunudur. Göç faktörü gecekondulaşmayı etkileyen en temel unsurdur. Buna bağlı olarak 1960-1965 döneminde şehirli nüfus artışında o döneme kadar rastlanan yıllık ortalama artışların en büyüğü yaşanmıştır. Yaşanan büyük göçler neticesinde özellikle büyük şehirlerde önemli sıkıntılar meydana gelmiştir. Şehir planları büyük nüfus hareketlerini kaldırabilecek bir yapıda olmadığından mesken sıkıntısı ve ardından gecekondu sorunu kendini iyice göstermiştir. Tabii ki gecekondulaşmayı tetikleyen ana unsurlardan biri de sosyal ve ekonomik durumdur. Göçü etkileyen nedenler olarak ekili alanların azlığı, ekili sahaların veriminin düşük olması kırsal bölgelerdeki iş imkânlarını kısıtlamış, köylerden şehirlere göç etmek isteyen vatandaşlar, yaşamlarını sürdürebilmek için para kazanmak, köyden edindiği gelirden daha fazla bir maddi güce sahip olabilmek ve şehirlerdeki sosyal hayata özenmek gibi sebeplerle memleketlerinden ayrılmışlardır.

Kırsal alanlardan şehirlere yaşanan yoğun göçler, çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunların başında mesken sıkıntısı varken, şehirlerin fiziksel açıdan yetersiz kalması, altyapı eksikliğinin getirdiği problemler, sosyolojik ve psikolojik sorunlar, yetersiz yaşam koşullarına sahip evlerin getirdiği sağlık problemleri, kaleme alınabilecek bazı sıkıntılardır. Ayrıca şehirlerde sanayileşmenin istenilen seviyede gelişmemesi, ekonomik problemlerin ülkeyi etkilemesi ile iş imkânlarının daralması neticesiyle göç edenlerin önemli bir kısmı hayal kırıklığına uğramış, göç edenlerin önemli bir kısmı düşük gelirle geçici işlerde çalışmış veyahut uzun süre iş arayarak yaşamaya çabalamışlardır. Geçici işlerde çalışanların da

mesken sıkıntısına dahil olduğunu, dolayısıyla gecekondulaşmayı arttırdığını söyleyebiliriz.

Bu dönem içerisinde kıtlık ve açlık Doğu Anadolu'yu vurmuş, iklim koşullarının da üretimi kısıtlamasıyla beraber batı bölgelerine göç yaşanmıştır. Bu da batı kesimlerindeki gecekondulaşmayı hızlandıran nedenler arasına girmiştir. Söz konusu göçlerin de etkisiyle büyük şehirlerde önemli bir mesken sıkıntısının baş göstermesi göçle gelenleri ve maddi imkânları olmayanları farklı ve geçici çarelere yöneltmiştir.

Türkiye'de her bin nüfusa düşen inşaat sayısının 1955 yılı seviyesinin de altına gerilediği görülmüştür. Bu gerileme mesken probleminin büyümesini tetiklemiştir. Nüfus artışıyla inşaat yapımı arasındaki orantısız seviye, mesken sıkıntısının daha da artmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak barınma sıkıntısı dönemin en temel sıkıntılarının başında gelmeye başlamıştır.

Gecekondulaşmanın artmasında bürokratik engeller de etkili olmuştur. Bunlardan biri vergilerin ağırlığı hususudur. İnşaat faaliyetleri için güç yetirebilen bir kısım vatandaş, yüksek harç bedelleri sebebiyle ruhsatlı mesken yapımında zorlanmışlardır.

Gecekondulaşma bu dönem içinde o kadar ilerlemiştir ki, tapulu ve başka şahıslara ait arazilerin üzerine evler inşa edilmeye başlanmış, özel mülkiyet hakkı zedelenmiştir. Gecekondulaşmanın artması neticesinde başka problemler de ortaya çıkmıştır. Birden çok gecekonduya sahip olan kişiler bu meskenleri fahiş fiyatlar ile kiralamışlardı. Fırsatçılık olarak da nitelendirilebilecek bu hareket, gecekondu sorununun, vatandaşların çaresizliklerinden yararlanan bazı kişiler tarafından ticari maksatla kullanıldığını göstermektedir. Seçim zamanlarında gecekondulaşmaya göz yumulmasının söz konusu faaliyetleri hızlandırdığını söyleyebiliriz. Çok sayıda temel sorunları olan gecekondular, şehirlerdeki alt yapı hizmetlerinden mahrum kalmışlardır. Nitekim alt yapının olmamasına bağlı bir şekilde kanalizasyon tertibatının yokluğu geçici çözümleri beraberinde getirmiş, bu geçici çözümler atıkların çevrenin doğal yapısına zarar vermesine neden olmuştur. Gecekonduların artması neticesinde büyük şehirlerdeki köylerin büyüyüp birer belediye haline geldiği görülmüştür.

Gecekondulaşma neticesinde alınan tedbirler kapsamında işçilerin sosyal konutlarda iskân edilmesi uygulaması sadece bu imkânı karşılayabilecek kapasitede sayılı ve büyük işletmeler tarafından yapılabilmiştir. Yani sosyal konutların tesisi yeterli derecede değildi ve kısmi bir katkı sağlamıştır.

Gecekonduların ıslah edilebilmesi için ya yaşanabilir hale getirilmesi veyahut günümüzdeki kentsel dönüşüme benzer şekilde yıkılıp gecekonduların yerine yeni konutların yapılmasının teşvik edilmesi gündeme gelmiştir. Ancak bu konuda maddi imkânların yetersizliği ve bütçeye ayrılan tahsisatın yeterli gelmemesi söz konusu olmuştur.

Yine tedbirler çerçevesinde bazı yerlerde gecekonduların özel mülklerin üzerine yapılmasını önlemek için bir kısım vakıf arazisi mesken yapmak isteyen vatandaşlara ayrılmıştır. Ama bu yerler sınırlı sayıda ve inşaat çalışması için kredi vasıtası ile temin edilen alanlar olarak belirlenmişti.

Gecekondulaşma toplumsal açıdan sosyolojik ve psikolojik problemleri beraberinde getirmiştir. Gecekondularda yaşayanlar yeri geldiğinde büyükşehirlerde yaşayan yüksek gelire mensup kişiler tarafından dışlanabilmekte ve tenkit edilebilmekteydi. Bu durum karşısında gecekondu sakinlerinin geldikleri yerlere geri dönmeleri dahi istenmiş, yıkım faaliyetlerinin hızlandırılması beklenmiştir. Ancak yıkımlar, gecekondulara yerleşenlerin hayallerini, arzularını sonlandırıp, memleketlerine dönmelerini sağlayan bir netice doğurmamakta, tam tersi yıkılan gecekondunun yerine hemen yenisi yapılmaktaydı. Gecekondu sorunun halledilmesi için sadece yıkım yapılması çare olmamıştır.

Seçim arifeleri ve seçimler gecekondular için adeta birer fırsattı. Bunun ispatı mahalli seçimler sırasında yaşanmıştır. Seçim vaatlerinde gecekonduların ıslahı ve tapulama bahisleri önemli bir yer tutmuştur. Aynı zamanda seçimden istifade edilerek yüzlerce gecekondu yapılmıştır. Dikkati çeken bir husus da göreve gelen her yeni İmar ve İskân Bakanı'nın gecekondu bölgelerini ziyaret etmesi ve buralarda yaşayanların sorunlarını dinlemesi olmuş, ancak icraat anlamında pek de olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Bütün bu sonuçlara bağlı olarak gecekonduların tamamen ıslah edilmeleri mümkün değildi. Ayrıca ileriye dönük olarak kalıcı bir çarenin de bulunamadığını söylememiz gerekmektedir.

Türkiye'de dönem itibariyle sosyal hayatın önemli bir parçasını oluşturan işçi hareketleri incelendiğinde ilk olarak toplu sözleşme, grev ve lokavt düzenlemelerinin devamlı surette gündemde olduğu görülmektedir. Temsilciler Meclisinin 17 Nisan 1961 tarihli oturumunda işçilere sendika kurma hakkı, toplu sözleşme, grev hakkı tanıyan maddeler kabul edilmişti. Gelişmelerin ardından, işçilerin eylemleri yavaş yavaş başlamıştır. İşçilerin düşük gelir, çalışma şartlarının ağırlığı, sigorta ve mesken sorunu gibi birçok sıkıntıları mevcutken, bunlardan en çok ekonomik sıkıntılar ön plana çıkmış, gösterilerde de en fazla bu durum gündeme gelmiştir. İşçilerin katılımı ile yapılan ilk büyük miting Saraçhanebaşı mitingi olmuştur. Türkiye'nin dört bir tarafından işçilerin katıldığı bu miting, hükümet tarafından takip edilmiş, Ankara'daki büyükelçiliklerin miting için İstanbul'a müşahit göndermeleri dikkati çekmiştir. Özellikle ekonomik sıkıntıların ve işçilerin gelirlerinin çok zayıf kalmasının gündeme getirildiği ilk büyük mitinge binlerce işçi katılmasına rağmen olaysız bir şekilde neticelenmesi mitinge katılan işçilerin sağduyulu hareket ettiklerini göstermektedir. Saraçhanebaşı mitingi sonrasında işçi hareketlerinin bütün ülkeye yayılmaya başladığını görmekteyiz. Bunlardan biri de Ankara'da, şoförlerin yaptıkları eylem ve yürüyüştür. Ancak artık burada dikkati çeken nokta yavaş yavaş olayların yaşanmasıdır. İşçi hareketlerinin artması ile birlikte işçi sendikalarının faaliyetleri de artmıştır. İşçilerin yapmış oldukları eylemlerdeki taleplerini yineleyen sendikalar ayrıca 27 Mayıs sonrasında işten çıkarılan işçilerin görevlerine iadelerini talep etmişlerdir. İlk işçi hareketlerine bakıldığında dikkati çeken önemli bir husus hareketlerin siyasi niteliğinin zayıf olmasıdır. İşçilerin, ilk zamanlarda, bir siyasi hareketin tetiklemesinden veya sahada siyasi fikrin savunulmasından ziyade kendi sosyal ve ekonomik haklarının peşinde olduklarını söyleyebiliriz.

Anayasa'da grev hakkı bulunmaktayken, usullerin netleşmemesi ve uygulama biçiminin tam olarak ortaya çıkmaması nedeniyle bu hakkın serbestisi ilk dönemlerde kesinleşmemişti. İşveren ile işçiler arasında huzurun temin edilebilmesi ve işçilerin sosyal adaletin sağlanması adına haklarını daha sağlam temellere dayandırarak aramasını sağlamak maksatlı ve işçi temsilcileri ile sendikaların yoğun çabası sonucunda Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu 24 Ağustos 1963'de yürürlüğe girmiştir. İşçilere toplu hareket etme hakkını tanıyan kanunun yürürlüğe girmesinden sonra ilk grevi Bursa'da Belediye Otobüs İşletmesi personeli

belediyelerde çalışan otobüs şoförlerinin maaşlarının ilden ile orantısız bir şekilde değişiklik arz etmesinden şikayetle başlatmış, grev, istenilen ücretin alınamamasından kaynaklı olmuştur. Bursa'daki grevin ardından hareketler devam etmiş, farklı işletmelerde farklı iş kollarında çalışanlar sosyal adalet adına giriştikleri grevlerde hukuki haklarını kullanmaya çalışmışlardır. Ancak bazen müdahaleler de yaşanmış, birtakım adli yaptırımlar uygulanmış, tevkifler yaşanmıştır. Bu müdahalelere mecbur kalınması grev hareketlerinin bazen toplumsal huzuru bozucu noktaya gelebildiğini de kanıtlamaktadır. Grev ve toplu sözleşme yasasının yürürlüğe girmesinden sonra hakem ve arabuluculuk çok revaçta olmuş, kazanç getiren bir müessese haline gelmiştir.

Grevler bazen önemli ekonomik sıkıntılara da sebebiyet vermiştir. Batman Petrol Rafinerisinde gerçekleştirilen grev esnasında maddi açıdan önemli kayıplar yaşandığı gibi petrol almak için gelen tankerler kilometrelerce kuyruk oluşturmuş, ülke genelini ilgilendiren bir yakıt sıkıntısı yaşanmıştır. Grevler ülke çapına yayılırken, Zonguldak Kozlu'da liyakat zammından yararlanamayan maden işçilerinin giriştikleri grev ve eylemler büyük olaylara dönüşmüştür. Dönemin en büyük grev ve işçi eyleminin yaşandığı bu olaylara 6 bin işçi katılmıştır. Dönem itibariyle maden işçilerin durumuna bakıldığında çok ağır koşullarda, düşük ücret karşılığında görev yaptıklarını görmekteyiz. Ayrıca maden işçilerinin toplu sözleşme sonrasında çalışma şartlarının ağırlaşması karşısında maddi açıdan kayıplarının olması sosyal ve ekonomik haklarında gelişmeden ziyade gerileme yaşandığını göstermekteydi.

Dönemin sonuna doğru işçi hareketlerinin yavaş yavaş siyasileştiğini belirtebiliriz. Bu husus da etkili olan faktörlere bakıldığında çeşitli siyasi fikirler ve partiler ile sendikaların etkinliği ön plana çıkmaktadır. İşçilerin sosyal haklarını ilgilendiren bir gelişme 1 Mart 1965'de yürürlüğe giren Sosyal Sigortalar Kanunu ile yaşamıştır. Daha önce var olan fakat kısmi bir sigorta şeklinde mevcudiyeti bulunan işçi sigortaları genel sigortayı teşkil edecek bir duruma gelmiştir. Sosyal Sigortalar Kanunu ile sigorta sisteminin iş hayatında yaygınlaştırılması, sigortanın getirdiği sağlık haklarından işçilerle birlikte ailelerin; eş ve çocukların faydalanması söz konusu olmuştur.

Türkiye'de işsizliğin artmasıyla yurt dışında çalışmak cazip duruma gelmeye başlamıştır. Özellikle Almanya gibi sanayileşmede gelişmiş ülkelerin işçi talebi doğrultusunda, 27 Mayıs darbesi sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntıların da etkisiyle Türk işçileri yoğun bir şekilde yurt dışında çalışmaya yönelmiştir. Avrupa'da çalışmak için Almanya ağırlıklı olmak üzere iş başvurusunda bulunan işçilerin meslek gruplarına bakıldığında; Türkiye'deki sanayide dokuma ve inşaat sektörlerinin sıkıntılı olmasına bağlı olarak mensucat ve inşaat işçilerinin fazla sayıda olduğu görülmüştür. Geçim sıkıntısı nedeniyle ailelerin yaşamlarını sürdürebilmek ve Türkiye'de baş gösteren ekonomik buhran ve işsizlikten sıyrılabilmek adına gurbete çıkan işçiler, bazen de kişisel sebeplerle Avrupa'ya gitmek istemişlerdir. Yurt dışına çalışmak üzere gidenlerin söz konusu beklentiler ile hareket etmeleri Türkiye'de toplumsal refahın yeterli düzeyde sağlanamadığını ispat etmektedir.

İşçilerin gidişleri konusunda anlaşmalar gerçekleştirilmiş, protokoller imzalanmıştır. Bu çerçevede Türkiye ile Almanya arasında imzalanan işçi kabulü hakkındaki protokol, Türkiye'den giden işçilerin elini güçsüzleştirmiş, kısıtlamıştır. Bundan çıkarılacak neticeye göre, söz konusu anlaşma ile işçi haklarının korumasından ziyade bir şekilde işçi gönderebilmek istendiği görülmektedir.

Avrupa'da çalışabilmek ve bilhassa Almanya'ya gidebilmek için talep edilen işçi sayısından çok daha fazla başvuru olmuştur. Ancak başvuruları kabul edilen işçiler dahi Almanya'ya gitmeden sıkı kontrollerden geçirilmişlerdir. Kontroller sırasında işçilerin önemli bir kısmında akciğer rahatsızlığı tespit edilmesi Türkiye'de dönem itibariyle yaşam koşullarının sağlık şartlarını etkilediğini ve toplum içerisinde söz konusu sağlık probleminin yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Ayrıca Avrupa'da çalışmak isteyen kişilerin çok fazla olması işçi adaylarının süreci kısaltıp kolaylaştıracağını iddia eden dolandırıcılar tarafından hedef alınmasına da neden olmuştur. İşçi adayları arasında dolandırılma hadiselerinin artması ile toplum içerisinde önemli bir problem haline gelen dolandırıcılık ve fırsatçılık bir kez daha su yüzüne çıkmıştır.

Sosyal hayatı ilgilendiren önemli meselelerden biri de sağlık konusudur. Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar ve dönem itibariyle yaygın olan bazı hastalıkların salgın haline gelmesi sağlık sisteminin temel problemlerinden biri

haline gelmiştir. Verem, çocuk felci, trahom gibi önemli hastalıkların neticesinde kayıplar yaşanmasının ve bu hastalıkların kalıcı hasarlar bırakabilmesinin topluma son derece olumsuz tesirleri olmuştur. Dönem içerisinde salgın hastalıkların yayılmasında çeşitli faktörler etkili olmuştur. Bu faktörler toplumsal açıdan önemli neticeleri barındırmaktadır. Söz konusu etkenlerden biri yaşam koşullarıdır. Olumsuz yaşam koşullarının getirdiklerine bağlı olarak vatandaşların sağlık şartlarına uygun olmayan meskenlerde yaşamlarını sürdürmeleri verem hastalığında olduğu gibi salgın hastalıkların artmasında etkili olmuştur. Bunun yanında kızamık salgını sırasında özellikle Doğu Anadolu'da yetersiz beslenmenin etkisiyle çok sayıda çocuğun yaşamını yitirmesi ekonomik açıdan sıkıntılı bir dönem geçirilmesi ile ilgilidir. Salgın hastalıkların kalabalık yerlerde yoğun bir şekilde görülmesi bu hastalıkların toplum içerisinde daha fazla yayılması anlamına gelmiştir. Salgın hastalıkların cezaevlerinde ve işçiler arasında yoğunlaşması buradaki şartların sağlık koşullarına uygun olmadığına delalet etmektedir. Şehirlerdeki fiziki eksiklikler de salgın hastalıkların görülmesine neden olmuştur. Buna göre su sıkıntısı yaşanması korunma tedbirlerini menfi açıdan etkilerken lağım suları ile temiz suyun karışması, kanalizasyonların açık halde olması hastalıkları ile mücadeleyi zorlaştırmıştır. Hastalıklardan korunma tedbirlerinin gereği gibi uygulanmaması, toplumdan dışlanma endişesi ile hastalıkların saklanması, aşılamadan çekinilmesi salgın hastalıkların yayılmasında önemli bir faktör olan bilinçsizlik ve bilgisizliğin toplum içerisindeki mevcudiyetini göstermektedir. Buna benzer şekilde kişisel temizliğe yeterli derecede önem verilmemesi hastalıkların yayılımını arttırmıştır. Söz konusu etken toplumsal anlamda temizlik kültürünün tam olarak yerleşemediğinin işaretidir.

Salgın hastalıkların yayılması karşısında alınan tedbirler kapsamında verem ve çocuk felcinde olduğu gibi aşılama çalışmaları önem taşımaktadır. 1964 yılının verem ile savaş yılı ilan edilmesi ve halkın bilinçlendirilmesi için Diyanet İşleri Teşkilatından yardım talep edilmesi devletin önleyici tedbirlere ağırlık vermeye çalıştığının göstergesidir. Önleyici tedbirlere ağırlık verilmesinde ise hastalıkların tedavisinin büyük bir maddi yük getirmesinin etkili olduğunu ifade edebiliriz. Bunun yanı sıra halkın bilinçlendirilmesi konusunda Diyanet İşlerinden destek istenmesi salgın hastalıklar hususunda bilgisizlik ve bilinçsizliğin önemli bir toplumsal problem olduğunu kanıtlamaktaydı.

Salgın hastalıkların getirdiği neticeler sosyal açıdan önem arz eden eksiklerin görünür hale gelmesine sebep olmuştur. Verem hastalığında görüldüğü üzere tedavi için sıra bekleyen hastalar bulunması, hastanelerdeki yatak sayısı ve sağlık personeli eksikliğini gün yüzüne çıkarmıştır.

Doğum kontrolü ve nüfus planlaması hem sağlık hem de sosyal yönü olan bir konu olarak 1960-1965 yılları arasında gündemde yer almıştır. Ekonomik sıkıntıların yaşanmasıyla ve bazı ailelerin de istediği miktarda çocuk yapma isteğine dayandırılarak doğum kontrolü meselesi gündeme getirilmiştir. Söz konusu iki faktörden ekonomik sıkıntıların daha etkili olduğunu belirtebiliriz. Bu husus nüfus artışı karşısında ülkedeki kaynakların yeterli gelmediğini göstermekteydi. İktisadi gelişmenin temininde doğurganlık oranının frenlenmesine yönelen nüfus politikaları benimsenmiştir. Bu durum doğum kontrolü olarak kendini göstermiştir. Dolayısıyla hukuki düzenlemelerin tamamlanmasının ardından ilk resmi doğum kontrolü uygulamaları başlatılmıştır. 1965 nüfus sayımına bakıldığında doğum kontrolü meselesinin yaygınlaşmasa da gündeme gelmesi ve tartışılmasının az da olsa etki etmesiyle uzun müddetten sonra nüfus artış hızında bir miktar gerileme olduğunu söyleyebiliriz.

Sağlık personeli eksikliği sağlık hizmetlerinin verilmesini zorlaştıran bir faktör olmuştur. Dolayısıyla personel eksikliğinin dönemin önemli bir sağlık problemi olduğunu kaydedebiliriz.

Sosyal hayatın önemli konularından bir kısmını eğitim, kültür ve din alanındaki gelişmeler oluşturmaktadır. Eğitimin önemli göstergelerinden okullaşma oranlarına bakıldığında ülkenin doğusu ile batısı arasında önemli bir fark bulunduğu görülmektedir. Batı illerindeki oranlara nazaran doğudaki okullaşma oranları çok düşük seyretmişti. Bunun yanı sıra okullaşma oranları eğitim kademesi yükseldikçe düşmekteydi. Eğitimin temel unsurlarından biri olan okuryazarlık oranın ülke genelinde istenilen seviyede olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Bu husus ülkenin gelişmişlik düzeyinin hedeflenen seviyede olmadığını kanıtlar niteliktedir. Okuryazarlık oranını etkileyen faktörler ele alındığında eğitim personeli yetersizliği ve okul ihtiyacının ön plana çıktığını görmekteyiz. Özellikle ilkokul seviyesinde önemli bir öğretmen açığı mevcutken, yine buna benzer şekilde köyler önde olmak üzere ilkokul eksikliği had safhadaydı. Bu durumun dönem itibariyle kırsal nüfusun

yadsınamayacak kadar yüksek olduğu köylerde okuma yazma bilmeyen bir neslin varlığını da beraberinde getirdiğini belirtebiliriz. 1965 yılına gelindiğinde dahi okuma yazma oranında tam olarak istenilen netice elde edilmemiştir.

Eğitim hayatının tek problemi okuryazarlık değildir. Bunun yanı sıra öğretmenlerin özlük haklarında yaşanan sıkıntılar, maddi imkânlarının yetersizliği, çok düşük ücretlerle görev yapmaları da önemli bir problemdir. Söz konusu problemin ağırlığını hissettirmesi dönemin ekonomik koşullarının iç açıcı olmadığını kanıtlamaktaydı. Bunun haricinde eğitim sisteminde karşılaşılan sorunlardan biri de iltimas hususudur. İlkokullardaki derslik eksikliğinin yanı sıra dezavantajlı grupta yer alan özürlü çocuklar için eğitim veren kurumların olmayışı, engelli çocukları bulunan aileleri sıkıntıya sokmuş ve dezavantajlı grupta bulunan çocukların eğitimi için farklı kurumlar ve ayrı derslikler bulunması aileler için arzu edilen bir ihtiyaç olmuştur. Ortaokul ve liselerdeki vaziyet incelendiğinde buradaki en büyük sıkıntının fiziki ihtiyaç yani bina eksikliği olduğu fark edilmektedir. Bir diğer mesele de bu seviyede de gözüken öğretmen ihtiyacı olmuştur. Önemli bir husus da branş derslerinin müzik dersinde olduğu gibi uzmanları tarafından verilememiş olmasıdır. Bu eksikliğin toplumdaki müzik kültürünün yerleşmesine ve gelişmesine olumsuz etki ettiğini ifade edebiliriz.

Eğitim ile alakalı olarak dikkati çeken problemlerden biri ortaöğretim kurumlarındaki sistemde sık sık değişikliğe gidilmesidir. Bu bakımdan sık sık yapılan değişiklikler, belli bir düzenin oturtulmasına ve eğitimde istikrarlı bir yapının teminine engel olmuştur. Bu dönemle gelen bazı farklılıklar bulunmaktadır. Okullarda getirilen yeni usule göre yabancı ülkelerde olduğu gibi cumartesi günlerinin de tatil olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Bir diğer farklılık da bu dönemle beraber özel ve yabancı okullara rağbetin artması ile özel kursların devreye girmesidir.

İlkokullar ve ortaöğretim kurumlarına benzer bir şekilde yükseköğretimde de fiziki ihtiyaçlar temel problemdi. Fiziki eksiklikler gibi yeterli sayıda öğretim elemanı olmaması yükseköğretim kurumlarındaki eğitim faaliyetlerini olumsuz yönde etkilenmiştir. Ülke genelindeki yükseköğretimde okuma oranı çok düşük kalmıştır. Üniversitede okuyan gençler kaynaklara erişim yönünden sıkıntı yaşamıştır. Ders kitaplarının yüksek fiyatlı oluşu maddi imkânları çok kısıtlı olan

öğrencilerin kaynaklara erişimini kısıtlamıştır. Bu dönemde üniversitelere alınacak öğrenciler için ilk defa eş zamanlı merkezi sınav uygulaması yapılması kararlaştırılmıştır. Buna bağlı olarak günümüzdeki sınav sisteminin ilk uygulamalarının gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz.

Yükseköğretim ile ilgili önemli problemlerden biri 147 öğretim üyesinin görevden affedilmesidir. 147 akademisyenin MBK tarafından görevden alınması kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştır. Bu akademisyenlerin görevden alınma nedenleri ile ilgili olarak resmi bir gerekçe sunulmaması büyük bir sorun teşkil etmiştir. Önemli olan bir diğer husus da bu karar verilirken yükseköğretim kurumlarının görüşünün alınmamasıydı. Buna bağlı olarak eğitim camiasındaki düşüncelere göre, üniversitelerin muhtariyeti zarar görmüştür. Eğitim camiasının asıl tepkisi ve çabaları, görevden alınan akademisyenlere uygulanan bu tutumun yanlış olduğu üzerinde durulması ve akademisyenlerin görevlerine iade edilmesi için uzun soluklu bir mücadele başlatılmasıyla ortaya çıkmıştır. Eğitim camiasında görevde olan ve en yüksek idari görevlerde bulunan akademisyenler ile bunun altında öğrenciler de dahil olmak üzere; 147 akademisyenin görevden alınmasının hukuki dayanağı bulunmadığı yönünde bir fikir birliği oluşmuştur. Ancak görevden alınan akademisyenlerin vazifelerine iadesi zor ve sorunlu bir süreç neticesinde gerçekleşmiştir.

Eğitimin temel unsurlarından biri olan öğretmenlerin bu dönemdeki gündemlerinin başında maddi imkânlara yönelik sıkıntılar yer almaktaydı. Diğer memurlarda olduğu gibi öğretmenler de mesken sıkıntısı yaşamıştır. Yapı sandığı gibi mecburi kesintilerle istenilen sonuç alınamamıştır. Bir başka mesele de azınlık okullarında yaşı belli bir seviyeye ulaşmış öğretmenler ile ilgiliydi. Buralarda görev yapan bazı öğretmenler emeklilik hakkı elde edemeyince problemler yaşanmıştır.

Kültürel gelişmeler bağlamında sahne sanatlarında ilerlemeler kaydedilirken sergilenen eserlerde yerlilik hususunda çok sınırlı kalınmasının toplumsal açıdan daha geniş kitlelere hitap edilmesine engel olduğunu belirtebiliriz. Kültürel faaliyetlerde ilgi ve alaka yönünden en ön planda sinema sektörünün bulunduğunu söyleyebiliriz. Tiyatro, opera gibi sahne sanatları gösterilen ilgi bakımından sinemanın çok gerisinde kalmıştır. Bölge tiyatrolarının gündeme gelmesi ve daha sonra şehir tiyatroları ile tiyatro sayısının arttırılmaya çalışılması tiyatro kültürünün

toplum içerisinde yaygın bir şekilde benimsenmediğini ve bunun değiştirilmesi için düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu göstermekteydi.

Radyo memleket meselelerinden haberdar olunması ve kültürel açıdan yararlanılması açısından 1960-1965 yıllarında halkın önem verdiği bir müessesedir. Ankara Radyosunda yapılan çalışmalar ile verici sisteminin değiştirilmesi neticesinde radyonun kapsama alanı genişlemişti. Bu değişiklik radyonun Anadolu'nun uzak yerlerine ulaşmasını sağlamış, böylelikle daha geniş kitlelerin radyodan faydalanabilmesi imkânı ortaya çıkmıştır. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Kanunu bu dönemde yürürlüğe girmiştir. TRT Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra radyonun tarafsızlığı üzerine siyasiler arasında ciddi tartışmalar yaşanması dönem itibariyle radyonun çok önemli bir iletişim aracı olduğunu ispat etmektedir. Öte yandan 1960'lı yıllar televizyonun yavaş yavaş yaygınlaşmaya başladığı yıllardır. Özellikle İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonunun yayınlarını çeşitlendirmesi televizyonun ilgiyle takip edilmesi neticesini getirmiştir. 1965 yılına doğru Televizyon Eğitim Merkezi tesislerinin kurulması çalışmaları resmi televizyon kanalı faaliyetlerinin başlaması ile sonuçlanmış, TRT tarafından ilk televizyon yayını ancak 1968 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Dünyadaki diğer örneklere bakıldığında Türkiye'nin resmi televizyon yayınlarının başlaması konusunda geç kaldığını söyleyebiliriz.

Sosyal hayatın bir diğer konusu din ve dini ilgilendiren meselelerdir. Bu konuda ortaya çıkan ilk gelişme Türkçe ezan tartışmaları hakkındadır. Daha önceki dönemlerde bahis konusu olan Türkçe ezan tartışmaları söz konusu dönemde yeniden gündeme gelmiştir. Cumhurbaşkanı Gürsel'in, ezanın Türkçe okunmasından yana bir tutum sergilemesi, buna karşılık Diyanet İşleri Başkanlığının ve İstanbul Müftülüğünün ezanın aslına uygun olarak Arapça okunması yönünde bir görüş beyan etmesi devletin üst kademesi ile bu konuyla ilgenen kurumlar arasında fikir birliği olmadığını göstermektedir. Türkçe ezan konusuna kamuoyunun, toplumun sıcak bakmadığını ve yeterli derecede destek verilmediğini ifade edebiliriz.

Din konusu kapsamında bir başka husus da hutbe ve vaazlar ile alakalıdır. Daha önceden her camide ayrı hutbe ve vaaz verilebilirken bu dönemle birlikte cuma günleri her camide aynı vaazın verilmesi ve Diyanet İşleri tarafından yazılı bir şekilde dağıtılması teklif edilmiştir. Böyle bir uygulamaya geçilmesinin din

işlerindeki merkezileşmenin ortaya çıkardığı bir netice olduğunu belirtebiliriz. Diyanet İşleri Teşkilatında görevli personellerin eğitim konusu bu dönemde tartışmaya açılmıştır. Konu ile ilgili göstergeler din işlerinde görevli personelin eğitim seviyesinin düşük olduğunu kanıtlamaktaydı. Halk Sağlık Eğitimi Milli Komitesi tarafından düzenlenen özel kurslar ile imam ya da vaizlere hastalıklar ve bunlardan korunma yolları ile tedaviler hakkında bilgi verilmiştir. Böylece hem din adamlarının sağlık problemleri konusunda bilgilendirilmesi amaçlanmış, hem de vatandaşların onlardan faydalanarak bilinçlendirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca Diyaneti İşleri personeli tarafından cezaevlerinde vaazlar verilmesi din adamlarından toplumsal manada yararlanılmak istendiğinin işaretidir. Turizm konusunda da turistlere daha iyi davranılmasının temini için din adamlarından halkın bilgilendirilmesi açısından yardım talep edilmesinin benzer girişimler olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönem içerisinde Din İşleri Yüksek Kurulunun kurulması, bunun dışında icra organı olarak Din Eğitim ve Öğretim İşleri Dairesinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu düzenlemeler din eğitimi konusunda yetişmiş eleman eksikliği bulunduğunu gösterdiği gibi bu düzenlemeler ile eksikliklerin giderilmeye çalışıldığını belirtebiliriz. Bu gelişmelerin haricinde imam hatip okullarındaki eğitim sisteminin yeniden elden geçirilmesi ve fırsat eşitliğinin temini noktasında bölge imam hatip okullarının kurulması kararı alınmıştır. Buradan anlaşıldığı gibi imam hatip okullarının eğitim seviyesinin diğer okullardan geri kalması neticesinde böyle bir karar alındığını ifade edebiliriz. Diyanet İşlerinde tahsilli personel sıkıntısı yaşanırken, çalışanların ücret ve kadro problemlerinin bu durumu körüklemesi söz konusudur. Bu problemler din işleri ile ilgili olarak yeterli kaynak ayrılmadığını da göstermektedir.

Bu dönemde hac ulaşımı büyük sıkıntılarla gerçekleştirilmiştir. Hac ulaşımı hakkında yeni bir kararname çıkarılmış, hacca gidecekler için uzun yola tahammül edebildiklerini gösteren sağlık raporunun alınması istenmiştir. Bahis konusu düzenlemeler, kara ulaşımının getirdiği sıkıntılar neticesinde yapılmıştır. Nitekim bu dönemde hac için hava ulaşımı ön plana çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla kara ulaşımında yaşanan sıkıntılardan doğan mecburiyetin hava ulaşımının önemini arttırdığını belirtebiliriz.

Dünyada yeni bir döneme girilirken Türkiye bir askeri darbe yaşamış, buna bağlı olarak ekonomik açıdan da dar boğaza girmiştir. İç istikrarın temin edilememesi ile ekonomiyi düzeltmek mümkün olamamıştır. İç ticaret daralmış, sınai stoklarda birikme yaşanmış, bazı işletmeler ve fabrikalar kapanmak durumunda kalmış, bu da işsizliği arttırmıştır. İhracatın gittikçe zayıflaması, turizm, tarım ve hayvancılık gibi alanlarda ilerleme kaydedilemeyince ekonomik sıkıntılar ivme kazanmış, fiyatların sürekli olarak yukarı bir seyir izlemesi vatandaşın bunalmasına neden olmuştur. Vergi sisteminde yeni kanunun gündeme gelmesiyle birtakım değişikliklere gidilmiş, zirai kazançlar da vergiye tabi hale gelmiştir. Buna bağlı olarak zirai kazançların vergilendirilmesi küçük çiftçilerin sıkıntıya girmesi demekti.

Ülkede ekonomik sıkıntıları hafifletebilmek adına dış yardımlardan da beklenti içinde olunmuştur. Bu hususta Amerika ve Almanya gibi devletler ile dış yardımlar konusunda masaya oturulurken, yabancı devletlerin ileri sürdükleri şartlardan taviz vermemeleri ve kendi menfaatlerine dayalı şekilde istediklerinin olması koşuluyla yardım yapmayı, borç vermeyi teklif etmeleri hem sıkıntılı durumları beraberinde getirmiş hem de prestij kaybına neden olmuştur.

Dönemin ekonomik tablosunu çizebilmek adına yaşam koşullarının değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Yaşam koşulları açısından asgari ücret, işçilerin hayatlarını rahat bir şekilde sürdürecek seviyede değildi. Bir maluliyet aylığı bir ev kirasını dahi karşılayamaması yaşam koşulları hususunda önemli sıkıntılar yaşandığını göstermekteydi. Dönem itibariyle toptan fiyatlarda yaşanan artış yüksek seviyededir. Diğer taraftan ithalat ve ihracat arasındaki olumsuz fark çok yükselmiştir. Bu farkın ithalat lehine yüksek olması dış borçların artması neticesini getirmiştir. Bununla birlikte zirai gelir artış hızı diğer sektörlerin gerisinde kalmıştır. Yatırımlar konusunda belediyeler, özel idareler ve diğer kurumlara ait bazı projelerin çok büyük bir meblağ gerektirmesi nedeniyle bu para ihtiyacının bütçeden ayrılan miktarlar ile karşılanması mümkün olmamıştır. Böylelikle yatırımlardan istenilen verimin elde edilememesi sonucu ortaya çıkmıştır. Yatırımlardaki verimsizlik tarım sektörüne de yansımış, tarım üretimi nüfus artışını da karşılayamamış, dışarıdan ekmeklik buğday ithal edilmek durumunda kalınmıştır. Türkiye'de en önemli ekonomik faaliyetlerden biri olan tarımdaki verimliliğin düşmesinin iktisadi hayatı dolayısıyla toplumu olumsuz bir şekilde etkilediğini belirtmeliyiz.

Ekonomik açıdan zor bir dönem geçirilirken vergi sisteminin değiştirilmesinin ardından, doğru olmayan beyannameler verilmesi neticesinde gelir vergisinden de istenilen verim alınamamıştır. Ayrıca iktisadi devlet teşekküllerinin yüksek miktarda borca girmesi ekonomik açıdan sarsıntı meydana getirmiştir. Nüfus başına düşen gelir anlamında, Türkiye diğer ülkelerle mukayese edildiğinde çok geri düşmüştür. Ekonomik gidişatın neticesi olarak ortaya çıkan bu tablo toplumsal refah açısından istenilen düzeyin yakalanamadığına işaret etmekteydi. Gıda maddelerinde yaşanan artış sebebiyle temel gıda harcamaları oldukça artmış, ancak vatandaşların gelirinde aynı oranda bir artış yaşanmamıştır. Bu da vatandaşların sıkıntıya düşmesi sonucunu doğurmuştur. 1960-65 dönemindeki ekonomik koşulların etkisiyle işsizlik önemli bir problem haline gelmiştir.

Ekonomik açıdan yaşanan darboğazı kamu gelirleri ile aşma çabasına girişilmiştir. Bu girişimler ile iktisadi açıdan bir rahatlama hedeflenirken kamu gelirleri üzerindeki düzenlemelerin bir takım olumsuz neticeleri olmuş, hayat gün geçtikçe pahalılaşırken, gıda maddelerinde fiyatlar oldukça yükselmiştir. Ancak bu girişimlerin çare olmadığını ifade edebiliriz. Nüfus arttıkça, işsizlik artmış ve gidişat belirsiz bir sürece girmiştir. Vergilerin düzenli ve doğru bir şekilde toplanamaması neticesinde vergi kaçağı had safhaya ulaşmıştır. Bu nedenlere bağlı olarak sanayinin bazı kollarında durgunluk iyice artmıştır. Bilhassa tekstil sanayii büyük bir durgunluk içerisinde kalmış, buhran yaşanmıştır. Kıbrıs sorunu için yapılan olağan dışı harcamalar da bütçeye ayrı bir yük getirmiş ve ekonomideki durağanlığa etki yapmıştır. Ekonomik göstergelerin olumsuz bir tablo ortaya çıkarması neticesinde İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtına dahil ülkeler içinde kişi başına düşen milli gelir hesabına göre Türkiye en son sırada yer almıştır.

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik gidişatın neticesinde Türkiye uzun vadeli bir enflasyon baskısı altında kalırken, kamu giderleri ülkenin kaydetmiş olduğu gelişme seviyesinden daha hızlı bir artış göstermiştir. Bir emekli maaşının bir ev kirasına denk geldiği ve olumlu bir iyileştirme yapılmadığı, emeklilerin geçinebilmek adına ek işler yaptığı günlerde memurların büyük bir kısmı ortalama geçim miktarının altında ücret almaktaydı. İşsizlik artmaya devam ederken her yıl en azından 300 bin yeni işsizsin bu kervana dahil olmasıyla birlikte diğer göstergelere de dayanarak 1960-1965 döneminde ekonomik açıdan önemli problemler

bulunduğunu, bu problemlerin iktisadi ve toplumsal yansımaları neticesiyle ülkedeki refah seviyesinde, kalkınma hedeflerinde ve gelişmişlik seviyesinde istenilen düzeye ulaşılamadığını belirtebiliriz.

Ekonomik yönden oldukça sıkıntılı olan 1960-1965 yılları Türkiye'de asayiş problemlerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Asayiş problemleri Doğu'da yaşanan asayiş sorunu ve genel asayiş sorunları şeklinde ikiye ayrılabilir. Doğu'da asayişin sıkıntılı olmasının sebeplerine bakıldığında; bölgede bulunan karakollar arasındaki mesafenin uzak olması, karakollarda bulunan jandarma mevcudunun yeterli gelmemesi ve karakollar arasındaki irtibatın zayıf olması gibi görünen nedenler bulunmaktaydı. Ancak arkada yatan asıl sorun olarak ekonomik sıkıntılar neticesinde Doğu Anadolu'da asayiş problemlerinin yoğun bir şekilde yaşandığını ifade edebiliriz. Ekonomik sıkıntıların yanı sıra dönem içerisinde Doğu Anadolu'da olağan dışı iklim koşullarına bağlı olarak kıtlık ve açlık tehlikesinin baş göstermesinin asayiş problemlerini tetikleyen faktörlerden biri olduğunu belirtebiliriz. Bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri neticesinde doğudaki asayiş problemi önemli bir sorun haline gelmiştir. Bu sorunun artmasının nedenlerinden biri de hayvan kaçakçılığıdır. Kaçakçılığın artmasıyla sarmal olarak aynı zamanda eşkıyalık hareketleri de artmıştır. Hükümet ve İçişleri Bakanlığının yoğun bir şekilde eleştirilmesine sebep olan olaylar işsizlik ve ekonominin kötü durumda olmasıyla beraber değerlendirilmelidir.

Doğu'daki asayiş problemlerinin dışında genel asayiş problemleri de dönem itibariyle önemli bir sosyal sorundu. Bu dönemde genç kızların ve kadınların kaçırılması hadiselerindeki artış dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra tecavüz vakalarında da artış baş göstermiştir. Bir yandan da hırsızlık ve gasp olayları artmıştır. Dönem itibariyle kadınlara tecavüz olaylarında artış yaşanması neticesinde kadınlar tarafından protesto yürüyüşleri düzenlenmeye başlamıştır. Bu protestoların gerçekleştirilmesi tecavüz olayları karşısında toplumsal bir tepkinin olduğunu göstermekteydi. Bu problemin arkasındaki nedenler kişisel ve sosyal terbiyeden, aile hukuku ve ekonomik meselelere kadar uzanmış, psikolojik faktörler de etkili olurken; akıl ve ruh sağlığının önemi bir kez daha meydana çıkmıştır. Toplumdaki istikrarsızlıklar, ekonomik sıkıntılar ve işsizlik gibi temel sorunlar neticesinde suç unsurunun tetiklendiğini söyleyebiliriz.

Turizm, devletlerin ekonomileri açısından önemli bir gelir kaynağı olarak katkı sağlayan bir sektördür. Hele ki Türkiye gibi doğal güzellikleri, gezilecek görülecek yerleri, tarihi alanları fazla olan bir ülke için bu gelir kapısının önemli bir şekilde geliştirilmesi her dönem için şarttı. 1960-65 döneminde turistlerin can ve mal güvenliği hususunda problemler bulunması turizmin gelişmesinin önündeki önemli engellerden biriydi. Sektördeki yatırımların duraksaması da turizme olumsuz bir etki yaratmıştır. Yeni yatırımlar gerçekleştirilememesi, çok sayıda turizm yatırımının yarım kalması ekonomik sıkıntılar ile alakalıydı. Ayrıca turistlerin kısa süreli ziyaretlerde bulunması turizm sektörünün ivme kazanmasına engel olmuştur. Turist sayısı anlamında mukayese edildiğinde 1950-1960 yılları arasındaki artışın bu dönemde yerini azalmaya bırakmış olması yukarıdaki etkenlerin sonucunda meydana gelmiştir. Turist sayısının arttırılması maksadıyla dönem sonuna doğru alınan tedbirleri kısmi faaliyetler olarak nitelendirebiliriz. Dönem itibariyle ekonomik açıdan turizm sektöründen gereği gibi istifade edilemediğini kaydedebiliriz.

Ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi, iktisadi hayatın belli bir düzene oturtulabilmesi ve toplumsal manada bir rahatlama sağlanabilmesi için Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile planlı kalkınma sürecine girilmiştir. Plan için dikkati çeken nokta vergilendirme meselesinin önemsenmesi ve yeni vergi ihdasına girişilmesidir. Bu girişim ile tüccar ve esnafta bir çekimserlik meydana gelmiş, beş yıllık planın gerçekleşmesi için çıkarılması düşünülen vergiler, bozuk olan piyasayı daha da karıştırmıştır. Söz konusu gelişmelerin neticesinde ticari çevrelerde plan aleyhine bir hava oluştuğunu ifade edebiliriz. Plan için alınan kararların ekonomi için olumsuz bir tesir yarattığını ve buna bağlı olarak ticari istikrarsızlık ile piyasa faaliyetlerinin durduğunu, mal taleplerinin azaldığını belirtmek gerekir.

Planlı kalkınmanın uygulama safhasında birtakım önemli problemlerle ve engellerle karşılaşılmıştır. Yetişmiş eleman eksikliği projelerin uygulama safhasına geçişine engel olurken ulaşım açısından fiziki alt yapının yetersiz oluşu uygulama sahalarındaki yatırımlar için büyük sıkıntı olmuştur. Bu sıkıntılar plan yapılmadan önce uygulama sırasında karşılaşılabilecek problemlerin değerlendirilmediğini ve öngörü anlamında bu noktada eksiklik bulunduğunu göstermektedir. Bu engellerin yanı sıra az sayıdaki teknik elemanın yanlış bir tercih ile saha yerine büro hizmetlerinde kullanılmasının bürokratik bir hata olduğunu söyleyebiliriz.

Kalkınmanın önemli bir ayağı olan yatırımlar hususunda dönemin ekonomik şartlarının etkisi ile gecikme yaşanması uygulama safhasını olumsuz yönde etkileyen, kısıtlayan bir gelişme olmuştur. Ayrıca yol ve yöntem bakımından kırsal alanda hem toplum kalkınması hem de Köy Kanunu özelinde hareket edilmesi koordinasyonsuzluğu getirirken, Kıbrıs buhranı ve zirai verimin düşüklüğü de kalkınmanın gidişatına tesir etmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, hedefleri açısından kâğıt üzerinde menfi durumda olmamasına rağmen uygulama açısından dönem itibariyle zayıf kalmıştır.

1960-1965 yılları sosyal hayatı etkileyen çeşitli afet, facia ve kazaların yoğun olduğu bir dönemdir. Trafik kazaları da bu nevi bir problem olarak sürekli gündemde yer almıştır. Türkiye'de artan trafik kazalarının görünen nedenlerine bakıldığında hız faktörünün ön plana çıktığı görülmekteydi. Bir diğer faktör de trafik kontrolünün eksikliğiydi. Trafik kontrollerinin tam anlamıyla yerine getirilememesinde yeterli sayıda trafik memurunun bulunmamasının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Trafik kurallarına riayetsizlik, gece yolculuklarında bilinçsiz far kullanımı, yol kenarında gelişigüzel bırakılan araçlar, alkollü araç kullanımı, uykusuzluk gibi faktörlerin de kazaların artmasında etkili olduğu belirtilebilir. Bunların yanı sıra yollardaki fiziki eksiklik yani alt yapı sorunları da trafik kazalarının artmasında önemli bir faktör olarak sayılabilir. Ancak tüm bu görünen sebeplerin haricinde asıl ve temel sebep trafik eğitimi konusundaki eksikliktir. Eğitim sorunu bulunduğunu kanıtlayan göstergeler camilerdeki hutbe ve vaazlarda halkın bilinçlendirilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığından destek istenmesi ve Eskişehir'de olduğu gibi trafik eğitim kampanyası başlatılmasıdır. Tedbirler kapsamında günümüzdeki radar uygulamalarının temelini teşkil eden sistemlerin kullanılmaya başlanması ve trafikte uykusuzluk ve yorgunluğun önüne geçilmesi amacıyla şoförlerin çalışma karnesine bağlanmaları önem arz etmektedir. Fakat dönem itibariyle Avrupa ülkeleri arasında taşıt kazaları listesinin başında gelen Türkiye'de trafik kazalarının seyri devamlı yükselişte kalmıştır. Buna bağlı olarak alınan tedbirlerin yeterli gelmediğini söyleyebiliriz. Toplumsal açıdan önemli sayıda can kayıpları neticesinde vatandaşlarda derin izler bırakması açısından büyük sorun yaratan trafik kazaları aynı zamanda milli servetin kaybı anlamına gelmekteydi.

1960-1965 döneminde önemli yangın felaketleri de yaşanmıştır. Bu büyük yangınlar Konya, Ankara ve İstanbul'da meydana gelmiştir. Yangınların ortak noktası büyük maddi zarara sebebiyet vermesidir. Bu felaketlerin ortaya çıkardığı zararların büyük olmasında dönem itibariyle binaların yangına elverişliliği kadar, itfaiyenin suya ulaşamaması yani susuzluk ve alt yapı yetersizlikleri de etkili olmuştur. Dolayısıyla yangınlar karşısında alınacak önlemler noktasında eksiklikler olduğunu ifade edebiliriz. Dikkat çekici bir husus, yangınlarda kullanılamaz hale gelen dükkânların bir kısmının sigortalı olmasına rağmen, sigorta bedellerinin maddi zararları karşılamaktan uzak oluşudur. Buradan anlaşıldığı gibi büyük felaketler noktasında ticarethanelerde ve binalarda oluşan kayıpların telafi edilebilmesi için yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktaydı.

1960-65 döneminde yaşanan deniz kazaları sonrasında ortaya çıkan neticeler deniz ulaşımı açısından önemli dersler barındırmaktaydı. Bu dönemde meydana gelen tanker facialarıuzun süre kamuoyunu meşgul etmiş, çevre kirliliği, maddi açıdan ve can kayıpları anlamında olumsuz sonuçlar doğurmuş, karayollarının kapatılması, deniz trafiğinin aksaması ve balıkçılık faaliyetlerinin zarar görmesi gibi toplumsal sorunlara neden olmuştur. Söz konusu kazalar neticesinde uluslararası deniz trafiği kurallarının uygulanmasının gereği ve önemi ortaya çıkmıştır. Ayrıca denizcilik faaliyetleri yapan araçlarda bulunması lüzumlu olan tertibatın eksiksiz olması ve bunun denetimi hususuna dikkat edilmesinin kazaların önlenmesinde etkili olacağı görülmüştür. Deniz trafiği kurallarına riayet konusunda daha caydırıcı cezaların beklenmesi, bu konuyla ilgili düzenlemeler hususunda eksiklikler bulunduğunu göstermekteydi.

Denizdeki kazaların dışında bu dönemde çok sayıda hava kazası yaşanmıştır. Hava kazaları neticesinde arama kurtarma faaliyetlerindeki eksikler görünür hale gelmiştir. Olumsuz hava koşullarında görev yapabilecek tam donanımlı arama kurtarma ekiplerinin bulunmaması önemli bir eksiklikti. Buna bağlı olarak bu tür facialara karşı hazırlıksız olunduğunu ve bu konuda gelişmiş ülkelerin gerisinde kalındığını söylemeliyiz.

Maden işçilerinin dönem itibariyle son derece güç şartlarda ve iş güvenliği açısından devamlı surette ciddi tehdit altında çalışmalarıyla ilgili olarak büyük maden kazaları meydana gelmiştir. Nitekim Türkiye'de o döneme kadar meydana

gelen en büyük maden faciası 1965 yılında yaşanmıştır. Kazaların halk içinde derin izler bırakmasının sosyal açıdan problemlere neden olduğunu ve olumsuz yansımalar ile birlikte önemli toplumsal tepkilerin görüldüğünü ifade edebiliriz. Maden kazaları neticesinde iş güvenliği, tedbirler ve denetimler hususunda eksikliklerin mevcut olduğunu dile getirebiliriz. Buradan hareketle iş güvenliği eğitiminin maden ocağı gibi riskli çalışma alanlarında hassasiyetle uygulanması ve denetimlerden taviz verilmemesi gerekmekteydi. Ancak söz konusu kazaların sonraki dönemlerde de yaşanmaya devam etmesi bu konuda tedbirlere dikkat edilmediğine ve iş güvenliği meselesinin ciddiyetle ele alınmadığına delalet etmektedir.

Dönemin büyük ulaşım kazalarından biri İstanbul'da demiryolları üzerinde Kartal'da meydana gelmiştir. İstanbul Radyosunun yayın akışını değiştirmesi, İstanbul halkında ve Türkiye genelinde derin üzüntü yaşanması kazanın yansımalarını ve ciddiyetini ortaya koymaktadır. Kartal tren faciası sonrasında toplumsal duyarlılık açısından önemli neticeler olduğundan bahsedebiliriz. Vatandaşların kan bağışı için kuyruğa girmesiyle yeterli miktarda kan sağlanması ve izinli olan sağlık personelinin dahi müdahalelere katılmasıyla büyük bir mücadele verilmiş ve vefat sayısının daha da artması engellenmiştir. Kazada ihmal bulunduğunun tespit edilmesi sonucunda sürekli işleyen demiryollarında çok hassas olunması ve kurallara riayet edilerek disiplinli çalışılmasının öneminin meydana çıktığını söyleyebiliriz.

Çok sayıda kaza, facia ve afetin yaşandığı 1960-65 döneminde 1963 yılında yaşanan kış mevsiminin ayrı bir yeri vardır. Bu yıla gelene kadar son 30 yılda böyle bir soğuk hava dalgası görülmemiş olmasının afet niteliğinde günler yaşandığının kanıtı olduğunu belirtmeliyiz. 63 kışının toplumsal açıdan son derece olumsuz neticeleri olmuştur. Ulaşımın çok uzun süreyle tamamen durması gıda tedariğinin kesilmesi, iş hayatının, eğitimin aksaması, sosyal hayatın felç olması anlamına gelmekteydi. İzmir gibi sert kış şartlarına alışık olmayan bir şehirde donarak hayatını kaybeden vatandaşlar bulunması ve polis memurlarının soğuktan etkilenmemesi adına farklı çarelere başvurulması söz konusu kış mevsiminin olağan dışı iklim koşulları sonucunda gerçekleştiğini göstermekteydi. Ağır kış koşulları toplum üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Aşırı kar yağışının sonlanması ve buzların erimesi ile özellikle Marmara Bölgesi'nde yaşanan seller neticesinde evler, bağlar, bahçeler,

işyerleri kullanılamaz hale gelmiştir. Bu hadiselere bağlı olarak tarım faaliyetlerin olumsuz etkilendiğini ve önemli bir ekonomik kayıp yaşandığını ifade edebiliriz.

1963 kışı gibi Eskişehir'de yaşanan sel felaketi de büyük bir afettir. Sel baskını neticesinde tarım arazileri açısından büyük problemler ortaya çıkmıştır. Eskişehir'in büyük bir kısmının bu felaketten etkilenmesine bağlı olarak çok büyük bir maddi hasar bulunduğunu ve şehrin sosyo ekonomik yapısının olumsuz etkilendiğini kaydedebiliriz. Eskişehir buna benzer bir faciayı 1909 yılında yaşamışken, bu kadar büyük bir felaketin daha önce Eskişehir'de meydana gelmediği yönünde ortak bir fikir beyan edilmesi, hadisenin olağanüstü bir doğa olayı olduğunu göstermekteydi. Buna göre ortaya çıkan olumsuz tablonun tedbirler hususunda eksik kalınmasından ziyade olağan dışı iklim koşulları ile alakalı olduğunu belirtebiliriz.

Türk spor tarihi açısından önemli bir tesis olan Ali Sami Yen Stadyumu'nun açılışı esnasında meydana gelen kaza toplumsal açıdan önemli bir hadise olarak kabul edilebilir. Söz konusu olay halk arasında infial yaratırken bu duruma stadyum kapılarını zorlayan ve bilet bitmesine rağmen içeri girmeye çalışan kişilerin sebep olduğu üzerinde durulması emniyet tedbirleri ne kadar alınırsa alınsın, kişilerin kurallara uymasının gerekliliği ile bu riayetin toplumsal ve kişisel bir ödev olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde stadyumu yapan yüklenici firmanın nihai bir şekilde stadyumu teslim etmediğinin, fiziki ve teknik açıdan eksikliklerin bulunduğunun ortaya çıkması önem arz etmektedir. Dolayısıyla böyle büyük tesislerin her türlü eksiğinin giderilmeden kullanıma açılmaması gerektiğinin önemli olduğunu söyleyebiliriz.

1960-65 döneminde meydana gelen önemli afetlerden biri de Manyas depremiydi. Manyas depremi Marmara ve Ege Bölgelerini içine açalan çok geniş bir sahayı etkilemiş ve çok şiddetli bir sarsıntı meydana getirmiş olmasına rağmen can kaybının çok fazla olmamasını 7 büyüklüğündeki ana depremden evvel öncü bir deprem yaşanmasına bağlayabiliriz. Ancak bu deprem çok büyük bir maddi hasar meydana getirmiş, sarsıntı neticesinde haritadan silinen köyler olmuştur. Manyas depremi Türkiye'ye deprem gerçeğini hatırlatmıştır. Bunun etkisiyle İmar ve İskân Bakanlığı tarafından Türkiye deprem bölgeleri ile ilgili olarak yeni bir harita hazırlanmış, deprem bölgeleri ikiden üçe çıkarılmıştır. Ayrıca her bölgede inşa edilecek yapıların vasıfları, imar şekillerinin belirlenerek, binaların depreme

dayanıklı hale getirilmesi düşünülmüştür. Bunun dışında tarihi belge ve kaynaklara dayanılarak bir deprem kataloğu hazırlanmıştır. Manyas depremi inşaat faaliyetleri açısından önemli sonuçları işaret etmektedir. Fay hatlarının yakınlarında veya dere yataklarındaki alüvyonlar üzerinde, yamaçlardaki birikinti konileri, kum ve çakıl çöküntü molozları gibi yerlerde inşa edilmiş olan evlerde hasarın çok fazla olduğu görülmekteydi. Ayakta kalan yapılara bakıldığında derinliği normal seviyede ve kiriş bağlantıları iyi yapılmış binaların yıkılmadıkları veya ağır hasar almadıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca ahşap ve bağdadi tarzdaki esnek yapılar hasar görmemiştir. Buradan anlaşıldığı gibi binaların yapılacağı zemin önem arz ederken zemine uyumlu biçimde bina inşa edildiği takdirde yapıların depremden zarar görme ihtimalinin düşeceğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra binaların usulüne uygun ve sağlam bir şekilde yapılmasını temin etmek için denetim mekanizmasının eksiksiz çalışmasının çok önemli olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Ancak bu konuda görülen eksiklikler uzun yıllar devam etmiş, bahis konusu dönemden sonra da depremler ve depremlerin getirdiği sıkıntılar Türkiye için çok büyük bir problem olarak varlığını sürdürmüştür.

1960-1965 yıllarında susuzluk ve kuraklık Türkiye için afet derecesinde bir sorun haline gelmiştir. Konya Karapınar mevkiindeki kuraklık tarım faaliyetlerini son derece olumsuz etkilemiştir. Orta Anadolu'nun ülkenin gıda deposu olması nedeniyle bu sıkıntının tüm Türkiye'ye sirayet ettiğini, dolayısıyla ekonominin gidişatına da menfi bir etki yaptığını ifade edebiliriz. Ayrıca su sıkıntısı Doğu'dan Batı'da Trakya'ya kadar tüm ülkede görülmekteydi. Bazı yerlerde su tesisatı olmadığı gibi bazı yerlerde de var olan tesisatların yetersiz gelmesi, susuzluğu önemli bir toplumsal probleme dönüştürmüştür. Büyükşehirlerdeki su sorununun vatandaşlar için zaman israfına ve muhtelif sıkıntılara neden olduğunu belirtebileceğimiz gibi salgın hastalıkları tetiklemesiyle de toplum sağlığına kötü bir şekilde tesir ettiğini vurgulamalıyız. Bu sorunun halli için su olan yerlerden su bulunmayan yerlere tankerler ile nakil etme gibi geçici çözümlere başvuran yetkililer, yarayı kurutmaktan ziyade sürekli pansuman yapmaktaydı. Ayrıca kırsal alanda köylerin önemli bir kısmında derelerden, göllerden ve yağmur sularından medet umulurken, halk yardımı ile su getirilmesi idarecilerin bu konuda başarılı olamadıklarını göstermekteydi. Söz konusu sonucun ortaya çıkmasında iklim şartları

ve ekonomik nedenler etkili olsa da gerekli tedbirlerin alınmamasına bağlı olarak kamu yönetimi çerçevesindeki eksikliklerin önemli bir faktör olduğunu söyleyebiliriz.

27 Mayıs darbesine giden süreç ve hemen ardından gelen dönemde siyasi açıdan kutuplaşmaların meydana gelmesine bağlı olarak toplumda ayrışmaların yaşanması birlik ve beraberliğin zedelenmesi neticesini getirmiştir. Koalisyon hükümetleri döneminde her kafadan ayrı bir ses çıkarken yaşanan fikir ayrılıkları topluma da yansımış, ayrılıklar bir fikir zenginliğine dönüştürülememiştir. Bunların getirdiği dağınıklık ve istikrarsızlık sonucunda toplumsal problemlerin yaşandığı çalkantılı bir dönem ortaya çıkmıştır. Ekonomik problemler, suç oranlarındaki artışlar, dönemin bürokratik yapısına bağlı sorunlar ve toplumsal değerlerin çiğnenmesi sosyal hayatta bir güven bunalımına neden olmuştur. Kurumlar arasındaki kopukluklar ve koordinasyon eksiklikleri nedeniyle kalkınmanın temin edilememesi toplumsal refahı ve dolayısıyla sosyal hayatı olumsuz bir şekilde etkilemiştir. 1960-65 dönemindeki bu tablonun yansımaları ve tesirleri Türkiye'de uzun yıllar devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV BELGELERİ

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi[1866]

BCA Fon: 30.1.0.0

BCA Fon: 30.18.1.2

BCA Fon: 51.0.0.0

B. RESMİ YAYINLAR

1. Meclis Zabıtları[1867]

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı Tutanakları

TBMM Tutanak Dergisi

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi

2. Rapor, Evrak, Gazete, Dergi ve Albüm Türünden Resmi Yayınlar

Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi), Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Gülşah Erdem Efe, Cilt 2, Ankara, TBMM Basımevi, 2014.

Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Cilt 3, Ankara, TBMM Basımevi, 2013.

Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963.

Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, C. 1, Ankara, TBMM Basımevi, 2015.

Resmî Gazete

Tarihe Düşülen Notlar-1 Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987), Ankara, TBMM Basımevi, 2011.

[1866] Arşiv belgelerinin yer numaraları metin içerisindeki dipnotlarda belirtilmiştir.

[1867] Meclis tutanaklarının dönem, toplantı, birleşim ve tarih bilgileri dipnotlarda verilmiştir.

TBMM Albümü (1920-2010), C. 2, Ankara, TBMM Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010.

TBMM Albümü (1920-2010), C. 4, Ankara, TBMM Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010.

TBMM Kanunlar Dergisi

TBMM Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt 1, Ankara, 2012.

C. SÜRELİ YAYINLAR[1868]

Akis

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Son Havadis

Tercüman

Vakit

D. KİTAP VE MAKALELER

1953: **Nüfus Sayımları 1927-1950**, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü.

1960: **CHP'nin Anayasa Komisyonu'nun Anketine Cevabı**, Ankara, CHP Araştırma ve Yayın Bürosu, Yayın No. 15.

1961: **Adalet Partisi Program (Prensip Maddeleri)**, Ankara, Orijinal Matbaa.

1961: **Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)**, y.y..

1961: **Memleketçi Serbest Parti Ana Tüzüğü**, İstanbul,

[1868] Süreli yayınlara ait tarih bilgileri dipnotlarda verilmiştir.

Selek Matbaası.

1962: **Aylık İstatistik Bülteni Ocak 1962**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay..

1962: **Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü**, İstanbul, İstanbul Matbaası.

1964: **Adalet Partisi Tüzük ve Program**, Ankara, Doğuş Matbaası.

1964: **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Tüzüğü**, y.y..

1965: **Adalet Partisi Seçim Beyannamesi**, Ankara, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Yayın No: 21.

1965: **CHP 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi**, Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası.

1965: **Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 1965 Seçim Bildirisi**, Ankara, Ayyıldız Matbaası.

1965: **Millet Partisi Seçim Beyannamesi 1965**, Ankara, Millet Partisi Yayınları, Sayı:10.

1965: **Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi**, İstanbul, Yenilik Basımevi.

1965: **Yeni Türkiye Partisi Seçim Beyannamesi**, y.y..

1969: **Genel Nüfus Sayımı-Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 24.10.1965**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay..

2011: **İstatistik Göstergeler 1923-2009**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu.

Güven Partisi Ana Tüzüğü ve Programı, y.y., Ülkü Hergün Matbaası, t.y.

Hükümet Buhranı; Hükümet Teşkili; Hükümet Programı; Kıbrıs Olayları Karşısında Adalet Partisi, Ankara, Doğuş Ltd. Şti. Matbaası, t.y.

Millî Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi,

y.y., Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı No. 1, t.y.

Abadan, Nermin-Yücekök, Ahmet: "1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerin Oy Verme Davranışlarıyla İlgili Bazı Yorumlar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C: XXI, No: 4, Ankara, Sevinç Matbaası, 1967, s. 103-117.

Afşar, Erkan: "Politik Cepheleşmede Vatan Cephesi'nin "Muş İline" Yansımaları (1958-1960)", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: UMS'20, s. 123-131.

Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev. Ahmet Fethi, 5. Baskı, İstanbul, Hil Yay., 2015.

Akdoğan, Lütfi: "Almanya'daki Türk İşçileri Arasında", **Tercüman**, 5 Kasım 1962, s. 3.

_____: "Almanya'daki Türk İşçileri Arasında 2", **Tercüman**, 6 Kasım 1962, s. 3.

Aktan, Reşat: "Türkiye Tarımının Temel Özellikleri ve Verimlilik Sorunları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 3 (Mart 1972), s. 655-698.

Alpaslan, Erhan-Göktürk, M. Can: "Maraş'ta Vatan Cephesi (12 Temmuz 1958-27 Mayıs 1960)", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 6/2 (Haziran 2020), s. 641-666.

Altuğ, Kurtul: **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, II. Baskı, İstanbul, Yılmaz Yayınları, 1991.

Apaydın, Talip: "Cevap 4", **Yeni Ufuklar**, C. IX, S.101-102 (Ekim-Kasım 1960), s. 316-317.

Arcayürek, Cüneyt: **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1984.

Arslan, Recep: "Türkiye'nin Turizm Politikası (1923-1960)",

Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 12/19, Summer 2017, s. 1-16.

Asal, Talât: "Torpak Reformu", **Son Havadis**, 3 Kasım 1964, s. 1, 7.

Atabay, Mithat: **Partiler, Seçimler, İktidarlar ve Müdahalelerle Türk Demokrasi Tarihi**, Ankara, Paradigma Akademi Yayınları, 2014.

Aydemir, Talât: **Hatıratım**, Ed. Raşit Çavaş, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Barkan, Ömer Lütfi: "Toprak Reformları ve İç Kolonizasyon Meselesi" **Yeni Ufuklar**, C. IX, S. 101-102, (Ekim-Kasım 1960), s. 297-302.

Başgil, Ali Fuad: **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, 3. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2014.

_____: **Hâtıralar**, 6. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Yay., 2016.

Bayar, Celal: **Şark Raporu**, Sadeleştirme: Nejat Bayramoğlu, İstanbul, Kaynak Yay., 2006.

Berki, Şakir: "1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Toprak Davası ile İlgili Esasları", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: XXVII, S: 1-2, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s. 77-92.

Boğuşlu, Mahmut: **1960-1978 Olayları Anılar-Yorumlar**, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1995.

Bulutoğlu, Kenan: "Cevap 5", **Yeni Ufuklar**, C. IX, S.107-108 (Nisan-Mayıs 1961), s. 42-43.

Burçak, Rıfkı Salim: **Türkiye'de Millî İradenin Zaferi**, Ankara, TBMM Basımevi, 1994.

Can Erdem, Şerafettin: "Türk Siyasetinde Etkin Bir Genelkurmay Başkanı: Cevdet Sunay", **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 123, S. 242, Eylül-Ekim 2019, s. 157-182.

Cansever, Turgut: "Toplum, Şehir ve Yapı Sorunları", **Yeni Ufuklar**, C. XII, S. 133 (Haziran 1963), s. 3-13.

Cimcoz, M. Ali: "Toprak Reformu", **Yeni Ufuklar**, C. VIII, S. 99 (Ağustos 1960), s. 225-229.

Çakmak, Umut "Güney Kore'nin Ekonomik Kalkınmasının Temel Dinamikleri (1960-1990)", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2016, C. 21, S. 1, s. 151-171.

Çavdar, Tevfik: **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, 5. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2013.

Çavuşoğlu, Hüseyin: "Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, 2009, s. 265-278.

Çaylak, Adem: **Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

Çelikkol, Erkan: "Gecekondu Problemi", **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1965, s. 2.

Çil, Hasan: "Yarım Asır Önce: 1961 İşgücü Alımı Anlaşması'na Analitik Eleştirel Bir Bakış", **50. Yılında Göç**, Ed. Faruk Şen, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2011, s. 41-50.

Darkot, Besim: "Türkiye'de Nüfus Artışı ve Şehirleşme", **Mimarlık Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 37, 1966, s. 31-36.

Dede, Kadir: "Altmışlı Yılların Anayasal Gündemi ya da Bir Siyasal Özne Olarak 1961 Anayasası", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 809-843.

Doğan, Hamdi: "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni'de Trahom (1925-1975)", **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Yıl: 2017, Cilt: 16,

Sayı: 2, s. 461-489.

Eraslan, Cezmi: "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, (Durmuş Yalçın vd.), 6. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2012, s. 519-641.

_____: "Atatürk'ten Sonra Türkiye", **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II**, Ed. Cezmi Eraslan, 4. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını, 2015, s. 206-243.

_____: "Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı", **VI. Uluslararası Atatürk Kongresi,** Cilt II, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2010, s. 1999-2008.

Erdoğan, Dilşen İnce: "Güç Birliği Karşısında Adnan Menderes'in Siyasi Manevrası: Vatan Cephesi (Manisa Örneğinde)" **Belgi Dergisi**, C. 2, S. 19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2020/I, s. 1910-1924.

Eren, Ebru: "1960 Sonrası Türk Eğitim Politikalarında Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi", **Mülkiye Dergisi**, Cilt 44, Sayı 4, 2020, s. 679-709.

Erentöz, Cahit-
Kurtman, Fikret: "1964 Yılı Manyas Depremi Üzerine Rapor", **Maden Tetkik ve Arama Dergisi**, C. 63, S. 63, 1964, s. 1-5.

Erkanlı, Orhan: **Anılar... Sorunlar… Sorumlular…**, II. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.

Erkmen, Cemil: "Cevap 8", **Yeni Ufuklar**, C. IX, S. 107-108 (Nisan-Mayıs 1961), s. 46-47.

Eroğul, Cem: **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İstanbul, Yordam Kitap, 2017.

Esen, Selin: "18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 34, Sayı. 267, 2010, s. 167-192.

Eyüboğlu, Cemal Reşit: "Cevap 2", **Yeni Ufuklar**, C. IX, S.101-102 (Ekim-Kasım 1960), s. 313-315.

Feridun, Server: **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, İstanbul, Büyük Kervan Matbaası, 1962.

Gelekçi, Cahit: "Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Temel Özellikleri: (1938-1960)", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 2, Yıl: 2014, s. 127-137.

_____: "1960 Sonrası Dönemde Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, No: 52, 2015-2, s. 587-607.

Geray, Cevat: "Türkiye'de Kırsal Yerleşme Düzeni ve Köy Kent Yaklaşımı" **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 1, 1975, s. 45-66.

Giritli, İsmet: "Toprak Reformu", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1962, s. 2.

Gültekin, Metin: Mehmet Tan, "Siirt Dudêran Aşireti: Yapı ve Değişim", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 1, 2017, s. 187-205.

Güresin, Ecvet: "Toprak Reformu Hakkında", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1960, s. 2, 5.

Hale, William: **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Alfa Yay., 2014.

Hart, C. W.: "Gecekondu Sorunu", **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1965, s. 2.

Hekimoğlu, Müşerref: "Bana Kalırsa... Ağalar Dönüş Yolunda", **Akşam**, 14 Aralık 1961, s. 2.

Hekimoğlu, Müşerref: "Gecekondular", **Akşam**, 13 Aralık 1961, s. 2.

Hiç, Mükerrem: "Muhtelif Ülkelere Ait Gelir İstatistikleri", **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1965, s. 2.

İnci, İbrahim: "1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi**, C.11, S. 1, 2009, s. 109-130.

Kabaklı, Ahmet: "Ağa yerine devlet..", **Tercüman**, 19 Şubat 1962, s. 2.

_____: "Toplu Sözleşme ve Grev", **Tercüman**, 3 Nisan 1962, s. 2.

Kaçer, Murat: "Türkiye'de Belediye Başkanlığı Seçimlerinde Yenilenme (1963-2014)", **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 15, Sayı:4, Aralık 2017, s. 329-350.

Kaçmazoğlu, H. Bayram: **27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri**, 2. Baskı, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2000.

Kaflı, Kadircan: "Toprak Reformu Tasarısı…", **Tercüman**, 21 Mayıs 1964, s. 3.

_____: "Toprak Reformu Nasıl Verimli Olur?..", **Tercüman**, 6 Haziran 1964, s. 3.

_____: "Toprak Reformu Örnekleri…", **Tercüman**, 7 Haziran 1964, s. 3.

_____: "Toprak Reformu Hikâyesi…", **Tercüman**, 24 Mayıs 1964, s. 3.

_____: "Toprak Anlaşmazlıkları…", **Tercüman**, 25 Mayıs 1964, s. 3.

_____: "Toprağımız yeter mi?..", **Tercüman**, 26 Mayıs 1964, s. 3.

_____: "Grev Hakkı…", **Tercüman**, 30 Ocak 1962, s. 3.

Karabağ, Hacer: "Köy Envanter Etüdü ve İstatistiki Veriler ile Ağrı Kırsalında Tarımsal Üretimde Yaşanan Değişimin Sosyo-Kültürel Sonuçlarının İncelenmesi (1960-2000)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:66, Bahar 2020, s. 213-239.

Karabulut, Sezen: "Din-Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti (DP) Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (Uygulamalar, Söylemler, Muhalefet, 1950-1960)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi,** XIX/38, (2019-Bahar), s. 221-241.

Karpat, Kemal H.: **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, Çev. Abdülkerim Sönmez, 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016.

Kazgan, Haydar: "Turizm Politikamız ve Gerçekler", **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1965, s. 2.

Keyman, Selâhattin: **Türk Hukukunda Af (Genel Af-Özel Af)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965.

Kocagöz, Samim: "Cevap 3", **Yeni Ufuklar**, C. IX, S. 101-102, (Ekim-Kasım 1960), s. 315-316.

Koçak, M. Hakan: "Salonlardan Meydanlara Doğru: 50'lerden 60'lara İşçi Hareketi Grev Hakkının Peşinde", **Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar**, Haz. Y. Doğan Çetinkaya, Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 335-354.

Kösoğlu, Nevzat: **Dündar Taşer**, 3. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015.

Kuru, Hanife: "27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar-Muhalefet İlişkileri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**

Dergisi, Cilt:3, Sayı: 8, 1998, s. 243-260.

Kürklü, Hilmi: "Acı Gerçek: Çiftçi müşkül durumda", **Son Havadis**, 15 Eylül 1963, s. 3.

Mahiroğulları, Adnan: **Osmanlı'dan Günümüze Türk Sendikacılık Tarihi (İşçi-İşveren-Memur Sendikacılığı)**, Güncellenmiş 2. Baskı, Sivas, Özlem Kitabevi, 2017.

Makal, Ahmet: "Türkiye'de 1950-1965 Döneminde Tarım Kesiminde İşgücü ve Ücretli Emeğe İlişkin Gelişmeler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, Sayı 3, 2001, s. 103-140.

Ö. Alkan, Mehmet: "Altmışlı Yıllarda Günlük Hayatın Siyaseti", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 933-985.

Öcal, Mustafa: "Yüksek İslâm Enstitüsü", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 44, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 48-52.

Özbudun, Ergun: "Seçim Sistemleri ve Türkiye", **Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 44, S. 1, 1995, s. 521-539.

Özdemir Veli-Altınöz, Mahmut: **Darbe Tutanakları Birinci Kitap Süleyman Demirel**, Ankara, Anka Yayınları, 2012.

Özer, Sevilay: "Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Nisan 2014, Sayı: 31, s. 61-80.

Özer, Sevilay: "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, Bahar 2014, s. 121-152.

Özgişi, Tunca: **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet**

Senatosu, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 153, Ankara, TBMM Basımevi, 2012.

Öztep, Özer: "Geceliği 50 Kuruşluk Barınaklar!", **Cumhuriyet**, 8 Mart 1962, s. 5.

Rehber, Erkan: "Alternatif Tarım Üzerine Bir Tartışma", **Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 1991, C. 8, S. 1, s. 153-160.

Sarıkoyuncu, Ali-Yaşar, Öznur: "Erol Güngör Örneğinde 1960-1980 Arası Türk Aydını ve Din", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 39, 2014, s. 259-268.

Savcı, Bahri: "Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler", A**nkara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:16, No: 1, 1961, s. 62-101.

Sınmaz Sönmez, Cahide: "Cumhuriyet Dönemi Genel Af Tartışmaları ve Uygulamaları Üzerine", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Derigisi**, Yıl 2, Sayı 3 (Bahar 2006), s. 77-100.

Şanlı, Ayşem Sezer: "Türkiye'de "Alamancı" Almanya'da "Türk": Araftaki Gurbetçiler", **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 667-686.

Şimşek, Ahmet-Yıldırım, Tercan: "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)", **Modern Türkiye Tarihi**, Ed. Süleyman Beyoğlu, Ali Satan, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınevi, 2014, s. 279-293.

Talas, Cahit: **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1992.

Tanör, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 28. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Topçu, Sema Akılmak-Ural, Selçuk: "27 Mayıs Darbesi Sürecinde Basında İstanbul-Ankara Öğrenci Olayları" **Atatürk Üniversitesi**

Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 4, 2021, s. 1674-1691.

Tuğluoğlu, Fatih: "CHP'nin 14. Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 60, Bahar 2017, s. 277-310.

Tuna, Işıl: "Uşak'ta Vatan Cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 35, S. 100, Güz 2019, s. 621-646.

Tuncer, Erol: "Türkiye'de Seçim Uygulamaları/ Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C. 23, 2006, s. 167-182.

Tunç, Bilal: "Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Dönemi Uygulamalarından Vatan Cephesinin Sakarya'daki Yansımaları", **Current Research in Social Sciences**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2017, s. 154-168.

_____: "Eskişehir'de Vatan Cephesi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 52, Nisan 2017, s. 198-212.

Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (İkinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.

Umut, Cahit: "Kanlı Zonguldak Olaylarının Acı Gerçekleri Nelerdir?..", **Tercüman**, 18 Mart 1965, s. 2.

Uyar, Hakkı: **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek Vatan Cephesi**, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2012.

Uyar, Hakkı: "Türkiye'de Askeri Darbeler ve Nedenleri Üzerine Bir Analiz Denemesi", **Çağdaş Türkiye Tarihi**

Araştırmaları Dergisi, XX/Özel Sayı (2020), s. 77-96.

Ülgen, H. Bedrettin: "Orta Okul İhtiyacını Halletmek İçin Çare..", **Akşam**, 12 Şubat 1963, s. 3.

_____: "Musikî Kültürü", **Akşam**, 14 Mayıs 1963, s. 3

_____: "Hazırlayıcılar ve Kurslar", **Akşam**, 25 Haziran 1963, s. 3.

_____: "Öğrenci Kontenjanları Dolunca..", **Akşam**, 24 Eylül 1963, s. 3.

_____: "Ayda 360 Liraya Öğretmen (!)", **Akşam**, 18 Aralık 1962, s. 3.

_____: "Öğretmen Ücretleri", **Akşam**, 11 Haziran 1963, s. 3.

_____: "Öğretmenin Mesken Derdi", **Akşam**, 30 Temmuz 1963, s. 3.

_____: "Emeklilik Hakkı Alamayan Öğretmenler", **Akşam**, 21 Ocak 1964, s. 3.

_____: "Özel Okullara Zam Düşünülebilir mi?", **Akşam**, 11 Şubat 1964, s. 3.

_____: "Din ve Temizlik", **Akşam**, 17 Ağustos 1963, s. 3.

Y. Keleş, Ruşen: "Şehirleşmede Denge Sorunu", **Mimarlık Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 37, 1966, s. 27-30.

Yalansız, Nedim: "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012, s. 2585-2598.

Yalçın, Aydın: "Türkiye'de İşçi Hareketinin Yönü", **Son Havadis**, 27 Nisan 1965, s. 1, 7.

Yaprak, Şenol: "Uluslararası Emek Göçü Bağlamında Almanya'ya

Türk İşgücü Göçü ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", **International Conference On Eurasian Economics**, Sankt-Peterburg, Rusya, 17-18 Eylül 2013, s. 862-870.

Yavuz, Fehmi: "Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Köy Sorunu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: XXIII, No: 2, Ankara, Sevinç Matbaası, Haziran 1968, s. 1- 12.

Yılmaz, Erdal: "Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1969 Buhranı", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt: 16, Sayı: 32, 2017/2, s. 21-64.

E. TEZLER

Akagündüz, Mevlana: "Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Kanunları (1923-1960)", **Yüksek Lisans Tezi**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2006.

Akça, Neval: "Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların Tarih Ders Kitaplarına Yansıması", **Yüksek Lisans Tezi**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, 2007.

Arıkan, Ayten: "Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri", **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, 2005.

Çetin, Vahide: "Demokrat Parti ve İşçi Hakları (1946-1960)", **Yüksek Lisans Tezi**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Daşpunar, Gizem "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)", **Yüksek Lisans Tezi**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2020.

Demir, Neslihan: "1960-1980 Darbeleri Arasında Türkiye'de Ortaöğretimde Tarih Eğitimi", **Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2019.

Doğaner, Yasemin: "27 Mayıs İhtilali ve Kurucu Meclis", **Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1996.

Gökşen, Nesimi: "27 Mayıs 1960 Müdahalesi ve Askeri Rejim: İhtilalci Subaylar Arasında İktidar Mücadeleleri, Fraksiyonlar ve Çatışmalar (27 Mayıs 1960-25 Ekim 1961), **Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2021.

İnci, İbrahim: "Türkiye'nin Tarım Politikası (1946-1960)", **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2004.

Karakaş, Gazanfer: "Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2005.

Kırkpınar, Nurullah: "27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Ardından Türk Siyasetinin Yapılanma Dönemi (1961-1965)", **Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2015.

Kuruloğlu, Fehim: "1960-1965 Yılları Arası Türkiye'de Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Hayat", **Doktora Tezi**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Malkoç, Ezgi Sinem: "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Basınında Salgın Hastalıklar (1923-1945)", **Yüksek Lisans Tezi**, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Harp Tarihi Anabilim Dalı, Askerî Tarih Programı, 2022.

Özer, Sevilay: "Demokrat Parti'nin Köylü Politikaları (1946-1960)", **Doktora Tezi**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2012.

Sınmaz Sönmez, Cahide: "Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Af Yasaları ve Topluma Yansımaları (1923-1974)", **Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005.

Şahin, Dürdane: "Ara Rejim ve Koalisyon Hükümetleri Döneminde (1960-1965) Türkiye'de Siyasi Hayat", **Doktora Tezi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2020.

Tekin, Gürkan: "Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na (1920-2000)", **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011.

Vergili, Ayhan: "Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları", **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2011.

Yetenek, Emine: "27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Tarih Eğitimine Etkisi", **Yüksek Lisans Tezi**, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim

Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı", 2015.

Yıldırım, Yılmaz: "Muhalefet ve Basın İlişkileri Çerçevesinde 1957-1960 Dönemi Demokrat Parti", **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2019.

EKLER

Ek 1: Kayseri Cezaevi önünde toplanan mahkûm aileleri

(Akşam, 17 Ekim 1962)

Kayseri cezaevinde tahliye olacak mahkûmlar eşyalarını dışarıya göndermeye başladılar. Resimde cezaevinin önünde toplanan mahkûm aileleri görülmektedir (Foto: A. GORALI)

"AF İSYANI,, BÜTÜN CEZAEVLERİNİ SARDI

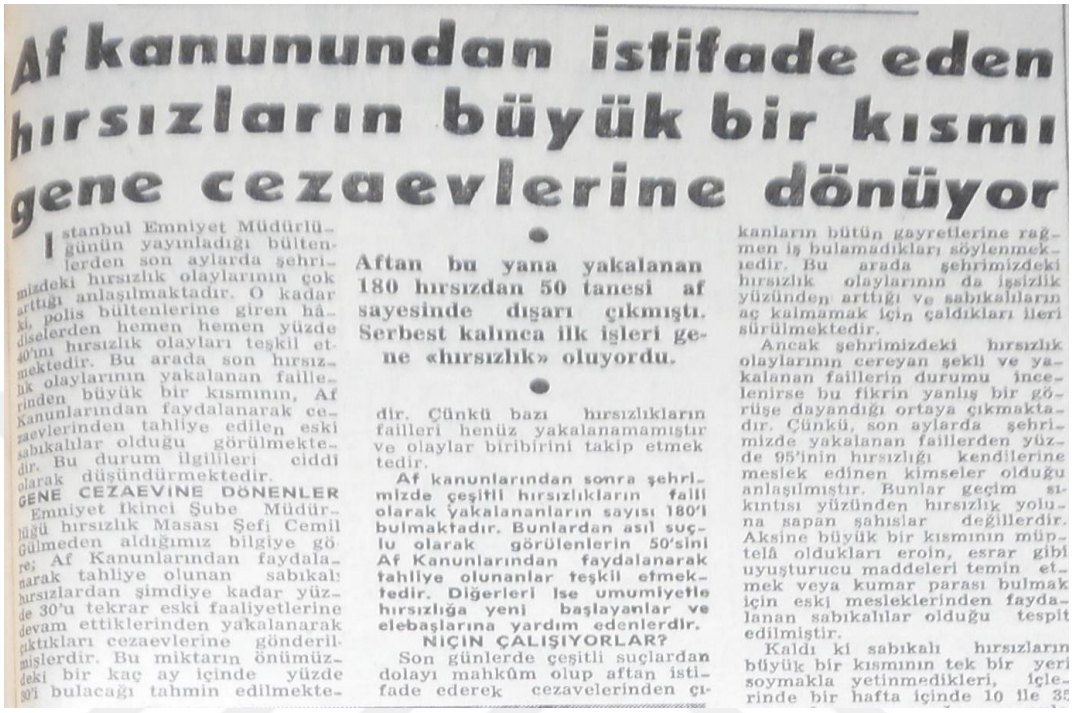
Ek 2: Koalisyon hükümetlerinin teşkili sırasında ülkede buhran yaşanmasına dair

(Tercüman, 20 Aralık 1963)

Ek 3: 113 ve 134 sayılı Af Kanunlarının toplumsal sonuçları hakkında

(Tercüman, 18 Aralık 1960)

Af kanunundan istifade eden hırsızların büyük bir kısmı gene cezaevlerine dönüyor

İstanbul Emniyet Müdürlüğünün yayınladığı bültenlerden son aylarda şehrimizdeki hırsızlık olaylarının çok arttığı anlaşılmaktadır. O kadar ki, polis bültenlerine giren hâdiselerden hemen hemen yüzde 40'ını hırsızlık olayları teşkil etmektedir. Bu arada son hırsızlık olaylarının yakalanan faillerinden büyük bir kısmının, Af Kanunlarından faydalanarak cezaevlerinden tahliye edilen eski sabıkahlar olduğu görülmektedir. Bu durum ilgilileri ciddî olarak düşündürmektedir.

GENE CEZAEVİNE DÖNENLER

Emniyet İkinci Şube Müdürlüğü hırsızlık Masası Şefi Cemil Gülmeden aldığımız bilgiye göre; Af Kanunlarından faydalanarak tahliye olunan sabıkalı hırsızlardan şimdiye kadar yüzde 30'u tekrar eski faaliyetlerine devam ettiklerinden yakalanarak çıktıkları cezaevlerine gönderilmişlerdir. Bu miktarın önümüzdeki bir kaç ay içinde yüzde 50'i bulacağı tahmin edilmekte-

Aftan bu yana yakalanan 180 hırsızdan 50 tanesi af sayesinde dışarı çıkmıştı. Serbest kalınca ilk işleri gene «hırsızlık» oluyordu.

dir. Çünkü bazı hırsızlıkların failleri henüz yakalanamamıştır ve olaylar biribirini takip etmektedir.

Af kanunlarından sonra şehrimizde çeşitli hırsızlıkların faili olarak yakalananların sayısı 180'i bulmaktadır. Bunlardan asıl suçlu olarak görülenlerin 50'sini Af Kanunlarından faydalanarak tahliye olunanlar teşkil etmektedir. Diğerleri ise umumiyetle hırsızlığa yeni başlayanlar ve elebaşlarına yardım edenlerdir.

NİÇİN ÇALIŞIYORLAR?

Son günlerde çeşitli suçlardan dolayı mahkûm olup aftan istifade ederek cezavelerinden çıkanların bütün gayretlerine rağmen iş bulamadıkları söylenmektedir. Bu arada şehrimizdeki hırsızlık olaylarının da işsizlik yüzünden arttığı ve sabıkalıların aç kalmamak için çaldıkları ileri sürülmektedir.

Ancak şehrimizdeki hırsızlık olaylarının cereyan şekli ve yakalanan faillerin durumu incelenirse bu fikrin yanlış bir görüşe dayandığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü, son aylarda şehrimizde yakalanan faillerden yüzde 95'inin hırsızlığı kendilerine meslek edinen kimseler olduğu anlaşılmıştır. Bunlar geçim sıkıntısı yüzünden hırsızlık yoluna sapan şahıslar değillerdir. Aksine büyük bir kısmının müptelâ oldukları eroin, esrar gibi uyuşturucu maddeleri temin etmek veya kumar parası bulmak için eski mesleklerinden faydalanan sabıkalılar olduğu tespit edilmiştir.

Kaldı ki sabıkalı hırsızların büyük bir kısmının tek bir yeri soymakla yetinmedikleri, içlerinde bir hafta içinde 10 ile 3

Ek 4: Celâl Bayar'ın tahliyesi

(Akşam, 24 Mart 1963)

500 OTO ILE Bayar'ı daha evvel tahliye edilen Milletvekilleri karşıladı ve tezahürat yapıldı

Celâl Bayar Ankara'da

Cevat OKTAY bildiriyor, KAYSERİ

EVVELKİ gün tahliye edilen eski Cumhurbaşkanı Bayar dün sabah 8,50 de otomobille Ankara'ya hareket etmiştir. Sabahın erken saatinden itibaren ikamet ettiği otelin önünde bekleyen halk, kendisini tezahüratla uğurlamış, Bayar'ın otomobilini elliden fazla otomobil takip etmiştir.

Kaman'da durduruldu

Saat 13,30 da Kaman'a varan eski Cumhurbaşkanı burada bir müddet dinlendikten sonra, ve devamlı tezahürat yapılmıştır Ankara'dan gönderilen otuz otomobiller de konvoya katılmış, saat 15,10 da Ankara'ya girmiştir.

500 otomobil takip etti

Bahçelievler'de durdurulan Bayar, muhtelif istikametlerden gelen çeşitli vasıtaların katıldığı uzun bir konvoyun başında, yoluna devam etmiş, Kızılay yolu kavşağında, kendilerini evvelâ Kayseri Cemaatinden tahliye edilen sabık milletvekilleri karşılamıştır. Saat 16,30 da karşılamışlar. Burada karşılamalar ve ağırlamalar olmuştur. Gölbaşına varılınca 300 otomobilin Bayar'ı beklediği görülmüştür.

Muazzam tezahürat

Celâl Bayar Gölbaşı'na vardığı zaman kendisini bekleyen vatandaş kalabalığı ve çiçeklerle karşılanmıştır. Otomobille ilerlerken büyük bir tezahürat yapılmıştır.

Tezahürat: BAYAR'I YOL BOYUNCA AP FLÂMASI TAŞIYAN TOPLULUKLAR KARŞILADI

Kalacağı evin önünde Bayar omuzlara alındı ve apartmana zorla girebildi

Gençler bugün yürüyüş yapacak

Gençler Ankara ve İstanbul'da Anıt Kabre ve T.Emekçilerin büstüne çelenkler koydular

Gümüşpala: "Bayar için dönmüyoruz,,

Genel Kurmayda

Ek 5: Bayar'ın tahliyesi sonrasında Ankara'da yaşanan hadiseler

(Akşam, 27 Mart 1963)

Bayar Hastahaneye Alındı

Ankara'da da kanlı çarpışmalar

Bayar'ın raporu incelenecek

30 yaralı var. Partide ele geçen silâhlara el kondu. Oda ve kasalar mühürlendi

İNÖNÜ, KUMANDANLARLA GÖRÜŞTÜ

AP yönetim kurulunda partinin feshi istendi

Grupta Gökhan Evliyaoğlu, «Sabıklarla temas etmeyelim» Sarıgöllü de «Hareketlerimizde dikkatli olalım» dedi

AP. önünde

30 dan fazla yaralı var

Çelikbaş açıkladı:

Ek 6: Sultanahmet Cezaevinde meydana gelen büyük isyan

(Akşam, 23 Ekim 1964)

SULTANAHMET CEZAEVİNDE

BÜYÜK İSYAN ÇIKTI

Sürülenlerin geri getirilmesi ile 9 saat devam eden isyan yatıştırıldı

Ek 7: Saraçhanebaşı Mitingi

(Akşam, 1 Ocak 1962)

YÜZ BİN İŞÇİ DÜN GREV HAKKI İSTEDİ

Saraçhanedeki miting hâdisesiz geçti, hatipler «hak verilmese dahi grev yapacağız» dediler

Vali Tulga da konuştu ve işçileri öğdü

İSTANBUL İşçi Sendikaları Birliği tarafından tertiplenen, Türkiye'nin ilk büyük işçi mitingi dün sabah Saraçhanebaşı meydanında yurdun dört bir yanından gelmiş yüz binden fazla işçinin iştirakiyle yapılmıştır.

Gayet olgun bir hava içinde geçen mitingte, grev ve kollektif iş aktinin en kısa zamanda gerçekleştirilmesi istenmiştir. Bu arada konuşan işçi temsilcileri İnkılâp hükümeti tarafından grev için hazırlanan tasarıyı tenkit etmişler «Bu en tabii haklarımız verilmediği takdirde zorla alacağız, yasağa rağmen grev yapacağız» demişlerdir...

(Devamı Sa. 5 Sü. 1 de)

ÇOK KALABALIKTI İstanbul İşçi Sendikaları Birliği tarafından, grev ve kollektif iş akti kanunlarının bir an önce çıkarılması maksadiyle Saraçhanebaşında tertiplenen miting büyük alâka gördü. Yüz bin kadar işçi mitinge katıldı. Mitingi bir kısım milletvekilleri de takip ettiler. Mitinge iştirak eden İstanbul Valisi Tulga son konuşmayı yaptı ve «Türk işçilerinin vakur davranışını» övdü. Resimde

Ek 8: Verem hasatlığı ve sağlık sisteminde yaşanan sıkıntılar

(Tercüman, 28 Temmuz 1962)

HASTAHANE BAHÇESİ — Saatlerce muayene olmak için sıra bekleyen hastalar, hastahane bahçelerinde ve toprak üzerinde yatmak mecburiyetinde kalmaktadırlar. Fotoğraf bunlardan bir kaçını gösermektedir. (Erdoğan VERAL)

Türkiyede 50 bin veremli sıra bekliyor

Bakan Azizoğlu doktorluğun sosyalleştirilmesi için 18 milyar liraya ihtiyaç olduğunu söyledi

Halen şehrimizde bulunan Sağlık Bakanı Dr. Yusuf Azizoğlu dün saat 12 de bir basın toplantısı yaparak Bakanlığı ile ilgili konularda izahat vermiştir.

Bakan, memleketimizde Sağlık hizmetlerinin gereği gibi yapılamayacağını anlatmış mevcut doktor ve diğer personelin yetersiz olduğunu açıklamış, en az 50 - 60 bin doktor, hemşire, ebe ve sağlık memuruna ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Oysa Bakanlığın elinde ancak 6 - 7 bin civarında personel bulunmaktadır.

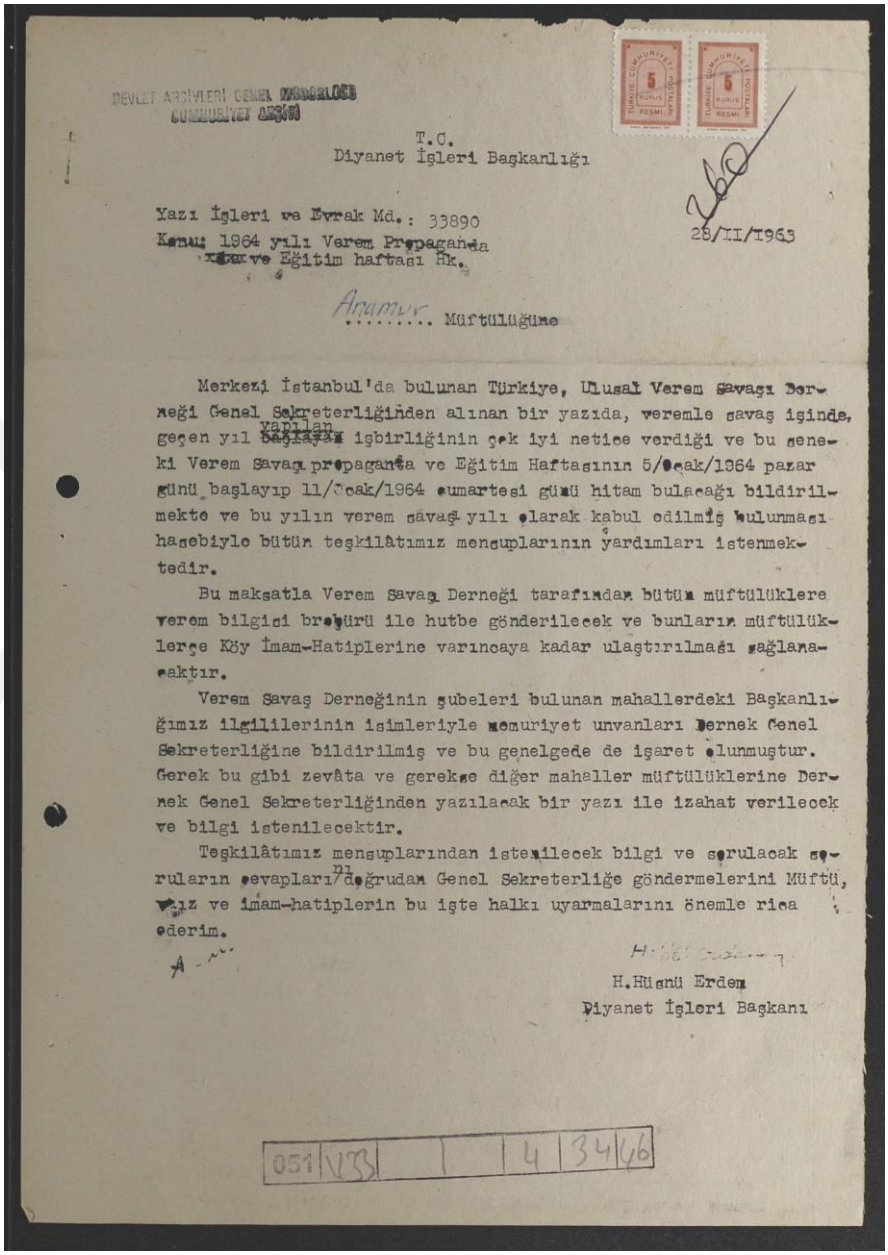
Sağlık Bakanı hasta yatak ade

3. kattan düşen 3 yaşındaki çocuğun kopan dili dikildi

Üçüncü kattan düşerek çeneleri kırılan ve dili kopan üç yaşında bir yavru Şişli Etfal Hastahanesine kaldırılmış ve burada yapılan bir ameliyatla küçüğün dili dikilmiştir.

Ek 9: Diyanet İşleri Başkanlığının 1964 yılı Verem Savaşı Propaganda ve Eğitim Haftası hakkında müftülüklere göndermiş olduğu tamim

(Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.34.46)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.C.
Diyanet İşleri Başkanlığı

Yazı İşleri ve Evrak Md.: 33890
Konu: 1964 yılı Verem Propaganda ve Eğitim haftası Hk.

28/II/1963

Anamur Müftülüğüne

Merkezi İstanbul'da bulunan Türkiye, Ulusal Verem Savaşı Derneği Genel Sekreterliğinden alınan bir yazıda, veremle savaş işinde, geçen yıl yapılan işbirliğinin çok iyi netice verdiği ve bu seneki Verem Savaşı propaganda ve Eğitim Haftasının 5/Ocak/1964 pazar günü başlayıp 11/Ocak/1964 cumartesi günü hitam bulacağı bildirilmekte ve bu yılın verem savaşı yılı olarak kabul edilmiş bulunması hasebiyle bütün teşkilâtımız mensuplarının yardımları istenmektedir.

Bu maksatla Verem Savaş Derneği tarafından bütün müftülüklere verem bilgisi broşürü ile hutbe gönderilecek ve bunların müftülüklerce Köy İmam-Hatiplerine varıncaya kadar ulaştırılması sağlanacaktır.

Verem Savaş Derneğinin şubeleri bulunan mahallerdeki Başkanlığımız ilgililerinin isimleriyle memuriyet unvanları Dernek Genel Sekreterliğine bildirilmiş ve bu genelgede de işaret olunmuştur. Gerek bu gibi zevâta ve gerekse diğer mahaller müftülüklerine Dernek Genel Sekreterliğinden yazılacak bir yazı ile izahat verilecek ve bilgi istenilecektir.

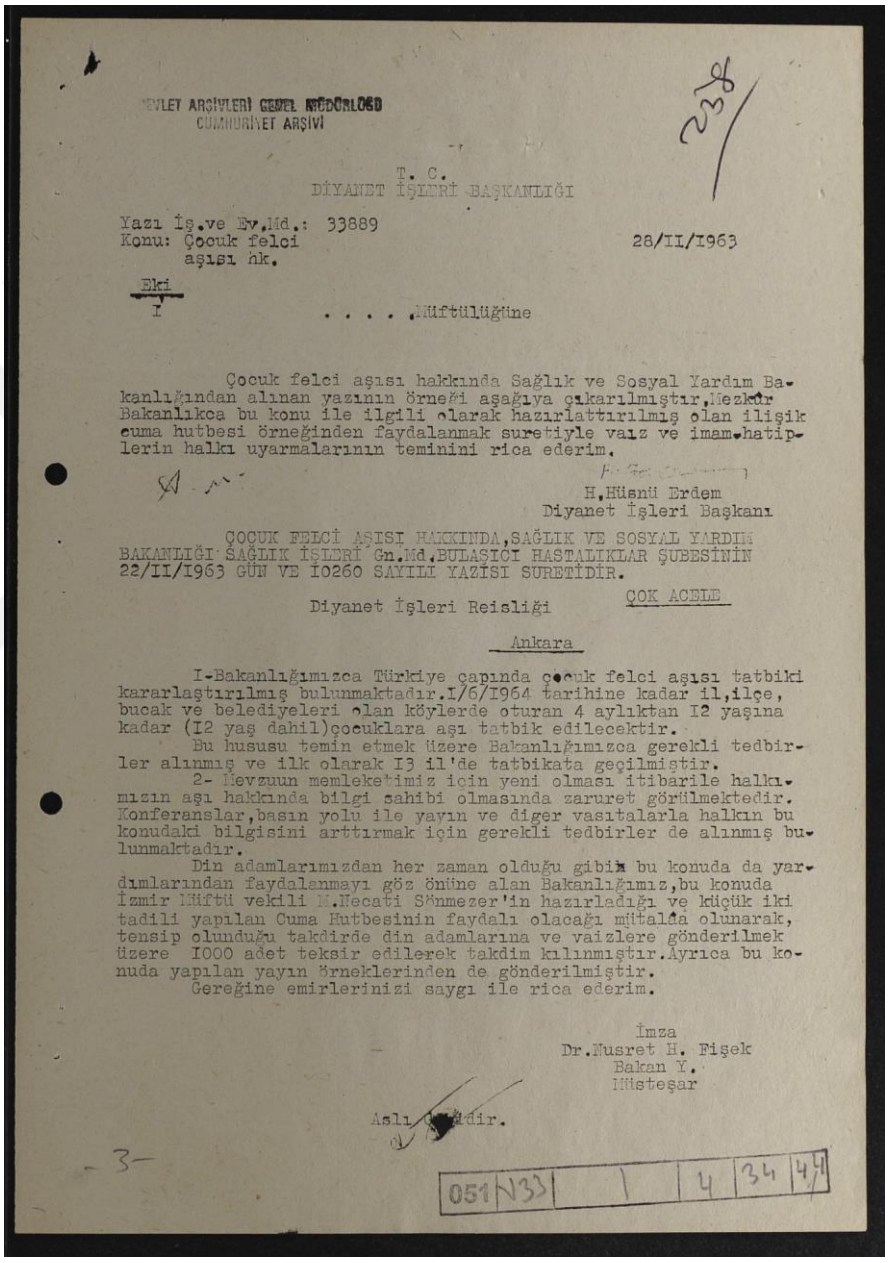
Teşkilâtımız mensuplarından istenilecek bilgi ve sorulacak soruların cevapları doğrudan Genel Sekreterliğe göndermelerini Müftü, Vaiz ve İmam-hatiplerin bu işte halkı uyarmalarını önemle rica ederim.

H.Hüsnü Erden
Diyanet İşleri Başkanı

051 V33 1 4 34 46

Ek 10: Diyanet İşleri Başkanlığının çocuk felci aşısı hakkında müftülüklere gönderdiği tamim

(Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.34.44)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

238

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Yazı İş.ve Ev.Md.: 33889
Konu: Çocuk felci aşısı hk.

28/II/1963

Eki
I

. . . . Müftülüğüne

Çocuk felci aşısı hakkında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığından alınan yazının örneği aşağıya çıkarılmıştır.Mezkûr Bakanlıkca bu konu ile ilgili olarak hazırlattırılmış olan ilişik cuma hutbesi örneğinden faydalanmak suretiyle vaız ve imam-hatiplerin halkı uyarmalarının teminini rica ederim.

H.Hüsnü Erdem
Diyanet İşleri Başkanı

ÇOCUK FELCİ AŞISI HAKKINDA,SAĞLIK VE SOSYAL YARDIM BAKANLIĞI SAĞLIK İŞLERİ Gn.Md.BULAŞICI HASTALIKLAR ŞUBESİNİN 22/II/1963 GÜN VE 10260 SAYILI YAZISI SURETİDİR.

Diyanet İşleri Reisliği

ÇOK ACELE

Ankara

I-Bakanlığımızca Türkiye çapında çocuk felci aşısı tatbiki kararlaştırılmış bulunmaktadır.1/6/1964 tarihine kadar il,ilçe, bucak ve belediyeleri olan köylerde oturan 4 aylıktan 12 yaşına kadar (12 yaş dahil)çocuklara aşı tatbik edilecektir.

Bu hususu temin etmek üzere Bakanlığımızca gerekli tedbirler alınmış ve ilk olarak 13 il'de tatbikata geçilmiştir.

2- Mevzuun memleketimiz için yeni olması itibarile halkımızın aşı hakkında bilgi sahibi olmasında zaruret görülmektedir. Konferanslar,basın yolu ile yayın ve diğer vasıtalarla halkın bu konudaki bilgisini arttırmak için gerekli tedbirler de alınmış bulunmaktadır.

Din adamlarımızdan her zaman olduğu gibi bu konuda da yardımlarından faydalanmayı göz önüne alan Bakanlığımız,bu konuda İzmir Müftü vekili M.Necati Sönmezer'in hazırladığı ve küçük iki tadili yapılan Cuma Hutbesinin faydalı olacağı mütalâa olunarak, tensip olunduğu takdirde din adamlarına ve vaizlere gönderilmek üzere 1000 adet teksir edilerek takdim kılınmıştır.Ayrıca bu konuda yapılan yayın örneklerinden de gönderilmiştir.

Gereğine emirlerinizi saygı ile rica ederim.

İmza
Dr.Nusret H. Fişek
Bakan V.
Müsteşar

Aslı gibidir.

-3-

051 N33 1 4 34 49

Ek 11: Verem hastalığının yaygınlığı hakkında

(Tercüman, 8 Nisan 1964)

"Verem olma,, da dünyadan ileriyiz

Dünya nüfusunun 80 de, Türkiye nüfusunun ise 40 da biri veremli

Dünya sağlık günü ve Reabilitasyon merkezlerinin kuruluş yıldönümü dün Belediye sarayında bir törenle yapılmış

Ek 12: Jandarma Astsubay Okulu öğrenci seçme sınavını protesto eden öğrenciler

(Tercüman, 28 Temmuz 1962)

Jandarma Astsubay Okuluna kabul edilmeyen öğrencilere Bir jandarma eri silâh çekti

Altı bin öğrenci Başbakanlığa yürüdü

Bakanlığa kapıdan giremeyince pencereyi zorlayarak girmeye çalışan ortaokul öğrencileri. (M.Ç.)

Ek-13: Görevlerinden Alınan 147 Akademisyenin Listesi

(Resmî Gazete, 28 Ekim 1960, S. 10641)

Ord. Prof. Dr. Tevfik Remzi Kazancıgil, Ord. Prof. Kâzım İsmail Gürkan, Ord. Prof. Dr. Fahri Arel, Ord. Prof. Dr. Naci Bengisu, Ord. Prof. Muzaffer Esat, Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Ord. Prof. Dr. Naşit Erez, Ord. Prof. Dr. İhsan Şükrü Aksel, Ord. Prof. Dr. Cevat Kerim İncedayı, Ord. Prof. Dr. Osman Cevdet Çubukçu, Ord. Prof. Ekrem Behçet Tezel, Ord. Prof. Dr. Zeki Zeren, Ord. Prof. Dr. Üveis Maskar, Ord. Prof. A. Kemal Yörük, Ord. Prof. Ali Fuat Başgil, Ord. Prof. Hakkı Saymen, Ord. Prof. Kemalettin Birsen, Ord. Prof. Halil Arslanlı, Ord. Prof. Mazhar Nedim Göknil, Ord. Prof. Recai Galip Okandan, Ord. Prof. Ali Tanoğlu, Ord. Prof. Mazhar Şevket İpşiroğlu, Ord. Prof. Nurettin Çuhadar, Ord. Prof. Emin Onat, Ord. Prof. Feridun Arısan, Ord. Prof. Ratıp Berker, Ord. Prof. Hilmi İleri, Ord. Prof. Ahmet Tevfik Berkman, Prof. Dr. Kâmil Akol, Prof. Dr. Şevket Soysal, Prof. Dr. Kenan Tüker, Prof. Dr. Müfide Küley, Prof. Dr. Muhterem Gökmen, Prof. Dr. Şinasi Hakkı Erel, Prof. Ömer Özek, Prof. Ziya Öktem, Prof. Necmettin Polvan, Prof. Hıfzı Timur, Prof. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Takiyettin Mengüşoğlu, Prof. Afif Erzen, Prof. Mina Irgat, Prof. Fuat Sezgin, Prof. Sabahattin Eyüboğlu, Prof. Süheyla Bayrav, Prof. Kudret Mavitan, Prof. Bekir Dizioğlu, Prof. Orhan Safa, Prof. Muhittin Binan, Prof. Sabri Oran, Prof. Kemal Ahmet Aru, Prof. Necati Engez, Prof. Necati Acun, Prof. Yusuf Berdan, Prof. Orhan Ünsaç, Prof. Turgan Sabis, Prof. Reşat Nalbantoğlu, Prof. Yavuz Abadan, Prof Bülent Nuri Esen, Prof. Rahmi Ören, Prof. Dr. Hamit Sadi Selen, Prof. Muhittin Erel, Pof. İzzet Birant, Prof. Aziz Köklü, Prof. Fadıl Hakkı Sur, Prof. Dr. İbrahim Hakkı Karafaki, Prof. Zehra Halet Çambel, Prof. Hikmet Belbez, Prof. Hasan Eren, Prof. Emin Bilgiç, Prof. Feridun Nafiz Uzluk, Prof. Zafer Paykoç, Prof. Hami Koçaş, Prof. Behçet Kamay, Prof. Kâzım Aras, Prof. Vefik Vassaf Akan, Prof. İzzet Kantemir, Prof. Celâl Ertuğ, Prof. Abdulbaki Nusret Hızır, Prof. İsmail Nafiz Alkan, Prof. Selim Palavan, Prof. Mustafa Santur, Prof. Münir Ülgür, Prof. Enver Berkmen, Prof. Celâl Saraç, Doç. Dr. İbrahim Berkan, Doç. Dr. Ziya Üstün, Doç. Dr. Tahsin Artunkal, Doç. Dr. Cihat Gürsan, Doç. Dr. Baha Sezer, Doç. Dr. Rauf Saygın, Doç. Dr. Ercüment Bora, Doç. Dr. Merih Odman, Doç. Dr. Şinasi Güçhan, Doç. Dr. Ferhan Berker, Doç. Dr. Türkân Erbengi, Doç. Dr. Halit Kayalı, Doç. Rana Kartal, Doç. Rahmi Çobanoğlu, Doç. Dr. Bülent Köprülü, Doç. Zahit

İmre, Doç. Halit Kemal Elbir, Doç. Ferit Tongsir, Doç. Necmettin Berkin, Doç. İsmet Giritli, Doç. Münir Aktepe, Doç. Abdülkadir Karahan, Doç. Cevdet Perin, Doç. Adnan Benk, Doç. İsmail Yalçınlar, Doç. Haldun Taner, Doç. Aran Ersümer, Doç. Eyüp Kömürcüoğlu, Doç. Orhan Bolak, Doç. Necibe Saraçoğlu, Doç. İsmail Utkular, Doç. Dr. Mehpare Heilbronn, Doç. Dr. S. Bayramoğlu, Doç. Dr. S. Nigâr, Doç. Dr. Memduh Yaşa, Doç. Mukbil Özyörük, Doç. Şerif Baştav, Doç. Enver Bostancı, Doç. Belma Çakmur, Doç. Dr. Necip Berksan, Doç. Alâattin Orhon, Eylemsiz Doç. Dr. Servet Güvener, Eylemsiz Doç. Dr. Yusuf Keçeci, Eylemsiz Doç. Dr. Arsan Zarfçı, Başasistan Dr. İhsan Ünlüer, Başasistan Dr. Fikret Avunduk, Başasistan Kemal Aydınoğlu, Başasistan Dr. Orhan Ternar, Başasistan Dr. Selim Baruh, Başasistan Dr. Mehmet Dinçöz, Asistan Dr. Yani Stomadiyadis, Asistan Aristidi Karyofili, Asistan Ayhan Önder, Asistan Aydın Aydıncı, Asistan Slavço, Asistan Özer Ozankaya, Asistan Olcay Kansu, Asistan Dr. Ahmet Akdoğan, Asistan Dr. Şevkiye İnalcık, Asistan Orhan Duru, Öğretim Görevlisi Dr. Fikret Ozansoy ve Asistan Atillâ Tolun.

Ek 14: Ortaokul ve liselerdeki fiziki ihtiyacın giderilmesi için portatif çelik binaların temin edilmesine dair kararname

(Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 155.1.15)

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı
5
17

KARARNAME

Ekl

Lise ve Orta Okulların bina ihtiyaçlarının giderilmesi için lüzumlu 8-9 dershanelik portatif çelik binaların 2490 sayılı kanunun 46 ncı maddesinin "D" bendine göre pazarlıkla temini; Maliye Vekâletinin muvafık mütalâasına dayanan Maarif Vekâletinin I/6/1960 tarihli ve 714.I(35) I2430 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 3/ 6 /1960 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Devlet Reisi, Başvekil ve Milli Müdafaa Vekili | Devlet Vekili | Devlet Vekili | Adliye Vekili | Dahiliye Vekili

Hariciye Vekili | Maliye Vekili | Maarif Vekili | Nafıa Vekili | Ticaret Vekili

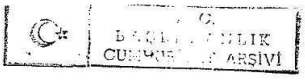
Sıh. ve İç. Mua. Vekili | Güm. ve İnh. Vekili | Ziraat Vekili | Münakalât Vekili | Çalışma Vekili

Sanayi Vekili | Bas.-Yay. ve Turz. Vekili | İmar ve İskân Vekili

Dosya No :
5-321
17

080 18 01 02 155 1 15

Ek 15: TRT tarafından kurulan Televizyon Eğitim Merkezi'nde kullanılmak üzere Almanya'dan bağış olarak gönderilen araç gereçler ve teknik malzemelerin gümrük vergisi ve harçlarından muaf tutulması hakkındaki kararname
(Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 180.58.7)

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ

Sayı: 6/ 3682

KARARNAME

Eki: 1

Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu tarafından kurulan Radyo-Televizyon Eğitim Merkezi'nin teçhizi için Federal Almanya Hükûmeti'nce bağış yoliyle gönderilen ilişik listede yazılı malzemenin,her türlü ithâl vergi ve resimleriyle (damga resmi dahil) belediye hissesinden muaf tutulması; Gümrük ve Tekel Bakanlığının 15/9/1964 tarihli ve 94-66710 sayılı yazısı üzerine, 7479 sayılı Kanununa göre, Bakanlar Kurulunca 17/ 9 /1964 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan — Devlet Bakanı ve Başb. Yardımcısı — Devlet Bakanı — Devlet Bakanı

Devlet Bakanı — Adalet Bakanı — Milli Sa. Bakanı — İçişleri Bakanı — Dışişleri Bakanı

Maliye Bakanı — Milli Eğit. Bakanı — Bayındırlık Bakanı — Ticaret Bakanı — Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

Güm. ve Tekel Bakanı — Tarım Bakanı — Ulaştırma Bakanı — Çalışma Bakanı — Sanayi Bakanı V.

Enerji ve Tabii Kay. Bakanı — Turizm ve Ta. Bakanı — İmar ve İskân Bakanı — Köy İşleri Bakanı

Dosya No.: 62-330 / 1318

Ek 16: 1963 yılında yaşanan afet niteliğindeki kış koşullarının Trakya'daki etkisi (Tercüman, 25 Ocak 1963)

KARAKIŞ HÜKMÜNÜ İCRA EDİYOR

Edirnede kar ve soğuktan dükkânlar açılmıyor.. Okullar tatil edildi.. Hudut karakolları imdat istiyor... Tanklar yiyecek dağıtıyor.. İzmitte evler çöküyor.. Bursada 3 köy tahliye edildi.. Konyada 2 göl daha dondu

Trakya'da hayat tamamen durdu

Hastahaneden

Istanbul bugün de susuz, okullar 5 gün tatil oldu, fiatlar da ateş pahasına çıktı

"Toprak reformu daha 4-5 sene gerçek olamaz,,

Bekata ile Yörük'ün arası yine açıldı

Sebep: Kayseri'deki mahkûmların bahçeye çıkarılıp çıkarılmaması

Kendisini hadım eden doktordan

Ek 17: 1963 yılında yaşanan afet niteliğindeki kış koşullarının İstanbul'daki etkisi (Akşam, 26 Ocak 1963)

52 SENEDİR İLK DEFA 11 GÜN SÜRELİ KAR YAGDI.
YEŞİLKÖYE KURTLAR İNDİ. VALİ MAHSUR KALDI

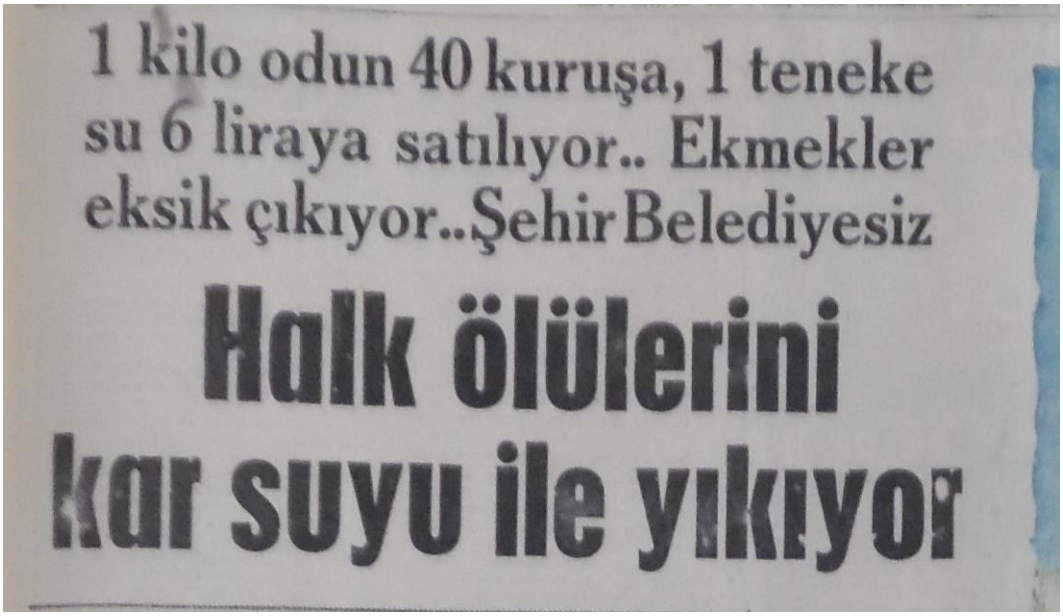
KIŞ YÜZÜNDEN İSTANBULLULAR "İLK ÇAĞ,, HAYATI YAŞIYOR

KENNEDY POLARİS İLE İLGİLİ BİR AÇIKLAMA YAPTI

Susuzluktan halk yüzünü bile yıkıyamadı. Ekmek bulunamadı

Odun ve kömüre zam yapıldı. Hastalık tehlikesi artıyor

Ek 18: 1963 yılındaki sert kış şartlarının sosyal hayata etkileri (Tercüman, 27 Ocak 1963)

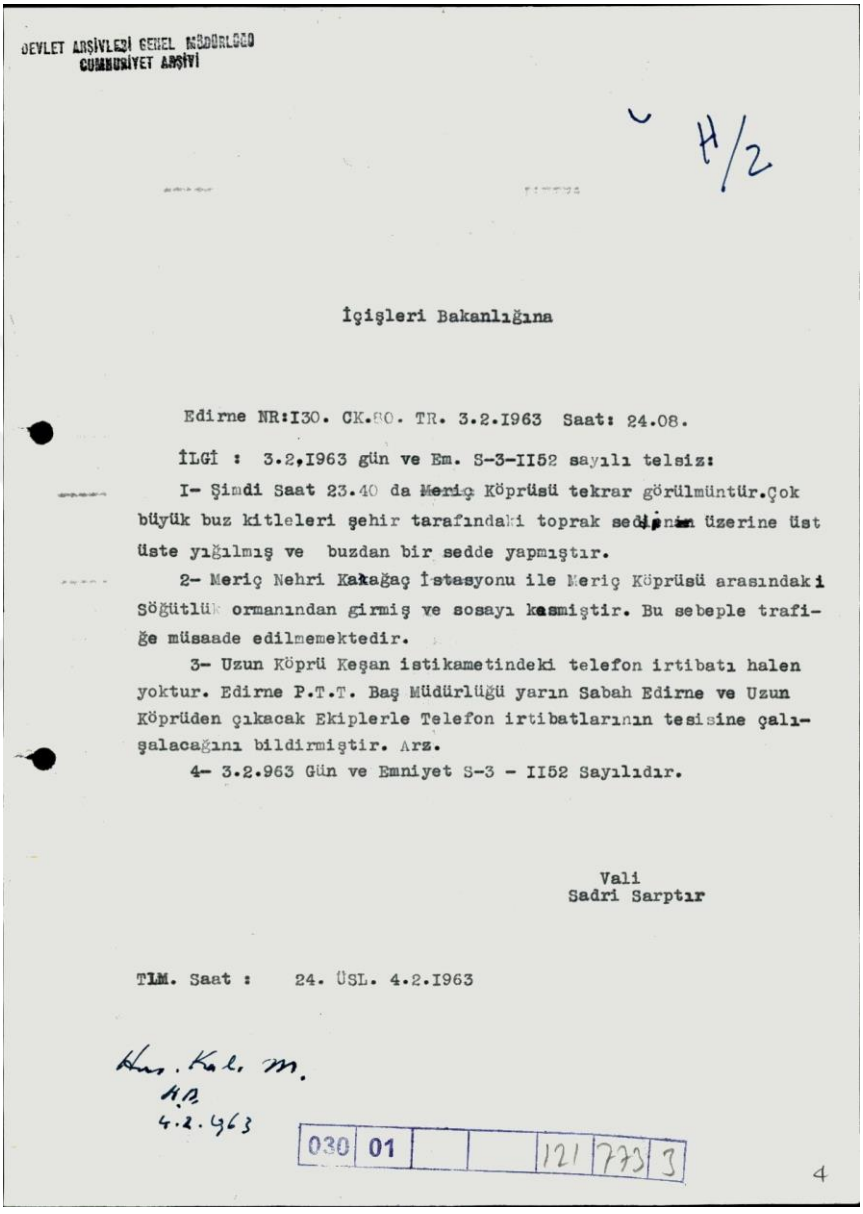

1 kilo odun 40 kuruşa, 1 teneke su 6 liraya satılıyor.. Ekmekler eksik çıkıyor..Şehir Belediyesiz

Halk ölülerini kar suyu ile yıkıyor

Ek 19: Olağandışı iklim koşulları nedeniyle meydana gelen afet dolayısıyla Edirne Valiliğinden İçişleri Bakanlığına gönderilen telgraf

(Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 121.773.3)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

H/2

İçişleri Bakanlığına

Edirne NR:I30. CK.80. TR. 3.2.I963 Saat: 24.08.

İLGİ : 3.2,I963 gün ve Em. S-3-II52 sayılı telsiz:

I- Şimdi Saat 23.40 da Meriç Köprüsü tekrar görülmüntür.Çok büyük buz kitleleri şehir tarafındaki toprak sedd[illegible] üzerine üst üste yığılmış ve buzdan bir sedde yapmıştır.

2- Meriç Nehri Kakağaç İstasyonu ile Meriç Köprüsü arasındaki Söğütlük ormanından girmiş ve sosayı kesmiştir. Bu sebeple trafiğe müsaade edilmemektedir.

3- Uzun Köprü Keşan istikametindeki telefon irtibatı halen yoktur. Edirne P.T.T. Baş Müdürlüğü yarın Sabah Edirne ve Uzun Köprüden çıkacak Ekiplerle Telefon irtibatlarının tesisine çalışalacağını bildirmiştir. Arz.

4- 3.2.963 Gün ve Emniyet S-3 - II52 Sayılıdır.

Vali
Sadri Sarptır

TLM. Saat : 24. ÜSL. 4.2.I963

Hus. Kal. M.
4.2.963

030 01 121 773 3

4

Ek 20: Manyas depremi

(Tercüman, 8 Ekim 1964)

Manyas, Gönen ve Bandırma'da evlerin yüzde 60'ı yıkıldı ve harap oldu... Deprem 32 saattir hafif şekilde durmadan devam ediyor

Şiddetli depremden binlerce ev yıkıldı

hastalık tehlikesi var

Hürriyete

Ek 21: Manyas depremi

(Son Havadis, 8 Ekim 1964)

DEPREM DEVAM EDİYOR

Muzaffer Celâsun deprem bölgesinden bildiriyor:

ÖLÜ SAYISI ARTIYOR

Bir çok köyden henüz haber almak mümkün olmadığı için kesin sonuç belli değil

Geç vakte kadar gelen haberlere göre can kaybı 32 ye yükseldi

Ağaoğlu, Dura Dülger, Osman Kavrakoğlu tahliye edildi

Siyâsî hükümlülerin yakınları 2 gün beklemeden sonra dün öğle üzeri sevdiklerine kavuştu

«Sanki toprağın altı kaynıyordu»

Felâketzedeler «Bizi Allahın mucizesi kurtardı» diyorlar

Ek 22: Manyas depremi

(Son Havadis, 8 Ekim 1964)

Deprem bölgesinden resimler

KADER VE ÇİLE

ZELZELE VE ÖTESİ

Fotoğraflar: Bahattin ŞENOL

İşte Salur köyünde duvar altında kalarak ölen 4 yaşındaki Saadettin Sezer'in cesedi.

SULAR FIŞKIRDI

YIKILMAYAN TEK EV

Spor-Toto'da kaybeden Son Havadis'te kazanır...

Ek 23: Trafik kazalarının artış göstermesi

(Akşam, 31 Ağustos 1963)

Valileri ikaz İçişleri Bakanı, trafik kazalarının artışına Valilerin dikkatini çekti ve kontrollerin arttırılmasını istedi

Trafik kazalarında endişe verici bir artış görülüyor

1963 yılının 7 ayında 5408 kaza oldu ve 855 kişi öldü

Ek 24: Trafik kazalarının getirdiği kayıplar

(Tercüman, 1 Mayıs 1964)

YILDA 3000 KİŞİ TRAFİK KAZALARINDA ÖLÜYOR

10 bin kişi de her yıl sakat kalıyor

Trafik kanununun tadili istendi

Rahmi KARACA

GEÇEN hafta Ankara'da toplanan ilâreciler Kongresinde trafik ve bilhassa İstanbul trafiğiyle ilgili önemli meselelere temas edilmiş ve bazı kararlar alınmıştır.

Bu arada kongreye sunulan raporlarda trafik kazalarının Türkiye'yi kasıp kavurduğu misallerle belirtilmiş ve günde ortalama 7-8 vatandaşın bu yüzden öldüğü, bunun birkaç misli de sakat kaldığı rakamlarla gösterilmiştir. Buna göre trafik kazalarından ölüm nisbeti bir yılda 2500-3000 kişiyi bulmaktadır. Sakat sayısı ise 10 bine yaklaşmaktadır.

Diğer yandan kongreye katılan ilgililer daha siyade trafik kanununun en kısa zamanda tadilini istemişler ve bunun sebeplerini anlatmışlardır.

Bu arada taksicilığı şoför esnafının yapması, müşterek fondan Belediye emrine verilen paraların trafik işlerinde kullanılması, yol kenarlarına bırakılan araçlar için şoför ve mal sahibinden ağır para cezası alınması, ölçü, ordu ve toplum iş yerlerinde trafik eğitimi yapılması ve umumi zabıtaya da trafik suçlarını takip yetkisi verilmesi istenmiştir.

OTOBÜSLE MOTOTREN ÇARPIŞTI

İZMİR — A.A. Ödemiş mototreni, dün gece tor bazı geçidinde, Ahmet Çakır'ın idaresindeki otobüsle çarpışmış, üç kişi ağır şekilde yaralanmıştır. Beş metre kadar sürüklenen ve burda hala gelen otobüsteki on yolcudan Şaban Kurar, Hatice Kar ile şoför Ahmet Çakır yaralanmışlardır. Diğer yolcular kazayı ufak sıyrıklarla atlatmışlardır.

Trafik kazası duvarın üzerinde de oluyor. Mesele şoförün eğitilmesidir.

Ek 25: Ankara'daki büyük uçak kazası

(Akşam, 2 Şubat 1963)

FACİA ÇARPIŞAN İKİ UÇAK ANKARA'NIN İÇİNE DÜŞTÜ

ÖLÜ SAYISI 100'E YAKIN

BASIN-YAYINA AİT MAAŞLAR KAYBOLDU

MEA Ulusta hana, Türk uçağı ise evlere çarptı

Sokaktan geçenler, dükkândakiler ve 2 bankanın birçok personeli öldü. 21 dükkân, 5 ev, 10 otomobil harap oldu

"HAVADA GÖRDÜĞÜM ADAMIN PARAŞÜTÜ BİR TÜRLÜ AÇILMIYORDU"

Ankara, uçakların gadrine uğrayan dördüncü şehir

Ek 26: İstanbul'daki su sıkıntısı

(Tercüman, 26 Temmuz 1962)

SUSUZ ŞEHİR: İSTANBUL

HEPSİ DOLACAK — Fotoğrafta görülen kova ve tenekelerin, evet, hepsi dolacak. Güneşte bekleyemeyenler, su kesilecek kapların her geçen saat, çeşmeye doğru biraz daha yaklaştırılması için, bu işi çocuklarına bırakıyorlar. Bazen, sondakilere sıra gelmeden su kesiliyor, yahut da yatma vakti geliyor. Ama ne yaparsın, mücadele düyası, ümit dünyası, belki su bitmez... (Çetin Şencan)

Vatandaşlar, bir teneke su peşinde ömür tüketiyorlar

Gösteriş için milyonlarca lirayı sokağa döken Belediye susuzluktan kıvrananların ıztırabından haberdar bile değil

İstanbulun kenar semtlerinde oturanlar, günlük çalışma saatlerinin dörtte birini çeşme başında su almak için bekleyerek geçirmektedirler. Dün Taşlıtarla Sağmalcılar, Maltepe, Hasköy, Silâhtarağa ve civarında dolaşan Gazetemiz muhabirleri, binlerce İstanbulunun pisilikle mücadele için su kavgasına giriştiklerini tespit etmişlerdir.

Sağmalcılarda bir mahalle muhtarının karısı tarafından kilitlenen çeşme, ancak günün dört saatında semt sâkinlerinin istifadesine verilmektedir. Burada oturanlar, «Allah, su fabrika sahibinden razı olsun Belediyenin yapmadığı işi o tek başına beceriyor. Bizlere parası kendisi tarafından ödenen çeşmeden su veriyor» demişlerdir.

Bu semtlerdeki «su elde etme» çabasına, sabahları erkekler de iştirâk ediyorlar. İşlerine gitmeden önce, pek çok çalışan adam, mahalle mahalle dolaşmakta ve akar çeşme aramaktadır. Taşlıtarlada oturan bazı kadınlar da su meselesinden şikâyetçiler. «Bu yüzden çoğumuz işlerimizi bırakmak zorunda kaldık. Çalışmaya gidince su bulamıyoruz. Arabayla dolaştıranlardan almak da işimize gelmiyor. O zaman elde ettiğimiz paranın çoğunu, de

(Devamı Sa: 3 Sü: 5 de)

ÖMÜR TÜKENİYOR ★ Birçok İstanbulunun ömrü çeşme başında kuyruğa girmekle tükeniyor. Fotoğrafta, yine bir çeşme başında sıralarını bekleyenleri göstermektedir.

Ek 27: Karabük'teki susuzluk

(Akşam, 8 Kasım 1962)

kerbelâ gibi...

Susuzluktan kıvranıyorlar

KARABÜK'TE Yeşilmahalle, Esentepe bölgesinde oturan halk, büyük su sıkıntısı çekmekte ve perişan olmaktadır. Halk, resimlerde görüldüğü gibi ya bir camiin temelinden çıkan kaynak suyuna takılan berular yardımı ile su ihtiyacını gidermeğe çalışmakta, ya da haftada bir uğrayan Belediye arazözünün arkasında kuyruğa girerek su alabilmektedir. Demir - çelik sanayiimizin merkezi olan Karabük'te halk Belediyenin bir an önce su sıkıntısını halletmek üzere çalışmalar yapmasını beklemektedir.

(Foto: AKŞAM - Özçelik Küçükertunç)

Ek 28: Gaziosmanpaşa'daki su kuyruğu

(Son Havadis, 2 Eylül 1964)

Gaziosmanpaşa adıyla ilçe değil, il olsa fayda yok. Taşlıtarla hâlâ susuz. Su yüzünden kavga çıkıyor, döğüş oluyor... Seçim öncesi döşenen borulardan şimdi hava geçiyor. Fotoğraf, Gaziosmanpaşa'lıların alışık olduğu su kuyruğu manzara-

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise öğrenimini Keşan'da tamamladı. 2009 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2009 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında başladığı yüksek lisans eğitimini "Atatürk Döneminde Genel Milletvekili Seçimleri: Çanakkale Örneği (1923-1938)" başlıklı teziyle tamamladı. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında doktora programına katıldı ve 2014 yılında "1960-65 Döneminde Türkiye'de Sosyal Hayat" başlıklı tez çalışmasına başladı. 2012 yılından beri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.